AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY

ÚSTAV PRO JAZYK ČESKÝ

Recenzenti

prof. PhDr. Jan Chloupek, DrSc.

prof. PhDr. Dušan Šlosar, CSc.

PhDr. Pavel Jančák, CSc.

ČESKÝ JAZYKOVÝ ATLAS

1 2 3 4 5

Zpracoval dialektologický kolektiv
Ústavu pro jazyk český AV ČR v Praze a v Brně:

Jan Balhar (vedoucí autorského kolektivu)

Jarmila Bachmannová, Eva Balátová, Libuše Čižmárová, Karel Fic,
Zuzana Hlubinková, Martina Ireinová, Stanislava Kloferová, Jana Pleskalová,
Milena Šipková a Jarmila Vojtová

1. vydání © Jan Balhar a kolektiv 1999
2., elektronické, opravené a doplněné vydání © Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2014
ISBN 978-80-86496-66-5 (soubor)
ISBN 978-80-86496-80-1 (3. díl)

Předmluva

Také třetí díl Českého jazykového atlasu podává obraz jazykovězeměpisného rozrůznění nářeční slovní zásoby. V tomto svazku se analyzuje výrazivo mající vztah k zemědělství, tedy k obdělávání půdy a k chovu dobytka. Jde o část slovní zásoby mimořádně cennou z mnoha důvodů.

V souvislosti se zánikem malovýroby a s procesem kolektivizace, které nemají v dějinách našeho národa obdoby, změnilo se zemědělství k nepoznání. Nejvíce změn doznaly zemědělské stroje, nářadí a dopravní prostředky, Koňský potah byl nahrazen traktorem, z užívání vyšly různé typy vozů a místo nich se uplatňují trajlery a vleky, rádla vystřídal mnoharadličný železný pluh, místo cepů a mlátiček zaujaly kombajny. Mléko se nezpracovává doma, ale v mlékárnách, máslo se tedy nestlouká v máselnicích, obilí se neseče kosou nebo sekačkami a neváže se do snopů, snopy se nestavějí do panáků, nevymlácené obilí se neuchovává ve stodolách, zrní se neskladuje v zemědělských usedlostech na sýpkách, chléb se nepeče doma atd.

Tyto změny v životě vesnice se nemohly neodrazit ve slovní zásobě dialektů. Předměty, nástroje a prostředky, které pozbyly svou funkci, byly vyřazeny ze zemědělských budov a skončily na různých skládkách, ocitly se mezi odpadem. Mnoho pojmů a výrazů svázaných se staršími postupy hospodaření vymizelo. Neudivuje, že ani dnešní starší generace zemědělců namnoze nemá už přesnou představu např. o složení vozu, starého rádla, plužních koleček, o částech koňského postroje, kosy na sečení obilí, máselnice apod. Jestliže družstevník nepřišel po léta do přímého styku s reáliemi majícími vztah k starším způsobům obdělávání půdy a chovu dobytka, nemohl zvládnout příslušné starší odborné názvosloví, a navíc – třebaže ještě staré výrazivo kdysi znal – nutně je zapomínal, když ho celá desetiletí aktivně neužíval.

Široce založeným přímým terénním výzkumem pomocí anket se na poslední chvíli podařilo zachytit téměř celé bohatství zemědělských nářečních termínů. Má tedy zpracovávaný nářeční materiál dnes velkou cenu historickou: Představuje jedinečné svědectví o českých dialektech před jejich celkovým rozkladem a před zánikem termínů z některých slovněvýznamových okruhů.

Na nářeční odborné názvosloví měla malý vliv zemědělská terminologie spisovná. Proto je územní rozšíření jednotlivých nářečních ekvivalentů často velmi ostře vymezeno a dobře tak dokumentuje staré členění našich dialektů.

Část zemědělské terminologie je velice starobylá a společná všem slovanským jazykům, část označení vztahujících se k zemědělské činnosti byla utvořena v době pozdější, zejména pomocí běžných slovotvorných postupů (odvozováním ze starých základů) a pomocí metaforického přenášení významů nebo specifikacemi různých slov s obecnějším významem, konečně část této slovní zásoby ukazuje na cizí, i neslovanský původ. Umožňuje tedy konfrontační studium a lze při něm dobře sledovat kontakty našich předků nejen s živlem slovanským (slovenským, polským a lužickým), ale také s německým (bavorským, rakouským a německým slezským) i maďarským.

Třetí díl Českého jazykového atlasu byl vypracován podle týchž metodických zásad jako už vydané první dva svazky. Vzhledem k mimořádnému bohatství a značné spolehlivosti materiálu sebraného dvěma lexikálními korespondenčními anketami konfrontovali jsme často naše vlastní zápisy s údaji těchto anket. Docílili jsme tak větší přesnosti územního vymezení některých nářečních výrazů.

Podobně jako u druhého dílu předeslali jsme před mapy a komentáře pojednání o hlavních zásadách, jimiž jsme se při vypracovávání materiálu v Atlase řídili. Tím představuje třetí díl opět relativně samostatný svazek, který bude plně srozumitelný i těm zájemcům, jimž se první dva svazky nepodařilo zajistit.

Rozbor nářeční zemědělské terminologie všestranně informuje nejen o nedávno zaniklých nářečních výrazech, ale umožňuje utvořit si představu i o reáliích, které byly před socializací na vesnici ještě zcela běžné.

Kromě vědeckého přínosu pro jazykovědná, ale i historická, národopisná a sociologická bádání bude Český jazykový atlas III užitečný i pro pedagogické pracovníky a pro všechny, kteří se hlouběji zajímají o český národní jazyk.

Větší část položek tohoto dílu se týká pojmů svázaných se zemědělstvím, proto byl výzkum obvykle omezen na vesnické lokality a nerealizoval se ve městech.

Etymologickou část komentářů už od 2. dílu recenzovala PhDr. Žofie Šarapatková z etymologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brně. Patří jí za to naše upřímné díky.

Ústav pro jazyk český a kolektiv autorů děkuje za dotaci Fondu AV ČR pro vydávání vědecké literatury a Nadaci Český literární fond; bez ní by nebylo možno pokračovat v publikování tohoto záslužného díla.

Děkujeme také za nevšední péči věnovanou vydání této náročné publikace redaktorce Ing. Jitce Zykánové, dále pracovníkům firmy Serifa Praha a CENTA Brno.

Autorský kolektiv

Obsah

Lexikální část – okruhy: „polní zemědělské práce“, „hospodářská usedlost“, „zemědělské nářadí a nástroje“, „dobytek“, „drůbež“

Předmluva 5

Obsah 7

ÚVODNÍ ČÁST 11

1. Základní údaje o Českém jazykovém atlase 11

1.1. Přímý terénní výzkum 11
1.2. Síť zkoumaných lokalit 11
1.3. Výzkumný program 12
1.4. Konfrontace tří jazykových vrstev 12

2. Seznam zkoumaných obcí 13

2.1. Venkovské lokality 13
I. *Podkladová mapa sítě zkoumaných bodů* . . . . . *s. 15*
II. *Pomocná orientační mapa* . . . . . *s. 17*
2.2. Městské lokality 18
2.3. Nemapované zahraniční lokality 19

3. Uspořádání komentářů a map 20

3.1. Formy jazykových map 20
3.2. Uspořádání mapových položek 20
3.3. Významové okruhy druhého svazku 20

4. Grafická stránka jazykových map 21

4.1. Grafické prostředky syntetizujícího zobrazení 21
4.2. Významová stránka grafických prostředků 21
4.3. Legenda 22

5. Komentáře 23

5.0. Celkové zaměření a záhlaví 23
5.1. Soupis zachycených podob 23
5.2. Vymezení sledovaného významu a výsledky výzkumu 24
5.3. Jazykovězeměpisná situace 25
5.4. Charakteristika mapovaných výrazů 25
5.5. Doklady ze zahraničních obcí 26
5.6. Odkazy na jazykové atlasy 27
5.7. Doplnění sémanticky blízkou a kartograficky neřešenou položkou 27

6. Pravidelné regionální obměny 29

6.1. Seznam vokalických a konsonantických jevů 30
6.2. Abecední seznam podtržených hlásek 31
6.3. Soupis izoglos na mapách 32
PRO mapa A . . . . . *s. 33*
PRO mapa B . . . . . *s. 35*
PRO mapa C . . . . . *s. 37*
PRO mapa D . . . . . *s. 39*
PRO mapa E a F . . . . . *s. 41*

KOMENTÁŘE A MAPY 43

Vysvětlivky k jazykovým mapám 45
1 hospodář — *mapa s. 47* 46
2 hospodyně — *mapa s. 49* 48
3 výměnkář — *mapa s. 51* 50
4 výměnek — *mapa s. 53* 52
5 čeleď — *mapa s. 55* 54

6 čeledín — *mapa s. 57* 56
7 děvečka — *mapa s. 59* 58
8 selka — *mapa s. 61* 60
9 podruh — *mapa s. 61* 60
10 hospodářská usedlost — *mapa s. 63* 62
11 stodola — *mapa s. 65* 64
12 mlat — *mapa s. 65* 64
13 půle vrat — *mapa s. 67* 66
14 skládat snopy z vozu — *mapa s. 69* 668
15 patro (ve stodole) — *mapa s. 69* 70
16 perna — *mapa s. 71* 70
17 oploteň — *mapa s. 73* 74
18 stáj pro krávy — *mapa s. 75* 76
19 žlab pro krávy — *mapa s. 77* 78
20 jesle — *mapa s. 79* 80
21 stáj pro koně — *mapa s. 81* 80
22 chlívek pro vepře — *mapa s. 83* 82
23 žlab pro prasata — *mapa s. 85* 84
24 dřevěný trámek v podlaze stání — *mapa s. 87* . . . 86
25/252.1 plot — *mapa s. 547* 89
26 dřevěný sloupek v plotě — *mapa s. 91* 89
27 tyčka v plotě — *mapa s. 93* 90
28 podélný trámek v plotě — *mapa s. 97* 95
29 vrátka v plotě — *mapa s. 99* 98
30 pole — *mapa s. 101* 100
31 úhor — *mapa s. 103* 102
32 úvrať — *mapa s. 105* 104
33 orat (hlubokou orbou) — *mapa s. 109* 107
34 podmítat — *mapa s. 111* 108
35 pluh — *mapa s. 113* 112
36 kleče — *mapa s. 115* 114
37 slupice — *mapa s. 117* 116
38 plaz — *mapa s. 121* 119
39 odhrnovačka — *mapa s. 123* 120
40 radlice pluhu — *mapa s. 125* 122
41 krojidlo — *mapa s. 127* 126
42 potykač — *mapa s. 129* 126
43 rádlo — *mapa s. 131* 132
44 radlice rádla — *mapa s. 135* 133
45 plužní kolečka — *mapa s. 137* 136
46 zhlavík (plužních koleček) — *mapa s. 141* 138
47 houžev u plužních koleček — *mapa s. 143* 140
48 ramena (plužních koleček) — *mapa s. 145* 144
49 paprsek (u bran) — *mapa s. 147* 146
50 průvlačka — *mapa s. 149* 148
51 hřeb (u bran) — *mapa s. 151* 150
52 obilí — *mapa s. 153* 152
53 jarní obilí — *mapa s. 153* 154
54 žito — *mapa s. 155* 154
55 pšenice — *mapa s. 157* 156
56 kosit obilí — *mapa s. 159* 156
57 žně — *mapa s. 161* 158
58 brousek na kosu — *mapa s. 161* 160
59 nádobka na brousek — *mapa s. 163* 162
60 kosa s obloukem — *mapa s. 165* 164
61 hrabice (hrabičná kosa) — *mapa s. 169* 167
62 roženec — *mapa s. 171* 168
63 ručka u travní kosy — *mapa s. 173* 172
64 kosiště — *mapa s. 175* 174
65 obilné stéblo — *mapa s. 175* 176
66 hromádky posečeného obilí — *mapa s. 179* 176
67 srp — *mapa s. 179* 178
68 strniště nerovnoměrně vysoké — *mapa s. 181* . . . 178
69 neposečená stébla za sekáčem — *mapa s. 183* . . . 180
70 povříslo — *mapa s. 185* 184
71 kolík na utahování povřísla — *mapa s. 186* 186
72 spodní část snopu — *mapa s. 189* 188
73 strniště — *mapa s. 191* 190
74 strniště po žitě — *mapa s. 193* 192
75 shrabané zbytky obilí na strništi — *mapa s. 195* . 194
76 cep — *mapa s. 77* — *mapa s. 197* 196
77 biják cepu — *mapa s. 197* 198
78 ošití bijáku — *mapa s. 199* 200
79 držák cepu — *mapa s. 201* 202
80 svorník cepu — *mapa s. 203* 204
81 vrstva obilí k mlácení — *mapa s. 205* 206
82 otep rovné slámy vymlácené cepy — *mapa s. 209* 207
83/253.1 mlátit mlátičkou — *mapa s. 548* 210
84 zcuchaná sláma — *mapa s. 211* 210
85 úhrabky — *mapa s. 213* 214
86 osina — *mapa s. 215* 216
87 velký koš (na úhrabky) — *mapa s. 219* 218
88 lopata na vátí obilí — *mapa s. 221* 220
89 obilní síto — *mapa s. 223* 224
90 velkooké obilní síto — *mapa s. 225* 226
91 čistit obilí na velkookém sítě — *mapa s. 227* 228
92 fukar — *mapa s. 229* 230
93 zadina — *mapa s. 233* 2332
94/252.2 pytel na obilí — *mapa s. 547* 234
95 sýpka (samostatná budova) — *mapa s. 235* 2234
96 místnost, kam se ukládá zrno — *mapa s. 237* 236
97 stoh slámy — *mapa s. 239* 238
98 pokos — *mapa s. 241* 240
99 kupka sena — *mapa s. 243* 242
100 sotor — *mapa s. 245* 244
101 hrábě — *mapa s. 245* 246
102 hrabiště — *mapa s. 247* 246
103 příčný trámek hrabí — *mapa s. 249* 250
104 zuby (u dřevěných hrabí) — *mapa s. 251* 252
105 kopit — *mapa s. 253* 254
106 ranec (trávy) — *mapa s. 257* 256
107 trávnice — *mapa s. 259* 258
108 jetel — *mapa s. 261* 260
109 vojtěška — *mapa s. 253* 264
110 směska na krmení — *mapa s. 265* 266
111 brambor — *mapa s. 269* 268
112 bramborový klíček — *mapa s. 271* 272
113 (brambor) klíčí — *mapa s. 273* 274
114 bramborová nať — *mapa s. 277* 276
115 ohníček na poli — *mapa s. 279* 278
116 raný — *mapa s. 281* 282
117 kukuřice — *mapa s. 281* 282
118 krmná řepa — *mapa s. 283* 284
119 krecht — *mapa s. 287* 286
120 žebřiňák — *mapa s. 289* 288
121 vrchní bidlo žebřin — *mapa s. 291* 290
122 plochá příčka v žebřinách — *mapa s. 293* 294
123 kulatá příčka u žebříku — *mapa s. 295* 296
124 líšeň — *mapa s. 299* 298
125 pavuza — *mapa s. 301* 300
126 provaz na utažení pavuzy — *mapa s. 303* 302
127 brzdit — *mapa s. 305* 306
128 brzdicí špalek — *mapa s. 307* 308
129 zvrhnout (fůru) — *mapa s. 309* 310
130 oj — *mapa s. 311* 314
131 horní výstupek na konci oje — *mapa s. 313* 314
132 zadní ramena vozu — *mapa s. 315* 316
133 podjížďka — *mapa s. 319* 318
134 nápravník — *mapa s. 321* 320
135 šárka — *mapa s. 323* 322
136 oplen — *mapa s. 325* 324
137 svorník — *mapa s. 327* 326

138 važiště — *mapa s. 329* 328
139 rozporka — *mapa s. 331* 330
140 závlačka u řetízku — *mapa s. 333* 332
141 střední kování na rozporce — *mapa s. 335* 334
142 náprava — *mapa s. 335* 336
143 výztuž hlavy u kola — *mapa s. 337* 336
144 zákolník — *mapa s. 339* 338
145 podložka u zákolníku — *mapa s. 341* 340
146 dno vozu — *mapa s. 343* 342
147 bočnice u vozu pl. — *mapa s. 345* 346
148 čelo vozu — *mapa s. 347* 348
149 valník — *mapa s. 351* 350
150 košatina — *mapa s. 353* 354
151 přední konec sanic — *mapa s. 355* 354
152 koňský postroj — *mapa s. 357* 356
153 opraťˇ — *mapa s. 359* 358
154 otěže — *mapa s. 361* 360
155 ohlávka — *mapa s. 363* 362
156 udidlo — *mapa s. 365* 364
157 kleštiny — *mapa s. 367* 366
158 poduška u chomoutu — *mapa s. 369* 368
159 pobočnice — *mapa s. 371* 370
160 pohřbetník — *mapa s. 373* 372
161 jařmo — *mapa s. 375* 374
162 kolečko na vožení hlíny — *mapa s. 377* 376
163 trakař — *mapa s. 379* 380
164 opěradlo trakaře — *mapa s. 381* 380
165 popruh u trakaře — *mapa s. 383* 384
166 popruh u nůše — *mapa s. 387* 385
167 krosna — *mapa s. 389* 388
168 dobytek — *mapa s. 391* 390
169 jalovice — *mapa s. 391* 392
170 (kráva) se běhá — *mapa s. 393* 392
171 (kráva je) březí — *mapa s. 395* 396
172 klapky na oči — *mapa s. 395* 396
173 (kráva) se čistí — *mapa s. 397* 396
174 mlezivo — *mapa s. 399* 400
175 neodstavené tele — *mapa s. 401* 400
176 vemeno — *mapa s. 403* 404
177 struk — *mapa s. 405* 406
178 nádoba na dojení mléka — *mapa s. 407* 408
179 (kráva) bučí — *mapa s. 409* 410
180 přežvykuje — *mapa s. 411* 412
181 (kráva) trká — *mapa s. 413* 414
182 pazneht — *mapa s. 415* 416
183 poklízet dobytek — *mapa s. 417* 418
184 řezanka — *mapa s. 419* 420
185 řezačka — *mapa s. 419* 422
186 vyhazovat hnůj z chléva — *mapa s. 421* 422
187 močůvka — *mapa s. 423* 424
188 voznice (na močůvku) — *mapa s. 425* 428
189 rozhazovat hnůj po poli — *mapa s. 427* 428
190/253.2 kůň — *mapa s. 548* 429
191/253.3 pár (koní) — *mapa s. 548* 430
192 kobyla — *mapa s. 431* 430
193 (kobyla je) březí — *mapa s. 431* 432
194 (kobyla) chce hřebce — *mapa s. 433* 432
195 (kůň) řehtá — *mapa s. 435* 436
196 výmět koně — *mapa s. 437* 438
197 hřebelec — *mapa s. 439* 441
198 podsední kůň — *mapa s. 443* 442
199 náruční kůň — *mapa s. 445* 444
200 jeďˇ! — *mapa s. 447* 446
201 stůj! — *mapa s. 449* 448
202 nalevo! — *mapa s. 451* 450
203 napravo! — *mapa s. 453* 452
204 couvni! — *mapa s. 455* 454
205 koza bez rohů — *mapa s. 457* 456
206 (koza) se prská — *mapa s. 459* 458
207 (koza je) březí — *mapa s. 461* 460
208 kozel — *mapa s. 461* 462
209 vepř — *mapa s. 463* 462
210 (prase) chrochtá — *mapa s. 465* 466
211 (svině) se bouká — *mapa s. 469* 468
212 (svině je) sprasná — *mapa s. 471* 470
213 sele — *mapa s. 473* 471
214 zvěroklestič — *mapa s. 475* 474
215 prasečí — *mapa s. 477* 476
216 psí — *mapa s. 477* 478
217 psík — *mapa s. 479* 480
218 psice — *mapa s. 481* 480
219 králík — *mapa s. 483* 482
220 samice králíka — *mapa s. 483* 484
221 (kočka) mňouká — *mapa s. 485* 486
222 (kočka) se honí — *mapa s. 487* 488
223 drůbež — *mapa s. 489* 491
224 slepice — *mapa s. 493* 192
225 kohout — *mapa s. 493* 492
226 kokrhá — *mapa s. 495* 494
227 kdákat — *mapa s. 497* 496
228 volání na slepice — *mapa s. 499* 498
229 volání na husy — *mapa s. 501* 502
230 volání na kachny — *mapa s. 503* 505
231 kvočna — *mapa s. 507* 506
232 vejce — *mapa s. 507* 508
233 vejce bez skořápky — *mapa s. 509* 508
234 vyfouklé vejce — *mapa s. 511* 512
235 (kuřátko) se klove — *mapa s. 513* 514
236 zkažené vejce — *mapa s. 517* 516
237 kurník — *mapa s. 519* 518
238 drůbežárna — *mapa s. 521* 518
239 hřad — *mapa s. 523* 522
240 houser — *mapa s. 525* 524
241 hejno hus — *mapa s. 527* 526
242 (husa) kejhá — *mapa s. 529* 528
243 housátko — *mapa s. 531* 528
244 druhá housata — *mapa s. 533* 532
245 šišky na krmení hus — *mapa s. 535* 534
246 kachna — *mapa s. 537* 536
247 kačer — *mapa s. 539* 538
248 kachňátko — *mapa s. 541* 540
249 krocan, krůta — *mapa s. 543* 542
250 (holub) vrká — *mapa s. 545* 544
251 hrdlička — *mapa s. 545* 546

Svodné mapy 547
252 *svodná mapa* 547
253 *svodná mapa* 548

Zkratky 549

Značky a symboly 551
Značky autorů a explorátorů 552

Literatura 553
Slovníky. 553
Atlasy 553

Zusammenfassung 554
Summary 557
Rejstřík 559

Abecední soupis hesel 559
Abecední soupis podob 560

Úvodní část

1. Základní údaje o Českém jazykovém atlase

1.0. Český jazykový atlas (ČJA) je jedním z dlouhodobých úkolů Ústavu pro jazyk český AV ČR. Připravovali jej pracovníci dialektologických oddělení v Praze a v Brně. Atlas podává všestranný a prohloubený pohled na územní rozrůznění českých nářečí a běžné mluvy, postihuje hlavní tendence jejich vývoje a představuje tak významný soubor údajů ke studiu českého národního jazyka. Dosah atlasu je však mnohem širší. Bude mít význam i pro další oblasti společenských věd a zároveň bude moci sloužit široké kulturní veřejnosti.

Dílo je založeno na výsledcích rozsáhlého výzkumu konaného na území českého národního jazyka podle jednotného výzkumného programu, který zahrnoval všechny jazykové roviny. Vlastní terénní výzkum prováděli ve vybraných obcích zvlášť vyškolení specialisté. Touto akcí se podařilo zachytit stav našich nářečí v jejich poslední vývojové fázi. Materiál, který atlas přináší, má tedy dnes už i historickou hodnotu.

1.1. Atlas je založen na výsledcích přímého terénního výzkumu konaného v letech 1964–1972 ve 420 venkovských lokalitách a v letech 1973–1976 v 57 městech.

Ve venkovských lokalitách byly informátory zpravidla příslušníci staré generace zemědělského obyvatelstva (65–75letí a starší), tj. generace, která se narodila a vyrůstala ještě před první světovou válkou. Zachycený úzus představuje v daných lokalitách nejstarší zjistitelný stav tamního dialektu.

Táž generace byla zkoumána i ve městech, jejíž představitelé byli však voleni z tradičního prostředí městského, tedy především z vrstvy řemeslnické a dělnické. Šlo o zachycení běžné městské mluvy, která je – na rozdíl od mluvy ve venkovských obcích – nivelizovanější. V protikladu k ní stojí mluvní úzus generace mladé, reprezentované 14–15letými žáky nejvyšších tříd základních škol, kteří se ve zkoumaných městech narodili a vyrostli. Nově dosídlené oblasti pohraniční jsou v atlase reprezentovány jen městy, a to jen mluvou mladé generace, která už rovněž ve zkoumaných lokalitách vyrostla a jejíž mluvní úzus představuje relativně ustálený nastupující místní standard.

1.2. Síť zkoumaných lokalit (viz mapu I. na s. 15) zahrnuje jednak síť venkovských obcí, jednak řidší síť měst. Obě se prostupují a jsou na mapách graficky odlišeny, aby bylo možno údaje konkrétně porovnávat (údaje z měst se vyznačují diferenčně a jsou zakresleny do obdélníků podkladové mapy).

Do sítě venkovských bodů byly vybírány staré venkovské obce založené ve středověku, nepříliš velké a ležící pokud možno stranou hlavních komunikací. Do výzkumu bylo zahrnuto celkem 420 venkovských obcí v oblasti tradičního osídlení (z toho 223 v Čechách a 197 na Moravě a ve Slezsku). Součástí této sítě je i 5 obcí ležících v dnešním Polsku, a to 2 obce ze starého českého osídlení v Kladsku a 3 obce bývalého opavského Slezska. Z tohoto celkového úhrnu tvoří 107 obcí rozložených po celém jazykovém území tzv. opěrnou (řídkou) síť, v níž se konal výzkum s úplným dotazníkem (1.3.). Ostatní body – včetně bodů sítě opěrné – tvoří tzv. základní (hustou) síť. Do širšího rámce atlasu byl kromě toho pojat i výzkum nářečí vybraných starších českých kolonizací v Polsku, bývalé Jugoslávii a v Rumunsku; tento materiál se uvádí v komentářích (v oddíle 5).

Obce venkovské sítě se označují třímístnými čísly, v nichž první číslice znamená příslušnost k jedné z osmi oblastí (1. severovýchodočeská, 2. středočeská, 3. západočeská, 4. jihočeská, 5. českomoravská, 6. středomoravská, 7. východomoravská, 8. slezská), další dvojčíslí pak určuje pořadí obcí v zeměpisném sledu uvnitř oblastí. Seznam těchto obcí podle číselného označení bodů sítě viz 2.1.

Síť měst byla volena tak, aby vybraná města příliš nenarušila kompaktnost nářečních oblastí a přitom aby pokrývala vcelku rovnoměrně celé dnešní území národního jazyka. Většinu městské sítě tvoří města střední velikosti, jen s tím omezením, že zcela záměrně nebyla zařazována průmyslová střediska s nadměrnou migrací jazykově různorodého obyvatelstva (Kladno, Karviná, Zlín) a že byla zase naopak zařazena i všechny bývalá krajská města, včetně hlavního města Prahy. Významnou složku sítě představují města v pohraničí, kam přicházelo po roce 1945 obyvatelstvo z různých míst ve vnitrozemí.

Celkem bylo do sítě měst vybráno 57 lokalit (z toho 30 měst v Čechách a 27 na Moravě a ve Slezsku).

Vnitrozemských měst, kde se konal paralelní výzkum u mladé a u staré generace, je 37 (z toho 18 v Čechách). Pohraničních měst je 20 (z toho 12 v Čechách); zkoumala se zde jen mluva mládeže, protože pro jazykověze-měpisný výzkum staré městské generace nejsou na území s obyvatelstvem nářečně různorodým předpoklady.

Lokality městské sítě se na rozdíl od lokalit venkovských označují dvojmístným číslem. První číslice udává opět příslušnou jazykovou oblast, druhá pořadí uvnitř této oblasti (výjimkou je jen 25 Příbram ležící v oblasti 4 a 52 Třebíč v oblasti 6). Pro označování měst v pohraničí jsou vyhrazeny cifry 0 (v Čechách) a 9 (na Moravě), které se kladou buď na první, nebo na druhé místo. Na podkladové mapě je u příslušných obdélníků připojeno vedle číselného označení i označení dvojpísmennou zkratkou. Seznam všech městských bodů sítě v zeměpisném sledu viz 2.2.

1.3. Základem výzkumného programu pro práci v terénu byl *Dotazník pro výzkum českých nářečí* (1965), zaměřený na všechny jazykové roviny (rozdíly hláskoslovné, tvaroslovné, slovotvorné, lexikální a syntaktické) a koncipovaný tak, aby atlas poskytl všestranné a prohloubené pohledy na současné zeměpisné rozrůznění českého jazykového území.

První část dotazníku obsahuje pevné, konkrétně stanovené položky, seskupené do tematických okruhů podle věcné souvislosti. Hlavní osou věcného postupu jsou hesla slovníková, která se v dotazníku prostupují s položkami hláskoslovnými, tvaroslovnými a slovotvornými. Druhá část dotazníku má uspořádání gramatické.

V širší verzi, která se zpracovávala v bodech opěrné sítě, obsahuje dotazník 2 649 položek. Pro výzkum na ostatních bodech venkovské sítě bylo určeno v Čechách 1 961 položek, na Moravě 2 219. Pro výzkum v síti zkoumaných měst byl dotazník – zpravidla jen v jednotlivostech – přizpůsoben městskému prostředí s přihlédnutím k tomu, že se zde prováděl výzkum jak u staré, tak u mladé generace.

1.4. Shromážděný materiál umožňuje tedy v zeměpisné projekci důsledně konfrontovat tři vybrané jazykové vrstvy jako význačné představitele hlavních typů současné nespisovné běžné mluvy. Je to v prvé řadě mluva staré venkovské generace, reprezentující archaickou vrstvu nářeční, a v protikladu k ní pak mluva staré generace městské, zachycující nivelizovanější vrstvu interdialektickou, a konečně mluva nastupující mladé generace městské, představující vrstvu nejnovější. Základní princip jazykového zeměpisu, jímž je absolutní srovnatelnost údajů, byl i v tomto případě zachován, a to jak v rámci jednotlivých vrstev, tak i mezi těmito vrstvami navzájem.

Důsledná konfrontace tří jazykových vrstev přináší zobrazení důležitých složek mluveného jazyka v historickém průřezu zhruba posledních sta let a zároveň na bohatém materiále konkrétně ukazuje, jak se mluva mladé generace na jedné straně oprošťuje od někdejších nářečních rysů a na druhé straně jak jisté zeměpisně vázané rozdíly v mluvě mladé generace dosud přežívají. Zevrubnější srovnání současného mluveného jazyka se starším nářečním stavem umožňuje pak osvětlit i perspektivy jeho dalšího vývoje. Je totiž zřejmé, že regionální příznakovost zůstane v rámci vertikálního členění národního jazyka ještě dlouho důležitým distinktivním rysem běžné nespisovné mluvy.

2. Seznam zkoumaných obcí
(v zeměpisném sledu podle oblastí)

Za každým číslem zkoumané obce (popř. osady) se uvádí její jméno a příslušnost k okresu podle stavu z roku 1974, tedy z doby po ukončení výzkumu. Připojeny jsou zkratky jmen explorátorů. Zkratky jmen v závorce znamenají, že šlo o explorátora, který se neúčastnil celého nářečního výzkumu v příslušné obci. Vysvětlení zkratek viz Značky autorů a explorátorů.

2.1. Venkovské lokality

Body opěrné sítě jsou v seznamu označeny hvězdičkou. Na mapě sítě zkoumaných bodů (na s. 15) je zeměpisný sled bodů zvýrazněn červenými úsečkami a kolečky (v krajních bodech jednotlivých řad).

101 Držkov, o. Jablonec nad Nisou, *Hl*
102 Paseky nad Jizerou, o. Semily, *Hl*
103* Poniklá, o. Semily, *Hl-Vč*
104 Horní Dušnice, o. Semily, *Hl*
105 Mrklov, o. Semily, *Hl (Po)*
106* Hoření Paseky, o. Liberec, *Ut-Jč*
107 Všelibice, o. Liberec, *Bm-Ra*
108 Frýdštejn, o. Jablonec nad Nisou, *Ut-Hl*
109* Lestkov, o. Semily, *Hl-Ra*
110 Loukov, o. Semily, *Hl*
111 Nová Ves nad Popelkou, o. Semily, *Hl*
112 Horní Kalná, o. Trutnov, *Hl-Rb*
113 Rtyně v Podkrkonoší, o. Trutnov, *Ut*
114 Slatina nad Úpou, o. Náchod, *Bm*
115 Horní Rybníky, o. Náchod, *Ra*
116* Hlavňov, o. Náchod, *Hl-Ra*
117 Machov, o. Náchod, *Ra*
118 Slané (Słone), Polsko, *Bm-Ra*
119 Jakubovice (Jakubowice), Polsko, *Bm-Ra*
120 Mukařov, o. Mladá Boleslav, *Hl*
121 Všeň, o. Semily, *Ra*
122 Střeleč, o. Jičín, *Jč (Hl)*
123 Úlibice, o. Jičín, *Vč-Hl*
124* Pecka, o. Jičín, *Hl-Bm*
124a Šárovcova Lhota, o. Jičín, *Hl*
125 Bílá Třemešná, o. Trutnov, *Ut*
126 Vilantice, o. Trutnov, *Jč (Po, Hl)*
127* Dolany, o. Náchod, *Bm-Ra*
128 Slavětín nad Metují, o. Náchod, *Bm*
129 Česká Čermná, o. Náchod, *Bm (Ra)*
130* Kounov, o. Rychnov nad Kněžnou, *Ut (Rb)*
131 Trnov, o. Rychnov nad Kněžnou, *Bm*
132 Libel, o. Rychnov nad Kněžnou, *Bm*
133 Liberk, o. Rychnov nad Kněžnou, *Bm (Ra)*
134 Žampach, o. Ústí nad Orlicí, *Bm*
135 Klášterec nad Orlicí, o. Ústí nad Orlicí, *Ut*
136* Mistrovice, o. Ústí nad Orlicí, *Bm-Ra*
137 Horní Heřmanice, o. Ústí nad Orlicí, *Ut*
138 Obruby, o. Mladá Boleslav, *Hl (Jč)*
139* Údrnice, o. Jičín, *Bm-Ra*
140 Myštěves, o. Hradec Králové, *Hl (Po)*
141 Neděliště, o. Hradec Králové, *Hl (Jč)*
142 Sedlice, o. Hradec Králové, *Bm (Jč)*
143* Bělečko, o. Pardubice, *Jč-Hl*
144 Lány u Dašic, o. Pardubice, *Bm-Rb*
145 Jenišovice, o. Chrudim, *Bm*
146* Skořenice, o. Ústí nad Orlicí, *Bm-Jč*
147 Řetůvka, o. Ústí nad Orlicí, *Bm*
148 Kozlov, o. Ústí nad Orlicí, *Bm*
149* Březinka, o. Mladá Boleslav, *Ut-Ra*
150 Úherce, o. Mladá Boleslav, *Hl-Jč*
151 Nouzov, o. Nymburk, *Jč-Vč*
152* Lužec nad Cidlinou, o. Hradec Králové, *Bm-Ut*
153 Vlčí Habřina, o. Pardubice, *Jč (Bm)*
154 Lipoltice, o. Pardubice, *Jč*
155* Jezbořice, o. Pardubice, *Jč-Hl*
156 Lukavice, o. Chrudim, *Bm*
157 Horní Bradlo, o. Chrudim, *Bm*
158* Studnice, o. Chrudim, *Bm-Ra*
159 Otradov, o. Chrudim, *Bm-Ra*
160 Morašice, o. Svitavy, *Bm-Vč*
161* Poříčí u Litomyšle, o. Svitavy, *Bm-Ut*
162 Trstěnice, o. Svitavy, *Bm (Vč)*

201 Raná, o. Louny, *Ra*
202* Chrášťany, o. Litoměřice, *Ra (Hl, Bm)*
203 Siřejovice, o. Litoměřice, *Ra (Bm)*
204 Libotenice, o. Litoměřice, *Jč*
205* Pnětluky, o. Louny, *Ra-Bm*
206 Jimlín, o. Louny, *Ra-Rb*
207 Hříškov, o. Louny, *Ra-Hl*
208 Orasice, o. Louny, *Ra*
209 Brníkov, o. Litoměřice, *Jč*
210* Bechlín, o. Litoměřice, *Ra-Ut*
211 Strážnice, o. Mělník, *Ra*
212 Sedlec, o. Mělník, *Bm*
213 Krpy, o. Mladá Boleslav, *Ra-Rb*
214 Všejany, o. Mladá Boleslav, *Jč-Vč*
215* Semice, o. Nymburk, *Ra-Bm*
216 Chleby, o. Nymburk, *Jč-Vč*
217 Vrbová Lhota, o. Nymburk, *Jč*
218 Ohaře, o. Kolín, *Hl (Po)*

219* Mikuláš, o. Kutná Hora, *Jč-Já*
220 Přibyslavice, o. Kutná Hora, *Hl*
221 Běstvina, o. Chrudim, *Bm*
222 Střížov, o. Havlíčkův Brod, *Bm (Po)*
223 Mšecké Žehrovice, o. Rakovník, *Jč*
224 Dobrovíz, o. Praha-západ, *Jč-Rb*
225* Dolín, o. Kladno, *Jč-Rb*
226 Budihostice, o. Kladno, *Ra*
227 Kly, o. Mělník, *Ra-Rb*
228* Bašť, o. Praha-východ, *Jč-Ra*
229 Zápy, o. Praha-východ, *Jč (Po)*
230 Královice, o. Praha-východ, *Bm-Rb*
231 Tismice, o. Kolín, *Jč*
232 Krymlov, o. Kolín, *Jč-Bm*
233* Losiny, o. Kutná Hora, *Bm-Ra*
234 Chlístovice, o. Kutná Hora, *Jč*
235 Kozlov, o. Havlíčkův Brod, *Hl*
236* Tis, o. Havlíčkův Brod, *Jč-Ut*
237 Lašovice, o. Rakovník, *Ut-Ra*
238 Chyňava, o. Beroun, *Jč-Bm*
239 Korno, o. Beroun, *Jč*
240* Kosoř, o. Praha-západ, *Ra-Hl*
241 Těptín, o. Praha-východ, *Jč*
242 Ostředek, o. Benešov, *Jč (Po)*
243 Popovice, o. Benešov, *Jč*
244 Strojetice, o. Benešov, *Hl*
245 Rejčkov, o. Havlíčkův Brod, *Ut*
246 Dobrohostov, o. Havlíčkův Brod, *Ut*
247* Broumy, o. Beroun, *Jč-Já*
248 Radouš, o. Beroun, *Jč*
249 Velká Lečice, o. Příbram, *Jč-Rb*
250 Drevníky, o. Příbram, *Jč-Bm*
251 Svatý Jan, o. Příbram, *Jč-Já*
252* Křečovice, o. Benešov, *Jč-Ut*
253 Smilkov, o. Benešov, *Rb*
254* Šebířov, o. Tábor, *Vč (Rb)*
255 Bratřice, o. Pelhřimov, *Bm*
256 Velký Rybník, o. Pelhřimov, *Hl*
257 Šimanov, o. Jihlava, *Ut (Po)*

301* Postřekov, o. Domažlice, *Vč-Jč*
302 Chodov, o. Domažlice, *Vč-Bm*
303 Draženov, o. Domažlice, *Vč*
304 Mrákov, o. Domažlice, *Vč*
305 Zahořany, o. Domažlice, *Vč*
306 Sulislav, o. Tachov, *Vč (Po)*
307* Všekary, o. Domažlice, *Vč-Rb*
308 Lštění, o. Domažlice, *Vč*
309 Černíkov, o. Domažlice, *Vč*
310* Chodská Lhota, o. Domažlice, *Vč (Rb)*
311* Újezd, o. Plzeň-sever, *Vč-Jč*
312 Potvorov, o. Plzeň-sever, *Rb*
313 Hvozd, o. Plzeň-sever, *Vč*
314 Žebnice, o. Plzeň-sever, *Rb*
315 Nekmíř, o. Plzeň-sever, *Vč*
316* Hromnice, o. Plzeň-sever, *Vč-Jč*
317 Vochov, o. Plzeň-sever, *Vč*
318 Čižice, o. Plzeň-jih, *Vč*
319 Zemětice, o. Plzeň-jih, *Vč*
320* Vlčí, o. Plzeň-jih, *Vč*
321 Ježovy, o. Klatovy, *Vč*
322 Habartice, o. Klatovy, *Vč*
323 Rovná, o. Klatovy, *Vč*
324 Nemilkov, o. Klatovy, *Vč*
325 Přílepy, o. Rakovník, *Ut-Rb*
326 Šípy, o. Rakovník, *Ut-Rb*
327 Kozojedy, o. Plzeň-sever, *Rb*
328 Vejvanov, o. Rokycany, *Rb*
329 Volduchy, o. Rokycany, *Jč*
330 Lhůta, o. Plzeň-jih, *Vč*
331 Chocenice, o. Plzeň-jih, *Vč*
332 Kramolín, o. Plzeň-jih, *Vč*
333* Velenovy, o. Klatovy, *Vč-Ra*
334 Drozdov, o. Beroun, *Jč-Bm*
335 Těně, o. Rokycany, *Jč*
336* Čížov, o. Plzeň-jih, *Vč-Jč*
337 Čížkov, o. Plzeň-jih, *Vč*

401 Drahlín, o. Příbram, *Jč-Bm*
402 Vysoká u Příbramě, o. Příbram, *Jč (Po)*
403* Horní Hbity, o. Příbram, *Jč-Já*
404 Zalužany, o. Příbram, *Jč*
405 Kovářov, o. Písek, *Jč*
406 Ředice, o. Příbram, *Jč (Po)*
407* Božejovice, o. Tábor, *Vč (Rb)*
408 Sedlečko u Chotovin, o. Tábor, *Rb*
409 Prasetín, o. Tábor, *Vč*
410* Myslotín, o. Pelhřimov, *Ut (Rb)*
411 Rohozná, o. Jihlava, *Ut*
412 Věšín, o. Příbram, *Jč-Já*
413 Drahenice, o. Příbram, *Jč-Já*
414* Cerhonice, o. Písek, *Jč-Já*
415 Oslov, o. Písek, *Rb (Po)*
416 Borovany, o. Písek, *Rb*
417 Lom, o. Tábor, *Vč-Rb*
418 Těmice, o. Pelhřimov, *Ut*
419 Polesí, o. Pelhřimov, *Ut*
420 Chanovice, o. Klatovy, *Vč*
421 Čekanice, o. Strakonice, *Vč*
422 Stará Dobev, o. Písek, *Ra (Bm)*
423 Albrechtice nad Vltavou, o. Písek, *Ra-Bm*
424* Březí u Týna nad Vltavou, o. České Budějovice, *Vč (Rb)*
425 Březnice, o. Tábor, *Rb (Po)*
426 Borkovice, o. Tábor, *Rb (Po)*
427 Tučapy, o. Tábor, *Rb (Po)*
428* Pluhův Žďár, o. Jindřichův Hradec, *Vč (Rb)*
429 Kamenný Malíkov, o. Jindřichův Hradec, *Rb*
430 Mosty, o. Jindřichův Hradec, *Bm*
431 Nezamyslice, o. Klatovy, *Vč*
432 Kraselov, o. Strakonice, *Vč*
433 Čepřovice, o. Strakonice, *Rb*
434 Křtětice, o. Strakonice, *Ra-Bm*
435 Podeřiště, o. Prachatice, *Rb-Bm*
436 Zahájí, o. České Budějovice, *Rb-Ra*
437 Drahotěšice, o. České Budějovice, *Rb*
438 Ponědraž, o. Jindřichův Hradec, *Rb*
439 Mláka, o. Jindřichův Hradec, *Rb*
440 Lásenice, o. Jindřichův Hradec, *Rb (Po)*
441 Jiřičná, o. Klatovy, *Ut*
442 Nezdice, o. Klatovy, *Ut*
443* Stachy, o. Prachatice, *Vč-Rb*
444 Onšovice, o. Prachatice, *Jč-Já*
445* Lažiště, o. Prachatice, *Vč (Rb)*
446 Hracholusky, o. Prachatice, *Jč-Já*
447 Jáma, o. Prachatice, *Ut*
448* Rojšín, o. Český Krumlov, *Vč (Rb)*
449 Čakov, o. České Budějovice, *Rb (Po)*
450 Vrábče, o. České Budějovice, *Rb (Vč)*
451* Hůrky, o. České Budějovice, *Rb-Ra*
452 Kojákovice, o. České Budějovice, *Rb*
453* Staňkov, o. Jindřichův Hradec, *Vč (Rb)*
454 Přísečná, o. Český Krumlov, *Vč-Rb*

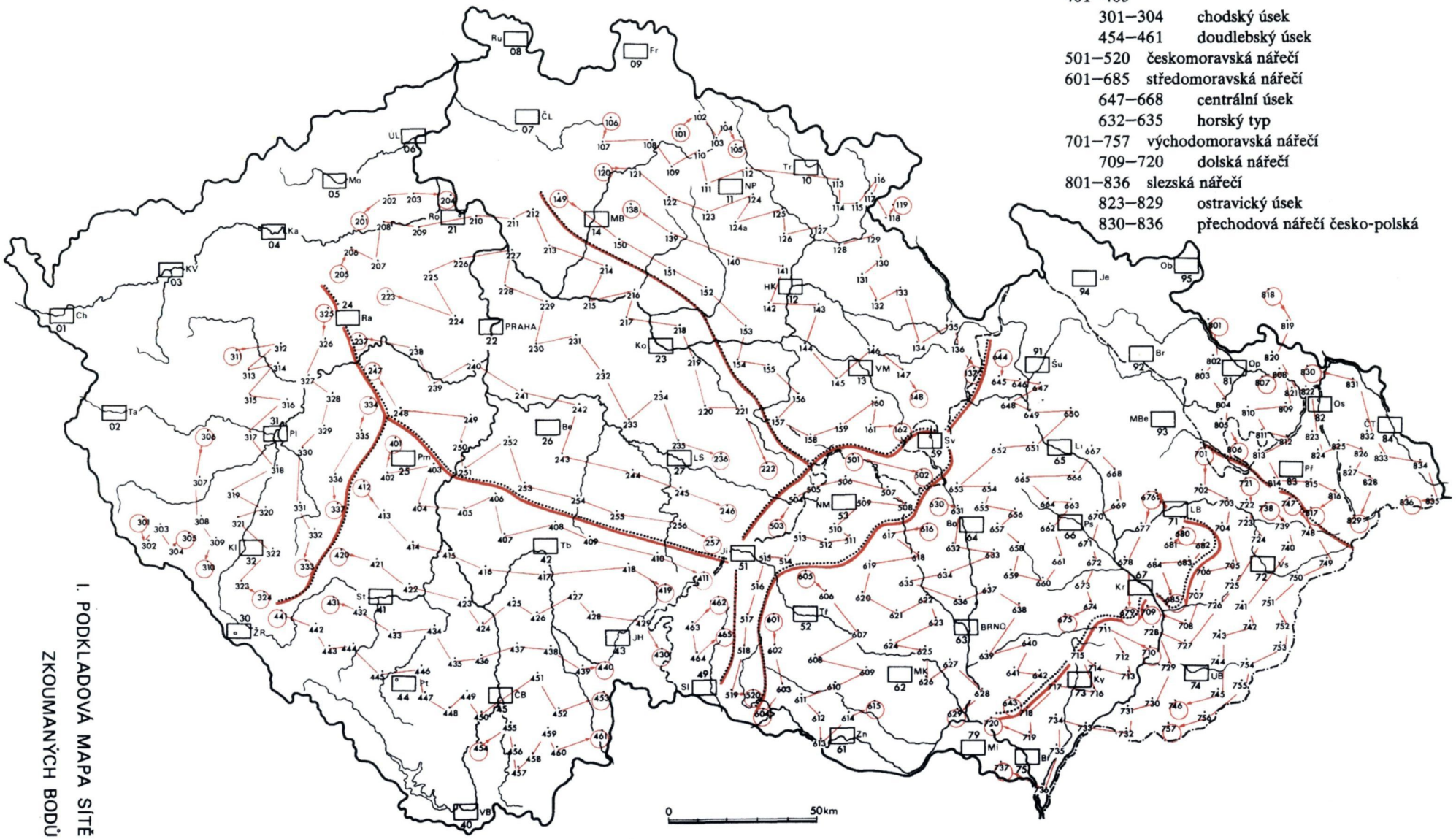

I. PODKLADOVÁ MAPA SÍTĚ ZKOUMANÝCH BODŮ

455 Doudleby, o. České Budějovice, *Jč-Rb*
456 Ločenice, o. České Budějovice, *Rb*
457* Soběnov, o. Český Krumlov, *Vč (Rb)*
458 Slavče, o. České Budějovice, *Rb (Ut)*
459 Třebeč, o. České Budějovice, *Rb*
460* Buková, o. České Budějovice, *Vč-Rb*
461 Rapšach, o. Jindřichův Hradec, *Rb*
462* Hodice, o. Jihlava, *Šr (Bh)*
463 Světlá, o. Jindřichův Hradec, *Kč*
464* Volfířov, o. Jindřichův Hradec, *Ma-Sk*
465 Dyjice, o. Jihlava, *Kč*

501 Pustá Rybná, o. Svitavy, *Bm*
502* Rohozná, o. Svitavy, *Ut-Bm*
503* Hrbov, o. Jihlava, *Ut-Ra*
504 Velká Losenice, o. Žďár nad Sázavou, *Ut*
505 Světnov, o. Žďár nad Sázavou, *Bm*
506* Kadov, o. Žďár nad Sázavou, *kol.*
507 Ubušín, o. Žďár nad Sázavou, *Fi*
508 Věstín, o. Žďár nad Sázavou, *Šr*
509 Vojtěchov. o. Žďár nad Sázavou, *Fi*
510* Jámy, o. Žďár nad Sázavou, *Mi*
511 Bobrůvka, o. Žďár nad Sázavou, *Še-Bh*
512 Krásněves, o. Žďár nad Sázavou, *Ma*
513 Bohdalov, o. Žďár nad Sázavou, *Še*
514* Řehořov, o. Jihlava, *Ma*
515 Velký Beranov, o. Jihlava, *Ma*
516 Příseka, o. Jihlava, *Ma*
517 Hladov, o. Jihlava, *Še*
518 Červený Hrádek, o. Jindřichův Hradec, *Kč*
519 Báňovice, o. Jindřichův Hradec, *Kč*
520* Mladoňovice, o. Třebíč, *Šr*

601* Heraltice, o. Třebíč, *Sk-Ma*
602 Cidlina, o. Třebíč, *Ma-Še*
603 Nové Syrovice, o. Třebíč, *Šr-Še*
604 Oslnovice, o. Znojmo, *Še*
605 Pavlínov, o. Žďár nad Sázavou, *Še*
606* Hodov, o. Třebíč, *Ma*
607* Sedlec, o. Třebíč, *Ma*
608 Příložany, o. Třebíč, *Še*
609 Rešice, o. Znojmo, *Šr*
610 Slatina, o. Znojmo, *Še*
611* Ctidružice, o. Znojmo, *Ma-Bh*
612 Olbramkostel, o. Znojmo, *Ma*
613 Mašovice, o. Znojmo, *Ma*
614* Plaveč, o. Znojmo, *Va*
615 Morašice, o. Znojmo, *Še*
616* Tasovice, o. Blansko, *Šr*
617 Věžná, o. Žďár nad Sázavou, *Fi*
618 Lomnice, o. Blansko, *Kč-Bh-Ch*
619* Heřmanov, o. Žďár nad Sázavou, *Ma (Fi)*
620 Holubí Zhoř, o. Žďár nad Sázavou, *Še*
621 Zbraslav, o. Brno-venkov, *Bh-Še-Šr*
622 Chudčice, o. Brno-venkov, *Bh-Bl*
623 Žebětín, část Brna, *Bh-Ch*
624 Čučice, o. Brno-venkov, *Ch-Bh-Mi-Še*
625* Hlína, o. Brno-venkov, *Bl-Bh*
626 Jezeřany, o. Znojmo, *Bh-Še*
627 Syrovice, o. Brno-venkov, *Bh (Še)*
628* Nosislav, o. Břeclav, *Bh-Kč*
629 Ivaň, o. Břeclav, *Ch-Bh-Mi-Še*
630 Horní Poříčí, o. Blansko, *Šr*
631 Zboněk, o. Blansko, *Šr*
632 Bořitov, o. Blansko, *Šr*
633 Šošůvka, o. Blansko, *Šr-Bh-Mi-Kč-Še*
634* Lažany, o. Blansko, *Bh-Bl*
635 Deblín, o. Brno-venkov, *Bh-Ch*
636 Ořešín, část Brna, *Ch-Kč-Bh*
637 Habrůvka, o. Blansko, *Bh-Še (Fi)*
638 Habrovany, o. Vyškov, *Bh (Mi)*
639 Telnice, o. Brno-venkov, *Sk-kol.*
640* Hodějice, o. Vyškov, Ma *(Bh, Fi)*
641 Bošovice, o. Vyškov, *Sk-Bh*
642 Žarošice, o. Hodonín, *Bh-Še-Mi*
643 Boleradice, o. Břeclav, *Mi*
644 Písařov, o. Šumperk, *Kč (Fi)*
645* Jedlí, o. Šumperk, Ma *(Kč, Fi)*
646 Chromeč, o. Šumperk, *Ma*
647 Dlouhomilov, o. Šumperk, *Kč*
648 Lupěné, o. Šumperk, *Kč*
649 Bohuslavice, o. Šumperk, *Kč*
650* Šumvald, o. Olomouc, *Ma*
651 Palonín, o. Šumperk, *Šr-Fi*
652* Bohdalov, o. Svitavy, *Šr*
653* Roubanina, o. Blansko, *Sk-kol.*
654 Biskupice, o. Svitavy, *Šr*
655 Knínice u Boskovic, o. Blansko, *Šr (Bh)*
656* Hrochov, o. Prostějov, *Bh-Bl-Gr*
657 Suchý, o. Blansko, *Še (Bh)*
658 Otinoves, o. Prostějov, *Sk (Še)*
659* Ruprechtov, o. Vyškov, *Kč-Bh*
660 Radslavičky, o. Vyškov, *Še*
661 Otaslavice, o. Prostějov, *Ma*
662 Ohrozim, o. Prostějov, *Še*
663 Třebčín, o. Olomouc, *Va*
664 Pěnčín, o. Prostějov, *Še*
665 Hvozd, o. Prostějov, *Šr*
666* Příkazy, o. Olomouc, *Sk-kol.*
667 Hnojice, o. Olomouc, *Sk-kol.*
668 Dolany, o. Olomouc, *Sk-kol.*
669 Velký Týnec, o. Olomouc, *Sk-kol.*
670 Charváty, o. Olomouc, *Še*
671 Hrubčice, o. Prostějov, *Sk-kol.*
672 Tvorovice, o. Prostějov, *Še*
673* Tištín, o. Prostějov, *Va*
674 Morkovice, o. Kroměříž, *Kč*
675 Staré Hvězdlice, o. Vyškov, *Še-Bh*
676 Velký Újezd, o. Olomouc, *Mi-kol.*
677* Vinary, o. Přerov, *Kč (Ch, Bh, Še)*
678 Zářičí, o. Kroměříž, *Va*
679 Zdounky, o. Kroměříž, Kč *(Sk, Ch)*
680 Radotín, o. Přerov, *Sk-kol.*
681 Nahošovice, o. Přerov, *Sk (kol.)*
682 Loukov, o. Kroměříž, *Sk*
683 Hlinsko pod Hostýnem, o. Kroměříž, *Sk-kol.*
684 Němčice, o. Kroměříž, *Sk-kol.*
685* Mysločovice, o. Zlín, *Ch-Bh*

701* Spálov, o. Nový Jičín, *kol.*
702 Olšovec, o. Přerov, *Sk-Bh*
703 Milotice nad Bečvou, o. Přerov, *Sk (kol.)*
704* Lhota u Kelče, o. Vsetín, *Va*
705 Hošťálková, o. Vsetín, *Mi*
706 Rusava, o. Kroměříž, *Va (kol.)*
707 Fryšták, o. Zlín, *Mi*
708 Lhota, o. Zlín, *Va*
709 Kvasice, o. Kroměříž, *Šr-Bh-Mi*
710 Huštěnovice, o. Uherské Hradiště, *Va*
711 Cetechovice, o. Kroměříž, *Kč*
712 Buchlovice, o. Uherské Hradiště, *Mi*
713* Polešovice, o. Uherské Hradiště, *Mi*

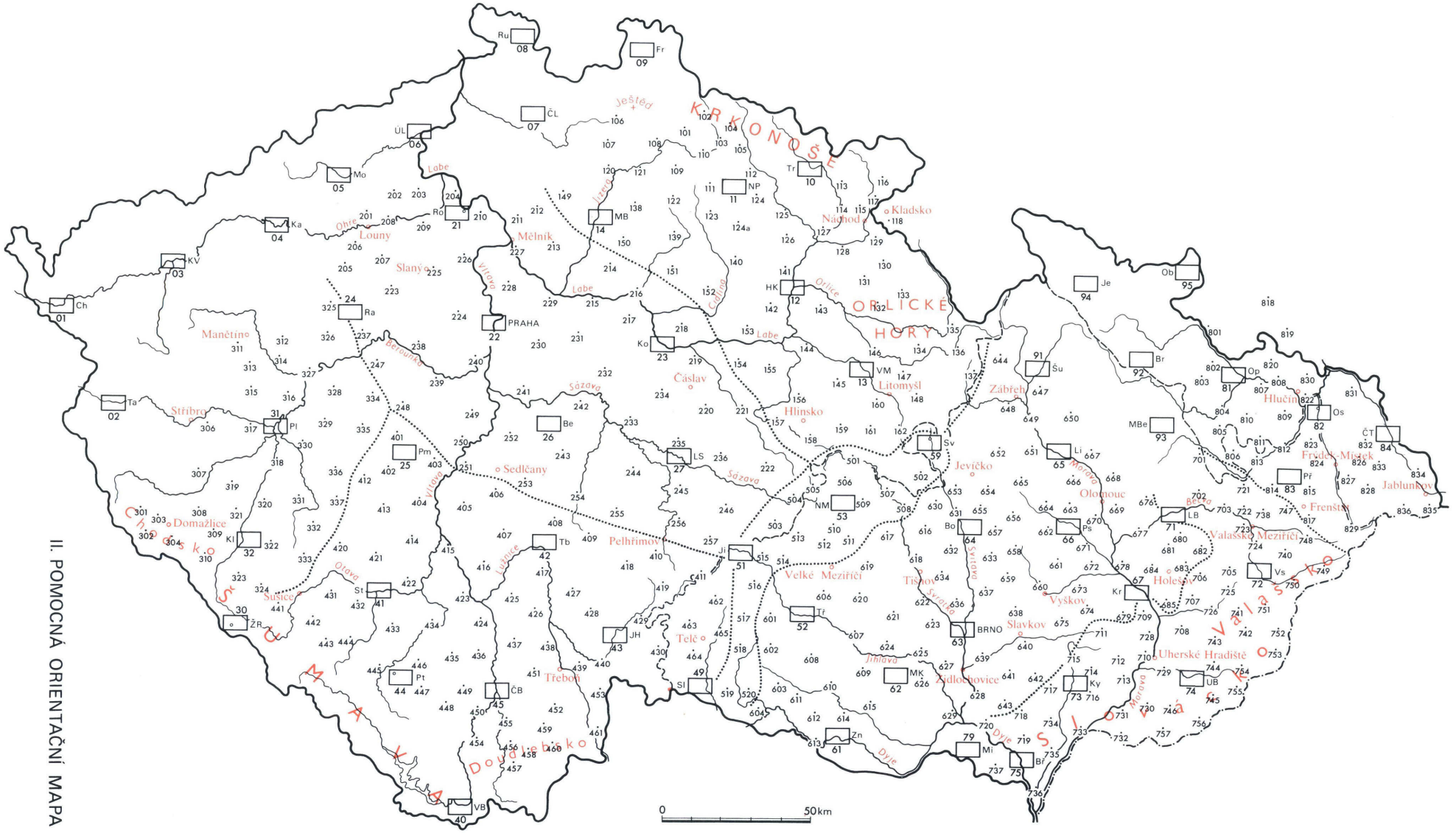

II. POMOCNÁ ORIENTAČNÍ MAPA

714 Vřesovice, o. Hodonín, *Še*
715 Jestřabice, o. Kroměříž, *Kč*
716 Vlkoš, o. Hodonín, *Fi*
717 Strážovice, o. Hodonín, *Fi (Bh)*
718* Kobylí, o. Břeclav, *Bh (Še)*
719 Velké Bílovice, o. Břeclav, *Fi-Bh*
720 Šakvice, o. Břeclav, *Šr-Bh*
721 Bernartice nad Odrou, o. Nový Jičín, *kol.*
722 Petřkovice, o. Nový Jičín, *Sk-kol.*
723 Juřinka, o. Vsetín, *Va*
724 Velká Lhota, o. Vsetín, *Va*
725* Trnava, o. Zlín, *Ch-Bh*
726 Klečůvka, o. Zlín, *Mi*
727* Částkov, o. Uherské Hradiště, *kol.*
728 Halenkovice, o. Zlín, *Va*
729 Popovice, o. Uherské Hradiště, *Fi*
730 Ostrožská Lhota, o. Uherské Hradiště, *Va*
731 Vnorovy, o. Hodonín, *Bh-Ch*
732 Radějov, o. Hodonín, *Šr*
733* Rohatec, o. Hodonín, *Šr (Bh)*
734 Mutěnice, o. Hodonín, *Bh-Še*
735 Mikulčice, o. Hodonín, *Fi*
736* Lanžhot, o. Břeclav, *Šr (Bh)*
737 Hlohovec, o. Břeclav, *Fi-Bh*
738 Hodslavice, o. Nový Jičín, *Mi (Sk)*
739 Zubří, o. Vsetín, *Va*
740 Valašská Bystřice, o. Vsetín, *Va*
741 Ublo, o. Zlín, *Mi*
742* Újezd, o. Zlín, *Va*
743 Pozlovice, o. Zlín, *Mi*
744 Přečkovice, o. Uherské Hradiště, *Mi*
745 Nezdenice, o. Uherské Hradiště, *Mi*
746 Boršice u Blatnice, o. Uherské Hradiště, *Še*
747 Veřovice, o. Nový Jičín, *kol.*
748* Prostřední Bečva, o. Vsetín, *Va*
749 Velké Karlovice, o. Vsetín, *Sk (Šr, Pl)*
750* Halenkov, o. Vsetín, *Va*
751 Lužná, o. Vsetín, *Va*
752 Študlov, o. Vsetín, *Mi-Ch*
753 Návojná, o. Zlín, *Mi*
754 Bohuslavice nad Vláří, o. Zlín, *Va*
755* Žítková, o. Uherské Hradiště, *Mi*
756 Strání, o. Uherské Hradiště, *Va*
757* Javorník, o. Hodonín, *Kč*

801* Bránice (Branice), Polsko, *Bh-Šr*
802 Neplachovice, o. Opava, *Bh*
803* Hlavnice, o. Opava, *Bh*
804 Domoradovice, o. Opava, *Bh*
805 Větřkovice, o. Opava, *Bh*
806* Lukavec, o. Nový Jičín, *Bh*
807* Mokré Lazce, o. Opava, *Bh*
808 Bohuslavice, o. Opava, *Bh*
809 Vřesina, o. Nový Jičín, *Bh*
810 Hlubočec, o. Opava, *Bh*
811 Lubojaty, o. Nový Jičín, *Bh*
812* Petřvald, o. Nový Jičín, *Bh-Bl*
813 Pustějov, o. Nový Jičín, *Bh*
814* Rybí, o. Nový Jičín, *Bh (Ma, Kč)*
815 Kozlovice, o. Frýdek-Místek, *Šr*
816 Čeladná, o. Frýdek-Místek, *Bh*
817 Trojanovice, o. Nový Jičín, *Bh*
818* Velké Petrovice (Pietrowice Wielkie), Polsko, *Bh-Šr*
819* Křenovice (Chrzanowice), Polsko, *Bh-Ch*
820* Kobeřice, o. Opava, *Bh*
821 Děhylov, o. Opava, *Šr*
822* Petřkovice, o. Opava, *Šr*
823 Stará Bělá, o. Frýdek-Místek, *Bh*
824 Staříč, o. Frýdek-Místek, *Bh*
825 Sedliště, o. Frýdek-Místek, *Bh*
826 Vojkovice, o. Frýdek-Místek, *Bh*
827* Janovice, o. Frýdek-Místek, *Bh-Mi*
828 Morávka, o. Frýdek-Místek, *Bh*
829 Staré Hamry, o. Frýdek-Místek, *Sk*
830 Haťˇ, o. Opava, *Šr*
831 Dolní Lutyně, o. Karviná, *Sk*
832* Hradiště, o. Karviná, *Bh*
833 Oldřichovice, o. Frýdek-Místek, *Sk*
834 Nýdek, o. Frýdek-Místek, *Sk-kol.*
835* Bukovec, o. Frýdek-Místek, *Sk-kol.*
836 Dolní Lomná, o. Frýdek-Místek, *Sk-kol.*

2.2. Městské lokality

01 Cheb, *Jč*
02 Tachov, *Vč-Jč*
03 Karlovy Vary, *Jč*
04 Kadaň, o. Chomutov, *Jč*
05 Most, *Hl*
06 Ústí nad Labem, *Ut-Vč*
07 Česká Lípa, *Hl*
08 Rumburk, o. Děčín, *Ut*
09 Frýdlant, o. Liberec, *Jč*

10 Trutnov, *Hl*
11 Nová Paka, o. Jičín, *Hl*
12 Hradec Králové, *Bm*
13 Vysoké Mýto, o. Ústí nad Orlicí, *Bm*
14 Mladá Boleslav, *Hl*

21 Roudnice nad Labem, o. Litoměřice, *Jč*
22 Praha, *Jč*
23 Kolín, *Hl*
24 Rakovník, *Rb*
25 Příbram, *Jč*
26 Benešov, *Jč*
27 Ledeč nad Sázavou, o. Havlíčkův Brod, *Rb*

30 Železná Ruda, o. Klatovy, *Vč*
31 Plzeň, *Vč*
32 Klatovy, *Vč*

40 Vyšší Brod, o. Český Krumlov, *Rb*
41 Strakonice, *Ra-Vč*
42 Tábor, *Rb*
43 Jindřichův Hradec, *Ut*
44 Prachatice, *Ut*
45 České Budějovice, *Rb*
49 Slavonice, o. Jindřichův Hradec, *Fi-Kč*

51 Jihlava, *Mi*
52 Třebíč, *Fi-kol.*
53 Nové Město na Moravě, o. Žďár nad Sázavou, *Fi (Bh, Mi)*
59 Svitavy, *Pl-Bh*

61 Znojmo, *Bh-Fi*

62 Moravský Krumlov, o. Znojmo, *Bh (Fi, Mi)*
63 Brno, *Kč-Bh (Fi)*
64 Boskovice, o. Blansko, *Kč-Bh-Pl*
65 Litovel, o. Olomouc, *Sk*
66 Prostějov, *Bh-Fi-Kč*
67 Kroměříž, *Fi (Kč, Bh)*

71 Lipník nad Bečvou, o. Přerov, *Sk*
72 Vsetín, *Mi*
73 Kyjov, o. Hodonín, *Fi-Bh*
74 Uherský Brod, o. Uherské Hradiště, *Mi-Bh*
75 Břeclav, *Je (Bh, Fi)*

79 Mikulov, o. Břeclav, *Bh (Pl, Kč)*

81 Opava, *Bh (Fi)*
82 Ostrava, *Sk*
83 Příbor, o. Nový Jičín, *Bh (Fi, Mi)*
84 Český Těšín, o. Karviná, *Sk*

91 Šumperk, *Fi-Bh-Pl*
92 Bruntál, *Ut*
93 Moravský Beroun, o. Bruntál, *kol.*
94 Jeseník, o. Šumperk, *Fi-Bh*
95 Osoblaha, o. Bruntál, *Bh-Kč-Pl*

2.3. Nemapované zahraniční lokality

Tyto obce nejsou přímou součástí sítě zkoumaných lokalit. Materiál se uvádí pouze v pátém oddíle komentáře (viz 5.5.1.). Za každým označením zkoumané obce a za jejím českým názvem se uvádí i název oficiální a stát. Připojeny jsou zkratky explorátorů vyznačené kurzivou.

Po 1 Husinec (Gęsiniec), Polsko, *Vč-Jč*

Ju 1 Ivanovo Selo (Ivanovo Selo), Chorvatsko, *Jč*
Ju 2 Dolany (Doljani), Chorvatsko, *Jč-Vč*
Ju 3 Velké Zdence (Veliki Zdenci), Chorvatsko, *Jč*
Ju 4 Nová Ves (Nova Ves), Bosna a Hercegovina, *Bm*
Ju 5 Kruščice (Kruščica), Srbsko, *Ut*
Ju 6 Srediště (Veliko Središte), Srbsko, *Ut*
Ju 7 Běliševec (Bjeliševac), Chorvatsko, *Bh-Mi*

Ru 1 Svatá Helena (Sfânta Elena), Rumunsko, *Ut*
Ru 2 Gerník (Gârnic), Rumunsko, *Ut*
Ru 3 Šumice (Şumiţa), Rumunsko, *Sk*
Ru 4 Velký Perek (Peregul Mare), Rumunsko, *Ut*
Ru 5 Klopotín (Clopodia), Rumunsko, *Va*

3. Uspořádání komentářů a map

3.1. Vybrané položky jsou v ČJA představeny čtverým způsobem. Tato diferencovaná, v podstatě úsporná forma byla zvolena proto, aby v rámci vymezeného rozsahu bylo možno publikovat co nejvíce materiálu. Ve vydávaném souboru se tedy rozlišují tyto formy jazykových map:

1. Základní, obvyklou formou jsou mapy celostránkové, na nichž se zobrazuje celé jazykové území.

2. V případech, kdy je výsledný obraz na mapě jednoduchý a kdy není třeba představovat více detailů, volí se zobrazení na mapě malého formátu, v rozsahu poloviny strany.

3. Půlstránkový rozsah má i výsek mapy základního měřítka s moravskou situací. Jen tam, kde je třeba doplnit mapový výsek se situací v Čechách, se připojuje regionalizovaná mapa s moravskou situací na společný mapový podklad základního měřítka.

4. Vytvářejí-li konkurující si ekvivalenty jen dvojčlenné, ostře rozčleněné protiklady, které lze na mapě zakreslit jednoduchou izoglosou, samostatná mapa se nezavádí. Takové položky se představují společně na svodných izoglosových mapách.

3.2. Při uspořádání mapových položek se postupuje podle věcně významových souvislostí. Uspořádání map musí též respektovat fakt, že půlstránkové mapy je nutno spojovat do dvojic.

Základem číselného označování jednotlivých položek v rámci daného svazku je pořadí komentářů. Stejné pořadové číslo jako komentář má i příslušná mapa (celostránková nebo půlstránková), která je vždy umístěna na některé pravé straně textu komentáře. Číselný sled map je však místy přerušován, protože určitým komentářům přísluší jen izoglosa zobrazená na svodné mapě (mapy 252, 253). Takové komentáře se v číselném označení odlišují, a to tak, že se za příslušným pořadovým číslem komentáře, které vyplynulo z věcné souvislosti zařazených položek, připojuje za lomítkem ještě i číslo příslušné svodné mapy a izoglosy, např. 190/253.2.

3.1. Stejně jako první dva svazky ČJA náleží i tento třetí svazek do lexikální části atlasu. Z dotazníku pro výzkum českých nářečí byly do třetího dílu vybrány položky z významových okruhů „hospodářství“, „hospodářská usedlost“, „polní práce“, „dobytek“, „drůbež“.

Z původních 290 hesel dotazníku připadajících v úvahu pro výběr do tohoto svazku bylo kartograficky zpracováno celkem 253 položek (navíc 6 hesel bylo přiřazeno k položkám příbuzným jako 7. oddíl komentáře).

Současně s rozdíly lexikálními jsou na nářečních mapách zobrazovány i důležité rozdíly slovotvorné, srov. např. III-126 provaz na utažení pavuzy, III-140 závlačka u řetízku, III-99 kupka sena). Některé mapy jsou na slovotvornou problematiku orientovány primárně (např. III-73 strniště, III-130 oj, III-216 psí); nebude jí totiž věnován samostatný svazek. Většina hesel je pojata onomaziologicky (v rámci určitého, přesně vymezeného pojmu se sledují diference v nářečních pojmenováních), jen dvě mapy jsou pojaty onomaziologicky-sémaziologicky (III-100 sotor, III-167 krosna); zobrazují jednak územní rozsah jednotlivých variant jediného lexému, jednak rozložení jeho různých významů).

4. Grafická stránka jazykových map

4.0. Při představování výsledků výzkumu na mapách se v ČJA užívá syntetizujícího způsobu zobrazení, který spočívá zejména v zdůraznění areálového členění, a to vhodnou kombinací plošných a bodových grafických prostředků. Tento způsob zobrazení byl podrobněji zdůvodněn a popsán v úvodní části prvního svazku (3.3. a kapitola 6), zde se uvádí jen stručný výtah nezbytný ke čtení mapy.

4.1.1. Základním grafickým prostředkem pro vymezení areálů jsou izoglosy s nápisy příslušných lexikálních ekvivalentů nebo jejich variant, umisťovanými uvnitř vymezené plochy. Hranice vyznačovaných celků se i ve zjednodušeném podání snažíme postihnout věrně, i když to při rozkolísaném stavu jevů na okrajích vymezovaných areálů bývá obtížné. Výsledný obraz současného stavu lze často vyjádřit vhodnou kombinací s doplňkovým zobrazením značkovým. Vzhledem k zaměření na nejstarší zjistitelný stav se při vymezování areálů preferují ekvivalenty příznakové.

Izoglosy náleží především síti venkovských lokalit, ale zároveň zahrnují i příslušná města. Pohraničním územím, které je reprezentováno jen sítí městskou, se izoglosy nevedou.

4.1.2. Do vymezených ploch se umisťují nápisy, jimiž se příslušné ekvivalenty označují přímo v mapě. Tyto názvy se uvádějí v pospisovnělé podobě. Téže podoby se užívá i ve výkladové části komentáře, respektive v legendě.

4.1.3. V omezenější míře se užívá také šrafování. Vyšrafovaná plocha se neohraničuje izoglosou a neoznačuje nápisem.

4.1.4. Důležitým doplňkem plošné projekce je zobrazení pomocí značek. Ty se vztahují vždy k jednotlivým bodům sítě. Kromě zachycení rozptýlených a jednotlivých údajů lze značkami také postihnout menší kompaktní areály.

Diferenční značky týkající se bodů městské sítě, zahrnutých do jednotlivých areálů, se umisťují do příslušných obdélníků. V případě, že se ve vnitrozemských městech údaje po generacích rozcházejí, je údaj od mladé generace umístěn v horní části obdélníku a dolní část je vyhrazena generaci staré.

Jako značek se zpravidla užívá lineárních a figurálních symbolů (kruh, trojúhelník, obdélník, čtverec, kosočtverec, elipsa). U každé značky lze zároveň určit vztah k areálu, v jehož vymezených hranicích se daná značka nalézá. Výhradní, nedubletní užívání se vyznačuje stálým diakritikem, a to malou vnější svislou čárkou ve středu základny příslušné figury nebo ve středu linie. Značky bez tohoto diakritického znaménka označují dubletní výskyt výrazu. Dubletnost nebo nedubletnost daných forem se vždy určuje vzhledem k příslušnému areálu vymezenému izoglosou a nápisem.

4.2.0. Při kartografickém ztvárnění obsahu mapy se vychází z lingvistické strukturace daných ekvivalentů a jejich variant, které jsou předmětem zobrazení. Grafickým prostředkům, které jsou k dispozici, se snažíme vtisknout lingvistický význam, a to především se zřetelem k hierarchickému odstupňování zobrazovaných rozdílů podle jazykových rovin. U lexikálních map jde především o to, aby hierarchizací obsahu mapy byla jednoznačně určena rovina lexikální (nejsilnější izoglosa pro vyznačení areálů a plné značky pro ty ekvivalenty, které nemají vyznačený vlastní areál). Při zobrazování rovin hierarchicky nižších nelze však zásadu jednoznačného významu symbolů už dodržet.

4.2.1. Významové rozdíly daných tří jazykových rovin zajišťují na mapách důsledně především izoglosy, které jsou vzájemně odlišeny ve třech stupních podle síly. Nejsilnější izoglosy (*linie prvního stupně*) jsou určeny rozdílům lexikálním, středně silné izoglosy (*linie druhého stupně*) vyznačují rozdíly slovotvorné a morfologické v nejširším slova smyslu (tj. včetně rozdílů v rodovém zařazení a v čísle) a konečně přerušované (čárkované) izoglosy tenké (*linie třetího stupně*) znázorňují rozdíly hláskoslovné.

4.2.2. Nápisy označující lexikální ekvivalenty se v písmu neodlišují od forem slovotvorných (rozdíly mezi nimi vyznačují tedy jen izoglosy). Proměnlivé užívání různých typů verzál je určováno jen grafickými možnostmi. Zvláštním typem písma, minuskulemi, jsou však důsledně odlišeny nápisy pro rovinu hláskoslovnou.

4.2.3. Šrafování se využívá pro všechny jazykové roviny. Je jednoho typu a obměňuje se podle potřeby jen v hustotě a směru. Význam šrafovaných ploch se vysvětluje v legendě.

4.2.4. Nejvýraznější značky (plné figury) jsou určeny pro rovinu lexikální, a to pro ty ekvivalenty, které na mapě nejsou zobrazeny plošnými prostředky (nejsilnější izoglosou a nápisem). Figurální značky duté nemají význam tak jednoznačný; může jít o další výskyt ekvivalentů, které na mapě už svůj areál mají, nebo o varianty slovotvorné. Značky poloplné se většinou chápou jako varianty značek plných.

Lineární značky zachycují zpravidla přesahy slov nebo slovních forem shodných se spisovným jazykem. Nejčastějším označením je lineární značka ve vodorovné poloze, její variantou je značka v poloze kolmé. Tento jednotný grafický prostředek pro obecný jev – územní postup forem shodných se spisovným jazykem na úkor sousedních areálů s výrazy regionálně příznakovými – umožňuje konkrétně sledovat proces nivelizace a přispívá k sjednocujícímu, zobecňujícímu pohledu na jednotlivé mapy celého souboru.

Varianty ekvivaletů se zpravidla označují členěním příslušné figury nebo vnitřní diakritikou. U značek lineárních se užívá přídatných diakritických prvků nebo zesílené či zdvojené linie.

V omezené míře se užívá i jednoduchých značek malých, jimiž se vyjadřuje především neúplná ekvivalentnost daného výrazu.

Význam jednotlivých značek je vysvětlen v legendě. Na mapě mluví značka vždy sama za sebe a nevztahují se na ni šrafy ani izoglosy.

Konečně se ještě užívá zvláštních značek se stálou platností, které se v legendách nevyskytují. Je to jednak hvězdička, která je na mapě společná pro ekvivalenty doložené sporadicky (5.1.1.). Jejich konkrétní výčet i s lokalizací se uvádí v komentáři v odstavci S prvního oddílu. Druhým stálým znakem je šikmá lineární značka, jíž se škrtá číslo bodu sítě; označuje místa, kde zjišťované pojmenování nebo reálie neexistuje. Stálou platnost má také diakritické znaménko pro nedubletnost, malá vnější kolmička u figur a lineárních značek (viz 4.1.4.).

Stanovené zásady grafického zobrazení jazykových jevů jsou ovšem jen rámcové, protože vlastně každá mapa vyžaduje samostatné řešení.

4.3. Legenda má u syntetizujících map charakter jen doplňkový, většinou se vysvětluje jen význam doplňujících symbolů. Zvláštním znakem v legendě je prázdný obdélník, který upozorňuje na případy, kdy daný ekvivalent (obvykle slovo obecně rozšířené, popř. slovo spisovné) není grafickými prostředky vyjádřen. Úplný svod ekvivalentů a variant je podán v komentáři v prvním oddíle.

5. Komentáře

5.0. Komentáře – a stejně tak i mapy – přinášejí zevšeobecnění empirických poznatků získaných terénním výzkumem. Jsou koncipovány tak, aby umožnily čtenáři rychlou orientaci v mapě, usměrnily jeho pozornost na základní sledované problémy a zároveň mu o nich poskytly stručný výklad. Dále mají ukázat na začlenění nářečních pojmenování do celkového vývoje českého národního jazyka a na souvislosti s ostatními jazyky západoslovanskými. V komentářích se také uvádějí všechny údaje, které z jakýchkoli důvodů nemohly být zachyceny na mapách (např. frekvence pojmenování, generační rozdíly v užití výrazů, odlišná situace v městské mluvě, vývojové tendence, odkazy na starší literaturu, některé méně běžné jevy hláskoslovné povahy apod.).

Každý komentář začíná záhlavím, v němž se kromě pořadového čísla v rámci svazku a heslového slova uvádí i původní číslo otázky v *Dotazníku pro výzkum českých nářečí*. U komentářů, k nimž přísluší jen izoglosa na některé svodné mapě, se číslo této mapy a izoglosy připojuje k pořadovému číslu komentáře za lomítko (3.2.).

Komentář se člení na šest, popř. sedm samostatných oddílů, které se označují jen marginálními číslicemi.

Jednotlivé oddíly komentáře:

1. Soupis zachycených podob
2. Vymezení sledovaného významu a výsledky výzkumu
3. Jazykovězeměpisná situace
4. Charakteristika mapovaných výrazů
5. Doklady ze zahraničních obcí
6. Odkazy na jazykové atlasy
7. Doplnění sémanticky blízkou a kartograficky neřešenou položkou.

5.1. Soupis zachycených podob

5.1.1. V prvním oddíle se uvádějí zpravidla všechny nářeční ekvivalenty zjištěné terénním výzkumem. Obvykle jsou řazeny do tří pododdílů.

V části M (mapované výrazy) jsou zapsány výrazy zakreslené na mapách izoglosami s nápisy, samostatnými symboly a šrafami.

V části S se s přesnou lokalizací uvádějí sporadické lexémy (u map jen se slovotvornou problematikou též sporadické slovotvorné varianty). Jde někdy o vzácné relikty upozorňující na starší vývojové stadium našeho národního jazyka. Na mapě jsou tyto výrazy souhrnně označeny hvězdičkou. Vyskytne-li se v komentáři u sporadických výrazů zkratka nedubl., znamená to, že v dané lokalitě je tento výraz jedinečný.

Nemapované jevy se registrují v části N. Sem patří zejména pojmenování, která nelze považovat za plně ekvivalentní (výrazy silně expresivní nebo mající posunutý význam, údaje nevěrohodné a pojmenování utvořená ad hoc v situaci, kdy si informátor příslušný výraz už nevybavil; z nich se zde ve výběru uvádějí jen ta, která nelze jednoznačně vyloučit jako omyly).

U položek zpracovaných na svodných mapách a na některých mapách regionalizovaných se důležité, ale na mapě nezachycené výrazy uvádějí v části X.

5.1.2. V oddílech S, N, X se všechny výrazy řadí za sebou a oddělují se čárkou, v oddíle M se uplatňuje hierarchizace:

Jednotlivé lexémy se píší na samostatný řádek. Slovotvorné varianty a dále též rozdíly morfologické (tj. rozdíly v čísle, rodě a přecházení mezi vzory) jsou podřazeny příslušnému lexému. Jsou také psány na samo-

statný řádek, ale s odsazením od kraje. Hláskové obměny zachycené na mapě se uvádějí po pomlčce a za základní podobou výrazu.

5.1.3. Vzhledem k tomu, že syntetizující mapy zobrazují nářeční situaci v zjednodušené podobě, zůstávají některé méně frekventované nebo jednotlivě se vyskytující varianty (zpravidla hláskové obměny) na mapě nerozlišeny. Všechny tyto případy se však v komentáři registrují, a to tak, že odlišné podoby se k příslušným nadřazeným variantám připojují v závorce s čísly lokalit. Na mapě jsou zakresleny stejnými grafickými prostředky jako jejich nadřazený výraz. Vyskytují-li se některé z těchto podob ve větším počtu, lokalizace se u nich neuvádí. U výrazů před závorkou píšeme lokalizaci jen tehdy, jedná-li se o nečetný výskyt, na který chceme zvlášť upozornit.

Pokud se v závorkách u čísla lokality vyskytuje „též“, znamená to, že daná varianta byla ojediněle zachycena i mimo svůj základní mapovaný areál vymezený izoglosou nebo šrafováním, na mapě však není zakreslena (z technických důvodů nezavádíme totiž pro tyto ojedinělé případy samostatnou značku). U „též“ se užívá také zkratka nedubl., a to ve stejné funkci jako u dokladů v oddílu S.

5.1.4. V komentářových oddílech 1 a 5 se všechny výrazy zapisují ve fonetické transkripci, ale poněkud zjednodušené, oproštěné od fonetických diakritik. Neoznačuje se tedy např. zaokrouhlenost samohlásky *á* ve slově *kráva*, širší výslovnost samohlásky *é* ve slově *mlén*, užší výslovnost samohlásky *ó* ve slově *móka* atd. Z typografických důvodů se však v těchto oddílech komentářů většinou nevyskytují ani jiné znaky, jichž je pro varianty vokalických a konsonantických jevů užito v kapitole 6. Týká se to zvláště např. uvedených dlouhých stř. samohlásek *é, ó* a krátkých stř. samohlásek *e, o,* které se zde uvádějí bez diakritického znaku pro otevřenost (píše se tedy jen *dlóhé* a *reba, roka*), a některých dalších jednotlivých případů.

V ostatních oddílech komentáře a také v legendě a na mapě se uvádějí podoby co nejvíc přiblížené spisovné transkripci.

5.1.5. Jestliže se mezi doklady zapsanými při terénním výzkumu vyskytují podoby, které se mezi sebou liší jen pravidelnými hláskovými obměnami, uvádí se v soupise zachycených podob pouze příslušná varianta výchozí (nářečním výzkumem doložená nebo námi vytvořená jako konstrukt), jejímž reflexem jsou konkrétní hláskové nářeční podoby, a variabilní hlásky se podtrhují. Podtržené hlásky odkazují na seznam a na mapy pravidelných regionálních obměn (kap. 6), kde je možno vyhledat, jakými konkrétními změnami může daná hláska v závislosti na nářečních regionech procházet. Čtenář má tak možnost si příslušnou fonetickou realizaci v jednotlivých lokalitách rekonstruovat. Např. ze zápisu s l a b ou č k ý (s podtrženými literami l, ou, ý) plyne, že v českých nářečích v užším smyslu bude mít toto slovo podobu *slaboučkej,* v středomoravských nářečích *slabóčké*, ve východomoravských dialektech *slabúčký, slabúčkí,* v slezských *słabučky*, včetně variant s tzv. obalovaným *ł* (např. *s„abučký*), atd. Je-li pojmenování doloženo jen v jedné nářeční hláskové podobě, do formy výchozí se nepřevádí.

5.2. Vymezení sledovaného významu a výsledky výzkumu

5.2.1. Do druhého oddílu se soustřeďuje výklad o významové stránce sledovaného hesla a o výsledcích, k nimž se při kartografickém zpracování materiálu dospělo.

Zjišťovaly se nářeční ekvivalenty pro pevně stanovený význam. Při jeho vymezení se pokud možno vychází z definice v SSJČ; ta se někdy na základě poznatků z našich výzkumů dále upřesňuje. V této souvislosti se případně řeší vztah k spisovnému jazyku. Upozorňuje se též na věcné rozdíly, pokud měly vliv na pojmenování.

5.2.2. Při komentování výsledků výzkumu se v první řadě uvádí, v kterých jazykových rovinách byly zjištěny diference v nářečních pojmenováních (rozdíly lexikální, slovotvorné, morfologické a hláskové). Omezujeme se však jen na hlavní protiklady a u hláskových diferencí se soustřeďujeme na změny málo obvyklé. Připojují se poznámky o generačním využití výrazů, o frekvenci některých ekvivalentů, případně o jejich expresivním zabarvení, o vývojových tendencích apod. Podle možností se uvádějí zajímavé motivační zdroje nářečních pojmenování.

Probírají se eventuální obtíže výzkumu a vysvětlují se případné mezery v zapsaném jazykovém materiálu. Upozorňuje se na změny v původním zadání otázky, na závaznost kontextu nebo jistého spojení.

Připomínají se případy, kdy se při zpracování výsledků výzkumu soustavněji využívalo také materiálu ze starších sběrů, zejména z korespondenční lexikální ankety se Slovníkovým dotazníkem pro nářečí českého jazyka (KLA, viz ČJA I, 4.1.1.). Těmito staršími údaji byly v tomto svazku ověřovány a doplňovány zejména položky zkoumané na řídké síti (srov. např. III-152 koňský postroj, III-155 ohlávka). Také u některých velmi kom-

plikovaných položek s mnoha výrazy rozptýlenými nebo zabírajícími malé oblasti se provádělo srovnání s KLA (srov. např. III-145 podložka u zákolníku).

Vzhledem k charakteru zpracovávané tematiky se v tomto svazku nezřídka uvádějí navíc i zevrubnější informace etnografického rázu, zejména jde-li o reálii dnes již méně známou. Někdy bylo třeba také věnovat větší pozornost sémantickým vztahům mezi sledovaným významem a jinými významy mapovaných slov, motivačním zdrojům přenášení významu, různým možnostem intepretace jazykového vztahu adideovaných slov se zdůvodněním zvoleného řešení a také podrobněji charakterizovat slovotvorné prostředky využívané v daném souboru nářečních pojmenování nebo detailněji rozebrat etymologickou problematiku.

O mapovém podání se pojednává jen tehdy, pokud je komplikované a nemuselo by být pro čtenáře zcela průhledné. Vysvětluje se, je-li to třeba, proč byly některé výrazy z mapování vyřazeny (např. pro sémantickou odlišnost, pro výraznou expresivitu nebo pro přetížení mapy apod.), případně se vymezuje jejich územní rozšíření.

5.3. Jazykovězeměpisná situace

5.3.1. Třetí oddíl přináší stručný popis mapy s cílem usnadnit čtenáři orientaci a upozornit na závažné jazykové jevy a jejich souvislosti.

Při určování areálů jednotlivých výrazů se vychází z pomocné orientační mapy s označeními nářečních (výjimečně i etnografických) oblastí. Tam, kde s těmito názvy nelze vystačit, užívá se k vymezení areálů bodů městské sítě, popř. jmen dalších vybraných měst, řek a horstev (viz II. pomocná orientační mapa).

5.3.2. Charakterizuje se celkový pohled na jazykovou situaci a při dalším popisu se zdůrazňují hlavně základní protiklady v rámci jednotlivých jazykových rovin, především v rámci roviny lexikální. Výklad sleduje také vztahy mezi oblastmi centrálními a okrajovými, kde se dosud zachovávají četné archaismy. Popis je podán bez zbytečných podrobností a je při něm zdůrazňována povaha areálů (ostře vymezené areály, prolínání výrazů, dubletnost, přesahy apod.).

Výjimečně podává třetí oddíl také slovní popis územního rozšíření jazykových jevů na mapě nepostižených (pro velký rozptyl, pro mezery v materiálu, pro přetížení mapy jinými závažnějšími jevy apod.). U regionalizovaných a svodných map upozorňujeme též na lokalizaci dokladů z oddílu X.

Závěrem se srovnává situace v městské mluvě s mluvou nářečního venkovského okolí.

5.4. Charakteristika mapovaných výrazů

5.4.1. Jednotlivé mapované lexémy a jejich varianty, tedy všechny doklady z oddílu 1 M, S, které nejsou v závorce (ale i výrazy z oddílu 1 X), se v tomto oddíle formou materiálového výpisu ze slovníků zapojují do vztahu k minulé i dnešní slovní zásobě češtiny a do souvislostí se západoslovanskými jazyky. Uvádí se též co nejstručnější etymologický výklad hesel. Nářeční výrazy jsou seřazeny abecedně; hláskoslovné varianty mohou být přitom někdy seskupeny u jednoho základního hesla.

5.4.2. Při výkladu vývoje a dnešní charakteristiky jednotlivých nářečních výrazů v rámci češtiny byly použity tyto prameny:

Pro staročeský stav akademický *Staročeský slovník* a GEBAUERŮV *Slovník staročeský*, v krajním případě též *Malý staročeský slovník* J. BĚLIČE, A. KAMIŠE a K. KUČERY. Tento publikovaný materiál byl doplněn excerpcí z lexikálního archivu staročeského slovníku ÚJČ AV ČR. (Pro staročeské doklady užíváme zkratku stč.)

Obrozenské období je zastoupeno JUNGMANNOVÝM *Slovníkem česko-německým* (Jg). Pokud příslušný výraz není Jungmannem doložen, přibírají se údaje z KOTTOVA *Česko-německého slovníku* (Kt).

Ke konfrontaci se současným stavem ve spisovné češtině slouží *Slovník spisovného jazyka českého* (SSJČ), popř. *Slovník spisovné češtiny* (SSČ) nebo *Příruční slovník jazyka českého* (PSJČ), a s dřívějším stavem v nářečích výjimečně i BARTOŠŮV *Dialektický slovník moravský* (Bš). Častěji se v tomto svazku využívá i Archivu lidového jazyka (ALJ), v němž je soustředěn materiál z vydaných nářečních slovníků i z řady slovníků rukopisných (viz ČJA I, s. 33, pozn. 18). S ALJ se zpravidla konfrontují výrazy nedoložené v žádném z pramenů excerpovaného souboru. Pokud je tam hledaný význam zaznamenán, uvádí se u příslušného hesla obvykle i s určením oblasti výskytu.

Doklady ekvivalentů ze západoslovanských jazyků se řadí takto: slovenština – akademický *Slovník*

slovenského jazyka (SSJ); jestliže zde výraz není uveden, využívá se výjimečně i *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí* autorů K. a M. KÁLALOVÝCH (Kl), polština – *Słownik języka polskiego* (pol.), lužičtina – JAKUBAŠ: *Hornjoserbsko-němski słownik* a PFUHL: *Obersorbisches Wörterbuch*. Pokud jde o lužičtinu, představuje základní materiál horní lužičtina (hluž.), není-li v ní sledovaný výraz doložen, citujeme doklad z dolní lužičtiny – MUKA: *Słovnik dolnoserbskeje rěcy a jeje narěcow* (dluž.).

5.4.4. Z uvedených pramenů se čerpá tak, že se k jednotlivým heslům uvádějí podle stanoveného pořadí zkratky slovníků a jazyků, v nichž je daný výraz v sledovaném významu doložen. Při shodě se zněním v příslušném slovníku se cituje jen zkratka pramene. Odlišné znění nebo případná jazyková charakteristika (např. mor., slc., ob., hovor., expr., zast. aj.) se připojuje za zkratkou (za odlišné znění nepovažujeme rozdíl v zakončení infinitivu *-ti* × *-t*). Má-li příslušný výraz v pramenech poněkud posunutý (leč značně blízký) význam, klade se tento význam i se zkratkou pramene do závorky. Vzdálenější a odlišné významy se už neregistrují. Zaznamenávají se však případy, kdy naprostou ekvivalentnost výrazu v citovaném slovníku nelze zaručit (např. při nedostatku kontextu apod.).

Vztah k současnému spisovnému jazyku je u jednotlivých nářečních výrazů vyjádřen konfrontací se *Slovníkem spisovného jazyka českého*. Uvedení samotné zkratky SSJČ tedy znamená, že jde o slovo, které je zároveň hodnoceno jako spisovné. Ze SSJČ jsou však citována i všechna slova s omezující stylovou charakteristikou ob., obl., nář. Není-li daný ekvivalent v SSJČ vůbec zachycen nebo má charakteristiku nář., začínáme výklad hesla kvalifikací „jen nářeční“ (jen nář.); je-li v SSJČ uveden jako spisovný, ale v jiném významu, heslovému výkladu předchází formulace „v sledovaném významu jen nářeční“ (v sled. významu jen nář.).

5.4.4. Etymologické výklady – následující po pomlčce – přebíráme ve stručném výtahu zpravidla z MACHKOVA *Etymologického slovníku jazyka českého* (Mch). Doslovné citace z tohoto autora volíme jen tehdy, chceme-li z nějakého důvodu na etymologii zvlášť upozornit. Při doplňkovém přejímání informací z jiných slovníků citujeme příslušný pramen, např. SŁAWSKI, HOLUB-KOPEČNÝ apod.[*] Výjimečně uvádíme náš nový výklad, případně výklad Ž. Šarapatkové z etymologického oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR v Brně, která tento oddíl komentářů posuzovala v rámci interní recenze.

V etymologii se omezujeme jen na nejbližší etymologickou příbuznost, tzn. že např. u výkladu slova *vepřík* ‚nepálená cihla‘ pouze konstatujeme, že jde o přenesení významu, ale etymologii slova *vepř*, z něhož je výraz *vepřík* utvořen, už nepodáváme. Avšak v těch případech, kdy motivační zdroj nemusí být čtenáři zcela zřejmý (u výrazů víceznačných nebo nemajících paralelu ve spisovném jazyce), uvádí se u takových výrazů v závorce také význam, jenž je zdrojem přenesení. U odvozených pojmenování se zde někdy pojednává o motivacích.

U skupiny výrazů slovotvorně, popř. hláskově příbuzných se etymologický výklad podává jen u hesla základního (bývá jím výraz totožný s výrazem spisovným, popř. jemu nejbližší), u ostatních ekvivalentů se na toto základní heslo odkazuje. U výpůjček píšeme např. „přejato z němčiny“ a zpravidla už neuvádíme podobu a význam v původním jazyce. O jazyce, který eventuálně přejetí zprostředkoval, se většinou nezmiňujeme. Plně zdomácnělá, starší přejetí komentujeme stejně jako slova domácí. Od 2. svazku se u výrazů, které přešly do češtiny z cizího jazyka, užívá pro vyjádření jejich jazykového začlenění do systému češtiny termínu „adaptace“, a to v případě, že byl daný výraz nějak (zpravidla slovotvorně) upraven, na rozdíl od prostého přejetí, kdy došlo k úpravě pouze fonetické (např. slovo *šorna* vzniklo adaptací něm. výrazu *Scharre*, srov. III-40 radlice na pluhu, slovo *šár* bylo přejato z něm., srov. III-39 odhrnovačka.

U položek s bohatěji zastoupenými ekvivalenty někdy předchází úvodní pojednání, v němž se rámcově charakterizují jednotlivé skupiny ekvivalentů.

5.5. Doklady ze zahraničních obcí

5.5.1. V pátém oddíle komentáře se citují doklady zapsané v letech 1962–1969 u českého obyvatelstva ve vybraných lokalitách na českých jazykových ostrůvcích střední Evropy, a to v Polsku jedna obec (Po 1), v Jugoslávii sedm obcí (Ju 1–7), v Rumunsku pět obcí (Ru 1–5). Výzkum se konal podle téhož dotazníku jako na území českého jazyka, aby bylo možno získané výsledky navzájem srovnávat. (Podrobný seznam obcí viz 2.3.)

[*] Z typografických důvodů se doklady z etymologických slovníků aj. (doklady litevské, středohornoněmecké, latinské atd.) citují zpravidla bez zvláštních diakritických znamének.

Sebraný materiál ukazuje, jak na jedné straně izolace našich dialektů vedla k uchování jejich původního stavu a na druhé straně do jaké míry ovlivnil mluvu naší staré emigrace styk s cizojazyčným obyvatelstvem.

Původ kolonistů nebyl zcela jednotný a přesněji ho dnes už nelze určit. Přes vnitřní vyrovnávání v průběhu vývoje v novém prostředí si mluva jednotlivých vybraných lokalit mnohdy podržela výrazný regionální charakter. Nejvíce obcí patří k oblastnímu typu českému, nejčastěji k severovýchodočeskému (Po 1, Ju 1, 2, 4, Ru 4). Zastoupen je i výrazný lokální typ středočeský (Ju 3). Ostatní obce českého typu jsou nivelizovanější a převládá v nich interdialekt jihozápadočeský (Ju 5, Ru 2) nebo středočeský (Ru 1, 3). Obce osídlené z Moravy jsou jen tři: typu středomoravského (Ju 6), valašského (Ju 7) a třetí se smíšením obyvatelstva původu středomoravského a slováckého (Ru 5).

5.5.2. Doklady ř a d í m e za sebou po jednotlivých slovech a jejich variantách v pořadí podle prvního oddílu komentáře. Zapisujeme je zjednodušenou fonetickou transkripcí. K příslušné variantě se uvádí symbol lokality, v níž byla zapsána, a to v pořadí Po, Ju, Ru. Jednotlivé nářeční výrazy se oddělují pomlčkou. Jestliže materiál z některé lokality z jakéhokoli důvodu schází, její symbol se vynechává.

5.6. Odkazy na jazykové atlasy

5.6.1. V šestém oddíle se nacházejí odkazy na položky v z á p a d o s l o v a n s k ý c h j a z y k o v ý c h a t l a s e c h , v nichž se řeší problém shodný s naším nebo našemu blízký. Připojují se i odkazy na položky Slovanského a Evropského jazykového atlasu.

Atlasová díla citujeme ve zkratkách v tomto pořadí:

ASJ	Atlas slovenského jazyka
MAGP	Mały atlas gwar polskich
AJŚ	Atlas językowy Śląska
PLPJ	Polsko-laskie pogranicze językowe
AJPP	Atlas językowy polskiego Podkarpacia
AJK	Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich
SSA	Sorbischer Sprachatlas
OLA	Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas
ALE	Atlas linguarum Europae

5.6.2. Citace u ASJ uvádí římským číslem svazek, arabská číslice znamená stranu v mapové části. Ve všech polských atlasech vyjadřuje číslice pořadí mapy (Jen v AJK se objevuje v některých případech další číslo za dvojtečkou; to pak znamená pořadí položky na mapě).

U SSA znamená první číslice svazek, druhá za tečkou číslo mapy.

Číslo za zkratkou OLA znamená číslo položky v dotazníku (*Voprosnik Obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa*, Moskva 1965), číslo za zkratkou ALE je číslem otázky v 1. svazku dotazníku (*Atlas linguarum Europae, Premier Questionnaire*, I Texte, Nimègue 1973).

5.7. Doplnění sémanticky blízkou a kartograficky neřešenou položkou

5.7.1. Sedmý oddíl se ke komentáři připojuje výjimečně. V něm se stručně pojednává o položce kartograficky nezpracované, ale úzce souvisící s mapovanou položkou probíranou v příslušném komentáři (např. položka „kachně“ je takto probrána v oddíle 7 komentáře III-248 kachňátko, „výměnkářka“ v komentáři III-3 výměnkář apod.). Podává se zde výčet nářečních ekvivalentů a přibližně se vymezují jejich zeměpisné areály (zpravidla ve srovnání s mapovanou položkou). Etymologické výklady neuvádíme; ty jsou totiž většinou obsaženy už v oddíle 4, protože jde o výrazy etymologicky příbuzné. Připojují se též citace zahraničních atlasů.

6. Pravidelné regionální obměny (PRO)

6.0. Ve snaze oprostit mapy zaměřené na lexikální a slovotvorné rozdíly od detailních hláskoslovných diferencí a co nejvíce je zpřehlednit registrujeme na mapách jen hláskoslovné jevy nepravidelné. Pravidelné regionální obměny (PRO) nezaznamenáváme. Aby je však přesto bylo možné sledovat, bylo vypracováno šest map (mapy A–F) zachycujících rozšíření těchto obměn pomocí izoglos (značených arabskými číslicemi a malou abecedou, např. 1b). Pro každou mapu uvádíme soupis izoglos doložený příklady a stručným popisem jejich výskytu (6.3.).

Doplňkem těchto map je seznam pravidelných jevů vokalických a konsonantických (6.1.). Ten obsahuje odkazy na příslušné mapy a izoglosy (např. F2b). Je také doplněn příklady, v nichž jsou vyznačeny hlásky podléhající změnám v jednotlivých nářečních regionech.

Seznamy a mapy PRO tedy slouží k rekonstrukci fonetických realizací zaznamenaných nářečních výrazů (5.1.5.). PRO se vztahují k prvnímu oddílu komentářů, tj. k soupisu zachycených podob. Variující hlásky jsou podtrženy. V těch případech, kdy podtržené hlásky reprezentují více fonetických realizací daného výrazu, dáváme ve fonetické transkripci obvykle přednost formě běžné ve spisovném jazyce. Vyznačené hlásky mohou signalizovat i více změn, příznačných pro různé nářeční regiony. Tak např. zápisy „hloupý, ryby, sucho, krk, bjeh, Ana“ zastupují tyto hláskoslovné varianty: *hloupej*, *hlópé*, *hl4pé* (se zaokrouhleným *4*), *hlúpí*, *hlúpí*, *hlúpej*, *hłúpý*, *hłupy* a podoby s tzv. obalovaným *ł* (*h„úpí*, *h„úpý*, *h„upy*); *ribi*, *rebe*, *ryby*; *sucho*, *sochu*; *krk*, *kerk*, *kyrk*, *kryk*; *bjeh*, *beh*, *b'eh*; *Ana*, *Anna*, *Adna*.

Asimilační změny, redukce samohlásek vázané na předcházející souhlásku, různé realizace rozložených retnic, zachování skupiny *šč* jsou vyznačeny podtržením obou sousedních hlásek. Zápisy „jarní, shoda, šťesťí, tvaroh, mňesto“ zastupují tedy tyto varianty: *jarňí*, *jarňi*, *jarňə*; *zhoda*, *schoda*; *šťesťí*, *ščesťí*; *tvaroh*, *tfaroh*; *mňesto*, *mjesto*, *mesto*, *m'esto*. Protetické a hiátové hlásky se uvádějí v závorkách, např. zápis „(v)oko“ zastupuje podoby *oko*, *voko* a *„oko* (s protetickým polosamohláskovým *„*).

K rychlé orientaci slouží abecední seznam podtržených hlásek (6.2.). U každé hlásky nebo hláskové skupiny je odkaz na příslušné izoglosy s uvedením jevů, které sledují.

Průběh izoglos PRO je stanoven bez ohledu na městské lokality a jejich charakter v Čechách je poněkud jiný než na Moravě. Na Moravě představují víceméně přesné hranice hláskoslovných obměn, v Čechách jde vesměs o izoglosy ohraničující oblasti maximálního potenciálního výskytu sledovaného jevu.

Jednotlivé izoglosy se na mapě označují buď uprostřed oblasti, kterou ohraničují, nebo na té straně izoglosy, na níž je příznaková varianta. Ta je vždy zapsána v seznamu PRO na pravé straně protikladu.

V seznamech PRO je u většiny nářečních variant v závorce uvedena kurzivou zkratka světové strany (popř. slovo *střed*), označující prostor, v němž se sledovaný jev vzhledem k zakreslené izoglose vyskytuje. Na zvláštním řádku jsou uvedeny příklady na příslušný hláskový jev. Dále následuje stručný zeměpisný popis jeho výskytu. V některých případech, zvláště když jde o izoglosy vymezující základní nářeční oblasti, uvádějí se obě strany daného protikladu zkratkami příslušných oblastí, např. izoglosa D1a je doplněna popisem *čes. nář.* × *střm. nář.*

Ojedinělý a zeměpisně izolovaný výskyt pravidelného hláskového střídání je uveden přímo číslem lokality, v níž je registrován. Za slovo „též“ se připojují jednak čísla lokalit, ve kterých se sledovaný nářeční jev vyskytuje mimo svůj vlastní areál, jednak hláskoslovné jevy, které nejsou pro svůj ojedinělý či doplňkový charakter na mapách PRO vůbec zpracovány. Také u těchto jevů jsou uvedena čísla lokalit.

6.1. Seznam vokalických a konsonantických jevů

6.1.1. Vokalismus

ej, ou × *é, ó* (též *4*) × *ę́, ǫ́* × *ý, í* (< *ý*), *ú* (× *y, u*)	hloupý	**D1abc (A1a)**
ý, í (< *ý*), *ú* × *ej, ou* a „nadměrné“ *ej* (< *î*), *ou* (< *ů*)	hloupý; tříska, růža	**D3a**
í (< *ý*) (jen koncové) × *ej*	hlúpý	**D3b**
í, ý, é, á, ó, ú × *i, y, e, a, o, u* (neutralizace kvantity)	léčivé mazáání	**A1a**
í, ú × *i, u*	kvíťí, rúža	**A1b**
í (v příponách) × *i*	knedlík, mňesíc, staveňí	**A1c**
í (uvnitř slov) × *i*	žíce, podlíkački, zabíjet	**A1d**
i × *i, y* (*í* × *í, ý*)	bílý, byli	**F2a**
i, í (po *ž, š, č, ř*) × *y, ý*	živy, šije, učil, kříž	**F2b**
i, í (po *z, s, c*) × *y, ý*	muzika, silný, cigán	**F2c**
i (< *y*), *u* (slovní základ i koncovka) × *ę, ǫ* × *e, o* (též *y* × *ə*)	ryby, ruka	**D2ab**
i (< *y*), *u* (jen koncové) × *e, o*	ryby, kočku	**D2c**
-é × *-í* (úžení)	dobré pole	**E5**
-’e × *-’a* (neprovedená přehláska)	kaše, jedle	**E6**
oN, eN × *uN, yN*	honem	**E7**
a (< *á*) × *o*	mokrá tráva	**E8**
i (po *z, s, c, ž, š, č, ř, l*) × *e, ę*	zima, silný, cibule, živ, šije, učil, křivý	**F1**
i (po *ď, ť, ň, ž, š, č, ř, l*) × *ə*	ťicho, ňic	**C2a**
-ňí- × *-ňə-*	zedňík	**C2b**
-ňí (typ *jarňí*) × *-ňə*	jarňí	**C2c**
o × *u*	(v)okolo, koza	**F3**
-ovat × *-uvat*	kupovat	**C4**
se × *sa*	bát se	**F6**
relikty nosovek	(příslušná podoba se uvádí v závorce)	**F5**
r × *er* (průvodní vokály)	krk	**A2a**
r × *yr* (*ry*)	krk	**A2bc**
o- × *vo-* (× *„o-*) (náslovné vokály)	(v)oko	**A3ab**
ji-, jí- × *i-, í-* (náslovné vokály)	(j)ídlo, (j)iná	**A4**
u- × *hu-* (náslovné vokály)	(h)umí	**E3**

6.1.2. Konsonantismus

šť × *šč*	ešťe, šťesťí	**E1**
sch (< *sh*) × *zh*	shoda	**E2**
l × *l, ł* × *l, „*	lepil	**E4ab**
ne × *ňe*	neleje	**D4**
de, te × *ďe, ťe, se, ze* (*ďi, …*) × × *dz’e, c’e, s’e, z’e* (*dz’i, …*) × × *dže, če, še, že,* (*dži, …*) × × *dźe, će, śe, źe* (*dźi, …*)	vedete, ťicho, seno, zima, sivy, na voze	**D5abcd**
v (po samohláskách na konci slabik) × *„*	pravda, krev	**B1**
koncové souhlásky *-b, -d, -z, -ž, …* (ve výslovnosti *-p, -t, -s, -š, …*) × × *-b, -d, -z, -ž, …* (vyslovované zněle)	dub, had, vúz, kříž	**B2**
mňe (< *m* + *ě*) × *mje*	mňesíc	**B3**
bje, pje, vje, mňe (< *b, p, v, m* + *ě*) × *be, pe, ve, me*	bježet, pjet, svjetlo, mňesto	**B4**
bi, pi, … (*bje, …*) × *b’i, p’i, …* (*b’e, …*)	bič, pila, bjeh, mňesto	**B5a**
bi, pi, … × *bji, pji, …*	bič, pila	**B5b**

-st × *-sť*	kost **B6a**
sť × *s'c'*	kost, sťena **B6b**
ř × *r*	řepa **F4**
-t (v infinitivu) × *-ť* (*-ć*) (též *-t* × *-ť*, *-ťi*)	padat **C3**
tv, *kv* × *tf*, *kf*	tvaroh, kvíťí **C5**
n × *nn*	Ana **C1a**
n × *nn*, *dn*	kamenej, Ana **C1b**
dn, *dň* × *nn*, *ňň* (*n*, *ň*)	jedna, zedňík **C1c**
dl × *ll*	sádlo **C1d**
hranice česko-polských nářečí (*g*, *k'i*, *g'i*, typ *p'ec*, *ňeše*, typ *krova*, zvratné *śe*)	noha, se **F5**
	(u ostatních jevů se příslušná podoba uvádí v závorce)

6.2. Abecední seznam podtržených hlásek

á	**A1a** (krácení)
	E8 (*á* > *a* > *o*)
b	**B5a** (měkká retnice před *i*)
	B5b (rozložená měkká retnice před *i*)
	B2 (znělá výslovnost)
bj	**B4** (ztráta jotace)
	B5a (měkká retnice před *e*)
či	**C2a** (redukce)
d	**D5abcd** (měkčení a asibilace)
	B2 (znělá výslovnost)
ď	**D5bcd** (asibilace)
	B2 (znělá výslovnost)
ďi	**C2a** (redukce)
dl	**C1d** (*dl* > *ll*)
dn	**C1c** (*dn* > *nn*, *n*)
dň	**C1c** (*dň* > *ňň*, *ň*)
e	**E6** (přehláska *'a* > *'e*)
	E7 (*e* > *y*, *i* před *n*, *ň*, *m*)
	F6 (*se* × *sa* — zvrat. zájm.)
é	**A1a** (krácení)
	E5 (úžení)
ej	**D1abc** (*ej* × *é* × *ę́* × *í*)
(h)	**E3** (protetické *h*)
h	**F5** (*h* × *g*)
	B2 (znělá výslovnost)
i	**F1** (*i* > *e*, *ę*)
	F2b (*i* > *y*)
	F2c (*i* > *y*)
í	**A1abcd** (krácení)
	D3a („nadměrné“ *ej*)
	F2b (*í* > *ý*)
	F2c (*í* > *ý*)
(j)	**A4** (hiátové *j*)
kv	**C5** (*kv* > *kf*)
l	**E4ab** (*l* × *ł* × „)
li	**C2a** (redukce)
m	**B5a** (měkká retnice před *i*)
	B5b (rozložená měkká retnice před *i*)
mň	**B3** (*mňe* × *mje*)
n	**C1ab** (*n* × *nn*, *dn*)
	D4 (*ne* × *ňe*)
ňi	**C2a** (redukce)
ní	**C2bc** (redukce)
o	**C4** (inf. *-ovat* × *-uvat*)
	E7 (*o* > *u* před *n*, *ň*, *m*)
	F3 (*o* > *u*)
ó	**A1a** (krácení)
ou	**D1abc** (*ou* × *ó* × *ǫ́* × *ú* /× *u* — **A1a**)
p	**B5a** (měkká retnice před *i*)
	B5b (rozložená měkká retnice před *i*)
pj	**B4** (ztráta jotace)
	B5a (měkká retnice před *e*)
r	**A2abc** (průvodní vokály)
ř	**F4** (*ř* × *r*)
ři	**C2a** (redukce)
s	**D5bcd** (měkčení)
	F5 (*se* × *śe* — zvrat. zájm.)
sh	**E2** (*sch* × *zh*)
st	**B6ab** (*st* × *sť* × *s'c'*)
sť	**B6b** (*sť* × *s'c'*)
ši	**C2a** (redukce)
šť	**B6b** (*šť* × *šč*)
t	**D5abcd** (měkčení a asibilace)
	C3 (měkčení a asibilace inf. *-t*)
ť	**D5bcd** (asibilace)
ťi	**C2a** (redukce)
tv	**C5** (*tv* > *tf*)
u	**D2abc** (*u* > *o*, *ǫ*)
ú	**A1ab** (krácení)
	D3a („nadměrné“ *ou*)
(v)	**A3ab** (protetické *v*)
v	**B1** (*v* × „)
	B2 (znělá výslovnost)
	B5a (měkká retnice před *i*)
	B5b (rozložená měkká retnice před *i*)
vj	**B4** (ztráta jotace)

vj **B5a** (měkká retnice před *e*)
y **D2abc** (*y* > *e*, *ę*, *ə*)
F2a (*i* × *i*, *y*)
ý **A1a** (krácení)
D1abc (*ej* × *é* × *ę́* × *ý*, *î*)
D3ab (*ý* × *ej*)
F2a (*í* × *í*, *ý*)
z **B2** (znělá výslovnost)
D5bcd (měkčení)
ž **B2** (znělá výslovnost)
ži **C2a** (redukce)

6.3. Soupis izoglos na mapách

PRO — mapa A

Krácení:

A1a **í, ý, é, á, ó, ú** × **i, y, e, a, o, u** (důsledně) (*sv.*)
lečive mazaňi — *slez. nář.*

A1b **í, ú** × **i, u** (důsledně)
kviťi, ruža — *sev. střm. nář. a odděleně již. střm. a již. čm. nář.*

A1c **í** (v příponách) × **i** (*sev.*)
knedlik, mňesic, staveňi — *svč. nář., sev. část střč. nář.*

A1d **í** (uvnitř slov) × **i** (*sev.*)
žice, podlikački, zabijet — *sv. polovina Čech, též 464*

Průvodní vokály:

A2a **r** × **er** (*sev.*)
kerk — *Podkrkonoší*

A2b **r** × **yr** (*vých.*)
kyrk — *vých. polovina slez. nář.*

A2c **r** × **yr (ry)**
kyrk (kryk) — *jv. část slez. nář.*

Náslovné vokály:

A3a **o-** × **vo-** (*záp.*)
voko — *Čechy kromě doudl. úseku, záp. polovina Moravy*

A3b **o-** × **„o-** (*vých.*)
„oko — *Jablunkovsko, též 801*

A4 **ji-, jí-** × **i-, í-**
ídlo — *vých. polovina Moravy, sv. a již. okraje Čech*

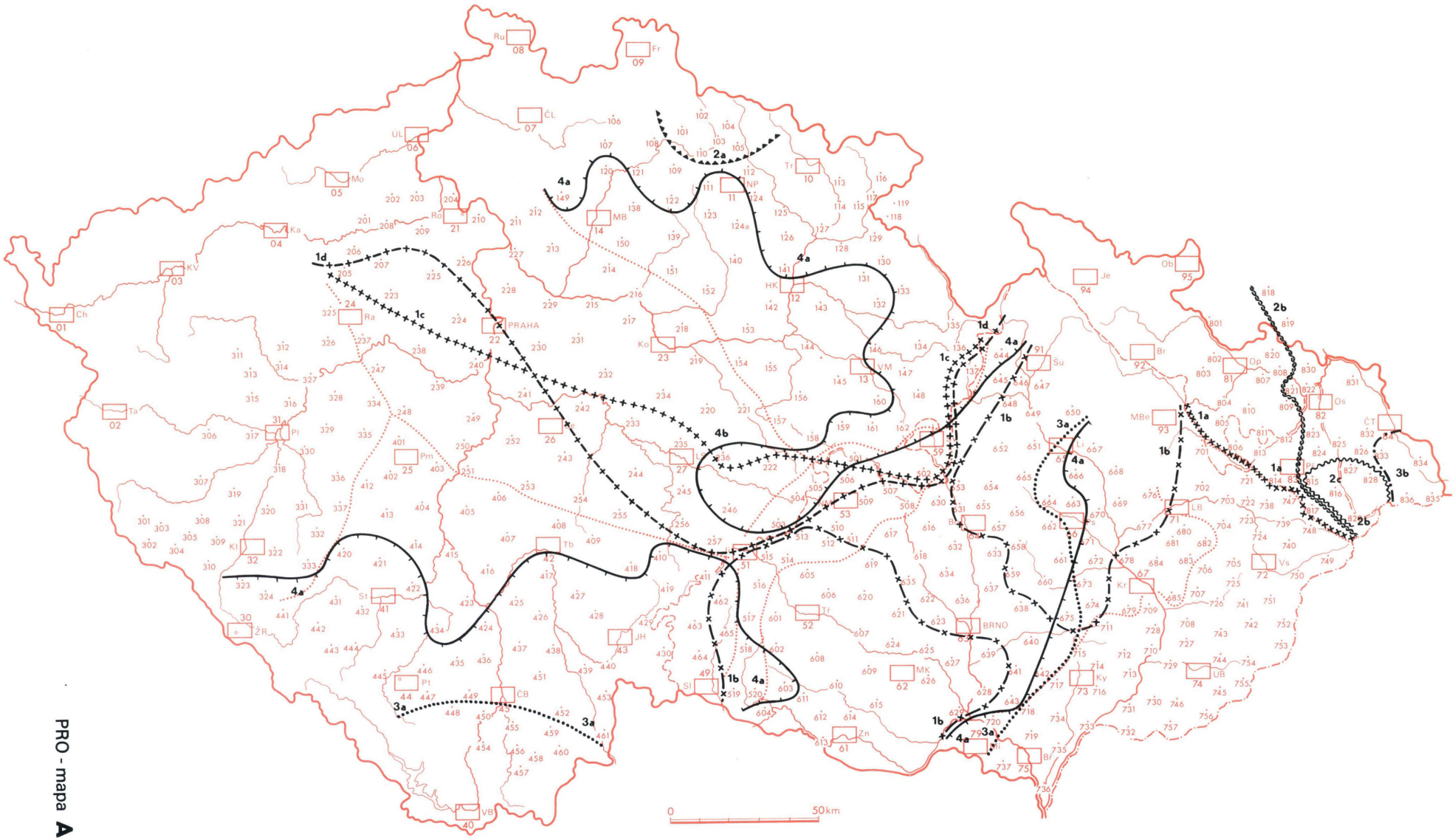

PRO - mapa **A**

B1 **v** (po samohláskách na konci slabik) × **„** (*sev.*)

pra„da, kre„	*sv. polovina Čech*

B2 koncové souhlásky **-b, -d, -z, -ž, …** (ve výslovnosti **-p, -t, -s, -š, …**) ×
× **-b, -d, -z, -ž, …** (vyslovované zněle) (*střed*)

dub, had, vúz, kříž, …	*svč. nář. kromě okrajových úseků, Boskovicko, Zábřežsko*

B3 **mňe (< m + ě)** × **mje**

mňesíc × mjesíc	*záp. okraj Čech, již. Čechy a záp. Morava, záp. a již. okraje vm. nář., sv. Morava a Slezsko*

B4 **bje, pje, vje, mňe (< b, p, v, m + ě)** × **be, pe, ve, me** (*střed*)

bežet, pet, svetlo, mesto	*Litomyšlsko, též 755*

B5a **bi, pi, … (bje, …)** × **b'i, p'i, … (b'e, …)**

b'ič, p'ila, … (b'eh, …)	*Valašsko, sev. a vých. okraj slez. nář., též 457*

B5b **bi, pi, …** × **bji, pji, …**

bjič, pjila, …	*doudl. úsek, 464, 520, 701, 805*

B6a **-st** × **-sť**

kosť	*zč. nář., záp. část střč. nář., Morava bez záp. části*

B6b **sť** × **s'c'** (*sv.*)

kos'c', s'c'ena	*slez. nář. kromě již. úseků*

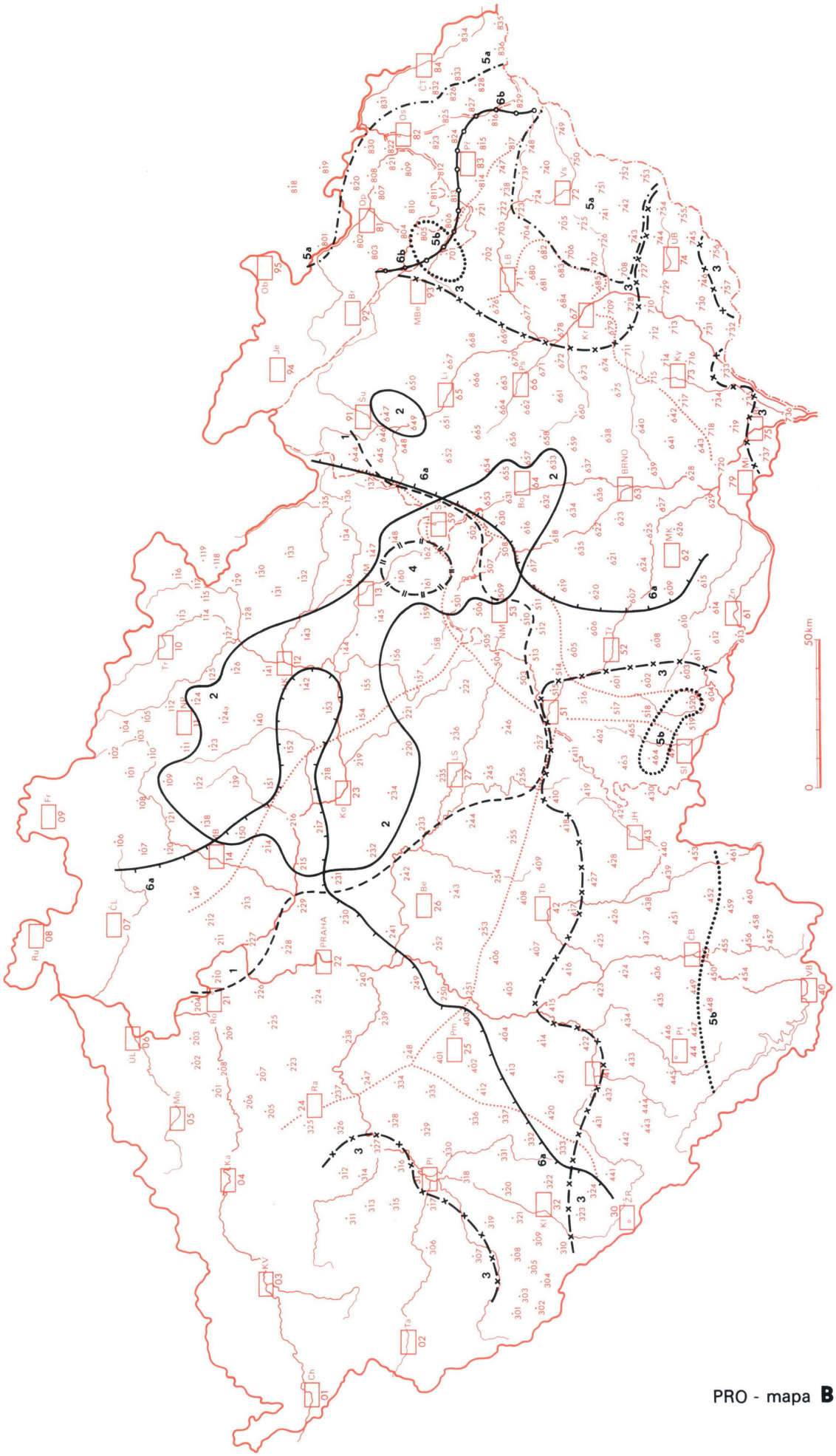

PRO - mapa **B**

C1a **n** × **nn**

Anna — *sv. slez. nář., stř. část vm. nář., vých. Litovelsko*

C1b **n** × **nn, dn** (*sv.*)

kamennej, Anna;
kamednej, Adna — *sv. okraje Čech, sev. Novoměstsko*

C1c **dn, dň** × **nn, ňň, (n, ň)**

jenna, zeňňik (jena, zeňik) — *užší sv. okraje Čech*

C1d **dl** × **ll** (*sev.*)

sállo — *širší Podkrkonoší*

C2a **i (po ď, ť, ň, ž, š, č, ř, l)** × **ə**

ťəcho, ňəc (əňc) — *znojem. typ*

C2b **-ňí-** × **-ňə-** (*záp.*)

zedňək — *zč. nář.*

C2c **-ňí** (typ jarní) × **-ňə** (*jz.*)

jarňə — *jzč. nář. bez již. a sv. úseků*

C3 **-t** (v infinitivu) × **-ť (-c', -ć, -č)**

padať (padac', padać, padač) — *širší Podkrkonoší, sv. Morava a Slezsko, -c též 755*

též **-t** × **-ť, -ťi**

padať, padaťi — *445*

C4 **-ovat** × **-uvat**

kupuvat — *širší vých. Plzeňsko, širší Brněnsko, Zábřežsko*

C5 **tv, kv** × **tf, kf**

tfaroh, kfíťí — *část Doudlebska, slez. nář., sev. okraje vm. nář., širší Přerovsko, enklávy v již. vm. nář.; v mor. a slez. nář. též výjimečně* **sv, šv** × **sf, šf**: sfúj, šfagr

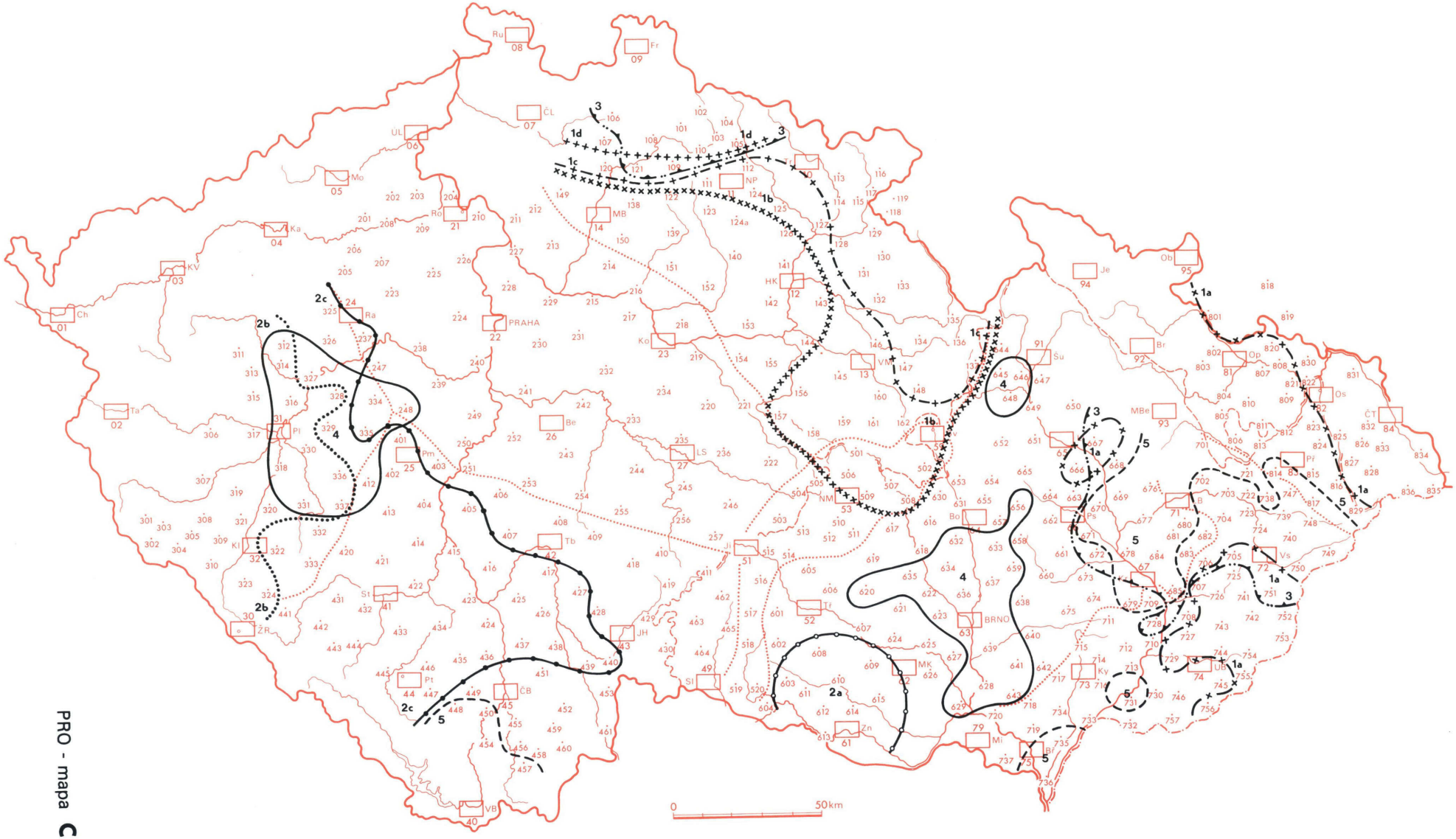

PRO - mapa **C**

D1a **ej, ou** × **é, ó** (*vých.*)
hloupej, vejce × hlópé, véce — *čes. nář.* × *střm. nář.*
též **ó** × **„**
hlópé × hl4pé — *615, 626, 628, 629*

D1b **é, ó** × **ý, í (< ý), ú** (*vých.*)
hlópé × hlúpý (-í) — *střm. nář.* × *vm. nář. a čuhácký ostrov*

D1c **é, ó** × **Ƶ, Ƶ** (*střed*)
hlópé × hlǫ́pę́ — *záp. část centr. střm. nář.*

D2a **i (< y), u** × **ę, ǫ** (*střed*)
rę̄ba, rǫka — *centr. střm. nář.*

D2b **i (< y), u** (slovní základ i koncovka) × **e, o** (*střed*)
rebe (nom. pl.), roke (nom. pl.), neso (1. sg. préz.) — *stř. pruh střm. nář.*
též **y** × **ə**
rəbə — *516, 645, 747*

D2c **i (< y), u** (jen koncové) × **e, o**
rybe (nom. pl.), kočko (akuz. sg.) — *přiléhající úseky k 2b*

D3a **ý, í (< ý), ú** × **ej, ou** a „nadměrné“ **ej (< í), ou (< ů)**
hloupej, třejska, rouža — *keleč. a dolská nář.*

D3b **í (< ý)** (jen koncové) × **ej**
hlúpej — *dolská nář.*

D4 **ne** × **ňe** (*sev.*)
ňeleje (3. sg. přít. č.) — *slez. nář., sev. okraj vm. nář., též 755*

D5a **de, te** × **ďe, ťe** (*sev.*)
buďeťe (2. pl. bud. č.) — *slez. nář., sev. okraj vm. nář.*

D5b **ďe, ťe, se, ze (ďi, …)** × **dz’e, c’e, s’e, z’e (dz’i, …)** (*sev.*)
vedz’ec’e (2. pl. přít. č.), c’icho, s’eno, s’ivy, na voz’e (lok. sg.) — *stř. část slez. nář. kromě již. a sv. úseku a bez Opavska*

D5c **dz’e, c’e, s’e, z’e (dz’i, …)** × **dže, če, še, že (dži, …)**
vedžeče, šivy — *Opavsko, Jablunkovsko*

D5d **dz’e, c’e, s’e, z’e (dz’i, …)** × **dźe, će, śe, źe (dźi, …)** (*sv.*)
vedźeće, śivy — *sev. Jablunkovsko, Těšínsko*
též **de, te; ďe, ťe (ďi, …)** × **dze, ce (dzi, …)**
dzedzina, cicho, budzece (2. pl. bud. č.) — *755*

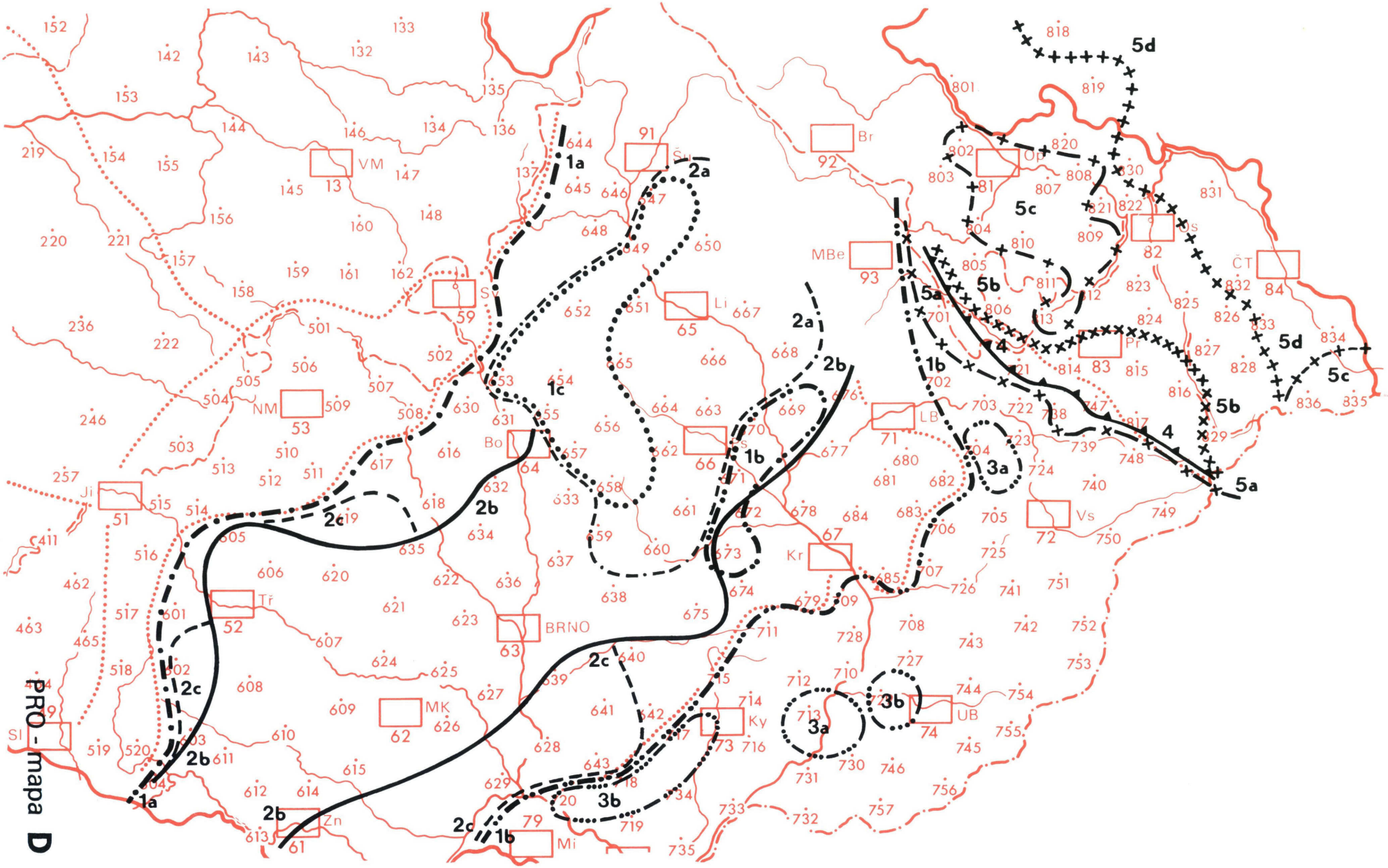

VM
13
Šu
91
Br
92
Op
81
Os
82
ČT
84
MBe
93
Sv
59
Li
65
Pr
83
NM
53
Bo
64
Ss
66
LB
71
Vs
72
Ji
51
Kr
67
Tř
52
BRNO
63
MK
62
Ky
73
UB
74
Sl
Zn
61
Mi
79
1a
1b
1c
2a
2b
2c
3a
3b
4
5a
5b
5c
5d

PRO - mapa D

PRO — mapa E

E1 **šť × šč** (*vých.*)
ešče, ščesťí — *čes. nář. × mor. a slez. nář.*

E2 **sch (< sh) × zh** (*vých.*)
zhoda — *čes. nář., jz. Morava × mor. a slez. nář.*

E3 **u- × hu- (ho-)** (*střed*)
humí (homí) (3. sg. přít. č.) — *stř. a již. část střm. nář.*

E4a **l × l, ł** (*vých.*) (*733, 756* jen jediné l)
lepił (3. sg. min. č.) — *vých. úsek střm. nář., vm. a slez. nář.*

E4b **l, ł × l, „**
lepi„ (3. sg. min. č.) — *jv. a sev. okraje vm. nář., sv. část slez. nář.*

E5 **-é × -í** (úžení u tvrdých adjektiv) (*záp.*)
dobrí pole — *vm. a slez. nář. × střm. a čes. nář.*

E6 **-’e × -’a** (neprovedená přehláska) (*vých.*)
kaša, jedla — *čes. nář., sz. Morava × mor. a slez. nář.*

E7 **oN, eN × uN, yN** (*vých.*)
honem × hunym — *vých. slez. nář.*

E8 **a (< á) × o** (*vých.*)
mokro trova — *vých. slez. nář.*

PRO — mapa F

F1 **i (**po **z, s, c, ž, š, č, ř, l) × e, ę** (*sev.*)
zema, selné, cebola, žev, šeje, učel, křevé (zęma, sęlné, cębola, …: srov. **D2a**)
centr. střm. nář.

F2a **i × i, y (í × í, ý)** (*sv.*)
bílí, bili × bílý, byli — *sev. vm. a slez. nář.*

F2b **i, í (**po **ž, š, č, ř) × y, ý** (*střed*)
žyvy, šyje (3. sg. přít. č.), učyl (3. sg. min. č.), křyž
Valašsko, záp. část slez. nář.

F2c **i, í (**po **z, s, c) × y, ý** (*sv.*)
muzyka, sylny, cygan — *Valašsko, slez. nář.*

F3 **o × u**
vukulu, kuza — *horský typ*

F4 **ř × r**
repa — *již. okraje vm. nář., 728*

F5 **hranice nářečí česko-polských** (1. relikty nosovek, 2. g, 3. k’i, g’i, 4. typ p’ec, ňeše, 5. typ krova, 6. zvratné še) (*vých.*)
m’yso, noga, k’ij — *sv. slez. nář.*

F6 **se × sa** (*vých.*)
bát sa — *vm. nář.*

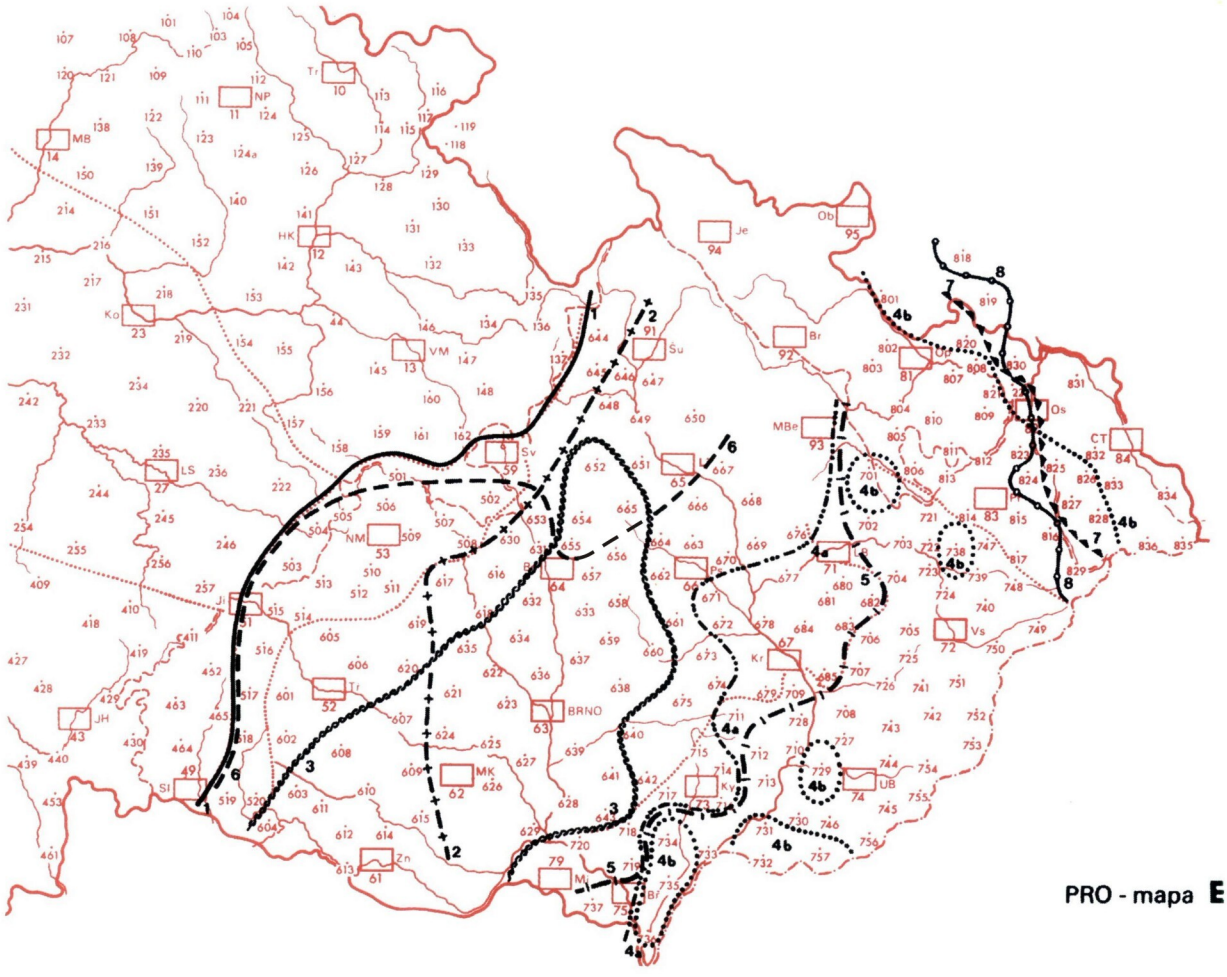

PRO - mapa **E**

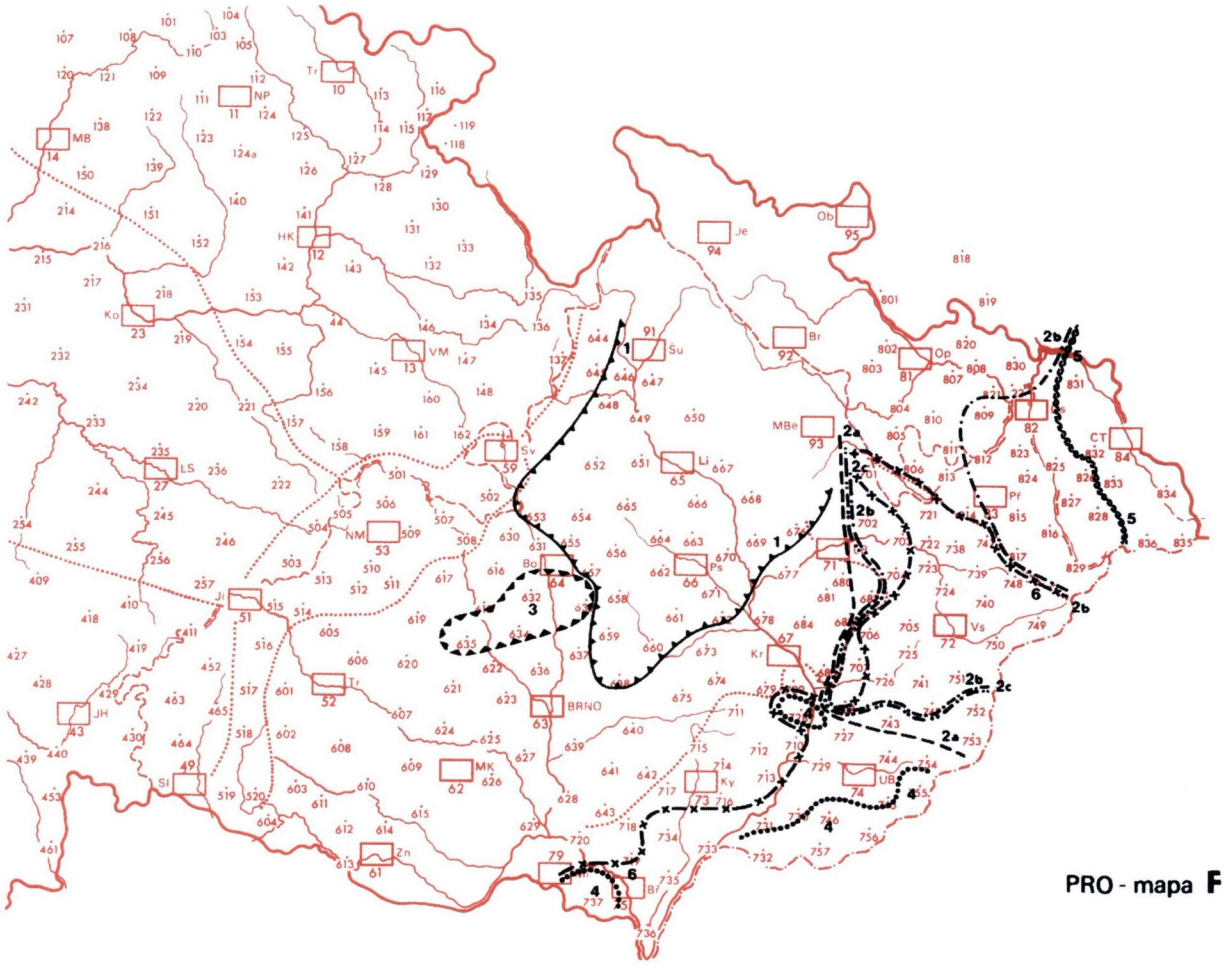

PRO - mapa **F**

KOMENTÁŘE A MAPY

VYSVĚTLIVKY K JAZYKOVÝM MAPÁM

Podrobně v úvodní části, kap. 4

— hranice areálů lexikálních ekvivalentů

— hranice areálů slovotvorných nebo tvaroslovných forem

— hranice areálů hláskoslovných variant

DĚDEČEK
STAŘÍČEK
DĚDÁČEK

— lexikální, slovotvorné a tvaroslovné formy
(bez rozlišení typů písma)

ďéda — hláskoslovná varianta

DĚDA — výraz společný více areálům

— lexikální ekvivalenty bez vlastního areálu

— jejich varianty

— lexikální ekvivalenty s vlastním areálem
nebo slovotvorné, popř. i jiné varianty

— přesahy spisovného nebo obecného výrazu

— značky se stálým diakritickým znaménkem pro nedubletnost

— značky bez znaménka pro nedubletnost
(označují dubletnost vzhledem k nápisu)

* — sporadické výrazy
(konkrétní výčet viz v odstavci S prvního oddílu komentáře)

— škrtnuté číslo bodu sítě
(neexistence pojmenování nebo reálie)

— prázdný obdélník v legendě
(daný výraz není na mapě grafickými prostředky vyjádřen)

1 hospodář (620) — *mapa s. 47*

1 M hospodář (hospodař 626, 629)
pantáta (pantata 601, pantaťinek 149, 160, 215, 216)
pán
milospán
sedlák
gazda

N strýc, strýček, strejda; strejka 246, 407, 418, stríko 755

2 Zkoumala se pojmenování pro vlastníka zemědělské usedlosti, soukromě hospodařícího rolníka. Otázka byla zaměřena zejména na názvy, kterých užívala čeleď, a to především v kontextu „to nám poručil náš…“.

Názvy pro hospodáře se diferencují lexikálně a slovotvorně (*pantáta* × *pantatínek*), byly zachyceny též rozdíly typu jednozákladové pojmenování × složenina (*pán* × *milostpán*, *pán* × *pantáta*). Hláskoslovné diference jsou zanedbatelné, proto je na mapě neregistrujeme.

V některých oblastech, zejména v záp. a již. Čechách, ale i sev. od Prahy, na záp. a částečně i na vých. Moravě, se objevují dva i tři názvy současně. V těchto případech jde zpravidla o pojmenování diferencovaná generačně, sociálně nebo expresivním zabarvením. Vedle neutrálního označení *sedlák*, příp. *hospodář* se užívá též familiárnějšího názvu *pantáta*, u mladší generace pak byl zachycen i výraz *pán*. Pojmenování *milospán* označuje obvykle většího, bohatého sedláka z velkostatku. Výraz *gazda* je doložen zpravidla od velmi starých lidí, mladší jej mnohdy pociťovali už jako expresivní.

Vedle výše uvedených pojmenování byl většinou v oslovení zachycen ještě název *strýc* a k němu formální deminutiva s hypokoristickým významem nebo hypokoristika vůbec – *strýček*, *strejda*, *strejka*. Protože u těchto výrazů jde o určité posunutí významu (neobjevují se v daném kontextu), nejsou na mapě zachyceny. Byly zapsány – zpravidla vedle jiných výrazů – v jzč. nář., na záp. Moravě a v oblasti zhruba mezi Holešovem, Vyškovem, Uherským Brodem a Vsetínem. Zajímavé je srovnání územního rozložení lexémů *strýc* – *teta*. Je téměř totožné, jednotlivé varianty však vytvářejí na různých územích různé dvojice. Pro jzč. nář. je typická dvojice *strýček*/*strejda*, příp. *strejka* – *teta*, pro záp. Moravu *strýc* (mezi Znojmem a Tišnovem též *strýček*) – *tetka*, pro východomor. oblast dvojice *strýček – tetička*.

Označení *pantáta* se objevuje i mimo území vyznačené na mapě, především dále v záp. Čechách, jako název pro mlynáře. V tomto případě nebylo mapováno, stejně jako pokud se ho užívá jako pojmenování pro hajného, výměnkáře nebo tchána.

3 Největší území pokrývá pojmenování *pantáta*: téměř celé Čechy (bez širokého jz. a sv. okraje) a záp. část Moravy až po Mor. Krumlov, Brno a Boskovice; odtud úzkou šíjí vybíhá v rozsáhlou oblast vymezenou zhruba Prostějovem, Lipníkem nad Bečvou, Kyjovem a Vsetínem. Slovo *pantáta* jako jediný výraz bylo zaznamenáno ve středu Čech, jinde se ho užívá spolu s jedním nebo více názvy. Výrazu *pán* se užívá v Čechách v širokém záp. příhraničním oblouku, zejména sev. od Prahy, mezi Plzní a Rakovníkem a kolem Strakonic. Mezi Prahou a Mladou Boleslavi bylo hojně zaznamenáno kompozitum *milostpán*.

Označení *sedlák* tvoří dva areály, větší z nich zabírá jzč. nář. (bez Příbramska) a přesahuje na Ledečsko, menší pokrývá širší Podkrkonoší.

Ve vých. polovině Slezska a v pruhu při mor.-sloven. hranici byl zachycen lexém *gazda*.

Pojmenování *hospodář* je nejčastější na Moravě (bez Novoměstska, Třebíčska, Prostějovska a vých. okraje vm. nářečí) a ve Slezsku (bez Těšínska a Jablunkovska). V Čechách je běžné na území svč. nář., kolem Ledče nad Sázavou a více či méně soustředěně v již. Čechách, rozptýleně pak i na záp. okraji. V Čechách se vyskytuje zpravidla v dubletě s jinými výrazy, jako nedubletní bylo zaznamenáno jen sev. od Hradce Králové, na Náchodsku a v Orlických horách, na Moravě pak na větších areálech na Zábřežsku a Litovelsku a mezi Brnem a Břeclaví, dále též v záp. polovině Slezska.

4 **gazda** jen nář.; Jg slc., SSJČ nář., SSJ — V návaznosti na sloven. území. Přejato z maď. (tam ze slovan. plurálu (kolektiva) *gospoda*).

hospodář stč. i Jg (oba též *hospoda* m. i f. ‚pán i paní domu‘) též *hospoda* m., SSJČ, SSJ *hospodár* knižn., pol. *gospodarz*, hlužick. *hospodar* — Z psl. **gospodь* ‚pán‘.

milostpán v sled. významu jen nář. (Kt *milostpán* „titul nešlechtických, vznešenějších osob“, SSJČ *milostpán* dříve ‚muž vyššího společenského postavení‘) — Zkrácením z *Jeho Milost pán*.

pán v sled. významu jen nář. (stč. též *hpán*, Jg, SSJČ, SSJ, pol. *pan*, u všech v obecném významu ‚příslušník vyšší společenské vrstvy, majitel, zaměstnavatel‘).— Z psl. **panъ*.

pantáta Jg „pan otec“, „domácí otec“, Kt *pantáty* pl. na Želivsku: „Pantáty nejsou doma – tak nazývá i čeládka i hospodyně sama hospodáře“, SSJČ poněk. zast. ob. — Složenina z *pan* + *táta*; *pan* viz pán, se zkrácenou kmenovou samohláskou, *táta* ob. ‚otec‘.

sedlák v sled. významu jen nář. (stč., Jg, SSJČ ‚zámožný rolník‘, SSJ *sedliak* poněk. zast. ‚sedlák‘) — K psl. **sedlo* ‚zemědělská usedlost‘.

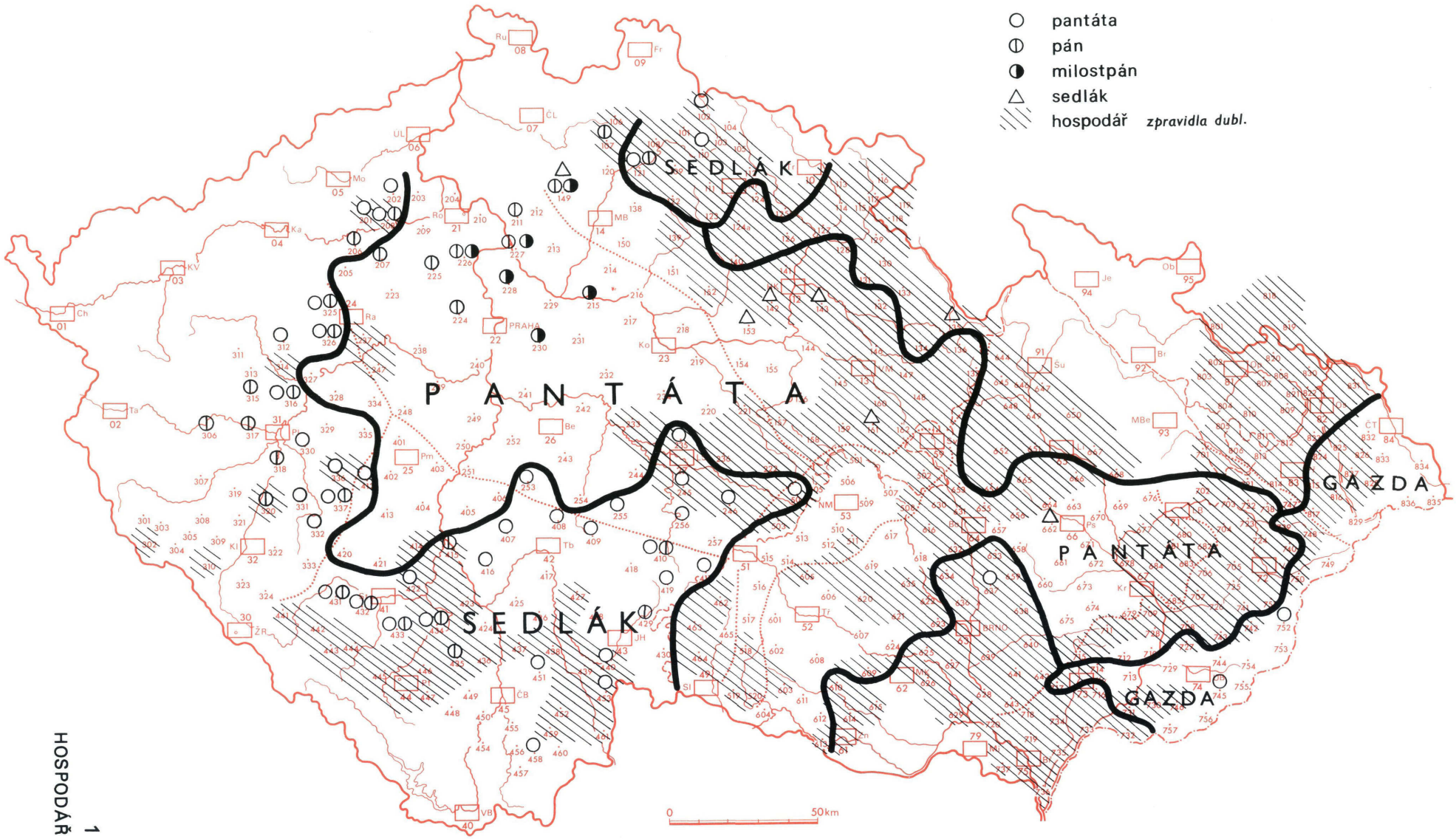
pantáta
pán
milostpán
sedlák
hospodář zpravidla dubl.
SEDLÁK
PANTÁTA
SEDLÁK
PANTÁTA
GAZDA
GAZDA
0
50km

HOSPODÁŘ 1

5 hospodář Ju 1, 2, 4–7, Ru 1–5 — pán Po 1, Ru 5 — sedlák Po 1 — gazda Ju 1, 2, 6, 7, Ru 1–4

6 ASJ 139:16, PLPJ 88, AJPP 5

Či

2 hospodyně (621) — *mapa s. 49*

1 M hospodyňe (-íňe 119)
hospodyň (-díň 645)
paňímáma — paňimáma (paňimaminka 160, máma 162) — paňmáma — pajmáma (pajmaminka 216)
paňí
milospaňi
selka
gazďina — gazďena (gaz'dz'ena 825, 827)
gazďino (gajdžino 834)

N teta, tetka, teťička, teťina 615, 675

2 Mapa navazuje na mapu hospodář (III-1). Zobrazuje nář. výrazy pro manželku hospodáře, a to ve vztahu k čeledi v témže kontextu („to nám poručila naše…").

U feminin je obraz poněkud pestřejší. Vedle obdobných rozdílů lexikálních a rozdílů typu jednozákladové pojmenování × složenina (*paní* × *panímáma, paní* × *milostpaní*) se objevuje navíc ještě rozdíl slovotvorný (*gazdina* × *gazdiná*), výrazná diference morfologická (*hospodyně* × *hospodyň*) a u lexému *panímáma* rozrůznění hláskoslovné (*panímáma* × *panimáma* × *paňmáma* × *pajmáma*). Krácení *í* > *i* v tomto případě probíhá v celé oblasti (mimo několika dokladů z Plzeňska a Klatovska), proto je na mapě zachyceno.

Pro dubletní či tripletní výskyt nář. výrazů v záp. a již. Čechách, sev. od Prahy, na záp. a méně i na vých. Moravě platí totéž, co bylo řečeno o výskytu více pojmenování současně v komentáři k mapě hospodář. Za zcela neutrální výrazy lze považovat názvy *selka* a *hospodyně*, familiárnější je označení *panímáma*, mladší generace užívá i výrazu *paní*. Pojmenování *hospodyně* označuje zpravidla manželku sedláka z velkostatku. Výraz *gazdina* byl zapsán jen u velmi starých informátorů, je doložen z poněkud menšího území než slovo *gazda* a mladšími je pociťován jako výrazně expresivní.

Podobně jako pro hospodáře, také pro hospodyni bylo zachyceno zejména v oslovení ne zcela ekvivalentní, a proto nemapované pojmenování *teta* a příslušná formální deminutiva a hypokoristika *tetka*, *tetička*, *tetina*. O jejich územním rozložení viz komentář k mapě hospodář.

3 Hranice výskytu jednotlivých lexémů jsou téměř totožné s příslušnými párovými lexémy označujícími hospodáře. V územním rozložení se shodují *pantáta* a *panímáma*/*panimáma*/*paňmáma*/*pajmáma*, *sedlák* a *selka*, *hospodář* a *hospodyně*/*hospodyň*, *gazda* a *gazdina*/*gazděna*/*gazdiná*. Popis jednotlivých oblastí viz komentář k mapě hospodář, zde se budeme zabývat pouze lokalizací variant.

Výraz *panímáma* se objevuje jen mezi Klatovy a Plzní, na většině areálu uvedeného lexému existuje pouze varianta se zkráceným *i* – *panímáma*. Obměna *paňmáma* byla zapsána porůznu v okolí Prahy a na Ledečsku, podoba *pajmáma* tvoří dva kompaktní areály – jeden ve střč. nář. v širším okolí Prahy a záp. od Kolína a druhý na záp. Moravě mezi Boskovicemi, Jihlavou, Třebíčí a Znojmem.

Pokud jde o lexém *gazdina*, v jižní části areálu se rozsah maskulina a feminina poněkud liší – slovo *gazda* dosahuje až za Kyjov, kdežto feminina se objevují nejdále za Uherským Brodem. Vlastní podoba *gazdina* byla pak zapsána na Uherskobrodsku, obměna *gazděna* na vých. Vsetínsku a v povodí Ostravice, adjektivní forma *gazdiná* na Těšínsku a Jablunkovsku.

K pojmenování *hospodář* existují dvě podoby feminina, a to *hospodyně* v Čechách a *hospodyň* na Moravě a ve Slezsku.

4 **gazděna** jen nář.; SSJČ nář. — Od *gazda*, viz tam. V návaznosti na sloven. jaz. území.
gazdina jen nář.; Kt slc., SSJČ nář. — Viz gazděna.
gazdiná jen nář.; SSJ — Od *gazdina* připojením adjektivní morfologické charakteristiky.
hospodyň jen nář.; Jg mor. — Varianta výrazu *hospodyně* se souhláskovým zakončením typu *píseň*.
hospodyně stč. *hospodyni*, *hospoda* f., Jg též *hospoda* f., *hospodyni*, pol. *gospodyni*, hluž. *hospoza* — Z psl. **gospoda* m. i f. ‚pán i paní domu'.
milostpaní v sled. významu jen nář. (Kt viz milostpán, SSJČ dříve ‚žena vyššího společenského postavení') — Zkrácením z *Její Milost paní*.
pajmáma jen nář.; SSJČ nář. — Disimilací z *paňmáma*, viz tam.
paní v sled. významu jen nář. (stč. též *hpaní*, Jg, Kt též *paňa*, SSJČ — u všech ‚příslušnice vyšší společenské vrstvy, majitelka,

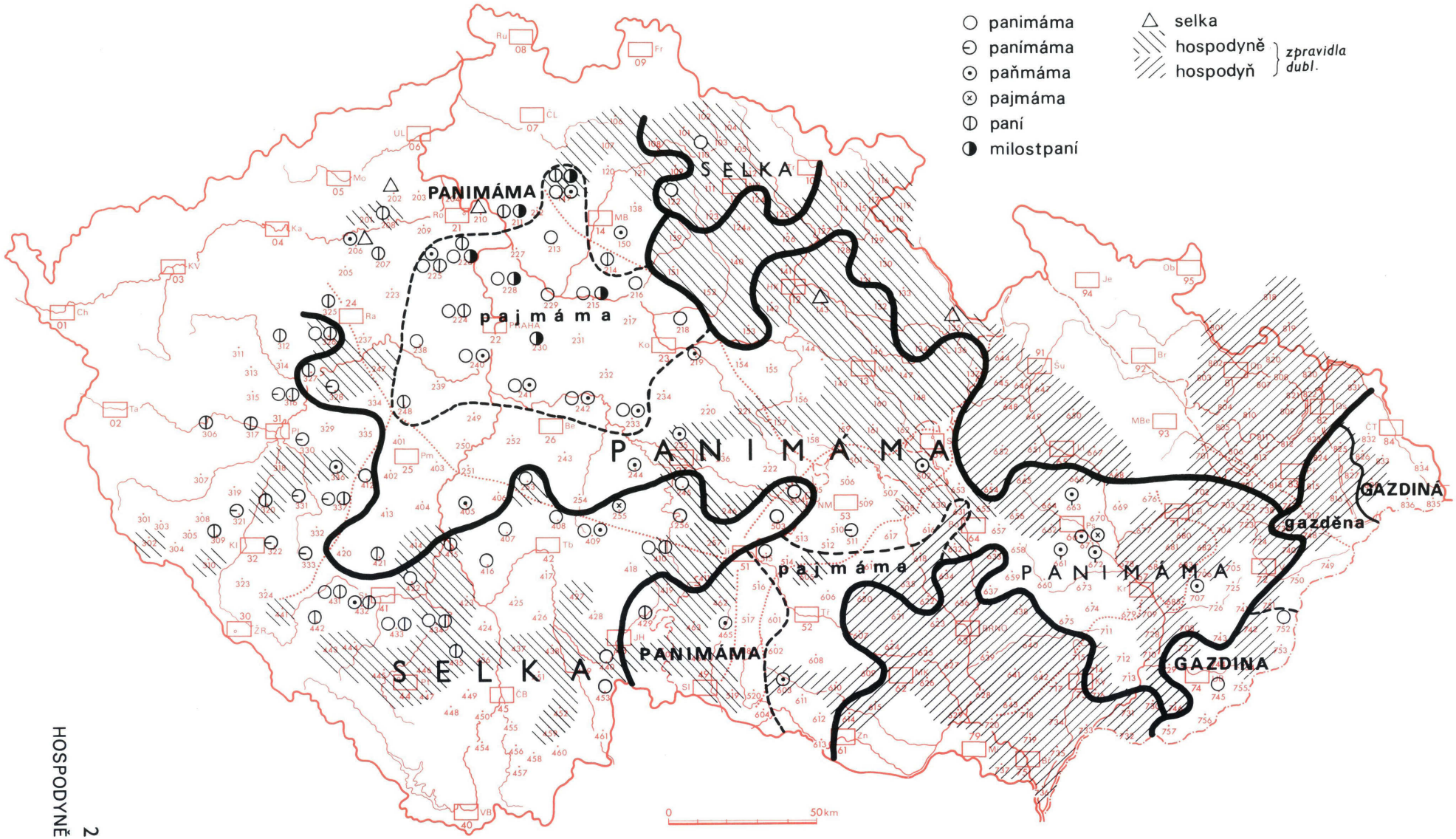
panimáma
panímáma
paňmáma
pajmáma
paní
milostpaní
selka
hospodyně
hospodyň
zpravidla dubl.
PANIMÁMA
SELKA
pajmáma
PANÍMÁMA
SELKA
PANIMÁMA
pajmáma
PANÍMÁMA
GAZDINÁ
gazděna
GAZDINA
0
50 km

2 HOSPODYNĚ

zaměstnavatelka‘, příp. ‚žena zaměstnavatele‘ — Z psl. **panьji*.

panímáma SSJČ poněk. zast. ob. (Jg jen ‚matka‘) — Složenina z *paní* + *máma*, *paní* viz tam, *máma* ob. ‚matka‘.

panimáma jen nář. — Z *panímáma*, viz tam.

paňmáma jen nář; SSJČ nář. — Z *panimáma* (viz tam) redukcí koncové samohlásky první části složeniny.

selka v sled. významu jen nář. (stč. *sedlka*, Jg též *sedlka*, *sedlačka*, *sedláčka* slc. ‚selka‘, SSJČ, SSJ *sedliačka* — u všech ‚žena sedláka, příslušnice selského stavu‘) — Viz sedlák. Srov. III-8 selka.

5 hospodiňe Ju 1, 2, 4, 5 — hospodiňa Ju 7 — hospodiň Ju 6 — gazďena Ju 6, 7 — gazdarice Ju 1,2

6 —

Či

3 výměnkář (622) — *mapa s. 51*

výměnkářka (623)

1 M výmňenkář — výmňenkař — výminkář — vejmínkář — výminkař — vyminčoř 828, 829, 832 (-ňčoř 828, 832, -nčor 825, -ňčoř 827) — vejmiňkář (též 214) — vejimkář 315
výmňeník
vejmňeňikář
vejmluvňík 304 (vymovňik 832–836)

2 Mapa zachycuje územní diferenciaci nář. výrazů pro výměnkáře, tj. bývalého hospodáře žijícího na výměnku. Pojmenování jsou většinou odvozena od příslušných názvů pro výměnek (srov. III-4). Lexikální rozdíl *výměnkář* × *výmluvník* je okrajový, jako základní se jeví diference slovotvorná *výměnkář* × *výměník*. Za další slovotvornou variantu od základu *výměn-* považujeme výraz *výměnikář*, který vznikl jednoznačně kontaminací dvou sousedních názvů *výměnkář* a *výměník*. Varianta *výměnkář* je pak ještě bohatě hláskoslovně rozrůzněna (*výměnkář* × *výměnkař* × *výminkář* × *výmínkář* × *výmiňkář* × *výminčář* atd.).

3 Většinu svč. nář. (bez již. Královéhradecka) a sz. Moravu až po Blansko a Prostějov pokrývá pojmenování *výměník*, na ostatním území byly zachyceny odvozeniny od názvů pro výměnek se sufixem *-ář* (*-ař*) připojeným k odvozovacímu základu s nezměkčeným koncovým konsonantem (*-kář*; sufix *-ář*/*-ař* v češtině obvykle předcházející souhlásku neměkčí), jen na okrajovém území v povodí Ostravice došlo ke změkčení (*výminčář*).

Uzemní rozšíření výrazů se základy *výměn-* a *výmin-* se kryje se zeměpisným rozsahem příslušných názvů pro výměnek. Základní podoba *výměnkář*, shodná se spis. jazykem, se jako nedubletní vyskytuje v již. polovině jč. nář. a dále na Kolínsku, již. Královéhradecku, v sev. úseku čes.-mor. přechodných nářečí s výběžkem až za Třebíč, v sv. části střm. nář. a v záp. skupině slez. nář. V dubletě s jinými výrazy se objevuje i jinde, zejména v oblasti pojmenování *výměník*, kde byla také hojně zapsána i kontaminovaná podoba *výměnikář*.

Výraz *výminkář* je doložen zejména z jzč. nář. (bez již. úseku) a z jz. Moravy až po Třebíč a Znojmo, poměrně hojný je i ve střč. nář. – tam však převažuje obměna *výmiňkář* – a odděleně tvoří výraznou oblast na Vsetínsku a širším Příborsku. Na již. polovině Moravy (bez záp. úseku) se užívá podob s příponou *-ař*.

V mnohem menším rozsahu, než je tomu u názvů pro výměnek, byla zachycena dlouhá samohláska v základu (*-mín-*), a to jen u výrazu *výmínkář* sev. od Plzně, záp. od Příbrami a na sev. Jindřichohradecku.

Pouze v čes.-pol. smíšeném pruhu a ojediněle na Chodsku se užívá výrazu *výmluvník*, který svým sufixem koresponduje s označením *výměník* v sv. oblastech našeho území.

4 Příslušné fundující názvy viz III-4 výměnek,

vejimkář jen nář. — Od *vejimek*.

výměník v sled. významu jen nář.; Jg — Od *vymínit* nebo od *výměna* ‚to, co bylo vymíněno‘.

výměnikář jen nář. — Kontaminací pojmenování *výměník* a *výměnkář*, viz tam.

výměnkář Jg též *vejměnkář*, SSJČ též *vejměnkář* poněk. zast. ob., SSJ *výmenkár*, hluž. *wuměnkar* — Od *výměnek* či *výměnka*.

výměnkař jen nář. — Viz výměnkář, varianta s krátkou samohláskou v sufixu.

výminkář jen nář.; Kt na Ostravsku, Bš *vyminčař* laš. — Viz výminkář, varianta se změkčenou souhláskou před sufixem *-ář*.

výminkář Jg *vyminkář*, SSJČ též *vejminkář* — obě poněk. zast. ob. — Od *výminek* nebo *výminka*.

výmínkář jen nář.; Jg též *vejmínkář* — Od *výmínek*.

výminkař jen nář. — Viz výminkář, varianta s krátkou samohláskou v sufixu.

výmiňkář jen nář. — Od *výminěk*.

výmluvník jen nář.; SSJČ též *vejmluvník* obě nář. — Od *výmluva* ‚to, co bylo mluvením vyjednáno, získáno‘.

5 vejmňenkář Ju 1, 4 — vejmenkař Ru 5 — výminkář Ju 7 — vejminkář Ju 2, Ru 3 — víminkař Ru 5 — vejminkař Ju 2 — vejmiňkář Ju 2, Ru 4 — wejmeňik

6 —

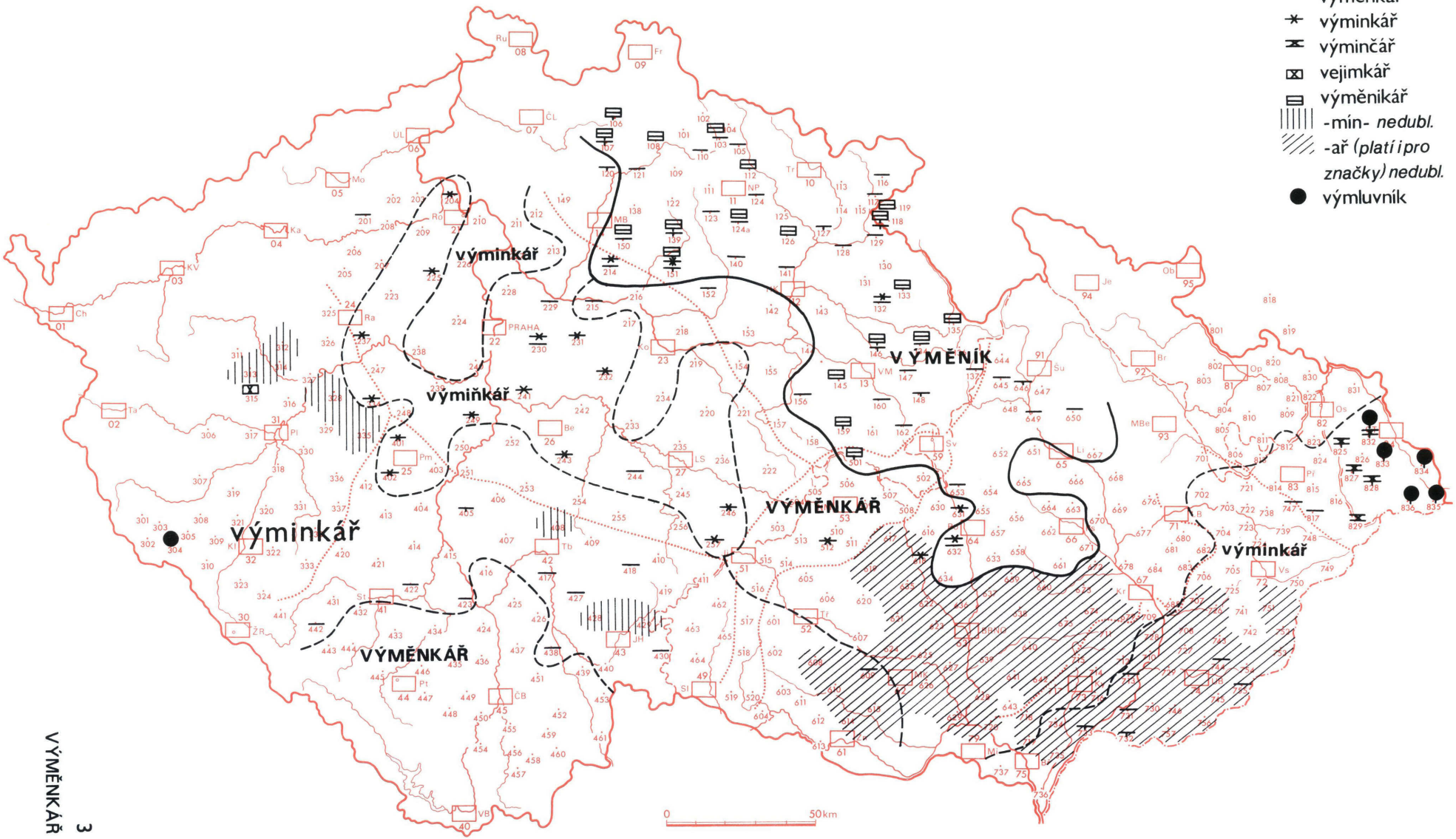
výměnkář
výminkář
výminčář
vejimkář
výměnikář
-mín- nedubl.
-ař (platí i pro značky) nedubl.
výmluvník
výminkář
VÝMĚNÍK
výminkář
VÝMĚNKÁŘ
výminkář
VÝMĚNKÁŘ
0
50 km

3 VÝMĚNKÁŘ

7 Položce 623 výměnkářka není věnována samostatná mapa, příslušné výrazy jsou přechýlenými podobami od názvů pro výměnkáře a územně se s nimi kryjí. Přechýlené podoby jsou tvořeny zpravidla pravidelně (*výměnkář* > *výměnkářka*, *výminkář* > *výminkářka*, *výměník* > *výměnice*, *výmluvník* > *výmluvnice* atd.), jen ve Slezsku podobám se sufixem *-ář* odpovídají feminina na *-árka*: *výměnkárka*, *výminkárka*, *výminčárka*.

Atlasy: —

Či

4 výměnek (624) — *mapa s. 53*

1 M vým̆nenek (vejmenek 151, 162, 214) — v̆yminek — vejmínek — vejmiňek — vejmíňek 237, 239 — vejimek 315
vým̆ena — v̆ymina 731, 732, 743, 756
v̆ym̆enka (vímjenka 755) — v̆yminka — vejmínka — vejmíňka 247, 257, 401, 428
vejmluva 304 (vymova 833–836)
vy„amek 818, 819

2 Předmětem zkoumání u této položky byla jednak nář. označení smlouvy o zaopatření, které si pro sebe odstupující držitel hospodářství vymínil od svého nástupce, jednak nář. pojmenování pro obydlí výměnkáře. Výsledky výzkumu ukázaly, že se názvy obou skutečností většinou neliší, proto je jejich zeměpisné rozložení zobrazeno souborně na jedné mapě. (Pouze na stř., již. a záp. Moravě se feminin někde užívá pro obydlí a maskulin pro smlouvu, ale i tam obě pojmenování často splývají.)

Většina výrazů je odvozena od stč. slovesa **vymieniti* ‚vymíniť‘, základy *výměn-* a *výmin-* vznikly hláskovou diferenciací téhož stč. základu *vymien-*, podmíněnou slovotvorně, popř. dodatečným vyrovnáváním. Na mikroareálech byly zachyceny další lexémy (*výmluva*, *výlamek*). Kromě uvedených diferencí lexikálních vykazuje materiál diference rodové (např. *výměnek* × *výměnka*), slovotvorné (např. *výměna* × *výměnka*) a hláskoslovné (*výměnek* × *výminek* × *výmínek* × *výminěk* × *výmíněk* × *vejimek*).

Všechna pojmenování jsou deverbativa od sloves s předponou *vy-* (*vymínit* (*si*), *vymluvit*, *vylámat*, tedy s významem ‚nějak vyčlenit‘); podobně motivované názvy má i slovenština a lužičtina.

3 Jednotlivé ekvivalenty tvoří areály, které se někdy vzájemně prostupují, jindy se vyskytují vícekrát odděleně na různých místech zkoumaného území.

Pojmenování se základem *výměn-* pokrývají již. část jzč. nář. a dále rozsáhlou oblast zahrnující svč. nář., velkou stř. část Moravy a sz. polovinu slez. nář. Téměř na celém tomto území byl zapsán výraz *výměnek*; ve stř. pruhu Moravy jej překrývají varianty žen. rodu – v sev. a stř. části střm. nář. *výměna*, jižně odtud *výměnka*.

Na zbývajícím území čes. jazyka, tj. na značné části Čech, na větší části vm. nář. a v jv. polovině Slezska, byla zaznamenána pojmenování se základem *výmin-*. Výraz *výminek* je doložen v několika oddělených areálech: v záp. Čechách, ve stř. Polabí a dále ve stř. a sz. části vm. nář. a na Příborsku a Frenštátsku (v dubletě s protějškem žen. rodu *výminka* je běžný i na jz. Moravě). Varianta *výminka* zaujímá menší ostrov mezi Plzní, Příbramí a Rakovníkem a dále zabírá pás mezi Táborem, Jihlavou a Znojmem a pokračuje dále od Břeclavi podél vých. hranice Moravy (s přerušením na Kopanicích) až na sv. Vsetínsko. Podoba *výminěk* pokrývá téměř celou oblast střč. nář., varianta žen. rodu *výmiňka* byla zapsána zejména mezi Rakovníkem a Příbramí. Podoby se zdlouženou samohláskou v základu *výmínka*, *výmínek* se objevují mezi Plzní, Rakovníkem a Příbramí a na Táborsku a Jindřichohradecku.

Jiné lexémy byly zapsány na nejzazších okrajích českého území: *výmluva* na již. Těšínsku a Jablunkovsku a ojediněle na Chodsku, *výlamek* ve zkoumaných obcích na území Polska sv. od Opavy.

Ve městech se výzkum této položky neprováděl.

4 Většina pojmenování je odvozena od slovesa *vymínit*.

vejimek jen nář. — Přetvořením z *vejminek* (nář. podoba od *výminek*, viz tam).

výlamek jen nář. (Kt *výloma* „co se z otcovského dědictví synovi nebo dceři vylomí, tj. oddělí a jemu připíše“ slez.) — Od *vylámat* v přeneseném významu ‚oddělit‘.

výměna v sled. významu jen nář.; Kt, SSJČ nář. (stč. ‚podmínka, výplata, výjimka‘) — Od *vymínit*, lid. etymologií snad přiřazeno k *měna*.

výměnek Jg, SSJČ též *vejměnek* poněk. zast. ob., *vejmenek* nář., SSJ *výmenok* poněk. zast., hluž. *wuměnk* zast. (stč. ‚výminka‘)

výměnka jen nář.; Kt ‚výměnkářské stavení‘, SSJČ nář. (stč. ‚výminka, podmínka‘).

výmina jen nář.

výminek SSJČ též *vejminek*, obě poněk. zast. ob.

výmínek Jg, Kt též *výmin*, SSJC *vejmínek* poněk. zast. ob. — Viz výminek, *-í-* v základu vzniklo vyrovnáváním k *mínit*.

výminěk SSJČ *vejminěk* poněk. zast. ob.

výmíněk jen nář. — Viz výmínek a výminěk.

výminka v sled. významu jen nář.; Kt, SSJČ nář. (stč. ‚podmínka‘).

výmínka jen nář.; Jg (stč. *výmienka* ‚podmínka‘) — Viz výminka a výmínek.

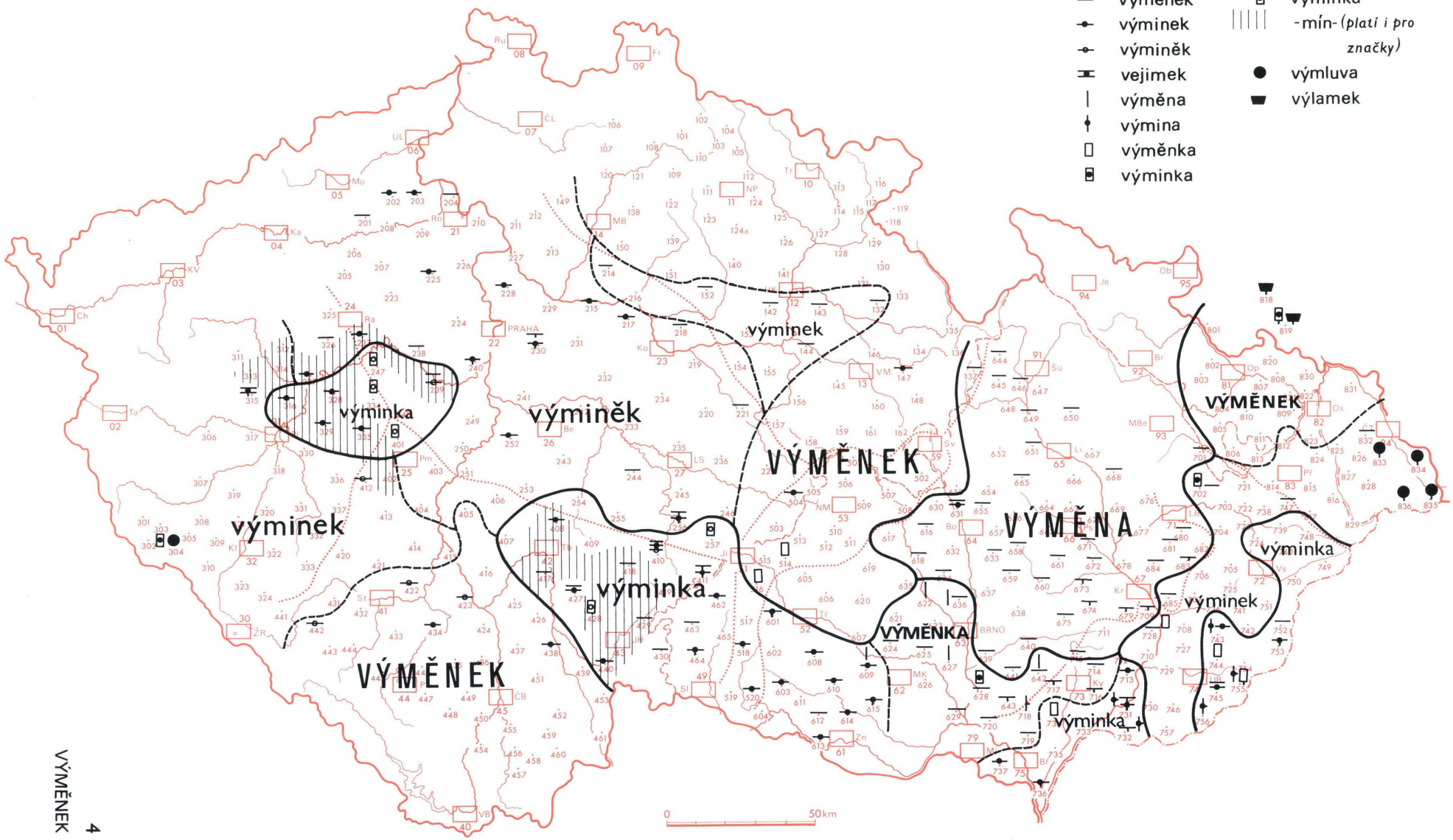
výměnek
výminek
výminěk
vejimek
výměna
výmina
výměnka
výminka
výmiňka
-mín- (platí i pro značky)
výmluva
výlamek
výminek
výminka
výminěk
VÝMĚNEK
VÝMĚNA
VÝMĚNKA
VÝMĚNEK
VÝMĚNEK
výminek
výminka
výminka
výminek
výminka
0
50km

výminka jen nář. — Viz výminka a výminek.
výmluva v sled. významu jen nář.; Kt na Domažlicku, SSJČ též *vejmluva*, *vejmluv* m., vše nář. (stč. ‚podmínka, výhrada, výminka‘) — Od *vymluvit* (*si něco*), tj. ‚mluvením získat‘ nebo ‚ústní dohodou vyjednat‘. Podoba *vymova* v návaznosti na pol. jaz. území.

5 vímňenek Ju 7 — vejmňenek Ju 1, 4 — vejmenek Ru 5 — wejmenek Po 1 — vímňena Ju 7 — vémňena Ju 6 — vejminek Ju 2, Ru 3 — vejminěk Ju 3, Ru 4 — víminka Ru 5

6 AJŚ 737, AJK 145

Či

5 čeleď (630) — *mapa s. 55*

1 M čeleď — čeladz’ 832, 834 (čeladž 835, 836)
čelátka
čeleďíňi (čeleďíňí 623, čeleďiné 748, čeledz’instvo 822)
chasa (kasa 819, chasňicy 833)
služebňí (služebňə 614, slúžebňí 737, s„užebňí 738, sužebňí 729, 731, 732, súžebňí 734, služebňíci 461, 626, 727, sługovja 755)
N pacholci a ďífky 704, 728, 740, 756

2 Zkoumala se dřívější nář. pojmenování pro osoby zaměstnané v zemědělství za mzdu, stravu a byt. Výzkum byl zaměřen především na souhrnné názvy, kolektiva; ta jsou v našich nářečích většinová, nebyla zaznamenána jen v některých oblastech v nejvýchodnější části zkoumaného území. Jde o lexémy *čeleď* (s hláskovou variantou *čelaď* a formál. dem. *čeládka*) a *chasa*. (Výrazy *čeleď*, *čeládka* a *chasa* se shodují se spis. jazykem.)

Obě pojmenování jsou velmi stará; podle jejich územního rozložení zejména v Čechách lze snad předpokládat, že slovo *chasa* se rozšířilo od středu Čech i do oblastí staršího výrazu *čeleď*. Svědčí pro to i skutečnost, že slovo *čeleď* je v okolních slovanských jazycích v sledovaném významu ‚zemědělské služebnictvo‘ doloženo, kdežto slovo *chasa* nikoliv – k jeho specifikaci došlo tedy patrně až na našem území.

Kolektiva jsou někdy nahrazována plurálovým označením pro příslušníka čeledi (*čeledíni*) nebo služebnictva vůbec (*služební*). To je příznačné především pro východní oblasti, kde často vůbec ekvivalentní pojmenování neexistuje; řídce se zde objevují také plurálové formy názvů příslušníků čeledi podle pohlaví (*pacholci a dívky*), ty však jako neekvivalentní nebyly mapovány.

3 Výraz *chasa* je typický pro Čechy (nepronikl jen na Strakonicko, sev. okraj a vých. oblasti Čech) a dále pro sev. Moravu a velkou část Slezska, zejména Opavsko.

Téměř na celém ostatním území byly zachyceny varianty slova *čeleď*; ty často zasahují i do oblastí slova *chasa*. Největší rozsah má formál. dem. *čeládka*. V Čechách bylo zapsáno ve výše uvedených oblastech, kde se nevyskytuje *chasa*, na Moravě pak až po linii Šumperk – Boskovice – Brno – Znojmo, východněji (a rovněž tak ve Slezsku) jen sporadicky. Mnohem menší rozsah má samotný výraz *čeleď*; souvisle byla zaznamenána zejména na území mezi Jihlavou, Svitavami, Prostějovem, Kyjovem a Moravským Krumlovem a dále na menších arealech na Klatovsku, Táborsku a Náchodsku, jinak jen rozptýleně. Hlásková varianta *čelaď* je charakteristická pro nejvýchodnější cíp Slezska. Plurálová forma *čeledíni* je doložena ze značné části slez. nář. (již. od Ostravy) s přesahem na sev. okraj Valašska, občas se objevuje i jinde na vých. polovině Moravy.

Zejména při jz. okraji Čech, při již. a vých. okraji Moravy a na Boskovicku bylo zachyceno pojmenování *služební*.

Výsledky výzkumu byly konfrontovány s KLA; zejména při čes.-mor. hranici se v tomto starším materiálu objevuje častěji slovo *čeleď*.

4 **čelaď** jen nář.; pol. *czeladź* (SSJ poněk. zast. ‚členové rodiny‘ i ‚služebnictvo vůbec‘, ‚mládež‘) — Z psl. **čeljadь* s pův. významem ‚rodina a služebnictvo‘, tj. ti, kteří podléhají hlavě rodiny. Specifikací. Původní nepřehlasovaná podoba uchovaná zřejmě vlivem polštiny.
čeládka stč. i Jg též *čelédka*, obě dem. k *čeleď*, SSJČ, SSJ *čeliadka*, pol. *czeladka* dem. — Formál. dem. z pův. **čeljadь*, viz čeleď.
čeleď SSJČ. hluž. *čeledź* (stč. i Jg též *čeled*, obě ‚rodina, děti a služebníci k rodině příslušní‘) — Z psl. **čeljadь* přehláskou *’a* > *’e*, viz čelaď.
čeledíni — Plurál od slova *čeledín*, to k *čeleď*, viz III-6 čeledín.
chasa Jg *chasa služebná*, SSJČ též ‚lidé zaměstnaní v hospodářství, v řemesle ap.‘, ‚vesnická mládež, svobodní mladí lidé‘, říd. ‚děti, drobotina‘, hanl. ‚sebranka, banda‘, stč. a hluž. ‚chátra‘, SSJ ‚mládež‘) — Z psl. **chasa*, souvisí s gót. *hansa* (to i v něm.) ‚skupina lidí‘. Obojí je přejetí z neznámého pramene. Specifikací významu.

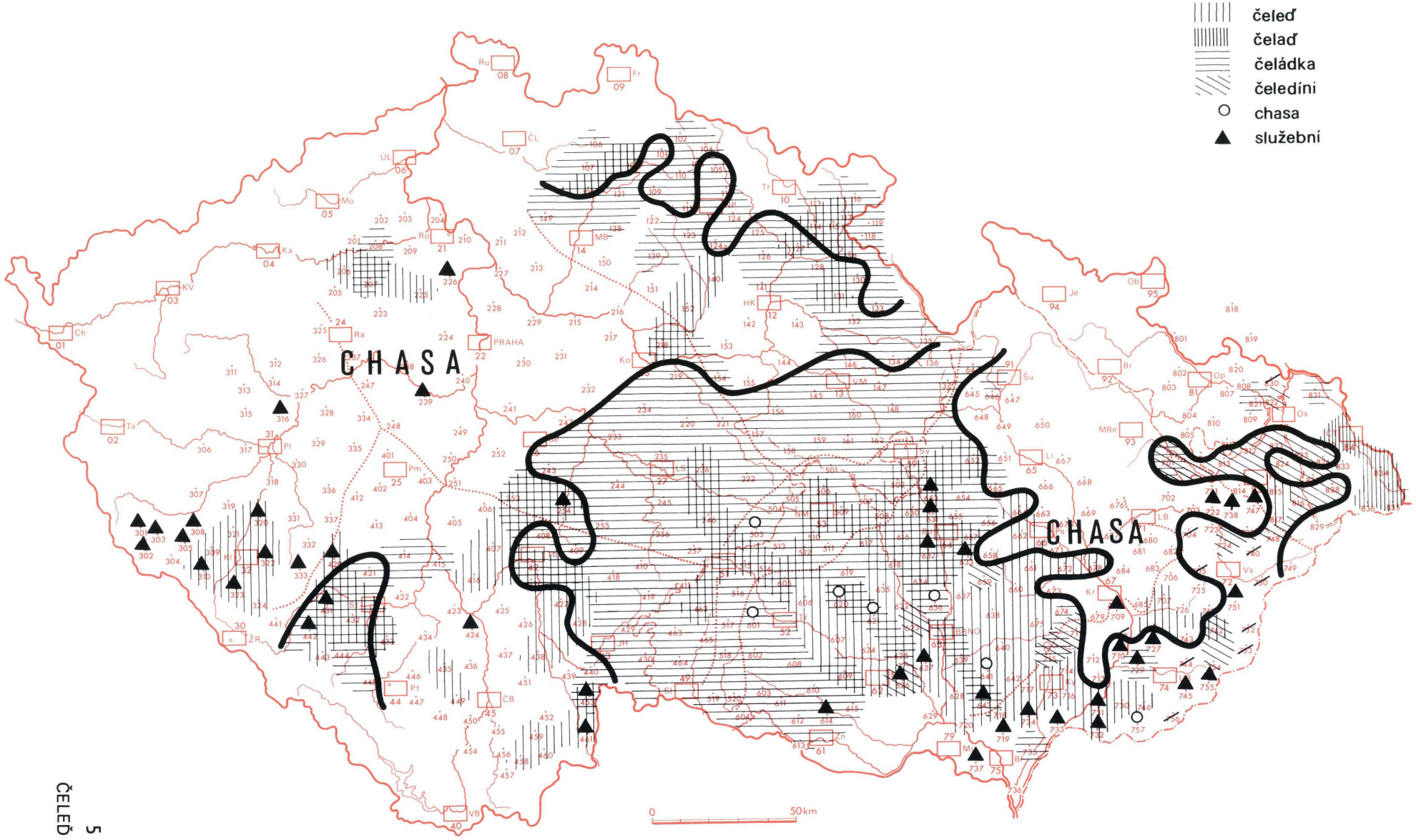
čeleď
čelaď
čeládka
čeledíni
chasa
služební
CHASA
CHASA
0
50km

5
ČELEĎ

služební v sled. významu jen nář.; Bš *sluha* ‚čeledín‘, pl. *sluhovja* St. Hrozenkov (stč. sg. zpodst. m., Jg i SSJČ *služebník*, SSJ *služobník*, pol. *służebnik*, hluž. *służabnik* – vše ‚sluha‘) — Plurálová forma k *služebný*, to k psl. **služьba* < **služiti*. Specifikací významu.

5 čeleď Ju 7 — čelátka Ju 2, 4, Ru 4 — chasa Ju 7, Ru 3 — služebňící Ru 5

6 SSA 1.83

Či

6 čeledín (631) — *mapa s. 57*

1 M čeleďín (též 661, 706, 725, 731, 732, 739, 748)
pacholek
chasník
kočí
voráč
chlap 112, 116, 127

N kočí ‚vozka‘, koňák ‚milovník koní, pasák koní‘, skoták/pasák/volák ‚pasák dobytka‘, prostřeďák ‚mladší čeledín‘, pohunek/-únek ‚mladší či nejmladší čeledín‘, krmič

2 Zkoumala se nář. pojmenování pro zemědělského dělníka pracujícího dříve na statku za mzdu, stravu a byt, pro nějž ve spisovném jazyce existují označení *čeledín* a *pacholek*. Šlo zpravidla o dělníka ošetřujícího koně nebo pracujícího s nimi.

Shromážděné nář. výrazy se diferencují pouze lexikálně, a to jen v Čechách, kde byly často zapsány dva až tři názvy vedle sebe. Jde zpravidla o původně profesionálně specifikovaná, v době výzkumu však už zřejmě neodlišená označení.

Pojmenování specifikovaná profesně, případně věkově (*skoták*, *pasák*, *volák*, *krmič*, *prostřeďák*, *pohůnek*) nejsou na mapě zakreslena, stejně jako názvy víceznačné v případě, že byly zachyceny v některém užším významu (srov. 1 N). Někdy však nelze zcela jednoznačně rozhodnout, zda zapsané výrazy jsou či nejsou plně ekvivalentní. U substantiva *chasník* např. interferují významy ‚mladík‘, event. ‚hospodářův syn‘ a ‚sloužící čeledín‘, u subst. *oráč* zase významy ‚nižší čeledín‘ a ‚čeledín vůbec‘. Srovnatelnost zachycených výrazů také ztěžuje různá míra expresivity, která podléhá vývoji; např. dříve neutrální označení *pacholek* může dnes být někdy pejorativní, či dokonce může znamenat i nadávku (‚ničema, darebák‘). Mapována jsou tedy pouze ta pojmenování, která byla informátory uváděna jako ekvivalentní bez bližší charakteristiky.

3 Největší územní rozsah má slovo *pacholek*. Pokrývá celou Moravu a Slezsko, kde se vyskytuje zpravidla jako výraz jediný, a dále jzč. nář., sev. Jihlavsko, sev. a vých. okraj svč. nář. – v těchto oblastech však byl zapsán téměř vždy v dubletě s jinými názvy. Zbývající území, tj. střč. nář. a většina svč. nář., se vyznačuje různými, navzájem se prostupujícími ekvivalenty.

Další pojmenování – *čeledín* – se objevuje více či méně soustředěně především ve vých. polovině Čech s malými přesahy na Moravu.

Výraz *kočí* je doložen z většiny území střč. nář. a z jzč. nář. (bez Českobudějovicka a Jindřichohradecka), ze svč. nář. jen řídce.

Kompaktní území vymezené zhruba městy Praha, Mladá Boleslav, Nová Paka, Hradec Králové a Kolín pokrývá pojmenování *chasník*, jež bylo řidčeji zapsáno i jinde, zejména na záp. okraji Čech.

Mnohem menší rozsah mají regionalismy *oráč* (na širším Příbramsku a v sz. části střč. nář.) a *chlap* (na sv. okraji Čech).

Ve městech se tato položka nezkoumala.

4 **čeledín** stč., Jg, SSJČ, hluž. *čeladnik*, *čeladźin* zast. (vše ‚služebník‘) — Od *čeleď* (viz III-5 čeleď).
chasník Jg, SSJČ — Od *chasa* (viz III-5 čeleď).
chlap v sled. významu jen nář. (stč. ‚nešlechtic, poddaný sedlák, člověk prostý‘, Jg ‚poddaný‘, Kt též ‚sluha‘, SSJČ zast. ‚poddaný, nevolník‘, pol. *chłop* ‚drobný rolník, vesničan‘, luž. *chłopc* zast. ‚služebný mladík‘) — Psl. **cholpъ*. Specifikací,
kočí v sled. významu jen nář. (stč. též *kotčí* ‚vozka‘, Jg i SSJČ ‚vozka‘) — Přejato z maď. (z adj. *kocsi*, to podle vesnice *Kocs*, kde bývala důležitá přepřahací stanice); rozšířením významu.
oráč v sled. významu jen nář. (Jg „pacholek, čeledín u sedláka neb i pána sloužící, a k orání ustanovený“, SSJČ dříve ‚zaměstnanec na statku o stupeň níže než čeledín‘) — Od *orat*. Rozšířením významu.
pacholek stč., Jg *selský pacholek*, SSJČ, SSJ *paholok* (pol. *pachołek* ‚sluha‘, hluž. *pachol*, dluž. dem. *pacholk*, *pacholo* n. ‚chlapec, sluha‘ — Od **pachole* ‚dítě‘ (sufix *-ek* s funkcí přechylovací k mask.).

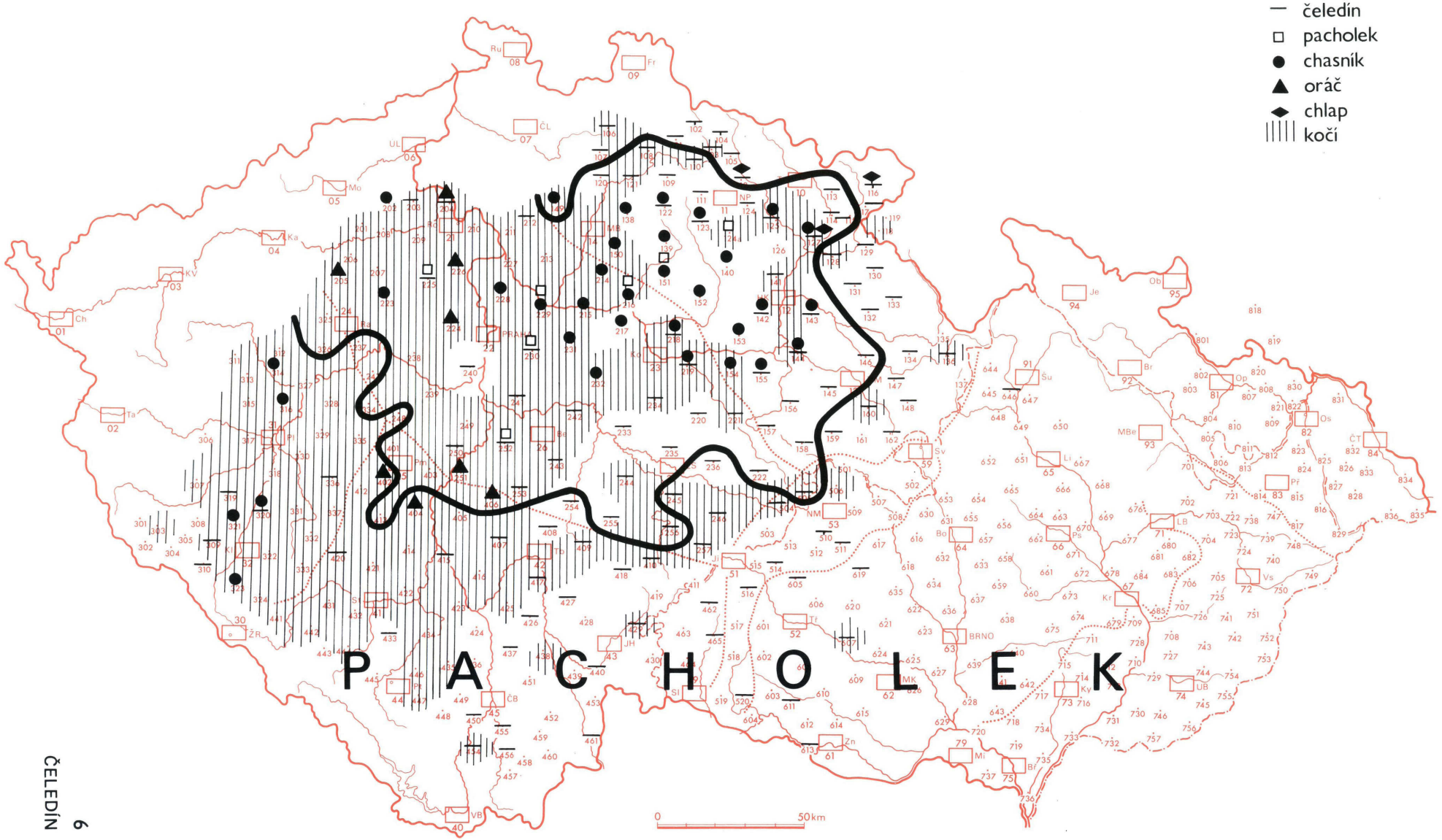
čeledín
pacholek
chasník
oráč
chlap
kočí
PACHOLEK
0
50 km

5 čeleďín Ru 2 — čeleďin Ju 2, 4 — pacholek Po 1, Ju 1, 2, Ru 5 — chasňik Ju 3 — kočiš Ru 4 — kočijař Ru 3 — sluha Ju 3 — sluha Ju 7 — slúga Ju 1, 2 — slouha Ju 1, 5, Ru 3

6 ASJ IV 139:1a, AJPP 435, AJK 240, SSA 84

Či

7 děvečka (632) — *mapa s. 59*
velká děvečka (633), **malá děvečka** (634)

1 M ďevečka
ďífka (dzjéfka 755) — ďevka (ďo„ka 116,146, 160,162, ďúka 137)
sluška
služebná (su- 736, 732)
holka 125,127, 325

2 Předmětem výzkumu byla nář. pojmenování pro ženský protějšek čeledína, tj. pro osobu ženského pohlaví pracující dříve v zemědělství za mzdu, stravu a byt. (O čeledínovi pojednává mapa III-6 čeledín.)

Získaný nář. materiál se diferencuje jak lexikálně, tak i slovotvorně (*děvečka* × *dívka*, *služka* × *služebná*) a hláskoslovně (*dívka* × *děvka*).

Lexikální rozdíl *děvečka* × *služka*, příp. *služebná* představuje diferenci generační; výrazy *služka* a *služebná*, vyskytující se vždy jako dubletní, byly zpravidla informátory hodnoceny jako příslušející mluvě mladších generací. Naproti tomu okrajový název *děvka*, zapsaný také vždy spolu s výrazem *děvečka*, náleží vrstvě nejstarší (v mladší vrstvě získává toto slovo pejorativní zabarvení a hanlivý význam ‚lehká žena‘).

Rozdíly v pojmenováních podle profese, tak jak tomu bylo u názvů pro čeledína (srov. předchozí položku), zaznamenány nebyly, jen výjimečně se slova *služka* užívalo pro služebnou pracující v kuchyni, kdežto slova *děvečka* pro ženu či dívku z chléva nebo dvora (v těchto případech výraz *služka* mapován nebyl).

Zajímavé je srovnání s mapou I-2 děvče, z něhož je patrné, jak se četné, paralelně fungující odvozeniny starého slova *děva* sémanticky rozdvojily do významů 1. ‚děvče‘, 2. ‚služebná děvečka‘ (např. záp. Čechy – 1. *divčka*, *divče*, 2. *děvka*, *děvečka*; Slezsko – 1. *děvucha*, 2. *dívka* apod.).

3 Zeměpisná situace je poměrně jednoduchá, v Čechách poněkud složitější než na Moravě a ve Slezsku, nejpestřejší pak v záp. Čechách, zejména na Domažlicku a Klatovsku, kde existují vedle sebe tři až čtyři výrazy.

Základní územní protiklad je v rovině slovotvorné: v celých Čechách a na záp. Moravě (bez jz. okraje) až po Boskovice a Brno byl zapsán výraz *děvečka*, shodný se spis. jazykem, na ostatní části Moravy a ve Slezsku se užívalo slova *dívka*. Archaické označení *děvka* bylo zaznamenáno pouze v okrajových částech Čech, tvoří poměrně kompaktní areály v záp. Čechách, na širším Českobudějovicku a na Vysokomýtsku.

Téměř na celém území Čech se více či méně soustředěně objevuje též pojmenování *služka* (na Moravě a ve Slezsku bylo zachyceno jen výjimečně, poněkud častěji pouze v okolí Brna), k němuž na jzč. okraji přistupuje řídce se vyskytující varianta *služebná* (ta je doložena i z jz. okraje vm. nář.).

4 Z dokladů v excerpované literatuře nelze vždy jednoznačně určit, zda daný výraz znamená pouze ‚děvečka na statku, tj. v zemědělství‘, či zda zahrnuje též význam ‚služka v domácnosti, zejména městské‘.

děvečka stč., Jg, SSJČ — Formál. dem. od *děvka*, příp. *dívka*, viz tam.
děvka stč., Jg, SSJČ zast., hluž. *dźowka* — Formál. dem. k *děva* ‚dívka‘, specifikací. (Podoby *ďouka*, *ďúka* viz I-2 děvče.)
dívka v sled. významu jen nář.; Jg, SSJČ nář., SSJ *dievka* zast., pol. *dziewka* zast. a zhrub. (stč. jen ‚dívka, panna‘) — Formál. dem. k *děva* (viz děvka) — Specifikací.
holka Jg *holka sloužící*, SSJČ (stč. jen ‚dívka‘) — Univerbizací z *holá* (tj. ‚nedospělá‘) *dívka*. Specifikací.
služebná Jg *služebkyně*, *služebnice*, Kt, SSJČ, SSJ *služobná* — vše zast., pol. *służąca*, hluž. *służobna* — Substantivizované adj. od *služba*, to od *sloužit*.
služka Jg, SSJČ, SSJ *slúžka* — Přechýlením od *sluha*.

5 ďevečka Ju 3–5, Ru 3 — ďe„ka Po 1 — ďo„ka Po 1 — sluška Ju 1–3, Ru 4 — služebná Ru 5 — sluškiňa Ju 1, 2 — sluškiňa Ru 5 — služanka Ju 1

6 —

7 Položkám velká (tj. starší, zapracovaná) děvečka a malá (tj. mladší, nezapracovaná) děvečka nebyly věnovány samostatné mapy. Na velké části zkoumaného území, zejména v svč. oblasti, na Moravě a ve Slezsku často specifická pojmenování neexistují nebo se užívá promíšeně popisných označení jako *stará, mladá děvečka/divka/děvka* či *starší, mladší d.*, jež na většině Čech (kromě jihu a západu, kde převažují pojmenování *velká, malá d.*) fungují v univerbizované podobě *staršinka*, *mladšinka* (na sev. a sz. Čech jsou tyto podoby zpravidla výhradní). Na jihu a na sz. okraji Čech byl zaznamenán navíc ještě výraz pro třetí děvečku *třetinka*, v již. Čechách pak ještě označení podle profese *paska*.

Atlasy: —

Či

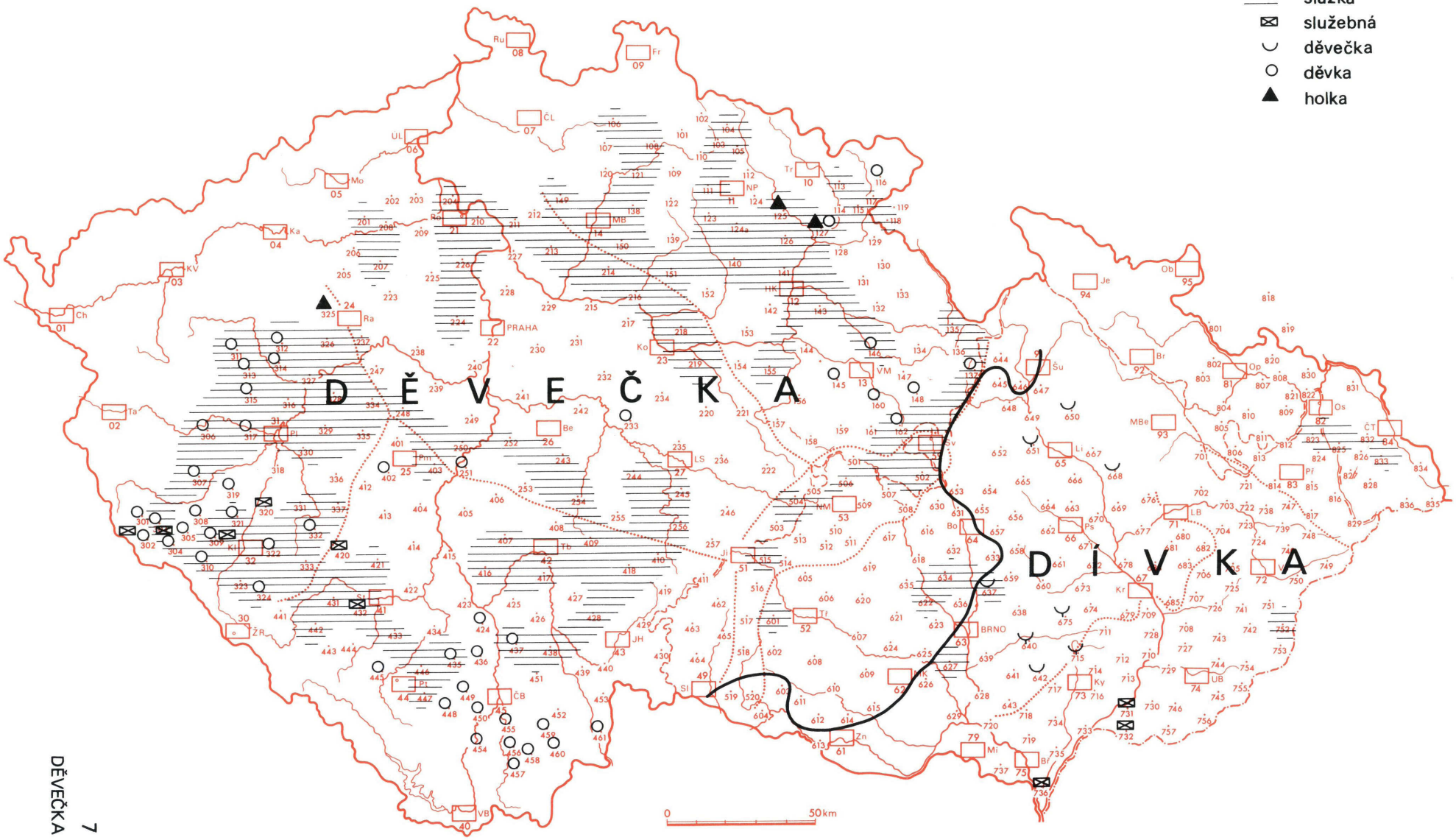
služka
služebná
děvečka
děvka
holka
DĚVEČKA
DÍVKA
PRAHA
BRNO
0
50km

DĚVEČKA 7

8 selka (628) — *mapa s. 61*

1 M selka (śe- 831, še- 835, 836) — sedlka — sedlika 645, 647–649
sedláčka (se- 832–834, še- 835, 836, sedlačka 736, 84)
sedlčka 642

N hospodyňe, hospodyň, gazďina, paňmáma

2 Mapa zachycuje nář. názvy pro selku, tj. ženu sedláka, příslušnici selského stavu. Protože v celých Čechách se užívá pouze výrazu *selka*, prováděl se výzkum jen na Moravě a ve Slezsku.

Byly zaznamenány pouze hláskové a slovotvorné varianty slova *selka* (*selka* × *sedlka* × *sedlika*; *selka* × *sedláčka* × *sedlčka*; podobu *sedlčka* chápeme jako výsledek kontaminace výrazů *sedlka* a *sedláčka*, proto ji pojímáme jako samostatnou slovotvornou variantu); pojmenování *hospodyně*, *gazdina*, *paňmáma* byla jako neekvivalentní z mapování vyloučena.

3 Téměř na celém území Čech, Moravy a Slezska byl zaznamenán výraz *selka*. K němu se přidružuje archaická podoba *sedlka*, jejíž výskyt je charakteristický pro pás táhnoucí se středem Moravy od Zábřeha (zde *sedlika*) směrem na jv. přes Prostějovsko a záp. Kroměřížsko; ve vm. nář. se pás rozšiřuje a pokrývá oblast kolem Kyjova a Uherského Brodu.

Již. a jv. okraj vm. nář. a čes.-pol. smíšený pruh mají novotvar – přechýlenou podobu *sedláčka*.

Ve městech se položka zkoumala pouze u staré generace; jen výjimečně zde byly zjištěny tradiční názvy běžné ve venkovském okolí, v naprosté většině informátoři uváděli pouze základní název *selka*, shodný se spisovným jazykem.

4 **sedláčka** jen nář.; Jg slc., též *sedlačka*, SSJČ *sedlačka* říd., SSJ *sedliačka* — Přechýlením od *sedlák*, viz sedlka.
sedlčka jen nář. — Kontaminací slov *sedlka* a *sedláčka*, viz tam.
sedlika jen nář. — Ze *sedlka* odstraněním pobočné slabiky pomocí vkladného *-i-*.
sedlka jen nář.; stč., Jg, Bš *sedla* u Jimramova — Varianta žen. rodu k *sedlák*, to od psl. **sedlo* ‚zemědělská usedlost‘.
selka Jg, SSJČ — Ze *sedlka* redukcí skupiny *-dl-* > *-l-* (odstraněním pobočné slabiky).

5 selka Po 1, Ju 2–4, 6, 7, Ru 1, 2, 4 — sedlačka Ju 1, 2, 5, Ru 3 — sedláška Ru 2, 5

6 —

Či

9 podruh (635) — *mapa s. 61*

1 M podruh
hofer (též 621, 635, hófer 657, 658, 660, hofr 724, 725, 807, hoferňik 813, též hoferák 619)
kumorňik
potkomory 824, 827

N deputátňík

2 Mapa zachycuje nářeční názvy pro podruha, tj. pro osobu, která nemá vlastní usedlost, bydlí v podruží (najímá si byt) a nájemné zpravidla odpracovává.

Vedle lexikálních rozdílů byl zaznamenán také rozdíl slovotvorný (*komorník* × *podkomorý*).

Všechny výrazy mají mírně hanlivé zabarvení.

Pro ženu podruha nářeční výzkum dokládá slova *hoferka*, *hofrava*, *hoferkyně*.

Protože jde o jev už dávno přežitý, v mnoha lokalitách nebylo jeho pojmenování zaznamenáno; v tomto směru nepřináší více údajů ani KLA.

3 V Čechách, na záp. Moravě (zhruba po řeku Svitavu) a též na Zábřežsku se užívá výrazu *podruh*.

Pro vých. polovinu Moravy a větší část Slezska je příznačné označení *hofer*.

Na východní polovině Slezska byla zapsána slova *komorník* a *podkomorý*.

4 **hofer** jen nář.; stč., Jg, SSJČ nář., SSJ *hofier* — Ze středohornoněmeckého *hovaere* ‚majitel dvora‘, posunutím významu.
komorník v sled. významu jen nář.; Jg, pol. *komornik* (SSJČ ‚osobní panský služebník‘) — Od *komora* ‚malá vedlejší místnost‘, případně *komorný*.
podkomorý jen nář. — Ke *komora*.
podruh stč., Jg, SSJČ, hluž. *podružnik* — Od *druh*.

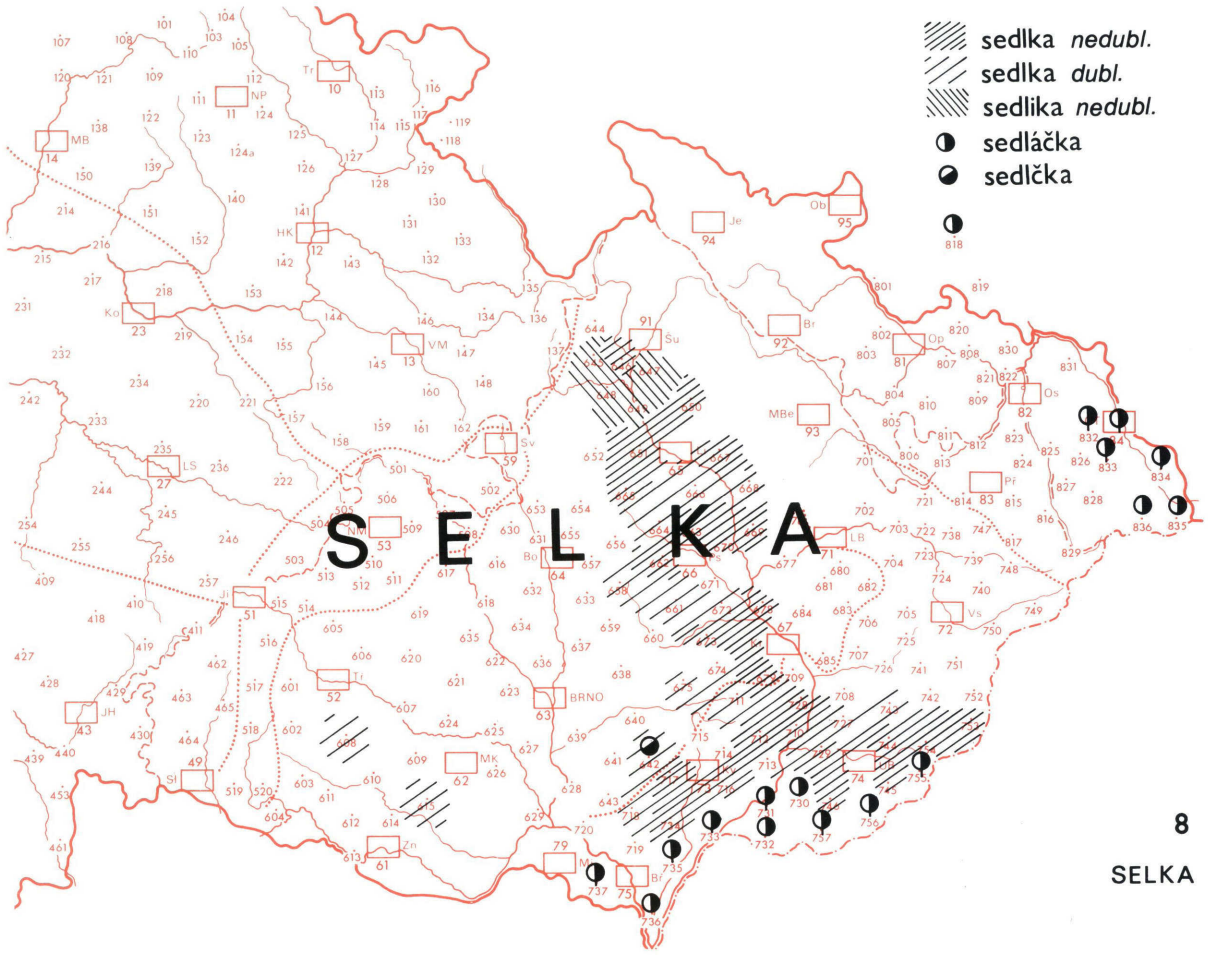

8

SELKA

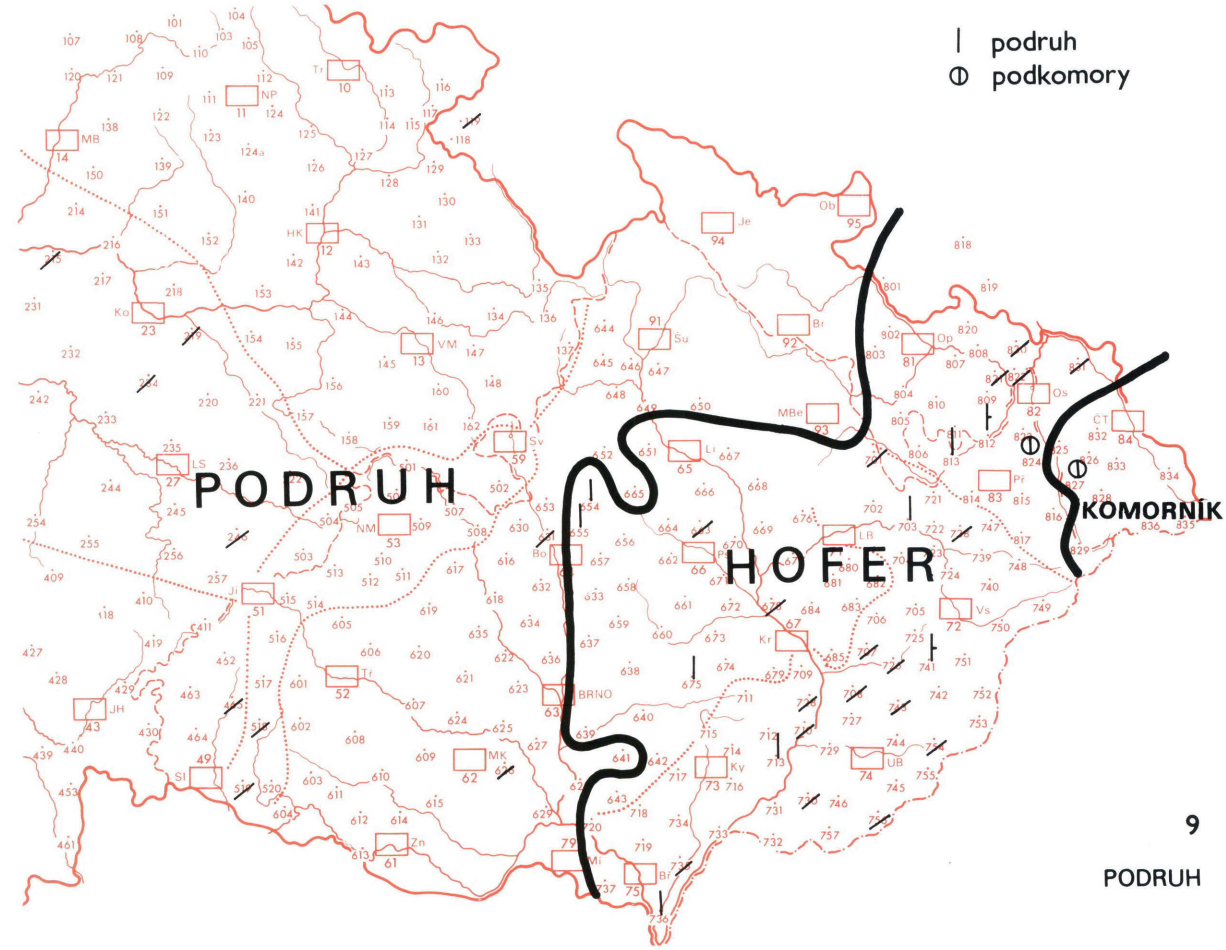

9

PODRUH

5 podruh Po 1 — hofer Ju 7

6 AJK 144

Bt

10 velká hospodářská usedlost (616) — *mapa s. 63*

1 M grunt — krunt
statek
dvůr
živnost
místo
dům
hauz
S sedlo 416
N gazdofstvje 755, hospodarka 801, 836, hospodarstfo 818, hospodářství 310, 445, 460, 612, 736, usedlost 201, 207, 211, 457

2 Nářeční pojmenování pro velkou zemědělskou usedlost (zprav. i s poli) vykazují především rozdíly lexikální. Hláskoslovné rozdíly se omezují na diferenci *grunt* × *krunt*.

U přejatého výrazu *grunt* se realizuje střm. změna *u* > *o* v mnohem menším rozsahu, než jak je uvedeno v PRO D2b; její realizace v podstatě jen nepatrně přesahuje hranici izoglosy D2a. U výrazu *živnost* v svč. nář. není na rozdíl od PRO B6a vůbec doložena podoba zakončená na *-sť*, u označení *místo* byla v svč. nář. zachycena jen podoba s nezkráceným *-í-*.

Při větším počtu pojmenování v jedné lokalitě byl nářečními mluvčími jako nejstarší hodnocen výraz *grunt*. Zpravidla se jím pojmenovává stavení i pole (příp. louky, les) jako celek, někdy se jím však označují pouze polnosti (např. v b. 305, 306, 455, 460, 461, 520, 603 aj.); srov. III-30 pole.

Všechny zaznamenané nář. ekvivalenty byly porůznu zapsány se zpřesňujícími adjektivními přívlastky *velký*, příp. *selský* (*selcký*). Vzhledem k tomu, že se adjektivních přívlastků v běžné komunikaci zpravidla neužívá, nebyly mapovány.

Z mapování jsme vyloučili rovněž výrazy *hospodářství* a *hospodářstvo*, přestože zřejmě jde o náležité nářeční ekvivalenty. Tyto výrazy byly zapsány víceméně nahodile a patrně by je bylo možno zachytit po celém zkoumaném území. Explorátoři je hodnotili jako zcela nově přejaté ze spisovného jazyka a KLA, s níž byl náš materiál konfrontován, tyto výrazy ani v jednom případě nepotvrdila. Pro poněkud odlišný význam jsme nemapovali ani nář. výrazy *hospodárka* ‚hospodářství, hospodaření' a *gazdovství*. Mapován nebyl ani výraz *usedlost*, zachycený několikrát zřejmě v souvislosti s navozující otázkou při výzkumu. KLA jeho výskyt neuvádí.

3 Mnohovrstevnatost pojmenování v Čechách kontrastuje s poměrně jednoduchou situací na Moravě.

K téměř celoúzemnímu pojmenování *grunt* (zejm. na Strakonicku také v podobě *krunt*) přistupují další lexémy, z nichž největší rozšíření má výraz *statek*; vyskytuje se v Čechách s výjimkou zč. nář. a okrajových úseků jč. nář.

Z dalších výrazů jsou to pojmenování *dvůr* (většina zč. nář. s přesahem do přilehlých úseků nář. jč.), *místo* (zejména ve stř. části jč. nář., na Českobudějovicku, v již. úseku stř. nář. a porůznu v svč. nář.), *živnost* (jižní Čechy a odděleně svč. nář.), *dům* (zejm. na jz. Moravě) a motivačně totožný přejatý výraz *hauz* (zejm. v úseku doudlebském).

Ve městech se výzkum neprováděl.

4 **dům** v sled. významu jen nář. (stč. *dóm*, Jg, SSJČ, SSJ, u všech ‚stavení, zprav, obytné', pol. i hluž. *dom* ‚obydlí, dům') — Rozšířením významu.
dvůr stč. *dvór*, Jg ‚stavení s poli', SSJČ, SSJ zast. ‚hospodářství (obyč. větší)', pol. i hluž. *dwór* — Z psl. **dvorъ* ‚dvůr' i ‚usedlost'.
grunt Jg, SSJČ poněk. zast., SSJ „‚gazdovský" majetek, pozemky, pole, obyč. i s domem' (stč. též *grumt*, SSJČ zast., dluž. *grunt* — u všech ‚půda, pozemek') — Přejato z něm. (*Grund* ‚půda, polnosti').
hauz jen nář. — Přejato z něm. (*Haus*).
krunt jen nář. (stč. ‚půda') — Z *grunt* (viz tam) jzč. náhradou *k* za *g*.
místo Jg obydlí, „oženiti se na místo, tj. na grunt (mor.)", Bš, SSJČ zast. ob. ‚hospodářské zajištění, živnost, hospodářství' — Z psl. **město* ‚místo'.
sedlo v sled. významu jen nář.; Kt *selo*, *selce* n. na Mor. ‚pole, statek', též *sídlo*, též *sedlisko* ‚venkovské stavení bez pole' na Hané, SSJČ *sedlisko* obl. mor. ‚selská usedlost', Kl *selo* ‚selský grunt', hluž. *sydliśćo* (stč., Jg zast., oba ‚osada, sídlo', Jg též *sídlo* ‚dům, obydlí', SSJČ *sídlo* kniž. ‚místo pobytu', SSJ *sídlo* ‚bydliště, příbytek', pol. *siadło*, *siedlisko*, *siedliszcze*, vše ‚místo pobytu, sídlo') — Z psl. **sědlo* ‚zeměd. hospodářství (s domem pro rodinu, čeleď a s dalším příslušenstvím)'.

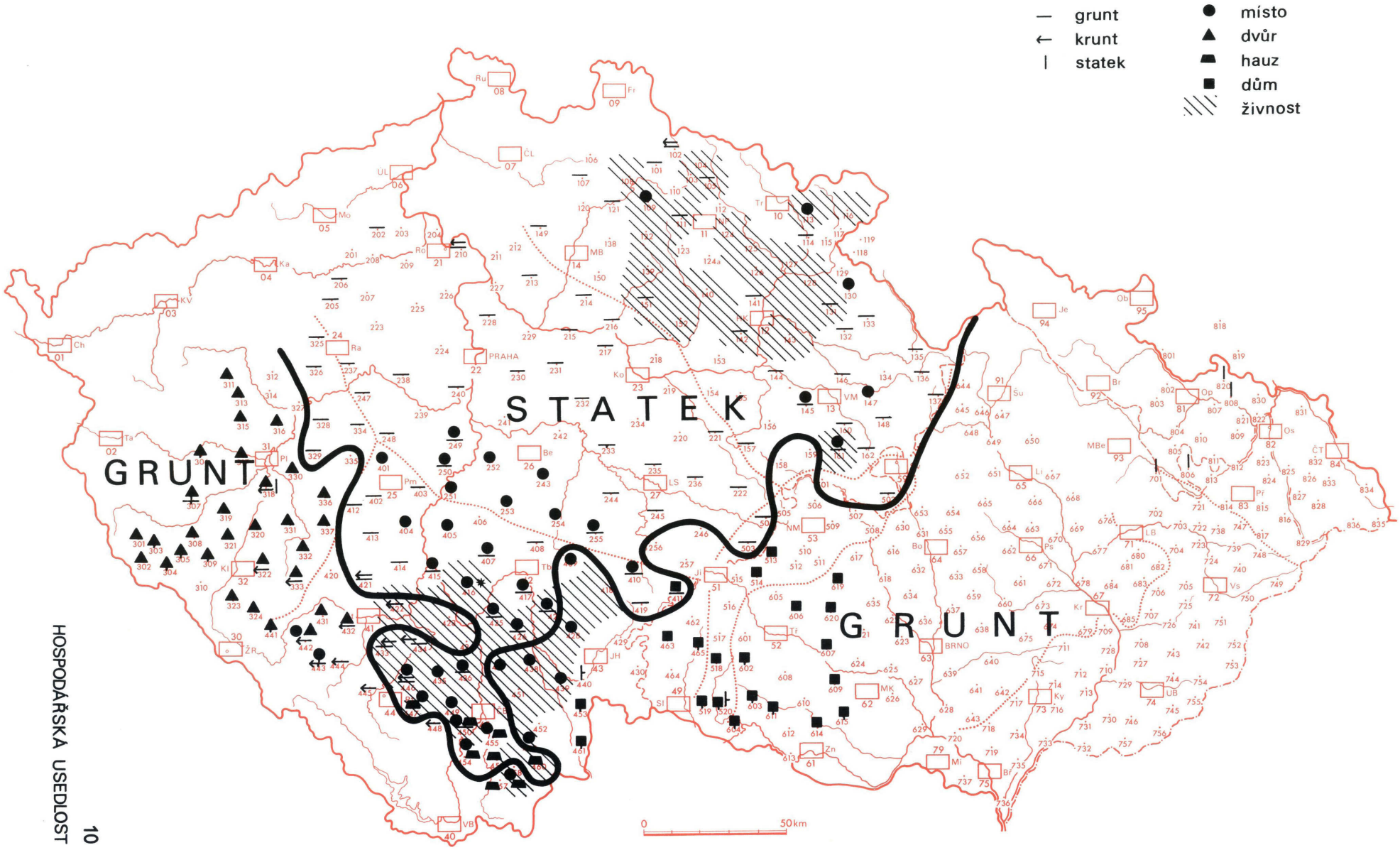

HOSPODÁŘSKÁ USEDLOST

statek stč., Jg ‚dvůr nebo chalupa s poli‘, SSJČ, SSJ i hluž. *statok* (pol. *statok* ‚majetek, dobytek‘) — Z psl. **statъkъ*, pův. ‚dobytek‘, odtud ‚majetek vůbec‘.

živnost Jg „grunt, na kterém se živnost provozuje“, SSJČ zast., Bš *živnosť* — bez přesnější specifikace významu, Kl *živnosť*, hluž. *živnosć* — K adj. *živný*, to k *žívit*.

5 grunt Ju 1–4, 7, Ru 3 — statek Po 1, Ju 2, 4, 5, Ru 3 — plac Ru 1, 4

6 AJPP 319

Ši

11 stodola (649) — *mapa s. 65*

1 M stodola
stodole 649, 650, 654
mlat
mlatevňa (mlatebňa 716)
homno 651, 666
X storola 301–303, 305, 310, 324, 432, 44

2 Nářeční názvy pro stodolu, tj. hospodářskou budovu k ukládání nevymláceného obilí a slámy, vykazují vedle lexikálních diferencí též rozdíly slovotvorné (*mlat* × *mlatevně*), morfologické (*stodola* × *stodole*) a hláskoslovné (*stodola* × *storola*).

Pokud jde o význam slov *mlat*, *mlatevně* a *humno*, srov. III-12 mlat.

3 Vedle téměř celoúzemního pojmenování *stodola* (s hláskovou obměnou *storola* zvláště na Chodsku a s variantou *stodole* zejména na Litovelsku) se ostatní názvy objevují jen v malých areálech většinou jako dubletní.

Slovo *mlat* je běžné v jv. části stř. nář., označení *mlatevně* se vyskytuje ve středním pásu vm. nář. a na širším Prostejovsku, lexém *humno* se ojediněle dokládá pouze z Litovelska.

Situace ve městech se shoduje s venkovským okolím.

4 **humno** v sled. významu jen nář.; stč., Jg, SSJ, Bš *humenco* ‚malá stodola‘ St. Hrozenkov, pol. *gumno* (SSJČ ‚mlat‘) — Psl. **gumьno* ‚stodola‘ i ‚mlat‘.
mlat v sled. významu jen nář.; stč., SSJČ nář., SSJ nář. (SSJČ ‚část stodoly s rovnou udusanou podlahou určená k mlácení obilí‘) — Psl. **moltъ*, rozšířením významu. Viz III-12 mlat.
mlatevně jen nář.; SSJČ *mlatevna* nář. — Derivací od *mlat*, viz tam.
stodola Jg, SSJČ, SSJ, pol. *stodoła* — Přejato z něm. (sthn. *stadal*).
stodole jen nář. — Viz stodola; změnou morfologické charakteristiky příklonem subst. na *-la* k typu *růže*.
storola jen nář. — Viz stodola; jzč. změna *d* > *r* mezi samohláskami.

5 stodola Po 1, Ju 1–5, Ru 3 — stodoła Ju 7 — mlat Ru 2

6 ASJ IV 190, AJŚ 427, AJK 5:3

Fi

12 mlat (650) — *mapa s. 65*

1 M mlat (mlát 432, mlať f. 630)
mlatevňe (mlatebňa 641)
mlateveň 752, 753 (-oveň 756)
humno — húno 118, 119, 134, 137
N přimlatek 626, mlátek 223, 402 ‚místo k mlácení mimo stodolu‘

2 Nářeční pojmenování pro mlat, tj. část stodoly s rovnou udusanou podlahou určenou k mlácení obilí, se diferencují nejen lexikálně, ale též slovotvorně (*mlat* × *mlatevně*), morfologicky (*mlatevně* × *mlateveň*) a hláskoslovně (*humno* × *húno*). Z mapování jsme vyloučili názvy míst, kde se sice mlátívalo, ale která byla mimo stodolu, tedy na poli, na dvoře apod., např. *mlátek*.

Starobylý výraz *humno* místy (zejména na již. Moravě a na Brněnsku) pojmenovává též pozemek za stodolou nebo venkovskou usedlostí, zpravidla zahradu nebo sad; v tomto významu je častá plurálová podoba *humna*.

3 Výrazná je dichotomie ekvivalentů *humno* a *mlat*.

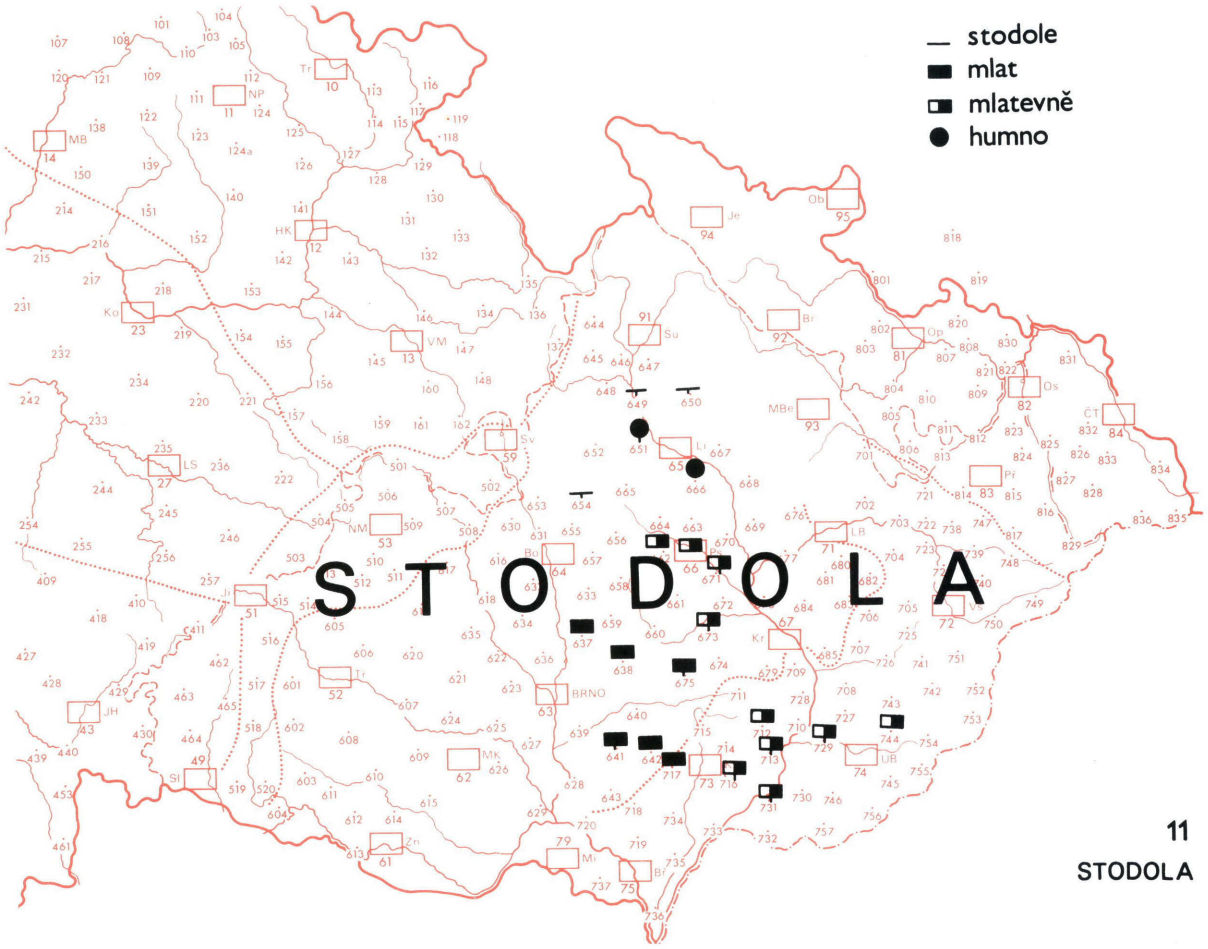

11
STODOLA

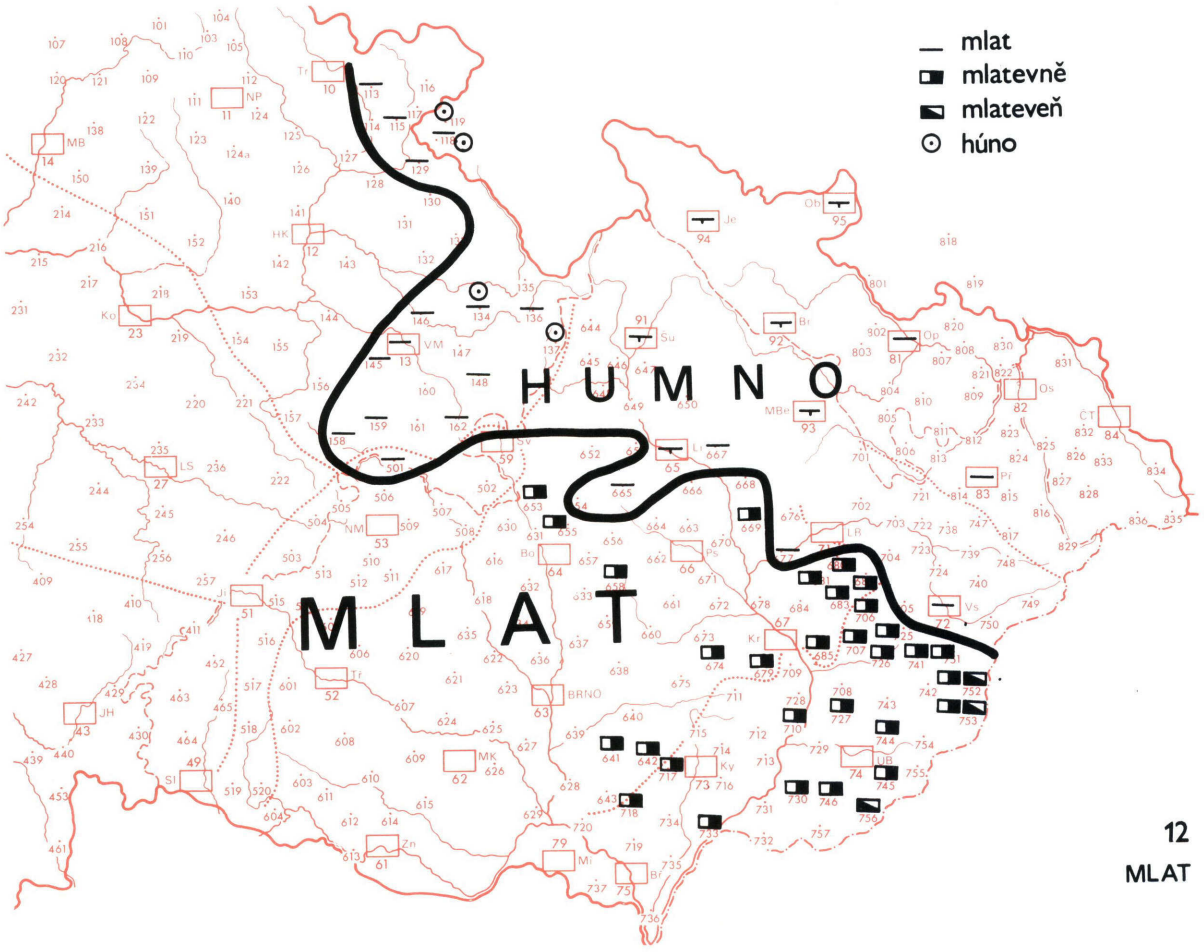

12
MLAT

Pojmenování *humno* je běžné ve Slezsku, na sev. Valašsku, na sev. okraji stř. nář. a též v okrajových částech vých. Čech; na Kladsku a v již. části Orlických hor byla sporadicky zapsána i hlásková varianta *húno*.

Na ostatním území českého národního jazyka se vyskytuje slovo *mlat*. To ve vých. Čechách proniká jako novější výraz i do areálu názvu *humno* stejně jako do mluvy měst. Slovotvorná varianta *mlatevně* je častá především na jv. Moravě, jen na širším Holešovsku a sev. Zlínsku byla zapisována spíše jako nedubletní. Na samém moravsko-slovenském pomezí se ojediněle objevuje podoba *mlateveň*.

4 **humno** stč., Jg, SSJČ, pol. *gumno*, hluž. *huno* (SSJ ‚pole, zahrada za stodolou') — Psl. **gumьno* ‚mlať i ‚stodola'.
húno jen nář. — Viz humno; zjednodušením souhláskové skupiny *mn* > *n* s následným dloužením kmenové samohlásky.
mlat stč., Jg, SSJČ, SSJ — Psl. **moltъ* (to od psl. **moltiti* ‚mlátit').
mlateven jen nář.; Jg *mlateň* — Z *mlatevně*, viz tam; změnou morfologické charakteristiky (přikloněním k typu *píseň*).
mlatevně jen nář.; stč. *mlatebna*, Jg mor., Kt *mlatevna*, *mlatebna*, SSJČ *mlatevna* nář., Bš *mlatebňa*, SSJ *mlatovňa* — Od *mlátit*.

5 mlat Po 1, Ju 1–4, 6, Ru 1–3 — humno Ju 5, 7

6 ASJ IV 191, AJŠ 431, OLA 936, ALE 271

Fi

13 půle vrat (643) — *mapa s. 67*

1 M vrato (vrá- 121, 301, 404, vráta f. 685, 727, 745)
vráteň f. (vrátně f. 101)
vrátna 109, 121
vrátňice
vraťice (vrá- 311)
púl vrat (púlvrat) — púl vrát (puł vratuf 822, pu„ vrut 832, 835; púlvrát)
púla vrat (pula v. 118) — púla vrát (pola v. 464)
púle vrat — púle vrát
púlka vrat — púlka vrát
polovička vrat — polovička vrát
polovice vrát
křídlo (k. vrat 816, 817)
S fligel 805

2 Mapa postihuje nář. označení pro půlku vrat. Byly zachyceny dva typy pojmenování – jednoslovné termíny (výraz *vrato* a slovotvorné obměny *vrátnice*, *vratice*, *vrátna*, *vráteň* a označení *křídlo*) a dvouslovná popisná pojmenování, jejichž základem je podstatné jméno *půl* nebo jeho slovotvorné varianty *půla*, *půle*, *půlka*, *polovička*, *polovice*. Tato substantiva bývají zpřesňována neshodným přívlastkem *vrat*, popř. jeho hláskoslovnou obměnou *vrát* (v běžné komunikaci se uvedené přívlastky zpravidla neužívají). Na mapě je výskyt podoby se zdlouženou kořennou samohláskou *vrát* vyznačen šrafováním. Tam, kde se gen. pl. v označení sledované reálie nevyskytuje, bylo využito údajů z položky dotazníku č. 642 (2. pád substantiva *vrata*), aby mohl být uvedený hláskový jev představen v celém územním rozsahu. Popisná pojmenování byla často utvořena ad hoc a jsou neustálená.

Náš nářeční materiál byl porovnán s údaji v KLA a v několika případech byl jimi doplněn. Mohli jsme tak zpřesnit průběh izoglos zejména v Čechách.

U nář. pojmenování *půl vrát* jsme ani po srovnání s materiálem KLA nemohli určit, kdy se jedná o spojení substantiva *půl* s genitivním přívlastkem *vrát* a kdy jde o jednoslovné označení *půlvrát* (gen. *půlvratu*), proto na mapě tento rozdíl nezachycujeme.

3 Areály jednoslovných pojmenování se soustřeďují v Čechách, na Moravě a ve Slezsku převažují pojmenování dvouslovná, popisná.

Výraz *vrátnice* se vyskytuje na širokém okraji záp. Čech zhruba po linii Plzeň – Strakonice, dále ve vých. části stř. nář. s výběžky do sousedních nář. oblastí (na severu až k Hradci Králové); víceméně ojediněle bylo toto označení zachyceno sev. od Mladé Boleslavi a záp. od Nové Paky, na Sedlčansku a na vých. Prostejovsku.

Nář. ekvivalent *vrato* byl zaznamenán na Rakovnicku, Příbramsku a Strakonicku, menší areály vytváří v podorlickém úseku a sev. od Nového Města na Moravě. Dále bylo zapsáno především v okrajových oblastech Čech, zejména v širším Podkrkonoší, v náchodském úseku, na Českobudějovicku, na jv. Plzeňsku, na Chodsku. Na Moravě bylo zachyceno na Slovácku.

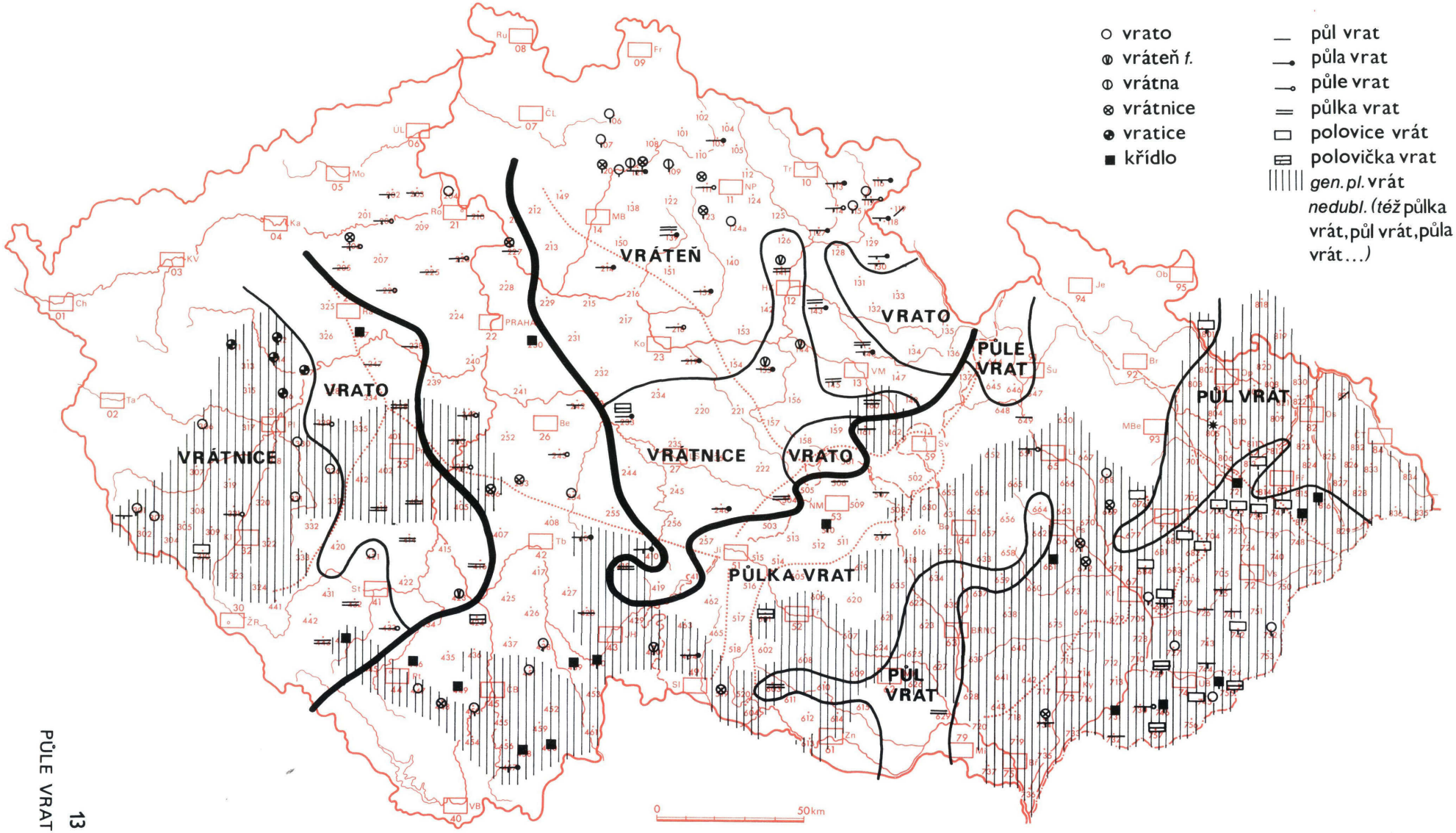
vrato
vráteň *f.*
vrátna
vrátnice
vratice
křídlo
půl vrat
půla vrat
půle vrat
půlka vrat
polovice vrát
polovička vrat
gen. pl. vrát
nedubl. (*též* půlka vrát, půl vrát, půla vrát…)
VRÁTEŇ
VRATO
VRÁTNICE
VRATO
VRÁTNICE
VRATO
PŮLE VRAT
PŮL VRÁT
PŮLKA VRAT
PŮL VRAT
0
50km

Pojmenování *vráteň* je doloženo z velkého areálu v svč. nář. a na přilehlém Kolínsku.

Výraz *vrátna* byl ojediněle zachycen sv. od Mladé Boleslavi, slovo *vratice* je charakteristické pro sev. Plzeňsko.

Z dvouslovných pojmenování zaujímá největší areál spojení *půlka vrat, p. vrát,* a to v záp. části střč. nář., v již. Čechách a téměř na celém území Moravy – kromě sz. Zábřežska, pro něž je typické pojmenování *půle vrat, p. vrát* (to se roztrouseně vyskytuje též ve střč. nář. a na Náchodsku), a kromě území, na němž je zaznamenáno označení *půl vrat, p. vrát*. Toho se užívá na Moravskokrumlovsku, na sz. Brněnsku s úzkým výběžkem na záp. Prostějovsko, dále na téměř celém území slez. nář. (mimo jv. Frenštátska) s přesahem k Lipníku nad Bečvou; v Čechách je doloženo především z Roudnicka a Rakovnicka.

Pojmenování *půla vrat, p. vrát* bylo roztrouseně zachyceno v Čechách. Spojení *polovička vrat, p. vrát* se sporadicky vyskytuje především na širokém Uherskobrodsku, označení *polovice vrát* bylo zaznamenáno zejména na Holešovsku a na sev. okraji vm. nář.

Výraz *křídlo* byl soustředěněji zapsán v již. Čechách, na Uherskobrodsku a Příborsku.

4 **fligel** jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Flügel* ‚křídlo‘).
křídlo Jg, SSJČ, SSJ *krídlo*, pol. *skrzydło*, hluž. *křidło* — Přenesením.
polovice vrát, polovička vrát, půl vrát, půla vrát, půle vrát, půlka vrát jako spojení jen nář. — Popisná pojmenování.
polovička vrat. půl vrat, půla vrat, půle vrat, půlka vrat Popisná pojmenování.
vráteň Jg, SSJČ, Kt *vrateň* — K *vrato*, viz tam.
vratice jen nář. — K *vrato*, viz tam.
vrátna jen nář.; Kt, pol. zast. *wrotnia, wrótnia* — K *vrato*, viz tam.
vrátnice Kt, SSJČ poněk. zast. — K *vrato*, viz tam.
vrato jen nář.; Jg, SSJČ nář., dluž. *wrotno, rotno* — Psl. **vorto* ‚vrata‘. Patrně jde o sekundární dotvoření singuláru k plt. *vrata*.

5 vráteň Ju 2 – vrátňice Ju 1, 2, 5, Ru 2 — vratňice Ru 2 — púl vrat Ju 5, Ru 4 — púlvrát Ju 7 — púla wrat Po 1 — púla vrat Ju 1 — púlka vrat Ju 2, 3, Ru 2 — pulka vrát Ju 6 — polovic vrat Ru 3 — púla vrátňice Ju 1 — jeden bog vrát Ru 5

6 AJŚ 429

Ir

14 skládat snopy z vozu (655) — *mapa s. 69*

1 M skládat
metat
házet (házat 721, 808)
shazovat (schažovat 105)
práz(d)ňit (prážňit 448)

N podávat, sďelávat

2 Byly zjišťovány nář. ekvivalenty spis. výrazu *skládat* v kontextu „skládat snopy z vozu“.

Zjištěné názvy se diferencují lexikálně, ale i slovotvorně (*házet* × *shazovat*).

Nezřídka byla doložena také slovesa *podávat* a *sdělávat*. Jde o slovesa, která vyjadřují speciální činnosti, tj. *sdělávat* ‚podávat dolů‘, *podávat* ‚skládat nahoru‘, a proto nebyla do mapování zahrnuta.

Ve spisovném jazyce neexistuje pro sledovanou činnost speciální termín; většina nář. ekvivalentů má význam obecnější, který je kontextem (bližším určením *snopy z vozu*) specifikován.

3 Na většině území převládá podoba *skládat* (celé Čechy s výjimkou jzč. nář., záp. polovina Moravy a Slezsko), jež se zejména na jv. Čech a také v Podkrkonoší vyskytuje převážně v dubletě se slovesem *házet* nebo s jeho slovotvornou obměnou *shazovat*. V jz. a záp. části Čech je rozšířeno pojmenování *metat*, na příhraničním jzč. okraji pak v dubletě se slovesem *práz*(*d*)*nit*.

Vm. nář. a přilehlé úseky nář. střm. s výběžky až k Prostějovu a na sv. od Brna jsou charakterizovány slovesem *shazovat*.

4 Všechna zaznamenaná slovesa existují ve spisovném jazyce v nespecifikovaném významu, v nářečích jsou pak více nebo méně specifikována na sledovanou činnost, popř. doplňována bližším určením.
házet v sled. významu jen nář. (stč. *házěti*, Jg ‚házet dolů‘, Kt, SSJČ, SSJ — u všech v obecném významu ‚vrhat‘).
metat v sled. významu jen nář.; Jg *metati seno* „házeti z vozu, do vikýře dávati“ (SSJČ poněk. kniž., SSJ *metať*, pol. *miotać*, hluž. *mjetać* — u všech v obecném významu ‚házet, vrhat‘).
prázdnit v sled. významu jen nář. (stč., Jg, SSJČ kniž., SSJ říd. *prázdnit*, hluž. *praznić* — u všech v obecném významu ‚vyprazdňovat‘).
shazovat SSJČ (Jg, SSJ *shadzovat'* — u obou v obecném významu ‚házet dolů‘).
skládat SSJČ, Kt, SSJ *skladať* — u všech v obecném významu ‚zbavit nákladu, vyložit‘.

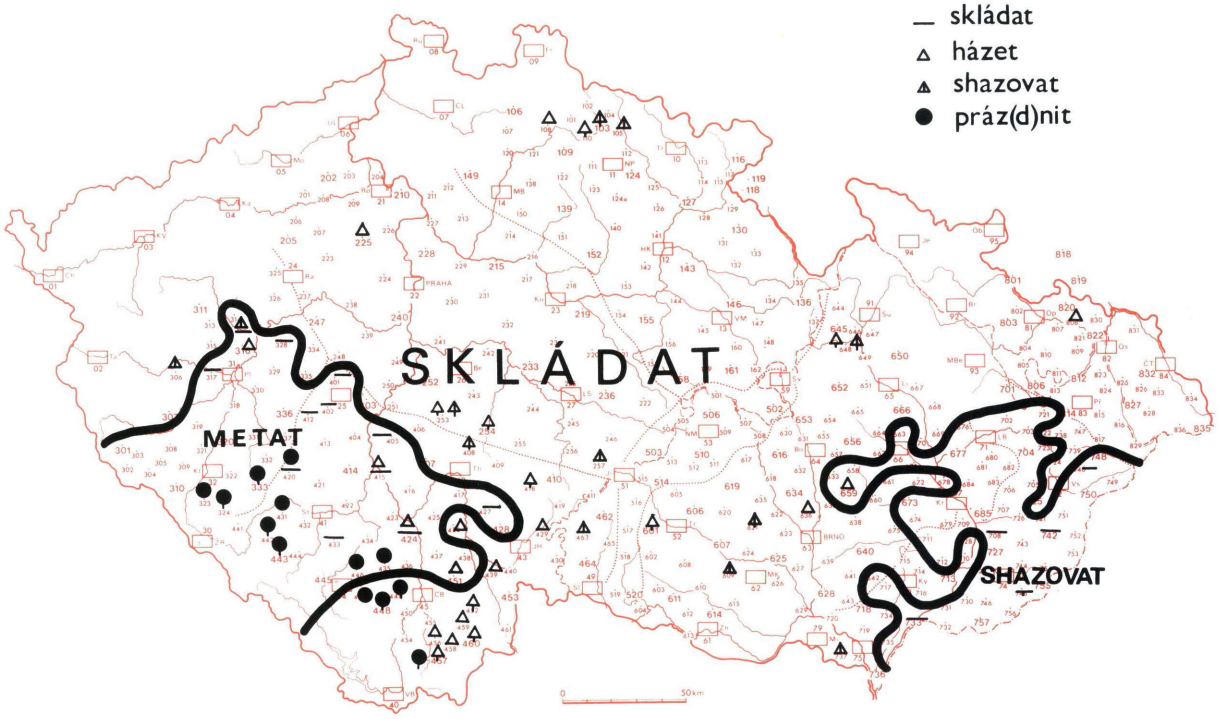

14

SKLÁDAT SNOPY Z VOZU

15

PATRO (VE STODOLE)

5 skládat Po 1, Ju 1–4, Ru 2–5 — scházovat Ju 2

6 —

Vj

15 patro (ve stodole) (654) — *mapa s. 69*

1 M patro — pjatro
patra plt. — přatra plt. 312, 314, 316 (pšatra 312)
pateřňəca 603, 613
(v)odr — vodrh
lešéňí (lešeňí 752, 753, 756, 757, lešeňjé 755)
díje plt. 454, 456, 457
S podynči 828

2 Zkoumalo se nář. pojmenování pro patro ve stodole, tj. místo nad mlatem, kam se ukládá obilí. Vedle lexikálních rozdílů se v materiálu projevily diference morfologické (*patro* sg. × *patra* plt.), slovotvorné (*patro* × *paternice*) a hláskoslovné (*patro* × *pjatro*, *patra* × *přatra*, *odr* × *odrh*).

3 Téměř celé zkoumané území pokrývá pojmenování patro a jeho obměny, jen na okrajích byly zachyceny odlišné lexémy *odr* a *lešéní*.

Výraz *patro* je rozšířen po celých Čechách kromě záp. a jz. okrajů a dále na jz. a sv. Moravě (odkud zasahuje až na Holešovsko). Jeho hlásková varianta *pjatro* se vyskytuje jednak v oblasti mezi Novým Městem na Mor., Třebíčí a Mor. Krumlovem, jednak vytváří areál ve Slezsku a na přilehlém sev. Valašsku. Pojmenování *patra* plt. je typické pro sz. okraj Čech, odděleně tvoří velký areál na stř. a jv. Moravě (na Manětínsku bylo zachyceno v podobě *přatra* plt.). Slovotvorná obměna *paternice* byla zapsána ojediněle na Znojemsku.

Lexém *odr* byl zachycen v širokém pruhu při jz. okraji Čech, z již. příhraničního okraje byla doložena podoba *odrh*. Na Doudlebsku bylo dále zachyceno pojmenování *díje* plt. Pro Vsetínsko, Valašskoklobouck a část kopaničářských nář. je typické slovo *lešéní*.

4 **díje** plt. jen nář.; Jg *dyje* pl. f. — Nejasné, vzhledem k něm. sousedství lze uvažovat o adaptaci něm. výrazu (*Diele* ‚prkenná podlaha‘).
lešéní jen nář. (stč. *lešenie*, Jg, SSJČ *lešení* poněk. zast., SSJ *lešenie* — u všech ve významu ‚vyvýšené stanoviště vůbec‘) — Přenesením.
odr v sled. významu jen nář.; Jg též *odry*, *vodr*, *vodro*, SSJČ též *vodr* — obojí nář. — Psl. **odrъ*, nejasné.
odrh jen nář. — Viz odr, patrně příklonem k *odrhnout*.
paternice jen nář. (Jg ‚trám z patra, jinak odřice‘) — Od *patro* (jako jména místa, srov. stč. *mlatnicě*, *konnicě*, nč. *obilnice*).
patra jako plt. jen nář. — Viz *patro*.
patro Jg, SSJČ, pol. *piętro* (stč. *patro* ‚hřada‘) — Přenesením (Mch: „Vzhledem k tomu, že se místy klade plurál, lze míti za to, že singulár *pętro* označoval jeden stropní trám“).
pjatro jen nář.; Kt — Hlásková varianta slova *patro*. Asi v důsledku neprovedení depalatalizace *p'a* > *pa*.
podynčí jen nář. — Souvisí patrně s *poddýnko* (Kt ‚spodní dno‘) nebo vzniklo z pův. *podynčí* ‚prostor pod týnkami‘ (Jg) a pak bylo adideováno ke *dno*.
patra plt. jen nář. (hluž. *přatr*, *přatra* ‚špejchar‘) — Hlásková varianta vznikla snad vydělením měkkostního elementu u rozložené měkké retnice.

5 patro Po 1, Ju 1–4, Ru 3 — húra Ju 6 — štok Ru 4

6 —

Vj

16 perna (651) — *mapa s. 71*

1 M perna (též 242) — parna (parma 737)
parňe f.
páreň f. — píreň f.
párňík (párňək 611–615)
záďeň f. (též 235, zádeň 216, 234, záďiň 215, 231, též záďiňe 229, zádeňi 156, 157)
voploteň f.
plíveň f.
stodola (stodulka 661, stodúlek 756)

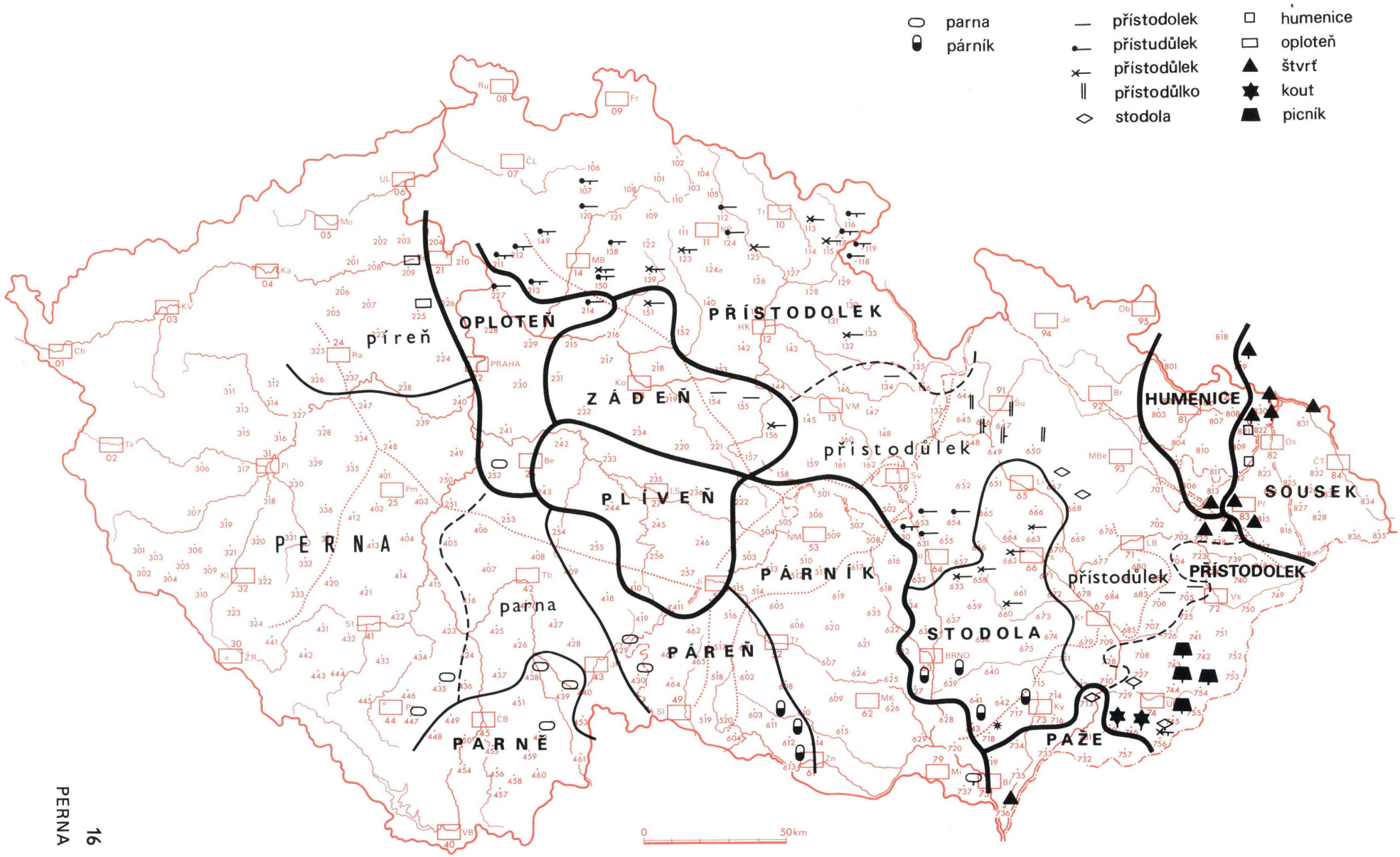
parna
párník
přístodolek
přístudůlek
přístodůlek
přístodůlko
stodola
humenice
oploteň
štvrť
kout
picník
PŘÍSTODOLEK
OPLOTEŇ
píreň
ZÁDEŇ
přístodůlek
PLÍVEŇ
PÁRNÍK
PERNA
parna
PÁREŇ
STODOLA
PARNĚ
HUMENICE
SOUSEK
přístodůlek
PŘÍSTODOLEK
PAŽE
0
50km

přístodolek — přístodúlek (stodúlek 756, přestodulka 650) — přístudúlek
přístodúlko n.
sousek (sumśek 831–836)
humeňica
štvrť (štfyrć)
paža
picňík 743–745, 754
kút 730, 746
S skládáňí 718
N přístodúlek, přístodolek ‚plevník‘

2 Po obou stranách mlatu jsou ve stodole oddělení sloužící k uskladnění nevymláceného obilí. Tyto prostory mají v nářečích řadu pojmenování, jež se liší lexikálně, ale také slovotvorně (např. *parna* × *párník*), mluvnickým rodem (*přístodůlek* × *přístodůlko*) a hláskoslovně (např. *píreň* × *páreň*, *přístodůlek* × *přístodolek* × *přístudůlek*).

Výraz *přístodůlek* (*přístodolek*) znamená místy plevník, tj. přístavek ke stodole k uskladnění plev, popř. zemědělských strojů. V tomto významu nebyl mapován.

Tam, kde se sledovaný prostor označuje slovem *stodola*, existují pro označení celé budovy k uskladnění obilí, tedy pro stodolu, většinou výrazy jiné, totiž *mlatevňa*, *mlat*. V řadě lokalit je však k pojmenování obou reálií jen jediné slovo, a to *stodola* (527, 623, 633, 634, 639, 658, 661–663, 715), srov. III-11 stodola.

U několika nář. ekvivalentů je překvapivá – u termínů pro jasně vymezené pojmy jinak vzácná – dubletnost. V případě výrazu *stodola* jde patrně o důsledek snahy odstranit nežádoucí homonymii.

3 Největší územní rozsah má slovo *perna* a jeho odvozeniny. Uvedené slovo zabírá záp. část jzč. nářečí a dále Příbramsko, Strakonicko a Prachaticko. Severně odtud (na záp. Roudnicku a Rakovnicku) se rozkládá oblast varianty *píreň*. Varianta *parně* pokrývá Českobudějovicko a podoba *páreň* vých. Táborsko, vých. Jindřichohradecko a přilehlý úsek jz. Moravy. Další slovotvorná obměna *párník* se vyskytuje na velkém teritoriu záp. Moravy. Hlásková obměna *parna* zabírá zejména oblast širšího Táborska.

Rozsáhlé teritorium patří také slovu *přístodolek*; zahrnuje téměř celé území svč. nářečí (kromě jejich vých. okraje) a na Moravě pak sev. polovinu vm. nářečí. Na Mladoboleslavsku, Kladsku, Náchodsku, ale i Boskovicku se toto slovo vyskytuje také v hláskové obměně *přístudůlek*. Forma *přístodůlek* vytváří areály na Vysokomýtsku a na Kroměřížsku a Lipnicku. Rodová varianta *přístodůlko* je charakteristická pro část Zábřežska. Slovo *stodola* v sledovaném významu tvoří územní celek vymezený zhruba Brnem, Litovlí a Kyjovem. Větší areály představují ještě tři pojmenování v oblasti střč. nářečí, a to *oploteň* (pruh obcí od Benešova přes Prahu na Roudnici), *záděň* (území s centrem na Kolínsku) a *plíveň* (vých. Benešovsko, Ledečsko a záp. Jihlavsko).

Na Moravě a ve Slezsku se rýsují dále areály slova *humenice* (záp. skupina slez. nářečí) a výrazu *sousek* (vých. a již. skupina slez. nář.).

Jako okrajové archaismy se jeví výrazy *paže* (dolní Pomoraví), *picník* (vých. Uherskobrodsko), *kout* (jz. Uherskobrodsko), *štvrť* (slezsko-valašské pomezí a území sev. od Ostravy).

4 **humenice** Kt, SSJČ, hluž. — K *humno* (stč. ‚mlat‘).
kout v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚ústraní, odlehlé místo‘).
oplotek Jg, SSJČ říd. — K *oplot* (to k *oplésti*), pův. ‚přehrada mezi mlatem a pernou‘. Přenesením.
páreň jen nář. — Viz parna.
parna jen nář.; SSJČ též *párna*, obě nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (sthn. *parno* v témž významu).
parně jen nář.; Jg — Viz parna.
párník v sled. významu jen nář.; Jg *parník*, SSJČ nář. — Viz parna.
paže v sled. významu jen nář. (SSJČ *pažení* ‚dřevěná přehrada‘) — K *pažiti* ‚rozdělovat prostor pažením‘.
perna Jg též *perně*, *pírna*, SSJČ — Viz parna.
picník jen nář. (Jg mor. ‚sýpka‘, SSJČ *pícník* ‚místnost určená k přípravě a uskladnění píce‘) — K *píce* ‚krmivo‘.
píreň jen nář.; Jg *pírně* — Viz parna.
plíveň Jg *pliveň*, SSJČ říd. (SSJČ ob. též ‚přístavek u stodoly na plevy‘) — K *pleva* (psl. **pelva*).
přístodolek, přístodůlek stč. *přístodolek*, *přístodólek*, Jg, SSJČ — Z předl. spojení *při stodole*.
přístodůlko jen nář. — Viz přístodolek.
přístodůlek jen nář. — Viz přístodolek.
skládání v sled. významu jen nář. — Od *skládat* (do peren se obilí skládalo).
sousek jen nář.; Jg i *súsek* (SSJČ zast. a nář. ‚roubený prostor ve stodole‘), pol. *sąsiek* — Psl. **sǫ̀-sěkъ*, to od *sěk-ti*. Přenesením. Stč. *súsěk* ‚schrána na obilí‘, ta byla ze sroubených, sesekaných břeven.
stodola v sled. významu jen nář. — Přenesením pojmenování celku na část (SSJČ ‚hospodářská budova k uskladnění nevymláceného obilí‘).
štvrť jen nář.; Bš *štfrtka* Brněnsko a Novojičínsko — Přenesením (SSJČ *čtvrt* ‚část vzniklá rozdělením na čtyři díly‘; perny se dělily na čtyři díly — na část pro pšenici, žito, oves a pro ječmen).
záděň jen nář.; Jg *zádění* — Od *zád*, to souvisí s předložkou *za*; jako subst. sloužilo k označení místních vztahů.

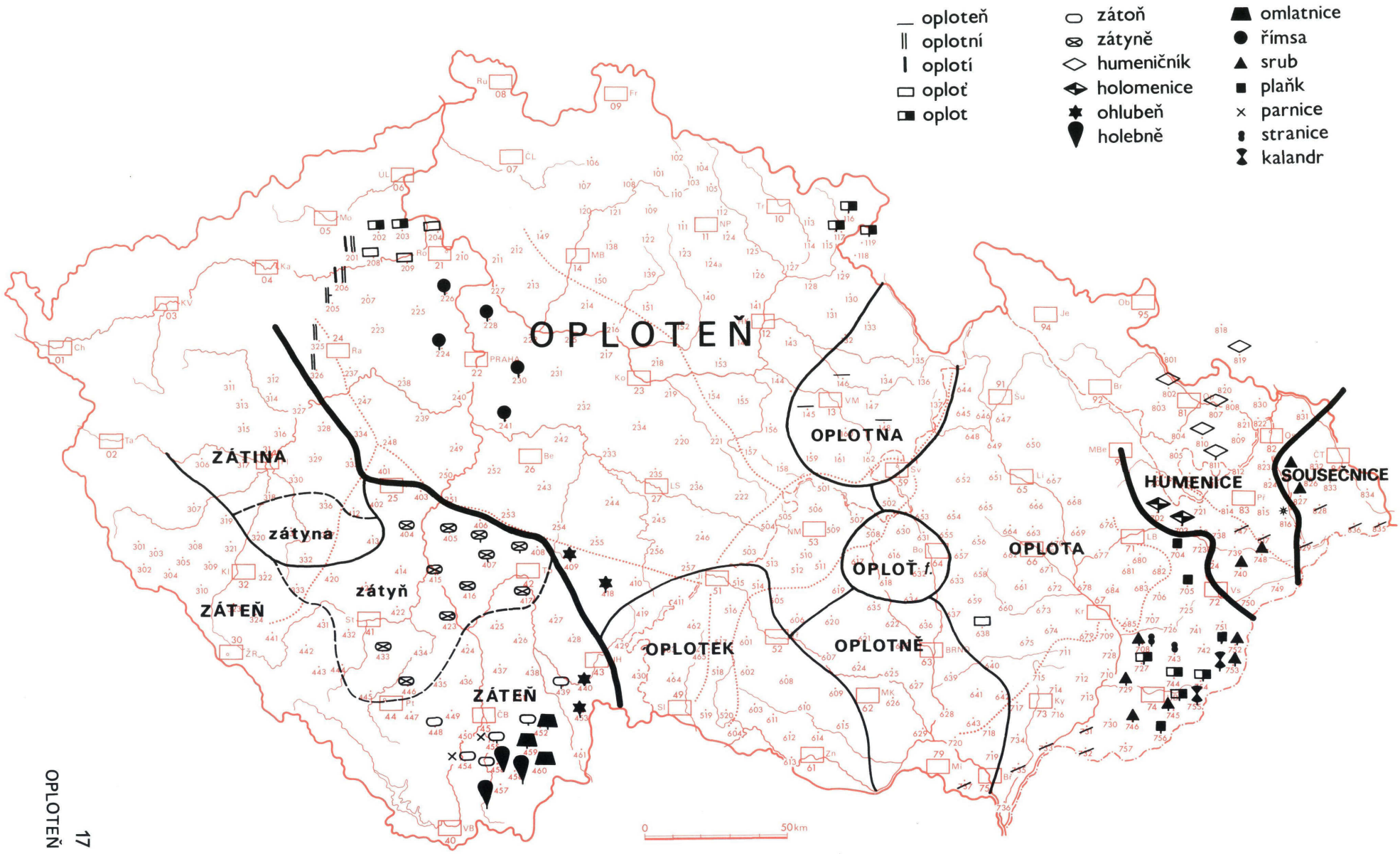
oploteň
oplotní
oplotí
oploť
oplot
zátoň
zátyně
humeničník
holomenice
ohlubeň
holebně
omlatnice
římsa
srub
plaňk
parnice
stranice
kalandr
OPLOTEŇ
ZÁTINA
zátyna
zátyň
ZÁTEŇ
ZÁTEŇ
OPLOTNA
OPLOTEK
OPLOTNĚ
OPLOŤ f.
OPLOTA
HUMENICE
SOUSEČNICE
0
50 km

5 perna Ru 3 — přistodolek Po 1, Ju 2, 4 — zádeň Ju 3 — párma Ju 1, 2

6 AJŚ 433, AJPP65, AJK 132

Bh

17 oploteň (653) — *mapa s. 73*

1 M (v)oplot m.
voplotek
voplot' f.
voploteň
(v)oplotňa (voplotovňa 641)
(v)oplota (úplota 669, 670, 676)
voplotna (též 251, 406)
voploťí 201,206
voplotňí
záteň f. — zátiň — zátoň (zátuň 456)
zátina — záťina
zátiňe
humeňica
humeňičňik
holomeňica 702, 703
vohlubeň f.
holebňe f. 256–258 (holebmje 456)
(v)omlatňice 452, 459, 460 (oumlatňice 459)
řimsa
sus'ečňica (sumśečňica 832–834)
srub
plaňk 704, 705, 752, 756
parňice 454, 455
straňica 708, 743
kalandr 753 (kalander 755)
S vlhlada 816
N bedňeňí 501, hrazeňí 426, humeňičňi deska, humeňičňi dřevo 809, 810, 825, ohrada 828, pažeňí 240, přehrada 817, přehraďífka 740

2 Perny jsou odděleny od mlatu (aby do nich nepadalo zrní) asi 1,5 m vysokým pažením – oplotní. Tato přepážka má v našich nářečích řadu pojmenování, jež se liší především lexikálně, ale také slovotvorně (např. *záteň* × *zátyna*, *humenice* × *humeničník*, *oplota* × *oploteň*), mluvnickým rodem (např. *oploť* f. × *oplot* m. × *oplotí* n.) a hláskoslovně (např. *zátyň* × *záteň* × *zátoň*). Hláskové rozdíly *záteň*, *zátoň*, *zátyň* jsou u etymologicky neprůhledného slova dány přiřazením k jiným výrazům.

Podél vých. hranic Moravy se reálie nevyskytuje, a proto tam přirozeně také schází její označení. Na mapě registrujeme slovo *plaňk*. To může mít místy i další, poněkud odlišný význam: označuje také celou prkennou stěnu s velkými otvory pro podávání snopů, jež oddělovala perny od mlatu. Rovněž výraz *srub* může označovat speciální typ pažení. Zatímco oploteň bývala zhotovena většinou z fošen, srub se skládal ze silných přitesaných klád.

Zcela ojediněle se v našem materiálu vyskytly výrazy neterminologické povahy, které označují jakékoli hrazení; ty jsme samozřejmě nemapovali.

Podle Mch slova *oploteň* a *záteň* spolu etymologicky souvisí (viz zde odd. 4). Pro značně odlišné znění těchto základních – i četných odvozených – výrazů považujeme rozdíl mezi nimi za lexikální.

Náš materiál byl konfrontován s materiálem KLA. Nejasné slovo *vlhlada*, zapsané jen z bodu 816, je několikrát doloženo korespondenční anketou z Místecka (také v podobě *vihlada*).

3 Slova *oploteň* a *záteň* a jejich četné varianty zabírají většinu zkoumaného území. Ostatní výrazy mají povahu okrajových regionalismů.

Pro téměř celá střč. a vč. nářečí a přilehlé Novoměstsko je charakteristický výraz *oploteň*. Slovotvorná va-

maštal
maštar
kravská m.
kravárně
CHLÉV
CHLÍV
MAŠTAL
maštal
chlév
0
50km

rianta *oplotna* pokrývá široké Vysokomýtsko, forma *oplotek* pak jv. okraj Čech a hlavně jz. úsek Moravy. Varianta *oplotně* se rozprostírá na území vých. Třebíčska, vých. Moravskokrumlovska, Brněnska a sev. Břeclavska. Na toto území navazuje rozsáhlé teritorium slova *oplota*; dosahuje až k záp. hranici výrazu *humenice*, jež probíhá zhruba od Mor. Berouna směrem na Lipník nad Bečvou a na Vsetín.

Úzký pruh obcí na záp. Rakovnicku a Lounsku se vyděluje variantami *oplotí* a *oplotní*. Malé územní rozšíření má ještě slovo *oplot*; vyskytuje se na celistvém území záp. od Boskovic a pak na Roudnicku. Název *oplot* byl zachycen ve třech od sebe značně oddělených mikroareálech, a to záp. od Roudnice nad Labem, dále na Náchodsku a sev. od Uherského Brodu.

Výraz *záteň* a jeho další obměny se nacházejí na území jzč. nářečí. Nejzápadněji – na širokém Plzeňsku – se vyskytuje slovo *zátina* (mezi Klatovy a Příbramí také v hláskové podobě *zátyna*), v širokém pásu na Chodsku, Klatovsku, Sušicku a dále k východu na Prachaticku, sev. Českobudějovicku a záp. Jindřichohradecku je běžné slovo *záteň*, jež má na Strakonicku, již. Příbramsku a záp. Táborsku také formu *zátyň* (ve vých. polovině tohoto areálu dubletně s variantou *zátyně*), na již. Českobudějovicku pak podobu *zátoň*.

Poměrně značné území zabírá lexém *humenice*, popř. slovotvorná varianta *humeničník*. Zahrnuje sev. úsek vm. nářečí a větší část nářečí slezských. Frýdecko a Těšínsko se vydělují označením *sousečnice*.

Další četné nář. ekvivalenty se vyskytují jen na velmi malých územích. K nim patří slovo *římsa* (v širším okolí Prahy), *ohlubeň* (na území vých. od Tábora a již. od Jindřichova Hradce), *omlatnice* (jv. Českobudějovicko), *holebně* a *párnice* (obě již. od Českých Budějovic). Na Uherskobrodsku se ojediněle vyskytují slova *kalandr* a *stranice*. Ve vm. nářečích a na Frýdecku-Místecku se porůznu nacházejí slova *srub* a *plaňk*.

4 **holebně** jen nář. (SSJ *holovňa* ‚perna‘) — Snad k stč. *holovnicě* (to z *holohumnicě* přes *holumnicě* ‚humno, mlat‘). Přenesením. Nelze vyloučit ani přesmyk z *ohlobně*, srov. ohlubeň.
holomenice jen nář. — Stažením ze stč. *holohumnicě* a přenesením (Jg *holohumnice, holomnice* říd. ‚mlat‘).
humenice v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚perna‘, Jg ‚trám, pozednice‘).
humeničník jen nář. — K adj. *humeniční* (to k *humno*).
kalandr v sled. významu jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Geländer* ‚zábradlí, brlení‘).
ohlubeň v sled. významu jen nář. (Jg i SSJČ ‚obrubeň studny‘) — K *hlobiti* (stč. *vhlobiti* ‚zatlouci‘).
omladnice jen nář. — Snad z předlož. spojení *o* + *mlatnice* (stč. *mlatnicě* ‚mlat‘).
oplot m. jen nář.; Jg (stč. ‚oplocení‘) — K *oplésti* (se střídovým *-o-*).
oplota SSJČ říd. (stč. ‚oplocení‘, SSJ *oplotka* zeměd. ‚plot‘) — Rodová varianta slova *oplot*, viz tam.
oplotek SSJČ říd. (stč. ‚opletení‘) — Formál. dem. k *oplot*, viz tam.
oplotek f. Jg, SSJČ — Od *oplot* (viz tam); pův. substantivizované deverbální adj. se změnou rodu.
oplotí SSJČ říd. — Rodová varianta k *oplot*, viz tam.
oplotna jen nář.; Jg — Morfologická varianta slova *oploteň*, viz tam.
oplotně jen nář. — Viz oplotna.
oplotní jen nář. — Rodová varianta výrazu *oploteň*; vlivem sousedící varianty *oplotí*.
oplot' f. jen nář.; SSJČ nář. — Rodová varianta k *oplot* m., viz tam.
parnice v sled. významu jen nář. — K nář. *parna* ‚perna‘.
plaňk jen nář. (stč. ‚hrazení, plot‘, Jg *planka* i *plaňka* ‚dřevo, jímž se zahrazuje pole‘, SSJČ nář. *plaňka* ‚plaňkový plot‘, *planka* n. pl. ‚dřevěná ohrada starého chodského dvoru, se stříškou‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Planke* ‚prkno, trámek‘).
římsa v sled. významu jen nář.; Jg (SSJČ ‚vodorovný pás vystupující z plochy stavby‘) — Přenesením adaptovaného výrazu přejatého z něm. (střhn. *simz*, něm. *Sims* ‚římsa‘).
sousečnice jen nář. — K nář. *sousek* ‚perna‘.
srub v sled. významu jen nář. (stč., Jg i SSJČ zastar. ‚dřevěné oplocení‘, SSJ *zrub* ‚stěna z otesaných břeven‘) — Specifikací.
stranice v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚boční stěna‘) — K *strana*.
vlhlada jen nář. — Nejasné.
záteň jen nář.; SSJČ nář. — Nejasné, podle Mch ze **zá-oteň* ‚místo za oplotní‘; *oteň* asi zkrácením z *oploteň*. Přenesením pak na *oploteň*.
zátina jen nář. — Od *záteň*, viz tam.
zátoň jen nář. — Od *záteň*, viz tam.
zátyna jen nář.; Jg — Od *záteň*, viz tam, vlivem slovesa *zatýnit* ‚ohradit‘.
zátyň jen nář.; Jg, SSJČ nář. — Viz záteň a zátyna.
zátyně jen nář.; Jg — Viz záteň i zátyna.

5 voploteň Ju 1–3, Ru 3 — woploteň Po 1, Ju 2 — voplotňe Ju 1

6 —

Bh

18 stáj pro krávy (744) — *mapa s. 75*

1 M chlév — chlív (chlyv 818, 819, 822, 830–836)
maštal — maštar 326 — mařtal
krafská m. (hovjezí m. 446, h. mařtal 303, 304, 308, 322, 323)
kravárně (kravarňe 652)
N kravín

2 Pojmenování hospodářské místnosti, kde byly ustájeny krávy (popřípadě i jiný hovězí dobytek), koresponduje s položkou III-21 stáj pro koně.

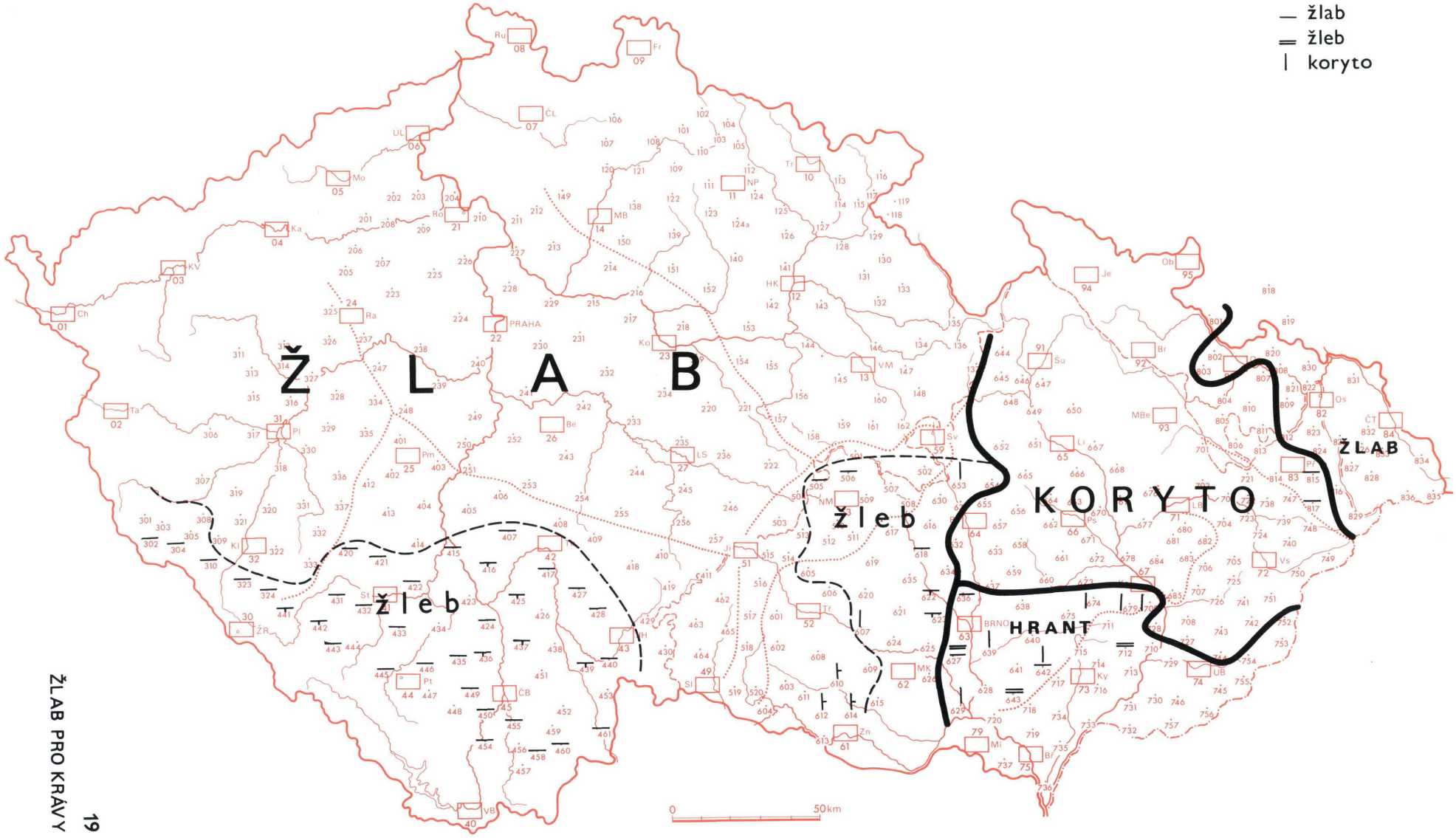
— žlab
═ žleb
| koryto
ŽLAB
žleb
KORYTO
žleb
ŽLAB
HRANT
0
50km

Byly zapsány jednoslovné názvy *chlév*, *maštal*, *kravárně* a dvouslovná spojení typu *kravská maštal*. Zaznamenány byly rovněž některé jejich obměny hláskoslovné (*mařtal*, *maštar* a *chlív*). Protože maštal sloužila místy k ustájení jak krav, tak i koní, užívalo se k rozlišení slovního spojení *kravská/hovězí maštal* proti *koňská maštal*. V běžné komunikaci se však adjektivní přívlastek zpravidla vypouští.

Název *kravárně* není významově vždy zcela shodný se zadáním, může totiž označovat také chlév větší (např. na statku), obdobně jako *konírna*.

Zcela nové pojmenování *kravín* se nemapovalo.

3 Celoúzemním názvem je slovo *chlív*. Nezúžená podoba *chlév*, shodná se spis. jazykem, byla zachycena na východě území (na Opavsku, Valašsku a Uherskobrodsku). V oblasti jzč. a dále na jižních okrajích Moravy vytváří rozsáhlý areál subst. *maštal*, vyskytující se (s výjimkou příhraničních pruhů) téměř vždy v dubletě s pojmenováním *chlív*. Hláskové obměny *mařtal* se užívá na širším Domažlicku a na Sušicku, tedy v omezenějším rozsahu, než má toto slovo ve významu ‚stáj'. Slovní spojení typu *kravská maštal* byla zapsána zvláště na Domažlicku a Klatovsku a na Volyňsku s Prachatickem.

Pojmenování *kravárně* se ojediněle objevuje v nářečích středomoravských.

4 **chlév** stč., Jg též *kraví chlév*, SSJČ, SSJ *chliev*, pol. *chlew*, luž. *chlěw* — Psl. **chlěvъ*.
chlív Jg, SSJČ ob. — Úžením *é* > *í* z *chlév*, viz tam.
kravárně Jg *kravárna*, *kravín*, *kravina*, SSJ *kraviareň* (SSJČ *kravárna*, *kravírna*, obě říd. ‚kravín') — Ke *kráva*.
kravská maštal jako sousloví jen nář.
mařtal stč. *marštal(e)*, Jg *marštal*, SSJČ zast. — Hláskovou adaptací něm. *Marstall*.
maštal stč. *maštal(e)*, Jg, SSJČ poněkud zast. ob., SSJ *maštal*, pol. *masztal* — Viz mařtal.
maštar jen nář. — Záměnou likvid, viz maštal.

5 chlév Ju 7 — chlív Ju 2, 3. Ru 1–4 — chli„ Po 1, Ju 1, 2, Ru 4 — krafskej chlív Ju 4 — kra„skej chli„ Po 1, Ju 1 — maštal Ju 5, Ru 5 — maštel Ru 4 — krafská maštel Ru 4 — štála Ju 4

6 ASJ IV 188, MAGP65, AJŚ 419, SSA 2.66

Bá

19 žlab pro krávy (748) — *mapa s. 77*

1 M žlab (žlub 818, 830–836) — žleb
koryto
hrant
N přík„adňík 736

2 Mapa zachycuje územní rozšíření nářečních výrazů odpovídajících spisovnému pojmenování *žlab*, tj. zařízení sloužícímu ke krmení a napájení dobytka. Při výzkumu byl zaznamenán kromě výrazných diferencí lexikálních také rozdíl hláskoslovný (*žlab* × *žleb*). Z věcného hlediska se vyskytly jisté rozdíly ve velikosti i v použitém materiálu: Koryta bývala většinou dřevěná a menší a krmily se z nich obvykle krávy, kdežto žlaby a hranty bývaly kameninové, zpravidla i větší, a běžně sloužily též ke krmení koní.

3 Základním celočeským pojmenováním je slovo *žlab*, v oblasti již. Čech, na Chodsku a již. Klatovsku se k němu zpravidla jako dubletní druží obměna *žleb*, jež byla zapsána i na záp. Moravě.

Převládajícím názvem na Moravě je subst. *koryto* (v centrálním typu středomoravských nář. a ve většině nář. východomoravských, odděleně pak i v malých ostrůvcích sev. od Znojma a již. od Kroměříže). Jižně s ním sousedí areál slova *hrant* (v jižní polovině vm. nářečí a v přilehlém jv. úseku střm. nářečí). V slezských nářečích existuje jediný název, a to *žlab*. Jako přesah z nář. východomoravských zasahuje na celý jz. okraj též označení *koryto*.

4 SSJČ uvádí u následujících hesel pouze určení „na krmení a napájení dobytka", neliší již dále, pro jaká zvířata byla jednotlivá zařízení užívána.
hrant jen nář.; Jg slc. a mor., SSJČ nář., SSJ nář. — Přejato z něm.
koryto Jg, SSJČ, pol. — Psl. **koryto*.
žlab Jg, SSJČ, SSJ *žľab*, pol. *žłób*, hluž. *žłob* — Pův. **želbъ* zkříženo s **dolb-* ‚dlabat'.
žleb Jg ob., SSJČ říd., SSJ nář. — Podoba se zachovalým *e* ze **želbl*, jež patrně souvisí s **gl̥lb-* ‚hloubit'.

5 žlab Po 1, Ju 1–5, 7, Ru 1–4 — žleb Ju 4 — korito Ju 7 — hrant Ju 6, Ru 5 — válov Ju 4, Ju 5

6 ASJ IV 140, AJŚ 425, PLPJ 170, AJPP 68, AJK 211, OLA 14

žebřík
žebřina
žebří n.
jesle
ŽEBŘINA
JESLE
ŽEBŘÍK
STRZUB
jasle f.
JASLAn.
ŽEBŘm.
0
50km

7 Původně se odděleně zkoumala i položka „žlab pro koně“ (747), protože však přinesla podobné výsledky jako „žlab pro krávy“, není publikována samostatně.

Rozdíly spočívají v poněkud odlišném rozšíření jednotlivých názvů na území Moravy. Takřka celomoravským je pojmenování *žlab*, užívá se ho na úkor označení *koryto*, které se vyskytuje spíše roztroušeně (poněkud soustředěněji jen na Valašsku a Frenštátsku). Širší územní rozsah byl zaznamenán i u dialektismu *hrant* (hranice jeho areálu probíhá poněkud severněji) a u hláskové varianty *žleb* (vyskytuje se také v centrálním typu střm. nářečí).

Bá

20 jesle (750) — *mapa s. 79*

1 M jesle f. plt. — jasle (-ś- 830–834, -š- 835, 836)
jasla n. plt.
žebříik (ře-)
žebřina (ře-)
žebří n.
žebř m. (řebř m.)
strzub

N zářebří 753, drabina 833

2 V nář. pojmenování jeslí, tj. žebřiny umístěné v chlévě nad žlabem, za niž se zakládá dobytku píce, existují výrazné zeměpisné rozdíly. Nejčastěji se užívá slov *žebřík*, *jesle* a také *strzub*. K subst. *žebřík* se pojí ještě další odvozeniny, a to *žebř*, *žebřina* a vzácný archaismus *žebří* n.

Ze samostatného kartografování byly vyloučeny podoby s počátečním *ře-* (*řebřík*, *řebřina*, *řebř*), objevující se častěji v nářečích jihočeských.

3 Na většině území převládají názvy tvořené od základu *žebř-*, jen dvě okrajové oblasti (záp. Čechy a Slezsko s přilehlou částí sev. Valašska) mají pojmenování jinozákladová.

Centrální makroareál tvoří subst. *žebřík*; v sev. části svč. nářečí, na Litomyšlsku a Vyškovsku se užívá odvozeniny *žebřina*, ve vm. nářečích (bez Valašska) a na vých. okraji střm. nář. pak maskulina *žebř*. Ve středu Moravy byla roztroušeně zachycena také archaická podoba *žebří*.

Pro nář. zč. a západní část nář. středočeských je typický výraz *jesle*, zaznamenaný i na západ od Nového Města na Moravě. Ve vých. polovině slezských nářečí byla zapsána hlásková varianta *jasle* a na sev. Valašsku a na Frenštátsku rodová obměna *jasla*.

V záp. polovině Slezska se vyskytuje dialektismus *strzub*.

Hranice všech vymezených areálů jsou ostré, přesahy se téměř neobjevují. Pouze v oblasti pojmenování *žebř* byla zachycena poněkud častěji podoba *žebřík*.

V městské mluvě se tato otázka nezkoumala.

4 **jasla** n., plt. jen nář.; pol. *jasła* — Viz *jesle* a *jasle*.
jasle f., plt. jen nář.; SSJ — Podoba s neprovedenou přehláskou v základu, viz *jesle*.
jesle f., plt. stč. *jěsli*, Jg, SSJČ — Z psl. **jad-sli*, to ze slovesného kořene **jad-* (**ěd-*), který je v **jasti* jíst.
strzub jen nář.; SSJČ nář. — Pův. *trzub* ‚trojzubý stojan‘, pak přenesením ‚žebřina na píci‘.
žebř m. SSJČ poněk. zast. a nář. — Po zániku *ьjo*-kmenové deklinace (viz *žebří*) přechodem k produktivnímu deklinačnímu typu a přenesením významu.
žebří n. v sled. významu jen nář. — Pův. *ьjo*-kmen, přenesením významu (stč. *řebřie* žebřík), souvisí s *žebro*.
žebřík Kt *řebřík*, ob. *žebřík*, SSJČ též poněk. zast. *řebřík*, SSJ *rebrík*, dluž. *rěbl* — Od *žebří* (viz tam) přechodem k jinému deklinačnímu typu připojením „prázdného“ sufixu *-k*.
žebřina Jg *řebřina*, Kt *řebřina*, ob. *žebřina*, SSJČ též poněk. zast. *řebřina*, SSJ *rebrina* — K *žebří* (viz tam) přenesením.

5 jesle Ju 5, Ru 1–3 — jasle Ju 5, 7 — žebřík Ju 7, Ru 1, 4 — žebřik Ju 4, Ru 4 — řebřik Ju 1–3 — žebř Ju 6, 7 — řepř Ru 5 — koš Po 1 — raufa Po 1

6 AJŚ 27, PLPJ 6, AJPP 69, OLA 143

Bá

21 stáj pro koně (743) — *mapa s. 81*

1 M stáj
maštal (maštala 757, 822) — maštál — mařtal (též 206) — maštar — maštel
maštalňa 801, 818, 819

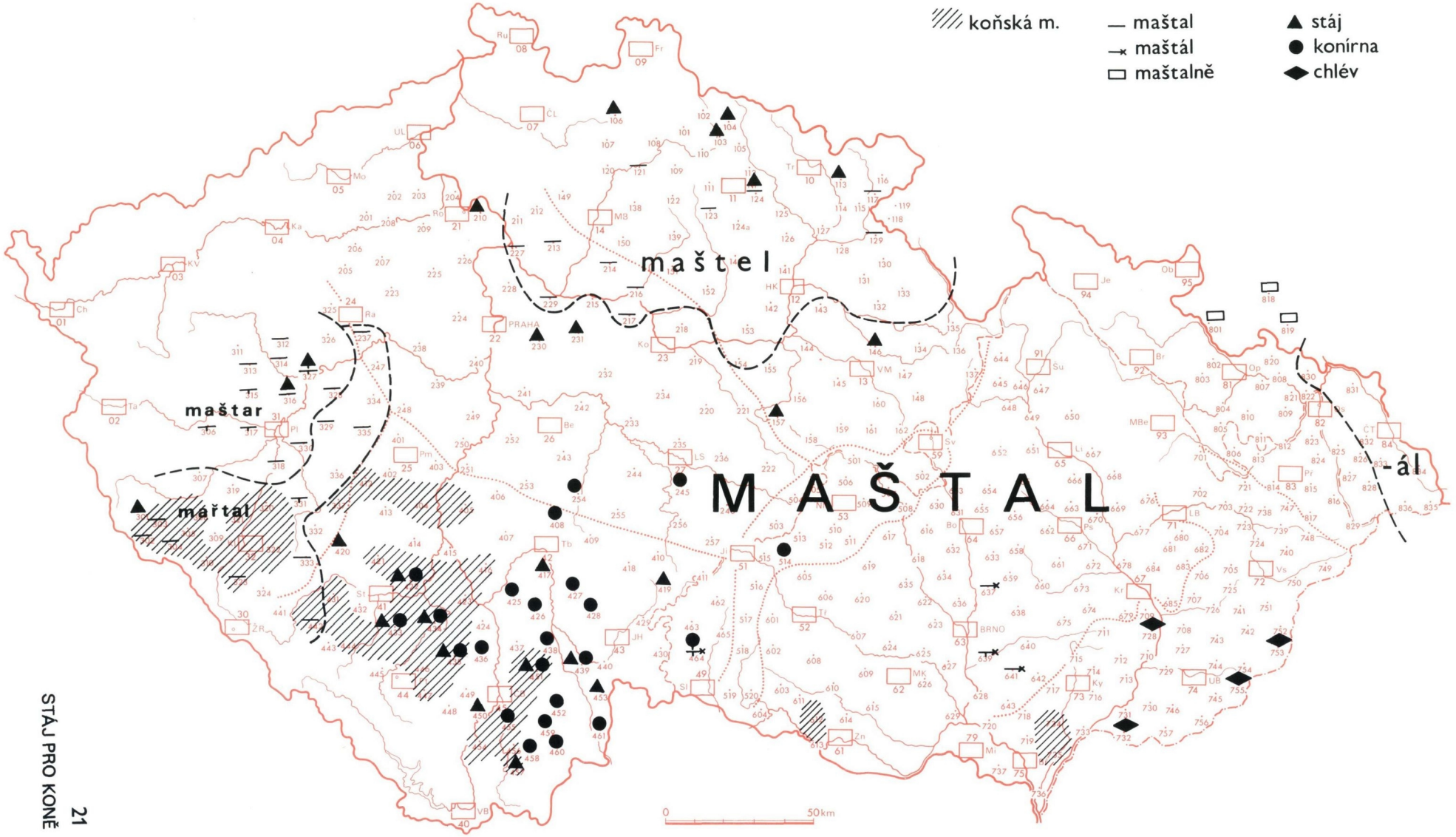
koňská m.
maštal
maštál
maštalně
stáj
konírna
chlév
maštel
maštar
mářtal
MAŠTAL
-ál
0
50km

koňská (koňcká, koncká) m.
koňírna
chlév 728, 732, 753, 755

2 Otázka byla zaměřena na zjišťování názvu hospodářské místnosti, v níž byli ustájeni koně. Vedle pojmenování *maštal* a méně frekventovaného *stáj* byl sporadicky zapsán i výraz *chlév*. Další ekvivalent, slovo *konírna*, může vedle požadovaného významu místy označovat i prostory větší (např. ve statcích).

U výrazu *maštal* se vyskytly diference v rovině slovotvorné (např. *maštal* × *maštalně*) i hláskoslovné (*maštal* × *maštál* × *mařtal* × *maštar* × *maštel*).

V průběhu výzkumu se navíc projevily jisté rozdíly další: V široké oblasti jzč. a ojediněle i na jihu Moravy existoval k označení stáje pro koně i chléva pro krávy pouze jeden název, totiž *maštal* (což je zajisté odrazem skutečnosti, že v této oblasti bývalo obvyklé společné ustájení koní i krav). V případě nutného rozlišení těchto prostor se pak užívalo spojení s adj. *koňský* (*koňská maštal*), které se však v běžné komunikaci obvykle vynechávalo (srov. III-18 stáj pro krávy).

3 Základním pojmenováním je subst. *maštal*. Na Moravě funguje jako označení jediné, v Čechách se k němu druží ještě výrazy další. Okrajové postavení zaujímá název *stáj*. Vzhledem k tomu, že jde o slovo již stč., a se zřetelem na jeho územní rozložení by je bylo možno považovat za okrajový archaismus. Netvoří výraznější areály, vyskytuje se zejména v svč. oblasti, v záp. a častěji v již. Čechách.

Na jihu Čech vytváří nesouvislý areál subst. *konírna*, objevující se místy v dubletách se slovem *stáj*.

Jedinou slovotvornou variantou je *maštalně*, typická pro české lokality na území Polska.

Z četných rozdílů hláskových jsou mapovány obměny *maštál* (východně od Brna, na Těšínsku a Jablunkovsku), *maštel* (v oblasti severočeské s přesahem až do Polabí), *mařtal* (na již. a východním okraji zč. nářečí) a *maštar* (na Plzeňsku a Manětínsku).

Slovního spojení s adjektivem *koňský* se užívá především v oblasti jzč.; sporadicky bylo zapsáno i na jižní Moravě (na Znojemsku a Břeclavsku).

4 **chlév** stč., Jg též *chlív*, SSJČ též *chlív* ob., SSJ *chliev*, pol. *chlew* — Psl. **chlěvъ*.
konírna stč. *konicě*, Jg též *konice*, SSJČ též *konice* zast., SSJ *koniareň* — Ke *kůň*.
koňská maštal v sled. významu jen nář.; Jg
mařtal stč. *marštal(e)*, Jg *marštal*, SSJČ zast. — Hláskovou adaptací něm. (*Marstall*).
maštal stč. *maštal(e)*, Jg, SSJČ poněk. zast. ob., SSJ *maštaľ*. pol. *masztal* — Přejato z něm. (*Marstall*).
maštál jen nář. — Viz maštal.
maštalně jen nář., pol. *masztalnia* i *masztarnia* zast. — V návaznosti na pol.
maštar jen nář. — Záměnou likvid, viz maštal.
maštel SSJČ zast. — Viz maštal.
stáj stč. *stájě*, Jg, SSJČ, SSJ *stajňa*, pol. *stajnia* — Psl. **staja*, kořen týž jako v slovese *stát*.

5 stáj Ju 5, Ru 4 — štála Ju 4 — štala Ju 5 — maštal Ju 2–5, 7, Ru 4, 5 — maštala Ru 4 — maštel Ru 4 — chlív Ju 2, Ru 1–3 — chli„ Ju 2 — konckej chlív Ju 4 — konckej chli„ Po 1 — koňckej chli„ Ju 1

6 MAGP 66, AJŠ 417, AJPP 67, AJK 77:2, SSA 2.68

Bá

22 chlívek pro vepře (745) — *mapa s. 83*

1 M chlévek — chlívek
chlévec — chlívec
chlév — chlív
krmík (krmňík 646, 746, 756, 757, krmlík 637, 659)
krmec
cárek 750, 751, 828
maštálka 306 (prasečí maštálka 449, 454, 455)

N prasečák, prasenčák, prasečňík 510, prasárňe 646, 647, svinčák, vepřín, prasečí chlívek (prasenčí, prasecí, svinckej chlévec, chlívec, chl. pro/na prasata)

2 Při zkoumání názvů chlívku pro vepře byly zjištěny lexikální diference vesměs vyplývající z místních rozdílů v existenci vlastní reálie. Mnohde totiž bylo prase místo ve zděném chlívku chováno ve zvláštních posadách samostatně stojících ve dvoře (*krmník, krmec*), jinde se v pojmenování odráží skutečnost, že dobytek býval ustájen společně v maštali (*prasečí maštálka*) nebo byla pro prase zřizována v chlévě pouze příhrada (*cárek*).

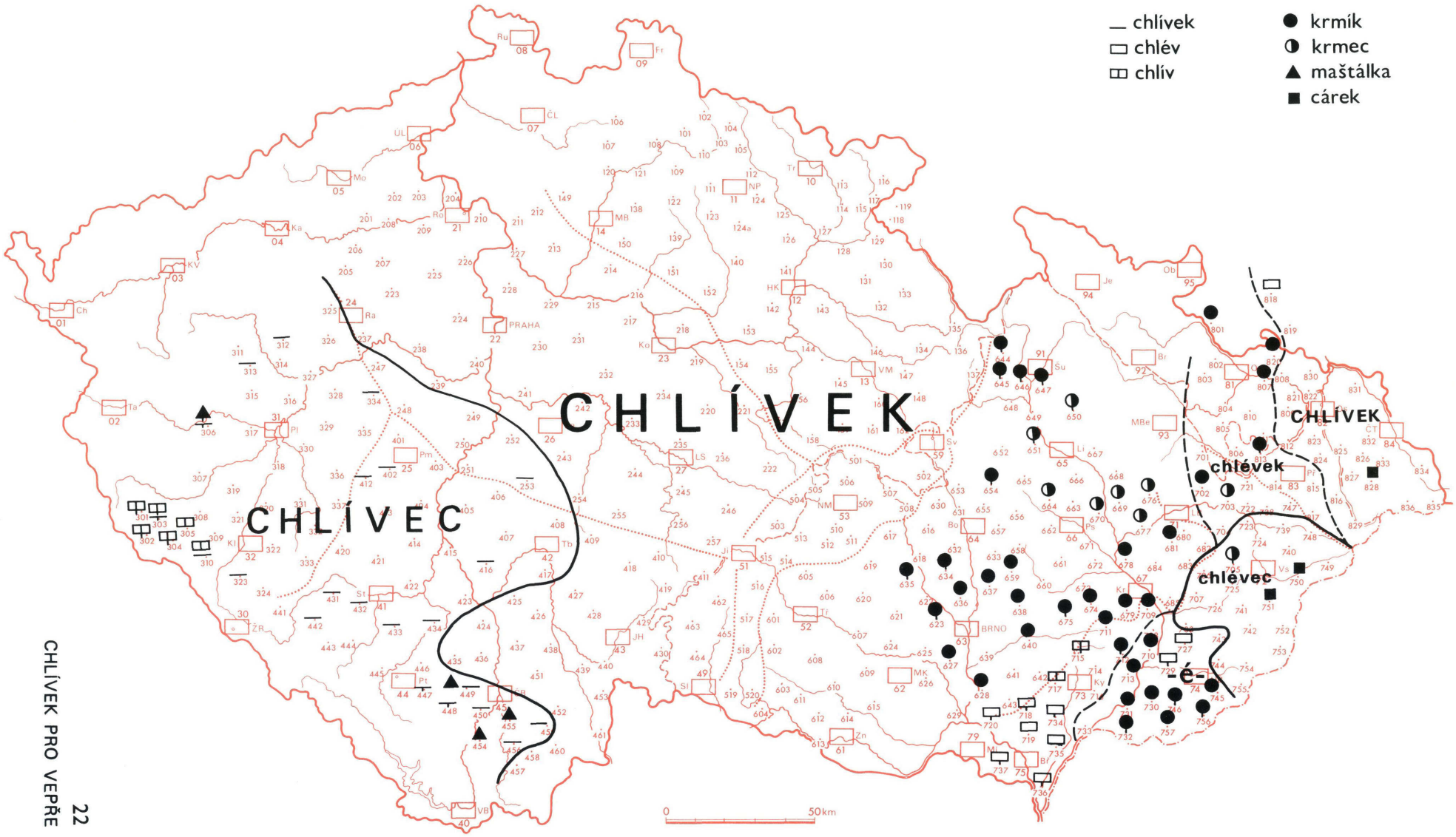
chlívek
chlév
chlív
krmík
krmec
maštálka
cárek
CHLÍVEK
CHLÍVEC
chlívek
chlévek
chlévec
-é-
0
50km

Kromě těchto základních rozdílů v plánu lexikálním byly zaznamenány i diference slovotvorné (např. *chlívek* × *chlívec*, *krmec* × *krmík*).

Z hláskových odlišností byly mapovány pouze podoby s pův. nezúženým *-é-* (*chlév*, *chlévek*, *chlévec*).

Z mapování byly vyloučeny názvy *prasečák*, *svinčák* a *vepřín*, neboť označují většinou budovy novější, sloužící velkým chovům.

3 Základním pojmenováním je výraz *chlívek*. Vyskytuje se takřka na celém území, v sv. polovině Čech a na jz. Moravě jako označení jediné. V široké oblasti jz. Čech existuje rozsáhlý makroareál názvu *chlívec*, do něhož subst. *chlívek* proniká jen místy jako dubleta. Forma *chlív*, zřejmě starší, se objevuje na Domažlicku. Pro východ území jsou typické podoby s původním *-é-* (na Opavsku, Frenštátsku a Uherskobrodsku je to *chlévek*, na Valašsku *chlévec* a v nář. dolských *chlév*).

Na Moravě (častěji na jihu střm. nářečí a na Uherskobrodsku) bylo roztrouseně zachyceno označení *krmík*, místy pak (především v centr. typu střm. nářečí) odvozenina *krmec*.

Z méně frekventovaných slov byly při výzkumu zapsány výrazy *maštálka* (na Doudlebsku a na Stříbrsku) a *cárek* (na Vsetínsku a v ostravickém úseku).

4 **cárek** jen nář.; SSJ *cárok* lid., pol. *carek* — Slovo karpatské pastýřské kultury, srov. rum. *ţarc* ‚ohrada pro ovce nebo jiná domácí zvířata‘.
chlév stč., SSJČ, SSJ *chliev*, pol. *chlew*, luž. *chlěw* — Psl. **chlěvъ*.
chlévec stč. dem., SSJČ poněk. zast., SSJ *chlievec* — Pův. dem. od *chlév*, viz tam.
chlévek Jg, SSJČ poněk. zast. a nář. — Od *chlév*, specifikační příponou, viz tam.
chlív Jg, SSJČ ob. — Úžením *é* > *í* z *chlév*, viz tam.
chlívec Jg, SSJČ poněk. zast. — Úžením *é* > *í* z *chlévec*, viz tam.
chlívek Jg dem., SSJČ — Úžením *é* > *í* z *chlévek*, viz tam.
krmec jen nář.; Jg mor. — Od *krmit*.
krmík jen nář.; stč., Jg mor., SSJČ i SSJ *krmník*. — Z *krmník* zjednodušením souhláskové skupiny *mň*.
maštálka v sled. významu jen nář. (stč., SSJČ expr. dem. ‚konírna‘ i řidč. ‚stáj pro koně‘) — Od *maštal*.

5 chlévek Ru 5 — chlívek Ju 1–6, Ru 1, 2, 4, 5 — chliwek Po 1 — chlévec Ju 7 — chlívec Ru 3 — chlív Ju 6 — svinec Ju 1, 2, 4 — praseči chlíwek Po 1 — chlivek za prasata Ju 2

6 AJK 340, ASJ III 140, AJPP 70b, MAGP 67, SSA 2.69, AJŠ 416

Bá

23 žlab pro prasata (749) — *mapa s. 85*

1 M koryto
korýtko
žlábek — žlíbek
hrant
hranťík
halbija — halvija 748, 749
S válovek 755, šefel 834

2 Zkoumala se pojmenování žlabu ke krmení prasat. Vedle podob nezdrobnělých byla zapsána i četná deminutiva (*korýtko*, *hrantík*, *žlábek* a *válovek*), neboť se jimi označovala reálie, jež byla ve srovnání se žlabem sloužícím ke krmení koní a hovězího dobytka skutečně menší (srov. III-19 žlab pro krávy). Mapovaly se rovněž nepravidelné rozdíly hláskoslovné (*žlábek* × *žlíbek*, *halbija* × *halvija*).

3 Celoúzemním označením je slovo *koryto*, deminutivum *korýtko* bylo zachyceno roztrouseně v Čechách (při sev., již. a jv. okrajích), častěji pak na Moravě (především v její východní polovině) a také v záp. a jižní části Slezska.

Spolu s těmito názvy se v Čechách užívá i pojmenování *žlábek* (hlavně v oblasti svč.) a jeho hláskové obměny *žlíbek* (v nář. jč. a jvč., ojediněle i jižně od Svitav).

Na Moravě se kromě základní dvojice *koryto*/*korýtko* v menší míře vyskytuje též označení *hrant* a *hrantík* (v již. a jv. příhraničním pruhu Slovácka) a *halbija*/*halvija* (sv. od Vsetína a na Jablunkovsku).

4 **halbija, halvija** jen nář. — Slovo karpatské pastýřské kultury, přejato a adaptováno z rumunštiny (*albie* ‚koryto‘).
hrant jen nář.; Jg slc. a mor., SSJČ nář., SSJ nář. — Adaptací slova přejatého z něm. (srov. něm. *Grandbaum* ‚strom na koryto‘).
hrantík jen nář.; SSJ nář. dem. — Dem. od *hrant*, viz tam.
koryto Jg, SSJČ, pol. — Psl. **koryto*.
korýtko Jg též *korejtko* dem., SSJČ dem., též *korejtko* ob. — Dem. od *koryto*, viz tam.
šefel jen nář. — Přejato z něm. (*Scheffel* ‚nádoba‘).
válovek jen nář.; Jg *válov*, dem. *válovek*, *válovec*, SSJ *válov* dem.

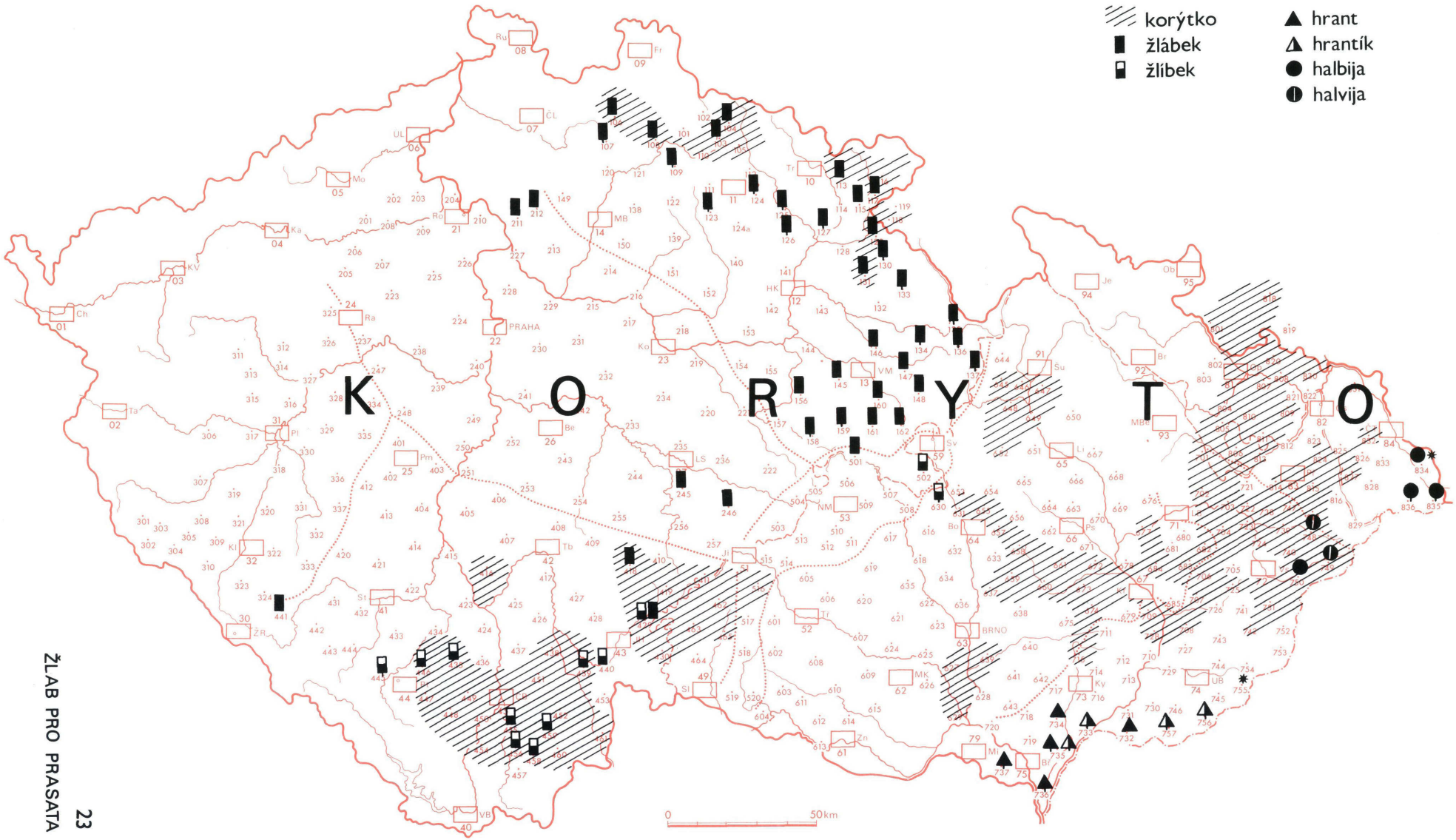

ŽLAB PRO PRASATA

válovec — Dem. od *válov*, to adaptací výrazu přejatého z maď.

žlábek Jg dem., SSJČ dem., SSJ *žliabok, žliabik* dem. — Dem. od *žlab*.

žlíbek v sled. významu jen nář.; Jg též *žlébek* dem., SSJ *žliebok* i *žliebik* nář. dem. (SSJČ dem. ‚terénní prohlubeň') — Dem. od *žleb*, varianty slova *žlab*, úžením *é* > *í*.

5 korito Ju 1–7, Ru 2, 4 — korítko Ju 7 — korejtko Po 1, Ru 1, 3 — žlábek Po 1, Ju 4, Ru 4 — žlab Ru 2 — hrant Ru 5

6 ASJ IV 189, AJŠ 423, AJPP 71a, SSA 2.81

Bá

24 dřevěný trámek v podlaze stání (746) — *mapa s. 87*

1 M podlaha
podláška — podlaška (též 424)
podlažina 124, 325 (podlažeň 125)
dláha (též dláška 157)
dlážeňice (též 145, dlážďeňice 153, též 145,159, dlážeň 130, též dlážďeň 125)
dlažba
stáň f.
stáňice (též 616, 658)
stropňice (též 157, 221)
trhaňice (též 463, trhaňička 257, též trhačka 236)
dřeňice (též 653)
draňice
mosťina
mošťeňina
mostňice 727, 745 (též 214, mosňice 753, 755–757, též 155)
mošťeňice (též 123)
hont (též 638, 664) — hunt
honťina (též 654) — hunťina
brlina (též 823)
dýl m. (del 817, dylec 701, 811, dýla f. 749)
dylina — delina (též 807, 817)
plocha (ploška 608, též 255, 628)
plaňka (planka 430, pláňka 518, plánka 520) — blaňka 161,162, 245, 501, 506
tes (též 123, 124a)
švel (též 401, 413, švelík 240)
kulák (též 601)

N pražec 230, 303, trámek 511, trámec 811, trámňica 732, hranol 420, tesánek 506, prúteska 302. krovek 625, rígl 323, šlipr 646, poval 323, válek 323, váleček 447, kostka 230, klátek 754, bol 808, 820, bolek 819, fošna 673, 718, 730, deska 718, štrajpán 752, stoci 833; dlážďení, fošna, futro, kotálek, mošťení, podlaha, stáňí, špalík, špalíček, štont, trám

2 V názvech jednoho trámku dřevěné podlahy chléva existuje řada nejrůznějších diferencí.

Podstatné odlišnosti jsou již ve způsobu konstrukce tohoto stání, které bývalo jiné ve stáji, v chlévě i v chlívku pro prasata. Zatímco na většině území se podlaha skládala z klád (otesaných i neotesaných), v rozsáhlé oblasti Čech se „dláždila" menšími špalíky či dřevěnými kostkami, bývala zpevňována kameny, popřípadě se betonovala. Názvy neadekvátní zadání (*špalík, špalíček, kostka, štontovka*) se nemapovaly, stejně jako názvy neterminologické povahy označující trámky obecně (*trámek, hranol, tesánek, poválek, válek*) nebo nosné trámce speciální (*pražec*). Mezi touto skupinou a vlastními termíny kolísají ne plně terminologizované, avšak na mapě registrované výrazy jako *švel, pláňka* a *kulák*. Nezachycena zůstala pojmenování celé plochy stání (*podlaha, moštění, dláždění, stání, štont*); subst. *podlaha* se mapovalo pouze v případech, kdy bylo v odpovědi uvedeno, že se jedná o podobu sg. (× celek *podlahy*), totéž platí i o subst. *dlažba*.

Všechna slova jsou mapována v podobě j. č. (včetně feminin zakončených na *-ice*).

Vedle četných diferencí lexikálních byly zapsány rozdíly slovotvorné (*dláha* × *dlažba* × *dláženice*, *mostina* × *mostnice*, *podlaha* × *podlažina*, *dýl* × *delina*, *stáň* × *stánice* apod.). Z hláskových odlišností se na mapě objevují obměny *delina* × *dylina*, *hont* × *hunt*, *hontina* × *huntina* a *podlážka* × *podlažka*.

Výskyt značného množství nejrůznějších názvů je způsoben charakterem pojmenovávaného předmětu – jde o reálii úzce spjatou se soukromým hospodařením, navíc v běžném hovoru málo frekventovanou. Je tedy pochopitelné, že se při tvorbě pojmenování uplatnila řada různých motivačních momentů. Četná označení sou-

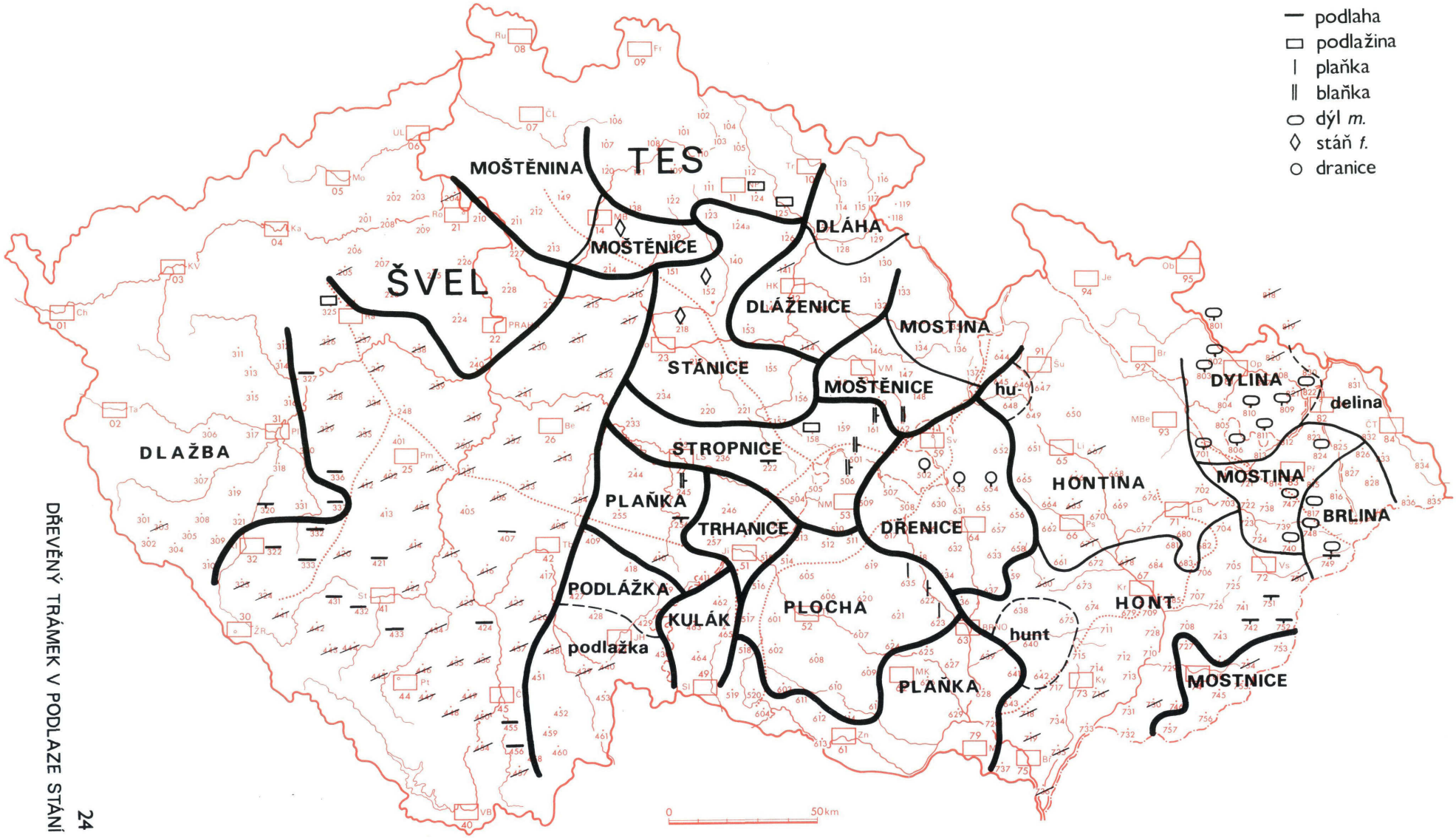
podlaha
podlažina
plaňka
blaňka
dýl m.
stáň f.
dranice
MOŠTĚNINA
TES
DLÁHA
MOŠTĚNICE
ŠVEL
DLÁŽENICE
MOSTINA
STÁNICE
MOŠTĚNICE
hu-
DYLINA
delina
DLAŽBA
STROPNICE
HONTINA
MOSTINA
PLAŇKA
BRLINA
TRHANICE
DŘENICE
PODLÁŽKA
HONT
PLOCHA
KULÁK
hunt
podlažka
PLAŇKA
MOSTNICE
0
50km

visejí se slovem *dláha* (*podlaha*, *podlažka*, *podlažina*, *dlažba*, *dláženice*). Základem dalších je někdejší úzus klást břevna přes močály a vodní toky, přemosťovat je, a tak je činit schůdnými (*moštěnina*, *moštěnice*, *mostina* a *mostnice*). Přes význam „haťové dřevo“ se k této skupině druží i subst. *brlina*. Skutečnost, že se na podlahy stání užívalo obvykle břeven přitesaných či jinak upravených, se odráží v názvech jako *tes*, *dřenice*, *trhanice*, původně snad také *hont* a *hontina* a pravděpodobně i *plocha* a *plaňka*. Neopracovaný pak zřejmě býval *kulák*. Název *stánice* označuje část prostoru, kde dobytek stojí, tj. je ustájen.

3 Při hodnocení územního rozložení jednotlivých ekvivalentů je obtížné označit jakýkoli z nich jako převládající. Pokud jde o způsob jejich tvoření, vyskytují se v Čechách častěji feminina s příp. *-ice* (*moštěnice*, *stánice*, *dláženice*, *stropnice*, *trhanice*), zatímco směrem k východu (na Hané a ve Slezsku) byla zaznamenána spíše substantiva odvozená sufixem *-ina* (*hontina*, *dylina*, *delina*, *mostina*, *brlina*).

Situace v záp. polovině Čech je poměrně přehledná. Jižněji se užívá názvu *dlažba*, na sz. (mezi Rakovníkem, Prahou a Rokycany) přejatého názvu *švel*. Na zbylé východní části Čech a po celém jejich severovýchodě se vyskytuje řada pojmenování členících toto území na množství menších areálů.

Je to název *tes* (v širším Podkrkonoší), dublety *moštěnina*/*moštěnice* (na záp. a jv. Mladoboleslavsku), odděleně rovněž dvojice *mostina*/*moštěnice* (v Podorlicku a na Vysokomýtsku), dále *dláha* (na Náchodsku a na Kladsku), *dláženice* (na Královéhradecku), *stánice* (na přechodu mezi stř. a svč. nářeční skupinou) a slovotvorná varianta *stáň* (mezi Mladou Boleslavi a Kolínem). Na tato označení navazuje jižně pojmenování *stropnice* (v horním Posázaví a na Novoměstsku), s ním sousedí výrazy *plaňka* (na Pelhřimovsku) a *trhanice* (na Jihlavsku). Na Telečsku byl zachycen název *kulák*, v jv. Čechách pak označení *podlážka* (vých. od Tábora) a jeho hlásková obměna *podlažka* (na Jindřichohradecku a vých. Doudlebsku). Ojediněle se objevuje pojmenování *podlaha* (častěji v nářečích jč. a jzč.) a *podlažina* (rozptýleně při okrajích čes. nářečí).

Na Moravě jsou centrální areály tvořeny výrazy *hont* (v široké oblasti jv. Moravy), a *hontina* (v sv. části nářečí stř.m.), mapovány byly rovněž jejich hláskové varianty *huntina* (na Zábřežsku) a *hunt* (na Slavkovsku). Směrem na západ se užívá názvů *dřenice* (na Svitavsku a Boskovicku), *dranice* (v okolí Jevíčka) a *plocha* (na rozsáhlém území s centrem na Třebíčsku). Pojmenování *plaňka* bylo zapsáno na jihu (na Židlochovicku s Jemnickem), hlásková obměna *blaňka* pak na Policku. Při jv. okraji (na Uherskobrodsku) se vyskytuje označení *mostnice*; *mostina*, odvozenina od stejného základu, existuje na Valašsku a na území mezi Odrou a Ostravicí. Východně na ni navazuje obdobně tvořené subst. *brlina* (na Frenštátsku a na jihu ostravického úseku). Název *dylina* je příznačný pro středoopavský nář. typ, jeho hlásková obměna *delina* zejména pro Těšínsko s Jablunkovskem. Na převážné části Slezska bylo zachyceno rovněž maskulinum *dýl*. V rozsáhlé oblasti Čech (v jč. nář., v sousedních částech nář. zč., v centru nář. středočeských) a ojediněle i jinde zkoumané pojmenování zachyceno nebylo, protože podlahy chlévů a stájí se tu budovaly jiným způsobem.

4
blanka Jg Polička (SSJČ ‚přitesaný trámec‘) — Hlásková obměna výrazu *plaňka*, viz tam.
brlina v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚tyčka v brlení‘) — Nejasné.
delina jen nář. — Přejato z něm. (*Dele*).
dláha Jg, SSJČ — Z psl. **dolga*.
dlažba v sled. významu jen nář. (Jg ‚spodní fošny v hamru‘, SSJ říd. ‚podlaha‘) — Od *dlažiti*.
dláženice jen nář. — Od *dláždit*.
dranice v sled. významu jen nář. (Jg ‚deska draná štípaná‘) — Od *drát* ‚štípat‘.
dřenice jen nář. — Od *dřít* ‚odírat kůru‘.
dýl m. v sled. významu jen nář.; Jg slc. — Přejato z něm. (*Diele* ‚podlahové prkno‘).
dylina jen nář. — Od *dýl*, viz tam.
hont v sled. významu jen nář. (stč. i Jg ‚tlusté prkno‘, pol. *gont* ‚šindel‘) — Přes význam ‚šindel‘ (honty byly mnohdy opatřovány drážkami, aby do sebe zapadaly) přejato z románských jazyků, spíše však z něm. dial. *Ganter* ‚podklad z trámů nebo kmenů‘, které bylo zkráceno v *gant*.
hontina jen nář. (Jg ‚mostní trám‘ mor.) — Od *hont*, viz tam.
hunt v sled. významu jen nář. (Jg též *hundt* ‚špalek, z něhož šindele dělají‘) — Hlásková obměna výrazu *hont*, viz tam.
huntina jen nář. — Hlásková obměna slova *hontina*, viz tam.
kulák jen nář. — Od *kulatý*.
mostina SSJČ, SSJ (Jg ‚mostní prkno‘) — K *most*.
mostnice SSJČ říd., SSJ *mostnica* (Jg ‚mostní trám‘) — K *most*.
moštěnice, moštěnina jen nář.; SSJ *mostenica* nář. (Jg obojí „chrastí po blatách položené, aby se jeti mohlo“) — Od subst. *mostění*.
plaňka v sled. významu jen nář.; Jg Polička (SSJČ též *plaňko* říd. ‚přitesaný trámec‘) — Z něm. *Planke*.
plocha v sled. významu jen nář. (Jg ‚trám otesaný na jedné straně‘) — K *plochý*.
podlaha v sled. významu jen nář.; Jg (SSJČ ‚nevelký trámec‘) — Od *(po)dlažit* ‚pokrýt dlahami‘, přenesením názvu celku na část.
podlažina v sled. významu jen nář.; Jg (SSJČ ‚trám vozovky kladený na mostiny‘). Od *podlaha*, viz tam.
podlažka jen nář.; Jg dem. — Hlásková varianta slova *podlážka*, viz tam.
podlážka v sled. významu jen nář. (Jg dem. od *podlaha* ‚široké prkno‘, SSJČ nář. ‚přepažení krovu‘) — Od *podlaha*, viz tam.
stáň f. jen nář. — Od *stání* ‚podlaha v chlévě‘.
stánice jen nář.; SSJČ nář. — Od stání ‚podlaha v chlévě‘.
stropnice v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ, SSJ *stropnica* — u všech ‚stropní nosník‘) — Přenesením; slovo *strop* původně označovalo patrně „kryt“ vůbec.
švel jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schwelle* ‚práh, pražec, podloží podlahy‘).
tes Jg, SSJČ m., též *tesa* zast. a nář., obojí ‚trám‘, *tesy* pomn., zast. a nář. ‚stání v chlévě z přitesaných dřev‘ — Od *tesat*.
trhanice jen nář. (Jg ‚rozštípnutá kulatina užívaná obvykle na ploty‘) — K nář. *trhat* ‚ořezávat, štípat‘.

5 podláška Ru 1 — mosťina Ju 2 — mosťinka Ju 4

6 ASJ IV 142

Bá

25/252.1 plot (636) — *mapa s. 547*

1 M plot
hradba (též 232, 256, 455)

2 Zkoumaly se názvy plotu, tj. ohrazení pozemku, které se obvykle zhotovovalo z dřevěných tyček. Vedle subst. *plot* byl zaznamenán pouze jediný nář. ekvivalent, a to výraz *hradba*. Pojmenování jiných reálií, jako např. *parkan*, *taras*, *roubení* a také *hradba* se specifickým významem ‚ohrada pro dobytek vyrobená z klád‘ nebyla mapována.

3 Takřka celoúzemním názvem je slovo *plot*, jen na jihozápadě se vyděluje kompaktní areál označení *hradba*, do něhož výraz *plot* jen nepříliš výrazně proniká jako novější. Ojediněle bylo pojmenování *hradba* zachyceno i v Posázaví, což patrně svědčí o jeho dřívějším větším rozšíření.

4 **hradba** stč., Jg, SSJČ — K *hradit*.

plot Jg, SSJČ, SSJ, pol. *płot*, hluž. *płót* — K *plést* (pův. plot vznikal propletáním proutí a větvoví mezi zaraženými kůly).

5 plot Po 1, Ju 1–7, Ru 1, 2, 4, 5 — plot Ju 5 — hradba Ru 2, 3

6 MAGP 399, AJK 216, OLA 938, AJPP 168

Bá

26 dřevěný sloupek v plotě (637) — *mapa s. 91*

1 M sloup (slp 725, 741, súp 701, 738, 801) — stloup (tloup 454, stĺp 742, 752–754, stłúp 744, stúp 755, 757, stúpek 735)
sloupek (słpek 726, súpek 729, 731, 732, 734, 738)
kúl
kolík (kulik 831, 82)
okolňik (ukolňik 801, 805, 810, okolik 830)
kuna
socha (též 623)
soška
lótka 622, 634, 635
somíc (sumík 703)
sominec 740, 748
slumik 809, 811
S prapísek 124a

2 Nář. pojmenování pro dřevěný sloup v plotě se diferencují především lexikálně a slovotvorně (např. *sloup* × *sloupek*, *kůl* × *kolík*, *socha* × *soška*), ojediněle i hláskoslovně (*sloup* × *stloup*).

Na mapě nepředstavujeme nář. rozdíly ve vývoji psl. **ъl* v souhláskové skupině ve slově *stloup*, protože je jim věnována pozornost v části ČJA věnované hláskosloví (viz V-97d sĺp).

Některé ze zaznamenaných názvů sledované reálie (především výrazy *sloup*, *kůl*) mají též význam širší, označují se jimi obecně sloupy a kůly různého druhu a použití. Výrazy *somíc* a *socha*, které původně pojmenovávaly specifické druhy dřev (*somíc* ‚vodorovné břevno‘, *socha* ‚kmen s pahýlem po větvi vytvářejícím na jedné straně dvojitý konec‘), své významy poněkud pozměnily. Původně deminutivní sufixy *-ek* (*sloupek*) a *-ík* (*kolík*) nabyly charakteru přípon specifikačních.

Náš materiál byl konfrontován s údaji zachycenými v KLA; srovnání přispělo k zpřesnění obrazu jazykovězeměpisné situace (zejména ve vm. nář). Není bez zajímavosti, že ALJ registruje výraz *somice* (naším výzkumem již nezachycený) v svč. nář. oblasti; vedle námi sledovaného významu má tam ještě významy další, např. ‚práh u domu‘, ‚zárubeň‘, ‚ostění u dveří‘, ‚parapet‘ a též ‚kamenný sloupek‘.

3 Větší část území národního jazyka pokrývají výrazy *sloup*/*sloupek* a *kůl*; ostatní pojmenování mají spíš charakter regionalismů. Jsou to především názvy *kuna* (v prostoru ohraničeném zhruba městy Rakovník, Sedlčany, Strakonice a Klatovy), *socha* (zhruba ve stř. a jv. části stř. nář.) s variantou *soška* (na Prostějovsku a Kroměřížsku). Další označení vytvářejí jen mikroareály: *loutka* (na Tišnovsku), *somíc* (na Valašskomeziříčsku), *sominec* (sv. od Vsetína) a *slumík* (jz. od Ostravy).

Lexém *sloup* je nejběžnější v již. Čechách a na Táborsku, dále se soustředěněji objevuje v oblasti čm. nář. a zejména v sev. polovině vm. nář., porůznu byl však zapisován i jinde (často se střídá s formou *sloupek*). Pro okrajové části Slovácka je charakteristická starobylá forma *stloup*; registrovali jsme ji rovněž na Doudlebsku (tam jako starší dubletu). Podoba *sloupek* je nejběžnější v sev. a stř. Čechách v prostoru mezi Rakovníkem, Kolínem, Hradcem Králové a Novou Pakou, dále na Chodsku a také v jv. Čechách a na již. Moravě, na Zábřežsku a Litovelsku; jako dubletní se však objevuje i na jiných místech.

Pojmenování *kůl* vytváří souvislý areál ve vých. Čechách s výběžkem až na Benešovsko, dubletně se objevuje nejsoustředěněji v již. Čechách a na Hlinecku, na Moravě je jeho výskyt víceméně (s výjimkou Vsetínska a Uherskobrodska) jen sporadický. Je rovněž výrazem příznačným pro mluvu měst. S formou *kolík* se častěji setkáváme na Vysokomýtsku a ve stř. Čechách. Slovotvorná obměna *okolník* je běžná v záp. Slezsku.

4 **kolík** v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ, SSJ též *kolček*, pol. *kołek*, vše dem.) — Od *kůl*, viz tam. Specifikací.
kůl v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ, SSJ *kol*, pol. *kół*, hlužˇ. *kol*, vše v nespecif. významu) — Psl. **kolъ*. Specifikací.
kuna jen nář; Jg. SSJČ nář. — Přenesením. (Podle Mch slovo *kuna* znamená mj. „cosi jako brzdu“. A poněvadž brzdou u vozu bývá špalek nebo dřevo v podobě kůlu, lze z toho vyložit i náš význam.)
loutka v sled. významu jen nář.; Jg též *loutko* (Kt *loutky* ‚trámy oddělující perny od mlatu‘, SSJČ též *loutko* ‚trámec k vedení beranidla‘ staveb.) — Nejasné.
okolník jen nář.; Kt — K předložkovému spojení *ob* + *kol-* ‚kůl‘.
prapísek jen nář.; Jg *pratések*, lid. *pratýsek*, SSJČ též *prapisek* ‚kamenný sloupek (např. v plotě)‘ — Podle Mch od **perti* ‚-přít, podpírat‘.
sloup stč. *slúp*, Jg též *slúp*, SSJČ, pol. *słup*, vše v nespecif. významu — Viz stloup, zjednodušením náslovné souhláskové skupiny.
sloupek Jg i *sloupec*, SSJČ, pol. *słupek*, vše dem., v nespecif. významu — Dem. od *sloup*, viz tam.
slumík jen nář.; Kt laš. — Snad z psl. **somikъ* ‚vodorovné břevno‘, srov. somíc. Náslovné *sl-* asi analogií podle *sloup*.
socha v sled. významu jen nář. (Jg „prostřední a hlavní část sloupu“, SSJČ nář. ‚sloupek u krovu‘, SSJ ‚dřevěná podpěra s dvojitým koncem‘, hlužˇ. ‚sloup‘ nespecif.) — Psl. **socha* ‚slabší kmen s pahýlem po větvi‘; přenesením.
somíc jen nář.; Kt *somice*, ALJ svč. ‚kamenný sloupek‘ (SSJ *somík* nář. ‚příční část na rámu dveří‘) — Podle Mch bylo asi v psl. **somьcь* ‚vodorovné břevno‘, přenesením.
sominec jen nář.; Bš *sominec*, ALJ han., val. — K témuž základu jako *somíc*, viz tam.
soška v sled. významu jen nář.; Jg a SSJČ dem. — Od *socha*, viz tam.
stloup jen nář. (stč. *stlúp*, Jg slc., též *stlp*, Kt *stlup* zast., SSJ *stĺp*, *stĺpok*, *stĺpik*, hlužˇ. *stolp*, *stolpik* — vše ‚sloup‘ nespecif.) — Psl. **stьlpъ*.

5 sloup Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — słúp Ru 5 — slúp Ju 7 — sloupek Po 1, Ju 2, 4, 5, Ru 1 — slópek Ju 6 — stupec Ju 2 — kuna Ru 3

6 AJŚ 437, SSA 5.3, OLA 939

Fi

27 tyčka v plotě (638) — *mapa s. 93*

1 M tyčka — týčka (tíčka 114, 115,117–119, 129,130, tíčkrle 115)
laťˇ
laťka (lajťka 335) — láťka — látka
lata 685, 712, 715, 736
latka
plaňka (pláňka 251, 406, 453, plaňko 224) — planka (též 306, 321, 461, plánka 313–315) — blaňka — blanka (též 461)
plotofka (též 215, 228, 320, 415, též plotufka 612, též plotovica 672)
vostávek (též 162)
vostávka
pletka (pletek 255)
pléščka 666, 677, 703 (plíščka 669, pliščka 671, plišťka 71, pléšček 676, plestva 457, 458)
ténka (tí- 411, 419, ti- 430, 463, 465, 518, 520)
brdlinko (brdlinka 225, šprdlinka 229, šprdliňka 229)
hráska 106,108, 110, 242
dračka 135, 325, 660
palcák
palasák 140, 152

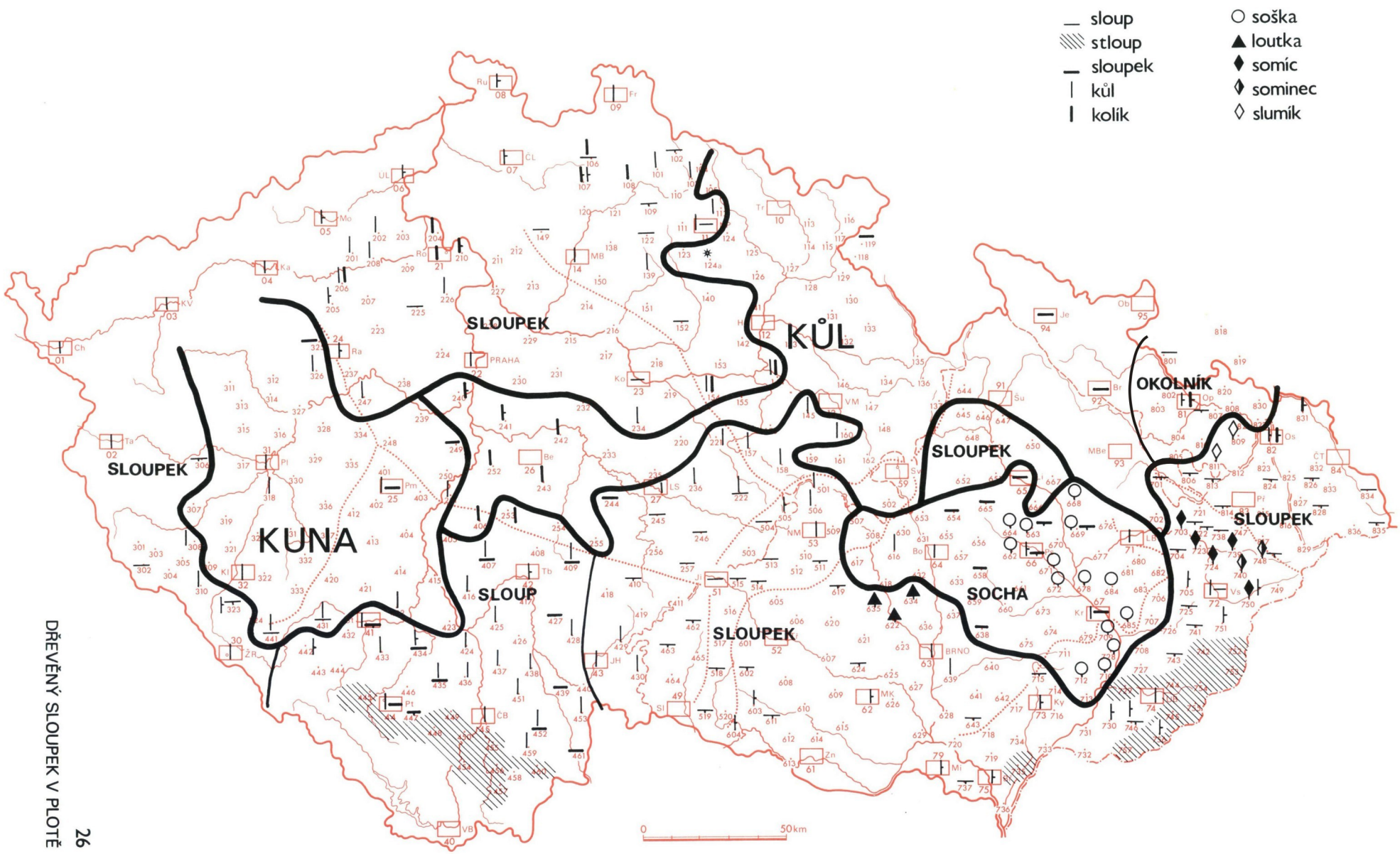
sloup
stloup
sloupek
kůl
kolík
soška
loutka
somíc
sominec
slumík
SLOUPEK
KŮL
KUNA
SLOUPEK
SLOUPEK
OKOLNÍK
SLOUPEK
SLOUP
SOCHA
SLOUPEK
0
50km

hůlka (hulka 65)
kolek 506, 628, 752 (kúl 751, kul 614, 615)
lišatka (lišetka 156, 157)
traláž f. 145, 147, 148 (trláž 144,162, traláž m. 145, 160, 161)
tralář m. 145, 154 (trelář 142, 253, tralář f. 227 trelát 142, 143, tralát 126)
tralářek (tralážek 233, telářek 154)
tralářka 239, 242 (traláška 145, 146, trláška 153, teláška 153)
šprle f. (šprlina 683, šprlík 753)
šprle n. (též 654, 684) — šprdle n.
štacheta (štachéta 710, 726, 729, štachétka 738, štaketa 71, štacholec 747, 83)
štachetle (štrachetle 319, štrachejtle 227, 228, 246, 248, 254, 320, štrachle 254)
štachetl (štachedl 307, štachejtl 149, štachet 818)
šticholec 146, 216, 217 (štircholec 216, štichole n. 218, štacholec 747, 83)
šejtka (zejt 123)
špingle f. (špíngle 456, 459, 460, špingle n. 749)
špingel m. (špingl 723, 749)
šteka 829, 836
šprušla 52, 63, 66 (šprusél 62, špršel 443, 454)
špelt 334, 444, 454 (špelta 328, 416, špel 643)
hont 719, 736, 737

S pilička 152, lišťička 158, střejholka 245, chráchorka 301, krákorka 301, samoslinka 310, mlovjina 460, mlovjička 460, krkoška 725, špila 734, špricle 05, 07

N deska 662, 670, šlahoun 217

2 Mapa zachycuje nářeční pojmenování tyčky v plotě. V souvislosti s touto reálii může jít o novější výrobek řemeslně upravený (řezáním a hoblováním) nebo předmět bez výraznějších úprav, tj. tenký kmínek stromu zbavený větví. V minulosti se vyskytovaly ještě ploty pletené ze slabších, k ohýbání vhodných prutů. Tyto věcné rozdíly našly odraz v pojmenování a jsou příčinou hojné dubletnosti, popř. vícečetnosti nář. výrazů. Zadání v dotazníku ukládalo explorátorům, aby si všímali i všech věcných rozdílů sledovaného předmětu. Výzkum doložil, že se výrazově oba jmenované typy tyček namnoze neliší a že dřívější názvy pro neopracované tyčky se často přenesly na novější typ. Ojediněle se však ještě vyskytla pojmenování, jež označují jistý druh tyček, např. *hont* znamená většinou tyčku silnější, neupravenou.

Shromážděný materiál přinesl vedle výrazných diferencí lexikálních i hojné rozdíly slovotvorné (např. *lať* × *laťka* × *lata*, *tralář* × *tralářek*), rodové (např. *ostávek* × *ostávka*, *špingel* m. × *špingle* f., *šprle* f. × *šprle* n.) a hláskoslovné; z těch však na mapě sledujeme jen ty nejvýraznější (např. *laťka* × *látka*, *tyčka* × *týčka*, *plaňka* × *blaňka*). Jazykovězeměpisná situace nás opravňuje řešit hláskovou diferenci *látka* × *latka* jako rozdíl slovotvorný. Výraz *látka* v již. Čechách je hláskovou obměnou slova *laťka* (to je formální dem. k *lať*), zatímco na vých. Moravě je podoba *latka* odvozena od slova *lata*. Mnohé ze zaznamenaných názvů jsou výrazy mající ještě další, zpravidla širší význam, např. *tyčka*, *hůlka*, *lať*, *kolek*, *plaňka*, *hrázka* (srov. též např. I-216 třísky, III-123 kulatá příčka u žebříku). Četné jsou názvy přejaté, většina z nich je původu německého (např. *lať*, *štacheta*, *šprle*, *štangle*).

Náš materiál byl srovnáván s materiálem zachyceným KLA. Údaji získanými KLA byla doplněna příslušná hesla v oddíle 4, pokud přinesly rozšíření informací o výskytu jednotlivých slov. KLA registruje některá další pojmenování tyčky v plotě, která naším výzkumem již nebyla zjištěna. Jsou to např. slovo *pička* hojně doložené z Hořicka a Jičínska, výraz *panenka*, který se běžně vyskytoval na Žambersku a v okolí Rychnova nad Kněžnou, název *šarholec* žaznamenaný na Roudnicku, pojmenování *týsa* objevující se na Žambersku a Lanškrounsku a podoba *tesa* evidovaná v okolí Ústí nad Orlicí, Nového Bydžova a Poličky.

3 V pestrém jazykovězeměpisném obraze velké území zabírají ne plně terminologizované výrazy *tyčka*, *plaňka*, *lať* a *laťka*. Slovo *tyčka* pokrývá zhruba oblast svč. nář. s přesahem do střč. nář., sev. část čes.-mor. a střm. nář. a proniká, zpravidla jako novější dubleta, i do areálů jiných tradičních názvů; hlásková obměna *týčka* tvoří dva menší areály jednak na širším Náchodsku, jednak ve středním pásu vm. nář. a na přilehkém Kroměřížsku. Pojmenování *plaňka* zahrnuje přibližně záp. polovinu Čech s výjimkou nejzápadnějšího úseku, varianta *blaňka* se vyskytuje hlavně na Roudnicku. Jejich hláskové obměny *planka* a *blanka* jsou běžné v širokém zč. a jzč. okrajovém pásu. Ne zcela vyhraněné území zaujímá označení *lať* a *laťka*; nejčastěji se objevují v již. části střm. nář., na Boskovicku a Litovelsku a v nář. čes.-mor.; jako mladší dublety jsou hojné i v Čechách, soustředěnější ze-

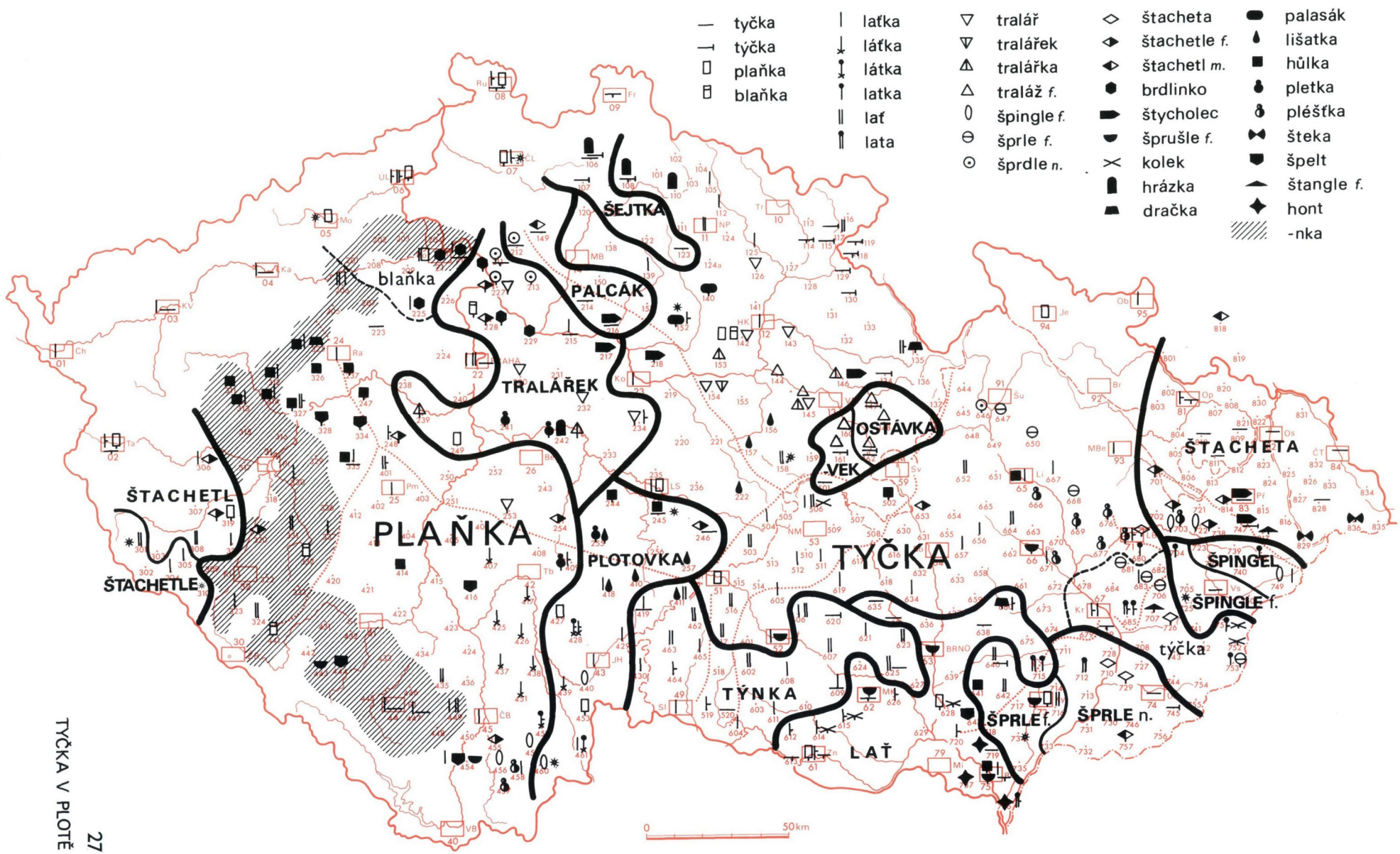
tyčka
týčka
plaňka
blaňka
laťka
láťka
látka
latka
lať
lata
tralář
tralářek
tralářka
traláž f.
špingle f.
šprle f.
šprdle n.
štacheta
štachetle f.
štachetl m.
brdlinko
štycholec
šprušle f.
kolek
hrázka
dračka
palasák
lišatka
hůlka
pletka
pléšťka
šteka
špelt
štangle f.
hont
-nka
ŠEJTKA
PALCÁK
blaňka
TRALÁŘEK
OSTÁVKA
VEK
ŠTACHETA
ŠTACHETL
PLAŇKA
PLOTOVKA
TYČKA
ŠPINGEL
ŠPINGLE f.
týčka
TÝNKA
ŠPRLE f.
ŠPRLE n.
LAŤ
0
50 km

jména v oblasti jzč. nář. V již. Čechách je pak častá podoba *láťka*, objevuje se tam i forma *látka*. Na Holešovsku a Kyjovsku byly místy zaznamenány obměny *lata* a *latka*.

Pro jv. Čechy je charakteristické označení *plotovka*, na jz. Moravě až téměř po Brno vytváří souvislou oblast název *týnka*. Širší Litomyšlsko vyděluje lexém *ostávek*, varianta *ostávka* je běžná na sousedním Českotřebovsku. Na Olomoucku je typickým výrazem *plést'ka*, s ním příbuzné slovo *pletka* se dokládá z vých. Táborska, jiná forma (*plestev*) z Doudlebska. Zvláště na Rakovnicku je časté slovo *hůlka* (porůznu se objevuje i na jiných místech Čech a Moravy). Výraz *lišatka* je doložen především z míst záp. od Jihlavy a z Hlinecka. Již. a jv. od Mladé Boleslavi je běžné pojmenování *palcák*. Lexém *brdlinko* tvoří malý areál na Roudnicku a sev. od Prahy.

Dvě od sebe vzdálené oblasti vytvářejí přejaté názvy ze stejného základu, a to výraz *štacheta* ve Slezsku a v přilehlém úseku vm. nář. a podoby *štachetle* na Chodsku a porůznu i jinde a *štachetl* na zč. okraji. Na sev. Valašsku jsou běžné výrazy *špingle* f. (toto slovo se odděleně objevuje též v již. Čechách) a *špingel* m. (na sev. Vsetínsku). Pro vm. nář. je nejtypičtější označení *šprle*. Varianta rodu ženského je běžná na širším Kyjovsku s přesahem do jv. částí nář. střm., nachází se i v sev. a vých. okrajových oblastech střm. nář. Podoba středního rodu je příznačná pro Uherskohradišťsko a Horňácko. Malý areál vytváří odděleně na Mělnicku její hlásková obměna *šprdle* (v návaznosti na *brdlinko*). V jádru stč. nář. tvoří areál výraz *tralářek*. Podoba *tralář* se vyskytla zejména v širším okolí Hradce Králové, Vysokého Mýta a Kolína, obměna *tralářka* tam byla zapsána spíše sporadicky. Varianta ženského rodu *traláž* je doložena především z Českotřebovska. Na sev. Kolínsku a v jiných místech vých. Čech bylo zapsáno pojmenování *štycholec*. Slovo *šejtka* tvoří menší území sev. a vých. od Mladé Boleslavi.

Ostatní výrazy nevytvářejí výrazné areály, jsou buď rozptýlené, nebo doložené víceméně sporadicky: *hrázka* (zejména v Podkrkonoší), *palasák* (na Novobydžovsku), *kolek* (na Znojemsku a Vsetínsku), *hont* (na Břeclavsku), *šprušle* (na jzč. okraji a v jm. městech), *špelt* (na sv. Plzeňsku a ojediněle v jč. nář.), *šteka* (na Jablunkovsku) a další.

V mluvě měst se vedle tradičních názvů shodných s venkovským okolím prosazují většinou jako nové výrazy *tyčka* a *laťka*.

4 **blanka** v sled. významu jen nář.; Jg, ALJ čm. — Adaptací výrazu přejatého z něm., viz plaňka.

blaňka jen nář.; KLA též Semilsko, *zblaňka* Královédvorsko, *blaněk* Přeloučsko (Jg *blaňky* „dřeva v chlévě dohromady daná co podlaha“, Kt ‚polosilný kmen‘) — Viz blanka a plaňka.

brdlinko jen nář.; KLA *brdlenka* Ledečsko (stč. *brdlo* ‚brdo tkalcovské‘, Jg *brlení* ‚mřížoví‘, Kt *brlina* ‚tlustá tyč‘, SSJČ *brlenka, brlina* ‚tyčka, laťka v brlení, tj. v zábradlí, mřížoví‘) — Z psl. **brъdlo*; počáteční *brd-* ukazuje na vliv subst. *brdo* (psl. **bьrdo*, pův. ‚tyčka‘, pak ‚tkalcovské brdo‘).

dračka v sled. významu jen nář.; ALJ mor. — Patrně přenesením výrazu *dračka* ‚tříska‘ na sledovanou reálii (Jg i SSJČ ‚louč‘). Srov. II-216 třísky.

hont jen nář.; Bš Valašsko (stč. ‚prkno‘, Jg ‚fošna, tlusté prkno‘, Kt ‚větší lať‘) — Podle Mch přejato z některého románského jazyka.

hrázka v sled. významu jen nář.; ALJ svč. (Jg „strom slabý, as jako ruka, k jakékoli potřebě sloupaný, bidlo“) — Specifikací form. dem. od nář. *hráze* (Jg ‚bidlo‘).

hůlka v sled. významu jen nář. (Jg i SSJČ *hůl*) — Formální dem. od *hůl*, specifikací.

chráchorka jen nář. — Hláskovou obměnou z *krákorka*, viz tam.

kolek v sled. významu jen nář. (stč. i *kólek* ‚kůl, kolík‘, Jg i *koleček* mor. ‚oklestek‘, SSJČ nář. ‚kolík, dřívko vůbec‘) — Formální dem. od *kůl*, specifikací.

krákorka v sled. významu jen nář. (Jg *krakholec* „dřevo, v němž váha u pumpy jest“) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Kragholz* – Jg).

krkoška jen nář. (Jg, SSJČ nář. i SSJ nář. ‚suk, tenká větev, tenký kmen‘, Kt ‚zbytek ulomené větve na stromě‘, *krkoškový plot*) — Nejasné.

lať v sled. významu jen nář. (stč. *lat*, Jg i *lat* ‚žerď dlouhá, čtverhranná‘, SSJČ ‚plochá dřevěná tyč‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm., viz lata, příklonem k subst. typu *píseň*.

lata v sled. významu jen nář.; hluž. *lata* (stč. *lata* (?), Jg mor. ‚laťˇ, SSJ *lata* ‚deska‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Latte* ‚lat‘).

latka jen nář.; ALJ vm., SSJ dem. — Formální dem. k *lata*, viz tam.

laťka Jg i SSJČ dem., SSJ *latka* dem., dluž. *latka* — Formální dem. k *lať*, viz tam.

látka v sled. významu jen nář. — Viz láťka, depalatalizace *ť* > *t*.

láťka jen nář. — Z *laťka*, dloužením kmenové samohlásky u dvojslabičných slov v jzč. nář.

lišatka jen nář. — Patrně od *lišta* ‚laťka‘.

lištička v sled. významu jen nář. — Přenesením form. dem. od *lišta* (to ze střhn. *liste*).

mlovička, mlovina jen nář. (Jg *mlov* f., *mlovina* ‚tyčka na ohražení pole, žerď‘) — Nejasné.

ostávek jen nář.; Jg (SSJČ též *odstávek* — obě nář. ‚mladý stromek nebo větev použité jako kůl plotu‘) — K nář. *ostavět* ‚obstavět‘.

ostávka jen nář. — Viz ostávek.

palásek jen nář.; ALJ podkrk. (Jg *palasek* „pníček strmící ze země, dřevce, kyj, klacek“) — Nejasné, podle Mch k *parkos* ‚odnož z kořene stromu‘, to od *pastorek* ‚vedlejší odnož‘. Specifikací.

palcák v sled. významu jen nář.; ALJ podkrk. — Patrně od *palasák* adideací k *palec*.

pilička jen nář. (Jg *pílen, pílený* slc. ‚pilou řezán‘) — Od nář. *pílit* ‚řezat pilou‘.

planka jen nář. (Jg ‚dřevo, jímž se zahrazuje pole‘, SSJČ *planka* pl. n. nář. ‚dřevěná trámová ohrada starého chodského dvora se stříškou‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Planke*).

plaňka SSJČ též *plaňko* říd. (Jg ‚dřevo, jímž se zahrazuje pole‘, SSJČ *plaňka* pl. n. nář. ‚plaňkový plot‘) — Viz planka, cizí *nk* se adaptovalo jako *ňk* (srov. *verbuňk*). Nelze ani vyloučit přiklonění k *pláňka* ‚planý ovocný strom‘.

plést'ka jen nář.; Jg *plestev, pleství* ‚oklestek, klacek v plotě‘, Bš (Jg *pleství* též ‚stěna z prken, hlínou obalená‘) — Od *plestev*, to z *plést*.

pletka v sled. významu jen nář. (Kt ‚něco pleteného nebo k pletení‘) — Od plést, specifikací.

plotovka Kt též *plotůvka* ‚menší kůl v plotě‘, SSJČ též *plotůvka* říd., KLA svč. — Univerbizací spojení *plotová tyčka*.

samoslinka jen nář.; SSJČ *samoslička* nář. ‚tyčka z uschlého stromu‘ (Kt *samoschlice*, *samoschlička*, *samoslička* ‚(samo)uschlý strom‘) — Hláskovou úpravou složeniny ze spojení *samo* + *uschlá* (*tyčka*).

šejtka jen nář.; ALJ podkrk. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Scheit* ‚poleno‘, Jg *šejt* ‚štípané dříví, poleno‘, SSJČ *šajt*, *šejt* nář. ‚velké (rozštípnuté) poleno‘).

špelt jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (středohornoněm., středodolnoněm. *spelte* ‚oštípnuté dřevo, odštěpek s hrotem‘).

špile f. jen nář.; ALJ vm., KLA též Novobydžovsko, Příborsko (Jg *špilka* dem. od neobvyklého *špila* ‚špendlík‘, Kt *špílek* ‚špejl‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Spille* ‚špejle, rozporka‘).

špingle, špingel jen nář.; ALJ *špingle* jč., *špingla*, *špingl* vm. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Spängel*, *Spengel* ‚dřevěná příčka‘).

šprdle n. jen nář.; KLA *šprdleň* Kroměřížsko, *šprdlen* Slavkovsko — Viz šprle, *-dl-* patrně vlivem výrazu *brdlinko*, s nímž zeměpisně souvisí.

šprle f., n. jen nář; Kt f., SSJČ f. i n., obě nář., Bš *šprla* f., KLA *šprleň* Holešovsko, Kojetínsko (Jg n. ‚mečíky, šprysle‘, Kt *šprla* f. ‚plot‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Sperrlatten* ‚brlení‘).

šprušle v sled. významu jen nář. (SSJČ též *sprušle*, *šprusel*, vše ‚příčka u žebříku‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (střhn. *spruzil*), viz šprycle.

šprycle jen nář.; KLA Novopacko, vč., vm. (Jg *šprejsel*, *šprysl*, SSJČ *šprycl*, *šprysel*, vše ‚příčka u žebříku‘, Kt *špryncle* ‚příčka u žebřiňáku‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Spreize* ‚příčka‘, podle Mch *Sprinzel* ‚příčel (žebříku)‘).

štacheta jen nář.; SSJC nář. (Jg ‚špičaté koly, kolí‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Staket* ‚tyčkový plot‘).

štachetl jen nář.; ALJ *štachýt* vm., KLA *štachejtlík* Rakovnicko — Viz štacheta.

štachetle jen nář.; SSJČ nář., též *štachejtle* nář. — Viz štacheta.

štangle f. jen nář. (Kt ‚tyč, žerď, ráhno‘, SSJČ ‚tyč‘ poněkud zast. ob.) Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Stange* ‚tyč, bidlo, žerď‘).

šteka jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Stecken* ‚hůl, tyčka‘).

štrejholka jen nář.; ALJ *štrejholec* Ledečsko — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Streichholz*).

štycholec jen nář.; KLA též Ledečsko, Kt *štycholcový plot* — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Stichholz*).

tralář v sled. významu jen nář.; ALJ podkrk. (Jg *traláře*, *tralaře* ‚stromky k latím uvázané‘, SSJČ *tralář* ‚mřížoví z latěk‘) — Viz traláž, záměnou *ž* a *ř*.

tralářek jen nář. — Formální dem. k *tralář*, viz tam.

tralářka jen nář.; SSJČ dem. slang., *trelážka* dem. (Kt *tralářkový plot*) Změnou rodu k *tralářek* (viz tam) podle shodných plurálových forem. Případně též působením výrazů *plaňka*, *tyčka*.

traláž f. v sled. významu jen nář. (SSJČ *treláž* f., *traláž* slang. ‚mřížoví z latěk‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (středoněm. *Tralje* ‚mříž‘).

tyčka Jg, SSJČ, SSJ, pol. *tyka*, hluž. *tyč*, *tyčk* — u všech nespecifikovaný význam ‚tyč‘ obecně — Podle Mch z něm., specifikací.

týčka jen nář.; ALJ vm. — Viz tyčka, dloužením kořenného vokálu.

týnka jen nář.; Jg, Kt i *týňka* (stč. *týn* ‚plot, ohrada‘, SSJČ *týn* ‚ohrazené místo‘) — Formální dem. k *týn* ‚ohrazené místo‘, přenesením.

5 tička Ju 2 — laťˇ Ju 1, 6, Ru 5 — łaťka Ru 4 — łata Ju 7 — łatka Ju 7 — plaňka Ru 2, 3 — planka Ru 2 — blanka Ru 1 — blaňka Ru 1 — lajsna Ju 5 — štachétka Ju 4 — štachejtle Ju 1 — štachejta Po 1 — štachejt Po 1 — tralářka Ju 3 — traláška Ju 2 — létva Ju 5 — taraba Ju 7

6 ASJ IV 195, SSA 5.4, OLA 940

Fi

28 podélný trámek v plotě (639) — *mapa s. 97*

1 M laťˇ (laťka 646)
lata
příčka
tesa (tes m. 130)
blaňka 110, 140 (zblaňka 125, plaňka 125, blanka 140)
blaňek 151, 153,154, 218
rígl (ríkl 304, rygl 682, 702–704, 706, prigl 662, 670) — rygel (rýgel 739, 740) — rihl 116–119 — lígr
rygle f. — ligre 405, 406, 412
riglina 439, 440 (ligrina 439)
žerď (žerdž 836, žerďe f. 252, 433)
šlahoun 204, 217, 219
mlovjina 455, 458, 459 (mlovjína 457, mlovjička 460)
špona 458, 460
drát
hradba 254, 255, 424
hráz 115,118,135,136
hrázka 105, 135
hrazda 106,107
p„atfa 801 (platvica 802, p„atefka 820)
šraňek 310, 742, 751, 753 (šraňk 241, 316, šrank 335, šraňka 327)
vostrev 443, 445, 447

bidlo 108, 206, 233

S třeslo 117, ližina 222, sflak 332, lajsna 456, rajzle n. 669 nedubl., brlina 748, bryga 750 nedubl., parchaňica 810 nedubl.

N tyčka, tyč

2 Mapa zachycuje nářeční výrazy pro podélný nosný trámek v tyčkovém plotě. Shromážděná pojmenování se liší nejen lexikálně, ale i slovotvorně (např. *hráz* × *hrázka* × *hrazda*, *rýgl* × *ryglina*), rodově (např. *rýgl* × *rygle*), morfologicky (např. *lať* × *lata*) a hláskoslovně (např. *rýgl* × *rygel* × *rýhl* × *lígr*).

SSJČ pro sledovanou reálii registruje jednak označení *rýgl* (s variantami *rygl*, *rýgle*, *rygle*), které hodnotí jako výrazy slangové z oblasti stavebnictví, jednak pojmenování *paždík* jako odborný výraz z téhož oboru.

Většina mapovaných nářečních pojmenování jsou specifikované názvy různých tyčí, např. *žerď*, *bidlo*, *mlovina*, *hráz*, *ostrev*, nebo přenesená pojmenování označující původně určité druhy trámků, např. *platva*, *šlahoun*, *ližina*. Nelze vždy s jistotou stanovit, zda jde o skutečné termíny. Je pravděpodobné, že informátoři dokonce některé výrazy použili jen ad hoc.

Z velké části jde o názvy přejaté, např. *rýgl*, *lať*, *blanek*. Srov. III-27 tyčka v plotě, I-206 lať.

Výraz *rýgl* nepodléhá pravidelným hláskovým obměnám, nápis na mapě a podobu slova v komentáři uvádíme v tomto případě s písmenem *ý*, protože takto je pravopis slova kodifikován v SSJČ.

3 Nejrozšířenější výraz *rýgl* je běžný téměř po celém území našeho národního jazyka s výjimkou některých okrajových oblastí; není také doložen ze dvou areálů vnitrozemských, a to z Benešovska s Příbramskem a z území mezi Hradcem Králové a Vysokým Mýtem. Pro Čechy je charakteristická spíše podoba *lígr*, na Náchodsku a v přilehlých bodech v Kladsku vytváří mikroareál varianta *ryhl*, již. úsek slez. nář. a sev. okraj vm. nář. se vyděluje formou *rygel*. Řídké jsou obměny rodové a slovotvorné: podoba *rygle* byla zaznamenána na širším Příbramsku (s dubletou *ligre*) a porůznu na Moravě a odvozenina *ryglina* na Jindřichohradecku.

Pojmenování *lať* vytváří několik od sebe oddělených areálů, a to na Rakovnicku, Příbramsku a Benešovsku, v Podkrkonoší s Novopackem a dále na Zábřežsku s výběžkem až na sev. okraj čm. nář. Forma *lata* je typická pro Slezsko, Litovelsko s Prostějovskem a dále pro Uherskobrodsko.

Kompaktní areály tvoří také další výrazy: *drát* na širším Břeclavsku, *mlovina* na Doudlebsku a Českobudějovicku, *žerď* zejména na Strakonicku a Prachaticku, *tesa* na Královéhradecku a Vysokomýtsku.

V záp. polovině svč. nář. se porůznu vyskytuje výraz *blaňka*, podoba *blaněk* je doložena ze sev. a vých. Kolínska, na Kolínsku se také objevuje označení *šlahoun*. Z Náchodska a podorlického úseku se dokládá pojmenování *hráz*, obměna *hrázda* byla zapsána v úseku podještědském. Pojmenování *hradba* se uvádí především z území sv. od Tábora a lexém *ostrev* z Prachaticka, na vých. Doudlebsku byl zaznamenán název *špona*, sev. Opavsko charakterizuje označení *platva*.

Rozptýlenější výskyt mají lexémy *šraněk* (zejména na sev. Plzeňsku a jv. Valašsku), *příčka* (na Prostějovsku, již. od Brna aj.) a *bidlo* (řídce v Čechách). Ostatní pojmenování byla zapsána pouze sporadicky.

Ve městech byla položka zkoumána jen u staré generace a stav městské mluvy – až na nepatrné výjimky – odpovídá venkovskému okolí.

4 **bidlo** v sled. významu jen nář. (stč., Jg, SSJČ, u všech ‚delší tyč, žerď‘) — Specifikací.

blaněk jen nář. — Změnou rodu z *blaňka*, viz tam.

blaňka jen nář. (Jg *blaňky* „dřeva v chlévě dohromady daná“, Kt ‚polosilný kmen‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Planke* ‚latka, fošna‘).

brlina v sled. významu jen nář. (Jg *brla* ‚hůlka‘, Kt „tlustá tyč“, SSJČ též *brlenka* ‚tyčka, lať v brlení, Bš ‚tyč, tenké dřevo‘) — Specifikací.

bryga jen nář. (Bš ‚žerď‘ Novojičínsko) — Specifikací.

drát v sled. významu jen nář. — Snad z nář. *draň* ‚tenká deska, tříska‘ (psl. **dьrańь* z **dьrati* ‚drát‘), které bylo lid. etymologií přikloněno k běžnému *drát* m.

hradba v sled. významu jen nář. (Jg *hradba z prken* ‚deskový plot‘) — Přenesením výrazu pro celek na jeho část (SSJČ ‚plot, hrazení‘).

hráz v sled. významu jen nář. (Jg i *hráze* „jakýkoliv sloup, kolí sloupané k jakékoliv potřebě“) — Specifikací.

hrázda jen nář. (Jg „bidlo rovné, uťaté z jakéhokoli stromu“) — Od *hráz*, viz tam.

hrázka v sled. významu jen nář. (Jg „samorostlá tyč, lať, bidlo“) — Od *hradit*, *hráz*.

lajsna jen nář. (Kt, SSJČ ob., SSJ *lajšna* — vše ‚lať‘) — Přenesením nář. výrazu přejatého z něm. (*Leiste* ‚lišta‘).

lata v sled. významu jen nář. (stč., Jg nář. mor., SSJ, pol. a hluž. *lata*, u všech ‚lať‘) — Specifikací výrazu přejatého z něm. (*Latte* ‚žerď, tyčka, bidlo‘).

lať v sled. významu jen nář. (Jg „žerď dlouhá, obyčejně čtverohranná“, SSJČ ‚plochá dřevěná tyč‘) — Specifikací.

lígr jen nář. — Přesmykem z *rýgl*, viz tam.

ligre n. jen nář. — Viz lígr a rygle.

ližina v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚dřevěný trámec pro posouvání těžkých břemen‘).

mlovina jen nář. (Jg též *mlov* ‚žerď, ostrev, plot‘, popř. „tyčky, jimiž se pole ohražují“) — Specifikací.

ostrev v sled. významu jen nář. (Jg ‚tyč, žerď‘, Bš *vostrev* záp. Morava, *ostrba* slez. ‚žerď, tyč, tyčka‘) — Specifikací nebo přenesením (Jg i SSJČ zast. a nář., oba ‚okleštěný strom s delšími pahýly větví, užívaný kdysi jako žebřík‘).

parchanice jen nář. (SSJČ *parkán*, *parkan* ‚menší hradba kolem pří-

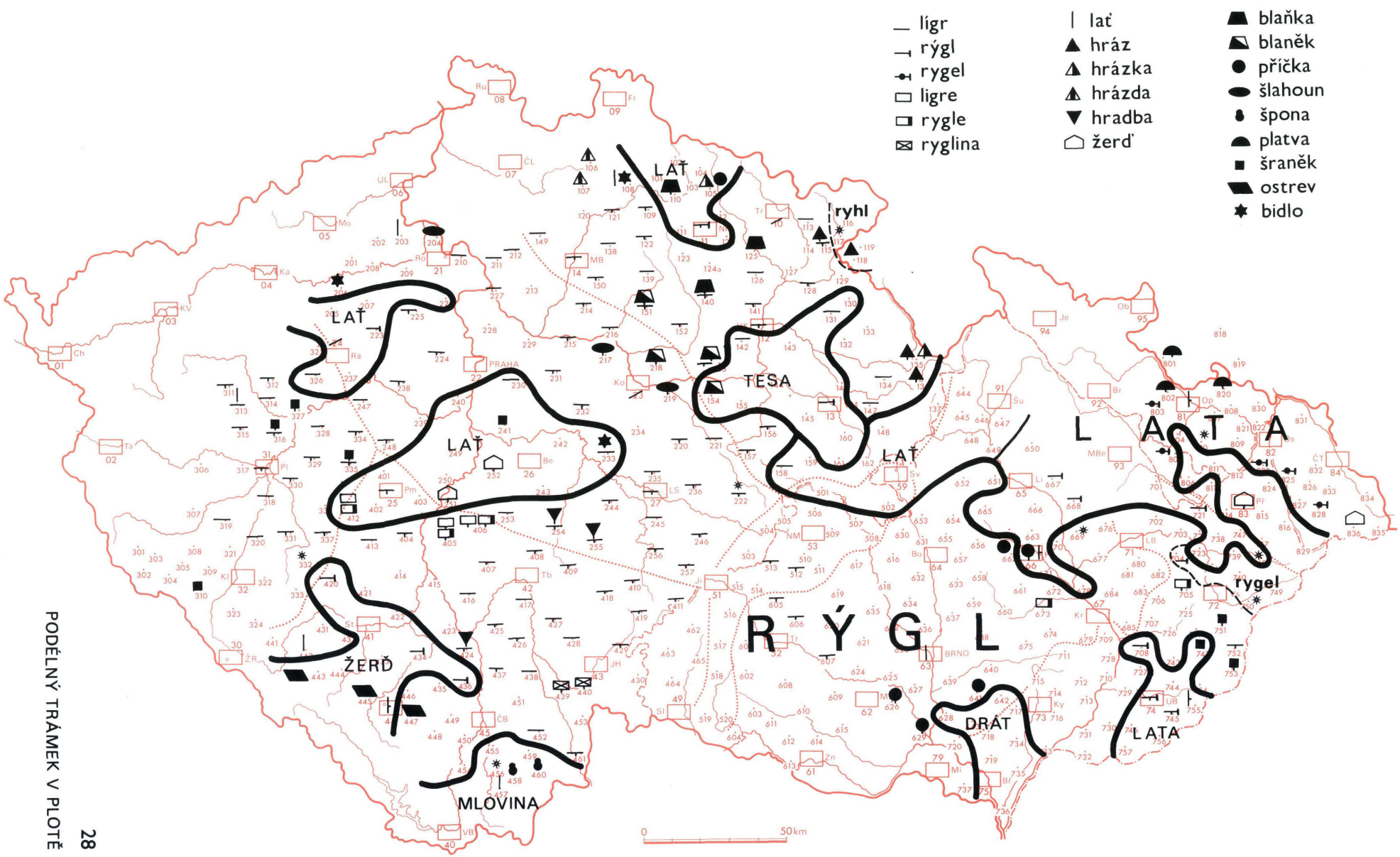

PODÉLNÝ TRÁMEK V PLOTĚ

kopu‘, Bš *parkan* ‚prkenná ohrada kolem zahrady‘ vých. Morava) — Specifikačním sufixem k výrazu přejatému z něm. (nář. *Parchan* ‚prkenný plot‘).

platva jen nář. (ALJ *plátva* ‚podkrovnice, tj. základní trám ve střeše‘ slez., pol. *płatwa, płatew* ‚trám spojující krokve‘) — Specifikací nebo přenesením.

příčka v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ ‚co spojuje dvě postranní části‘) — Specifikací.

rajzle jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Reis*(*el*) ‚větev‘).

rygel jen nář. — Viz rýgl, odstraněním pobočné slabiky.

ryhl jen nář. — Viz rýgl.

rýgl SSJČ též *rygl* stav. slang (Jg *rygel* ‚závora‘) — Přejato z něm. (*Riegel* ‚příčné dřevo, příčka‘).

rygle f. SSJČ též *rýgle* ž. pomn. stav. slang — Viz rýgl, změnou rodu.

ryglina jen nář. — Viz rýgl, specifikačním sufixem.

svlak v sled. významu jen nář. (Jg „příční dřevo, kteréž dvě neb více dřev jiných dohromady uváže“, SSJČ tech. ‚výstužné prkno napříč spojující několik prken‘) — Specifikací.

šlahoun v sled. významu jen nář. — Přenesením (Jg „silné dvě hráze přes střechu uvnitř položené a do krovu zadělané, aby jej držely“, SSJČ ‚silná větev‘).

špona v sled. významu jen nář. (Jg *špon* ‚tříska‘, SSJČ tech. slang ‚tříska, hoblina‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Span* ‚tříska‘).

šraněk jen nář.; Jg — Přenesením (Jg též *šraňk*, SSJČ *šraňk*, řid. *šrank* ob. — oba ‚závora, ohrada, zábradlí‘).

tesa v sled. významu jen nář.; Bš záp. Morava (Jg též *teseje, tesej* ‚otesané dřevo‘, SSJČ i *tes* m. ‚lať, trám‘) — Specifikací.

třeslo jen nář. (podle Mch *treslo* slc. ‚laťka v plotě‘, *tréslo* ‚ohradní dřevo‘) — Specifikací.

žerď v sled. významu jen nář. (Jg „hůl dlouhá nestrouhaná“, SSJČ ‚delší tyč, zprav. dřevěná‘) — Specifikací.

5 lať Ju 3, 6, Ru 2, 3 — rígl Ju 2, 4, Ru 4 — rigl Ru 5 — lígr Ju 2 — ligr Ju 3 — příčka Ju 7 — linka Ju 7 — štafl Ju 2 — štafle f. Ju 2 — šlemeno Ju 1

6 AJŠ 438

Fi

29 vrátka v plotě (640) — *mapa s. 99*

1 M vrátka plt. (vracka 801)
branka — bránka — braňka (bráňka 127, 235)
dvířka plt. — dvírka — dvérka (dvercka 818)
dvérca (dvírca 684, dvírce 307)
dvorek 802, 807
lísa
líska (léska 611)
furtka

N lísa ‚vysouvací díl plotu (ohrady)‘

2 Mapa zachycuje nář. označení pro vrátka v plotě. Ta se většinou vyráběla z tyček (zpravidla řemeslně upravených) nebo desek, později i z plechu. Namnoze se věcné rozdíly odrazily i v pojmenováních. Na Moravě jsou častěji plná prkenná vrátka nazývána *vrátka* nebo *dvířka*; slovo *branka* tam označuje spíše vrátka tyčková (laťová). Jak vyplývá i z explorátorských poznámek, jde o položku sémanticky i výrazově nevyhraněnou. Na výše uvedené odlišnosti jsme proto při mapování nebrali zřetel.

Získaný materiál vykazuje vedle rozdílů lexikálních též diference slovotvorné (*lísa* × *líska*, *dvérka* × *dvérce*) a hláskoslovné (*branka* × *bránka* × *braňka*, *dvířka* × *dvírka* × *dvérka*).

Výrazy *lísa, líska* jsou kartografovány jen v případech, kdy skutečně označují námi sledovanou reálii. Nebyly tedy mapovány ve významu ‚vysouvací díl plotu (ohrady)‘. U některých informátorů znamená slovo *líska* menší vrátka.

3 Pro mapu je charakteristická určitá prostupnost areálů jednotlivých výrazů a jejich častá dubletnost i tripletnost.

Rozsáhlý je zejména areál mor. a vč. názvu *bránka* a jeho poměrně hojně se vyskytujících, avšak zeměpisně nevyhraněných variant *branka* a *braňka*. Poslední pojmenování se objevuje hlavně mezi Prahou a Kolínem s přesahy až na Mladoboleslavsko a Ledečsko.

V Čechách vytváří velké území ještě slovo *dvířka*; je typické pro jzč. nář., podoba *dvírka* je příznačná pro oblast severně a východně od Prahy až k Nové Pace, dále se vyskytuje v podorlickém úseku, v centrální části střm. a v sev. úseku čes.-mor. nář. V záp. Slezsku je nejběžnější forma *dvérka*, slovotvorná obměna *dvérce* je doložena z Opavska.

Několik areálů vytváří pojmenování *vrátka*, a to v sev. Čechách, dále na Českobudějovicku a na jz. Moravě, na Zábřežsku, v již. a vých. Slezsku; poměrně často se vyskytuje i jinde po celém zkoumaném území.

Výraz *lísa* (s méně frekventovanou obměnou *líska*) je typický pro oblast s centrem na Benešovsku s přesahy k Příbrami, Ledči a Táboru a dále pro mikroareál jv. od Čes. Budějovic.

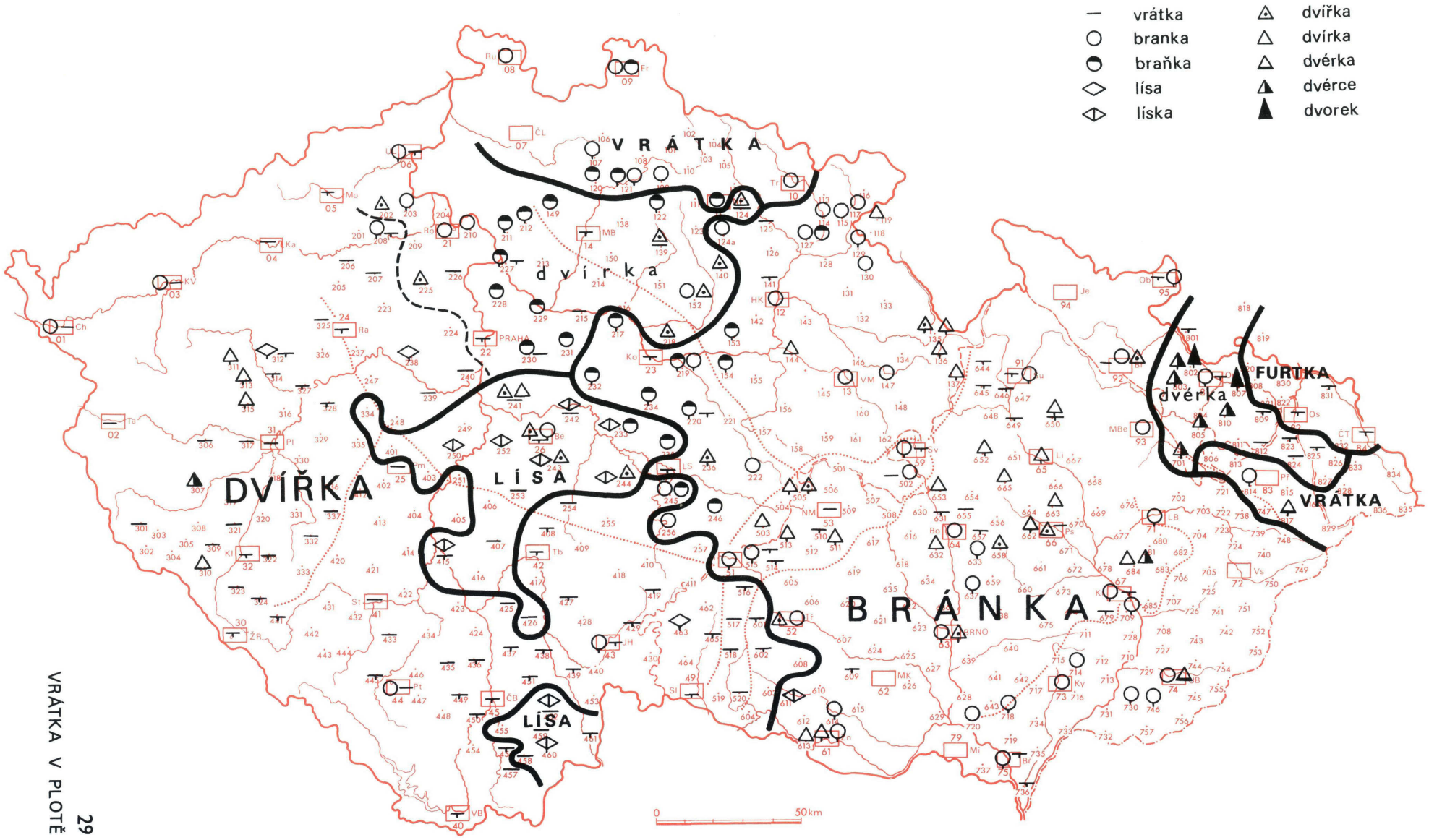
vrátka
branka
braňka
lísa
líska
dvířka
dvírka
dvérka
dvérce
dvorek
VRÁTKA
dvírka
DVÍŘKA
LÍSA
BRÁNKA
LÍSA
FURTKA
dvérka
VRÁTKA
0
50km

Jako okrajové regionalismy se jeví označení *furtka* (na Hlučínsku a Těšínsku) a *dvorek* (na užším Opavsku).

Situace ve městech se od venkovského okolí odlišuje zejména na Moravě, kde naprosto převažuje výraz *branka*.

4 **branka** stč., Jg, SSJČ — u všech dem., pol. *bramka* — Formální dem. k *brána* (psl. **borna*).
bránka jen nář.; SSJ — Viz branka; podoba s nezkrácenou kořennou samohláskou.
bráňka jen nář. (Jg dem. ‚zbraň') — Viz branka; podoba s *ň* snad vlivem slovesa *bránit*.
dvérce plt. stč. *dvércě, dvercě*, SSJČ *dvérce* i *dverce* říd. pomn. kniž., *dvírce* pomn. nář. — vše ‚dvířka', SSJ *dvercia* i *dverce* — Od psl. **dvьri* dem. sufixem *-ce*.
dvérka plt. stč. též *dvérky*, Jg, SSJČ též *dverka* pomn. nář. — Viz dvířka.
dvírka plt. Jg *dvýrka* pl. n. dem., SSJČ zdrob. říd., SSJ *dvierka* — Viz dvířka.
dvířka plt. stč. *dvěrcě, dvéřky*, Jg též *dvéřka* pl. n. a *dvéřky* plt. — obě dem., SSJČ dem. — Dem. od *dvéře*.
dvorek v sled. významu jen nář. (SSJČ dem. ‚dvůr') — Přenesením významu na základě věcné souvislosti a zvukové podobnosti.
furtka jen nář.; pol. — Adaptací výrazu přejatého z něm.; návaznost na polské jazykové území.
lísa Jg též *lésa* ‚pletené dvéře', SSJČ ‚úzká dvířka v plotě' (stč. *lésa* ‚proutěná rohož') — Psl. **lěsa* ‚pletivo, košatina (v různé funkci)'; rozšířením významu.
líska Jg též *léska* — obě dem., SSJČ ‚úzká dvířka v plotě' — Dem. od *lísa*, viz tam.
vrátka plt. Jg dem., SSJČ, SSJ, hluž. *wrótka* — Dem. k *vrata* (to z psl. **vorta*).

5 branka Ju 2, Ru 4 — bránka Ju 2, 4–7 — dvířka Ju 1, Ru 3 — dvírka Ju 1, 2, Ru 4 — dvirka Ru 1 — dwirka Po 1 — dvérka Ru 5 — lísa Ru 2 — přílazek Ru 5

6 AJŚ 439, AJK 217, 218

Fi

30 pole (1184) — *mapa s. 101*

1 M pole — póle — púle 103, 105, 106, 108
polo
role f. (róle 501)
rolí f.
role n.
rolí n.
grunt — krunt
S ďeďina 301

2 Mapa ukazuje zeměpisnou diferenciaci nář. pojmenování pro obdělávaný pozemek osévaný zemědělskými plodinami. Ve spisovném jazyce nese označení *pole*, zast. *role*.

Vedle rozdílů lexikálních byly zaznamenány protiklady morfologické (*role* f. × *role* n.; *role* f. × *rolí* f.; k rozdílu *pole* × *polo* viz IV-6 pole) a hláskoslovné (*pole* × *póle* × *púle*; *grunt* × *krunt*).

Někdy byl u výrazů jinde ekvivalentních zjištěn významový rozdíl, který vyplývá ze starého stavu. Substantivum *pole* podle Mch původně označovalo širou rovinu neobdělávanou a s divoce rostoucími rostlinami, naproti tomu oraný pozemek byl *role*. Výraz *pole* označuje ve slez. nář. všechny pozemky, krajinu mimo osady, zatímco výraz *role* jen ornou půdu. V svč. nář. slovo *role* pojmenovává všechny pozemky nebo souvislý pruh polí, větší celek půdy, ale někdy také jen to, co se oře. V jzč. nář. bylo v některých lokalitách označení *role* využito pro pole zorané a zarostlé plevelem.

O původně větším rozsahu výrazu *role* svědčí také pojmenování pro ropuchu – *rolná žába, rolnice, rolna* – v západních Čechách (srov. II-65 ropucha).

Na jižní Moravě je výraz *pole* novější, užívaný především mladou generací.

V některých lokalitách na Prostějovsku a Uherskobrodsku je frekventovanější plurálová forma *role* f.

Při zpracování této položky jsme se opírali také o údaje v KLA.

3 Téměř na celém území českého jazyka je označení *pole*, v záp. polovině slez. nář. v morfologické formě *polo*. Ve vých. Čechách s výběžkem až na Jihlavsko a v širším pásu podél řeky Labe je častá hlásková varianta *póle*. Pro Podještědí a Podkrkonoší je charakteristická obměna *púle*.

Femininum *role* se vyskytuje na okraji svč. nář. a dále v areálu zahrnujícím slez. nář. (bez vých. podskupiny a čes.-pol. smíšeného pruhu), okolí Lipníka nad Bečvou a Prostějovsko. Neutrum *role* bylo zapsáno na vých. Strakonicku a na sever od Uherského Brodu. Podstatné jméno středního rodu *rolí* tvoří areál na již. Moravě,

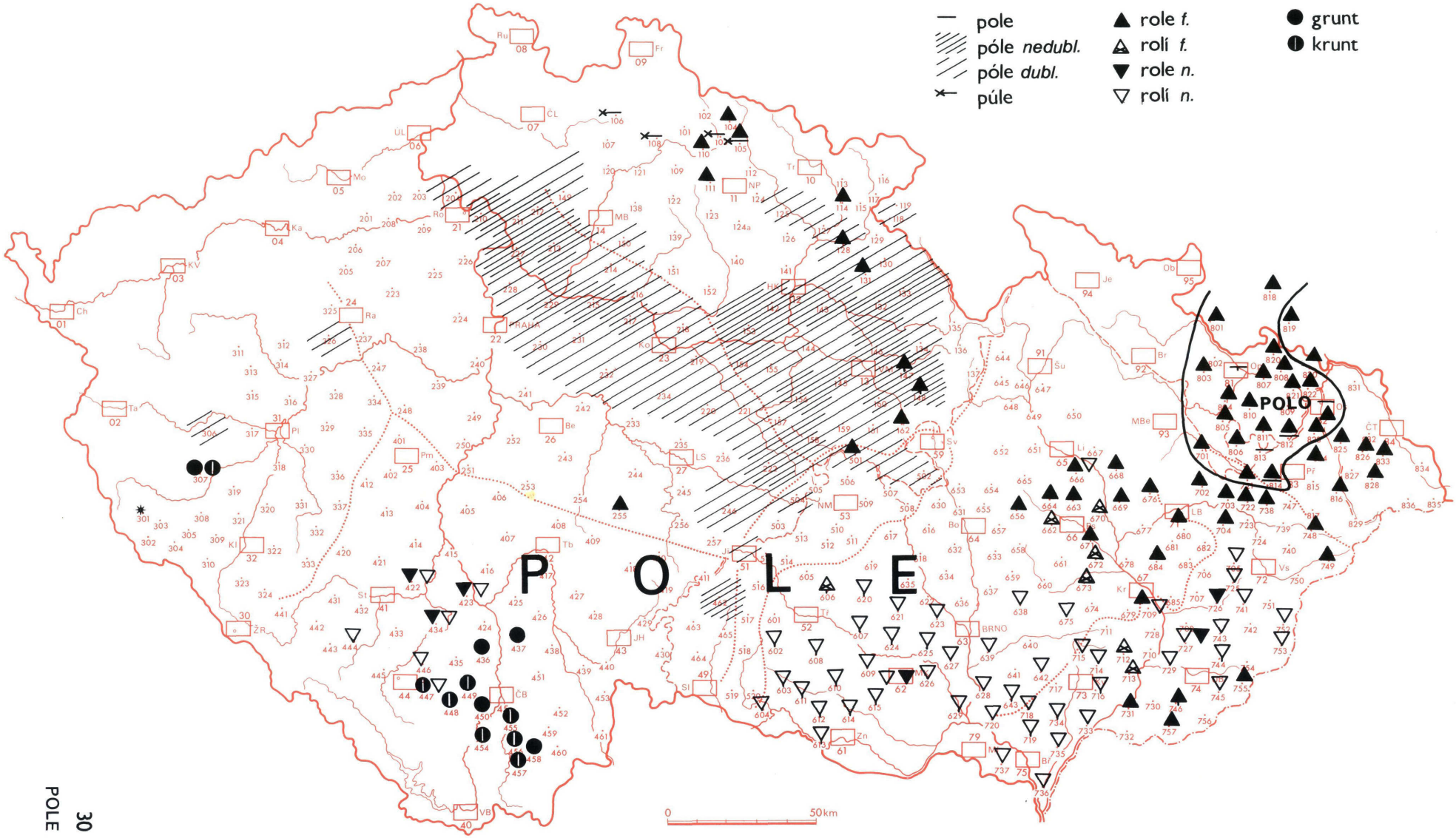
pole
póle nedubl.
póle dubl.
púle
role f.
rolí f.
role n.
rolí n.
grunt
krunt
POLO
P O L E
0
50 km

dále bylo zaznamenáno také ve středním pruhu vm. nář. a v oblasti na jihu Čech mezi Strakonicemi, Prachaticemi a Táborem. Starobylé femininum *rolí* bylo zachyceno v okolí Přerova a na sv. od Kyjova.

Pojmenování *grunt* a jeho obměna *krunt* se vyskytuje v areálu na jihu Čech s centrem na Českobudějovicku. Na Chodsku bylo pouze v jediné lokalitě zjištěno staré označení *dědina*.

Ve městech převládá podoba *pole*, shodná se spisovným jazykem.

4 **dědina** v sled. významu jen nář.; stč., Jg (SSJČ ‚půda v nedílném vlastnictví rodu‘) — Z psl. **děďь*, původně ‚majetek, jímž vládne děd‘ nebo ‚orná půda po dědovi‘.
grunt stč. ‚půda‘, SSJČ zast. ‚půda, pozemek‘, SSJ, pol. (Jg ‚statek, dědina‘) — Přejetím z něm. (*Grunt* ‚půda, polnosti‘).
krunt jen nář. — Z *grunt* (viz tam) jzč. náhradou *k* za *g*.
pole stč., Jg, SSJČ, SSJ, pol. — Z psl. **poľe*.
póle jen nář. — Zdloužením kmenové samohlásky *o* > *ó*, viz *pole*.
polo jen nář.; Jg, hluž. — Vyrovnáním s typem *město*, viz *pole*.
púle jen nář. — Změnou zdlouženého *o* > *ó* > *ú*, viz *pole*.
role f. Jg, SSJČ poněk. zast. kniž. a nář., SSJ *roľa*, pol. a hluž. *rola* — Přechodem k typu *růže*, viz *rolí* f.
role n. Jg, SSJČ poněk. zast. kniž. a nář. — Přechodem k typu *pole*, viz *rolí* n.
rolí f. stč., Jg, SSJČ zast. a nář. — Pův. asi **orlьji*, z *or-*, které je v *orati*, starobylým rozšířením l-ovým.
rolí n. stč. *rolé* n., Jg, SSJČ zast. a nář. — Rodová varianta k *rolí* f. (viz tam) asi pod vlivem slova *pole*.

5 pole Ju 5–7, Ru 1–5 — póle Po 1, Ju 1–5, Ru 1, 2, 4 — rola Ju 7

6 MAGP 169, OLA 525

Bt

31 úhor (994) — *mapa s. 103*

1 M (h)ouhor (-ur 818, 819, 831, 835) — uhor
příloh — přiluh
oulehle (-la 727, 738, ú- 113, 443, u- 750, 752, ouhela 503, ulehlí pole 449)
lado (lad m. 143, lada f. 127, 128, 145)

2 Mapa zaznamenává nářeční označení úhoru, tj. orné půdy ponechané po jednu vegetační dobu bez obdělání nebo bez osetí při střídavém osevním postupu. Vedle lexikálních rozdílů byly zjištěny diference hláskoslovné (*ouhor* × *uhor*, *příloh* × *příluh*) a slovotvorný rozdíl *příloh* a *oulehle*.

Při registrování nářečních podob se střídnicemi za původní počáteční psl. **ǫ-* (*ouhor*) a čes. *ú-* (deverbativum *oulehle*) vycházíme ze zásad vysvětlených v komentáři k mapě III-85 úhrabky.

Některé nářeční názvy nejsou všude vzájemně plně synchronní. Zjištěná pojmenování odrážejí místy ještě starý způsob hospodaření s půdou (tzv. trojpolní systém), kdy pole ležela déle ladem (A. Kellner, Východolašská nářečí II, Brno 1949, s. 261, dokládá výraz *přiług* ve významu ‚pole v třetím roce před podmítkou‘). Problematický je sám význam slova *úhor*. SSJČ je definuje jako „1. zeměd. (dř. při trojstranném osevním postupu) orná půda ponechaná po jednu vegetační dobu bez obdělání nebo bez osetí, 2. neobdělaná půda vůbec“. Rozlišoval se dále úhor černý, tj. neoseté, ale oráním a vláčením obdělávané pole (k zvýšení jeho úrodnosti a zvětšení zásoby půdní vláhy), a úhor zelený, tj. pole oseté rychle rostoucími pícninami a samovolně zatravněné (tak Příruční slovník naučný). Mch uvádí, že např. na Slovensku byly známy tři způsoby hospodaření s úhorem: „1. role se nechá několik let pustá a zaroste travou, která se spásá nebo kosí, 2. role odpočívá jeden rok, 3. role se po celý rok oře a vláčí, aby nezarostla a aby se zlepšila její úrodnost, ale seje se až na budoucí rok“; dodává, že původně „při systému lesního přílohu pracovala (vyžďářená) země 3–4 roky a po nich 10–16 let ležela ladem“. Později však nezůstávala orná půda po několik vegetačních období nevyužita; v době našeho výzkumu bylo spíše běžné, že ladem ležela zemědělsky nevyužitá orná půda pouze část roku.

Na mapě registrujeme i výrazy, které vedle námi sledovaného významu mohou v jiném regionu označovat pole dlouhodobě nebo vůbec neobdělaná. Tak např. jzč. výraz *příloh* je synonymní se slovem *ouhor*, ve vých. Slezsku však označují mluvčí hláskovou obměnou *příluh* zpravidla delší čas nezorané pole, jehož se využívalo místy navíc jako pastviny nebo louky. Rovněž výrazu *oulehle* se užívá – zejména na okrajích areálu ve vm. dial. – pro označení nezoraného pole ležícího několik let ladem. Stejně tak i pojmenování *lado* se místy takto významově liší: v sz. Čechách označuje pole delší dobu (nebo dokonce vůbec) neobdělané, v svč. nář., jak dokládá KLA, může být ekvivalentem synonymním s výrazem *ouhor* (zde v podobě *uhor*).

Uvedené významové rozdíly mezi jednotlivými pojmenováními se však místně zastíraly již v minulém století, jak dokládá Jg. Významy slov zjištěných naším výzkumem se tu většinou překrývají, srov. odd. 4. Dnes už jde vlastně o synonyma s významem ‚neoseté pole‘.

3 K územní lexikální diferenciaci dochází na okrajích zkoumaného území. Základní dichotomii představují výrazy, které souvisí se slovesy *ložit*/*ležet*, tj. *příloh* v jzč. pruhu, *příluh* na Těšínsku a *oulehle* zejména na již.

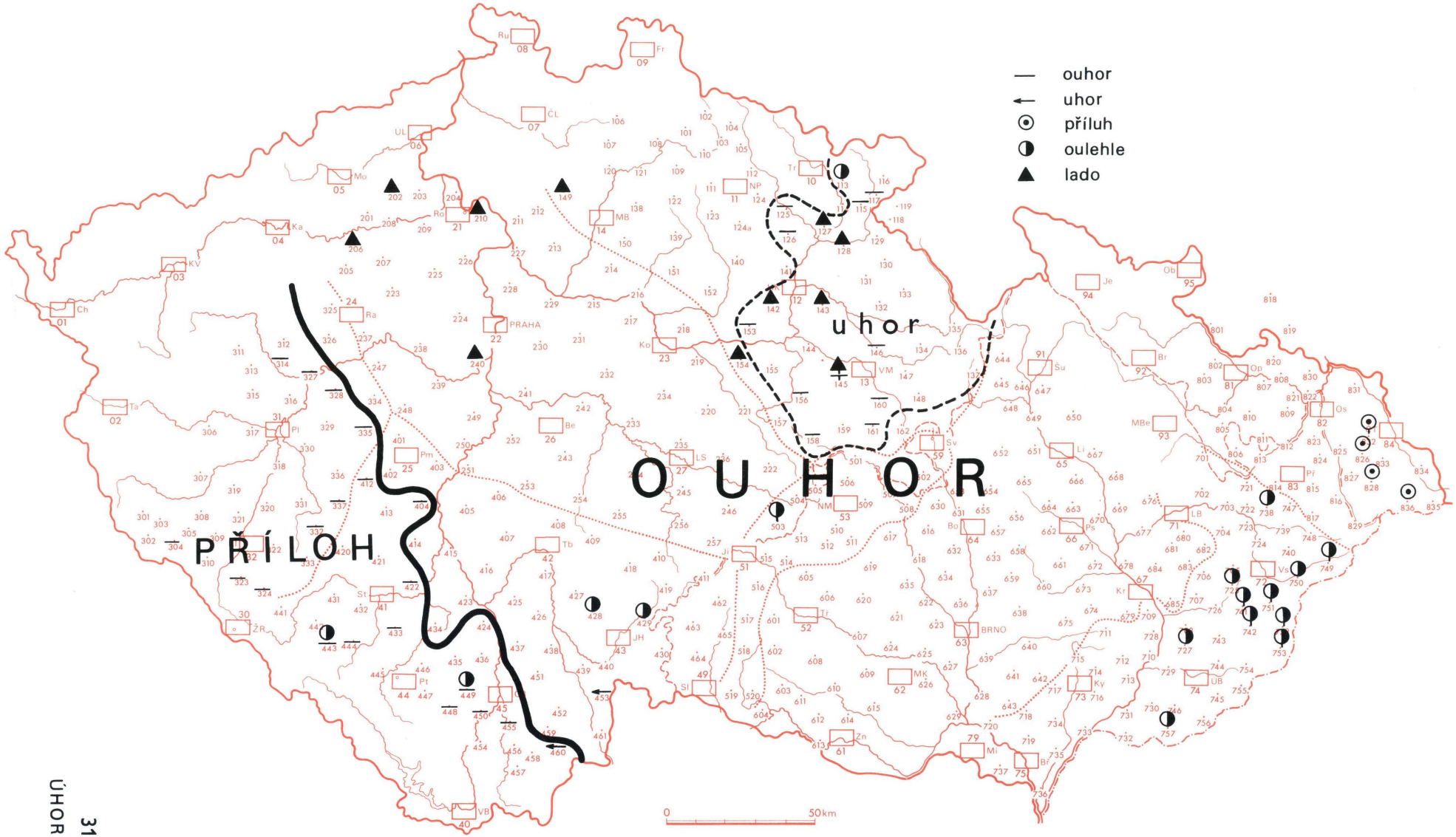
ouhor
uhor
příluh
oulehle
lado
uhor
OUHOR
PŘÍLOH
0
50km

a vých. Vsetínsku, a pojmenování *ouhor*, vyskytující se na ostatním území českého národního jazyka (v svč. dial. v podobě *uhor*). Charakter okrajového regionalismu má szč. a svč. označení *lado*.

Ve městech nebyly výrazy zjišťovány.

4 **lado** stč. též *lada* f. ‚pustá, nezoraná země‘, Jg též *lada* f., obojí „pusté, nezorané pole, pole drnem zarostlé, které mnoho let nezorané leží“, SSJČ zast. a kniž. ‚neobdělaná půda‘, hluž. *lado* — Psl. **lędo*, pův. ‚neobdělaná širá země nikoho, protiklad k roli‘.

ouhor stč. *úhor* ‚úhor, horský hřeben‘, Jg též *úhor* „rolí, která se uvoraná k druhému roku nechává, příloh, oulehlé“, SSJČ zast. ob., též *úhor*, též *úhoří* říd., Bš *úhor* „pole, co leží rok“, SSJ *úhor* ‚neobdělaná, nezoraná země, příloh‘, pol. *ugór* ‚pole neobdělávané po dobu jednoho roku‘ — Psl. **ǫgorъ* ‚neobdělaný pozemek porostlý travou‘.

oulehle stč. *úlehl(e)* ‚úhor, lado, neobdělané pole‘, Jg též *oulehl, úlehl, úlehle*, mor. *oulehla, úlehla, oulehel, oulehlí, úlehlí, oulehlina, úlehlice, oulehlé, úlehle*, vše „nezoraná a tak ulehlá rolí, která 3–4 neb více let nezoraná leží… Někde tolik co ouhor“, SSJČ zast. a nář. *úlehle* ‚pole ležící dlouho ladem, úhor‘, též *úlehlina, ulehlina*, obojí poněkud zast. ob. ‚ulehlá půda, úhor‘, Bš *ulehla* „pole, co pořád leží“ — Od *uležet*.

příloh jen nář.; stč. *přieloh*, Jg „rolí, která po dvou- nebo víceletém setí nyní odpočívá, ouhor, oulehlé“, též *ouloh, úloh* ‚oulehle‘, SSJČ nář. ‚úhor‘, SSJ *prieloh* ‚neobdělaná, nezoraná země, úhor‘ — K *ložit* (‚pole, jež bylo necháno, aby jeden rok přeleželo (nebo aby se uleželo, odleželo, zaleželo‘), tak Mch).

příluh jen nář.; pol. *przyłóg* ‚pole neobdělávané delší čas, porostlé divokým rostlinstvem, zadrněné, časem osázené stromy‘ — Viz příloh, *-u-* < *ó* sekundárním dloužením a následným krácením v návaznosti na polské jazykové území.

uhor jen nář. — Hlásková obměna slova *úhor*, realizace předpony *u-* svědčí o původním *ú-*, dávno zkráceném, a následnou diftongizací tudíž nezasaženém. Viz ouhor.

5 ouhor Ju 1, 3, 4, Ru 2–4 — úhor Ju 7, Ru 5 — uhor Po 1, Ju 3 — parlog Ju 6 — parlok Ju 6 — laďina Ju 3 — leďina Ju 1, 2

6 MAGP 521, PLPJ 107, AJPP 273a, AJK 4:1, 23:1, OLA 540, 541, ALE 253, 254

Kl

32 úvrať (990) — *mapa s. 105*

1 M úvraťˇ f. (uvraťˇ 119, 128, 129, 130, 133) — (h)ouvraťˇ — houvraťˇ — houvrajťˇ — ouraťˇ — uraťˇ (ú- 116, 132, 160, 162)
uvrata 802, 803 (plt. 801)
úvraťˇí (ovrac’i 805) — (h)ouvraťˇí
úvraťˇe plt. — (h)ouvraťˇe (též 612, 629)
hóvraťˇi f. plt. (též óvraťˇi 605, 638, 673, 675, též úvraťˇi 673)
úvraťˇa f. plt. (též hóvraťˇa pl. 611)
úvratňík
obraťˇ 684, 685 (obrac’ 806, obraťˇa 677)
obraťˇi (ou- 666, 668, 669, 671, 676)
obraťˇe f. plt.
obratňík (ovratňik 808)
souvraťˇ f. (souvrat 109, 757) — souraťˇ — souvrajťˇ 335, 401
souvraťˇí 513
novrut 834–836 (na- 833, navrat 836)
navrata plt. 801
příčák 455–457
přičňik 806, 811–813
skladňik
zahánka (-ň- 452)

2 Zjišťovaly se nářeční ekvivalenty slova *úvraťˇ* označujícího okrajovou část pole, kde se při obdělávání obrací potah. Lexikální diference mají z jazykovězeměpisného hlediska význam podružný, výrazné jsou však rozdíly objevující se u deverbativ s fundujícím slovesem *-vrátit*, a to rozdíly slovotvorné (např. *souvraťˇ* × *ouvraťˇ* × *úvratník* × *obraťˇ* × *návrat*), případně morfologické (např. *úvraťˇ* × *úvrata* × *úvratí*, *úvraťˇ* sg. × *úvratě* plt.), a hláskoslovné (např. *ouvraťˇ* × *houvraťˇ* × *houvrajťˇ* × *ouraťˇ* × *uraťˇ*).

V řešení počátečního *ú-*, shodného se spisovným jazykem a vzniklého zdloužením při derivaci ze slovesného základu (např. *úvraťˇ*), byl v tomto případě zvolen postup poněkud odlišný, než tomu bylo u map, kde se uvedený problém rovněž řešil (počáteční *ú-* navazující na původní psl. **ǫ-*, např. *úhor*, nebo *ú-* vzniklé zdloužením při odvozování ze slovesného základu, např. *úhrabky*, srov. např. III-31 úhor, III-85 úhrabky); z rekonstruované podoby *ou-* lze na uvedených mapách odvodit nářeční realizace *ou-*, *ó-*, *ú-*, *u-* (srov. PRO D1). Na této mapě využíváme možnosti rekonstruovat tímto způsobem příslušné podoby jen částečně, a to v oblasti čes. nář.

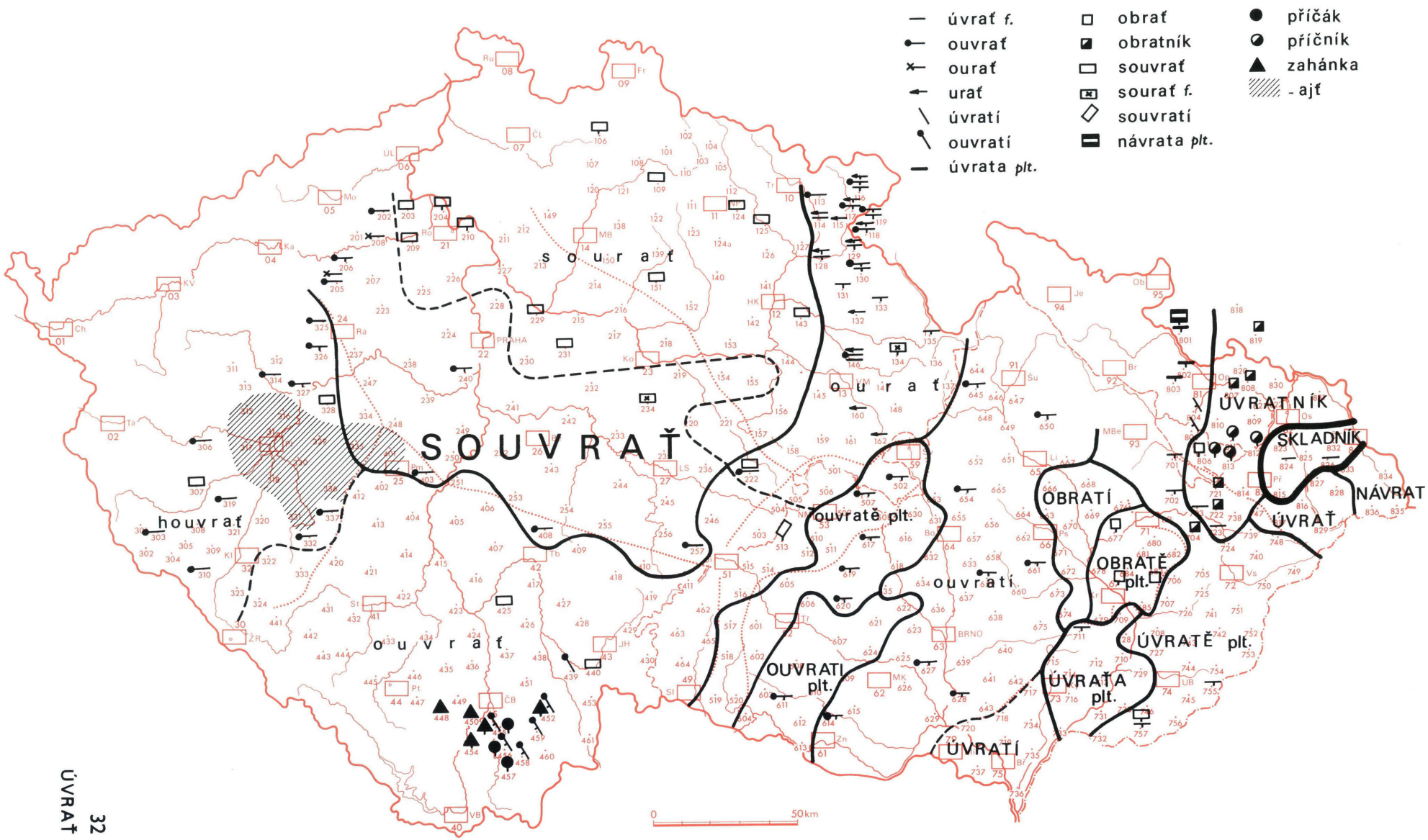
úvrať f.
ouvrať
ourať
urať
úvratí
ouvratí
úvrata plt.
obrať
obratník
souvrať
sourať f.
souvratí
návrata plt.
příčák
příčník
zahánka
- ajť
SOUVRAŤ
houvrať
ouvrať
sourať
ourať
ouvratě plt.
ouvratí
OUVRATÍ plt.
ÚVRATÍ
OBRATÍ
OBRATĚ plt.
ÚVRATĚ plt.
ÚVRAŤA plt.
ÚVRATNÍK
SKLADNÍK
NÁVRAT
ÚVRAŤ
0
50km

v užším smyslu a v dial. střm., tedy na území, kde došlo k diftongizaci *ú* > *ou*. V oblasti vm. a slez. nář., kde změna *ú* > *ou* provedena nebyla, uvádíme jednotlivé výrazy v podobě s nediftongizovaným *ú-*. Uvedený postup jsme zvolili v zájmu čitelnosti a srozumitelnosti mapového obrazu. Vedly nás k tomu formy *úvraťa* a *úvratník*, které se nevyskytují v nářečích s provedenou změnou *ú* > *ou*, a rekonstrukce typu *ouvratník* by byla proto nepřirozená a nadbytečná. Z hláskoslovných jazykových jevů upozorňujeme na hláskové podoby *sourať*, *ourať* (příp. *urať*), jež jsou odrazem výslovnosti bilabiálního *w*. Jev byl zachycen v obdobném rozsahu jako u typu *pravda*, *krev* > *pra„da*, *kre„* (srov. PRO B1), v sz. části areálu dokládá naše mapa dokonce rozsah větší (sz. od Prahy). Lze předpokládat, že příznivou oporou pro rozvinutí uvedeného jevu bylo spojení předpon *sou-*, *ou-* s bilabiálním *w* (*-wrať*), které vývoj typu *souwrať* > *sourať* způsobilo.

V západní polovině zkoumaného území se užívá výhradně singulárových podob, směrem k východu, na Moravě, přibývá tvarů plurálových. Slezská nářečí vytvářejí výrazný slovotvorný areál výrazů s formantem *-(n)ík* (*úvratník*, *obratník*, *skladník*, *příčník*).

Slova *příčník* a zejména *skladník* mívají v dialektech i jiný význam. Mohou označovat brázdy vyorané uprostřed pole. Jak dokládá ALJ, *orat na sklad* znamená na Jemnicku orání od středu pole směrem k mezím, na Holešovsku se *oráním do skladu* označuje orání, při němž se začíná orat od meze. Ve vm. nář. má výraz *sklad* význam ‚nejvyšší část pole', Bš jej charakterizuje jako „konce pole, meze, kde se skládá kamení".

Nářeční materiál byl ověřen a doplněn údaji z KLA.

3 Takřka celé zkoumané území pokrývají výrazy souvisící se slovesem *vrátit*. Lexémy s jinými základy se vyskytují ojediněle. Jsou charakteristické pro stř. část slez. dial., odkud byl doložen ekvivalent *skladník* (mezi Příborem a Českým Těšínem) a *příčník* (na již. Opavsku); na Doudlebsku byla zachycena varianta *příčák*. V již. Čechách tvoří dále mikroareál výraz *zahánka*.

Pojmenování *souvrať* (a jeho obměny) se vyskytuje pouze v Čechách. Tvoří zde výraznou oblast, jejíž jižní hranice se v podstatě shoduje s již. hranicí střč. dial., východní hranice probíhá vých. částí svč. nář.

Na ostatním území jsou běžné výrazy obsahující předponu *ú-*/*ou-* *úvrať*/*ouvrať*, případně další morfologické podoby. V sz. polovině slez. nář. dominuje forma *úvratník*. Jablunkovsko se vyčleňuje ekvivalentem *návrat*. Ve vých. části střm. nář. jsou běžná označení odvozená od slovesa *obrátit* (*obratí* v západní části areálu, *obratě* v jeho východním úseku, *obratník* na sz. okrajích vm. dial. a na Opavsku).

Forma *ouvrať* zabírá již. polovinu Čech (zč. nář. se přičleňují obměnou *houvrať*) a jejich vých. okraje; koresponduje s podobou *úvrať*, která byla doložena z Frenštátska a dále z podorlického úseku, pro nějž je příznačná též podoba s nediftongizovaným a zkráceným *ú-*, a to *urať*. V Čechách byly zapsány navíc hláskové obměny, které mají obdobu u více výrazů, a to jednak podoby s vkladným *-j-* (*sourajť*, *houvrajť*) v zč. dial. s přesahem na Příbramsko, jednak reflexy bilabiálního *w* v svč. nář. s hlubokými přesahy do dial. střč. (*sourať*, *ourať*, *urať*).

Zatímco na území Čech je běžná forma sg. f. (*ouvrať*, *souvrať* a jejich hláskové obměny), dochází směrem k východu k morfologickým diferencím. Na Doudlebsku, ale zejména ve střm. nář. (bez jejich záp. úseků) se objevuje forma neutra *ouvratí*, v podobě *úvratí* zasahuje i již. část vm. nář. Plurálové podoby zaznamenal náš výzkum v areálu na záp. Moravě: *ouvratě* v již. a sev. úseku čm. dial. a přilehlé části střm. nář., *ouvrati* dále až k linii Znojmo – Moravský Krumlov – Brno. Plurálový tvar *úvratě* dále dominuje ve vm. nář. V jejich již. polovině byla zachycena forma plt. *úvraťa*.

4 **houvrať** jen nář. — Zč. hlásková obměna slova *ouvrať* s protetickým *h-*.
houvrajť jen nář. — Jzč. hlásková obměna slova *houvrať* s vkladným *-j-*.
návrat v sled. významu jen nář. — K *navrátit*.
návrata n. plt. jen nář. — K *navrátit*.
obrať jen nář.; Kt — K *obrátit*.
obratě plt. jen nář. — Plurálový tvar výrazu *obrať*.
obratí jen nář. — K *obrátit*.
obratník v sled. významu jen nář.; Kt — K *obrátit*.
ourať jen nář. — Hlásková obměna slova *ouvrať* vzniklá splynutím bilabiálního *w* v kořeni s *u* v předponě (*ouwrať* > *ourať*).
ouvrať Jg též *ouvrat*, SSJČ obl. — Hlásková obměna slova *úvrať*.
ouvratí jen nář.; Jg — Hlásková obměna slova *úvratí*.
ouvratě plt. Jg, SSJČ obl. — Plurálový tvar výrazu *ouvrať*.
ouvrati plt. jen nář.; Jg — Plurálový tvar výrazu *ouvrať*, svědčící o zachování původního morfologického zařazení k typu kost.
příčák jen nář. (Kt *příč* „příčné pole, záhony orané na příč jiného pole") — Univerbizací ze spojení *příčný záhon*, *příčné pole*.
příčník jen nář.; Jg „příční záhon na konci pole neb i jinde, příhon", SSJČ též *příčnice* — obojí nář. ‚brázda utvořená napříč polem' — Od adj. *příčný*, *příční*.
skladník v sled. významu jen nář. — K *skládat* (v místě, kde se obracel potah, byly příčné, „naskládané" brázdy, označované někde též jako *sklad*).
sourať jen nář. — Hlásková obměna slova *souvrať*, viz též *ourať*.
souvrať f. Jg, SSJČ — K předpokládanému *sou-vrátit*.
souvrať jen nář. — Jzč. hlásková obměna slova *souvrať* s vkladným *-j-*.
souvratí jen nář.; Jg — Morfologická obměna výrazu *souvrať*.
urať jen nář. — Hlásková obměna slova *úvrať* vzniklá splynutím bilabiálního *w* s *u* (blíže srov. ourať) a zkrácením předpony *ú-*. K uvedenému zkrácení došlo dříve, než byla provedena diftongizace *ú* > *ou*.
úvrať f. stč., Jg též *úvrat*, Kl též *úvratina*, SSJČ, SSJ, pol. *uwrot* — Psl. **ǫvortъ*.

úvrata, úvrať n. plt. jen nář. — Viz úvrať.
úvratí jen nář.; Jg, Kl *úvratie*, pol. *uwrocie* — Viz úvrať.
úvratě plt. Jg mor., SSJČ — Plurálový tvar výrazu *úvrať*.
úvratník jen nář. — K *úvrať*.
zahánka jen nář.; Jg *zaháňka* — K *zahánět* (Mch „hlína se z obou stran „zahání“ ke středu záhonu“).

5 uwrať Po 1 — ourať Ju 4 — óvraťi *pl.* Ju 6 — úvraťina Ju 7 — ouvraťina Ju 5 — souvrať Ju 2, 3, Ru 2, 3 — sourať Ju 1, 3, Ru 4

6 AJŚ 74, SSA 1.14

Kl

33 orat (hlubokou orbou) (989) — *mapa s. 109*

1 M (v)orat
pře(v)orávat
podvorávat
na(v)orávat
vyoravac’ 804, 805
(v)odúrovat (vodurovat 415, 422, 423, 434, vorudovat 415)
kšírovat
ruchat
hakovat 102,103, 118 (nahakovávat 112)
mňekoťit 134, 137
mísit

N orat k setí (k síji, na setí, pod setí, pod setbu), orat na hloubku (na hluboko, do hloubky), orat hluboko, orat na zimu, orat na čisto

2 Nářeční ekvivalenty slovesa *orat* (*hlubokou orbou*) se diferencují lexikálně a slovotvorně. Slovotvorné jevy se soustřeďují na odvozeniny výchozího slovesa *orat* (např. *naorávat*). V těchto případech jde vesměs o sekundární imperfektiva.

Hojná dubletnost ukazuje na interferenci významů ‚orat podruhé‘, ‚orat potřetí‘, případně ‚orat na zimu‘ (tyto významy mohou mít např. slovesa *mísit*, *pšírovat*). Uvedená skutečnost souvisí s tím, že kypření půdy probíhalo místy ve více fázích a jednotlivé fáze měly zvláštní označení (Jg uvádí 3–4), srov. III-34 podmítat. Zachycené výrazy dnes však chápeme jako zcela náležité pro označení námi sledovaného významu.

Výraz *orat* je místy doplňován adverbiálním určením (např. *k setí*, *na hloubku*, *na čisto*). Tato spojení, vyskytující se vždy v dubletě s výrazy bez adverbiálního určení, jsou povahy fakultativní a na mapě ani v komentáři je neregistrujeme.

3 Téměř na celém území českého národního jazyka se užívá výrazu *orat*. Výjimku tvoří jz. Morava s nedubletním výskytem formy *naorávat* (ta se objevuje více či méně rozptýleně též na území mezi Litovlí, Brnem a Kroměříží) a již. část vm. nář. s přilehlým okrajem střm. dial. s výhradní podobou *přeorávat*. Uvedené deriváty jsou dále doloženy i z Čech, zde se však vrství na základní výraz *orat*; ekvivalent *přeorávat* je soustředěn zejména v svč. nář., dále se objevuje na různých místech Čech, zvláště však v střč. nář. Forma *naorávat* byla zapsána v podorlickém úseku a na širokém Náchodsku. Na území zhruba vymezeném řekami Blanicí a Vltavou v již. Čechách se užívá výrazu *odůrovat*, Sedlčansko a Sušicko se vydělují variantou *podorávat*, již. Opavsko výrazem *vyorávat*.

V Čechách byla zaznamenána i další pojmenování, většinou však opět v dubletě se slovesem *orat*, a to *mísit* na Chodsku a Klatovsku, v střč. nář. na území směrem na západ od dolního toku řeky Vltavy s přilehlým okrajem zč. dial. a odděleně na již. Litomyšlsku, *pšírovat* na úzkém pruhu území mezi Táborem a Třeboní, *ruchat* a *hakovat* v Podkrkonoší a na Kladsku.

4 **hakovat** Jg, SSJČ též *hákovat* — u obou ‚orat hákem‘ — Ze spojení *orat hákem*.
měkkotit jen nář. (Jg *měkčiti* ‚kypřit‘) — Od *měkkota* (Jg *měkkota*, *měkota* „měkké roli“, SSJČ *měkkota*, *měkkotina* říd., obojí zeměd. ‚zorané pole (obyčejně porostlé vzklíčeným výdrolem)‘).
mísit v sled. významu jen nář. (Jg „podruhé orati, pole naposledy před síjí orati, protože se obyčejně mrva spolu zaorává a se zemí se mísí“) — Specifikací.
naorávat v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚zaorávat, zvláště středně, nehluboce‘) — K *orat*.
odůrovat jen nář. (Jg *odurovati*, *odorávati*, *odvorávati*, vše ‚orat podruhé‘) — Od *odorat*, to snad původně ‚orat od meze do středu pole‘, rozšířením významu.
orat stč., Jg též *vorati*, SSJČ, SSJ *orať*, pol. *orać*, hluž. *worać* — Psl. **orati*.
podorávat v sled. významu jen nář.; Jg též *podvorávat* „od spodu přeorati“ (SSJČ ‚mělce zaorávat, podmítat‘ obl.). — K *orat*.
přeorávat v sled. významu jen nář. (Jg „znovu, podruhé orati“, SSJČ ‚znovu zorávat‘) — K *orat*.

pšírovat jen nář. (Jg též *přírovati* — obojí ‚orat podruhé‘) — Patrně k psl. **rovati* ‚zahrnovat půdou apod.‘ předponou *při-* (ta se změnila disimilací na dálku v *pši*), nelze ani vyloučit, že souvisí s předpokládaným (námi nedoloženým) *přiorovat* (to imperfektivum k *přiorat*).

ruchat jen nář.; SSJČ nář. — Podle Holuba-Kopečného patrně k ide. základu **reu-* (tentýž kořen ve slově *rvát*).

vyorávat v sled. významu jen nář. (Jg též *vyorávat* — obojí „oráním ze země vyvrhovati“, SSJČ ‚oráním vyhlubovat, dostávat na povrch‘) — K *orat*.

5 orat Ru 5 — oraťJu 7 — vorat Ju 1, 2, 4–6, Ru 2–4 — worat Po 1

6 AJŠ 67

Kl

34 podmítat (988) — *mapa s. 111*

1 M podmítat
zmítat (s- 305)
zmetovat (s-149, 210)
(v)orat ((v)orat strňišťe 301, 319, 322, 407, 427, 428, 437, 452, 454–456, 458, vorat strňíšťe 214, 242, 406, vorat mňelčinu 413, vorat mňelko 228, 229, 424, 426, 428, 449, (v)orat mjelce 428, 456, vorat namňelko 130, 503, (v)orat zmjelka 424, 451, vorat zmjelko 451)
pod(v)orávat (povorávat 333)
podorovat (podvúrovat 103, vodurovať 445)
vrhnout
podvrhovat
podvrhat — podvŕhat
zvrhovat (též zvrhávat 457)
zvŕhat 708, 709, 728
trhat 111
pottrhovat (pottrhávat 432)
strhovat
strhávat (s. strňišťe 114, 214)
škrábat (škrabat 406, škrabat strňišťe 415)
potškrabovat 249, 323
seškrabovat (naškrabávat 306)
loupat 311
slupovat (sloupávat strňíšťe 118, volupovat 130)
ruchat 110, 112, 119 (zaruchávať 104)
rejpat 329 (sripovat 335)
vobracet (vobracet strňíšťe 114, 116–118, převracet s. 119)
mňekoťit
úhořit
slizovat 128–130 (volizovat 130)
harkovat
šlincovať 445 (šmicovat 324)
S kantovat 324, krublovat 306, namješovať 445, otšelovávat 306, špicovat 444
N dvojákovat 228, 236, trojákovat 228, 326–328, kultivátorovat 405

2 Mapa zaznamenává nářeční ekvivalenty slovesa *podmítat*, tj. mělce orat strniště k ochraně vláhy v půdě a odplevelení.

Vedle četných diferencí lexikálních bylo zachyceno i množství rozdílů slovotvorných, vyvolaných tvořením imperfektiv (např. *trhat* × *strhovat* × *strhávat*). Na mapě registrujeme pouze jeden rozdíl hláskoslovný, a to *-r-* × *-ŕ-* (vztah *podvrhat* × *podvŕhat*).

Do mapování jsme nepojali označení prokazatelně nová (např. *dvojákovat* ‚podmítat dvojákem, tj. pluhem se dvěma radlicemi‘, *kultivátorovat* atp.).

Z hlediska slovotvorného lze doložené formy rozdělit na útvary nepředponové (např. *orat*) a útvary odvozené pomocí předpony (např. *podvrhat*) nebo přípony (např. *podvrhovat*). V mnoha případech jde o sekundární imperfektivum (např. *strhovat*, *podorávat*). Pozoruhodná je zeměpisná distribuce sufixu *-ova-* při tvoření

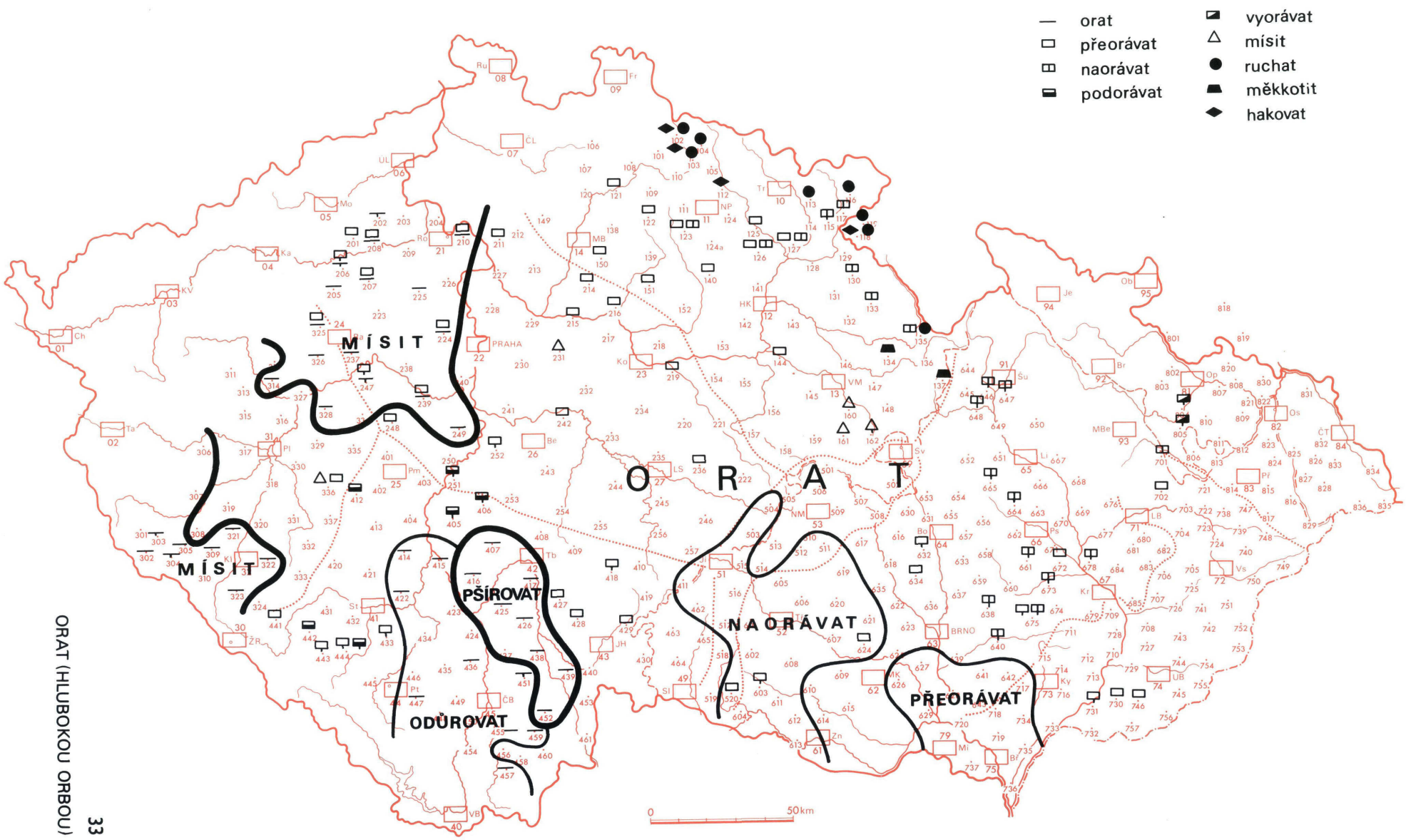

ORAT (HLUBOKOU ORBOU)

imperfektiv. Výzkum doložil tyto deriváty nejen ve vých. částech území, kde je tento způsob tvoření běžný (slez. *podorovat*, vm. *podvrhovat*, *zvrhovat*); v překvapivém rozsahu se objevují uvedené útvary i v Čechách (např. jzč. *podškrabovat*, *seškrabovat*, svč. *podtrhovat*, *strhovat*, *slizovat*, *slupovat*).

V Čechách mluvčí často hodnotili výraz *podmítat* (byl-li zachycen jako dubletní), shodný se spisovným jazykem, jako novější. Na okrajích území českých nářečí v užším smyslu naopak jde o postupné vytlačování tohoto termínu a jeho nahrazování ekvivalentem jiným, jak dosvědčuje hojná dubletnost (ojediněle i vícečetnost) výrazů. Místy se patrně neodlišují označení pro vyjádření významu ‚podmítat' a ‚orat' (podorlické *měkkotit*, jč. *orat*, srov. III-33 orat (hlubokou orbou)). Kypření půdy mělo někde i čtyři fáze. Jg uvádí: „Z trojího orání ouhorů slove první potrhovati, druhé mísiti, třetí zadělávati. Jinde čtyry orby jsou: podorati (podmítati), odůrovati (pšírovati, mísiti), čtveřiti, orati k síji (zaorati)." Časem se orání zjednodušilo, fází ubývalo. Tak lze např. vysvětlit, že výraz *orat* je plně ekvivalentní. Všechna zjištěná slovesa považujeme za náležitá synonyma označující sledovanou činnost. U některých jde navíc o vyjádření významu ‚narušovat, trhat drn' (*strhávat*, *úhořit*). Protože však tato slovesa mají též význam ‚podmítat', mapujeme je. Podmítalo se pluhem, trhalo se nákolesníkem, ale k těmto diferencím na mapě nepřihlížíme, protože je mnohde ani výzkum nezachytil.

Většina sloves vyjadřuje, že jde o mělkou orbu, např. *slupovat*, *škrábat*, *strhávat* atd., ale též *podmítat*, *zmítat* apod.: výchozí *mést* označuje činnost týkající se povrchu (pole). Shodnou motivaci mají výrazy se základem *-vrh-* a *-met-/-mít-*. Rovněž výrazy *loupat* (*slupovat*) a *odšelovávat* obsahují společný motivační základ.

Materiál byl ověřen a doplněn údaji z KLA. Ve městech se výzkum neprováděl.

3 Jednoduchá situace na Moravě kontrastuje se složitým stavem v Čechách, pro nějž je příznačná dubletnost (zejména v jižní polovině území), příp. vícečetnost výrazů.

Na většině zkoumaného území bylo zapsáno sloveso *podmítat* (s variantami *zmítat* na Chodsku a *zmetovat* mezi Roudnicí a Mladou Boleslavi). Tohoto lexému se neužívá ve slez. dial., kde bylo zachyceno označení *vrhnout*, a na vých. Moravě, kde vytvářejí areál slovesa s týmž základem (*-vrh-*): Na širokém Kroměřížsku se objevuje ekvivalent *zvrhovat*, ve stř. části vm. nář. pak forma *podvrhat* (většinou v realizaci *podvŕhat*). Varianta *zvŕhat* se vyskytuje na již. Kroměřížsku. Z Kyjovska, již. úseku Kopanic a jz. Vsetínska je doložen ekvivalent *podvrhovat*.

V Čechách se vrství na základní výraz *podmítat* areály dalších označení, a to *škrábat*/*seškrabovat* ve stř. části jzč. nář. (*škrábat* podél toku Otavy a Vltavy mezi Příbramí a Prachaticemi), *podorávat* ve středním příčním pásu Čech (varianta *podorovat* byla zapsána odděleně v oblasti čes.-pol. nář.), *orat* soustředěněji na širokém Českobudějovicku, místy i jinde v Čechách. V svč. dial. se vyděluje oblast sloves se základem *-trh-*: dominuje zde výraz *podtrhovat*, na již. okrajích areálu pak varianty *strhovat*/*strhávat*. Ty byly zapsány soustředěněji též na Rakovnicku, Roudnicku a Ledečsku. Pestrá je situace v náchodském úseku: zde se užívá názvů *obracet*, *slizovat* a *slupovat*. Posledně uvedený ekvivalent dokládá náš materiál i ze sev. okraje čm. nář. Soustředěněji na vých. Plzeňsku, záp. Rakovnicku a v podorlickém úseku byl registrován výskyt slova *harkovat*. Charakter okrajových regionalismů mají slovesa *měkkotit* (podještědský a podorlický úsek), na Moravě pak *úhořit* (jižně od Vsetína).

4 Velká část pojmenování v námi sledovaném významu vznikla specifikací.

harkovat jen nář. (SSJČ *harka* ‚pluh na mělké orání') — Z něm. základu (*Harke* ‚radlička').

kantovat jen nář. — Z něm. základu (*kanten* ‚překlopit, obrátit').

krublovat jen nář. — Z něm. základu (*gruben* ‚kopat (jámy)').

loupat v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚zbavovat slupky')

měkkotit jen nář.; Bš Zábřežsko (Jg *měkkota*, *měkota* „měkké rolí", *měkčiti* ‚kypřit', SSJČ *měkkota*, *měkkotina* říd., obojí zeměd. ‚zorané pole (obyčejně porostlé vzkličeným výdrolem)') — Od *měkkota*.

naměšovat jen nář. (Jg „pod zrno orati, podháněti") — K *mísit*.

obracet v sled. významu jen nář. (Jg „orati, aby spodní prsť nahoru přišla") — K *vrátit* ‚učinit, aby se něco obrátilo'.

odšelovávat jen nář. — K nář. *šelat* ‚loupat'.

orat v sled. významu jen nář. (stč., Jg též *vorati*, *strniště vorati*, SSJČ „pluhem rozrývat, obracet a drobit půdu, a tím ji připravovat k setí nebo k osázení: *orat pole, strniště*", SSJ *orať*, pol. *orać*, hluž. *worać*)

podmítat Jg, SSJČ zeměd., SSJ *podmietať* zeměd. — K *mést*.

podorávat v sled. významu jen nář.; Jg *podorati*, *podvorávati*, SSJČ obl., SSJ *podorávať* obl., pol. *podorować* — K *orat*.

podškrabovat jen nář. — K *škrábat*/*škrabat*.

podtrhovat v sled. významu jen nář.; Jg *potrhovati*, SSJČ nář. (Jg *podtrhnouti* „sem tam brázdy dělati") — K *trhat*.

podvrhat jen nář. — K *vrhnout*.

podvŕhat jen nář. — K *vrhnout*, podoba s dlouhým slabičným *-ŕ-*.

podvrhovat v sled. významu jen nář.; Jg *podvrhnouti* „mělko orati" — K *vrhnout*.

rýpat v sled. významu jen nář. (Jg též *rejpat*, obojí ‚hluboko rýt', SSJČ též ob. a expr. *rejpat* „vnikat nepříliš hluboko do něčeho, něčím zahroceným a ostrým a tím to porušovat").

seškrabovat v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚škrábáním odstraňovat (z povrchu něčeho)') — K *škrábat*/*škrabat*.

slizovat v sled. významu jen nář. — K *lízat*.

slupovat v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚loupáním oddělovat od něčeho v tenké vrstvě') — K *loupat*.

srypovat jen nář. (SSJČ *srýpati* ‚rýpáním odstranit z povrchu něčeho') — K *rýpat*.

strhávat, strhovat v sled. významu jen nář. — K *trhat*.

škrábat v sled. významu jen nář. (Jg a SSJČ též *škrabat*, u obou ‚drápat, rozrušovat povrch něčeho')

šlincovat jen nář. — Z něm. základu (nelze vyloučit souvislost s něm. *schlitzen* ‚roztrhnout').

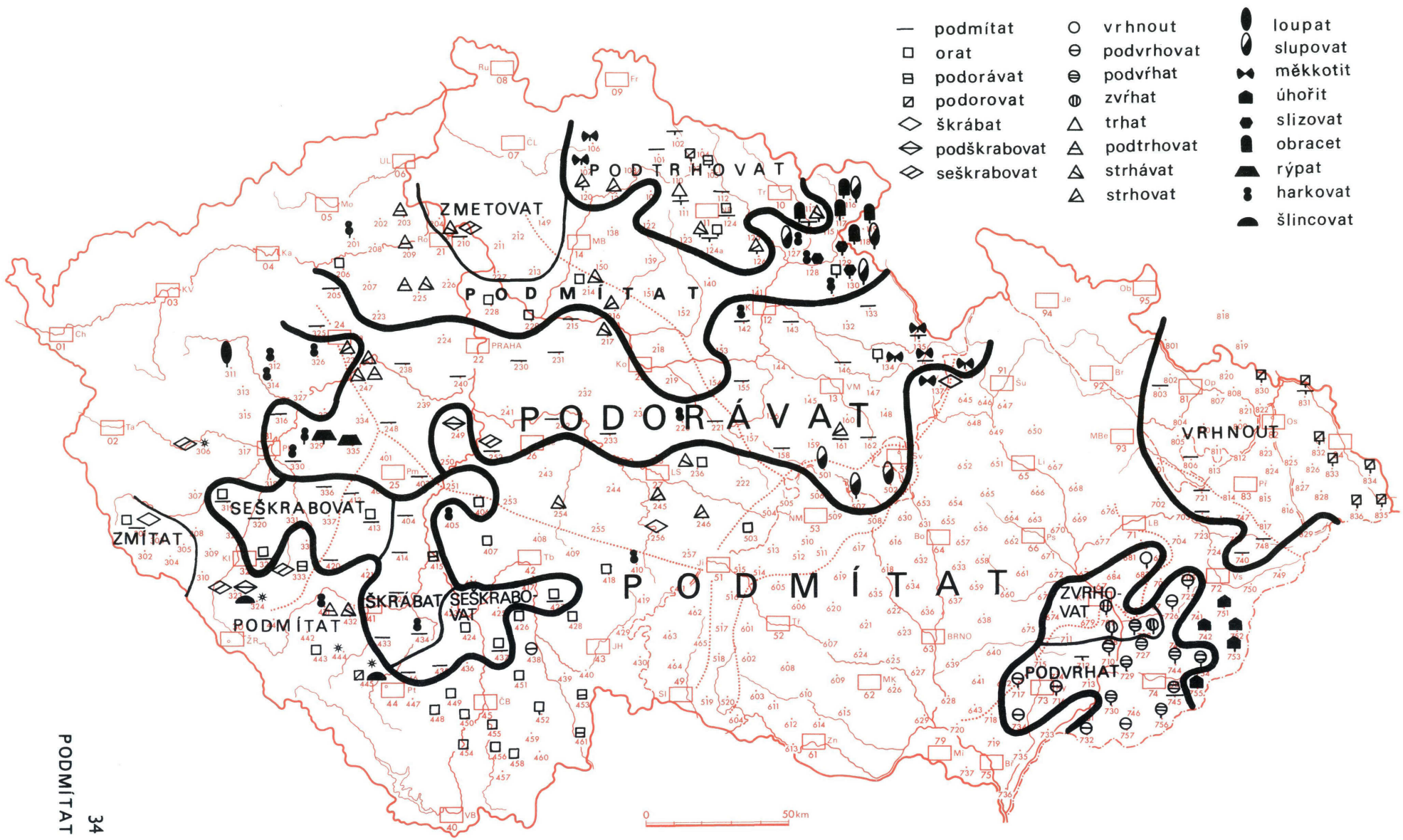
podmítat
orat
podorávat
podorovat
škrábat
podškrabovat
seškrabovat
vrhnout
podvrhovat
podvŕhat
zvŕhat
trhat
podtrhovat
strhávat
strhovat
loupat
slupovat
měkkotit
úhořit
slizovat
obracet
rýpat
harkovat
šlincovat
PODTRHOVAT
ZMETOVAT
PODMÍTAT
PODORÁVAT
SEŠKRABOVAT
ZMÍTAT
ŠKRÁBAT
SEŠKRABO-
VAT
PODMÍTAT
PODMÍTAT
VRHNOUT
ZVRHO-
VAT
PODVRHAT
0
50km

špicovat v sled. významu jen nář. — Od subst. *špice* (tj. ze spojení *orat špičatým předmětem*).
trhat v sled. významu jen nář. (stč., Jg, SSJČ, u všech ‚násilně rozrušovat‘)
úhořit v sled. významu jen nář.; Jg též *ouhořiti* (SSJ *úhoriť* ‚orat úhor‘) — Od *úhor*.
vrhnout v sled. významu jen nář.; Bš laš., val.
zmetovat jen nář. — Viz zmítat.
zmítat v sled. významu jen nář. — K *metat*.
zvŕhat jen nář. (SSJČ *zvrhat* ‚převracet‘) — K *vrhnout*, podoba s dlouhým slabičným *-ŕ-*.
zvrhovat v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚převracet‘) — K vrhnout.

5 podvorávat Ju 1–5, Ru 2–4 — podorávať Ju 7 — podvrhovat Ru 5 — podvŕhat Ru 5 — škrabat strmisko Ju 6 — úhořit Ru 5 — potkládat Po 1

6 AJŠ 66, SSA 1.11

Kl

35 pluh (995) — *mapa s. 113*

1 M pluh — plouh (plúh 116, 162, 213) — puh (pu 757, též 701, 801, 836)
ruchadlo — rochadlo — rachadlo — rouchadlo 462, 503, 517
rucháč 134 (-ač 147) — racháč (též rachák 206)
rádlo

N hák, hak, obracák, převracák, rejdák, sakovák, kiris 332, 337

2 V nářečním označení pluhu, nářadí, jímž se rozrývá a obrací půda, byly vedle diferencí lexikálních zaznamenány především rozdíly hláskoslovné (např. *pluh* × *plouh* × *puh*, *ruchadlo* × *rochadlo* × *rachadlo* × *rouchadlo*); slovotvorné jevy jsou omezeny pouze na výskyt typů *ruchadlo* a *rucháč*.

Při výzkumu se místy vyskytly potíže při zjišťování náležitého označení, protože otázka sledovala obecné pojmenování pluhu. Obecný termín bývá totiž často nahrazován názvem typovým. Proto jsme z mapování vyloučili speciální názvy, např. *obracák*, *sakovák*. Z téhož důvodu nebyl na mapě registrován výraz *hák*, označující podobné, ale jednodušší nářadí, jehož se ještě dlouho užívalo zejména v hornatých a zpravidla chudších oblastech k oborávání okopanin. Výzkum je doložil z podkrkonošského a podorlického úseku, a to výhradně v dubletě či tripletě se základním *pluh*, příp. *ruchadlo*, a téměř vždy s upřesněním, že jde o reálii užívanou dříve. Obdobná charakteristika se týká rovněž nemapovaného výrazu na sv. Klatovsku. Také pojmenování *rádlo* ve svém původním významu označuje jednodušší nářadí k orání. Na mapě je však zaznamenáváme, neboť je v námi sledovaném významu dokládá KLA (Zábřežsko).

3 Výrazný kontrast tvoří situace ve východní polovině zkoumaného území, kde nedochází k lexikální diferenciaci, a o poznání složitější stav zachycený v Čechách. Název *pluh* pokrývá téměř celé území českého národního jazyka (s výjimkou stř. a záp. části svč. nář.), v hláskové podobě *plouh* je v jzč. dialektech a záp. polovině dial. střč. Zatímco na Moravě je lexémem jediným (na již. okraji vm. nář. se vyčleňuje hláskoslovná obměna *puh*), přistupuje k němu v Čechách již od bývalé zemské hranice česko-moravské slovo *ruchadlo* s případnými obměnami. Výchozí podoba *ruchadlo* se vyskytuje v svč. nář. a v přilehlých úsecích nář. střč. (ve stř. části svč. dial., v Podkrk. a v náchod. úseku jako ekvivalent jediný), objevuje se též na území mezi Boskovicemi a Prostějovem. Obměna *rochadlo* je běžná ve vých. úsecích střč. a jzč. nář. skupiny, na širokém Benešovsku a odděleně na území zhruba vymezeném městy Klatovy, Strakonice a Prachatice. Podoba *rachadlo* pokrývá stř. oblast střč. nář. a vých. část dial. jzč. Na širokém Jihlavsku byla zapsána ojedinělá forma *rouchadlo*. Na již. Příbramsku tvoří mikroareál forma *racháč*. Především ze Zábřežska je doložen regionalismus *rádlo*.

4 **plouh** Jg, SSJČ zast. a nář. — Viz pluh.
pluh stč. ojediněle též *plúh*, Jg, SSJČ, SSJ, pol. *pług*, hluž. *pluh* — Podle Holuba-Kopečného z germ. (*Pflug*), Mch vyvozuje od **plugъ* (to od *plugati* ‚plouhati‘). Nelze vyloučit, že podoba *pluh* je sekundární a vznikla vyrovnáváním s formami nepřímých pádů od *plouh*.
puh v sled. významu jen nář. — Nář. hlásková obměna slova *pluh* vzniklá z nář. podoby *p„uh*.
rádlo v sled. význ. jen nář.; stč. (stč. též ‚rádlo‘, obojí též ‚orba, orání, zemědělské práce‘, Jg ‚druh pluhu užívaný hlavně v horách‘, SSJČ ‚staré nářadí na orání s trojhrannou radlicí‘, SSJ *radlo*, pol. a hluž. *radło*, u všech ‚primitivní nástroj k orání‘) — Rozšířením významu.
racháč, rucháč jen nář. (SSJČ *rachák* nář. ‚starší druh pluhu‘, ALJ *rachák* Chodsko, *rochák* jzč., u obou ‚dřevěný pluh‘) — K nář. *rachat*, *ruchat* ‚orat‘.
rachadlo jen nář.; Kt Táborsko — Hlásková obměna slova *ruchadlo* vyvolaná patrně adideací k onomatopoickému základu *rach-* (‚rachotit‘).
rochadlo jen nář. — Hlásková obměna slova *ruchadlo* vyvolaná patrně adideací k onomatopoickému základu *roch-* (‚bouchat, práskat‘).
rouchadlo jen nář. — Hlásková obměna slova *rochadlo*.
ruchadlo Jg ‚druh pluhu‘, Kt „druh českého pluhu“, SSJČ ‚pluh s odhrnovačkou válcovitého tvaru‘ — Od nář. *ruchat* ‚orat‘.

pluh
plouh
ruchadlo
rochadlo
rachadlo
rouchadlo
rucháč
rádlo
RUCHADLO
plouh
rachadlo
rochadlo
RACHÁČ
rochadlo
plouh
PLUH
puh
0
50km

5 plouh Ju 5, Ru 2, 3 — pluh Po 1, Ju 1–4, 6, Ru 1, 4, 5 — pluh Po 1, Ju 4 — płuh Ju 7 — plúh Ru 4 — rochadlo Ju 3, Ru 2

6 MAGP 10

36 kleče (996) — *mapa s. 115*

1 M kleče (kleča plt. n. 643, 678, kleťe 450) — klače — glače 706, 707, 725
klečata 461, 652, 653
kleky — klaky
ťíhle (ťi- 304, 306–309, 317, 320, 321, 337) — ťehle
ťíhlata
ťihli 318, 330, 331
ťihlice 317
sochi
soški 501
klešťe 113, 502
kleščini 601
kliki
ruky 818
ručky (runčk'i 834–836) — roučky
ručice 336, 421, 432
ručički
ručini 444
rukovidla 508, 616
rukovjeťe 108, 502 (rukovjeďe 502, rukovjeďi 453)
nohy (nog'i 832–836)
nošky 802, 803, 808
noše 825, 830, 831
nožice (nožňice 333)
nožiny
S lejstri, rejstri 306

2 Mapa zaznamenává nářeční výrazy označující kleče, tj. rukověťmi opatřená ramena k vedení potažných pluhů (Příruční slovník naučný; v SSJČ nepřesně definována jako ‚držadla u pluhu'). Pro získaný nářeční materiál jsou vedle rozdílů lexikálních příznačné zejména diference slovotvorné (např. *ruky* × *ručky* × *ručice* × *ručičky* × *ručiny*); v menší míře se objevují diference morfologické (např. *kleče* × *klečata*, *tihle* × *tihly*) a hláskoslovné (např. *kleče* × *klače*, *tihle* × *těhle*).

Výzkum byl zaměřen na souhrnné pojmenování obou ramen, a příslušné nářeční ekvivalenty proto předkládáme v plurálové formě. Nesledovaly se případné diference v označení pravé a levé kleče. Bš a Jg uvedené rozdíly registrují. Jg uvádí, že „pravá kleč slove zvláště náruční nebo brázdní, levá pak podsední", Bš dokládá z Valašska název *přínoska* pro pravou kleč a *dlabovka* pro kleč levou. Jg navíc také charakterizuje slova *kleče* a *sochy* jako označení dvou různých pojmů – „kleče jsou křivé (u pluhu)", kdežto „socha je rovná (u rádla)". Náš výzkum však tyto rozdíly nezachytil. Některá pojmenování mohou také někdy označovat pouze část s dřevěným obložením sloužící k přímému uchopení pluhu. Nářeční materiál byl srovnán s materiálem z KLA a doplněn jím.

Většině nářečních termínů lze přisuzovat metaforický původ.

Z jazykovězeměpisného hlediska je pozoruhodné, že dialektismy vycházející ze základových slov *ruka* a *noha* pokrývají vždy bezprostředně spolu sousedící území. Upozorňujeme rovněž na geografickou souvislost slovotvorných forem.

3 K výraznému územnímu rozčlenění dochází v záp. polovině Čech (hranici tvoří tok řeky Vltavy) a na sv. Moravě a ve Slezsku. Na ostatním území se užívá převážně výrazu *kleče* a jeho obměn. Hlásková podoba *klače* charakterizuje malé území sv. od Třebíče, především však vm. nářečí (s výjimkou sev. Vsetínska) a Frenštátsko. Derivát *kleky* byl zachycen v okolí Lipníku nad Bečvou, v obměně *klaky* pak na Frýdecku.

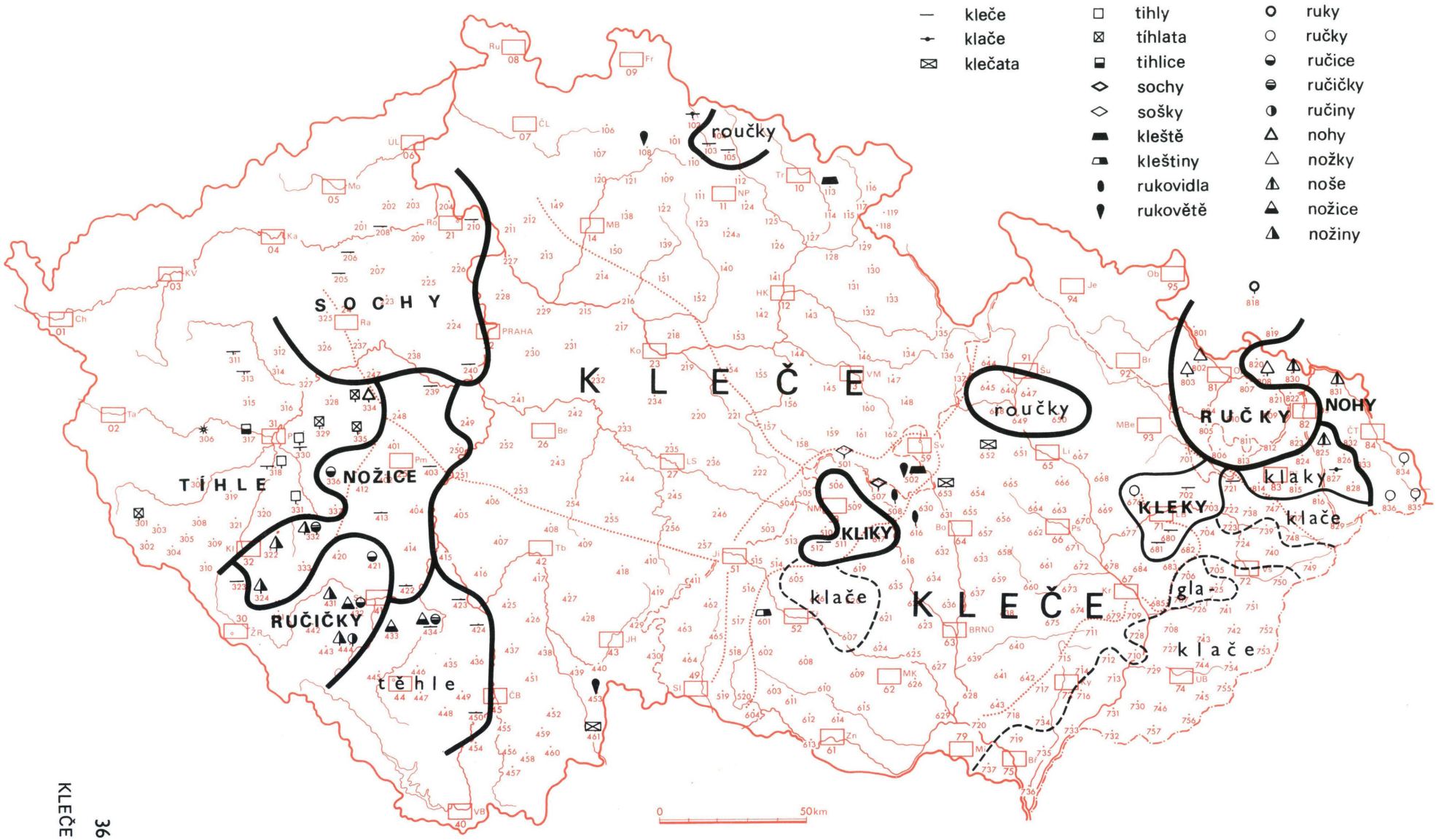
kleče
klače
klečata
tihly
tíhlata
tihlice
sochy
sošky
kleště
kleštiny
rukovidla
rukovětě
ruky
ručky
ručice
ručičky
ručiny
nohy
nožky
noše
nožice
nožiny
SOCHY
KLEČE
roučky
TÍHLE
NOŽICE
RUČIČKY
těhle
KLIKY
klače
KLEČE
roučky
RUČKY
NOHY
klaky
KLEKY
klače
glače
klače
PRAHA
BRNO
0
50km

Ze zč. dialektů je doložen ekvivalent *tíhle* (s morfologickými variantami *tihly* z Plzeňska a *tíhlata* ze sv. okraje areálu), na nějž hláskově, nikoliv územně navazuje obměna *těhle* na širším Prachaticku. Na Roudnicku a Rakovnicku se objevuje název *sochy*. Jeho již. hranici vymezuje řeka Berounka. Jazykovězeměpisnou situaci dotvářejí areály výrazů základových slov *ruka* a *noha*: na území s centrem na Příbramsku bylo zapsáno označení *nožice*, zejména na vých. Klatovsku pak forma *nožiny*. Na Strakonicku dominuje pojmenování *ručičky*, v sousedství areálu slova *nožice* byla zachycena adekvátní slovotvorná podoba *ručice*. Výrazy fundované slovy *ruka* a *noha* jsou příznačné též pro nářečí ve Slezsku. Základní formou *nohy* se vyčleňuje česko-polský smíšený pruh, variantou *noše* sev. Těšínsko; opavskou podskupinu charakterizuje pojmenování *ručky*, jež bylo zaznamenáno rovněž na Jablunkovsku. Na severních okrajích zkoumaného území se nalézají malé enklávy s obměnou *roučky*, a to v Podkrkonoší a na Zábřežsku. Označení *kliky* tvoří mikroareál na Novoměstsku. Za zcela sporadický lze považovat název *rukovidla* (příp. *rukovětě*) ze sev. okraje čm. dialektů.

4 Slovníky zachycují příslušné výrazy většinou pouze v singuláru. Jednotlivá hesla však uvádíme v plurálové formě, neboť v některých případech nelze sg. podobu jednoznačně stanovit.

glače jen nář.; Bš *gľače* — Hlásková obměna slova *klače*, viz tam.

klače jen nář.; Jg *klačka* sg., SSJ *kľače* — Hlásková obměna slova *kleče* s nepřehlasovanou kořennou samohláskou. Viz kleče.

klaky v sled. významu jen nář.; hluž. *klak* sg. — Ke *klečet*, podoba s nepřehlasovanou kořennou samohláskou, viz kleče.

klečata jen nář. — Viz kleče, morfologickým přechodem k typu kuře.

kleče stč. *kleč* sg. f., Jg *kleč*, *kleče* — obojí sg. f., SSJČ *kleč* sg. f. — Psl. **klekъ*/*kleka* (psl. kořen **klęk-* ‚klekat, ohýbat (kolena)‘) na motivujícím základě ‚prohnutost‘.

kleky v sled. významu jen nář.; pol. *klęk* sg. — Viz kleče.

kleštiny v sled. významu jen nář. — Přenesením.

kliky v sled. významu jen nář. (stč. *kľuka*, *klika* — obojí sg., ‚klika, hák‘, Jg *klika* sg., SSJČ *klika* sg. ‚držadlo k otvírání dveří atp.‘) — Přenesením.

lejstry jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (patrně souvisí s *Leiste* ‚okraj, rám‘).

nohy v sled. významu jen nář.; Jg, Kl — Přenesením.

noše jen nář. — Patrně desufixací z *nožky* s vyslovovaným *-š-*.

nožice jen nář.; Jg nožice sg. (stč. nožičě sg. ‚noha, nožka‘) - Od noha.

nožiny jen nář. — Od *noha*.

nožky v sled. významu jen nář. — Od *noha*, přenesením.

lejstry jen nář. — Patrně hlásková obměna slova *lejstry* (asimilací na dálku), viz tam.

roučky jen nář. (Jg *roučka* sg. ‚držadlo, násada‘, Bš *rúčka* sg. ‚rukověť, např. pluhu‘) — Od *ruka* s původní kvantitou (tak Holub-Kopečný), přenesením.

ručice jen nář. (Jg *ručice* sg. dem. k *ruka*) — Od *ruka*.

ručičky v sled. významu jen nář. — Od *ruka*, přenesením.

ručiny jen nář. — Od *ruka*.

ručky v sled. významu jen nář. (Jg *ručka* sg. ‚rukověť‘, SSJČ ‚držadlo‘ nář.) — Od *ruka*, přenesením.

rukověť jen nář. (Jg *rukověť*, *rukověť*, *rukojet*, *rukojeť* — vše sg., SSJ *rukověť*, SSJČ *rukověť*, častěji *rukojeť* — u všech ‚držadlo‘) — Psl. **rǫko-ętь* s hiátovým *v*, přenesením.

rukovidla jen nář. — Ze staršího *rukovädlo*, *-i-* podle *rukovítko*, to k *rukověť*.

ruky v sled. významu jen nář. — Přenesením.

sochy v sled. významu jen nář.; Jg (stč. *socha* sg. ‚hůl, tyč, kůl; sloup, stožár‘, Bš *socha* sg. ‚zadní sloupek na kleči u rádla‘, Kl *socha* sg. ‚pluh‘, SSJČ *socha* sg. ‚sloupek, podpora, na kterou je vloženo slemeno‘, „(v starších dobách) dřevěná rozsocha upravená k orání, primitivní rádlo, pluh“) — Psl. **socha* „u Slovanů především slabší kmen nahoře s pahýlem po větvi, takže nahoře vzniká jakási hrubá vidlice, … dvě držadla, dole se sbíhající, takže upomínají na onu vidlici sochy“ (Mch), přenesením.

sošky v sled. významu jen nář. — Od *socha*, viz sochy.

těhle jen nář.; Jg *těhle* sg. f., SSJČ *těhle* sg. f. nář. — Od psl. kořene **tęg-* ‚táhnout, napínat‘ příponou *-le* za doprovodného přehlasování kořenné samohlásky.

tíhlata jen nář. — Viz tihle, přechodem k typu kuře.

tihle, tihlice, tihly jen nář.; Jg *tihle* sg. f. — Viz těhle.

5 klače Ru 5 — kleče Po 1, Ju 1–4, 6, 7, Ru 4 — ručki Po 1 — ručičky Ju 5, Ru 3 — ťíhle Ru 2

6 MAGP 16, AJPP 101, SSA 1.8, OLA 561, ALE 258

Kl

37 slupice (997) — *mapa s. 117*

1 M slupice (slópica 676) — stlupice 320 (stłpica 753) — stupice (stupjyca 701) — člupice 148, 160 (šlupice 146) — slubice (stubice 130, 159) — srubica (šrubica 704, 726, šrúbica 725) — snubice — subice
slupnice (též 446, 452) — stupnice (též 459)
sluba (slúba 457, sruba 454, cluba 456, clúba 457)
slupovačka 101
sloupec (slupec 307, slup 515)
sloupek (słupek 804)
stáva (stavec 414)

N rám 113, rámec 103, 105, 115, 117, 129, 130, 137, šrub/šroub, ťeleso, hřídel, kleč 444, 445

2 Mapa zobrazuje územní rozložení nářečních názvů pro slupici, tj. svislý (pův. dřevěný, novějí však zpravidla i železný) nosník pluhu, na němž je upevněna radlice s odhrnovačkou a plazem. Jde o reálii spojenou především se

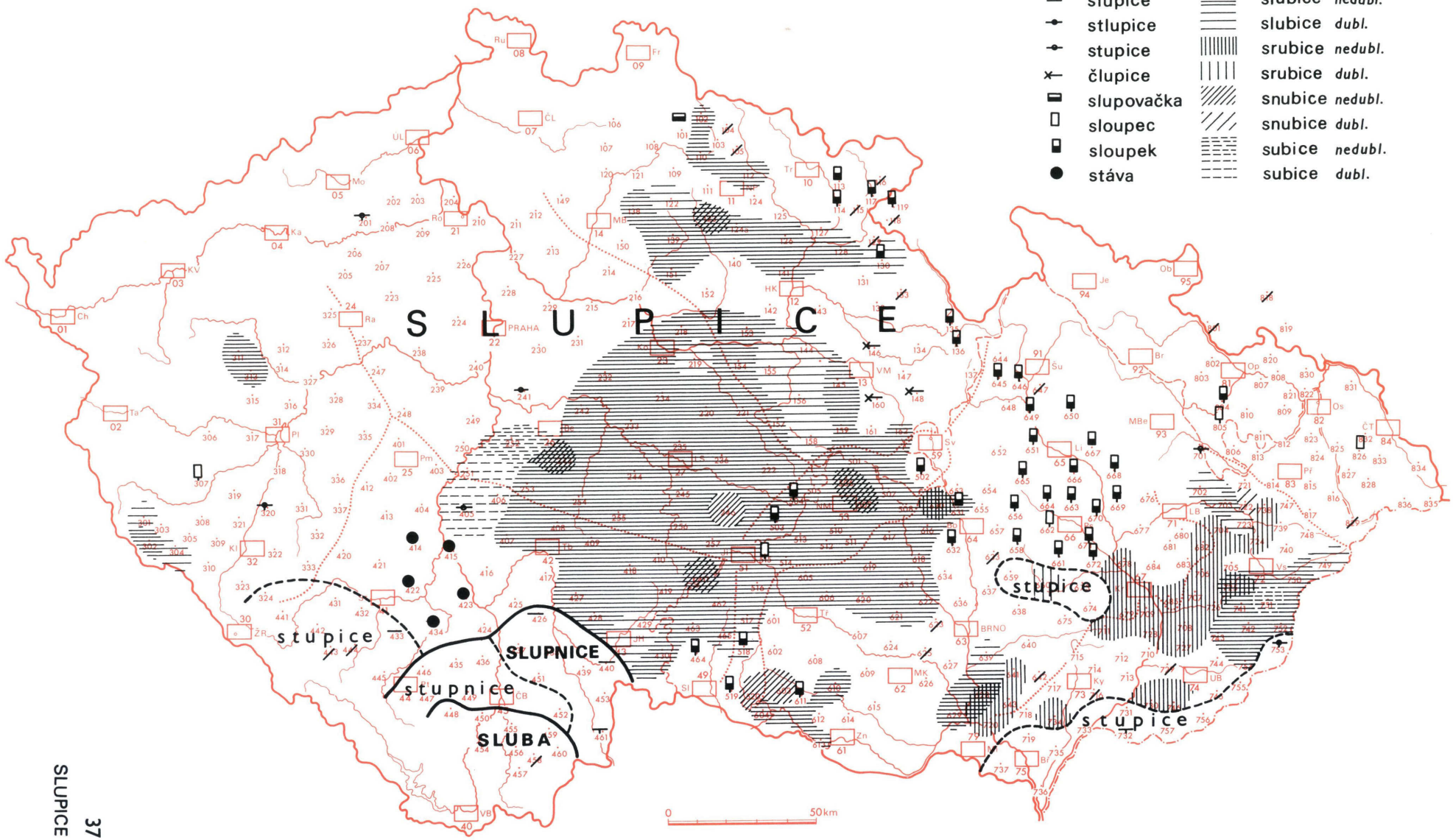
slupice
stlupice
stupice
člupice
slupovačka
sloupec
sloupek
stáva
slubice nedubl.
slubice dubl.
srubice nedubl.
srubice dubl.
snubice nedubl.
snubice dubl.
subice nedubl.
subice dubl.
S L U P I C E
stupice
SLUPNICE
stupnice
SLUBA
stupice
stupice
0
50km

starým pluhem dřevěným, takže příslušná pojmenování žila v době výzkumu často už jen v paměti informátorů, mnohde (zejména na stř. a vých. Moravě) byla už zcela zapomenuta. Proto bylo provedeno srovnání s KLA a údaje získané přímým terénním výzkumem byly tímto starším materiálem podle potřeby doplněny; někdy však už ani v KLA nejsou žádané výrazy zapsány.

Místy byla stará reálie zaměňována s novějším průmyslově vyráběným zařízením z kovu (v Podkrkonoší a na Náchodsku *rám*/*rámec* – zde informátoři uváděli, že zobrazený pluh, jehož součásti bylo jejich úkolem popsat, již nepamatují; na celém území rozptýleně *šroub*; též naším výzkumem nedoložené, ale v KLA zejména na stř. a vých. Moravě hojně zapisované označení *těleso*), jež je sice funkčně totožné, ale konstrukčně odlišné, proto byla jeho nář. pojmenování z mapování vyloučena. U starého rádla mohla tvořit slupice s klečí jeden celek, tam se slovo *kleč* skutečně mohlo vztahovat i na slupici; protože však výskyt tohoto výrazu (v b. 444, 445) nebyl starším výzkumem potvrzen, zůstal též nemapován. Jinak je tomu u jzč. regionalismu *stáva* (popř. *stavec*), jenž byl někdy informátory označován jako „celý spodek (plaz, slupice) mimo plech“ (b. 414), protože je však v KLA doložen velmi hojně, zpravidla jako název pro slupici, je na mapě zobrazen.

Kromě jediného okrajového lexikálně odlišného výrazu *stáva* se v zaznamenaném souboru pojmenování objevují nepříliš výrazné diference slovotvorné (*slupice* × *slupnice* × *sluba* × *sloupek* × *sloupec*) a rodové (*slupice* × *sloupec*; podoba *slupec* v slez. nář. vznikla patrně pravidelným slezským krácením ze *slúpec*.) Zvlášť hojné jsou rozdíly hláskoslovné, jež jsou odrazem nejen staré psl. dubletnosti v kořeni tohoto slova (*stlp-*, *stlb-*) a pozdější změny *stl-* > *slu-*, ale i změn nových (*slu-* > *su-*/*snu-*) včetně vlivů adideačních (*slu-* > *sru-* > *šru-*; *slu-* > *člu-*).

3 Jako základní se jeví protiklad podob *slupice* a *slubice*. *Slupice* má téměř výhradní postavení v záp. polovině Čech a ve Slezsku, *slubice* zaujímá rozsáhlý areál zhruba ve středu zkoumaného území. Zdá se, že na značnou část Moravy pronikla *slupice* patrně později a rozrušila zde tradiční areály výrazu *slubice* (na záp. polovině Moravy; doklady z KLA svědčí o dřívějším výskytu tohoto slova i na Znojemsku a Moravskokrumlovsku) a hláskové varianty *srubice* (na vých. Moravě).

Ostatní podoby zaujímají menší území. Kompaktními oblastmi několika variant se vyznačují již. Čechy; na jz. Jindřichohradecku se rozkládá oblast výrazu *slupnice*, již. od Strakonic byla zapsána archaická podoba *stupice* (se zachovaným *-t-* z původního základu *stlp-*), obě oblasti pak na Českobudějovicku spojuje kontaminovaný výraz *stupnice*. Podoba *stupice* se dokládá také z mor.-sloven. pomezí (zde je podporována sousedstvím slovenského ekvivalentu *stĺpica*) a z menší oblasti na Vyškovsku. Na Vysokomýtsku leží mikroareál obměny *člupice*.

Též výrazy s kořenným *-b-* pokrývají značnou část zkoumaného území: na Doudlebsku byla zachycena varianta *sluba*, z hláskových obměn slova *slubice* (kromě výše uvedené *srubice*) zabírá malou kompaktní oblast *subice* jz. od Benešova, *snubice* je doložena řídce a rozptýleně zejména z Českomoravské vrchoviny.

Maskulinum *sloupek* tvoří téměř čistý areál na centrální Hané; odtud se táhne sv. směrem podél polské hranice až na Náchodsko, dále se řídce vyskytuje i v čes.-mor. přechodném pásu. Výraz *slupec* byl zaznamenán ojediněle především na Stříbrsku a ve Slezsku.

Na Písecku je malá oblast pojmenování *stáva*, které zde zaplňuje klín mezi šesti různými variantami slova *slupice* (v době výzkumu už bylo tímto základním výrazem zcela překryto – je vždy dubletní) a tvoří tak klasický příklad jevu, kdy na rozhraních různých výrazů, kdy žádný z nich nemá zcela pevné postavení, se prosadí jiné, odlišné slovo.

4 **člupice** jen nář. — Obměnou ze *slupice*. Snad adideací k nář. *člup* ‚schodek‘.

sloupek v sled významu jen nář.; Bš (Jg „sloupek u háku (rádla) jest dřevo kolmo vražené ve křivolatině, na kterémž hák uklinován jest“) — Formální dem. ke *sloup* (psl. **stlp* i **stlb* m.); specifikací významu.

sluba jen nář.; Jg *cluba*. Kt *člůba* — Patrně ze *slubice* desufixací a přiřazením k a-kmenům.

slubice jen. nář.; Kt — Podle Mch z předpokládaného psl. **slbica*, základ **slb-* je asi týž jako *sloup*. Vzhledem k hláskovým variantám *stubice* 130, 159, *stlupice* 320 a *stupice* se přikláníme k jinému řešení — předpokládáme psl. **stlbica* a **stlpica*, tedy přímé deriváty z **stlbъ* a **stlpъ*, viz sloupek, v nichž se později vyvinula skupina *stl-* > *slu-*. Zánik *-t-* je výsledkem zjednodušení konsonantického skupení vzniklého po ustálení *-u-* (a po zániku slabikotvornosti *l*). Je též možné, že *slupice* vznikla ze *slubice* přikloněním ke *sloup* (nejde-li o přímou návaznost na psl. **stlpъ*).

sloupec jen nář. (stč. *slúpec*, *stlúpec* ‚sloupek‘) — Od *sloup*.

slupice Jg, SSJČ, pol. *słupica* — Viz slubice.

slupnice jen nář.; Jg, Kt též *slubnice* — Od *slupice* patrně vlivem adj. *slupní*, nelze vyloučit působení sousedního výrazu *stupnice*.

slupovačka jen nář. — Od *slupice* adideací k slovesu *slupovat*.

snubice jen nář.; Kt slez. — Hláskova varianta od *slubice*, viz tam. Nelze vyloučit, že jde o adideaci k nář. *snubit* ‚snoubit, spojovat‘.

srubice jen nář.; Bš val. — Od *slubice* (viz tam) příklonem ke *sroubit* ‚sestavit, tj. způsobit, aby něco drželo pohromadě‘, případně ke *šroub* ‚kovová součást novějšího typu pluhu se stejnou funkcí jako slupice‘ (tak zřejmě u *šroubice* 704, 725, 726).

stáva jen nář. — Patrně archaickým tvořením od *staviti*; slupice je sloupek, jenž se umísťuje do svislé polohy, tedy se staví.

stlupice jen nář.; Jg *stlpice* slc., SSJ *stĺpica* — Archaická varianta slova *slupice* se zachovaným *-t-* ve skupině *stlu-*, viz slubice.

stupice jen nář.; Bš Starý Hrozenkov — Hlásková varianta slova *slupice* s odlišným výsledkem vývoje pův. počáteční skupi-

ny *stlu-*, vzniklá v důsledku výslovnosti *l* jako *u*, viz slubice.
stupnice v sled. významu jen nář. — Zřejmě kontaminací výrazů *slupnice* a *stupice*, viz tam. Nelze vyloučit adideaci ke *stupeň*.
subice jen nář. — Patrně ze *slubice* (viz tam) zánikem pův. *-l-* v pozici před *-u-*.

5 slupice Ju 4, Ru 2, 3 — stupice Ju 3 — slubice Ju 1 — hlava Ju 1–3, 6, Ru 4, 5 — pařez Ju 5 — parez Ju 5

6 MAGP 15, AJPP 99

38 a) plaz (998), **b) zakončení plazu** — *mapa s. 121*

1a M plaz
splaz (též 216, 227, splask 738, splyz 830) — sp„uz

1b M oplaz
pata
patka (pja- 811, 814)
botka 110 (botek 813)
přínos 443–445
příplata
oplata 722–724, 748
náplata 515
střela (střelka 828, stře„a 835, 836, střo„ka 835, 836)
prístrelek 755, 756
postřelek (postřeł 725, ostřelek 725)
sáňka (-nka 703, 814)
smyk 201, 827
šína 722, 814 (šinka 703, 814)
šlinčuch 820 (šlinčuk 830, svinčuch 808)
S podráška 105, pantofel 804, papuč 814, „avica 832

2 Původně byla položka zaměřena pouze na nář. pojmenování pro plaz, tj. vodicí součást pluhu upevněnou na slupici. V některých oblastech zkoumaného území se však používá navíc ještě specifického názvu pro zakončení plazu (popř. pro jeho spodní část), tj. pro kovovou součástku zpravidla přišroubovanou dvěma šrouby na konci plazu, která hladce klouže po zemi a po opotřebování se vyměňuje. Na zobrazení pluhu v Dotazníku (i v KLA) je totiž vidět právě jen koncovou část plazu, kterou informátoři zřejmě někdy považovali za předmět otázky. U některých odpovědí, zejména pokud v dané lokalitě bylo zapsáno pouze jedno pojmenování, nelze vyloučit jeho přenesení na celý plaz. Na základě celkového zhodnocení materiálu a srovnání s KLA jsme došli k závěru, že pouze výrazy *plaz*, *splaz* a *spluz* lze jednoznačně přiřadit významu ‚plaz', ostatní zachycená pojmenování znamenají s největší pravděpodobností ‚zakončení plazu'. Nář. vyjádření pro oba významy zobrazujeme společně na jedné mapě jako položky a) (izoglosami s nápisy a lineární značkou) a b) (plošnými značkami a šrafou). Protože během našeho výzkumu byly doklady pro položku b) zapisovány jen nesystematicky, využíváme zde v plné míře materiálu KLA a uvádíme jej výjimečně v celém rozsahu na mapě (a to i výrazy, které námi zachyceny nebyly, pokud s naším materiálem souvisejí motivačně nebo slovotvorně) – jednotlivé dialektismy mají totiž podle tohoto staršího sběru zpravidla větší rozsah, než jak by ukazovaly pouze nesoustavné doklady zachycené naším výzkumem.

Položka a) vykazuje jen jednu výraznou diferenci slovotvornou – *plaz* × *splaz* a jeden okrajový rozdíl hláskoslovný – *splaz* × *spluz*. V rámci položky b) bylo však zachyceno mnoho rozmanitých pojmenování, diferencovaných zejména lexikálně, ale i slovotvorně (např. *příplata* × *oplata* × *náplata*, *střela* × *přístřelek* × *postřelek*).

Některá pojmenování, často územně nesouvisící, tvoří sémantické okruhy výrazů vzniklých přenesením významu na základě umístění, tvarové podobnosti nebo průvodní okolnosti (dotyk se zemí, klouzavý pohyb): *pata*/*patka* patrně podle umístění vzadu a dole, odtud snad dalším významovým posunem *botka*, *pantofel* a *papuč* (podobá se botě; dotýká se země) a dále *podešva*, *podrážka* (motivací je zřejmě přímý styk se zemí; pravděpodobná je i souvislost s něm. ekvivalentem, srov. odd. 4), podle klouzavého pohybu pak *sáňka* a *smyk*; tatáž motivace je snad obsažena v přejatých slovech *šlinčuch* a *šína*. Některé názvy mohly vzniknout i přenesením jmen pro jiné části pluhu (srov. např. v odd. 4 *příplata*, *přínos*).

3 Pokud jde o položku a) plaz, lexém *plaz*/*splaz*/*spluz* pokrývá celé zkoumané území. Hlavní územní protiklad je v rovině slovotvorné – *plaz* × *splaz*. Větší rozsah má varianta *splaz*, doložená z celé Moravy a Slezska (bez nejvýchodnějšího okraje, kde se užívá přejímky z pol. dialektu *spluz*) a dále z již. Čech s přesahy na jv. Klatovsko a širší Benešovsko, odděleně pak ze sev. části svč. nář.; na ostatním území Čech byla zachycena základní podoba *plaz* (na Moravu zasahuje jen úzkým výběžkem kolem Ledče nad Sázavou k Telči).

Nář. pojmenování pro zakončení plazu – položka b) – byla zaznamenána jen na části zkoumaného území, a to na již., sev. a sv. okrajích Čech, na záp. Moravě až po Brno, ve vm. nář. a též ve Slezsku, převážně v jeho záp. polovině. Největší rozsah má výraz *pata* (s méně častou dem. variantou *patka*), zaznamenaný na záp. Moravě a v jv. Čechách, při sev. a sv. okraji Čech, ve zbytcích sev. od Rakovníka, na Volyňsku, na Slovácku a v záp. polovině Slezska. Ostatní ekvivalenty zaujímají menší, zpravidla prolínající se nekompaktní oblasti nebo mikroareály: pojmenování *příplata* je doloženo z již. Čech, *přínos* z Volyňska, *oplaz* z Podkrkonoší a Chrudimska, *podešva* z Uherskobrodska, Břeclavska a Opavska, *střela* s variantami ze stř. části vm. nář. a z Jablunkovska, *oplata* a *šína* ze sev. okraje vm. nář., *sáňka* z Opavska a Příborska, *šlinčuch* ze sev. Hlučínska.

4a **plaz** Jg, SSJČ zeměd., SSJ zeměd., pol. *ploz*, plóz (stč. jen obecný význam ‚zařízení umožňující klouzavý pohyb‘) — Psl. **polzъ* ‚co se plazí‘; specifikací významu.
splaz v sled. významu jen nář.; Jg též *zplaz* — Podle Mch starý útvar; *s-* je předpona asi stejného původu a významu jako ve slově *smyk*. Viz plaz.
spluz jen nář.; ALJ laš. — Hlásková varianta slova *splaz* (viz tam) v návaznosti na pol. nář. Viz plaz.

4b **botka** v sled. významu jen nář. — Přenesením.
lavice v sled. významu jen nář. — Přenesením (patrně podle podobnosti).
náplata jen nář. — Patrně od *naplátat*, to od *plátat* ‚spravovat, flikovat‘.
oplata v sled. významu jen nář. — Od *oplátat*, viz náplata.
oplaz v sled. významu jen nář. — Od *oplaziti*.
pantofel v sled. významu jen nář. — Přenesením.
papuč v sled. významu jen nář. — Přenesením.
pata v sled. významu jen nář.; ALJ ‚pata u saní, pluhu apod.‘, SSJ *päta* (jinak jen obecný význam: stč. ‚spodek, podstavec‘, SSJČ ‚spodní, zadní nebo ukončující část předmětu‘) — Přenesením.
patka v sled. významu jen nář.; Bš „část splazu pod rocháčem viditelná slove patka“ (jinak jen obecný význam: stč. a SSJČ dem. k *pata*, viz tam, Jg „zadní díl neb spodní díl něčeho“) — Přenesením dem. k *pata*, viz tam.
podešva jen nář. — Přenesením nář. podoby slova *podešev* (stč. a Jg ‚chodidlo‘, SSJČ *podešev* ‚podrážka‘); nelze vyloučit vliv paralelního něm. pojmenování *Sohle* ‚plaz‘ nebo ‚zakončení plazu‘, jinak ‚podrážka‘, ‚chodidlo‘, ‚pata (např. hory)‘.
podrážka v sled. významu jen nář.; ALJ „opěra pod radlicí u sloupku“ Kladsko — Přenesením. Srov. podešva.
postřelek jen nář. — Od předložkového výrazu *po střele*, viz střela.
přínos v sled. významu jen nář. — Od *přinášet*, *přinést*; patrně přenesením názvu jiné části pluhu nebo rádla (Jg „přínos u rádla jest tolik co zhlaví u pluhu“; pozn.: *zhlaví* – podle Jg – „dřevo pod křídlem pluhovým“).
příplata jen nář. (stč. ‚spojení‘, *příplatek* ‚přibitý plech na nástroji‘ — Viz náplata a oplata. Doslova asi ‚část plazu, nějaké zpevnění k němu přibité, připojené‘. Nelze vyloučit ani přenesení názvu jiné části pluhu, srov. III-40 radlice pluhu (Jg též *příplatek* „přibitý plech na hlavní desku u pluhu“).
přístřelek jen nář. — Od předložkového výrazu *při střele*, srov. postřelek.
sáňka jen nář. — Přenesením nář. výrazu pro sáně nebo pro sanici.
smyk v sled. významu jen nář. (Jg ‚co se smýká‘) — Specifikací významu, nebo přenesením (Jg též „zadní díl selských saní, jenž se po zemi smýká“).
střela v sled. významu jen nář. — Přenesením snad podle podobnosti a rychlého klouzavého pohybu. (Mch: střela měla původně význam ‚šíp‘.)
šína v sled. významu jen nář. — Přenesením slova přejatého z něm. (*Schiene* ‚kolejnice‘, ‚železná tyč nebo traverza‘).
šlinčuch jen nář. — Adaptací něm. *Schlittschuh* ‚brusle, bota s bruslí‘.

5a plaz Ju 1–3, Ru 3 — splaz Ju 3, 4, 6, 7, Ru 4
5b pata Ju 5 — podeše„ *m.* Po 1

6a MAGP 15, AJŠ 62, AJK 282
6b —

Či

39 odhrnovačka (999) — *mapa s. 123*

1 M radlice
plech (štrajchblech 818)
deska (deška 314, 334, 337)
prkinko (prkno 608)
(„)odvalnica
lopata
křídlo (kři- 310, 319, 320, kře- 663, 679, 684, 685, kře- 666)
plotna
vodháňka 102,104, 333
mísa 432, 443
šar 819, 820
S náradňík 630

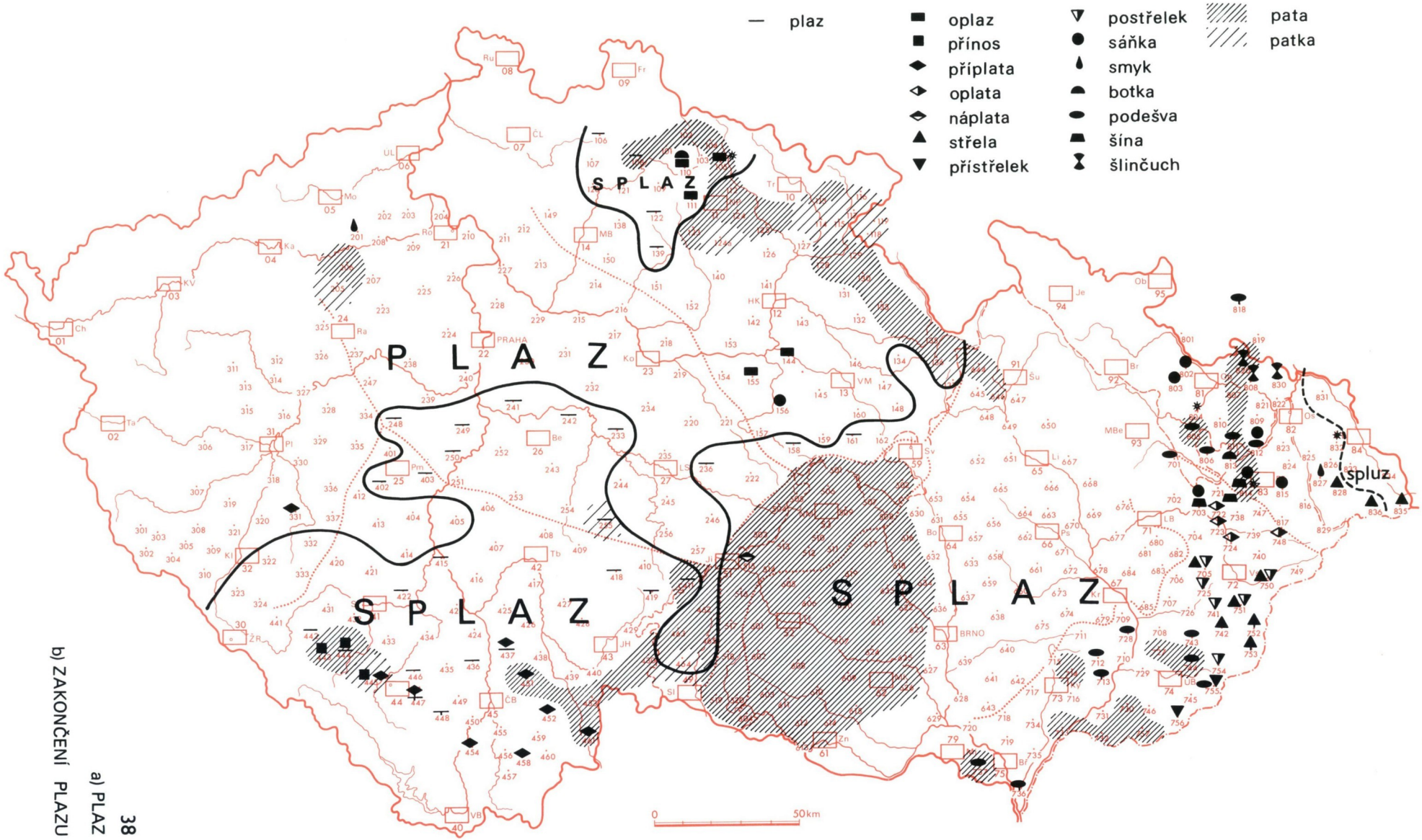

38

a) PLAZ

b) ZAKONČENÍ PLAZU

2 Předmětem zkoumání této položky byla nář. pojmenování pro odhrnovačku, tj. pro horní část radlice, která klopí brázdovou skývu.

Původní radlice byla ‚zaostřená ocelová deska lichoběžníkového tvaru, jíž se krájí a zvedá půda při orání' (definice z PSJČ). Šlo tedy o celistvou, určitým způsobem tvarovanou kovovou součást pluhu. Novější radlice se skládá zpravidla ze dvou částí: ze spodního, zaostřeného, většinou vyměnitelného ocelového plátu, kterým se půda krájí (tj. z vlastní radlice), a z části horní, která odkrojenou půdu zvedá a klopí. Názvy pro celistvou radlici se později přenášely na některou z částí radlice dvojdílné.

Přenášení pojmenování z celistvé radlice na některou část pozdější dvojdílné radlice se týká zejména právě slova *radlice*, u něhož je areálově vyhraněno (srov. též III-44 radlice rádla): území, kde se tohoto slova užívá pro odhrnovačku, se nekryje s územím, kde se tak nazývá spodní část radlice.

Mapa zachycuje pouze rozdíly lexikální. Slovotvorné či hláskoslovné varianty jsou zanedbatelné a jsou vedeny pouze v oddíle 1 M v závorce.

Většina názvů pro odhrnovačku vznikla specifikací pojmenování s širším, obecnějším významem (*deska*, *plech*, *plotna*) nebo přenesením na základě podobnosti (*křídlo*, *lopata*, *mísa*), řidčeji jde o přenášení významu na základě věcné souvislosti (*radlice* – část za celek; *náradník* – přenesení z radlice rádla na radlici pluhu a pak též část na celek) nebo o výrazy motivované funkcí (*odháňka*, *odvalnice*), výjimečně se setkáváme s přejímkami z něm. (např. *šár*).

3 Na většině zkoumaného území se uplatňují tři základní lexémy – *radlice*, *plech* a *deska*, k nimž se přimykají další výrazy zaujímající menší areály, popř. vyskytující se rozptýleně zejména v okrajových oblastech.

Slovo *radlice* pokrývá zhruba sev. polovinu Čech (bez vých. okraje) s širokým výběžkem na Plzeňsko a Domažlicko, dále sev. část střm. a vm. nář. a záp. polovinu Slezska. Výraz *plech* vytváří areál v již. polovině a na vých. okraji Čech a v čm. přechodných nářečích s výběžkem na Boskovicko; odděleně byl pak zaznamenán v malých oblastech mezi Vsetínem a Kroměříží a na již. Opavsku. Pojmenování *deska* zabírá velkou část Moravy (bez sev., záp. a již. okrajů), zpravidla jako dubletní se pak objevuje více či méně soustředěně na různých místech Čech, nejhustěji sev. od Prahy a na Roudnicku.

Menší území pokrývají výrazy *lopata* (záp. okraj svč. nář.), *plotna* (zejména Strakonicko), *prkýnko* (Znojemsko), *odvalnice* (vých. polovina Slezska) a *křídlo* (Kroměřížsko, Vsetínsko, sev. Prostějovsko, Klatovsko).

Zcela okrajové jsou názvy *odháňka* (hor. Pojizeří), *mísa* (jz. Strakonicko) a *šár* (sv. od Opavy).

4 **deska** v sled. významu jen nář.; Jg též *deška* „prkno u pluhu" — Specifikací.
křídlo v sled. významu jen nář. (Bš „zadní část ruchadla") — Přenesením.
lopata v sled. významu jen nář.; Kt *lopáč* „plech, plechová radlice u ruchadla" — Přenesením.
mísa v sled. významu jen nář. — Přenesením.
náradník jen nář. (stč. *náradlník* ‚radlice', Kt ‚radlice' – u obou patrně ‚radlice jako celek'; Jg „n. jest u rádla železo, kterým se země ryje, tříhranné – náradník na obojí stranu krájí, radlice u pluhu jen na jednu" – toto rozlišování je podle Mch nepůvodní) — Přenesením.
odháňka jen nář.; Jg též *sháněčka* „prkno u pluhu ke slupici a k soše přibité, k odvrhovaní země radlicí ukrojené", Kl *odháňačka* „deska u pluhu" — Od *odhánět*, tzn. ‚odhrnovat hlínu při orání'.
odvalnice jen nář.; SSJČ *odval*, ALJ vých. Slezsko — Od *odvalit*.
plech v sled. významu jen nář. (stč., Jg, SSJČ – u všech ‚tenký kovový plát') — Specifikací.
plotna v sled. významu jen nář. (SSJČ zast. ‚deska') — Specifikací.
prkýnko v sled. významu jen nář. — Specifikací (SSJČ dem. k *prkno* ‚dřevěná deska').
radlice v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ; SSJ, pol. a hluž. *radlica*, dluž. *ralica* – u všech ‚radlice jako celek') — Přenesením.
šár jen nář. — Přejato z něm. (*Schar* ‚radlice').

5 plech Ju 3 — deska Ju 2–4, 6, 7, Ru 5 — deška Po 1, Ju 1, 5, Ru 2–4

6 MAGP 14, AJŠ 60, AJPP 97, AJK 75:1, OLA 564, ALE 260

Či

40 radlice pluhu (1000) — *mapa s. 125*

1 M radlice (radlička 802, 822)
náklad
(v)ostří
nůž
želísko (též 807) — želésko (žolesko 801) — želosko
želko

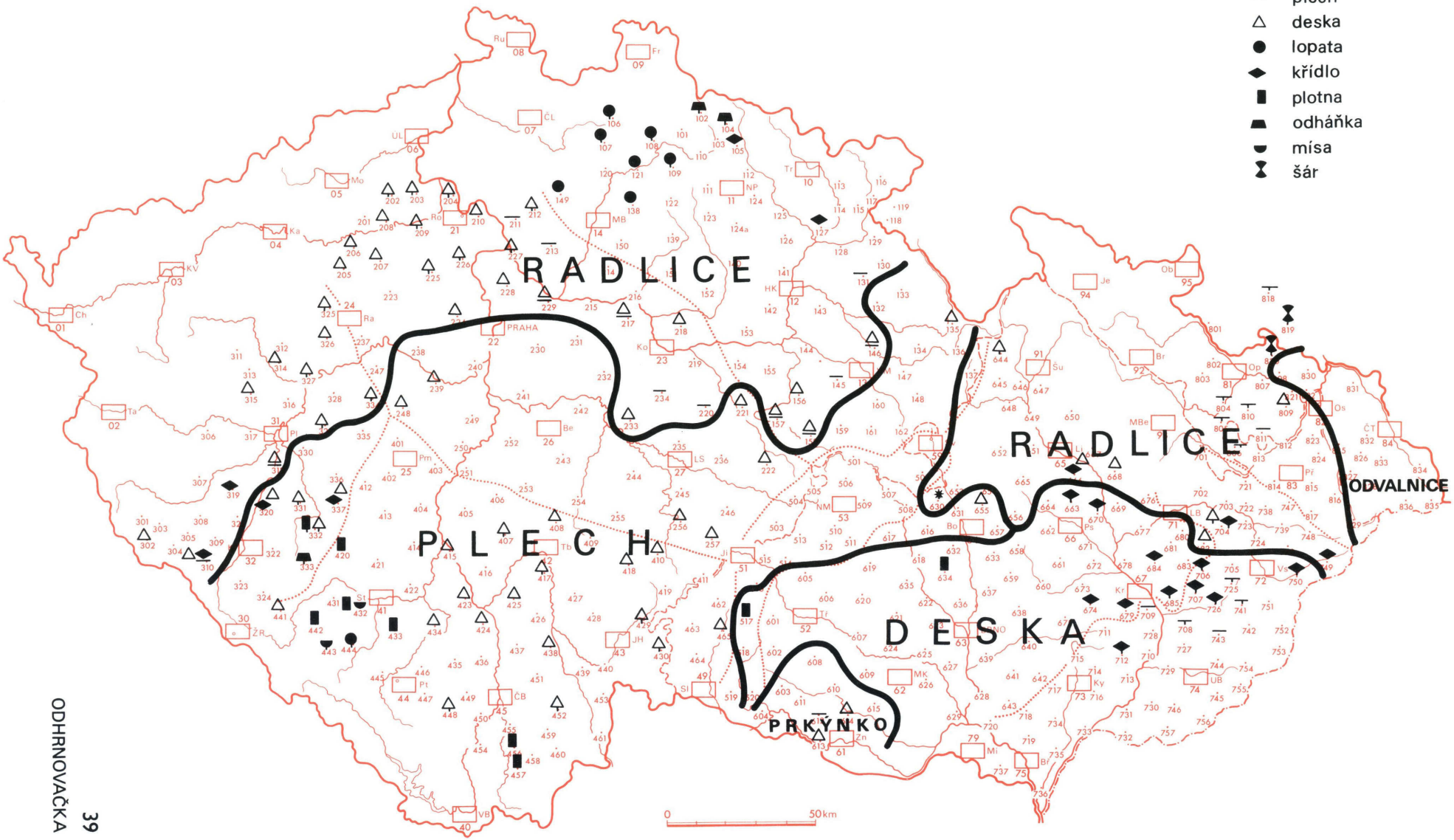
plech
deska
lopata
křídlo
plotna
odháňka
mísa
šár
RADLICE
PLECH
RADLICE
DESKA
ODVALNICE
PRKÝNKO
0
50km

plát 302, 303, 334
příplata 322–324
vocílka 324, 333, 441
šorna 751 (-ňa 705)
šnajdy 805, 806, 811
konec 113, 114
S říz 701

2 Mapa podává obraz zeměpisného rozšíření nář. názvů pro radlici pluhu, tj. zaostřenou, zprav. vyměnitelnou ocelovou desku, kterou se při orání krájí půda.

Pouze výjimečně se v záznamech z výzkumu objevují v případě dublet rozdíly v názvech pro napevno přivařenou radlici (v době výzkumu už naprosto ojedinělou) a pro část vyměnitelnou (někdy v již. Čechách: *náklad* – pevná součást, *želízko* – „na dva šrouby“); zpravidla však není vyměnitelnost pro výběr pojmenování relevantním rysem.

Materiál se diferencuje zejména lexikálně, pouze okrajově byl zachycen též rozdíl slovotvorný (*želízko* × *želko*) a odlišnosti hláskoslovné (*želízko* × *želézko* × *želozko*).

Jednotlivá pojmenování vznikla (vedle přenesení významu – část za celek – u slova *radlice* a celek za část – u slov *ocílka* a *ostří*) zpravidla specifikací obecných názvů s širším významem. Motivována jsou různě: tvarem – *plát*, materiálem – *želízko*, *ocílka*, funkcí – *ostří*, *nůž*, *říz* (obdobná motivace je i u přejatého *šnajdy*), skutečností, že jde o něco přídatného, připojeného – *náklad*, *příplata*, polohou – *konec*.

3 Zkoumané území se člení do několika velkých, zpravidla poměrně kompaktních areálů odlišných lexémů (*radlice*, *želízko*, *náklad*, *nůž*, *ostří*), jež jsou na okrajích doplněny drobnými, většinou též homogenními oblastmi dalších výrazů (*plát*, *příplata*, *ocílka*, *konec*, *šnajdy*, *šorna*).

Rozsáhlý, téměř čistý areál zaujímá výraz *radlice* na většině Moravy (bez záp., sev. a sv. okrajů). Jinde se vyskytuje jen řídce a rozptýleně, kompaktně jen v hor. Pojizeří, ale tam zpravidla dubletně se slovem *nůž*. Dalším výrazem pokrývajícím značnou plochu je *náklad* – zabírá dva oddělené areály: v záp. Čechách a ve středu zkoumaného území (vých. polovina svč. nář., sz. Morava, široký pruh po obou stranách čes.-mor. hranice od Nového Města na Moravě až k Slavonicím). Většinou v dubletě se objevuje i jinde, zejména v již. Čechách, v kompaktním výskytu pak na Hranicku a Novojičínsku. V záp. části střč. a svč. nář. je běžné pojmenování *nůž*. Na ostatním území Čech, tj. v jejich větší střední a jižní části, se užívá názvu *želízko* (na severu areálu ve formě *želko*). Tentýž výraz se objevuje odděleně i v nejvýchodnější části zkoumaného území – zde ve třech hláskových variantách: *želézko* na Vsetínsku a Opavsku, *želízko* podél Ostravice, *želozko* v čes.-pol. přechodném pruhu. Posledním frekventovanějším výrazem je *ostří*. Kompaktní areál zaujímá na již. Opavsku a Příborsku, na sev. okraji vm. nář. a na sv. okraji střm. nář. Jako dubletní byl pak zapsán i jinde, zejména podél vých. poloviny hranice střč. a svč. nář., na Náchodsku a v podorlickém úseku.

K okrajovým výrazům s malým územním rozsahem patří *plát* (Chodsko), *příplata* a *ocílka* (obě jv. Klatovsko), *konec* (Náchodsko), *šnajdy* (již. okraj Opavska) a *šorna* (Vsetínsko).

4 **konec** v sled. významu jen nář. (stč. i SSJČ ‚místo, kde něco končí, poslední část něčeho‘) — Specifikací.

náklad v sled. významu jen nář.; Jg „u kovářů přivařené železo na radlici dlouhým oráním umetenou“, Kl ‚součást pluhu‘ — Starobylý název kovového obložení pův. dřevěných nástrojů. Od *nakládat*.

nůž v sled. významu jen nář.; ALJ „spodní část ruchadla“ — Specifikací.

ocílka v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚čepel, želízko nože‘). Formální dem. od *ocel*.

ostří v sled. významu jen nář. — Přenesením (stč., Jg i SSJČ – u všech ‚ostrá hrana nejčastěji řezacího nástroje‘).

plát v sled. významu jen nář. (stč., Kt a SSJČ – u všech ‚kovová, tenká deska; plech‘) — Specifikací; ze střhn. *blat*, *plat* ‚list‘, s tím splynulo u nás i ve střhn. *blate*, *plate* ‚kovový plát‘.

příplata jen nář.; Jg též *příplatek* „přibitý plech na hlavní desku u pluhu“ (stč. ‚spojení‘ ‚*příplatek* ‚přibitý plech na nástroji‘) — Souvisí zřejmě s *plátati* ‚spravovat‘; podobně jako *náklad* (srov. tam) byla i *příplata* původně dřevěná deska pobitá plechem.

radlice Jg, SSJČ, SSJ, pol., hluž. — U záp. Slovanů **ordlica* od **ordlo* (to od *orati*).

říz v sled. významu jen nář. — Od *řezat*.

šnajdy jen nář. — Adaptací něm. výrazu (*schneiden* ‚řezat‘, ‚krájet‘).

šorna jen nar. (SSJČ zast. ob. ‚škrabka na saze‘. Jg „nástroj, kterým se šaruje neb strouhá, die Scharre“) — Adaptací něm. výrazu.

želézko jen nář. (Jg viz želízko) — Viz želízko, podoba s nezúženým *-é-* v základu.

želízko v sled. významu jen nář. (Jg a SSJČ ‚předmět ze železa, zprav. nějaké náčiní nebo jeho část‘) — Specifikací.

želko jen nář. — Haplologií z *želízko*, viz tam.

želízko jen nář. — Viz želízko; podoba *-ozko* se samohl. *o* nepravidelná, patrně analogií.

5 radlice Po 1, Ju 1, 2, 4, 5, Ru 3, 4 — radlica Ju 6, 7, Ru 5 — radlička Ru 2 — želísko Ju 3 — lemeš Ju 7

6 MAGP 13, AJŠ 61, PLPJ 212, AJPP 99, SSA 1.7, OLA 563, ALE 260

Či

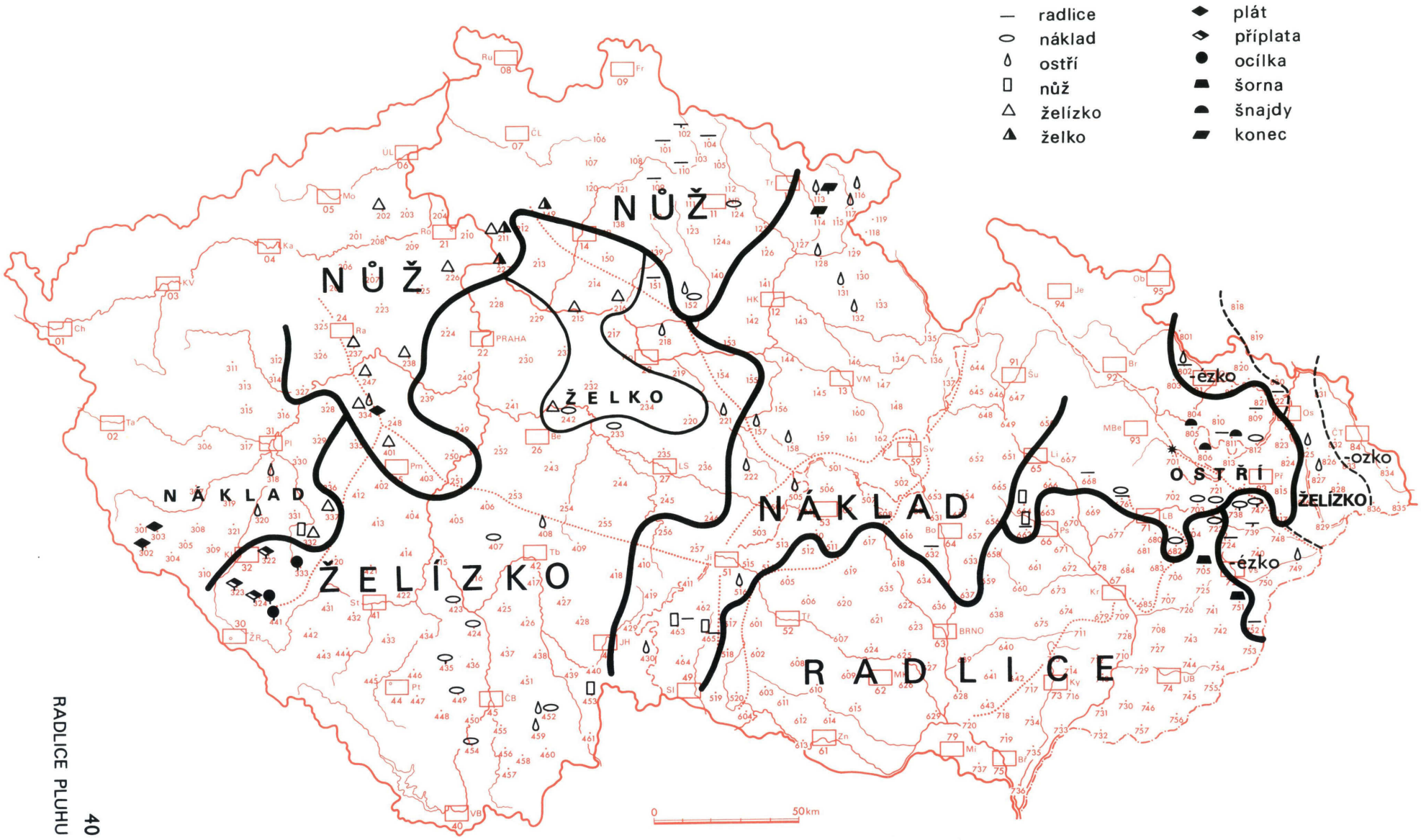
radlice
náklad
ostří
nůž
železko
želko
plát
příplata
ocílka
šorna
šnajdy
konec
NŮŽ
NŮŽ
ŽELKO
NÁKLAD
ŽELÍZKO
NÁKLAD
RADLICE
OSTŘÍ
ŽELÍZKO
0
50km

41 krojidlo (1001) — *mapa s. 127*

1 M krojidlo — krojadlo
kruj (kroj 801)
kroják (votkrojovák 316)
krajadlo
kraják 433, 459, 501, 818 (kráječ 240)
nůž
číslo
čertadlo 301, 302, 304, 448, 457
řezák (prořezák 456)
N ostří 206

2 Mapa podává obraz zeměpisného rozšíření nářečních názvů pro krojidlo, tj. pro železný nůž upevněný na hřídeli pluhu před radlicí, který svisle krájí půdu, aby mohla být snadněji odříznuta.

V některých lokalitách krojidlo neznají, neboť je pluhy do lehkých, sypkých půd nepotřebují.

Materiál se diferencuje zejména lexikálně a v menší míře slovotvorně (např. *krojidlo* × *kroják* × *kruj*); jako hláskoslovný řešíme rozdíl *krojidlo* × *krojadlo*.

Výraz *krojidlo* představuje skutečný termín, slovo *nůž* je víceznačné, jako termín je vázáno na situační nebo jazykový kontext. Na severu Čech má výraz nůž nejen význam ‚krojidlo', ale někdy také ‚radlice pluhu', srov. III-40 radlice pluhu. Pojmenování *kraják*, *kroják* nejsou patrně terminologicky zcela ustálená, nelze vyloučit, že byla utvořena ad hoc.

3 Základní pojmenování *nůž* a *krojidlo* doplňují víceméně okrajové regionalismy *čertadlo*, *číslo* a *řezák*.

Výraz *nůž* vytváří několik oblastí: souvislý pruh v jzč. nář. s centry na Plzeňsku a jz. Strakonicku, další oblast se rýsuje ve středních Čechách s centrem na Benešovsku, třetí pokrývá sev. a sv. okraj Čech a přilehlý sz. okraj Moravy, odkud zasahuje až na sv. Brněnsko; poslední souvislý celek zaujímá jih střm. nář. (Moravskokrumlovsko, Mikulovsko) a jz. Kyjovsko. Jako dubletní nář. ekvivalent se vyskytuje substantivum *nůž* také jinde v Čechách, na Novoměstsku a ve Slezsku.

Pojmenování *krojidlo* vytváří areál na Domažlicku a Klatovsku, dále je charakteristické pro jižní úsek jzč. nář., záp. a sev. část střč. nář., pro svč. nář. (bez sev. a sv. okrajových úseků). Na Moravě je názvem většinovým. Vyskytuje se na Novoměstsku, ve střm. nář. (bez již., záp. a sz. okraje), ve vm. nář. a dále v již. polovině slez. nář. Další odvozeniny byly zapsány na menších územích – výraz *krajadlo* na jz. Moravě, *krojadlo* v lokalitách mezi Kolínem a Hradcem Králové a na sz. od Nového Města na Moravě, *kroják* velmi sporadicky v svč. nář., *kraják* jen ojediněle v již. Čechách a na sever od Nového Města na Moravě. Slezsko se vyčleňuje variantou *kruj*.

Substantivum *číslo* tvoří malý areál na sev. okraji Valašska a na jv. okraji slez. nář.

Nářeční ekvivalent *čertadlo* byl zaznamenán na Chodsku a na Doudlebsku.

Pojmenování *řezák* bylo ojediněle a porůznu zachyceno v Čechách i na Moravě.

4 S výjimkou pojmenování *nůž* jsou všechny výrazy odvozeny od slovesných základů s významem ‚krájet, řezat'.

čertadlo stč. *črtadlo*, Jg, SSJČ zast. zeměd., dluž. *cerstadło* — Od slovesa *****čьrtati* ‚řezat, sekat', pro svou neprůhlednost se patrně přiklonilo k *čert*.

číslo v sled. významu jen nář.; Jg též *čeřísło* mor., *čereslo* slc., Bš, SSJ *čerieslo*, pol. *trzosło*, hluž. *čŕjósło* — Z kořene *****čer-* ‚řezat, sekat', snad zjednodušením ze staršího nářečního *čeřísło* nebo přikloněním k nář. *čísnout* ‚štípat, lámat'.

krajadlo Jg, SSJČ říd., SSJ *krájadlo* — Od *krájet*.

kraják v sled. významu jen nář.; Jg — Od *krájet*.

krojadlo jen nář.; Jg, Bš, PSJČ říd. — Od *krojit*.

kroják jen nář. (PSJČ ‚nůž') — Od *krojit*.

krojidlo Jg, SSJČ zeměd. — Od *krojit*.

kruj jen nář.; Kt, Bš, pol. *krój* — Od *krojit*, změna v kořeni výsledkem změny *o* > *ó* > *u*.

nůž v sled. významu jen nář. — Specifikací.

řezák v sled. významu jen nář. (stč. ‚druh technického nože') — Od *řezat*.

5 krojidlo Ju 2, 5, Ru 3, 5 — krojidło Ju 7 — krojadlo Ju 1, 2, 5, Ru 4 — nůž Ju 3, 4, Ru 2

6 MAGP 15, AJPP 98

Bt

42 potykač (1002) — *mapa s. 129*

1 M potykač — potíkač (potejkač 303) — potikáč
přetykač — přetíkač — přeťíkač 147, 148 (-ťi- 146, 162) — přeťekač 624, 627, 629, 634

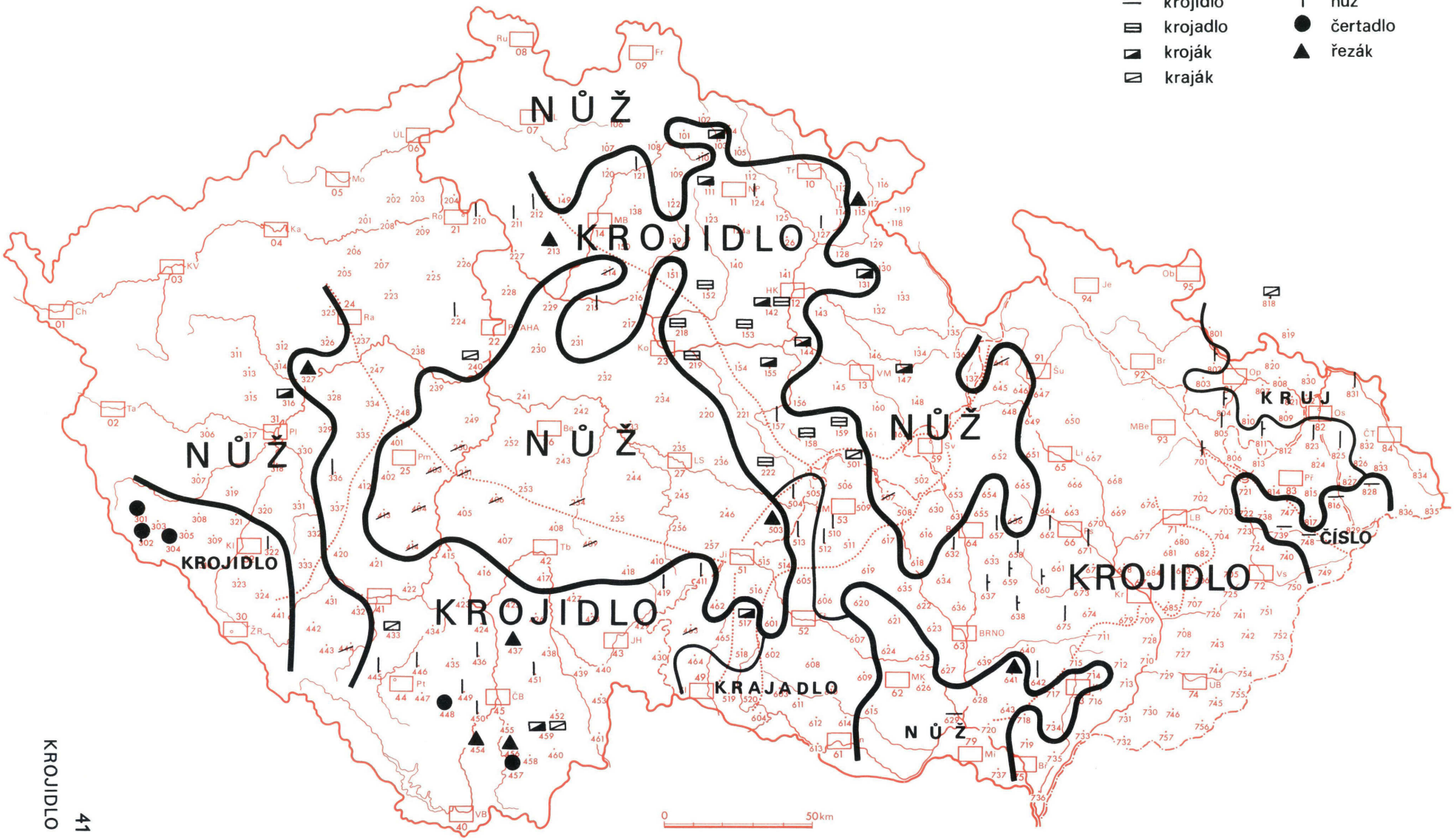
krojidlo
krojadlo
kroják
kraják
nůž
čertadlo
řezák
NŮŽ
KROJIDLO
NŮŽ
NŮŽ
KRUJ
ČÍSLO
KROJIDLO
KROJIDLO
KRAJADLO
NŮŽ
KROJIDLO
0
50km

zatykač
potykel (potekl 652, porpetykel 802)
přetykl (přetykel 502, 630, 653, 654)
zapikač (zapikáč 111, zapichač 113, zapichovač 129, -áč 115) — zapíkač (zapíchač 124,129)
přepikač (přepicháč 417) — přepíkač 145, 216, 231, 232 (přepíchač 156)
popikač
svořeň (sf- 731, stvořeň 676, stvořen 809)
svoříne̲k (-éne̲k 710, 727, 729, 743–745, 754, 804, stvořéne̲k 706, 811)
svorňík — cvorňík 112, 644–646
povjerák
povjerač 422, 433
převjerák
popek
král
králik (králiček 105,116)
štos (šteslo 610)
hák
háček
kurek
kohútek — kokotek
káčerek
klučka 825–827, 831
popjeňák 416, 425
hřeb (ř-)
hřebík (ř-)
přestrkač 439, 453 (přestrkovač 461)
štyft 820, 825, 827
šlufa 825, 827
S pacholík 445

2 Mapa zobrazuje územní rozložení nář. názvů pro potykač, tj. zahnutý železný kolík, na nějž se navléká houžev pružních koleček, a tím se reguluje hloubka orby (potykač se zasunuje do otvorů na hřídeli pluhu – čím dále od klečí, tím je orba hlubší). Protože jde o reálii spojenou spíše s pluhem staršího typu, která se v některých oblastech přestala používat – tam pak byl zaveden jiný způsob regulace hloubky orby –, nemohla již být příslušná pojmenování v době výzkumu zaznamenána. Jedná se zejména o stř., již. a jv. Moravu a záp. Slezsko. Tam byl chybějící materiál doplněn doklady z KLA.

Zachycená pojmenování jsou velmi různorodá; diferencují se zejména lexikálně, ale v hojné míře též slovotvorně (např. *potykač* × *zatykač* × *přetykač*, *pověrák* × *pověrač* × *převěrák*) a hláskoslovně (např. *potykač* × *potýkač* × *potykáč*, *svorník* × *cvorník*). Ve spis. jazyce slouží pro uvedenou reálii názvy *potykač* a *přetykač*.

Výraznou skupinu těchto pojmenování tvoří názvy se slovesným kořenem *-tyk-* (z **-tъk-* ‚vetknout, vsadit‘). Výrazy *za-*/*po-*/*přepikač* přiřazujeme odlišnému kořeni *-pik-*, který vznikl patrně z kořene *-pich-* (k *píchat*, potykač se „zapichuje“ do hřídele pluhu) příklonem k okolním formám s kořenem *-tyk-*. Jg dokládá pouze podoby s kořenem *-pich-* (v našem materiálu je doložen jen řídce a nesoustavně vždy v oblasti kořene *-pik-*/*-pík-*), kořen *-pik-* je zaznamenán až později u Kt.

Kromě výše uvedených starých termínů byly zachyceny i názvy s obecnějším významem, ne plně terminologické, v tomto případě specifikované na označení potykače – *hák*, *klučka*, *hřebík*, *svorník*, *šlupa*, *štyft*, dále názvy metaforické, např. *král*, *kohoutek*, *káčerek*, *kurek*, a výrazy přejaté z něm. – *štos*, *štyft* a *šlufa*. Někdy lze postihnout i areálově vymezené motivační celky, např. *popěňák* v sousedství výrazů *pověrák* a *převěrák* nebo *kohoutek*, *kurek* a *káčerek* v nejvýchodnějších oblastech zkoumaného území.

Některých ze zapsaných pojmenování, např. *svorník*, *kohoutek*, *káčerek* aj., se užívá zároveň pro jiné podobné reálie, ať už součásti pluhu (např. pro pevný železný háček na hřídeli pro zaklesnutí houžve nebo pro železný kolík na připojení vah), či selského vozu (srov. III-131 horní výstupek na konci oje, III-137 svorník).

3 Mapa představuje značně komplikovaný obraz rozložení nář. pojmenování. Nejsložitější situace je na vých. polovině Moravy a ve Slezsku.

potykač
potýkač
přetykač
přetýkač
přetikač
přetětkač
zatykač
potykel
přetykl
přepikač
přepíkač
zapikač
zapíkač
svořeň
svořínek
svorník
cvorník
pověrač
králík
hák
háček
hřeb
hřebík
kohoutek
kokotek
káčerek
klučka
popěňák
přestrkač
štyft
šlufa
POTYKAČ
POPEK
KRÁL
ZAPIKAČ
PŘEPIKAČ
potykáč
POPIKAČ
POVĚRÁK
PŘEVĚRÁK
PŘETYKAČ
ŠTOS
PŘETYKAČ
SVOŘEŇ
HÁK
POTYKEL
KUREK
POTYKAČ
0
50km

Největší územní rozsah mají názvy se starým kořenem *-tyk-*. Z nich nejrozšířenější je výraz *potykač*, který je charakteristický pro značnou záp. část Čech a je na tomto území téměř výhradní. Odděleně je pak doložen ještě ze Vsetínska. Mezi Prahou a Příbramí se řídce objevuje obměna se zdlouženou kmenovou samohláskou *potýkač*, zhruba mezi Benešovem a Slavonicemi zaujímá rozsáhlý, též téměř čistý areál podoba se zdlouženou samohláskou v příponě *potykáč*. Na ni na východě navazuje varianta *přetykač*, které se užívá na širším Brněnsku, Boskovicku a Novoměstsku a odděleně také na Doudlebsku. Severně od Nového Města na Moravě byla zapsána obměna *přetýkač*, řídce zejména na Moravskokrumlovsku *přetěkač*. Forma *zatykač* nepokrývá ucelenou oblast, byla zaznamenána porůznu zejména v svč. nář. a u Nového Města na Moravě. Varianty s příponou *-el*/*-l* se vyskytují ve stř. části slez. nář. (*potykel*) a dále mezi Svitavami a Boskovicemi (*přetykel*) a na Prostějovsku (*přetykl*).

Pro svč. nář. (bez záp. okraje) jsou typická pojmenování s kořenem *-pik-*: v jejich stř. části *zapikač* (rozptýleně se zde objevuje i obměna *zapíkač*), v již. části (odkud přechází do střč. nář. na širší Kolínsko a sv. Ledečsko) *přepikač* (sz. od Kolína i *přepíkač*). V pruhu od Benešova jz. směrem přes Strakonice až k pohraničí je běžné označení *popikač*.

Dalším hojně doloženým lexikálním základem je *-věr-*/*-vor-*, jenž je obsažen ve slově *svořeň* (v pruhu táhnoucím se severojižním směrem středem Moravy a na Slovácku – s dem. variantou *svořínek*, příp. *svořének* zejména na Uherskobrodsku) a ve variantě *svorník* (na záp. okraji výše vymezeného areálu – Břeclavsko, Boskovicko, Zábřežsko – pokračujícím v přerušovaném pásu sz. směrem na Náchodsko a do Podkrkonoší). K uvedenému kořeni patří i výrazy *pověrák* (mezi Strakonicemi, Prachaticemi a Českými Budějovicemi; na Strakonicku *pověrač*) a na něj na východě navazující *převěrák* (mezi Českými Budějovicemi a Jindřichovým Hradcem).

Poměrně velkou oblast zaujímá ještě přejatý výraz *štos* na záp. Moravě, ostatní pojmenování pokrývají jen malá, i když zpravidla relativně kompaktní území – *popek* na sz. okraji Čech, *král* na širším Mladoboleslavsku s variantou *králík* zejména v horním Pojizeří, *hák* na Opavsku a na sev. okraji vm. nář. s variantou *háček* převažující na Holešovsku, *kurek* v čes.-pol. smíšeném pásu, *kohoutek* a *kokotek* především sev. a již. od Vsetína. Jiná mají charakter okrajových regionalismů – *hřeb*/*hřebík* zejména na záp. Roudnicku a jz. Strakonicku, *popěňák* jz. od Tábora, *přestrkač* na již. Jindřichohradecku, *káčerek* v záp. Slezsku a vzácně ve vm. nář., *štyft*, *šlufa* a *klučka* v povodí Ostravice.

4 **cvorník** jen nář.; Jg — Ze *svorník* (viz tam) nepravidelnou změnou náslovné souhláskové skupiny *sv-* > *cv-*.

háček v sled. významu jen nář. (Jg „háček u pluhu, na který se váhy zavěšují“) — Od *hák*, viz tam.

hák v sled. významu jen nář.; Bš *železný hák* (stč., Jg, SSJČ, SSJ — u všech obecný význam ‚nářadí na konci zakřivené k zachycování, držení něčeho‘) — Specifikací.

hřeb v sled. významu jen nář. — Specifikací.

hřebík v sled. významu jen nář. — Od *hřeb*, viz tam.

káčerek jen nář. (Kt i Bš *kačerek* ‚výstupek na konci oje‘) — Přenesením. Srov. kohoutek, kokotek, kurek.

klučka jen nář.; ALJ vých. Slez. (stč. *kľučka* ‚háček‘, SSJČ *klička* dem. ke *klika*) — Přenesením (nář. podoba bez přehlásky *u* > *i*).

kohoutek v sled. významu jen nář.; Bš, ALJ Novojičínsko — Přenesením.

kokotek jen nář.; Kt — Přenesením (stč. i SSJČ nář. ‚kohout‘); srov. kohoutek, kurek, káčerek.

král v sled. významu jen nář.; Jg (též „hřeb u pluhu k váhám“) — Přenesením. Motivace nejasná.

králík v sled. významu jen nář.; ALJ podkrk. — Od *král*, viz tam.

kurek jen nář.; ALJ vých. Slez. — Přenesením nář. výrazu pro kohouta (stč. *kur* a pol. *kurek* ‚kohout‘). Srov. kohoutek, kokotek, káčerek.

pacholík v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ zast. ‚chlapec‘). Motivace nejasná.

popek jen nář.; Jg — Nejasné. Snad přenesením dem. k *pop* ‚kněz‘, motivace nejasná.

popěňák jen nář. — K psl. **рьno*, *pęti* ‚napínat, připínat‘,

popikač jen nář. — Patrně k *píchat* (tedy z pův. *popichač*) příklonem k základu *-tyk-*, viz potykač a ostatní varianty. Nelze vyloučit názor Mch, že *píchat* je s-ové intenzivum z **pikati* ‚píchat‘; pak by toto subst. zachovávalo archaickou podobu sloves, kořene.

potykač Jg, SSJČ, Bš též *pomykač* — Ke slovesnému základu *-tyk-* (**-tьk-* ‚vetknout, vsadit, vložit‘).

potýkač jen nář.; Kt — Viz potykač. Kvantita v kořeni snad vlivem slovesa *potýkat*.

potykáč jen nář.; ALJ Třešť, Telč — Viz potykač.

potykel jen nář.; Bš — Viz potykač; podoba se starobylým sufixem *-el*.

pověrač jen nář. — Patrně ke zdlouženému slovesnému kořeni *-věr-* z psl. **vьro*, *verti* (k témuž kořeni patří *sevřít*, *svírat*). Mch však uvádí *pověrek*, *pověreň* ‚sochor k nošení škopku (prostrkuje se oběma uchy)‘ jako nejasné a se slovesem nespojuje.

pověrák jen nář.; Jg, Kt též *poděrák*, *zapírač*, Bš *poverák* St. Hrozenkov — Viz pověrač.

přepikač jen nář.; Jg *přepichač* — Viz popikač.

přepíkač jen nář.; Kt „hřebík u pluhu“ — Viz přepikač.

přestrkač jen nář. — Od *přestrkat*; patrně vzniklo na bázi sousedního názvu *přetykač* a v důsledku ztráty povědomí o etymologické souvislosti se přiklonilo k jinému slovesu.

přetěkač jen nář. — Patrně přes střm. podobu slova *přetykač* (viz tam), tj. *přetekač*, snad příklonem k han. *přetěkat* ‚přetékat‘.

přetíkač jen nář. — Viz přetěkač – zde s dlouhým vokálem v kořeni.

přetykač Jg „hřebík nebo kolík železný, který houžev na hřídel u pluhu upevňuje, a se přetyká, tj. přestrkává“, Kt *přetekač* na Hané, SSJČ — Viz potykač.

přetýkač jen nář. — Viz přetykač a potýkač.

přetykl jen nář.; Bš *přetekl* — Viz přetykač a potykel.

převěrák jen nář. — Viz pověrák.

svorník v sled. významu jen nář.; Jg (SSJČ ‚předmět sloužící k spojování dvou nebo více předmětů‘) — Specifikací; patrně ke stejnému slovesnému základu jako *pověrač*, viz tam. Viz též svořeň.

svořeň jen nář. (Kt „železný hřeb vůz spínající“, Bš „hřeb na připojení váh“, SSJ *svoreň* ‚silná krátká železná tyčka sloužící na spo-

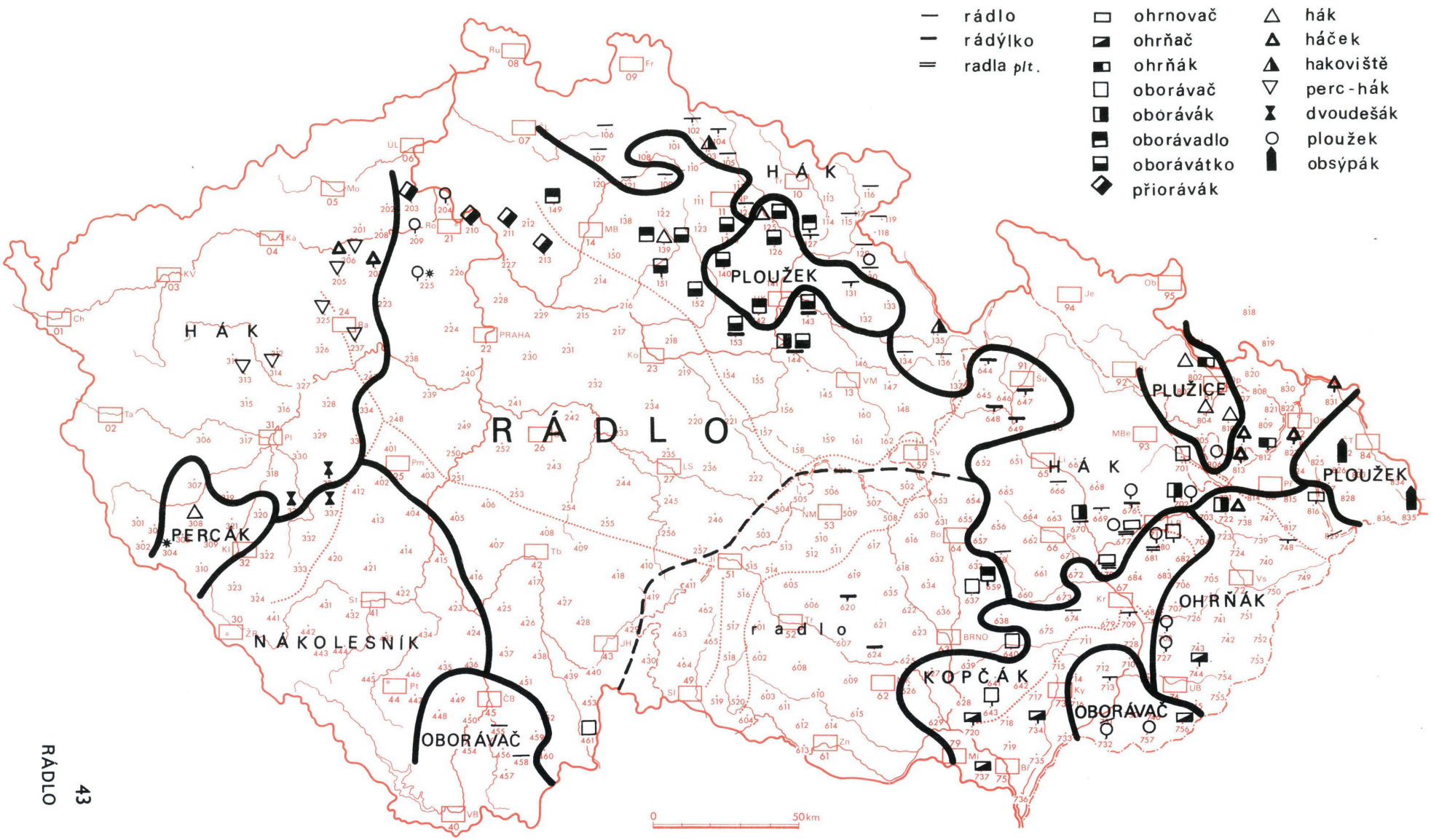
rádlo
rádýlko
radla plt.
ohrnovač
ohrňač
ohrňák
oborávač
oborávák
oborávadlo
oborávátko
přiorávák
hák
háček
hakoviště
perc-hák
dvoudešák
ploužek
obsýpák
HÁK
PLOUŽEK
HÁK
RÁDLO
HÁK
PLUŽICE
PLOUŽEK
PERCÁK
NÁKOLESNÍK
OBORÁVAČ
radlo
OHRŇÁK
KOPČÁK
OBORÁVAČ
0
50km

jování dvou součástí‘) — Specifikací; patrně ke stejnému slovesnému základu jako *pověrač,* viz tam. Viz též svorník.
svořínek jen nář. (Kt a Kt(Bš) též *svořének* — obě dem. ke *svořeň,* viz tam) — Od *svořeň,* viz tam.
šlufa jen nář. — Adaptací něm. výrazu (*Schleife* ‚smyčka‘).
štos jen nář.; ALJ záp. Mor. — Přejato z něm. (*Stoß* ‚rána, bodnutí‘).
štyft v sled. významu jen nář. (SSJČ též *šteft* ob. ‚kovový nebo dřevěný kolíček k utěsnění‘, ALJ ‚hřebík‘ slez.) — Přejato z něm. (*Stift* ‚kolíček, skoba‘).
zapikač jen nář.; Jg *zapichač,* Kt — Viz popikač.
zapíkač jen nář.; Kt *zapíchač* — Viz zapikač.
zatykač v sled. významu jen nář.; Jg — Viz potykač.

5 potikač Ju 3 — potigač Ru 2 — přetikač Ju 3 — přeťikač Ju 4 — zapikač Ju 2 — zapíkač Ju 2 — přepikač Ju 1, 2, Ru 4 — přepikáč Ju 1, 2

6 —

Či

43 rádlo (1009) — *mapa s. 131*

1 M rádlo (rádle n. 119) — radlo
rádilko (rádílko 144, 644, radilko 620, 624, 676)
radla plt. 677, 678
hák (hak 202, 208, 656–658, 660, 661, 673)
háček
hakovišťe 103 (hakovísko 135)
perc-hák 205, 206, 237, 325 (perc 206, šperc-hák 313, 314) — percák (prcák 304, špercák též 322)
nákolesník (též 309)
ohrňák (ohŕňák 706, 725, obhrňák 703, 747, 802, 817, ohrnovak 817, nahrňák 707)
ohrňač 756 (-áč 720, ohŕňač 744, obhrňač 734, 737)
(v)ohrnovač 677, 678, 816 (ohrbovač 816)
ploužek (púžek 757)
płužyca
voborávadlo (vovorávadlo 149, 659)
voborávátko (vovorávátko 151, vobvorávátko 152)
(v)oborávač (vovorávač 337, 449, 640, 643, voboráč 461)
(v)oborávák 144, 670 (oboravák 702)
přivorávák 203, 210, 211, 213
kopčák
dvoudešák 331, 336, 337
(„)opsypok 826, 835
S krahulík (kraulík) 304, šinťák 225
N bramborák, ruchadlo, rouchadlo, rachadlo, ruchátko, racháč 422, pšírák 461

2 Zjišťovaly se nář. názvy pro rádlo, tj. staré nářadí k orání s trojhrannou radlicí odhrnující půdu na obě strany. Jde o reálii z větší části dřevěnou, dnes málo užívanou. Rádlo sloužilo zejména k přihrnování okopanin (brambor, řepy), bez ohrnovačky se užívalo místy též k orání.

Výzkum nepřinesl vždy plně srovnatelný materiál, neboť se u sledované reálie vyskytují věcné rozdíly (základním rozlišujícím znakem by měla být dvě křídla, jimiž se rozhrnuje země do stran). Podle Technického slovníku naučného (Teyssler – Kotyška, 1935) bývají mezi rádlem, nákolesníkem a hákem drobné regionální diference v konstrukci nářadí a možnosti regulovat odhrnovačku. Uvedená zařízení mají však stejnou funkci, a proto jejich pojmenování zachycujeme na jedné mapě.

Protože nejde o reálii běžnou, informátoři rádlo často již nedovedli pojmenovat a vytvářeli popisná pojmenování ad hoc (např. *vyorávák, rozorávák, vyorávadlo, pohrnovač, rypák*), ta jsme ze závěrečného zpracování vyloučili. Některé výrazy ne plně terminologické povahy jsme však mapovali pro jejich poněkud větší frekvenci (např. *oborávák, přiorávák*).

Z hlediska slovotvorného jsou některé nář. výrazy deverbativa od *oborat*/*oborávat* (např. *oboráč, oborávač, oborávák, oborávátko, oborávadlo*), *ohrnout*/*ohrnovat* (*ohrňák, ohrňáč, ohrnovač, ohrnovák*), *obsýpat* (*obsýpák*), *kopčit* (*kopčák*).

V získaném materiálu se projevily zejména diference lexikální, četné jsou též rozdíly slovotvorné (např. *rádlo* × *rádýlko*), případně morfologické (*radlo* sg. × *radla* plt.), ojediněle hláskoslovné (*rádlo* × *radlo*).

Srovnání s materiálem obsaženým v KLA umožnilo zpřesnit hranice rozsahu jednotlivých lexémů, ze-

jména však potvrdilo existenci výrazů vyskytujících se v našem materiálu jen sporadicky (*dvoudešák*, *krahulík*, *šinťak*, *obsýpák*).

Upozorňujeme, že přejatý výraz *perc-hák*, užívaný v návaznosti na něm., jsme přepsali se spojovníkem, aby nedošlo k jeho chybnému čtení.

3 Nejrozsáhlejší část zkoumaného území pokrývá výraz *rádlo*, ostatní pojmenování mají buď charakter regionalismů, nebo jsou rozšířena nesouvisle po celém území.

Slovo *rádlo* zabírá téměř celá střč. nář., dále Táborsko, v dubletě s jinými výrazy je doloženo též ze svč. nář. (kromě širšího Královéhradecka), na záp. Moravě zhruba až po řeku Svitavu se vyskytuje v obměně *radlo* (hranice starého mor. krácení probíhá téměř přesně po česko-moravské hranici). Ze Zábřežska je častěji doložena varianta *rádýlko*.

Záp. Čechy se vydělují výrazem *hák* (ojediněle *háček*), který se objevuje méně často i v okrajových úsecích sev. Čech, dále na Náchodsku, areál tvoří též na centrální Hané a také v záp. části slez. nář. Z Chodska je doložena podoba *perc-hák*.

Mezi Klatovy a Příbramí bylo zachyceno pojmenování *dvoudešák*. Rozsáhlejší oblast jzč. nář. (mezi Klatovy, Příbramí a Prachaticemi) zabírá výraz *nákolesník*. Pro Českobudějovicko je typické slovo *oborávač*, to je rozšířeno též na Moravě v oblasti mezi Kyjovem a Uherským Brodem.

Na Roudnicku je zaznamenán výraz *přiorávák*. Soustředěněji v sv. Čechách (na Královéhradecku) a zvláště pak na východě slez. nář. je doložen ekvivalent *ploužek*; záp. okraj slez. nář. se vyděluje výrazem *plužice*.

Na Moravě zabírá protáhlé území od Břeclavi až po Lipník nad Bečvou výraz *kopčák*. Sev. a stř. úsek vm. nář. se vyznačuje výrazem *ohrňák*. V svč. nář. se dubletně vyskytují podoby *oborávadlo*, *oborávátko*, na Moravě pak *ohrnovač*, v jižní části Moravy též *ohrňač*.

4 **dvoudešák** jen nář. — Pojmenování motivováno vzhledem rádla: dvě desky slouží k odhrnování.
háček v sled. významu jen nář.; Jg dem. k *hák* — Formální dem. k *hák*, viz tam.
hák Jg ‚pluh bez koleček', SSJČ „často též *hak*", SSJ — Ze střhn. *hake(n)* ‚hák'.
hakoviště v sled. významu jen nář. (Jg ‚násada u háku', SSJČ též *hákoviště* ‚násada k pluhu háku') — Rozšířením významu.
kopčák jen nář.; (SSJČ *kopčidlo* ‚hrobkovač, oborávač', *kopčit* zeměd. ‚oborávat') — Od *kopčit*.
krahulík v sled. významu jen nář. — Nejasné, snad podle tvaru křídel letícího ptáka.
nákolesník Jg „lehký pluh čili nástroj k orání (rádlo), bez koleček zove hák", SSJČ — Z předložkového spojení *na kolese*.
oborávač SSJČ, SSJ — Od *oborávat*.
oborávadlo SSJČ ‚oborávač' — Od *oborávat*.
oborávák, oborávátko jen nář. — Od *oborávat*.
obsýpák jen nář. — Od *obsypat* (‚obklopit, pokrýt něčím nasypaným').
ohrnovač jen nář.; SSJ i *ohrňovač* ‚stroj na okopávání, ohrnování okopanin (brambor, řepy apod.)' — Od *ohrnovat*.
ohrňač, ohrňák jen nář. — Od nář. *ohrňat*/*ohřňat* (Bš *ohŕňat* zemáky „přihrnovati k nim hlínu z obou stran, takže jsou pak zemáky v dlouhých řádkách, jinde tomu říkají kopčit").
percák jen nář. — Z *perc-hák* (viz tam) zánikem hlásky *-h-* v proudu řeči.
perc-hák jen nář. — Adaptací výrazu něm. původu (*Bärzhaken*).
ploužek v sled. významu jen nář. (SSJČ dem. k *pluh* ‚nářadí, jímž se orá, rozrývá a obrací půda') — Specifikací.
plužice jen nář. (Jg ‚druh pluhu s rukověťmi') — K *pluh*, specifikací.
přiorávák jen nář. (SSJČ *přiorávač* ‚oborávač') — Od *přiorávat* (stč., SSJ *priorať* ‚přihrnout oranou zemí, zaorat').
radla plt. jen nář. — Viz *radlo*.
radlo stč., SSJČ zast. (SSJ, pol., hluž. — u všech ‚primitivní nástroj na orání', Jg ‚druh pluhu užívaný hlavně v horách') — Hlásková varianta výrazu *rádlo* (viz tam), podoba reflektující tzv. starou mor. krátkost v dvojslabičných slovech.
rádlo stč., SSJČ — Z psl. **ordlo*.
rádýlko SSJČ též *rádélko*, SSJ *radielko* — Dem. k *rádlo*, viz tam.
šinťák jen nář. — K nář. *šintovat* (to z něm.) ‚okopávat, plít', případně adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schindeisen*).

5 rádlo Ju 1, 6, Ru 3, 4 — radlo Ju 3 — rádilko Ju 4 — hak Po 1 — ploužek Ju 2 — płúžek Ju 7 — deški Ru 2

6 MAGP 182, AJK 281, SSA 1.6, OLA 560

Vj

44 radlice rádla (1012) — *mapa s. 135*

1 M radlice
radlička
rádlo 674, 729 (radło 705, 746)
rádílko 101, 640 (ra- 107,103,133, 656)
náradelňík (na- 653, rádelňík 622) — náradňík (náradňik 465, 518, 519) — náhradňík (na- 520)
núž
hak

háček 645, 805, 806 (hačyk 804)
hákovice 311, 313, 314 (ha- 314)
lopata
lopátka 107, 108, 121
„aštofka 736 (laštovička 737)
srce 625, 717 (srco 802)
srdíčko 124, 212, 230 (srdečko 823)
špice
špička 211, 227
špic f. 337, 414, 423,424
plech
želísko (želésko 749, 802, 808) — želosko
bota 115 (botka 148, but m. 828)
náklad 311, 320, 331
leška 806, 810
S lemech 463

2 Mapa zachycuje územní diferenciaci nář. pojmenování pro radlici rádla, tj. pro jeho zaostřenou část, která kypří a obrací půdu (srov. též III-43 rádlo, III-40 radlice pluhu, III-39 odhrnovačka).

Jde o reálii starou, která v době výzkumu nebyla již běžná, a proto jsou odpovědi někdy nepřesné, utvořené nezřídka ad hoc (např. *rozhrnovač*, *rypáček* apod.); takové případy jsme z mapování vyloučili. U názvů *plech* a *špice* lze předpokládat, že v některých případech se jedná o pojmenování rovněž utvořená ad hoc; uvedená slova vytvářejí však oblasti, v nichž jde nepochybně o termín, proto jsme je na mapě registrovali. Některá pojmenování se vyskytla ojediněle na různých místech zkoumaného území. V těchto případech jde o nezávislé utvoření názvu podle stejné (nasnadě jsoucí) motivace, vycházející spontánně z obvyklého okruhu představ mluvčích (např. *bota*, *srdce*).

Mnohá pojmenování vznikla přenesením názvu té části pluhu, jež má stejnou funkci jako radlice rádla (např. *radlice*, *nůž*, *bota*, *želízko*, *náklad*), srov. III-40 radlice pluhu. Radlice pluhu a rádla se liší tvarem. U pluhu má radlice tvar obdélníkový, u rádla tvar prohnutého trojúhelníku. Některé názvy vznikly přenesením na základě podobnosti tvarové (*srdce*, *vlaštovka*) nebo funkční (*lopata*, *ležka* ‚lžíce').

Slova s obecnějším významem (*hák*, *lopatka*, *špice*, *plech*), jichž se v běžné komunikaci užívá bez determinujícího výrazu, potřebují ke svému jednoznačnému určení zpřesňující shodný či neshodný přívlastek (např. *háková*, *do háku*, *od háku*, *rádelní*, *na rádlo*). Tato spojení byla zachycena nesoustavně, proto nebyla do závěrečného zpracování pojata.

Kromě diferencí lexikálních jsou zastoupeny zejména diference slovotvorné (např. *radlice* × *radlička* × *rádýlko* × *náradelník*), méně hláskoslovné (*náradelník* × *náradník*, *želízko* × *želozko*). Výraz *náhradník* hodnotíme jako hláskovou variantu slova *náradník*, které se patrně adideovalo k adjektivu *náhradní*.

Materiál byl upřesněn údaji z KLA. Tato anketa dokládá navíc ještě výrazy *krtek* na Zábřežsku a *motyka* na Frýdecku.

3 Většinu zkoumaného území pokrývají výrazy se základem *rad*(*l*)-, jednotlivé ekvivalenty tvoří více oddělených areálů (*radlice*, *radlička*, *náradník*).

Slovo *radlice* se vyskytuje především v záp. části stř. nář. a v úzkém pruhu v jč. nář. mezi Příbramí a Českými Budějovicemi, odděleně pak ve stř. nář. a na Slovácku. Slovotvorná varianta *radlička* vytváří oblasti v doudlebském úseku, v svč. nář. s přesahem na Zábřežsko a Litovelsko; dále je na Moravě charakteristická pro Valašsko s výběžky na jihu na Kopanice a na severu na již. Opavsko. Pojmenování *náradník* je rozšířeno mezi Klatovy a Prachaticemi a dále tvoří rozsáhlý areál v širším Posázaví a v přilehlé části již. Čech po linii Příbram – Jindřichův Hradec vybíhající až k Boskovicím (zde se vyskytuje též podoba *náradelník*). Zejména v jz. části jč. nář. a jz. od Jindřichova Hradce je zaznamenána dubletní varianta *náhradník* (v širokém okolí Tábora).

Souvislý výskyt pojmenování od základu *rad*(*l*)- přerušují menší i větší, avšak územně ostře vymezené oblasti názvů *lopata* (na Plzeňsku) a *lopatka* (v Podještědí), *plech* (na Znojemsku a Třebíčsku), *želízko* (na Opavsku) se sousedním *želozko* (přechodná nář. čes.-pol.) a dále *špice* (na Frýdecku a též východně od Kroměříže). Posledně jmenovaný výraz se vyskytuje roztroušeně i jinde: v obměně *špic* f. byl zachycen mezi Příbramí a Českými Budějovicemi.

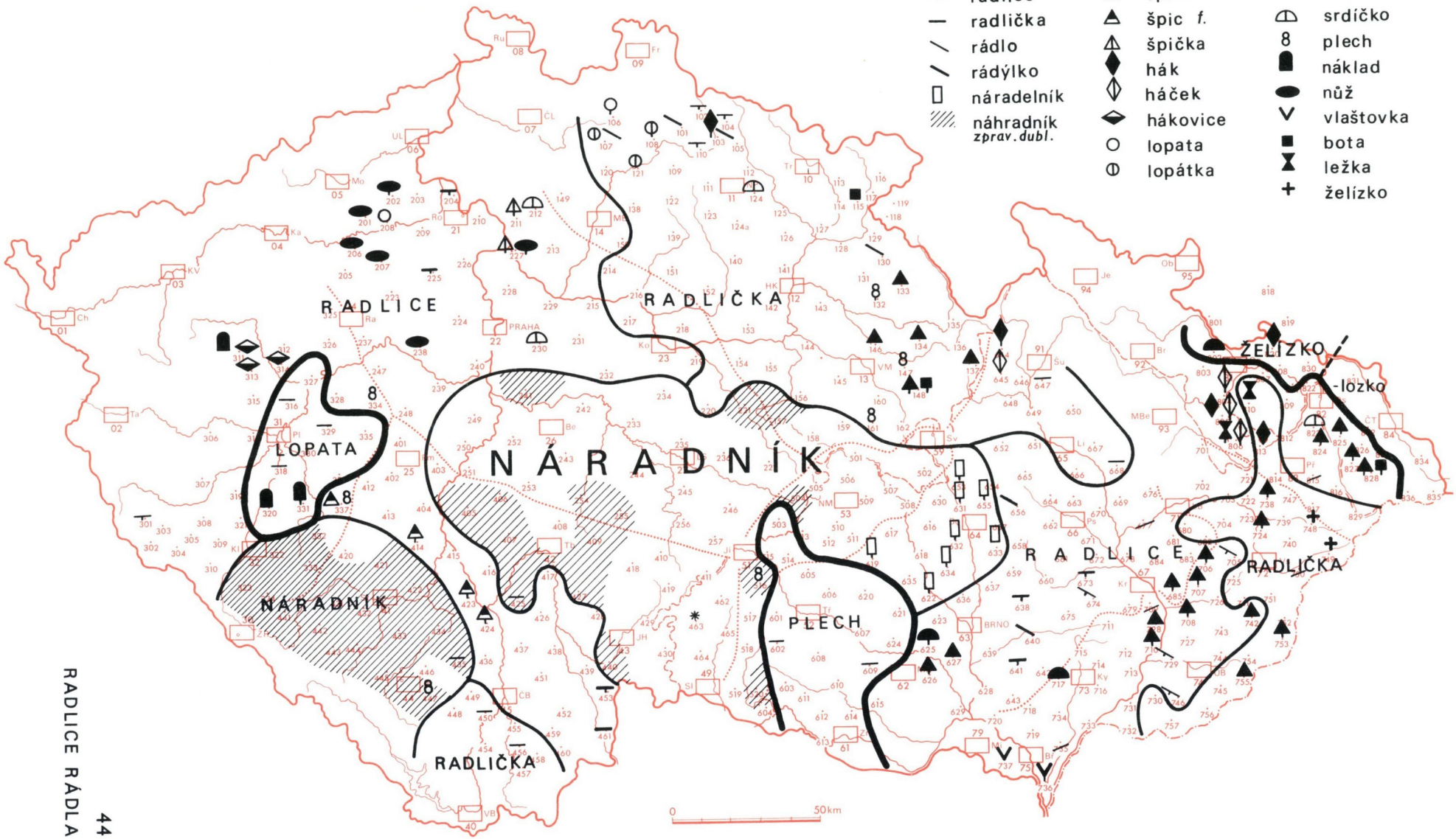
radlice
radlička
rádlo
rádýlko
náradelník
náhradník
zprav.dubl.
špice
špic f.
špička
hák
háček
hákovice
lopata
lopátka
srdce
srdíčko
plech
náklad
nůž
vlaštovka
bota
ležka
železko
RADLICE
RADLIČKA
NÁRADNÍK
LOPATA
PLECH
ŽELÍZKO
-lozko
0
50km

Ostatní názvy mají jen omezený výskyt. Pro Manětínsko je typická forma *hákovice*, na širším Opavsku se poněkud soustředěněji vyskytují formy *hák* a *háček*. V Poohří byl zaznamenán ekvivalent *nůž*, z Břeclavska je doložena sporadická podoba *vlaštovka*.

Další názvy byly zachyceny rozptýleně a zpravidla v dubletě.

4 **bota** v sled. významu jen nář. (SSJČ *botka*, Jg *botka, bodka* — u obou ‚otka' Bš *botka u pluhu*) — Přenesením.
háček v sled. významu jen nář. — Formální dem. k *hák*, viz hak.
hak v sled. významu jen nář. (Jg *hák* ‚pluh bez koleček', SSJČ též *hák* ‚starší pluh podobný rádlu', SSJ ‚primitivní druh dřevěného pluhu') — Přejato z něm.
hákovice jen nář. — K *hák*, viz hak.
lemech jen nář. (Jg též *lemeš*, SSJČ *lemeš* zast., SSJ *lemeš* – u všech ‚radlice (pluhu)') — K psl. **lemešъ, *lemežь*, podoba s koncovým *-chь* je pokládána za expresivní obměnu.
ležka jen nář. — Přenesením (nář. ‚lžíce').
lopata v sled. významu jen nář. — Přenesením.
lopátka jen nář. — Přenesením nář. formálního dem. k *lopata*.
náhradník v sled. významu jen nář.; Jg „železo, kterým se do země ryje, tříhranné" — Hlásková varianta výrazu *náradník* (viz tam), nejspíše adideací k adj. *náhradní*.
náklad v sled. významu jen nář. (Jg ‚přivařené železo na radlici', K1 ‚část pluhu') — Od *naklást*.
náradelník jen nář.; Jg „u rádla železo, kterým se do země ryje, tříhranné" — Z **náradlník* vsunutím vkladného *e* (*-dlň- > -delň-*).
náradník jen nář.; Jg, Bš — Z **náradlník* zjednodušením hláskové skupiny *-dlň- > -dň-*.
nůž v sled. významu jen nář. — Přenesením.
plech v sled. významu jen nář. — Specifikací.
rádýlko v sled. významu jen nář. (SSJČ dem. k *rádlo*, SSJ *radielko*) — Formální dem. k *rádlo*.
radlice Jg *radlice radlová*, Bš *radlica* ‚železo na rádle', SSJČ, SSJ, pol. a hluž. *radlica*, dluž. *ralica* — Z *rádlo*.
radlička SSJČ — Formální dem. k *radlice*, viz tam.
rádlo v sled. významu jen nář.; Jg, SSJ řid. (Bš *radlo*, SSJČ též řid. *radlo* ‚staré nářadí k orání s trojhrannou radlicí') — Přenesením označení celku na část.
srdce v sled. významu jen nář. — Přenesením.
srdíčko v sled. významu jen nář. — Formální dem. k *srdce*, přenesením.
špic f., **špice** v sled. významu jen nář. — Přenesením.
špička v sled. významu jen nář. — Formální dem. od *špice*, přenesením.
vlaštovka v sled. významu jen nář. — Přenesením.
železko v sled. významu jen nář. (Jg též *železko*, SSJČ, SSJ *železko* – u ‚všech předmět ze železa, zpravidla nějaké náčiní nebo jeho část') — Specifikací.
železko jen nář. — Viz železko; podoba *-ozko* se samohl. *o* nepravidelná, patrně analogií.

5 radlice Po 1, Ju 3, 5, Ru 3, 4 — radlica Ju 7 — radlička Ju 1, 2, 4 — lemeš Ju 7

6 —

Vj

45 plužní kolečka (1004) — *mapa s. 137*

1 M kolečka (-á 755)
plužní kolečka (p. kolečka 757, plužné kolečka 729, 736–739, 741, 743, 745, 751–753, pluhové k. 225, 240, 301, 812) — ploužní kolečka 312, 313, 316
radelní kolečka
vorací kolečka
kolca (ku„ka 832)
płužní kolca (popłužni k. 826, plužné k. 722, 724, 807, 835, 836, též 728 nedubl., též plužní kolka 645)
plužňata (pružňata 246, 461, prú- 439) — ploužňata
vúzek 119, 701, 805 (płuhový vuzek 804)
vúska
sničky
klóček 681, 683–685
kárka 137, 644
předek (vot) plouhu 318, 321, 336 (předeček 337)
N kolečka/kolca (v)ot pluhu/-a, k. k plouhu, k. k ruchadlu, k. na orání

2 Předmětem výzkumu této položky byla plužní kolečka, tj. dvoukolový vozík pod hřídelí pluhu.

Byla zachycena jednak pojmenování dvouslovná – subst. *kolečka* specifikované adj. *plužní*/*ploužní*, *radelní*, *orací* a subst. *kolca* specifikované adj. *plužní* –, jednak jednoslovná, a to a) *kolečka* či *kolca*, tedy subst., která jsou základem uvedených dvouslovných názvů, b) pojmenování vzniklá jejich univerbizací (*plužňata*, *ploužňata*), c) názvy od jiných základů (např. *vůzek*, *sničky*, *klouček*). Shromážděný materiál vykazuje tedy diference v typu pojmenování a rozdíly lexikální, dále rozdíl slovotvorný *kolečka* × *kolca*, morfologický *vůzek* × *vůzka* a hláskoslovný *plužní kolečka* x *ploužní kolečka* (*plužňata* × *ploužňata*). Slovotvorný rozdíl *plužní k.* × *plužné k.* zaznamenáváme pouze v odd. 1 v závorce.

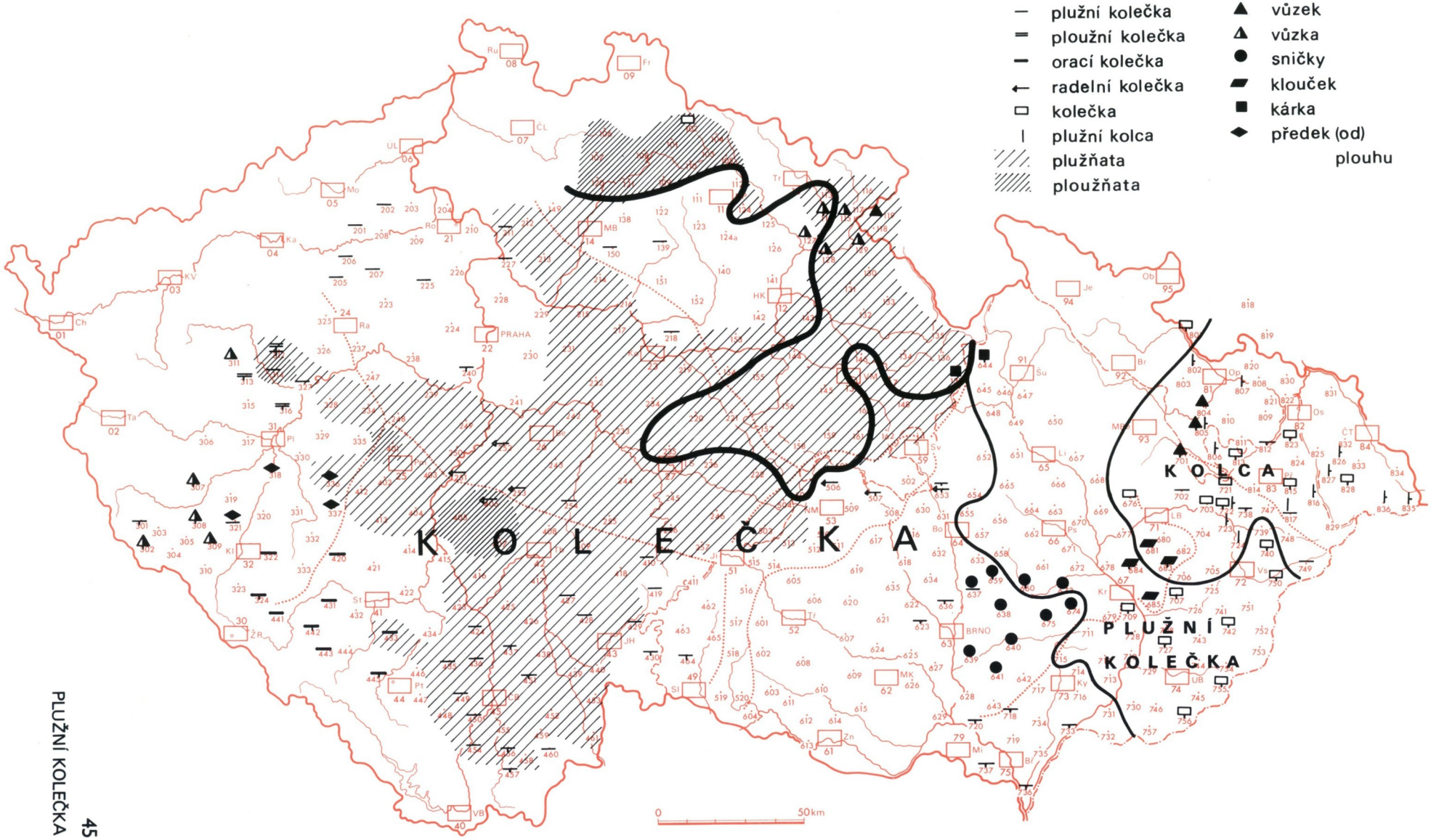
plužní kolečka
ploužní kolečka
orací kolečka
radelní kolečka
kolečka
plužní kolca
plužňata
ploužňata
vůzek
vůzka
sničky
klouček
kárka
předek (od) plouhu
KOLEČKA
KOLCA
PLUŽNÍ KOLEČKA
0
50km

Motivačně jde zpravidla o přenášení významu z části na celek, obvykle z vlastních koleček (*kolečka*, *kolca*), někdy z rozdvojené ojky (*sničky*, *klouček*, v záp. Čechách i *vůzka*) na celé zařízení. Jindy dochází ke specifikaci obecnějších pojmenování vozidel (*vůzek*, *kárka*).

Z mapování byla vyřazena spojení subst. *kolečka*, příp. *kolca* s neshodným přívlastkem vyjádřeným předložkovou vazbou *od pluhu*, *k ruchadlu*, *na orání* apod. (viz 1 N), protože jde o vyjádření příležitostná, neterminologická, navíc územně nevyhraněná. Pouze spojení *předek* (*od*) *pluhu*, zachycené v uceleném areálu, na mapě uvádíme.

3 Pro většinu Čech a záp. polovinu Moravy je charakteristické pojmenování *kolečka*, jež se v sv. části Moravy (bez sev. Valašska) objevuje převážně s přívlastkem – *plužní kolečka*. Toto spojení bylo zachyceno i na Břeclavsku, v Čechách pak převážně jako dubletní na Českobudějovicku, Jindřichohradecku a na sz. okraji stř. nář. (sev. od Plzně v podobě *ploužní kolečka*). Mezi Klatovy a Prachaticemi bylo zapsáno subst. *kolečka* s přívlastkem *orací*, mezi Benešovem a Příbramí a odděleně v sz. části stř. nář. s přívlastkem *radelní*.

Varianta *kolca* pokrývá slezská nář. a sev. část vm. nář.

Pro téměř celou vých. polovinu Čech (bez oblasti mezi Mladou Boleslavi a Hradcem Králové) s výběžkem až na Manětínsko je typické univerbizované označení *plužňata*, v Podkrkonoší a sz. od Tábora v podobě *ploužňata* (ve vých. polovině svč. nář. s přesahem až k Ledči nad Sázavou a v Podkrkonoší jsou tyto podoby výhradní).

Ostatní lexémy zaujímají zpravidla malé okrajové areály: název *vůzek* je doložen z již. Opavska; na záp. okraji Čech a odděleně na Náchodsku byla zapsána varianta *vůzka*. Sz. od Zábřeha se užívá výrazu *kárka*, vých. od Brna *sničky*, na Holešovsku *klouček*.

4 **kárka** v sled. významu jen nář. (stč. *kára* ‚vůz‘, Jg dem. a SSJČ dem. ke *kára* ‚vozík, zpravidla dvoukolový‘) — Specifikací významu.

klouček v sled. významu jen nář. (‚ramena plužních koleček‘, srov. III-48 ramena (plužních koleček), Bš ‚oj plužních koleček‘) — Souvisí patrně s psl. **klučь*, to z psl. **kľuka* ‚hák, rozdvojená, zakřivená tyč‘, od toho asistč. *klúč* ‚hák‘. Formální dem. Původně se místo koleček užívalo ohnutých dřev, vlastně háků.

kolca jen nář.; Bš *koľca*, ALJ též Uherskohradišťsko (SSJČ *kolec* nář. ‚jednokolový ruční vozík‘, Jg *kolec* „vozík s dvěma kolama“) — Přenesením pl. formy nář. výrazu pro kolo, kolečko.

kolečka Jg, SSJČ ‚vozík pod pluh‘ — Přenesením dem. pl. formy od *kolo*.

orací kolečka jako sousloví jen nář. — Subst. *kolečka* specifikováno verbálním adjektivem od *orat*.

ploužňata jen nář.; Jg — Univerbizací sousloví *ploužní kolečka*, viz tam.

ploužní kolečka jen nář.: ALJ *plóžny kolečka* han. — Sousloví; subst. *kolečka* specifikováno adjektivem odvozeným od nář. *ploh* ‚pluh‘, viz plužní kolečka.

plužňata Jg, SSJČ zeměd. — Univerbizací sousloví *plužní kolečka*, viz tam.

plužní kolca jen nář.; Kt *plužná kolca* — Sousloví, viz kolca a plužní kolečka.

plužní kolečka Jg, SSJČ, SSJ *plužné kolieska* — Sousloví; subst. *kolečka* specifikováno adj. odvozeným od *pluh*.

předek (od) plouhu jen nář.; subst. *předek* ‚přední část něčeho‘ specifikováno předložkovým výrazem.

radelní kolečka jen nář.; Jg a SSJČ *rádelní kolečka* — Sousloví; subst. *kolečka* specifikováno adj. odvozeným od *rádlo*, srov. III-35 pluh, III-43 rádlo.

sničky jen nář.; ALJ mor. (KLA dokládá ze sousedních oblastí i význam ‚oj plužních koleček‘) — Přenesením nář. výrazu pro ramena, kterými je zakončena ojka plužních koleček (Jg „sničky u rádla nebo pluhu podobné jsou vozovým, ale bez voje, an toliko vojíčko volské neb váhy koňské se připínají“, Kt *snice* „ramena, ve které se voj rozbíhá a která do nápravy zadělána jsou“, tentýž význam i SSJ). Srov. též III-48 ramena (plužních koleček).

vůzek jen nář.; ALJ *vuzek* mor., (Kt ‚malý vůz, vozík‘ u Opavy, SSJČ nář. dem. k *vůz*, ALJ *vuzek* laš. ‚oj plužních koleček‘) — Přenesením nebo specifikací významu.

vůzka jen nář. — Přenesením (Jg f. mor. ‚podvozek vozu‘).

5 kolečka Ju 1–3, 5, 6, Ru 2–5 — płužňí kolečka Ju 7, Ru 5 — kolca Ju 7 — plužňata Ju 1–3 — plužňátka Po 1

6 —

Či

46 zhlavík (plužních koleček) (1006) — *mapa s. 141*

1 M zhlav<u>í</u> (zhlavičko 135, 146, 158, též 247, hlaví 428) — schlav<u>í</u> (claví 436, slaví 436, sklavi 107, 115, 149, schlavi plt. 151, 214, 217)
zh<u>l</u>av<u>í</u>k (hlavňik 671, též zhlavíc 509, 510, podh„avík 701) — slav<u>í</u>k
z<u>hl</u>avek (též zhlavec 512, 513)
zhlaveň 107, 204, 209, 210,
n<u>á</u>h<u>l</u>avek
nahłavec (podhłavec 805)

potkład (potklotka 828, 835, 836)
potkladek
sedlo
sedílko (též sedélko 734)
šibeňka (též 718, šibéňka 732, šibeňica 754)
stolička 307, 518–520, 604
polštář
plátek 644, 645 (náplatek 646)
špalík
žebříček 639, 640, 642 (žebřinka 633)
pachole
hnízdo
hřebeň 806, 813, 814
zubíř 738, 815
piłka 814, 816, 817, 823
prsa 623, 627
ďedek 743, 745, 746, 749
kocour 445, 464
kobylka 447, 645
S koňik 628

2 Na mapě jsou zachyceny nář. termíny pro zhlavík, tj. podložku s výřezem, na niž dosedá hřídel pluhu. Jde o část dřevěných plužních koleček. Taková kolečka představovala v době našeho výzkumu reálii už vzácnou a informátoři nebyli s to její složení spolehlivě popsat a části pojmenovat. Novější kolečka jsou železná a mají poněkud jinou konstrukci. Zhlavík se tam nasazuje do železného rámu, a ten pak mívá speciální názvy. Pojmenování, která se týkala jen železných koleček, jsme nemapovali.

Poněkud problematický je výraz *šibeňka* z Uherskobrodska a slovo *žebříček* z Brněnska. Jako pojmenování pro zhlavík byly oba výrazy zachyceny jak naším výzkumem, tak KLA a vytvářejí poměrně celistvou oblast. Dopisovatelé z výše uvedených oblastí nezřídka nedovedli zhlavík vůbec pojmenovat a obvykle připojovali poznámku, že se u nich vyskytují jen kolečka železná. Nelze tedy s určitostí rozhodnout, kde slovo *šibeňka* a *žebříček* označují zhlavík železný s celým rámem a kde naši sledovanou součástku dřevěnou.

Mezi termíny pro zhlavík jsou četné rozdíly lexikální, ale také slovotvorné (např. *zhlaví* × *zhlavek* × *náhlavek* × *náhlavec*, *sedlo* × *sedýlko*) a hláskoslovné (např. *zhlaví* × *schlaví*).

Mnohé názvy jsou víceznačné; kromě zhlavíku znamenají někde jen jeho část (např. výrazy *hnízdo*, *sedlo* někde slouží k označení pouze zářezu na zhlavíku, do něhož pak zapadá hřídel).

Celá řada pojmenování byla na zhlavík přenesena z jiných objektů. Není bez zajímavosti, že jde o významy, jež slouží jako motivační základ velice často, a jejich názvy přímo označují celou řadu různých jevů, které některou svou vlastností připomínají příslušný původní objekt, např. *hnízdo* má podle SSJČ také význam ‚co vůbec připomíná hnízdo‘, *kocour* ‚věc připomínající nějak kocoura‘, *hřeben* ‚co připomíná hřeben‘, podobně je tomu u slov *pilka*, *podklad*, *polštář*, *prsa*, *sedlo*, *stolička*, *šibenice*.

Z představy, že jde o přední nebo vrchní část nějakého předmětu, vyvozují se termíny *zhlaví*, *náhlavec* a další odvozeniny od základu *hlava*, popř. metaforický název *prsa*. V pojmenováních *podklad*, ale i *stolička*, *sedlo*, *polštář*, *špalík* se vychází z faktu, že zhlavík slouží jako podložka pro hřídel. V dalších přenesených výrazech *kobylka*, *koník*, *kocour* se snad obráží fakt, že jde o podložku s úzkým hřbetem připomínající hřbet kocoura atd. Zejména ve Slezsku míval zhlavík více zářezů, takže vzdáleně mohl připomínat pilu, zuby, hřeben, srov. výrazy *zubíř*, *pilka*, *hřeben*.

Náš značně sporadický materiál byl ověřován a hojně doplňován údaji z KLA. Jen tak bylo možno vést na mapě poměrně přesné jazykové hranice. To ovšem znamená, že na mapě není představena situace zcela současná, ale stav poněkud archaizovaný.

3 Převažujícími termíny jsou odvozeniny od fundujícího substantiva *hlava*. Územně nejrozšířenější je pojmenování *zhlaví* (s obměnou *schlaví*). Kromě okrajů se vyskytuje téměř v celých Čechách, na Moravě je běžné ještě v sev. úseku střm. nářečí, kde zasahuje až k Prostějovu. Podoba *schlaví* je rozšířena v teritoriu slova *zhlaví* zejména v svč. nářečích s přesahy do nářečí střč. a pak v úzkém pruhu od Příbrami k Českým Budějovicím a k Slavonicím. Slovotvorná obměna *zhlaveň* je doložena z mikroareálu od Roudnice. Další slovotvorná varianta *zhlavík* zabírá zvláště stř. a vých. část střm. nářečí, málo přesahuje do nářečí vm. Podoba *slavík* se zjed-

nodušenou souhláskovou skupinou navazuje na oblast slova *schlaví*; vyskytuje se na jz. Moravě s centrem na Třebíčsku. Další slovotvorné obměny jsou *náhlavec* (záp. Opavsko), *náhlavek* (zvl. záp. od Ostravy) a *zhlavek* (Těšínsko).

Větší oblast vytváří na zč. okraji slovo *špalík* a v Pošumaví výraz *sedýlko*. Jeho základní, nedem. podoba *sedlo* tvoří mikroareál na Břeclavsku, jinak se více nebo méně soustředěně vyskytuje zejména na okrajích Čech a pak zvláště na vých. Uherskobrodsku a v sev. úseku vm. nářečí. Výraz *hnízdo* tvoří malé oblasti na východ od Českých Budějovic, ve střed, úseku vm. nářečí, ale též na Chodsku. Roztrouseně je doloženo i odjinud. Na již. okraji Slezska byla zachycena ještě pojmenování *zubíř*, *pilka*, *hřeben*. Označení *podklad* je zvláště na sev. okraji vm. nářečí a v přilehlém území slezských nářečí. Název *podkladek* zabírá velkou oblast na již. Moravě s centrem na Brněnsku. Označení *šibeňka* vytváří areál na Uherskobrodsku, pojmenování *polštář* je doloženo z podkrkonošského úseku, slovo *plátek* ze Zábřežska, výraz *prsa* od Brna, výraz *žebříček* zvláště z kraje mezi Brnem a Kyjovem.

4 **dědek** v sled. významu jen nář. — Přenesením.
hnízdo v sled. významu jen nář. — Přenesením.
hřeben jen nář. — Přenesením.
kobylka v sled. významu jen nář. (Jg ‚podstavec, na kterém jsou položeny lísky') — Přenesením.
koník v sled. významu jen nář. — Přenesením.
kocour v sled. významu jen nář.; Jg *kocourek* — Přenesením.
náhlavec jen nář. (SSJČ *náhlaví*, *náhlavník* ‚část předku pluhu spočívající mezi plužňaty') — Z předl. spojení *na hlavě*.
náhlavek v sled. významu jen nář. — Viz náhlavec.
pachole v sled. významu jen nář. (Jg „dřevo k obrtli podobné, ale slabší") — Přenesením (šlo o „pomocný špalík").
pilka v sled. významu jen nář. — Přenesením.
plátek v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚drobný plochý útvar, nepříliš velká vrstva něčeho') — Specifikací.
podklad v sled. významu jen nář. (SSJČ i SSJ ‚to, co se klade pod nějaký předmět') — K *podkládat*.
podkladek v sled. významu jen nář. — K *podkládat*.
polštář v sled. významu jen nář. — Přenesením.
prsa v sled. významu jen nář. — Přenesením.
sedlo v sled. významu jen nář.; Kt (SSJČ ‚pevná část, na niž dosedá část pohyblivá') — Přenesením.
sedýlko v sled. významu jen nář. — Přenesením.
schlaví jen nář. — Viz zhlaví, skupení *sch* podle progresivní asimilace typu *sh* > *sch*.
slavík v sled. významu jen nář. — Ze *schlaví* (viz tam) zjednodušením souhláskové skupiny a kontaminací se *zhlavík*.
stolička v sled. významu jen nář. (Jg „malá stolice, u vozu dřevo spojující snice") — Přenesením.
šibeňka jen nář. — Přenesením (SSJ *šibeň* ‚šibenice').
špalík v sled. významu jen nář. — Specifikací (SSJČ dem. k *špalek* ‚krátký, silný, hranatý kousek dřeva').
zhlaveň f. jen nář. — Slovotvorná obměna výrazu *zhlaví*, viz tam.
zhlavek jen nář. — Přenesením (SSJČ nář. ‚polštář').
zhlaví Jg, PSJČ lid. „příčné dřevo plužních koleček" (SSJČ ‚vyčnívající volný konec něčeho') — Podle Mch je východiskem psl. **vъz-golvьje* ‚co je nad hlavou, nadhlaví', nelze vyloučit možnost původu ze spojení *s hlavou*, tedy ‚to, co je s hlavou'.
zhlavík jen nář.; PSJČ lid. — Slovotvorná varianta slova *zhlaví*, viz tam.
zubíř jen nář. — Od *zub* specifikačním sufixem.
žebříček v sled. významu jen nář. — Přenesením.

5 hlaví Ju 3, Ru 2 — schlaví *plt.* Ju 1 —schlavi Ju 3 — polštář Ju 5 — koňik Ju 2 — postílka Ju 6

6 —

Bh

47 houžev u plužních koleček (1007) — *mapa s. 143*

1 M houžev f. (gunžev 833–836) — oužev
houžva — úžva 737 — hužva — užva 732, 811, 814, 827 — húžba 721, 722 — hužba 703, 730, 747, 822
houžvja
houžve f. 428, 430, 453
houž f. — houšť
houže f. 337, 427, 453, 461
houška
voračka
kruh (kruha 639, 742)
krouža (króška 647) — gróža 636, 668, 671, 674 (gróška 651) — groža 656, 663, 666
kruško 805 (krušco 813)
(v)oko
škobla 803–805
kněžna 149, 213

2 Výzkum sledoval nář. názvy pro železný kruh, který se od plužních koleček nasouval na hřídel pluhu a jímž se spolu s potykačem regulovala hloubka orby. Lexém *houžev* (s příslušnými variantami), který je základním pojmenováním této reálie v čes. nářečích, byl v době výzkumu už mnohde nahrazován nespecifikova-

ZHLAVÍK (PLUŽNÍCH KOLEČEK)

nými názvy (*oko* či *kruh*). Ani v případě dubletního výskytu (*houžev* + *oko* či *kruh*) se význam obou slov zpravidla neliší, jen výjimečně (stř., záp. Čechy) informátoři charakterizovali slovo *oko* či *kruh* jako ‚kroužek na konci', *houžev* pak jako celé zařízení.

Ve stř. pruhu Moravy (na Zábřežsku a odtud směrem na jih až k Břeclavi) nebylo příslušné pojmenování naším terénním výzkumem už mnohdy zachyceno vůbec, proto v těchto případech bylo k doplnění chybějících údajů využito materiálu z KLA.

Ve spisovném jazyce neexistuje pro uvedenou součást pluhu specifické pojmenování. Slovo *houžev* (a varianty) zde znamená ‚prut, větev, kmen nebo kořen ohebného stromku zkroucený jako provaz'. U všech Slovanů byla (podle Mch) zřejmě původně houžev u pluhu zkroucená z prutů, později se původní název přenesl na železný kruh, popř. železný řetěz s kruhem ke zvyšování nebo snižování hřídele.

Vedle rozdílů lexikálních ukazuje mapa především významné diference morfologické *houžev* × *houžva* × *houž* (za morfologický rozdíl považujeme i vztah *houžva* × *houžvja*). Kromě toho byly u tohoto lexému zachyceny i areálově vymezené rozdíly hláskoslovné (např. *houžev* × *oužev*, *houžva* × *hužva* × *užva*; výraz *houšť* vznikl patrně příklonem ke stejně znějícímu substantivu od *hustý* na základě motivace ‚hustá spleť (prutů)', avšak vzhledem k jeho výskytu v dubletě s výchozí podobou *houž* nebo v jejím sousedství jej hodnotíme jako její hláskovou variantu).

Slezský výraz *hužva* by bylo možno hodnotit jako podobu s pravidelným krácením *ú* > *u* ve kmeni, a zahrnout jej tedy na mapě do areálu výrazu *houžva*. Protože však podoby s krátkým kmenovým *u* byly zachyceny též porůznu ve vm. nář. a také na Litovelsku, nelze jednoznačně rozhodnout, zda slez. podoba nevznikla v důsledku jiné změny, než je slez. krácení dlouhých samohlásek (srov. PRO Ala); proto ji na mapě uvádíme.

Diference slovotvorné, rodové i hláskoslovné jsou doloženy i u lexému *kruh* (*kruh* × *krouže* × *grouže* × *gruže*).

3 Základní protiklad je v rovině morfologické. Největší územní rozsah má podoba *houžev*. Zabírá větší sv. část Čech a záp. polovinu Moravy, zpravidla jako dubletní se objevuje i jinde v Čechách, zejména na Táborsku; odděleně je doložena z již. Těšínska a Jablunkovska.

Varianta *houž* zaujímá jzč. nář. (bez Chodska, již. Klatovska a Jindřichohradecka) a přesahuje na jz. okraj střč. nář. Na Jindřichohradecku, tj. v jižním úseku hranice mezi podobami *houž* a *houžev*, byly zapsány formy *houže* a *houžve*, v sz. úseku této hranice a na Plzeňsku se objevuje obměna *houšť*.

Morfologická varianta *houžva* pokrývá vých. polovinu Moravy (se značnými mezerami v sev. a záp. části areálu, kde se užívá novějších, neterminologických pojmenování); na širším Brněnsku, zejména v okolí Židlochovic, byla zapsána obměna *houžvja*.

Podoba *hužva* zabírá většinu slez. nář. a rozptýleně se vyskytuje také na širším Uherskobrodsku a na Litovelsku.

Obměny bez náslovného *h*- se objevují v areálu kolem Nového Města na Moravě a na sev. Třebíčsku (*oužev*) a dále ojediněle při nejjižnějším okraji Moravy a v širším okolí Příbora (*užva*).

Odlišné lexémy jsou buď okrajové – *oračka* na Chodsku a již. Klatovsku, *škoble* na jz. Opavsku, *kněžna* na Mladoboleslavsku –, nebo se vyskytují více či méně rozptýleně a často promíšeně – *oko* převažuje v sev. polovině Čech, *kruh* byl zachycen (často jako nedubletní) zejména při sev. a sv. okraji Čech, na Zábřežsku a v okolí Brna a Břeclavi, jeho varianty *krouže* hlavně na Vyškovsku a Kyjovsku, *grouže* rozptýleně především na centrální Hané, *gruže* mezi Litovlí a Prostějovem, *kružko* ojediněle na již. Opavsku.

4 **grouže** f. jen nář. (Kt *gróža*, *gróška* ‚kroužek') — Specifikací nář. obměny slova *kruh* (viz tam), vzniklé snad příklonem k dnes už vymizelé podobě *houže*, a náslovnou změnou *kr* > *gr*.

gruže f. jen nář. — Viz grouže; podoba s krátkou samohláskou v základu.

houšť v sled. významu jen nář. — Z *houž* snad příklonem k substantivu *houšť* ‚houština, spleť', viz odd. 2.

houž jen nář.; stč. *húž*, Jg „někdy železný, někdy a to vlastně z houžve utočený kruh pod zhlavím mezi drábcem, kterým se hřídel povýšiti neb ponížiti může" — Patrně z psl. **gǫžь* ‚provaz ukroucený z prutů'; přenesením názvu staršího, funkčně totožného zařízení.

houžba jen nář.; ALJ *húžba* mor. (Kt *húžba* u Doláků ‚houžev' i „březový provaz na gréfinách místo řetězů") — Z *houžva* záměnou retnic.

houže jen nář. (stč. *húžě* ‚houžev, provaz', Jg ‚provaz') — Přenesením, viz houž; z psl. **gǫžь* příklonem k samohláskovému deklinačnímu typu.

houžev v sled. významu jen nář.; Jg viz houž (stč. *húžěv* ‚houžev', SSJČ ‚prut zkroucený jako provaz', ‚provaz, zejména lýčený', pol. *gążew* viz houžva) — Přenesením, viz *houž*. Z psl. **gǫžьvь*.

houžka jen nář. (Jg dem. „ohebný prut, zvláště skroucené dřevo ohebné k vázání něčeho") — Přenesením dem. k *houž*, viz tam.

houžva jen nář.; Jg viz houž (stč. *húžva* ‚houžev', Kt *húžva* viz houžba, ALJ ‚plužní kolečka' vm., SSJ *húžva* ‚zkroucený prut', pol. *gążwa* ‚železný spoj mezi jařmem a ojí') — Z psl. **gǫžьva*.

houžve jen nář. (stč. *húžvě* ‚houžev') — Viz houžev; podoba náležející měkkému žen. samohláskovému typu; zřejmě navazuje na stč. (pravděpodobné je ovlivnění sousedními podobami *houže* a *houžev*).

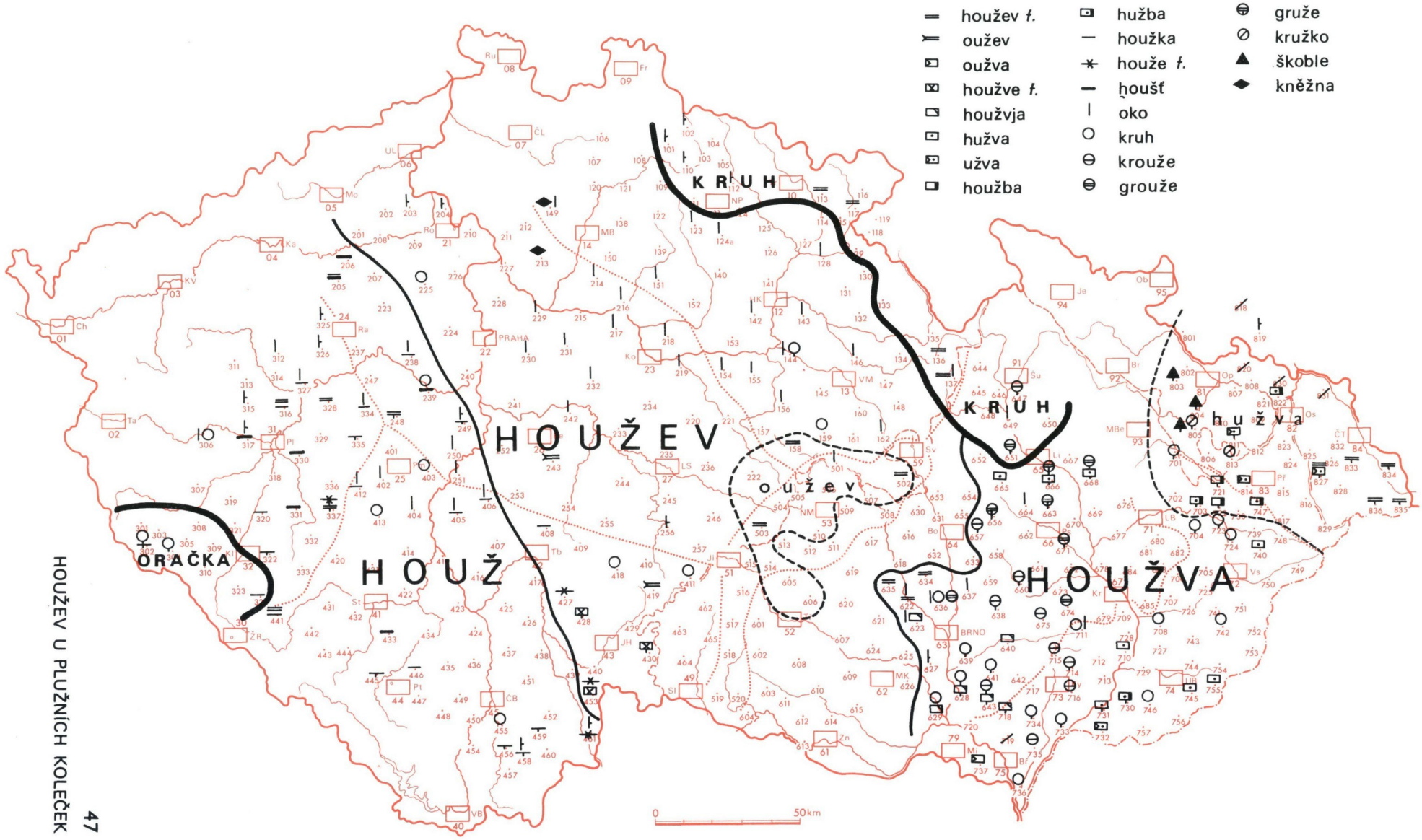

HOUŽEV U PLUŽNÍCH KOLEČEK

houžvja jen nář. — Viz houžva; přechodem k měkkému žen. samohláskovému typu.
hužba jen nář. (Kt ‚houžev‘ u Doláků) — Viz houžba a hužva.
hužva jen nář. (stč. ‚houžev‘) — Viz houžev; podoba se zkráceným kmenovým vokálem (snad paralela k mor. krácení).
kněžna v sled. významu jen nář. (Jg „ploský kus železa, na kterém houžev visí u pluhu“) — Motivace nejasná.
krouže f. jen nář. (Kt *krúžka* ‚kroužek‘ val.) — Viz grouže.
kruh v sled. významu jen nář.; ALJ mor. „část koleček plužních — zřídel navleče se do železného kruhu“ (stč., Jg, SSJČ – u všech ‚předmět připomínající tvarem kruh‘) — Specifikací významu.
kružko jen nář. (Kt ‚kroužek‘ val.) — Specifikací nář. obměny dem. ke slovu *kruh* (viz tam), vzniklé příklonem k neutru.
oko v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚předmět připomínající tvarem oko‘) — Přenesením.
oračka v sled. významu jen nář. — Od *orat*.
oužev jen nář. — Od *houžev* zánikem náslovné souhlásky hyperkorekcí. Podle Mch odvozené sloveso znělo mor. *húžvať*, ale ztratilo *h-* a *u-*, bylo pak chápáno jako předpona: *užvať* ‚pokrčit‘. Od toho pak zřejmě zpětně *oužev*.
oužva jen nář. — Viz houžev a oužev.
škoble jen nář. — Adaptací slova přejatého z něm.
užva jen nář. — Viz hužva a oužev.

5 houžev Po 1, Ju 1 — húžva Ju 7 — gúžva Ju 4 — hužva Ju 6 — houž Ru 2 — kruh Ju 3 — voko Ju 3 — karika Ju 2

6 —

Či

48 ramena (plužních koleček) (1008) — *mapa s. 145*

1 M hderec (též 309, žder 413, 414, hder 414) — derec (zderec 433, 444, 445, dárec 446, der 421)
drábec (drápec 428)
drápce pl. (též 159, 646)
drábice f. (trábice 129, drábisko 620)
sňice plt. (sňička plt. 643, sňica plt. 809, 820, 821, sňica 830)
klúč
kloučík (též 746, klúčňík 738, kloučík 710)
klouček (též 713)
klučovisko
ramena
vúska
náprafka 653, 655, 755
rasochy 750, 752
voďič
S praťe plt. 737

2 Sledovaly se nář. termíny pro ramena dřevěných plužních koleček. Taková kolečka už dávno nejsou reálií běžnou, není proto divu, že přímý terénní výzkum přinesl údaje mezerovité. Pomocí KLA bylo však možno rekonstruovat dřívější zeměpisné rozšíření nářečních ekvivalentů poměrně spolehlivě. Je třeba uvést, že informátoři nezřídka výrazy pro jednotlivé části plužních koleček zaměňovali, srov. též položku III-45 plužní kolečka.

Sklad jednotlivých součástí plužních koleček vcelku odpovídá skladu předku nebo zadku vozu, funkce těchto součástí je namnoze stejná nebo hodně podobná, proto se v mnohých oblastech oba termíny shodují. V případě pojmenování ramen koleček se to týká slov *ramena*, *snice*, *pratě*, *razsochy* a (*h*)*derec*, srov. III-132 zadní ramena vozu. V jednotlivých ojedinělých případech se patrně nepodařilo bezpečně odlišit, kdy informátoři z neznalosti starého termínu pojmenovávali právě ramena koleček nářečním názvem pro ramena vozu.

Součástky u plužních koleček jsou nepoměrně menší než příslušné součástky vozu, proto se někdy u pojmenování ramen koleček objevují deminutiva, např. *raménka*, *nápravka*, *sničky*.

Nářeční označení se diferencují lexikálně, slovotvorně (*drábec* × *drábice*, *klúč* × *klučovisko* × *kloučík* × *klouček*), doloženy jsou i rozdíly v gramatickém čísle (*drábec* × pl. *drábce*) a rozdíly hláskoslovné (*hderec* × *derec*). Výrazy *vúzka* na Chodsku a *kloučík* na Kroměřížsku označují také celá kolečka.

Ramena přecházejí v krátkou oj, a proto se v zápisech KLA (zejména ze Slezska a z vých. části střm. nářečí) vyskytují nezcela přesná označení *ojko*, *ojíčko*. Tyto výrazy jsme jako neadekvátní nemapovali. SSJČ termín pro sledovanou součástku nemá, v PSJČ je uveden výraz *kder*, ale jen pro ramena vozu.

3 Nář. označení pro ramena koleček lze z hlediska terminologické povahy jednotlivých pojmenování rozdělit do dvou skupin. Jednak se tu objevují četné výrazy speciální (*drábice*, *drábec*, *vúzka*, *vodič*, *kloučík*, *klučovisko*, *nápravka*), jednak existují výrazy shodné s názvy označujícími ramena vozu.

RAMENA (PLUŽNÍCH KOLEČEK)

a) Ze speciálních termínů má největší územní rozsah slovo *drábec*. Vyskytuje se ve střč. nářečích, dále přesahuje do nář. svč. a navíc zahrnuje již. Čechy. Jeho slovotvorná varianta *drábice* tvoří menší areál na Moravě na Novoměstsku a na Tišnovsku, dubletně se vyskytuje také na vých. okraji svč. nářečí. Forma *drábce* tvoří menší areál zhruba mezi Novou Pakou a Hradcem Králové.

Další speciální výraz – *kloučík* – zabírá sev. polovinu vm. nářečí, varianta *klouček* je omezena na Lipnicko, varianta *klučovisko* na již. polovinu Slezska. Základní podoba *klúč* se objevuje roztrouseně zejména na Jablunkovsku a na sev. okraji Valašska. Další výraz – *vůzka* – je soustředěn na Chodsku a na stříbrském ostrůvku, slovo *vodič* tvoří mikroareál na Boskovicku; tam bylo také zachyceno označení *nápravka*.

b) K výrazům shodným s pojmenováními ramen vozu patří především slovo *derec*. To se v uvedené podobě vyskytuje ve dvou menších areálech, a to na Plzeňsku a pak na širším Strakonicku. Mezi oběma areály leží území s hláskovou podobou *hderec*. Další označení – *ramena* – vytváří dvě velké oblasti, jednu v sv. polovině svč. nářečí, druhou na již. Moravě. Porůznu se vyskytuje i jinde, zejména v již. Čechách a na Novoměstsku. Výraz *snice* zabírá jednak Třebíčsko a záp. Znojemsko, jednak sv. polovinu střm. nářečí a sev. polovinu Slezska. Roztrouseně se vyskytuje také jv. od Brna.

4 **derec** jen nář.; dluž. *der* — Od kder, viz hderec.
drábce plt. jen nář. (Kt ‚vidlice, železné kování po straně pluhu‘) — Viz drábec.
drábec jen nář.; Jg (Kl ‚oje pluhu‘) — Nejasné, snad je *drab-* příbuzné s lat. *trabs* ‚břevno‘.
drábice jen nář.; Jg — Viz drábec.
hderec jen nář.; Jg *kderec, kder* (Kt *hdereček* ‚polní náčiní‘) — Od *kder* (PSJČ ‚ramena zadku vozu‘), to nejasné.
kluč jen nář. (‚plužní kolečka‘, srov. III-45, Bš ‚oj plužních koleček‘) — Patrně z psl. **kl'učь* (to z psl. **kl'uka* ‚hák, rozdvojená, zakřivená tyč‘).
klouček, kloučík jen nář. — Formální dem. ke *klúč*, viz tam.
klučovisko jen nář. — Specifikační příponou od *klúč*, viz tam.
nápravka v sled. významu jen nář. — Formální dem. k *náprava*. Přenesením výrazu označujícího jinou součástku plužních koleček – nápravu.
pratě plt. jen nář. (SSJ *prate* ‚opratě‘) — Snad přenesením na základě podobnosti; opraťse také rozdvojuje.
ramena v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚část něčeho, co vybíhá do stran, co připomíná lidské rameno‘).
rázsochy jen nář. (Jg též *rasochy, rozsochy, rosochy*, SSJČ *rozsochy, rázsochy* nář., SSJ *rázsocha, ojhová rázsocha*, pol. *rozsocha, rosocha*, hluž. *rozsoch* – u všech ‚vidlicovitě rozrostlá větev, nástroj z ní upravený na způsob vidlice vůbec‘, pol. též ‚rukojeť pluhu‘) — Podle Mch krácením předpokládaného výrazu „*roz*(bíhající, větvující se) *socha*“ (*socha* ‚kmen s pahýlem po větvích‘) a přenesením.
snice jen nář. — Nejasné, snad z psl. **snica*, souvisící s psl. **snovati* ‚spřádat, navíjet‘; Mch vykládá z psl. *ojesьnica* ‚oje‘.
vodič v sled. významu jen nář. — Od *vodit*.
vůzka jen nář.; Kt *vůzek* (Mch *vůzek* či *vůzka* jč. ‚provaznické zařízení‘) — Snad k *vázat* (**voz-ьka*), popř. přenesením pojmenování celku (*vůz*) na část a změnou rodu.

5 drábec Ju 1–3, Ru 2, 4 — ramena Ru 5 — škarič Ju 2

6 —

Bh

49 paprsek (u bran) (1014) — *mapa s. 147*

1 M paprsek
svlak (sflak, slak 609)
podbranek (podbránek 701, 747, pobranek 808, 811, 815–817, 825, 826, 828, 830, podbránka 701, popranek 818, obranek 755) — pobrunek (pobrunka 831)
sloupek (sloubek 236)
saňička (saňice 303, 309, 323)
braňice
braňíšťe 111, 122, 139
brce n. 603 (brco 520, 604)
N dřífko 324, branečák 680, 682

2 Dřevěná konstrukce bran (zemědělského nářadí k vláčení) se skládá ze dvou hlavních částí, totiž z paprsků, tj. trámků, v nichž jsou zasazeny hřeby, a z průvlaček, plochých příček, které tyto paprsky spojují (viz III-50 průvlačka). Paprsky bývaly vpředu zašpičatělé a mírně prohnuté nahoru, byly uloženy ve směru pohybu potahu. Dřevěné brány patří již dlouho k reálii neužívané a nahrazené bránami železnými. Nář. mluvčí však dovedli části starých dřevěných bran ještě pojmenovat; jistě také proto, že se názvy pro části dřevěných bran přenesly na části bran železných.

Výzkum v Čechách byl realizován na opěrné síti bodů; neúplný nář. materiál byl upřesněn a doplněn údaji z KLA. I tak je mnoho lokalit, odkud se příslušné pojmenování pro sledovanou součástku zjistit nepodařilo.

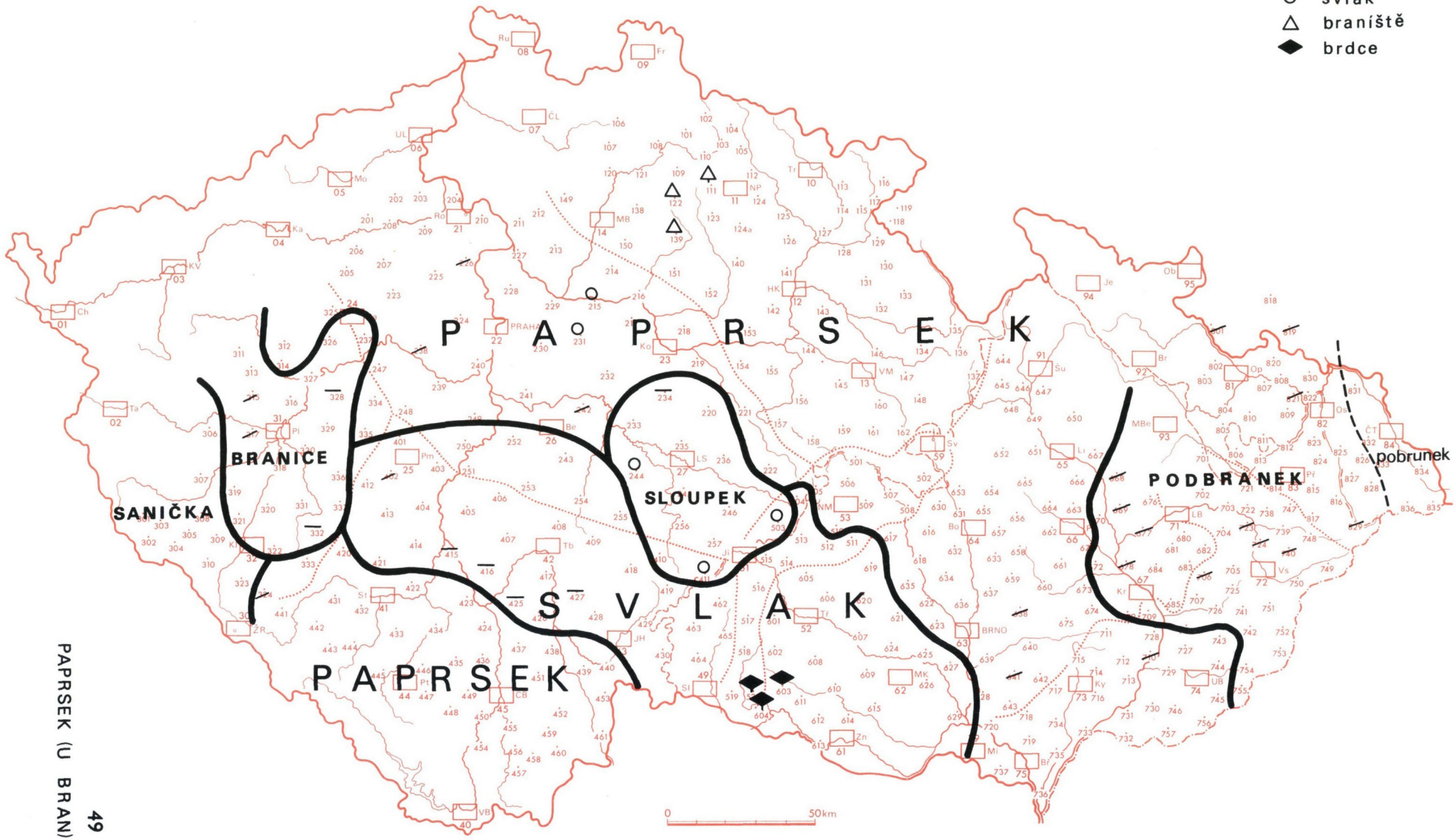

PAPRSEK (U BRAN)

Nejsou také ojedinělé případy, kdy informátoři zaměňovali pojmenování pro paprsky s označením průvlaček. Toto zaměňování obou částí, nejednou také jediné označení pro oba trámky, není stav teprve současný, srov. Jg v oddíle 4 – paprsek, svlak.

Nář. označení paprsků se liší lexikálně, poměrně málo též slovotvorně (*branice* × *braniště*) a hláskoslovně (*podbranek* × *pobrunek*).

3 Největší územní rozsah má slovo *paprsek*. Je rozšířeno v celé sev. polovině Čech a v návaznosti dále v širokém pruhu střední Moravy. Odděleně se vyskytuje ještě na značné oblasti již. Čech. Mezi tato dvě teritoria je vklíněno velké území výrazu *svlak*. Zabírá sev. pás jč. nářečí s přilehlým okrajem střč. nář. a jz. část Moravy až k Mikulovu. Na východě se rýsuje rozsáhlá oblast slova *podbranek*. Kromě celého Slezska zabírá uvedený výraz ještě sev. polovinu vm. nářečí s Holešovskem.

Menší areály tvoří slova *sloupek* (široké Ledečsko), *sanička* (Chodsko se stříbrským ostrůvkem a již. Klatovsko), *branice* (širší Plzeňsko a již. Rakovnicko), *braniště* (záp. Novopacko) a *brdce* (mikroareál vých. od Slavonic).

Jak už bylo uvedeno, v některých lokalitách se příslušné pojmenování nepodařilo zapsat. Zejména to platí o území mezi Prostějovem a Lipníkem nad Bečvou a o sev. Vsetínsku.

4 **branice** f. jen nář. — Specifikačním sufixem od *brána* ‚zařízení k vláčení polí‘.
braniště n. jen nář. — Viz branice.
brdce n. jen nář. (Jg a SSJČ nář. ‚rozporka u vah‘) — Formální dem. k *brdo* (psl. **brdo* ‚část tkalcovského stavu‘), přenesením,
paprsek Jg „paprsky u bran, dřevce dlouhé, v nichžto železné hřebíky zaraženy jsou; skrze paprsky napříč jdou mečíky neb švinky, jinde paprsek tolik co mečík, a zábranek co paprsek znamená“, SSJČ zeměd. — Přenesením.
pobrunek jen nář. — Zjednodušením z *podbránek*, viz podbranek. Samohláska *u* pravidelnými změnami z pův. dlouhého *á* > *o* a dále *oN* > *uN*.
podbradek jen nář. (Jg *zábranek* „brány z tří kosých zábranků a též kosou po sobě běžících paprsků (mečíků) náležejí“) — Z předl. spojení *pod bránou*.
sanička jen nář. (Jg i SSJČ *sanice* „podélný trámec saní vpředu ohnutý, po kterém se saně smýkají“) — Formální dem. k *sanice*, přenesením.
sloupek v sled. významu jen nář. — Formální dem. k *sloup*, přenesením,
svlak v sled. významu jen nář.; Jg „dřeva nadél spojena průvlačkami, dle jiných jsou bidla brány spojující“ (SSJČ ‚prkno upevněné napříč a spojující několik prken‘) — K **velkti* ‚vléci‘.

5 paprsek Ju 1, 2 — slak Po 1 — pobranek Ju 7 — bráňice Ru 2 — rameno Ju 3 — éhepám Ru 5 — húl Ju 5 — drúg Ju 1

6 AJK 78:2

Bh

50 průvlačka (1015) — *mapa s. 149*

1 M prúvlačka (spr- 513, 462, 463, prúvlaček 255, 405) – provláčka (provlačka 505)
prúvlač f. (spr- 512, 605, 620)
prúvlak (spr- 601)
svlak (sflak, slak)
meč
mečík (menčík 224)
šviňha — švinha (též švíha 461) — švinka 225, 227, 229, 329
deska
deščka (déščka 724, 725)
deščica
jahla
šinka
příčka
S rameno 302, šabla 672

2 Průvlačka, příčka prostrčená paprsky bran (srov. III-49) a tak je spojující v určité vzdálenosti, patří k částem bran, jejichž pojmenování upadla v zapomenutí nejvíce. Zejména na území záp. Čech se nepodařilo ani s využitím KLA příslušná označení doložit. Po této stránce se příliš neliší střední Morava, Kyjovsko, Břeclavsko a Uherskohradišťsko. Tam byl sice poměrně hojně zapsán výraz *příčka*, ale o něm lze právem mít pochybnosti, zda jde o skutečný termín, a ne o pojmenování ad hoc. (Svědčí o tom poznámky v KLA, které upozorňují, že starý nář. výraz tu schází.)

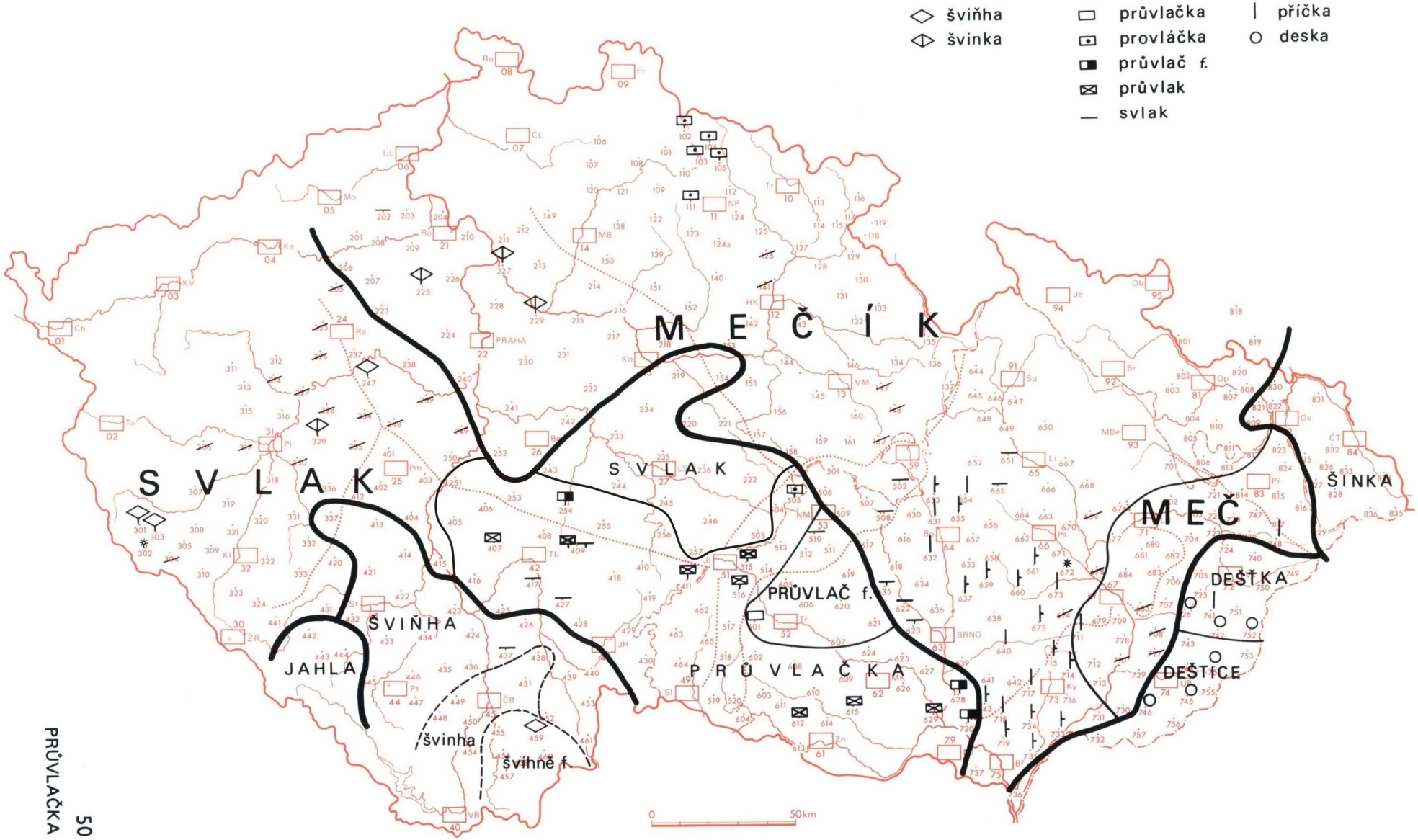
švinňa
švinka
průvlačka
provláčka
průvlač f.
průvlak
svlak
příčka
deska
MEČÍK
SVLAK
SVLAK
ŠVIŇHA
JAHLA
PRŮVLAČ f.
PRŮVLAČKA
švinha
švihně f.
MEČ
ŠINKA
DEŠTKA
DEŠTICE
0
50km

Dochované výrazy pro sledovanou reálii se liší lexikálně, slovotvorně (např. *průvlačka* × *průvlač*, *deska* × *deštice* × *dešťka*, *mečík* × *meč*) i hláskoslovně (např. *švinha* × *šviňha*).

Pojmenování průvlačky se ve značné míře shodují s pojmenováními ploché příčky v žebřinách, mnohdy se kryje i jejich geografický rozsah (srov. III-122). Na srovnání obou položek lze pozorovat, jak dochází k ústupu nář. výraziva v souvislosti se zánikem reálie. Také proto jsou obě položky zpracovány samostatně.

3 Největší územní rozsah má slovo *mečík* (sev. polovina Čech, střední Morava a záp. úsek Slezska) a jeho základní, neodvozená podoba *meč* (Uherskohradišťsko, Holešovsko a frenštátská skupina slezských nářečí).

Jižní části zkoumaného území jsou členěny daleko bohatěji než části severní. Tak v záp. Čechách se vyděluje větší oblast výrazu *svlak*. Týž výraz vytváří ještě enklávu na Ledečsku. V již. Čechách zabírá Strakonicko, Prachaticko a již. Jindřichohradecko výraz *šviňha*, jv. Českobudějovicko slovo *švíhně* a pruh mezi oběma výrazy varianta *švinha*.

Značné teritorium pokrývá slovo *průvlačka*. Vyskytuje se na širším Táborsku, dále pak směrem k východu na sev. Jindřichohradecku a na jz. a již. Moravě dosahuje až k Mikulovu. Podoba *provláčka* je běžná v Podkrkonoší. Menší areál zhruba mezi Třebíčí a Novým Městem na Moravě vytváří slovotvorná varianta *průvlač*. V oblasti slova *průvlačka* se porůznu ještě objevuje forma *průvlak*.

Výraz *šinka* je typický pro vých. část Slezska, slovo *dešťka* pro Vsetínsko, *deštice* zejména pro Uherskobrodsko. Označení *jahla* tvoří mikroareál na jz. Strakonicku.

4 **deska** v sled. významu jen nář. — Specifikací.
deštice jen nář. — Formální dem. od *deska*, specifikací.
dešťka jen nář. — Viz deštice.
jahla jen nář. — Přenesením na základě tvarové podobnosti. Hláskoslovná obměna *jahla* vznikla z formy *jehla* pravidelnou jzč. změnou *e* > *a*.
meč v sled. významu jen nář. — Přenesením významu na základě tvarové podobnosti, srov. šable.
mečík v sled. významu jen nář.; Jg (SSJČ zeměd. ‚plochá příčka v žebřinách‘) — Formální dem. k *meč*, viz tam.
provláčka v sled. významu jen nář. — Od *provláčet* (*provléci*); jde o dřevo provlečené skrz paprsky bran.
průvlak jen nář. — Od *provléci*; podoba se zdlouženou předponovou samohláskou.
průvlačka jen nář.; Jg — Viz provláčka a průvlač.
průvlak v sled. významu jen nář. (SSJČ staveb. ‚nosný trám podporující jiné trámy‘) — Viz průvlač.
příčka v sled. významu jen nář. — Specifikací (SSJČ ‚součást nějakého zařízení, která spojuje napříč dvě části‘).
rameno v sled. významu jen nář. — Přenesením.
svlak v sled. významu jen nář.; Jg „bidla brány spojující“ (SSJČ ‚prkno upevněné napříč a spojující několik prken‘) — K *vléci* (psl. **velk-ti*).
šable jen nář. — Nář. podoba spis. *šavle*. Přenesením na základě tvarové podobnosti, motivace stejná jako u *meč*, *mečík*.
šinka jen nář. — Přenesením (SSJČ ob. a zast. *šína* ‚železná tyč‘).
švíhně jen nář. — Přesmykem ze *švinha* a adideací k *švihat*, viz švinka.
švihda jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schwinge* ‚průvlačka, příčka‘).
šviňha jen nář.; Jg (SSJČ nář. ‚příčka v žebřinách‘) — Viz švinha.
švinka jen nář.; Jg — Ze *švinha* (viz tam) přiřazením k slovům s běžnějším zakončením na *-ka*.

5 mečík Ru 5 — švinka Ru 2 — deščička Ru 5 — svlak Ju 2 — příčka Ju 5 — dřevo Ju 6

6 —

Bh

51 hřeb (u bran) (1016) — *mapa s. 151*

1 M hřeb — řeb (též 205, 224, 326, 403)
hřebík — řebík
zub (zumb 831, 832, zymb 833–836)
braňák — bráňák (bruňok 825–827, 830–832, bruňik 818)

N braňí/bráňí/braný/bráný/bránový hřebík//zub; zub//hřebík od bran, do bran; kolek 664, kolik 225 ‚dřevěný hřeb‘

2 Součástí zemědělských bran jsou hřeby zasazené do paprsků, srov. III-49 paprsek (u bran); ty rozhrnují a kypří půdu. Jejich nářeční označení se liší lexikálně (*hřeb* × *zub* × *braňák*), slovotvorně (*hřeb* × *hřebík*) i hláskoslovně (např. *hřebík* × *řebík*, *braňák* × *bráňák*).

V naprosté většině se shodují pojmenování pro hřeby dřevěné, popř. pro hřeby dřevěných bran, s pojmenováními hřebů bran novějších, tj. železných. Jen v několika lokalitách se liší (*zub* u železných bran × *hřebík* u bran dřevěných v bodech 157, 158, 301, 703, 738).

Výzkum realizovaný v Čechách jen na opěrné síti bodů byl doplněn údaji z KLA. Ty však jsou méně spolehlivé, pokud jde o hláskoslovný rozdíl *hřebík* × *řebík*.

Informátoři často výrazy obecnějšího významu (*hřebík*, *zub*) zpřesňovali atributy *branní*, *branný*, *branový*, *od bran*… (viz 1 N). Těchto atributů se v běžné komunikaci, za níž se jako determinující činitel uplatňuje si-

hřebík
řebík
hřeb
zub
braňák
bráňák
HŘEB
ŘEBÍK
ZUB
řeb
hřebík
0
50km

HŘEB (U BRAN)

tuační nebo jazykový kontext, většinou neužívá. I ze značně kusého materiálu lze zjistit, že na sev. a sv. okraji Čech, na přilehlém Zábřežsku a pak na Valašsku je nejčastější adj. v podobě *branný* (v pravidelných nářečních obměnách), na zbylém území převládá forma *bránní*. Ostatní přívlastková určení jsou doložena jen velmi sporadicky.

3 Jazykovězeměpisná situace je poměrně jednoduchá. Hlavní lexikální rozdíl se realizuje na Moravě. Proti *hřeb*, *hřebík* vystupuje ve vm. (s menšími přesahy do nářečí střm.) a slezských nářečích slovo *zub*. Týž výraz se zpravidla dubletně objevuje rovněž v úzkém pruhu obcí od Slavonic směrem na Jihlavu a Hlinsko a pak ještě na nejzápadnějším okraji Čech.

Univerbizovaný výraz *braňák* tvoří oblast na Českobudějovicku, výraz *bráňák* (po pravidelných změnách v podobách *braňak*, *broňok*, *bruňok*) pak na vých. Opavsku, na území vých. od Ostravice a na sev. okraji Valašska.

4 **braňák, bráňák** jen nář. — Univerbizací spojení *branní zub*.
hřeb v sled. významu jen nář.; Jg *hřeb v branách*, SSJČ *hřeb u polních bran* — Specifikací.
hřebík v sled. významu jen nář.; Jg *hřebík u bran* — Specifikací.
řeb, řebík jen nář. — Z *hřeb* zánikem náslovného *h-*.
zub v sled. významu jen nář.; pol. *ząb* — Přenesením.

5 hřebík Ru 5 — řebik Po 1, Ju 2, 3, Ru 3 — řeb Ju 5, Ru 2 — zub Ju 1, 2, 6, 7 — kulík Ru 2 — kulec Ru 3

6 AJK 204, AJŚ 77

Bh

52 obilí (1034) — *mapa s. 153*

1 M (v)obilí (objylí 701, obyly 830, ob'yli 832, „obilie 801, objylo 701) — obilé — vobílí — (v)obelí ((v)obəlí) — vobjeli 638, 659 — voblí
zbožíí (zbožjé 755)

2 V nářečním označení obilí (kulturní trávy pěstované pro škrobnatá zrna – obilky) byla zjištěna jediná diference lexikální, četné jsou však rozdíly hláskoslovné; týkají se lexému *obilí* (*obilí* × *obílí* × *obilé* × *obelí* × *obělí* × *oblí*).

U uvedených hláskoslovných diferencí upozorňujeme zejména na dva jevy: na širší výslovnost a na postupné či úplné redukování kořenné samohlásky (jzč. *obelí* a *oblí*). K obdobnému jevu, přestože v tautosylabickém postavení hlásky *i*, avšak s podobným územním rozsahem srov. též mapu II-145 silnice (*selnice, slnice*), k úplnému územnímu rozsahu původního nezúženého *é* ve vm. ekvivalentu *obilé* (*zbožé*) viz odd. V-44b obilí. Na mapě neregistrujeme morfologický typ *obilo*, doložený pouze v jedné obci a svědčící o příklonu k typu město. Tento jev viz odd. IV-6 pole.

3 S výjimkou Valašska (s výběžkem až na Kopanice) a jv. poloviny slez. nář., kde byl zaznamenán název *zboží*, je po celém území národního jazyka rozšířeno pojmenování *obilí*, případně jeho obměny. Z nich má nejvýraznější územní rozsah podoba *obelí* s náznakem širší výslovnosti pův. kořenné samohlásky *i*. Vyskytuje se v jzč. nář. (v zč. úseku soustředěně, dále pak v jč. nář. podél hranice se střč. dialekty s přesahem na Ledečsko, na Strakonicku, Prachaticku, zčásti na Českobudějovicku a Jindřichohradecku). Na východ od Příbrami, na Prachaticku a ve značné části zč. nář. byla zapsána jako dubletní obměna s plnou redukcí kořenného *i*, a to *oblí*. Ze dvou lokalit vých. od Brna se dokládá varianta *obělí*. Do inventáře variant základového výrazu *obilí* dále patří hlásková podoba se zdlouženou kořennou samohláskou *obílí*. Ta se objevuje ve vých. části svč. nář. a na území na západ od Nového Města na Moravě. Vm. dialekty a okrajová nář. na již. Opavsku se vyčleňují obměnou *obilé*.

4 **obelí** jen nář. — Viz obilí, podoba s širší výslovností kořenného *i*.
obilé jen nář.; stč., Jg zast. — Původně abstraktum od psl. **obilъ* ‚hojný'.
obilí Jg, SSJČ, SSJ *obilie* — Viz obilé, podoba s koncovým *í* vzniklá úžením *é* > *í*.
obílí jen nář. — Viz obilí, podoba s nadměrně zdlouženým kořenným *í*.
obělí jen nář.; stč. *obělé* — Viz obilí, podoba odrážející stč. stav uchovaný přikloněním k *bílý* (*běl*).
oblí jen nář. — Viz obilí, podoba vzniklá zánikem redukované kořenné samohlásky.
zboží v sled. významu jen nář.; Jg, pol. *zboże* — Původně abstraktum (psl **sъbožьje* ‚bohatost').

5 obilí Ju 7, Ru 5 — vobilí Ju 2, 5, Ru 1, 3, 4 — vobili Ju 1–4, 6 — wobili Po 1 — vobelí Ru 2

6 ASJ IV 75:37c, MAGP 215, AJŚ 78, PLPJ 174, AJPP 265, SSA 1.28, OLA 610, ALE 68

Kl

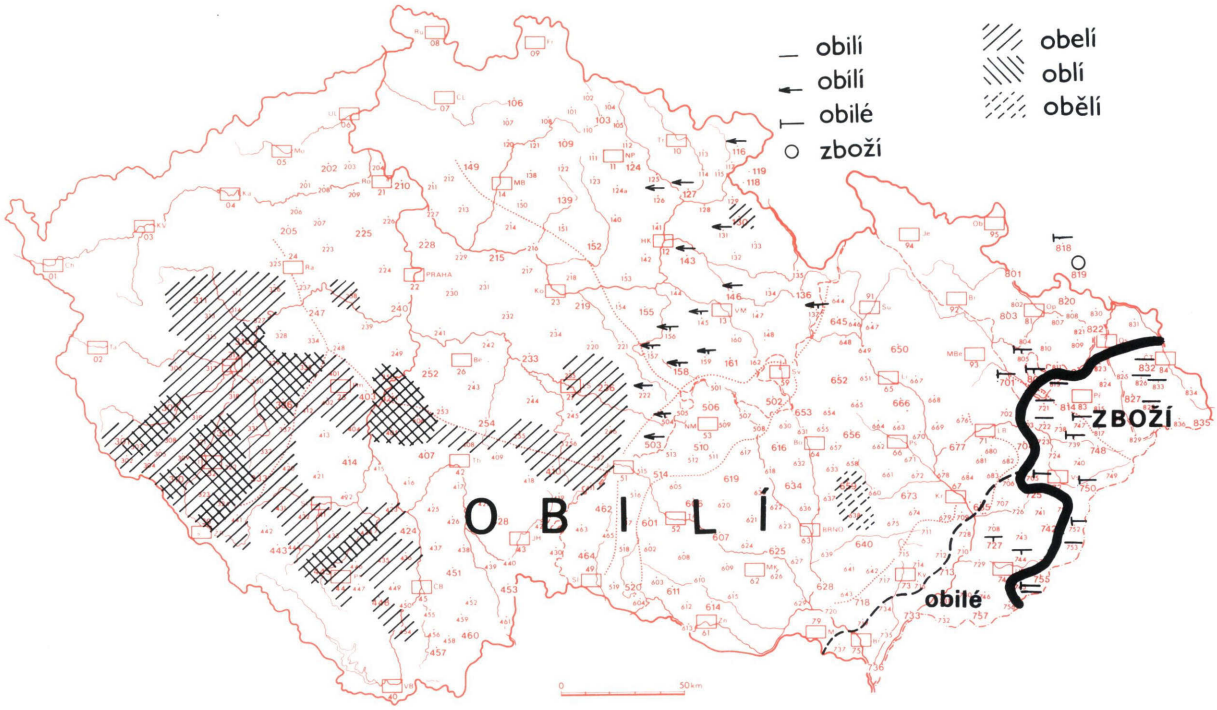

52

OBILÍ

53

JARNÍ OBILÍ

53 jarní obilí (1039) — *mapa s. 153*

1 M jařina — jeřina 124, 251, 253
jař f. — jeř
jaří n.
jaro

N jarní (jerní)/jaré (jeré)/vesnové (v)obilí/setí; jarka, jařice, jeřice

2 Zjišťovala se nářeční pojmenování jarního obilí obecně, tedy bez rozlišování jednotlivých jeho druhů. Z tohoto důvodu nebyly mapovány výrazy *jarka* a *jařice/jeřice*, označující pouze jarní pšenici, popř. jarní žito. Základní mapované rozdíly spočívají v rovině slovotvorné (*jařina* × *jař* × *jaří* × *jaro*) a hláskoslovné (*jařina* × *jeřina*, *jař* × *jeř*).

Vedle jednoslovných názvů byla roztrouseně po celém území zachycena i pojmenování dvouslovná, a to *jarní obilí/setí* (častěji v severní polovině Čech a na Opavsku), označení s adj. *jaré* (v jižní polovině Čech a na Valašsku) a sousloví *vesnové obilí* (především na Hlučínsku). Protože však jejich výskyt není geograficky vymezitelný, nebyly tyto dvouslovné názvy mapovány.

3 Jako název takřka celoúzemní funguje substantivum *jařina*. Pomineme-li již uvedená dvouslovná pojmenování, je prakticky jediným označením jarního obilí po celé Moravě. Proto byla mapa regionalizována do Čech, kde je situace poněkud pestřejší.

Pojmenování *jařina* se jako nedubletního užívá v Čechách spíše v jejich severní části, proti němu stojí souvislý areál feminin *jař*, zaujímající celou jižní polovinu Čech a okrajový úsek podkrkonošský, náchodský a kladský. I na toto území však označení *jařina* místy přesahuje.

Kromě těchto dvou základních ekvivalentů bylo zaznamenáno i neutrum *jaří*, typické pro severozápadní část svč. oblasti, a pojmenování *jaro*, objevující se porůznu na Kolínsku a Královéhradecku.

Jedinými zachycenými hláskovými variantami jsou podoby s *-e-* (*jeř*, *jeřina*), vyskytující se v oblasti vymezené řekami Lužnicí, Sázavou a Vltavou.

Situace ve městech se nezjišťovala.

4 **jaro** v sled. významu jen nář.; stč. — K *jarý*, psl. **jarъ* ‚jarní‘.
jař f. Jg, SSJČ — Od *jarý* nulovým sufixem.
jaří n. jen nář.; Jg — Z *jař* (viz tam) přechodem ke kolektivům podle *obilí*.
jařina Jg, Kt, SSJČ, SSJ *jarina*, pol. *jarzyna*, hluž. *jerica*, *jerca* — Od *jarý* sufixem *-ina*, viz jaro.
jer f. stč. *jěř*, Jg, SSJČ nář. — Přehlasovaná podoba substantivizovaného adjektiva.
jeřina jen nář.; Kt, (Jg ‚Sommerfrucht‘) — Pův. přehlasovaná podoba, viz jařina.

5 jařina Po 1, Ju 3, 4, Ru 1

6 SSA 1.29, OLA 611

Bá

54 žito (1035) — *mapa s. 155*

1 M žito — žíto
rež f. — réž — rížˇ (rejž 106)
obili (obilé 738, 747, 748, 814, 817)

2 Nářeční výrazy označující žito (obilnina rodu *Secale*) se diferencují především lexikálně. Další registrované rozdíly jsou povahy hláskoslovné (*žito* × *žito*, *rež* × *réž* × *ríž*).

Název *rež* měl v minulosti větší územní rozsah. Svědčí o tom nejen jeho ojedinělý výskyt v svč. nář., existence tohoto základu ve výrazu *sourež* ‚žito proseté ječmenem‘ a v adjektivní části dvouslovného pojmenování *režná mouka/sláma*, zachycených naším výzkumem ve vých. Čechách. Velkého zeměpisného rozšíření dosahuje v pojmenování strniště po žitě, srov. mapu III-74. Dřívější větší rozšíření výrazu *rež* v svč. dialektech dokládá rovněž nářeční materiál z KLA.

Při územním vymezení jednotlivých nářečních názvů žita se nabízí srovnání se zeměpisným rozšířením výrazů označujících pšenici – srov. III-55 pšenice. Hranice maximálního výskytu slova *žito* s významem ‚žito‘ a slova *žito* s významem ‚pšenice‘ nejsou příliš vzdálené. Procházejí Moravou v severojižním směru a dělí ji zhruba na část západní a východní. Izoglosy slova *žito* pro označení uvedených významů leží v těsné blízkosti na západním (příp. jz.) Litovelsku. Stýkají se mezi body 652 a 665.

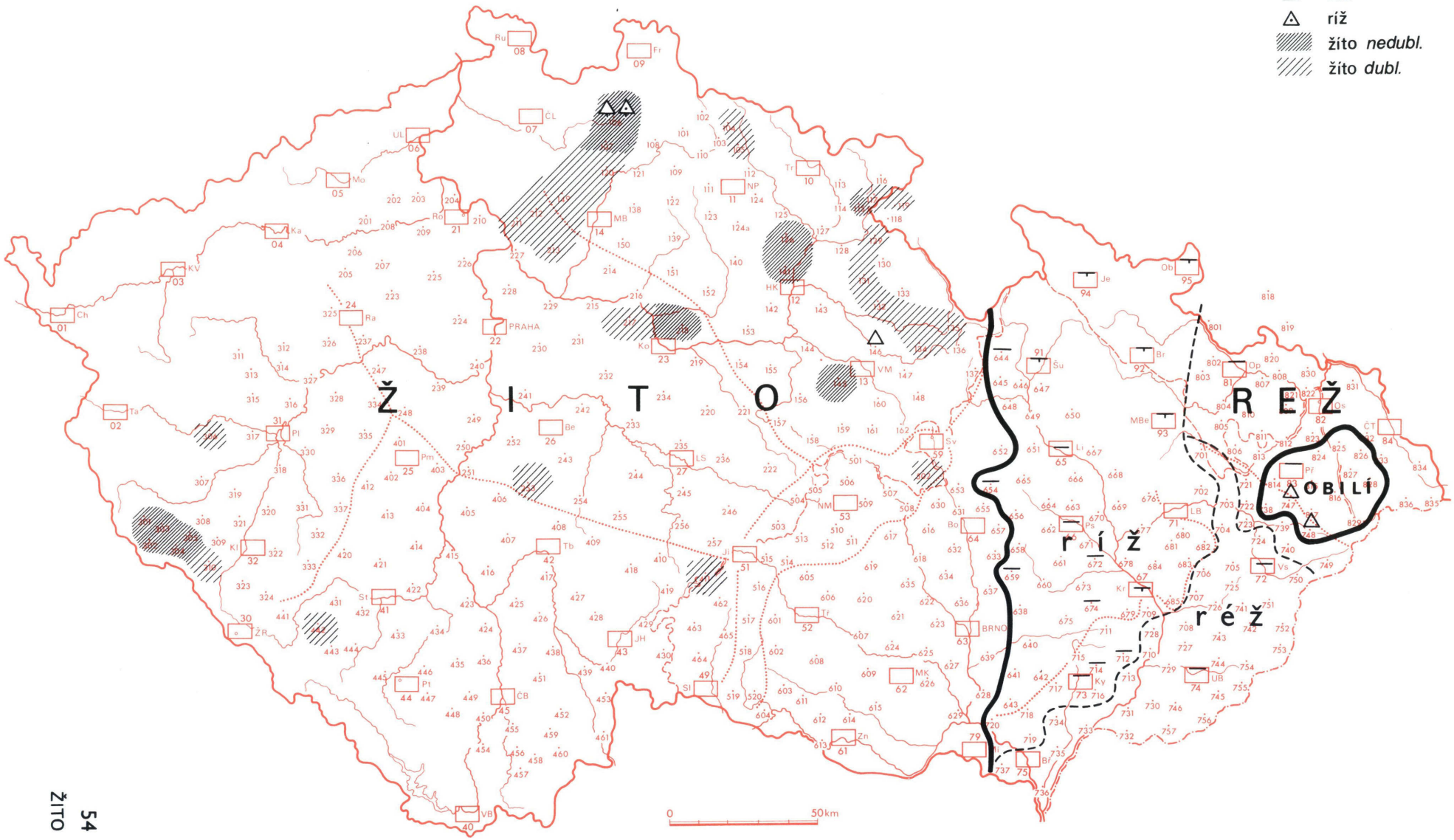
žito
rež
říž
žito *nedubl.*
žito *dubl.*
ŽITO
REŽ
OBILÍ
říž
réž
0
50km

3 Lexikální protiklad *žito* × *rež* je ostře územně vymezen. V Čechách a na záp. polovině Moravy se užívá názvu *žito* (na Domažlicku, záp. Mladoboleslavsku, v Podještědí, Podkrk., na Kolínsku, Královéhradecku, především však v podorlickém úseku byla zachycena obměna *žíto*). Název *žito* proniká jen ojediněle dále na východ. Prosazuje se však jako označení shodné se spisovným jazykem v moravských městech. Střm. nář. a přilehlou jižní polovinu dialektů vm. charakterizuje obměna *ríž*, vm. nářečí se vydělují podobou *réž*. Ze Slezska a přilehlého sev. okraje vm. nář. byla doložena archaická podoba *rež*.

V jv. části slez. nář. tvoří malý areál lexém *obilí*.

4 **obilí** v sled. významu jen nář. — Psl. **obilьje* ‚obilí‘, to z psl. **obilъ* ‚hojný‘, specifikací.
rež jen nář.; stč., Jg, SSJČ nář., SSJ *raž* — Psl. **rъžь*.
réž jen nář.; SSJČ nář. — K psl. **rъžь* patrně náhradním zdloužením kořenné samohlásky.
ríž jen nář.; Jg *rýž* slc. a mor., SSJČ *rýž* nář. — Z *réž* změnou *é* > *í*.
žito stč., Jg, SSJČ, pol. *żyto*, hluž. — Psl. **žito* ‚obilí jakožto výživa‘, to z psl. **žiti* ‚žít‘, tedy ‚co dává obživu‘. Specifikací.
žíto jen nář. — Viz žito.

5 žito Po 1, Ju 1–5, Ru 1–4 — žito Ju 4, Ru 4 — réž Ju 7 — ríž Ju 6 — réjž Ru 5

6 ASJ IV 75 : 37b, AJŠ 79, AJPP 266, SSA 1.47, OLA 582, ALE 69

Kl

55 pšenice (1036) — *mapa s. 157*

1 M pšeňice (pšeňca 514, 641, 665) — pšence
žito
N pšenčka, pšenka

2 V nářečním označení pšenice (obilnina rodu *Triticum*) se vedle lexikálního protikladu *pšenice* × *žito* objevují rozdíly hláskoslovné, z nichž na mapě zaznamenáváme diferenci *pšenice* × *pšence*.

Nemapovány zůstaly deminutivní formy. Jsou pociťovány jako expresivní. Byly zachyceny zcela ojediněle a vyskytují se vždy v dubletě. Jejich expresivní charakter dokládá i nářeční materiál z KLA.

3 Pro východní polovinu Moravy a celé Slezsko s výjimkou Těšínská a Jablunkovská je charakteristický výraz *žito*.

Na ostatním území byl zapsán název *pšenice*, z již. poloviny zč. nář., z širokého Roudnicka, svč. nář. (s výjimkou širokého Vysokomýtska a již. Královéhradecka) a ze střm. dialektů (v jejich středním severojižním pruhu) byla doložena obměna *pšence*. Vyskytuje se většinou dubletně, místy však – zejména na Moravě – jako podoba výhradní.

Výrazy ve městech se shodují s názvy zachycenými ve venkovském okolí. V areálu výrazu *žito* užívá zvláště mladá generace ve městech označení *pšenice*.

4 **pšence** jen nář.; Kt *pšenka*, SSJČ nář., též *pšenka* obl., hluž. *pšenca* — Viz pšenice.
pšenice stč. *pšenicě*, Jg též *pše* f., SSJČ, SSJ *pšenica*, pol. *pszenica* — Psl. **pьšenica*, to od **pьšeno* ‚opichované obilí‘, tj. obilí, jež nelze snadno oddělit od plev.
žito Jg slc., SSJČ obl. mor., SSJ obl. — Psl. **žito* ‚obilí jakožto výživa‘, to z psl. **žiti* ‚žít‘, tedy ‚co dává obživu‘. Specifikací.

5 pšeňica Ju 6, Ru 5 — pšeňice Po 1, Ju 1–5, Ru 1–4 — žito Ju 7

6 ASJ IV 75: 37a, AJŠ 81, PLPJ 29, AJPP 269, OLA 589, ALE 70

Kl

56 kosit obilí (1 041) — *mapa s. 159*

1 M sekat
síct (síc 114, 128, 440) — séct — sect
séc (též 740, 747, 83)
žít — žat 729, 751, 754, 72, 92
žnout
kosit

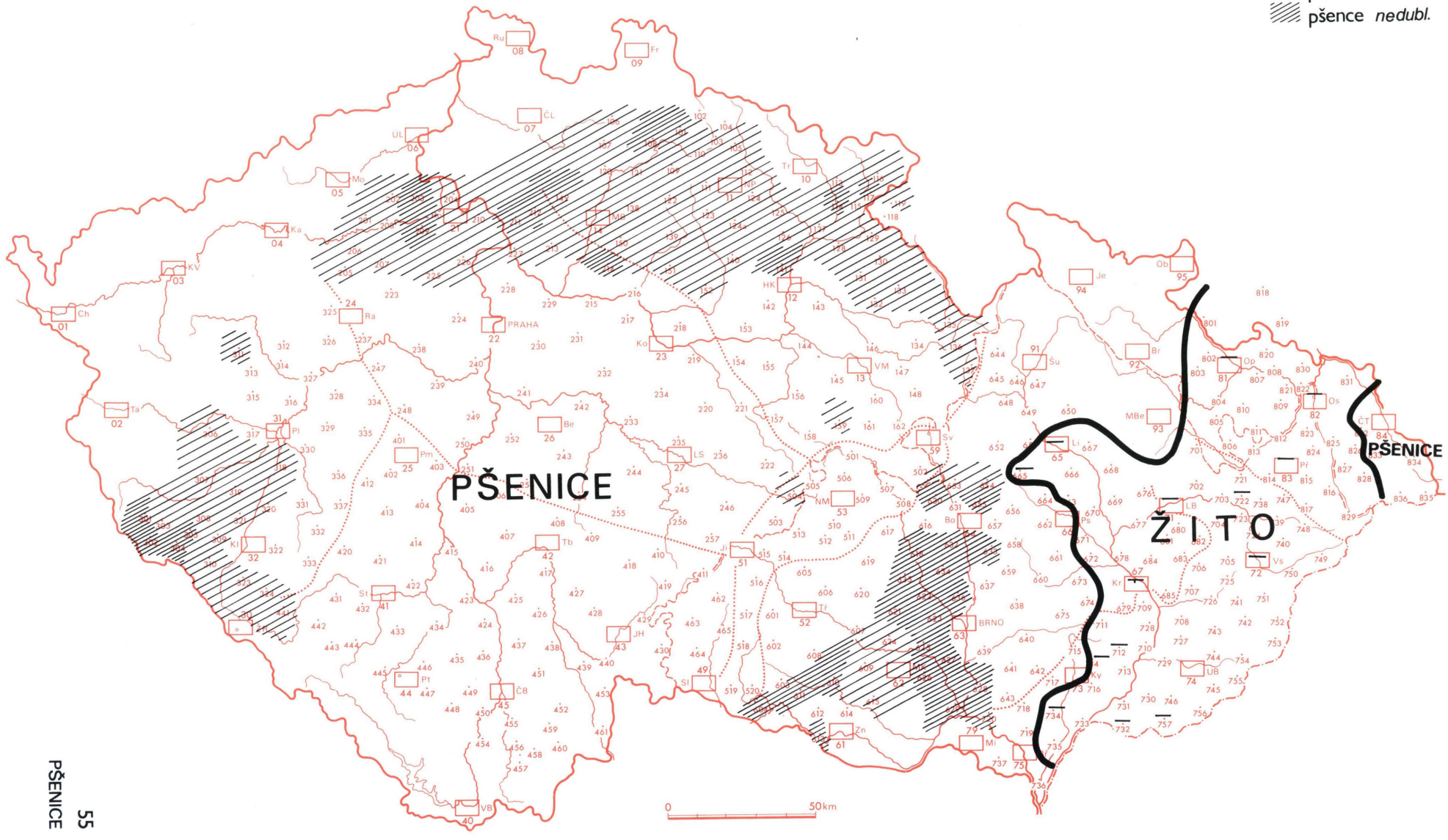
— pšenice
pšence dubl.
pšence nedubl.
PŠENICE
ŽITO
PŠENICE
0
50 km

bachlovat
hrab'icovať 749, 750, 72
S vrhat 123

2 Položka kosit, specifikovaná v průběhu výzkumu na činnost ‚kosit obilí kosou', přináší řadu rozdílů lexikálních, morfologických (*žít* × *žnout*, *séct* × *séc*), slovotvorných (*sekat* × *síct*) a hláskoslovných (*žít* × *žat*, *síct* × *séct* × *sect*). Slovesa *sekat*, *kosit* a *žít* označují na většině území jak kosení obilí, tak i trávy bez ohledu na to, jakým nástrojem se tento úkon provádí. Na menších úsecích (častěji na Chodsku) však existují určité sémantické rozdíly. Názvy významově neadekvátní (jako *sekat*, *kosit* ‚síci pouze trávu', *síct*, *žít* ‚síci jen srpem') zůstaly nemapovány. Protože obilí se kosilo speciálně upravenými kosami, byly zachyceny i termíny *bachlovat*, *hrabicovat* a *vrhat*, tj. ‚sekat kosou s obloukem, hrabicí, kosit tzv. vrhem'.

3 Základním pojmenováním sledované činnosti je na většině území slovo *sekat* a slovotvorná varianta *síct*. Pouze při okrajích se vydělují menší ostrůvky jinozákladových označení.

Převážně nedubletní název *sekat* vytváří rozsáhlý areál v severní polovině Čech, zabírá i okrajové úseky zč. včetně Chodska a přesahuje i do sousedního areálu podoby *síct*. Sloveso *síct* je charakteristickým označením na většině Moravy a převládajícím názvem v jižní polovině Čech a v Podkrkonoší. Na Moravě se vyskytuje v různých obměnách, např. *sect* (soustředěněji na Novoměstsku), *séct* (ve vm. nářečích – bez Břeclavska – a na již. okraji Slezska) a *séc* (v sev. polovině slezských nářečí).

V Kladsku a na Náchodsku, ve Slezsku východně od Ostravice a v nář. kopaničářských se užívá názvu *kosit*. Na sev. a vých. Jindřichohradecku a v souvislém pásu při již. okraji Čech je základním pojmenováním sloveso *žít*, zachycené porůznu i v dalších okrajových úsecích (ojediněle též v obměně *žnout*) a ve střední části vm. nářečí pak řídce v podobě *žat*.

K méně frekventovaným názvům patří označení *bachlovat* (na Klatovsku a Sušicku), *hrabicovat* (na Vsetínsku) a už jen ojedinělý archaismus *vrhat* (na Novopacku).

Vzhledem k povaze zadané otázky existují neobvyklé generační rozdíly v městské mluvě. Zatímco úzus staré generace je vesměs shodný se situací venkovskou, mládež ve významu ‚pracovat s kosou' užívá často slovesa *kosit*, výraz *sekat* má v mluvě mladé generace jistý významový posun, většinou totiž znamená ‚sklízet obilí strojem'.

4 **bachlovat** jen nář. — Od *bachle* ‚kosa a obloukem'. Srov. III-60.
hrabicovat jen nář.; Kt — K *hrabice* ‚kosa s dřevěnými pruty k zachycování obilí'.
kosit stč. *kositi*, Jg, SSJČ, SSJ, pol. *kosić* — Psl. **kositi*.
séc jen nář.; stč. *sieci*, Jg *séci*, *síci*, pol. *siec*, hlužˇ. *syc* — Ze *séci* odsunutím koncového *-i*.
séct jen nář.; Kt — Ze *séci*, psl. **sěk-ti*, tvar na *-t* vznikl analogií podle většinového zakončení českých sloves, tj. připojením infinitivní koncovky *-t*.
sect jen nář. — Podoba s krátkým kořenným vokálem, viz séct.
sekat Jg, SSJČ, SSJ nář. — Iterativum od *séci*.
síct SSJČ hovor., též *síci*, SSČ — Úžením ze *séct*, viz tam.
vrhat v sled. významu jen nář. — Od *vrhat* ‚odhazovat stranou' (Jg *vrh* ‚dřevěný nástroj k hrabičné kose').
žat jen nář.; Kt *žati*, SSJ *žat* — Od psl. **žęti*, podoba s neprovedenou přehláskou.
žít stč. *žieti*, Jg *žiti* ‚síci srpem', SSJČ ‚síci srpem, říd. kosou', pol. *żąć*, hlužˇ. *žeć* — Od psl. **žęti*.
žnout Kt, SSJČ ‚síci srpem, říd. kosou' — Od *žęti* analogickým vyrovnáním podle tvarů *žnu*…

5 sekat Po 1, Ju 1–3, 5, 6, Ru 4 — sícť Ju 7 — sejct Ru 5 — sect Ju 2 — kosit Ju 4–6

6 SSA 1.75, OLA 633, ALE 265

Bá

57 žně (1050) — *mapa s. 161*

1 M žňe plt. f.
žňa plt. n.
žňiva plt. n.
žňivo
ďěla plt. n.
S zb'irk'i plt. f. 835

2 Zjišťovala se nářeční pojmenování sklizně obilí. Lexikální diferenciace je podružná; omezuje se na dichotomii *žně* × *děla*. U odvozenin souvisících etymologicky se slovesem *žnout* byl zjištěn rozdíl slovotvorný (*žně* × *žniva*), morfologické povahy jsou opozice *žně* plt. f. × *žňa* plt. n. (kategorie rodu) a *žnivo* sg. × *žniva* plt. (kategorie čísla).

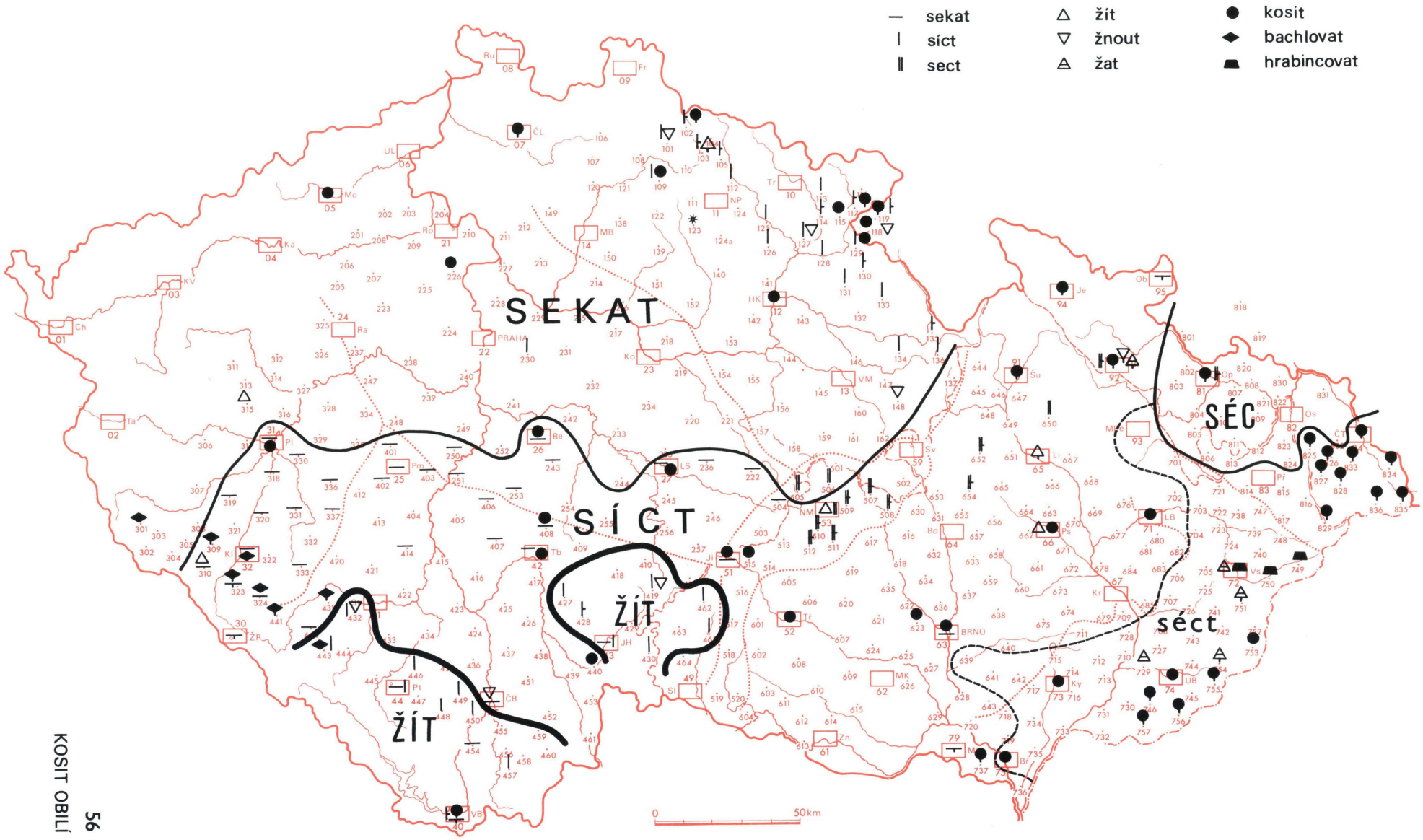
— sekat
| síct
‖ sect
△ žít
▽ žnout
△ žat
● kosit
◆ bachlovat
▬ hrabincovat
SEKAT
SÍCT
ŽÍT
ŽÍT
SÉC
séct
0
50km

S výjimkou výrazu *žnivo* mají veškerá zjištěná označení tvar množného čísla, jsou tedy plt. Je tak vyjádřen význam hromadnosti (soubornosti): sklizeň obilí trvá více dní. Pozoruhodné jsou zeměpisné diference odrážející jazykové vyjádření uvedeného významu. Z průběhu izoglosy *žně* × *žňa* (neshoduje se s mapou PRO E6) usuzujeme, že u slova *žně* plt. zůstává v Čechách a na záp. polovině Moravy zachován původní mluvnický rod (tj. ženský), kdežto na vých. polovině Moravy přechází tento výraz k rodu střednímu. V slezských nář. je běžný název *žniva*. Ten obsahuje význam hromadnosti (soubornosti) už ve vlastní slovotvorné příponě.

3 Na celém zkoumaném území se vyskytují výrazy souvisící se základovým slovesem *žnout*. V Čechách a na záp. polovině Moravy bylo zaznamenáno pojmenování *žně* plt. f. jako označení výhradní. V dubletě se navíc dokládá ze severního úseku vm. nář. (nelze zde vyloučit vliv spisovného jazyka). Pro ostatní část Moravy je charakteristický tvar *žňa* plt. n. (izoglosa oddělující podoby *žně* a *žňa* prochází Moravou v severojižním směru, a to zhruba v linii vymezené městy Litovel, Boskovice, Brno, Mikulov). Dialekty ve Slezsku se vyčleňují formou *žniva* plt. n.; porůznu na Opavsku a vých. Vsetínsku byl zapsán ekvivalent *žnivo*.

Na sev. Českobudějovicku tvoří malý areál regionalismus *děla* plt. n.

Výrazy ve městech se shodují s výrazy zjištěnými ve venkovském okolí. Do mluvy měst ve vých. polovině Moravy a ve Slezsku proniká tvar *žně* plt. f., shodný se spisovným jazykem.

4 **děla** plt. n. jako plt. jen nář.; Kt — Od *dílo*, psl. **dělo*, to od *dělat*.
sbírky plt. f. jako plt. jen nář. — Od *sbírat*.
žňa plt. n. jen nář.; Jg *žna* mor. — Viz žně plt. f.
žně plt. f. stč., Jg, SSJČ, SSJ – u všech též *žeň* sg. f., hluž. — Psl. **žьnь*, to k *žьnjǫ*, *žęti* ‚žnout'.
žniva plt. n. jen nář.; SSJ *žnivá* zast. — Viz žnivo.
žnivo jen nář.; Jg, SSJČ nář., SSJ zast., pol. *żniwo* — K *žnout*, viz žně plt. f.

5 žňe Po 1, Ju 1–6, Ru 1–4 — žňa Ru 5 — žna Ju 7

6 OLA 625, ALE 262

Kl

58 brousek na kosu (1029) — *mapa s. 161*

1 M brousek (brusák též 748, 754)
kameň 742, 806, 812, 813
kamének (též 756, kamýšek 743, 745) — kamínek
osła 755
(„)oselka (ocelka 753)
blamor (bramor 742, mlamor 748)
X brus 306–308, 319

2 K broušení kosy se už přes sto let užívá brousků z karbidu křemíku. Starší informátoři ještě pamatovali brousky kamenné, upravené z plochého podlouhlého pískovce. Nářečí tyto dva odlišné brousky výrazově neliší, nář. slova však na jejich různý původ jasně ukazují (*osélka* × *blamor*, *kámen*).

Nář. pojmenování se liší lexikálně, slovotvorně (např. *osla* × *osélka*, *brus* × *brousek*) i hláskoslovně (*kamének* × *kamínek*).

3 Uzemní diferenciace nář. termínů je soustředěna na vých. Moravu a do Slezska; proto je mapa regionalizována na uvedená území.

V českých nářečích v užším smyslu a ve stř. nářečích se uplatňuje jako jediný výraz pro sledovanou reálii slovo *brousek* (jen z malého zč. okraje je doložen i základový výraz *brus*).

Slezsko s úzkým vých. okrajem vm. nářečí se vyděluje slovem *osélka*. Vých. Břeclavsko, Uherskobrodsko a Zlínsko je charakterizováno výrazem *kamének*, Holešovsko hláskoslovnou obměnou *kamínek* a již. Opavsko tvarem *kameň*. Celkovou situaci doplňuje výraz *blamor*; ten je běžný zvl. na sev. Valašsku.

4 **blamor** jen nář. — Disimilací z *mramor* (to z lat. *marmor*).
brousek stč. *brúsek*, Jg dem., SSJ *brúsok*, *brúsik*, hluž. *brusk* — Formální dem. k *brus*, viz tam.
brus stč., Jg, SSJČ, SSJ, hluž. — Od *brousit*.
kamének, kamínek v sled. významu jen nář. — Dem. ke *kámen*, specifikací.
kameň jen nář.; Jg i SSJČ *kámen* — Specifikací.
osélka jen nář.; pol. *oselka* — Formální dem. k *osla*, viz tam.
osla jen nář.; Jg, Kt *osel* „břidla brusířská", SSJ, pol. *osła*, hluž. nář. *„óslica* — Psl. **osьla* (od zákl. *os-*, srov. *os-trý*, *os-ina*).

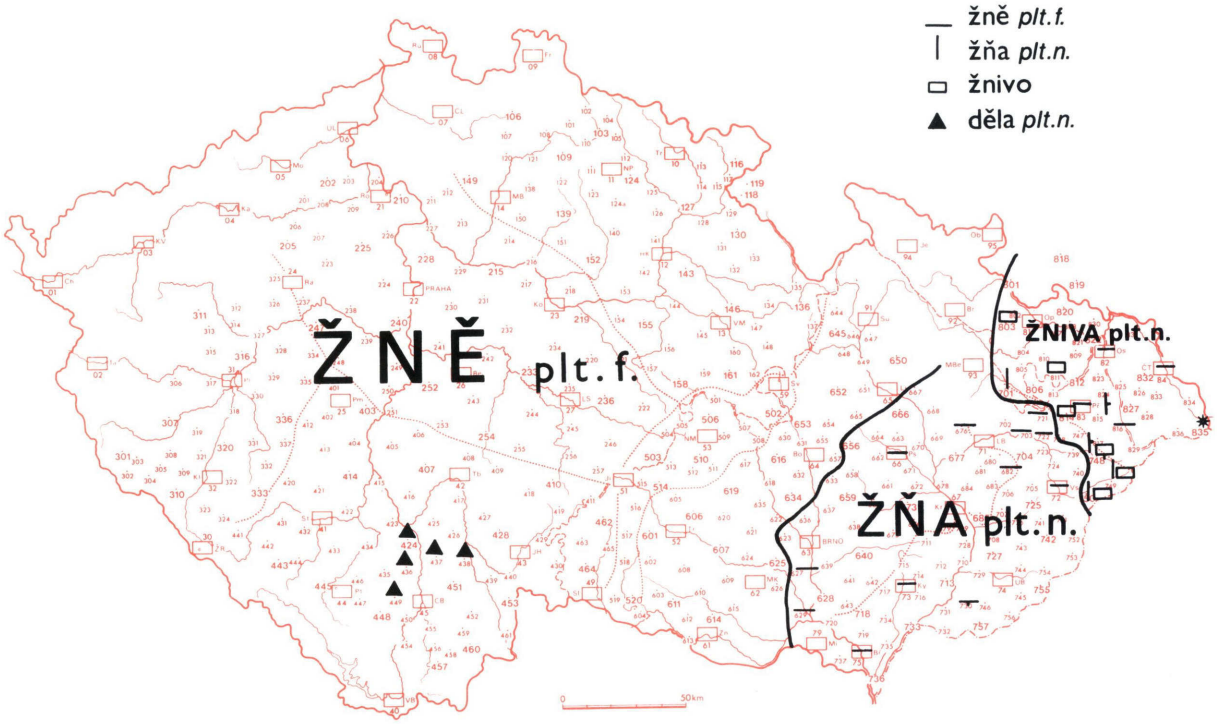

57

ŽNĚ

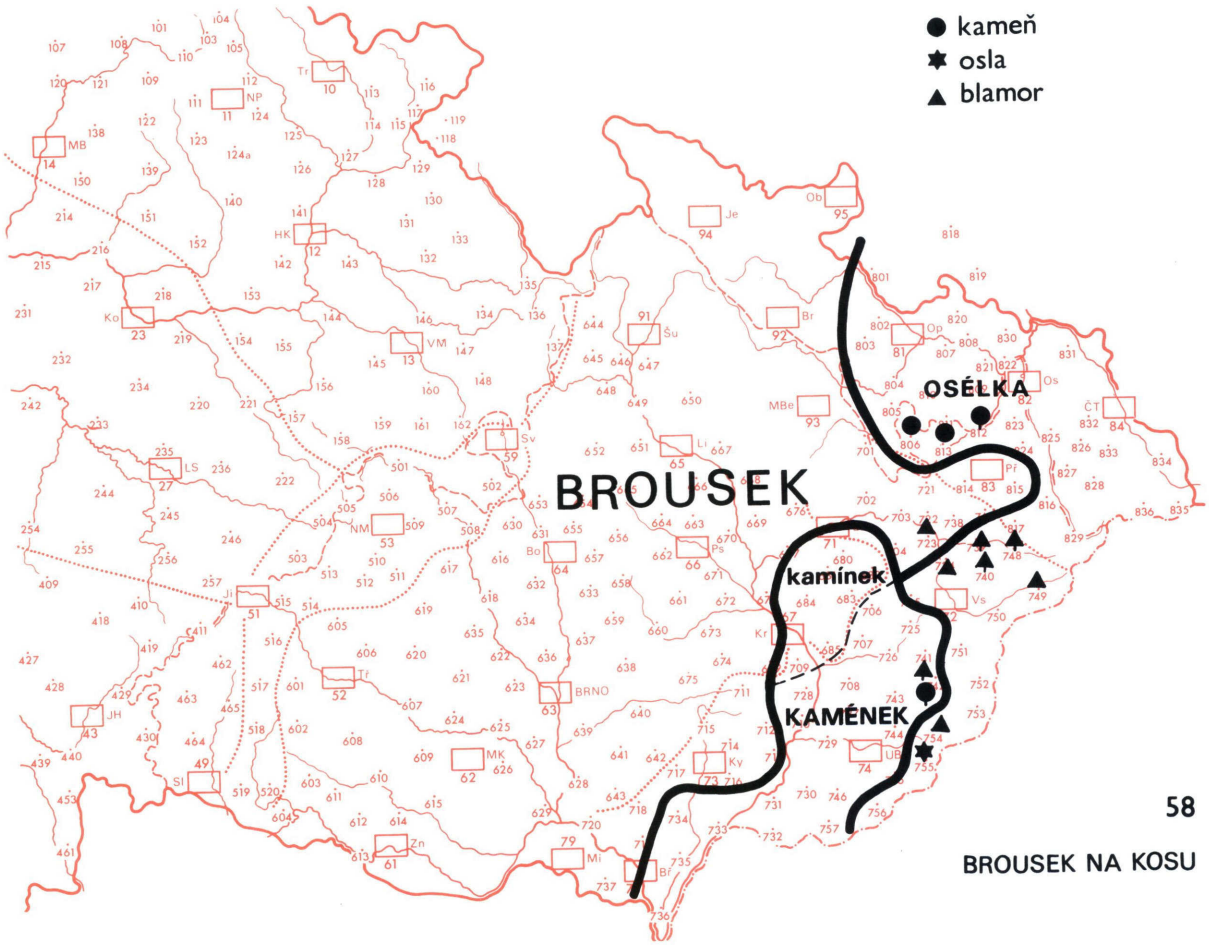

58

BROUSEK NA KOSU

5 brousek Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 2–4 — brúsek Ru 5 — brósek Ju 6 — osélka Ju 7

6 ASJ IV 146:8b, AJPP 107, SSA 1.70

Bh

59 nádobka na brousek (1030) — *mapa s. 163*

1 M toulec (ťoulec 416) — tulec (též 403, túlec 104)
tulej f. 416
tulejka 445, 446 — tulajka 831
korbelík
kbelík 255, 416 — belík (též 253, 419, belíček 426, 437–439)
kloubec (též 501)
kloubek 210, 464, 519
klubík (též 726) — kubik — kĺbík — kúbík
klubaň f. 101, 102
klubaňka (klubáňka 102)
krb 736
krbec
krbek
krbík (též 668) — kŕbík
krbel
krblík (též 746, též grblík 643, krblinek 825, kyrlik 836)
S křžek 757

2 Mapa zachycuje zeměpisné rozšíření nář. pojmenování nádobky s vodou sloužící na ukládání brousku. Kromě rozdílů lexikálních se projevily diference slovotvorné (např. *krb* × *krbec* × *krbek* × *krbík* × *krbel* × *krblík*) a hláskoslovné (např. *toulec* × *tulec*, *klubík* × *kubík* × *kĺbík* × *kúbík*).

Materiál byl konfrontován s údaji z KLA, případně jimi doplněn.

Ve městech výzkum nebyl prováděn.

3 Čechy se vyznačují rozmanitostí lexikální, zatímco na Moravě a ve Slezsku se projevují především diference slovotvorné.

V záp. části Čech až po řeku Vltavu a odděleně v sv. Čechách se vyskytuje pojmenování *toulec*, na Chodsku a ojediněle i jinde v podobě *tulec*.

Východně od řeky Vltavy se nacházejí menší areály výrazů *kloubec* (v širokém pruhu po obou stranách horního a středního toku řeky Labe), *korbelík* (na širším Benešovsku), *belík* (ve vých. části již. Čech).

Výraz *krbec* vytváří dva areály: na Ledečsku a na sz. Moravě v široké oblasti od Boskovic na sever; *krbek* tvoří kompaktní areál na celé záp. Moravě, *krbík* je doložen z jv. části střm. nář. a z již. části vm. nář., hlásková varianta *kŕbík* byla zapsána na Uherskobrodsku. Podoby se základem *krb-* se vyskytují také na Valašsku a ve Slezsku: *krbel* na sev. okraji vm. nář. (s přesahem na Příborsko) a *krblík* ve vých. polovině slez. dialektů.

Na ostatním území Slezska je rozšířen ekvivalent *klubík* (na jz. v obměně *kubík*). Podoby *kúbík* a *kŕbík* tvoří malé areály na Valašsku a v přiléhající části Slovácka.

Z jazykověmeměpisného hlediska je též zajímavé rozložení pův. deminutivních sufixů *-ec*, *-ík*, *-ek*. Nad územně vymezenými lexikálními celky dominuje velká kompaktní oblast starého sufixu *-ec* (*krbec*, *toulec*, *kloubec*), kdežto na záp. Benešovsku, ve vých. polovině jč. nář., odděleně na vých. polovině Moravy a ve Slezsku vytvářejí dva kompaktní areály slovotvorné povahy výrazy se sufixem *-ík* (*krbík*, *krblík*, *klubík*, *kúbík*, *kŕbík*). Na přechodu mezi těmito oblastmi se nachází areál sufixu *-ek* (*krbek*).

Bez zajímavosti není ani význam vodních toků při vymezení jednotlivých areálů příslušných dialektismů na této mapě: řeka Vltava tvoří izolexu oddělující oblast výrazu *toulec* od slov *kloubec* a *krbec*, široké Polabí pak vytváří areál pojmenování *kloubec*.

4 **belík** jen nář. (Jg, Bš, SSJČ obl., Kl *belka* – u všech ‚okrouhlá hlubší nádoba‘) — Z *kbelík* (viz tam) odsunutím náslovné souhlásky, specifikací.
kbelík jen nář. (SSJČ obl. ‚okrouhlá hlubší nádoba‘) — Specifikací.
kĺbík jen nář.; Kt — Hlásková varianta se zdlouženým slabičným *l*, srov. klubík.
kloubec Jg, SSJČ říd. — Patrně z psl. **klubъ*.
kloubek v sled. významu jen nář. — Patrně z psl. **klubъ*.
klubaň f. jen nář.; Jg — Patrně souvisí s psl. **klubъ*.

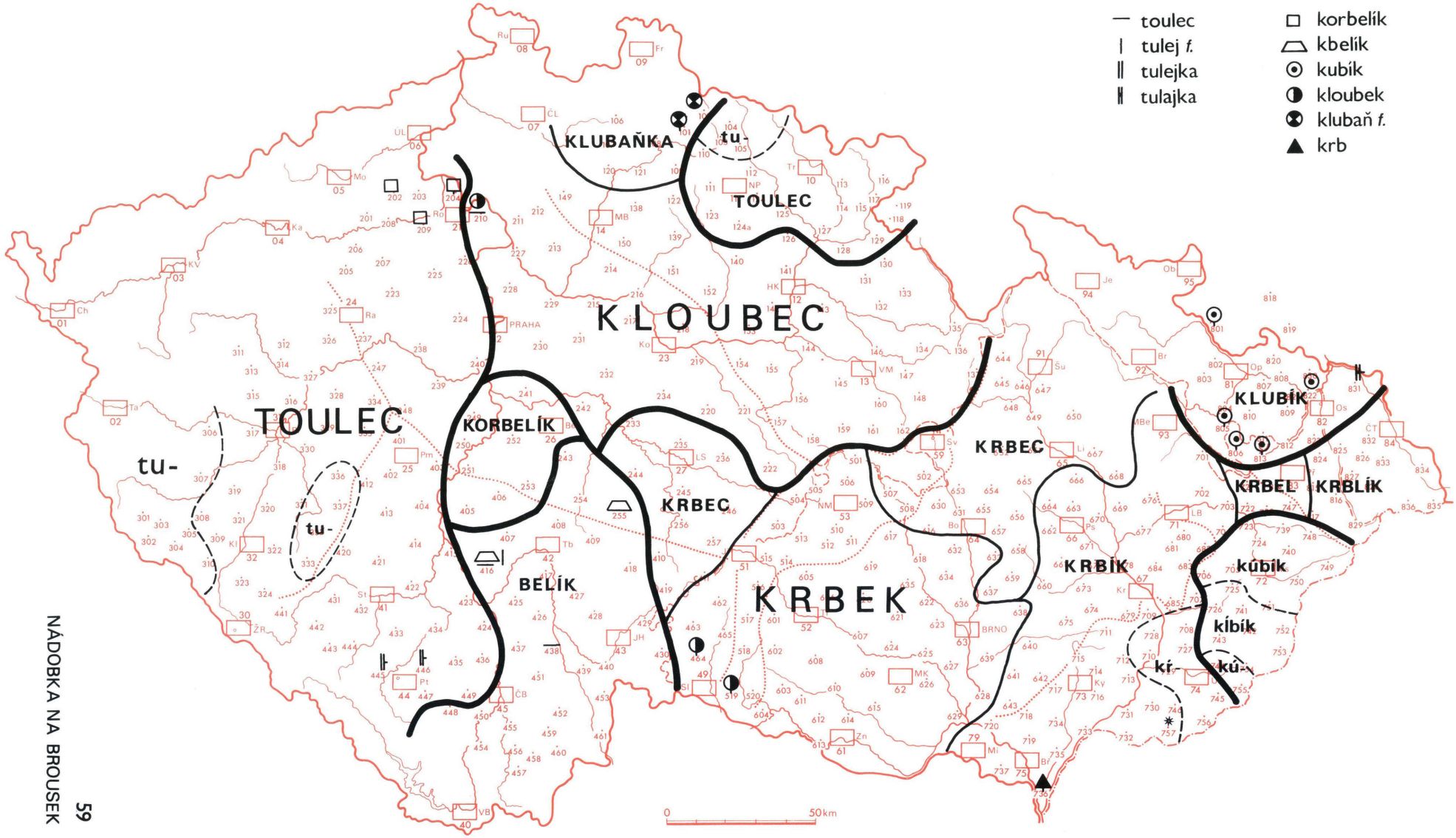
toulec
tulej f.
tulejka
tulajka
korbelík
kbelík
kubík
kloubek
klubaň f.
krb
KLUBAŇKA
tu-
TOULEC
KLOUBEC
TOULEC
tu-
tu-
KORBELÍK
KRBEC
BELÍK
KRBEK
KRBEC
KLUBÍK
KRBEL
KRBLÍK
KRBÍK
kúbík
kíbík
kí-
kú-
0
50km

klubaňka jen nář.; Jg — Ke *klubaň*.
klubík jen nář. — Patrně z psl. **klubъ*.
korbelík v sled. významu jen nář.; Kt — Přenesením (od *korbel*, SSJČ ‚vyšší baňatá nádoba na pití, zprav. dřevěná‘).
krb v sled. významu jen nář.; Jg — Nejasné. Podle Holuba-Kopečného od psl. **kъrbъ* se základním významem ‚výduť‘.
krbec Kt, SSJČ, Kl — Od *krb*, viz tam.
krbek v sled. významu jen nář.; Kt, SSJČ nář. — Od *krb*, viz tam.
krbel jen nář. — Od *krb*, viz tam.
krbík jen nář.; Jg, SSJČ nář., Kl — Od *krb*, viz tam.
kŕbík jen nář. — Z *krbík* prodloužením starého slabičného *r*.
krblík jen nář.; Jg, Bš, Kl — Od *krbel*, viz tam.
kržek jen nář. — Nejasné.
kubík v sled. významu jen nář.; Bš, Kl — Z *klubík* (*k„u-*) splynutím „ s následujícím *u*.
kúbík jen nář. — Viz kubík.
toulec v sled. významu jen nář.; Jg — Přenesením (stč., Jg též *toul*, SSJČ – u všech ‚podlouhlé pouzdro na šípy‘).
tulajka jen nář. (Bš *tuľaja*, *tuľajka* val. „otvor, do něhož se něco zadělá“, SSJ ‚pouzdro, do kterého se vkládá násada nějakého nástroje‘) — Podoba s neprovedenou změnou *aj* > *ej* v téže slabičné skupině uvnitř slova, viz tulej; specifikací.
tulec jen nář.; Jg *túlec* zast. (stč. *túl*, SSJ, pol. *tułów* – u všech ‚pouzdro na šípy‘)
tulej v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚pouzdro, trubka nebo objímka, do níž se nasazuje násada nebo topůrko nástroje‘).
tulejka v sled. významu jen nář.; Jg, Kl — Od *tulej*, viz tam.

5 toulec Ju 5, Ru 2, 3 — kloubec Po 1, Ju 1–4, Ru 4 — kubík Ju 7 — krbík Ru 5 — krbik Ju 6

6 ASJ IV:8a, AJŠ 101, AJPP 108, SSA 1.71

Vj

60 kosa s obloukem (1028) — *mapa s. 165*

1 M vachle f. — bachle f.
vachl f. 430, 453, 461
vachlice 319, 420, 421 (vachlička 444) — bachlice (též 233) — machlice 421 (machlička 422) — hachlice 422
plácačka (plácač 619, placák 616, plácák 624)
pleskačka 418, 428, 463, 464 — pláskačka 102, 110, 654
pleskáč 515, 607, 613, 620, 653
flákačka
hasák (též 245, 621, hasáček 247, 334) — hacák 428, 429, 440
hajsák 627, 628, 641
pavouk (pabouk, též 151, 153, 627, pók 655–657)
přiháňka (příhonka 121, 215, 229, přihúňka 149)
přiháňečka
voháňka (vodháňka 124)
peroutka
přisekávačka
plachetka (plachitka, plachítka 461, plachejtka 316, 335, plachťička 312–314)
plachetňica 627, 718, 734, 736
lepák (též 658, 712, chlopák 724)
lepač (též 684, též lepáč 681)
lepačka
lupák (též 619)
lupač (též 639)
luňák
pružina 417, 426, 427
pružinka
šipr (šípr 209, šipra 208)
skládek 311, 313
balón 609, 615, 626
motél 616, 618, 676
hrabice (též 650, hrablica 746, 756, též hrabica z łupem 713, též oblóková hrabica 678, též hrabica oblóčka 678)
netopér 614 (litopéř 621)
fofrák 610, 614
drak 226, 623

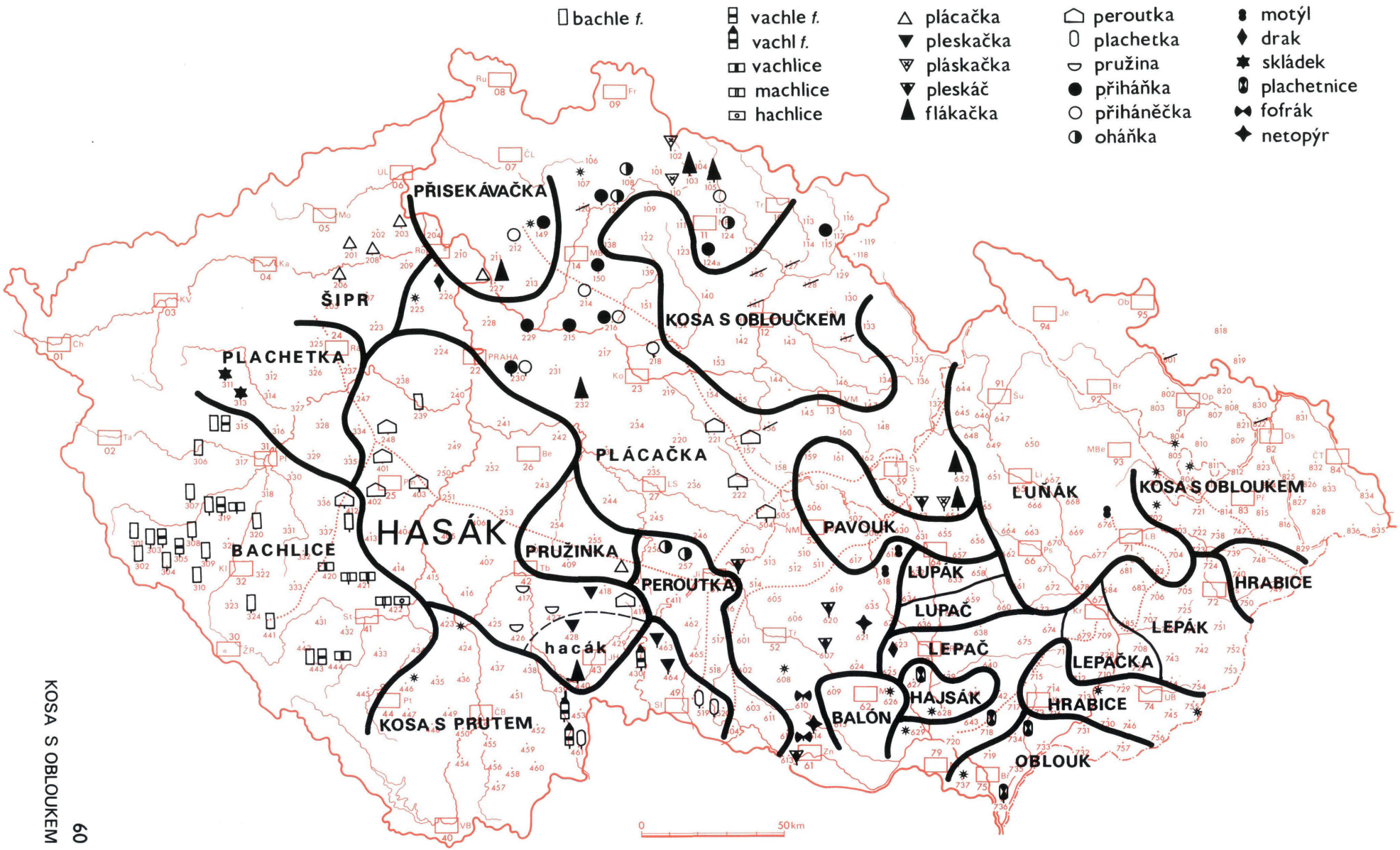

KOSA S OBLOUKEM

obłúk (obúk)
kosa s oblоukem (k. z („)ob„unkym 831–836, obłukova kosa 810, též obloučná kosa 218)
kosa s (v)oblоučkem (též 106, 121, 136, 646, 648, 649, 812, 824, kosa vobloučkem 116, 118, 119)
kosa s prutem

S bigel 806, flu(n)dra 626, harfa 805, hatlafa, kadlafa 423, hazačka 107, křídło 702, łopatka 608, mura 628, pomet„o 701, povjetřý 701, prak 629, prakr 737, přihazovačka 149, přihrnovačka 225, kosa z ligú 755, kosa se strojkem 446

N kosa na obilí, hrabice s obloukem

2 Novějším, v době výzkumu ještě běžně užívaným typem kosy na obilí byla kosa s obloukem. Místo roženců mívala zpravidla trvale zabudovaný oblouk. Ten mohl být vypleten provázkem nebo drátem, popř. obšit plátnem. V již. Čechách kosu s obloukem neznají; tam měli kosu s jedním prutem, ne vždy stočeným do oblouku. Protože jde o kosu se stejnou funkcí, jakou má sledovaný typ kosy, na mapě jsme oblast kosy s prutem vyznačili.

Místy nerozlišují přesně pojmenování celku, tj. kosy s obloukem, a označení samostatného oblouku. Nezřídka slova *oblouk*, *pružina*, *plachetka*, *skládek*, *šipr* označují jak vlastní oblouk, tak celou kosu; je tedy možno říci *seče obloukem*, *pružinou*, *skládkem* apod. Naopak lze zase sledovaný nástroj pojmenovat jak jednoslovným termínem, např. *drak, balón,* tak také spojením *kosa s drakem, kosa s balónem*.

Informátoři upozorňovali, že kosa označovaná jako *hasák*, *pružinka*, *bachlice* se liší od kosy s roženci také tím, že hrabice je větší a těžší.

Pojmenování jsou tvořena hlavně od slovesných základů, např. *flákat → flákačka*, *plácat → plácačka*, *pleskat → pleskačka*, *plaskat → plaskačka*, *přisekávat → přisekávačka*, *ohánět → oháňka*, *přihánět → přiháňka* a *přiháněčka*, *skládat* (‚ukládat stébla‘)→ *skládek*, *přihrnovat → přihrnovačka*, *přihazovat → přihazovačka*, *lepat → lepačka* a *lepák*, *lupat → lupač* a *lupák* aj.

Velké množství termínů je metaforického původu. Vypletený nebo plátnem obšitý oblouk připomínal (zejména když se jím žalo) různé živé tvory i neživé předměty, srov. např. pojmenování *motýl*, *netopýr*, *můra*, *pavouk*, *luňák*, *drak*; *harfa*, *pometlo*, *křídlo*, *balón*, *lepačka*, *plácačka*, *prakr*, *prak*, *křídlo*, *peroutka* ‚křídlo‘.

Některá pojmenování mají původ v přenesení názvu pro vlastní oblouk (např. *oblouk*, *pružina*, *plachetka*, *peroutka*) na celou kosu.

Srovnáním s KLA byly některé ojediněle zapsané výrazy potvrzeny jako ustálené termíny (např. *hatlafa*, *kadlafa*, *můra*, *drak* aj.).

3 V teritoriálním členění se odrážejí rozdíly v typech pojmenování:

A. Pojmenování popisná – vystupují ve třech oddělených oblastech: a) střední úsek svč. nářečí s označením *kosa s obloučkem*, b) území celého Slezska a malého záp. okraje přilehlého Valašska s označením *kosa s obloukem*, c) území již. Čech se zvláštním typem obilní kosy, jemuž odpovídá pojmenování *kosa s prutem*.

B. Jednoslovné termíny jsou různého původu:

a) Největší rozsah mají výrazy odvozené od slovesných základů. Zabírají široký pás táhnoucí se od západu k východu středem Česka. Na sz. a severu Čech jsou územní celky méně vyhraněné, běžně s dubletami, ale i s tripletami. Jde tu o výrazy *přisekávačka* (vých. Roudnicko), *oháňka* (již. Podještědí a mikroareál sz. od Jihlavy), *přiháňka*, *přiháněčka* (zvl. na teritoriu mezi Mladou Boleslaví, Prahou a Kolínem), *flákačka* (Podkrkonoší a sev. od Boskovic). Velkou rozlohu má slovo *plácačka*; rozkládá se na záp. Roudnicku, na Mladoboleslavsku, Novopacku, Kolínsku, Ledečsku, záp. Novoměstsku s výběžkem na vých. Vysokomýtsko a do podorlického úseku, dále na Třebíčsku až po linii Boskovice – Mor. Krumlov. Odtud na východ se rozprostírají menší areály slov *lupák* (již. Boskovicko), *lupač* (sev. od Brna) a *lepač* (širší Brněnsko). Dále k východu se na již. Kroměřížsku rýsuje menší oblast slova *lepačka*, k níž přiléhá na Valašsku slovo *lepák*.

Situaci dokresluje nepříliš hojný výskyt slov *pláskačka* (Podkrkonoší), *pleskačka* (sev. a vých. od Jindřichova Hradce) a *pleskáč* (vých. od Třebíče).

b) Nemalý je počet pojmenování vzniklých přenesením významu; ta však většinou nevytvářejí větší areály. Výjimkou je slovo *hasák* (na Jindřichohradecku v podobě *hacák*), jež se rozprostírá na velké oblasti zhruba mezi Prahou, Příbramí, Benešovem a Táborem, a výraz *luňák*, jenž zabírá teritorium Zábřežska, Litovelska, Prostějovska a Přerovska. Na menších oblastech se vyskytují slova *peroutka* (užší Příbramsko a dále pruh obcí zhruba od Pelhřimova a Jihlavy ke Znojmu), *pavouk* (sev. a vých. od Nového Města na Moravě a na Boskovicku), *balón* (mikroareál na již. Moravskokrumlovsku) a *hajsák* (Židlochovicko).

c) Menší teritoria tvoří slova pojmenovávající původně vlastní oblouk, která byla přenesena na celou obilní kosu. Jde zejména o výrazy *plachetka* (již. Rakovnicko), *pružinka*, *pružina* (území vých. a již. od Tábora), *oblouk* (již. Slovácko).

d) Na dvou malých územích mají pro kosu s obloukem i kosu s roženci označení jediné, totiž slovo *hrabice*; jde o vých. Vsetínsko a vých. Kyjovsko se severním Uherskobrodskem.

e) Cizího původu jsou slova *bachle, vachle, bachlice, vachlice* (zabírají zejména území jz. Čech), *šipr* (jz. Roudnicko) a sporadicky se objevující výraz *bigel*.

4 **bachle** f. jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm., viz vachl, záměnou retnic *v* a *b*.
bachlice jen nář. — Od *bachle*, viz tam.
balón v sled. významu jen nář. — Přenesením.
bigel jen nář. — Přejato z něm. (*Bügel* ‚oblouk‘).
drak v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚hračka z dřevěné kostry potažené napjatým papírem‘).
flákačka v sled. významu jen nář. (Jg ‚lopatka k bití‘) — K flákat ‚bít‘.
flu(n)dra v sled. významu jen nář. — Snad přenesením (SSJČ *flundra* ob. expr. ‚cár‘).
fofrák jen nář. — K *fofr* ‚fukar, vějíř‘.
hacák jen nář. — Hláskovou obměnou z *hasák*, viz tam.
hachlice jen nář. — Hlásková obměna výrazu *bachlice*, příp. *vachlice*, viz tam; náslovné *h-* v návaznosti na územně blízký název *hasák*.
hajsák jen nář. — K nář. *hajsat* ‚klouzavě se pohybovat, mávat‘.
harfa v sled. významu jen nář. — Přenesením.
hasák v sled. významu jen nář. (Kt „náčiní, jež se přidává ke kose, seče-li se žito nebo pšenice“, Jg „kdo hrabicemi žne“) — Podle Mch snad zkrácením z *hasačert* (‚pružina k otřásání moučným pytlem ve mlýně, aby se oddělila mouka od otrub‘) a následným přenesením. Holub-Kopečný vykládá odvozením od stč. *hasati* ‚rejdit‘.
hatlafa jen nář. — Nejasné.
hazačka jen nář. — K *házet* (obilí se obloukem házelo na jednu vrstvu).
hrabice v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚kosa s roženci‘).
kadlafa jen nář. — Nejasné.
kosa s lupem, k. s ligou, k. s obloučkem, k. s obloukem, k. s prutem, k. se strojkem v uvedených spojeních jen nář. — Opisná vyjádření, v nichž subst. *kosa* je blíže určeno různými předložkovými výrazy.
křídlo v sled. významu jen nář. — Přenesením.
lepač jen nář. — K nář. *lepat* ‚pleskat‘.
lepačka jen nář. (SSJČ nář. ‚plácačka na mouchy‘) — Viz lepač.
lepák jen nář. (Kt ‚plácačka na mouchy‘) — Viz lepač.
lopatka v sled. významu jen nář. — Přenesením.
luňák v sled. významu jen nář. — Patrně přenesením (SSJČ ‚dravý pták s typickým vykrojením ocasu‘).
lupač jen nář. — K *lupat* ‚švihat, pleskat‘.
lupák jen nář. — Viz lupač.
machlice jen nář. — Z *bachlice* záměnou retnic *b* a *m*.
motýl v sled. významu jen nář. — Přenesením.
můra v sled. významu jen nář. — Přenesením.
netopýr v sled. významu jen nář. — Přenesením.
oblouk v sled. významu jen nář. — Přenesením pojmenování části na celek.
oháňka v sled. významu jen nář. — Od *ohánět* (*se*).
pavouk v sled. významu jen nář. — Přenesením.
peroutka v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚ptačí křídlo‘).
plácačka v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚dřevěná hůlka na konci rozšířená na vyklepávání šatů a koberců nebo na zabíjení much‘) — K *plácat*.
plachetka v sled. významu jen nář. — Přenesením pojmenování části na celek.
plachetnice v sled. významu jen nář. — Patrně univerbizací spojení *plachetní kosa*.
pláskačka jen nář. — K nář. *plaskat* ‚pleskat‘.
pleskáč v sled. významu jen nář. — K *pleskat*.
pleskačka v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚nářadí na plácání; plácačka na mouchy‘) — Viz pleskáč.
pometlo v sled. významu jen nář. — Přenesením.
povětří v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚prudký vítr‘); při sečení kosou s obloukem se tvoří van vzduchu.
prak v sled. významu jen nář. — Přenesením.
prakr jen nář. — Přenesením (nář. ‚klepačka na vyklepávání koberců‘).
pružina v sled. významu jen nář. — Přenesením pojmenování části na celek.
pružinka v sled. významu jen nář. (Jg „ohnuté dřevo u hrabičné kosy“) — Přenesením pojmenování části na celek.
přiháněčka jen nář. (SSJČ *přiháněč* zeměd. slang ‚zařízení u sklizňových strojů k naklánění obilí na kosu‘) — K *přihánět*.
přiháňka v sled. významu jen nář. — K *přihánět*.
přihazovačka jen nář. — K *přihazovat* (stébla obilí se přihazují na jednu vrstvu).
přihrnovačka jen nář. — K *přihrnovat*.
přisekávačka jen nář. — K *přisekávat*.
skládek v sled. významu jen nář. — Formální dem. k *sklad* ‚skládání, ukládání‘, to k *skládat* ‚ukládat stébla‘, přenesením.
šipr jen nář. — Patrně adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schieber* ‚zařízení na posunování‘).
vachl, vachle f. jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*wacheln* ‚vát, třepetat se‘).
vachlice jen nář. — Od *vachl*(*e*), viz tam.

5 kosa s háčkem Ru 3 — kosa se sejtkem Ju 3

6 AJŠ 100, AJPP 106

Bh

61 hrabice (hrabičná kosa) (1024) — *mapa s. 169*

1 M hrabice — hrablica 746, 755–757 — hrabíca
hrabice plt.
hrabico„ka
hrabna 126, 127, 141

hrabňice 126, 141
hrabíc m. 710, 729
rožňo„ka (rožno„ka 116, 119, 135, drožňo„ka 119)
vovesňice 102–105
hasák (hazák 106, hazečka 120)
vobilňice 137 (vobilňačka, vobilňí kosa 160)
kosa z hrapkami (k. z hrapcami 825–828)

S stroj 645

N hrabicová kosa

2 Při sečení obilí kosou se stébla sklápěla na pokos dřevěnými pruty (roženci) zasazenými do zvláštní konstrukce trvale upevněné ke kosišti. Tato kosa s roženci nesla v nářečích různá označení, převládá však slovo *hrabice*; to označuje místy také samotnou dřevěnou konstrukci s pruty.

Kosa s roženci byla už při výzkumu reálií velmi vzácnou. Pruty se lámaly, kosa byla značně těžká, a proto byla vystřídána kosou s obloukem (viz III-60), popř. kosou s dřevěným rámečkem. Pojmenování kosy s tímto rámečkem se neliší od pojmenování kosy s roženci.

V záp. Čechách, zejména na Plzeňsku a Klatovsku, a na Českobudějovicku výrazy pro tuto obilní kosu nebylo možno zachytit, slovo *hrabice* místy ještě znali nejstarší informátoři, znali i jeho přibližný význam, ale sledovaný typ kosy už neviděli.

Z širokého pásu obcí na záp. Moravě se dokládá slovo *hrabice* jako substantivum pomnožné. Náš výzkum ani KLA nepřinášejí o čísle uvedeného substantiva spolehlivé informace, a proto je jeho rozsah zakreslený na mapě jen přibližný.

Slovo *hasák*, zapsané vedle výrazu *hrabice* zvláště na Příbramsku, označuje sice příslušný typ kosy, ale vždy nástroj podstatně menší (míval jen dva pruty), navíc také kosu s obloukem.

3 Název *hrabice* územně převládá. Menší oblast vytváří na svč. okraji slovo *rožňovka*; v Podkrkonoší se objevuje mikroareál pojmenování *ovesnice*. Nevýrazná oblast výrazu *hasák* vystupuje na Příbramsku.

K zeměpisné diferenciaci přispívají ještě další slova se základem *hrab-*. Jde o formy *hrabicovka* (vých. Vysokomýtsko a Náchodsko), *hrabna* a *hrabnice* (obě podoby sev. od Hradce Králové), *hrablice* (již. Uherskobrodsko), *hrabíce* (ve vm. nářečích mezi Vsetínem a Uherským Brodem) a *hrabice* plt. (v nářečích českomoravských od Nového Města na Moravě na jih a na jz. Moravě). Ostatní jednoslovná označení kosy s hrabicí jsou sporadická.

Zvláštním souslovným typem pojmenování *kosa s hrabkami* (*kosa s hrabcami*) se vyděluje vých. skupina slez. nářečí a Hlučínsko. Tento typ (zvl. spojení *kosa s hrabicí*, ale i typ *hrabicová kosa*) se dokládá v KLA, ale zpravidla jen dubletně vedle výrazu *hrabice*. O územním rozložení výrazů *hrabce* a *hrabky* viz III-62 roženec.

4 **hasák** v sled. významu jen nář. (Jg „kdo hrabicemi žne“) — Nejasné, podle Mch snad zkrácením z *hasačert* ‚pružina k otřásání moučným pytlem ve mlýně, aby se oddělila mouka od otrub‘.
hrabíc m. jen nář. — Z *hrabice* (viz tam) přechodem k muž. rodu.
hrabice Jg též ‚samotná konstrukce s roženci‘, SSJČ (dluž. *grabice* ‚malé hrábě‘) — Od *hrabě*/*hrábě*, psl. **grab-ľa* (souvisí s *hrabat*).
hrabice plt. jen nář. (pol. *grabice* plt. ‚malé hrábě u kosy‘) — Viz hrabice, přechodem k plt. v důsledku plt. *hrabě*.
hrabíce jen nář. — Z *hrabice* dloužením samohlásky v příponě, snad vlivem rozložené měkké retnice.
hrabicovka jen nář. — Univerbizací spojení *hrabicová kosa*.
hrablice jen nář. — Od *hrable*, to starší podoba k psl. **grabľa*, srov. III-101 *hrábě*.
hrabna jen nář. — K *hrabat*.
hrabnice jen nář. — Patrně univerbizací spojení *hrabní kosa*.
kosa s hrabkami jen nář. — Popisné pojmenování.
obilnice v sled. významu jen nář. — Univerbizací spojení *obilní kosa*.
ovesnice v sled. významu jen nář. — Univerbizací spojení *ovesní kosa*.
rožňovka jen nář. — K nář. *rožeň*, event. univerbizací spojení *rožňová kosa*.
stroj v sled. významu jen nář. (Jg snad ‚kostra‘) — Přenesením.

5 hrabice Ju 1–4 — hrabíca Ju 7 — hrabička Ju 5, Ru 2 — hrabječka Ju — kosa z hrabličkú Ru 5 — wobilňi kosa Po 1

6 —

Bh

62 roženec (1027) — *mapa s. 171*

1 M rožeň f. (též 130, 151; bez udání rodu: 145, 155, 156, 255, 322, 333, 403, 404, 409, 415, 417, 431, 432, 441–443, 446)
rožeň m.

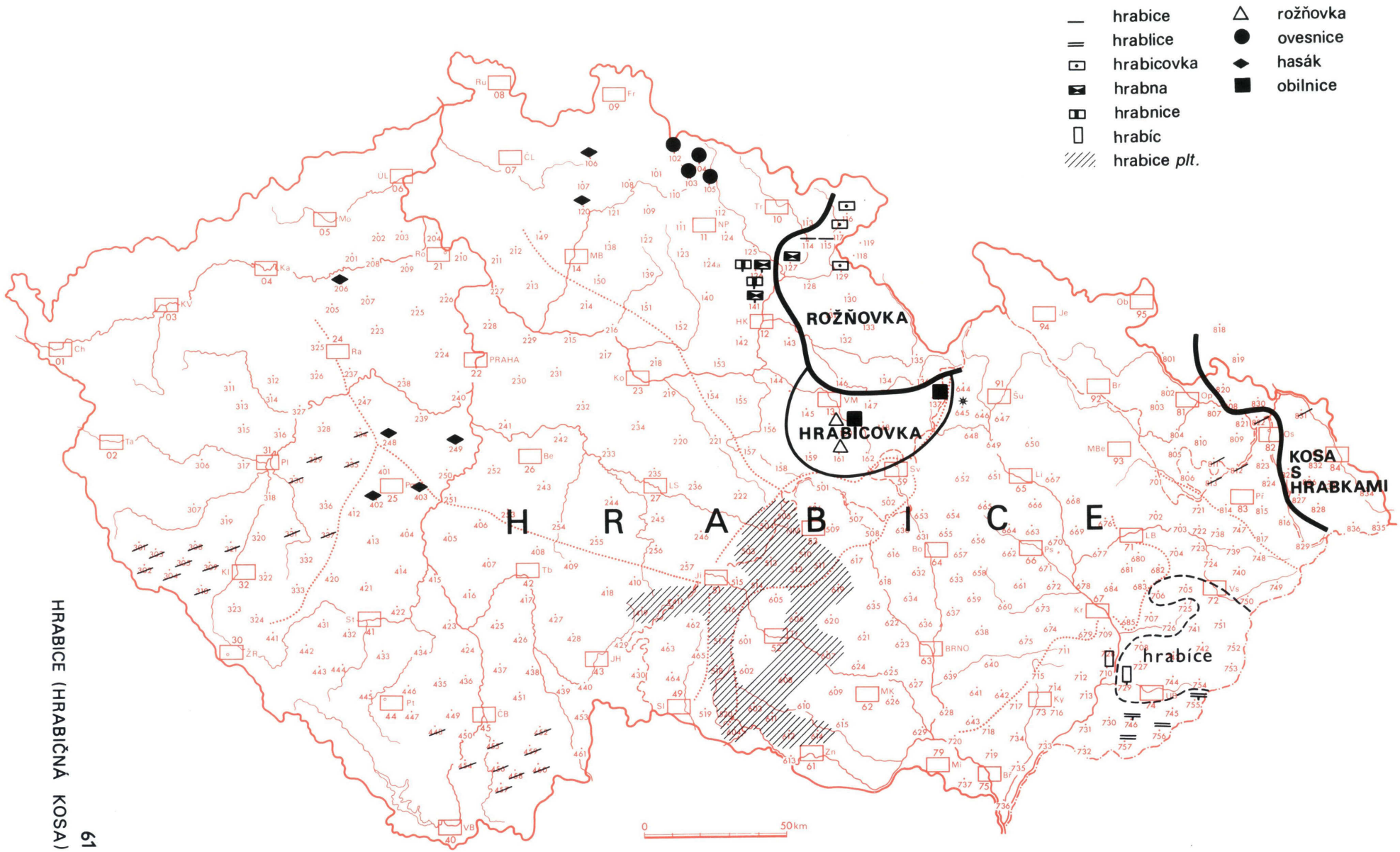

HRABICE (HRABIČNÁ KOSA)

rožen m.
rožák (též 229, 621)
rožek (parožek 727)
rožének (rožeňek 823) — rožínek
roženec
rožňík

prst
hrabec (grap'ec 834–836, grabek 833, 834, hrapka 820)
háček (hák 755)
zub (zymb 832–834)

N prut; šíp 311, nárožňík 238, pazórek 671

2 Kosa hrabice mívala několik roženců (zpravidla tři), tj. prutů, které při sečení zachycovaly obilí, aby se kladlo do stejné polohy.

Hrabice (viz III-61) byla už dávno nahrazena kosou s obloukem (viz III-60), ale třebaže ji informátoři namnoze z autopsie vůbec neznali, vzpomněli si na její staré nář. názvy poměrně spolehlivě. I tak však na Plzeňsku, Klatovsku a Českobudějovicku výrazy pro hrabici už zachyceny nebyly. Označení součástí tohoto starého nářadí schází tedy téměř na celém území jzč. nářečí. Jinak se podařilo na ostatním teritoriu vést hranice mezi jednotlivými výrazy pro roženec vcelku přesně, a to také díky tomu, že mohly být využity zápisy z KLA (v Čechách byla položka zkoumána pouze na opěrné síti bodů).

Méně spolehlivé jsou údaje týkající se mluvnického rodu slova *rožeň*. V našem, ale i v anketovém výzkumu scházejí v tom směru přesné informace; tři oblasti výskytu uvedeného výrazu v Čechách jsou podle převládajícího jednoznačného určení začleněny k žen. rodu, ale u řady lokalit je jejich přiřazení sice pravděpodobně správné, ale není jedině možné.

Nář. výrazivo pro roženec se velmi bohatě diferencuje slovotvorně, dále pak i morfologicky (*roženec* × *rožének* × *rožek* × *rožák* × *rožník*; *rožen* m. × *rožeň* m.; *rožeň* m. × *rožeň* f.). Lexikální rozdíly nepatří mezi nejzávažnější a hláskoslovný rozdíl registrovaný na mapě je jen jeden: *rožének* × *rožínek*.

Mezi nemapované výrazy bylo zařazeno i poněkud častěji zapsané slovo *prut*. Jde o označení použité ad hoc. Vyskytuje se sporadicky a dokládá se v podstatě z celého zkoumaného území; KLA potvrdila, že se k němu informátoři uchylovali z neznalosti příslušného nář. termínu.

3 Výrazy se základem *rož-* převládají, ostatní lexémy jsou okrajové. Hranice mezi jednotlivými výrazy jsou ostré.

Velmi početné slovotvorné odvozeniny se základem *rož-* se často opakují odděleně v několika samostatných areálech.

Forma *roženec* se vyskytuje jednak ve velké oblasti vých. od Prahy a na Mladoboleslavsku, jednak na rozsáhlém území zhruba mezi Ledčí nad Sázavou, Slavonicemi a Boskovicemi. Oba uvedené areály tvořily původně patrně jeden celek, do něhož se na Kolínsku vklínila slovotvorná varianta *rožák*. Forma *roženec* je dále charakteristická ještě pro širší Holešovsko, pro již. Vsetínsko a Slavkovsko. Slovotvorná obměna *rožník* zabírá v záp. Čechách celé Roudnicko, Rakovnicko a území záp. od Prahy. Podoba *rožének* je obvyklá v záp. části slez. nářečí a na přilehlém Valašsku, v hláskoslovné variantě *rožínek* se dokládá ještě z Olomoucka a z malého území mezi Kyjovem a Mikulovem. Forma *rožek* převládá na Slovácku a odtud přesahuje až ke Kroměříži.

Výraz *rožeň* patří jednak k muž. rodu (široký sv. okraj svč. nářečí a již. a vých. část střm. nářečí; v záp. úseku této moravské oblasti je v morfologické obměně *rožen*), jednak k rodu ženskému (jz. okraj svč. nářečí a dále rozsáhlejší oblast na pomezí střč. a jzč. nářečí zahrnující území mezi Příbramí, Benešovem a Jindřichovým Hradcem). Menší okrajový areál mezi Klatovy, Strakonicemi a Prachaticemi patří také s největší pravděpodobností slovu *rožeň* žen. rodu, ale oporu pro toto tvrzení máme jen ve třech údajích; ostatním dokladům chybí v tom směru jakákoli charakteristika.

Dvě oblasti vytváří slovo *prst*, a to na centrální Hané a pak na malém areálu v podještědském úseku. Vých. část slez. nářečí zabírá slovo *hrabec*, mikroareál slova *háček* leží na východ a jih od Uherského Brodu. Výraz *zub* je doložen soustředěněji a většinou dubletně jednak z území sz. od Uherského Brodu a dále pak z Těšínska.

4 **háček** v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ dem. k *hák* ‚něco zakřiveného'; roženec je zakřivený).
hrabec jen nář. — K *hrabat*.
prst v sled. významu jen nář. — Přenesením.
rožák v sled. významu jen nář. — Od *roh*.
rožek v sled. významu jen nář. — Od *roh*.

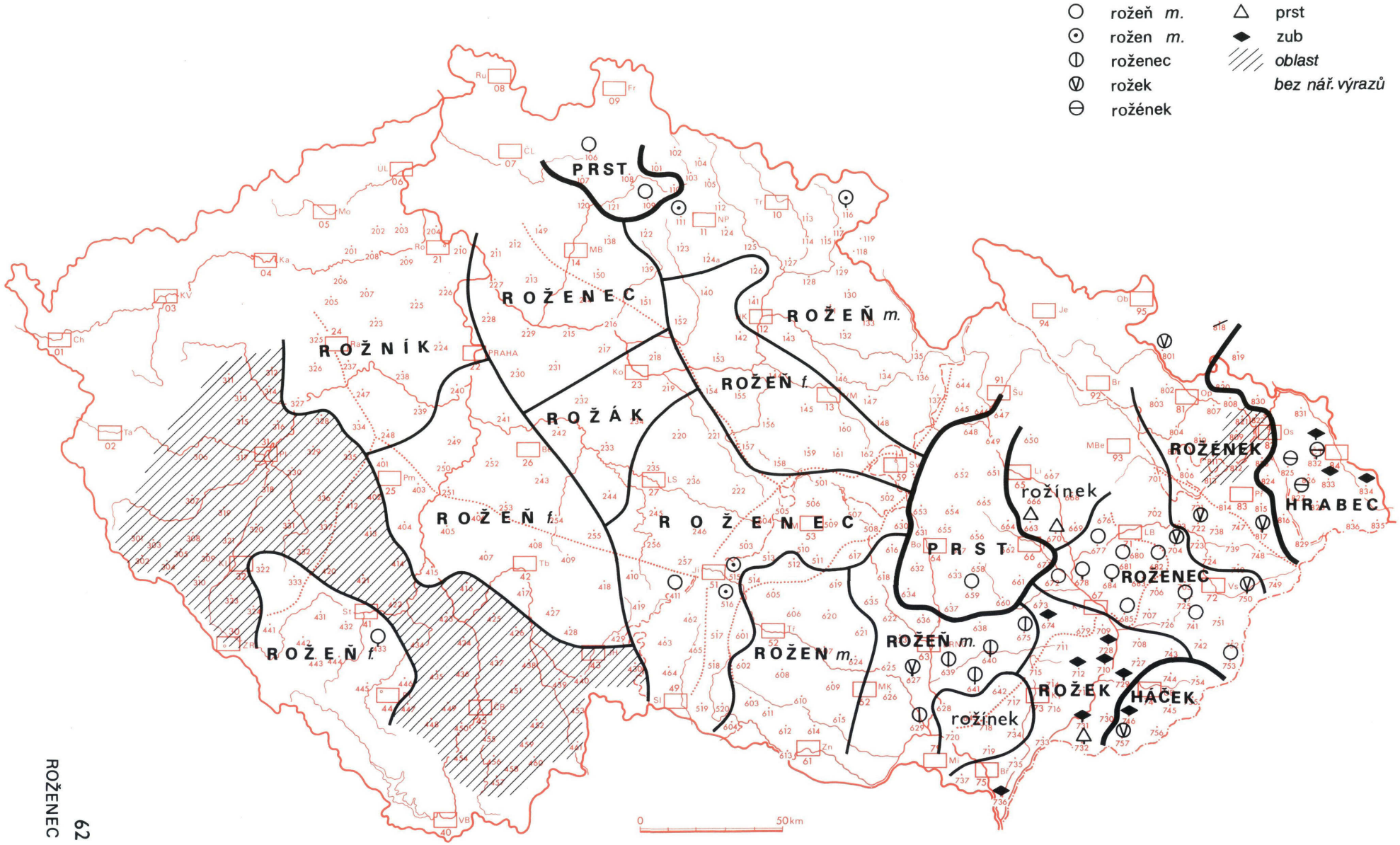
rožeň m.
rožen m.
roženec
rožek
rožének
prst
zub
oblast
bez nář. výrazů
PRST
ROŽENEC
ROŽNÍK
ROŽEŇ m.
ROŽEŇ f.
ROŽÁK
ROŽEŇ f.
ROŽENEC
ROŽEŇ f.
ROŽEN m.
ROŽEŇ m.
PRST
rožínek
rožínek
ROŽENEC
ROŽEK
HÁČEK
ROŽÉNEK
HRABEC
0
50km

rožen m. jen nář.; Jg — Depalatalizací z *rožeň* (viz tam) a přechodem k jinému skloňovacímu typu.
roženec Jg, SSJČ zeměd. — Od *rožeň* specifikačním sufixem.
rožének jen nář. (pol. *rożenek* ‚rožeň‘) — Viz roženec.
rožeň f. jen nář.; Jg *rožnice* — Z *rožeň* m. změnou rodu.
rožeň m. Jg, SSJČ — Psl. **rožьnь*, to od slova *roh*.
rožínek jen nář. — Z *rožének* úžením *é* > *í*.
rožník jen nář.; Jg i SSJČ dem. *rožníček* — Od *rožeň* sufixem s funkcí specifikační.
zub SSJČ — Přenesením.

5 rožeň Po 1, Ju 2 — roženek Ju 7 — roženec Ju 7 — kulík Ru 2

6 AJPP 105

Bh

63 ručka u travní kosy (1026) — *mapa s. 173*

1 M ručka — roučka
ručička
rukovjeť (rukojeť 117, 148, 612, 638)
rukovítko
rukovidlo 633, 635, 655
berle — bedle
berla — bedla
berlička — bedlička 204, 241, 336 — brdlička 109, 121, 149
belka 141, 142, 144 (blka 130, 131, 143, též 506, též berka 125)
berlice 332 (bedlice 243)
berlík (belik 124, beliček 140, brlik 124a, též berlíček 102) — bedlík — brdlik 151 (brdliček 111)
klika (kluka 701)
klička — klučka (klúčka 746)
roubik
rohlik 116, 119 (roh 119)
palec 115, 145 (paleček 159)
gajďica 705, 749, 751
gryf
heft 113, 114, 135, 502, 638
S jitrňice 101, prst 125, fajfka 832
N držadlo, držadlí, držák

2 Sledovalo se nář. pojmenování pro malé držátko na násadě kosy. Pro sledovanou reálii schází ve spisovném jazyce označení.

Nář. pojmenování se diferencují zejména lexikálně, dále slovotvorně (např. *berla* × *berlička* × *berlice*), ale i morfologicky (např. *berla* × *berle*) a hláskoslovně (např. *berlička* × *bedlička* × *brdlička*).

V dialektech se vyskytlo značné množství pojmenování metaforického původu. Tato pojmenování byla přenesena na základě tvarové podobnosti (např. *fajfka, rohlík, jitrnice* – něco zahnutého, *palec, prst, gajdice, roubík* – něco úzkého, podlouhlého) nebo jde o slova mající obecnější význam (např. *rukověť, ručka*). Nelze vyloučit, že v dubletním (někdy i tripletním) pojmenování (např. *ručka, berle*) se odrážejí starší věcné rozdíly ve tvaru označovaného designátu (např. držátko mělo tvar okrouhlý nebo ostře lomený do pravého úhlu), u některých dubletních pojmenování se odrážel rozdíl mezi starší a mladší generací. Jednotlivé výrazy vytvářejí poměrně uzavřené areály, v nichž jsou pojmenování namnoze užívána pro oba typy sledované reálie.

Při výzkumu byly dále zaznamenány též výrazy popisné a označení neterminologické povahy, které nevytvářejí areály a vyskytují se roztroušeně převážně v dubletě nebo v tripletě. Tyto názvy jsme nemapovali (*držadlo, držadlí, držák*). Materiál byl srovnán s údaji v KLA, případně byl jimi doplněn.

3 V Čechách převládá výraz *berla* (a jeho obměny), na Moravě je většinová podoba *ručka*.

Nejrozsáhlejší kompaktní areál v Čechách vytváří ekvivalent *berlík*; je charakteristický pro vých. polovinu střč. nář. s přesahem na Třebíčsko, na západě hraničí s oblastí výskytu varianty *berlička*, z níž vystupují mikroareály výrazů *berle* (s centrem na Příbramsku) a *berla* (s centrem na Táborsku). Varianta *belka* je rozšířena na Královéhradecku. Takřka ve všech popsaných oblastech se vyskytují dubletní podoby od základu *bedl-* a *brdl-* (scházejí na Strakonicku, Mladoboleslavsku, v okolí Prahy a podél hranice mezi střč. a svč. nář.). Územně ne-

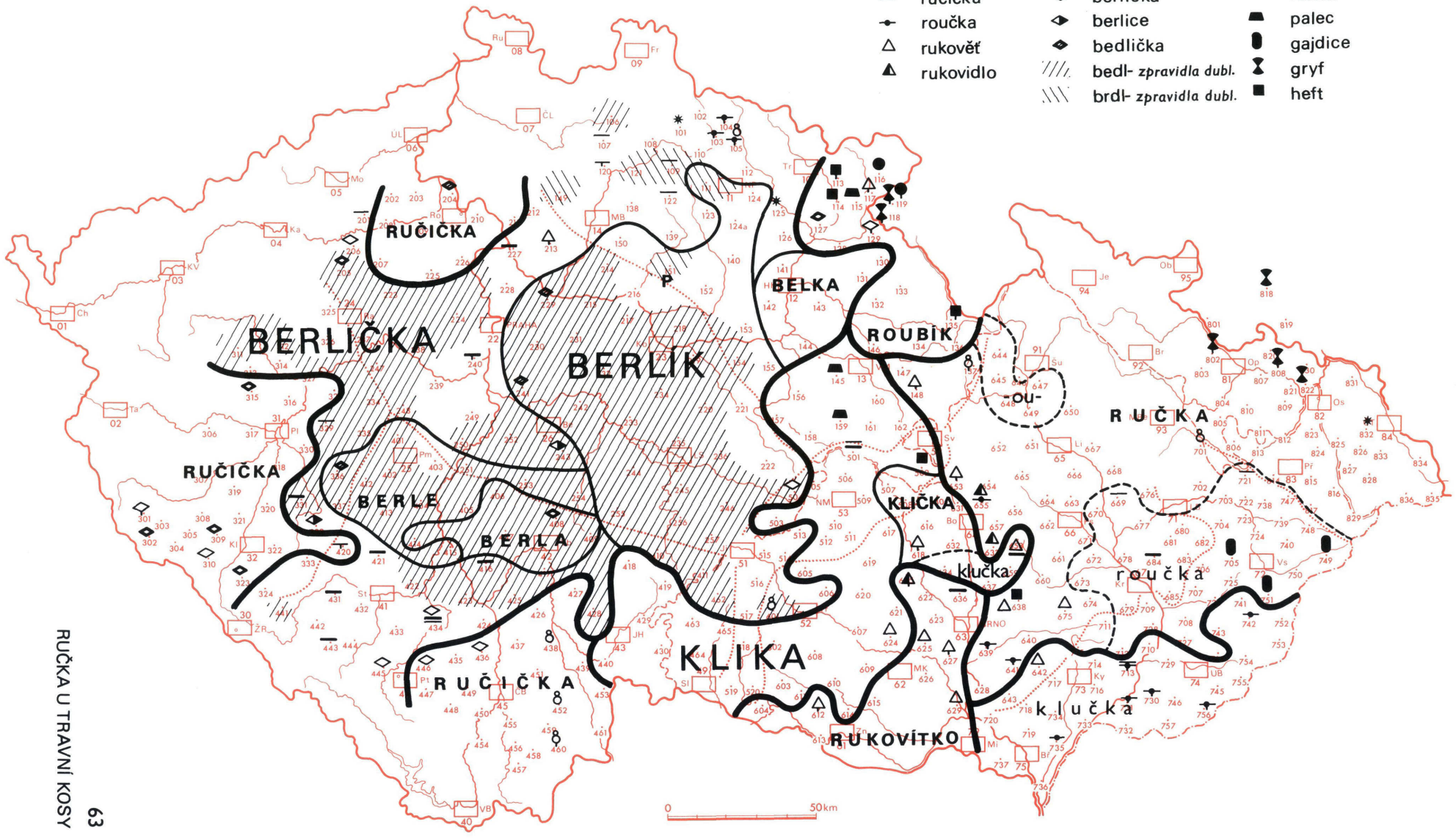
ručka
ručička
roučka
rukověť
rukovidlo
berla
berlička
berlice
bedlička
bedl- zpravidla dubl.
brdl- zpravidla dubl.
klika
rohlík
palec
gajdice
gryf
heft
RUČIČKA
BERLIČKA
BERLÍK
BELKA
ROUBÍK
RUČKA
RUČIČKA
BERLE
BERLA
KLIČKA
klučka
roučka
RUČIČKA
KLIKA
RUKOVÍTKO
klučka
0
50km

malé sev., záp. a již. okraje Čech se vydělují výrazem *ručička*. Pro podorlický úsek a Náchodsko je typické pojmenování *roubík*. Okraj svč. nář. je charakterizován rozmanitostí lexémů (*rohlík, palec, heft, gryf*).

Na záp. Moravě (s přesahem až k Vysokému Mýtu a na Jindřichohradecko) je rozšířen výraz *klika*, ve vých. cípu tohoto areálu jsou zaznamenány podoby *kličká* (záp. Boskovicko) a *klučka* (Blanensko). Pojmenování *klučka* bylo dále zapsáno též na Slovácku. Od Znojma, Moravského Krumlova a z Brněnska je doloženo slovo *rukovítko*. Na střední Moravě s výběžkem na jih až k Mikulovu a na většině Slezska se rozprostírá areál podoby *ručka*, jejíž hlásková varianta *roučka* (v příslušných pravidelných obměnách) byla zaznamenána ve vých. úseku stř. nář., na Valašsku a sev. Slovácku, dále na Zábřežsku, ojediněle též v Čechách v Podkrkonoší. Výraz *rukověť* se vyskytuje rozptýleně zejména ve střední části stř. nář.

Ostatní lexémy netvoří výraznější geograficky vymezené oblasti a byly doloženy porůznu: *gajdice* na širokém Vsetínsku, *gryf* na Hlučínsku a též na Kladsku, *palec* u Vysokého Mýta.

4 **bedla** v sled. významu jen nář. — Hlásková varianta výrazu *berla*, vzniklá disimilací *rl* > *dl*.
bedle v sled. významu jen nář. — Hlásková varianta výrazu *berle*, vzniklá disimilací *rl* > *dl*.
bedlička v sled. významu jen nář. — Hlásková varianta výrazu *berlička*, viz tam.
bedlík jen nář. — Hlásková varianta výrazu *berlík*, viz tam, vzniklá disimilací *rl* > *dl*.
belka jen nář. — Z **berlka* (Mch), to k *berla*.
berla v sled. významu jen nář.; Jg — Přenesením (SSJČ ‚hůl, tyč‘).
berle v sled. významu jen nář; Jg — Morfologická varianta výrazu *berla* přechodem k typu růže. Přenesením (SSJČ ‚hůl, tyč‘).
berlice v sled. významu jen nář. — Od *berla*, viz tam, starou pův. dem. příponou *-ice*.
berlička v sled. významu jen nář.; Jg — Od *berla*, viz tam.
berlík jen nář. — Specifikační příponou od *berla*.
brdlička jen nář. — Hlásková varianta výrazu *berlička*, viz tam, možné je lidové přiřazení k *brdo*, pův. ‚dřevěný kolík‘.
brdlík jen nář. — Hlásková varianta výrazu *berlík*, viz tam, možné je lidové přiřazení k *brdo*, pův. ‚dřevěný kolík‘.
fajfka v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚dýmka‘ ob.).
gajdice jen nář. (Jg „dvojitá píšťala, zvučící jak dudy“) — Nejasné.
gryf jen nář. (SSJČ též *grif*, poněk. zast. ob. ‚držadlo, rukojeť žehličky‘) — Přejato z něm. (*Griff* ‚držadlo‘).
heft jen nář. — Přejato z něm. (*Heft* ‚držadlo‘).
jitrnice v sled. významu jen nář. — Přenesením.
klička v sled. významu jen nář. — Od *klika*, viz tam, přenesením.
klika v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚držadlo k otvírání dveří‘).
klučka jen nář. — Nepřehlasovaná podoba slova *kličká*, viz tam.
palec v sled. významu jen nář. — Přenesením.
prst v sled. významu jen nář. — Přenesením.
rohlík v sled. významu jen nář. — Přenesením.
roubík v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚kolík vůbec‘) — Specifikací.
roučka jen nář.; Jg — Od *ruka* s reflexem původnější kvantity (tak Holub-Kopečný), přenesením.
ručička v sled. významu jen nář. — Od *ruka*, přenesením.
ručka v sled. významu jen nář. (SSJČ nář. ‚držadlo‘) — Od *ruka*, přenesením.
rukověť v sled. významu jen nář. (Jg též *rukojet*, *rukojeť* zast., *rukověť*, SSJ *rukoväť*, SSJČ častěji *rukojeť* — u všech ‚držadlo‘) — Psl. **rǫko-ętь*, s hiátovým *v*, specifikací.
rukovidlo jen nář. — Ze staršího *rukovädlo*, *-i-* podle *rukovítko*, od *rukověť*, viz tam. Specifikací.
rukovítko jen nář. (Jg ‚rukojeť‘, též *rukovítka* ‚rukověť u biče‘, Bš „ručka u radla“, SSJ *rukoviatka* ‚držadlo‘) — Specifikací.

5 ručka Ju 2, 4 — rúčka Ju 7 — ručička Ju 6, Ru 2, 3 — rúčko Ru 5 — belka Ju 2 — berlik Ju 1, 2 — bedlik Ju 3

6 SSA 1.68

Vj

64 kosiště (1025) — *mapa s. 175*

1 M kosišťe — kosíšťe
kosisko — kosísko

2 Zjišťovala se nář. pojmenování pro kosiště, tj. násadu na kosu (především travní).

Základní protiklad představují slovotvorné (od původu morfologické) varianty *kosiště* × *kosisko*, které se dále diferencují ještě délkou samohlásky *-í-* v sufixu: *kosiště* × *kosíště*, *kosisko* × *kosísko*. Uvedená délka je i v oblasti sev. poloviny Čech, kde jinak dochází ke krácení této samohlásky.

3 Izoglosa vymezující oba sufixy probíhá ve směru sever – jih zhruba od Vysokého Mýta, Nového Města na Moravě ke Znojmu a Mikulovu. Východně od této linie jsou podoby se sufixem *-isko*. V Čechách a v záp. cípu Moravy se vyskytuje sufix *-iště* (*-íště*).

Podoby se zdlouženou samohláskou v sufixu jsou doloženy u obou variant (*kosísko* i *kosíště*) a jsou typické pro svč. a stř. nář., na jihu přesahují hluboko do oblasti jzč. dialektů.

4 **kosisko** Jg pol., Kt, SSJČ říd., SSJ, pol., hluž. *kosyš„o* — Od *kosa*.
kosísko jen nář. — Forma s délkou v sufixu, viz kosisko.
kosiště Jg, SSJČ — Od *kosa*.
kosíště jen nář. — Forma s délkou v sufixu, viz kosiště.

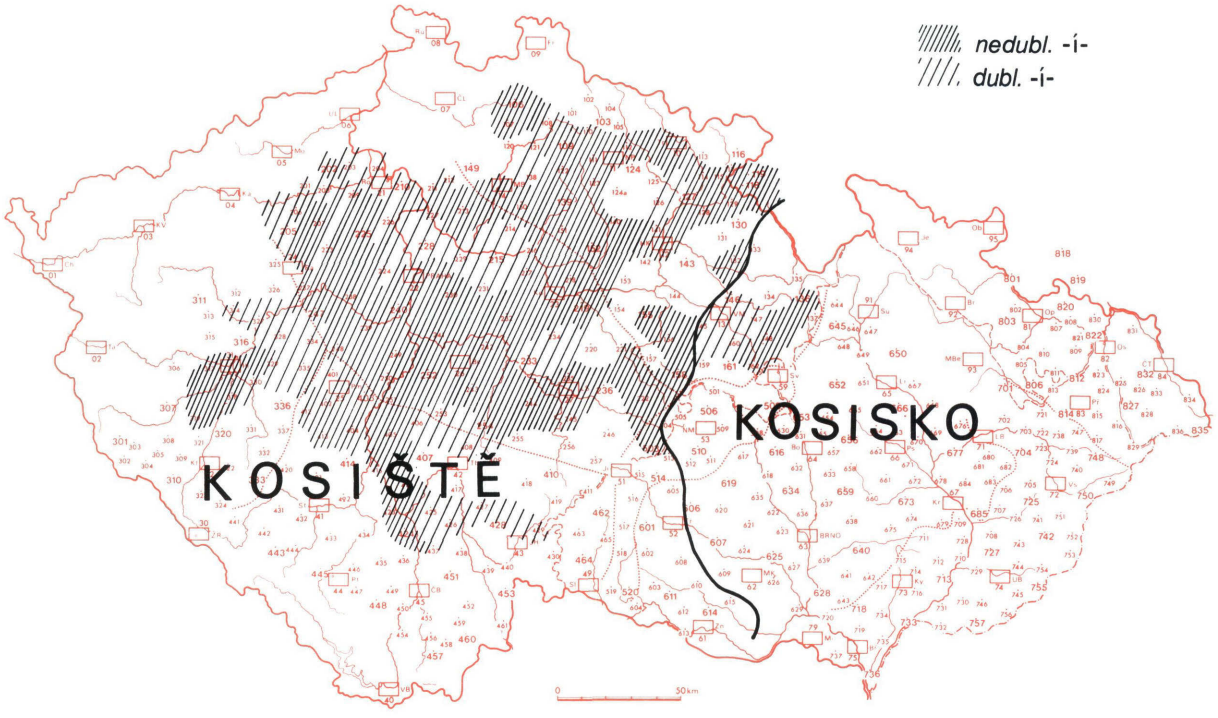

64

KOSIŠTĚ

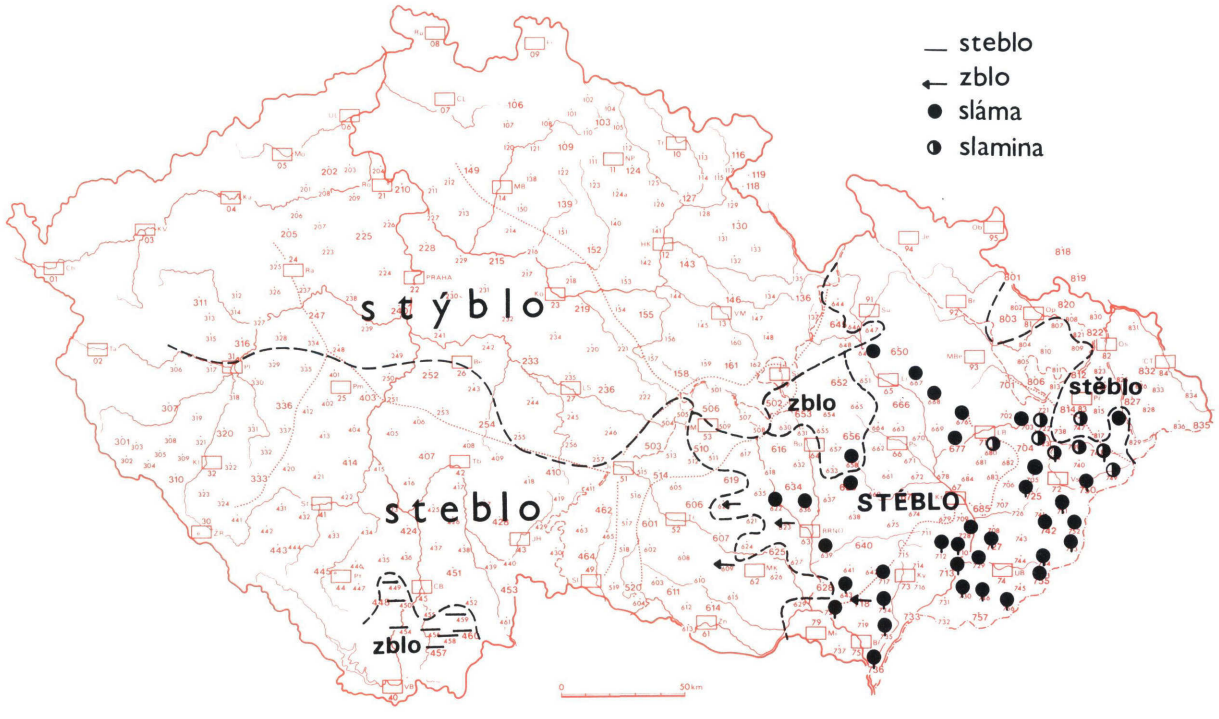

65

OBILNÉ STÉBLO

5 kosišťe Ru 4 — kosíšťe Po 1, Ru 2, 3

6 AJK III 110, SSA 1.67, OLA 632

Vj

65 obilné stéblo (1040) — *mapa s. 175*

1 M stéblo (steblina 749) — stíblo (-i- 647, 648) — steblo — sťeblo (s'c'-, šč-) — zblo
sláma
słamina

N brko 328, stomek 137, stonek 246

2 V nářečním označení obilného stébla byly zjištěny vedle diference lexikální (*stéblo* × *sláma*) a slovotvorné (*sláma* × *slamina*) rozdíly hláskoslovné (*stéblo* × *stýblo* × *steblo* × *stěblo* × *zblo*).

Pozornost si zaslouží zejména zmíněné diference hláskoslovné a zeměpisné rozšíření jednotlivých hláskových obměn, zvláště pak podob s kořenným *-é-*: Zeměpisná projekce jednotlivých ekvivalentů dokládá původní podobu kořene bez vkladného vokálu ve výrazu *zblo*, uchovaném ve zbytcích na okrajích území českého národního jazyka. Výrazy *steblo* (*stěblo*) a *stéblo* (*stýblo*) jsou až pozdějšího data. Jde o varianty utvořené vyrovnáním, srov. odd. 4.

Zprvu rozptýleně a v dubletě, směrem na východ však stále soustředěněji a nedubletně se objevuje pojmenování *sláma*. Jde o název mající zkoumaný význam (na rozdíl od stavu zjištěného v Čechách, kde slovo *sláma* není s výrazem *stéblo* plně synonymní); na sv. Moravě je terminologický charakter uvedeného výrazu zesílen připojením individualizační přípony *-ina*.

3 Hranice výskytu jednotlivých ekvivalentů jsou ostré, přesahy byly zjištěny jen ojediněle. Izoglosy se často kryjí s hranicemi příslušných nářečních celků, případně jejich podskupin.

Po celém území jsou rozšířeny hláskové obměny slova *zblo*. Tento výraz, upomínající na původní, výchozí podobu, byl zapsán odděleně ve dvou areálech – na již. Českobudějovicku v dubletě, na sever a severovýchod od Boskovic jako označení výhradní. Ojediněle se vyskytl i na území na západ od Brna. Jzč. nář. s přilehlým Benešovskem a jz. Moravu pak charakterizuje varianta *steblo*, v zč. nář. (sev. od Plzně), v nář. střč. a svč. (s přesahem na Zábřežsko) byla zapsána podoba *stýblo*. Výraz *stéblo* pokrývá území Moravy (kromě její jz. části) a zasahuje záp. polovinu slez. nář. Ostatní slez. dialekty se vyčleňují obměnou *stéblo*.

Na Moravě, zejména v její vých. polovině, soustředěně pak ve vm. nář., byl zaznamenán lexém *sláma*. Variantou *slamina* se vyděluje sev. Vsetínsko.

4 **sláma** v sled. významu jen nář.; Kt — Specifikací.
slamina jen nář.; Kt, SSJČ nář. — Od *sláma* individualizační příponou.
steblo jen nář.; Jg *steblice*, hluž. *stwjelco* — Hláskova obměna výrazu *stblo* utvořená na základě podoby gen. pl. (*stebl* → *steblo*), viz zblo.
stéblo stč., Jg, SSJČ — Viz steblo, hláska *-é-* analogicky podle případů typu *léto – let* (*stéblo – stebl*), u nichž je kvantita náležitá.
stěblo jen nář.; SSJ — Viz steblo, nář. podoby s náslovným *st'-* (*s'c'-, šč-*) uchovávají starou původní měkkost v návaznosti na pol. (srov. pol. *źdźbło*).
stýblo Jg, SSJČ zast. obl. — Hlásková obměna výrazu *stéblo* s kořennou samohláskou vzniklou úžením *é* > *í*.
zblo stč. *stblo*, Jg též *istblo*, SSJČ zast. a nář., pol. *źdźbło*, dluž. *spło* — Asimilací znělosti ze *sblo*, to zjednodušením konsonantické skupiny. Psl. **stьblo*.

5 stéblo Po 1, Ju 1–5, Ru 2, 3 — stiblo Ju 2 — stáblo Ju 5 — sláma Ju 6, Ru 4 — sláma Ju 7

6 AJŚ 92, AJK 295, SSA 1.21, OLA 615

Kl

66 hromádky posečeného obilí (1047) — *mapa s. 179*

1 M hrsťi (též 428, 460, 650, 653, 818)
hrsťe (též 102, 106)
hrstky
pokladi — poklády 137, 644, 650, 749
poklátky (poklatky 671, 738, potkłatky 804)
pokladiny

nákladi 222, 503, 504
skłatky 754, 806
hromátky
kejše (též 106, chejše 121)
kejški
polušky (połošky 826, po„ošk'i 832)
„ohy 819, 820
kolipky (též kolípki 102)
pokosy 801, 825, 834
řátky
posády 623, 734 (posátke 651)
S vršky 753

2 Mapa zachycuje zeměpisné rozdíly v nářečním označení hromádek posečeného obilí (zpravidla ječmene nebo ovsa) ležících na poli a připravených k svázání povřísly.

Nářeční výrazy se diferencují především lexikálně. Byly zaznamenány rovněž rozdíly slovotvorné (např. *poklady* × *pokládky* × *pokladiny* × *náklady* × *skladky*), rozdíl morfologický (*hrsti* × *hrstě*) a hláskoslovný (*poklady* × *pokłady*).

Nářeční materiál byl srovnán s údaji v KLA, případně jimi ověřen a doplněn, a to zejména v Čechách, kde se výzkum uskutečnil pouze na opěrné síti bodů. Bylo tak umožněno zpřesnit průběh jednotlivých izoglos. Za použití materiálu z KLA byla také vymezena hranice morfologického rozdílu *hrsti* × *hrstě* na jz. Moravě. Uvedená anketa dále dokládá větší rozšíření názvů *pokládky* (až na již. a jz. Uherskobrodsko) a *kolíbky* (Boskovicko) a výraznější uplatnění obměny *chejše* (sz. Čechy), naším výzkumem zaznamenané jen sporadicky.

Spisovný jazyk nemá pro uvedenou reálii terminologický název. V označení sledovaného pojmu nerozlišují v některých oblastech mluvčí mezi označením hromádek posečeného obilí a názvem pro pokos, tj. řadu pokosené trávy ležící v pruhu (srov. též mapu III-98 pokos), případně pojmenováním pro rozprostřenou vrstvu obilí k mlácení (srov. III-81 vrstva obilí k mlácení); v těchto pojmenováních se patrně projevuje různý způsob kladení posečeného obilí.

3 Nářeční označení se výrazně územně diferencují v sv. a vých. částech zkoumaného území.

V celých Čechách s výjimkou jejich sev., sv. a vých. okrajů a v přilehlých úsecích jz. a stř. Moravy se užívá výrazu *hrstě*; na záp. polovině Moravy (po řeku Svitavu) je běžný tvar *hrsti*. Ten je v jižním úseku vm. nář. opět vystřídán variantou *hrstě*. Forma *hrstky* tvoří malý areál na sev. Kolínsku, ojediněle byla zapsána zvláště na záp. Moravě.

Druhým nejrozšířenějším názvem je slovo *pokládky* – vyskytuje se na širokém Novoměstsku, na Vysokomýtsku, avšak nejrozsáhlejší území pokrývá na Moravě, a to její sv. polovinu. Z oblasti mezi Vysokým Mýtem a Svitavami je doložena varianta *poklady*, ze záp. Šumperska obměna *pokłády*. Záp. polovina Slezska se vyděluje označením *pokladiny*. Slovotvorná varianta *náklady* tvoří mikroareál na záp. Novoměstsku.

Specifikovaný název *hromádky* byl zachycen ve dvou oblastech – v Čechách v jejich sv. části, na Moravě mezi městy Brno, Prostějov a Kyjov.

Další výrazy zabírají okrajová území a mají charakter úzce lokálních dialektismů. Slovem *kýšky* (*kýše*) jsou nazývány hromádky posečeného obilí v areálu v sz. Čechách. Na sev. Novopacku a odděleně pak v Kladsku a na Šumpersku (ojediněle i na Boskovicku) bylo zapsáno pojmenování *kolíbky*. Ve vých. Slezsku se užívá výrazu *polužky*, na území sv. od Opavy ekvivalentu *lohy*. Na Těšínsku byl zaznamenán výraz *pokosy*. Sz. Brněnsko charakterizuje název *řádky*.

4 Všechny výrazy jsou uvedeny v tvaru mn. č. Slovníková literatura registruje dokládaná označení většinou v tvaru j. č.

hromádky Jg, SSJČ, oba dem. od *hromada*, v nespecifikovaném významu — Specifikací.

hrstě jen nář.; SSJ — Viz hrsti, přechodem k typu píseň.

hrsti Jg *hrst*, Bš *hrsť*, SSJČ zeměd., pol. *garści*, hluž. *horšći* — Psl. **gъrstь* ‚hrst' (souvisí s kořenem obsaženým v *hrnout*), specifikací.

hrstky Jg dem., SSJČ dem., pol. *garstka* dem., hluž. *horstka* dem., oba v nespecifikovaném významu — Viz hrsti.

kolíbky v sled. významu jen nář.; SSJČ nář. — Přenesením.

kýše, kýšky jen nář.; Jg *kejše, kejšky*, SSJČ *kejše* nář., *kejšky* dem. — *Kejška* z *kyšťka*, to od *kyta* ‚chundel, svazek', *kýše* desufixací z (domnělého deminutiva) *kejška*.

lohy jen nář. — K psl. **logъ* (to v dnešním *-ložit*).

náklady v sled. významu jen nář. (Bš *nakládačka* „žena, která při vázání obilí nakládá hrsti na povříslo") — Od *nakládat*.

pokladiny jen nář.; Kt — Od adj. *pokladený*, to od *pokládat*.

pokládky jen nář.; Kt a Bš *pokládka* f., SSJČ *pokládka* f. nář., též *pokládek* m. nář., zprav. mn. — Od *pokládat*.

poklady jen nář.; Kt, SSJČ nář. — Od *pokládat*.

pokłády jen nář. — Od *pokládat*.

polužky jen nář. — Od *položit*, hláska *-u-* v kořeni výsledkem sekundárního dloužení (*u* < *ó* < *o*).

pokosy v sled. významu jen nář. — Od *pokosit*.

posady jen nář.; SSJČ *posad* zast. a nář. ‚rozestřená vrstva obilí nebo sena‘ (Jg *posada* sg. ‚hromada obilí‘) — Od *posadit*.
řádky Jg dem., SSJČ — Specifikací.
skladky jen nář. — Od *skládat*.
vršky v sled. významu jen nář. — Od *vršit*.

5 hrsťe Po 1, Ju 2, 3, 5, Ru 2, 3, 5 — hrstki Ju 1 — pokladi Ju 2 — poklátky Ju 7 — řadi Ru 3

6 —

Kl

67 srp (1061) — *mapa s. 179*

1 M srp (ś- 831–833)
kosák
kosička 132, 133, 135, 136
klepanec
žapka 242, 332, 333, 414, 420
N baborák, vodbjerák, kosík

2 K položce srp, zjišťující nář. ekvivalenty pro název hospodářského nástroje půlkruhovitého tvaru s držadlem, určeného pro žnutí trávy (a kdysi i obilí), bylo zapsáno několik označení, u nichž však existují jisté sémantické rozdíly. Nástroj pojmenovaný slovem *srp* nebo *klepanec* obvykle sloužil ke kosení trávy (opatřen zuby dříve i ke sklizni obilí), kdežto nástroje nazvané *kosička* a *žabka*, většinou menší než srp, se užívaly pouze na žnutí trávy (mnohdy způsobem „pod ruku“). Kosička se navíc často lišila od vlastního srpu tvarem – mívala totiž podobu maličké kosy.

Z jazykového hlediska jsou diference hlavně v plánu lexikálním, ojediněle i slovotvorném (*kosák* × *kosička*).

Paralelně se zkoumala i pojmenování srpu na obilí, protože však jde o reálii již velmi archaickou, nepřinesla tato položka požadované výsledky, a nebyla tedy samostatně mapována.

3 Mapa představuje velice jednoduchou jazykovou situaci. Téměř celoúzemním označením je subst. *srp*, k němu se při okrajích řadí – převážně jako dubletní – pojmenování další.

V Čechách je to název *klepanec* (v širším Podkrkonoší), nepříliš frekventované femininum *kosička* (na Podorlicku) a výraz *žabka* (zejména východně od Klatov). Na vých. Moravě a ve Slezsku názvu *srp* výrazně konkuruje dialektismus *kosák*; je užívaný jako jediné označení ve čtyřech oddělených areálech. Nejrozsáhlejší z nich je v sev. a střední části vm. nářečí s Holešovskem, další na sev. Hlučínsku a ve zkoumaných lokalitách na území Polska a také na Jablunkovsku; ve dvou vesnicích bylo pak slovo *kosák* zachyceno i na Břeclavsku.

4 **klepanec** jen nář.; Jg ‚srp klepaný‘, SSJČ nář. — Od *klepat* (naklepáváním se ostří).
kosák Jg ‚srp na trávu‘, též *kosatec*, SSJČ řid., sloven., SSJ — Od *kosa*.
kosička v sled. významu jen nář.; Jg z Chrudimska — Formální dem. od *kosa*, přenesením.
srp Jg, SSJČ, SSJ zast. a nář., pol. *sierp*, hluž. *serp* — Od psl. **sьrpъ*.
žabka v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ i SSJ ‚sadařský nůž se silnou zakřivenou čepelí‘) — Formální dem. od *žába*, přenesením.

5 srp Po 1, Ju 1–6, Ru 1–5 — kosák Ju 7, Ru 4 (na konopí)

6 ASJ IV 149, AJŚ 112, PLPJ 15, SSA 1.69, OLA 626, ALE 266

Bá

68 strniště nerovnoměrně vysoké (1043) — *mapa s. 181*

1 M podřatky (podřadi 318, 421, podbřatki 335)
potkosky 742, 744
podbratky 443, 723
kolípky (kolépky 704, 706, 708, 726–728, 746, 753, 756, 815, kolébače 722)
hřebeňe (řebeni 161, 162, 502, hřebínky 136, 641, 663, 666, 676, 677, 709)
záťinky
záseke 608, 613
žebra

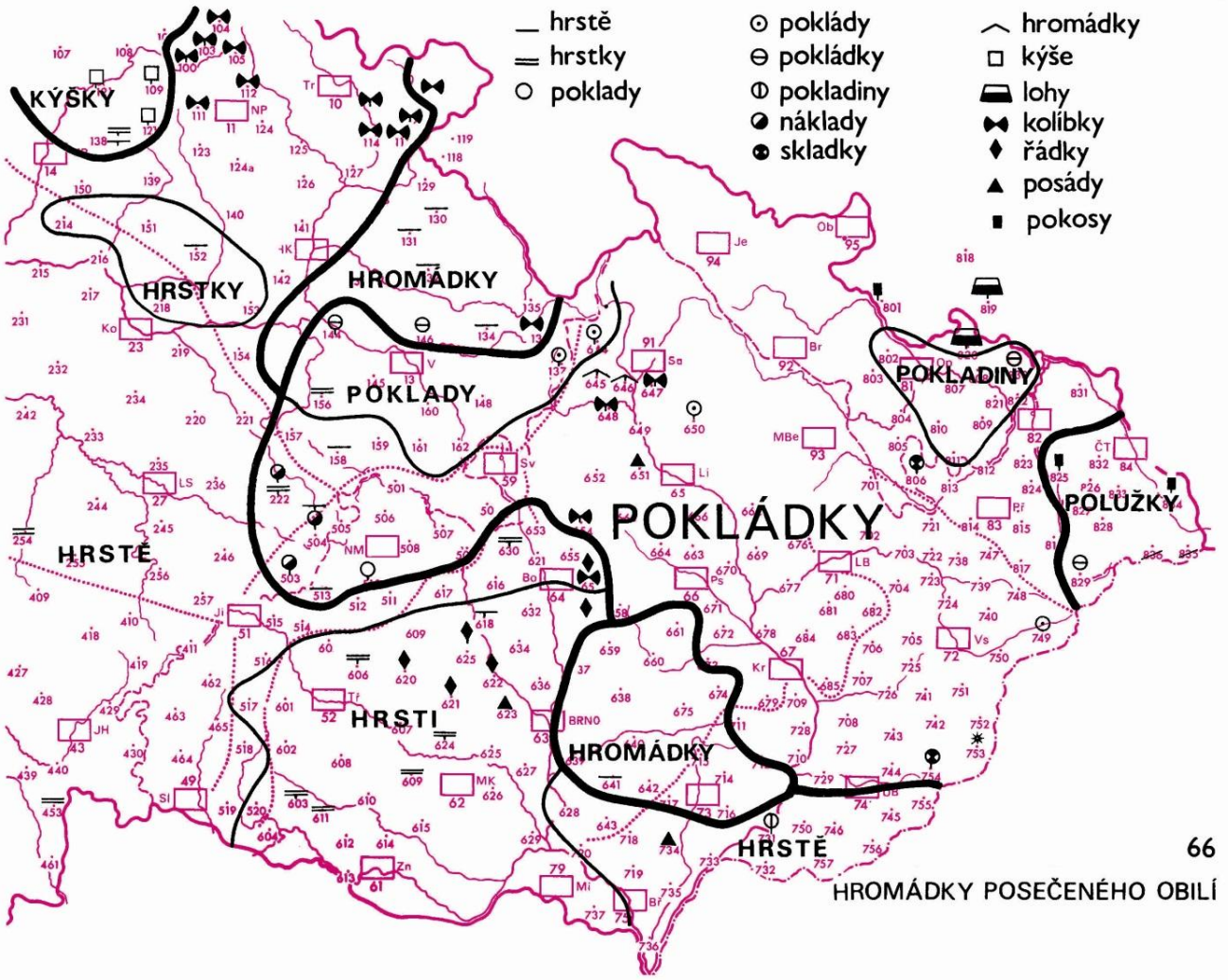

66

HROMÁDKY POSEČENÉHO OBILÍ

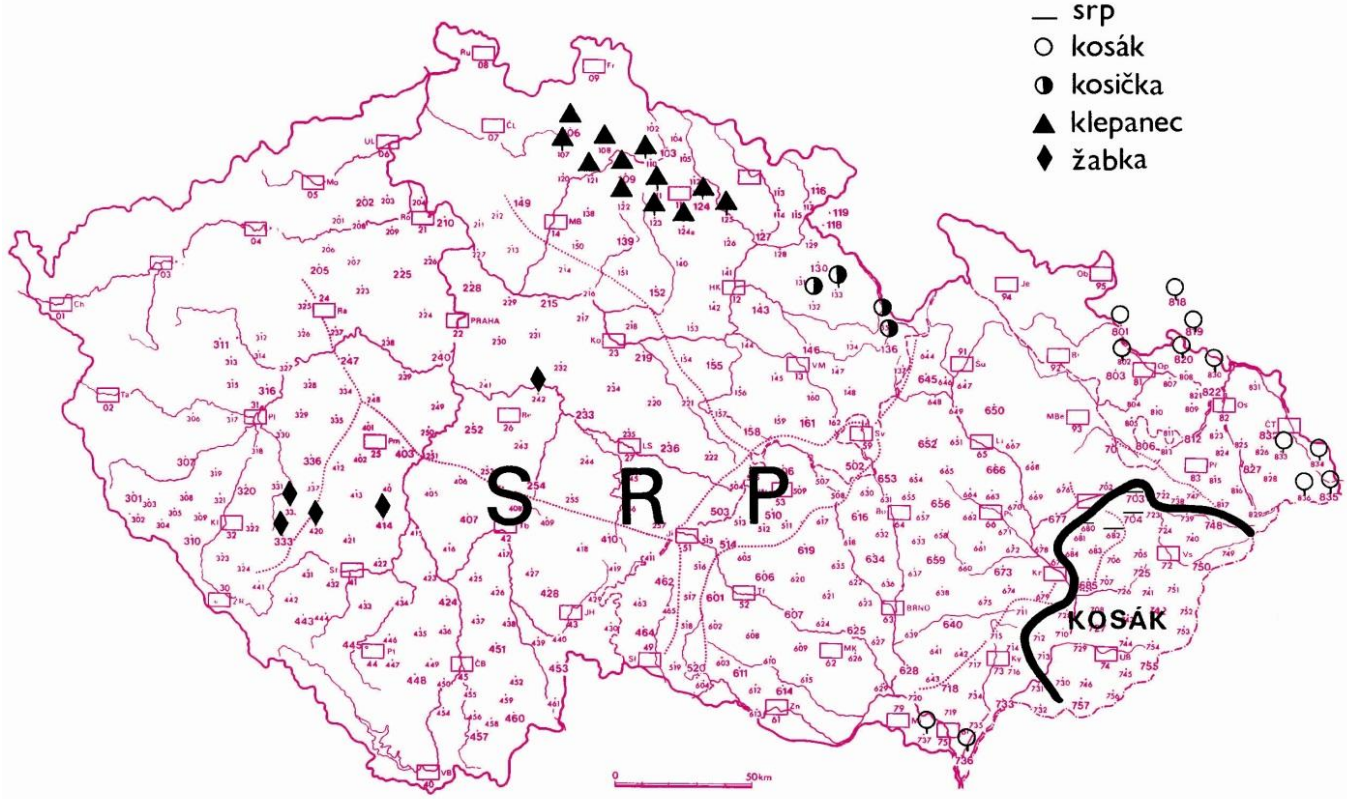

67

SRP

žebře 748, 749
schotky (schutky 809, 820, schody 825)
necki
korita 206, 504, 735 (korejtka 419)
žlabi 205, 211
hrobi 212, 737
burde 656, 658, 665

S hojkače 685, strzuby 804, vlni 408

N vysoké/dlouhé/velké strniště, velký strn

2 Při neobratném kosení obilí (nebo trávy) docházelo často k tomu, že sekáč každým máchnutím kosy zajel do lánu obilí různě vysoko, takže strniště za ním mělo podobu jakýchsi vlnek. Nář. pojmenování takového nestejně vysokého strniště se různí hlavně lexikálně.

V řadě lokalit nář. označení schází; platí to zejména o vých. Slezsku, o střední části Moravy a o Českobudějovicku. Informátoři tam nedovedli příslušnou reálii pojmenovat a uváděli zpravidla popisná spojení *vysoké, velké, dlouhé strniště, vysoké strnisko, velký, vysoký strn*. Tato spojení jsme nemapovali, neboť mají jiný význam.

V Čechách se nejednou vyskytuje příslušné pojmenování v ustáleném spojení *seče do kolíbky*.

3 Hlavní diference jsou soustředěny na Moravu.

V celých Čechách a na záp. Moravě je běžný výraz *podřadky*.

Na Moravě zabírá největší areál výraz *kolíbky* (střední Morava s výběžkem k Uherskému Brodu). Porůznu se však uvedené slovo vyskytuje téměř na celém zkoumaném území. Slovo *hřebeně* je charakteristické zvláště pro nářečí Slezska a pro sev. okraj vm. nář., dále pro území mezi Litovlí a Kroměříží (zde převážně jen dubletně). Odděleně bylo zapsáno na Zábřežsku, záp. Svitavsku a Slovácku.

Souvislejší územní celky tvoří také výraz *žebra* (vých. Vsetínsko a vých. Uherskobrodsko) a slovo *zátinky* (Znojemsko). Mnohokrát, ale rozptýleně a zpravidla jako dubletní bylo zaznamenáno označení *schodky* zvláště ve Slezsku a v širším okolí Brna. Výskyt výrazu *necky* je omezen hlavně na Žatecko a Roudnicko a na mikroareál na Litomyšlsku, výskyt slova *burdy* na vých. Boskovicko.

Ostatní, vesměs ojedinělé výrazy máme doloženy obvykle jako dubletní.

U většiny pojmenování bylo srovnání s jinou reálií přímo nasnadě, a proto není divu, že se týž výraz objevuje bez jakékoli územní souvislosti nezávisle ve více lokalitách.

4 Naprostá většina pojmenování vznikla přenesením na základě podobnosti. Týká se to výrazů *hojkače* (k nář. *hojkač* ‚kolébka‘), *hroby, hřebeně, kolíbky, koryta, necky, podbradky, schodky, strzuby* (nář. ‚jesle na zakládání píce dobytku‘), *vlny, žebra, žebře, žlaby*.

Z předl. spojení *pod řadem* vzniklo slovo *podřadky* a ze spojení *pod kosou* byl vytvořen výraz *podkosky*.

Slovesný původ mají pojmenování *záseky* a *zátinky* (k slovesům *zaseknout* a *zatínat*).

Ve výčtu dále uvádíme jen ty výrazy, které se nevyskytují v excerpované literatuře.

burdy jen nář. — Nejasné, patrně podle střhn. *burde* ‚břemeno‘; nelze vyloučit souvislost s interjekčním *hurdy burdy* ‚nedbale‘.
hojkače jen nář.
hřebeně jen nář. — Přenesením (nář. ‚hřebeny‘).
podkosky jen nář.
podřadky jen nář.
strzuby jen nář.

5 podřatki Ju 1, 2 — řeben Ju 2 — kolépky Ju 6 — korito Ju 3 — žebro Ju 2 — řbet Ju 6

6 —

Bh

69 neposečená stébla za sekáčem (1044) — *mapa s. 183*

1 M muzikanťi (-í) — muziganťi (též muzeganťi 638, 642)
gajdoši 732, 733, 735
hutci 730, 757
dudáci 235
trumpetři 149
policajťi (-í)
vojáci (-í)

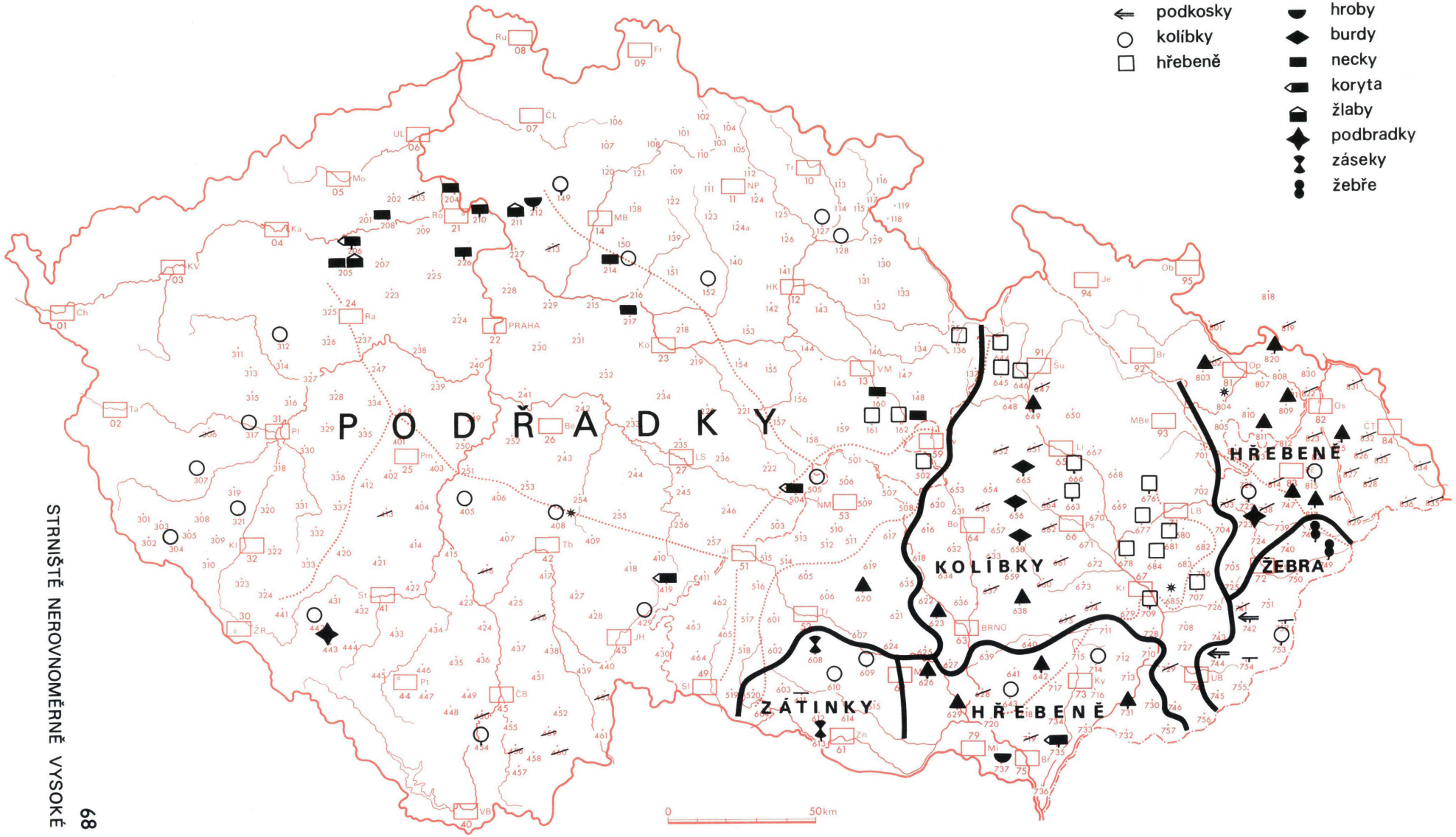

STRNIŠTĚ NEROVNOMĚRNĚ VYSOKÉ

panáci (-í, paňáci 332)
žebráci 718, 729, 734, 744
žid'i
pajduláci 714, 719, 720
pasáci 256, 257
sirotci 420, 439, 606
houseři (-í, též 220, hósírci 615, 620, 626)
kohouťi (-í, kokoťi 810, 811, 813, 814)
vlci 510, 802, 812
kozy (kozli 704)
kocouří 422, 434, 442, 445
podřatky
šťetky 510, 511, 516, 817, 823
kšice (ščice 731)
fousy 133, 433, 721, 803, 808, 810
chlupi 137, 645 (chupi 736)
brady
švity 805, 835, 836
výstafky 145,154, 157, 505, 610

S čutky 832, hofeřy 822, koňíci 445, kosárke 629, králove 108, ministranťi 501, mrzáci 405, mužíci 332, pacholcy 748, pastrňácí 678, sedláci 443, strki 736, tuláci 120, zloďeji 753

2 Při nedokonalém sečení obilí kosou zůstávaly stát za sekáčem trsy stébel nebo i jednotlivá stébla. Protože bývala častým předmětem posměchu, není divu, že mají v nářečích řadu žertovných pojmenování, většinou pojmenování přenesených (viz oddíl 4).

Z inventáře nář. pojmenování se vyděluje slovo *podřadky*. Označuje se jím strniště (Jg) nebo též vysoké, popř. nerovnoměrně vysoké strniště. Této reálii byla věnována samostatná otázka, jež je zpracována na mapě III-68. Jak přesvědčivě potvrzuje materiál získaný KLA, má uvedený výraz také sledovaný význam, a proto je zachycen na naší mapě. Jen v materiálech z KLA se vícekrát objevila ještě slova *vočanky* (ze Žamberecka), *vostředky*, *oustředky* (z Rychnovska), *cigáni* a *husaři* (z Olomoucka a Litovelska). Náš výzkum je nezachytil.

Protože se pojmenovává věc neživá, lze pozorovat snahu odlišit tvarem původní význam od významu přeneseného, např. *muzykanti* ‚hudebníci' × *muzikanty* ‚neposečená stébla'; ve Slezsku jsou tvary typu *muzikanty*, *vlky* běžnější. Uvedený rozdíl na mapě neevidujeme; při výzkumu byly totiž nezřídka navozovány tvary akuzativní, informátoři při volbě jednoho z obou tvarů často kolísali, takže zápisy nemusejí být po té stránce naprosto spolehlivé.

Stranou jsme ponechali rovněž rozdíl *vojáci* × *vojácí*. Uvedený rozdíl nemohl být na příslušných slovech představen v celém rozsahu, srov. např. IV-91 sousedi, IV-90 kluci.

Shromážděný nář. materiál se liší vlastně jen lexikálně. Hláskoslovný rozdíl *muzikanti* × *muziganti* je okrajový.

Rozptýlený výskyt značného množství výrazů bez jakékoli územní souvislosti svědčí o tom, že mnohá pojmenování existují na sobě nezávisle. V řadě případů bývá motivace u různých výrazů stejná, ale naplnění konkrétním jazykovým obsahem je odlišné, srov. např. *muzikanti – hudci – gajdoši – dudáci – trumpetři* apod.

3 Nezvykle velký počet různých pojmenování plyne nepochybně z jejich doprovodných expresivních odstínů. Přesto je několik výrazů, které mají větší územní rozšíření.

K nim patří na prvním místě slovo *muzikanti*. Vyskytuje se ve třech samostatných areálech, a to v sz. úseku svč. nářečí, dále v již. části stř. nářečí a v širokém středním pruhu nářečí jzč. (Strakonicko, vých. Klatovsko a Příbramsko), konečně na celé Moravě (bez jz. části) a ve Slezsku. V sev. a střed. úseku vm. nářečí má hláskovou podobu *muziganti*. Větší územní rozsah má také slovo *podřadky*. Zabírá oblast vých. části svč. nářečí a Novoměstsko.

Značného rozšíření dosahuje rovněž slovo *vojáci*. Je charakteristické pro záp. úsek jzč. nářečí a pro větší oblast mezi Táborem a Českými Budějovicemi. Slovo *panáci* zabírá střed. Čechy (areál mezi Roudnicí nad Labem, Mladou Boleslavi, Hradcem Králové a Benešovem). Často bylo zachyceno v Čechách i jinde, zejména na Příbramsku. Menší, ale ještě poměrně kompaktní celky vytvářejí výrazy *kozy* (hlavně Českobudějovicko, dále Domažlicko, jz. Rakovnicko, střed Moravy), *kohouti* (jz. Morava s přilehlým Jindřichohradeckem a odděleně jz. Opavsko), *houseři* (mezi Znojmem, Třebíčí a Brnem).

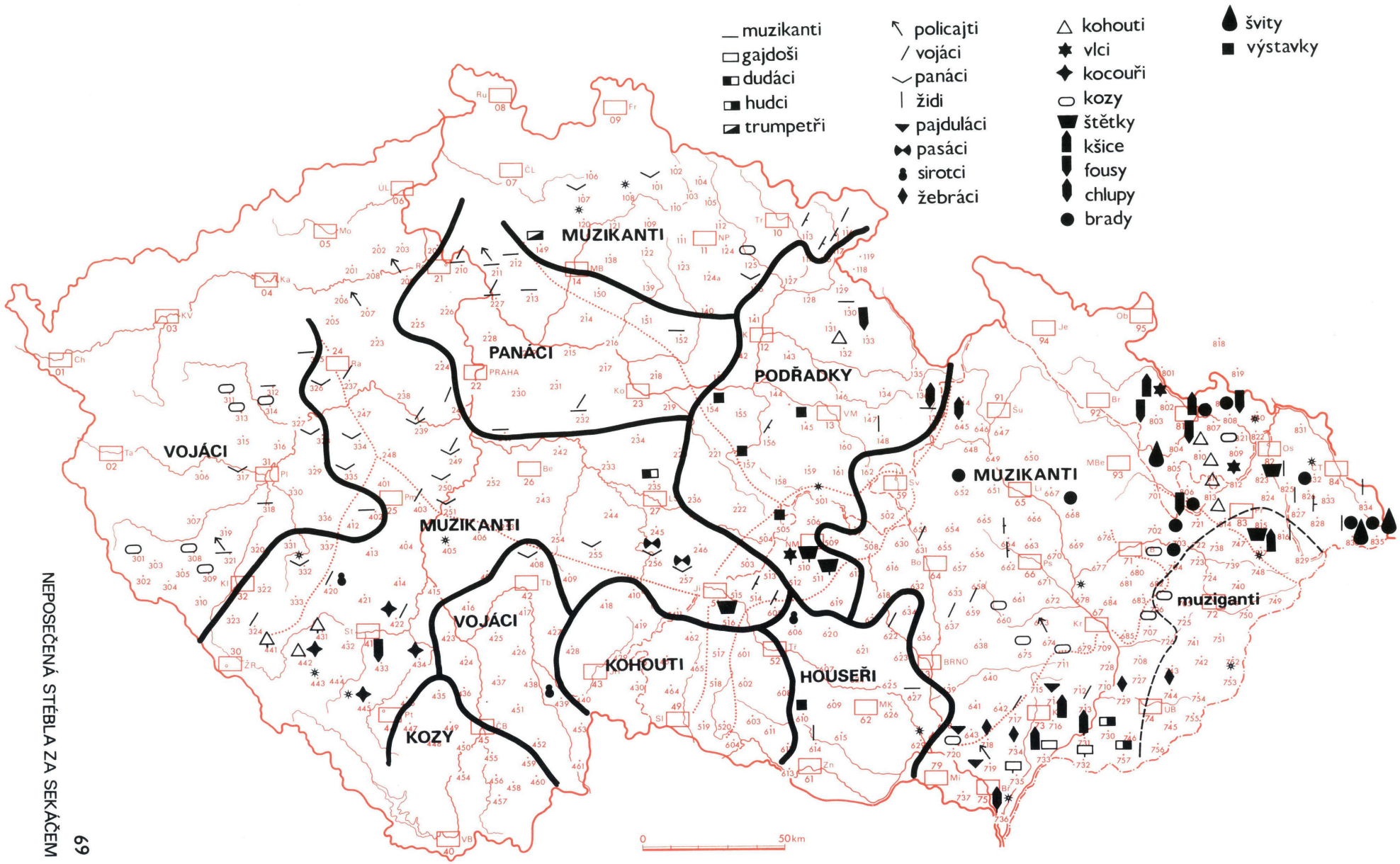
muzikanti
gajdoši
dudáci
hudci
trumpetři
policajti
vojáci
panáci
židi
pajduláci
pasáci
sirotci
žebráci
kohouti
vlci
kocouři
kozy
štětky
kšice
fousy
chlupy
brady
švity
výstavky
MUZIKANTI
PANÁCI
PODŘADKY
VOJÁCI
MUZIKANTI
MUZIKANTI
muziganti
VOJÁCI
KOHOUTI
HOUSEŘI
KOZY
0
50km

Všechna ostatní označení se vyskytují většinou dubletně vedle výše uvedených výrazů a zpravidla se neseskupují do kompaktních celků. Tak např. slovo *židi* je hojnější ve vých. skupině slez. nářečí, název *kocouři* na Strakonicku, výraz *žebráci* zvl. na Slovácku. Tam byla zachycena i jiná pojmenování, např. *gajdoši*, *hudci*, *kšice*, *pajduláci*. Poněkud častější jsou také slova *štětky*, *švity*, *výstavky*, *policajti*, *brady*.

Je pozoruhodné, že se někde zformovaly „motivační" areály, např. na již. Moravě *hudci*, *gajdoši*, *muzikanti*, ve Slezsku *štětky*, *fousy*, *kšice*, na jz. Moravě *kohouti*, *houseři*.

4 Naprostá většina nář. názvů vznikla přenesením (v těchto případech výchozí výrazy u jednotlivých hesel už neuvádíme). Ojedinělá stébla nebo trsy obilí za sekáčem se přirovnávají k nejrůznějším osobám (*muzikanti*, *hudci*, *gajdoši*, *trumpetři*, *dudáci*; *králové*, *ministranti*, *hoteři*, *sedláci*, *pacholci*, *pasáci*, *vojáci*, *policajti*; *mužíci*, *židi*, *sirotci*, *tuláci*, *žebráci*, *zloději*, *mrzáci*; *panáci*, *pajduláci*, *pastrňáci*), ke zvířatům (*houseři*, *kohouti*, *kocouři*, *kozy*, *koníci*, *vlci*), k věcem (*kšice*, *štětky*, *chlupy*, *fousy*, *brady*, *kosárky*, *čudky*, *švity*).

Ve výčtu dále uvádíme pouze ty výrazy, které jsou jen nářeční, a ty, jež jsou doloženy v excerpované literatuře. V slovnících jsou příslušné výrazy registrovány pouze v jednotném čísle.

čudky jen nář. (nář. ‚zmuchlaná vlna, trs trávy')
gajdoši jen nář. (SSJČ nář. ‚dudáci')
hofeři v sled. významu jen nář. (SSJČ nář. ‚podruzi, nájemníci')
kosárky v sled. významu jen nář. (SSJČ nář. ‚zahnutá kohoutí péra jako ozdoba na klobouku')
muzikanti v sled. významu jen nář.; Kt
pastrňáci jen nář. (SSJČ *pastrnák* ‚pastinák, zelenina', jinak nář. ‚neupravený, zarostlý člověk') — Nelze vyloučit, že jde o obměnu základu *strn-*.
podřadky jen nář. (Jg *podřadek* „strniště po kose zůstávající") — Z předl. spojení *pod řadem*.
strky jen nář. — Nejasné, snad k *strkat*.
švity jen nář. (nář. ‚roztřepené úzké proužky látky')
trumpetři jen nář.
výstavky jen nář. — Od *vystavit* (ironicky ‚co je vystaveno na pohled').

5 muzikanťi Ju 4, 6, 7 — paňáci Ru 2 — houseri Ru 4 — podřatki Po 1, Ju 3, Ru 3

6 —

Bh

70 povříslo (1045) — *mapa s. 185*

1 M povříslo — pobříslo — povřístlo 449, 453 — pobřístlo — povřeslo 301–303, 306 (povreslo 306) — pobřeslo pobřísko 304, 307, 309, 319
provříslo (provřístlo 753) — províslo (provjésło 755) — provizlo — porvusło — probříslo 132, 160, 741, 743 — prohřísło (pohřísło 724)
(v)obříslo
pant
N skrutek

2 K pojmenování hrsti slaměných stébel sloužící převážně k vázání snopů obilí nebo slámy se téměř po celém jazykovém území užívají různé obměny názvu *povříslo*. Zjištěné diference jsou především v rovině hláskoslovné (např. *povříslo* × *pobříslo* × *pobřístlo*) a slovotvorné (*povříslo* × *obříslo* × *pobřísko* × *provříslo*). Jediným významově plně adekvátním jinozákladovým pojmenováním je slovo *pant*.

Na mapě je zachyceno pouze označení povřísla svazovaného zvláštními uzly ze dvou hrstí dlouhých stébel slámy, výjimečně i ze stébel s klasy (k vázání snopů obilí). Pojmenování povřísla stočeného z jedné hrsti slámy (*skrutek*) bylo z mapy vyloučeno, neboť jde o název reálie odlišné.

Protože slovo *povříslo* je termín s poněkud omezenou sférou užití, spjatý takřka výlučně s tradičním způsobem sklizně obilí a s úklidem slámy, převládají v pojmenování tohoto předmětu dialektismy, v důsledku ztráty etymologické souvislosti různě hláskově obměňované.

3 Téměř po celých Čechách a v záp. části Moravy je základním označením podoba *pobříslo*, na vých. polovině Moravy převládá derivát *obříslo*, ve Slezsku s přilehlou částí Valašska a v nář. kopaničářských pak forma *províslo* (s obměnou *provizlo* na Opavsku).

V okrajových úsecích byla zachycena i označení další. Nejfrekventovanější je varianta *provříslo* ve vých. Čechách a *pobřeslo* v nejzápadnějším cípu Čech. V této oblasti (ojediněle i na Vysokomýtsku) se užívá též v dubletách s jinými výrazy forem *pobříslo* a *pobřísko*; řídce se vyskytuje také obměna *pobřístlo* (jv. od Plzně a při sev. okraji doudl. nářečí). Z moravských okrajových variant tvoří na Těšínsku a Jablunkovsku kompaktní areál název *porvuslo* a ve vm. nář. (na Uherskobrodsku) se vyděluje nevelké území, pro něž je charakteristický tvar *prohřísło* (spolu se sporadickými obměnami *provřísło* a *probřísło*).

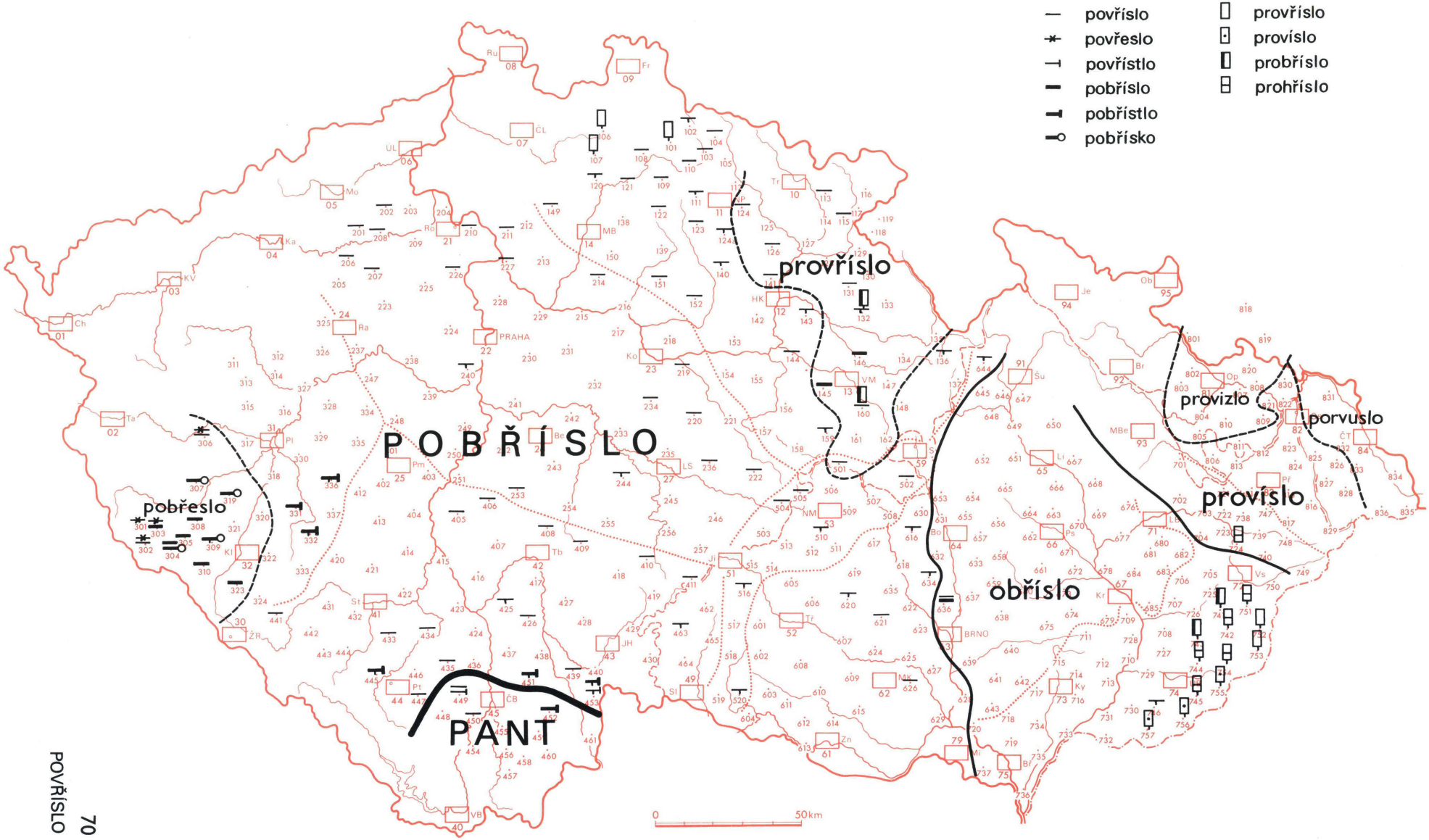
povříslo
povřeslo
povřístlo
pobříslo
pobřístlo
pobřísko
provříslo
provříslo
provísloo
probříslo
prohříslo
provříslo
POBŘÍSLO
pobřeslo
provizlo
porvuslo
provísloo
obříslo
PANT
0
50km

Výraz *povříslo*, shodný se spis. jazykem, byl zaznamenán, většinou jako dubletní, roztrouš̌eně v areálu podoby *pobříslo*, poněkud častěji v jeho vých. polovině.

Jediný odlišný lexém se vyskytuje na Doudlebsku, a to dialektismus *pant*.

V městské mluvě se tato položka nezkoumala.

4 **obříslo** jen nář.; Jg mor., SSJČ nář. — Předponou *ob-* od slovesného kořene **-verz-*, viz povříslo.
pant v sled. významu jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Band* ‚svazek‘).
pobřeslo jen nář. — Hlásková obměna z *pobříslo*, viz tam.
pobřísko jen nář. — Dem. příponou *-ko* od *pobříslo*, viz tam.
pobříslo jen nář.; Jg — Nář. hlásková změna *v* > *b*, viz povříslo.
pobřístlo jen nář. — Hlásková obměna z *pobříslo*, viz tam.
porvuslo jen nář. — Přesmykem z předpokládaného *povruslo* v návaznosti na pol. *powrósło*.
povřeslo jen nář. — Hlásková obměna z *povříslo*, viz tam.
povříslo stč. *povřieslo*, Jg, SSJČ, SSJ *povrieslo*, hluž. *powrjestło* — Psl. **poverslo* z *po-verz-slo* (kořen souvisí s *vázat*).
povřístlo jen nář. — Hlásková obměna slova *povříslo*, viz tam.
probříslo jen nář.; Jg — Hlásková obměna vzniklá záměnou retnic z *provříslo*, viz tam.
prohříslo jen nář.; Jg — Hlásková obměna výrazu *provříslo*, viz tam.
provísło jen nář.; Jg mor. — Viz povříslo a provříslo.
provizlo jen nář. — Hlásková obměna slova *provísło* (viz tam) vlivem slovesa *vázat*.
provříslo jen nář.; Jg — Z *povříslo* (viz tam) změnou předpony *po-* v *pro-* asi v důsledku adideace ke slovu *provaz*.

5 povříslo Ru 3 — povřislo Ju 2 — pobříslo Ju 5, Ru 2, 3 — pobřislo Ju 1–3, Ru 1, 2, 4 — provřislo Po 1 — provísło Ju 7 — provisło Ju 7 — obříslo Ru 5 — vobřislo Ju 4, 6

6 AJŚ 411, PLPJ 167, AJK 339, SSA 1.58, OLA 653, ALE 269

Bá

71 kolík na utahování povřísla (1046) — *mapa s. 187*

1 M roub (též 330)
roubl (též 678) — roubel (róbél 622, 626, 636) — vroubl
roubík
roublík
knutel (knutél 519, 603, 737, kň- 606, 607, 624) — knutl — knitel (km- 207–209, též kň- 505) — knitl
knebel (knéblík 723, 826, knébl 723, 738, 801)

2 Zjišťována byla nář. pojmenování pro kolík na utahování povřísla. Vedle rozdílů lexikálních byly doloženy též diference slovotvorné (*roub* × *roubl* × *roubík*) a hláskoslovné (*roubl* × *vroubl* × *roubel*, *knutel* × *knytel*).

Ve městech výzkum prováděn nebyl.

3 Na většině území Čech a na střední Moravě byla zaznamenána pojmenování se základem *roub-*. Z ostatního zkoumaného území jsou doloženy různě hláskově adaptované výrazy něm. původu.

Výraz *roub* tvoří ve stč. nář. kompaktní areál, jenž je obklopen variantou *roubík* v svč. a jzč. nář., forma *roublík* byla zaznamenána na malém území v horním Posázaví. Na záp. Roudnicku a záp. Rakovnicku se vyskytuje výraz *knytel* (též na vých. Jindřichohradecku) s hláskovou obměnou *knytl*.

Pro střední Moravu je charakteristická podoba *roubl*, na záp. okraji této velké oblasti je zaznamenána forma *roubel*, na vých. okrajích podoba *vroubl*. Pro záp. část Moravy a pro vm. nář. s Holešovskem je typické pojmenování *knutel* (v nejvých. části Valašska pak *knutl*).

Slezské dialekty (s malým přesahem na sev. okraj vm. nář.) se vydělují výrazem *knebel*.

4 **knebel** jen nář.; Bš *knebl* laš. (pol. *knebel* ‚dřevěný kolík‘, hluž. *knebl* ‚klacek, kyj‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Knebel* ‚klacek‘).
knutel jen nář.; Bš *knutel'* sloven., val., SSJČ nář. — Viz knytl.
knutl jen nář.; SSJČ nář. — Viz knytl.
knytel jen nář.; stč., Kt — Viz knytl.
knytl jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Knüttel* ‚klacek‘).
roub SSJČ říd. (Jg ‚něco uťatého, kolík‘) — Souvisí s *rubat* (to k psl. **rǫb-*).
roubel Jg, SSJČ říd. — Od **rǫbъlь*, zakončení *-el* je podporováno sousedním výrazem *knutel*.
roubík Jg, SSJČ — Formální dem. od *roub*, viz tam.
roubl jen nář.; Kt, Bš *róbl* han. — Z **rǫbъlь*, zakončení *-bl* (bez *e*) je z nepřímých pádů.
roublík jen nář. — Formální dem. od *roubl*, viz tam.
vroubl jen nář.; Kt *vrúbel*, Bš *vrúbl* dol., SSJ *vrúbeľ* — Od *roubl*; podle Mch je *v-* nenáležité, asi přikloněním k výrazu *vrub*.

5 roub Ju 3 — roubl Ju 4 — roubík Ju 5, Ru 3 — roubik Po 1, Ju 1, 2, 4 — knut Ju 7

6 —

Vj

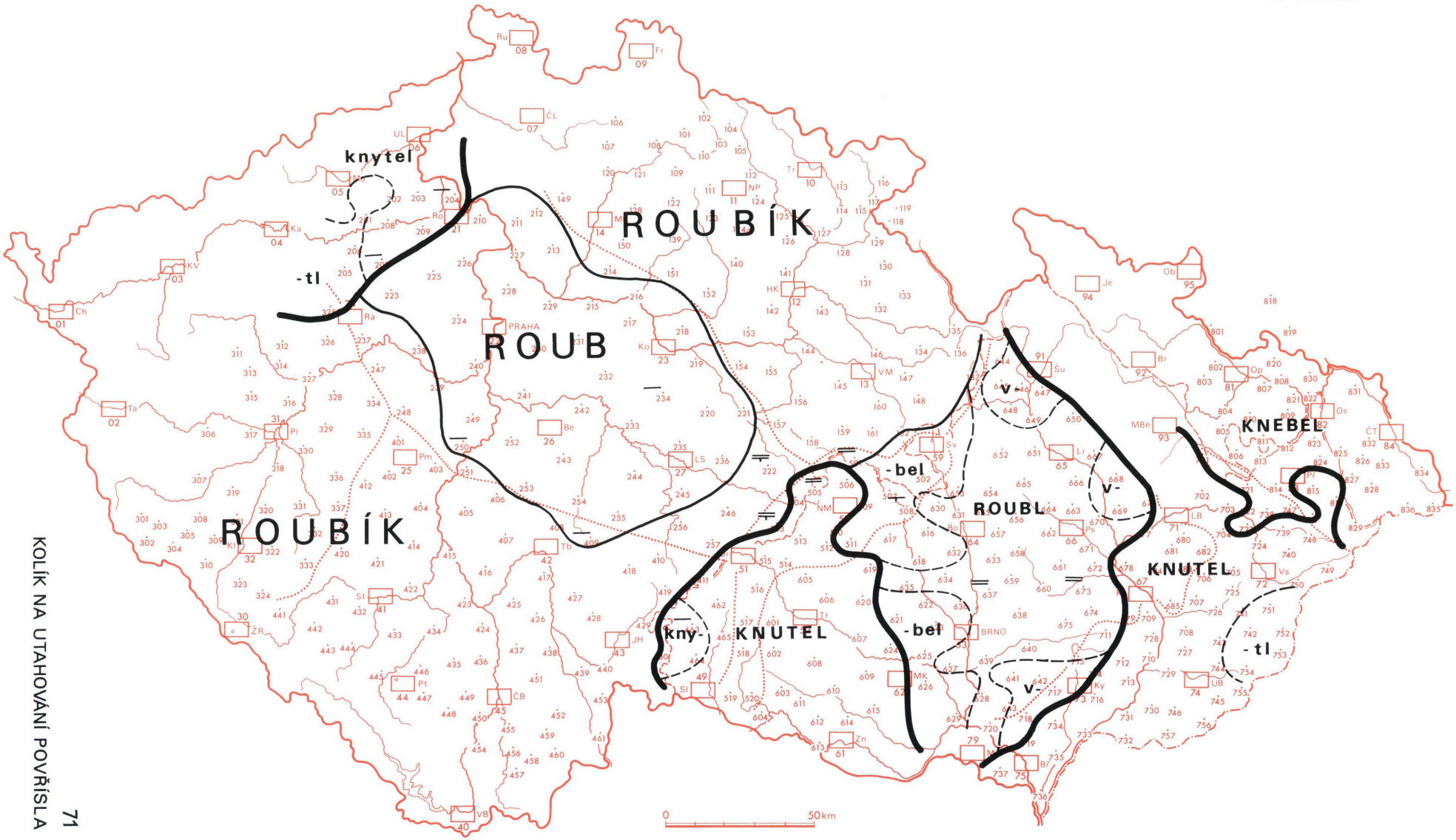

KOLÍK NA UTAHOVÁNÍ POVŘÍSLA

72 spodní část snopu (1049) — *mapa s. 189*

1 M prdel f.
prdel m. (perdelek 104, 105)
řiť f. (říť 508, 630)
řít m. (též 739) — řét (řet 646)
říťí (říťi 669, 673, řyťi 721, 747, říto 722) — řéťí (řeťi 660)
řítoví — břítoví (bři- 303, 317, 323, 324)
říťoví (též 244, 432, 638, též řéťoví 659, říťové 756)
řítová 254, 255, 409
řítofka (řiťofka 409, řitufka 830, řytufka 822)
žitoví (též 318, 626, žítoví 241, 407)
vožitoví (vožitovňí 451)
žitofka 423, 445 (žítová 423)
vožitofka 434, 435
hlava
strno 251, 253, 405
strn 252, 406
zadek 102, 118, 801
dupa
knub'e n. 818 (knuv'e 818, knuby 819)

N trňí 323, spodek 831

2 Mapa zachycuje nář. pojmenování pro spodní část snopu. Kromě rozdílů lexikálních byly zaznamenány i diference slovotvorné (např. *žitoví* × *ožitoví*; *řiť* × *řítí* × *řítoví* × *řítová*), rodové (*řít* m. × *řiť* f.; *prdel* m. × *prdel* f.; *strn* m. × *strno* n.) a hláskoslovné (např. *řítoví* × *břítoví*).

Většina pojmenování má expresivní zabarvení a některá z nich mluvčí pociťovali jako vulgární, proto je nahrazovali jiným výrazem (to se týká zejména označení *prdel*; v KLA je informátoři nahrazovali výrazem *zadek* nebo ho zcela vynechávali). Nář. označení vznikla přenesením (např. *prdel*, *řiť*, *dupa*, *zadek*, *hlava*), popř. odvozením od těchto slov (např. *řítí*, *řítoví*, *řítovka*). Výrazy s náslovným *ž-* vznikly adideací názvu *řítoví* k substantivu *žito*. K utvoření těchto pojmenování vedla opět snaha zbavit slova jejich vulgárního odstínu. Uvedený rozdíl (*žitoví* × *řítoví*) registrujeme na mapě jako lexikální; u výrazu *břítoví* předpokládáme utvoření adideací, na mapě však toto označení pojímáme jako hláskoslovnou variantu lexému *řítoví*. Substantiva *řítoví* a *říťoví* jsou odvozena od základů diferencovaných morfologicky (*řít* m., *řiť* f.), proto považujeme jejich vztah za slovotvorný.

U nář. ekvivalentu *prdel* byl často zachycen příznak ‚spodní část špatně svázaného snopu' (snop byl svázán povříslem příliš vysoko u klasů, a proto byl dole hodně rozčepýřený).

V oblasti sev. a sz. od Boskovic a na již. Šumpersku byly nář. ekvivalenty *řít* a *řiť* zaznamenány častěji v plurálové formě. Všechny odvozené výrazy od slova *řiť* (psl. **ritь* f.) mají dlouhou základovou samohlásku; dloužení je tu průvodním postupem jako např. u *prut – proutí*, stč. i *list – lístie*, vše je reflexem psl. intonace.

3 Území Čech je rozčleněno především rozdíly lexikálními, kdežto Morava a Slezsko jsou diferencovány zejména slovotvorně a hláskoslovně.

Největší rozsah má výraz *prdel* f. Dokládá se z celého území Čech, nezřídka v dubletě s jinými nář. ekvivalenty. Nedubletně se vyskytuje na území svč. nář., v Poohří, na Mělnicku a již. Mladoboleslavsku, na jihu zč. nář., na Sušicku a sv. Prachaticku. Maskulinum *prdel* se roztroušeně objevuje na okrajích sv. Čech.

Dalšími frekventovanými nář. ekvivalenty jsou pojmenování s kořenem *řit-*/*řít-* a podoby adideované ke slovu *žito*.

Výraz *řít* m. se vyskytuje ve vých. cípu střč. nář., na Svitavsku a ve výběžku již. od Nového Města na Moravě k Třebíči, v obměně *řét* pak na Zábřežsku, vých. od Litovle a sv. od Boskovic. Další areál tvoří slovo *řít* ve středním úseku vm. nář. s výběžkem na sever až k hranicím slez. dialektů. Pojmenování *řiť* f. zaujímá dvě oddělené oblasti: první je mezi Novým Městem na Moravě, Boskovicemi a Moravským Krumlovem a druhá v jv. polovině Slezska s přilehlým okrajem Valašska. Tvar *řítí* je doložen ze střední části vm. nář., ve vých. polovině střm. dialektů byl zapsán v obměně *řétí*.

Pojmenování *řítoví* zaujímá území mezi Rakovníkem, Plzní a Příbramí, dále je rozšířeno na Benešovsku, Ledečsku, v jz. Čechách a na jz. Moravě. Další samostatný areál tvoří toto označení v záp. polovině slez. nář.

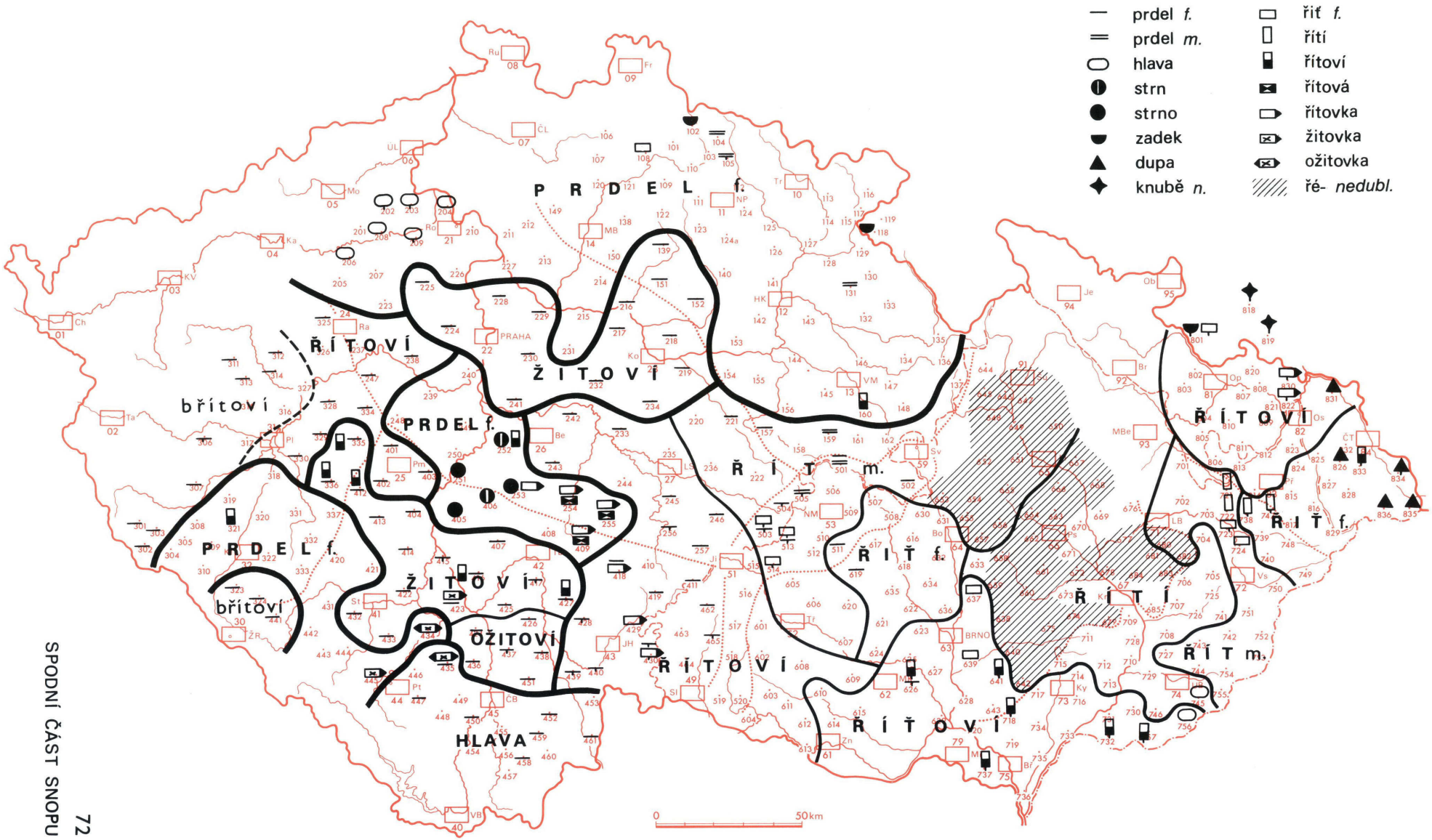

SPODNÍ ČÁST SNOPU

(roztroušeně bylo zachyceno i jinde). Podoba *břítoví* pokrývá záp. okraj zč. nář. a vytváří mikroareál na již. Klatovsku. Slovotvorná varianta *říťoví* je typická pro již. úsek střm. nář. a Slovácko.

Výrazy *řítová* a *řítovka* byly zachyceny podél hranice jzč. a střč. nář., podoba *řítovka* zasahuje až na východ od Jindřichova Hradce, objevuje se i na Hlučínsku.

Výraz *žitoví* se vyskytuje v širokém okolí Prahy a na Kolínsku, dále v oblasti mezi Strakonicemi, Příbramí a Táborem. Na sev. Českobudějovicku má slovotvornou obměnu *ožitoví*. Mezi Strakonicemi a Českými Budějovicemi jsou doložena slova *žitovka* a *ožitovka*.

V mikroareálu vých. od Příbrami jsou doloženy názvy *strn, strno*. Pojmenování *hlava* bylo zachyceno v již. Čechách na Prachaticku a Českobudějovicku, odděleně na záp. Roudnicku.

Výraz *zadek* byl ojediněle zaznamenán na sev. okrajích našeho území, označení *knubě* v zkoumaných obcích na území Polska a slovo *dupa* v přechodných nář. česko-polských.

4 **břítoví** jen nář. — Od *řítoví*, viz tam, patrně adideací k *břit* ‚ostří' z **britъ*.
dupa jen nář. (Jg, pol. – u obou ‚zadek, řiť') — Přenesením.
hlava v sled. významu jen nář. — Přenesením.
knubě n. jen nář.; pol. *knowie* — Adaptací výrazu přejatého z pol. (psl. **kъnъ* ‚něco useknutého').
ožitoví jen nář. — K *žitoví*, viz tam.
ožitovka jen nář. — K *žitovka*, viz tam.
prdel f. v sled. významu jen nář.; Kt — Přenesením.
prdel m. jen nář. — Rodová varianta výrazu *prdel* f., viz tam; maskulinum vlivem územní návaznosti k *řít* m., příp. k *zadek*.
řét m. jen nář. — Z *řít* ne zcela pravidelnou hanáckou změnou *í* > *é*.
řétí jen nář. — Z *řítí*, viz řét a řítí.
řít m. jen nář. — Rodová varianta výrazu *řiť* f., viz tam.
řiť f. jen nář.; Kt, SSJČ nář. — Přenesením.
řítí jen nář.; Kt — Hromadné substantivum od *řiť*, viz tam.
řítová jen nář. — Zpodstatnělé přídavné jméno od *řít* m., viz tam; femininum vlivem územní návaznosti k *prdel* f.
řítoví jen nář.; Kt — Hromadné substantivum od *řít* m., viz tam.
říťoví jen nář.; SSJČ nář., SSJ nář. — Hromadné substantivum od *řiť* f.
řítovka jen nář.; Kt — Od adjektiva *řítový*, popř. univerbizací.
strn m. jen nář. (Kt ‚strniště', SSJČ nář. ‚krátké stéblo u země zbylé po posečení obilí') — Rodová varianta výrazu *strno*, viz tam.
strno jen nář. (Kt u Příbrami, SSJČ nář. — u obou ‚strniště', srov. III-73 ‚strniště') — Psl. **stьrno* asi ‚stéblo (ještě bez klasu)', přenesením.
zadek v sled. významu jen nář. — Přenesením.
žitoví jen nář.; Kt — Z *řítoví*, viz tam, adideací k *žito*.
žitovka v sled. významu jen nář. — Z *řítovka*, viz tam, adideací k *žito*.

5 prdel *f.* Po 1, Ju 1–6, Ru 2, 4 — řiť *f.* Ju 7 — řít *m.* Ju 7 — říťí Ju 7 — řítoví Ru 3

6 MAGP 541, AJŚ 93, AJK 112, SSA 1.59

Ir

73 strniště (1056) — *mapa s. 191*

1 M strňišťe (strňisťe 303, 304, strhňišče 515) — strňišťe
strňisko (strňsko 707, strhňisko 506, stromňysko 701, sťerňisko 831–836, ščirňisko 835, sťerňi n. 833, 836) — strňísko — strmisko
strno
strn m. 438, 440, 457, 458

2 Zkoumala se nář. pojmenování strniště, tj. nepodmítnutého pole po pokosených obilovinách, a to bez rozlišení druhů. Paralelně se zjišťovaly též názvy žitného strniště, srov. III-74 strniště po žitě.

Položka zadaná jako slovotvorná potvrdila předpokládané diference, především ostrou hranici mezi sufixy *-iště* a *-isko*. Kromě toho byly zachyceny i méně frekventované odvozeniny *strno* n. a *strn* m. Z hláskových obměn je na mapě vyznačena podoba *strmisko* a rovněž rozdíly v kvantitě v příponách *-iště* a *-isko*.

3 Izoglosa oddělující odvozeniny na *-iště* a *-isko* (*strniště* × *strnisko*) probíhá zhruba středem zkoumaného území a člení je na část západní (s příp. *-iště*) a východní (s příp. *-isko*). Na severu připojuje k Moravě Rychnovsko a Vysokomýtsko, na jihu probíhá zhruba v linii Nové Město na Moravě – Třebíč – Znojmo, je tedy téměř totožná s izoglosou zachycující tyto slovotvorné rozdíly u položky III-74 strniště po žitě, srov. též mapu III-64 kosiště a III-102 hrabiště.

Pro většinu Čech je typická obměna s dlouhým *-í-* v sufixu, tedy *strníště* (především v oblasti střč. a svč.) a *strnísko* (na Rychnovsku a Vysokomýtsku). Podoby *strniště* se častěji užívá v jzč. nářečích a na jz. Moravě, po Čechách pak roztroušeně i jinde.

Základním moravským a slezským označením je *strnisko*, ve středu Moravy je běžná hlásková obměna *strmisko*. Je pozoruhodné, že oba tyto menší areály jsou velice kompaktní – bez jakýchkoli dublet a přesahů.

V městské mluvě v Čechách převládá název *strniště*; v makroareálu podoby *strniště* se u starší generace

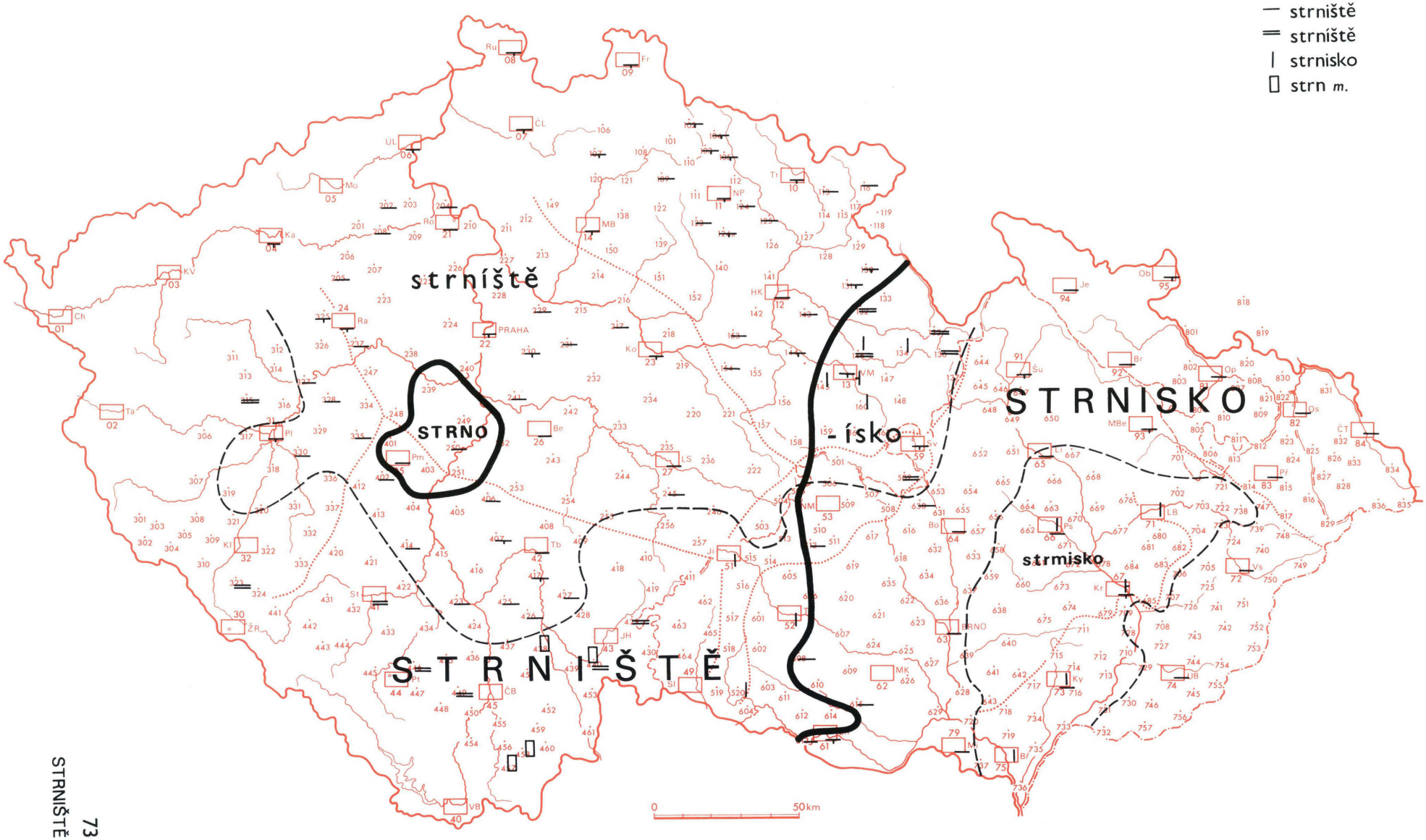
— strniště
═ strníště
| strnisko
▯ strn m.
strníště
STRNO
STRNIŠTĚ
-ísko
STRNISKO
strmisko
0
50km

místy navíc objevuje i tato varianta s krátkou samohláskou v sufixu. Na Moravě je ve městech základním označením odvozenina *strnisko*, jako dubleta nově proniká i forma *strniště*.

4 **strmisko** jen nář.; Jg mor. han. — Hlásková obměna výrazu *strnisko* příklonem k *strmět* ‚trčet, čnít‘.
strn m. jen nář.; Jg — Přenesením nář. pojmenování *strn* ‚stonek‘.
strnisko Jg, SSJČ, SSJ, pol. *ściernisko* — Od *strno*, viz tam.
strnísko jen nář. — Forma s délkou v příponě, viz strnisko.
strniště stč. *strnišče*, Jg, SSJČ, SSJ poněk. zast., hluž. *šćerńišćo* — Od *strno*, viz tam.
strníště jen nář. — Forma s délkou v příponě, viz strniště.
strno jen nář.; Jg *strní*, Kt z Příbrami, též *strní*, SSJČ nář. — K psl. **stъrno* ‚stéblo bez klasu‘.

5 strňišťe Ju 1–3, 5, Ru 2, 5 — strňíšťe Po 1, Ju 1–3, Ru 1, 3 — strňisko Ju 2, 6, 7, Ru 4 — strňísko Ju 2, 4, 6 — štupl *m.* Po 1

6 AJŠ III 286, PLPJ 330, AJPP 272, ALK 187, SSA 1.37, OLA 585, ALE 270

Bá

74 strniště po žitě (1059) — *mapa s. 193*

1 M žitňišťe (žítňišťe 303, 305) — žitňíšťe
žitňisko (též 146, 506, 618) — žitňísko 133, 145, 146, 159, 162
režňíšťe 115, 129, 130 (rejžňíšťe 129)
říšťe 135, 236, 246, 645 (řišťe 510)
ržisko
režňisko (též 160, réžňisko 701, 718, 755, řaňisko 801) — režňísko
obilňisko 814, 825, 826 (obilisko 828)
žitní strňišťe
žitní strňisko

2 Mapa zobrazuje územní rozložení nář. ekvivalentů označujících strniště po žitě. Jsou zachyceny především názvy jednoslovné, slovní spojení byla mapována pouze v oblastech, kde mají charakter termínu.

Rozdíly se projevují ve všech jazykových rovinách. Základní jsou diference lexikální a slovotvorné (*žitniště* × *žitnisko*, *režnisko* × *ržisko* × *režniště* × *říště* /z pův. *ržiště*/), hláskové rozdíly se omezují pouze na odlišnou kvantitu v sufixech *-iště* a *-isko*.

Místy se vyskytly určité sémantické odlišnosti. Pojmenování *říště* totiž někde označuje jak žitné strniště, tak i pole po žitě mělce zorané (podmítnuté) a výrazu *žitnisko* se může užít též ve významu ‚žitná sláma‘, nebo dokonce ‚pole oseté žitem‘. Slova v těchto odlišných významech se nemapovala.

3 Téměř všechna pojmenování jsou tvořena od subst. *žito* (převážně v Čechách) a obl. mor. *rež* (na většině Moravy a ve Slezsku), pouze v již. skupině slez. nářečí se nedubletně vyskytuje i název *obilnisko* odvozený od dialektismu *obilí* ‚žito‘, srov. III-54 žito.

Základním českým označením je *žitniště*, na Moravě převládá *režnisko*. Severojižní izoglosa oddělující tyto dva lexikální makroareály přičleňuje na severu k Moravě celé vých. Čechy (na tomto území se užívá obměny *režnísko*), na Novoměstsku pak ustupuje k východu a od Boskovic sleduje tok řeky Svitavy. Na části Moravy (od Svitavy k západu až po Třebíč) je mezi makroareály výrazů *žitniště* a *režnisko* vklíněno území „přechodového“ pojmenování *žitnisko*, pokračující směrem na sever (v areálu formy *režnísko* – na širším Vysokomýtsku a Podorlicku) podobou *žitnísko*. Název *žitniště*, shodný se spis. jazykem, je typický pro většinu nář. jzč., na ostatním území Čech se užívá kvantitativní obměny *žitníště*. Na vých. okraji slezských nářečí (na Těšínsku, Jablunkovsku a v b. 818) tvoří souvislý areál odvozenina *ržisko*.

Z méně frekventovaných označení byla zachycena varianta *režniště* (na Rychnovsku) a *říště* (roztrouseně v horním Posázaví, v Podorlicku a na Zábřežsku).

Kromě jednoslovných názvů byla v průběhu výzkumu zapsána i slovní spojení jako *žitné strniště/-isko*, *ž. strno*, *režné strniště/-isko*, *s. po žitě*, která se objevují spíše jako opisné fakultativní dublety bez výrazného územního vymezení – častěji však v Čechách. Pouze ve dvou areálech (na jz. Brněnsku a dále na Telečsku a vých. Doudlebsku) funguje spojení *žitné strniště/-isko* jako označení základní, a proto bylo v těchto případech mapováno.

4 Všechna pojmenování jsou tvořena od základů *obilí*, *rež* a *žito* sufixy *-isko* (*-ísko*) nebo *-iště* (*-íště*).
obilnisko jen nář. (SSJČ *obilniště* řid. ‚obilné pole‘)
režnisko Kt, SSJČ obl. mor. (SSJ *ražnisko* ‚pole, na kterém je nebo bylo zaseté žito‘)
režnísko jen nář.
režniště SSJČ obl. mor., SSJ *ražnište*
režníště jen nář.

žitniště
žitniště
žitnísko
režniště
říště
obilnisko
žitné strniště
žitné strnisko
nedubl.
Žitniště
režnisko
REŽNISKO
RŽISKO
ŽITNISKO
ŽITNIŠTĚ
0
50km

ržisko jen nář.; Kt z Ostravska, hluž. *ržiš„o, žriš„o*
říště jen nář.; Jg, SSJČ obl., dluž. *ržišćo* — Splynutím konsonantů *r* a *ž*.
žitné strnisko slovní spojení adj. *žitné* (k *žito*) a subst. *strnisko*
žitné strniště slovní spojení adj. *žitné* (k *žito*) a subst. *strniště*
žitnisko jen nář.; SSJČ nář. (i ‚pole oseté žitem', Kt ‚pole po žitě'), pol. *żytnisko*, hluž. *žitnišćo*
žitnísko jen nář.
žitniště Jg i *žitiště* (*žitniště* též ‚pole oseté žitem'), SSJČ (i ‚žitné pole')
žitníště jen nář.

5 žitňišťe Ju 3 — žitňíšťe Po 1, Ju 2, 3 — žitňisko Ju 7 — žitňísko Ju 4 — režňisko Ju 7 — žitní strňišťe/-íšťe Ju 1, 2, 5 — s. po žiťe Ju 1, Ru 4 — s. po žitu Ru 3 — režné strňisko Ju 6, Ru 5

6 MAGP 537, AJŚ 82a, OLA 586

Bá

75 shrabané zbytky obilí na strništi (1054) — *mapa s. 195*

1 M hrapky
hrabački 327
shrapky
pohrapky (ohrapky 701)
záhrapky 661, 750, 828, 833, 836
hrabany
hrabanka (schrabanka 213)
hrabanki — hrabánky
schrabini 139, 155, 216, 217, 219
pohrabiny (pohraboviny 724)
hrabance (zhrabance 730)
pohrabance 644, 685, 712, 713
pohrabúfky 673, 712, 729, 731, 733
hraboňina, hraboňena 224
hrabaňisko 733, 735 (zhrabaňisko 720)
drchanka 324, 333, 441, 442, 444
drchaňice 443, 444
rušenka 444, 445
mrva
hřebeňe
splaški
splaška (splaženka 424)
S romlovački, romlánki 306 nedubl., smyky 806, zavałky 827
N maťchanka 206

2 Mapa sleduje nářeční rozdíly v označení shrabaných zbytků obilí na strništi, ať už zbytků shrabaných do řádků, nebo do jiných útvarů.

Vedle víceméně okrajových lexikálních rozdílů vystupují četné diference slovotvorné (např. *hrabky* × *pohrabky* × *shrabky* × *pohrabiny* × *shrabiny* × *hrabance* × *pohrabance* × *hrabany* × *hrabanisko* × *pohraboviny* × *pohrabůvky*). Zejména v Čechách dochází k častému prolínání slov s předponami *s-* a *po-* (*shrabiny, pohrabiny, shrabky, pohrabky*). Za povšimnutí stojí, že převážná část pojmenování je v množném čísle.

Spisovný jazyk má pro sledovanou reálii slova *hrabanka, pohrabky* a *shrabky*. Výrazy *drchanice, drchanka* jsou hodnoceny jako obecně české. Jungmann registruje ve svém slovníku celou řadu označení, překvapivě však nikoli slovo *shrabky*, jež zabírá velkou oblast Čech i Moravy.

Všechny výrazy mají slovesné základy. Pojmenování *drchanka, rušenka, mrva* (a patrně i *romlovačky*) vycházejí ze sloves s významem ‚rozdrolit, poničit, porušit, zmuchlat', názvy *hrabky, smyky, zavalky* (snad také *splažky*) a jejich varianty pak ze slovesných základů vyjadřujících pohyb ‚hrabání, hrnutí, smýkání, valení'.

Ve Slezsku je pro shrabané zbytky obilí běžný název *mrva*. Širokými hráběmi nebo hrabačkou shrabané zbytky obilí ležící na poli v řádcích se však pojmenovávají zvláštním výrazem *hřebeně*, v bodě 806 *smyky* a v bodě 827 *závalky*. Jako pojmenování pro poněkud odlišnou reálii jsme mapovali výraz *hřebeně* menší značkou.

Naši mapu lze srovnat s mapou, která zaznamenává nářeční označení pro zcuchanou slámu (srov. III-84); výrazy pro obě jmenované reálie se totiž místy překrývají (např. *drchanka, splaženka, mrva*).

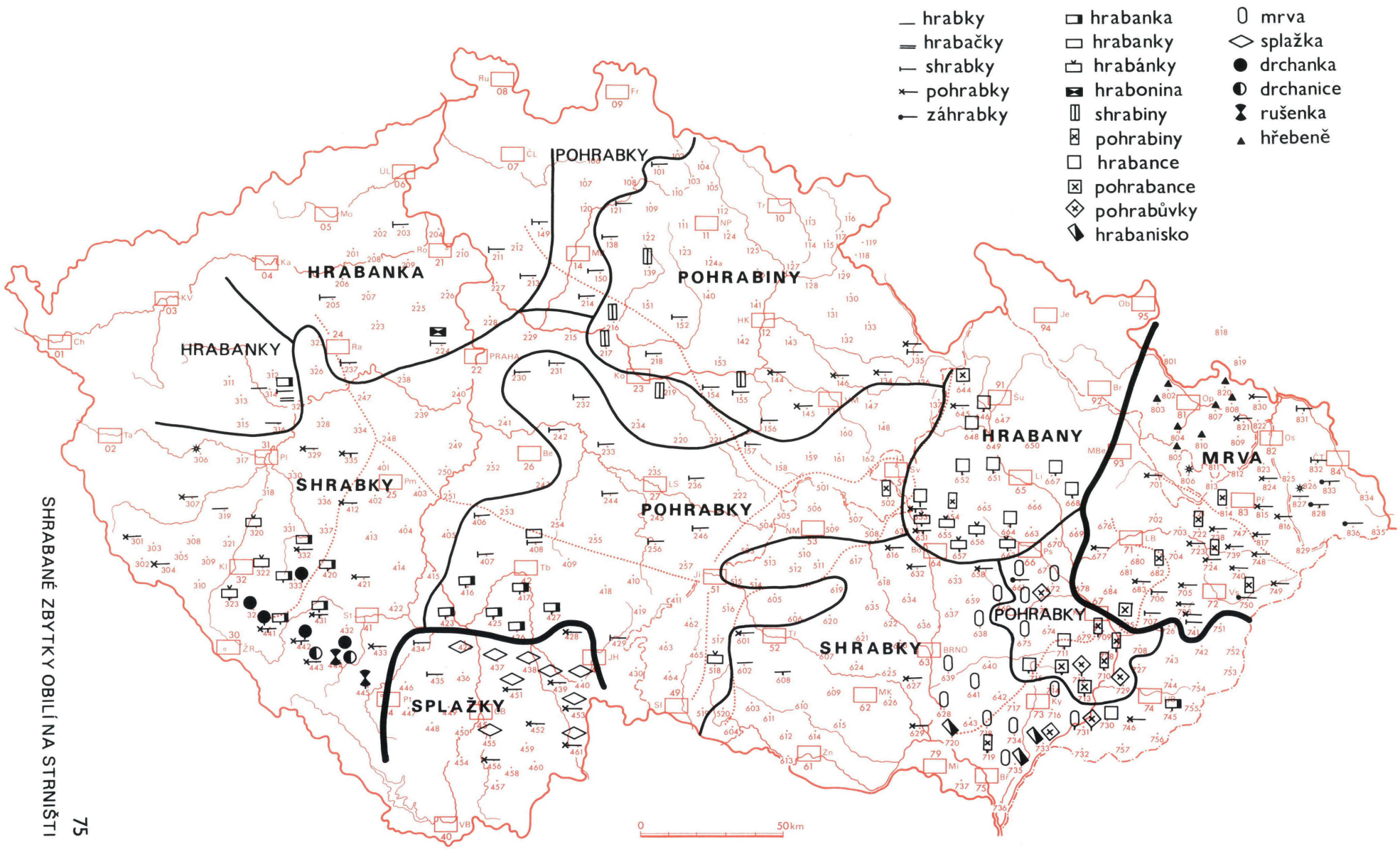
hrabky
hrabačky
shrabky
pohrabky
záhrabky
hrabanka
hrabanky
hrabánky
hrabonina
shrabiny
pohrabiny
hrabance
pohrabance
pohrabůvky
hrabanisko
mrva
splažka
drchanka
drchanice
rušenka
hřebeně
HRABANKA
HRABANKY
POHRABKY
POHRABINY
SHRABKY
POHRABKY
HRABANY
MRVA
POHRABKY
SHRABKY
SPLAŽKY
0
50km

3 Převážnou část území pokrývají výrazy související se slovesem *hrabat*, slova s jinými základy zabírají oblasti menší a spíše okrajové.

Výrazné postavení v celém souboru zaujímají pojmenování *shrabky* a *pohrabky*, která se mimo své velké kompaktní areály vyskytují také rozptýleně po celém území.

Výraz *shrabky* tvoří územní celky v jihozápadní části Čech (s výběžky až na Benešovsko a Kolínsko) a na jižní polovině Moravy, slovotvorná obměna *shrabiny* se objevuje podél hranice svč. a střč. nář., jiná varianta – *záhrabky* – je v přechodných nářečích čes.-pol.

Výraz *pohrabky* vytváří tři souvislé areály, a to především ve východní části Čech s výběžkem až na Táborsko a k Praze a v přilehlých česko-moravských nářečích, dále na území mezi Prostějovem, Kroměříží, Uherským Brodem a Kyjovem, třetí areál pak na Mladoboleslavsku a v Podještědí.

Oblast svč. nář. (bez okrajových záp. a již. úseků) zaujímá výraz *pohrabiny*; ten se sporadicky vyskytuje i ve vm. nářečích. Další slovotvorné varianty *pohrabůvky* a *pohrabance* byly zachyceny na Uherskohradišťsku.

Na širokém okraji severozápadních Čech s centrem na Roudnicku se nachází areál slova *hrabanka*, k tomuto území jižně přiléhá oblast varianty v mn. č. *hrabanky*. Pojmenování *hrabanka*, *hrabánky* se nacházejí rovněž na Klatovsku a Strakonicku, *hrabanka* dále také na jih od Tábora a obměna *hrabánky* též v oblasti mezi Boskovicemi a Prostějovem, kde navazuje na širší území výskytu slova *hrabany* (Zábřežsko a Litovelsko). Z dalších slovotvorných variant byly zapsány *hrabance* zejména v centrálním úseku střm. nář., *hrabanisko* na sever od Břeclavi, *hrabonina*, *hraboněna* v okolí Prahy a *hrabačky* na sever od Plzně.

Na jihu Čech (na Prachaticku a širším Českobudějovicku) se objevuje ekvivalent *splažky* pl., popř. dubletní varianta *splažka* sg.

Pro slezská nářečí, severní část vm. nář. a sv. část střm. nář. je příznačný název *mrva*. Na Opavsku byl mapován také výraz *hřebeně*.

Další označení mají charakter okrajových regionalismů. Na Klatovsku a Prachaticku se nalézají nářeční ekvivalenty *drchanka*, *drchanice*, na Prachaticku i *rušenka* a v stříbrském ostrůvku ojedinělá slova *romlovačky*, *romlánky*.

4 **drchanice, drchanka** Jg, SSJČ též *drchačka*, *drchanina*, *drchlanice* řid., vše ob. ‚zcuchaná sláma‘ — K *drchat* ‚cuchat‘.
hrabačky v sled. významu jen nář. — K *hrabat*.
hrabance, hrabanisko jen nář. — K *hrabat*.
hrabanka, hrabanky Jg, SSJČ, SSJ — K *hrabat*.
hrabánky jen nář. — Hlásková obměna výrazu *hrabanky*.
hrabany jen nář. — K *hrabat*.
hrabky v sled. významu jen nář. — K *hrabat*, psl. **grabati*.
hrabonina, hraboněna jen nář.; stč. *hrabanicě*, *hrabanina*, SSJ *hrabanica*, hluž. *hrabanina* (Jg *hrabanina* ‚shrabané jehličí‘) — K *hrabat*.
hřebeně jen nář. — Přenesením na základě podobnosti (*hřebeň* nář. ‚hřeben‘).
mrva v sled. významu jen nář. (Jg mor. a pol. *mierzwa* též ‚zcuchaná sláma‘, SSJ ‚zcuchaná sláma‘) — K nář. *mrvit* ‚cuchat‘.
pohrabance jen nář. — K *pohrabat*.
pohrabiny Kt, SSJČ zeměd. — K *pohrabat*.
pohrabky Jg, SSJČ zeměd., SSJ, pol. *pograbki*, hluž. *pohrabki* — K *pohrabat*.
pohrabůvky jen nář.; Kt — K *pohrabat*.
romlánky, romlovačky jen nář. — Patrně adaptací výrazu přejatého z něm.
rušenka jen nář. (Jg ‚drobná sláma‘) — K *rušiti* ‚trhat‘, popř. k nář. ‚hýbat‘.
shrabiny jen nář. — K *shrabat*.
shrabky Kt („co se po prvním hrabání ještě shrabe“), SSJČ zeměd., pol. *zgrabki* — K *shrabat*.
smyky v sled. významu jen nář. — K *smýkat* ‚sem tam pohybovat‘.
splažka, splažky jen nář.; Jg *splažky* pl., *splaženka*, *splažená sláma*, *plažená sláma* — Patrně k nář. *plazit* ‚smýkat‘ (stč. *plaziti* ‚vléci, smýkat, táhnout po zemi‘, Kt *splasat* ‚zcuchat‘).
záhrabky jen nář.; pol. *zagrabki*, hluž. *zahrabki* — K *zahrabat*.
závalky v sled. významu jen nář. — K nář. *zavalit* ‚stočit, zavinout‘.

5 shrapki Po 1, Ju 3, 6, Ru 2, 4 — pohrapki Ju 4, 5, Ru 3 — schrabini Ru 5 — pohrabini Po 1, Ju 1, 2 — mrva Ju 7

6 —

Bt

76 cep (656) — *mapa s. 197*

Ačkoli se u nás na větších zemědělských usedlostech už málem sto let mlátí obilí mlátičkami (poháněnými nejprve parními stroji a žentoury, později elektrickými motory), do kolektivizace našeho zemědělství v 50. letech 20. století bylo mlácení cepy zcela běžné. Jen cepy se totiž muselo mlátit žito, aby se získala dlouhá, nezcuchaná sláma na zhotovení povřísel. Neudivuje tedy, že nář. pojmenování jednotlivých částí cepu se podařilo zachytit velmi spolehlivě. Na označení části cepu byly orientovány také otázky v KLA. Výsledky našeho výzkumu jsme konfrontovali s materiálem uvedené ankety a zčásti jsme jím naše údaje doplnili.

Cep se skládá ze dvou hlavních částí: z bijáku a z držáku. Na jejich konci jsou upevněny kožené objímky

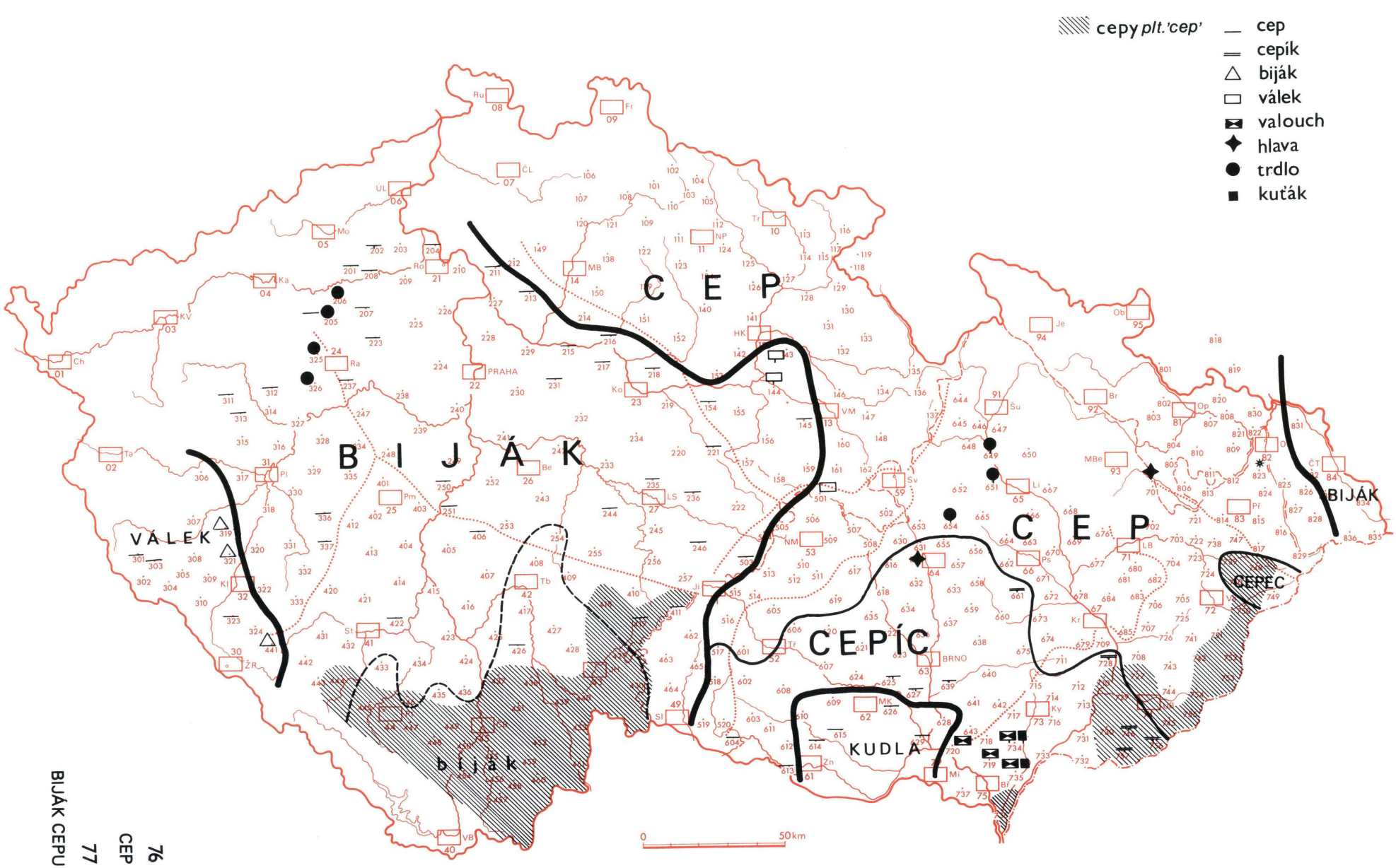

76 CEP

77 BIJÁK CEPU

– ošití, jež jsou spojeny řemínkem – svorníkem. Všechny tyto čtyři reálie byly předmětem našeho zkoumání. Jejich pojmenování jsou probírána ve čtyřech položkách.

1 M cep
cepy plt.

2 Otázka sledovala tvar plt. pro pojmenování cepu jako celku. Územní rozšíření slova *cepy* plt. (např. *máme doma jedny cepy* ‚máme doma jeden cep‘) je zachyceno na mapě 77- biják cepu šrafováním.

3 Jen pl. formu *cepy* máme doloženu z Prachaticka, Českobudějovicka a Jindřichohradecka s výběžkem až k Jihlavě. Na Moravě se v reliktech dokládá z Uherskobrodska, z úzkého pruhu obcí podél slovenských hranic a z vých. Vsetínska. Na ostatním zkoumaném území je běžná sg. forma *cep*.

4 **cep** stč. *cěp*, Jg, SSJČ, SSJ říd., pol. říd. — Psl. **cěpъ* k slovesu *cěpiti* ‚štěpiti‘; podle Mch se „cep jeví jako jediné dřevo vyznačené rozštěpem“ (pův. měl cep podobu hole s proštěpem, do něhož byla zasazena destička, jíž se mlátilo).

cepy plt. jako plt. jen nář.; Jg, SSJ, pol., dluž.

5 Ze zahraničních lokalit byla doložena jen sg. forma *cep*.

6 OLA 660, ALE 273

Bh

77 biják cepu (658) — *mapa s. 197*

1 M cep
cepec (též 755)
cepíc
cepík 661, 728, 746, 756, 757
biják — biják (též 312, 327)
trdlo (trlo 206)
válek
valúch 719, 720, 734, 735
kudla
hlava 631, 701
kuťák 734, 735
S klabak 823

2 Biják je asi půlmetrový dřevěný váleček volně upevněný řemínkem k držáku; jím se mlátí obilí rozprostřené na mlatě. Nář. výrazy pro tuto reálii se liší jednak lexikálně, jednak slovotvorně (např. *cep* × *cepíc* × *cepík*), jednak hláskoslovně (*biják* × *bíják*). Z řady výrazů se vymyká slovo *kuťák*; jím se označuje biják zpevněný železným kováním.

3 Největší územní rozšíření má v sledovaném významu slovo *cep* a jeho odvozeniny. Uvedené slovo zabírá oblast svč. nářečí (s přesahy do nářečí střč.), větší (sev.) část nářečí českomoravských, sev. polovinu nář. střm., téměř celou oblast slez. nářečí (bez pásu přechodových nářečí česko-polských) a sev. polovinu nář. vm. Slovotvorná varianta *cepíc* zahrnuje území od Třebíče, Boskovic a Prostějova k jihu. Zejména na Uherskobrodsku se vyskytuje také ve variantě *cepík*. Forma *cepec* vytváří mikroareál na sev. Valašsku.

Výraz *biják*, shodný se spisovným jazykem, je rozšířen v oblasti střč. a na větší části jzč. nářečí, dále na záp. Vysokomýtsku a odděleně ještě v přechodových nářečích česko-polských. Na Prachaticku, Českobudějovicku, Táborsku a Jindřichohradecku má hláskoslovnou obměnu *bíják*.

Ostatní výrazy tvoří menší územní celky. Tak slovo *trdlo* je charakteristické pro úzký nejzápadnější okraj Čech (záp. a sz. Rakovnicko) a pro několik lokalit záp. od Litovle. Další pojmenování *kudla* je rozšířeno na již. Moravě mezi městy Mor. Krumlov, Znojmo a Mikulov. Výraz *válek* je běžný na záp. a již. Klatovsku a víceméně ojediněle se vyskytuje ještě mezi Hradcem Králové a Vysokým Mýtem. Slovotvorná obměna *valouch* je doložena ze sev. Břeclavska. Vedle ní se zde vzácně užívá též slova *kuťák*, ale to označuje biják speciální, srov. zde 2.

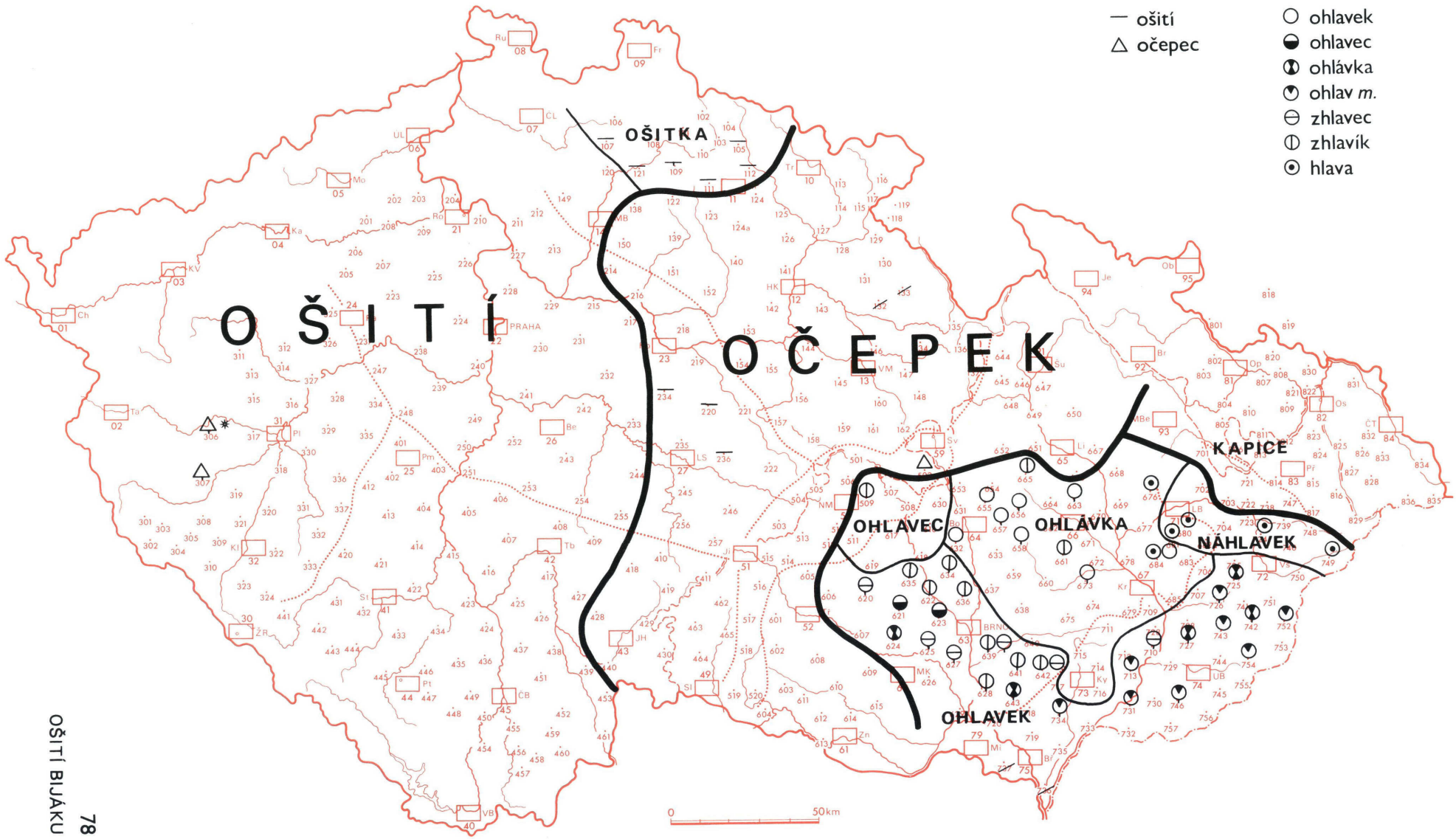
— ošití
△ očepec
○ ohlavek
◒ ohlavec
◐ ohlávka
◔ ohlav m.
⊖ zhlavec
◫ zhlavík
⊙ hlava
OŠITKA
OŠITÍ
OČEPEK
KAPICE
OHLAVEC
OHLÁVKA
NÁHLAVEK
OHLAVEK
0
50km

4 **biják** Jg též *bijáček* „kyj krátký u cepu“, SSJČ, pol. *bijak*, dluž. *bick* — Od *bíti*.
bíják jen nář. — Od *bíti*; dloužení kmenové samohlásky patrně jako důsledek rozložené měkké retnice.
cep v sled. významu jen nář.; Jg — Přenesením pojmenování celku na část (SSJČ ‚zeměd. nářadí na mlácení obilí‘).
cepec jen nář. — Od *cep* specifikačním sufixem.
cepíc jen nář.; Jg slc. — Viz cepec.
cepík jen nář.; Jg slc., Kt též *cepice* f., SSJ, pol. *cepak* — Viz cepec.
hlava v sled. významu jen nář.; Jg — Přenesením (SSJČ ‚nejhořejší část něčeho‘).
klabák jen nář. — Nejasné, snad z něm. *Kloben* ‚poleno‘, které bylo kontaminováno s *klepák, klapák* ‚věc sloužící ke klepání, klapání‘.
kudla jen nář. — Málo jasné, nelze vyloučit odvození od *kouti* (srov. kuťák).
kuťák jen nář. — Ke *kuji, kouti*; šlo o biják okovaný, „okutý“ (na ječmen).
trdlo v sled. významu jen nář. (Jg i SSJČ ‚váleček na mandlování prádla‘, pol. *tarło* ‚topůrko‘) — K *třít*i.
válek SSJČ, Kt (SSJ *válok* ‚nástroj na válcování pole‘) — Specifikačním sufixem od *vál* ‚válec‘.
valouch jen nář. — Viz válek.

5 cep Po 1, Ju 2–7 — cepofka Ru 1, 3 — biják Ju 1–3, Ru 1–5

6 AJŠ 114, AJPP 110b, AJK 111, SSA 110b, OLA 663

Bh

78 ošití bijáku (659) — *mapa s. 199*

1 M (v)ošiťí (pošiťí 149, 211, 226, 244, (v)opšiťí 112, 205, 209, 220, 309–311, 323, 327, 447)
vošitka (vošítka 107, 108, vopšifka 107, 121)
(v)očepek (óčepek 650)
vočepec 307, 502 (vočapec 306, 307, čepec 306, čapka 306)
hlava
ohlav m.
(v)ohláfka
(v)ohlavek (ohlávek 663, 673, 684, 707, 718, 728, 732, 750)
vohlavec
zhlavec
zhlavík (zhlavi 665, zhlavíc 509)
náhlavek
kapica (kapa 819, 830)
S trišlhauba 306
N hocho 626, hóžev 604, 617, obrúčka 736, pochva 671, svršec 732, svršek 631, vázáňí 202, 335, 441, vobojek 605, vočko 615, voko 651

2 Horní část bijáku cepu byla opatřena koženým obložením. Šlo o široký pruh kůže, který byl k dřevu bijáku přivázán řemínkem nebo byl přitlučen hřebíky. Poutko tohoto ošití sloužilo k prostrčení silnějšího řemínku, jímž se připojoval biják k poutku koženého ošití na držáku.

Nář. pojmenování ošití bijáku se liší lexikálně, slovotvorně (např. *ohlav* × *ohlavec* × *ohlávek* × *náhlavek* × *zhlavec* × *zhlavík*, *očepec* × *očepek*) a gramatickým rodem (např. *ohlávka* × *ohlavek*).

Motivačně vycházejí pojmenování z představy, že jde o reálii ošitou kolem bijáku (*ošití*, *ošitka*) nebo že ošití je na horním konci bijáku a připomíná hlavu, popř. hlavu zabalenou do pokrývky (např. *očepec*) nebo část koňského postroje (např. *ohlávka*, *náhlavek*, *ohlavec*).

Nemapovali jsme podoby *pošití* a *obšití*, protože nevytvářejí souvislejší oblastní celky a protože tyto podoby nebyly potvrzeny KLA. Jde patrně o novější tvary vzniklé adideací k běžnějším slovesům *obšít* a *pošít*.

Srovnání s bohatým materiálem z KLA umožnilo vyloučit některá pojmenování neterminologické povahy (srov. odd. N) a zároveň potvrdilo označení zapsaná přímým terénním výzkumem jen ojediněle.

3 Jazyková situace v Čechách je na rozdíl od Moravy jednoduchá. Celé zkoumané území se podle lexikálních základů člení na čtyři oblasti.

Největší územní rozsah má slovo *ošití*; zabírá větší záp. část Čech. Slovotvorná varianta *ošitka* je omezena na sev. okraj svč. nářečí (území sev. od Mladé Boleslavi a Nové Paky). Dále k východu se rozprostírá rozsáhlé teritorium výrazu *očepek*. Zasahuje až na záp. a sev. Moravu po linii Litovel – Nové Město na Moravě – Třebíč – Moravský Krumlov. Slez. nář. a přilehlý úzký okraj Valašska se vyčleňují označením *kapice*. Zbytek střední a východní Moravy je nářečně značně pestrý. Všechny slovotvorné varianty jsou tu odvozeny od základu *hlav-*.

Střední Morava s Kyjovskem se vyděluje formou *ohlávka*. Územně s uvedenou formou sousedí podoba *ohlavek*, jež zabírá široký pruh obcí vých. Třebíčska, Brněnska, Břeclavska, Uherskobrodska a již. Vsetínska.

držák
držadlo
držadlí
cepovice
cepůvka
cepisko
hůl
hůlka
násada
CEPOVKA
DRŽÁK
HŮL
HŮLKA
DRŽADLÍN
0
50km

Tatáž podoba (zpravidla dubletně) se vyskytuje také mezi Boskovicemi a Prostějovem. V oblasti slova *ohlavek* byly zapsány ještě další odvozeniny od téhož základu, a to *zhlavík* (zvl. severně a jv. od Brna), *ohlav* (porůznu ve vm. nářečích) a *zhlavec* (již. od Brna). Varianta *ohlavec* tvoří mikroareál mezi Novým Městem na Moravě a Boskovicemi, varianta *náhlavek* je typická pro pruh obcí sev. Valašska, slovo *hlava* se nepříliš hojně vyskytuje zvl. na širším Lipnicku.

4 **hlava** v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚věc připomínající hlavu‘) — Přenesením.
kapice jen nář.; Kt mor. a slez., pol. nář. *kapica*, dluž. *kapa* (stč. *kapicě*, SSJČ *kapuce*, u obou ‚kápě, kukla‘) — Přenesením.
náhlavek v sled. významu jen nář.; Jg mor. (SSJČ zast. ‚ohlávka koně‘) — Z předložkového spojení *na hlavě*.
očepec jen nář.; Kt *čepec* — Viz očepek.
očepek Jg, SSJČ zeměd. — Deverbativum od *očepit* ‚opatřit čepcem‘.
ohlav m. v sled. významu jen nář. — Z předložkového spojení (co je) *ob hlavu* ‚okolo hlavy‘, popř. desufixací od *ohlávek*.
ohlavec v sled. významu jen nář. — Z předložkového spojení (co je) *ob hlavu* ‚okolo hlavy‘.
ohlavek v sled. významu jen nář. — Viz ohlavec.
ohlávka v sled. významu jen nář. — Viz ohlavec.
ošití Jg, SSJČ zeměd. — K *ošít*, konkretizací slovesného substantiva.
ošitka v sled. významu jen nář.; Jg (SSJČ ‚nádoba upletená ze slámy‘) — K *ošívat*.
tríšlhauba jen nář. — Adaptací výrazu něm. původu (*Drischelhaube*).
zhlavec v sled. významu jen nář. — Východiskem je **vъz-golvьje* ‚co je nad hlavou‘, popř. ‚co je proti hlavě‘.
zhlavík jen nář. — Viz zhlavec.

5 vošiťí Ju 3 — vopšiťi Ju 1 — vočepek Ju 1, 4 — wočep Po 1 — čepek Po 1, Ru 1–3 — húžva Ju 7

6 AJPP 111

Bh

79 držák cepu (657) — *mapa s. 201*

1 M cepovka — cepuvka
cepovica
cepisko 147, 821, 825, 836 (cepišťe 107, 118)
húl
húlka (húka 732)
držák (dźeržok 831–836)
držadlín
držadlo (držadlišťe 408)
držadlí 439, 440, 461
násada
N držeňí 331, loska 832, rahénko 510, rukovjeť 736, topúrko 615, tička 306

2 Nářeční pojmenování dřevěné hůlky, k níž je připevněn biják, se liší lexikálně, hojně též slovotvorně (*cepovka* × *cepovice* × *cepisko* × *cepiště*; *držák* × *držadlo* × *držadlí* × *držadlín*; *hůl* × *hůlka*) a jen málo hláskoslovně (*cepovka* × *cepůvka*).

Vedle skutečných jednoznačných termínů, výrazů tvořených specifikačními sufixy (*cepovice*, *cepisko*, *cepovka*, *držadlín*, *držadlí*), se na velkém území uplatňují výrazy obecnějšího významu, které označují jakoukoli tyč k držení (*držadlo*, *držák*, *hůl*, *hůlka*, *násada*). Vzhledem k situačnímu nebo kontextovému zakotvení většiny nářečních promluv není pojmenování s obecnějším významem na závadu. Pokud informátorům nejednoznačnost vadila, zpřesňovali tyto výrazy atributy *cepový*, *od cepu*, *k cepu*, např. *cepová hůlka*, *násada k cepu*, *držák od cepu*. Pojmenování tohoto typu nesledujeme, protože se jich v běžném hovoru většinou neužívá.

3 Většinou byly zapsány výrazy s obecnějším významem, jen na menším území se vyskytují označení jednoznačně terminologická.

Výraz *cepovka* zabírá téměř celé území svč. nářečí (bez nejvýchodnějšího okraje) a část střč. nářečí s centrem v Polabí. Na Vysokomýtsku byla zpravidla v dubletách zachycena též slovotvorná obměna *cepůvka*. Forma *cepovice* vytváří menší kompaktní celek na stř. Moravě zejména mezi městy Prostějov, Kroměříž, Lipník nad Bečvou. Další varianta *cepisko* (*cepiště*) se dokládá velmi řídce ze slezských a svč. nářečí.

Výrazy od základu *drž-* jsou charakteristické zejména pro záp. polovinu Čech. Podoba *držák* pokrývá velké území od záp. hranic zhruba po linii Roudnice – Praha – Benešov – Tábor – Jindřichův Hradec. Odděleně se vyskytuje ještě v přechodových nářečích česko-polských. Již. Českobudějovicko se vyčleňuje slovotvornou variantou *držadlín*. Víceméně ojedinělé jsou podoby *držadlí* (již. od Jindřichova Hradce) a *držadlo* (podél hranic slov *držadlín* a *držák*).

svorka
svoren
cvůrka, cvorka
švihel
švih
řemen
ÚVAZEK
svůrka
svůra
SVORNÍK
svůr
svůrka
svírka
SVORA
ŠVIHEL
SVORKA
schůr
TŘENOVÉŽ
svůrka
SVOR
SVORA
0
50km

Výraz *hůlka* je běžný ve Slezsku, na celé Moravě a na přilehlé části Čech (na Ledečsku, Jindřichohradecku, vých. Táborsku a na úzkém východním okraji svč. nářečí). Na Ledečsku a Jindřichohradecku se forma *hůlka* střídá s formou *hůl*.

Obecnější význam má i slovo *násada*. Jeho výskyt – vždy dubletní – je soustředěn na okraj záp. Čech a na malá území sev. od Jindřichova Hradce a záp. od Hlinska.

4 **cepisko** jen nář.; Jg též *cepiště*, SSJ, pol. též *cepowisko* — Od *cep*.
cepovice jen nář. — Od *cepový*, to od *cep*, popř. univerbizací z *cepová hůlka*.
cepovka Jg i *cepák*, SSJČ, pol. *cepak* — Viz cepovice.
cepůvka jen nář. — Od *cepovka*, viz tam (podoba se zdlouženou samohláskou přípony).
držadlí jen nář.; Jg — Od *držet*.
držadlín jen nář.; Jg Třeboňsko (Kt *držalín* „biják ze žitné slámy“), dluž. *dzeržalin* — Od *držadlí* příponou umožňující zřetelnější deklinaci, než jakou mají substantiva typu *stavení*.
držadlo v sled. významu jen nář.; Jg (stč., SSJČ i SSJ ‚součást něčeho určená k uchopení‘) — Od *držet*.
držák v sled. významu jen nář.; Jg, pol. *dzierżak* (SSJČ ‚nářadí, za které se něco drží‘) — Od *držet*.
hůl v sled. významu jen nář. — Specifikací významu.
hůlka v sled. významu jen nář.; Jg slc. — Formální dem. k *hůl*, specifikací významu.
násada v sled. významu jen nář.; Jg (stč. *násadiště*, SSJČ i SSJ, u všech ‚držadlo‘) — Od *nasadit*, specifikací obecnějšího významu.

5 cepo„ka Po 1, Ju 1, 2 — cepofka Ju 3, Ru 1, 3 — húl Ru 3 — hůlka Ju 4, 6 — držák Ju 6 — násada Ju 5, Ru 1–3 — rúčka Ju 4, 7

6 MAGP 378, AJŠ 115, PLPJ 9, AJPP 110, AJK 201, SSA 1.62, OLA 662

Bh

80 svorník cepu (660) — *mapa s. 203*

1 M svora (též 606, 648, 649, svóra 755, sv-/sf- 638, 681, 709, 710, 736, 823, 832) — svúra
svorka — cvorka — svúrka — cvúrka — svirka 666–669
svúr (též svúrek 440, 453) — svor (svorek 440, 453) — schúr (súr 444)
svoren 424, 435, 436
svorník (též 449)
švih
švihel m. (šmihel 811)
ouvazek (vovázek 106, ovazek 101, 121)
třenovjež f. (stře- 429, střenovješka 519, střenovička 520, třenovička 604)
řemen (řemeň, řomeň, řemínek, řemejček, řemejk)
N ouškrt 139, 246 ‚očko na pověšení cepu‘

2 Dvě hlavní části cepu (biják a držák) se spojují řemínkem prostrčeným ošitím bijáku a držáku. Tento řemínek nese v nářečích řadu označení, jež se liší lexikálně, ale i slovotvorně a mluvnickým rodem (např. *švih* × *švihel*; *svorka* × *svorník* × *svoren*; *svor* m. × *svora* f.) a hláskoslovně (např. *svor* × *svůr* × *schůr*; *svorka* × *cvorka*).

Většina pojmenování je motivována tím, že řemínek *svírá* obě části cepu (*svorka, svůr, svorník,* …), popř. *uvazuje* biják k držáku (*ouvazek*). U výrazu *švih*(*el*) jde o přenesení pojmenování řemínku biče, jímž se *švihá* kůň. Slovo *řemen* a jeho odvozeniny je namnoze pojmenováním užívaným ad hoc jako východisko při neznalosti příslušného termínu. Nezřídka je nutno toto slovo považovat za plnoprávný ekvivalent, zejména pokud jde o údaj jediný, navíc potvrzený KLA. Proto jsme jej také ve výše uvedených případech mapovali.

Konfrontace s materiálem z KLA víceméně potvrdila správnost našich zápisů.

3 Převážnou část zkoumaného území pokrývají odvozeniny od slovesa *sevřít* (*svor-*). Pouze na okrajích se vyskytují pojmenování jiná, a to v Podkrkonoší výraz *ouvazek*, na vých. Jindřichohradecku a Slavonicku slovo *třenověž* (hojně hláskoslovně a slovotvorně obměňované) a na Valašsku a v již. úseku slez. nář. *švihel*. Poslední uvedený výraz byl odděleně zaznamenán též v kopaničářských nářečích a na Roudnicku. K témuž základu patří slovo *švih*, zachycené již. od Vsetína a dále v Čechách v podkrkonošském úseku.

Výrazy od základu *svor-* (a jeho variant) se řadí jednak k muž. rodu, jednak k rodu ženskému. Označení muž. rodu se soustřeďují zvláště do jzč. a stř. nářečí. Zde mají formu *svůr* (zejména na záp. části jzč. teritoria), *svor* (již. Českobudějovicko a záp. Jindřichohradecko) a *schůr* (mikroareál již. od Strakonic). Slovo *svorník* zabírá sev. pruh jzč. nářečí a větší část stř. nářečí (bez Kolínska a již. Mladoboleslavska). Slovotvorná varianta *svoren* se vyskytuje v mikroareálu sev. od Českých Budějovic.

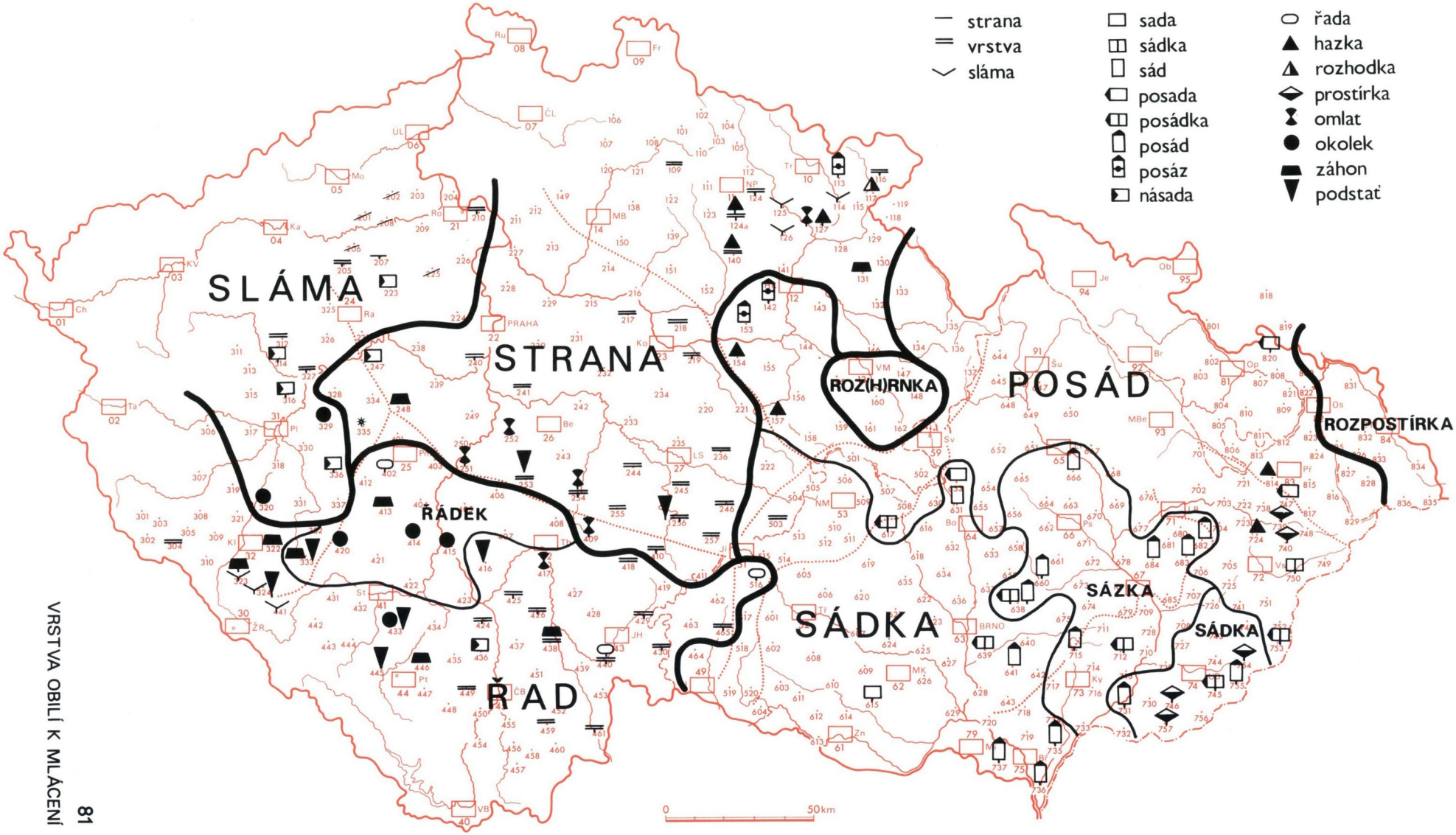
strana
vrstva
sláma
sada
sádka
sád
posada
posádka
posád
posáz
násada
řada
hazka
rozhodka
prostírka
omlat
okolek
záhon
podstať
SLÁMA
STRANA
ROZ(H)RNKA
POSÁD
ROZPOSTÍRKA
ŘÁDEK
SÁDKA
SÁZKA
SÁDKA
ŘAD
0
50km

Výrazy rodu ženského se dokládají v několika slovotvorných a hláskoslovných obměnách. Ze sv. Čech a přilehlého Zábřežska pocházejí doklady na formu *svůra*, odvozená podoba *svůrka* se vyskytuje více na západě (Kolínsko, Mladoboleslavsko a Náchodsko, hlásková obměna *cvůrka* žije na Novopacku, dále pokrývá uvedené slovo souvislou oblast v nářečích českomoravských a konečně se rozkládá na Znojemsku a Moravskokrumlovsku. Podoba *svora* zabírá větší část Slezska (kromě již. úseku) a odděleně ještě Uherskobrodsko. Slovotvorná varianta *svorka* je doložena z celé střední a již. Moravy, na širším Hranicku v hláskové obměně *cvorka*. Na Olomoucku vytváří mikroareál obměna *svírka*.

4 **cvorka** jen nář. — Disimilací ze *svorka*, viz tam.
cvůrka jen nář. — Disimilací ze *svůrka*, viz tam.
ouvazek jen nář.; Jg, SSJČ *úvazek* (SSJ *úvazok* ‚předmět, kterým se něco uvazuje‘) — Od *uvázat*.
řemen v sled. významu jen nář.; Jg *řemínek* „jím se cep ošívá“ (SSJČ v nespecifikovaném významu ‚kožený pásek‘) — Specifikací významu.
schůr jen nář. (Jg ‚svorník u vozu‘) — Ze *svůr*, viz tam, snad adideací k *shora* [*schora*].
svírka v sled. významu jen nář. — K *svírat*.
svor Jg, SSJČ — K *svírat*.
svora jen nář; Kt, pol. *sfora* — Rodová varianta k *svor*, viz tam.
svoren jen nář. — K psl. **sverti* ‚sevřít‘, **sъvorьnь*.
svorka SSJČ národopis., Jg — Formální dem. od *svora*, viz tam.
svorník SSJČ národopis., Jg — K *svírat*.
svůr SSJČ národopis., Jg — Viz svor, s dloužením samohlásky v základu.
svůra jen nář.; Jg — Od *svora*, viz tam, s dloužením samohlásky v základu.
svůrka SSJČ národopis.; Jg — Formální dem. od *svůra*, viz tam.
švih v sled. významu jen nář.; Kt (Jg ‚bič‘) — K *švihat*.
švihel jen nář.; SSJ *švihel'* i *šmihel'* — Přenesením (nář. ‚řemínek biče‘).
třenověž jen nář. — Nejasné, patrně z psl. **černъ* + *vęzati* ‚vázat‘.

5 svúra Jg 1 — svúrka Ju 3 — řemének Ju 7 — řemínek Ju 3, 6, Ru 1, 3 — řemen Ru 4

6 MAGP 564

Bh

81 vrstva obilí k mlácení (661) — *mapa s. 205*

1 M vrstva (brs- 304)
sláma
strana
řad
řádek
řada 402, 440 (řatka 516)
sada 615
sátka
sáska (též 611)
sád 631
posada 653, 747, 820
posátka
posád
posáz 113, 142, 153
násada 247, 314, 316, 436 (nasazeňí 336, násatka 223)
haska (haška 814, házáňí 724)
rozhotka 117
prosťírka (prostřeňí 754)
rospoſťirka
roz(h)rnka (rozrnko 162)
vomlat (vomlatek 127)
vokolek (vokol 415, vokolišťe 329)
poctať (postat 433, poctata 324)
záhon
S písňička 335

2 Zkoumalo se nář. pojmenování pro rozprostřenou vrstvu obilí k mlácení cepy. Spisovný jazyk nemá pro tuto reálii terminologické označení. Nář. pojmenování dané reálie jsou naopak rozmanitá, hojně nejen lexikálně, ale i slovotvorně diferencovaná (např. *sada* × *sádka* × *posada* × *posádka* × *násada* atd.). Často jsou zastoupeny výrazy s obecnějším významem (např. *strana*, *řada*, *sláma*). Z hlediska slovotvorného jde především o sub-

stantiva odvozená od sloves, např. *rozhrnka* (častěji se vyskytuje v zjednodušené výslovnosti *rozrnka*), *rozpostírka*, *rozhodka*, *omlat*, *násada*.

Materiál byl ověřen a doplněn údaji z KLA; tak mohly být z mapování vyloučeny názvy neekvivalentní a utvořené ad hoc. Slovo *vrstva* znamená běžně jednu řadu obilí v perně a v námi sledovaném významu nemusí být v příslušných nářečích plně ustáleno. Uvedený výraz jsme však registrovali, neboť KLA potvrdila jeho poměrně hojný výskyt.

KLA dokládá navíc slovo *hromada* ze sev. Táborska a výraz *písnička* ze Sušicka a Klatovska.

3 Jazykovězeměpisná situace na sledovaném teritoriu je poměrně pestrá. Pro Čechy jsou typické areály různých lexémů s obecnějším významem, Moravu a Slezsko pak charakterizují varianty základu *sád-*.

Pro širší Klatovsko a jč. nář. (kromě oblasti mezi Příbramí, Táborem a Strakonicemi, kde je doložena slovotvorná varianta *řádek*) je typický lexém *řad*. V širším pruhu záp. Čech a v mikroareálu jižně od Trutnova se užívá výrazu *sláma*. Slovo *strana* bylo zapsáno na většině území střč. nář. a na větší části svč. nář. Z Vysokomýtska bylo zaznamenáno pojmenování *rozhrnka*. Mimoto se v Čechách vyskytují roztrouseně výrazy *záhon* (zejména na Klatovsku), *okolek* (mezi Klatovy, Strakonicemi, Plzní a Příbramí), *omlat* (zejména na Sedlčansku), *podstať* (rozptýleně v jižní polovině Čech), *násada* (na sev. Plzeňsku a Rakovnicku), *vrstva* (soustředěněji zejména na Ledečsku, Táborsku a Novopacku) a *hazka* (ve stř. části svč. nář.). Posledně jmenovaný lexém byl zaznamenán též na Moravě v oblasti mezi Příborem a Vsetínem.

Na záp. a stř. Moravě, odděleně též na širším Uherskobrodsku se užívá výrazu *sádka*. Slovo *posád* zaujímá areál rozkládající se na sev. Moravě (s výběžkem do vých. části svč. nář.), na Valašsku a ve Slezsku. Z Prostějovska, Kroměřížska a Kyjovska byla doložena podoba *sázka*.

V přechodném čes.-pol. pásu tvoří oblast lexém *rozpostírka*. Varianta *prostírka* byla zachycena v kopaničářských nář. a na sv. Vsetínsku.

4 **hazka** jen nář. — Od *házet*.
násada v sled. významu jen nář.; Jg *násad* slc. — Od *nasadit*.
okolek v sled. významu jen nář. — Od adv. *okolo* (rozprostřené snopy obilí tvořily kolo, mlatci postupovali kolem dokola).
omlat v sled. významu jen nář. — Přenesením (Jg „co se omlátilo“, SSJČ ‚mlácení, vymlácení obilí, výmlat‘).
písnička v sled. významu jen nář. — Přenesením; o cepech se říká, že zpívají.
podstať v sled. významu jen nář. — K slovesu *postáti* (SSJČ nář. a sloven. ‚pruh pole, který jeden člověk najednou zastoupne při práci na poli‘), forma *postať* (realizovaná jako *poctať*) vznikla patrně analogií podle slov s počáteční předponou *pod-* (srov. např. *podsední*).
posád jen nář.; Jg, Bš, SSJČ, Kl, pol., u všech *posad* — Od *posadit*.
posada v sled. významu jen nář. (Jg „posada neb hromada obilí“, Kt „hromada obilí vymláceného i s plevami uprostřed mlatu ve způsobě trojhranného prismata upravená“) — Od *posadit*.
posádka v sled. významu jen nář. (Kt „hromada obilí vymláceného i s plevami uprostřed mlatu“) — Od *posadit*.
posáz jen nář. — Od *posázet* (SSJČ ‚hustě ve větším množství pokrýt‘).
prostírka jen nář. — Od *prostírat* (SSJČ ‚rozprostírat, rozkládat celou plochou, rozložit v prostoru‘).
rozhodka jen nář. — Od *rozhodit* (SSJČ ‚hodit jednotlivé kusy nebo části na různá místa, položit, rozložit‘).
rozhrnka jen nář. — Od *rozhrnout* (SSJČ ‚hrnutím rozložit, rozestřít, slámu rozprostřít‘).
rozpostírka jen nář. — V návaznosti na pol. jazykové území (pol. *rozpościerać* ‚rozprostírat‘).
řad SSJČ ‚obilí ap. kladené při sekání nebo při mlácení do řady‘ — Z psl. **rędъ* ‚řada‘.
řada v sled. významu jen nář. — Specifikací.
řádek v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚pruh pokoseného obilí, trávy‘) — Formální dem. k *řad*, viz tam.
sád v sled. významu jen nář. — Od *sadit* (SSJČ poněk. zast. ‚dávat, klást na místo, umisťovat‘).
sada v sled. významu jen nář.; Bš *saďa* — Viz *sád*.
sádka v sled. významu jen nář.; Kt, SSJČ nář. — Viz *sád*.
sázka v sled. významu jen nář.; Jg, Kt *sázka snopů* „když se mlátí, položí se snopy na sázku a stranují se, mlátí se snopy, než se rozváží a rozloží“, SSJČ nář., Bš — Od *sázet*.
sláma v sled. významu jen nář. — Přenesením.
strana v sled. významu jen nář.; Kt „velká a malá strana u mlácení obilí“ — Specifikací.
vrstva v sled. významu jen nář. (Jg „obilí v stodole vrstvami se skládá“, SSJČ zast. a nář. též *vrstev* f. ‚vodorovně uložené snopy, seno. ap.‘, SSJ nář.) — Specifikací.
záhon v sled. významu jen nář.; Jg — Přenesením.

5 brstva Ju 7, Ru 2 — brste„ Po 1 — wrste„ Po 1 — strana Ju 1, 3 — strani Ru 2 — sáska Ru 3 — rozhrnka Ju 4 — rozhrnuťí snopú Ru 1

6 MAGP 75, AJŠ 121, SSA 1.56

Vj

82 otep rovné slámy vymlácené cepy (669) — *mapa s. 209*

1 M (v)otep (v. dlouhí slámi 210, 227, v. cepoví s. 210, 226, 445, „oc’„op 801, oćipa 818, d„uho oćipa 818, oc’ip cepove s. 828) — voťep (v. mlácení s. 321, 324, 337)
(v)otípka ((v)otépka 608, 703–705, 707, 725, 726, 732, 733, (v)otípka rovní slámi 424, 425, 434–436, 438, 439, 448, 450, 451, 457, 461, votípka mlácení s. 124, 451, (v)otípka dlouhí (-é, -ej) s. 109, 116,

121, 123, 139, 210, 214, 215, 233, 422, 423, 605, 620, 633, 635, 637, 646, 667, 713, 719, 729, 734, 735, (v)otípka cepoví (-é, -ej) s. 107, 121, 124, 211, 214, 215, 233, 254, 407, 409, 414, 417, 418, 421, 423, 425, 433, 465, 506–508, 511–516, 605–607, 610–612, 615, 617, 619, 621–624, 631, 635, 636, 639, 643, 657, 658, 660, 665, 675, 677, 680, 681, 683, 684, 702, 703, 715, 717, 718, 723, 731, 740, 751, cepová (v)otípka 140, 151, 661, 702, (v)otípka cepofki 254, 460) — (v)oťípka (očepka 804, (v)oťípka rovní (-é) s. 203, 301, 305, 307, 324, 443, 823, voťípka mlácení s. 205, 301–303, 306, 308–310, 315, 320, 322–324, 328, 331, 333, (v)oťípka dlouhí (-é, -ej) s. 202, 203, 225, 237, 802, 803, 807–809, 820, 826, též 836, (v)oťípka cepoví (-é, -ej) s. 316, 420, 431, 432, 809–811, 816, 819, 824, 828, oc'epka cepove s. 805, voťipka cepofki 443)

šít (šit 102–104, 110, 132, 133) — šót

šita (šíta 113, 117, 118, 129, 130, šitka 104, 105, šítka 111, šiť 106, šitová sláma 101, šítová s. 116, 146)

oklepina

oklépka (oklepka 756)

oklepek 755, 817

„ok„ocek 833–836

šrůt

snop (snop cepovej slámi 509, snop cepove s. 810)

snopek 822 (snopek proste s. 831)

N mandel šítu 103, došková sláma 240, votípková sláma 461, prosta slama 823

2 Mapa postihuje nář. pojmenování pro otep rovné slámy vymlácené cepy. Kromě rozdílů lexikálních byly zaznamenány i diference slovotvorné (*otep* × *otýpka*, *oklépka* × *oklepina*, *oklépka* × *oklepek*, *snop* × *snopek*), rodové (*šít* × *šita*) a hláskoslovné (*otep* × *otěp*, *otýpka* × *otípka*, *šít* × *šót*).

Náš nář. materiál byl porovnán s údaji v KLA a v několika případech byl jimi potvrzen, popř. doplněn. Jen tak jsme mohli zpřesnit průběh lexikální izoglosy *otýpka* × *šita*/*šít* v sv. Čechách.

Výrazy *otýpka* (*otípka*), *otep* (*otěp*) mají širší význam – neznamenají jen ‚svazek slámy', ale může jimi být označován i svazek roští, sena atp. Informátoři proto tato substantiva často zpřesňovali dalším určením – buď jen neshodným přívlastkem *slámy*, nebo tímto přívlastkem rozvitým (např. *o. rovné slámy*, *o. mlácené slámy*, *o. dlouhé slámy*, *o. cepové slámy*). Protože však uvedené přívlastky nepředstavují ustálené doplnění názvu a v běžné komunikaci se zpravidla neužívají, na mapě tato spojení nezachycujeme, i když některá z nich vytvářejí málo vyhraněné územní areály. K rozdílům typu *dlouhé* × *dlouhý* × *dlouhej* srov. V-23 (dobr)ý. (Název *o. mlácené slámy* je doložen zvl. ze zč. nář. oblasti; označení *o. rovné slámy* se nejčastěji vyskytuje v jč. nář.; pojmenování *o. cepové slámy* bylo zachyceno na sev. Strakonicku, na Táborsku, hojně bylo zaznamenáno v nář. čm., v oblasti mezi Třebíčí, Znojmem a Brnem, dále mezi Prostějovem a Břeclaví a ve Slezsku; spojení *o. dlouhé slámy* se dokládá roztroušeně z celého zkoumaného území.)

Někde bylo zapsáno pouze podstatné jméno *sláma* s adjektivním určením *rovná*, *mlácená*, *dlouhá*, *cepová* apod. bez výrazů *otýpka* (*otípka*), *otep* (*otěp*). Těchto spojení lze užít jen v situačním kontextu, a protože nevytvářejí ucelený areál, nemapovali jsme je.

Výraz *snop* jsme mapovali, přestože jde patrně o pojmenování popisné a neustálené, neboť se v našem významu vyskytuje i v polštině.

3 Pojmenování *otýpka* pokrývá téměř celou zkoumanou oblast bez okrajových úseků na západě, severu a východě území. Hlásková podoba *otípka* byla zaznamenána na západ od linie Roudnice nad Labem – Strakonice a dále v pravidelných obměnách (*očypka*, *oc'ipka*,…) ve slez. nář.; v těchto areálech se roztroušeně vyskytuje též označení *otěp*. Slovo *otep* je soustředěněji doloženo z jz. Moravy, porůznu bylo zachyceno zejména v Čechách.

Sev. a sv. oblast Čech s přilehlým Zábřežskem zaujímá areál nář. výrazů *šita*, *šít*, *šót*: varianta *šita* je charakteristická pro širší Podkrkonoší, náchodský úsek a zasahuje až k Hradci Králové; označení *šít* bylo zachyceno na širším Vysokomýtsku, Svitavsku a vyskytuje se i v areálu slova *šita*. Hlásková podoba *šót* je doložena ze Zábřežska.

Nář. ekvivalent *oklépka* byl zaznamenán na širokém Uherskobrodsku a odděleně v mikroareálu na již. Břeclavsku. Pojmenování *oklepina* je typické pro sev. polovinu vm. nář. (bez jejích záp. okrajů). K tomuto území přiléhá na severu oblast výskytu slova *šrůt*.

V již. části přechodných nář. čes.-pol. se vyskytuje výraz *oklácek* (*„ok„ocek*). Na sev. Ostravsku byla zachycena pojmenování *snop* a *snopek*; název *snop* je sporadicky doložen i z několika dalších lokalit na Moravě.

OTEP ROVNÉ SLÁMY VYMLÁCENÉ CEPY

4 **oklácek** jen nář.; pol. *okłot*, zast. *okłocie* — Asi od *oklátit* ‚oklepat, setřást‘ (psl. **koltiti* ‚třást, klepat‘).
oklepek jen nář.; Jg, SSJ, u obou *oklep* m., SSJČ *oklep* f. — Od *oklepat*.
oklepina jen nář.; Jg mor., SSJČ nář. — Od *oklepat*.
oklépka jen nář.; Jg — Od *oklepat*.
otep v sled. významu jen nář. (stč., Jg, SSJČ, SSJ, u všech ‚svazek slámy, sena, roští apod.‘) — Specifikací (podle Mch šlo původně asi o název pro snop „klackem zhruba otepaný“); *otep* od slovesa **otepu, oteti* ‚oklepat‘.
otěp jen nář. (stč. i Jg ‚svazek slámy, sena, roští apod.‘) — Patrně od **otiepati*, specifikací, viz otep.
otípka jen nář. (Kt, SSJ *otiepka*, pol. *ociepka, ocipka*, u všech ‚svazek slámy, sena, roští apod.‘) — Od *otěp*, viz tam, formální dem.
otýpka v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ též zast. *otépka*, u obou ‚svazek slámy, sena, roští apod.‘) — Od *otep*, viz tam, formální dem.

snop v sled. významu jen nář.; pol. — Přenesením (Jg, SSJČ, SSJ, hlužˌ u všech ‚nasečené obilí svázané povříslem‘).
snopek v sled. významu jen nář.; Jg, SSJČ, SSJ *snopok*, pol. — Formální deminutivum k výrazu *snop*, viz tam.
šít jen nář.; Jg, SSJČ též *šit*, obě nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schütte* ‚otep‘).
šita jen nář.; Jg *šíta*, SSJČ též *šíta*, obě nář. — Viz šít.
šót jen nář. — Viz šít.
šrůt v sled. významu jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (střhn. *schrōt* ‚vše osekané, rozsekané‘).

5 votep Ru 3 — votípka Ju 3 — votipka Ju 1, 2 — otépka Ju 7 — voťipka Ru 2 — šit Ju 2 — šita, šitova sláma Po 1 — snop Ju 2, 5, 6, Ru 3–5

6 AJŠ IV 157, AJPP 276, SSA 1.57

Ir

83/253.1 mlátit mlátičkou (663) — *mapa s. 548*

1 M mláťit (mlu- 831, 833–836, mláťet 611, 613)
mašinovat (též 512, 518, 601, 602, 612–614, 621, mašinuvat 435)
N žentourovat 110, 149, 205, 326, 435, 751, dremlovat 113, párovat 205, 206, 325, 328, 329, benzínovat 312, 448, cepovat 604

2 Mapa zachycuje nář. ekvivalenty spojení *mlátit mlátičkou*. Mapován je pouze lexikální rozdíl mezi výrazy *mašinovat* a *mlátit*. Kromě toho bylo zachyceno i sloveso *mlátit* ve spojení s označením příslušného prostředku (*mlátička*, *mašina*; ojediněle *párnice*, *párovka*, *motor*, *gepl*, *kchepl*, *vytřísačka*). Jedná se o tato spojení: nejvíce frekventovaná je vazba s bezpředložkovým 7. pádem (*mlátit mlátičkou*, *m. mašinou*), méně častý je předložkový 7. pád (*mlátit s mlátičkou*, *m. s mašinou*), dále byla zachycena vazba 6. pádu s předložkou *na* (*mlátit na mlátičce*, *m. na mašině*), nejméně obvyklá je předložka *na* s podstatným jménem ve 4. pádě (*mlátit na mlátičku*, *m. na mašinu*). Na mapě tato spojení nezachycujeme, protože nepředstavují ustálené doplnění názvu, v běžné komunikaci se zpravidla neužívají a nevytvářejí vyhraněné územní areály. (Nejčastěji bylo doplnění substantivem zachyceno na území Moravy a Slezska; v Čechách zejména při sev. a vých. okrajích zkoumaného území. Vazby *mlátit na mlátičce*, *m. na mašině* se zvláště hojně vyskytují mezi Boskovicemi a Brnem, na Vsetínsku a Těšínsku, spojení *mlátit na mašinu* je doloženo z podorlického úseku, sousloví *mlátit s mašinou* je charakteristické pro již. Opavsko.)
Lexémy *žentourovat*, *dremlovat*, *párovat*, *benzínovat*, *cepovat* jsme nemapovali, neboť se vyskytují ojediněle a jsou vždy dubletní buď s výrazem *mlátit*, nebo se slovesem *mašinovat*; naznačují spíše způsob pohonu mlátičky.

3 Výraz *mlátit*, shodný se spisovným jazykem, je charakteristický pro střední část Čech a pro celou Moravu a Slezsko. Z širšího Podkrkonoší, Náchodska a téměř z celých jzč. nář. je doloženo sloveso *mašinovat*.

4 **mašinovat** jen nář.; Kt — Od *mašina*.
mlátit stč., Jg, SSJČ, SSJ *mlátiť*, pol. *młócić*, hlužˌ *młóćić* — Psl. **moltiti*, od psl. **moltъ* ‚stará válečná zbraň podobná kladivu‘, ‚část stodoly s rovnou udusanou podlahou určená k mlácení obilí‘; sloveso *mlátit* začalo označovat vybíjení zrn z klasů, i když se tato činnost prováděla jiným nástrojem (cepem, později strojem).

5 mláťit Po 1, Ju 4, Ru 2–4 — mašinovat Ju 2, 3 — mašinat Ju 1 — vršit Ju 5, 6, Ru 1, 2 — vršiť Ju 7 — tretovat Ru 5

6 ASJ IV 158:20b

Ir

84 zcuchaná sláma nesvázaná (670) — *mapa s. 211*

1 M cuchaňina (cochtaňina 607) — cuchajna
cuchaňice (scuchaňice 462)
cuchanka (cuchanti plt. 135)

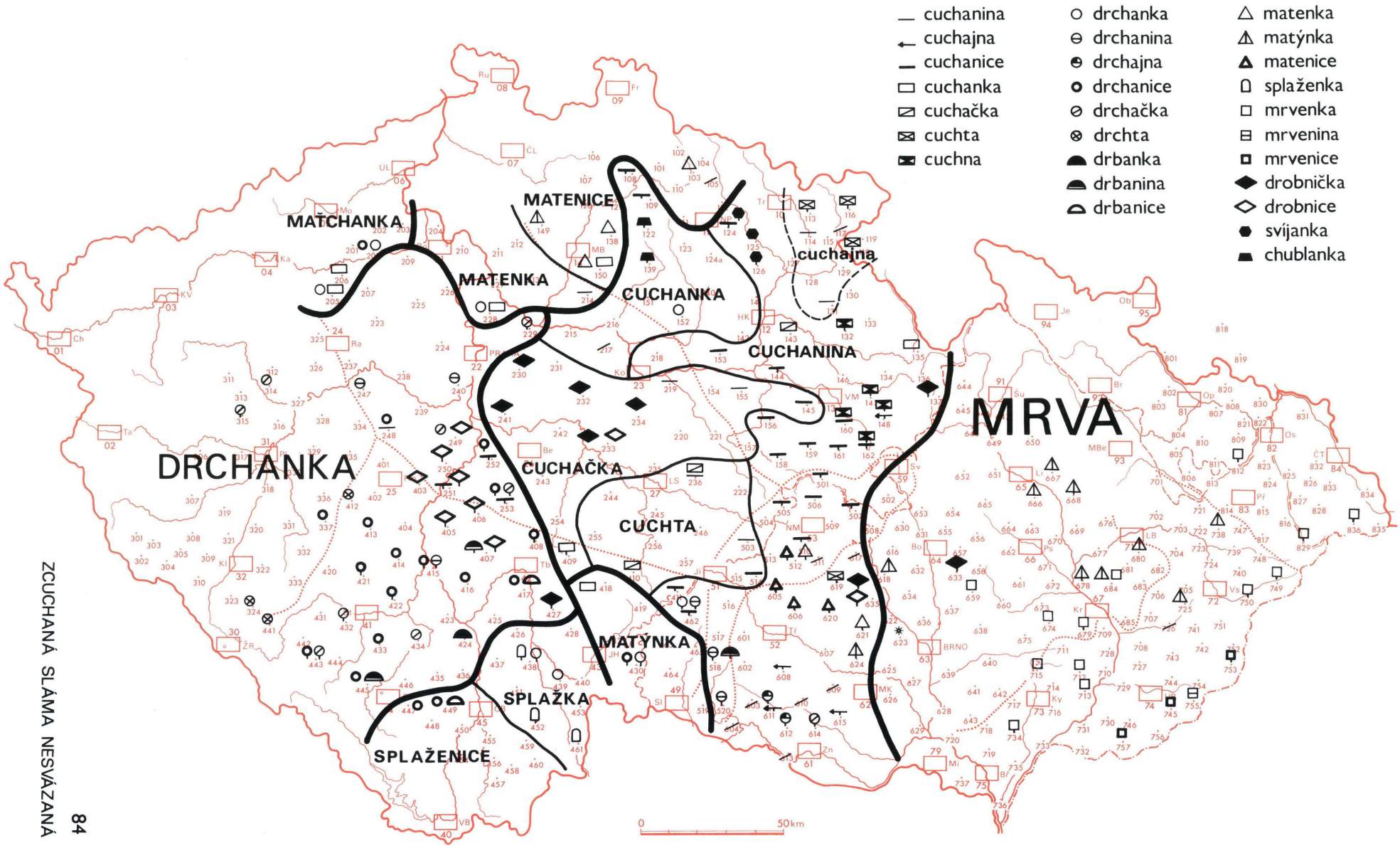
cuchanina
cuchajna
cuchanice
cuchanka
cuchačka
cuchta
cuchna
drchanka
drchanina
drchajna
drchanice
drchačka
drchta
drbanka
drbanina
drbanice
matenka
matýnka
matenice
splaženka
mrvenka
mrvenina
mrvenice
drobnička
drobnice
svíjanka
chublanka
MATCHANKA
MATENICE
MATENKA
CUCHANKA
cuchajna
CUCHANINA
DRCHANKA
MRVA
CUCHAČKA
CUCHTA
MATÝNKA
SPLAŽKA
SPLAŽENICE
0
50km

cuchačka (cuchanda 143, 230, 233)
cuchta (cuch 619)
cuchna
drbaňina 407, 445, 518
drbaňice 417
drbanka 424
drchaňina — drchajna 611, 612
drchaňice
drchanka (drchanec 337)
drchačka (drchanda 229, 249)
drchta 324, 412, 441
mateňice (mňa- 620, mňaťeňica 512, mňatená sláma 605, 606)
matenka (mňa- 621, mňaťenka 621, mňatofka 512)
matínka (mja- 678, maťínka 618, mjaťínka 738, mjetínka 684, mjetinka 680, mňaténka 624, 725)
maťchanka
mrva
mrveňina 755
mrveňica 745, 753, 757
mrvenka (-énka 734, mrvjanka 812, mryvjonka 829, m'erv'unka 836)
splažeňice
splaženka 438, 452, 461
splaška
drobňice
drobňička (dropki 137)
chublanka 122, 139 (ku-139)
svijanka 125,126 (svinofka 124)

S motanka 623

N pocepňi sláma 601, potcepná sláma 602

2 Byla zjišťována nářeční označení zcuchaných nesvázaných zbytků slámy, jež zůstanou po vymlácení obilí a svázání slámy do otepí.

V nářečním materiálu se vedle četných lexikálních rozdílů objevily zejména diference slovotvorné (např. *drchanina* × *drchanice* × *drchanka* × *drchačka* × *drchta*), méně hláskoslovné (např. *cuchanina* × *cuchajna*).

Na mapě nevyznačujeme hláskové obměny náslovné skupiny *mň-*, *mj-* u výrazů *matenka*, *matýnka*, *matenice*. Uzemní výskyt těchto obměn se však kryje s územním rozsahem hláskově obdobného jevu, a to rozdílu *mně-* × *mje-*, zachyceného na mapě PRO B3.

Nářeční výrazy jsou odvozeny od slovesných základů (např. *cuchat*, *drchat*, *mrvit*). Vzhled pojmenovávané reálie (zchumlanost, pocuchanost) podmiňuje i jistý náznak expresivity v označeních, a to nejen v odvozovacích základech (srov. výchozí slovesa *cuchat*, *drchat* atp.), ale místy i v příponách (*cuchna*, *cuchta*). Upozorňujeme na to, že slovo *mrva* se zde vyskytuje ve svém původním významu ‚zcuchaná sláma'. Dnešní význam ‚hnůj', přisuzovaný uvedenému výrazu jako neutrální, bezpříznakový (SSJČ), je až druhotný.

Někde – zejména na vých. Moravě – se nerozlišuje mezi zcuchanou slámou svázanou a nesvázanou (body 711, 716, 720, 725). Místy se pro označení sledovaného pojmu užívá názvu pro úhrabky (např. body 105, 117, 217, 609, 726), srov. III-85 úhrabky; v tomto případě je číselné označení nář. bodu přeškrtnuto. Výrazy *matenka* (*mjatenka* atd.) a *mrvenka* (*mrvjanka*, *mrvjonka*, *mrvjunka* atd.) označují někdy pouze slámu svázanou do otýpek (např. b. 739, 805), jak ostatně potvrzuje i slovníková literatura. V tomto významu jsme je však do mapování nezahrnuli. Svč. dialektismus *svíjanka* má návaznost na pojmenování na Moravě a ve Slezsku; zde byla zachycena označení *zvíjanka*/*zvíjenka* (zejména ve slezských nář.), avšak rovněž ve významu, který jsme nesledovali, tj. ‚zcuchaná sláma svázaná'. Ani tyto výrazy jsme tudíž nemapovali.

3 Jednoduchá situace na Moravě kontrastuje se složitým stavem v Čechách, kde dochází k pestřejšímu územnímu rozčlenění jednotlivých pojmenování.

Větší část Čech pokrývá areál výrazu *drchanka*, v jzč. nář. byla zapsána též varianta *drchanice*, místy i *drchačka*. Ekvivalent *drchanina* byl ojediněle zaznamenán zejména v již. úseku čm. nář. (v hláskové obměně *drchajna* na sousedním Znojemsku). Ve vých. polovině Čech převažují odvozeniny od výchozího slovesa *cuchat*. V stř. části stč. nář. (s přesahem na Vysokomýtsko) se užívá slova *cuchačka*, na Ledečsku a Jihlavsku výrazu

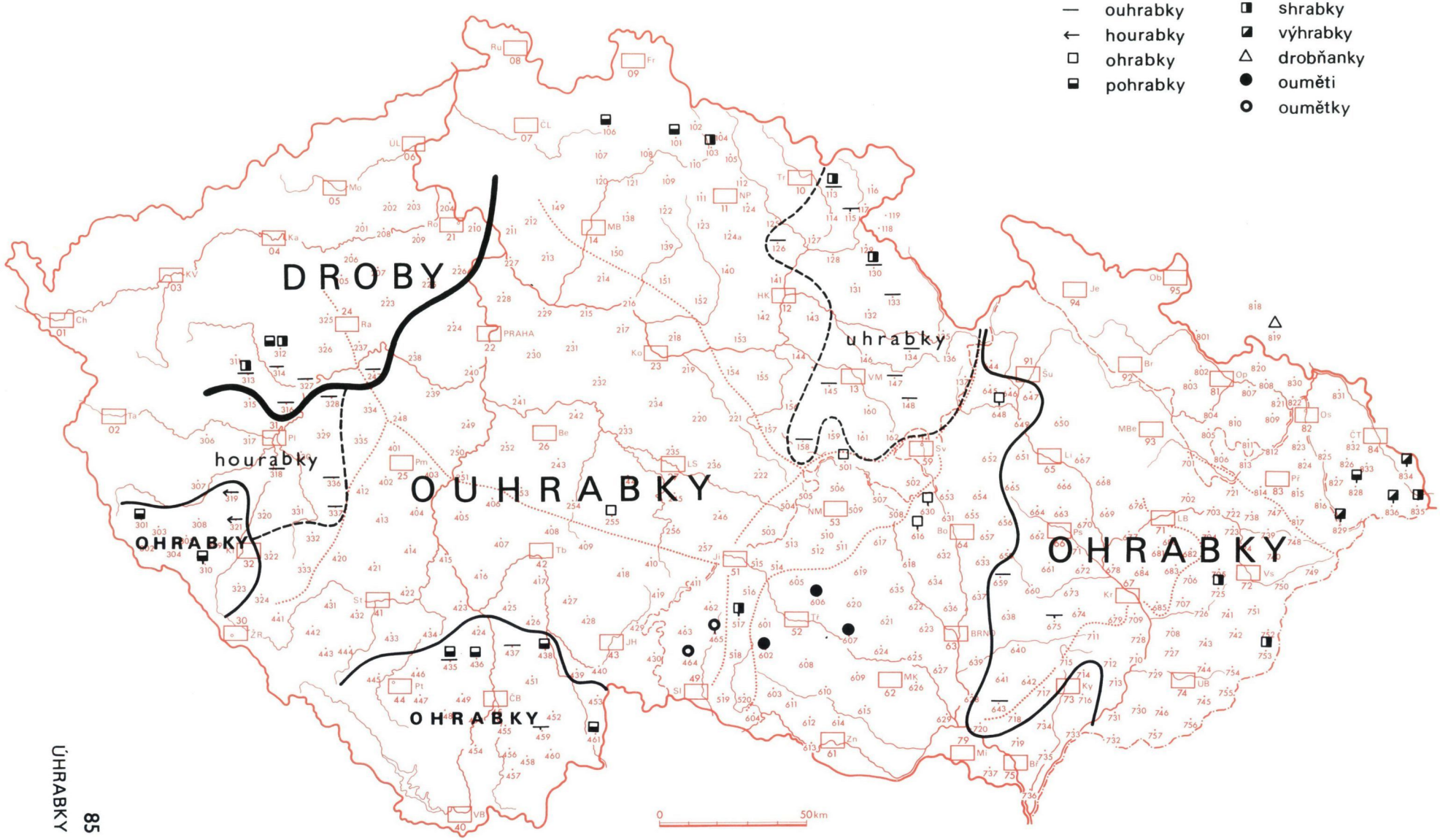
ouhrabky
hourabky
ohrabky
pohrabky
shrabky
výhrabky
drobňanky
ouměti
oumětky
DROBY
uhrabky
hourabky
OUHRABKY
OHRABKY
OHRABKY
OHRABKY
0
50km

cuchta (ten se objevuje odděleně i v úseku náchodském), na Vysokomýtsku pak regionalismu *cuchna*. Zvláště ze stř. části svč. nář. byl doložen název *cuchanka*. V širokém severojižním pruhu území od Trutnova až ke Znojmu je rozšířeno pojmenování *cuchanina* (v náchodském úseku a na sev. Znojemsku v hláskové obměně *cuchajna*); v stř. části tohoto areálu převládá varianta *cuchanice*.

Spíše okrajová území pokrývají v Čechách výrazy *matenka* (Mělnicko a Roudnicko), *matenice* (Mladoboleslavsko, Podještědí a Podkrkonoší) a *matýnka* (východní Jindřichohradecko a odděleně i Litovelsko a Kroměřížsko). V doudlebském úseku se užívá pojmenování *splaženice*, na území mezi Českými Budějovicemi a Jindřichovým Hradcem pak varianty *splažka* (příp. *splaženka*). Ostatní výrazy v Čechách tvoří jen menší areály, a to *maťchanka* v Poohří, *drobnička* ve stř. části střč. nář., varianta *drobnice* pak především ve stř. Povltaví. Řídké jsou názvy *drbanina*, *drbanka*, *drbanice*. Vyskytují se na území vymezeném Táborem, Prachaticemi a Českými Budějovicemi. Na jv. Novopacku tvoří mikroareál pojmenování *svíjanka*.

Pro Moravu (s výjimkou její záp. části) a Slezsko je příznačné označení *mrva*, na Kyjovsku, Kroměřížsku a Vsetínsku byla zapsána varianta *mrvenka*, podél jv. hranice se Slovenskem pak forma *mrvenice*.

4 **cuchačka** jen nář. — K *cuchat*.
cuchajna jen nář.; ALJ svč., Náchodsko — Z *cuchajina* (to z *cuchanina* disimilací *ň-n* > *j-n*) redukcí *-i-* mezi oběma souhláskami.
cuchanice v sled. významu jen nář. (Jg „cuchání, machlanina“, SSJČ ‚něco zcuchaného‘) — K *cuchat*.
cuchanina v sled. významu jen nář.; Jg (SSJČ ‚něco zmuchlaného‘) — K *cuchat*.
cuchanka jen nář.; Kt, SSJČ nář. — K *cuchat*.
cuchna jen nář. — K *cuchat*.
cuchta v sled. významu jen nář.; ALJ svč., Podkrkonoší — K *cuchat*.
drbanice, **drbanina**, **drbanka** jen nář. — K *drbat*, nář. ‚cuchat, muchlat‘.
drchačka SSJČ ob. — K *drchat*.
drchajna jen nář. — Z *drchajina* (to z *drchanina* disimilací *ň-n* > *j-n*) redukcí *-i-* mezi oběma souhláskami.
drchanice Jg, SSJČ též *drchlanice* řid., obojí ob. — K *drchat*.
drchanina Jg též *drchotina*, SSJČ ob. — K *drchat*.
drchanka Jg, SSJČ ob. — K *drchat*.
drchta jen nář.; Jg — K *drchat*.
drobnice, **drobnička** v sled. významu jen nář.; Jg *drobnička* — Od adj. *drobný*.
chublanka jen nář.; Jg *chumlanka* (SSJČ *chumlanice*, nář. *chumtanice* ‚chumel, změť‘ expr.) — K *chumlat*, záměnou retnic.
matenice v sled. významu jen nář.; Jg též *matenina* (SSJČ nář. ‚otýpka drobné zcuchané slámy po mlácení‘, též *matenina* zast. ‚shluk něčeho, změť, spleť‘) — K nář. *mást* ‚cuchat, muchlat‘.
matenka jen nář.; Jg *změtanka*, *mětenka*, *měténka* (Bš *maténka*, *mňaténka* „otep slámy pomrvené“) — K nář. *mást* ‚cuchat, muchlat‘.
matýnka jen nář.; Jg *mětýnka* (Bš *mětynka* „otep slámy pomrvené“) — K nář. *mást* ‚cuchat, muchlat‘.
maťchanka jen nář. — K nář. *maťchat* ‚cuchat, muchlat‘.
motanka jen nář. (Jg *motanice*, *motanina*, obojí ‚něco zmotaného‘, SSJČ *motanice*, *motanina* ‚zamotaná věc, spleť, směsice‘) — K *motat*.
mrva v sled. významu jen nář.; Jg mor., SSJ. pol. *mierzwa* — K nář. *mrvit* ‚mačkat, drtit, drolit‘.
mrvenice, **mrvenina** jen nář. — K nář. *mrvit* ‚mačkat, drtit, drolit‘.
mrvenka jen nář. (Kt mor. „otep slámy rozmrvené“, *mrvénka* „otépka drchanky“ na Hané) — K nář. *mrvit* ‚mačkat, drtit, drolit‘.
splaženice, **splaženka**, **splažka** jen nář.; Jg *splaženka*, *splažky* pl., *splažená sláma*, *plažená sláma* — Patrně k nář. *plazit* ‚smýkat‘ (stč. *plaziti* ‚vléci, smýkat, táhnout po zemi‘, *spleziti* ‚sedřít‘, Kt *splasat* ‚zcuchat, roztrhat‘).
svíjanka jen nář.; Jg — K *svíjet*.

5 cuchaňina Ju 3, Ru 4 — cuchanka Ju 2 — cuchna Ju 4 — drchanka Ju 1, 5, Ru 2 — mrva Ju 7 — drobňička Ju 3

6 AJŠ 126

Kl

85 úhrabky (671) — *mapa s. 213*

1 M (h)ouhrapky — hourapki — uhrapki (též 755, též huhrapky 614, 652, 653)
(v)ohrapky
pohrapky
shrapky (-k’i 835)
vyhrapky 829 (-k’i 834, 836)
(h)ómňeťi 602, 606, 607
oumjetki 464, 465 (h- 465, vomjetki 465)
drobi
drobňanky 819

N stočki 158, vejsefki 245, 256, vejtáčki 135, vejtočki 105, vejtřaski 129, 149, vitáčky 102, 104, vomlatki 137, vomlátki 126

2 Mapa sleduje nářeční označení úhrabků, drobných úlomků slámy a vymlácených klasů, které zůstávají jako odpad při mlácení obilí. Vedle nepříliš výrazných diferencí lexikálních byly zaznamenány především rozdíly slovotvorné (např. *ouhrabky* × *ohrabky*, *ouměti* × *oumětky*) a hláskoslovné (*ouhrabky* × *hourabky* × *uhrabky*). U výrazů s předpokládanou původní předponou **ǫ-* (ve spisovném jazyce *ú-*) byly zaznamenány na celém

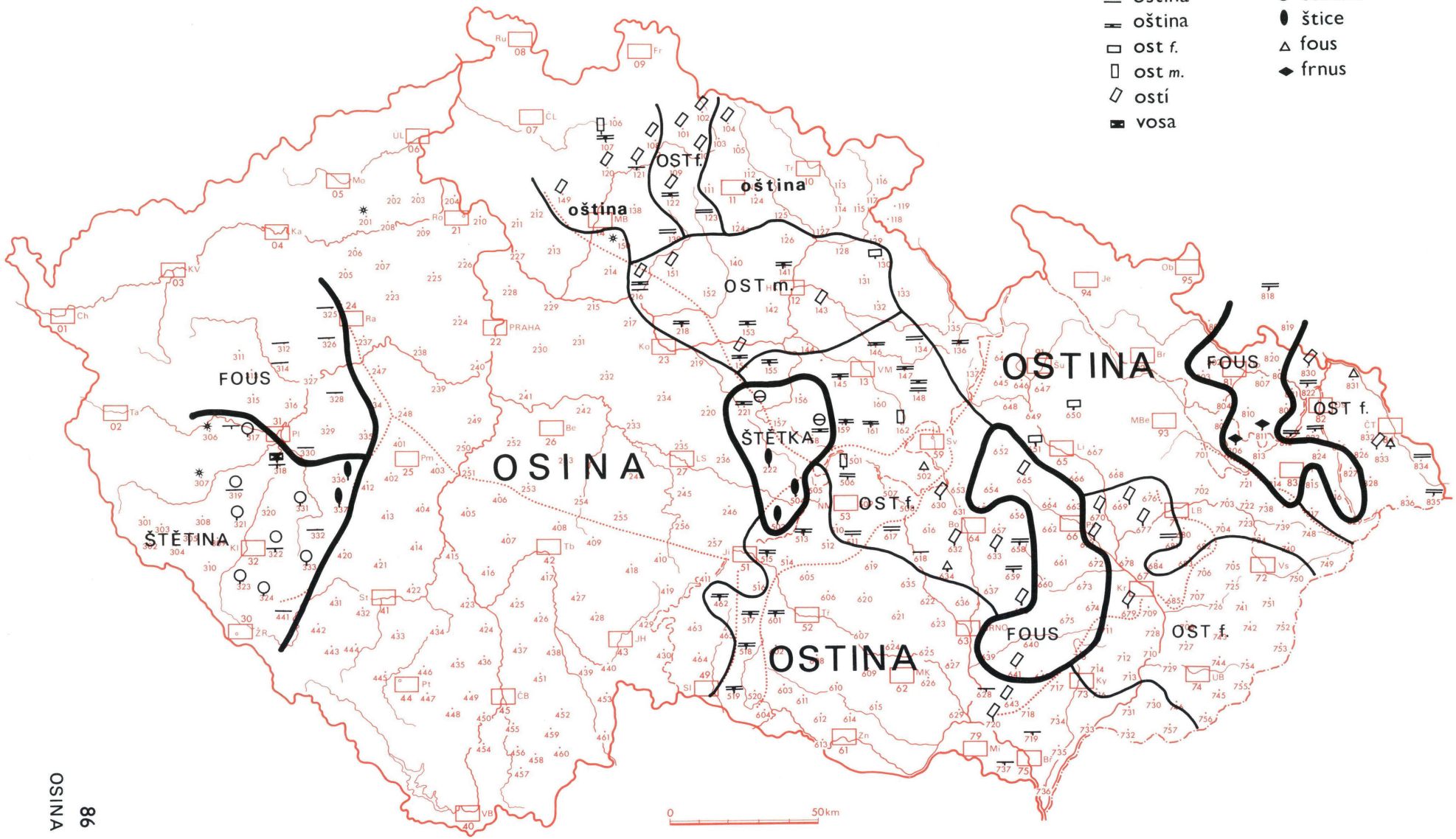
osina
ostina
oština
ost f.
ost m.
ostí
vosa
štětka
štětina
štice
fous
frnus
OSTf.
oština
oština
OST m.
OSTINA
FOUS
OST f.
ŠTĚTKA
OSTf.
OSINA
FOUS
ŠTĚTINA
OSTINA
FOUS
OST f.
0
50km

území výhradně podoby s náležitými nářečními střídnicemi za výchozí dlouhou nosovku (srov. PRO D1abc). Proto např. fonologická podoba *úhrabky*, shodná s podobou spisovnou, byla zapsána jako dialektismus pouze na jihu ve vm. nářečích na Břeclavsku, kde je pravidelným reflexem původního *ǫ-*. V komentáři tudíž setrváváme u podoby *ou-*, z níž jsou nář. varianty (*ú-*, *ou-*, *ó-*) odvoditelné.

Náležitými nářečními pojmenováními terminologické povahy jsou patrně pouze výrazy *ouhrabky*, *ohrabky* a *droby* (*drobňanky*), ostatní zjištěná označení slouží též k pojmenování různých shrabaných zbytků obilí, příp. slámy na poli nebo ve stodole (*pohrabky*, *shrabky*, *výhrabky*, *ouměti*/*oumětky*). Uvedené výrazy jsme mapovali, byly-li v příslušné lokalitě synonymní se spis. *úhrabky* ‚odpady při mlácení'. Do závěrečného zpracování nebyly dále zařazeny názvy pojmenovávající prázdné klasy, jež zůstávají při prosívání zrní na řešetu (např. *výtřasky*, *výtočky*).

3 Nejběžnější jsou odvozeniny od prefigovaného slovesa se základem *-hrabat*. K územní lexikální diferenciaci dochází pouze v sz. a záp. Čechách, které se vydělují regionalismem *droby*, a na jz. Moravě, kde bylo zjištěno pojmenování *ouměti*, případně *oumětky* (Telečsko).

Nejrozšířenějším derivátem fundujícího slovesa se základem *-hrabat* je ekvivalent *ouhrabky*, jenž zabírá téměř celé Čechy (ve stř. úseku zč. nář. byla zaznamenána hlásková obměna *hourabky*, ve vých. části svč. dialektů pak podoba *uhrabky*) a záp. polovinu Moravy s výběžkem až na Kyjovsko. Forma *ohrabky* je doložena ze dvou okrajových částí Čech, především je však typická pro vých. polovinu Moravy (s výjimkou jižní části vm. nář.) a Slezsko (bez Jablunkovska). Ostatní slovotvorné varianty se vyskytují na okrajích zkoumaného území.

4 **drobňanky** jen nář. — Od adj. *drobný*.
droby v sled. významu jen nář. — Specifikací (*droby* ‚drobky, úlomky').
hourabky jen nář. — Hlásková obměna výrazu *ouhrabky* s průvodními hláskoslovnými jevy: protetickým *h-* a zjednodušením skupiny *-hr-* > *-r-*.
ohrabky stč., Jg „co se ohrabe na mlatě", SSJČ zast. ob. (Kl ‚ječné plevy', pol. *ograbki* ‚shrabky') — Od *ohrabat*.
ouhrabky stč. *úhrabky*, Jg. SSJČ zast. ob., též *úhrabky*, SSJ *úhrabky* — Hlásková obměna výrazu *úhrabky* (to od *uhrabat*).
ouměti jen nář. — Hlásková obměna výrazu *úměti* (to od *umést*).
oumětky jen nář. — Viz *ouměti*, forma patrně vlivem výrazu *ouhrabky*.
pohrabky v sled.významu jen nář. (Jg ‚shrabané klasy na poli', SSJČ ‚shrabky') — Od *pohrabat*.
shrabky v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚shrabané zbytky obilí, trávy apod. po sklizni', pol. *zgrabki* ‚zbytky obilí shrabané z pole') — Od *shrabat*.
uhrabky jen nář. — Hlásková obměna výrazu *úhrabky*, viz ouhrabky.
výhrabky v sled. významu jen nář. (Jg „co vyhrabáno", SSJČ ‚vyhrabané zbytky') — Od *vyhrabat*.

5 ouhrapki Ju 1–4, Ru 2, 3 — uhrapki Po 1 — ohrapky Ju 7 — schrapki Ru 4 — zhrapki Ru 5 — hrubí plevi Ju 6

6 SSA III 50

Kl

86 osina (672) — *mapa s. 215*

1 M (v)ost f. (ó- 681, osťa 706, voseť 618)
vost m.
(v)osťina (vosťena 514, 604, 608, ó- 680, osťenka 812, 818, 822, 823) — (v)ošťina
(v)osťí (ó- 679)
(v)osina
vosa 318
šťice (-í- 336, 337)
šťeťina
šťetka
fous (fósa f. 642, 674, 675, fósa plt. 640, 641)
frnus 806, 811
S krona 201, špejz 307, šprejle 306, štachle 150

2 V nářečním označení osiny byly zjištěny vedle rozdílů lexikálních diference slovotvorné (např. *ost* × *ostina* × *osina*), morfologické (*ost* m. × *ost* f.) a hláskoslovné (*ostina* × *oština*).

Rozdíl koncového *-t* × *-ť* na mapě neregistrujeme, v odd. 1 jej pojímáme jako hláskoslovný (viz mapa PRO B6a). Upozorňujeme však, že podoba *osť*, doložená jako výhradní na Moravě a ve Slezsku, je dvojího původu – může přímo navazovat na výchozí psl. **ostь* (tak patrně na sv. Moravě a ve Slezsku), a pak svědčí o neprovedení historické depalatalizace v těchto nářečích, nebo vznikla kmenovou analogií (vlivem nepřímých pádů, tak ve stř. nář.) z tvaru *ost*, jehož koncové *-t* je výsledkem uvedené depalatalizace.

Otázka zkoumala označení osiny z klasu již ulomené (na rozdíl od tzv. fousu, osiny na plném klase). Někde však mluvčí oba významy nerozlišují. V tomto případě je výraz *fous* (příp. *frnus*) mapován.

Výzkum se soustředil na zjištění názvu pro osinu jako jednotlivinu, místy se však označení takové povahy nevyskytuje. Nářeční materiál tak dokládá závažnou významovou diferenci typu pojmenování jednotliviny × pojmenování hromadné (*ost*/*ostina* × *ostí*). Materiál byl ověřován údaji z KLA a byl jimi doplněn, a to zejména v sv. Čechách.

Zeměpisné rozložení ekvivalentů naznačuje, že lze předpokládat slovotvorný postup *osť* (příp. *ost*) /*ostí* – *ostina*; na území, kde dnes žijí deriváty s kmenovým *-t-*, tudíž předpokládáme fundující *osť*, z něhož byly patrně díky nevyhraněnému chápání hromadného významu a významu jednotliviny odvozeny tvary singulativní. Je pozoruhodné, že rozdíl *os-* (podle Mch s původním kmenem) × *ost-* (s kmenem rozšířeným) je výrazně územně vymezen. Jeho hranice se naprosto shoduje s hranicemi nářečních celků: Základ *os-* je doložen výhradně ze střč. a jzč. dial., kdežto základ *ost-* na ostatním zkoumaném území.

Pozornost zaslouží dále ekvivalenty *štětina* (*štětka*) a *štice*. Podle Mch souvisí výraz *štice* se základovým *ost-* (**ostice*). Jazykověmeměpisná situace však naznačuje, že zejména v záp. Čechách je existence základového *ost-* nanejvýš problematická (vyskytuje se zde pouze základ *os-*: *osina*). Využíváme zde skutečnosti, že územní rozsah slova *štice* není významný, navíc se uvedený dialektismus objevuje vždy v sousedství názvů *štětina* a *štětka*, a přiřazujeme jej areálově k těmto výrazům, nikoliv k ekvivalentům se základovým *os-*/*ost-*. Zaznamenáváme jej však jako samostatný lexém; stč. podoby *kšticě, kšicě, ščicě, šticě* ‚kštice' i údaje u Jg *kštice, štice* ‚kštice; osina' navíc nevylučují možnost předpokládat za výchozí výraz slovo *kštice*, a lze tedy uvažovat o tomtéž konotačním příznaku jako v případě výrazů *štětina* (*štětka*) a *fous*.

3 Na celém zkoumaném území převládají výrazy odvozené od základu *os-*/*ost-*.

V střč. a jzč. nář. je běžné pojmenování *osina* (v záp. Čechách jako název dubletní). V podorlickém úseku, na Zábřežsku, Litovelsku, Holešovsku, dále na sev. pomezí vm. nář., na Ostravsku, Jablunkovsku, ale především na záp. a již. Moravě byla zapsána podoba *ostina*, hlásková paralela *oština* se objevuje v svč. nář. s výjimkou jejich stř. části a v nář. čm. Forma *ost* f. se vyskytuje na úzkém pruhu území mezi Mladou Boleslaví a Novou Pakou, v jv. úseku svč. nář., v přilehlé sev. části nář. čm. a na širokém Boskovicku, odkud zasahuje až k Brnu. Je však běžná především ve vm. nář., a to zejména v jejich stř. části. Zapsána byla též na přilehlém Kroměřížsku. Výraznou oblast tvoří ve vých. Slezsku. Varianta mužského rodu *ost* m. vytváří rozsáhlý areál ve stř. části svč. nář. s centrem na Královéhradecku. Hromadný název *ostí* se vyskytuje poněkud soustředěněji v sz. části svč. nář., na vých. Prostějovsku a ojediněle i jinde.

Lexémy s jinými základy se objevují méně často. V již. polovině zč. nář. a odděleně na území na sz. od Nového Města na Moravě jsou běžné výrazy *štětina* a *štětka*. Ze záp. Příbramska a záp. Novoměstska se dokládá regionalismus *štice*. Pro sev. polovinu zč. nář. je typické pojmenování *fous*; to bylo dále zapsáno (jako nedubletní) ve stř. části střm. nář. (v jižní části tohoto areálu ve formě plt. *fousa*) a v záp. polovině slez. nář.

4 **fous** v sled. významu jen nář.; Jg též *fúzy* pl. slc., SSJ *fús* hovor. ‚ostí obilí', pol. *wąs* (SSJČ ob., též *vous*, obojí také ‚něco podobného vousu', *fouska* ‚osinatá pšenice', SSJ *fúzačka* ‚osinatá pšenice') — Přenesením.

frnus v sled. významu jen nář.; Jg *frňous*, *frnoch*, *frncoch* „tenké přírostky od něčeho visící, zvláště čnějící vlas nebo chlup; jakékoli čmejří neb vlašení" — Přenesením.

krona jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Granne*).

osina stč., též *osi* pl., Jg též *vosina*, SSJČ — K základu **os-* ‚ostrý'.

ost f. jen nář.; Jg též *ost'*, SSJ *ost'*, pol. *ość* (hluž. *wóst* ‚bodlák') — Z psl. **ostь* f. (to z **ost-*, které vzniklo rozšířením kmene z **osъ*), původně ‚rybí kost'. Koncové *-t* reflexem depalatalizace.

ost m. jen nář.; stč. — Změnou rodu v důsledku depalatalizace *-ť*, viz ost f.

ostina Jg *ostěna*, SSJČ říd. — Od subst. *ost'* sg., pojímaného jako název hromadný, příp. přímo od hromadného názvu *ostí* individualizující příponou *-ina*.

ostí stč. *ostie*, Jg též *vostí*, SSJČ ‚osiny' hromad. — K *ost*, příp. *ost'*, název hromadný.

oština SSJČ říd. — Hlásková obměna výrazu *ostina* vzniklá na pozadí kolektiva **oštie* (*-šť- < -s't'-*). Moravská podoba *oščina* vznikla analogicky podle slov se starým seskupením *-šč-* (*šč > šť*, srov. PRO E1).

špejz jen nář. — Přejato z něm.

šprejle, štachle jen nář. — Adaptací výrazů přejatých z něm.

štice jen nář.; Jg též *kštice* — Podle Mch z psl. **ostice*, nelze vyloučit příklon k výrazu *kštice* ‚vlasy' expr. (stč. *kčicě, kštice, kčticě, kšicě, čticě, ščicě, šticě*), srov. obdobnou motivaci u výrazu *fous*.

štětina v sled. významu jen nář.; stč. *ščetina*, Jg (SSJČ ‚to, co připomíná štětinu') — Psl. **sъčetina* (to od výrazu s hromadným významem **sъčetь* ‚něco s ježícími se chlupy, něco rozježeného' individualizující příponou *-ina*). Přenesením.

štětka v sled. významu jen nář. — Od psl. **sъčetь*, viz štětina. Přenesením.

vosa v sled. významu jen nář. — Od nářečního výrazu s protetickým *v-* *vosina* ‚osina' (příklonem k výrazu *vosa* ‚bodavý hmyz').

5 vost *f.* Ju 4 — osť Ju 7 — vosť Ru 4 — wosť Po 1 — vost *m.* Ju 1 — vosťi Ru 4 — vosina Ju 3, 5, 6, Ru 1–3 — osťina Ru 5 — vošťina Ju 2 — fousi Ru 2

6 SSA1.25

Kl

87 velký koš (na úhrabky) (674) — *mapa s. 219*

1 M (h)ouhrabečňík — uhrabečňik
(h)ouhrabečňák (též 611, 643, ó- 714, 716)
(h)ouhrabečák — uhrabečák 132,134, 136
(h)ouhrapčák 111, 612
(h)ouhrabák (-ňák 628, úhrabňík 734) — hourabák
ouhrabečňice 240, 414, 422, 434 (ouhrabňice 422)
(v)ohrabečňík 321, 616, 746,750
(v)ohrabečňák
(v)ohrabečák
(v)ohrabák 308, 713
(v)ohrapčák
plevák
plevňík 220, 734 (plevňák 148, 718)
drobák
drobovák 314, 316
strišák 312, 327
strišňice (striška 247, strišna 334)
krúsna — krošna 238, 328
krušák 223
núše
núška (též 433)
nošák 251, 253, 406
koráb
lubák
vopálka (též 457)
fimfas 462, 465, 506 (finfas 453, 601, fimpas 440, fjimpas 440, filpas 416, filfas 512)
koš — kúš (kúšák 336)
košaťina 407, 409

N bedňák 411, dvouušňák 408, 421, měřičák 148, kravák 213, přidávák 227, 256, přidávačka 226, 240, 250, 252, barka 238, šimkáč 325

2 Otázka byla původně zaměřena na zjištění nářečních názvů velkého okrouhlého koše upleteného z proutí, určeného zpravidla k odnášení úhrabků. Výzkumem se zjistilo, že mnohde – zejména v Čechách – se koše okrouhlého tvaru neužívá a nádoby určené k podobnému účelu mají jiný tvar (hranatá *nůše*, místy i hranatý *koráb*), případně jsou opatřeny popruhy (např. *nůška* 433, *stryšnice* 335). Označení terminologické povahy vystihující účel použití koše (na úhrabky) byla zjištěna zejména na Moravě, v Čechách pak v svč. nář. a na záp. okrajích. K odnášení úhrabků neexistuje v Čechách zpravidla speciální nádoba; užívá se koše, nůše, jež mohou sloužit též k odnášení plev atp. (srov. *plevák*), srov. též III-167 krosna. Ve vých. okraji jzč. nář. se užívá opálky, mělké oblé proutěné nádoby. Podobného rázu by mohl být zřejmě název *fimfas* (Jg *finfas* „velká opálka“), vyskytující se poblíž areálu slova *opálka*. Nářeční materiál obsahoval navíc výrazy označující proutěné koše zpravidla menších rozměrů, které slouží jako nádoby, z nichž se „přidává krmení dobytku“ (*přidávák*, *kravák*). Ty jsme jako neekvivalentní z mapování vyloučili. Stejně tak nebyla registrována na mapě pojmenování utvořená ad hoc (*dvouušňák*) a ojediněle se vyskytující označení speciálních košů (*měřičák*), nepotvrzená srovnáním s materiálem z KLA a z ALJ.

V nář. materiálu byly zjištěny četné diference lexikální a slovotvorné, v menší míře hláskoslovné (např. *ouhrabák* × *hourabák*, *koš* × *kůš*). Slovotvorné rozdíly se soustřeďují zejména na výrazy se základem *-hrab-* (např. *ouhrab-* × *ohrab-*, *ouhrabečník* × *ouhrabečňák* × *ouhrabečák* × *ouhrabák*).

Výraznou dichotomii tvoří na jedné straně obecná nespecifikovaná označení *koš*, *nůše*, *krůsna*, *lubák*, příp. *stryšák* (včetně obměn) a pojmenování jednoznačně terminologické povahy typu *ohrabák*, *plevák*, *drobák* na straně druhé. Pojmenování *koš* bývá doplňováno specifikujícími přívlastky (např. *ouhrabečný* – jz. Morava, *ouhrabeční* – široké Novoměstsko, podorlický úsek, území mezi Prahou, Mladou Boleslavi a Kolínem, *uhrabeční* – podorlický úsek, *ohrabečný* – slez. nář., Litovelsko, Vsetínsko), jež jsme do závěrečného mapování nepojali. V jzč. dialektech byl však registrován soustavnější výskyt výrazu *koš* (*kůš*) bez uvedených specifikujících přívlastků. K rozdílům předponového *ou-* (× *u-*) × *o-* se blíže nevyjadřujeme, jednotlivé deriváty zde odpovídají stavu zaznamenanému na mapě III-85 úhrabky a v příslušném komentáři je o tomto problému pojednáno.

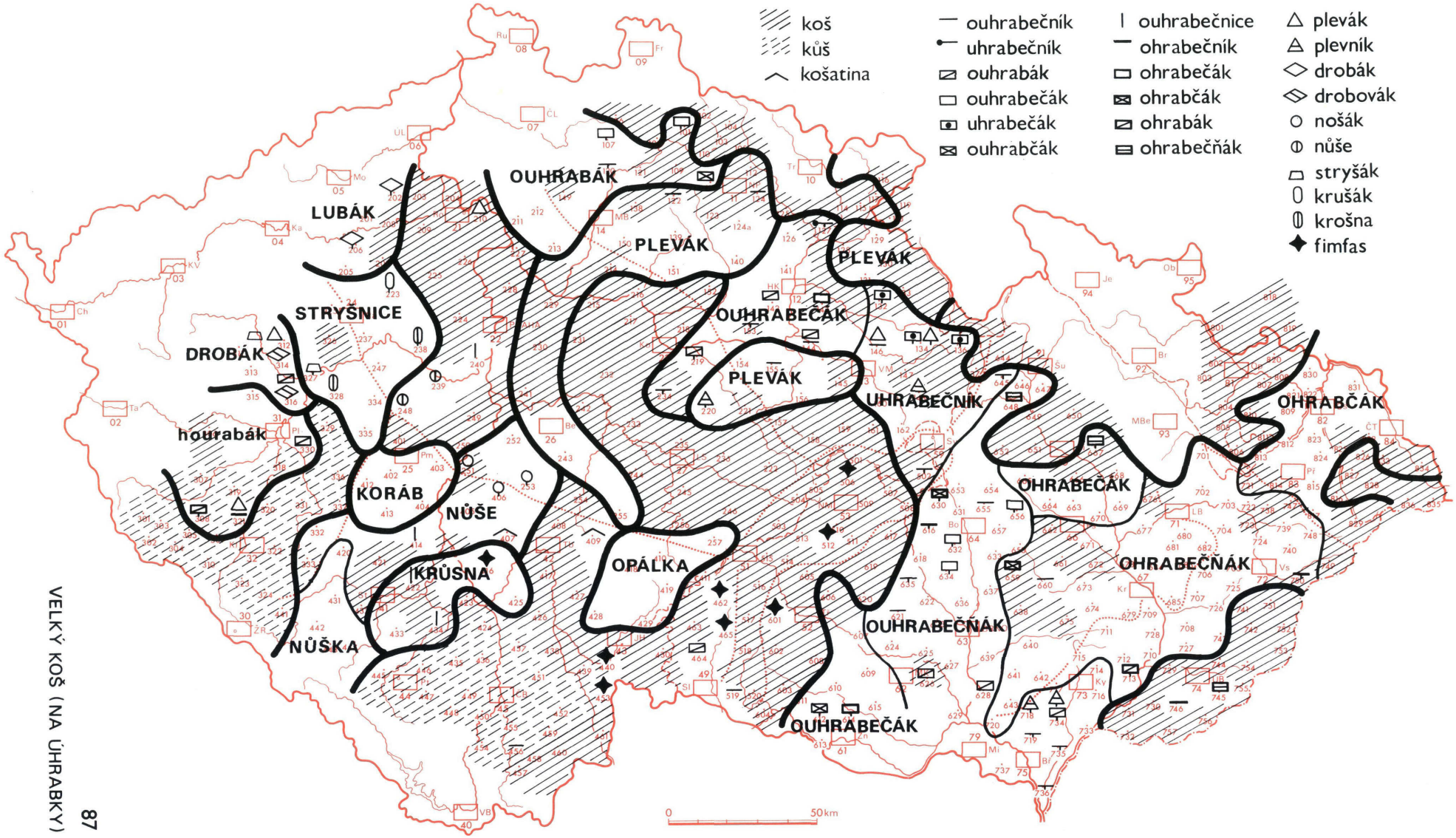

VELKÝ KOŠ (NA ÚHRABKY)

3 Nářeční výrazy se člení do mnoha areálů. Lze konstatovat, že na Moravě je situace přehlednější; v Čechách je bohaté areálové rozvrstvení ekvivalentů zřetelněji patrné v nář. svč. a jzč.

Největšího územního rozšíření dosahuje slovo *koš*, které se objevuje takřka na celém území (v jzč. dial. v obměně *kůš*). Ekvivalentem *nůše* se vyděluje záp. část jč. nář. Pro záp. Strakonicko je příznačná forma *nůška*. Na Sedlčansku byla zapsána varianta *nošák*.

Výrazy se základem *-hrab-* jsou charakteristické pro zč., svč. a slez. nář., dominantní jsou však na Moravě. Izoglosa předponového *ou-* × *o-* probíhá Moravou severojižním směrem. Nejrozsáhlejší území pokrývají na Moravě výrazy na *-ňák* (*ouhrabečňák* v záp., *ohrabečňák* ve vých. polovině Moravy). Malé areály zde tvoří formy na *-ák* (*ouhrabečák* – oblast mezi Třebíčí, Znojmem a Moravským Krumlovem, *ohrabečák* – centrální úsek střm. dial.). Varianta *ohrabčák* byla zachycena v slez. nář., zejména v jejich stř. části. Ekvivalent *ouhrabečák* byl zapsán dále ve stř. části svč. dialektů. Jen v Čechách byla zaznamenána forma *ouhrabák* (sev. Mladoboleslavsko) a obměna *hourabák* (již. Plzeňsko). Zejména z Královéhradecka doložil výzkum variantu *ouhrabečník*, pro Litomyšlsko je příznačná obměna *uhrabečník*. Forma *ouhrabečnice* se objevuje ojediněle na Strakonicku.

Výraz *plevák* vytváří areály v svč. nář. Od Mladé Boleslavi zasahuje úzkým pruhem území jižním směrem až k Pelhřimovu. Další označení mají z hlediska územního rozšíření charakter okrajových regionalismů: V lounském úseku tvoří mikroareál slovo *lubák*, na sz. Plzeňsku (a odděleně v lounském úseku) výraz *drobák*, na již. Příbramsku *koráb*, na vých. Strakonicku *krůsna* (s paralelami *krošna* a *krušák* na Rakovnicku). Na širším Rakovnicku je běžné pojmenování *stryšnice*. Podél zemské hranice čes.-mor. zaznamenal výzkum název *fimfas*, mezi Jindřichovým Hradcem a Jihlavou se vyděluje malá oblast označení *opálka*.

Stav ve městech se nezjišťoval.

4 Většina výrazů vznikla univerbizací ze spojení vyjadřujících účel použití uvedeného koše (*na úhrabky*, *plevy*, *ouhrabečná nůše*, *drobový koš*). Rodové formy maskulina a feminina souvisí s obecnými označeními *koš*, *nůše* (*ouhrabečník*, *ouhrabečnice*). U slov se základem *-hrab-* a *-drob-* se zevrubnou charakteristikou fundujících výrazů v tomto oddíle nezabýváme; odkazujeme na příslušná hesla v oddíle 4 mapy III-85 úhrabky.

drobák, drobovák jen nář. — K nář. *droby* ‚úhrabky‘.

fimfas jen nář.; Jg *finfas* mor. „velká opálka“ (Jg *filfas* „košík v rudnictví“) — Adaptací výrazu přejatého z něm.

hourabák jen nář. — Od nář. *hourabky* ‚úhrabky‘.

koš v sled. významu jen nář. (stč. též *kóš*, Jg, SSJČ, SSJ a hluž. *koš*, pol. *kosz*, u všech v nespecifikovaném významu) — Specifikací.

kůš jen nář. (Jg v nespecifikovaném významu) — Hlásková obměna výrazu *koš* uchovávající starou kvantitu kořenné samohlásky.

koráb v sled. významu jen nář. (Jg „nádoba picí“) — Patrně ke *koráb* nář. ‚kůra‘ na základě motivace ‚koš zhotovený z kůry‘.

krošna jen nář. (Jg mor., též *krosna*, SSJČ a pol. *krosna*, SSJ *krošňa*, u všech ‚koš, nůše na přenášení věcí na zádech‘) — Hlásková obměna slova *krosna*, psl. **krosna*, *krosno* patrně vlivem slova *mošna*, specifikací.

krůsna v sled. významu jen nář. (stč. *krósna*, *krosně*, Jg, Kt též *krůsně* v Krkonoších, SSJČ též *krusna*, obojí zast. a nář., u všech ‚koš, nůše na přenášení věcí na zádech‘) — Viz krošna, podoba uchovávající starou kvantitu kořenné samohlásky.

krušák jen nář. — Ke *krůsna*.

košatina v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ ‚plochý nízký koš; něco spleteného vůbec‘) — Ke *koš*, specifikací.

lubák jen nář. — Ze spojení *lubový koš*, *koš zhotovený z lubů*. *Lub* < psl. **lubъ* ‚podkorní vrstva dřeva‘.

nošák jen nář. — K *nosit*.

nůše v sled. významu jen nář. (stč. *nóšě* ‚nosidlo k přenášení nějakého materiálu‘, Jg „náčiní, v kterém se něco nosí, zvláště koš pletený z proutí“, SSJČ ‚proutěný koš s popruhy k nošení na zádech‘, SSJ *noša* ‚batoh s popruhy určený k nošení na zádech‘) — K *nosit*, specifikací.

nůška v sled. významu jen nář. (Jg a SSJČ dem., SSJ *noška* dem.) — Od *nůše*, viz tam.

ohrabák, ohrabčák, ohrabečák, ohrabečňák, ohrabečník jen nář.; Kt *ohrabčák* (Kt *ohrabečný koš*, SSJČ *ohrabečný* adj.) — K *ohrabky*.

opálka v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚ošatka‘) — Přenesením.

ouhrabák, ouhrabčák, ouhrabečák, ouhrabečňák jen nář. — K *ouhrabky*.

ouhrabečnice v sled. významu jen nář.; Jg, Kt *úhrabečnice* (SSJČ *ouhrabečný*, *úhrabečný* adj.) — K *ouhrabky*.

ouhrabečník jen nář.; Jg též *ouhrabník*, Kt *úhrabečník*, *úhrabník*. — K *ouhrabky*, viz *ouhrabečnice*.

uhrabečák, uhrabečník jen nář.; Kt *úhrabečník* (SSJČ *úhrabečný* adj.) — K nář. *uhrabky* ‚úhrabky‘.

plevák, plevník jen nář. (Jg *plevný koš*, SSJČ *plevový*, *plevný* adj.) — K *pleva* (psl. **pelva* ‚šupinovitý obal zrna v klasu‘).

stryšák, stryšnice jen nář. (Jg *stryšní* adj. „strych obsahující“) — K *strych* ‚korec, stará dutá míra‘, to z něm.

5 koš na uhrapki Po 1 — koš na plevi Ju 1 — plewowej koš Po 1 — ple„ňi koš Ju 2 — košar Ju 7 — košár Ru 4 — koterica Ju 6

6 —

Kl

88 lopata na vátí obilí (678) — *mapa s. 221*

1 M lopata (opata 729, 734)
vjejicí lopata (vijecí 1. 629, 652, vjejacej ł. 713, vjecí 1. 456, 459)

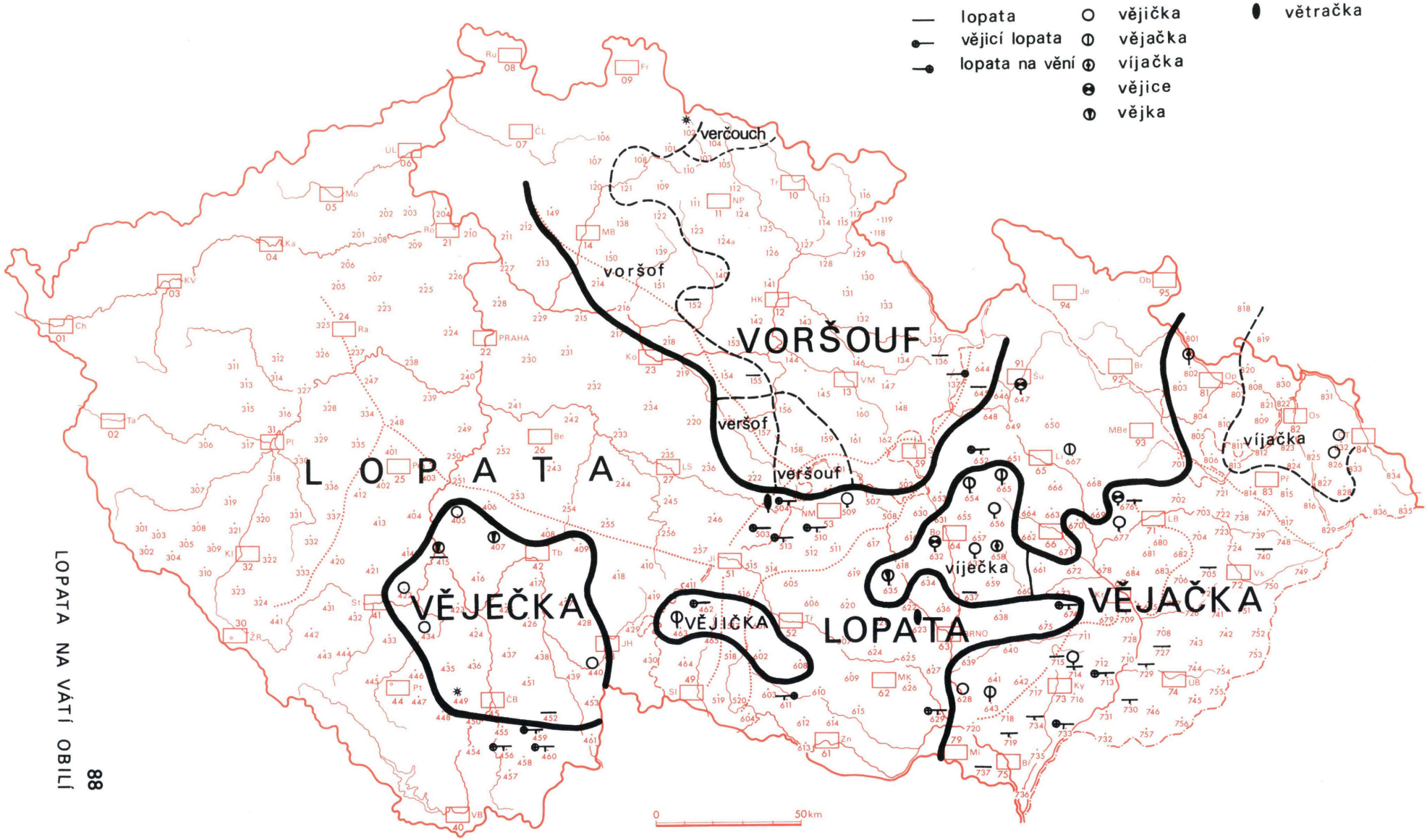
lopata
vějicí lopata
lopata na vění
vějička
vějačka
víjačka
vějice
vějka
větračka
verčouch
voršof
VORŠOUF
veršof
veršouf
víjačka
LOPATA
víječka
VĚJEČKA
VĚJIČKA
LOPATA
VĚJAČKA
0
50km

lopata na vjeňí 137 (1. na viťi 611)
vjeječka — víječka
vjejačka (vjé- 710, ovjejačka 463) — vijačka
vjejička
vjejice 632, 647, 676
vjejka 407, 415 (vitka 635)
voršouf (též 102, též vršouf 102, vorčouch 105, vorčouk 110, vorčouf 111, 137) — voršof (též 127, 146, 644, voršuf 106, též voršaf 113, 121) — veršouf (též veršouch 222) — veršof (též heršof 501) — verčouch 103,104
vjetračka 623 (vjetrofka 504)

S vjejířka 449, hulvát 102

N dřevjená lopata

2 Mapa zobrazuje zeměpisné rozčlenění nářečních výrazů pro širokou dřevěnou lopatu, které se užívalo při čištění obilí vátím (přehazováním ve větru se obilí zbavovalo prachu a plev). Slovotvorné rozdíly se soustřeďují především na výrazy, které souvisí s fundujícím slovesem *vát* (*věječka* × *vějka* × *vějice*), hláskoslovné povahy jsou diference *věj-* × *víj-* (např. *věječka* × *víječka*) a obměny zaznamenané u přejatého výrazu *voršouf* (např. *voršouf* × *voršof* × *verčouch*).

Objevily se rovněž rozdíly v typu pojmenování (např. *lopata* × *vějicí lopata*). Zhruba v západní části zkoumaného území převažuje obecné označení *lopata*, na ostatním území dominují výrazy s terminologickou platností (např. *věječka*). Substantivum *lopata* bývá občas zpřesňováno atributem (*dřevěná*, *vějicí*, popř. *na větní*). Spojení *dřevěná lopata* není terminologické povahy, a proto jsme je do mapování nezahrnuli; objevuje se – většinou nesoustavně – v celém areálu výrazu *lopata*, soustředěnější výskyt byl zaznamenán v západních Čechách.

Materiál byl srovnán s údaji v KLA. Tato anketa dokládá navíc výskyt výrazů *hůlvát* (Lipskokamenicko) a *vějíčka* (Českobudějovicko).

3 Zjištěná pojmenování vytvářejí vcelku celistvé areály: Obecné označení *lopata* bylo zaznamenáno ve stř. a jzč. nář. (s výjimkou území mezi Táborem, Strakonicemi, Českými Budějovicemi a Jindřichovým Hradcem) a v čm. dialektech, dále na záp. polovině Moravy a v centrálním úseku středomoravském, porůznu se objevuje též na Slovácku. V sousedství areálů s výrazy souvisícími se slovesem *vát* bylo zapsáno navíc spojení *vějicí lopata* (popř. *lopata na větní*), a to především na Doudlebsku a na území mezi Jihlavou a Novým Městem na Moravě.

Označení terminologické povahy převažují v severních a východních částech zkoumaného území: Název *vějačka* se vyskytuje ve vých. části stř. nář., především však ve vm. nář. a v dialektech slezských (v opavské podskupině, na Příborsku a Jablunkovsku). Střední část slez. nářečí se vyděluje hláskovou obměnou *víjačka*. Pro široké Boskovicko je typická podoba *víječka*. Ta hláskoslovně souvisí se slovotvorně totožnou formou *věječka*, jež je doložena z jzč. nář. z oblasti mezi Táborem, Strakonicemi a Českými Budějovicemi. Na jz. Moravě tvoří mikroareál ekvivalent *vějička*.

Od situace na většině zkoumaného území se výrazně odlišují svč. nářečí. Zde byla zapsána pojmenování navazující na něm. výraz. Největší oblast pokrývá označení *voršouf*. Další hláskové obměny byly doloženy z okrajových částí: *voršof* ze záp. úseku, *verčouch* z Podkrkonoší, *veršof*/*veršouf* z Hlinecka (s malým přesahem do přilehlých stř. a čm. nář.).

Pojmenování ve městech nebyla zjišťována.

4 Jednoslovná pojmenování souvisící se slovesem *vát* (příp. s jeho nář. podobou *vít* < *vieti* < *v'áti* < *vějati*) mohou být utvořena přímo od slovesného základu (*věj-*/*vij-*) nebo mohou být paralelně motivována účelovými adjektivy na *-cí* (*věječí*/*vějací*/*vějicí* (*lopata*)), a jsou pak tudíž výsledkem univerbizace (*věječka*/*vějačka*/*vějička*).

hulvát v sled. významu jen nář. — Přenesením, patrně na základě představy něčeho velikého (srov. nář. *hulovatý* ‚hrubý‘).

lopata pol. *drewniana łopata* (stč., SSJČ, SSJ, u všech *lopata* v nespecif. významu) — Psl. **lopata*.

lopata na větní jen nář. — Subst. lopata specifikováno účelovým určením vyjádřeným předložkou *na* + nář. dějovým subst. *větní* ‚vání‘.

vějačka SSJČ zast. a nář., SSJ *vejačka* (stč. *vějadlo* ‚nádoba na čištění obilí prosíváním‘, hluž. *wějawa* ‚síto prohazovačka‘)

věječka Jg, SSJČ zast. a nář. (stč. ‚lopata na čištění obilí prosíváním‘)

vějice jen nář. — Patrně od *vějačka*/*vějička* považovaných za deminutiva.

vějící lopata jen nář.; Jg — Subst. *lopata* specifikováno slovesným účelovým adjektivem od *vát*.

vějička Jg, SSJČ zast. a nář.

vějířka jen nář. — Patrně od *vějíčka* (v této oblasti doloženo v KLA) příklonem k *vějíř*.

vějka jen nář.; Jg

větračka v sled. významu jen nář. — Patrně od *vějačka* příklonem k nářečnímu *větr* ‚vítr‘, nelze vyloučit univerbizaci z *větrací lopata* ‚lopata na větrání (tj. provívání) obilí‘.

víjačka jen nář.; Kt mor.

víječka jen nář.

verčouch, veršof, veršouf, voršof, voršouf jen nář.; SSJČ *voršouf* ‚široká dřevěná lopata‘ nář. — Přejetím a hláskovou adaptací z něm. (*Wurfschaufel*).

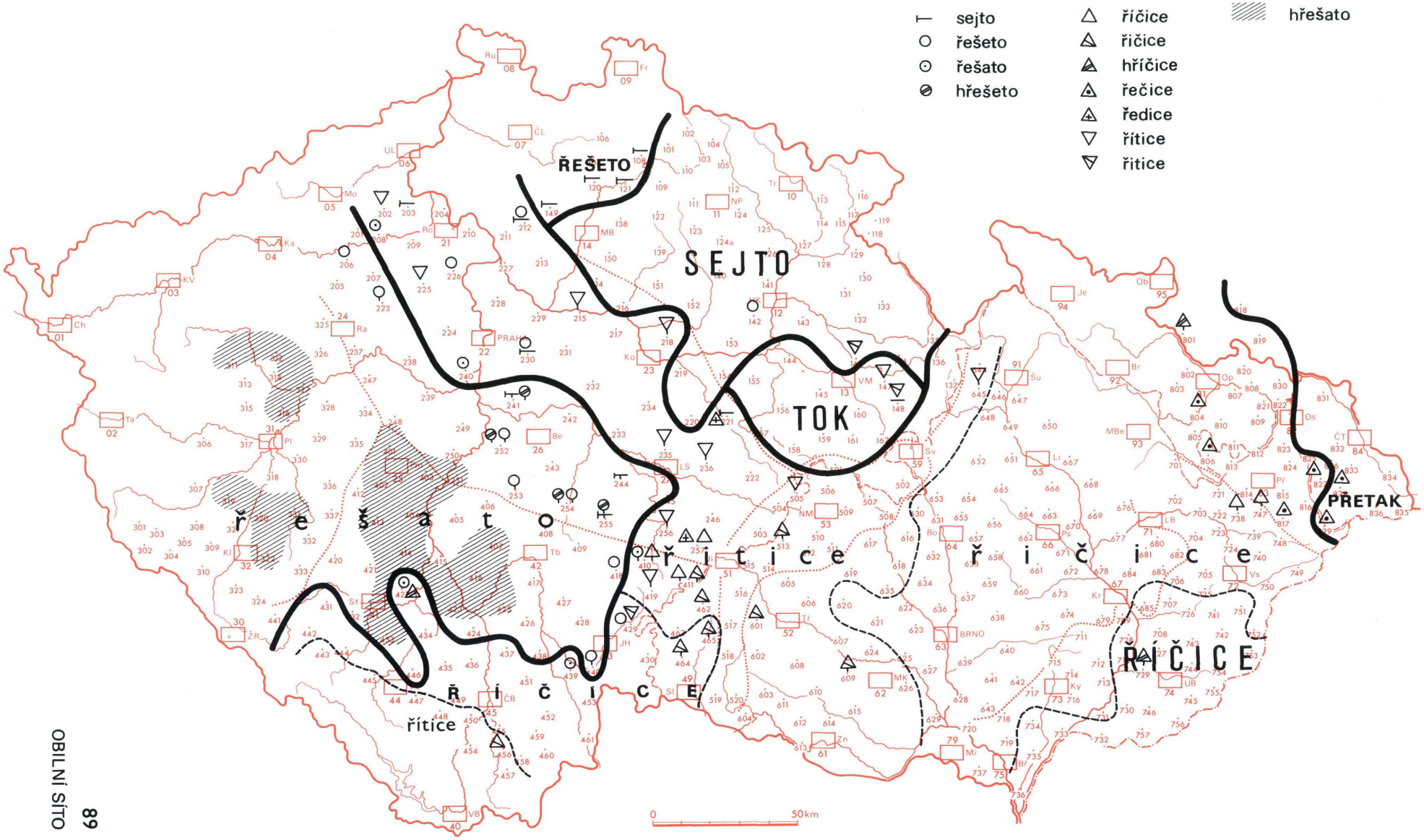
sejto
řešeto
řešato
hřešeto
říčice
řičice
hříčice
řečice
ředice
řítice
řitice
hřešato
ŘEŠETO
SEJTO
TOK
PŘETAK
řešato
řítice
řičice
ŘÍČICE
0
50km

5 lopata Ju 6, Ru 1, 3–5 — łopata Ju 7 — vjející lopata Ju 3 — voršof Ju 1, 2, 4 — voršouf Po 1, Ju 2

6 AJŠ 132, AJPP 113

Kl

89 obilní síto (679b) — *mapa s. 223*

1 M řešeto — hřešeto — řešato — hřešato (též 422)
říčice (rjéčica 755) — hříčice 422, 729 (hřiečyca 801) — řičice (ry-, ri- 737, ryšyca 808, 815) — řečica — řeďice 221, 257 — říťice — řiťice (h- 462, řə- 611, 612, 615, -eca 514, re- 136, 503, 504, 515, 604)
tok
přetak
sejto

2 Mapa sleduje zeměpisné rozrůznění nářečního pojmenování obilního síta. Výzkum byl zaměřen na zjištění názvu pro obilní síto obecně, označení speciálních sít byla z mapování vyloučena (např. sít lišících se účelem použití; označení velkookého obilního síta zaznamenává mapa III-90).

Vedle lexikálních diferencí doložil materiál rozdíl slovotvorný (*tok* × *přetak*), nejčastější jsou však rozdíly hláskoslovné (např. *řešeto* × *řešato* × *hřešato*, *říčice* × *řičice* × *řitice*). Materiál byl ověřován údaji z KLA. Ta navíc dokládá výskyt výrazů *říčice* a *řešato* v svč. nářečích.

Problematická je distribuce kořenných samohlásek *-i-/-í-* u výrazů *říčice* (*řičice*) a *řítice* (*řitice*). Mapa zakresluje zjištěný stav synchronně a nespojuje dnešní nářeční střídnice s výchozím krátkým nebo dlouhým i-ovým vokálem; reflexy *-í-* a *-i-* tudíž zachycujeme odděleně a nebereme v úvahu pravidelné krácení *í* > *i* (*ří-* > *ři-*), srov. PRO A1b. K tomuto vývoji však na českém jazykovém území i v tomto případě nepochybně došlo, jak o tom svědčí stav v dialektech: v českých nářečích v užším smyslu se vyskytují nesoustavně podoby se samohláskami *í, i* v oblasti, kde výskyt *í*/*i* (< *í*) kolísá (srov. mapu PRO A1d). Jč. nářečí naopak (a náležitě) délku uchovávají (*říčice, řítice*). Na Moravě je výchozí stav složitější. I zde lze usuzovat z diachronního hlediska na existenci dlouhého *í* (*ří-*), které se též zkrátilo v *i* (*ři-*). Uvedená změna však zasáhla dialekty na téměř celé Moravě, a to nejen na území, kde fonologická kvantita u *í* neexistuje (srov. mapu PRO A1b), ale i v oblastech, kde se jinak původní délka u *í* pravidelně uchovává, tj. v pruhu území podél linie vymezené městy Boskovice, Břeclav, Kroměříž a Vsetín. Zachováno zůstalo toto dlouhé *í* pouze (a náležitě) ve stř. a již. části vm. nář. (*ří-*). Existenci dlouhého vokálu v střm. dialektech potvrzuje i jiný hláskový vývoj, který zde jinak probíhal, a to změna krátkého *i* > *e* po „měkkých“ konsonantech typu *peřina* > *peřena* (srov. mapu PRO Fl). Výhradní podoba *řičeca* z centrálních střm. nář., potvrzená i materiálem z KLA, umožňuje vcelku spolehlivě určit časovou posloupnost obou změn. Vývoji *í* > *i* (*ří-* > *ři-*) časově předcházela změna *i* > *e* (*-či-* > *-če-*, případně *-ti-* > *-tě-*); v opačném případě by totiž příslušná nářečí reflektovala podobu *řečeca*, nikoliv *řičeca*. Na obdobný vývoj lze usuzovat i na jz. Moravě, kde byl průběh obou změn tentýž (srov. výhradní podoby *řičica*/*řičeca*, *řitica*/*řitěca*, nikoliv *řе-*; ve znojemském typu je pak doložena podoba *řiťaca* vedle sporadicky se vyskytující *řəťaca*, srov. PRO C2). Ekvivalent *říčice* lze dále předpokládat i ve slez. nář., přestože zde dnes opozice fonologické kvantity neexistuje; usuzujeme tak z dokladu v b. 801 (diftong *-ie-*, srov. 1 M, zde svědčí o původní délce v kořeni).

Do mapování nebyly zahrnuty deminutivní formy typu *řešátko*, *říčička*, protože vyjadřovaly skutečnou deminuci. K těmto variantám srov. mapu I-128 sítko (na mouku). V případě výrazů *tok* a *přetak* odkazujeme na mapu III-91 čistit obilí na velkookém sítě.

3 K výraznému lexikálnímu rozčlenění dochází v Čechách, situace na Moravě a ve Slezsku je vcelku jednoduchá. Na většině svč. nář. oblasti (kromě její sz. a jv. části) se užívá výrazu *sejto*.

Nejrozsáhlejší území pokrývají hláskoslovné obměny výrazu *říčice*: Výchozí podoba *říčice* v realizaci s dlouhým *-í-* byla zapsána na vých. Moravě – na Slovácku a přilehlém již. Valašsku. Objevuje se též v již. polovině jč. nář., zejména na širokém Českobudějovicku, vých. Jindřichohradecku a záp. Jihlavsku. Její obměna *řítice* se vyskytuje porůznu v střč. nář., odděleně pak v úzkém příhraničním pásu v Pošumaví. Varianty se zkráceným kořenným vokálem jsou běžné hlavně na Moravě (s výjimkou její jz. části a již. a stř. úseků vm. dial.) a v záp. polovině slez. nář. (hranici zde tvoří řeka Ostravice). Výraz *řitice* je doložen ze sev. poloviny střč. nář., z nář. čm. a z jz. Moravy.

Z ostatních lexémů pokrývá nejrozsáhlejší území výraz *řešato*, zapsaný v záp. Čechách, již. polovině střč. nář. a sev. části jč. dial. Je hláskoslovnou obměnou výrazu *řešeto*, jenž byl zachycen soustředěněji v horním Pojizeří a v podještědském úseku, dále pak na Benešovsku a místy podél izolexy *řešato*/*řitice* (*říčice*). Podoby

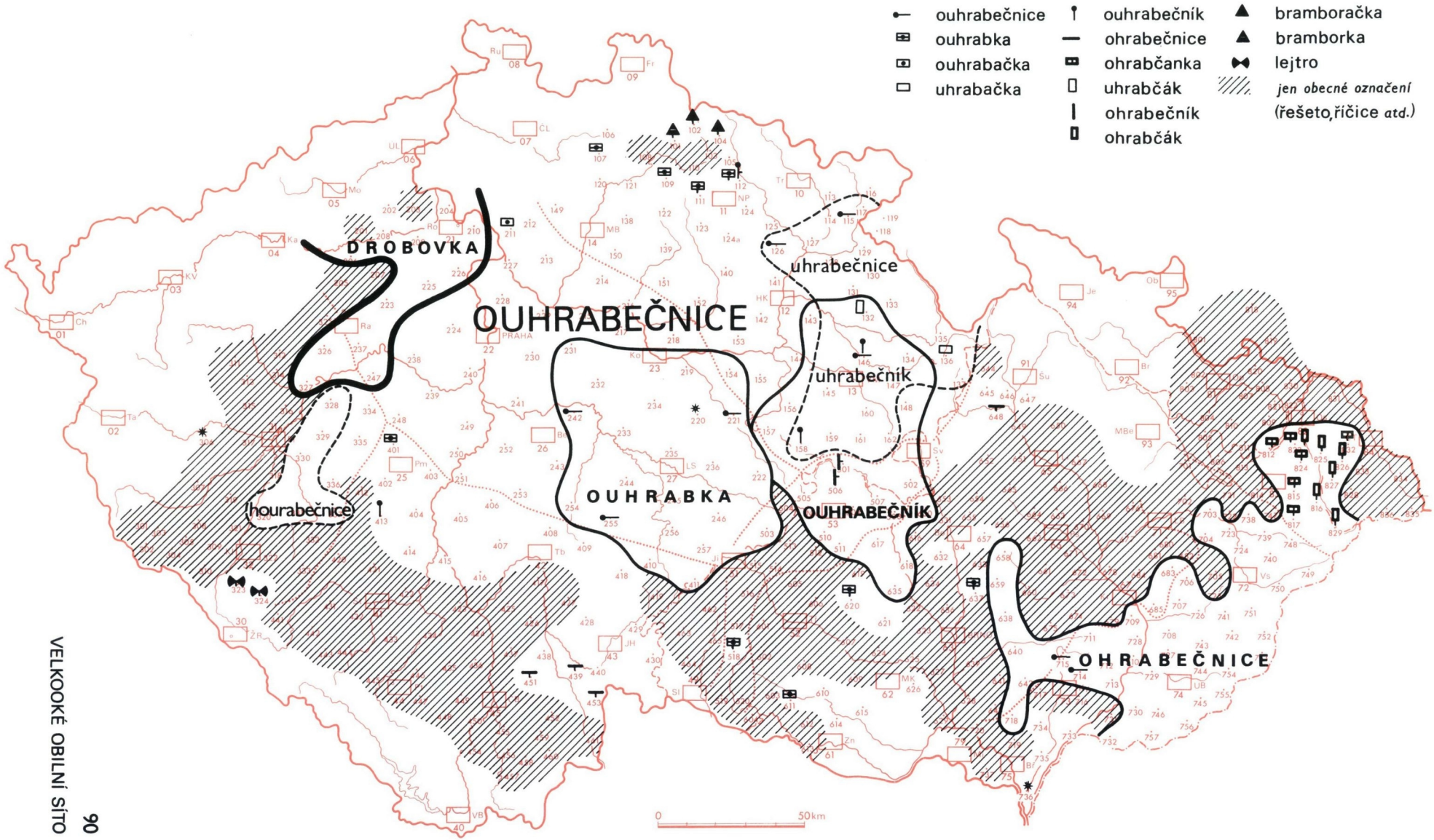
ouhrabečnice
ouhrabka
ouhrabačka
uhrabačka
ouhrabečník
ohrabečnice
ohrabčanka
uhrabčák
ohrabečník
ohrabčák
bramboračka
bramborka
lejtro
jen obecné označení
(řešeto,říčice atd.)
DROBOVKA
OUHRABEČNICE
uhrabečnice
uhrabečník
OUHRABKA
OUHRABEČNÍK
hourabečnice)
OHRABEČNICE
0
50km

s protetickým *h* dominují na území mezi Strakonicemi, Příbramí a Táborem, ve zbytcích byly doloženy z vých. a sev. Klatovska a na sever od Plzně (všude *hřešato*), na Benešovsku se místy vyskytuje podoba *hřešeto*. Dialektismem *tok* se vyčleňuje Vysokomýtsko a Litomyšlsko, v čes.-pol. smíšeném pruhu tvoří areál slovotvorná varianta *přetak*.

4 **hřešato, hřešeto, hříčice** jen nář. — Viz řešato, řešeto, říčice, podoby s protetickým *h*.
přetak jen nář.; pol. *przetak* — Od nář. *přetáčet (obilí)*, viz též tok.
řečice jen nář.; stč. *řědčicě*, Kl *r'ečica* — Patrně k psl. **rědьkъ* ‚řídký'.
ředice jen nář. — Patrně od *řídký*.
řešato Jg, SSJČ zast. a nář. — Hlásková obměna výrazu *řešeto* s jzč. změnou *e* > *a*.
řešeto stč. *řešetovati* ‚prosévat řešetem', Jg, SSJČ (SSJ *rešeto*, pol. *rzeszoto*, u obou v nespecifikovaném významu ‚síto') — Nejasné. Mch spojuje s lit. *rezgú* ‚pletu' (stará řešeta měla pletivo z lýčí).
řičice SSJČ též *řidčice*, vše říd., zast. ob. — Viz říčice, podoba se zkráceným kořenným vokálem.
říčice stč. *řiedčicě*, Jg též *říšice*, *řéčice* slc., SSJČ zast. ob., též *řídčice* říd., zast. ob., SSJ *riečica* — Patrně od adj. *řídký*.
řitice SSJČ říd., zast. ob., též *řidice* říd. — Viz řítice, podoba se zkráceným kořenným vokálem.
řítice Jg, SSJČ říd., zast. ob. — Podle Mch od *řídčice* s vyslovovaným *-t-*, nebo od psl. **rětica*, to z **rětь* (to příbuzné s lit. *rétis* a lat. *rete* ‚síť'). Nelze vyloučit, že *-t-* vzniklo při likvidaci náběhů asibilace (srov. např. *točíž* > *totíž*).
sejto jen nář.; Jg — Hlásková obměna výrazu *síto* (to od psl. **sěti* ‚sít, prosívat'), dvojhláska v kořeni v důsledku depalatalizace: *síto* > *sýto* > *sejto*.
tok v sled. významu jen nář.; Jg — Od nář. *točit (obilí)* ‚čistit obilí na sítě'.

5 sejto Ju 2, 4 — síto Ju 7 — řešato Ju 5, Ru 2, 3 — řičica Ju 6 — řiťice Ju 3, 4

6 OLA 670

Kl

90 velkooké obilní síto (679a) — *mapa s. 225*

1 M (h)ouhrabečňice (ouhrabečice 115) — hourabečňice — uhrabečňice
(h)ouhrapka
ouhrabačka 211 — uhrabačka 136
(h)ouhrabečňík — uhrabečňik
uhrapčák 132 (uhrabečák 132)
(v)ohrabečňice
ohrapčanka (ohrapčaňa 832)
vohrabečňík 501, 506
ohrapčák
drobofka
bramboračka 102, 104
bramborka 101
lejtro 323, 324
S okačka 220, rizle 306, rajta 736

2 V nářečním označení velkookého obilního síta byly zjištěny vedle diferencí lexikálních především četné rozdíly slovotvorné (např. *úhrabečnice* × *úhrabačka* × *úhrabečník*, *úhrabečnice* × *ohrabečnice*) a hláskoslovné (např. *ouhrabečnice* × *hourabečnice* × *úhrabečnice*). U výrazů s předpokládanou původní předponou **ǫ-* (ve spisovném jazyce *ú-*) byly téměř na celém území zaznamenány podoby s náležitými střídnicemi za výchozí dlouhou nosovku (srov. PRO D 1abc) a podobně jako v případě výrazu *úhrabky* a jeho obměn (srov. mapu III-85 úhrabky) vycházíme v komentáři z podoby s náslovným *ou-*, od něhož lze ostatní pravidelné hláskoslovné varianty odvodit.

Mapována jsou pouze označení terminologické povahy, tzn. pojmenovávající výhradně jednooké síto. V oblastech, které jsou vymezeny šrafováním, se zvláštního termínu neužívá a denotát je zde označován výrazem shodným s obecným pojmenováním obilního síta, např. *síto*, *řešeto*, *říčice* atp., viz III-89 obilní síto; místy se pak víc užívá zpřesňujícího adjektivního atributu, jenž se shoduje s lexikálními areály vymezenými na mapě III-85 úhrabky (např. adj. *úhrabečný*, *drobový*), popřípadě přívlastku *řídký*, *velký*, *hrubý*. Do mapování nebyla zahrnuta pojmenování zvláštních sít určených k prosívání již konkrétních plodin, např. *hrachovka*, *koukolka*, *jetelka*, či jiných sypkých látek (*popelka*, *prachovka*). Svč. regionalismy *bramboračka*/*bramborka* jsou však ekvivalenty náležitými, jak ukazuje srovnání s materiálem z KLA.

3 K lexikální diferenciaci dochází pouze na okrajových částech zkoumaného teritoria. S výjimkou sz. Čech a Rakovnicka (s výrazem *drobovka*), podkrk. úseku (s označením *bramboračka*/*bramborka*) a již. Klatovska (s dialektismem *lejtro*) se objevují na zkoumaném území slovotvorné varianty s kořenem *-hrab-* (v celých

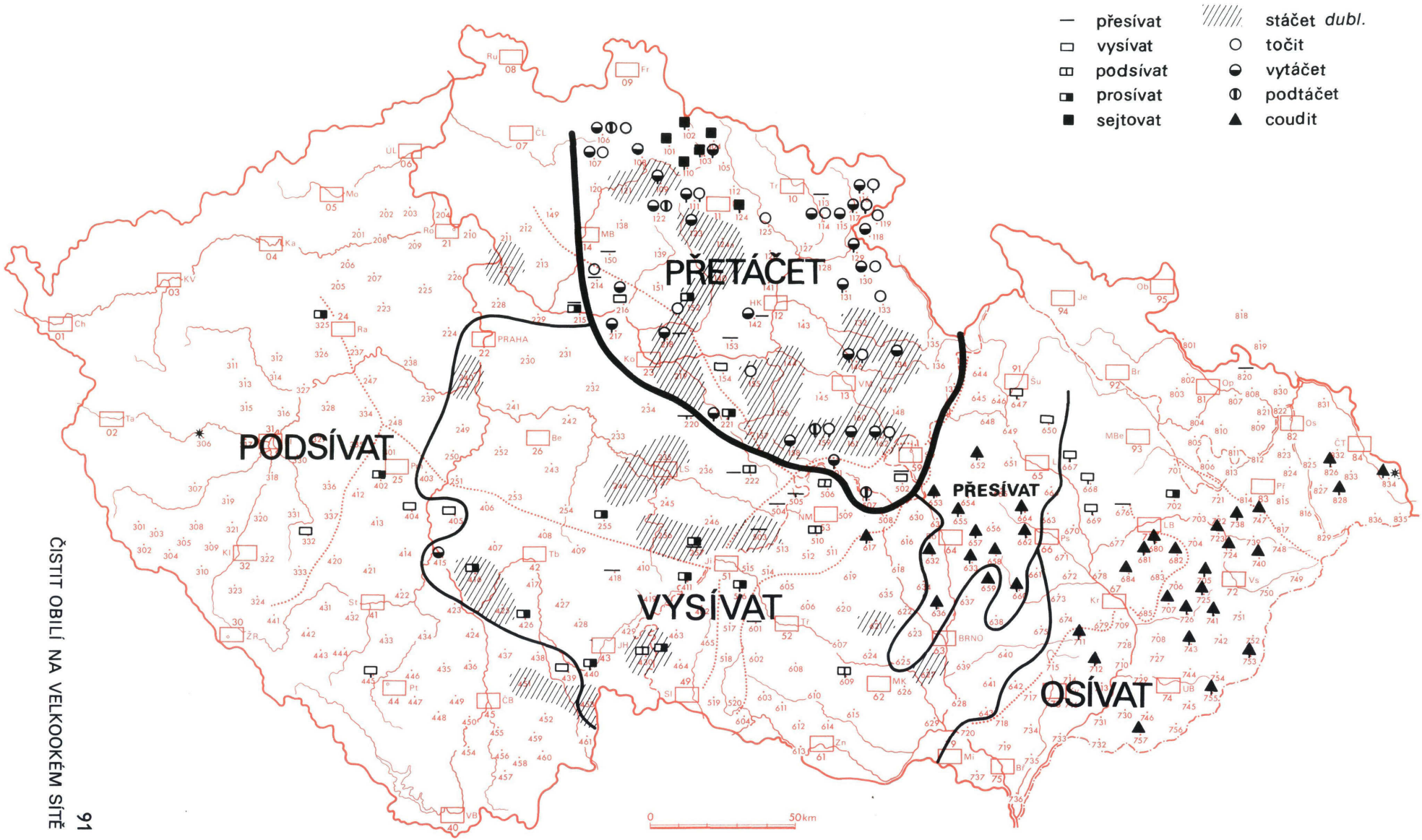
přesívat
vysívat
podsívat
prosívat
sejtovat
stáčet *dubl.*
točit
vytáčet
podtáčet
coudit
PŘETÁČET
PODSÍVAT
PŘESÍVAT
VYSÍVAT
OSÍVAT
PRAHA
BRNO
0
50km

Čechách s výjimkou záp. a již. částí, místy ve stř. nář., dále v dial. vm. a ve vých. části slez. nář.). Zatímco česká nářečí v užším smyslu a záp. polovina Moravy dokládají deriváty s předponou *ú-* (> *ou-*, ve vých. Čechách po zkrácení *u-*), odlišuje se vých. část území prefixem *o-*.

Územně nejrozšířenějším slovotvorným typem jsou ekvivalenty tvořené příponou *-ice*: *ouhrabečnice* (stř. část střč. nář., sev. polovina nář. jzč., většina svč. dial. s výjimkou jejich sev. úseků a Vysokomýtska, na Moravě Zábřežsko, Boskovicko a Znojemsko), případně její hlásková obměna *hourabečnice* (menší areál vých. a jv. od Plzně), dále *uhrabečnice* (sv. úsek svč. nář.); v oblasti mezi Jindřichovým Hradcem, Českými Budějovicemi, především však ve vm. nář. a na úzkém pruhu území na východ od Brna je běžná varianta *ohrabečnice*. V jv. polovině střč. nář. tvoří kompaktní areál výraz *ouhrabka*; ten se dokládá odděleně i ze sev. Čech a ojediněle ze záp. Moravy. Inventář variant ženského rodu doplňuje forma *ohrabčanka* (oblast slez. nář. mezi Ostravicí a Odrou). Slovotvornou variantou *úhrabečník* se vyděluje širší Vysokomýtsko, ze sousedního Novoměstska (s přesahem na Tišnovsko) se dokládá podoba *ouhrabečník*. Na sev. Novoměstsku se objevuje varianta *ohrabečník*. Vých. od řeky Ostravice byl zapsán název *ohrabčák*.

Na ostatním území jsou běžná označení obecná (případně se zpřesňujícími přívlastky). Těchto neterminologických výrazů se tedy užívá v záp. a již. oblastech Čech, dále v Podkrkonoší, na Moravě téměř v celé oblasti stř. dial. a dále na většině území slezských nář.

4 Ze slovotvorného hlediska vznikla většina výrazů univerbizací ze spojení vyjadřujících účel použití (např. *úhrabečná říčice* či *říčice na úhrabky* → *úhrabečnice*, *ohrabečný přetak* → *ohrabečník*, *přetak na ohrabky* → *ohrabčák*). Rodové formy mask. a fem. patrně souvisí s obecným označením síta na obilí, jak dokazuje srovnání s obecným označením na mapě III-89 obilní síto, např. *říčice* → *ouhrabečnice*, *ohrabečnice*, *tok* → *úhrabečník*, *přetak* → *ohrabčák*; v tomto díle se zevrubnou charakteristikou příslušných fundujících výrazů nezabýváme. Odkazujeme na příslušná hesla v odd. 4 uvedené mapy.

bramboračka, bramborka v sled. významu jen nář. — K subst. *brambor*.
drobovka jen nář. — K *droby* nář. ‚úhrabky‘.
hourabečnice jen nář. — K *hourabky* nář. ‚úhrabky‘.
lejtro jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Leiter*).
ohrabčák, ohrabčanka, ohrabečník jen nář. — K *ohrabky*.
ohrabečnice jen nář.; Kt na Moravě a ve Slezsku, SSJČ zast. ob. — K *ohrabky*.
okačka jen nář. — Od subst. *oko* na základě motivace ‚mající velká oka‘.
ouhrabačka jen nář. — K *ouhrabky*.
ouhrabečnice Jg, Kt *úhrabečnice*, Kl *úhrabnica*, SSJČ zast. ob., též *úhrabečnice* zeměd. říd. — K *ouhrabky*.
ouhrabečník, ouhrabka jen nář. — K *ouhrabky*.
rajta jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Reiter*).
rizle jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm., souvisí s *rieseln* ‚sypat se (o zrní, písku atp.)‘.
uhrabačka, uhrabčák, uhrabečnice, uhrabečník jen nář. — K *uhrabky* nář. ‚úhrabky‘.

5 ouhrabečňice Ju 1–3, Ru 3 — ouhrabečňik Ju 4 — uhrabečňice Po 1

6 —

Kl

91 čistit obilí na velkookém sítě (681) — *mapa s. 227*

1 M přesívat (přesejvat 113, 142, 150, 153, 214, 215, 220, 222, 502)
pocívat (pocejvat 215, 307, 222, 510)
vysívat (vysejvat 230, 234, 246, 439, 502, 506, 515, 622, 639)
prosívat (prosejvat 152)
(„)osívat (osévať 685)
sejtovat
točit
vitáčet
přetáčet
pottáčet 159, 507 (potáčet 106, 122)
stáčet
couďit
S rizlovat 306, přetakovać 834
N žejbrovat 139, fofrovat 139, 462, pucovat 146, 219, mlejnkovat 464, futrovat 516, svijet 652, fukarovat 662, 664, 713, 725, 727, 753, fugarovat 733, zháňeť 684, zháňat 732, 752, burďákovať 738, burdakovać 830, v'oć 827

2 Byla zkoumána nář. pojmenování pro činnost ‚čistit obilí na velkookém sítě‘. Tato činnost tvoří jednu z fází procesu, který se týká čištění obilí. Cepy vymlácené obilí se prosívalo na sítech různě hustých podle toho, co mělo vypadnout, popř. zůstat. Při prvním čištění se užívalo řídkého (velkookého) síta, jímž zrní propadlo.

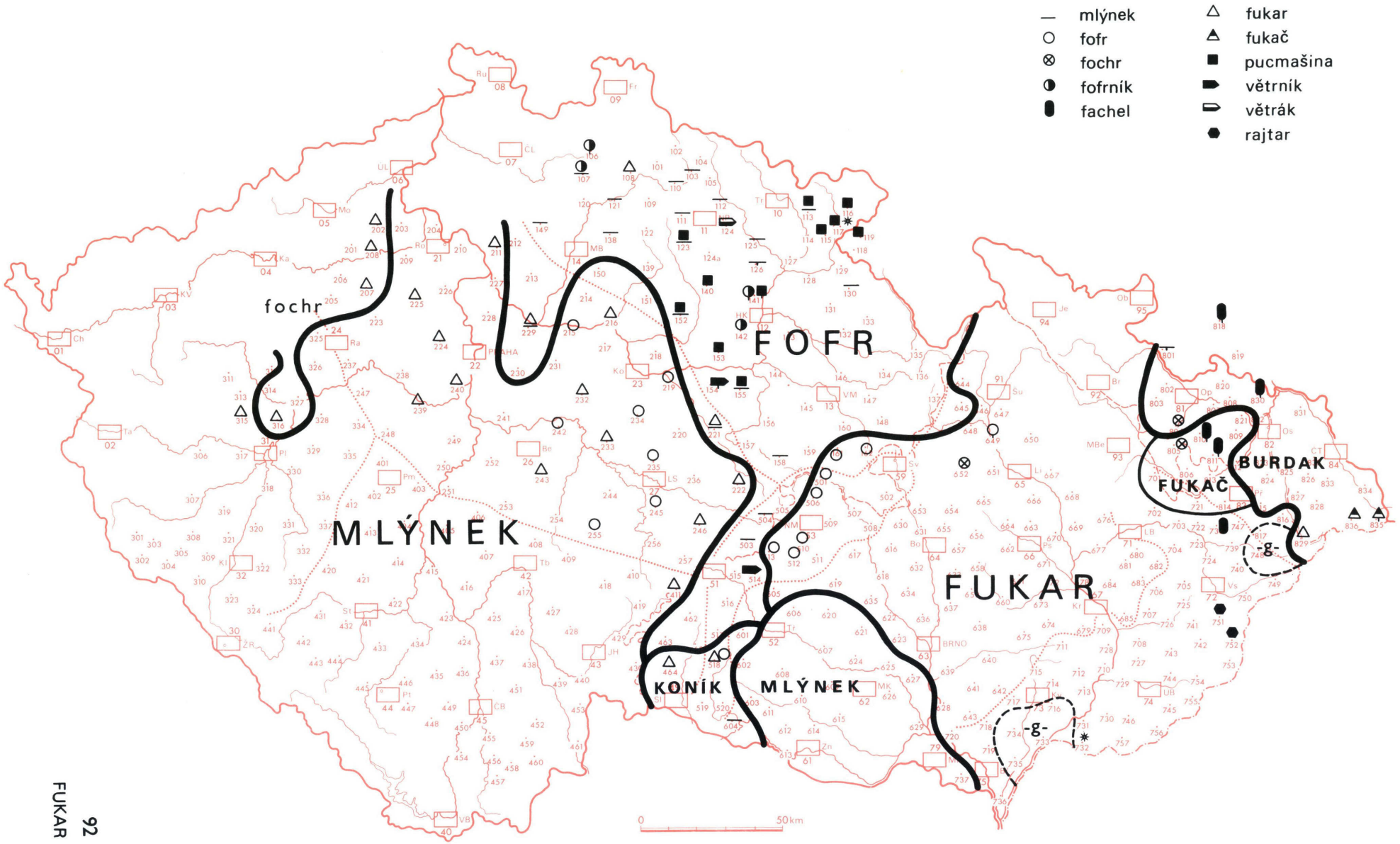
mlýnek
fofr
fochr
fofrník
fachel
fukar
fukač
pucmašina
větrník
větrák
rajtar
fochr
FOFR
MLÝNEK
FUKAR
FUKAČ
BURDAK
KONÍK
MLÝNEK
-g-
-g-
0
50km

Dočišťování zrní se provádělo na hustých sítech, často tzv. točením. Následovalo čištění větrem, vátím, později mlýnkem. Celý proces čištění nář. mluvčí již neznali (srov. též F. Bartoš, Dialektický slovník moravský, s. 400–401).

Vedle názvů pro první fázi se při nář. výzkumu souběžně zjišťovaly i názvy pro fázi druhou, tj. čištění na čisto. V řadě zkoumaných bodů se pojmenování pro obě fáze neliší, avšak na většině zkoumaného území se pro druhé čištění užívá jen slovesa *stáčet* (výjimkou je severní Valašsko, kde je *coudit*). Sloveso *stáčet* mapujeme jen tehdy, pokud označuje zároveň první čištění obilí.

Z mapování jsme vyloučili názvy pro čištění obilí vátím (např. *zhánět*) a strojem (např. *fukarovat, burďákovat, žejbrovat, futrovat, fofrovat*); rovněž nemapujeme výrazy označující proces čištění obecně (*pucovat, čistit*).

Nář. materiál byl srovnán s údaji z KLA a podle potřeby byl jimi doplněn.

Vedle rozdílů lexikálních byly zjištěny zejména diference slovotvorné. Jsou doložena především ta nedokonavá slovesa, která se tvoří od prefigovaných sloves, jejichž prefix má zpravidla význam směrový (např. *vysívat* × *podsívat* × *prosívat* × *přesívat*).

Ve spisovném jazyce (stejně jako v nářečích) se k vyjádření činnosti ‚čistit obilí na velkookém sítě' užívá řady synonymních výrazů, a to *podsívat, prosívat, vysévat, cídit*. Sloveso *cídit* má vedle obecného významu ‚čistit vůbec' i významy specializované, srov. I-219 čistit studnu.

Ve městech nebyl nář. výzkum prováděn.

3 Základní protiklad tvoří slovesa na *-táčet* v svč. oblasti a odvozeniny od *-sívat* na zbývajícím území. Pro svč. nářečí jsou typické dublety, popř. triplety. Nejrozšířenější je v této oblasti označení *přetáčet*. Slovotvorná varianta *vytáčet* se objevuje především na okrajích tohoto území. Zde bývá často v dubletě se základovým slovesem *točit*. Další odvozenina *stáčet* se vyskytuje roztrouseně na celé vých. polovině Čech. Derivát *podtáčet* je zcela sporadický.

Záp. polovina Čech má téměř pravidelně podobu *podsívat*. Pro zbývající území Čech (bez svč. dialektů) a záp. polovinu Moravy je příznačná varianta *vysívat*. Ve vm. dialektech, na Kroměřížsku, Prostějovsku a ve slez. nář. je rozšířena další odvozenina, a to *osívat*. V oblasti mezi Šumperkem a Brnem a ojediněle na záp. Novoměstsku se nachází derivát *přesívat*. Nepříliš častá podoba *prosívat* byla zachycena rozptýleně na celém území Čech.

Celkovou zeměpisnou situaci doplňují lexémy *coudit* (roztrouseně především na vých. polovině Moravy) a *sejtovat* (v Podkrkonoší). Tato slovesa jsou většinou nedubletní.

4 **coudit** jen nář.; stč. *cúdit*, Jg *cíditi*, též *cúditi* mor. a slc., SSJ *cúdiť* (SSJČ *cídit* ‚čistit') — Podle Mch vzniklo *cúditi* mylnou dekompozicí z *ocúditi* (psl. **ot-suditi*). Srov. též I-219 čistit studnu.

osívat v sled. významu jen nář.; SSJČ nář., SSJ osievať, pol. *osiewać* — Od *osít*, viz přesívat.

podsívat Jg, SSJČ, pol. *podsiewać* obl. — Od *podsít*, viz přesívat.

podtáčet v sled. významu jen nář. — Od *podtočit*, viz točit.

prosívat stč. *prosievati*, Jg též *prosévati*. SSJČ ob., též *prosévat* — Od *prosít*, viz přesívat.

přesívat stč. *přěsievati*, Jg též *přesévati*, SSJČ ob., též *přesévat*, SSJ *presievať, preosievať*, pol. *przesiewać* — Od *přesít*, základové sloveso *sěti* (*sějati*) ‚sít', odvozeniny *pře-/o-/prosívat* mají význam ‚potřásat něčím' (obilí se na sítech vyhazovalo a chytalo, přetřásalo).

přetáčet v sled. významu jen nář.; Jg, SSJČ nář. — Od *přetočit*, viz točit.

přetakovat jen nář. — Od nář. *přetak* ‚obilní síto', srov. III-89 obilní síto.

rizlovat jen nář. — Od nář. *rizle* ‚velkooké obilní síto', srov. III-90 velkooké obilní síto.

sejtovat jen nář.; stč. *sietovati*, sítovati, Jg *sitovati* — Od nář. *sejto* ‚obilní síto', srov. III-89 obilní síto.

stáčet v sled. významu jen nář.; Kt — Od *stočit*, viz točit.

točit v sled. významu jen nář.; Jg (stč., SSJČ, SSJ *točiť*, u všech význam ‚provádět kruhovitý pohyb něčím') — Od *téci* s významem ‚působit, aby něco teklo', *točit* (*přetáčet, vytáčet,…*) *obilí*: „zrní se vytáčí, neboť se řešetem opisuje vodorovný kruh", „aby vyteklo čisté obilí, ostatek aby zůstal na sítě" (Mch). Specifikací.

vysívat Jg *vysévati*, SSJČ ob., též *vysévat*, pol. *wysiewać* — Od *vysít*, viz přesívat.

vytáčet v sled. významu jen nář. — Od *vytočit*, viz točit.

5 visejvat Ju 2, Ru 4 — visívat Ju 3, 5, 8 — pocívat Ru 2, 3 — vipocívat Ju 5 — proset Ju 4 — osívať Ju 7 — vitáčet Ju 1 — přetáčet Ju 1 — stáčet Ju 2–4 — točit Ju 1 — přepoušťet Ru 1 — vjetruvat Ru 3

6 —

Hb

92 fukar (682) — *mapa s. 229*

1 M mlýnek
fofr (fufr 516) — fochr (fochar 652)

fofrňik
fachel 738, 810, 811, 818, 830
fukar (fukár 677, fukárek 677, 685) — fugar
fukač
koňík
pucmašina
burdak (též burďák 738, burgač 815)
vjetrňik 154, 514
vjetrák 124, 161
rajtar 751, 752
S bubínek 117, va„ach 732

2 Na mapě je zachyceno zeměpisné rozšíření nář. pojmenování pro jednoduché zařízení, jímž se prouděním vzduchu zbavovalo obilí lehkých příměsků (např. plev, slámy, prachu), popř. se též třídilo podle velikosti. Mlýnek se skládal z větráku a z několika vyměnitelných sít. Pohon měl ruční (na kliku) nebo později též (řídce) motorový. Na Moravě byl opatřen síty, v Čechách býval někdy i bez sít. Oba typy, tedy se síty i bez nich, se pojmenováním neliší. Podle údajů informátorů se užívalo v Čechách výrazu *mlýnek* pro stroj se síty, výrazu *fofr* pro zařízení se síty i bez nich a výrazu *fukar* pro zařízení bez sít. Při dubletním výskytu výrazů *mlýnek* a *fofr* informátoři často uváděli, že jde o zařízení totožná, někdy však definovali fofr jako starší stroj na vyvolávání větrného proudění.

Vedle rozdílů lexikálních dokládá nář. materiál též rozdíly slovotvorné (*větrník* × *větrák*, *fofr* × *fofrník*, *fukar* × *fukač*) a hláskoslovné (např. *fukar* × *fugar*, *fofr* × *fochr*).

Řada zaznamenaných nář. ekvivalentů vznikla buď přenesením, nebo specifikací významu. Mezi přenesenými výrazy tvoří výraznou skupinu ty, které vznikly na základě podobnosti sledované reálie se zvířaty, např. *koník*, *valach*, *burdak* (*burdak* nář. ‚býk‘).

3 Základní trichotomii výrazů *mlýnek*, *fofr* a *fukar* (s variantami) doplňují regionalismy *koník* (jz. okraj Moravy), *burdak* (větší část slez. nář.), *pucmašina* (stř. část svč. nář.), *fachel* (porůznu ve stř. části slez. nář.) a *rajtar* (jižně od Vsetína).

Nejrozšířenějším pojmenováním je výraz *mlýnek*. Byl zapsán v podstatě v celých Čechách, v jz. polovině Čech a na záp. Moravě (mezi Třebíčí a Mikulovem) pak jako výraz jediný.

V sv. polovině Čech se vyskytuje označení *fofr* (často vedle slova *mlýnek*), ze zč. okraje a odděleně z již. Opavska je doložena varianta *fochr*.

Pro většinu Moravy je charakteristický výraz *fukar*; hlásková obměna *fugar* tvoří mikroareály jižně od Kyjova a sv. od Vsetína. V Čechách se výraz *fukar* vyskytuje porůznu ve střč. nář. V již. části záp. skupiny slez. nář. s přesahem do přilehlého úseku nář. vm. a na Jablunkovsku byla zapsána slovotvorná varianta *fukač*.

4 **bubínek** v sled. významu jen nář. — Přenesením.
burdak jen nář; Kt mor. a slez., Bš — Přenesením nář. výrazu pro býka (na základě podobnosti).
fachel jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Fächer*).
fofr Kt, SSJČ zast. ob., Bš *fofar* Zábřežsko (Jg, též *fofrovka* — oba „nástroj ve mlýně k vyvětí plev z krup“) — Hláskovou obměnou přejatého něm. výrazu (raně novohornoněm. *focher*).
fofrník jen nář. — Od *fofr*; viz tam.
fochr SSJČ zast. ob. — Přejato z něm. (raně novohornoněm. *focher*).
fugar jen nář. — Z *fukar* (viz tam) se sekundárním *-g-*, signalizujícím přejaté slovo.
fukač v sled. významu jen nář.; Kt laš., Bš — Slovotvornou adaptací z přejatého *fukar*, viz tam.
fukar Kt, SSJČ zeměd. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (raně hornoněm. *fucker*), dodatečně patrně přikloněno k zvukomalebnému slovesu *fúkat*.
koník v sled. významu jen nář., Kt u Boskovic — Přenesením.
mlýnek Jg *mlejnek*, SSJČ, pol. *młynek* (Jg též „nástroj ve mlýně k vyvětí plev z krup“) — Formál. dem. ke *mlýn*; specifikací.
pucmašina jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm.
rajtar jen nář. (Kt(Bš) *rajta* ‚říčice, řešeto‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Reiter* ‚síto‘).
valach v sled. významu jen nář. Kt na Mor., Bš ‚malý fukar‘ (Jg „dřevěný nástroj podobný řezací stolici na sekanku, mající dno dírkovaté, skrze kteréž dírky símě neustálým dřevěných palic potřásáním propadává, plevy ale pro lehkost svou vyvrženy bývají“, SSJČ zeměd. zast. ‚mlýnek na čištění lněného semene‘) — Přenesením.
větrák Kt, SSJČ zast. ob. zeměd. — K *větrat*.
větrník v sled. významu jen nář. (Jg „nářadí k větru se vztahující“, SSJČ ‚větrný mlýn‘) — K *větrný*.

5 mlejnek Po 1, Ju 3–5, Ru 3, 4 — fofr Ju 1, 2, 4, Ru 2, 3 — fukar Ju 6, 7 — fukár Ju 7 — fugar Ru 5 — vjetrnáč Ru 1 — vjetrňač Ju 5

6 ASJ IV 156, AJŠ 133, AJPP 113

Ši

93 zadina (683) — *mapa s. 233*

1 M zaďina
zadňina
zadek (zatki 301, 305, 724, 750)
zadeňek (zadenki 321, 337, 441) — zaďenek 440, 445 — zadiňek (zadinek 401) — zaďinek 401, 443, 444 (zaďiňek 401) — zadňek
pozadek (též 644, 655, pozatki 741, 756)
pozad 712, 823
S posled 806
N zadňí obilí, zadňí zrno, zadňí, zuna, zona

2 Zkoumalo se zeměpisné rozšíření nář. výrazů pro odpad (nevyvinuté, uschlé a polámané zrní, event. i semena plevele) při výmlatu a čištění obilí. Ve spisovném jazyce slouží k pojmenování sledované reálie výrazy *zadina* a *pozadek*; druhý z nich je charakterizován jako zast. a nář.

Nář. materiál se diferencuje zejména slovotvorně (*zadina* × *zadnina* × *zadek* × *zadeněk* × *pozadek* × *pozad*) a hláskoslovně (*zadeněk* × *zadyněk* × *zaděnek* × *zadinek* × *zadněk*). Lexikální rozdíl byl zaznamenán jen zcela okrajově.

V několika málo případech byla pojmenování pro odpadové obilí zachycena v plurálu. Vzhledem k tomu, že KLA, s níž byl náš materiál konfrontován, zde dokládá zpravidla formu singuláru, registrujeme zaznamenané plurálové formy pouze v oddíle 1 M.

Do mapování jsme nezařadili popisná pojmenování *zadní obilí* a *zadní zrno*. Jde o výrazy neterminologické povahy, zachycené ojediněle na okrajích Čech. Mapován nebyl ani výraz *zuna* (*zona*), který se svým významem u Bš sice blíží námi sledovanému významu, ale podle explorátorských poznámek jde o zadinu nejhorší kvality; mívá však i významy další, např. ‚zaschlé zrno v klasu', ‚prázdné obilí' aj. Zapsán byl porůznu zejména v Čechách.

3 Nejvýraznější diference u této položky jsou v rovině slovotvorné. Jednotlivé podoby vytvářejí kompaktní areály.

Sev. polovinu Čech s výběžky až na Domažlicko a Klatovsko a na východě na Boskovicko charakterizuje pojmenování *zadina*.

Z Chodska a Stříbrska je doložena slovotvorná varianta *zadnina*.

Na ostatním území se vyskytují formy rodu mužského; z nich mají největší rozsah výrazy *pozadek* a *zadek*. Slovo *pozadek* je výhradním pojmenováním na vých. polovině Moravy a ve Slezsku. Označení *zadek* vytváří rozsáhlý areál zhruba na záp. polovině Moravy a v přilehlých oblastech nář. střč. a jč., doloženo je také z Litovelska, Zábřežska a z úseku podorlického, odděleně ještě z úseku domažlického.

V jihočeské nář. oblasti s přesahem na přilehlé Klatovsko se užívá výrazu *zadeněk* s hláskovými variantami *zadněk* (široké Českobudějovicko), *zadyněk* (zvl. vých. Příbramsko), *zadinek* a *zaděnek* (ojediněle na Volyňsku).

Ve městech výzkum proveden nebyl.

4 **posled** v sled. významu jen nář., Kt, Bš laš. — K adj. *poslední* ‚nejníže ceněný'.
pozad jen nář.; Bš laš. — Desufixací z *pozadek*; viz tam.
pozadek Jg též pl. *pozadky*, u obou slc., SSJČ zast. a nář., SSJ *pozadok* obl. (obyč. v pl.) — Od adj. *pozadní* zast. a nář. ‚zadní', nář. ‚podřadný'.
zadek v sled. významu jen nář. — Od *zadní* říd. ‚podřadný, jsoucí horší jakosti'.
zadeněk jen nář.; SSJČ též *zádeněk*, obě nář. — Od adj. *zadní* s vkladným *-e-*.
zaděnek jen nář.; Jg *záděnek* — Hlásková obměna výrazu *zadeněk*; viz tam.
zadina Jg, SSJČ, Bš han., SSJ — Od adj. *zadní*.
zadinek jen nář. — Hlásková obměna výrazu *zaděnek* (viz tam), snad vlivem slova *zadina* nebo rodová varianta k *zadina*.
zadněk jen nář. — Patrně haplologií ze *zadeněk* (viz tam) nebo od adj. *zadní*.
zadnina jen nář., Jg, SSJ — Od adj. *zadní*.
zadyněk jen nář., Jg — Hlásková obměna výrazu *zadeněk*; viz tam.

5 zaďina Ju 1–5, Ru 2–4 — pozadek Ju 6, Ru 5 — paďina Po 1 — zrňičí Ju 7

6 AJŠ 136

Ši

zadina
zadnina
zadek
zadeněk
zaděnek
zadinek
zadyněk
pozad
ZADINA
ZADENĚK
zadněk
ZADEK
ZADEK
POZADEK
0
50km

94/252.2 pytel na obilí (675) — *mapa s. 547*

1 M pytel (též 137, 628, 644, 645, 648, 653, 655, 713, 715, 716, 729, 741, 743, 745, 746, 749, 829, pytél 519, 630–632, 720)
mňech
N žok

2 Mapa znázorňuje územní rozsah nářečních názvů pro pytel na obilí. Získaný materiál se diferencuje pouze lexikálně.
Z mapování byl vyloučen výraz označující pytel větších rozměrů, který slouží k přepravě lehčího nákladu (*žok*).

3 Izoglosa vymezující hranici mezi oběma lexémy vede Moravou zhruba podél toku řeky Svitavy. Na západ od této izoglosy byl zaznamenán výraz *pytel*, na východ archaické pojmenování *měch*.
Do areálu slova *měch* proniká – především do mluvy mladé generace (zejména na Uherskobrodsku) – označení *pytel*.

4 **měch** stč., Jg, SSJČ zast. a nář., pol. *miech*, hluž. — Psl. **měchъ*. **pytel** stč., Jg, SSJČ, SSJ *pytel'* — Přejato z něm. (střhn. *biutel*).

5 pitel Po 1, Ju 1–5, Ru 1–4 — mňech Ju 6, Ru 5 — mjech Ju 6 — mích Ju 7

6 ASJ IV 159, AJŠ 134

Kl

95 sýpka (samostatná budova) (684 a) — *mapa s. 235*

1 M sýpka
sypaňi 803, 819
špejchar (spejchar 519) — špicher — šplejchar 114, 115, 117 — šprejchar 114, 116–118
špejchárek (špicharek 821)
srub
sroubek
sklep 304, 428, 451
sklípek 304, 428
N hambálek 136, lepenák 208, hliňák 451, búda 734

2 Zkoumala se nář. označení samostatné budovy na uskladnění obilí při selské usedlosti. V době výzkumu tyto stavby, pokud zůstaly zachovány, už sloužily jiným účelům. Informátoři tedy byli tázáni na reálii z dob minulých, jejíž pojmenování však měli ještě v paměti.
Na značné části zkoumaného území, zejména ve výše položených, pro pěstování obilí méně vhodných oblastech Moravy a Slezska, a u menších hospodářství se obilí neskladovalo v samostatných budovách, ale zpravidla nad obytnými prostorami nebo ve zvláštní místnosti v domě, takže zde příslušné názvy neexistovaly. Pojmenování prostor určených k uložení zrna přímo v domě zobrazuje mapa III-96 místnost, kam se ukládá zrno.
Zachycené výrazy se diferencují lexikálně, slovotvorně (např. *sýpka* × *sypání*; *špejchar* × *špejchárek*) a slovo *špejchar* i hláskoslovně (*špejchar* × *špicher* × *šplejchar* × *šprejchar*). Deminutiva, např. *špejchárek* na Benešovsku, vznikla patrně jako opozice k názvu nedeminutivnímu (*špejchar*) označujícímu větší budovu, zpravidla zřejmě u panské usedlosti.
Srovnání s KLA mohlo být provedeno pouze orientačně, protože otázka v KLA neodlišovala sýpku jako samostatnou budovu od místnosti nebo části místnosti v obytném domě.
Ve městech se tato otázka nezkoumala.

3 Základní územní protiklad tvoří pojmenování *špejchar* na většině Čech (bez širšího Českobudějovicka a již. Jindřichohradecka) a *sýpka* na Moravě a v již. Čechách. Hranice mezi oběma areály vede přibližně po staré čes.-mor. hranici (v oblastech s nedoloženým pojmenováním byla takto rekonstruována). V záp. Čechách tvoří areál název *srub*. Ten byl zapsán ojediněle i dále na Táborsku, rozptýleně v svč. nář., dále na Litovelsku a také na Opavsku. Ve Slezsku se mísí různé názvy, zpravidla varianty uvedených tří pojmenování. Lexikální diferenciaci doplňuje ještě sporadické označení *sklep* na Chodsku a záp. Jindřichohradecku.

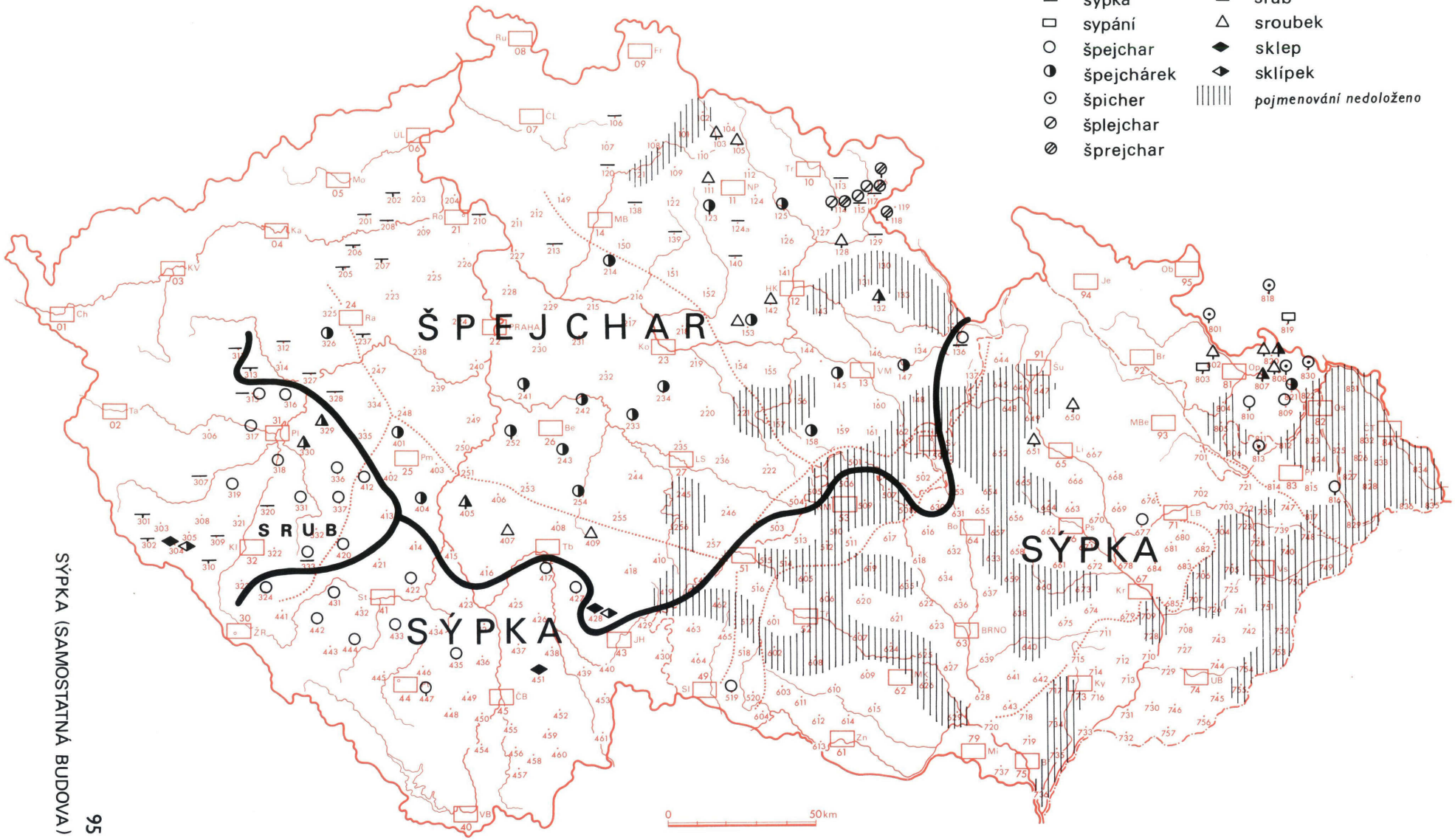

SÝPKA (SAMOSTATNÁ BUDOVA)

Všechna uvedená pojmenování se objevují i ve variantách. Hláskové varianty slova *špejchar* byly zachyceny na Náchodsku – *šplejchar* a *šprejchar* – a rozptýleně v záp. polovině slez. nář. – *špicher*. Na sev. okraji Slezska se ojediněle vyskytuje další forma od základu *syp-* – *sypání*. Všechny ostatní varianty jsou deminutiva (zda formální, či skutečná, lze těžko rozhodnout, viz odd. 2): *špejchárek* hlavně na Benešovsku a rozptýleně i na ostatním území slova *špejchar*, *sroubek* vých. od Plzně a na vých. Opavsku, sporadický výraz *sklípek* v jzč. nář.

Názvy pro sýpku jako pro samostatnou budovu při selské usedlosti nebyly zachyceny zejména na větší části Českomoravské vysočiny, na Zábřežsku, Valašsku a ve vých. polovině Slezska.

4 Ze slovníkových dokladů není vždy zřejmé, zda jde o samostatnou budovu, nebo pouze o část obytného domu, příp. zda dané slovo může označovat obojí. Uvádíme tedy i definice ze slovníků.

sklep v sled. významu jen nář. (stč. ‚sklad', Jg slc. „špižírna") — Přenesením.

sklípek v sled. významu jen nář. (stč. *sklépek* a Jg též *sklépek* zast. dem. ke *sklep*) — Dem. ke *sklep*, viz tam.

sroubek v sled. významu jen nář. (Jg dem. ke *srub*) — Dem. ke *srub*, viz tam.

srub v sled. významu jen nář.; Jg „schrána na obilí a jiné věci, komora, … sýpka", Kt u Chodů „sýpka obyč. nad sklepem tvořící s ním stavení z řady ostatních obyč. vystupující" — Původně ‚sroubené stavení', tj. ‚stavení ze sroubených klád'. Specifikací významu.

sypání v sled. významu jen nář.; Kt ‚sýpka', též *sypanec* ‚sýpka' — Konkretizací významu slovesného substantiva od *sypat*.

sýpka Jg též *sejpka* „stavení nebo podlaha, na níž se obrok ssýpá, obilnice", SSJČ, SSJ též *sypáreň* ‚budova nebo místnost určená k uskladnění obilí aj.', hluž. *syparnja* ‚sýpka'. — Od *sypat*.

špejchar Jg „stavení jedno nebo mnoho oddělení mající, kdež se obilí vymlácené a jiné plody zemské chovají, sýpka", SSJČ poněk. zast. ob., též *špýchar* říd. kniž. ‚sýpka'. — Adaptací něm. výrazu (*Speicher*).

špejchárek SSJČ též *špýchárek* říd. kniž., dem. ke *špejchar* (Kt ‚půda stavení' na Žďársku) — Dem. ke *špejchar*.

špicher jen nář.; pol. *spichlerz*, *spichrz*, *śpichrz* — Přejato z něm. (střhn. *spicher*), srov. *špejchar*; v návaznosti na pol. území.

šplejchar jen nář. — Patrně ze *šprejchar*, viz tam, disimilací na dálku.

šprejchar jen nář. — Hlásková varianta slova *špejchar*, viz tam.

5 špejchar Po 1, Ju 3, Ru 1 — špejchárek Ju 2 — hambar Ju 7 — hambár Ju 1, 2 — húra Ru 3 — magazin Ru 4 — magazín/magazína Ju 6

6 ASJ III 115

Či

96 místnost, kam se ukládá zrno (684 b) — *mapa s. 237*

1 M sýpka
visejpka 128, 130,142 (vejsejpka 143)
sypaňi (též 816, sypaňie 801)
špejchar (špejchárek 132, šprejchar 119)
komora
púda
húra
podlaha, podláška (též 107 nedubl.)
ponebí (pu- 303, 310, pú- 304)
loub f.
lomeňica 637, 640, 642

S farhous/farous 210, náizbjé 755, víška 756

N sousek 604–611, 614, 743, 745, 752–754, škriňa 756, truhla 621, 628, 720, 748, 827, 829, kadlub 816, 827, 829, škřich, skřich, škrich (*vše na Slovácku a záp. Vsetínsku*), štrych 815, 817, 828, 829, 834–836

2 Mapa zobrazuje územní rozložení nář. názvů pro prostory zpravidla v obytném domě, do nichž se ukládá obilné zrno. Menší hospodářství nemívala pro tento účel samostatnou budovu, ale většinou pouze zvláštní místnost nebo část místnosti (určitým způsobem upravenou: pořídily se příhrady, prkenná podlaha apod.) obvykle nad obytnými nebo jinými prostorami domu. Zrno se skladovalo buď ve druhém podlaží v místnosti se sníženým stropem pod vlastní půdou (tj. pod místností bez stropu přímo pod střechou), nazývané např. *sýpka*, *komora*, *lomenice*, nebo ve třetím podlaží pod střechou – *podlaha*/*podlážka*, *sypání* (slovem *půda*, *hůra* apod. se pak označoval prostor – zpravidla na seno – ve druhém podlaží pod skladovacím prostorem pro zrno). Tyto věcné rozdíly nebereme při mapování v úvahu, vycházíme čistě z funkčního hlediska, kartografujeme tedy všechny ekvivalenty pro ‚místnosti v domě, kam se ukládá zrno' bez ohledu na to, kde přesně se tato místnost nachází nebo jak vypadá.

Pro tato místa se užívalo jednak názvů terminologických, shodných s pojmenováními samostatné budovy na zrno, tj. *špejchar* a *sýpka* (jejich územní rozsah je však odlišný od názvů pro samostatnou budovu, srov.

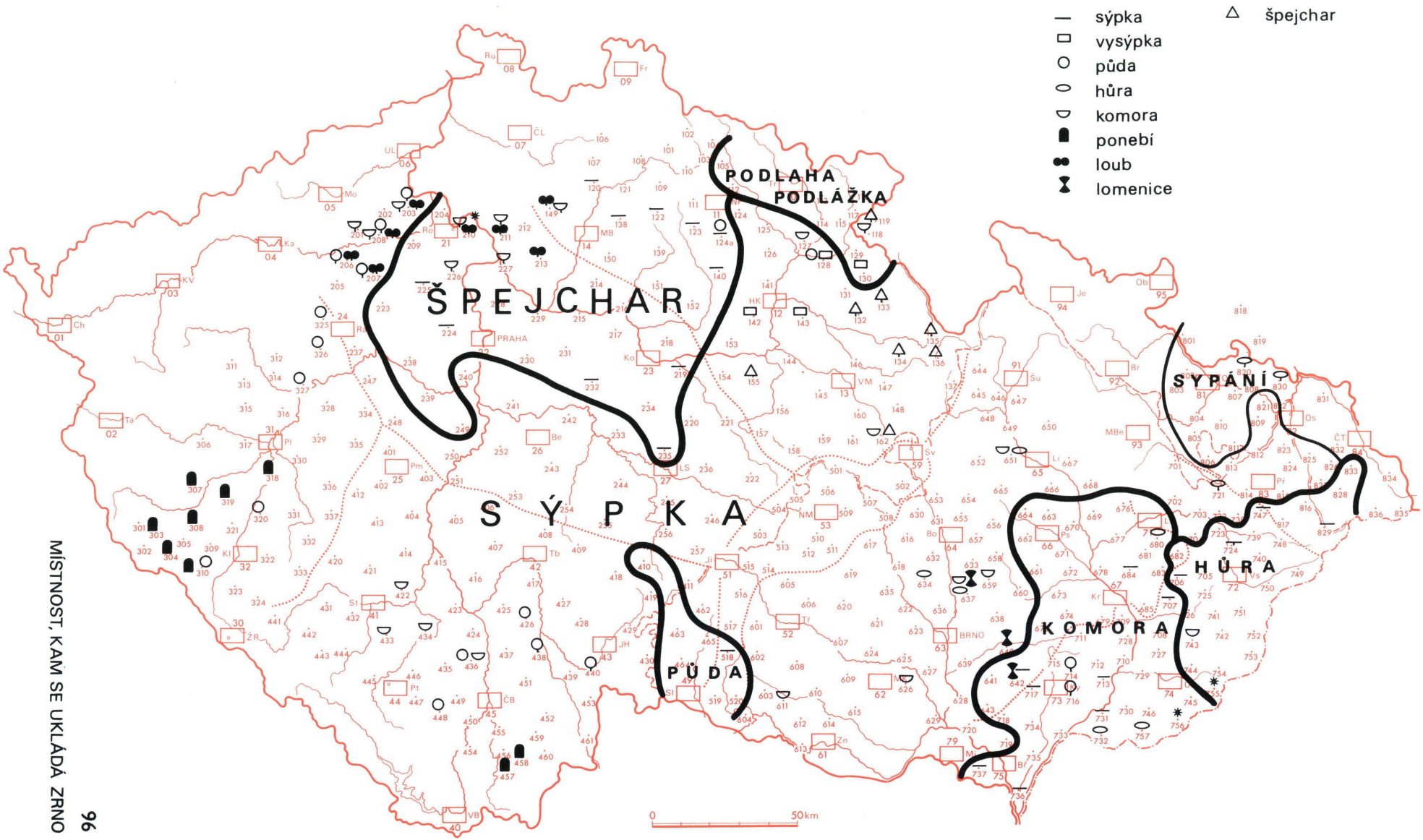

MÍSTNOST, KAM SE UKLÁDÁ ZRNO

III-95 sýpka (samostatná budova)), jednak obecných označení půdy (*půda*, *hůra*, *loub*, *ponebí*, *náizbjé*) či přenesených pojmenování pro jiné prostory (*komora*, *lomenice*).

V nejvýchodnějších oblastech Moravy a Slezska byla zapsána též řada výrazů označujících různé truhly a nádoby, v nichž se zrno uchovávalo zvláště v malých hospodářstvích (např. *sousek*, *truhla*, *škřich*, *kadlub* apod.). Tyto výrazy nebyly předmětem zkoumání, proto nebyly mapovány.

Diference u náležitých pojmenování jsou většinou lexikální, jen okrajově slovotvorné (*sýpka* × *vysýpka* × *sypání*).

Ve městech nebyla tato položka zkoumána.

3 Centrální postavení mezi zaznamenanými výrazy zaujímá pojmenování *sýpka*, k němuž se zpravidla na okrajích zkoumaného území přimykají ostatní názvy. Pokrývá téměř celé Čechy, záp. polovinu Moravy, sev. Valašsko a Příborsko, v oblastech ostatních výrazů se vyskytuje jen zřídka, a to zpravidla jako dubletní. V sev. a záp. části slez. nář. na ně navazuje varianta *sypání*, na širším Královéhradecku se jako dubletní objevuje odvozenina *vysýpka*.

Rozsáhlý areál na severu a ve středu Čech, vymezený zhruba městy Roudnice nad Labem, Praha, Ledeč nad Sázavou a Nová Paka, zabírá název *špejchar* (doložený též ze sv. okraje svč. nář.). Na sev. Novopacku a Náchodsku se užívá pojmenování *podlaha*, *podlážka*. V jz. cípu Moravy a rozptýleně i jinde, zpravidla na okrajích (Českobudějovicko, sv. okraj Čech), byl zapsán výraz *půda*, ekvivalentní označení *hůra* se vyskytuje na Valašsku a na již. okraji slez. nář., *loub* f. na širším Roudnicku, *ponebí* (vždy v dubletě s názvem *sýpka*) na Domažlicku a v mikroareálu též na Doudlebsku. Pojmenování *komora* bylo zachyceno na poměrně velkém území ve vých. polovině Moravy (Prostějovsko, vých. okraje střm. nář., Slovácko) a v dubletě i jinde, zejména vých. od Strakonic a na sz. okraji Čech. Vých. od Brna se objevuje označení *lomenice*.

4 **farhous, farous** jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Vorhaus*).
hůra jen nář. (Jg ‚půda, loub', SSJČ nář. ‚podstřeší, půda') — Přenesením. Viz I-196 půda.
komora v sled. významu jen nář. (stč. ‚komora', Jg „pokoj bez kamen k obývání neb schovávání", SSJČ ‚vedlejší místnost ve stavení, zprav. pro zásoby') — Přenesením.
lomenice v sled. významu jen nář. (Jg „přístřešek v čele stavení, neb z prken sbitý štít domu", SSJČ ‚štít domu', Bš *łomenica* „zděná komora ke kuchyni přistavěná v jednom patře, nazvaná tak proto, že jsouc vyšší než jizba, pod střechu vyvýšena jest zdí lomenou") — Přenesením.
loub f. v sled. významu jen nář. (Jg „podlaha pod střechou, hůra, půda", SSJČ zast. „podstřeší, půda") — Přenesením. Viz I-196 půda.
náizbjé jen nář. (Kt *náizbí* ‚půda na chalupě, pod střechou' na mor. Kopan.) — Přenesením. Viz I-196 půda.
podlaha, podlážka v sled. významu jen nář. (SSJČ nář. ‚půda') — Přenesením. Viz I-196 půda.
ponebí v sled. významu jen nář. (Jg „poschodí v domu", Kt ‚půda' v Domažlicích, SSJČ též *podnebí*, *půnebí*, vše nář. ‚půda pod střechou', SSJČ též *podnebí*, obě zast. ‚poschodí') — Přenesením. Viz I-196 půda.
půda v sled. významu jen nář. (Jg „hůra, ponebí", SSJČ ‚prostor (místnost) pod střechou budovy, stavení'). — Přenesením. Viz I-196 půda.
sýpka v sled. významu jen nář. Viz III-95 sýpka (samostatná budova).
sypání v sled. významu jen nář. Viz III-95 sýpka (samostatná budova).
špejchar v sled. významu jen nář. Viz III-95 sýpka (samostatná budova).
výsypka jen nář. (SSJČ výsypka ‚místo, kam se něco vysypává') — Specifikací. Od *vysypat*.
výška v sled. významu jen nář.; Kt na Slov. ‚komora, špižírna': „V. bývá nad ízbou, lebo osobitne vystavená a vždy vyššia než ostatné stavby". — Přenesením.

5 sejpka Ju 4 — visejpka Po 1 — komora Ju 2, 4 — púda Ju 2, Ru 2 — húra Ju 5–7, Ru 1, 2, 5 — tavan (‚půda') Ju 1, 2 — magazín Ru 5

6 —

Či

97 stoh slámy (1060) — *mapa s. 239*

1 M stoh — stúh — stuh (též 619)
stoha — stuha (též 604)
štos 315, 317
bruh (broh 806, 813, 821, 822, 827)
bahra 834–836
kopa (kupa 832)
kozel

2 Mapa zachycuje zeměpisné rozšíření nář. názvů pro stoh, tj. velikou kupu účelně srovnané slámy. Vedle rozdílů lexikálních byly zaznamenány i diference rodové (*stoh* × *stoha*) a hláskoslovné (např. *stoh* × *stuh* × *stúh*).

Většina nář. pojmenování vznikla specifikací původního obecnějšího významu těchto slov. Nezřídka u nich bylo zachyceno i bližší určení genitivním přívlastkem *slámy* (např. *stoh slámy*). Protože však nepředsta-

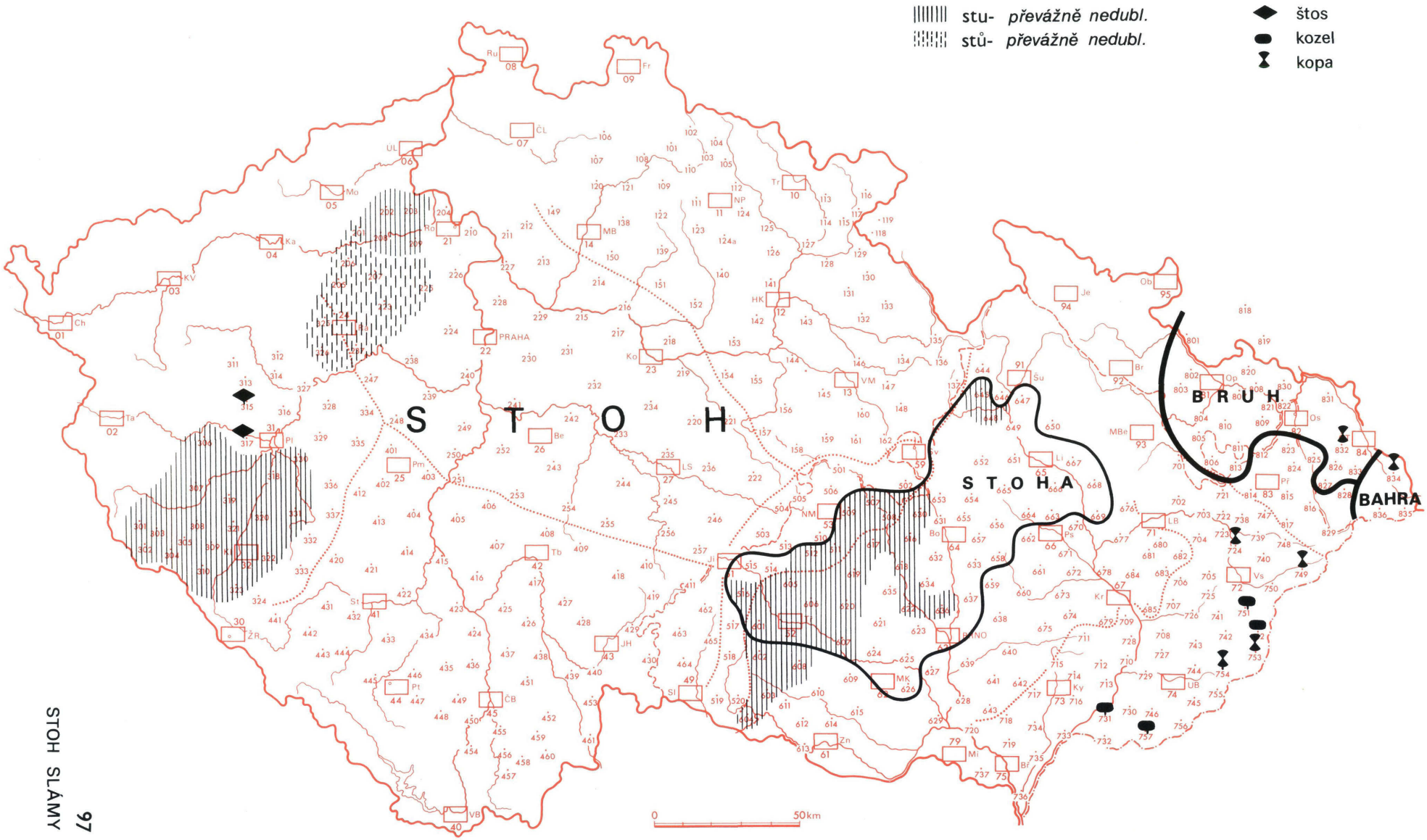
stu- převážně nedubl.
stů- převážně nedubl.
štos
kozel
kopa
STOH
STOHA
BRUH
BAHRA
0
50km

STOH SLÁMY

vuje ustálené doplnění názvu a v běžné komunikaci se zpravidla nevyskytuje, neevidujeme tato spojení ani na mapě.

Výrazy *stoha* a *stuha* jsou mapovány podle zachyceného rozsahu kořenného *-o-* a *-u-*. Vzhledem k územnímu rozšíření podob *stoh*/*stuh* a *stoha*/*stuha* na Moravě a vzhledem k situaci na ostatním území tu nelze předpokládat působení střm. změny *u* > *o* (PRO D2b). Varianty s *-u-*, *-ů-* vznikly ze sekundárně zdlouženého *ó* (< *o*), které se pak náležitě vyvíjelo s původním *ó* a posléze podlehlo krácení. Střm. podoba *stuha* mohla vzniknout stejně, ale na území tzv. horského dialektu je možná přímá změna *o* > *u*. Naopak u ekvivalentu *stoha* v oblasti tohoto nářečního typu se změnou *u* > *o* a *o* > *u* (PRO F3) můžeme snad se zřením k situaci v blízkém okolí mít za to, že jde o pravidelnou obměnu původního *stuha*.

3 Na většině zkoumaného území převládá označení *stoh* a jeho hláskové varianty. Obměna *stuh* se vyskytuje na záp. Roudnicku (zde jen dubletně), na širokém Domažlicku, Klatovsku a již. Plzeňsku a již. od Třebíče. Varianta *stůh* je doložena z širšího Rakovnicka.

Výrazy *stoha*, *stuha* vytvářejí areál v oblasti mezi Šumperkem, Prostějovem, Moravským Krumlovem a Jihlavou.

Jiný základ má pojmenování *bruh*, které se vyskytuje takřka v celém Slezsku s výjimkou jablunkovského úseku. Zde bylo zachyceno označení *bahra*. Nář. ekvivalenty *kopa* a *kozel* jsou rozšířeny roztrouseně při vých. hranici našeho území. Pojmenování *štos* je doloženo ze sv. Plzeňska.

4 **bahra** jen nář. (Jg *bahra*, SSJ *bahor*, u obou ‚loukoť‘) — Nejasné.
bruh jen nář. (stč. *brh* ‚doupě, chýše‘, Jg *brh*, *brah*, *broh*, SSJČ *brh* zast. ‚hromada, stoh‘), pol. *bróg* — Přenesením (psl. **borgъ* ‚zařízení se stříškou na úschovu sena a slámy‘).
kopa v sled. významu jen nář; stč. (Jg, SSJČ, pol., hluž., u všech ‚hromada čehokoliv‘) — Specifikací.
kozel v sled. významu jen nář.; Jg slc., SSJ *kozol* (SSJČ zeměd., pol. *kozioł*, u obou ‚druh sušáku na seno‘) — Přenesením.
stoh Jg, SSJČ, SSJ, pol. a hluž. *stog* — Psl. **stogъ* ‚to, co je vraženo (do země)‘. Podle Mch název původně znamenal mohutný kůl (srov. stožár) a z něho byl přenesen na kupu, v níž se nacházel a které poskytoval pevnou oporu.
stoha v sled. významu jen nář.; SSJČ říd. — Rodová varianta slova *stoh*, viz tam.
stuh jen nář. — Ze *stůh*, viz tam, zkrácením kořenné samohlásky (snad i vlivem slova *stoh*).
stůh Jg, SSJČ, u obou zast. — Hlásková obměna slova *stoh* vzniklá vývojem sekundárně zdlouženého *ó* > *uó* > *ů*. Viz stoh.
stuha v sled. významu jen nář. — Rodová varianta slova *stuh*, viz tam.
štos v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ poněk. zast. ob., SSJ hovor., u všech ‚hromada‘) — Přejato z něm.

5 stoh Po 1, Ju 1–6, Ru 2–5 — patal Ru 2 — kamala Ju 1 — kamara Ju 2, 7

6 ASJ IV 158:20a, AJŠ 107, PLPJ 105

Ir

98 pokos (1065) — *mapa s. 241*

1 M pokos
řad (hřad 317, podřadek 512)
řádek (radek 755, 757)
řada (řádka 215, 410)
ráz

2 Mapa zaznamenává nářeční výrazy pro pokos, řadu pokosené trávy ležící v pruhu, jehož šířka je dána záběrem kosy. Vedle rozdílů lexikálních byly zachyceny i diference slovotvorné a morfologické; ty zasahují pouze výrazy se základovým *řad-* (*řad* × *řádek*, *řad* × *řada*).

Forma *řádek* byla mapována jen tehdy, měla-li význam nedeminutivní. V opačném případě jsme výraz *řádek* z mapování vyloučili. Slova *pokos* a *ráz* mohou místy (ojediněle) označovat i množství trávy, které se pokosí jedním záběrem kosy (lokality 153, 657).

3 Základní lexikální dichotomie *řad* a *pokos* je ostře územně vymezena. Hranice mezi oběma výrazy vede Moravou podél toku řeky Svitavy. Výraz *řad* (s odvozeninami) se dokládá na západ od uvedené linie (odděleně též v malé enklávě na Uherskobrodsku), pojmenování *pokos* je typické pro nářečí na východě.

U forem *řad* a *řádek* nelze v Čechách jednoznačně určit, která z nich je dominantní. Slovo *řad* se vyskytuje nedubletně především v jzč. a střč. dial., deminutivní forma *řádek* byla zapsána zejména v svč. nář. Objevuje se rovněž jako takřka výhradní na jz. Moravě.

Ekvivalent *řada* tvoří mikroareál v lounském úseku, ojediněle se objevuje i jinde v Čechách.

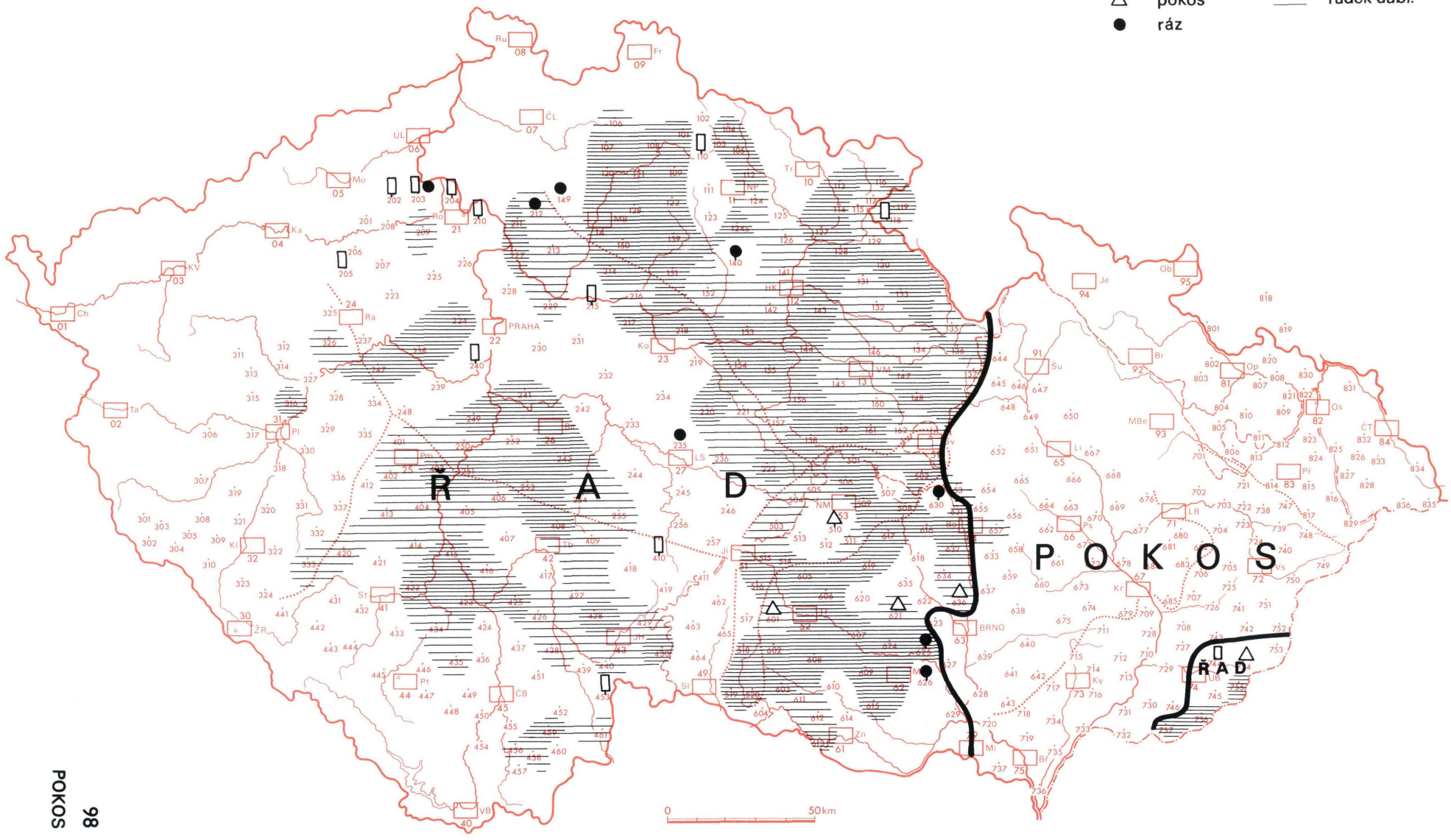
řada
pokos
ráz
řádek *nedubl.*
řádek *dubl.*
ŘAD
POKOS
ŘAD
PRAHA
BRNO
0
50 km

Většinou rozptýleně byl zaznamenán i dialektismus *ráz*. Soustředěněji se vyskytuje na sz. Mladoboleslavsku a na záp. Brněnsku.

4 **pokos** v sled. významu jen nář.; Jg, SSJČ, pol. — K *pokosit*.
ráz v sled. významu jen nář. (SSJČ nář. ‚(při sečení) pruh, jehož šířka je dána záběrem kosy‘) — Přenesením (‚množství trávy, jež se poseče záběrem kosy najednou, tj. na (jeden) ráz‘).
řad Jg, SSJČ — Specifikací (stč. ‚řada‘, SSJČ ‚řada‘ říd. a zast.), viz řada.
řada v sled. významu jen nář.; Jg — Specifikací (‚více věcí uspořádaných do jedné linie‘).
řádek Jg dem., SSJČ, SSJ *radok* — Formální dem. od *řad*, viz tam.

5 pokos Ru 3, 5 — otkos Ju 4, 6, 7 — votkos Ju 5, 6 — řad Po 1, Ju 3, 4 — řada Ru 2 — řádek Ju 1–3 — ráz Ru 4

6 —

Kl

99 kupka sena (1067) — *mapa s. 243*

1 M kopa — kúpa (též 160, 162)
kopka — kúpka (kupka 131, 144, 146, 151)
kopice
kopen m. 202, 204 (kopena 203)
kopenec (kop’yňec 832, 833)
kúpje n.
daňek (též 123)
babinec (babíňec 755)
bab’ok 834–836
stožek
čapka 751–753
S bobek 161, dudek 159, návid„o 757
N hrobek, svinka, sviňa, buda, chalupa, ostrb, ostryv

2 Na mapě jsou zachyceny nářeční názvy pro menší kupky sena, které se dělaly zpravidla po jednodenním sušení trávy na slunci, tedy ze sena ještě poměrně málo suchého. Větší kopy byly formovány ze sena suššího a zejména ze sena jetelového. U položky byli explorátoři upozorněni na nutnost odlišit tyto menší a větší kopy, popř. kupky podlouhlé nebo seno shrnuté pouze do pásů. Vcelku je shromážděný materiál jednoznačný, menší problém byl jen s názvem *kopa* (*kůpa*), který někde může označovat velké i malé kopky a k přesnějšímu rozlišení se užívá atributů *malá*, *velká*, *tvrdá*, *měkká*. Tam, kde uvedený název byl zapsán jako jediný, byl mapován, neboť jej lze považovat za plně ekvivalentní označení i menší kopky. Správnost našeho postupu potvrdila KLA.

Nemapovali jsme nesoustavně zapsaná pojmenování pro velké kopy sena s dřevěnými konstrukcemi (s kůly, trojáky, sušáky) nebo s ostrvemi (tj. s okleštěnými kmeny s delšími pahýly větví) a také výrazy *svinka*, *svině* (zapsané často na Frýdecku a na Těšínsku), označující podlouhlé kupy sena.

Konfrontace našeho materiálu se zápisy v KLA jednak potvrdila sporadické doklady, jednak umožnila některé doklady vyloučit a průběh zakreslených izoglos v detailech zpřesnit. Podle KLA se již. od Vsetína vyskytuje také varianta *dlopka*.

Shromážděné nář. výrazy pro kupku sena se poměrně málo liší lexikálně, výraznější jsou diference slovotvorné, popř. rodové (např. *kopka* × *kopice* × *kopenec*; *kopa* × *kůpě* n. × *kopen* m.) a také hláskoslovné (např. *kopa* × *kůpa*).

Protože slova *kopa*, *kůpa*, *kopka*, *kopice*, *kopen*, *kopenec* mají stejný základ, považujeme rozdíl mezi nimi za slovotvorný; výrazy *kopen*, *kopenec* jsou utvořeny od slovesa *kopit* (to bylo odvozeno od *kopa*), výrazy *kopa*, *kopka*, *kopice* aj. od slovesa *kopat*.

3 Poměrně značná územní rozrůzněnost je dána hlavně rozdíly slovotvornými. Na většině území převládají výrazy odvozené od základu *kop-* (popř. v obměně *kůp-*).

Největší oblast patří výrazu *kopka*. Zabírá téměř celou Moravu a Slezsko. V Čechách se vyskytuje na rozsáhlém území záp. poloviny střč. nářečí. V hláskoslovné obměně *kůpka* se dokládá na širším Plzeňsku a v širokém pásu na sev. a vých. okraji svč. nářečí a na většině nářečí českomoravských. Slovotvorná varianta *kopenec* je charakteristická jednak pro Chodsko a Domažlicko, jednak pro již. Strakonicko. Inventář variant základového výrazu doplňuje slovo *kopice*, jež vytváří územní celek mezi Prachaticemi a Českými Budějovicemi s výběžkem k severu až za Písek.

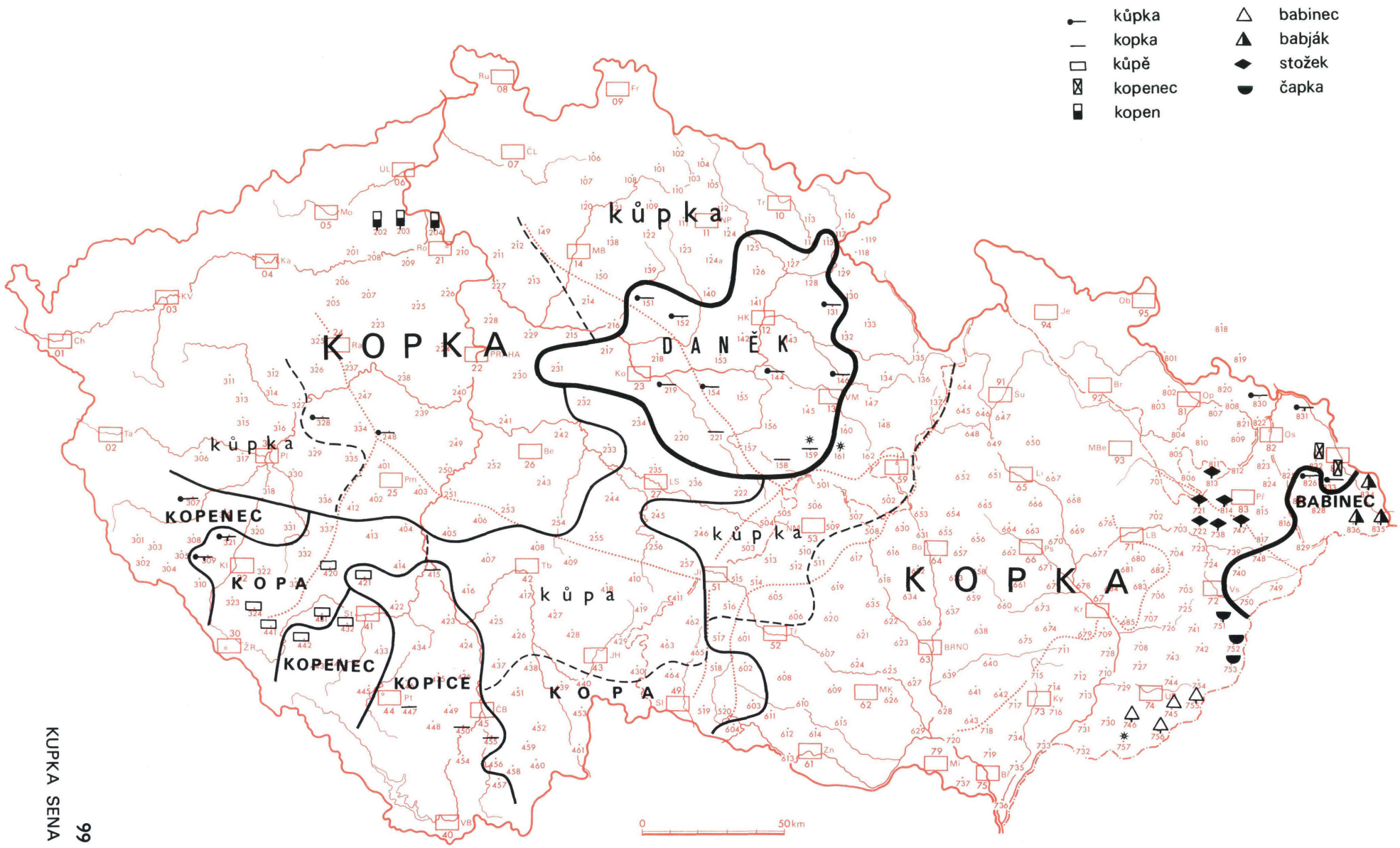
kůpka
kopka
kůpě
kopenec
kopen
babinec
babják
stožek
čapka
KOPKA
DANĚK
kůpka
KOPENEC
KOPA
KOPENEC
KOPICE
KOPA
kůpka
kůpa
KOPKA
BABINEC
0
50km

Základní formu *kopa* nacházíme na vých. a již. Klatovsku (zde často spolu s rodovou variantou *kůpě* n.) a ještě na vých. Českobudějovicku a na jz. Moravě. Hlásková obměna *kůpa* charakterizuje zvl. Táborsko s Ledečskem a přilehlý jv. okraj jzč. nářečí s malým přesahem na záp. Moravu.

Jiný základ má slovo *daněk*, jež zabírá značné teritorium Kolínska, Královéhradecka a jz. Vysokomýtska. Slovo *babinec* je rozšířeno na jv. okraji Slezska a na přilehlém vých. Valašsku; odděleně se vyskytuje ještě na vých. Uherskobrodsku. Výraz *stožek* vytváří mikroareál jz. od Příbora a slovo *čapka* mikroareál již. od Vsetína.

4 **babinec** jen nář.; Kt mor. Val., SSJČ nář. — K *baba* (podle příznaku „rozložitý, neforemný jako bába“).
babják jen nář.; Kt mor. Val. — Viz babinec.
bobek v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚drobná kulatá věc‘) — Specifikací.
čapka v sled. významu jen nář.; Kt *čapa*, *čopa* u Val. Klobouk — Přenesením.
daněk v sled. významu jen nář.; Kt — Podle Mch nejasné. Patrně k *dát* (kupka = co bylo *dáno* na kupku); nelze vyloučit, že lid. etymologií mohlo být přiřazeno k názvu zvířete.
dudek v sled. významu jen nář. — Nejasné. Snad souvisí se spojením *sedět na dudku* ‚dřepět‘, srov. I-31 (kopky sena mohou připomínat dřepícího člověka).
kopa stč., Jg, SSJČ též *kupa*, SSJ, pol., hluž. — Od *kopat* vznikla subst. *kop* m. i *kopa* f., pův. ‚hromada nakopané země, pak hromada vůbec‘.
kopen jen nář. — Ke *kopit*, viz kopenec.
kopenec SSJČ zast. a nář., Kt — Ke *kopit* ‚dělat kopky‘ (z deverbálního adj. *kopený*).
kopice SSJČ zast. a nář., Kt — Od *kopa*.
kopka Jg, SSJČ dem. ke *kopa*, pol. — Dem. od *kopa*.
kůpa stč. *kópa*, Jg, SSJČ zast. a nář., hluž. *kupa* — Podoba se starobylou kvantitou.
kůpě n. jen nář. — Z *kopa* příklonem k subst. typu *kuře*.
kůpka jen nář.; Jg, SSJČ i hluž. *kupka* — Dem. ke *kůpa*, viz tam.
návidlo jen nář.; Kt Veselí na Mor. (Jg i SSJČ *návidlí* nář. ‚co se nabere najednou na vidle‘) — Z předl. spojení *na vidle* (seno se nabíralo na vidle a ukládalo na kopku).
stožek v sled. významu jen nář.; Jg dem. (SSJČ dem. ke *stoh* ‚kupa srovnané slámy, obilí‘, pol. dem. *stožek* ‚kopa sena kolem kůlu‘) — Dem. k *stoh*, psl. **stogъ* (souvisí se *stožár*; stoh sena se stavěl kolem kůlu zaraženého do země).

5 kopka Ju 4, 7, Ru 3 — kupka Po 1 — kupka Ju 1 — kopa Ju 6 — daňek Ju 2, 3 — pošór Ru 5

6 ASJ IV 150, AJŠ 106, AJK 293, SSA 1.2

Bh

100 sotor (742) — *mapa s. 245*

1 M sotor (sótor 511) — sotur — sator 135, 137 (satora 236)
sotúrek (též 136, 738) — sotorek — satúrek (satorek 137)

2 Položka byla zaměřena na zjištění významu slova *sotor*; rovněž byly registrovány jeho obměny slovotvorné (*sotor* × *sotůrek*) a hláskoslovné (*sotor* × *sotur* × *sator*, *sotůrek* × *sotorek* × *satůrek*).

V SSJČ je sledovaný výraz charakterizován jako nář. slovo pro košík, brašnu ze slámy nebo rákosí, lýčí apod. V našem materiálu označuje uvedený lexém (a jeho varianty) nejčastěji:

a) Tašku pletenou ze slámy s dvěma uchy na nošení v ruce; obvykle v ní dříve děti nosívaly školní potřeby. Někdy ji používali i řezníci na nože a často sloužívala i na nákup apod.

b) Pletenou tašku, kterou nosívaly do školy děti na dvou popruzích na zádech nebo ojediněle i na jednom popruhu.

c) Plátěnou tašku (event. chlebník) nošenou přes rameno.

d) Úzký dlouhý košík, pletený většinou z lýka, ale i z proutí nebo slámy, v němž se nosívaly láhve s vínem.

e) Dřevěný soudek na kořalku, popř. na víno.

Slovo *sotor* bylo ojediněle zachyceno též jako nadávka, zejména v oblasti vm. nář.; většinou označovalo člověka zamračeného nebo i domýšlivého. V tomto významu jsme je však nemapovali.

3 Výskyt sledovaného pojmenování je omezen na území Moravy a Slezska, přesahy do Čech jsou jen malé. Lexém není dále doložen z Uherskobrodska a z Opavska.

Nejvýraznější je rozdíl slovotvorný. Slovo *sotor* je příznačné pro sev. Moravu s přesahem až na Boskovicko, dále pro Hranicko a Valašsko a pro přilehlé jz. Slezsko, zapsáno bylo též na záp. Moravě (na Třebíčsku jako dubleta) a často i na Slovácku. V nář. česko-polských je běžná podoba *sotur*. Pro většinu střm. nář. a nář. dolská je charakteristická obměna *sotůrek*, na Ostravsku a Frenštátsku pak *sotorek*. Formy *satůrek* a *sator* se vyskytují v nejvýchodnějším úseku sv. Čech.

Co se týče významů sledovaných slov, nejběžněji pojmenovávají pletenou tašku užívanou většinou dětmi na školní potřeby. Tento význam pokrývá téměř celé území jejich výskytu. Významem ‚pletený, úzký košík na láhev‘ se vyděluje jv. Morava. Hlavně na Znojemsku je častý význam ‚plátěná taška na nošení přes rameno‘. Další významy netvoří souvislé areály a vyskytují se pouze ojediněle.

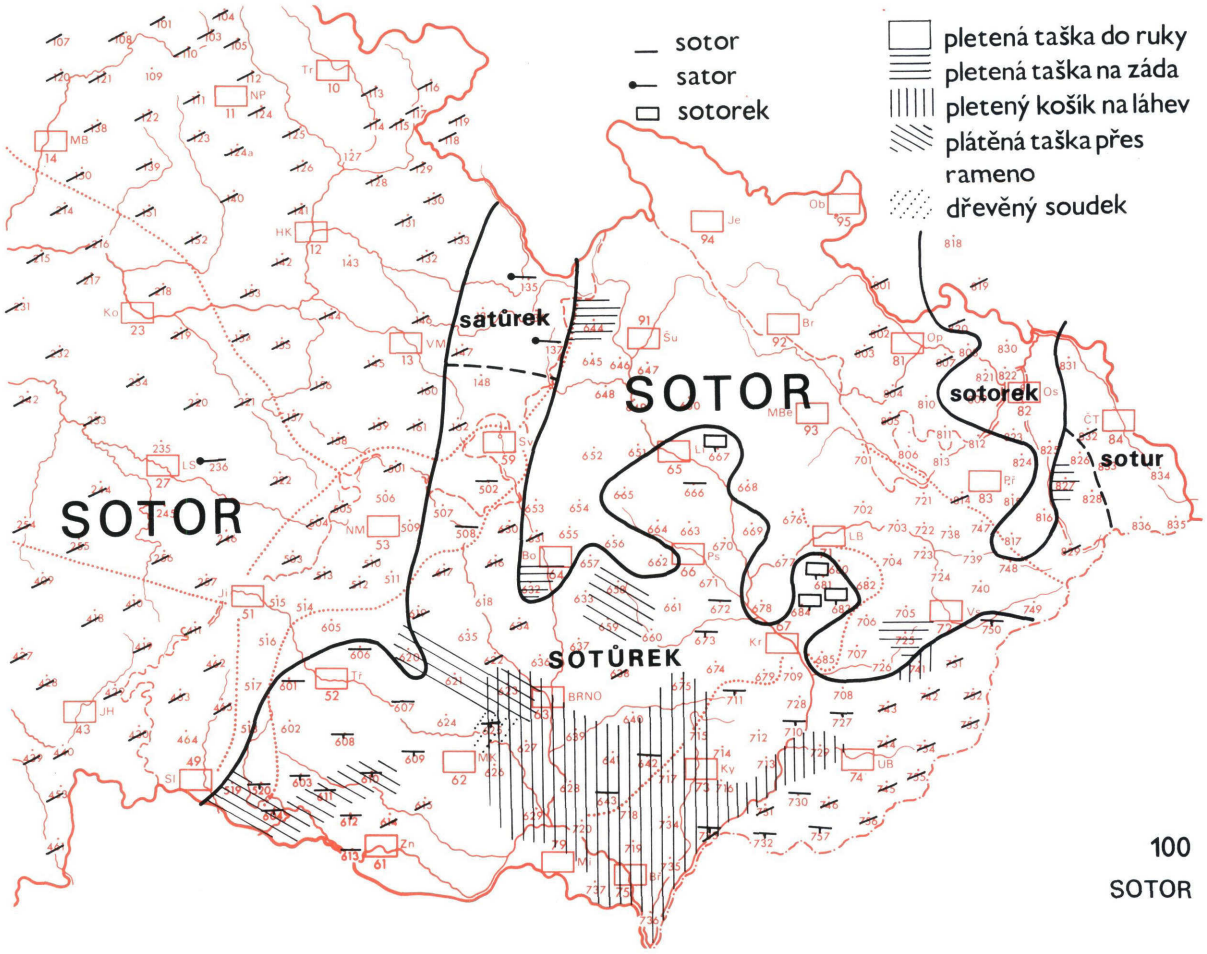

100
SOTOR

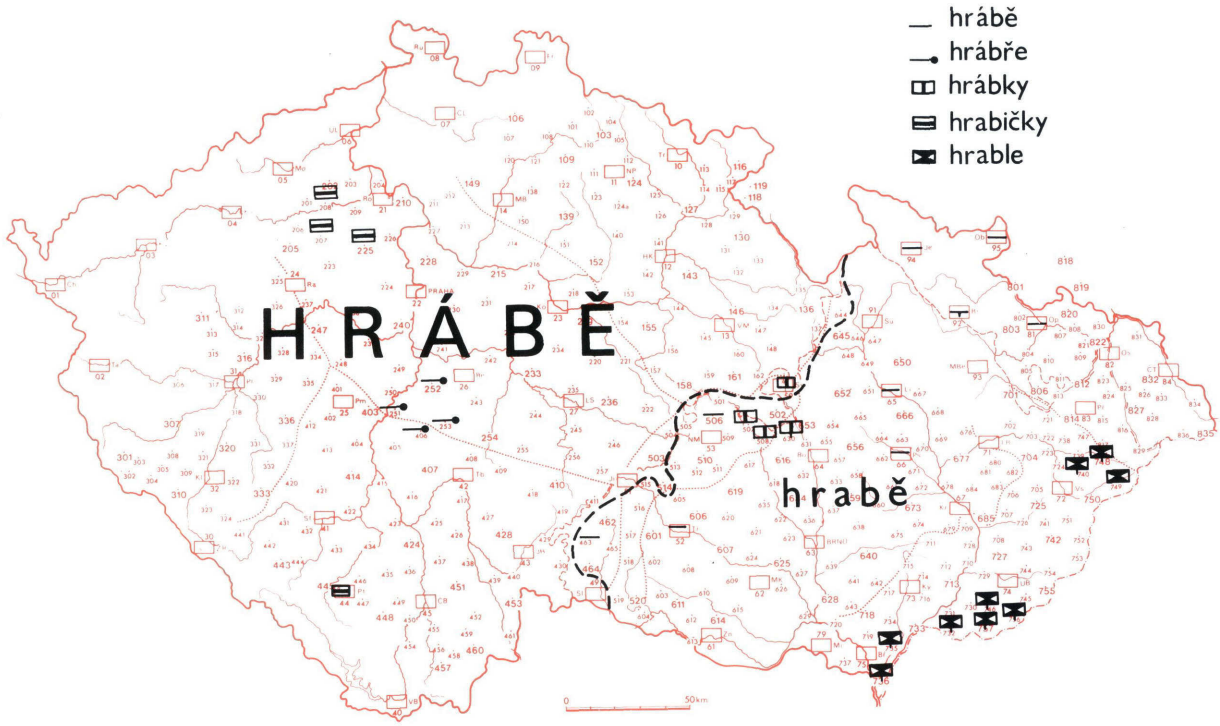

101
HRÁBĚ

4 **sator** jen nář. — Přejato z maď. *szatyor* slovenským prostřednictvím.
satůrek jen nář. — Form. dem. od *sator*, viz tam.
sotor jen nář.; Jg „mošna z rákosu upletená, čtyrhranná kabele, neb jako mošna ušatá k nošení chleba, mléka“, Kt též ‚najedený žaludek‘, SSJČ nář. ‚košík, taška ze slámy nebo rákosu, lýčí apod,‘, Bš „podlouhlý, úzký košík ze slámy nebo palachu upletený, v němž Slováci zvláště láhev s vínem ze sklepa nosívali“, SSJ nář. ‚podlouhlý, úzký košík pletený z proutí nebo slámy‘ — Ze *sator* (viz tam) buď asimilací na dálku (*a*-*o* > *o*-*o*), nebo interpretací pův. maďar. *a* jako *o*.
sotur jen nář. — Viz sotor, podoba s *u* v návaznosti na polštinu.
sotorek jen nář.; Jg i *sotoreček*, obě dem., SSJČ nář., dem. — Form. dem. od *sotor*, viz tam.
sotůrek jen nář.; Jg i SSJČ nář., dem., Bš „taška dvojuchá, pletená ze slámy nebo palachu; děti si v něm nosí knihy do školy“ — Form. dem. od *sotor*, viz tam.

5 sotor „taška na učení z plátna nebo pletená“ Ju 7 — sotúrek „košíček na vajíčka“ Ju 4, Ju 6

6 —

Fi

101 hrábě (1072) — *mapa s. 245*

1 M hrábje (rábe 162) — hrabje (hrabe 755, rabje 508) — hrábře 251–253, 406
hrable
hrápki 507, 630, 59 (rápki 508)
hrabičky 207, 208, 225, 44

2 Zjišťovaly se nář. výrazy pro hrábě, tj. dřevěné ruční nářadí na hrabání. Slovotvorné rozdíly (*hrábě* × *hrable* × *hrábky* × *hrabičky*) jsou doplněny rozdíly hláskoslovnými, z nichž je nejvýznamnější rozdílná kvantita kmenové samohlásky u výrazu *hrábě*/*hrabě*. Všechny zjištěné gramatické formy jsou pomnožné.

V podobě *hrable* se podle Mch uchovala přípona *-le*; šlo by zde o původní starý tvar.

Do mapování jsme zařadili i odvozeniny *hrábky* a *hrabičky*, neboť v místech svého výskytu označují hrábě běžné velikosti.

3 Na mapě zřetelně vystoupil česko-moravský protiklad většinových podob *hrábě*/*hrabě*. Jeho izoglosa se kryje téměř přesně se zemskou hranicí. Morava a Slezsko mají podoby s krátkou kmenovou samohláskou. Podoba *hrábě*, shodná se spisovným jazykem, proniká též do mluvy zejména mladé generace ve městech.

Na jz. Benešovsku vytváří malou oblast varianta *hrábře*.

Odvozeniny tvoří jen malé areály. Největší územní rozsah má derivát *hrable*. Ten byl zapsán na moravsko-slovenském pomezí mezi Břeclaví a Uherským Brodem a na sv. Vsetínsku. Na širokém Lounsku se vyskytuje slovotvorná obměna *hrabičky*, na sv. Novoměstsku *hrábky*.

4 **hrábě** stč., Jg, SSJČ — Z původního **grab-ľa*, podle Mch *l* disimilací proti *r* zaniklo, spíše však šlo o odstranění *-l-* ze skupiny *-bl-*; ta byla totiž v češtině neobvyklá,
hrabě v sled. významu jen nář.; Kt mor., pol. *grabie*, hluž. *hrabje* — Varianta s tzv. moravskou krátkostí, viz hrábě.
hrabičky SSJČ dem., SSJ *hrabličky* dem., hluž. *hrabički* dem. — Formální dem. k *hrábě*, viz tam.
hrábky Jg dem., SSJČ říd., též *hrabky*, obě dem., pol. *grabka* sg. dem. — Formální dem. k *hrábě*, viz tam.
hrable v sled. významu jen nář.; Jg slc., SSJ, pol. *grable* zast. — Z **grab-ľa*, viz oddíl 2.
hrábře jen nář. — Podle Mch *ř* z *r* < *l* snad asimilací k prvému *r*.

5 hrábje Ju 1–5, 7, Ru 1, 3, 4 — hrábe Po 1 — hrabje Ju 6, Ru 2, 5 — hrable Ru 5

6 OLA 686, ALE 279

Hb

102 hrabiště (1073) — *mapa s. 247*

1 M hrabišťe — hrabíšťe — hrabříšťe (hřabříšťe 250, 403, hřabřišťe 407, řabříšťe 401, žabřišťe 407)
hrabisko — hrabísko
hrablisko 730, 755
hrabjovica 673, 678
húlka (húl 503, hola 701)
násada
toporo 661, 720
topúrko (purko 615)

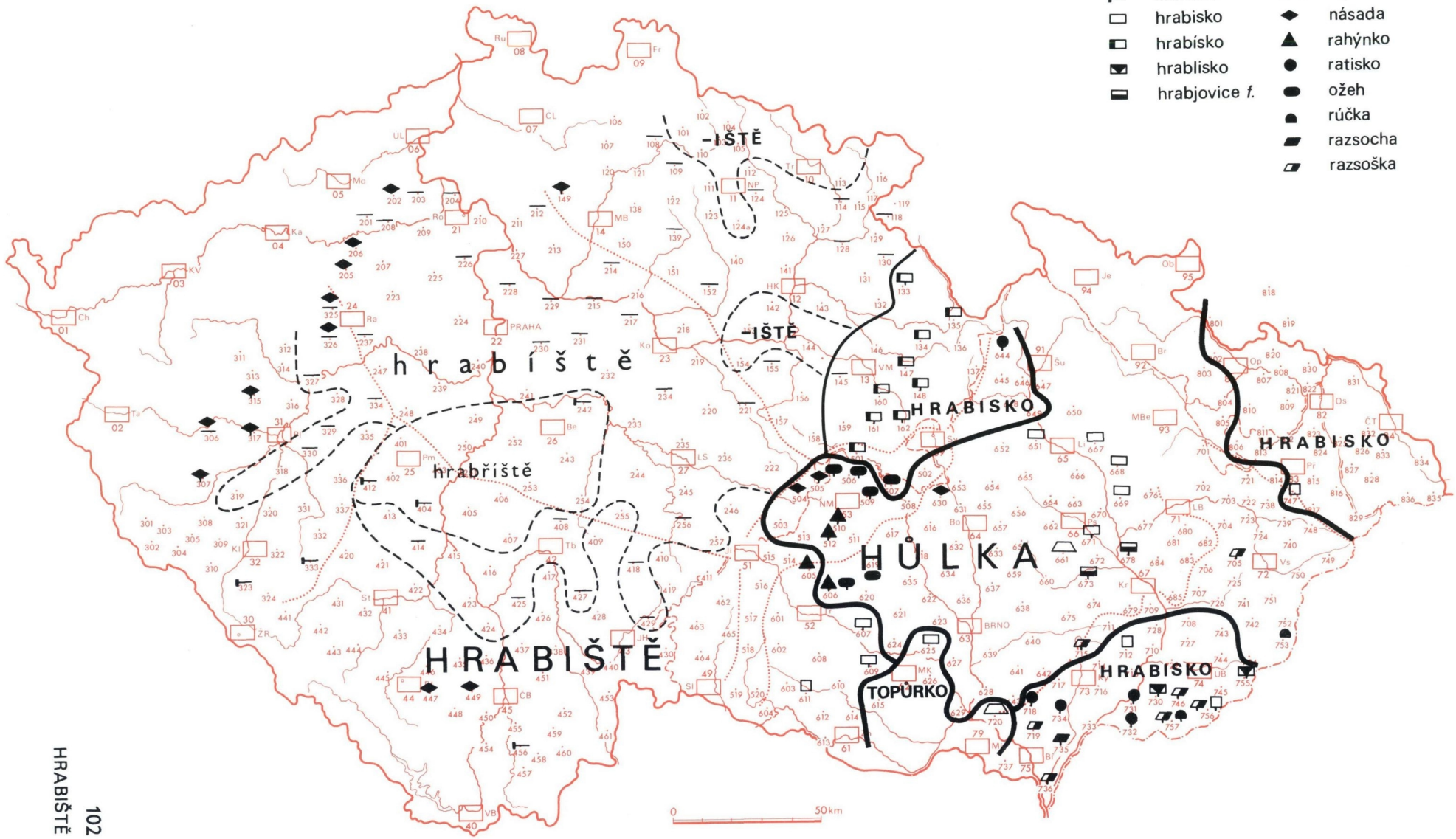
hrabiště
hrabíště
hrabisko
hrabísko
hrablisko
hrabjovice f.
hůlka
toporo
násada
rahýnko
ratisko
ožeh
rúčka
razsocha
razsoška
-IŠTĚ
-IŠTĚ
h r a b í š t ě
hrabříště
HRABIŠTĚ
HRABISKO
HRABISKO
HŮLKA
HRABISKO
TOPŮRKO
0
50 km

raťisko 644, 718, 732, 734 (račisko 731)
rasocha 735
rasoška
vožeh 505–507, 509, 619 (vožah 606)
rahínko 510, 512, 605, 606
rúčka 753, 757

N držadlo 674

2 Zjišťovaly se nář. názvy pro hrabiště, tj. pro násadu u dřevěných hrabí. Získaný nář. materiál se diferencuje jak lexikálně, tak slovotvorně (např. *toporo* × *topůrko*). Výrazný protiklad tvoří rovněž specifikační sufixy *-iště* a *-isko* (od původu morfologické varianty) ve výrazech *hrabiště* a *hrabisko*, které se dále diferencují délkou samohlásky *í* (*hrabiště* × *hrabíště*, *hrabisko* × *hrabísko*). Uvedená délka se vyskytuje i v sev. polovině Čech, kde jinak dochází v příponách ke krácení této samohlásky (srov. PRO Alc). Srov. III-64 kosiště.

Některá ze zaznamenaných pojmenování mají ještě další, zpravidla širší význam (např. *hůlka*, *topůrko*, *ručka*, *násada*). Ve spisovném jazyce slouží k označení sledované reálie výraz *hrabiště*.

Zpřesňující atributy u slova *hůlka*, vyjádřené předložkovým spojením typu *do*/*od*/*u*/*z hrabí*, *k hrabím* nebo adjektivem *hrabjová*, *hrablová*, jsme nemapovali, neboť nejsou obligatorní.

Materiál získaný přímým terénním výzkumem byl konfrontován s údaji z KLA.

3 Základní protiklad tvoří na jedné straně názvy terminologické v Čechách, na okrajích Moravy a ve Slezsku, na druhé straně názvy neplně terminologické na většině Moravy.

Největší územní rozšíření vykazují pojmenování se základem *hrab-*. Výraz *hrabiště* se vyskytuje v jzč. dialektech s výjimkou území mezi Příbramí a Táborem a na jz. Moravě; ucelené areály tvoří též v podkrkonošském úseku a jižně od Hradce Králové (rozptýleně je doložen i jinde v Čechách). Varianta *hrabíště* se nachází na zbývajícím území Čech. Úsek mezi Příbramí, Benešovem a Táborem se vyděluje obměnou *hrabříště*. Varianta *hrabisko* je doložena z nejvýchodnějších oblastí svč. nářečí (zde často i v obměně *hrabísko*), z přilehlého Zábřežska a vých. okraje stř. nářečí; odděleně je i v již. polovině vm. dialektů a ve slez. nářečích. Na větší části Moravy je běžný lexém *hůlka*.

Pro zč. okrajové úseky je charakteristické slovo *násada*.

Další označení vytvářejí jen malé areály: *topůrko* na Moravskokrumlovsku, *razsoška* na Břeclavsku a v nářečích kopaničářských, *ratisko* v již. části vm. dialektů, *ožeh* zejména na Novoměstsku, *rahýnko* mezi Novým Městem na Moravě a Třebíčí.

4 K různým nář. podobám základového slova viz III-101 hrábě.

hrabisko jen nář.; Jg, SSJČ nář., pol. *grabisko*, hluž. *hrabišćo* — Od *hrábě*.
hrabísko jen nář. — Od *hrábě*.
hrabiště Jg, SSJČ — Od *hrábě*.
hrabíště jen nář. — Od *hrábě*.
hrabjovice f. jen nář. — Od *hrábě*, popř. univerbizací spojení *hrabjová hůlka*.
hrablisko jen nář.; SSJ, pol. *grablica* zast. — Od nář. *hrable* ‚hrábě‘.
hrabříště jen nář. — Od nář. *hrábře* ‚hrábě‘.
hůlka v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ, u obou dem. a význam ‚hůl‘) — Od *hůl*, specifikací.
násada v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ, SSJ, pol. *nasad*, *nasada*, u všech ‚držadlo nějakého nástroje‘) — Specifikací.
ožeh jen nář. — Pův. ‚násadec ohřebla, pak i hrábí‘, přenesením (SSJČ zast. a nář. ‚hřeblo‘).
rahýnko v sled. významu jen nář. (SSJČ též *rahénko* dem., obl. ‚bidlo, tyč‘) — Z *ráhno*/*rahno* ‚bidlo‘, specifikací.
ratisko jen nář.; Bš — Podle Mch pův. ‚rukojeť kopí‘ (tak i stč.), přenesením (SSJČ *ratiště* zast. ‚násada kopí‘).
razsocha v sled. významu jen nář.; stč. (SSJČ *rozsocha*, *rozsoch*, obě říd., *rázsocha*, *rasocha*, obě nář., pol. *rosocha*, *rozsocha*, dluž. *rozsocha*, u všech ‚vidlicovitě rozrostlá větev‘, popř. ‚nástroj z ní upravený na způsob vidlice vůbec‘) — Specifikací.
razsoška v sled. významu jen nář. (Kt ‚krátké bidlo‘, SSJČ *rozsoška*, *rasoška* nář., pol. *rozsoszka*, vše dem.) — Od *razsocha*, viz tam.
rúčka jen nář. — Od *ruka*, přenesením (Jg *ručka*, SSJČ *ručka* nář., SSJ, u všech ‚rukověť různých nástrojů‘).
toporo jen nář. (stč. *topořišče*, SSJ *topor* kraj., hluž. *topořišćo*, u všech ‚násada, držadlo‘) — Podle Mch zkrácením z *topořisko*, topořiště ‚rukověť k sekyře‘, přenesením (SSJČ nář., též *topor* ‚násada např. k sekyře‘).
topůrko SSJČ dem. (Jg *topořisťko* ‚násada k sekyře‘, hluž. *toporko* ‚držadlo‘, u obou dem.) — Od *toporo*, viz tam.

5 hrabišťe Ju 1–3, Ru 2 — hrabíšťe Po 1, Ju 2, 3, Ru 3 — hrabisko Ju 6 — hrabísko Ju 4 – húłka Ju 7 — hole Ju 5 — násada Ju 5, Ru 2 — topúrko Ru 4 — rúčka Ju 7 — držalo Ju 5

6 OLA 687

Hb

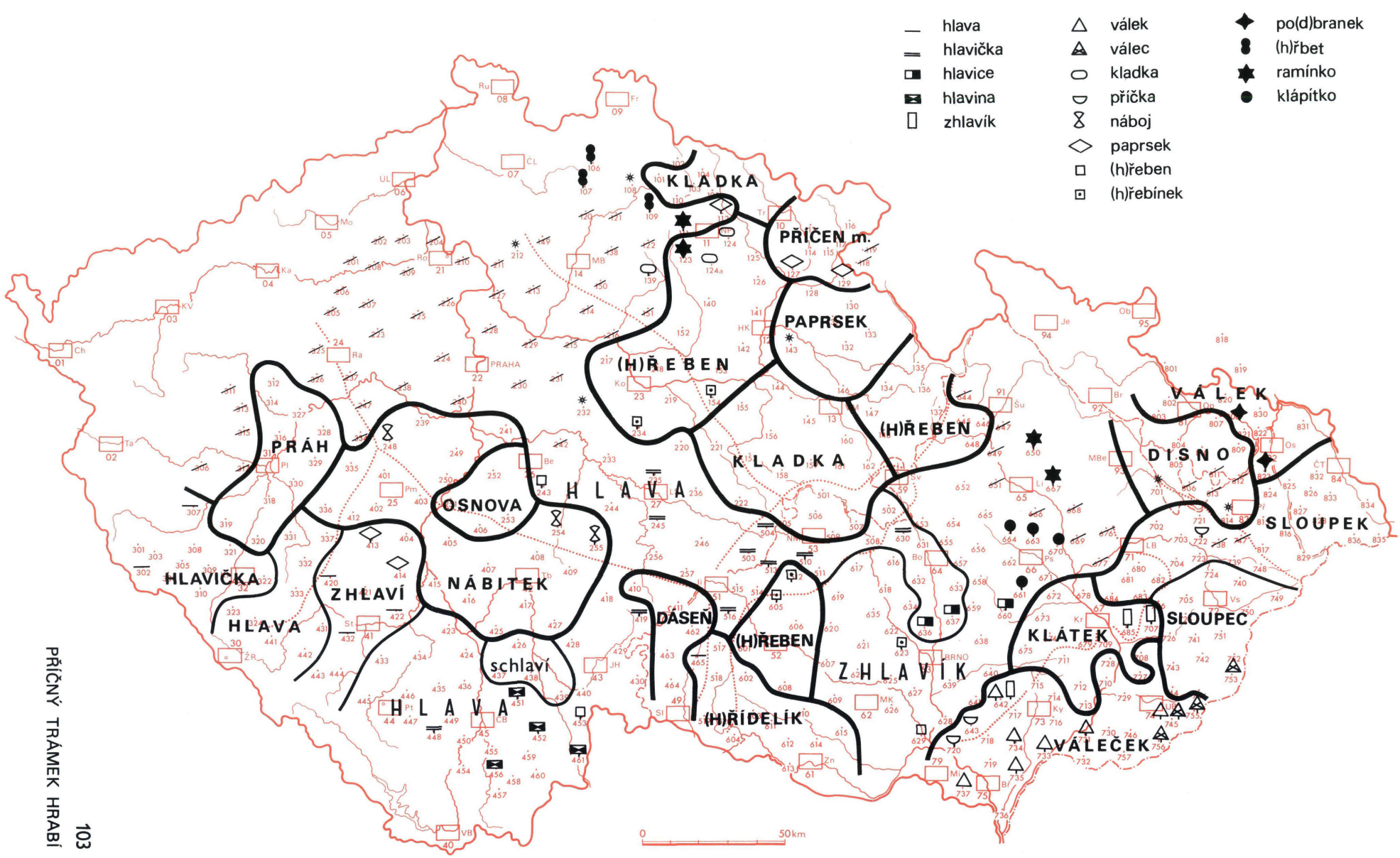
hlava
hlavička
hlavice
hlavina
zhlavík
válek
válec
kladka
příčka
náboj
paprsek
(h)řeben
(h)řebínek
po(d)branek
(h)řbet
ramínko
klápítko
KLADKA
PŘÍČEN m.
PAPRSEK
(H)ŘEBEN
PRAHA
PRÁH
OSNOVA
HLAVA
KLADKA
(H)ŘEBEN
VÁLEK
DISNO
SLOUPEK
HLAVIČKA
ZHLAVÍ
NÁBITEK
HLAVA
DÁSEŇ
(H)ŘEBEN
SLOUPEC
KLÁTEK
schlaví
HLAVA
ZHLAVÍK
(H)ŘÍDELÍK
VÁLEČEK
0
50km

103 příčný trámek hrabí (1074) — *mapa s. 249*

1 M hlava
hlavica 636, 637, 660
hlavička
hlavina 451, 452, 456, 461
zhlavík (zlavik 655, zhlavňik 628, zhlavec 639)
zhlaví (hlaví 443, 444) — schlaví
nábitek (též nábitec 463, nabiják 248)
náboj 248, 254, 255
(h)řeben (řebeň 645, 646)
(h)řebínek
kłátek
klatka (kladina 101)
paprsek
příčen m. (příčeň 127)
příčka 643, 720, 722
práh
vosnova
(h)řidelik (hřidélk 611, 614, řideliček 519, 520, hřidel 603)
sloupek (též 754, 830)
slúpec (sĺpec 725, 741, stĺpec 742, 752, 753)
válek (valyk 818)
válec 745, 755 (valec 753, 756)
váleček
dáseň f. (též 624)
ďisno
klápitko 661, 663, 664, 670
ramínko 111, 123, 650, 667
(h)řbet 106, 107, 109
po(d)branek 808, 823
S čelo 701, hrabica 814, hráska 108, kolišťe, kolíšťe 212, skolek 232, votesek 143
N hrábje, hrabisko, hrabišťe, trámek, rámec

2 Na mapě jsou zakresleny nář. výrazy pro příčný trámek hrabí, v němž jsou zasazeny zuby. Nář. pojmenování pro sledovanou reálii se liší hlavně lexikálně, ale i slovotvorně (např. *hlava* × *hlavina* × *hlavice* × *hlavička* × *zhlaví* × *zhlavík*, *hřeben* × *hřebínek*, *válek* × *váleček* × *válec*, *příčen* × *příčka*) a hláskoslovně (např. *zhlaví* × *schlaví*).

Jde o pojmenování vyskytující se na periferii slovní zásoby; jejich frekvence při komunikaci je malá, proto si také informátoři často nebyli s to na příslušný termín vzpomenout. Hranice mezi jednotlivými nářečními výrazy jsou ostré.

Pro danou položku jsou typické některé zvláštnosti: 1. Počet názvů je nápadně velký. 2. Existují nemalá území bez příslušných pojmenování (jednoslovný termín schází i ve spisovném jazyce). 3. Převážná část nář. termínů vznikla přenesením (např. *hlava*, *práh*, *ramínko*, *hřídelík*, *hřeben*, *dáseň*), popř. specifikací (např. *klátek*, *sloupek*, *váleček*). 4. Tradiční nář. výraz nezřídka upadl v zapomnění a mluvčí se často uchylovali k tvoření ad hoc. O zařazení některých sporadických údajů na mapu rozhodlo až srovnání s materiálem v KLA (platí to např. o výrazech *podbranek*, *ramínko*, *otesek*, *hrázka*, *kolíště*, *čelo*). Řada dalších „podezřelých“ slov musela být z mapování vyřazena, srov. 1 N.

Označení *hřeben* znamená ve dvou vyznačených oblastech někdy též trámek se zuby. V oblasti výrazu *kladka* (zvl. jižně od Vysokého Mýta) má slovo *hřeben* jen význam trámek se zuby; proto tam nebyl mapován. Z Prostějovska dokládá KLA v našem významu i výraz *matka*, *matička*. Náš výzkum jej nezachytil.

Okrajový hláskoslovný rozdíl *hřeben* × *řeben*, *hřbet* × *řbet*, *hřídelík* × *řídelík* zde nesledujeme; viz V-274 hřeben.

3 Největší územní rozsah má lexém *hlava* a jeho různé odvozeniny.

Základní forma zabírá Prachaticko, Českobudějovicko, Jindřichohradecko, dále Ledečsko a Jihlavsko

ZUBY (U DŘEVĚNÝCH HRABÍ)

s výběžkem až na Boskovicko. Odděleně vytváří ještě menší protáhlou oblast mezi Strakonicemi a Klatovy. Ze širšího Domažlicka se dokládá podoba *hlavička*, jež se objevuje také jz. od Nového Města na Moravě. Zejména vých. od Českých Budějovic byla zapsána také slovotvorná obměna *hlavina*, sev. od Brna *hlavice*. Na Strakonicku převládá varianta *zhlaví*, záp. od Jindřichova Hradce má podobu *schlaví*, na Moravě na Brněnsku, Moravskokrumlovsku a vých. Boskovicku je běžná forma *zhlavík*.

Ostatní pojmenování trámku hrabí zabírají menší oblasti.

Na Plzeňsku je to výraz *práh*, na Příbramsku a Táborsku slovo *nábitek* (zvl. sv. od Tábora i v podobě *náboj*), jz. od Benešova vytváří mikroareál slovo *osnova*. V sv. Čechách byla zapsána tato označení: *kladka* (v hor. Pojizeří a odděleně na Chrudimsku a Hlinecku a sev. od Nového Města na Moravě), *příčen* (v náchodském úseku), *paprsek* (v podorlickém úseku), *hřeben* (jednak na území mezi Kolínem, Hradcem Králové a Novou Pakou, jednak vých. od Vysokého Mýta a na přilehlém Zábřežsku a jednak na Třebíčsku). Zcela ojedinělý výskyt mají ještě slova *ramínko* (záp. od Nové Paky a vých. od Litovle) a *hřbet* (Podještědí).

Na Moravě a ve Slezsku (vedle už zmíněného slova zhlavík) vytvářejí oblasti slova *hřídelík* (Znojemsko a Dačicko), *klátek* (širší Kroměřížsko), *klápítko* (Prostějovsko), *váleček* (Slovácko) s variantami *válec* (již. Uherskobrodsko) a *válek* (Břeclavsko a sev. okraj. slez. nářečí). Pro malou oblast na jz. Moravě je charakteristický výraz *dáseň*; ten se v obměně *disno* vyskytuje také jižně od Opavy. Slovo *sloupek* je doloženo z dlouhého a širokého pruhu obcí táhnoucího se od Kroměříže přes Hranicko, sev. Valašsko a již. Slezsko na Těšínsko a Jablunkovsko.

Víceméně ojedinělý výskyt mají slova *příčka* (sev. od Mikulova) a *podbranek* (na Hlučínsku a již. od Ostravy).

Na rozsáhlém území západních a přilehlých střed. Čech (včetně širokého okolí Prahy), na Mladoboleslavsku a dále na vých. okraji střm. nářečí a již. okraji nářečí slezských pojmenování pro sledovanou část hrabí schází.

4 **čelo** v sled. významu jen nář. — Přenesením.
dáseň f. v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚vazivo pokrývající čelisti a krčky zubů‘).
disno jen nář. — Přehlasovaná, monoftongizovaná a zkrácená nář. varianta pův. *ďásno*, viz dáseň.
hlava v sled. významu jen nář. — Přenesením.
hlavice v sled. významu jen nář. — Od *hlava*, viz tam.
hlavička, hlavina v sled. významu jen nář. — Viz hlavice.
hrabice v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚příčka s kolíky u hrabí‘) — K *hrábě*.
hrázka v sled. významu jen nář. (Jg i SSJČ nář., oba ‚tyč‘) — Specifikací významu.
hřbet v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚hořejší část trupu zvířat podél páteře, vrchní část něčeho‘) — Specifikací.
hřeben v sled. významu jen nář. — Přenesením.
hřebínek v sled. významu jen nář. — Dem. k *hřeben*, přenesením.
hřídelík v sled. významu jen nář. — Dem. k *hřídel*, přenesením (*hřídel pluhu* ‚dřevěná tyč spojující pluh s plužními kolečky‘).
kladka v sled. významu jen nář. — Rodová varianta slova *klátek*, viz tam, příklonem ke *kladka*.
klápítko jen nář. — Specifikačním sufixem k stč. *klápet* ‚špalek‘.
klátek v sled. významu jen nář. — Dem. ke *klát* (SSJČ nář. ‚špalek‘).
koliště, kolíště v sled. významu jen nář. — Ke *kolík* (jde o místo, kde se nacházejí kolíky, tj. zuby hrabí).
nábitek jen nář. (Jg „to, což se nabíjí“) — K *nabíjet* (zuby se do příčky nabíjejí).
náboj v sled. významu jen nář. — Viz nábitek.
osnova v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ text. ‚soustava nití tvořící základ tkaniny po její délce‘).
otesek v sled. významu jen nář. (SSJČ zast. a nář. ‚zhruba otesaný špalík dřeva‘) — K *otesat*.
paprsek v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ zeměd. ‚trámek u bran, v němž jsou upevněny hřeby‘).
podbradek jen nář. — Přenesením (nář. ‚paprsek‘).
práh v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚spodní trámec dveřního otvoru‘).
příčen jen nář. — Patrně substantivizované adj. ve jmenné formě (srov. příčka).
příčka v sled. významu jen nář. — Od *příčný* (příčka je napříč hrabiště, tj. násady hrábí).
ramínko v sled. významu jen nář. — Dem. k *rameno*, přenesením.
schlaví jen nář. — Ze *zhlaví* (viz tam) analogií podle vývoje ve skupině *sh* (> *sch*, progresivní asimilací znělosti, srov. PRO E2, např. *shodit* > *schodit*).
skolek v sled. významu jen nář. (SSJČ zast. a nář. ‚odlomený, odseknutý kus dřeva, tyčky‘) — Specifikací.
sloupec v sled. významu jen nář. — Od *sloup*, specifikací.
sloupek v sled. významu jen nář. — Viz sloupec.
válec, váleček, válek v sled. významu jen nář. — Od *vál*, přenesením.
zhlaví, zhlavík v sled. významu jen nář. (PSJČ lid. ‚příčné dřevo plužních koleček‘) — Přenesením.

5 paprsek Ju 2 — slúpec Ju 7 — trámek Po 1 — hrábje Ru 3

6 AJŠ 104

Bh

104 zuby (u dřevěných hrabí) (1075) — *mapa s. 251*

1 M zuby — zymby
zubíki 245, 320, 322
kolíky — kulíki

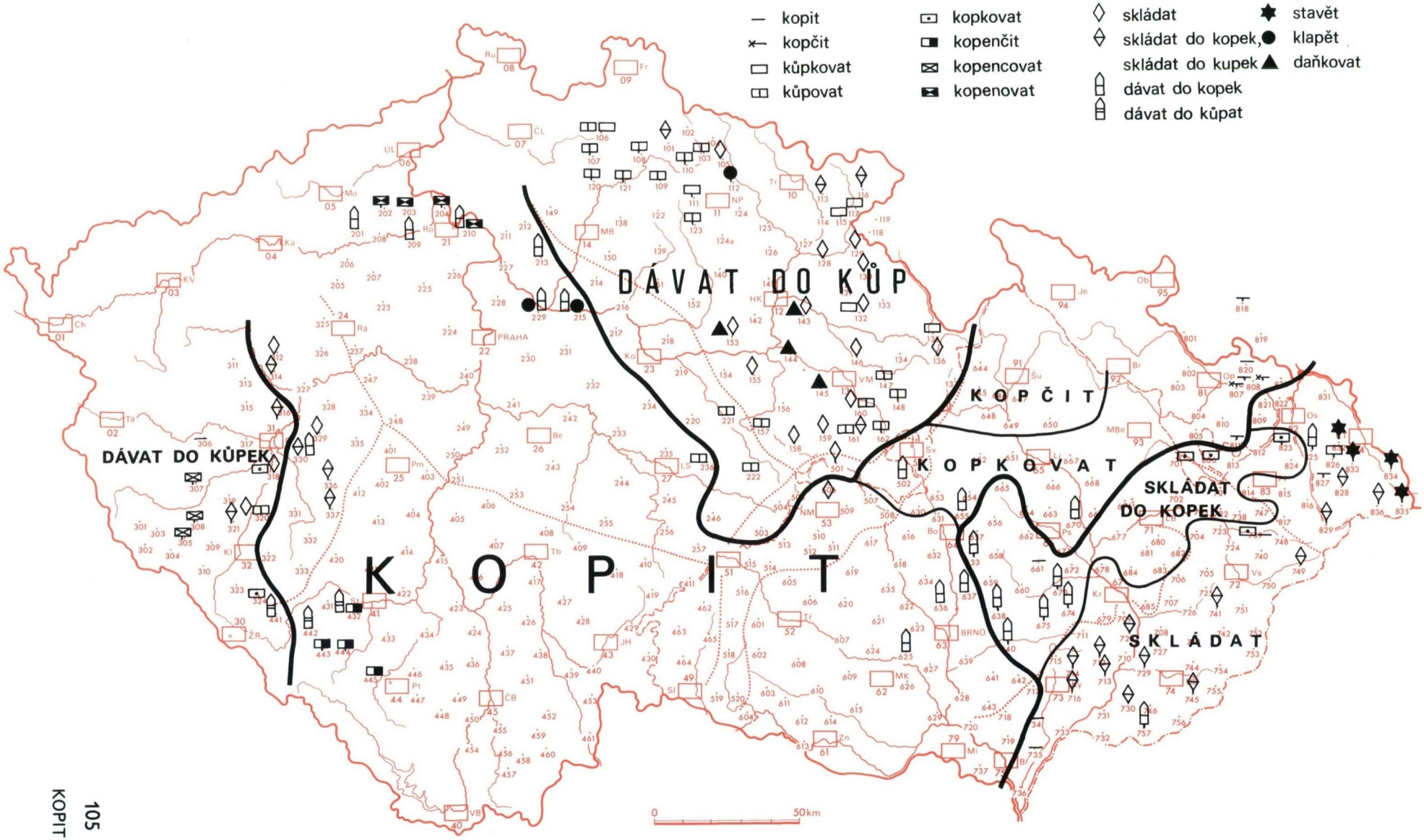
kopit
kopčit
kůpkovat
kůpovat
kopkovat
kopenčit
kopencovat
kopenovat
skládat
skládat do kopek,
skládat do kupek
dávat do kopek
dávat do kůpat
stavět
klapět
daňkovat
DÁVAT DO KŮP
DÁVAT DO KŮPEK
KOPČIT
KOPKOVAT
SKLÁDAT DO KOPEK
SKLÁDAT
KOPIT
0
50km

kolky
kolíčky
řebíki — hřebíki

2 Mapa zachycuje nář. pojmenování pro zuby u dřevěných hrabí. Vedle lexikálních diferencí byly zaznamenány rozdíly hláskoslovné (např. *řebíky* × *hřebíky*), nejčastější jsou však diference slovotvorné (např. *kolíky* × *kolky* × *kolíčky*). Všechna označení mají kromě našeho významu ještě významy další, většinou obecnější. Ve spisovném jazyce se pro sledovanou reálii užívá názvů zuby nebo kolíčky.

Atributy vyjádřené předložkovým spojením (*zuby*/*hřebíky*/*kolky do hrabí*, *zuby v hrabích*) jsme do mapování nezařadili, protože jde o spojení neterminologická.

Rovněž na mapě graficky nevyznačujeme oblast zhruba mezi Rakovníkem, Benešovem a Roudnicí nad Labem, kde u výrazu *kolíčky* nedochází na rozdíl od PRO Alc ke krácení v příponě.

Ve městech nebyl nářeční výzkum proveden.

3 Na území českého jazyka se vyskytují odvozeniny od tří základů, a to (*h*)*řeb-*, *kol-* a *zub-*.

Pojmenování *řebíky* je doloženo jednak z rozsáhlé oblasti v již. a záp. Čechách (ve výchozí podobě *hřebíky* zhruba mezi Strakonicemi a Příbramí s přesahem na Benešovsko), jednak ze svč. nářečí.

Výraz *kolíčky* je soustředěn v záp. části střč. dialektů, odděleně pak na Zábřežsku a Litovelsku. Zbývající část centrálního úseku střm. nářečí s přilehlým Boskovickem, Přerovskem a Holešovskem se vyděluje odvozeninou *kolky*, mezi Prostějovem a Lipníkem nad Bečvou se objevuje další odvozenina, a to *kolíky*. Ty jsou též na Mladoboleslavsku a v obměně *kulíky* v záp. Čechách bez okrajových oblastí.

Na zbývajícím území českého jazyka, tj. na záp. a jz. okraji Čech, v oblastech na východ od Benešova a Kolína, dále na již. polovině Moravy a ve Slezsku, se užívá názvu *zuby* (v čes.-pol. smíšeném pruhu v obměně *zymby*).

4 Údaje ve slovnících jsou uvedeny pouze v singuláru, a proto všechna hesla uvádíme v singulárové podobě.

hřebík v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚tenký kolíček, většinou kovový, na jednom konci zašpičatělý, na druhém opatřený hlavičkou‘).

kolek v sled. významu jen nář. (stč. též *kólek*, Jg ‚kulaté dříví‘, SSJČ nář., SSJ *kolček*, pol. *kołek*, hluž. *kołk*, u všech dem. ‚kolík‘) — Formální dem. od *kůl*. Specifikací.

kolíček SSJČ dem. (stč., Jg, SSJ, pol. *kołeczek*, u všech dem. ‚tyčka‘) — Formální dem. od *kolík*. Specifikací.

kolík v sled. významu jen nář. (stč., Jg, SSJČ, SSJ, u všech dem., pol. *kół*, *koł*, hluž. *koł*, u všech ‚tyčka‘) — Formální dem. od *kůl*. Specifikací.

kulík v sled. významu jen nář. — Formální dem. vytvořené analogicky podle *kůl* (popř. nář. *kul*) bez pravidelné samohláskové alternace *ú*/*o*, viz kolík. Specifikací.

řebík jen nář. — Podoba s odsunutým *h*-, viz hřebík. Přenesením (SSJČ nář. ‚hřebík‘).

zub Jg, SSJČ zeměd., zahr., SSJ, pol. *ząb*, hluž., u všech i význam ‚část nástrojů připomínající špičatým tvarem zub‘ — Z psl. *zǫbъ*. Specifikací.

zubík jen nář.; pol. *ząbek* dem., též význam ‚zuby něčeho‘ (SSJČ nář., SSJ *zúbok* i *zúbček*, hluž. *zubi(č)k*, dluž. *zubk*, u všech dem.) — Formální dem. od *zub* vytvořené analogicky podle forem jiných nář. ekvivalentů na *-ík*, viz zub.

zymb jen nář. — Přenesením; podoba s rozloženou nosovkou, viz zub.

5 zubi Ju 1, 2, 4, 6, Ru 4, 5 — zuby Ju 7 — kulíki Ju 5, Ru 2, 3 — kulce Ru 3 — kolíčki, količki Ju 3 — řebíki Po 1 — řebiki Ju 5 — hřebi Ju 5

6 —

Hb

105 kopit (1076) — *mapa s. 253*

1 M kopit
kúpovat (kupovat 320)
kopčit (kopšit 644, 647, 648)
kopkovat — kúpkovat (ku- 111, 132, 826)
kopencovat 305, 307, 308
kopenčit 432, 443–445
kopenovat 202–204, 210
daňkovat 143–145, 153
klapjet 215, 229 (sklápjet 112)
stav’ať 832–835
skládat
skládat do kopek (s. do kupek 116, s. do kúpek 314, 316, s. do kúp 113, 161, 330, 336, 337, s. do kup

101, s. do babincúch 749, s. do babincuv 828, 829, s. do bab'okuv 836, s. do stohúch 747, s. do stohuv 813)

dávat do kopek
dávat do kúpek (d. do kopencú 301–304, 310)
dávat do kúp (též 330)
dávat do kúpat 432, 441, 442

N ďelat kopky, ď. kopy, ď. kúpi, ď. kopence, dávat na kopky

2 Zpola usušené seno se dávalo – zpravidla jen přes noc – do kopek. Na mapě jsou zakresleny nář. výrazy pro tuto činnost. Ty jsou diferencovány lexikálně. Hlavní diference spočívá však v rozdílných typech pojmenování, v realizaci protikladu pojmenování jednoslovná × víceslovná (např. *kopit, kopkovat* × *dávat do kopek, skládat do kopek*) a v rozdílech slovotvorných (např. *kopit* × *kopkovat* × *kopčit* × *kopenčit* × *kopenovat* × *kopencovat*). Rozdíly hláskoslovné jsou minimální a plynou z různé hláskové podoby základového slova (*kopkovat* × *kůpkovat*).

Oblast souslovného označení *dávat do kůp* zabírá území, kde je jinak běžný výraz *kůpka* (srov. III-99 kupka sena) vedle výrazu *kůpa*, označujícího větší kopku, a spojení *dávat do kůpek* je proti očekávání zcela výjimečné. V této souvislosti je třeba uvést, že např. ve Slezsku lze vedle slovesa *kopkovat* užít také spojení *dávat do kop*; to však znamená ‚skládat seno na velké kopy, dělat velké kopy'.

Rozdíl *skládat* a *skládat do kopek* jsme zaznamenali na mapu podle výsledků přímého terénního výzkumu, ale srovnání s materiálem z KLA ukazuje, že vedle prostého slovesa *skládat* je v téže lokalitě zpravidla možné (třebaže ne tak běžné) i spojení *skládat do kopek*, stejně tak vedle *kopkovat* je možné i *dávat do kopek*.

Zcela ojediněle a porůznu byla zapsána také souslovná spojení *dávat na kopky*, *dělat kopky*, *dělat kopence*. Protože jde o doklady, které nevytvářejí územní celky, nepovažovali jsme je za ustálená spojení terminologické povahy a nemapovali jsme je.

Konfrontace našich zápisů se zápisy v KLA zejména potvrdila oprávněnost některých ojedinělých výrazů (*klapět*, *stavět*).

Převážná většina sloves je utvořena od substantiv, a to od *kopka, kůpka* (*kopkovat, kůpkovat*; *kopčit*), od *kůpa* (*kupovat*), od *kopenec* (*kopencovat*, *kopenčit*), od *kopen, kopena* (*kopenovat*). Areály fundujícího slova a příslušného slovesa se většinou shodují, srov. III-99 kupka sena.

Sledovaný význam nabyla také slovesa s původním významem širším, obecnějším; jde o slovesa *stavět* a *klapět*.

Slovní spojení *dávat do kopek, d. do kůp* atd., *skládat do kopek, s. do kůp, s. do kopenců* atd. mají kromě slovesa se širším významem ‚vytvářet' ještě předložkový nebo prostý pád substantiva označujícího výsledek činnosti, tj. subst. *kopka, daněk* atd.

3 Za hlavní považujeme protiklad jednoslovných pojmenování proti pojmenováním víceslovným.

Spojení *dávat do kůpek*, popř. *d. do kopenců* je charakteristické především pro zč. okraj, *dávat do kůp* pak pro celou oblast svč. nářečí s malými přesahy do nářečí střč. Na Moravě tento typ převládá v různě širokém pruhu táhnoucím se zhruba od vých. Boskovicka a Kyjovska přes Lipnicko k Příboru. Zde je však obvykle jen se slovesem *skládat* (*skládat do kopek*). Spojení *dávat do kopek* je časté ještě záp. a sev. od Brna, spojení *dávat do kůpat* pak záp. od Strakonic.

Z jednoslovných vyjádření má největší územní rozsah sloveso *kopit*. Zabírá s výjimkou okrajů téměř celé teritorium střč. a jzč. nářečí a záp. a již. Moravu po linii Boskovice – Břeclav. Izolovaně se vyskytuje ještě i jinde, zvl. na Hlučínsku a v slezských nářečích na území Polska. Slovotvorná obměna *kopčit* tvoří malé areály na Zábřežsku a vých. od Opavy, slovo *kopkovat* pokrývá pruh území zahrnující sev. Boskovicko, Litovelsko, vých. Prostějovsko a záp. úsek slez. nářečí. Forma *kopenčit* je častá na malém území již. od Strakonic, podobu *kopencovat* nacházíme na Domažlicku, forma *kopenovat* je charakteristická pro Roudnicko. Sloveso *kůpovat* bylo zachyceno především v širším Podkrkonoší (zde často i nedubletně, popř. vedle formy *kůpkovat*) a pak na území jv. od Vysokého Mýta a sv. od Ledče nad Sázavou.

Slovesa s jinými základy vytvářejí většinou jen mikroareály, pouze sloveso *skládat* má rozsah velký. Zabírá oblast vm. nářečí a vých. úsek slez. nářečí. Poměrně hojné je ve vých. polovině svč. nářečí. Sloveso *klapět* bylo zachyceno ve dvou lokalitách sv. od Prahy a v jedné vesnici u Nové Paky. Sloveso *stavět* charakterizuje vých. okraj přechodových nářečí česko-polských a sloveso *daňkovat* území mezi Vysokým Mýtem a Hradcem Králové.

4 **daňkovat** jen nář. — Od *daněk* ‚malá kupka sena'.
dávat do kopek SSJČ
dávat do kůp SSJČ *dávat do kup* zast. a nář.
dávat do kůpat jen nář.
dávat do kůpek jen nář.
klapět jen nář. — Ke *klopit* ‚obracet směrem dolů'.

kopčit v sled. významu jen nář.; Jg — Od *kopka*.
kopencovat jen nář. — Od *kopenec* ‚kopka sena‘.
kopenčit jen nář. — Viz kopencovat.
kořenovat jen nář. — Od *kopen, kopena* ‚kopka sena‘.
kopit Jg, SSJČ, SSJ *kopiť*, pol. i hluž. *kopić* — Od *kopa*.
kopkovat Jg, SSJČ, SSJ *kopkovať* — Od *kopka*.
kůpkovat jen nář.; SSJČ *kupkovat* — Od nář. *kůpka* ‚kupka sena‘.
kůpovat jen nář. — Od *kůpa*.
skládat v sled. významu jen nář. (Jg i SSJČ ‚sestavovat, klást dohromady‘) — Přenesením.
skládat do kopek v uvedeném spojení jen nář.; pol. *składać w kopy*.
stavět v sled. významu jen nář. — Přenesením.

5 kopit Ju 2, 3 — skládat Po 1 — skládať Ju 7 — dávad do kopek Ju 4 — dávaď do kopek Ju 7 — dávad do kúp Ju 1, Ru 4 — dávad do kup Ju 1, 2 — dávad do kop Ju 6 — dávad do daňkú Ju 2 — dávad do stohú Ju 5

6 SSA 1.3

Bh

106 ranec (trávy) (1077) — *mapa s. 257*

1 M ranec trávi
břym’e 832–834 (břymyn 835, 836)
břemeno (břemíčko 308, břomenko 801, břem’očko 818, břem’uno 831) — dřemeno
huzel (-él 606, 617, 618, 620–623, 625, 627, 630–637, 647, 651) — uzel
núše — noša
berda
rajda 145,160 (randa 453)
huk 202, 325, 326
dundel 105, 505, 512
batoh (baťoh 723, 749)
filec 115, 118, 119,129
vál (svál 139) trávi
bála (svála 151, baleňice 153) t.
loktuše t. — lochtuše t.
plachta t.
nářitek
rameno 161, 501
S poks 650

2 Na mapě jsou zakresleny nář. názvy pro ranec trávy, tj. balík trávy v trávnici, trávní plachtě svázané za cípy dokulata. Nář. pojmenování se liší lexikálně, slovotvorně (např. *břemě* × *břemeno*, *vál* × *bála*) i hláskoslovně (např. *loktuše* × *lochtuše*, *břemeno* × *dřemeno*, *můše* × *noše*). Protetické *h* u slova *huzel* značně přesahuje rozsah uvedeného jevu vyznačeného v PRO E3, proto se zde tato podoba mapuje.

Kromě pojmenování víceméně jednoznačných se často vyskytují také pojmenování zástupná, totiž spojení nář. označení pro trávnici s genitivem výrazu *tráva* (např. *ranec, vál, plachta, loktuše trávy*). Tato pojmenování jsme mapovali tam, kde byla zachycena jako jediná, kde vytvářejí oblast a kde tento typ pojmenování potvrzovaly také údaje z KLA. V běžné komunikaci se ovšem genitivní přívlastek běžně vypouští.

Většina zapsaných slov označuje kromě sledované reálie také ranec s drobnými věcmi z nákupu, s drobnými potřebami na cesty nebo s jídlem na pole, ale též obecně ‚vše, co se nosí na zádech‘. Jen ‚ranec trávy‘ znamenají nář. výrazy *batoh, bála, břemě, břemeno*.

Tam, kde neužívají trávní plachty, schází přirozeně také pojmenování pro ranec trávy. Vcelku se hranice existence a neexistence označení pro obě reálie shodují, srov. III-107 trávnice.

Výrazy *vál* (*bála*) a *ranec* se často vyskytují v dubletě vedle sebe a většinou jde o úplná synonyma. Jen ojediněle má slovo *vál* (*bála*) význam ‚větší ranec trávy‘ (tak je tomu v několika lokalitách na Roudnicku). Naproti tomu slovo *rameno* a někde i slovo *nářitek* znamená ‚menší ranec na jedno rameno‘. Nelze zcela vyloučit, že i některá další pojmenování označují odlišný (velikostí, tvarem, obalem) typ rance nebo že jsou citově zabarvená (patrně např. *rajda, berda, dundel, huk*).

3 Sledovaná reálie není známa v již. polovině Čech a na již. Mladoboleslavsku.

Značné rozšíření má slovo *ranec*. Vyskytuje se téměř po celé sev. polovině a na jv. okrajích Čech. Menší územní rozsah má označení *vál*; je běžné na Roudnicku a Rakovnicku, dále na Mladoboleslavsku a na Benešovsku. V oblasti mezi Novou Pakou a Kolínem má podobu *bála*. V Čechách se dále (většinou dubletně)

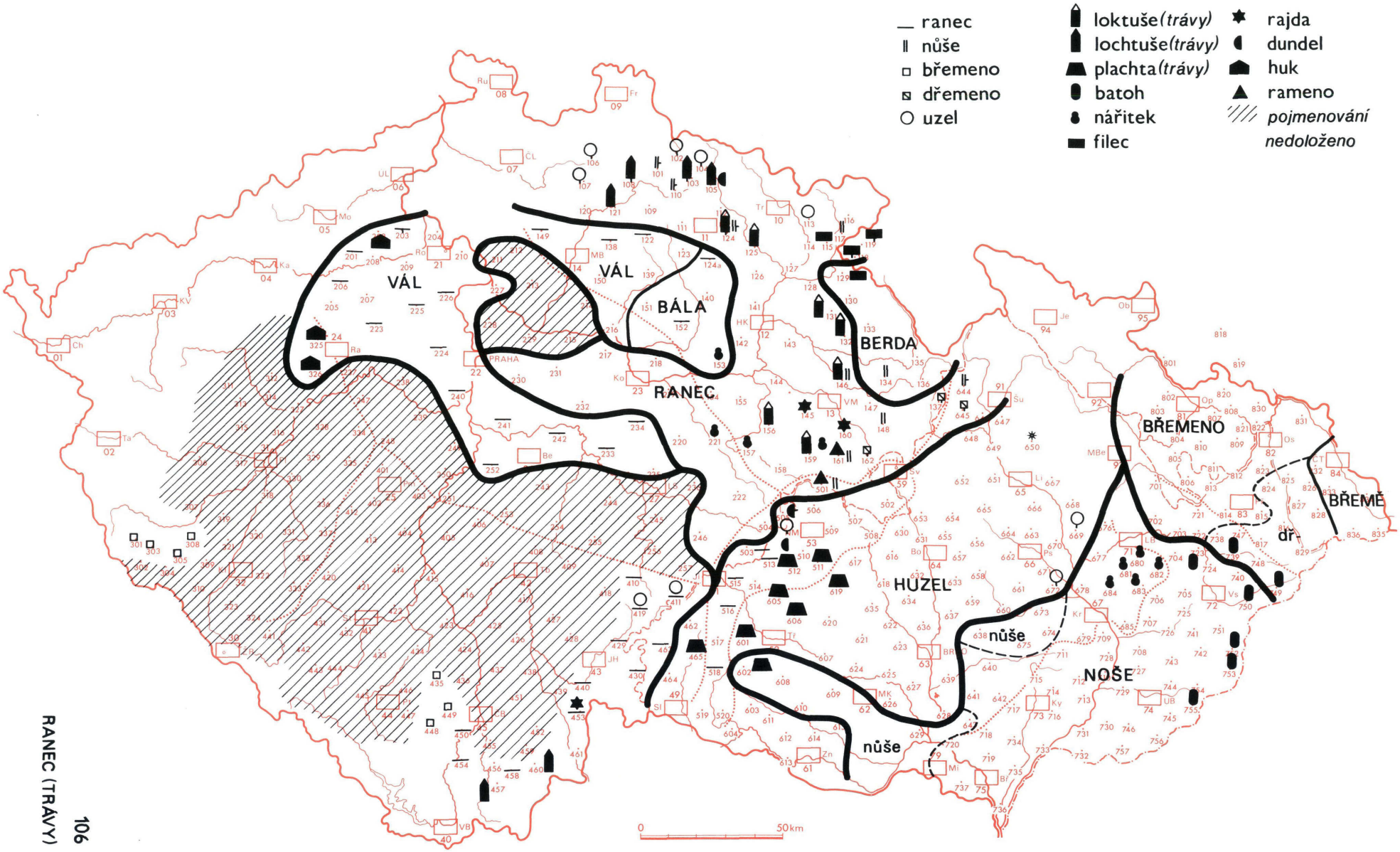
ranec
nůše
břemeno
dřemeno
uzel
loktuše (trávy)
lochtuše (trávy)
plachta (trávy)
batoh
nářitek
filec
rajda
dundel
huk
rameno
pojmenování nedoloženo
VÁL
VÁL
BÁLA
RANEC
BERDA
HUZEL
nůše
nůše
NOŠE
BŘEMENO
BŘEMĚ
dř
0
50 km

vyskytují slova *loktuše*, *lochtuše* (zvl. v Podještědí a v Podkrkonoší), *rajda* (již. od Vysokého Mýta) a *uzel* (zejména nejsevernější okraj).

Posledně jmenovaný výraz vytváří rozsáhlé území také na Moravě. Jeho záp. hranice sleduje zhruba starou zemskou hranici, na východě hraničí s oblastí slova *nůše*, *noše*. Podoba *noše* zahrnuje téměř celá nář. vm. (kromě sev. okraje) a záp. okraj nář. střm. Úzký pruh od Třebíče k Mor. Krumlovu a Kroměříži se odlišuje hláskoslovnou formou *nůše*. Na Holešovsku a řídce v svč. nářečích se nachází výraz *nářitek*. Pro Slezsko a sev. okraj vm. nářečí je typické označení *břemeno*. Dále se uvedený výraz objevuje ještě na Chodsku a západně od Českých Budějovic, v podobě *břemě* pak na Těšínsku a v obměně *dřemeno* na Frýdecku a Frenštátsku. Na vých. pruh vm. nářečí se omezuje označení *batoh*. Mikroareály vytvářejí slova *rameno* (Hlinecko), *rajda* (již. Vysokomýtsko) a *huk* (na sz. okraji Čech). Označení *plachta* je hojnější na záp. Moravě.

4 Nelze bezpečně zjistit, zda všechny doklady z excerpovaných slovníků mají pouze význam ‚ranec trávy‘.

bála jen nář. — Patrně od *vál* (viz tam) záměnou retnic (případně adideací podle *balík*) a změnou rodu.

batoh v sled. významu jen nář.; Jg, SSJČ nář., SSJ — Podle Šmilauera (Mch) souvisí s maď. *batyu* ‚ranec‘. Specifikací významu.

berda jen nář. — Buď adaptací výrazu přejatého z něm. (střhn. *burde*, stč. *burda*, u obou ‚břemeno‘), nebo od préz. kmene *berǫ* ‚nesu‘ se starobylým sufixem *-da*.

břemě jen nář.; pol. *brzemie*, hluž. *břemjo* (stč. *břiemě*, SSJČ kniž., u obou ‚těžká věc, břímě‘) — K psl. **bermę* (kořen jako u *bráti* v pův. významu ‚nésti‘; šlo tedy o to, co je neseno). Specifikací významu. Slez. podoba *břymě* vznikla z *břemě*, ta navazuje na formy v pol.

břemeno v sled. významu jen nář.; Jg *břemýnko* i *břemíčko* (trávy) dem., Kt (stč. *břěmeno*, SSJČ, SSJ *bremeno*, u všech ‚břímě, těžká věc‘) — Novotvar k *břímě*. Specifikací významu.

dřemeno jen nář. — Hláskoslovná obměna výrazu *břemeno*, viz tam.

dundel jen nář. (Jg *dundel koláčů* ‚uzel koláčů‘) — Podle Mch obměnou slova *chundel* ‚chomáč‘.

filec v sled. významu jen nář.; stč. i Jg ‚břeménko‘, SSJČ zast. ob. ‚ranec‘ — Adaptací výrazu přejatého z něm.

huk v sled. významu jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Hucke* ‚nůše‘).

huzel jen nář. — Podoba s protetickým *h-*, viz uzel.

lochtuše t. jen nář. — Hláskovou varianta slova *loktuše*, viz tam.

loktuše t. v sled. významu jen nář. (stč. *loktušě* ‚plachta‘, SSJČ obl. ‚trávnice‘) — Přenesením slova něm. původu (*Lackentuch* ‚plachta‘).

nářitek jen nář.; Jg mor. (Kt i *nářit* mor. „ze čtyř se tvoří batoh, více nářitků tvoří nůši“) — Přenesením. Z předložkového spojení *na* + *říti*; pův. hrsti trávy dávané při sečení srpem do trávnice zavěšené tak, že tráva byla „vskutku na řiti“ (Mch).

noše jen nář.; Kt mor. i SSJ *noša* (pol. *nosza* ‚břímě‘) — Z psl. **nos-ja* starým krácením kořenné samohlásky. Specifikací.

nůše v sled. významu jen nář.; Kt, SSJČ nář. (stč. *nóšě* ‚co je nošeno, břemeno‘, Jg ‚koš, co se na zádech nosí, svazek, otep‘, pol. zast. ‚břímě‘) — Z psl. **nos-ja* (to od *nésti*) ‚břemeno‘ se změnou *ó* > *uo* > *ů*.

plachta t. v sled. významu jen nář. — Přenesením (Jg i SSJČ ‚plachta na trávu‘).

poks jen nář. — Přejato z něm. (*Packs*).

rajda v sled. významu jen nář. (Kt ‚tlustá svině‘, Kt a SSJ *zajda* ‚uzlík‘) — Přejato z něm.

rameno v sled. významu jen nář. — Přenesením.

ranec t. SSJČ (Jg ‚uzlík‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Ranzen* ‚ranec‘).

uzel SSJČ (stč. ‚svazeček‘, Jg ‚břeménko‘, hluž. *wuzoł*) — Z psl. **vǫz-ьlъ* (srov. *vázat*). Přenesením.

vál v sled. významu jen nář. (SSJČ nář. ‚svazek připomínající tvarem válec, vál roští‘) — K *valiti*, *váleti*. Specifikací.

5 ranec Ju 2, 4–6 — břemeno Ru 3 — noša Ju 7, Ru 5 — berda Po 1 — rajda Ru 4 — plachta Ju 1 — poks (trávi) Po 1

6 ASJ IV 151

Bh

107 trávnice (1078) — *mapa s. 259*

1 M trávňice (travňyca 805, 806, travačka 241)
mňecho„ka — mjechufka (mjechula 825)
mňechovica 628, 629, 716
drchta (drychta 807)
ďichta
dz’ichula 824, 825, 827, 829
plachta (plachejtka 204)
płachťica 730, 746
loktuše — lochtuše
trhačka 152, 230
popeluša 734, 735 (popelica 735, popelka 737)
vocaska
S cépňica 642, nášefka 757, rohačka 735

2 Mapa zachycuje nář. výrazy pro plachtu na nošení trávy. Jde o čtvercový kus látky z hrubého plátna, kte-

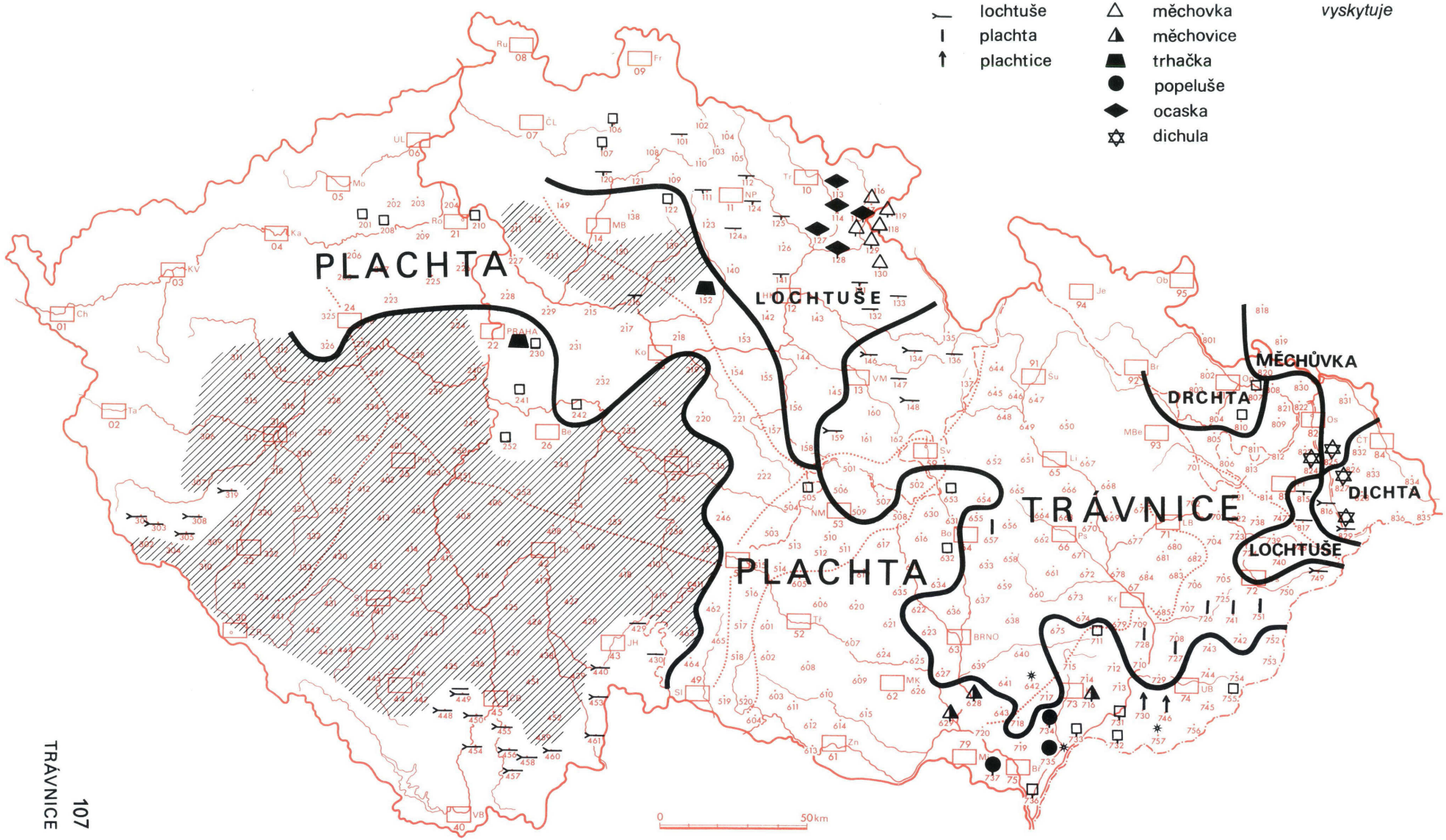
loktuše
lochtuše
plachta
plachtice
trávnice
měchovka
měchovice
trhačka
popeluše
ocaska
dichula
reálie se nevyskytuje
PLACHTA
LOCHTUŠE
PLACHTA
TRÁVNICE
MĚCHŮVKA
DRCHTA
DICHTA
LOCHTUŠE
0
50 km

rý měl v každém rohu silný popruh. V trávnici se nosila hlavně tráva, ale též seno, výjimečně popel při práškování polí nebo zrní při ručním setí. K posledně uvedenému účelu jinak sloužila menší plachta, někdy jen se dvěma popruhy, jež nesla název *rozsívka*. Tento výraz mapován nebyl.

Na větší již. části Čech a na již. Mladoboleslavsku se sledované reálie vůbec neužívá (tam plní stejnou funkci různé koše).

Pokud jde o původ, jsou nář. pojmenování trávnice několikerého typu. Především jsou to slova označující kus plátěné plachty vůbec, jež byla specifikována na sledovaný význam (*plachta*, *loktuše*). Větší počet slov byl odvozen od nář. pojmenování popruhů (*trhačka*, *rohačka*, *ocaska*, *cípnice*, podle KLA z Břeclavska také *cépka*, *cejpnatka*, *cípnačka*). Vyskytují se rovněž označení podle látky, z níž byla trávnice zhotovena (*měchovka*, *měchovice*), a podle věci, jež byla v trávnici nošena (*trávnice*, *popeluše*).

Slova s obecnějším významem bývají často blíže určována atributy *travní*, *travná*, *na trávu* (*plachta*, *loktuše*). Protože užití těchto atributů není obligátní a v běžné komunikaci se zpravidla vůbec nevyskytuje, nebyl na ně brán zřetel ani při mapování.

Nář. výrazy pro trávnici se liší lexikálně, slovotvorně (např. *měchovka* × *měchovice*) i hláskoslovně (např. *měchovka* × *měchůvka*).

Údaje získané naším výzkumem byly ověřeny materiálem z KLA.

3 Výraz *trávnice*, shodný se spisovným jazykem, zabírá střed Moravy a střední pruh Slezska, na západ dosahuje na Novoměstsko a přesahuje až na Vysokomýtsko. Druhým velmi rozšířeným označením je slovo *plachta*. Vyskytuje se v různě širokém souvislém pruhu táhnoucím se od Rakovníka a Roudnice v záp. Čechách přes střední Čechy na záp. Moravu a k východu dále na Břeclavsko a na Uherskobrodsko. Slovo *lochtuše* (méně často *loktuše*) zabírá větší část svč. nářečí a odděleně pak vytváří mikroareál na sev. Valašsku a přilehlém již. okraji Slezska a na Českobudějovicku.

Menší územní celky tvoří ještě slova *drchta* (záp. Opavsko), *dichta* (Frýdecko, Jablunkovsko a Těšínsko), *měchůvka* (sev. okraj slez. nářečí), *měchovka* (Náchodsko s Kladskem), *měchovice* (již. od Brna), *ocaska* (jv. Trutnovsko) a *popeluše* (Břeclavsko).

4 **cípnice** jen nář. — K *cíp* ‚roh‘, nář. ‚popruh‘ (to od střhn. *zipf* ‚nejzazší konec, špice‘).
dichta jen nář. — Nejasné, nelze vyloučit souvislost s výrazem *drchta*, viz tam.
dichule jen nář. — Specifikačním sufixem od *dichta*, viz tam.
drchta jen nář.; Jg, Kt též *drochta* — Podle Mch nejasné. Snad k *drchat* ‚cuchat‘.
lochtuše jen nář. — Hlásková varianta výrazu *loktuše*, viz tam.
loktuše jen nář.; SSJČ obl. (stč. *loktušě* ‚plachta‘ nespecifikováno, pol. *łoktusza* ‚velký šátek, prostěradlo‘). — Specifikací adaptované přejímky z něm. (*Lackentuch* ‚plachta‘).
měchovice jen nář.; SSJ *mechovica* ‚plachta z hrubé tkaniny‘ — Od *měchový*.
měchovka jen nář.; SSJČ nář., Kt *měchula* slez. — Od *měchový* (to z *měch* zast. a nář. ‚pytel‘; trávnice se šily z pytloviny).
měchůvka jen nář.; Kt slez. — Viz měchovka; podoba se zdlouženou samohláskou v sufixu.
náševka jen nář.; Kt mor. (Jg *přešívka* „loktuše“, SSJČ *náševek* ‚našitý kus látky‘) — Snad k *našíti*; popruhy se na trávnici našívaly.
ocaska v sled. významu jen nář. — K *ocas*. Popruhy připomínají ocasy.
plachta stč. „plachta aneb rozsévačka“, Jg též *travní plachta*, SSJČ *plachta na trávu*, SSJ *trávna plachta*, pol. a hluž. *płachta*. — Specifikací významu.
plachtice jen nář.; hluž. *płachćica* (stč. *plachtičě*, Jg — u obou dem. k *plachta*) — Specifikačním sufixem od *plachta*, viz tam.
popeluše v sled. významu jen nář. — K *popel* (z trávnice se také rozhazoval popel po poli).
rohačka jen nář. (Kt ‚plachta na rozsévání obilí‘ Podluží) — K *roh*; popruhy připomínají rohy.
trávnice Jg, SSJČ nár., SSJ *trávnica* — K *tráva*.
trhačka v sled. významu jen nář. — K nář. *trháček* ‚popruh u trávnice‘.

5 tráu̯ňice Ju 4 — trávňica Ju 7 — plachta, tráu̯ňi plachta Ju 2 — plachta trávi Ru 4 — plachťička Ju 1 — lochtuše Po 1, Ju 5 — zajda Ru 4

6 AJŠ 86 b, PLPJ 43, AJPP 378

Bh

108 jetel (1080) — *mapa s. 261*

1 M jetel m. (-él 715) — jatel (-él 620) — jertel
jetel f. (-él 649) — jatel (lóčná jatél 626)
jetelina — ďeťelina (ďetelina 682, ďiťelyna 701) — jatelina (lóčná j. 627) — ďaťelina (dza- 755, ďac’elina 829)
ščudlek
ščudlina 819

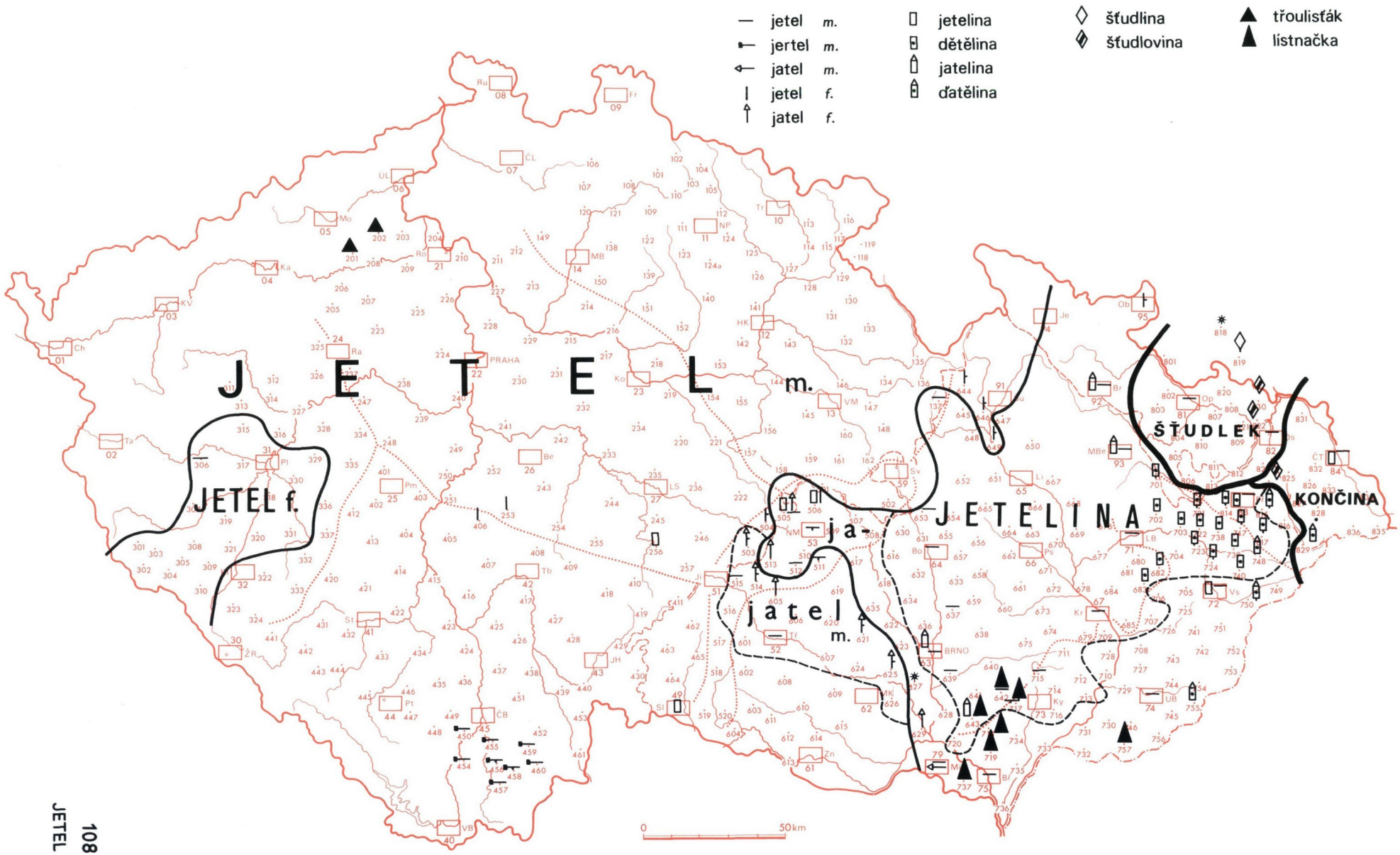
— jetel m.
⊢ jertel m.
⊣ jatel m.
| jetel f.
↑ jatel f.
jetelina
dětelina
jatelina
ďatělina
šťudlina
šťudlovina
třoulisťák
listnačka
JETEL m.
JETEL f.
jatel m.
JETELINA
ŠŤUDLEK
KOŇČINA
0
50km

ščudlovina 822, 824, 830
končina (též 82)
třoulisťák 201 (třoulisňák 202)
lístnačka 643, 718, 737 (lístňačka 717, 719, 757, lisňačka 642)

S lóčka 627, kraśikuň 818

N skalka, skalák, parcelka, žluťák, červeňák

2 Byla zjišťována nář. pojmenování jetele, tj. byliny s trojčetnými listy a s hlávkou bílých, červených, nafialovělých nebo žlutých kvítků, jejíž některé druhy se pěstují jako pícnina (rod *Trifolium*). Výzkum byl zaměřen na názvy označující jetel obecně. Do mapování byla též pojata pojmenování, jež se původně vztahovala k některému hojně rozšířenému a pěstovanému druhu, a proto mohla být užívána na určitém území, kde tento druh jetele převládal, ve významu ‚jakýkoliv jetel'. Tuto skutečnost dokládá také KLA (např. *loučka, třoulisťák, lístnačka* apod.). Výrazy týkající se jen zvláštních odrůd jetele nebyly mapovány.

Nář. ekvivalenty se diferencují lexikálně, slovotvorně (*jetel* × *jetelina*), v rodě (*jetel* m. × *jetel* f.) i hláskoslovně, např. (*jetel* × *jertel* × *jatel*, *jetelina* × *dětělina*).

K některým hláskovým obměnám slova *jetel* srov. mapu a komentář II-35 datel.

3 Na většině zkoumaného území jsou rozšířeny názvy se základem *jetel-* (různě hláskově obměněným). Pouze na jižní Moravě a ve Slezsku (jinde jen zcela ojediněle) byly zaznamenány jiné lexémy. Z nich tvoří větší areály *končina* (zhruba vých. polovina Slezska) a *šťudlek* (záp. polovina Slezska). Slovotvorné varianty *šťudlina, šťudlovina* byly zjištěny ve středním úseku Slezska. Na již. a střední Moravě se vyskytuje pojmenování *lístnačka*, případně jeho varianta *lístňačka*, ale vždy v dubletě s výrazem *jetelina* (*jatelina*). Na Lounsku tvoří mikroareál výraz *třoulisťák*.

V rámci nář. ekvivalentů se základem *jetel-* představuje nejrozšířenější označení forma *jetel* m., shodná se spisovným jazykem, jež se vyskytuje po celých Čechách a na jz. Moravě (na Plzeňsku a záp. Klatovsku a odděleně na Zábřežsku se změnou rodu – *jetel* f., na Doudlebsku v podobě *jertel* m.). Pro oblast mezi Jihlavou a Moravským Krumlovem je typická nepřehlasovaná podoba *jatel* (m. i f.). Na většině Moravy převládá pojmenování *jetelina*, na okrajích tohoto rozsáhlého areálu, tj. v záp. části střm. nář. a ve většině vm. dialektů, jeho nepřehlasovaná podoba *jatelina*. Další hláskové varianty (*dětělina, ďatělina*) byly zjištěny na Valašsku a Frenštátsku.

Ve městech je situace podobná venkovskému okolí. Do moravských měst navíc proniká pojmenování *jetel* m.

4 **ďatelina** jen nář.; Jg slc., SSJ, dluž. *dźaćelin* m. — Od nář. výrazu *ďatel* s nepřehlasovaným *-a-* za původní *ę* po *ď*.

dětělina jen nář.; Jg, pol. obl. *dzięcielina*, hluž. *dźećelina* (kolektivum). dluž. *dźaćelin*, *dźěćelin*, *źišelin* m., *źišelina*, zast. a nář. *źěšelin* m. — Od nář. výrazu *dětel*, psl. **dętelь*.

jatel m. jen nář. — Podoba s nepřehlasovaným *-a-* a se záměnou palatál *ď-j-*.

jatel f. jen nář. — Z *jatel* m. (viz tam), změnou rodu. Femininum na Moravě vlivem územně sousedícího výrazu *jetelina*, v Čechách na základě shodných tvarů m. a f. v nepřímých pádech.

jatelina jen nář.; Jg mor., SSJČ nář. — Od nář. výrazu *jatel*, viz tam.

jertel m. jen nář. — Jzč. hlásková obměna výrazu *jetel* s vkladným *r*, viz tam.

jetel m. stč. *dětel*, Jg, SSJČ, hluž. *dźećel* — Záměnou palatál *ď-j* ze stč. *dětel*, viz dětelina.

jetel f. jen nář. — Z *jetel* m. změnou rodu. Viz jetel m. a jatel f.

jetelina Jg, SSJČ ob. — Od *jetel*, viz tam.

krasikůň jen nář.; Jg *koníček*, *konníček*, pol. nář. *krasiko* — Kompozitum, v němž první člen složeniny obsahuje stejný základ jako pol. sloveso *chrościć* ‚hrýzt' a druhý člen základ *kon-* (se změnou *o* > *u* před *n*). V návaznosti na polské jazykové území, staropolské *chrośćikoń* ‚to, co hryžou koně'.

končina jen nář.; Jg pol. *koničina*, Kt též *kunčina*, Kl *koničina*, pol. *koniczyna* — Od *konika*, tj. zkrácené formy výrazu *komonice* (stč. *komonicě*, *komonnicě* ‚rostlina jetelovitá', rod Melilotus), podle Slawského to od *komonjь* ‚kůň'. Stejného původu je též pol. *koniczyna*, *konik* a sloven, *koničina* — vše ‚jetel'.

lístnačka jen nář.; Kt — Výraz vznikl patrně univerbizací dvouslovného pojmenování typu listnatá jetelina; rovněž není vyloučen (zejména pro variantu *lístňačka*) vztah k maskulinním formám *listňák*, *listnáč*, srov. např. třoulistňák. Trojčetné listy jsou výrazným znakem rostliny.

loučka v sled. významu jen nář.; Jg i SSJČ ‚luční jetel' — Patrně univerbizací dvouslovného pojmenování *loučná jatelina*/*jatel*, srov. oddíl 1.

šťudlek jen nář.; Kt též *ščudlek*, SSJČ nář. *ščudlek* — Podle Mch z pol. nář. *szczudłek*. Slovo nejasné.

šťudlina jen nář.; Jg slez. *ščudlina* — Od *šťudlek*, viz tam. K tvoření srov. *jetelina*, *končina*.

šťudlovina jen nář.; Kt — Od *šťudlek*, viz tam.

třoulisťák jen nář.; Jg *třílistník* ‚rod jetele', Kt *třílistník*, *trojlistník*, SSJČ *trojlistý*, *třílistý jetel* — Univerbizací nář. dvouslovného pojmenování obsahujícího adjektivum *třoulistý*, *třoulistný*; Přední část složeniny vznikla kontaminací podob *tří-* a *dvou-*.

5 jetel *m.* Po 1, Ju 1–4, Ru 1–4 — jetel *f.* Ju 5, 6 — jetelina Ju 6, 7, Ru 5 — ďetelina Ju 7 — koňara Ju 7

6 ASJ IV 72, MAGP 291, AJŚ 103, PLPJ 31, AJPP 284, AJK 75:2, SSA 1.44, OLA 677, ALE 84

Pl

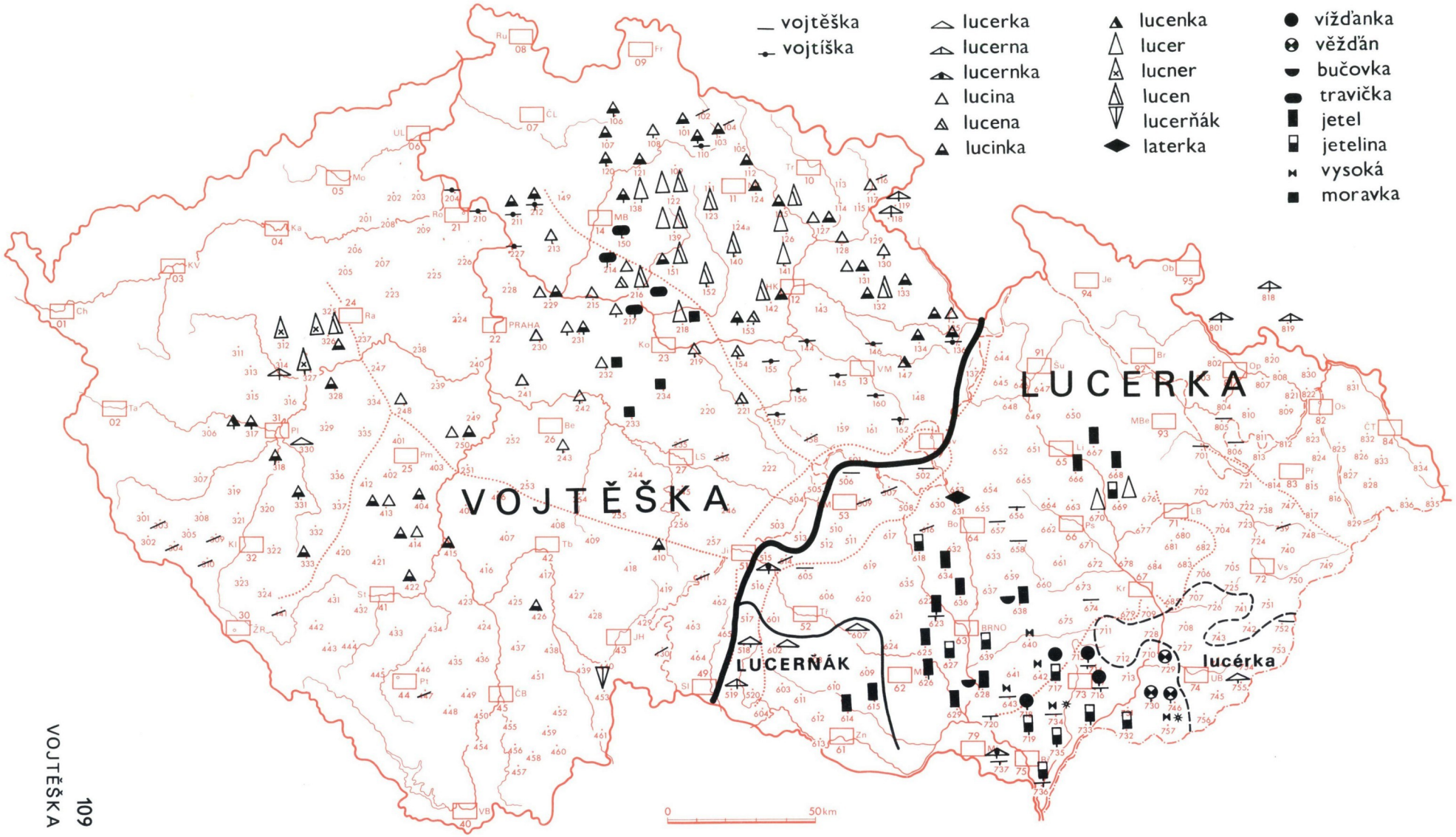
vojtěška
vojtíška
lucerka
lucerna
lucernka
lucina
lucena
lucinka
lucenka
lucer
lucner
lucen
lucerňák
laterka
vížďanka
věžďán
bučovka
travička
jetel
jetelina
vysoká
moravka
VOJTĚŠKA
LUCERKA
LUCERŇÁK
lucérka
0
50km

109 vojtěška (1081) — *mapa s. 263*

1 M vojťeška — vojťiška (-íška 110, 160, 204, 210–212, 227)
lucerna (-ňa 519, 801, 818, 819)
lucernka 515 (lú- 737)
lucerka — lucérka (též 632, 651, 724, 733)
lucena 153, 154, 216, 221 — lucina (lucína 248)
lucenka 147, 317 — lucinka
lucer (lucel 122) — lucner 312, 326, 327
lucen (-ň 216, lucenčák 326)
lucerňák (lucejňák 453)
laterka 631
jetel m. (tvrdé j. 614, 615, dlóhé j. 615, jetél 636, jatel m. 628, modré j. 623, jatel f. 629, vesoká jatel 625, vesoká jatél 626)
jetelina (visoká j. 639, jatelina 627, 719, 736, visoká jatelina 732, 735)
visoká 640, 642, 643, 734, 757
vježďán 729, 730, 746
vížďanka 715-718
travička 150, 214, 216, 217
bučofka 628, 638
morafka 218, 232-234
S lístnačka 734, sedmoročka 757

2 Byla zjišťována nář. pojmenování vojtěšky, tj. byliny s trojčetnými listy a s modrými květy pěstované jako pícnina (rod *Medicago*). V horských oblastech se vojtěška většinou nepěstovala; někde se rozšířila poměrně pozdě, teprve v 1. pol. 20. stol. V takových případech buď název nebyl naším výzkumem vůbec zjištěn, nebo nář. mluvčí uváděli na základě své pasivní znalosti jeden ze dvou názvů sloužících k označení sledované rostliny i ve spisovném jazyce (*vojtěška*, popř. *lucerka*).

Vojtěška se zčásti podobá jeteli, ale je vyšší a má pouze modré květy. Tato podobnost se odrazila v některých nář. pojmenováních. Na jižní Moravě se užívá ve významu ‚vojtěška' označení *jetel*, *jetelina*, ojediněle *lístnačka*. Nář. ekvivalenty *jetel*, *jatel*, *jetelina*, *jatelina* bývají někdy specifikovány přívlastkem odlišujícím pojmenování vojtěšky od pojmenování jetele (např. *modrý*, *vysoký*, *tvrdý*). V dubletě s jiným názvem bývají výrazy se základem *jetel-*/*jatel-* hodnoceny jako starší.

Nejpočetnější skupinu názvů tvoří různé slovotvorné, morfologické a hláskové adaptace něm. výrazu *Luzerne* (*lucerna*, *lučina*, *lucerka*, …); jejich nář. varianty muž. rodu (např. *lucen*, *lucer*, *lucerňák*) vznikly patrně pod vlivem maskulina *jetel*, srov. mapu III-108 jetel. V Čechách jsou tyto přejaté podoby většinou považovány za starší než celočeský název *vojtěška*.

Získaný nář. materiál se diferencuje lexikálně, slovotvorně (např. *lucerna* × *lucerka* × *lucena* × *lucenka*, *jetel* × *jetelina*), morfologicky (např. *lucena* × *lucen*) i hláskově (*vojtěška* × *vojtíška*). Projevily se též rozdíly v typu pojmenování: *jetelina* × *vysoká jetelina* × *vysoká* apod.

Pravidelná změna *u* > *o* (*lucer-* > *locer-*) byla sice zjištěna v témž územním rozsahu, jak jej udává mapa PRO D2ab, ale nebyla zde realizována tak důsledně, jak bývá pravidlem v případě slov domácích nebo zcela zdomácnělých.

Náš materiál byl ověřen údaji z KLA a doplněn. Ve městech nebyl výzkum prováděn.

3 Základní protiklad (česko-moravský) představují dvě nejrozšířenější pojmenování *vojtěška* a *lucerka*. Název *vojtěška* je typický pro Čechy a přilehlý malý okraj jz. Moravy; jinde na Moravě a ve Slezsku se objevuje jen sporadicky, většinou jako novější dubleta. Hlásková varianta *vojtíška* (*vojtiška*) byla zaznamenána především na Roudnicku, Mělnicku a Chrudimsku.

Nář. ekvivalent *lucerka* je charakteristický pro většinu Moravy a pro Slezsko; v podobě *lucérka* tvoří areál ve střední části vm. nář. Na širším Znojemsku byla zaznamenána forma *lucerňák*. Další adaptované podoby jsou soustředěny především do Čech. Zde se vyskytují buď v menších areálech (*lucen*, *lucer* – zejména střední část svč. dialektů a odděleně *lucer* vých. od Prostějova, *lucner* – jz. od Rakovníka), nebo se nacházejí rozptýleně na rozsáhlejším území, ale s poněkud větší koncentrací v následujících oblastech: *lucinka* – na Plzeňsku a jižně od Příbrami, na sev. okraji Čech a v podorlickém úseku, *lucina* – jižně od Příbrami, v širším okolí Prahy, v náchodském a podorlickém úseku, *lucena* – ojediněle východně a severně od Kolína, *lucerna* – zkoumané lokality na území Polska. Ostatní podoby (např. *lucernka*, *laterka*) jsou zcela ojedinělé.

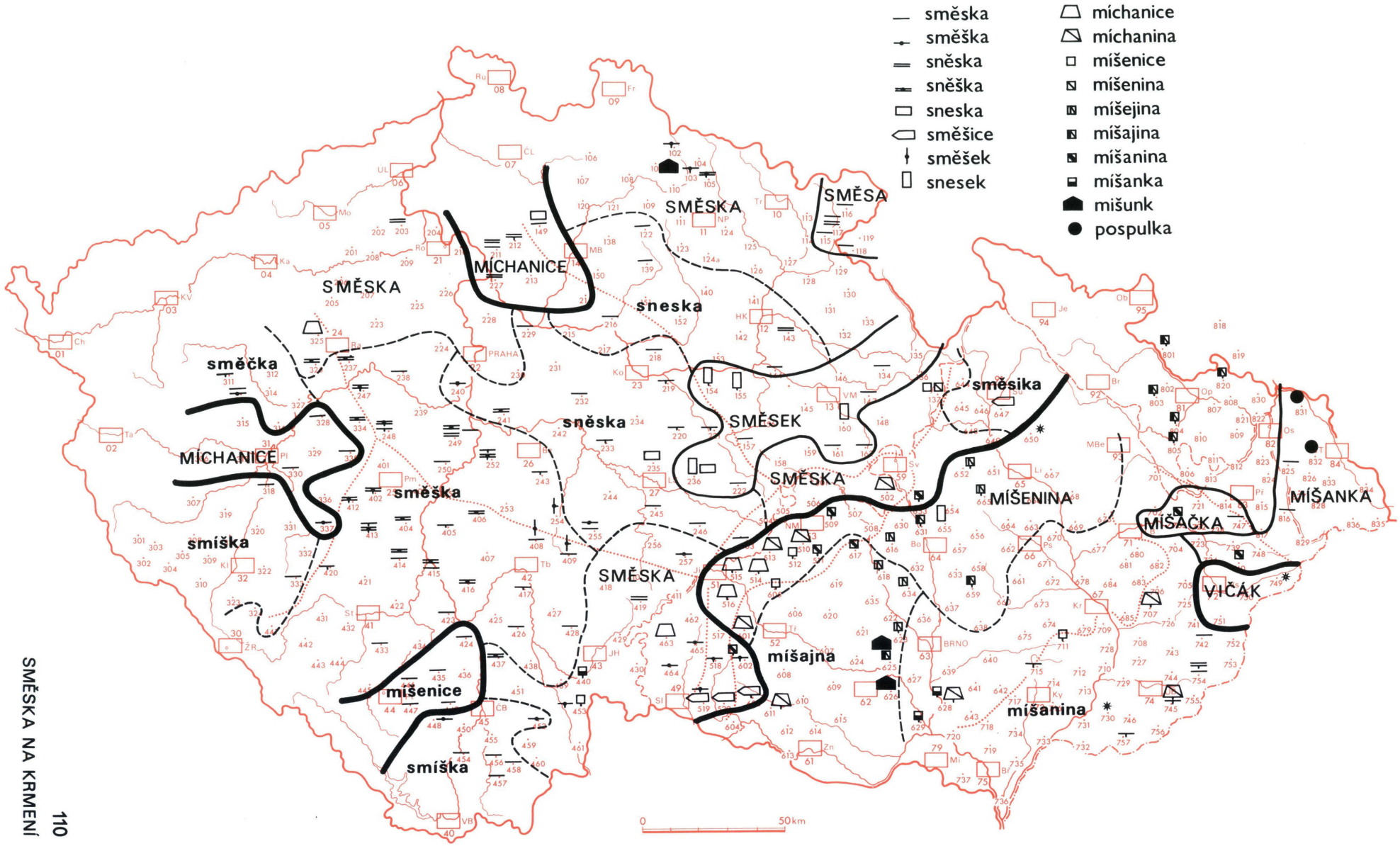
směska
směška
sněska
sněška
sneska
směšice
směšek
snesek
míchanice
míchanina
míšenice
míšenina
míšejina
míšajina
míšanina
míšanka
mišunk
pospulka
SMĚSA
SMĚSKA
MÍCHANICE
SMĚSKA
sneska
směčka
MÍCHANICE
směska
smíška
sněska
SMĚSEK
směsika
SMĚSKA
MÍŠENINA
MÍŠANKA
MÍŠAČKA
VÍČÁK
SMĚSKA
míšajna
míšenice
míšanina
smíška
0
50km

Jiné lexémy byly zjištěny v mnohem menší míře: *travička* – oblast mezi Mladou Boleslaví a Kolínem, *jetel*, *jatel* – široké okolí Brna, Litovelsko a Olomoucko, *jetelina*, *jatelina* – zejména již. Morava a východně od Brna, *vížďanka* – Kyjovsko, *věžďán* – záp. od Uherského Brodu, *bučovka* – vých. a jižně od Brna, *moravka* – v širokém okolí Kolína.

4 **bučovka** jen nář. — Nejasné; není vyloučena souvislost s městem Bučovice.
jetel m. v sled. významu jen nář. — Z dvouslovného pojmenování *tvrdý*/*dlouhý jetel* apod. elipsou přívlastku, nebo opačně z *jetel* ‚jetel‘ specifikací.
jetelina v sled. významu jen nář. — Z dvouslovného pojmenování *vysoká jetelina*, srov. jetel.
laterka jen nář. — Z něm. *Luzerne* příklonem k nář. *laterňa* ‚lucerna‘.
lístnačka jen nář.; Kl *listnačka* „listnatá tráva – např. jetel“ — Univerbizací dvouslovného pojmenování *listnatá jetelina*, *listnatá tráva*; častěji je výrazu užíváno ve významu ‚jetel‘ (srov. mapu III-108 jetel), v přeneseném významu ‚vojtěška‘ jen ojediněle.
lucen jen nář. — Z *lucena* (viz tam) změnou rodu; muž. rod patrně podle maskulina *jetel*. Nelze však zcela vyloučit ani adaptaci něm. *Luzern*(*er*)*klee* (m.). Podrobněji viz lucerna.
lucena jen nář. — Viz lucerna.
lucenka jen nář. — Viz lucerna.
lucer jen nář.; Kt — Z *lucerna* (viz tam); k formě maskulina viz lucen.
lucerka Kt, SSJČ zeměd., SSJ — Viz lucerna.
lucérka jen nář. — Z *lucerka* dloužením *e* ve skupení *er*.
lucerna v sled. významu jen nář.; Jg, SSJ, pol. — Adaptací něm. *Luzerne*, popř. *Luzern*(*er*)*klee*.
lucerňák jen nář.; Kt — Viz lucerna.
lucernka jen nář.; Kt — Z *lucerna* pod vlivem podoby *lucerka*, převládající v širokém okolí, nebo přímo adaptací něm. *Luzerne*.
lucina SSJČ zeměd. — Viz lucerna.
lucinka Kt, SSJČ zeměd. — Viz lucerna.
lucner jen nář. — Haplologií z něm. *Luzerner*, viz lucen.
moravka jen nář. — Nejasné; snad souvisí s vlastním jménem Morava.
sedmoročka jen nář.; Kt (pol. *siedmiolatka* mj. též ‚rostlina mající sedm let‘) — Kompozitum složené z prvního členu numerálního a druhého substantivního. Motivace patrně podle skutečnosti, že je vojtěška mnoholetá rostlina.
travička v sled. významu jen nář. — Formální deminutivum, specifikací.
věžďán jen nář. — Nejasné.
vížďanka jen nář. — Obě podoby (viz věžďán) nepochybně navzájem souvisejí. (V KLA navíc *věždžana*, *věždžanka*, *věžďánka*.) Slovo nejasné.
vojtěška Jg, SSJČ, SSJ nář. — Podle Mch původ názvu nejistý. Němci měli v Čechách výraz *Adalbertskraut*, existuje též něm. nář. pojmenování *Heiligheu*, ale (podle Mch) nelze spolehlivě prokázat vztah ke jménu (sv.) Vojtěcha. Snad motivovala pojmenování skutečnost, že se vojtěška vysévala v období, do něhož spadal svátek sv. Vojtěcha.
vojtíška jen nář. — Viz vojtěška, podoba se zdlouženou samohláskou v základu.
vysoká v sled. významu jen nář. — Z dvouslovného pojmenování *vysoká jetelina* elipsou substantiva a substantivizací adjektiva.

5 vojťeška Ju 5, Ru 2, 3 — lucerna Po 1, Ju 6, Ru 3, 5 — lucerka Ju 7 — lucena Ru 4 — lucinka Ju 2, 3 — lucen Ju 1 — kravara Ju 7

6 —

Pl

110 směska na krmení (1082) — *mapa s. 265*

1 M smňeska (smňestka 502) — smňeška — sneska (smeska 149) — sňeska — sňeška — smječka (též smjecka 149) — smíška (smiška 304, sňíška 450) — smňesika
smješica 519, 520, 603 (smňesece 647)
smňesa 115–119
smňesek — smňešek 254, 408, 409 — snesek 154, 155,160, 236
míchaňice — míšeňice (-ša- 512, 605, 711)
míchaňina (michajna 611)
míšeňina — míšejina (míšejna 618, 623) — míšaňina (-ňyna 701, míšaňna 725, mjíšaňina 755, mjyšaňina 830) — mišajina (m’ešajina 801) — míšajna (též 653, 803)
míšanka (mjy- 831, m’ešanka 834, míšenka 440)
míšačka (též míchačka 678, též m’ešačka 834)
mišunk 110, 625, 626
vyčák 749–751 (též 706)
pospulka 831 (pospuuka 832)
S misejka 650, michal m. 730, zeleňačka 749 (zelenina 749)

2 Mapa zachycuje nářeční pojmenování pro směsku na krmení dobytka, tj. zelenou píci, jejímž základem je směs ovsa a viky, do které se místy přidával ještě hrách, kukuřice, ječmen nebo žito, ojediněle i jarní pšenice; někde dokonce i slunečnice. Krajově se jako směska vysévá jen pšenice s ječmenem.

Zaznamenaná nář. označení se diferencují lexikálně, dále rodově (např. *směska* × *směsek*), slovotvorně (např. *směska* × *směsa*, *míšačka* × *míšanka*), ale zejména hláskoslovně (např. *směska* × *směška* × *směčka* × *smíška* × *sněska* × *sneska* × *sněška*, *míšanina* × *míšajina* × *míšajna*).

Rozdíl *směska* × *míšenina* hodnotíme jako diferenci lexikální, přestože historicky jde o odvozeniny z téhož kořene.

Konfrontací s materiálem získaným KLA byl námi zjištěný stav ověřen. Naším výzkumem sporadicky zaznamenaný výraz *zeleňačka* je v KLA doložen z Valašska hojněji.

3 Hlavní protiklad tvoří rozdíl mezi skupinami výrazů s předponovým základem *směs-* a nepředponovým *mích-*/*míš-*. Ostatní výrazy mají charakter okrajových lexikálních regionalismů: *vičák* (na vých. Valašsku) a *pospulka* (na Těšínsku).

Pojmenování se základem *směs-* jsou běžná po celých Čechách (s výjimkou některých menších okrajových úseků); na Moravě se vyskytují jen v úzkém pásu podél staré zemské hranice. Podoba *směska* tvoří areál v sev. a vých. Čechách, dále na území vymezeném městy Rakovník – Praha – Roudnice nad Labem, rovněž na Pelhřimovsku, Jindřichohradecku, Třeboňsku a na Novoměstsku a Hlinecku. Jako novější, popř. přejatá ze spisovné vrstvy, proniká tato podoba i do oblastí jiných hláskových variant. Centrální část střč. nář. s přesahy až na Roudnicko a na Ledečsko se vyděluje variantou *sněska*, vých. od Mladé Boleslavi a na Královéhradecku je běžná obměna *sneska*. Velké území – zahrnující jz. úsek střč. nář. a záp. a sev. část nář. jč. – tvoří forma *směška* (soustředěněji se objevila zejména na Dačicku) s variantou *sněška*, která byla častěji zapisována zejména na širokém Příbramsku, jz. Rakovnicku a záp. Benešovsku. Severně od Plzně vytváří menší areál podoba *směčka*. Dvě od sebe oddělená území pokrývá obměna *smíška*, a to širší Klatovsko s Domažlickem a Doudlebsko. Z Dačicka je dále doložena varianta *směšice* a z Náchodska výraz *směsa*; na Zábřežsku je běžná forma *směsika*.

Rodová varianta *směsek* tvoří souvislý pás v sv. Čechách s centrem na Vysokomýtsku, při hranicích tohoto území v sousedství s podobami na *sn-* byla zapsána také obměna *snesek*.

Na okrajích Čech byly zaznamenány ještě názvy *míchanice* (západně od Mladé Boleslavi, na Plzeňsku a na Jihlavsku) a *míšenice* (na Prachaticku). Na Novoměstsku a sporadicky i jinde na Moravě se vyskytla forma *míchanina*.

Na jazykověměpisném obraze Moravy a Slezska nejvýrazněji vystupuje areál podoby *míšanina*, který pokrývá již. a vých. část střm. nář., celé území vm. nář. s výjimkou Vsetínska a záp. polovinu nář. slez. Hlásková varianta *míšajina* je příznačná pro záp. Opavsko; obměna *míšajna* je běžná na Tišnovsku, Moravskokrumlovsku, Znojemsku a Třebíčsku. Pro centrální úsek střm. nář. s výběžky až na Novoměstsko a Brněnsko je charakteristická forma *míšenina*. Roztroušeně byla v této oblasti zapisována i obměna *míšejina*. Podoba *míšanka* je typická pro vých. Slezsko (zachycena byla ojediněle i jižně od Brna) a forma *míšačka* pro malou oblast sv. od Lipníka nad Bečvou. Z vých. Moravskokrumlovska se dokládá přejatý výraz *mišunk*.

4 **michal** m. jen nář. — Od *míchat*.
míchanice v sled významu jen nář.; Jg (SSJČ ‚něco smíchaného‘) — Od adj. *míchaný*.
míchanina v sled. významu jen nář.; Jg (SSJČ ob. ‚něco smíchaného‘) — Od *míchaný*.
misejka jen nář. — Patrně k *mísit*.
míšačka, míšenka jen nář. (SSJ *miešonka*, pol. *mieszanka* ‚něco smíchaného‘) — Od nář. *míšat*.
míšajina jen nář. — Hlásková obměna výrazu *míšanina* vzniklá disimilací *ň-n* > *j-n*.
míšajna jen nář. — Z *míšajina* redukcí *i* mezi souhláskami.
míšanina jen nář. — Od nář. *míšaný*.
míšejina jen nář. — Hlásková obměna výrazu *míšenina* vzniklá disimilací *ň-n* > *j-n*.
míšenice jen nář.; Jg *míšenice* (hluž. *měšeśce* ‚směs obecně‘) — Od nář. *míšený*.
míšenina jen nář. (hluž. *měšenina* ‚směs obecně‘) — Od nář. *míšený*.
mišuňk jen nář. (SSJČ *mišuňk* zast. ob. ‚míchanice‘) — Přejato z něm. (*Mischung* ‚směs, míchanice‘).
pospulka jen nář.; ALJ *pospulka* Těšínsko (Bš *pospůlka* „co se vaří spolu“) — Z adv. *pospolu*.
směčka jen nář. — Viz směška, záměnou tupých sykavek.
směsa SSJČ říd. — Od *smísit* ‚mísit dohromady‘.
směsek Jg, SSJČ ‚směs‘ — Od *smísit*.
směsika jen nář. — Kontaminací podob *směsice* a *směska*.
směska Jg, SSJČ — Od *smísit*.
směšek jen nář. — Viz směška a směsek.
směšice Jg *směsice*, SSJČ *směsice* poněk. kniž. — Adideací výrazu *směsice* k sousednímu *míš-*.
směška jen nář.; Jg dem., Kt — Viz směska, kontaminací s odvozeninami od základu *smíš-*.
smíška jen nář. — Viz směška, adideací k *smíchat*.
snesek jen nář. — Viz směsek a sneska.
sneska jen nář. — Od *smeska* (to z *směska*) starou nář. záměnou souhlásek *m* a *n*.
sněska jen nář. — Od *směska* zánikem *m* ve skupině *mň*.
sněška jen nář. — Viz sněska a směška.
vičák jen nář. — Od *vika*.
zeleňačka jen nář. — Od *zelený*, popř. univerbizací spojení *zelená* (*píce*).

5 smňeška Ju 4, Ru 1 — smješka Ru 3 — smňesa Ju 4 — míšaňina Ju 7 — míšanka Po 1 — vikev Ju 3 — gravorice Ju 1

6 —

Fi

111 brambor (1084) — *mapa s. 269*

1 M brambor — brambur — bandor
brambora — brambura — bandora
bramboro 329, 513, 604
japko, zemskí japko (zemcký j. 315, zemňí j. 317, zemski 662)
jablóško (též jablouško 505)
zemák (zemak 83)
zemňák (zimňok 831, 832, zemják 669, 676–684, 702–704, 721, 828, 829, zem'ák 752, 833, źim'ok 831–834)
zemče 130, 137 (zenče 674)
ertepl m. (ertepel 126, 143, erpetl 246)
(h)erteple f. (erpetle 152, 155, 229, 237, 403, 441, arteple 242, 406, 733, hartepla 733, arpetle 254, ertífle 306) — herteple 312–314
(h)erteplo 638, 643, 659, 660, 714
kobzol (kobzál 703, 816, 817)
grumbír 710, 712, 713 (krumpír 737)
krompla 658 (krumpla 63, 79)
kartofl 161, 312, 801 (kantofel 755)
kartofla 819

2 Mapa zobrazuje nářeční rozdíly v označení bramboru, hlízy rostliny lilek brambor, sloužící jako běžná potravina. Zachycené nářeční výrazy se diferencují především lexikálně, slovotvorné povahy jsou rozdíly *jabko* × *jablouško* a *zemák* × *zemňák* × *zemče*. Morfologické diference se týkají přechodu k jinému mluvnickému rodu (např. *brambor* m. × *brambora* f. × *bramboro* n.). Hláskoslovné rozdíly zasahují především výraz *brambor*(*a*): *brambor*(*a*) × *brambur*(*a*) × *bandor*(*a*).

Obměnu *zemják* registrujeme v odd. 1 jako hláskovou podobu výchozího výrazu *zemňák*. Vztah podob *zemňák* – *zemják* lze vyložit dvojím způsobem: a) forma *zemják* (< *zem'ák*, utvořená měkčící příponou) je původní; uchovala se podnes na Holešovsku, při sev. okraji vm. nář. a na Těšínsku (podoby *zemják*, *zem'ák*, *zim'ok* atd.). Obměna *zemňák* je jejím novotvarem a vznikla příklonem k adj. *zemní* (příklon ke slovům obsahujícím skupinu *mě*, spis. výslovnost *mňe*, např. *měsíc*, je vyloučen, neboť místní dialekty ji reflektují ve výslovnosti jako *mje*, srov. PRO B3); b) forma *zemják* je sekundární a vznikla obměnou výrazu *zemňák* (< *zemní jabko*), a to analogií, přikloněním k výslovnosti skupiny *-mj-* ve slovech typu *měsíc* (spisovná výslovnost *mňesíc*, zde v příslušných dialektech *mjesíc*). Vzhledem k územnímu rozšíření výrazu *zemňák* (izoglosa maximálního výskytu se téměř překrývá s izoglosou vymezující výslovnostní jev *mňe*/*mje* (PRO B3), a to jak na vých. Moravě, tak v záp. Čechách – bod 315) se přikláníme k výkladu a). Považujeme za méně pravděpodobné, že by se ve svém průběhu shodovala izoglosa povahy hláskoslovné a izoglosa výrazného slovotvorného typu (sousloví *zemní jabko* není nadto doloženo ani v našem nář. materiálu – vyjma bod 317, ani v slovníkové literatuře). V každém případě jde zřejmě o důsledek výraznějšího uchování palatálního konsonantu (zde retnice) na tomto území (srov. *smját se*, *smít se* < *sm'át se*). Při řešení vztahu *zemňák* – *zemják* vycházíme na mapě i v komentáři z hlediska územního rozšíření, nikoliv z hlediska vzniku těchto forem. Vztah *zemák* – *zemňák* pak řešíme na úrovni slovotvorné, třebaže by jej bylo možno považovat za jev hláskoslovného charakteru.

Jazykovězeměpisné hledisko napomáhá vysvětlit, jak mohly vzniknout jednotlivé rodové varianty: Formy středního rodu (*bramboro*, *erteplo*) se objevují vždy při hranici s výrazem (*zemské*) *jablko*. Výraznou úlohu při dotváření rodových variant nepochybně měla rodově nepříznaková forma nom. pl. (*brambory*, *erteple*). Vycházíme-li z etymologie slova *brambor* (srov. odd. 4), pak je výraz *brambor* m. tvar prvotní a podoba *brambora* f. je dotvořena k tvaru množného čísla. Maskulinum *ertepl* může být ovlivněno maskulinem *brambor*/*zemák*, při hranici s německým sousedstvím lze dále uvažovat o bezprostředním přejetí. Stejně tak u feminina *erteple* lze vycházet v Čechách z tlaku rodu feminina *brambora*, vzhledem k výskytu formy *erteple* f. (též v oblasti formy *brambor* m.) však usuzujeme na dotvoření k tvaru nom. pl. (evidentní je tento vliv, zdá se, na Moravě).

Předpokládá se, že se brambory dostaly do našich zemí přes Německo (za třicetileté války), jejich masové rozšíření spadá do konce 18. století. O německém prostřednictví svědčí i názvy v jiných jazycích – pol. nář. *szwaby*, sloven, nář. *švábka*; v maď. *burgonya* se odráží prostřednictví francouzské.

Z hlediska původu se zachycená nář. označení dělí do tří skupin: a) názvy českého původu (*brambor* a varianty), b) názvy cizího původu – německé výpůjčky (*erteple*, *grumbír*, *krumple*, *kartofel* a jejich varianty), nále-

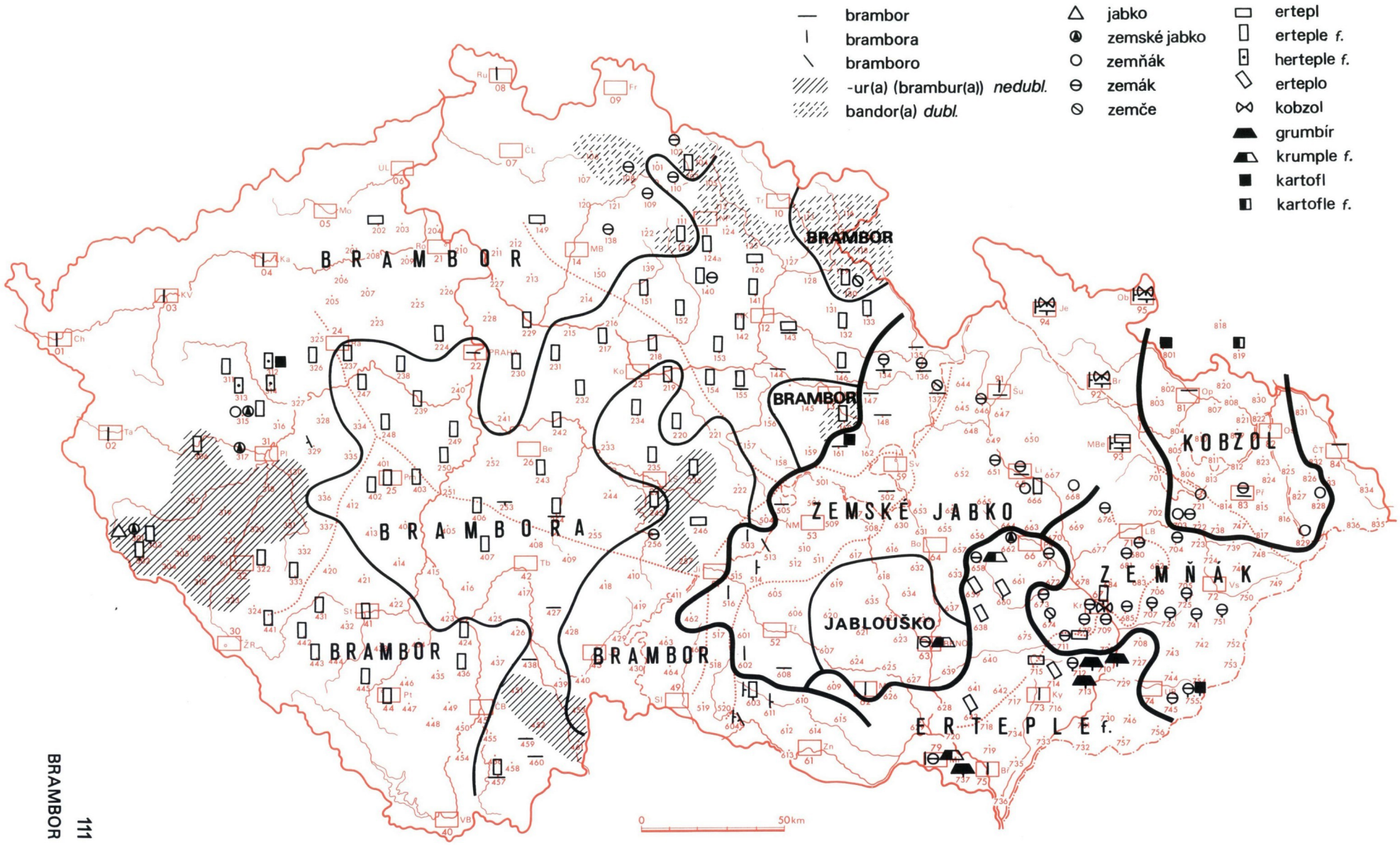
brambor
brambora
bramboro
-ur(a) (brambur(a)) nedubl.
bandor(a) dubl.
jabko
zemské jabko
zemňák
zemák
zemče
ertepl
erteple f.
herteple f.
erteplo
kobzol
grumbír
krumple f.
kartofl
kartofle f.
BRAMBOR
BRAMBORA
BRAMBOR
BRAMBOR
BRAMBOR
ZEMSKÉ JABKO
JABLOUŠKO
KOBZOL
ZEMŇÁK
ERTEPLE f.
0
50km

ží sem i etymologicky nejasný slezský regionalismus *kobzol*, c) překlady něm. výrazu a odvozeniny z nich (*zemské jabko, zemák*). Srov. M. Korandová, O českých nářečních názvech pro brambory, Naše řeč 45, 1962, s. 181–192.

3 Za nejvýraznější diferenci, jevící se jako dichotomie česko-moravská, lze považovat územní rozšíření názvů ryze českého původu *brambor*/*brambora* a dialektismů ostatních, formálně či motivačně navazujících na pojmenování původu cizího.

Výrazy *brambor* a *brambora* se objevují v celých Čechách: Z hlediska geografického rozložení zaujímá zde centrální postavení varianta ženského rodu *brambora*. Vyskytuje se v středové části Čech, dále v svč. nář. a v nář. jč. (areál jejího výskytu zde vybíhá v úzkém pruhu až na Doudlebsko), mikroareály tvoří také na vých. Jihlavsku a sz. Znojemsku. Varianta mužského rodu – *brambor* – byla zapsána na ostatním území Čech (je tedy dominantní při okrajích) a na jz. Moravě. Hláskové obměny byly zapsány v příhraničních nářečích: podoby s koncovým *-ur*(*a*) (*brambur*/*brambura*) nedubletně, a to zejména v jižních částech území (*brambur* v zč. dialektech na jih od Plzně a v mikroareálu mezi Ledčí nad Sázavou a Jihlavou, *brambura* na vých. Českobudějovicku), obměny s náslovným *ban-* dubletně v sev. úsecích svč. nář. (*bandor* v Podještědí, v náchodském úseku a na Kladsku, *bandora* na širokém Novopacku). Hojně rozšířeným výrazem v Čechách je dále označení *erteple* f. Objevuje se dubletně takřka v celých Čechách, poněkud soustředěněji zvláště na Strakonicku, Příbramsku a ve vých. části svč. nář. Na jižní Moravě výraz *erteple* f. pokrývá souvislé území jako pojmenování jediné: oblast jeho výskytu zde vymezuje hranice zhruba v linii Moravský Krumlov – Prostějov – Uherský Brod. Z Vyškovska (a ojed. i odjinud) byla doložena varianta středního rodu *erteplo*. Tvar *ertepl* m. byl zaznamenán velmi sporadicky (např. na sz. Znojemsku).

Rozsáhlé území pokrývá na Moravě ekvivalent (*zemské*) *jabko*. Byl zachycen (jak ve formě sousloví *zemské jabko*, tak s elipsou přívlastku, tj. *jabko*) v sz. polovině Moravy a v již. části podorlického úseku. Kompaktní areál – s centrem na Tišnovsku – tvoří dialektismus *jablouško*. Na východ od Prostějova, na Kroměřížsku, Holešovsku a zejména na Valašsku a v přechodných nář. čes.-pol. je běžné označení *zemňák*; ve střední části tohoto areálu (dále též na Lipnicku a Uherskobrodsku) převládá varianta *zemák*. Ta byla zapsána i jinde, vždy však v sev. částech zkoumaného území. V Čechách se souvisle vyskytuje v širším Podkrkonoší.

Pro slezská nář. s přilehlým sev. okrajem nář. vm. je typický název *kobzol*.

Další označení mají charakter okrajových regionalismů: na sv. Kyjovsku jde o název *grumbír*, jinde na Moravě (např. na Mikulovsku) *krumple*, ve slezských obcích v Polsku *kartofl*(*e*).

Výrazy ve městech odrážejí situaci v nářečním okolí; pro zč. a severomoravská pohraniční města je navíc charakteristické uplatnění varianty *brambora* (vedle *brambor*).

4 **bandor** jen nář.; Jg též *bandůr*, SSJČ nář., též. *bandur* nář. — Hlásková obměna výrazu *brambor*, případně adideací.
bandora jen nář.; SSJČ nář., SSJ *bandurka* nář. — Hlásková obměna výrazu *brambora*, případně adideací.
brambor Jg, SSJČ — Podle Mch se zpravidla vykládá z obyvatelského jména *Branibor* ‚Braniborec' (lužicky *Brambor*).
brambora SSJČ — Viz brambor, varianta žen. rodu.
bramboro jen nář. — Viz brambor, varianta stř. rodu.
brambur, brambura jen nář. — Hláskové obměny výrazů *brambor*, *brambora*.
ertepl jen nář. — Přejato z něm. (*Erdäpfel*).
erteple f. Kt též *erpetle* f., SSJČ zast. ob. — Adaptací výrazu přejatého z něm., viz ertepl.
erteplo jen nář. — Viz ertepl, varianta stř. rodu.
grumbír jen nář.; hluž. *běrna* — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Grundbirne*).
herteple f. jen nář. — Hlásková obměna výrazu *erteple* f. s protetickým *h-*.
jabko v sled. významu jen nář.; SSJČ (*zemské*) *jabko* nář. (SSJČ *jabko* ‚jablko' ob.) — Ze sousloví *zemské jabko* elipsou adjektivního přívlastku.
jablouško jen nář.; Jg *jabluško* mor. a slc. — Specifikačním sufixem od *jablko*.
kartofl, kartofle f. jen nář. — Přejetím, případně adaptací výrazu přejatého z něm. (*Kartoffel*).
kobzol jen nář.; Jg *kobzole* f., SSJČ nář., též *kobzole* f. nář. — Nejasné.
krumple f. jen nář. — Patrně kontaminací výrazů *krumbír* a *erteple* f., viz grumbír a erteple f.
zemák Jg slc., SSJČ poněk. knižn. a obl. mor., SSJ *zemiak* — Od adj. *zemský*.
zemče Jg mor., SSJČ poněk. zast. a nář. — Univerbizací ze spojení *zemské jabko*.
zemňák jen nář.; Jg mor. a slc., SSJČ nář., pol. *ziemniak* — Od subst. *zem'ák*/*zemják* příklonem k adj. *zemní*.
zemské jabko jen nář.; Jg *zemské jablko*, SSJČ nář. — Sousloví, překlad něm. *Erdapfel*.

5 brambor Ju 2, 5, Ru 2 — brambora Ju 1, 3, Ru 1, 3 — brambori *pl.* Ju 6, Ru 4 — zem'ák Ju 4 — zemják Ju 4 — zemňák Ju 4 — ertepel *m.* Ju 2 — erteple *f.* Ju 2 — ertepla Ru 5 — erteple *pl.* Ru 4 — hertepla Ju 6 — krumpír Ju 7 — bulwa Po 1

6 ASJ IV 77 (pl.), MAGP 545, AJŚ 141, PLPJ 32 (pl.), AJPP 286, AJK 117, SSA 1.39, OLA 689, ALE 340

Kl

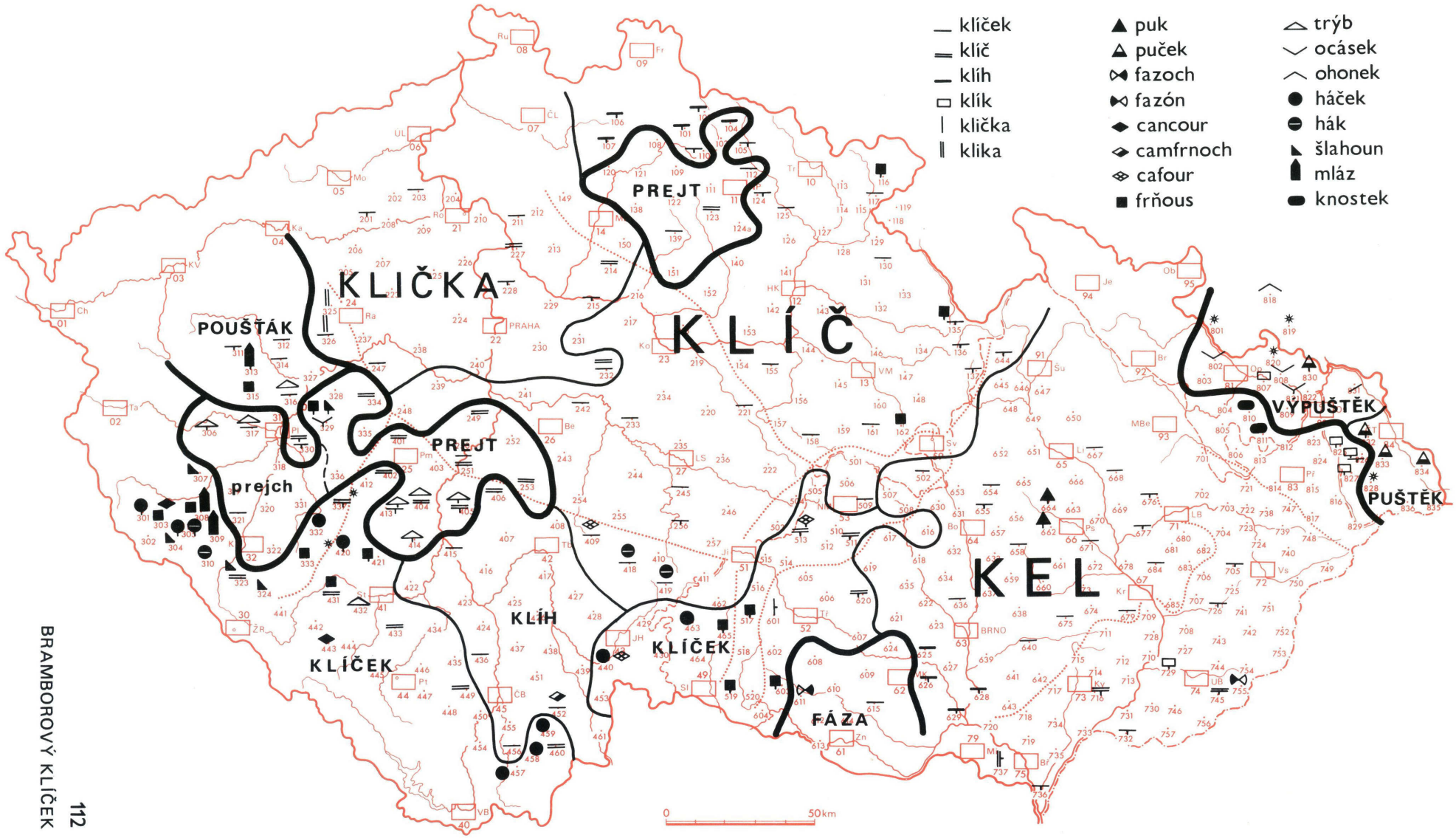
klíček
klíč
klíh
klík
klička
klika
puk
pučeek
fazoch
fazón
cancour
camfrnoch
cafour
frňous
trýb
ocásek
ohonek
háček
hák
šlahoun
mláz
knostek
KLIČKA
KLÍČ
PREJT
POUŠŤÁK
PREJT
prejch
KLÍH
KLÍČEK
KLÍČEK
FÁZA
KEL
VÝPUŠTĚK
PUŠTĚK
0
50km

112 bramborový klíček (1086) — *mapa s. 271*

1 M klíč
- klíh (klíha 455)
- klíček
- klička
- klika 325, 326 (klica 737)
- kel m. (kél 623, 718, 719)
- klík 729 (kełek 807, kłyk 825–827)

hák
- háček

poušťák (též 309)
- pušček 833–836
- vypušček (vypustek, vypust 807)

pok 662, 664
- punček 830, 832–834

(v)ocásek 329, 802, 808, 821
ogunek 818
frňous (frňák 116)
cancour 303, 443 – cafour 513 (camfour 409, canfour 440)
- camfrnoch 452 (-ňoch 452)

šlahoun 304, 323, 324 (šle- 307, 329)
mláz m. 308, 309, 313
fáza
- fazoch 611
- fazón 755

knostek 810, 811 (knost 811)
tríb (trejb 404, 405, 413) — prejt — prejch

S škňour 337, mrcous 420, vyrostek 801 nedubl., kajm 819 nedubl., kocur 820, revek 828 nedubl.

N očko, výhonek

2 Byla zjišťována nář. pojmenování pro klíček u brambor v kontextu „brambory vyhánějí ve sklepě na jaře klíčky“. Terénní výzkum poskytl nář. materiál hojně diferencovaný především lexikálně a slovotvorně (např. *klíč* × *klíček* × *kel* × *klík*).

V repertoáru nář. ekvivalentů tvoří poměrně velkou část výrazy sporadické. Jejich věrohodnost byla prověřena pomocí KLA. Expresivní zabarvení některých názvů (zejména označení vzrostlejších klíčků, např. *cancour*, *frňous*) vyplývá ze skutečnosti, že klíčky na bramborách určených pro spotřebu jsou neužitečné, neboť oslabují bramborové hlízy. Příliš vzrostlé klíčky jsou nežádoucí i pro brambory určené k sadbě. – Nahodile zapsané výrazy *očko* ‚vyrážející klíček‘ a *výhonek* (zejména již. Čechy), uváděné vždy v dubletě nebo tripletě s nář. ekvivalenty typickými pro příslušnou oblast, nebyly mapovány.

V dubletách, popř. tripletách jsou výrazy se základem *klíč-* považovány za novější a ve srovnání s jinými termíny označují vždy klíček menší.

V Čechách se nekrátí *-í-* v pojmenování *klíček* vůbec, ve variantě *klíč* jen zcela ojediněle; v tomto případě se tedy v Čechách neuskutečňuje pravidelné krácení. Na Moravě naopak k pravidelnému krácení dochází (ve shodě s mapou PRO Alb). Protože jsou termíny se základem *klíč-* na Moravě většinou novější, mají i v oblasti neprovedení přehlásky *'u* > *i* jen uvedenou podobu.

3 Na zkoumaném území převládají výrazy se základem *klíč-* (Čechy a záp. Morava) nebo *kel-* (většina Moravy), ostatní výrazy tvoří menší areály na okrajích. Výraz *prejt* byl zjištěn v sev. Čechách, dále na vých. Plzeňsku a v oblasti mezi Příbramí a Benešovem, varianta *prejch* na území mezi Plzní a Klatovy, podoba *trýb* především jižně od Příbrami a na zč. okraji. Na zč. okraji bylo též zachyceno pojmenování *poušťák*, ve Slezsku pak varianty *výpuštěk* a *puštěk*. Výraz *puček* byl zapsán na Těšínsku. Na jižní Moravě tvoří menší areál nář. ekvivalent *fáza*. Ostatní lexémy se vyskytují buď rozptýleně, nebo zcela ojediněle, ale většinou opět jen na okrajích zkoumaného území. Podoby *hák*, *háček* jsou soustředěny zejména na jzč. a jvč. okraji. Výraz *frňous* byl zaznamenán v záp. Čechách, na svč. okraji a na jz. Moravě. V západních Čechách nacházíme ještě výrazy *šlahoun*, *cancour*, *mláz*, v jv. Čechách *camfrnoch*, *cafour*, ve Slezsku *knostek*, *ocásek*, *ohonek* apod. Pojmenování *puk* bylo zachyceno na Prostejovsku.

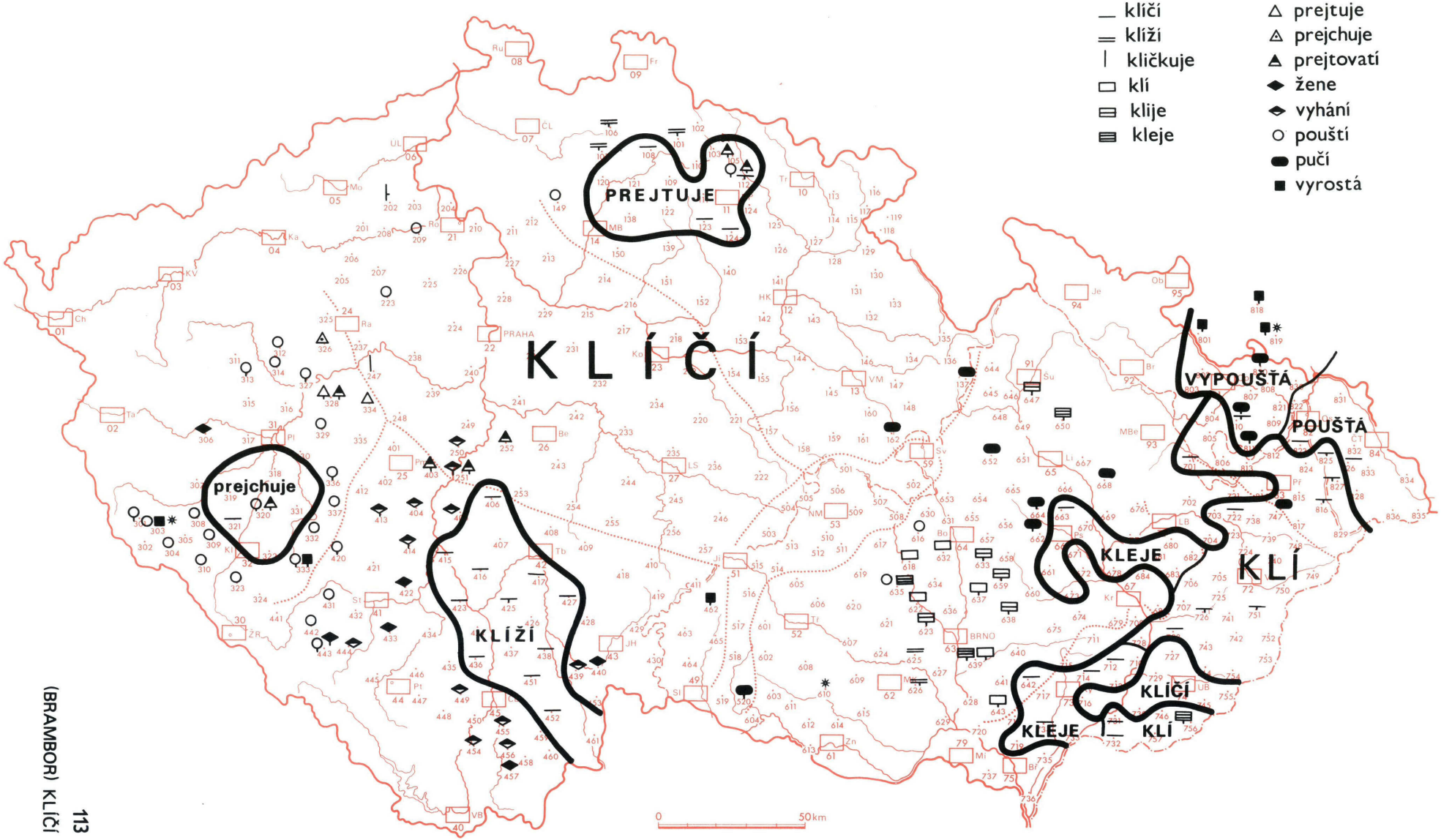
klíčí
klíží
kličkuje
klí
klije
kleje
prejtuje
prejchuje
prejtovatí
žene
vyhání
pouští
pučí
vyrostá
PREJTUJE
KLÍČÍ
prejchuje
KLÍŽÍ
VYPOUŠŤÁ
POUŠŤÁ
KLEJE
KLÍ
KLÍČÍ
KLEJE
KLÍ
0
50km

Většinové pojmenování *klíč* je typické zejména pro svč. nář. a vých. polovinu dialektů střč. s přilehlým Příbramskem; sporadicky se vyskytuje i na ostatním zkoumaném území. Podoba *klíh* tvoří areál v jv. Čechách a mikroareály v sev. Čechách a jižně od Brna. Forma *kličkа* je charakteristická pro záp. část střč. nář. Podoba *klíček* je rozšířena jako novější pojmenování po celém zkoumaném území; souvislejší oblasti vytváří na zč. a jč. okraji a na jz. Moravě. Forma *klík* (v podobě *klyk*) byla zapsána na Frýdecku-Místecku.

4 **cafour** jen nář.; Kt camfour „kořenný ocásek“ — Nář. varianta slova *cancour*, přenesením (SSJČ nář., Bš Jevíčsko, Kt *camfór*, u všech ‚utržený kus látky, cár‘).
camfrnoch jen nář. — Přenesením nář. *cancour* ‚cár‘ (Jg též *canfrnoch*, *canvrnoch* ‚útržek visící z roztrženého šatu‘).
cancour v sled. významu jen nář. — Přenesením (Jg, též *cancor* „hadr na šatech visící, chundel“, SSJČ ob. ‚cár‘).
fáza jen nář.; Kt *fází* Podluží — Adaptací výrazu přejatého z něm. (Jg *fazar* m. ‚sazenice, zvláště vinné révy, výhonek‘, Kt *fazor* ‚kořínek révy, sazenice‘).
fazoch v sledovaném významu jen nář. — Přenesením nebo adaptací výrazu přejatého z něm. (SSJČ zeměd., též *pazoch* ‚výhonek vinné révy a některých popínavých rostlin, odnož chmele‘).
fazón jen nář. — Viz fáze, fazoch.
frňous v sled. významu jen nář. (Jg ‚tenké přírostky od něčeho visící‘, Kt „vlášení u rostlin“, SSJČ ob. ‚provázkovitý výrůstek na něčem, např. na řepě‘) — Specifikací.
háček v sled. významu jen nář. — Přenesením.
hák v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚něco zakřiveného‘).
kajm jen nář. — Přejato z něm. (*Keim* — ‚klíček‘).
kel Jg f. i m., SSJČ m., zast. botanicky, pol. *kieł*, dluž. *kel* — Základem je psl. **kъlъ*.
klíč stč. *klí* m., Jg, SSJČ říd. — Od stč. *klí* rozšířením o *-č* (jeden ze způsobů opouštění nevýhodné deklinace).
klíček Jg, SSJČ, SSJ — Z *klíč*, viz tam.
klička v sled. významu jen nář.; Jg — Specifikační příponou z *klíč*, viz tam.
klíh v sled. významu jen nář.; stč. *klí* m., Jg *klih* — Z *klí* rozšířením o *-h*, viz klíč.
klík jen nář.; Jg též *kélek*, SSJ, pol. *kiełek*, dluž. *kelk* — Ze stč. *klí* rozšířením o *-k*, viz klíč.
klika v sled. významu jen nář.; Kt (stč. *kluka* ‚klika, hák‘) — Od *klička* zpětnou derivací.
knostek jen nář. — Patrně adaptací výrazu přejatého z něm.
kocour v sled. významu jen nář. — Patrně přenesením.
mláz f. v sled. významu jen nář. (stč. *mlázě* f., Jg f. — u obou ‚výhonek stromu‘, SSJČ *mlází*, *mláz* f. říd., pol. *młodź* f., *młodzież*, hluž. *młodźina*, u všech ‚výhonek stromu, mladý stromek‘) — Přenesením.
mrcous v sled. významu jen nář. — Přenesením (Jg *mrcouch* ‚kořen u mrkve, řepy‘ apod., Kt *mrcas* ‚tenké, jednoduché kořenné vlákno‘, SSJČ *mrcásek* ‚kořínek, ocásek‘).
ocásek v sled. významu jen nář. (Jg botanicky „vlášení u kořene“, nebo „přívěsek na konci listu“) — Přenesením.
ohonek v sled. významu jen nář. — Přenesením.
poušťák jen nář.; Kt *pušťák* ‚výhonek, odnož‘ — Od *pouštět*, srov. Jg *pustit kořeny* ‚ujmout se‘.
prejch jen nář. (Jg *prejchovat* ‚klíčit‘ — o sladu) — Adaptací výrazu přejatého z něm., viz *trýb*.
prejt jen nář. (Jg též *prýt* ‚výhonek‘, *brambory již prejtují* ‚počínají růst‘, SSJČ *prýt* ‚mladý výhonek, prut‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. Viz *trýb*.
pučeк jen nář. (Kt ‚poupě‘, SSJČ říd. demin. k *puk*, zast. a básn. ‚pupen, poupě‘, SSJ expr. *púčik*, *púčok*, pol. *pączek* ‚pupen, poupě‘) — Specifikací.
puk v sled. významu jen nář. — K *pukat*, nář. ‚klíčit‘.
puštěk jen nář. — Od nář. *púščať* (tj. klíčky), viz i poušťák.
revek jen nář. (Jg *révo* m. ‚ratolest‘, Kt *révek* ‚větvička, roub k štěpování‘) — Specifikací, popř. adaptací výrazu přejatého z něm.
škňour jen nář. — Nejasné.
šlahoun SSJČ — Přenesením (Jg ‚výhonek, prut‘, SSJČ ‚tenký dlouhý výhonek‘, bot. ‚výběžek nebo výhonek ze spodní části stonku‘).
trýb jen nář. (Kt ‚ratolest‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Trieb*).
výrostek v sled. významu jen nář. (Jg i SSJČ říd. též *výrost* ‚něco vyrostlého‘. SSJ *výrastok*, *výrostok* říd. ‚výhonek‘, hluž. *wurost*, *wuróstk* botanicky ‚výhonek‘) — K *vyrůst*.
výpuštěk jen nář. (stč. *vypuščovánie* ‚výhonek‘) — K nář. *vypúšťať* ‚klíčit‘.

5 klíč Po 1, Ju 1–6. Ru 2, 4 — klíček Ru 3 — kel Ju 6, 7

6 AJŠ 143, SSA 1.20

Pl

113 (brambor) klíčí (1085) — *mapa s. 273*

1 M klíčí (kličí 303–305, klíčé 684, 685, klučí 732, 827)
klížíí
klí (keli 806, klí se 748, 829, klá 724, vyklívá 741)
klije — kleje
kličkuje 247 (kličkuje se 202)
pouští (poušťí klíčki 149, 209, 223, 616, p. prejti 112, p. mláz 313, p. škňouri 337, p. kle 635)
puščá (též 802, p. kely 823)
vypuščá
pučí (poká 652)
vyrostá 801, 818 (vyrasta 819, urústá 303, zrostává 333, zrustá 462)
prejtuje — prejchuje
prejtovaťí (prejchovaťí 320, prejťí 252)
žene

viháňí (v. prejti 250, 251, 404, v. trejbi 404, 405, 413)

S háčkuje 303, fázuje 610 nedubl., kajmuje 819

2 Mapa sleduje zeměpisné rozdíly mezi nář. ekvivalenty slovesa (*brambor*) *klíčí*, tj. vyhání klíčky. Zjištěná pojmenování jsou jednoslovné výrazy (např. *klíčí, pouští, prejtuje*), slovesa s obecnějším významem bývají však zpřesňována substantivem (buď podmětovým, nebo předmětovým). Tato určení se však v komunikaci běžně vypouštějí; na mapě jsme je tedy zvlášť nezachycovali.

Kromě rozdílů lexikálních byly zaznamenány diference slovotvorné (např. *pošťá* × *vypošťá*, *žene* × *vyhání*). Morfologický rozdíl *pouští* × *pošťá* má své kořeny v hláskovém vývoji. Hláskoslovné rozdíly jsou sporadické (např. *prejtuje* × *prejchuje*).

U výrazů *klíčí, klíží* se krácení *í* > *i* (PRO A1cd) nerealizuje zcela pravidelně, většinou byly zachyceny nezkrácené podoby *klíčí, klíží*.

Na mapě registrujeme také sloveso *pučí*; jde patrně většinou o vyjádření ne zcela ekvivalentní se slovesem *klíčí*; má totiž především význam ‚raší, vyráží pupeny‘.

Mapu zachycující nář. ekvivalenty slovesa *klíčit* lze srovnat s mapou, která zaznamenává nář. označení bramborového klíčku (III-112). Většina našich slovesných pojmenování je odvozena od substantivních nář. výrazů a jejich územní rozsah se zhruba kryje.

3 Pro větší část zkoumaného území je charakteristický výraz *klíčí* – vyskytuje se téměř v celých Cechách, na větší části střm. nář. a na Uherskobrodsku.

Sloveso *klíží* je soustředěno mezi Táborem a Českými Budějovicemi (ve většině případů bylo zapsáno dubletně vedle pojmenování *klíčí*). Uvedený výraz byl zachycen také v podještědském úseku a sporadicky vých. od Moravského Krumlova.

Sloveso *prejtuje* tvoří areál v sev. Čechách zhruba od linie Mladá Boleslav – Nová Paka na sever a ojediněle se objevuje též na sv. Plzeňsku. Hláskova varianta *prejchuje* je doložena z oblasti mezi Plzní a Klatovy. Slovotvorná obměna *prejtovatí* se vyskytuje jen sporadicky, a to na sev. Novopacku a mezi Příbramí a Benešovem.

Nář. ekvivalent *pouští* je doložen většinou dubletně zejména v záp. Čechách. Varianta *pošťá* zaujímá území přechodných nář. čes.-pol. s přilehlým okrajem ostravického úseku. Slovotvorná obměna *vypošťá* je charakteristická pro široké Opavsko.

Výraz *klí* se vyskytuje v sev. polovině vm. nář. a v přilehlé již. části slez. nář.; mikroareál tvoří na jih od Uherského Brodu, sporadicky je doložen i z širšího Brněnska a jz. Boskovicka. Slovo *kleje* bylo zachyceno zejména na Kyjovsku a odděleně na Prostějovsku a Holešovsku. V oblasti mezi Boskovicemi a Brnem se objevuje také ve formě *klije*.

Výraz *pučí* je doložen porůznu z vých. okraje svč. nář., dále z Prostějovska a Opavska. S označením *žene* se setkáváme především v okolí Strakonic. Podoba *vyhání* byla zaznamenána na již. a vých. Příbramsku a na Českobudějovicku.

Ostatní nář. ekvivalenty se vyskytují ojediněle a jsou roztroušeny po celém území.

4 **fázuje** v sled. významu jen nář. — Od nář. *fáza* ‚bramborový klíček‘.
háčkuje v sled. významu jen nář. — Od nář. *háček* ‚bramborový klíček‘.
kajmuje jen nář. — Od nář. *kajm* ‚bramborový klíček‘.
kleje v sled. významu jen nář.; Jg mor. — Podle Mch od psl. **kъlěti* ‚klíčit, prorůstat‘.
klí jen nář.; Jg mor., Kt *klíti se* ‚klíčit‘ — Psl. **kъliti* ‚klíčit, prorůstat‘.
klíčí Jg *klíčí se*, SSJČ, SSJ *klíčit*‘, pol. *kiełkować* — Od nář. *klíč/klíček* ‚bramborový klíček‘.
kličkuje v sled. významu jen nář. (SSJ *kličkovať* ‚zbavovat klíčků před sázením‘) — Od nář. *klička/klíček* ‚bramborový klíček‘.
klije jen nář. — Patrně kontaminací *klí* a *kleje*.
klíží v sled. významu jen nář., Jg *klíží se* — Od nář. *klíh* ‚bramborový klíček‘.
pošťá jen nář. (SSJ *púšťať*, pol. *puszczać* — u všech ‚vyhánět kořeny nebo listy‘) — Specifikací.
pouští v sled. významu jen nář. (SSJČ *pouštět* ‚vyhánět kořeny nebo listy‘) — Viz pošťá, přechodem ke 4. třídě.
prejchuje jen nář. — Od nář. *prejch* ‚bramborový klíček‘.
prejtovatí jen nář.; Kt *prýtovati, prýtiti* ‚hnát‘ — Od nář. *prejtovatý* ‚oplývající prejty, tj. klíčky‘.
prejtuje jen nář. — Od nář. *prejt* ‚bramborový klíček‘.
pučí SSJČ přeneseně (Jg *pučeti, pučiti se, pučeti se, pučívati se*, SSJ *pucat*, u obou ‚(o rostlinách) vyhánět puky, vyrážet pupeny‘, pol. *pączkować*) — Specifikací.
vyhání v sled. významu jen nář. (Jg *vyháněti*, SSJČ, SSJ *vyháňať*, pol. *wyganiać*, u všech ‚růst, vyrážet‘) — Specifikací,
vypošťá jen nář. (Kt i SSJČ říd. zast. *vypouští*, SSJ říd. *vypúšťať*, pol. *wypuszczać*, u všech ‚vyhánět, vypouštět pupeny‘) — Specifikací.
vyrostá jen nář. (Jg, SSJČ zast., též *vyrůstá*, SSJ *vyrastať*, pol. *wyrastać*, u všech ‚růst vzhůru‘) — Specifikací.
žene v sled. významu jen nář. (SSJČ, SSJ *hnať*, u obou ‚prudce růst, vyhánět‘) — Specifikací.

5 klíčí Po 1, Ju 1, 3–6, Ru 2–4 — klí Ju 7 — pouští klíče, žene klíče, vyháňí klíče Ju 2

6 SSA 1.19

Ir

114 bramborová nať (1087) — *mapa s. 277*

1 M nať f. — nat — najť — ňať (-t 501, 515) — mňať — mjať (m'ac' 801) — vnať 745, 757 (vňať 756)
- naťe pl.
- naťina 106,107
- naťovisko 642 — mňatovisko 626, 629
- naťonka (ňac'- 826)

bramborčí 510
- brambořina 121, 123, 221 (bandořina 103)
- bramborovina

ertepličí 729
- erteplisko (h- 642, arteplisko 733)
- (h)erteplovisko 626, 643, 719, 720
- jableči 605 (jabluči 625)

jablovina 509
rýví (ríví 248, riví 518)
bejlí 301–303, 324
- bylina 638, 662

strboulí 455, 458, 460 (trboulí 332)
- strboul 337, 460 (trboul 322, 332)
- strbouli pl. 222 (strboule 452, 501, 620)

zelina
stromek (stromke pl. 606, 607)
kremlik 158
- kremlovina 221 (kremrolina 157)

S kobzolanka 823, kunčy 832, grumbiráčí 713, zem'ačina 752

N šroti 162, šťakel, šťakle 158, pejří 301, pejr 257

2 Byla zjišťována nář. pojmenování pro bramborovou nať. V získaném nář. materiálu se projevily jak rozdíly lexikální, tak i slovotvorné (např. *nať* × *naťonka* × *naťovisko* × *natina*) a hláskoslovné (*nať* × *nat* × *najť* × *ňať* × *mňať* × *mjať* × *vnať*).

Zjištěny byly též rozdíly v čísle (*nať* × *natě*, *strboul* × *strbouly* apod.). Plurálová forma byla patrně zvolena k vyjádření určitého rysu hromadnosti; bramborová nať se totiž vyskytuje obvykle ve větším množství. Týž fakt vystihují (vedle plurálových forem) jména hromadná se suf. *-í*, *-oví* (např. *bramboří*, *bramboroví*), *-ina*, *-ovina* (*brambořina*, *bramborovina*).

Základní pojmenování *nať*, shodné se spisovným jazykem, označuje nať obecně. V souvislosti s konkrétní rostlinou bývá většinou specifikováno přívlastkem vytvořeným z názvu rostliny, jejíž nať pojmenovává (např. SSJČ *nať petržele*, *bramborová nať*). Při nář. výzkumu byla rovněž zjištěna pojmenování typu *jabková*, *zemňáková*, *erteplová*, *zemsková nať*, *kobzolová zelina*. V běžné komunikaci se těchto přívlastků neužívá, a proto nejsou na mapě sledovány. Poměrně velká lexikální pestrost má své příčiny v bohaté nář. diferenciaci výrazů s významem ‚brambor', fundujících velkou část nář. ekvivalentů (*ertepličí*, *bramborčí*, *jablečí*, *zemjačina*, *grumbiráčí* apod.), viz III-111 brambor. Počet lexémů rozhojnily též specifikace různých výrazů s obecnějším významem ‚rostlina, část rostliny, plevel' (*býlí*, *rýví*, *zelina* apod.).

Dubletní názvy svědčí o skutečnosti, že se v některých lokalitách mohla rozlišovat nať zelená (*nať*, *býlí*, *jablečí*, *zelina*) a nať suchá (např. *brambořina*, *bramborovina*, *bramborčí*, *kremlovina*, *rýví*, *strboulí*, *erteplisko*, *erteplovisko*, …).

U slova *nať* (*naťonka*) dochází k pravidelným hláskovým obměnám koncového konsonantu *-ť*, a to ve stejném rozsahu a se stejnými výsledky, jak uvádí mapa PRO D5bcd pro *ť* před *i* a *e*.

Materiál byl ověřen a doplněn údaji z KLA. Jen z KLA je doložena podoba *kremlik*, výjimečně mapovaná pro evidentní příbuznost s výrazem *kremlovina*.

Ve městech nebyl výzkum prováděn.

3 Na většině území převládá název *nať*, ostatní pojmenování mají charakter okrajových regionalismů. Výraz *zelina* se vyskytuje nedubletně na vých. okraji Slezska, *rýví* v oblasti mezi Příbramí a Benešovem a sporadicky v okolí Třebíče, pojmenování *stromek* v širokém okolí Třebíče, *erteplovisko*, *erteplisko* na jižní Moravě. Ostatní výrazy nevytvářejí ucelené areály. Pojmenování *bramborovina* bylo zjištěno v sz. Čechách, forma

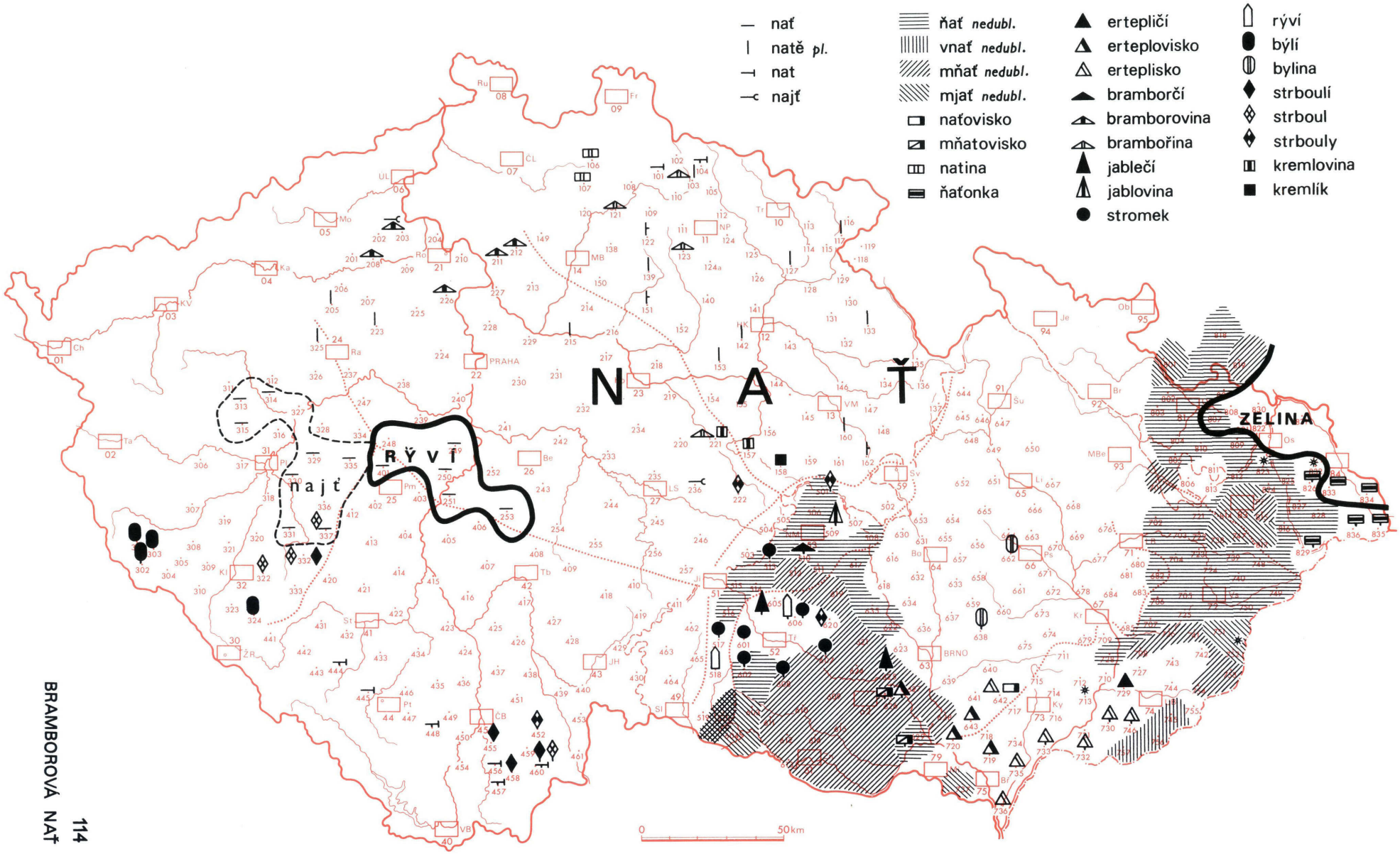
— nať
| natě pl.
⊣ nat
⊸ najť
ňať nedubl.
vnať nedubl.
mňať nedubl.
mjať nedubl.
naťovisko
mňatovisko
natina
ňaťonka
ertepličí
erteplovisko
erteplisko
bramborčí
bramborovina
brambořina
jablečí
jablovina
stromek
rýví
býlí
bylina
strboulí
strboul
strbouly
kremlovina
kremlík
NAŤ
RÝVÍ
najť
ZELINA
0
50 km

brambořina především v Čechách severních. Na Chodsku tvoří mikroareál slovo *býlí*, jv. od Českých Budějovic a sv. od Klatov byly zachyceny podoby *strboulí, strbouly, strboul*. Ostatní nář. ekvivalenty jsou zcela sporadické.

Podoba *nať* je doložena z Čech a z většiny území Moravy. Její hláskové varianty se zpravidla vyskytují v menších areálech: *najť* (v záp. Čechách), *nat* (řídce na jč. a sč. okraji), *ňať* (ve střední části přechodného pásu čes.-mor. s výběžky až k Brnu a Třebíči, odděleně pak na Valašsku, dále v ostravickém nář. úseku, na Frenštátsku a v opavské nář. skupině), *mňať* (ve větší části záp. a jz. Moravy, odděleně ve střední části vm. nář. a ojediněle ve Slezsku), *mjať* (v menších oblastech navazujících na areály podoby *mňať*), *vnať* (v nář. kopaničářských). Plurálová forma *natě* se vyskytuje zejména v svč. nář. Ze slovotvorných variant tvoří areál pouze forma *naťonka* soustředěná na jv. okraji Slezska. Na Moravskokrumlovsku bylo zaznamenáno pojmenování *mňatovisko*, sz. od Kyjova jeho hlásková varianta *naťovisko*.

4 **bramborčí** jen nář.; SSJČ říd. *bramboří* — Od *brambor* (event. *bramborek*, srov. Jg); formant *-čí* mohl být zvolen na základě podobné formy *jablečí* vyskytující se v blízkém okolí.
bramborovina Kt, SSJČ — Od *brambor* (popř. univerbizací dvouslovného pojmenování *bramborová nať*).
brambořina jen nář.: Jg — Od *brambor*.
býlí v sledovaném významu jen nář.; Jg *bejlí* ‚býl, nať, prut' (stč. *býlé* ‚keř, bylina', Kt a SSJČ ‚plevel', SSJ kol. ‚byliny', dluž. zast. *byle* ‚plevel') — Specifikací.
bylina v sled. významu jen nář. (stč. a SSJ ‚rostlina'. Jg ‚proutek nebo stéblo u zeliny, rostlina', SSJČ ‚rostlina nedřevnatějící', pol. ‚zelená rostlina, lodyha') — Specifikací.
ertepličí jen nář. — Od *erteple* (SSJČ zast. a ob. ‚brambor'); srov. formy *bramborčí*, *jablečí*, *grumbiráčí* apod.
erteplisko, erteplovisko jen nář. — Od *erteple*.
grumbiráčí jen nář. — Od nář. pojmenování *grumbír* ‚brambor'.
jablečí jen nář. — Od nář. *jablko* ‚brambor', srov. ertepličí.
jablovina jen nář. — Od nář. *jablo* ‚jakékoliv jablko' i ‚brambor' (Kt).
klunčí jen nář.; ALJ slez. *klunki* — Specifikací nář. výrazu *klunčí* (s rozloženou nosovkou), srov. pol. dial. *kłącze* n. V návaznosti na pol. jazykové území.
kobzolanka jen nář.; Kt Příborsko — Patrně z dvouslovného popisného pojmenování *kobzolová nať/zelina*.
kremlik, kremlovina jen nář. — Nejasné.
mjať jen nář. — Hlásková obměna slova *mňať*.
mňať jen nář.; Kt — Hlásková obměna slova *nať*.
mňatovisko jen nář. — Z nář. *mňat*.
najť jen nář. — Nář. podoba s epentetickým *-j-*.
nat jen nář.; stč. — Z *nať*; podoba uchovávající výsledek historické depalatalizace na konci slova.
nať Jg, SSJČ, Kl, pol. a hluž. *nać* — Psl. **natь*; další souvislosti nejisté. Varianty *vnať*, *mňať* atd. ukazují na etymologickou izolovanost slova.
ňať jen nář.; Kt — Hlásková obměna slova *nať*.
natě pl. jako pl. jen nář. — Plurálová forma substantiva *nať*.
natina jen nář.; Kt *naťovina* — Z *nať*.
naťonka jen nář.; Kt laš., Bš *ňaťonka* laš. — Dispalatalizací z *natěnka* (form. dem.).
naťovisko jen nář. — Od *nať*, viz tam.
rýví jen nář.; Jg *rejví* (Jg *ryví* ‚ratolest, vinný keř', SSJČ nář. *rýv* zeměd. ‚nadzemní část chmelové rostliny') — Specifikací.
strboul jen nář.; Jg (SSJČ též *strbél*, nář. ‚suchá větev, pahýl') — Přenesením.
strboulí jen nář.; Jg — Od *strboul*, viz výše.
strbouly pl. jen nář. — Plurálová forma substantiva *strboul*, viz tam.
stromek v sledovaném významu jen nář.; Bš Žďársko (Jg ‚rostlina', SSJČ dem. ke *strom* i význam ‚keř', SSJ *stromok* ‚něco podobného stromu'). — Přenesením,
vnať jen nář.; Jg, SSJ jen nář. — Hlásková obměna slova *nať*, viz tam.
zelina v sled. významu jen nář. (stč. ‚rostlina, bylina', Jg ‚zelená část byliny', SSJČ zast. a nář. ‚zelená bylina, rostlina, léčivá i zeleninová', SSJ a hluž. ‚rostlina') — Specifikací.
zemjačina jen nář. — Od nář. *zemják* ‚brambor'.

5 nať Po 1, Ju 1–6, Ru 2, 3, 5 — ňať Ju 7 — naťe Ru 4 — bramborovina Ru 2

6 AJŠ 142, AJK 186, SSA 1.41, OLA 690, ALE 341

Pl

115 ohníček na poli (1096) — *mapa s. 279*

1 M (v)oheň
(v)ohínek (-ý- 707, 721, 802, 816) — vohíňek — (v)ohének (ohéňek 729, ohyňek 819)
(v)ohňíček (vohňik 231, vohňəček 315, 318, 612)
bazala 253, 407 (bažala, -ula 406)
hurák 519, 520, 602 (hurajz 465)
dunčák 669 (duňák 719)
dimčák 683, 684
bajaja f. 673, 674
liša
bušák
fojer (fajer 52, 82, fajrák 323)
S barak 825, burčák 614, pajčik 667, valeňice 439, čugárek 43
N ohňišťe 410, vohňišťe 245, vohňisko 135, vatra 723, 739, 740, 750

ohníček
ohýnek
ohýněk
ohének
oheň *nedubl.*
bazala
hurák
dunčák
dymčák
bajaja
liška
bušák
fojer
OHÝNEK
OHNÍČEK
OHÝNEK
OHNÍČEK
0
50km

2 Byla zjišťována nář. pojmenování pro ohníček na poli (rozdělávaný nejčastěji na podzim ze suché bramborové natě). V získaném nář. materiálu se projevily diference lexikální slovotvorné (např. *oheň* × *ohníček* × *ohýnek*) i hláskové (např. *ohének* × *ohýnek* × *ohýněk*).

Pojmenování *oheň* se vyskytuje nepravidelně na většině zkoumaného území. Pokud bylo zachyceno v dubletě s některou svou deminutivní formou (nejčastěji v jzč. nář., na vých. okraji střč. nář., na Náchodsku a ve střední části střm. dialektů), nebylo mapováno, protože ve srovnání s příslušnými deminutivy označuje spíše oheň větší. Naopak na jv. a vých. okraji zkoumaného území vystupuje pojmenování *oheň* v dubletě s výrazem *vatra* ‚větší oheň' jako označení ohně menšího.

Věrohodnost sporadických nář. ekvivalentů byla prověřena pomocí materiálu KLA. V KLA byly navíc zjištěny další výrazy, viz oddíl 4.

Při dubletnosti a tripletnosti výrazů mohou mít některé nář. ekvivalenty ojediněle navíc též význam speciální: např. *liša* ‚velký oheň', ‚oheň ze suché trávy', ‚plamen ohně', *bazala*, *bušák* ‚větší oheň', *valenice* ‚silně kouřící oheň'.

Výrazy označující pouze velký oheň (*vatra*, *ohnisko*) zůstaly nemapovány.

Ve spisovném jazyce slouží k označení sledovaného významu podoby *oheň*, *ohýnek*, *ohének*.

3 Pojmenování se základem *oh*(*e*)*ň-* převládají na celém zkoumaném území. Ostatní lexémy, vyskytující se většinou v dubletě s některou z převládajících podob (*ohníček*, *ohýnek*), tvoří jen mikroareály: *bazala* (širší Sedlčansko), *hurák* (jz. okraj Moravy), *bajaja* (záp. od Kroměříže), *dymčák* (širší Holešovsko), *liša* (Holešovsko, nář. kopaničářská), *bušák* (Hranicko), *fojer* (především Hlučínsko a Těšínsko).

Nejrozsáhlejší území pokrývají formy *ohníček* a *ohýnek*. Jejich areály – podobně jako areály všech zaznamenaných nář. ekvivalentů – nejsou navzájem ostře odlišeny, nýbrž se vzájemně prostupují. Podoba *ohníček* převládá na území Čech (kromě sev. a vých. okraje), v přechodném pásu čes.-mor., na již. Moravě a v záp. polovině Slezska. Deminutivum *ohýnek* bylo častější na sč. a vč. okraji a na většině území střm. nář. Hlásková varianta *ohének* byla zachycena ojediněle na Valašsku a rozptýleně ve Slezsku (zejména však v jeho vých. části). Další hlásková varianta *ohýněk* byla zaznamenána několikrát v širokém okolí Třebíče; na ostatním zkoumaném území je zcela ojedinělá.

Nedubletní podoba *oheň* tvoří jednak mikroareály v záp. a již. Čechách, na záp. polovině Moravy a ve vých. Slezsku, jednak zabírá rozsáhlou oblast na vých. a sv. Moravě.

Důsledkem představené areálové prostupnosti je situace ve městech: většinou v nich byly zjištěny podoby užívané v širokém okolí.

4 **bajaja** jen nář. — Nejasné; KLA též *babaja*. Snad souvisí s reliktním psl. dialektismem, který je doložen v dluž. *bajaś* (*se*), hluž. *bać se* ‚doutnat', dluž. *bajadło* ‚doutnající dřevo sloužící k zapalování'.
barak jen nář. — Nejasné.
bazala jen nář. — Snad patří k psl. **bagatьje*, které rekonstruuje Trubačev (Etimologičeskij slovar slavjanskich jazykov, 1974, s. 124) na základě ukr. *bagáttja* ‚oheň, žhavé uhlí', rus. dial. *bagátʹje* ‚oheň, zejména doutnající pod popelem'.
burčák jen nář. — Slovo ne zcela jasné; snad lze vztáhnout k mor. nář. *burkať* ‚bouřit', popř. k zvukomalebnému *burčet* (Jg ‚bublat'). KLA dokládá ještě ze Znojemska podobu *borčák*.
bušák jen nář. — KLA navíc uchovala podobu *bučák* z Uherskobrodska. Podle Mch souvisí obě slova s ruským *očág* ‚ohniště, vatra'; nelze vyloučit souvislost se zvukomalebným nář. slovesem *bučat* ‚hučet'.
čugárek jen nář. — Nejasné.
dunčák jen nář. — Patrně od nář. *dunčať*, *duňať* ‚dunět, hučet' (tak SSJ, Kt). Forma mohla být též ovlivněna podobou *dymčák* nacházející se v blízkém sousedství.
dymčák jen nář. — Lze spojit s nář. slovesy *dýmčit*, *dýmit* ‚kouřit' (např. slez. nář.).
fojer jen nář. — Přejato z něm. (*Feuer*).
hurák jen nář. — Nejasné.
liša jen nář.; Kt též *liška* ‚oheň bez kouře', *heliša* ‚oheň z bramborové natě', Bš Zlínsko ‚plamen šlehající vzhůru' — Podle Mch je snad slovo *liša* příbuzné s litevským *liepsna* ‚plamen'. KLA dokládá z Kojetínska podobu *heliš*.
oheň stč., Jg, SSJČ, SSJ, pol. *ogień*, hluž. *woheń* — Z psl. **ognь*.
ohének SSJČ říd. dem., pol. dem. *ogienek* — Od *oheň*.
ohníček stč. *ohník*, Jg a SSJČ též *ohník*, SSJ též *ohník*, pol. *ognik*, u všech dem. — Od *oheň* (*ohník*), viz oheň.
ohýnek SSJČ dem. — Od *oheň* (s úžením *é* > *í*). Východoslezská nář. podoba *ohynek* (*ogynek*) vznikla z *ohenek* (to z *ohének*) pravidelnou obměnou *-en-* > *-yn-*, viz mapa PRO E7; proto mapována jako *ohének*.
ohýňek jen nář.; pol. dem. *ogieniek*, hluž. *woheńk* — Od *oheň*.
pajčik jen nář. — Nejasné.
valenice jen nář. — Slovo ne zcela jasné (z hlediska motivačního). Vzhledem k námi zjištěnému významu ‚oheň silně kouřící' lze snad spojit se slovesem *valit* (*se*) (o dýmu).

5 voheň Ru 3 — vohínek Ju 2–4 — vohinek Ju 2 — vohiňek Ju 2 — vohíňek Ju 3 — vohňíček Ju 1–3, 5, Ru 2 — vohňiček Po 1, Ju 1, 2, Ru 4 — ohňík Ju 7

6 —

Pl

116
RANÝ

117
KUKUŘICE

116 raný (1090) — *mapa s. 281*

1 M raný
raňí (raňňi, raňňí 129, 135, ranňí 159, ranňi 825, 827)
skorý
fčasny (fčas'- 819, fčaś- 818, 830, 832, časny 834–836)
fčasňi 826, 827
S brzňí 112
X raňí 416, 447, 44

2 Byly zjišťovány nář. ekvivalenty spisovného výrazu *raný* ‚brzy ráno nebo vůbec brzy se vyskytující, časný'. Položka byla většinou zkoumána v kontextu „rané brambory". V získaném nář. materiálu se projevily především diference lexikální a morfologické (typ *raný* × *raní*).

Ve spisovném jazyce slouží k označení sledovaného významu vícevýznamová adjektiva *raný* a *časný*.

3 Základní lexikální protiklad tvoří adjektiva *raný* × *skorý* × *včasný*. Většinové pojmenování *raný* se vyskytuje v Čechách a na záp. polovině Moravy; dále se nachází na vých. okraji střm. nář., na sev. Valašsku a na Příborsku. Porůznu se vyskytuje na Moravě a ve Slezsku; v těchto případech je hodnoceno zpravidla jako novější dubleta. Forma *raní* je typická pro vých. polovinu svč. dialektů s přilehlým Novoměstskem a odděleně pro Frýdecko-Místecko. V areálech nář. formy *raní* byla ojediněle zachycena její varianta *raňní*, popř. *ranní*. Výskyt těchto obměn však na mapě neregistrujeme.

Adj. *skorý* zaujímá střední část střm. nář., většinu dialektů vm. a záp. polovinu Slezska. Pro Hlučínsko a oblast přechodných nář. čes.-pol. je typické pojmenování *včasný* (ojediněle *včasní*), popř. *časný* (již. úsek).

Ve městech se užívá týchž výrazů jako v příslušném venkovském okolí. Adj. *raný* proniká navíc ještě do mluvy měst v areálech s jiným tradičním označením.

4 **brzní** jen nář.; — Od adv. *brzo, brzy*, to od *brzy* (už stč. ‚rychlý').
raní jen nář.; stč., Jg, u obou ‚časný' i ‚jitřní' — Z *raný* (viz tam) příklonem k typu *jarní*.
raný stč., Jg též *ranný*, u obou ‚časný' i ‚jitřní', SSJČ, SSJ, dluž. *rany* ‚časný' i ‚jitřní' — Výchozím útvarem všech nář. výrazů se základem *ran-* je stč. adj. *raný*, psl. **ranъ* (patrně též ‚časný' i ‚jitřní'), popř. *ráno*.
skorý jen nář., Jg též *skůrý*, SSJČ nář., SSJ (stč. adv. *skoro, skóro, skořě, skóřě* ‚brzy') — Od psl. **skorъ* ‚rychlý'.
včasní jen nář. — Od *včasný* (viz tam) příklonem k typu *jarní* pod vlivem sousedícího nář. ekvivalentu *raní*.
včasný v sled. významu jen nář.; SSJ, pol. *wczesny* — Z adv. *včas* ‚v pravou chvíli, ve vhodnou dobu', v návaznosti na pol. a slovenské jazykové území.

5 ranej Ju 5, 6, Ru 3, 4 — raní Ju 1–3 — raňí Ju 4, Ru 2 — raňi Po 1, Ju 2 — skorí Ju 7, Ru 5

6 AJK 193

Pl

117 kukuřice (1083) — *mapa s. 281*

1 M kukuřice (též kukořice 205, 223, kokořice 118, též 210, 224, 225, 227, 443) — kukuryca (kukruc m. 801)
turkyň f. (turkíň 509, túrkiň 725, 733)
turkyňa
majs m.

2 Na mapě jsou zachycena nář. pojmenování kukuřice. Kromě rozdílů lexikálních byly zaznamenány i diference morfologické (*turkyň* × *turkyně*) a hláskoslovné (*kukuřice* × *kukuryce*). Položka byla zkoumána jen na Moravě.

Označení *turkyň*, *turkyně*, kterých se užívá na Moravě, vznikla podle Mch z názvu *turecká pšenice*; věci, které k nám přicházely z východu, totiž často dostávaly přívlastek *turecký*, i když Turci byli mnohdy jen prostředníky.

U výrazů *turkyň* a *turkyně* se nerealizují zcela pravidelně hanácké změny *y* > *e* a zejména *u* > *o* (PRO D2b), a to především v oblasti mezi Třebíčí, Brnem a Znojmem, kde byly zaznamenány kromě náležitých podob *torkeň* a *torkeňa* i obměny *torkyň*, *turkeň*, *turkeňa* a celomoravské *turkyň*, *turkyňa*.

3 Výraz *kukuřice* zajímá celé Čechy a zasahuje až na záp. a sev. okraj Moravy; je doložen také z oblasti slezských nář. (v záp. polovině této nář. skupiny byla zaznamenána hláskoslovná varianta *kukuryce*). Jako většinou dubletní proniká nově, zejména u mladší generace, i do oblasti pojmenování *turkyň*.

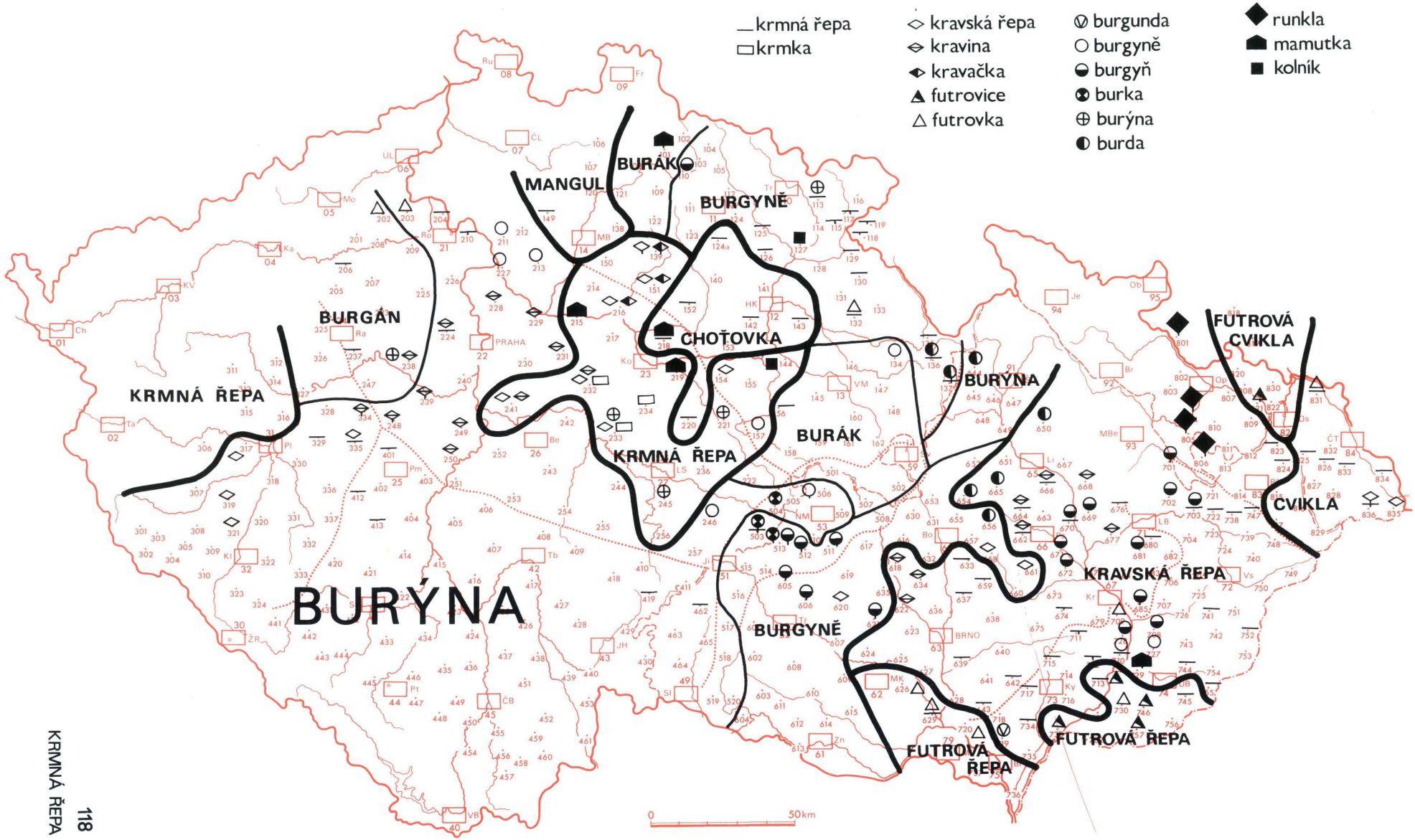
krmná řepa
krmka
kravská řepa
kravina
kravačka
futrovice
futrovka
burgunda
burgyně
burgyň
burka
burýna
burda
runkla
mamutka
kolník
BURÁK
MANGUL
BURGYNĚ
BURGÁN
CHOŤOVKA
KRMNÁ ŘEPA
BURÝNA
BURÁK
KRMNÁ ŘEPA
BURÝNA
FUTROVÁ CVIKLA
CVIKLA
KRAVSKÁ ŘEPA
BURGYNĚ
FUTROVÁ ŘEPA
FUTROVÁ ŘEPA
0
50 km

Rozsáhlý a poměrně ostře vymezený areál výrazu *turkyň* zahrnuje většinu vm. a střm. nář. (kromě jejich sev. okraje). Na tomto území je doložena i morfologická varianta *turkyně*, která zde tvoří jednu oblast na širokém Znojemsku a druhou oblast podél vých. hranice vm. nář.

Pojmenování *majs* se vyskytuje v sev. úseku slezských nář.

4 **kukuryce** jen nář.; Jg slc., též *kukuruc* slc., pol. *kukurydza*, *kukuruza* obl., *kukurudza* zast. — Hláskoslovná obměna slova *kukuřice*, viz tam, v návaznosti na pol. jazykové území.
kukuřice Jg, SSJČ, SSJ a hluž. *kukurica* — Původ nejasný, podle Mch snad slovanský (srov. adj. *kukurjav* ‚rozčepýřený‘).
majs m. jen nář. — Přejato z něm. (*Mais*).
turkyň f. jen nář.; SSJČ nář., Kt na Mor. — Z *turkyně* (viz tam) přechodem ke vzoru *píseň*.
turkyně v sled. významu jen nář.; Jg, SSJČ nář. říd., Kl *turkyňa* — Univerbizací dvojslovného pojmenování *turecká pšenice*.

5 kukurice Ru 2, 4 — kukurica Ju 6, Ru 5 — kokorice Ju 1, 5, Ru 1, 2, 3 — kukura Ju 7 — kuruza Ju 7 — kurúza Ju 4, 7 — koruza Ju 2, 3 — kurúzanka Ju 4 — turkiň *f.* Ju 6 — majs Po 1

6 ASJ IV 74:36b, AJŚ 84, OLA 607, ALE 73

118 krmná řepa (1100) — *mapa s. 283*

1 M krmná řepa (k. řípa)
krmka 232–234
krafská řepa (k. řípa)
kravina
kravačka 139, 151, 216
futrová řepa (f. řípa)
futrofka (futrufka 831)
futrovica 713, 733, 746, 757, 821
cvikla (ćfikla 832)
futrová cvikla (f. ćvikel 818, f. c’vikla 819, f. ćvikla 830)
burgunda 719
burgyňe (burkiňe 103–105, 111, 112, 128, burguna 227)
burgyň (burkoň 110)
burgán
burda
burína, burina (burďina 233, 647–649)
burák (též 107)
burka 503, 504, 513
mangul 106, 120, 138 (mangúl 107, 149)
choťovka (též 207, 213)
runkla 801, 804 (rumkla 805, ronkla 806)
mamutka
kolňik 127, 144
N rápka 656–659; vodňačka, kvačka, kvački

2 Byla mapována nářeční pojmenování pro krmnou řepu (odborný název *burák pastevný*, botanický druh *Beta vulgaris*), tj. pícní rostlinu s velkými listy a mohutným podlouhlým válcovitým kořenem, která vznikla šlechtěním z cvikly mořské. (Jinou odrůdou cvikly je cukrovka.) U nás se řepa pěstovala hlavně od 19. století.

Nářeční materiál se diferencuje především lexikálně a slovotvorně (*kravina* × *kravačka*; *burgunda* × *burgyně* × *burgyň* × *burka* × *burýna* × *burda* × *burgán* × *burák*). Ojedinělý je hláskový rozdíl *burýna* × *buryna*; jeho zeměpisné rozložení nebylo možné přesně postihnout ani s pomocí KLA. Obě varianty se objevují v tomtéž areálu promíšeně. Hláskový rozdíl *řepa* × *řípa* na mapě nesledujeme, přesnější rozsah obou forem je představen na mapě V-110b řepa.

Slovní spojení *krmná řepa*, *futrová řepa*, *kravská řepa*, *futrová cvikla* nejsou v běžné komunikaci obvyklá (v kontextu se často užívá jen substantivní část *řepa* nebo *cvikla*); protože však tvoří poměrně vyhraněné areály, byla mapována.

V několika lokalitách na sv. od Boskovic má substantivum *burda* nejen význam ‚krmná řepa‘, ale někdy také ‚cukrovka‘.

Nemapovány zůstaly výrazy *rápka*, *vodňačka*, *kvačka*, *kvačky*, které jsou označením pro tuřín a vodnici.

3 Základním protikladem je rozdíl mezi jednoslovnými výrazy terminologické povahy a ne plně terminologickými spojeními substantiva *řepa* (popř. *cvikla*) se specifikujícími adjektivy.

Spojení *krmná řepa* vytváří kompaktní areál na záp. okraji Čech a dále ve stř. Čechách s centry na Kolínsku a Ledečsku. Dubletně s jinými výrazy se vyskytuje i jinde v Čechách a zejména zcela běžně na vých. polovině Moravy a Slezska. Varianta *krmka* byla zapsána na již. Kolínsku.

Sousloví *kravská řepa* je příznačné zvl. pro vých. polovinu střm. nář., vm. nář. a záp. polovinu Slezska; častěji bylo zaznamenáno také ve stř. Čechách a v jednotlivých lokalitách na širším Plzeňsku. Nář. ekvivalenty *kravina* a *kravačka* byly zapsány přibližně ve stejných oblastech, kde se vyskytuje spojení *kravská řepa*. První uvedený výraz byl zachycen ve střč. nář. (v širokém okolí Prahy), na Moravě pak na Tišnovsku a na Prostejovsku. Substantivum *kravačka* je doloženo sporadicky severně od Kolína.

Sousloví *futrová řepa* a názvy *futrovka* a *futrovice* se dokládají zejména na jihu Moravy.

Ve vých. části slez. nář. nese krmná řepa název *cvikla*; na Hlučínsku je běžné sousloví *futrová cvikla*.

Podoba *burgunda*, mající nejblíže k výchozímu (ale naším výzkumem nedoloženému) označení *burgundská řepa*, byla zapsána pouze v jedné lokalitě na Břeclavsku. Nářeční ekvivalent *burgyně* zaujímá zvl. sv. okraj Čech a záp. Moravu s výběžkem až na Boskovicko a již. Prostějovsko. Varianta *burgyň* byla zachycena rozptýleně na Moravě (zvláště na jihu od Nového Města na Moravě, na Prostějovsku a Kroměřížsku). Obměna *burka* tvoří mikroareál západně od Nového Města na Moravě. Slovo *burýna* pokrývá území jzč. nář. (bez sz. okraje) s přesahy do střč. nář. (až k Roudnici nad Labem) a na záp. Moravu; odděleně se nalézá na Zábřežsku. Podstatné jméno *burda* se užívá na západ od Šumperka a v okolí Jevíčka. Pojmenování *burgán* tvoří areál v západních Čechách s centrem na Rakovnicku. Výraz *burák* byl zaznamenán v Podkrkonoší a na širším Vysokomýtsku s přesahem až na Svitavsko.

Pojmenování *mangul* tvoří areál na severně od Mladé Boleslavi. Nářeční výraz *choťovka* se vyskytuje na areálu mezi Kolínem a Hradcem Králové. Substantivum *runkla* je typické především pro jz. Opavsko. Ekvivalent *mamutka* byl sporadicky zachycen ve středním Polabí. Slovo *kolník* bylo zaznamenáno ve dvou lokalitách v svč. nář.

4 Některá pojmenování vycházejí z botanických názvů, např. *cvikla*, *mamutka*. Výraz *burgunda* a obměny *burgyně*, *burgyň*, *burgán* a patrně i zkrácené *burda* mají původ v odborném názvu *burgundská řepa*. Výrazy *burák*, *burka*, *burýna*, *buryna* vznikly (podle Mch) ze středolatinského *Borāgo* nebo (podle Sławského) z pojmenování barvy *bury* ‚šedý' (rozstrouhaná řepa šedne), které bylo kontaminováno středolatinským názvem *Borāgo*. Vzhledem k tomu, že se všechny výrazy v nářečích vyskytují vedle sebe a promíšeně na souvislém území, řešíme všechna pojmenování na úrovni slovotvorné. Názvy *mangul* a *runkla* byly přejaty z němčiny a adaptovány.

burák stč. *borák*, Jg, SSJČ, pol. *burak*
burda, burgán jen nář.
burgunda jen nář.; SSJ *burgundia*
burgyň, burgyně jen nář.; Kt, SSJ *burgyňa* (Bš *burgyňa* ‚řepa cukrovka')
burka v sled. významu jen nář.
burýna, buryna jen nář.; Kt *buryna*, SSJČ nář. *buryna*
cvikla Jg, SSJČ, pol. *ćwikła* (SSJ ‚kulturní rostlina používaná jako zelenina, červená řepa') — Z botanického názvu, ten z řečtiny.
futrová cvikla jen nář. — Sousloví, adj. k nář. *futro* ‚krmivo', viz cvikla.
futrová řepa jen nář. — Sousloví, adj. k nář. *futro* ‚krmivo', substantivum z psl. **répa*.
futrovice, futrovka jen nář. — Od adj. *futrový*, popř. univerbizací z *futrová řepa*.
choťovka jen nář. — Nejasné.
kolník v sled. významu jen nář.; Jg (Bš, SSJČ – u všech ‚tuřín') — Podle Mch málo jasné, snad z něm. *Kohl* ‚kedlubna'.
kravačka v sled. významu jen nář. — Univerbizací ze spojení *kravská řepa*.
kravina v sled. významu jen nář. — Od adj. *kraví*, *kravský*, patrně vlivem formy *buryna*.
kravská řepa jako sousloví jen nář. — Sousloví, adj. od *kráva*, viz futrová řepa.
krmka jen nář. — Od adj. *krmný*, popř. univerbizací.
krmná řepa SSJČ, Kt, SSJ *křmna repa* — Sousloví, adj. od *krmit*, viz futrová řepa.
mamutka jen nář.; Kt „druh veliké krmné řepy", PSJČ ‚odrůda řepy', SSJ — Univerbizací spojení *mamutí řepa*.
mangul jen nář.; Jg *manholt*, *mangolt*, SSJČ *mangold* — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Mangold*).
runkla jen nář.; hluž. *runkel*, *runklica* — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Runkel*(*rübe*)).

5 řepa na krmeňí Ru 5 — krafská řepa Ju 1, 2, 7, Ru 4 — krafská řípa Ju 3 — futrowá řepa, futroųka Po 1 — burák Ju 1 — dobitčí řepa Ju 6 — dobitčí řípa Ju 5, Ru 3

6 ASJ IV 78, AJŚ 145b, AJPP 287, SSA 5.50

Bt

119 krecht (1097) — *mapa s. 287*

1 M krecht — grecht — greft 142, 709, 713, 728 — kreft 603, 614
krechta (krepta 308) — krichta 245, 306, 509 — grechta 133, 626
prizma f. (prí- 642, 717) — prizna
pryzňa 742, 754, 757 — prýzňa
prýzeň 637, 743
stoh (stožek 728)
halda 311, 313, 321, 331, 332
kopa 743, 744, 756
hrodek 427, 439, 440
kompost (kompas 704)
riska 433, 446 (hriska 433)
broh — bruh
brhel 723
hara 825–828
dúl
pádol 740, 748, 829
jáma (na Moravě jama)
ďíra 203, 209 (ďoura 118, 119)
míta 119 (múta 202)
S kanapka 138, parikát 243, záhon 301

2 Mapa zachycuje nář. diferenciaci pojmenování pro krecht, tj. zpravidla částečně do země zapuštěnou jímku na hromadu bramborů nebo řepy určenou k jejich přezimování, zřízenou mimo stavení a vhodně (slámou, hlínou) přikrytou. Jde o novější reálii, spojenou zejména s hospodařením na větších statcích.

Zaznamenané rozdíly jsou především lexikální, řidčeji slovotvorné (např. *důl* × *pádol*) a morfologické (*pryzna* × *pryzně* × *prýzeň*), k nimž řadíme i rozdíly rodové (*krecht* × *krechta* aj.); četné jsou i diference hláskoslovné (např. *krecht* × *grecht* × *kreft* × *greft*, *pryzma* × *pryzna*, *broh* × *bruh*). Poznámka: Slovo *pryzma* a varianty zapisujeme na mapě i v komentáři podle zásad českého pravopisu, tedy s *-y-* (přestože jde o pův. řec. neutrum *prisma*), protože se ve vm. dialektech ztotožnilo s domácí slovní zásobou a vyslovuje se s *-y-*. Ve stř. dialektech však nedochází ke změně *y* > *e*.

Většina zapsaných výrazů neoznačuje pouze sledovanou reálii, ale mívá ještě další, obecnější významy (viz odd. 4). Zejména u názvů s velmi širokým významem (*halda*, *kopa*, *důl*, *jáma*, *díra* apod.), především pokud se vyskytují v dubletě s jedním ze dvou nejfrekventovanějších pojmenování *krecht* či *pryzma*, jde patrně o názvy víceméně neterminologické. Nelze však ani vyloučit, že např. v oblasti slova *stoh* šlo o průnik spisovného termínu do areálu staršího domácího označení.

Motivačně vycházejí pojmenování ze dvou základních představ: jedna skupina názvů je motivována pohledem na ‚hromadu, něco navršeného, nakupeného‘ (*pryzma*, *stoh*, *kopa*, *halda*, *broh*, *hara* a snad i *kompost*), kdežto pro druhou skupinu je určující pohled na ‚jámu, vykopané, vyhloubené místo‘ (*krecht*, *důl*, *jáma*, *díra*) apod.

Materiál byl srovnán se záznamy v KLA, která výsledky našeho výzkumu zhruba potvrdila; navíc jsou v ní zaznamenány i názvy námi nedoložené, např. *rochla* na Dačicku.

V Podkrkonoší uvedenou reálii neznají.

3 Nářeční výrazivo je na zkoumaném území zeměpisně poměrně výrazně diferencováno, zvláště na vých. Moravě a ve Slezsku. Největší územní rozsah má pojmenování *krecht*, pokrývající zejména stř. a jč. nář. oblast, vých. Plzeňsko, již., záp. a sev. okraje svč. nář. oblasti a sev. Moravu. Velkou střední část svč. nář. zaujímá podoba *grecht*. Varianta žen. rodu *krechta* je doložena ze záp. Čech a dále z širokého pruhu táhnoucího se od Náchoda podél sev. části čes.-mor. hranice až k Jihlavě.

Druhým nejfrekventovanějším výrazem je *pryzma* (a varianty). Vlastní podoba *pryzma* byla zachycena na rozsáhlé oblasti na jz. Moravě a dále rozptýleně a jako dubletní severně a východně odtud. Obměna *pryzna* se vyskytuje (vždy v dubletě s označením *krecht* nebo *krechta*) na Klatovsku a záp. Strakonicku a zcela ojediněle i na nejzápadnějším okraji Moravy. Varianta *prýzně* byla zapsána na již. Vsetínsku a dále v pruhu při moravsko-slovenské hranici až k Břeclavi (na širším Uherskobrodsku i v podobě s krátkou kmenovou samohláskou *pryzně*).

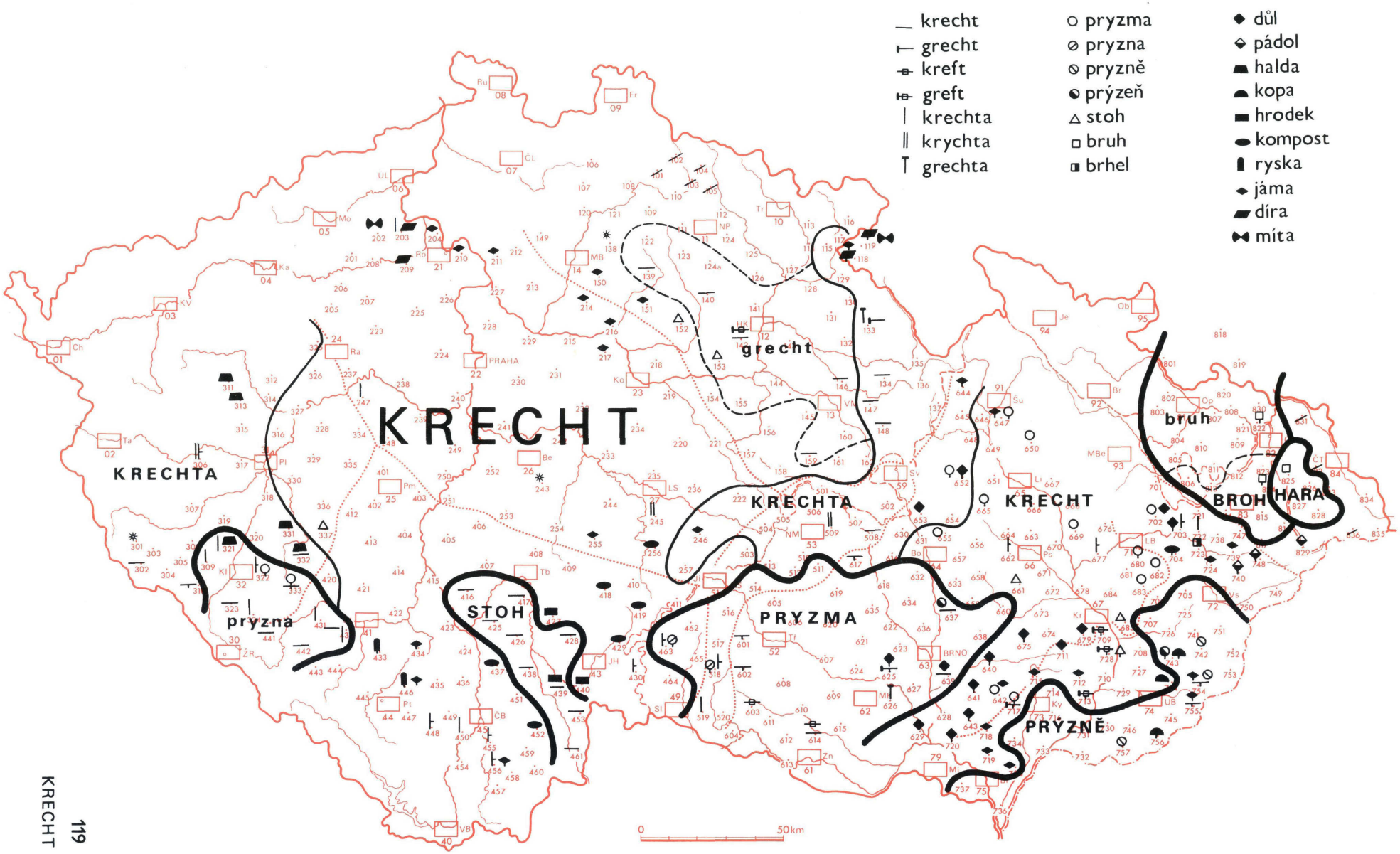
krecht
grecht
kreft
greft
krechta
krychta
grechta
pryzma
pryzna
pryzně
prýzeň
stoh
bruh
brhel
důl
pádol
halda
kopa
hrodek
kompost
ryska
jáma
díra
míta
KRECHT
grecht
KRECHTA
KRECHTA
KRECHT
bruh
BROH
HARA
pryzna
STOH
PRYZMA
PRYZNĚ
0
50km

Ostatní názvy pokrývají menší území. Výraz *stoh* byl zaznamenán na již. Táborsku a na záp. a již. Jindřichohradecku; další výrazy, které zaujímají malé, ale kompaktní areály, se objevují ve Slezsku: *broh* na Příborsku, *bruh* na Opavsku a záp. Ostravsku, *hara* vých. od Ostravice a *kopa* na Uherskobrodsku.

Jiná pojmenování byla zachycena zpravidla rozptýleně: *halda* sev. od Klatov a na Manětínsku, *ryska* mezi Strakonicemi a Prachaticemi, *hrodek* na již. a záp. Jindřichohradecku, *jáma*/*jama* (rozdíl v kvantitě kmenové samohlásky viz II-194 jáma) zejména na Roudnicku, mezi Mladou Boleslaví a Kolínem a v okolí Kyjova, *důl* především v pruhu mezi Kroměříží a Mikulovem, *pádol* sv. od Vsetína. Záp. od Roudnice je doloženo ještě označení *díra* (na Kladsku *ďoura*).

4 **brhel** v sled. významu jen nář.; zřejmě od *brh*, viz broh.
broh jen nář. (stč. též *brh, brah* ‚doupě, stříška chránící seno, chýše‘, Jg též *brh, brah* „každá hromada, např. kamení, dříví“, též ‚humno‘, ‚stodola‘, ‚stoh‘, Bš ‚stoh slámy‘ laš., SSJČ *brh* zast. ‚hromada, stoh‘) — Psl. **borgъ* ‚ochrana, pokrývka‘, to z **bergǫ, bergti* ‚chránit‘. Slova *brh, brah, broh, bruh* spolu etymologicky souvisejí (vzhledem k významové podobnosti) a také Gb a Jg je spojují v jedno heslo. Náš význam byl slovu dodán zřejmě přenesením nebo specifikací.
bruh jen nář., pol. *bróg* (Bš ‚stoh slámy‘ laš.) — Změnou sekundárně zdlouženého *ó* > *u* v návaznosti na pol., viz broh.
díra v sled. významu jen nář. — Specifikací.
důl v sled. významu jen nář. — Specifikací.
greft jen nář. (Kt ‚strouha ve vinohradu‘, Bš „grefty sú na dva štrychy hluboký dolíky“) — Hlásková varianta slova *krecht*, viz tam.
grecht jen nář. — Adaptací slova přejatého z něm., viz krecht.
grechta jen nář. — Hlásková varianta slova *krechta*, viz tam; viz též grecht.
halda v sled. významu jen nář. (Jg i SSJČ ‚hromada, kupa‘) — Slovo už stč. (‚svah, stráň‘); přejato z něm. (střhn. *halde* ‚horský svah‘). Specifikací.
hara jen nář.; Kt slez. — Nejasné.
hrodek jen nář.; Kt též *hrobek* ‚hrůbek brambor‘ u Jindřova Hradce, PSJČ *hrobec*, SSJ *hrobla*, (PSJČ též *hrotek* ‚sklad několika snopů na poli‘) — Snad kontaminací výrazů *hrobek* a *hradit*.
jáma v sled. významu jen nář. (SSJČ nář. ‚sklep, zpravidla na brambory‘) — Specifikací.
kanapka jen nář. — Nejasné.
kompost v sled. významu jen nář. — Přenesením.
kopa v sled. významu jen nář.; pol. *kopiec* (stč, Jg, SSJČ, u všech ‚hromada‘) — Specifikací.
kreft jen nář. — Hlásková obměna z *krecht*, viz tam.
krecht SSJČ (Jg „důl podlouhlý“ — Kt též „strouha ve vinici“) — Slovo přejaté asi z dol. něm. a hláskově adaptované (*gracht* holandsky ‚příkop‘).
krechta jen nář. — Rodová varianta výrazu *krecht*; příklonem k žen. rodu (snad pod vlivem sousedního pojmenování *pryzma, pryzna*).
krychta jen nář. — Hlásková obměna slova *krechta*, viz tam.
míta jen nář. — Adaptací slova přejatého z něm. (*Miete*).
pádol jen nář. (Jg *padol, podol* ‚důl‘, SSJČ též *padol*, obě nář. ‚menší údolí, dolina‘) — Specifikací.
parikát jen nář. — Nejasné.
prýzeň jen nář. — K *pryzna*, viz tam, změnou morfologické charakteristiky.
pryzma f. jen nář. (SSČ *prizma* n. ‚hranol‘, Mch „Na Kyjovsku a Slavkovsku prízma, prízňa je hromada štěrku, u Slavkova též krechta“) — Přenesením.
pryzna jen nář. — Z *pryzma*, viz tam, vlivem častého zakončení jmen míst (*kolna, studna*, …)
pryzně, prýzně jen nář. — Viz prýzeň.
ryska v sled. významu jen nář. — Nejasné.
stoh v sled. významu jen nář. (Jg ‚hromada, stoh slámy‘, SSJČ mj. ‚hromada, kupa‘) — Specifikací.
záhon v sled. významu jen nář. — Přenesením.

5 kopec Po 1 — kompost Ru 4 — dúl Ju 5 — dul Ju 6 — rov Ju 7 — trap Ju 1–4

6 AJŠ 109

Či

120 žebřiňák (718) — *mapa s. 289*

1 M žebřiňák (žebřinák 126, žebřináč 240) — řebřiňák (řebřinák 410, hřebřiňák 248, 403, 738, 747)
žebřák — řebřák
kopovňák (kopňák 710)
mandelňák (mandelák 604, 611, 614)
gréfňák (gréfák 756, grjéfák 755, gréfovják 741)
drabiňák (drabinovy vuz 833)
letňák 237, 325, 326
seňák
S fasuňik 633
N žebřini 149, 233, 236, 418, 422, 429, 505, žebří 658, 673, 679

2 Nář. pojmenování žebřiňáku, tj. vozu se žebřinami na svážení obilí a sena, se diferencují lexikálně, ale i slovotvorně (*žebřiňák* × *žebřák*) a hláskoslovně (např. *žebřiňák* × *řebřiňák*).

Z několika lokalit pocházejí doklady na to, že pojmenování celého vozu je od názvů žebřin, tj. postranic vozu, které jsou podobné širokému žebříku (ve stř. Čechách *žebřiny*, na stř. Moravě *žebří*). Protože jde o případy ojedinělé, doložené vždy dubletně a jen v některých obratech (nejčastěji ve výpovědích typu *zapřáh-*

žebřiňák
žebřák
řebřiňák
letňák
seňák
drabiňák
kopovňák
ŽEBŘIŇÁK
řebřiňák
ŘEBŘÁK
MANDELŇÁK
GRÉFŇÁK
0
50km

neme do žebří, *zapřáhli do žebřin*, *jeli v žebřinách*), nemapovali jsme je. Výčet lokalit, odkud pocházejí, je uveden v 1 N.

3 Vedle téměř celoúzemního výrazu *žebřiňák* (v jzč. nářečích v podobě *řebřiňák*, na širším Českobudějovicku a na východ od Brna v slovotvorné variantě *řebřák*, *žebřák*) vystupují na okrajích zkoumaného území ještě pojmenování další. Poněkud větší územní rozšíření mají slova *mandelňák* (Znojemsko, Moravskokrumlovsko a již. Brněnsko), *gréfňák* (střední úsek vm. nářečí) a *drabiňák* (přechodný pás čes.-pol. nářečí). Mikroareály vytvářejí výrazy *letňák* (Rakovnicko), *seňák* (sv. Prachaticko) a *kopovňák* (Uhersko-hradišťsko).

4 Všechny nář. výrazy mohly vzniknout univerbizací dvojslovných spojení typu *žebřinový vůz*, *letní vůz* apod. Příslušná adjektiva jsou odvozena od nář. názvů žebřin (*žebřina*, *gréfa*, *drabina*), jiná jsou tvořena od označení nákladu, k jehož přepravě žebřiňák slouží (*seno*, *mandel*, *kopa*), nebo jsou motivována dobou, kdy je žebřiňák nejvíce v provozu (*léto*). Tam, kde nemáme doloženo fundující dvojslovné spojení (*kopovní*, *gréfní*, *mandelní vůz*), lze výrazy jako *kopovňák*, *gréfňák*, *mandelňák* sice vyložit univerbizačním procesem na jejich pozadí, ale možný je také výklad, že jde o tvoření přímo od základových substantiv (*drabina*, *kopa*, *gréfa*, *mandel*) pod vlivem frekventovaných termínů se stejným formantem (např. podle *žebřiňák*, *seňák*). Není vyloučena skutečnost, že se názvy prostředků mohou v rámci malé sémantické skupiny tvořit již automaticky podle modelu, který představuje nejfrekventovanější výraz.

drabiňák jen nář.; SSJ *drabinák*, *drabinovec*, pol. *drabiniasty wóz* (Jg *drabina* slc. ‚žebřina‘) — K *drabina*.

fasuník jen nář.; stč. *fasuněk*, *fasunek*, Jg *fasuňk*, *fasuněk* ‚vůz o krátkých žebřinách‘ (SSJČ *fasuňk*, *fasuněk* ‚vůz s korbou‘, dříve ‚žebřiny‘) — Přejato z něm., podle Mch adaptací výrazu (*Ein*)*fassung*.

gréfňák jen nář. (Jg *gref* m., SSJ *gréfa* nář., u obou ‚žerď, část žebřin‘) — Ke *gréfa*; původ tohoto slova podle Mch nejasný.

kopovňák jen nář. — Ke *kopa*.

letňák v sled. významu jen nář. — K *léto*.

mandelňák jen nář.; SSJ nář. — K *mandel* ‚15, 18 nebo 20 snopů‘.

řebřák jen nář. — K *řebř*, srov. stč. *řebro*, *řebří* ‚žebřík‘; *ř* později splynulo se *ž* v důsledku společného sykavkového šumu.

řebřiňák Kt též *řebřinovec*, SSJČ říd. a poněkud zast., SSJ *rebrinák* — K *řebřina* (tak stč.), viz řebřák.

seňák jen nář.; Jg *senný vůz* — K *seno*.

žebřák jen nář. — K *žebř*, srov. řebřák.

žebřiňák Jg jen *žebřinový vůz*, SSJČ též *žebřináč*, *žebřinec*, obě říd. — K *žebřina*.

5 žebřiňák Ju 1–6 — žebřinák Po 1 — žebřinovej wúz Po 1 — žebřini Ru 1, 2, 4 — vúz v řebřinách Ju 2, Ru 3 — dlouhej vúz Ju 1, 5, Ru 2 — dlóhé vúz Ju 6 — dlúhý vúz Ju 7 — dlouhej vúz v lojtrách Ju 4 — vúz v lótrách Ju 2 — erntewógn Po 1

6 —

Bh

121 vrchní bidlo žebřin (719) — *mapa s. 291*

1 M bidlo (též 111, 140) — vidlo
sochor
húl (žebřová hul 663, húlka 661, 673, 714, 718, 719)
ríf̲a (též 642, též rejfa 112)
rejfina (rajfina 333) — ry̲fina (též 422, 423, 434, re- 548, 646)
rejka
gréfa — gríf̲a
gréfina (gre- 677, 685, 703, 708, 710, 712, 722, 728, 739, gry̲- 681, 684, 702, 704)
ry̲chťina (reťina 652)
hráska (hrázda 106)
pám
pámek (též 515, 601, též pánek 514)
pámec
pamval
pánev 408, 409, 429
pabuska
tejčka (teč 650)
žerď̲
brlina (vr- 741, 752, 755)
oblina
nos
krk
křivina 118,119

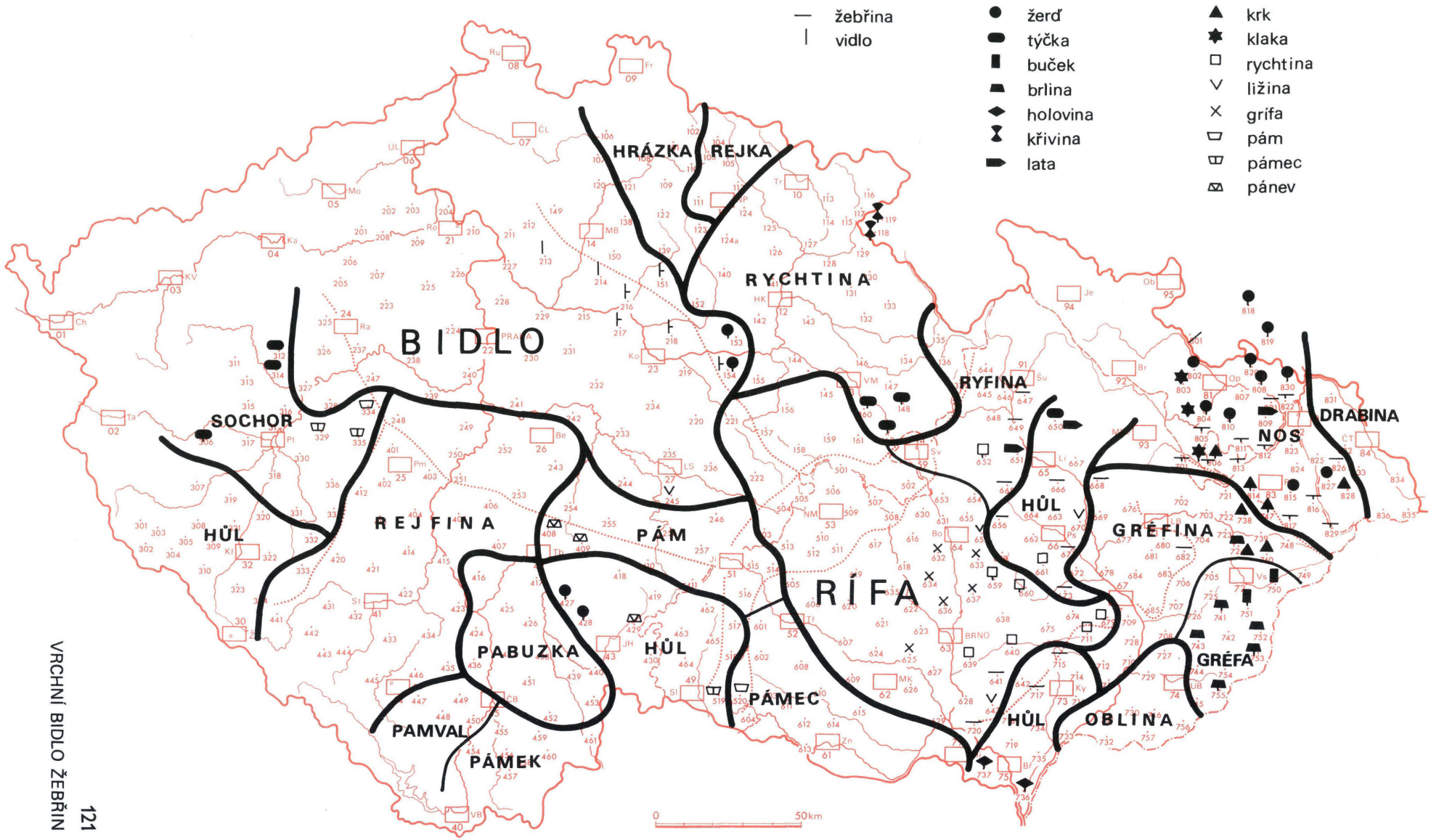
žebřina
vidlo
žerď
týčka
buček
brlina
holovina
křivina
lata
krk
klaka
rychtina
ližina
gríf a
pám
pámec
pánev
HRÁZKA
REJKA
RYCHTINA
BIDLO
RYFINA
DRABINA
NOS
SOCHOR
HŮL
REJFINA
PÁM
RÍFA
GRÉFINA
PABUZKA
HŮL
PÁMEC
GRÉFA
PAMVAL
PÁMEK
HŮL
OBLINA
0
50km

klaka 803, 806 (klak 804)
buček 750, 751 (bučák 751)
žebřina (žebři n. 656, 668, 673)
drab'ina
ližina 245, 643 (leha 657, liha 670)
holovina 736, 737
lata 650, 651,809

2 Žebřiny (tj. žebřík po obou stranách žebřiňáku) se skládají ze dvou silných bidel spojených větším množstvím příček. Mapa zachycuje nář. pojmenování vrchního bidla. Spodní bidlo je vždy rovné, vrchní bývá v některých oblastech (zvl. na území svč., mor. a slez. nářečí) vpředu zahnuté nahoru. Pojmenováním se obě bidla liší spíš výjimečně, a to jen tam, kde existuje typ zahnutého bidla „s nosem". Museli-li informátoři odlišit výrazovými prostředky spodní bidlo od vrchního, volili rozlišovací adjektiva (*spodní* × *vrchní rífa*), popř. jinou formu atributivního určení (*žerď s nosem*). Ve Slezsku existují pro vrchní zahnuté bidlo výrazy *nos, krk, klaka*. Uvedená slova tam však označují také pouhou přední část bidla a pro celé bidlo se může užít i popisného vyjádření *žerď* (*lata, žebřina*) *s nosem, žerď s krkem, žerď s klakou*.

Vedle rozdílů lexikálních byly zjištěny četné rozdíly slovotvorné (např. *pám* × *pámek* × *pámec*) a hláskoslovné (např. *bidlo* × *vidlo*).

Většina pojmenování je víceznačných a má kromě našeho významu ještě významy další, zpravidla obecnější. Jde např. o slova *bidlo, sochor, tyčka, ližina, lata, žerď, nos, krk*. Vyskytují se také výrazy *drabina, žebřina*, jež jinak označují celý žebřík.

Srovnání s materiálem obsaženým v KLA umožnilo zpřesnit hranice jednotlivých lexémů, zejména však potvrdilo některé výrazy s obecnějším významem jako termíny.

Spisovný jazyk nemá pro sledovanou reálii jednoslovné terminologické označení, místo něho se užívá pojmenování popisných (*bidlo žebřin*, *žerď žebřin* apod.).

Řada termínů je cizího, nejspíš německého původu. Ne u všech je zřetelný výchozí německý výraz. Nelze vyloučit, že zde také docházelo k četným kontaminacím (*rífa, grífa, gréfina*). Podle Mch jde o označení, jejichž původ je nejasný.

3 Proti většině území, kde pro sledovanou reálii existuje speciální termín, má jiný charakter Slezsko a přilehlá část Valašska, kde se často vyskytuje řada výrazů víceznačných (nezřídka označujících také jakoukoli tyč, žerď), nemajících vždy charakter termínu. Nářeční pojmenování jsou územně ostře vyčleněna a jejich počet je značný.

Větší část střč. nářečí (s menšími přesahy na sever i jih) zabírá výraz *bidlo* (mezi Mladou Boleslaví a Kolínem v podobě *vidlo*). Na tuto oblast navazují na severu menší úseky slov *hrázka* a *rejka*. Vých. polovina svč. nářečí se liší výrazem *rychtina* (ten se také roztroušeně vyskytuje na stř. Moravě), k němu se na východě přimyká oblast slova *ryfina* (s centrem na Zábřežsku) a na jihu velká oblast označení *rífa* (zabírá kromě Poličska, Novoměstska, Boskovicka i vých. Třebíčsko a Brněnsko s výběžkem až téměř ke Kroměříži). K stejnému základu se hlásí výraz *rejfina* (stř. úsek jzč. nářečí s přesahem na Benešovsko). Další výrazy něm. původu byly zapsány na východě území: *gréfa* (na Vsetínsku a sv. Uherskobrodsku), *grífa* (sev. od Brna) a *gréfina* (na vých. okraji střm. nář. a záp. okraji vm. dialektů).

Pojmenování *hůl* vytváří čtyři územní celky: větší na Chodsku a Klatovsku, poněkud menší na Jindřichohradecku a Slavonicku, další na Litovelsku a Prostějovsku a nejmenší na Kyjovsku. Na více místech se vyskytují výrazy s přejatým základem *pám*. Protáhlou oblast mezi Táborem a Jihlavou charakterizuje samotný základ *pám*, na ni k jihu navazuje území odvozeného výrazu *pámec* (již. Třebíčsko a Znojemsko a odděleně ještě vých. Plzeňsko), pro mikroareál jv. Českobudějovicka je charakteristický výraz *pámek* (sv. od Tábora v obměně *pánev*) a pro malý úsek jz. Českobudějovicka výraz *pamval*.

Menší územní celky dále tvoří slova *sochor* (Plzeňsko), *pabuzka* (oblast mezi Táborem, Českými Budějovicemi a Jindřichovým Hradcem), *oblina* (již. a záp. Uherskobrodsko), *brlina* (již. Vsetínsko).

Jak již bylo uvedeno, ve slez. nářečích je větší počet pojmenování, doložených často v dubletách, a jen slovo *drabina* vytváří homogenní celek (přechodný pás česko-polských nářečí). Na ostatním území Slezska je poněkud častější výraz *žerď* (zejména na sev. a stř. Opavsku), *nos* (pruh od Opavy k Frýdku), *krk* (již. Opavsko a Valašsko). V mnohých lokalitách byl zapsán ještě výraz *žebřina* (zejména ve stř. pásu Moravy od Šumperku přes Prostějov, Kyjov k Mikulovu a dále často i jako výraz jediný ve Slezsku).

Další nář. ekvivalenty jsou doloženy méně často a namnoze roztroušeně. Jde zejména o slova *klaka* (záp. okraj Opavska), *týčka* (záp. okraj Čech a Litomyšlsko), *křivina* (Kladsko), *buček* (Vsetínsko).

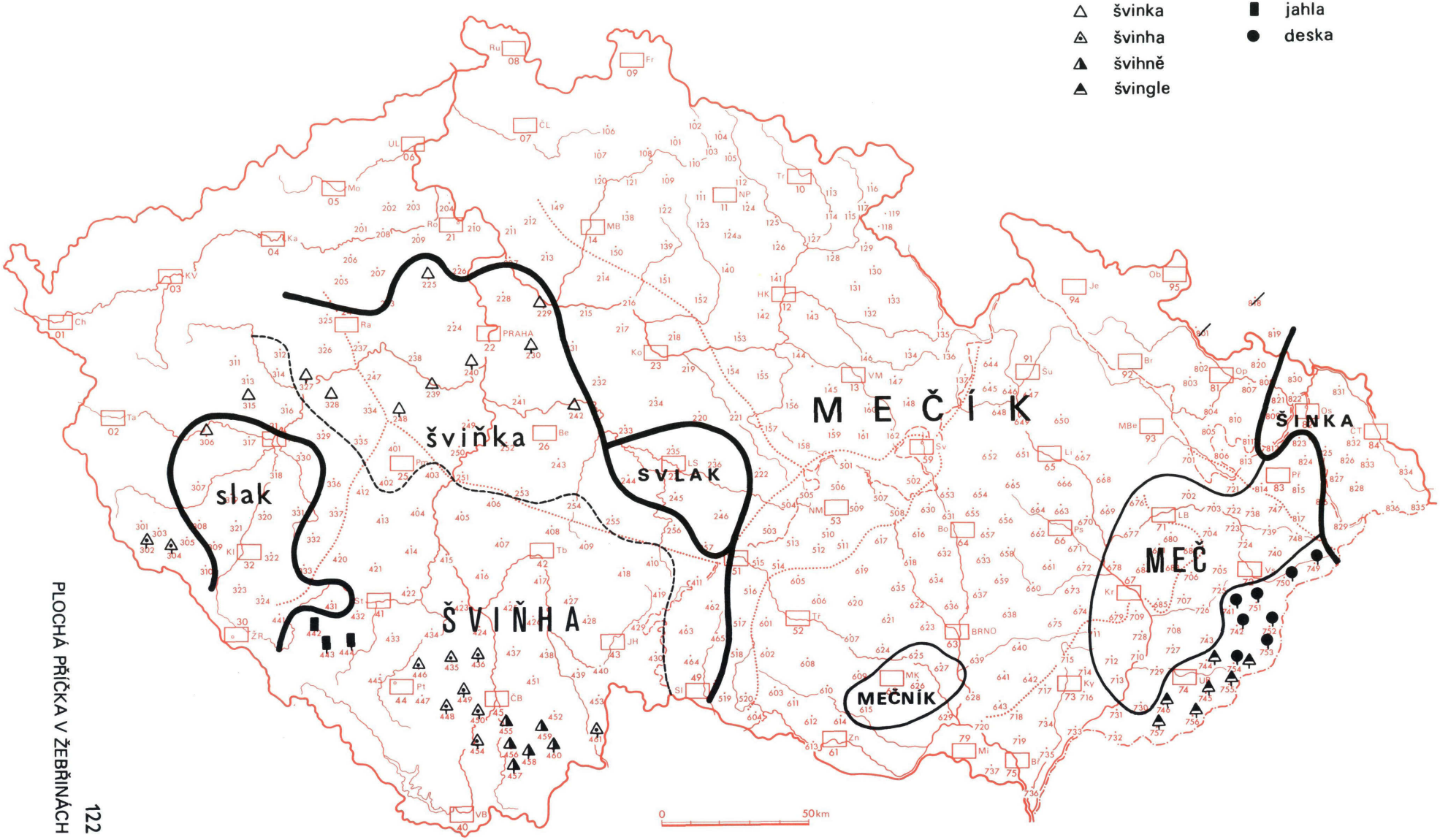
švinka
švinha
švihně
švingle
jahla
deska
slak
šviňka
ŠVIŇHA
SVLAK
MEČÍK
MEČNÍK
MEČ
ŠINKA
0
50km

4 **bidlo** v sled. významu jen nář.; Jg (stč., SSJČ, SSJ u všech ‚tyč, žerď‘) — Specifikací.
brlina v sled. významu jen nář. (Jg *brlení* ‚zábradlí‘, SSJČ ‚tyčka, lať-ka v brlení‘) — Podle Mch patří snad k málo jasnému psl. **bьr-dlo* (to souvisí s *bradlo*, *zábradlí*). Specifikací.
buček v sled. významu jen nář. — Přenesením, popř. specifikací dem. k *buk*.
drabina jen nář. (Jg slc., SSJ i pol., u všech ‚žebřina vozu‘) — Psl. asi **drabina*, to příbuzné se střhn. *trappe* ‚schody‘.
gréfa jen nář. (Jg *gref* m., Kt *grefa*, SSJ též *griefa*, u všech ‚žebřina‘) — Podle Mch původ nejasný, snad lze spojit s něm. *greifen* ‚uchopit‘, viz též rífa.
gréfina jen nář. — Od *gréfa*, viz tam.
grífa jen nář. — Viz gréfa.
holovina jen nář.; Jg slc. — K adj. *holý* (psl. **golъ*), srov. hůl.
hrázka v sled. významu jen nář.; Jg i *hrazdka* též ‚bidlo, lať‘ — Formál. dem. k *hráz*, to souvisí s *hřada*. Specifikací.
hůl v sled. významu jen nář. (stč. *hól*, Jg, SSJČ, SSJ *hoľ*, u všech ‚tyč, např. k podpoře při chůzi, k bití‘). Specifikací. Psl. asi **golъ* (to z *golъ* ‚holý‘).
klaka v sled. významu jen nář. — Přenesením (slez. ‚zahnutá rukojeť pluhu, zahnutá sanice‘, val. *klek* ‚křivý strom‘).
krk v sled. významu jen nář. (Jg „místo, kde se z oddenku kořene přechází v peň“) — Přenesením.
křivina v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ říd., u obou ‚něco zakřiveného‘, SSJ *krivica* ‚spodní zahnutá část saní‘) — Od adj. *křivý*. Specifikací, popř. přenesením.
lata v sled. významu jen nář. (Jg mor. ‚lať‘, SSJ ‚dřevěné prkno‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Latte*).
ližina v sled. významu jen nář. (Jg „líha u saní a vozu, dva kusy dřeva u vozu“, SSJČ ‚kovový n. dřevěný trámec pro posunování břemen‘, v témž významu i stč., Jg a SSJ *líha*) — Od *líha*. Specifikací nebo přenesením.
nos v sled. významu jen nář. (Jg „přední část saní nahoru ohnutá“, SSJČ i SSJ ‚výčnělek podobný nosu‘) — Přenesením.
oblina v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚oblá část něčeho‘) — Od adj. *oblý*. Specifikací.
pabuzka jen nář. — Formál. dem. k *pabuza*, to z *pavuza* záměnou retnic (k psl. **pa-ǫzъ*) — Přenesením (Jg *pabůza*, SSJČ *pavuza* ‚silný kmen, kterým se upevňuje vysoko naložená fůra obilí nebo sena‘).
pám jen nář. (Jg *pam* ‚dřevo na pověšení masa‘) — Adaptací něm. výrazu (*Baum*).
pámec jen nář. — Od *pám*, viz tam.
pámek jen nář. — Od *pám*, viz tam.
pamval jen nář. — Adaptací něm. výrazu (*Baumpfahl* ‚bidlo žebřin‘).
pánev v sled. významu jen nář. — Souvisí s *pámek*, *pámec* (viz tam), příklonem k výrazu *pánev* po ztrátě etymologické průhlednosti.
rejfina (Jg ‚sochor, trámec‘) — Od *rejfa*, to adaptováno z něm.
rejka jen nář.; Jg (podle Kt ‚mečík v žebřinách‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (Mch ‚část tkalcovského stavu‘, k něm. *Rietkamm*, *Reihkamm*), viz též rífa.
rífa jen nář.; ALJ *rejfa* Jičínsko (pol. *ryfa* ‚železný spoj, např. k upevnění oje‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (dnes *Reifen*, střhn. *reif* ‚lano, pouto‘, popř. *Reff* ‚jesle, žebřina‘).
ryfina jen nář. — Patrně od *rífa*. Nejasné.
rychtina jen nář.; Jg — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Richtung*).
sochor v sled. významu jen nář. (stč. i Jg ‚tyč‘, SSJČ, SSJ ‚tyč sloužící k manipulaci s těžkými předměty‘) — Specifikací.
týčka v sled. významu jen nář. (dem. k *tyč*, Jg i *týč*, stč., SSJČ i SSJ *tyč*, pol. *tyka*, u všech ‚delší předmět sloužící jako opěradlo, držadlo, bidlo‘) — Specifikací.
vidlo jen nář. — Z *bidlo* (viz tam) záměnou retnic.
žebřina v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚postranice žebřiňáku‘) — K *žebř*. Specifikací.
žerď v sled. významu jen nář. (Jg ‚podélný trámek plotu, delší neostrouhaná hůl‘, SSJČ i pol. ‚delší tyč‘) — Specifikací.

5 bidlo Ju 3, Ru 2, 3 — vidlo Ru 4 — húl Ju 5 — húlka Ju 4 — hulka Ru 5 — richťina Ju 2 — gréfa Ju 7 — hráz Po 1 — pám Ru 2 — ližina Ru 1 — drúg Ju 1

6 —

Bh

122 plochá příčka v žebřinách (720) — *mapa s. 293*

1 M meč
mečík (též 816, 829, mečék 649–654, 661, 668, 671)
mečňik
šviňha — švinha — šviňka (též 244) — švinka
švihňe (švíhňe 457, 458, 460)
švingla (švingl m. 756)
šinka
svlak (též 431, sflak 236, 246) — slak
deska 742, 753, 754 (deščka 749–751, deščica 749, 752, 753)
jahla 442–444

2 Nář. pojmenování ploché příčky spojující bidla žebřin vykazují vedle diferencí lexikálních také diference slovotvorné (např. *meč* × *mečík*) a hláskoslovné a morfologické (např. *švinka* × *šviňka*; *šviňha* × *švihně*).

Výzkum dané položky byl ztížen faktem, že mnozí hospodáři měli žebřiny už jen s kulatými příčkami a že ploché příčky dřevěné byly u novějších vozů nahrazovány kovovými pruty. Dosud je zcela běžně známé výrazivo pro kulaté příčky, kdežto označení pro příčky ploché upadají rychle v zapomenutí. Přesto se však podařilo vysledovat (i s využitím materiálu z KLA) staré názvy pro sledovanou reálii téměř ze všech zkoumaných lokalit.

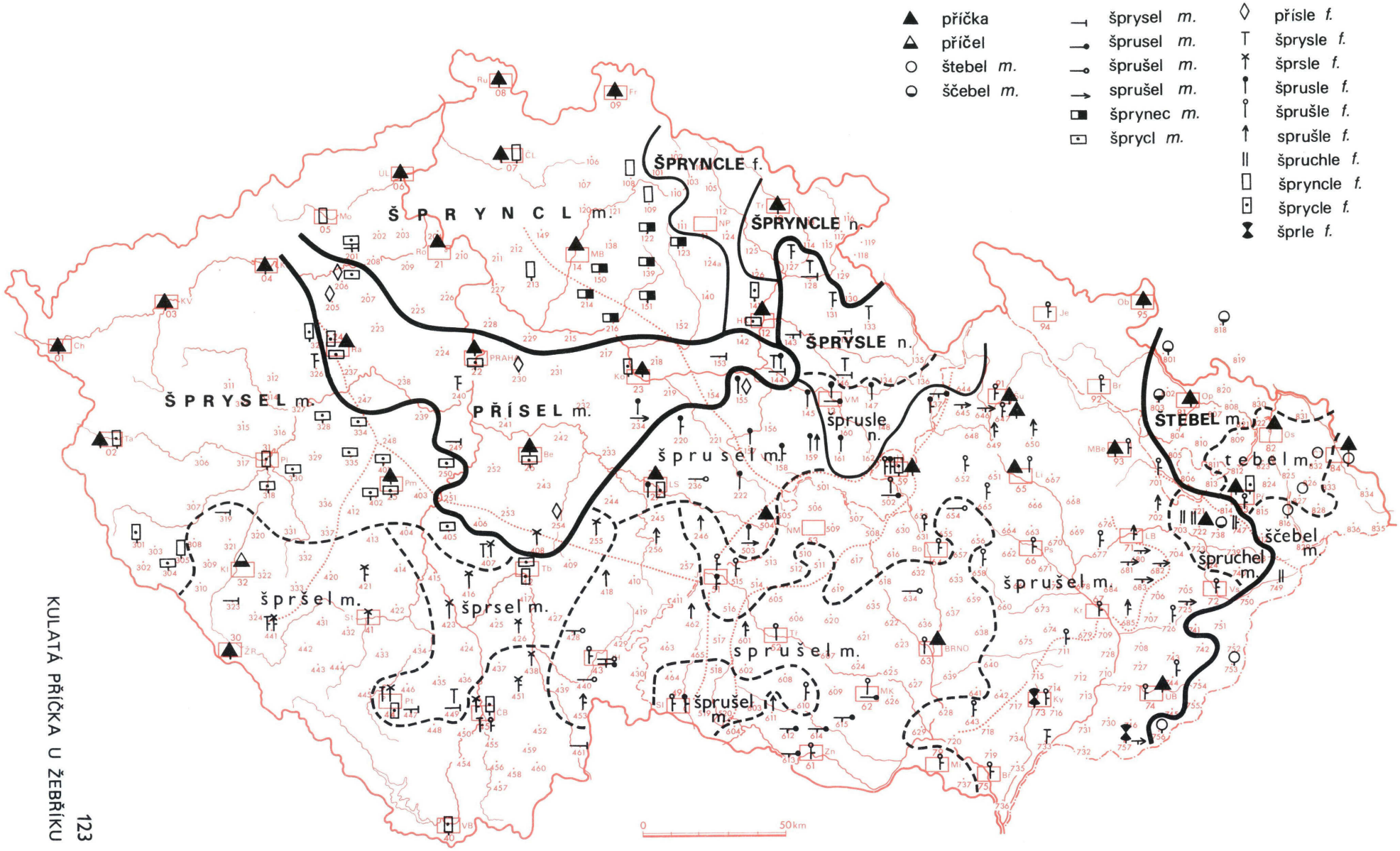

123 KULATÁ PŘÍČKA U ŽEBŘÍKU

3 Největší územní rozsah má formální dem. *mečík* (sev. polovina Čech, téměř celá Morava a záp. úsek Slezska) a jeho základní neodvozená podoba *meč* (Uherskohradišťsko, Holešovsko, sz. Vsetínsko a Příborsko).

Bohatě diferencovaná je již. polovina Čech. Velké oblasti zabírají výrazy *šviňka*, *švinka* (stř. část střč. nářečí). Dále na jv. Českobudějovicku vystupuje menší ucelená oblast varianty *švihně*. K týmž přejatým základům se hlásí odvozenina *švingle* (Uherskobrodsko). Větší areál zabírá ještě slovo *svlak* (Klatovsko a již. Plzeňsko a odděleně také Ledečsko) a přejaté označení *šinka* (vých. polovina Slezska). Mikroareály vytvářejí slova *jahla* (jz. Strakonicko) a slovotvorně obměňovaný výraz *deska* (na vých. pruhu Valašska).

4 **deska** v sled. významu jen nář. — Specifikací významu (SSJČ nář. ‚prkno‘).
jahla v sled. významu jen nář. (Jg ‚hřebík, který spojuje rozpěrák s žebřinou‘) — Přenesením na základě tvarové podobnosti.
meč v sled. významu jen nář. — Přenesením na základě tvarové podobnosti.
mečík stč. ‚část žebřiny‘, Jg, SSJČ zeměd. — Formál. dem. k *meč*, viz tam.
mečník v sled. významu jen nář. — K *meč*.
svlak v sled. významu jen nář. — Specifikací významu (Jg, SSJČ v nespecifikovaném významu ‚dřevo spojující napříč dvě nebo více dřev‘).
šinka jen nář.; Kt — Přenesením (Jg *šin* ‚plochá tyčka‘, SSJČ *šína* zast. ob. ‚železná tyč‘).
švihně jen nář. — Přesmykem a adideací k *švihat* ze *švinha*.
švingle jen nář. — Viz švinha, uvedená podoba má snad původ v jihoněmecké dem. formě.
švinha jen nář. — Adaptací něm. *Schwinge*.
švinka, šviňka jen nář.; Jg — Zřejmě z něm. *Schwinge* náhradou původního *-g-* domácím *-k-*.
šviňha jen nář.; Jg, SSJČ nář. — Viz švinka.

5 meč Ju 7 — mečík Ru 1, 2–5 — mečik Ju 1–4, Ru 4 — šviňka Ru 2, 3 — švinka Ju 5, Ru 2

6 MAGP 38,37, AJŠ 29, AJPP 133 b, SSA 4.92

Bh

123 kulatá příčka u žebříku (1159) — *mapa s. 295*

kulatá příčka v žebřinách (721)

1 M
přísel m. (též 447, při- 237, 238, 241, 243, 247, 249, 252, 406, 408, přísl 144, přisl 144, 249, 408, též 405, přislik 223, 254, též 208, přimsel 217, 218, přimsl 217, břisel 251)
přisle f. 155, 205, 230, 254 (přisel 206, 230)
šprisel m. (šprisl 144, 249, 250, 306, 307, 315, 317, 327, 329, 334, 335, šprislík 201, 249, 250, 334, šproslik 201, šprišel 319, 323, 331, 337, 449, šprišl 336, 412, spřisel 153, 239, 248, 403, 405, 407, 447, spřislík 407, špřisel 153, šprajsl 303) — šprsel m. (též 235, 444, šprslík 416, 42) — špršel m. (též 255, špršlík 320, 332, 333, 438, 41, spršel 422, 432, 448) — šprusel m. (špřusl 244) — šprušel m. (-él 509, 616, 617, 634, 642, 684, 718, 719, 734, šprušl 715, šprušlík 428) — sprušel m. (-él 622, 623, 625–627, 632–638, 682, 683, 737, 52, sprušl 725, sprušlík 257, 439, sprusel 62, spřusel 234) — špruchel m.
šprisle f. (sprišle 441, 449, šprišla 733, spřisle 407) — šprsle f. 255, 416, 426 (šprsel 255, 407, 408, 423, špršle 438, 441, 451, 41, 44, 45, špržle 45, špršlička 44, špršle n. 421) — šprusle f. (šprusel 145, 155, 159) — šprušle f. — sprušle f. (sprušel 159) — špruchla f. 703, 722, 747, 749
šprisle n. (též 126) — šprusle n. (sprušle 644)
šprla f. 757, 73
šprincl m. (též 305, 23, šprincel 110, šprinclik 107–109, 120, 138, 149, 202–204, 209, 05, též špruclik 103, též šprunclik 105) — špricl m. (špricel 250, 335, 24, 26, špriclík 328, špiclik 201)
šprinec m. (šprinc 216, spřinc 151)
šprincle f. (špruncle 104, špricna 12) — špricle f. (šprcle 45, šprajcle 44, 59, šprajksle 44)
šprincle n.
štebel m. (štebl 753, štembel 807) — ščebel m. (ščebl 751, 752, 754, ščobel 801, ščebla f. 741) — tebel m.
příčka
příčel 32

2 Na mapě jsou zachyceny nář. výrazy pro kulatou příčku u žebříku. Kromě rozdílů lexikálních byly zaznamenány diference slovotvorné (např. *šprincl* m. × *šprinec* m.), rodové (např. *špryncl* m. × *špryncle* f. × *špryncle* n.) a velké množství rozdílů hláskoslovných (např. *šprysel* × *šprsel* × *špršel* × *šprusel* × *šprušel* × *sprušel* × *špruchel*).

Všechny nář. výrazy, s výjimkou slov *příčka* a *příčel*, byly adaptovány z němčiny. Výchozí něm. pojmenování nejsou hláskově jednotná (např. *Spriessel*, *Sprinzel*, *Stäbel*, *Sprosse*, *Sperrlatte*, střhn. *spruzil*), tyto hláskové diference se odrazily i v našich dialektech. Lišíme lexikální rozdíly mezi nář. výrazy *přísel*, *šprysel*, *špryncl*

a *štebel* (jsme si ovšem vědomi toho, že toto řešení nemusí být jediné možné). Podobu *přísel* m. vyřazujeme jako lexikální, protože ji považujeme za nejvíce počeštěnou.

Podřazování různých hláskoslovných variant pod mapované podoby, jak je uvedeno v odd. 1, si vynutila přetíženost mapy a nemusí být ve všech případech nesporné (např. obměna *přimsel* je řazena vzhledem k formě bez *š-* pod výraz *přísel*, s přihlédnutím k nosové souhlásce by však jistě nebylo chybou její zařazení pod pojmenování *špryncl*).

Kromě lexikálních a hláskoslovných rozdílů můžeme pozorovat též prolínání rodových variant. Je běžné i ve spisovném jazyce, že pojmenování končící na *-el* často kolísají mezi mužským a ženským rodem (ostatně výrazy *příčel* a *přísel* patří podle SSJČ k muž. i žen. r.).

V záp. Čechách byly velmi často zachyceny podoby sufixální (s příponou *-ík*), zpravidla jako dubletní; jde patrně o sufix specifikační, u něhož nelze spolehlivě určit, zda nejde o prostředek deminuce.

3 Na mapě vidíme čtyři poměrně dobře vymezené lexikální oblasti; jde o lexémy *špryncl*, *přísel*, *šprysel* a *štebel*.

Sev. Čechy se vydělují obměnami výrazu *špryncl*; toto pojmenování je doloženo z oblasti zhruba od Mostu, Prahy, Hradce Králové na sever. Slovotvorná varianta *šprynec* se vyskytuje vých. a jv. od Mladé Boleslavi. Odděleně bylo zaznamenáno označení *šprycl*, a to na východ od Plzně a na širokém Příbramsku.

Rodová varianta *špryncle* f. je charakteristická pro podkrkonošský úsek s výběžkem k Hradci Králové; na východ od tohoto areálu (na Trutnovsku a Náchodsku) se vyskytuje neutrum *špryncle*. Femininum *šprycle* bylo roztroušeně zachyceno především v českých městech.

Ve středu Čech tvoří areál výraz *přísel* m.

Rozsáhlé území, na kterém jsou doloženy obměny výrazu *šprysel*, se dále člení podle kvality kořenného vokálu: záp. Čechy a část vých. Čech se vyděluje kořenným *-y-* (je zde návaznost na sev. a stř. Čechy, kde jsou zachyceny výrazy *špryncl* a *přísel* a jejich obměny), na jihu Čech jsou roztroušena označení s redukcí kořenného vokálu, pro vých. okraj Čech a téměř celou Moravu jsou pak typická slova s kořenným *-u-*.

V záp. části jzč. nář. (bez Klatovska) s výběžkem až k Táboru se vyskytuje slovo *šprysel* m.; sporadicky bylo zapisováno i jinde v Čechách (poněkud soustředěněji na jih a východ od Hradce Králové). Varianty *šprysle* n. a *šprysle* f. jsou doloženy zejména z podorlického úseku a ze sev. Vysokomýtska.

Slovo *šprsel* m. je typické pro oblast zhruba mezi Příbramí, Prachaticemi a Táborem; hlásková varianta *špršel* je příznačná pro Klatovsko, Strakonicko a již. Českobudějovicko. V těchto oblastech se vyskytuje také femininum *šprsle*.

Maskulinum *šprusel* se nachází na území mezi Ledčí nad Sázavou a Vysokým Mýtem (zde je také doložena varianta *šprusle* f. s přesahy dále na východ) a také na Znojemsku. Pojmenování *sprušel* m. zaujímá jv. okraj Čech a jz. oblast Moravy (na východě zasahuje téměř až k Vyškovu, na severu k Novému Městu na Moravě a k Jevíčku), mikroareál tvoří na jih od Lipníka nad Bečvou. Výraz *šprušel* m. byl zaznamenán na Jihlavsku, Novoměstsku, na Zábřežsku a dále hlavně na vých. polovině Moravy bez vých. okraje; menší areál vytváří na širším Slavonicku.

Feminina *sprušle* a *šprušle* jsou roztroušena v oblasti výskytu podob mužského rodu *sprušel* a *šprušel*. Rodová varianta *šprusle* n. se dokládá především z Litomyšlska. Na sever od Vsetína bylo zachyceno slovo *špruchel* m. s rodovou variantou *špruchle* f.

Dále se výrazně vyděluje vých. část zkoumaného území, kde byl zaznamenán výraz *štebel* m. (Opavsko, Hlučínsko) a jeho hláskové obměny *tebel* (Ostravsko, Frýdecko) a *ščebel* (již. Těšínsko, Frenštátsko a úzký pruh podél mor.-sloven. hranice).

Ve městech, zejména pohraničních, se uplatňuje pojmenování shodné se spisovným vyjádřením *příčka*.

4 Takřka všechny nář. výrazy vznikly adaptací různých něm. pojmenování.

příčel Jg Beroun, SSJČ m. i f., SSJ *priečel* — K *příčit*, to od příslovce *příč*.
příčka Jg též *příček* m., SSJČ, SSJ *priečka* — Viz příčel.
přísel m. SSJČ m. i f., říd. — Kontaminací výrazu přejatého z něm. a domácích výrazů se základem *příč-*.
přísle f. jen nář.; SSJČ říd. *přísel*
sprušel m. jen nář.; SSJ nář. *sprušeľ* i *spružeľ*
sprušle f. Kt *spružla*, SSJČ zast. ob.
ščebel m. jen nář.; Jg *štěbel*, Kt *ščebl* Novojičínsko, Bš, SSJ *štebeľ*, nář. též *stebeľ*, pol. *szczebel* — Hlásková varianta výrazu *štebel*.
šprle f. jen nář.; Jg n. (SSJČ nář. též n., Bš *šprla* — u obou ‚laťka‘)
šprsel m. jen nář.; Kt
šprsle f. jen nář.
špršel m. jen nář.
špruchel m. jen nář.; Bš Novojičínsko
špruchle f. jen nář.; Jg, SSJČ říd. — u obou *špruha*, Kt *špruchla*
šprusel m. SSJČ zast. ob.
šprusle f. jen nář.; SSJ nář. *šprusľa*
šprusle n. jen nář.
šprušel m. jen nář.; Kt
šprušle f. SSJČ zast. ob.
šprycl m. SSJČ zast. ob.
šprycle f. jen nář.
špryncl m. jen nář.

šprynclе f. jen nář.; Jg
šprynclе n. jen nář.
šprynec jen nář.
šprysel m. Jg cizí *šprejsel* a *šprysl*, SSJČ zast. ob. též *šprysl*
šprysle f., **šprysle** n. jen nář.
štebel m. jen nář.; Bš
tebel m. jen nář. — Hlásková varianta výrazu *štebel*.

5 přísel *m.* Ru 4 — přisel *m.* Ru 3 — šprusel *m.* Po 1 — šprusle *n.* Ju 2 — šprušla Ju 6 — šprinclik Ju 1 — špricle Ju 5 — ščebl *m.* Ju 7 — přícl Ru 2 — přusle *n.* Ju 2 — přuslik Ju 2 — kulík Ru 2

6 OLA 972, ALE 413

7 S dotazníkovou položkou kulatá příčka u žebříku (1159) souvisí položka kulatá příčka v žebřinách (721). Ta však není mapována vzhledem k tomu, že pro obě reálie byla zachycena vesměs tatáž nář. pojmenování.

Na velkém území v oblasti stř. nář. zhruba po linii Benešov–Kolín a na přilehlém Příbramsku a dále mezi Novým Městem na Moravě, Třebíčí a Boskovicemi uvedená reálie neexistuje (jsou zde používány jen ploché příčky v žebřinách, viz mapa III-122), a proto zde pro ni nebylo zaznamenáno nář. označení.

Atlasy: AJS 28, AJPP 133 a, AJK 73:2

Ir

124 líšeň (722) — *mapa s. 299*

1 M líšeň f. (líseň 409, lúšeň 507) — lišeň
líšňe f. (líšňe n. 238, 247, lísňe f. 421) — lišňe (lisňe 313) — lešňe — lušňe (též 823, łu- 707, 711, 755, lú- 737, 747) — lučňa (též ločňa 663)
lišňisko (lí- 510) — lušnisko (łu- 678)
S lefča 755

2 Byla zjišťována nář. pojmenování líšně, tj. vzpěry podpírající boky vozu o nápravy. Žebřinový vůz míval dvě přední a dvě zadní líšně. Přední líšeň se skládala z dřevěné tyče a oka ‚železného kruhu', jímž se navlékala na osu. Zadní líšeň tvořila dřevěná tyč a čep ‚železný konec líšně zastrčený v ose'.

Vedle slovotvorného rozdílu (*líšeň* × *líšnisko*) se v získaném materiálu projevily ve větší míře rozdíly morfologické (*líšeň* × *líšně*) a hláskové (*líšně* × *lišně* × *lušně* × *lučně*).

Pojmenování s dlouhou samohláskou v základu (*líšeň*, *líšně*) mají na zkoumaném území jiný rozsah než na mapě PRO A1bd, neboť se jedná o délku sekundární. Z těchto důvodů jsou obě varianty (*lí-*, *li-*) mapovány.

Výzkum nepřinesl informace o eventuálních rozdílech v pojmenování přední a zadní líšně, ani o případném terminologickém odlišení dřevěné a kovové součásti líšně (viz oddíl 4).

Ve městech výzkum prováděn nebyl.

3 Nejzávažnější protiklad je morfologický; je tvořen dvojicí forem *líšeň* × *líšně* (na Moravě nejčastěji v podobě *lušňa*, s neprovedením přehlásky *'a* > *ě*, viz mapa PRO E6a *'u* > *i*).

Původnější podoby *líšně*, *lušně* zůstaly uchovány v okrajových oblastech Čech, na většině Moravy a ve Slezsku.

V svč. nář. (kromě jejich východní části), na přilehlém Roudnicku a Mělnicku převládá varianta *lišně* (vedle výrazně menšinové *líšně*). Druhý rozsáhlý areál vytvářejí obě uvedené podoby v záp. polovině jzč. nářečí a na již. okraji Čech (*li-* v záp. části tohoto areálu a odděleně na Doudlebsku). Domažlický úsek se vyděluje hláskovou variantou *lešně*. Pro větší část Moravy a pro Slezsko je charakteristická podoba *lušně* (v opavské nář. skupině *lučňa*).

Novější forma *líšeň*, shodná se spisovným jazykem, zaujímá v podstatě střed zkoumaného území: *líšeň* (stř. nářečí a vých. polovina nář. jzč. – kromě jč. okraje); *lišeň* (svč. dialekty, často v dubletě s *lišně*, Roudnicko, Mělnicko a odděleně záp. Morava).

Jediná slovotvorná varianta *lišnisko* byla zjištěna v pruhu mezi Novým Městem na Moravě a Moravským Krumlovem; v podobě *lušnisko* byla zachycena rozptýleně na střední Moravě.

4 **lešně** f. jen nář.; Kt *lešňa*, Kl *lešňa* — Z *lišně*. viz tam; *-e-* < *-i-* patrně na základě širší výslovnosti *-i-*.
levče f. jen nář.; Bš horň., SSJ *lievč* m. (Kl *levča*, *lievč*(*a*) ‚klanice') — Patrně z něm., v návaznosti na slovenské jazykové území.
líšeň, lišeň f. Jg (někdy jen ‚železná násada u líšně'), SSJČ, Kl *lušeň* — Ze stč. *l'ušně* přehláskou *'u* > *i* a příklonem k novějšímu typu píseň. Viz též lušně.
líšně, lišně f. jen nář.; stč. *lišně*, Jg *lišně* (někdy jen ‚železná část líšně') — Z *l'ušně* přehláskou *'u* > *i*, viz lušně.
lišnisko jen nář. (Jg *lišniště* ‚dřevěná část líšně') — Od *lišeň*, *lišně* (viz tam) specifikační příponou *-isko*.
lučně f. jen nář. — Nepravidelná hlásková obměna podoby *lušně*.
lušně f. jen nář.; stč. *l'ušně*, Jg zast. a slc., SSJČ *lušňa* nář., Kl *lušňa*, pol. *lusznia* — Podle Mch asi z něm. (střhn. *liuhse*, jihoněm.

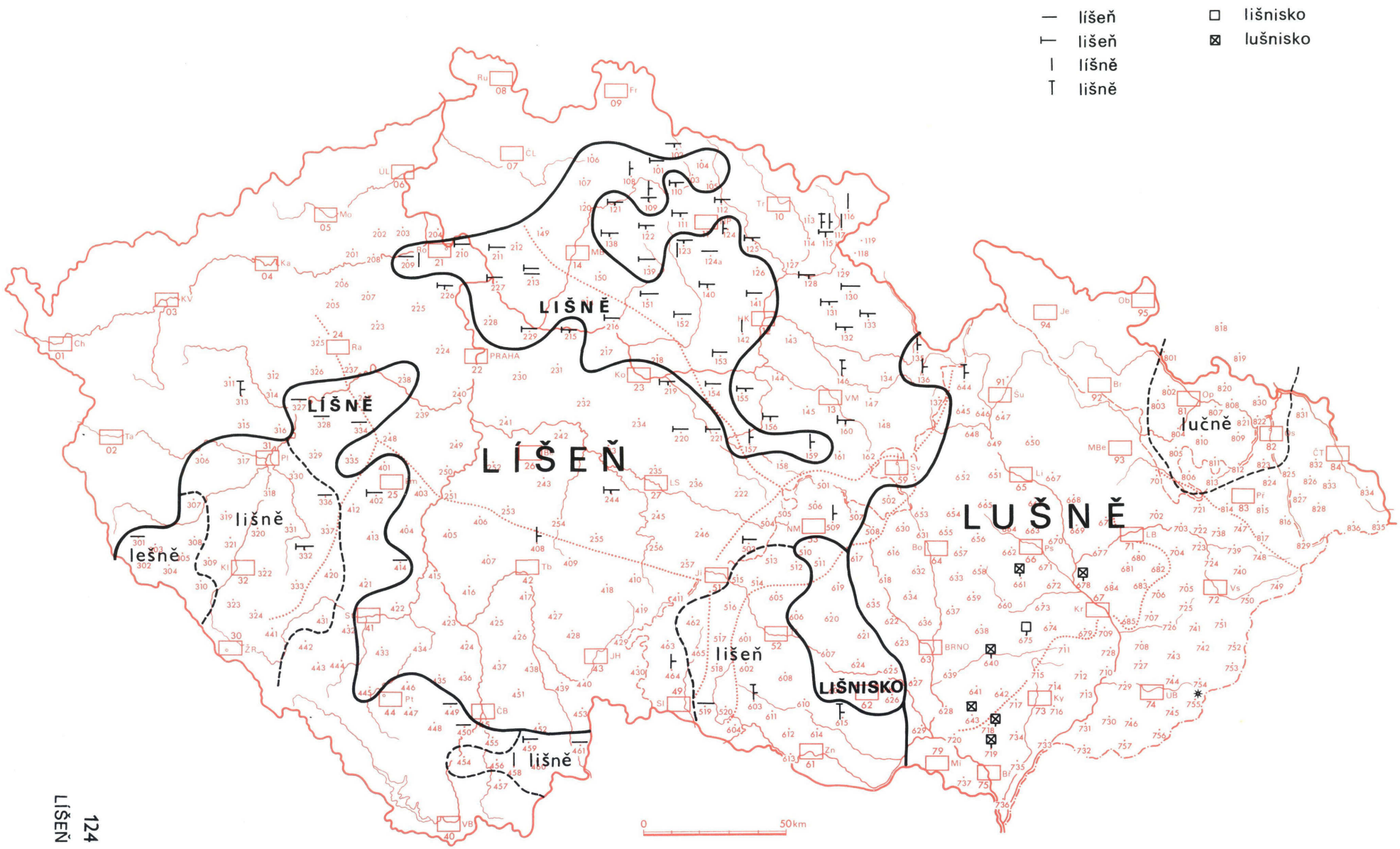
líšeň
lišeň
líšně
lišně
lišnisko
lušnisko
LÍŠNĚ
LÍŠNĚ
LÍŠEŇ
LUŠNĚ
lučně
lešně
lišně
lišeň
LIŠNISKO
lišně
0
50km

Leuchse); *-ň-* vzniklo pod vlivem německých nepřímých pádů.

lušnisko jen nář.; SSJČ nář. (Bš ‚dřevěná část líšně') — Z *lušně* specifikační příponou *-isko*.

5 líšeň *f.* Ju 3 — lišeň *f.* Po 1, Ru 1 — líšňe *f.* Ju 3, 4, Ru 2, 4 — lišňe *f.* Ju 1, 2, 5 — lížňe *f.* Ru 3 — lušňa Ju 6, 7, Ru 5

6 MAGP 34 (přední l.), AJŚ 23 (přední l.), AJPP 129 (přední l.), 130 (zadní l.)

Pl

125 pavuza (723) — *mapa s. 301*

1 M pavuza (pavoza 516, 517, 520) — pavúza (pavóza 612) — paúza 104, 110, 111 (3 slabiky) — pauza 2 slabiky (pauza 3 slabiky) — pouza (póza 512, póze 652, 655, 665) — pabuza (babuza 203)
pavuz m. (pavunz 831) — pavúz — paúz (2 slabiky, 136 f.) — pauz 1 slabika (pauz 2 slabiky) — pouz — palúz
pavuzda (pavúzda 315, 327) — pabuzda 318, 327, 335 (pabúzda 327)
přípuna 832–834
žerď f. (-d 302, 306 m., 307 m.)

2 Byla zjišťována nář. pojmenování pavuzy, tj. silného kmene, který se podélně pokládá a upevňuje na vysoko naloženou fůru sena nebo obilí. Získaný nář. materiál vykázal jen nevýznamné lexikální rozdíly (*pavuza* × *přípona* × *žerď*). Základní pojmenování *pavuza* patří do nejstarší vrstvy české zemědělské terminologie (je doloženo již ze 14. století).

Těžiště nář. diferenciace spočívá jednak v ostře vymezeném rodovém protikladu *pavuza* f. (tak i spisovně) × *pavuz* m., jednak v hláskových obměnách těchto rodových variant, jež vznikaly v důsledku vývoje původně dvojslabičné skupiny *a-u*/*ú* (podrobněji viz oddíl 4). Podobně se vyvíjí tato skupina i ve slově *pavouk*, srov. mapu II-57 pavouk. Počet slabik v pojmenování by bylo možno přesně určit jen v slabikách dlouhých; spojení *a-u* a *au* nelze pouhým sluchem spolehlivě rozlišit, a proto tento rozdíl na mapě neregistrujeme.

Jednoslabičná výslovnost výrazu *pauz* m. převládá v záp. polovině Slezska a je poměrně častá v nářečích vm. (kromě Břeclavska a Kyjovska). Uchování dvojslabičné výslovnosti této skupiny bylo zjištěno na svč. okraji, ve vých. polovině Slezska a ve střední a již. části vm. nářečí (tak i Jg mor.).

Dvojslabičná podoba *pauza* byla zaznamenána v sz. Čechách, v okolí Prahy, na Královéhradecku a Vysokomýtsku. Dvojslabičná výslovnost skupiny *a-u* (*pauza* – 3 slabiky) zůstala uchována místy na szč. a vč. okraji (Jg mor.).

3 K celoúzemnímu pojmenování *pavuza*, obměňovanému hláskoslovně a morfologicky, přistupují označení *žerď* (zč. okraj) a *přípona* (Těšínsko, Jablunkovsko). Oba sporadické výrazy se vyskytují zpravidla dubletně s názvem *pavuza* (*pauz*).

Pojmenování rodu ženského jsou soustředěna do Čech a na větší západní část Moravy (kromě svč. okraje, přilehlého Zábřežska a Litovelska). Nejrozsáhlejší areály tvoří hláskové varianty *pabuza* (oblast jzč. nář., záp. a již. část nář. střč.) a *pouza* (vých. část střč. nář., na ni navazující oblast dialektů svč. a větší část nář. střm.). Ostatní feminina jsou rozšířena méně. Pojmenování *pavuza* se pravidelněji vyskytuje na celém zč. okraji a odděleně na jz. Moravě, v Podještědí, v Podkrkonoší a nesoustavně na Litomyšlsku též v podobě *pavúza*; *pauza* se nachází v sz. Čechách a v areálu zahrnujícím Královéhradecko, Vysokomýtsko, Litomyšlsko. Na zč. okraji byl zaznamenán nář. ekvivalent *pavuzda* (ojediněle *pabuzda*).

Názvy mužského rodu se vyskytují na území zaujímajícím svč. okraj, východní polovinu Moravy s přilehlým Zábřežskem a Litovelskem a Slezsko. Maskulina se podobně jako feminina různí hláskoslovně. Ve střední části tohoto areálu (jedná se zhruba o vých. polovinu střední Moravy) slouží k označení sledované reálie jako jediný nář. ekvivalent podoba *pouz*, zatímco pro okraj svč. nář. je typický výskyt několika hláskových variant (*pavúz*, *pavuz*, *pauz*, *paúz*). Tyto varianty tvoří v některých případech dublety. Podobná situace je ve vm. nářečích a na přilehlém Frenštátsku. Na tomto území se vyskytuje téměř stejný repertoár hláskových variant, ale s jinou mírou využití (nejčastěji *pauz*, popř. *paúz*, ojediněle *pavúz*). Koexistence několika hláskových variant na určitém území je v tomto případě umožněna především skutečností, že jsou si tyto varianty z hlediska fonetického velmi blízké. Ve Slezsku převládá podoba *pauz*; pouze v jeho stř. a vých. části byla zaznamenána (místy i nedubletně) hlásková varianta *palúz*.

4 Vývoj původně dvojslabičné skupiny *a-u* byl též sledován na mapě II-57 pavouk, srov. tam.

Pojmenování se základem *pavuz-* (různě hláskově obměněným) vycházejí z psl. výrazu **pa-ǫzъ* (od kořene, který je ve slově *vázat*). Uchováním původní dvojslabičné skupiny *a-u*/*ú* < *ǫ* vznikly podoby *pauz*, *paúz* (na mapě nebyla odlišována dvouslabičná varianta od jedno-

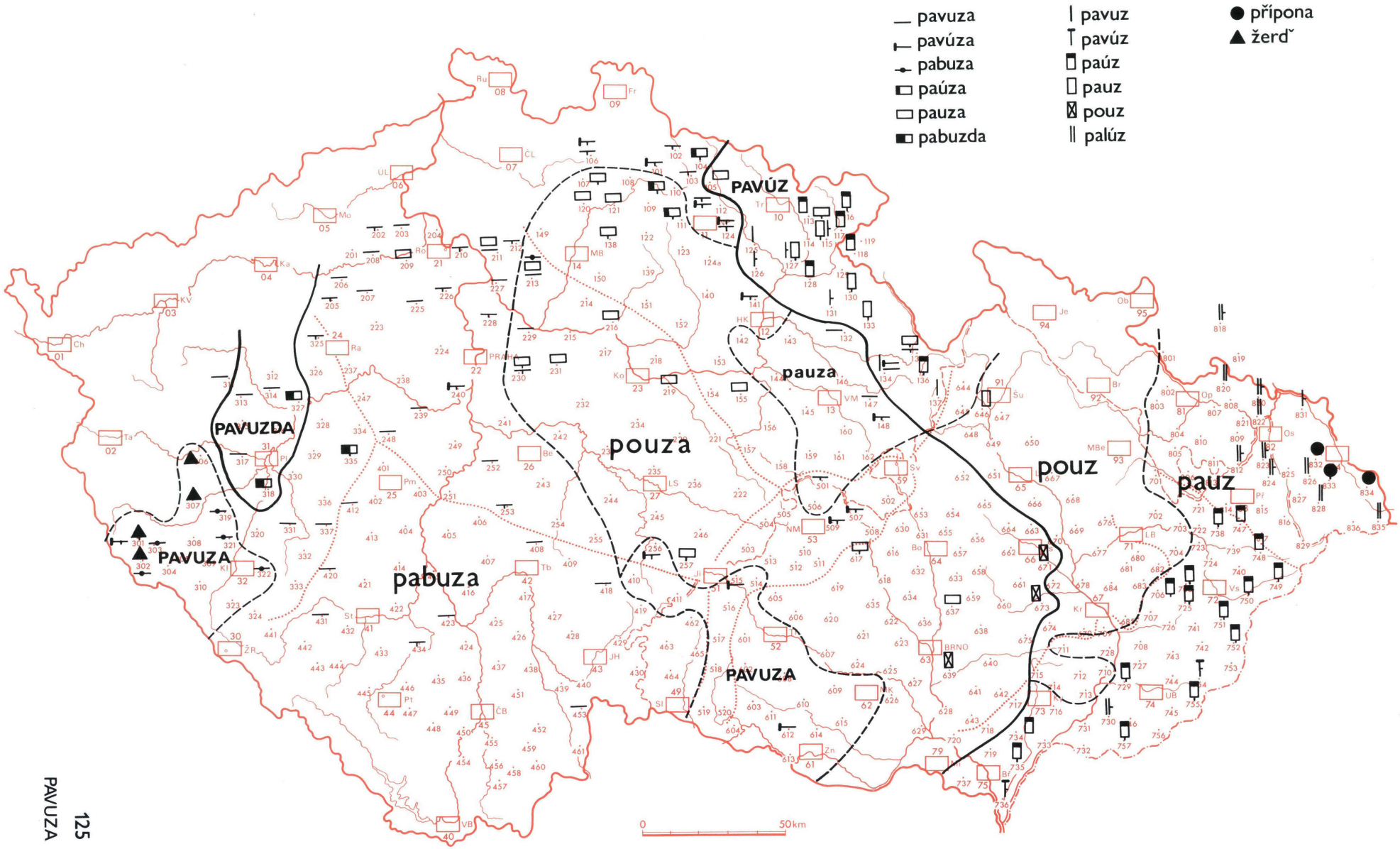
pavuza
pavúza
pabuza
paúza
pauza
pabuzda
pavuz
pavúz
paúz
pauz
pouz
palúz
přípona
žerď
PAVÚZ
PAVUZDA
PAVUZA
pauza
pouza
pouz
pauz
pabuza
PAVUZA
0
50km

slabičné). Do *pa-ǫzъ* mohlo být vloženo hiátové *v*, jež ve výslovnosti často splývalo s etymologickým bilabiálním *w* a vyvíjelo se pak spolu s ním; častěji se měnilo ve v retozubné (*pavúz, pavuz*), řidčeji v *b* (*pabuza*).

pabuza jen nář.; Jg *pabůza, pabůzna* — Z *pavuza*, viz tam.

pabuzda jen nář. — Z *pabuza* a *pavuzda*, viz tam.

palúz m. jen nář.; Kt — Z *pavúz*; ztotožněním hiátového *u̯* ve slově *pavúz* s *ł* na základě blízké výslovnosti obou souhlásek v části Slezska.

pauz m. jen nář.; Kt — Z původní dvojslabičné skupiny *a-u* (*pa-uz*) vznikla dvojhláska *au*.

paúz m. jen nář. — Viz pauz.

pauza SSJČ obl. — Z trojslabičné podoby *pa-u-za* (*a-u* > *au*), ta z dvojslabičné formy *pa-uz* změnou rodu a příklonem ke vzoru žena. Změna rodu a přechod k a-kmenům byly asi zprostředkovány shodným nom. pl. obou deklinačních typů.

paúza jen nář. — Z dvojslabičné podoby *paúz* změnou rodu a příklonem k vzoru žena.

pavuz m. jen nář.; Jg, SSJČ nář., pol. *pawąz, pawęz*.

pavúz m. jen nář.; Jg, SSJ.

pavuza stč., Jg, SSJČ, SSJ nář. — Z *pavuz* změnou rodu a příklonem k vzoru žena.

pavúza jen nář. — Z *pavúz* změnou rodu a příklonem k vzoru žena.

pavuzda jen nář. — Z *pavuza* (viz tam), patrně pod vlivem slova *uzda*.

pouz m. jen nář. — Z *pauz*, viz tam. Dvojhláska *au* < *a-u*/*ú* se v určitých nář. úsecích vyvíjela stejně jako střídnice za stč. *ú*. Diftongizací *ú* totiž vznikla nejdříve dvojhláska s předním komponentem, který se ve výslovnosti blížil *a*; teprve později se foneticky ztotožnil s *o* a celý diftong se změnil v *ou*. Proto mohla dvojhláska *au* < *a-u*/*ú* splynout se střídnicí za *ú* a s ní se vyvíjet dále. Hláskové varianty *póz*(*a*), *púz*(*a*) mají v podstatě stejný rozsah jako slova s *ó* < *ou* < *ú*, srov. mapy PRO D1ab, 3a: *pauz*(*a*) > *pouz*(*a*) > *póz*(*a*) nebo *púz*(*a*).

pouza jen nář. — Z *pauza*, viz tam a srov. pouz.

přípona v sledovaném významu jen nář. (Jg, SSJČ, pol. *przypon* ‚věc k něčemu připojená') — Specifikací výrazu *přípona* ‚co se připíná, připevňuje'.

žerď f. v sledovaném významu jen nář.; Kt, SSJČ nář., SSJ *žrď* (stč. též *žrd*, *žerd*, všechny ‚tyč, bidlo, lať', Jg ‚tyčka, bidlo', pol. *żerdź*, hluž. *žerdź* ‚tyč'). — Specifikací.

5 pauza (3 slabiky) Ju 3, 4 — pauza Ju 1–3 — pouza Ju 3, Ru 1 — póza Ju 6 — pavuza Ru 2 — pabuza Ru 2, 3 — pawuz Po 1 — pauz (2 slabiky) Ju 7

6 ASJ IV 164:24b, AJŚ 31, AJK 46:1, SSA 4.95, OLA 824.

Pl

126 provaz na utažení pavuzy (724) — *mapa s. 303*

1 M pavuzňík (pavúz- 114, 507, 515, 645, 754) — pauzňík 2 slabiky (pauzňík 3 slabiky, paúzňík 705, 747, 751, 752) — pabuzňík (babuzňik 203) — paluzňik (pałuźňik 818, 830) — pouzňík
pauzovňik 3 slabiky (pauzovňik 4 slabiky) — pouzovňík
pavuzák (pavúzák 105, pavuzďák 312, pavyńźok 831) — pauzák 2 slabiky (pauzák 3 slabiky) — pabuzák 206, 247, 326, 427 — pouzák
pauzňák 2 slabiky (pauzňák 3 slabiky, paúzňák 3 slabiky 113, 725, 729) — paluzňák — pouzňák
pouzovák (pouzovják 710)
pouzovňák
pavuzní provaz 756 (pózový p. 678, pauzní p. 741, 756, pauzovací p. 735)
senej provaz (seňí p. 324, 441)
seňák
vozicí provaz (vozící p. 301, vozní p. 333)
vazák
táhlo
tahoun
outah 245
utahovák — utahuvák
utahák
utahač 423, 424 (utahovač 423)
přítahák (při- 461)
lano
lana f. (pózovaci lana 649)

N provaz na pavuzu, pavuzňi řeťez 106, štranek 714, 717, 755, štraňek 642, 643

2 Byla zjišťována nář. pojmenování silného provazu, kterým se zezadu, výjimečně i zepředu upevňuje na naloženou fůru sena nebo obilí pavuza (o ní viz mapu III-125 pavuza). Vpředu často plnil stejnou funkci řetěz. Tyto věcné rozdíly většinou terminologicky vyjádřeny nebyly. K označení řetězu sloužilo buď popisné pojmenování typu *řetěz na pavuzu*, *pavuzní řetěz*, nebo termíny určené primárně k označení provazu.

V získaném nář. materiálu se projevily četné diference lexikální, slovotvorné (např. *pauzník* × *pauzovník* × *pauzák* × *pauzňák*) i hláskové (např. *pavuzník* × *pauzník* × *pabuzník* × *paluzník*). V menší míře byly zaznamenány rozdíly morfologické (*lano* n. × *lana* f.) a rozdíly v typu pojmenování (*senný provaz* × *seňák*). Doklady

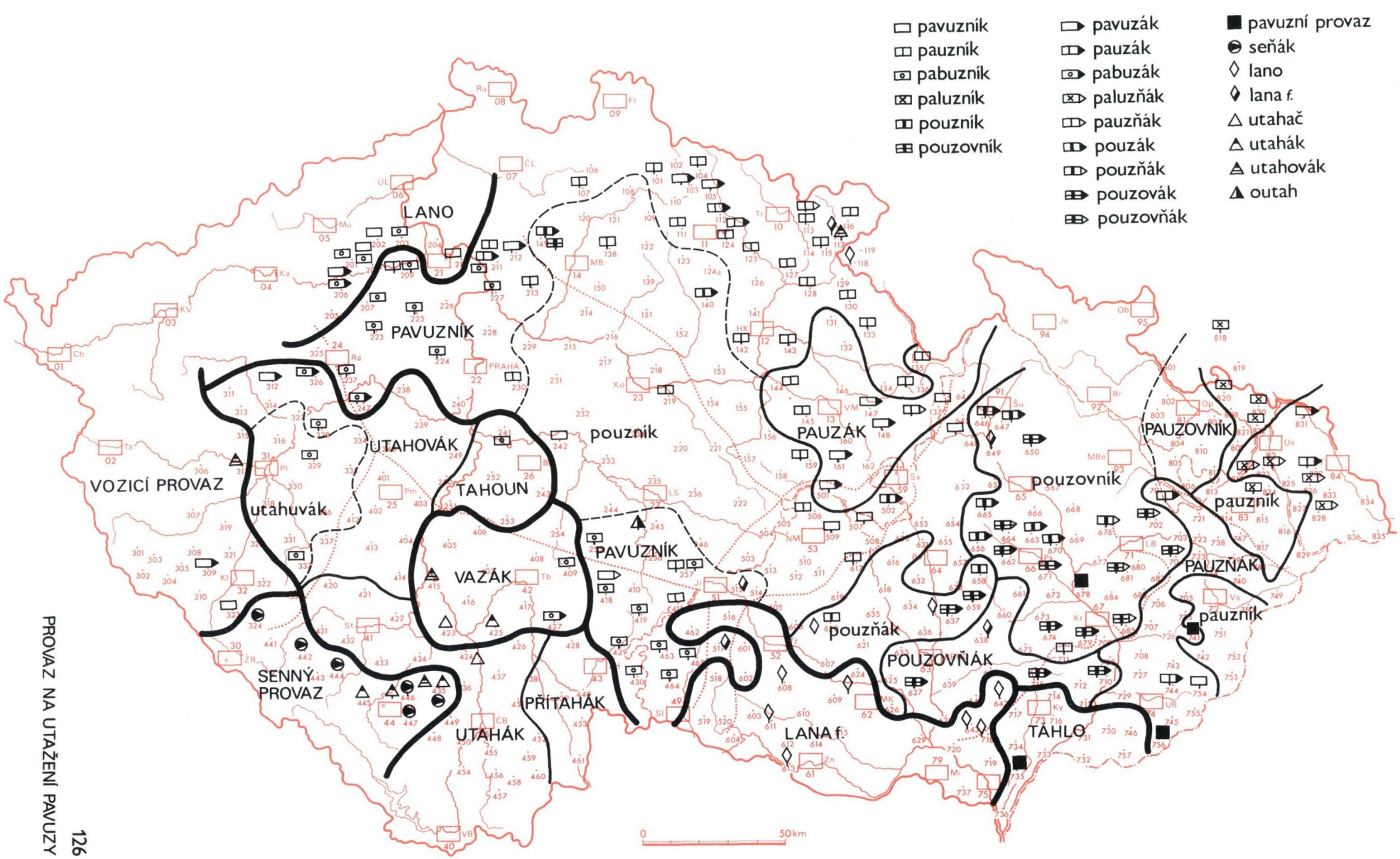
pavuzník
pauzník
pabuzník
paluzník
pouzník
pouzovník
pavuzák
pauzák
pabuzák
paluzňák
pauzňák
pouzák
pouzňák
pouzovák
pouzovňák
pavuzní provaz
seňák
lano
lana f.
utahač
utahák
utahovák
outah
LANO
PAVUZNÍK
UTAHOVÁK
TAHOUN
pouzník
PAUZÁK
POUZOVNÍK
pouzovník
pauznik
PAUZNÁK
pauznik
VOZICÍ PROVAZ
utahuvák
PAVUZNÍK
VAZÁK
pouzňák
POUZOVŇÁK
SENNÝ PROVAZ
PŘÍTAHÁK
UTAHÁK
LANA f.
TÁHLO
0
50km

typu *pauzník* jsou zpravidla dvojslabičné, ojediněle i trojslabičné. Protože zápisy v tomto směru nejsou vždy spolehlivé nebo vůbec otázku počtu slabik ignorují, slabičnost příslušných výrazů na mapě nesledujeme.

Z hlediska motivačního lze zjištěné nář. termíny rozdělit do tří velkých skupin: První z nich představují názvy s obecným významem ‚provaz, lano, řetěz', jež byly na určitém území k označení sledované reálie specifikovány (*lano*). Do druhé patří výrazy odvozené od názvu předmětu, např. *pavuza*, k němuž se vztahuje činnost, jíž sledovaná reálie slouží (*pavuzník* apod.). Názvy třetí skupiny jsou motivovány funkcí provazu: *přítahák, tahoun, táhlo, utahák*.

Na základě dvou z těchto motivačních zdrojů jsou utvářena dvouslovná popisná pojmenování typu *pavuzní/paúzovací provaz*; jejich první část představuje buď adjektivum desubstantivní (*pauzní, senný, vozní* – srov. skupinu 2), nebo deverbativní (*paúzovací, vozicí*, srov. skupinu 3), druhou tvoří substantivum *provaz* (ve svém obecném významu). Uvedená popisná pojmenování jsou teoreticky možná na celém zkoumaném území (podobně jako synonymní předložkové výrazy – *provaz na pavuzu*), terminologické povahy však nabývají jen zřídka (*vozicí provaz, vozní provaz, senný provaz*). Častěji slouží jen jako fundující základ pro univerbizované výrazy se suf. *-ák* (*pavuzák, pauzňák*). U méně frekventovaných formací se suf. *-ák*, jejichž fundující sousloví jen předpokládáme, není vyloučen přímý vliv formy výrazů v dané oblasti nejužívanějších.

Ojedinělá označení jako *vozní provaz, outah, utahač* mapujeme, protože je KLA dokládá z příslušných mikroareálů pravidelně. Tato anketa poskytla ještě další sporadická pojmenování *potahlo* (jz. Čechy) a *poutahlo* (široké okolí Prahy), naším výzkumem nedoložená.

Ve městech nebyl výzkum prováděn.

3 Na většině zkoumaného území jsou rozšířeny výrazy se základem *pavuz-* (různě hláskově obměněným). Pouze pro oblast jzč. nář. (s přesahem až k Benešovu a Praze), pro szč. okraj, jz., již. Moravu a vých. Slezsko jsou charakteristické jiné lexémy. V oblasti mezi Rakovníkem, Plzní, Příbramí a Benešovem tvoří rozsáhlý areál pojmenování *utahovák, utahuvák*, v již. části jzč. nář. slovotvorná varianta *utahák*. Na tento rozsáhlý areál se základem *-tah-* navazuje na Benešovsku menší oblast výrazu *tahoun* a na jvč. okraji areál výrazu *přítahák*. Odděleně na již. Moravě byla zachycena slovotvorná varianta *táhlo*. Obdobně motivované pojmenování *vazák* se vyskytuje v Čechách na Táborsku a Písecku.

Nář. ekvivalent *lano* byl zachycen (vždy v dubletě) na szč. okraji, řídce na již. a jz. Moravě, ojediněle i jinde; ve formě *lana* f. tvoří areál na již. a jz. Moravě. Dvouslovná popisná pojmenování jsou charakteristická pro zč. okraj (*vozicí provaz*) a jzč. okraj (*senný provaz*). Univerbizovaná podoba *seňák* se vyskytuje podél sev. hranice areálu výrazu *senný provaz*.

V rámci pojmenování se základem *pavuz-* tvoří výrazný areál jen podoba *pouzník* (větší část střč. nář. s přilehlým pásem nář. svč. a s přesahy na záp. a sz. Moravu). Ostatní slovotvorné a hláskové varianty nevytvářejí ostře vymezené areály. Jednotlivé varianty jsou si blízké, a proto se mohou vyskytovat dubletně nebo se volně střídat v menších areálech. Forma *pavuzník* byla nejčastěji zjištěna na velké části svč. nář. (v dubletě s hláskovou variantou *pauzník*), v záp. části střč. nář., v jv. Čechách a na jz. Moravě (často vedle varianty *pabuzník*, ojediněle vedle podoby *pauzník*). Další hlásková varianta *paluzník* je typická pro Hlučínsko. Podoba *pauzník* je doložena z části Valašska, Frenštátska a Hlučínska. Ve vých. polovině střm. nář. byla zjištěna varianta *pouzovník*, v opavské nář. skupině *pauzovník*. Formace se suf. *-ák* byly v Čechách zachyceny jen ojediněle na okrajích (*pavuzák, pabuzák, pauzák*); poněkud častější jsou ve vých. Čechách (*pauzák, pavuzák*). Na Moravě a ve Slezsku však tvoří menší areály: *pouzňák* – záp. od Boskovic a Brna; *pouzovňák, pouzovák* – zejména širší Brněnsko, Kroměřížsko a Prostějovsko; *pouzák* – rozptýleně na střední Moravě – zároveň s formami *pouzňák, pouzovňák, pouzovák*; *pauzňák* – sev. a střední část vm. nář. a vých. okraj Slezska; *paluzňák* – Frýdecko.

4 Fundujícím nář. výrazům *pabuza, paluz, pauz*(*a*), *pouz*(*a*) je věnována pozornost v komentáři k mapě III-125 pavuza.

lana f. jen nář. (stč. i Jg mor. ‚lano, provaz') — Adaptací výrazu přejatého z něm. (střhn. *lanne* ‚řetěz').

lano n. v sledovaném významu jen nář. (Jg, SSJČ, SSJ, ve všech obecně ‚lano') — Viz lana. Přechod k neutru je podle Mch nejasný, ale je možné, že forma *lana* začala být pokládána za nom. pl. neuter; k němu pak byl dotvořen nom. sg. *lano*.

outah jen nář. (Jg „náčiní, jímž se řetěz vozu utahuje") — Od *utáhnout*.

pabuzák jen nář. — Patrně univerbizací předpokládaného nář. dvouslovného pojmenování *pabuzní provaz*.

pabuzník jen nář. — Viz pabuzák.

paluzňák jen nář. — Patrně univerbizací předpokládaného nář. dvouslovného pojmenování *paluzní provaz*.

paluzník jen nář.; Kt — Viz paluzňák.

pauzák jen nář. — Univerbizací nář. dvouslovného pojmenování *pauzní provaz*.

pauzňák jen nář. — Viz pauzák.

pauzník jen nář.; Kt — Viz pauzák.

pauzovník jen nář. — Od *pauzovat* ‚utahovat pavuzou náklad na voze'; vyloučena není ani paralelní motivace k substantivu *pauz*(*a*).

pavuzák jen nář.; Kt — Univerbizací dvouslovného pojmenování *pavuzní provaz* (Jg adj. *pavuzný*).

pavuzní provaz jako sousloví jen nář.; Jg *pavuzný provaz* — Popisné pojmenování.

pavuzník Jg, SSJČ, SSJ *pavúznik* — Viz pavuzák.

pouzák jen nář. — Patrně univerbizací předpokládaného nář. dvouslovného pojmenování *pouzní provaz*.

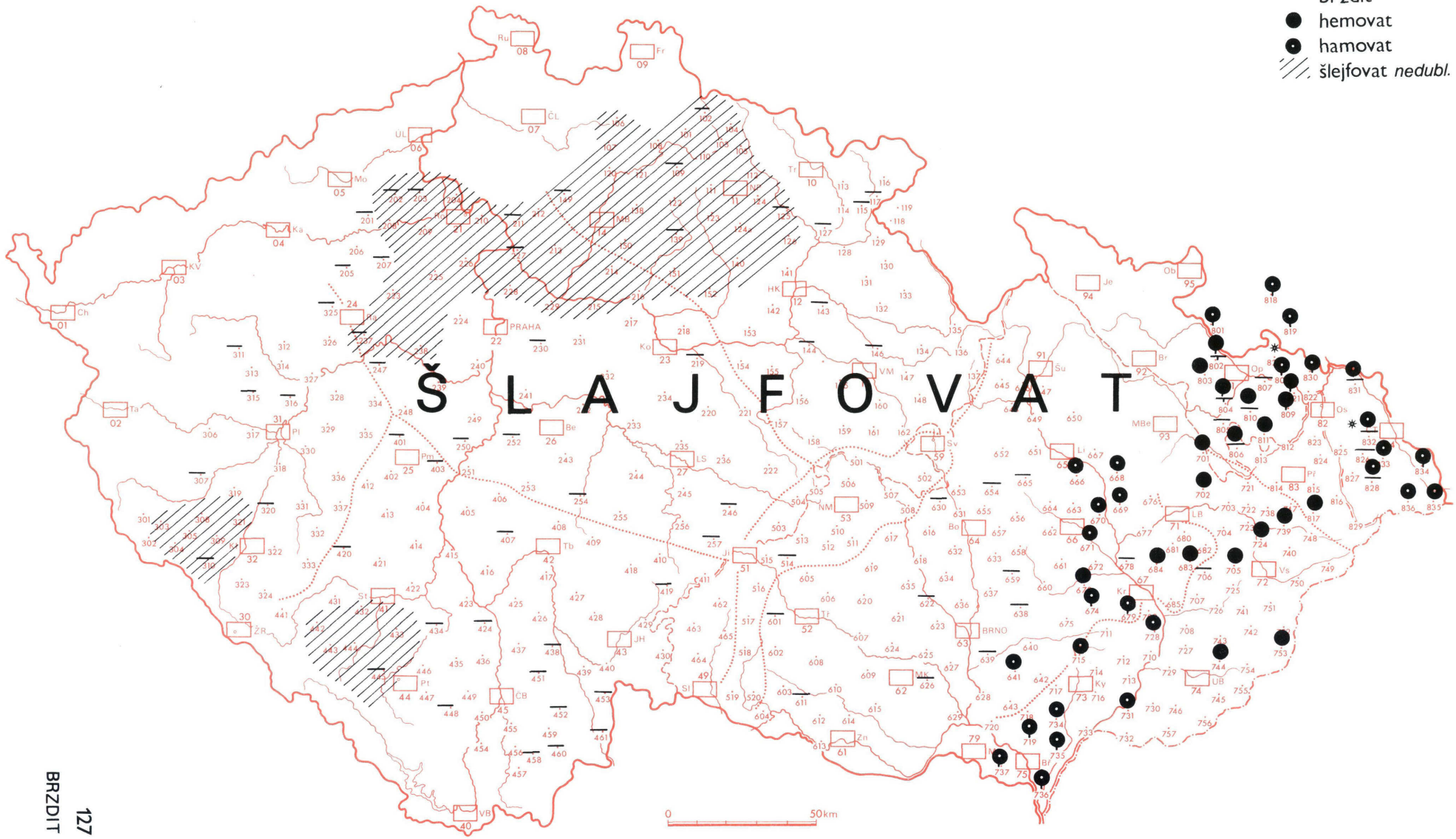
brzdit
hemovat
hamovat
šlejfovat *nedubl.*
ŠLAJFOVAT
PRAHA
BRNO
0
50km

pouzňák jen nář. — Viz pouzák.
pouzník jen nář.; Kt *po-uzník* — Viz pouzák.
pouzovák jen nář. — Od *pouzovat* (Kt ‚přivázat pavuzníkem náklad na voze‘). Není vyloučena ani univerbizace dvouslovného pojmenování *pouzový provaz* (KLA dokládá toto spojení z Kroměřížska).
pouzovňák jen nář. — Lze předpokládat univerbizaci dvouslovného pojmenování *pouzovní provaz* (tak KLA z Kroměřížska).
pouzovník jen nář. — Od *pouzovat* ‚pavuzou přitahovat fůru‘; není vyloučena paralelní motivace k nář. substantivu *pouz*(*a*), srov. pauzovník.
přítahák jen nář. — Od *přitahovat*.
seňák jen nář. — Univerbizací sousloví *senný provaz*, viz tam.
senný provaz jako sousloví jen nář. (stč. *sěnný*, *senný*, Jg a SSJČ *senný*) — Popisné pojmenování.
táhlo v sledovaném významu jen nář.; Jg „řetěz, který stahuje fasuněk v prostředku, aby se tuze nerozevíral“, Bš *táhlo* — Od *táhnout*.
tahoun v sledovaném významu jen nář. (Jg ‚nástroj, který něco táhne‘) — Od *táhnout*.
utahač jen nář.; Jg *utahovač* — Od *utahovat*.
utahák jen nář.; Kt — Viz utahač.
utahovák v sledovaném významu jen nář.; Jg — Viz utahač.
utahuvák jen nář. — Od nář. *utahuvat*.
vazák jen nář.; Jg — Od *vázat*.
vozicí provaz jako sousloví jen nář. — Popisné pojmenování; adj. část sousloví je utvořena od slovesa *vozit*. (Při utahování jezdil provaz po pavuze.)

5 pauzňík Ju 7 — pauzňik Ju 1–3 — pouzňik Ju 1, 3 — pauzňák Ju 2 — utahuvák Ru 3 — provaz Ru 4, 5 — lana Ju 6 — pajvan Ju 5, 6 — mandelňik Po 1 — kruťák Ru 4 — žiga Ru 4

6 —

Pl

127 brzdit (712) — *mapa s. 305*

1 M brzďit (brzďet 611, 626)
šlajfovat (šláf- 162, šlajz- 684, šlajs- 732, šlajch- 712) — šlejfovat (též 733)
hemovat — hamovat (hamlovat 737)
S bremzovat 820 (-dz- 832)

2 Zjišťovaly se nář. ekvivalenty spis. výrazu *brzdit* (v kontextu brzdit selský vůz). Vedle lexikálních rozdílů byly zjištěny i rozdíly hláskové, a to zejména u sloves přejatých (např. *šlajfovat* × *šlejfovat*, *hemovat* × *hamovat*). Na stř. Moravě a ve Slezsku se obou sloves užívá bez významových rozdílů, v oblasti vých. Moravy je mezi oběma výrazy určitá diference: slovesa *šlajfovat* se užívalo v případě, že kola vozu byla brzděna špalíkem, takže se zčásti točila i při brzdění, zatímco *hemovat* znamenalo zabrzdit úplným zastavením kola (např. bylo přivázáno řetězem ke klanici apod., aby se vůbec nemohlo točit). Sloveso *brzdit*, shodné se spisovným jazykem, je nové (základové slovo *brzda* bylo zavedeno v našem významu do češtiny až roku 1853 v Šafaříkově Německo-českém slovníku, viz oddíl 4) a užívá jej hlavně mladá generace. U slovesa *hemovat*/*hamovat* nedošlo v oblasti čes.-pol. nářečí ke změně *h* > *g*. Této změně totiž zpravidla nepodléhají slova přejatá.
Ve městech nebyl nářeční výzkum u této položky uskutečněn.

3 Na téměř celém zkoumaném území se vyskytuje sloveso *šlajfovat* (na jzč. okrajích, v sev. a sz. Čechách v podobě *šlejfovat*). Na vých. polovině Moravy a ve Slezsku přistupuje k tomuto výrazu (často jako dubleta) lexém *hemovat*/*hamovat*. Slovo *hemovat* vytváří souvislejší oblast především v opavském nářečním typu a na Vsetínsku, podoba *hamovat* se soustředěněji objevuje hlavně na Prostějovsku, v dolských dialektech a v čes.-pol. nář. pruhu.

4 **bremzovat** SSJČ slang. — Adaptací něm. *bremsen*. Srov. III-128 brzdicí špalek.
brzdit Kt, SSJČ, SSJ *brzdiť* — Podle Mch prvotní asi psl. **brъzditi* ‚mírniti něčí běh‘ (od toho *brъzda* ‚uzda‘). Viz odd. 2.
hamovat Jg, SSJČ zast. a nář., SSJ *hamovať*, pol. *hamować* — Adaptací z něm. (střhn. *hamen*).
hemovat jen nář.; Jg, Kl *hemovať* — Adaptací něm. *hemmen*.
šlajfovat SSJČ poněk. zast. a ob. — Adaptací něm. *schleifen* ‚brousit, smýkat‘.
šlejfovat Jg, SSJČ poněk. zast. a ob. — Adaptací z něm. (*schleifen*).

5 šlajfovat Ju 2–4, Ru 1, 2, 5 — šlajfovať Ju 7 — šlejfuvat Ru 3 — hemovat Po 1, Ju 2 — hemovať Ju 7 — hamovat Ju 6, Ru 5 — brenzovat Ju 3

6 —

Hb

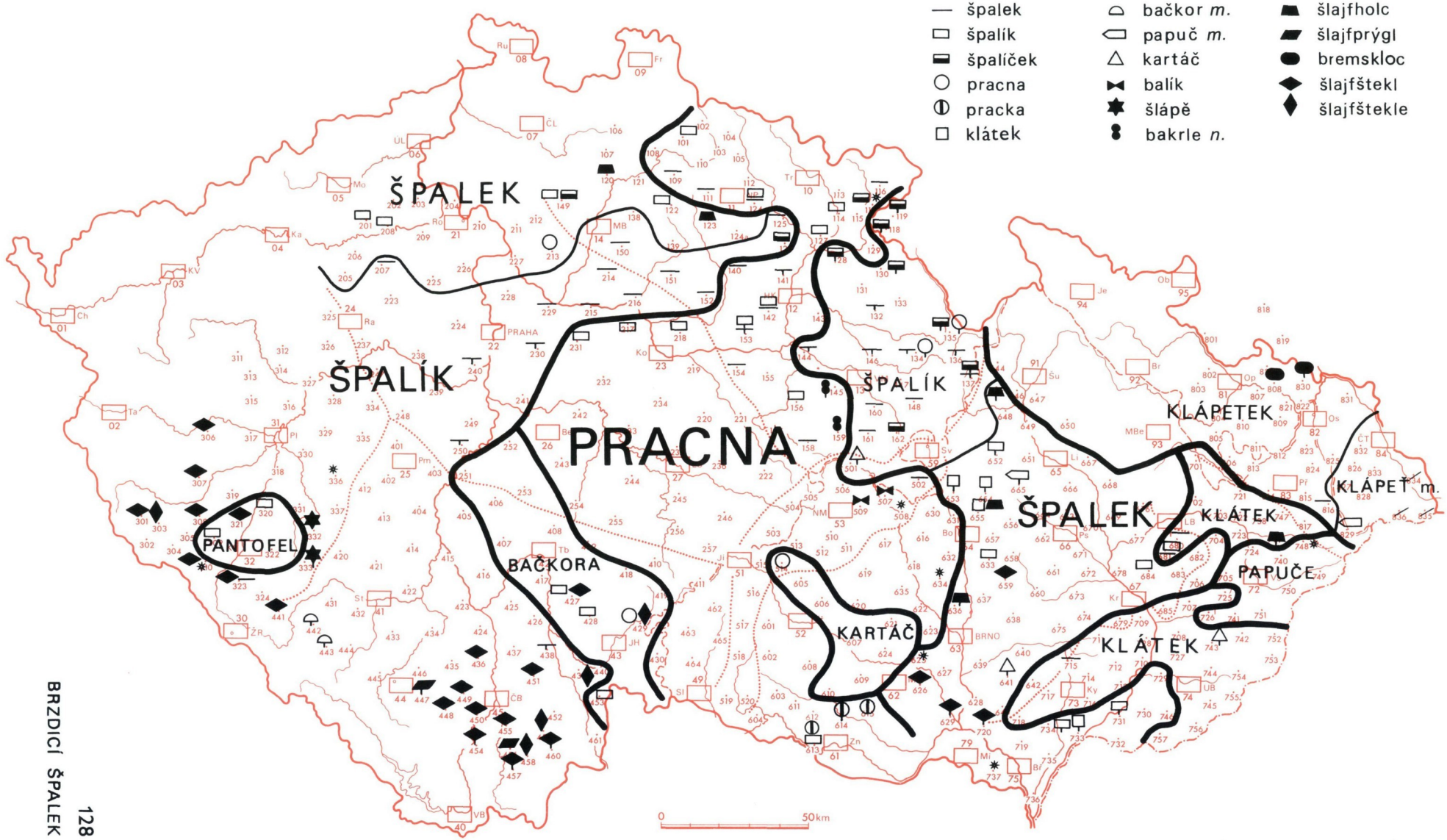
špalek
špalík
špalíček
pracna
pracka
klátek
bačkor m.
papuč m.
kartáč
balík
šlápě
bakrle n.
šlajfholc
šlajfprýgl
bremskloc
šlajfštekl
šlajfštekle
ŠPALEK
ŠPALÍK
PRACNA
ŠPALÍK
ŠPALEK
KLÁPETEK
KLÁPEŤ m.
KLÁTEK
PAPUČE
KLÁTEK
KARTÁČ
BAČKORA
PANTOFEL
0
50km

128 brzdicí špalek (711) — *mapa s. 307*

1 M špal̲ek (č- 106, 107, 109)
špalí̲k
špalí̲ček
pracna (procna 611, 612)
pracka 613–615
kl̲ápec’ m. (též 819, -p’eč 832, 833)
kl̲ápetek (klápi- 646, 647, 650, klápí- 644, kłapetko n. 815)
kl̲átek (kladek 679, šlajfk„átek 701)
bačkora
bačkor m. 442, 443
papuča
papuč m. 665, 829
pantofel
kartáč
balík 507 (balek 509)
šlápje 333 (šlapka 332)
bakrle n. 159 (bagrle 145)
bremskloc 808, 830
šlajfštekl (flajfštekl 427, -štokl 323, -štikl 301, 307, 310, 441, štekl 720)
šlajfštekle f. 303, 429, 440, 459 (štekle 458)
šlajfholc 636, 739 (šlejf- 120, -bolc 655, -hulc 645, holec 123, šlajfolec 123)
šlajfprígl 447, 456

S brusna 117, šlajfpám 310, klapka 336, bapka 508, patka 625, šlajfuc 634, pakla 737, krpec 748

N šlajf/šlejf, šlajfa/šlejfa, bremza 678, 831, ham 662, hem 821, hamulec 818, 831, hamovňík 735, 736, 830, žapka 508, dřevo 136, 437, šlajf-dřevo 302, kloc 637, klocek/krocek 148

2 Zjišťovaly se nář. názvy pro brzdicí špalek (součást brzdicího zařízení venkovského vozu), tj. kratší silnější kus dřeva, který slouží k zpomalení nebo zastavení vozu tím, že se přitlačí na obruč kola. Při nář. výzkumu byly někdy zapsány i výrazy pro brzdu skládající se z jednoho břevna, jímž se při brzdění tlačilo zároveň na obě kola vozu. Tyto výrazy jsme jako neadekvátní z mapování vyřadili. Z mapování jsme vyloučili také pojmenování označující celé zařízení na brzdění (*šlajf*/*šlejf*, *šlajfa*/*šlejfa*, *bremza*, *ham*/*hem*, *hamovník*, *hamulec*). Nář. materiál byl ověřen a doplněn údaji z KLA.

Zpřesňující atributy u výrazů se širším významem *špalek*/*špalík*/*špalíček* a *klátek* vyjádřené adjektivem *šlajfový*/*šlajfovní*, *brzdicí*/*brzdový* nebo předložkovým spojením typu *na šlajf*, *na šlajfu*/*-ě*, *k šlajfu*, *od šlajfu*, *u šlajfu*, *na hamovníku* a *od brzdy* jsme nemapovali, neboť nejsou obligatorní.

Bohatě lexikálně rozrůzněný nář. materiál se dále člení slovotvorně (např. *špalek* × *špalík* × *špalíček*, *klápeť* × *klapetek*) a morfologicky (např. *bačkora* f. × *bačkor* m.). Vedle slov domácího původu je doložena celá řada výrazů přejatých z němčiny (např. *šlajfštekl*, *bremskloc*). V nář. materiále se vyskytují také názvy metaforické (např. *pracna*, *šlápě*, *bačkora*, *papuče*, *pantofel*). Přenášení názvů obuvi (*bačkora*, *pantofel*, *krpec*) má asi základ v tom, že za určitých situací (prudký svah, těžký náklad) se jedno nebo obě kola „obouvala“ do špalíků, takže jen klouzala a drhla o zem. Ukazuje na to *brusna* i něm. *schleifen* ‚brousit‘.

Ve spis. jazyce se užívá označení *špalík*.

3 Velkou část území pokrývají lexémy *špalek*/*špalík* a *pracna*.

Největší územní rozsah má slovo *špalek*; zabírá zhruba záp. část střč. dialektů, přilehlou sev. a vých. část svč. nářečí a celý střed Moravy. Odvozenina *špalík* je rozšířena na většině záp. a již. Čech, na západě střč. oblasti a roztrouseně též v svč. nářečích. Derivát *špalíček* byl zapsán zejména na Náchodsku a Kladsku.

Označení *pracna* vytváří velký areál, který zaujímá vých. oblast stř. Čech, širší Podkrkonoší, Náchodsko, čes.-mor. dialekty a větší část záp. Moravy. V mikroareálu na Znojemsku byla zachycena varianta *pracka*.

Zejména na okrajích zkoumaného teritoria se vyskytuje celá řada pojmenování jiných: na Klatovsku výraz *pantofel*, na záp. okraji Čech a na Českobudějovicku *šlajfštekl*, v pruhu od Benešova k Táboru a Jindřichovu Hradci *bačkora*, na Třebíčsku a Moravskokrumlovsku *kartáč*, ve stř. části vm. nářečí a na jejich sev. okraji *klátek*, na širokém Vsetínsku *papuče*, ve slezských nářečích a na Zábřežsku *klápetek*, na Frýdecku-Místecku a Těšínsku *klápeť* a na Hlučínsku *bremskloc*. Ekvivalent *šlajfholc* se objevuje rozptýleně především ve střm. nářečích.

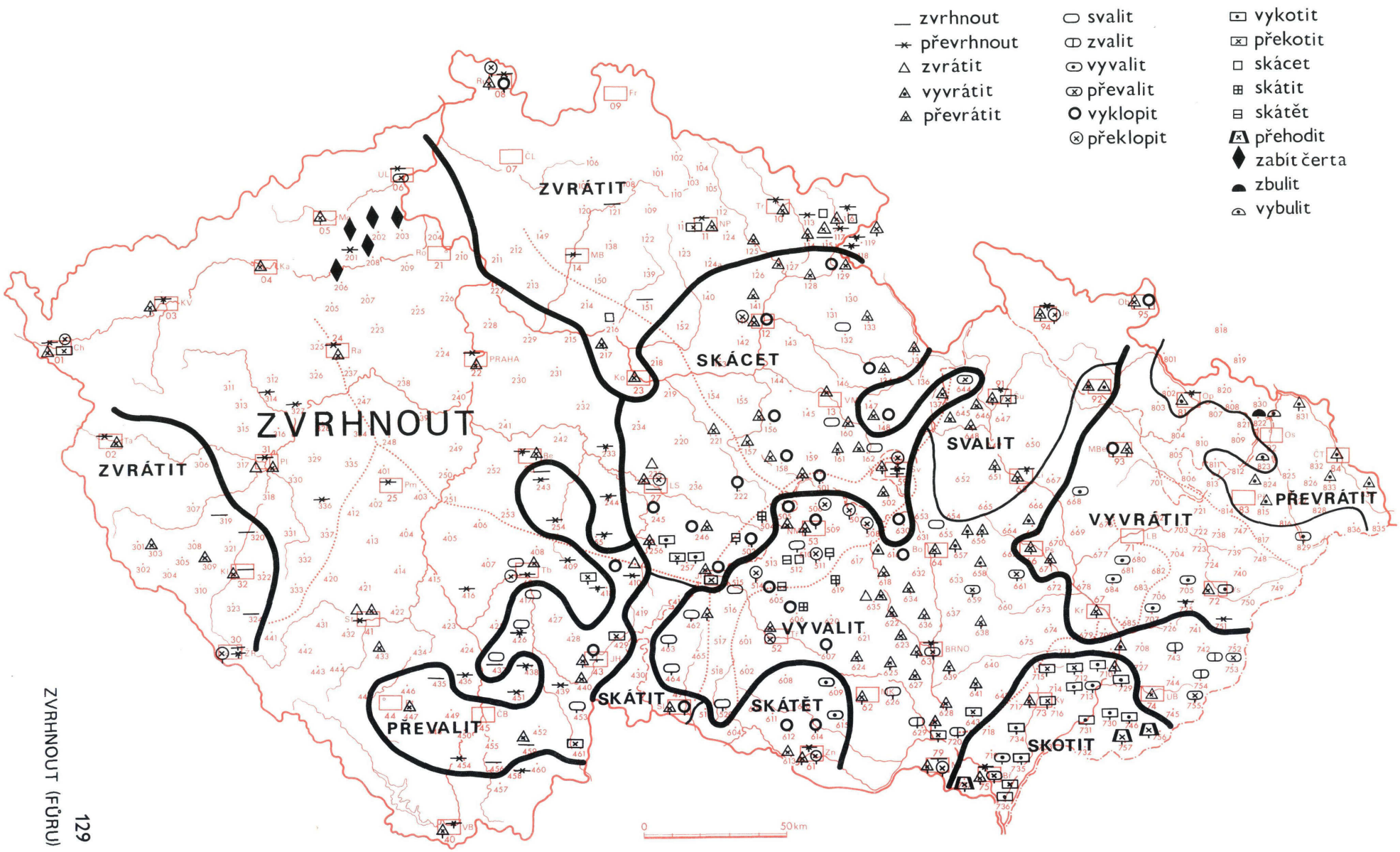
zvrhnout
převrhnout
zvrátit
vyvrátit
převrátit
svalit
zvalit
vyvalit
převalit
vyklopit
překlopit
vykotit
překotit
skácet
skátit
skátět
přehodit
zabít čerta
zbulit
vybulit
ZVRÁTIT
ZVRHNOUT
ZVRÁTIT
SKÁCET
SVALIT
PŘEVRÁTIT
VYVRÁTIT
VYVALIT
SKÁTIT
SKÁTĚT
PŘEVALIT
SKOTIT
0
50km

4 **babka** v sled. významu jen nář. — Přenesením.
bačkor m. jen nář. — Přenesením (SSJČ *bačkor* nář. ‚bačkora‘).
bačkora v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚měkká domácí obuv‘).
bakrle n. jen nář. — Adaptací něm. výrazu (snad souvisí s *Backe* ‚čelist brzdy‘).
balík v sled. významu jen nář. (ALJ ‚silný špalek‘ vm.) — Specifikací nebo přenesením významu ‚balík‘.
bremskloc jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Bremsklotz*).
brusna jen nář. — Od *brousit*, srov. III-127 brzdit.
kartáč v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚náčiní k drhnutí‘).
klapetek jen nář.; Bš též *klapýtek* — Formální dem. od *klapeť*, viz tam.
klapeť m. jen nář. (stč. *klápet* ‚špalek‘, *klápec* ‚kláť‘, Jg *klápet* ‚špalek‘, SSJČ *klapec* obl. ‚kláda, klát‘) — Specifikací, srov. I-213 špalek,
klapka v sled. významu jen nář. — Specifikací (SSJČ ‚něco poklápějícího‘).
klátek v sled. významu jen nář. (stč. i Jg klát ‚špalek‘, SSJČ nář. ‚špalek‘, obl. ‚kláda‘, SSJ *klátik* dem. ‚kus silného stromu‘) — Specifikací, formální dem. od *klát*, srov. I-213 špalek.
krpec v sled. významu jen nář. — Přenesením (*krpec* nář. ‚stará bota‘).
pakle f. jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Backe* ‚čelist brzdy‘).
pantofel v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚lehký domácí střevíc bez opatku‘).
papuč m. v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚teplá obuv‘).
papuče v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚teplá obuv‘).
patka v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ dem. k *pata* ‚zadní část chodidla nohy‘).
pracka v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚tlapa‘).
pracna v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ poněk. zast. ‚tlapa‘), případně adaptací výrazu přejatého z něm. (*Pratze* ‚tlapa‘).
šlajfholc jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schleifholz*).
šlajfpám jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schleifbaum*).
šlajfprýgl jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schleifprügel*).
šlajfštekl, šlajfštekle f. jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schleifstöckel*).
šlajfuc jen. nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schleiffuss*).
šlápě v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ *šlápě* říd. ‚chodidlo‘).
špalek v sled. významu jen nář. (stč., Jg, SSJČ, SSJ *špalok* nář. — u všech ‚kus dřeva‘) — Specifikací, srov. I-213 špalek.
špalíček v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ, SSJ — u všech dem. k *špalík*) — Formální dem. k *špalík*, viz tam.
špalík SSJČ dem. a tech. (Jg, SSJ *špalček* — obě dem. k *špalek*) — Formální dem. k *špalek*.

5 papuč Ju 6 — hemkloc Po 1 — šlajfpám Ru 1 — šlajf Ju 4 — šlejf Ru 3

6 —

Hb

129 zvrhnout (např. fůru) (725) — *mapa s. 309*

1 M zvráťit (zrá- 101, 106–108, 111, 115, 117, 120–122)
vyvráťit (vyvru- 831, 833, 834, 836, 84, vevráťet 657)
převráťit (převru- 832–835, převráťet 613)
zvrhnout (s- 437)
převrhnout
skácet — skáťet
skoťit
skátit
vikoťit
překotit
vyklopit
překlopit
svalit (-et 626) — zvalit
vyvalit (-et 609, 615, 622, 627, veválit 658, viváliť 684)
převalit
prehoďit 737, 756, 757
zbulic’ 822
vybulic’ 822, 823
zabit čerta

N uďelat véval 616, zhróťit 625, visipat 08, přeškobrťiť 72

2 Byly zjišťovány nář. ekvivalenty spisovného výrazu *zvrhnout* v kontextu zvrhnout fůru, tj. obrátit ji na bok. V získaném nář. materiálu se projevila výrazná diferenciace lexikální i slovotvorná (např. *zvrátit* × *vyvrátit* × *převrátit*). Ojedinělé je souslovné vyjádření *zabít čerta*. Ve výčtu podob jsou v závorkách registrovány též střmor. varianty *vevráťet* (657), *převráťet* (613), *svalet* (626), *vevalet* (již. Morava). Podoba *svalet* (Litovelsko) apod. jako výsledek pravidelné změny *i* > *e* (srov. PRO F1) graficky znázorněna nebyla.

Ve spisovném jazyce (stejně jako v nářečí) lze k vyjádření významu ‚zvrhnout‘ užít poměrně velkého počtu synonymních výrazů: *překlopit, převalit, převrátit, převrhnout, skotit, vyklopit, vyvrátit, zvrátit, zvrhnout*.

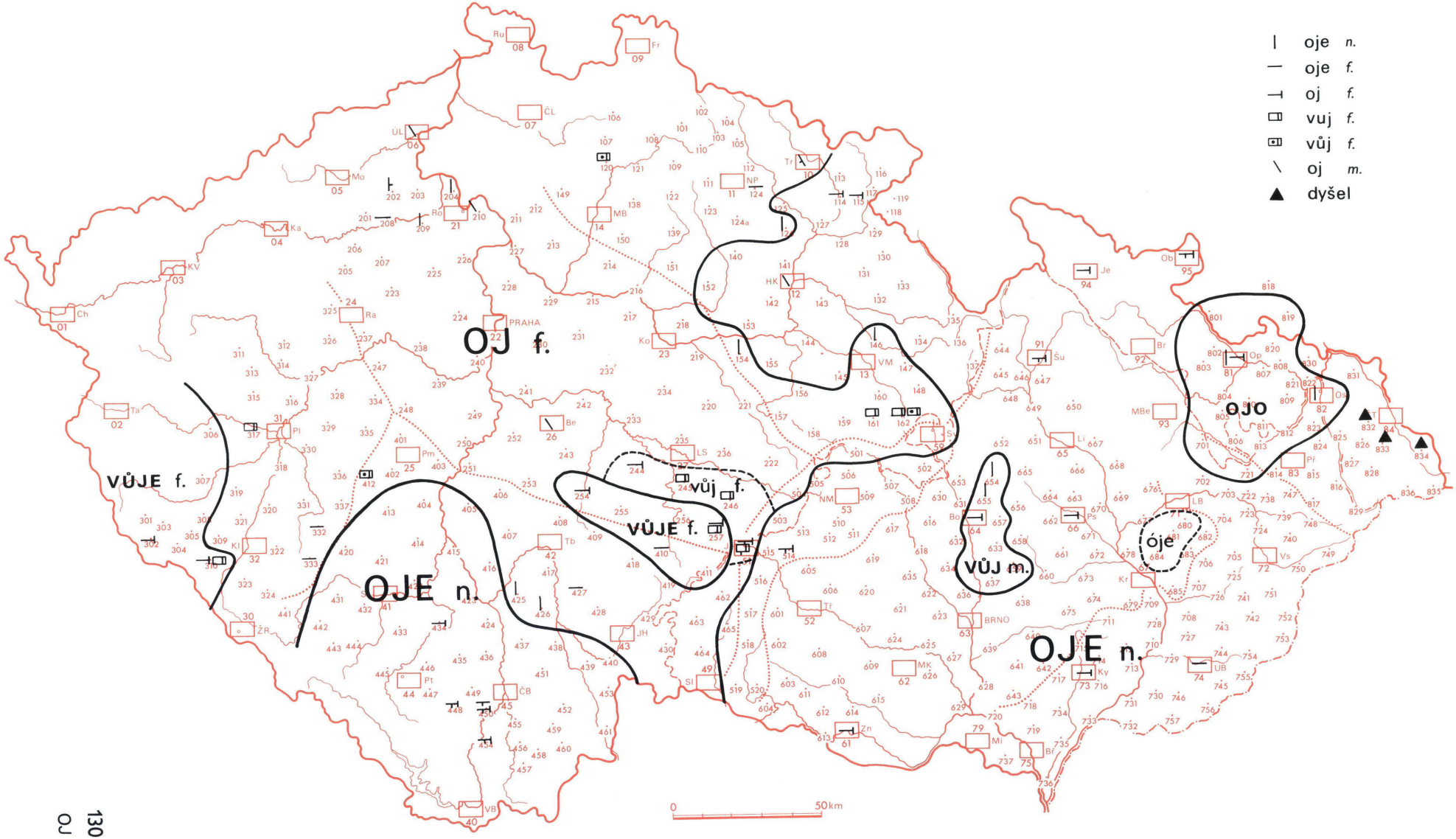
oje n.
oje f.
oj f.
vuj f.
vůj f.
oj m.
dyšel
OJ f.
VŮJE f.
vůj f.
VŮJE f.
OJE n.
VŮJ m.
óje
OJO
OJE n.
0
50 km

Tato skutečnost nepochybně ovlivnila výsledky výzkumu ve městech, kde nemohla být – zejména u mladé generace – otázka vždy specifikována na kontext „zvrhnout fůru“ (na rozdíl od tradičního venkovského okolí, kde tento kontext výrazně omezoval výběr synonymních výrazů ve prospěch jednoho nebo dvou pojmenování nabývajících v určitém regionu terminologické povahy). Ve městech musela být tato otázka formulována obecněji „převrhnout cokoli, nejčastěji kočárek“, a proto byly všeobecnější i odpovědi informátorů, které často obsahují tři, čtyři synonyma, popř. i více. Nedbáním vázanosti na kontext s fůrou můžeme patrně vysvětlit existenci triplet v některých venkovských obcích, zejména na vč. okraji a přilehlé záp. Moravě. Některé ekvivalenty se shodují s výrazy na mapách I-65 neporaz, II-80 kácet stromy, II-83 dobývat pařezy.

3 Většina nář. ekvivalentů vytváří areály. Pro záp. polovinu Čech je charakteristické především sloveso *zvrhnout*. Slovotvorná varianta *převrhnout* byla často, ale ne zcela pravidelně zaznamenána v již. a jihovýchodních Čechách, mezi Benešovem a Ledčí nad Sázavou a odděleně na Náchodsku. Na zč. okraji vytváří areál pojmenování *zvrátit*; to se odděleně vyskytuje též v sev. polovině svč. nářečí a na přilehlém sev. okraji dialektů středočeských. Slovesa se stejným základem nacházíme rovněž na vých. okraji zkoumaného území; sloveso *vyvrátit* se vyskytuje v oblasti zaujímající vých. část stř. nářečí, sev. část nářečí vm. a přiléhající území Slezska. Na ostatním území Slezska je běžnější forma *převrátit*. Uvedená podoba se mimo tento ucelený areál vyskytuje ještě rozptýleně ve vých. polovině svč. dialektů a na záp. polovině Moravy jako vesměs novější pojmenování, jež překrývá jednotlivé oblasti tradičních nářečních termínů. Ve vých. polovině svč. nářečí a v sousední vých. části dialektů stř. tvoří rozsáhlý areál výraz *skácet*; ten pokračuje na jvč. okraji v podobě *skátit*, na jz. Moravě a mezi Jihlavou a Novým Městem na Moravě v podobě *skátět*. Pro již. část vm. nářečí jsou typické formy *skotit* a *vykotit*.

Pro většinu Moravy jsou charakteristická slovesa se základem *-val-*. Tento rozsáhlý areál začíná na jihovýchodě Čech slovesy *převalit*, *svalit* a pokračuje (jsa přerušen úzkým pruhem areálu výrazu *skátit*) na záp. a střední Moravě a dále ve střední části vm. nář., kde je nejčastější slovotvorná varianta *vyvalit* (vedle *zvalit* a *převalit*).

Toto základní areálové rozdělení překrývají ve středu zkoumaného území (podobně jako výraz *převrátit*) též slovesa *vyklopit* a *překlopit*. Pouze mikroareál tvoří výraz *zabít čerta* (záp. Roudnicko).

Slovesa s předponami *s-*, *z-* jsou soustředěna především v Čechách (na Moravě se vyskytují převážně jen na jejích okrajích); pro Moravu jsou typická slovesa s předponou *vy-*. Předpona *pře-* tvoří areál pouze ve Slezsku; zároveň je součástí sloves, která se – patrně jako novější dublety – vyskytují ve střední části zkoumaného území (*převrátit*, ale i *překlopit*, *překotit*, *převrhnout*, *převalit*).

Pro města je příznačný větší počet synonymních výrazů (viz oddíl 2). Vedle eventuálních pojmenování užívaných v příslušném venkovském okolí se v nich nejčastěji vyskytují slovesa *převrátit*, *převrhnout*, méně *překotit*, *překlopit*, *vyklopit*.

4 Většina sloves byla utvořena prefixací.

přehodit v sled. významu jen nář. (SSJČ říd. *přehodit se* ‚změnit rychle polohu, převrátit se‘, SSJ *prehodit*ʹ ‚obrátit na druhou stranu, např. pšenici‘) — Od *hodit*.

překlopit Jg, SSJČ, SSJ *preklopiť* — Od *klopit* (SSJČ ‚obracet směrem dolů‘ i ‚převracet‘).

překotit jen nář.; SSJČ nář. — Od *kotit* (SSJČ říd. a zast. ‚kácet‘).

převalit Jg, SSJČ, SSJ *prevaliť*, pol. *przewalić*, hluž. *přewalić* — Od *valit* (SSJČ ‚převracením, kutálením přemisťovat‘).

převrátit stč. *přěvrátiti*, Jg, SSJČ, SSJ, pol. *przewrócić*, hluž. *přewróćić* — Od *vrátit*, k psl. **vortiti*, faktitivu k *vьrtěti* ‚točit, obracet‘.

převrhnout stč. *přěvrci*, Jg *převrci*, SSJČ, SSJ *prevrhnúť*, dluž. *pśewergnuś*, *pśewernuś* — Od *vrci*, *vrhnúti* (tak i stč. ‚hodit‘).

skácet v sled. významu jen nář.; Jg (SSJČ ‚porazit, srazit‘) — Od *skotit*, přechodem k typu sázet.

skátět jen nář. — Od *skotit*, přechodem k typu sázet a vyrovnáním alternace souhlásky (tj. *skotit* — *skátět*).

skátit jen nář.; Kt, SSJČ nář. — Od *skotit*, viz *skátět*.

skotit Jg, SSJČ zast. a nář. — Od *kotit*, viz překotit.

svalit stč., SSJČ (Jg ‚svalit dolů‘) — Od *valit*, viz převalit.

vybulit jen nář.; SSJČ nář. (Kt *vybúliti* ‚vyvalit, např. oči‘, pol. *wybulić* ‚vydat hodně peněz‘) — Z obratů typu *stěna se vyboulí* ‚vyduje‘ získalo sloveso význam „převrátit“.

vyklopit SSJČ, SSJ *vyklopiť* (stč. *vyklopiti sě* z čeho ‚vyvalit se, vyřítit se‘, Jg ‚něco přiklopeného vyndat, vyložit, vyhodit‘) — Viz překlopit.

vykotit jen nář.; Jg, SSJČ nář., SSJ *vykotiť* (stč. *vykotiti se* ‚vyklopit se‘) — Viz překotit.

vyvalit SSJČ ‚tlakem, silou vyvrátit‘, ob. expr. *vyvalit se* ‚překotit se‘, SSJ *vyvaliť*, pol. *wywalić*, hluž. *wuwalić* (Jg ‚válením vyndat‘) — Viz převalit.

vyvrátit stč., Jg, SSJČ, SSJ *vyvrátiť*, pol. *wywrócić*, hluž. *wuwróćić* — Viz převrátit.

zabít čerta jako sousloví jen nář. — Přenesené pojmenování; motivace nejasná.

zbulit jen nář. (Kt ‚zbořit‘, SSJČ nář. ‚porazit‘) — Viz vybulit.

zvalit jen nář.; hluž. *zwaleć* (stč. *vzvaliti*, *zvaliti* ‚svalit, navalit‘, Jg navalit‘, SSJ *zvaliť* ‚povalit, zbourat‘, pol. *zwalić* ‚povalit, zbourat, navalit‘) — Viz převalit; asimilací k znělému *v*.

zvrátit stč., Jg, SSJČ, SSJ *zvrátiť*, hluž. *zwróćić* — Viz převrátit.

zvrhnout stč. *zvrci sě* ‚převrhnout se‘, Jg též zast. *zvrci*, SSJČ (SSJ *zvrhnúť* ‚svrhnout‘) — Viz převrhnout.

5 zvráťit Ju 5 — vivráťiť Ru 5 — přeŋráťit Po 1 — převráťit Ju 2, 4, 6, Ru 4 — zvrhnout Ru 1–3 — svalit Ju 1–3 — vyvaliť Ju 7 — převalit Ju 2, 3, Ru 5

6 ASJ IV 162: 2H a, AJPP 447

Pl

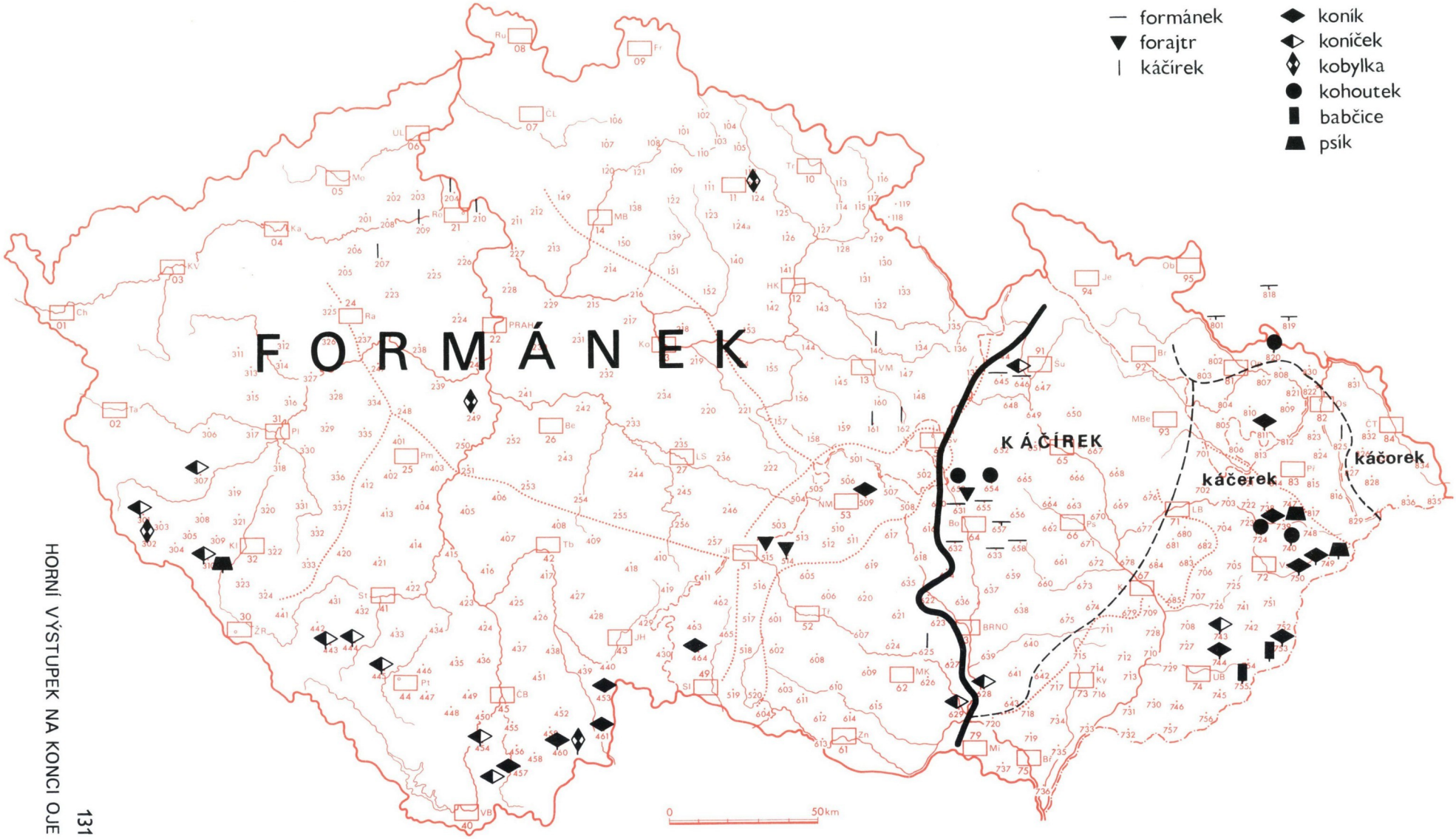
formánek
forajtr
káčírek
koník
koníček
kobylka
kohoutek
babčice
psík
FORMÁNEK
KÁČÍREK
káčerek
káčorek
0
50km

130 oj (695) — *mapa s. 311*

1 M (v)oj f. (vój 101, hoj 454) — vúj — vuj
(v)oje f. — vúje
(v)oje n. (vuje 650, 652) — óje (též 737)
ojo
voj m. — vúj
dyšel m. 832–834

N vojička 448, 454, 601, hojička 454

2 Mapa zachycuje nář. pojmenování pro oj, tj. tyč vyčnívající z předku vozu a sloužící k řízení.

Materiál přinesl především diference rodové (*oj* m. × *oj* f. × *oje* n.) a rozdíly v morfologické charakteristice (např. *ojo* × *oje*); vyskytlo se též rozrůznění hláskoslovné (např. *oj* × *vúj* × *vuj*, *oje* × *óje*). Lexikální protiklad *oj* × *dyšel* je pouze okrajový.

Deminutivní forma *ojička*, zaznamenaná vždy dubletně vedle výrazu *oj* f., nebyla mapována.

3 Jako hlavní lze charakterizovat rodový protiklad mezi výrazy rodu ženského a středního.

Z forem rodu ženského je nejrozšířenější varianta *oj*, která je běžná v Čechách a vlivem spis. jazyka se objevuje i v mluvě některých moravských měst. Hláskové obměny *vůj* a *vuj* tvoří malou oblast již. od Ledče nad Sázavou, doloženy jsou však i z jiných míst, zejména z Litomyšlska. V úzkém pruhu mezi Táborem a Jihlavou a také na Domažlicku a Stříbrsku se vyskytuje morfologická obměna *vůje*.

Výraz středního rodu *oje* je běžný po celé Moravě a ve vých. Čechách, odděleně tvoří velký areál v oblasti jč. nář. a častěji se objevuje také na Roudnicku. Hláskova varianta *óje* byla zapsána na Holešovsku. Forma *ojo* je charakteristická pro záp. Slezsko.

Podoba rodu mužského *vůj* je typická pro širší Boskovicko. Forma *oj* m. je patrně morfologickým novotvarem; byla zřídka zachycena jen v mluvě některých měst v Čechách.

Pojmenování *dyšel* máme doloženo z Těšínska, a to vždy jako dubletní.

4 **dyšel** jen nář.; pol. *dyszel* — V návaznosti na pol. jazykové území. Adaptací výrazu přejatého z něm. (střhn. *disel*, *disle*, *dissel*, dnes *Deichsel*).
oj f. stč., Jg *voj* ob., SSJČ též *voj* — Viz oje n., přechodem k subst. žen. rodu typu píseň.
oj m. SSJČ též *voj*, obě říd. — Viz oje n., přechodem k subst. muž. r. typu stroj.
oje f. jen nář.; stč. *ojě*, Jg — Viz oje n., přechodem k subst. žen. r. typu růže.
oje n. jen nář.; stč., Jg mor., slc., SSJČ nář., SSJ — Psl. **oje* n.
óje n. jen nář. — Viz oje n., dloužení *o* v pozici před *j*.
ojo jen nář.; hluž. *wojo* — Viz oje n., příklonem k typu město.
vuj f. jen nář.; ALJ svč. — Z *vůj* (viz tam) krácením kořenné samohlásky.
vůj f. jen nář. — Z *vůje* (viz tam) příklonem k typu píseň.
vůj m. jen nář. — Viz vůje, přechodem k subst. muž. r. typu stroj.
vůje f. jen nář.; Kt, ALJ Chodsko — Od oje f.; nář. hlásková obměna s protetickým *v* a jzč. dloužením kořenné samohlásky u dvojslabičných slov (*ó* > *uó* > *ů*).

5 oje *n.* Ju 7, Ru 5 — voje *n.* Ju 2, 4, 6 — woje *n.* Po 1 — voj *f.* Ju 1, 3–5, Ru 1–4

6 ASJ IV 168:30a, AJŠ 2, PLPJ 12, AJPP 142a, AJK 336, SSA 10.140

Fi

131 horní výstupek na konci oje (697) — *mapa s. 313*

1 M formánek (furmanek 801, 818, 819)
káčírek — káčerek — káčorek
kohoutek 653, 654, 724, 740 (kokotek 820)
koňík
koníček
kobilka 249, 302, 460 (kobilice 124)
psík 739, 749 (psíček 310)
bapčica 753, 755
forajtr 515, 631 (folajtřík 514)

2 Postroj tažných zvířat je vpředu připojen k oji železným držákem, jehož koncový kruh se navléká na oj. Aby za jízdy nesjížděl dopředu, tomu zabraňuje nahoře na konci oje železný klínek. Téměř proti němu dole se nalézá větší železný výstupek, který znemožňuje klouzání držáku po oji dozadu. Původně se zjišťovala pojme-

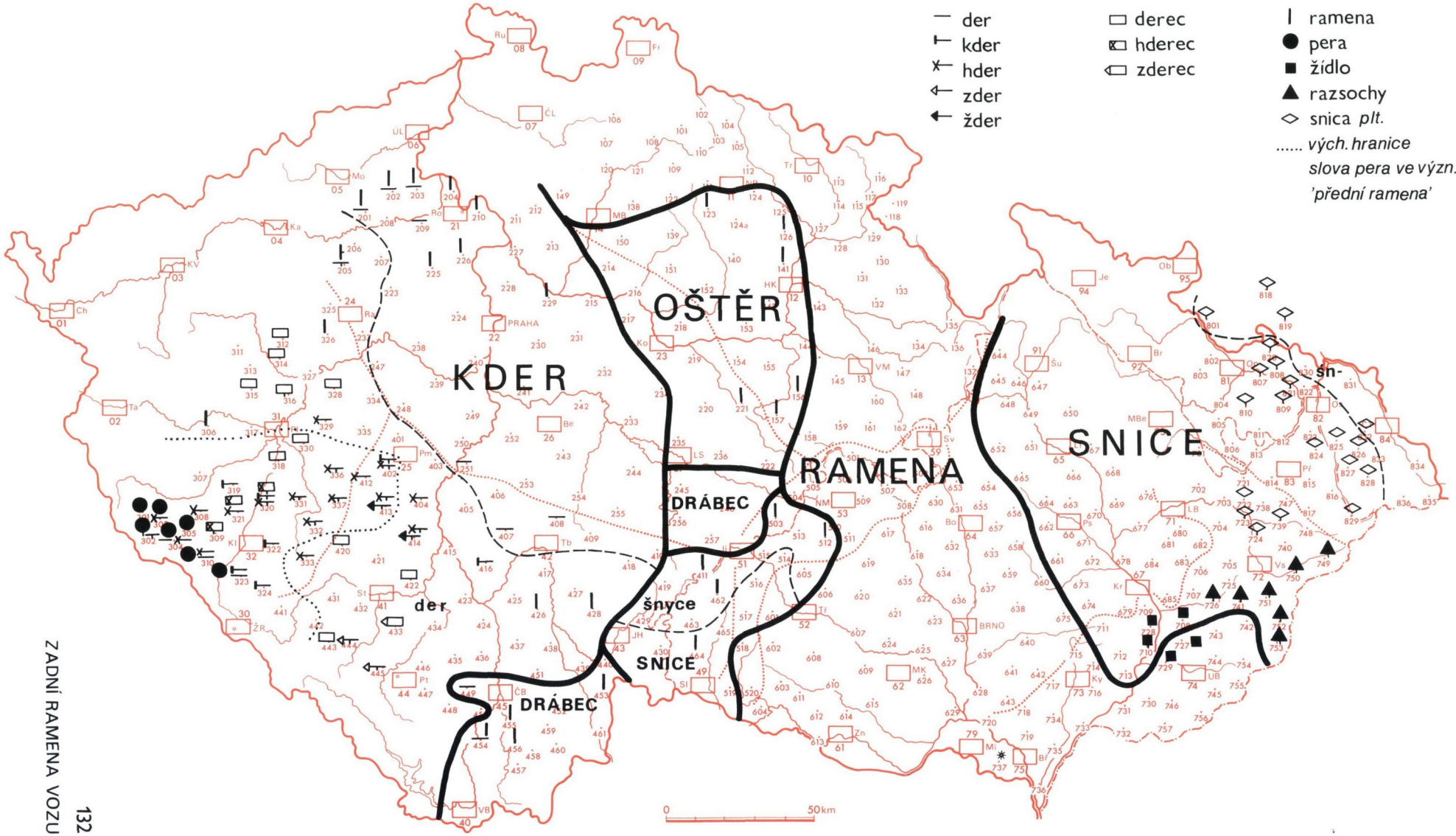
der
kder
hder
zder
žder
derec
hderec
zderec
ramena
pera
žídlo
razsochy
snica plt.
vých. hranice
slova pera ve význ.
'přední ramena'
KDER
OŠTĚR
RAMENA
SNICE
DRÁBEC
šnyce
SNICE
DRÁBEC
der
šn-
0
50km

nování pro oba výstupky. Protože se v počáteční fázi výzkumu zjistilo, že se obě reálie názvem zpravidla neliší, výzkum obou položek se v Čechách zredukoval na opěrnou síť bodů. Konfrontace s KLA však přece jen přinesla pozitivní výsledky. Zejména v jz. a střed. Čechách nese dosud horní výstupek název *formánek*, kdežto spodní se jmenuje *káčírek*. Materiál, kterým disponujeme, není natolik úplný, abychom na mapě mohli představit pojmenování obou reálií, a proto jsme nuceni omezit se na zobrazení regionálního rozšíření nář. výrazů jen pro výstupek horní.

Je pozoruhodné, že v těch moravských lokalitách, kde slouží k označení horního výstupku slova *kohoutek, koník, psík*, znají také slovo *káčerek, káčírek*, ale to pojmenovává výstupek spodní.

Tam, kde pro oba železné klínky funguje jeden výraz, rozlišují se oba designáty pomocí atributů *horní, vrchní, spodní, dolní*. Tato adjektiva na mapě nezachycujeme.

Názvy pro uvedenou součástku oje se liší lexikálně, minimálně slovotvorně (*koník* × *koníček*) a hláskoslovně (*káčírek* × *káčerek* × *káčorek*). Ve spis. jazyce slouží k označení sledované součástky dva výrazy, totiž *formánek* a *káčírek*.

Pokud jde o motivace pojmenování, všechna vznikla přenesením. Výstupek činící na holé oji připomíná totiž tvarem postavičku (odtud *formánek, forajtr*) nebo nějakého živočicha (*káčírek, kohoutek, koník, kobylka, psík*).

Podle údajů v KLA se hornímu výstupku říkalo na Frenštátsku a na sev. Hlučínsku také *pacholek*; náš výzkum tento výraz již nezachytil.

3 Na mapě zřetelně vystupuje dichotomie výrazů *formánek* a *káčírek*. Hlavně na okrajích zkoumaného teritoria se objevují roztroušeně také pojmenování další.

Téměř celé Čechy a záp. Morava zhruba po řeku Svitavu jsou charakterizovány výrazem *formánek*; ten se jako dubletní vyskytuje také na Boskovicku a v podobě *furmanek* i ve zkoumaných lokalitách v Polsku.

Zbylá část Moravy se liší výrazem *káčírek*, ve vm. nářečích s Holešovskem a Slezskem v podobě *káčerek*, v přechodných nářečích česko-polských, na Hlučínsku a záp. Opavsku ve formě *káčorek*. Slova *káčírek* jako označení horního výstupku se užívá vedle slova *formánek* výjimečně též v Čechách, a to ve dvou nevýrazných mikroareálech na Roudnicku a Litomyšlsku.

Z ostatních pojmenování je nejčastější slovo *koníček, koník*. Vyskytuje se – spolu s vzácným, stejně motivovaným výrazem *kobylka* – na úzkém okraji jz. Čech a v sev. části vm. nářečí. Slovo *kohoutek* vytváří dva mikroareály severně od Boskovic a na sever od Vsetína. Slovo *psík* je doloženo ojediněle z Valašska a Klatovska. Výrazu *forajtr* se užívá na Jihlavsku a Svitavsku, tedy v lokalitách sousedících s někdejším německým osídlením. Výskyt ostatních označení je zcela ojedinělý.

4 Všechna nářeční slova (kromě přejatého *forajtr*) jsou deminutiva a u všech jde o přenesení významu.

babčice jen nář. — K *babka*.
forajtr v sled. významu jen nář. (SSJČ zast. ‚přední jezdec, vozka řídící přípřež') — Přejato z něm. (*Vorreiter*).
formánek SSJČ, Jg
káčerek jen nář.; Kt — K nář. *káčer*.
káčírek jen nář.; Jg, SSJČ *kačírek*
káčorek jen nář. — Od *káčor*, to dispalatalizací z *káčer* v návaznosti na pol.
kobylka v sled. významu jen nář.
kohoutek v sled. významu jen nář.
koníček v sled. významu jen nář.
koník v sled. významu jen nář.
psík v sled. významu jen nář.

5 formánek Po 1, Ju 1, 3, Ru 1, 2 — káčerek Ju 7 — koňiček Ju 2

6 AJŠ 3, AJPP 143

Bh

132 zadní ramena vozu (699) — *mapa s. 315*
přední ramena vozu (698)

1 M sňice f. plt. — sňice (šň-, s'ň-, šň-) — šnice
sňica n. plt. (šň- 832)
ramena n. plt.
pera n. plt.
rasochy (rosochy 726, 741, 750)
drábec
žídlo

vošťer
gder (gdér 201, 208, 210, 211) — der (dér 202) — hder — zder 444, 445 — žder 413, 414
hderec 309, 320, 321 — derec — zderec 433

S praťe 737

2 Nář. pojmenování pro zadní ramena vozu, tj. ramena, v něž se rozvírá rozvora, liší se nejen lexikálně, ale i slovotvorně, tvaroslovně (např. *hder* × *hderec*; *snice* f. plt. × *snica* n. plt.) a hláskoslovně (např. *hder* × *kder* × *der* × *zder* × *žder*).

Tam, kde pro přední i zadní ramena vozu existuje v nářečí jen jediný výraz, užívá se k rozlišení obou reálií adjektiv *přední* a *zadní*. Při mapování jsme na tato adjektiva nebrali zřetel.

O vztahu k pojmenování předních ramen viz oddíl 7.

3 Územní diferenciace nář. pojmenování sledované části vozu je bohatá zvl. v Čechách. Značnou oblast tu zabírá výraz *kder* a jeho hláskové a slovotvorné varianty. Uvedená podoba tvoří areál v stř. Čechách (na Roudnicku také se zdlouženou kmenovou samohláskou); v širokém pásu na již. Příbramsku a na Klatovsku je běžná podoba *hder* (sev. od Klatov *hderec*), na Prachaticku pak *zder* a na jih od Příbramě *žder*. Na ostatním území jzč. nářečí převládá podoba *der*, Plzeňsko (zejména severní) se odlišuje slovotvornou variantou *derec*.

Na Chodsku a Klatovsku se vedle uvedených výrazů užívá navíc slova *pera*, jež také označuje přední ramena vozu, viz podrobněji v odd. 7.

Široký okraj sev. a sv. Čech, sev. úsek přechod. čes.-mor. nářečí, celá jz. polovina střm. nářečí a již. a střed. úsek vm. nářečí se vyznačují slovem *ramena*. Mezi teritoriem tohoto výrazu a oblastí slova *kder* se v Čechách rýsuje větší území slova *oštěr* (mezi městy Nová Paka, Hradec Králové, Ledeč nad Sázavou, Kolín a Mladá Boleslav). Jižně odtud, v přechodných nář. česko-moravských, tvoří enklávu slova *šnyce* (v sev. úseku) a *snice* (v úseku jižním). Tento výraz je typický dále pro velký areál sv. poloviny střm. nářečí, pro přilehlý sz. okraj nářečí vm., Valašsko a celé Slezsko (na vých. Opavsku a na Frýdecku a sev. Vsetínsku často i v podobě pl. n. *snica*).

Pestrou zeměpisnou situaci doplňuje ještě výskyt slova *drábec* na Českobudějovicku a odděleně sev. od Jihlavy, na Moravě pak výskyt slova *žídlo* na Uherskohradišťsku a slova *razsochy* již. od Vsetína.

4 **der** jen nář.; dluž. *der* — Od *hder*, viz tam, zánikem souhl. *h*.
derec jen nář.; Kt — Od *der*, viz tam.
drábec jen nář. (Jg „dřevo ploužňat na nápravce, tam rozdvojené, odkudž raménka činí“, Kt „oj plužní“, Bš *drabica* ‚oj plužních koleček‘ Brněn.) — Nejasné, snad je *drab-* příbuzné s lat. *trabs* ‚břevno‘.
hder jen nář. — Od *kder* jzč. disimilací vyslovovaného *gd* v *hd*.
hderec jen nář. (Kt *hdereček* ‚polní náčiní‘) — Od *hder*, viz tam.
kder jen nář.; Jg též *kderec* dem. — Nejasné, podle Mch snad totéž co oštěr (připustíme-li změnu *šť* v *žď* a dále *žď* v *hd*).
oštěr jen nář.; Jg i *voštěr* lid. — Nejasné.
pera n. plt. v sled. významu jen nář. (Jg ‚pružina‘, SSJČ ‚pružná součást něčeho‘, Kt ‚tyč, hák‘) — Přenesením nebo specifikací významu (ramena vozu, popř. vidlicovitě rozevřená větev použitá k jejich stavbě, mohou pružit).
pratě jen nář. (SSJ *prate* ‚opratě‘) — Nejasné, snad od *opratě* přenesením na základě podobnosti; oprať se také rozdvojuje.
ramena v sled. významu jen nář.; Jg (SSJČ ‚část něčeho, co vybíhá do stran, co připomíná lidské rameno‘) — Přenesením.
razsochy jen nář. (Jg též *rasochy*, *rozsochy*, *rosochy*, SSJČ *rozsocha*; *rázsocha*, *rasocha* obě nář., *rozsoch* m. říd., SSJ *rázsocha*, *ojová rázsocha*, pol. *rosocha*, hluž. *rozsoch* — u všech ‚vidlicovitě rozrostlá větev, nástroj z ní upravený na způsob vidlice vůbec‘, pol. též ‚rukojeť pluhu‘) — Zkrácením myšleného výrazu „*rozbíhající se*, *rozvětvující se socha* (*socha* ‚kmen s pahýlem po větvích‘)“; forma *raz-* v návaznosti na sloven.
snica n. plt. jen nář.; pol. *snica* sg. f. ‚jedno ze dvou ramen tvořících obložení oje nebo rozvory‘, hluž. *šnica* i *snica* — Viz snice.
snice f. plt. jen nář.; Jg, SSJ — Málo jasné, podle Mch od slova *oje*, psl. **ojesьnica*.
šnyce jen nář. — Viz snice.
zder jen nář. — Od *kder*, snad formálním příklonem k *zděř*.
zderec jen nář. — Od *zder*, viz tam.
žder jen nář. — Od *kder* patrně adideací. Viz kder a zder.
žídlo v sled. významu jen nář. — Nejasné.

5 zadňí sňice Ju 7 — zadňi ramena Po 1, Ju 2, 4, 6, Ru 4, 5 — gder Ju 3, Ru 1 — der Ru 2 — zadňi škarič Ju 1, 2 — zadňí pérňice Ju 4

6 MAGP 31, AJPP 119 b

7 Jako samostatná položka byla zjišťována také pojmenování předních ramen vozu. Ta mají tvar i funkci stejnou jako ramena zadní, jsou však pokračováním oje (nikoli rozvory). Na zkoumaném jazykovém území nesou jen tři označení: *snice* × *ramena* × *pera*.

Pojmenování pro přední i zadní ramena se tedy na značném území shodují; liší se tam, kde se pro zadní ramena užívá výrazů *oštěr*, *(k)der*, *zder(ec)*, *hder(ec)*, *drábec*, *žídlo*, *razsochy* a také *snice* na již. úseku přechod. nářečí česko-moravských. Tam všude slouží pro přední ramena označení *ramena*.

Poněkud komplikovanější situace je na Chodsku a širším Klatovsku. K označení zadních i předních ramen tu slouží jediný výraz *pera* jen v několika lokalitách na okrajích Chodska, ale i tam funguje dubletně pro pojmenování zadních ramen slovo *hder*, *hderec*. Na širší oblasti (od Plzně a Příbramě na jih) se obě reálie výrazově odlišují: *hder(ec)* – zadní ramena × *pera* – přední ramena.

ramena Po 1, Ju 1–6, Ru 1–5 — sňice Ju 7 — péra Ju 4 — pérňice Ju 4 — škarič Ju 1, 2
Atlasy: MAGP 30, AJPP 119 a, SSA 4.85

Bh

133 podjížďka (700) — *mapa s. 319*

1 M poďíž f. — poďež (podjež 224) — poťež — podížď (-žd 513, 515, 519) — podyšč (podyš 812, 814, 820, 821, podjašč 804) — spodyšč 806 (spodyš 813, spoďiš 701, spodz'aš 805) — podjížď (též 204, 310, 406, 464) — podježď — podňež (podňíž 210) — podlíž — podlížď
podýžďa (podýžňa 747) — podýždža — podjížďa (poďížďa 520)
poďíška — poťíška — podíščka — podňíška (podňička 229, podnuška 161) — podlíščka (podliška 638, 647, 649, 656, 669, podlička 650, podléška 656, též podlišćica 667) — podjíščka (též 666)
podjížďí n. (poďížďí 306)
podjížďe n. — podížďe
spodňička 652, 654
podejma (podyjma 831–835)
podvújka, podvujka (též podvojka 654)

2 Mapa zachycuje územní diferenciaci nářečních pojmenování pro příčné dřevo nebo železný plát spojující u vozu konce ramen oje pod rozvorou. Tato součástka umožňuje otáčení vozu na obě strany a zároveň zabraňuje tomu, aby předek vozu klesal k zemi.

Vedle podružných rozdílů lexikálních byly zachyceny diference slovotvorné (např. *podyšč* × *podýščka*), rodové a morfologické (např. *podjížď* f. × *podjíždí* n. × *podjížděˇ* n.), zejména však hláskoslovné (např. *poděž* × *potěž*; *podýžďa* × *podýždža*).

O původu nář. výrazů pojednáváme úvodem k oddílu 4, zde se jen omezujeme na konstatování, že k velké pestrosti pojmenování nepochybně přispěla etymologická neprůhlednost původních označení a z toho plynoucí sklon k adideaci. Jednotlivé takto vzniklé varianty se základy *podlíž-*, *podníž-*, *podjížd-* by se mohly považovat za samostatné lexémy; protože závažnější a kartograficky zajímavější jsou rozdíly slovotvorné a morfologické, obměny v základech plynoucí z lidové etymologie příliš nezvýrazňujeme a vyznačujeme je zde jako rozdíly hláskoslovné.

Souhlásková skupina *-šč-* v slovech *podýščka*, *podlíščka*, *pojíščka*, *podyšč* vznikla nejspíš ze skupiny *-žď-*. Ta se asimilací k neznělé souhlásce nebo ztrátou znělosti na konci slova změnila v *-šť-*, v moravské realizaci pak v *-šč-*. Přepis výše uvedených slov necháváme v této podobě. Čtenář by totiž nemusel z podoby *podlížďka* správně vyvodit, že jde vlastně o realizaci *podlíščka*.

Výrazy *podyšč*, *spodyšč* s neutralizací znělosti na konci slova mají přirozeně i v nepřímých pádech celou souhláskovou skupinu neznělou, tedy např. instr. sg. *s podyščum*.

3 Rozdíly lexikální, jak už bylo uvedeno, jsou u dané položky okrajové a týkají se vlastně jen slov *podvůjka* (zvl. podorlický úsek), *spodnička* (sev. od Boskovic) a *podejma* (území vých. od řeky Ostravice).

Ostatní označení se základem *podjížď-*, *podníž-*, *podlíž-*, *podyž-* a *podíž-* vykazují především rozdíly v rodě. Již. Čechy, úzký pruh Pošumaví a Chodsko mají výrazy rodu středního: *podjížďí* (zejména Chodsko), *podýždě*, *podjížděˇ* (již. Čechy). Na zbylém území jsou pojmenování rodu ženského.

Tyto výrazy (tj. rodu žen.) mají častěji sufix *-ka* a tvoří rozsáhlé celistvé území zabírající část stř. a sv. Čech, dále stř. a sev. Moravu. Výraz *podnížka* je na sev. polovině oblasti střč. nářečí a na větší vých. části svč. nářečí; východně od této oblasti se rozkládá území slova *podížka*, popř. *potížka*: zabírá záp. pruh střm. nářečí podél řeky Svitavy. Dále k východu na stř. Moravě se užívá slov *podlíščka* a *podýščka* (Olomoucko a odděleně také Kroměřížsko a Vyškovsko). Na malém protáhlém území již. a vých. od Brna se vyskytuje forma *podjíščka*.

Výrazy s morfologickou charakteristikou na *-e* (*-a*) byly zachyceny hlavně na jihu a východě Moravy. Jde o výrazy *podjížděˇ* f. (celá již. a jz. Morava včetně Kyjovska) a *podýždě* f. (stř. a sev. část vm. nářečí). Na území posledně uvedené podoby se často objevuje i forma *podýždže*.

Formy zakončené na souhlásku nebo skupinu souhlásek (subst. typu *píseň*) se vyskytují v Čechách v širokém pásu mezi výrazy stř. rodu (na jihu) a výrazy na *-ka* (na severu). Na sev. a sz. okraji jsou to slova *poděž*, na vých. Plzeňsku *podlížď*, v okolí Klatov v obměně *podlíž*, na sz. Rakovnicku *podjížď*, na již. Příbramsku a vých. od Tábora *podježď*. Zbývající vých. část nář. střč. a jzč. se odlišuje variantou *podýžď*; ta zasahuje na Moravu výběžkem kolem Nového Města na Moravě až k Tišnovu a na vých. okraji se často střídá s podobou *podíž*.

Záp. část Slezska po Ostravici a sz. úsek Valašska jsou charakterizovány výrazem *podyšč*, již. okraj Slezska podobou *spodyšč*.

4 Pojmenování podjížďky SSJČ neregistruje; v tomto smyslu jsou tedy všechna doložená označení sledované součástky jen nářeční. Příruční slovník jazyka českého zaznamenává dva výrazy, a to *podjížďka* a *podjížď*. Protože naprostá většina námi citovaných slovníků po-

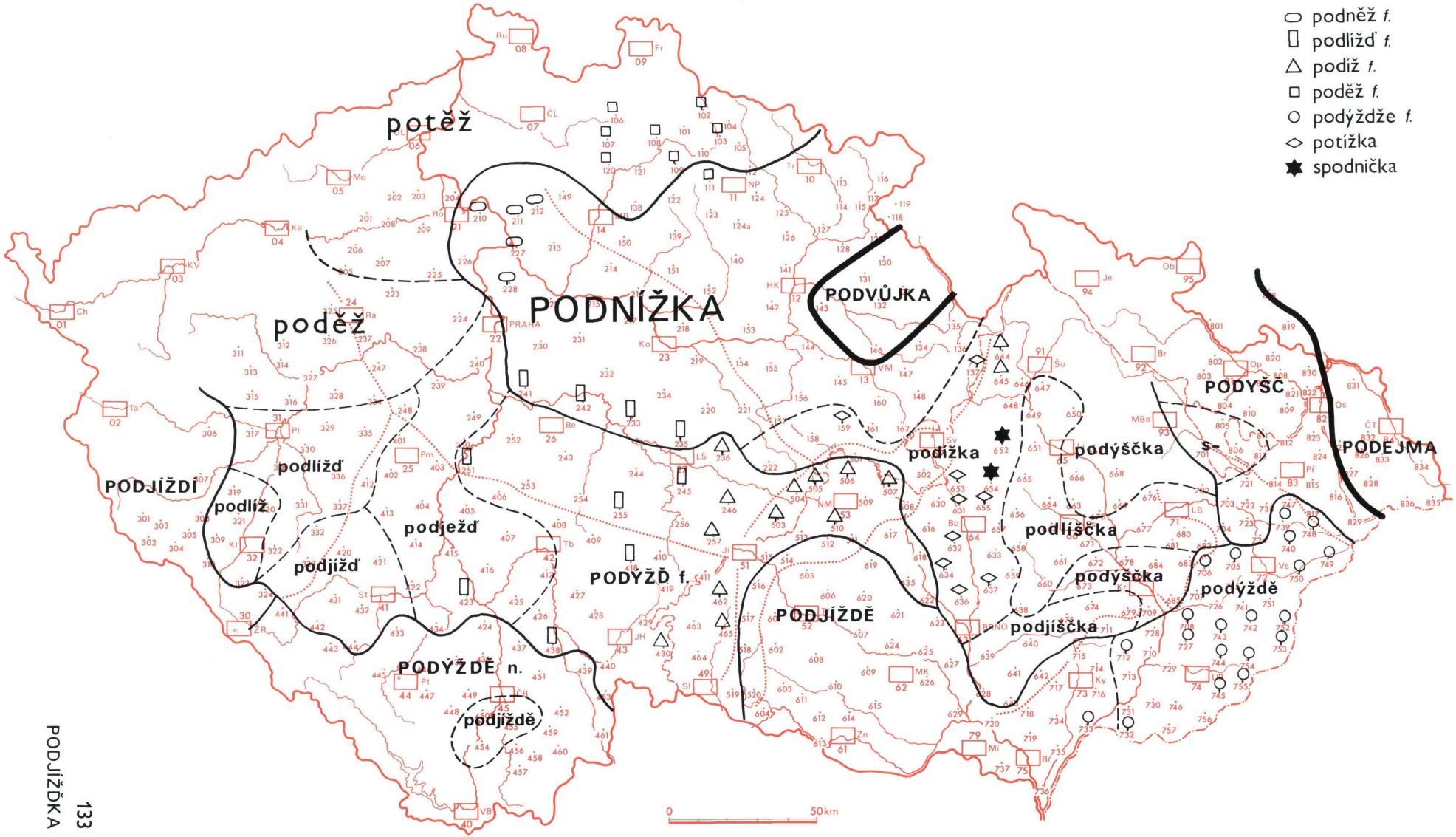
podněž f.
podlížď f.
podíž f.
poděž f.
podýždže f.
potížka
spodnička
potěž
poděž
PODNÍŽKA
PODVŮJKA
PODYŠČ
PODEJMA
PODJÍŽDÍ
podlížď
podlíž
podjížď
podježď
PODÝŽĎ f.
PODÝŽDĚ n.
podjíždě
PODJÍŽDĚ
podížka
podýščka
podlíščka
podýščka
podýždě
podjíščka
0
50km

jmenování pro podjížďku neuvádí, podáváme dále v abecedním pořádku jen ta slova, která jsou v některém ze slovníků zachycena. Souhrnně zde také pojednáváme o původu nář. výrazů.

Machek považuje výklady slov s předponou *pod-* (*podjížďka*, *podnížka*, *podliščka*, *podjížď*…) za nesnadné a klíč k nim je podle něho třeba hledat v pol. nář. *pu̯odelga*, jež je z **pod-lьg* ‚lehký‘; podjížďka by tedy znamenala ‚podlehčení‘. Tomu by u nás měla nejblíže forma s *l*, tj. *podliščka*, *podlíž*(*ď*) z **pod-lьžiščьka*. Protože šlo o výrazy etymologicky málo průhledné, docházelo k četným hláskoslovným změnám a slova se přičleňovala k různým výrazům, a to k výrazu *jezdit* (*podjezď*, *podjížďa*, *podjíždí*, *podjíždě*, *podjížďa*, ale také *poděž*, *podíščka*, *podíž*, *podížď*, *podíždě*, *podížka*), k *nést* (*podněž*, *podnížka*), *táhnout*, popř. *tíha* (*potížka*, *potěž*). Nevylučujeme možnost, že slovo *podjiščka* (pův. *podjížďka*) vzniklo přímo od slovesného základu *podjíždět*; šlo by tedy o část, která ‚podjíždí pod rozvorou‘. Máme za to, že podoby typu *podíž*, *podíždě*, *podíščka* vznikly zjednodušením souhláskové skupiny *-dj-*, tedy z podob *podjíž*, *podjíždě*, *podjiščka*… Forma *spodyšč* (s náslovným *s*) vznikla patrně adideací k adj. *spodní*.

Snad adideací lze vykládat rovněž formy *podýždě*, *podýždže*, *podyšč*. Podoby bez sufixu (*podježď*, *poděž*, *podjížď*, *podíž*, *podlíž*, *podněž*, *potěž*) vznikly nejspíš desufixací z *podježďka*, *podlížďka*…

Jinak jsou tvořeny výrazy *podvůjka* (z předložkového spojení *pod vojem*) a *spodnička* (univerbizací spojení *spodní deska*).

podejma Kl *podima*, *podojma*, *podojňa*, pol. *podyma* — Patrně z **podъjьma*, srov. *jmouti*; protože podjímá, zvedá oj.
podíščka Kt *podížďka*
podíž f. Jg
podíždě Jg též mor. *podížďa*
podížka Jg
podježď f. Jg
podjiščka Jg, PSJČ
podjížď f. Jg, PSJČ
podjížďě Kt
podliščka Kt *podliště*, *podliščka*, *podlištka*
podlížď f. Kt *podlišť*
podněž f. Jg *podníž*, *podnéž*
podnížka Jg, Kl
podvůjka Jg *podvojek*
podýžďe Jg
potížka Jg *podtížka*

5 podížď Ju 4 — podliž Ru 3 — podlížď Ru 2 — poďež Ru 2 — podíždža Ju 7 — podížďa Ju 6 — podňíška Ju 3 — podnúška Po 1 — podňička Ru 1 — podňuška Ju 1 — podňúška Ju 2 — podňiška Ju 1 — podížďí Ju 5 — podvújka Ju 2 — podvojka Ju 2 — podvujka Ju 2

6 MAGP 29, AJŠ 13, AJPP 127

Bh

134 nápravník (702) — *mapa s. 321*

1 M nápravňík (nápravec 160, nápravňice 317)
náprava 705, 706, 719, 726, 734
klátka (sk- 748, 815–817, 828)
práh 431, 442 (pražec 431)
podosek 710, 752
futrál 438, 754
akštuk (ákštuk 324, 604, áštuk 446, okštuk 454, amštuk 518, anštuk 314, lachštuk 149) — akštok — apštuk (hapštuk 219, opštuch 750, 751) — apštok (haupštok 730) — auštuk (auchštuk 233, aukštuk 235, 427, aufštuk 254, 415, 428, laufštuk 505, lauštuk 304) — auštok (áuštok 638, ajnštok 655) — aksnštuk 310, 456, 614
aksfutr 118, 119 (aksfutro 119)
S násadek 729, akse 306
N spodní šárka 141, náprava ve významu ‚osa s nápravníkem‘ 428, 429, 433, 443, 447–449, 451, 460

2 Železné osy vozu jsou obloženy dřevem, jež nese spis. název *nápravník*. Na toto dřevěné obložení dosedají jednak ramena vozu, jednak šárka, srov. III-135.

Pojmenování sledované součásti řízení vozu jsou dvojího typu: 1. Po celém zkoumaném území jsou rozšířeny výrazy cizího původu (zejména z něm. složeniny *Achsstock*). Ty jsou bohatě obměňovány hláskoslovně, např. *akštok* × *akštuk* × *aufštuk* × *apštuk*… Kromě rozdílů v druhé části složeniny *-štok* × *-štuk* jsou zvlášť četné diference v části první, jež se mylným výkladem nebo disimilací na dálku zaměňovala s jinými slovy něm. jazyka: *auf-*, *an-*, *ab-*, *lauf-*, *ajn-*, *lach-*, *haupt-*, *auch-*. Stojí za povšimnutí, že samohláska ve formantu *-štok*/*-štuk* v oblasti střm. nářečí nepodléhá pravidelným hláskovým změnám. 2. Zejména v Čechách existuje ještě hojné označení domácího původu *nápravník*. Ostatní výrazy (např. *práh*, *podosek*, *násadek*, *náprava*) jsou málo běžné.

Vzhledem k tomu, že slovo *nápravník* nemáme v našem významu doloženo ze starší češtiny a že je neregistruje ani Jg, a vzhledem k jeho menšímu územnímu rozsahu, než má slovo *náprava*, od něhož je výraz *nápravník* odvozen (srov. odd. 3 a III-142 náprava), soudíme, že slovo *nápravník* není staré; jeho vznik asi souvisí s dotvářením naší odborné řemeslnické (kovářské a kolářské) terminologie za obrození. Přejaté výrazy budou tedy starší a mohou svědčit o směru šíření uvedené součástky k nám. Je třeba vzít v úvahu také to, že dřevěné obložení osy není příliš stará reálie. Její potřeba vyvstala až tehdy, když se začaly vyrábět osy železné.

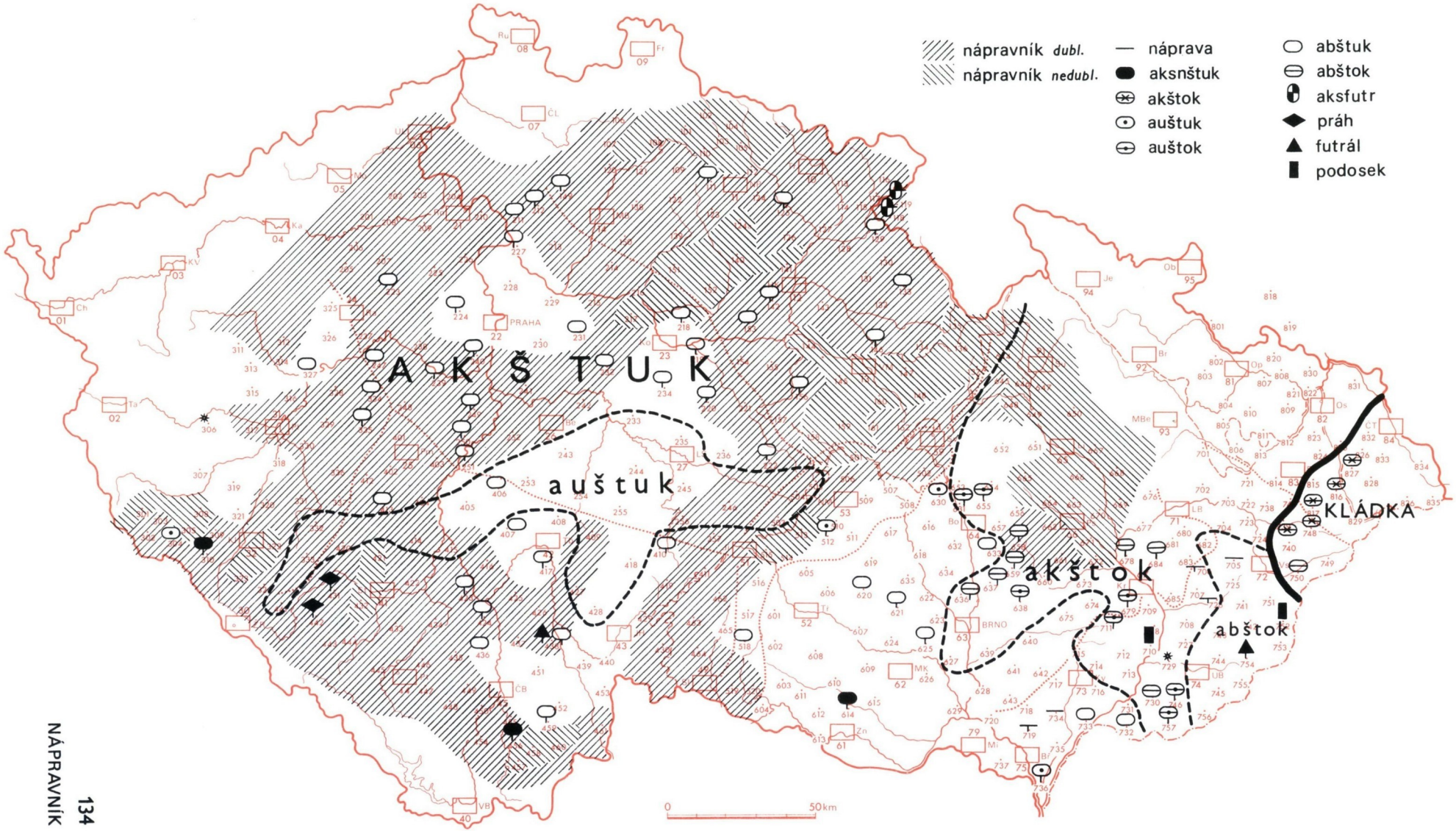
nápravník dubl.
nápravník nedubl.
náprava
aksnštuk
akštok
auštuk
auštok
abštuk
abštok
aksfutr
práh
futrál
podosek
AKŠTUK
auštuk
akštok
abštok
KLÁDKA
PRAHA
BRNO
0
50km

Na původní dřevěné nápravy s „nápravníkem“ zhotovené z jednoho kusu dřeva ukazuje patrně výraz *náprava*, jímž se zvl. v již. Čechách dnes místy označuje spojení železné osy s dřevěným obložením, srov. oddíl 1 N.

3 Na mapě výrazně vystupují dvě vrstvy pojmenování.

Domácí slovo *nápravník* se vyskytuje jen v oblasti slova *náprava* (srov. III-142). Na rozdíl od tohoto výrazu má však výrazně menší územní rozsah. Jeho vých. hranice nezasahuje tak daleko na Moravu, a pokud jde o centrální úsek střm. nářečí, omezuje se jen na vlastní Prostějovsko (slovo *náprava* zahrnuje ještě Kroměřížsko a Lipnicko). Navíc jsou v Čechách rozsáhlá území, odkud slovo *nápravník* není naším výzkumem vůbec doloženo (okraj záp. Čech, širší okolí Prahy a protáhlé území mezi Kolínem, Benešovem, Táborem, Českými Budějovicemi a Ledčí nad Sázavou).

Na území slova *os*(*a*), *oska* (střm. nářečí bez záp. okrajů a bez centrálního úseku, vm. a slezská nářečí; srov. III-142 náprava) jsou běžná jen slova cizího původu. Ta byla na území slova *nápravník* místy zcela vytlačena; tak je tomu zvl. v sv. Čechách, na Zábřežsku, Prostějovsku a místy i v jz. Čechách.

Pokud jde o přejaté výrazy, izoglosa mezi zakončením *-štuk* a *-štok* prochází od severu k jihu po česko-moravské hranici, od Svitav se stáčí na Boskovice, dále k Brnu, odtud k východu až téměř ke Kroměříži, pak ke Kyjovu.

Hláskové obměny první části adaptovaného něm. složeného výrazu nevytvářejí územně ostře vyhraněné celky. Forma *akštok* (*akštuk*) je nejčastější; převládá zvl. ve Slezsku a na Moravě. Podoba *abštuk* (*abštok*) se poněkud soustředěněji vyskytuje ve stř. úseku vm. nářečí a sev. od Brna; v Čechách je poměrně častá, ale její výskyt je roztroušený. Podoba *auštuk* (*auštok*) je běžnější – nezřídka vedle jiných hláskových variant – v Čechách zvláště na Příbramsku, Ledečsku a Táborsku; na Moravě pak zvl. jižně od Uherského Brodu. Ostatní varianty jsou málo početné a nevytvářejí ucelenější oblasti.

4 **abštok, abštuk, aksnštuk, akštok, akštuk, auštok, auštuk** jen nář. — Adaptací něm. *Achsstock* ‚nápravník‘.
akse jen nář. — Přejato z něm. (*Achse* ‚osa‘).
aksfutr jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Achsfutteral* doslova ‚pouzdro na osu‘).
futrál v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚pouzdro‘ zast. ob.) — Specifikací výrazu přejatého z něm.
kládka jen nář. (SSJČ *kladka*, dem. ke *kláda*) — Specifikací nář. dem. ke *kláda*.
náprava v sled. významu jen nář. — Přenesením významu (SSJČ ‚osa‘).
nápravník SSJČ (Kt ‚rameno osy‘) — Od *náprava*. Viz III-142 náprava.
násadek jen nář. — Od *nasadit* (nápravník se nasazuje na osu).
podosek jen nář. — Z předl. spojení *pod osou*.
práh v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚trámec na spodku dveřního otvoru‘).

5 náprava Ju 7, Ru 3 — akštuk Ju 3 — akštok Ju 2, 6, Ru 5 — apštuk Ju 3 — apštok Ju 7, Ru 1 — auštuk Ru 1 — aksfutr Po 1

6 MAGP 25, AJŠ 14, AJPP 121, AJK 128

Bh

135 šárka (703) — *mapa s. 323*

1 M šárka
šárňice (též 443)
stolec (štolec 309, 310, 320, 322)
stolička (stulčka 626, stolica 660, 718)
poduška (pe- 658, 665, podluška 817, podeščka 671)
podušč̲ica (pe- 659, 661–664, podušňica 685, podiščica 677)
šemlice (semlice 448, šemice 436, žemlice 448, 458, též šimice 445)
deska (deška 324, -cka 431, 432, 442–144)
lafka
polštář
vopleň f.
voplen m. (voplenec 134)
plát (plátek 644, 646)
zhlavek 826–828 (zg̲u̲ovek 831–833, přig̲u̲ovek 834–836)
šóla 119, 135, 136
S zvršek 828, sedilko 648

2 Na mapě zachycujeme územní rozšíření nář. termínů pro součást předku vozu spisovně zvanou *šárka*. Jde o břevno dosedající na nápravník (III-134) a na ramena vozu (III-132 zadní ramena vozu). Na něm se otáčí

— šárka
△ stolička
◭ stolec
⌀ oplen m.
◇ poduška
◈ podušťice
● polštář
■ šóla
ŠÁRNICE
ŠÁRKA
OPLEŇ f.
PLÁT
PODUŠKA
ZHLAVEK
LAVKA
STOLEC
PODUŠTICE
STOLIČKA
DESKA
ŠEMLICE
PODUŠKA
0
50km

oplen (III-136). Obdobná součástka (rozměrem však menší) je také u plužních koleček; na ni však nedosedá oplen, ale podložka pod hřídel pluhu (III-46 zhlavík (plužních koleček)). Nář. pojmenování pro šárku u vozu i u plužních koleček se shodují.

Nář. ekvivalenty vykazují kromě rozdílů lexikálních též rozdíly slovotvorné (např. *poduška* × *poduštice*, *stolec* × *stolička*) a morfologické (*oplen* m. × *opleň* f.). Okrajové nepravidelné hláskoslovné jevy na mapě nezakreslujeme, protože jejich celý územní rozsah nelze na příslušných nář. termínech sledovat (srov. např. *peduška* × *poduška*, *stolec* × *štolec*).

Mnohá pojmenování šárky jsou motivována představou, že jde o podložku, na níž leží nebo na kterou dosedá jiná část vozu, totiž oplen; odtud *poduška*, *poduštice*, *zhlavek*, *stolec*, *stolička*, *lávka*, *polštář*, *sedýlko*. V případě slov *plát*, *deska*, *svršek* jde o výrazy s původně širším významem, jež byly pro označení šárky specifikovány. Výrazy *šárka*, *šemlice* a *šóla* jsou nepochybně adaptované přejímky z něm., viz oddíl 4.

Stojí za povšimnutí, že šárka nese v Čechách též označení *oplen* (*opleň*); je zde tedy výraz, jenž je běžný na velké rozloze Čech pro jinou reálii. Tam, kde se vyskytuje uvedený výraz ve významu ‚šárka', slouží k pojmenování oplenu slovo *obrtel*, srov. III-136.

Materiál byl ověřen a doplněn údaji z KLA.

3 Mezi četnými výrazy pro šárku mají prioritní postavení tři označení a jejich odvozeniny, a to *šárka* (*šárnice*), *stolička* (*stolec*) a *poduška* (*poduštice*). Ostatní termíny vytvářejí malé, ale zpravidla kompaktní celky.

Největší oblast tvoří slova *šárnice* a *šárka*. První z nich zabírá záp. část Čech (po Roudnici, Prahu, Příbram, Strakonice a Klatovy); slovo *šárka*, jež územně na výraz *šárnice* navazuje, je charakteristické pro velkou část svč. nářečí a střední část stč. a jzč. nářečí. Dále k východu leží rozsáhlé území výskytu slova *stolička*; zabírá široký východní okraj Čech a záp. polovinu Moravy. Území dále k východu patří výrazu *poduštice* (vých. část střm. nářečí a záp. okraj vm. nářečí se Vsetínskem) a slovu *poduška* (celé záp. Slezsko po Ostravici a sev. okraj vm. nářečí, odděleně pak ještě Břeclavsko a Uherskobrodsko).

Menší oblasti, hlavně na okrajích Čech, vytvářejí výrazy *stolec* (Chodsko a záp. Klatovsko), *deska* (zejména Sušicko), *šemlice* (širší Českobudějovicko), *lavka* (Novoměstsko), *polštář* (území mezi Novým Městem na Moravě a Jihlavou a odděleně na Stříbrsku), *opleň* f. (sv. okraj svč. nářečí), *oplen* m. (Náchodsko), *šóla* (vých. okraj podorlického úseku) a *zhlavek* (východně od řeky Ostravice).

4 **deska** v sled. významu jen nář.; Jg (SSJČ ‚prkno') — Specifikací.
lavka jen nář. — Přenesením (nář. ‚lavice').
oplen m. v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ, SSJ u všech ‚oplen', ne ‚šárka'!) — Psl. **opl̀ěnъ*, slovo starobylé, leč málo jasné. Zde přenesením z jiné součástky vozu.
opleň f. jen nář. — Od *oplen* (viz tam) změnou rodu.
plát v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚tenká deska, zprav, kovová, ale i dřevěná') — Specifikací.
poduška v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚polštář pod hlavu').
poduštice v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚polštář pod hlavu' kniž., zast.).
polštář v sled. významu jen nář. (Jg ‚tlusté dřevo podložené pod něco') — Přenesením (SSJČ ‚poduška pod hlavu').
sedýlko v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ dem. k *sedlo* ‚část, na kterou něco dosedá', ‚co připomíná jezdecké sedlo').
stolec v sled. významu jen nář. — Přenesením (stč. i SSJČ ‚lavice').
stolička v sled. významu jen nář.; Jg — Formální dem. k *stolice*. Přenesením (SSJČ *stolice* ‚sedátko, lavice').
svršek v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚hořejší část') — Specifikací.
šárka Jg, SSJČ — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schare* ‚vzpěra, rozpora').
šárnice jen nář.; Jg, SSJČ nář. — Viz šárka.
šemlice jen nář.; Jg *šamlice*, SSJČ nář., říd. (stč. ‚podložka') — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schemmel*).
šóla jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schale* ‚obložení, např. nože, střenka').
zhlavek jen nář. — Přenesením (SSJČ nář. ‚polštář').

5 šárka Ju 1, 3, 4 — šárňice Ru 2, 3 — šola Po 1 — polica Ju 7 — polička Ju 2 — postílka Ju 6

6 MAGP 25, AJŚ 15a, AJPP 122

Bh

136 oplen (704) — *mapa s. 325*

1 M voplen (též 214) — (v)oplín (též 626)
(v)obrtel m. — (v)obartel m.
vobrtel f. (vobrdel 119, vobrtle 115, 116)
násad
stolička
klanečňík 502, 630

2 Oplen je otočná část předku vozu dosedající na šárku (srov. III-135 šárka). S ní je spojen svorníkem, ko-

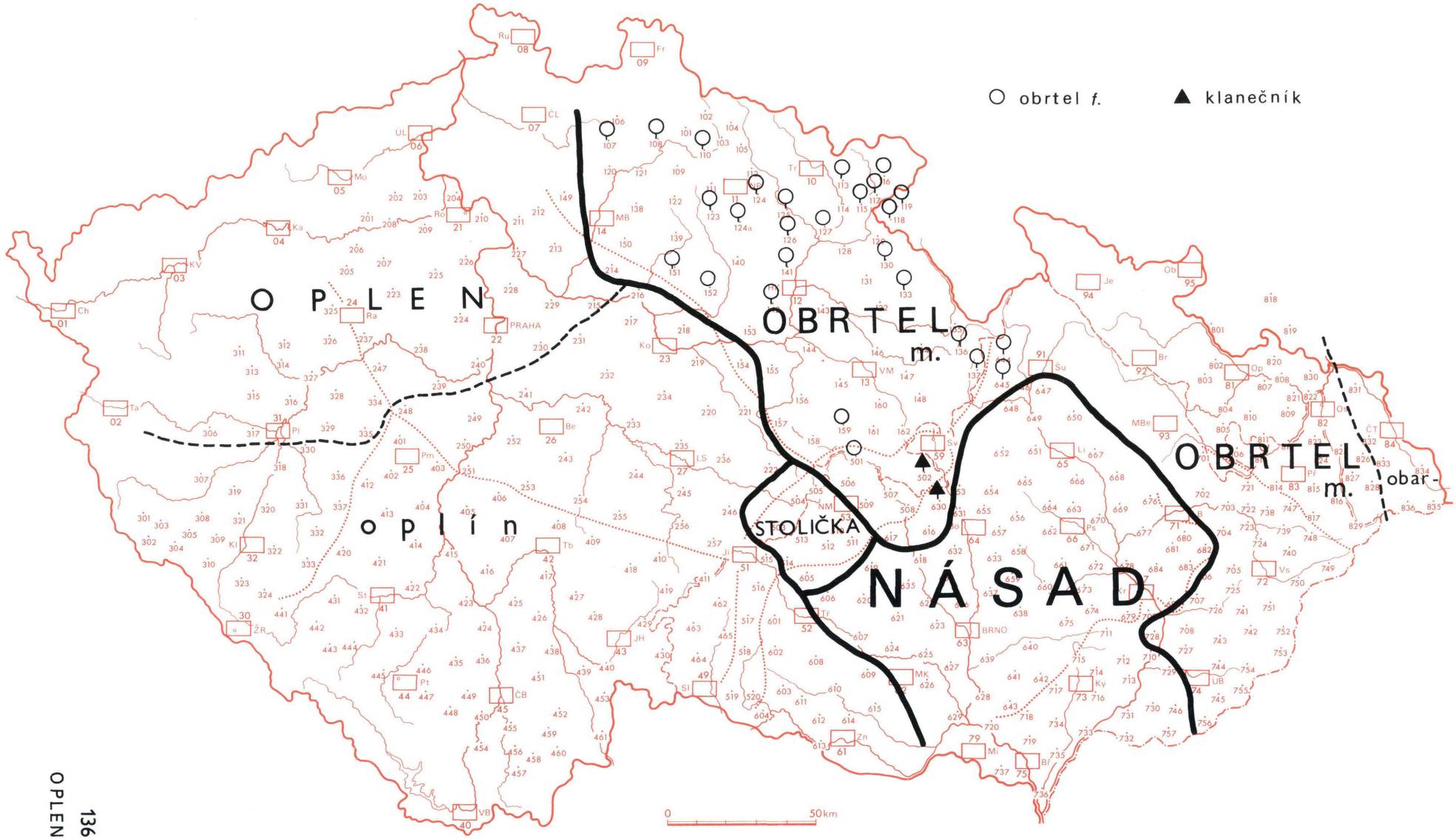
○ obrtel *f.*
▲ klanečník
OPLEN
OBRTEL m.
STOLIČKA
NÁSAD
OBRTEL m.
oplín
obar-
0
50km

lem něhož se otáčí (srov. III-137 svorník). V oplenu jsou po obou stranách kolmo zasazeny klanice. Spolu s nimi slouží oplen k umístění svršku vozu.

Nář. pojmenování této součástky se liší lexikálně, rodem (*obrtel* m. × *obrtel* f.) i hláskoslovně (*oplen* × *oplín*).

SSJČ registruje slovo *oplen* (i *oplín* nář.), ale v poněkud posunutém významu, jenž však byl nepochybně odvozen z významu našeho, srov. oddíl 4.

Údaje z našeho výzkumu byly ověřeny zápisy v KLA.

3 Hranice mezi jednotlivými lexémy jsou mimořádně ostré. Jistě také proto, že nář. výrazivo nebylo ovlivňováno spis. jazykem.

Pro střč. a jzč. nářečí a pro jz. cíp Moravy je charakteristický výraz *oplín* (v širokém záp. pásu v hláskoslovné obměně *oplen*). Svč. nářečí (s malým přesahem na sv. Novoměstsko) a slezská nářečí spolu se sev. polovinou vm. nářečí jsou spojena výrazem *obrtel* m. (v přechodových nář. čes.-pol. *obartel*). Ten je v svč. oblasti (soustředěněji zvláště mezi Novou Pakou a Hradcem Králové a na Náchodsku) nezřídka v žen. rodě. Široká a rozlehlá oblast ve středu Moravy se vyděluje slovem *násad*. Na širším Novoměstsku vytváří mikroareál označení *stolička*. Výskyt výrazu *klanečník* je omezen na malé území již. od Svitav.

4 **klanečník** v sled. významu jen nář. — Od *klanice* (SSJČ ‚tyč nasazená po stranách vozu do oplenu‘).
násad stč., PSJČ (SSJČ *násada* ‚věc nasazovaná na nějaký předmět‘) — Od *nasadit*.
obartel jen nář. — Viz obrtel; odstraněním slabičného *r* vlivem pol.
obrtel m. v sled. významu jen nář.; Jg (stč. ‚součástka jednoduchého zařízení otáčející se kolem své osy‘, SSJČ ‚větší obrtlík, tj. klička k uzavírání např. oken.‘, SSJ *obrtel* ‚zařízení, na kterém se něco otáčí‘) — Z psl. **ob-vrtъlь*; týž základ je v slovesu *vrtěti*.
obrtel f. jen nář. — Od *obrtel* m. (viz tam) přechodem k subst. žen. r.
oplen stč., Jg, PSJČ, SSJ (SSJČ i *oplín* nář. ‚otočný nosník u nákladních vozidel (železničních vozů) k uložení dlouhých předmětů‘) — Psl. **oplěnъ*, slovo starobylé, ale málo jasné.
oplín jen nář.; Jg — Dloužením a následným zúžením z *oplen*, viz tam.
stolička v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚zařízení, na které je něco upevňováno‘) — Formální dem. k *stolice* (SSJČ ‚lavice, sedátko‘). Přenesením významu.

5 voplín Ju 3, 5, Ru 1 — voplin Ju 3, Ru 4 — oplin Ju 3 — vobrtel Ju 1, 4, 7 — wobrtel Po 1, Ju 2 — násad Ju 6, Ru 5

6 ASJ IV 164:26a, MAGP 27, AJŠ 17, AJK 206, SSA 4.86

Bh

137 svorník (705) — *mapa s. 327*

1 M svoř<u>e</u>ň m. (též 806, 822) — cvořeň — st<u>v</u>ořeň
svor<u>ň</u>í<u></u>k — cvorň<u>í</u>k
srdeň f. (srdečňík 601, též 332)
ňicohla<u>v</u> m. (micohlav 246, 257)
(h)ře<u>b</u> (též 250, 454, též (h)řebík 454, 455)
svor<u>ň</u><u>í</u> (h)řeb (svúrňi h. 322, 333, svorňí (h)řebík 423, 424)
(h)řeb do voplínu ((h)řebík do voplínu 422, 424, 426, 449, voplínovej (h)řeb 318, 320, 415)
S (h)říbek/velkej (h)říbek nedubl. 442
N dlouhej hřeb 336

2 Svorník je dlouhý silnější hřeb spojující části předku vozu (tj. nápravník, oplen, šárku a rozvoru) a zároveň jeho přední a zadní díl. Kolem svorníku se otáčí oplen. Nářeční pojmenování tohoto hřebu se liší lexikálně, dále typem pojmenování (*hřeb* × *svorní hřeb* × *hřeb do oplenu*), slovotvorně (např. *svořeň* × *svorník*) a hláskoslovně (např. *svořeň* × *cvořeň* × *stvořeň*). Hláskoslovný rozdíl *hřeb* × *řeb* zde nesledujeme; zjednodušení souhláskové skupiny *hř* > *ř* viz V-274 hřeben.

Velká část nářečních pojmenování svorníku jsou výrazy s širším významem, jež byly specifikovány na sledovanou součástku vozu (*hřeb*, *hřebík*, *svorník*, *svořeň*). Zejména výraz *hřeb* je často blíže určován atributy, např. *hřeb oplínový*, *do oplínu*. Tyto zpřesňující determinanty se v běžné komunikaci zpravidla vynechávají.

3 Zkoumané teritorium je bohatě členěno, třebaže nářečních pojmenování není mnoho. Výrazy *svorník*, *hřeb*, *srdeň* tvoří totiž někdy i několik samostatných areálů. Jejich hranice jsou přitom ostré a takřka bez přesahů.

Větší územní rozsah má výraz *svořeň* a další slovotvorná varianta *svorník*. První uvedená forma je běžná na vých. polovině Moravy, v záp. úseku Slezska (zde často v obměně *stvořeň*) a v přechodových nářečích česko-polských. Slovotvorná obměna *svorník* je charakteristická pro svč. nářečí a v návaznosti pro široký pruh střm.

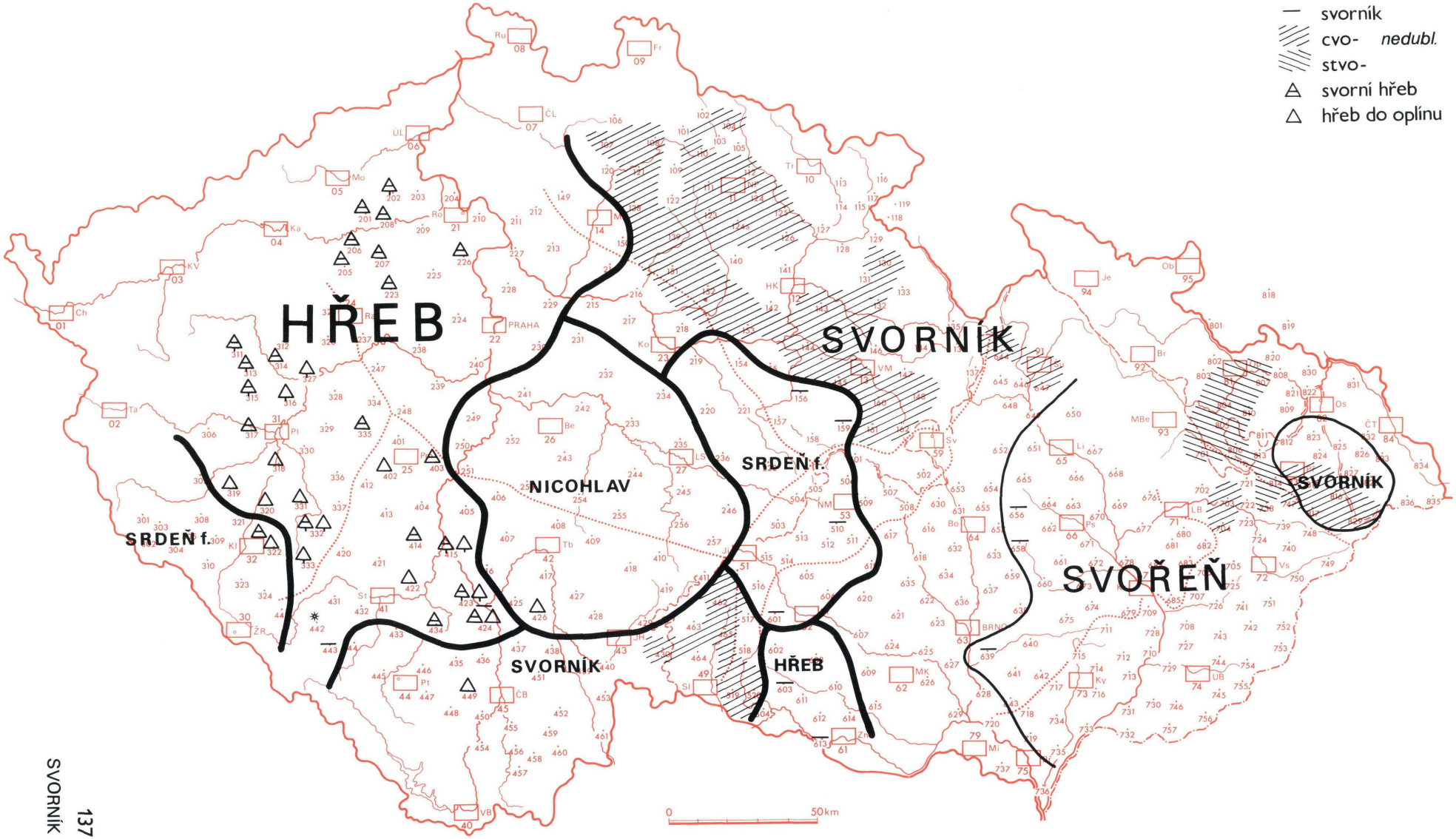
svorník
cvo- nedubl.
stvo-
svorní hřeb
hřeb do oplínu
HŘEB
SVORNÍK
SVOŘEŇ
SRDEŇ f.
NICOHLAV
SRDEŇ f.
SVORNÍK
SVORNÍK
HŘEB
0
50km

nářečí od Zábřežska přes Boskovicko a Moravskokrumlovsko až na Břeclavsko. Nemalou oblast vytváří tento výraz ještě v již. Čechách a v přilehlém cípu jz. Moravy. Třetí, rozsahem nejmenší oblast je na Frýdecko-Místecku. Ve všech těchto třech územních celcích, ale hlavně v oblasti svč. nářečí se podoba *svorník* střídá s hláskoslovnou obměnou *cvorník*.

Výraz *hřeb* charakterizuje široký pás na západě Čech (od Mladé Boleslavi, Prahy, Příbramě a Strakonic na západ). Malý areál s týmž výrazem je ještě na Moravě na Znojemsku. V Čechách, zejména na nejzápadnějším okraji, je základní výraz často určován atributem *svorní*, na jih od Plzně atributem *do oplínu*.

Ve dvou samostatných oblastech se vyskytuje také označení *srdeň*, a to na Domažlicku a Klatovsku a dále na rozsáhlejším teritoriu zhruba mezi Kolínem, Jihlavou, Třebíčí a Novým Městem na Moravě.

Slovo *nicohlav* vytváří větší územní celek v Čechách, zahrnuje Benešovsko, Táborsko a Ledečsko.

4 **cvorník** jen nář.; Kt Poličsko — Disimilací ze *svorník*, viz tam.
cvořeň m. jen nář. — Viz svořeň a cvorník.
hřeb v sled. významu jen nář. — Specifikací významu (SSJČ ‚velký hřebík‘).
hřeb do oplínu v uvedeném spojení jen nář. — Subst. *hřeb* specifikováno předložkovým výrazem.
hříbek v sled. významu jen nář. — Patrně staré deminutivum (se specifikační funkcí). Nelze vyloučit ani přenesení významu, jež bylo usnadněno hláskovou blízkostí se slovem *hřeb(ík)*.
nicohlav m. Jg též *nicohlavník* a *nicol*, PSJČ tech. — Složenina ze stč. adj. *nicí, nící* ‚k zemi skloněný‘ a z *hlava*, stč. *nicohlavý*. Mch „hřeb je nahoře půlkruhem ohnutý“, jako by byl hlavičkou ohnutý dolů.
srdeň f. jen nář.; Jg m., Kt též *srdečník* — K *srdce*.
stvořeň m. jen nář. — Od *svořeň* patrně adideací k *stvořit*.
svorní hřeb jako sousloví jen nář.; Jg — Výraz *hřeb* blíže určen adj. *svorní*.
svorník Jg, PSJČ tech. (SSJČ ‚předmět sloužící k spojování‘) — Specifikací významu.
svořeň m. jen nář.; Jg *svoreň* slc., též *svěrák, pověrák*, Kt, SSJ *svoreň* — Psl. **sъvorьnь*; stejný základ je u *svírat*.
velký hříbek v uvedeném spojení jen nář. — Sousloví ze subst. *hříbek* (viz tam) a adj. *velký*.

5 svorňík Ju 4 — svorňik Ju 2, 4 — cvorňik Ju 1, 2 — svořeň Ju 6, 7, Ru 5 — ňicohlav Ju 3, Ru 1 — hřeb Ru 2 — řeb Ru 2 — hřebík Ru 4 — klín Ju 5

6 MAGP 83, AJŠ 18, AJPP 125, AJK 207

Bh

138 važiště (707) — *mapa s. 329*

1 M váh — vah
váha
važina
važišťe — važíšťe (též 129) — váži̲šče — vazišťe
váži̲sko̲ (važísko 135,136)
vá̲hovisko
příčen (příčeň 127, 130)
brdečňik 148, 160, 161
rospora 453, 461

2 Střední část vah (pro pár koní) je važiště. Jde o silnější břevno, jež se připojuje k oji a na jehož konci jsou upevněny dvě rozporky (srov. III-139 rozporka).

Nář. pojmenování uvedené reálie se liší hlavně slovotvorně (*váh* × *váhovisko* × *vážisko* × *važiště* × *važina*). Méně závažné jsou rozdíly rodové (*váh* m. × *váha* f.) a hláskoslovné (např. *važiště* × *vážiště* × *važíště* × *vaziště*, *váh* × *vah*).

Uživatelé nářečí často pojmenování sledované součásti vah neznali a nezřídka uváděli výrazy pro váhy jako celek, tj. važiště a dvě rozporky se závlačkami. Tyto výrazy vykazují rovněž územní diferenciace, avšak jazykový materiál zachycený naším výzkumem není v tom směru zdaleka kompletní, a proto jej nelze představit na mapě. Pro zajímavost jen uvádíme, že vedle obecně rozšířených označení *váha, váhy* se pro váhy jako celek vyskytují v již. Čechách výrazy *rozpory* (*růzpory*) a na Roudnicku výraz *příčna* plt.

3 Diference lexikální povahy jsou okrajové. Převládají výrazy s fundujícím základem *váh-*. Jiný lexikální základ mají jen slova *příčen* (ze širšího Náchodska a z Kladska), *brdečník* (z mikroareálu na Litomyšlsku) a *rozpora* (již. od Jindřichova Hradce).

Jak už bylo uvedeno, hlavní rozdíly jsou slovotvorné. Výrazný je pak protiklad výrazů na *-ště* (*važiště*) – velká část Čech – a na *-isko* (*vážisko*) – převážná část Moravy a Slezska. Hranice mezi oběma slovotvornými (od původu morfologickými) variantami sleduje zhruba bývalou zemskou hranici Čech a Moravy, od Nového Města na Moravě se stáčí na jih k Třebíči a ke Znojmu, srov. III-73 strniště, III-64 kosiště).

brdečník
rozpora
— važiště
vaziště
| vážisko
PŘÍČEN
VAŽÍŠTĚ
VÁH
VAŽINA
vah
VÁHA
VÁŽISKO
VÁHOVISKO
vážiště
0
50km

Největší územní rozsah má podoba *važiště*; zabírá téměř celou oblast střč. a svč. nářečí. Hlásková podoba *važiště* je zejména v sev. pruhu jzč. nářečí a obměna *vážiště* je doložena ze značného teritoria na jz. Moravě. Adideovaná forma *vaziště* je častější na záp. Roudnicku.

Značnou členitost Čech rozhojňuje ještě mikroareál slovotvorné varianty *važina* (mezi Příbramí a Strakonicemi).

Výraz *váh* je typický pro záp. Čechy (na již. okraji tohoto areálu v podobě *vah*), výraz *váha* charakterizuje již. Čechy.

Z oblasti formy *vážisko* vystupuje nemalé kompaktní území slovotvorné obměny *váhovisko*. Zabírá sev. polovinu vm. nář. a na Holešovsku přesahuje do nářečí střm.

4 **brdečník** jen nář. — Od *brdce* (to z psl. **bьrdo*).
příčen jen nář. (Jg *příčna* ‚váhy') — K adj. *příčný* (važiště je napříč oji).
rozpora v sled. významu jen nář. — Nedeminutivní forma k subst. *rozporka*, viz III-139); tvarem odpovídá rozporce, liší se jen velikostí (*rozporka* je od *rozepřít*).
váh, vah jen nář. (Jg „v Klatovsku říkají váha i váh" ‚váhy') — Od *váha* přechodem k muž. r. v důsledku tvarové shody v pl.
váha v sled. významu jen nář.; SSJ (Jg ‚celek váh') — Přenesením na základě podobnosti (SSJČ ‚přístroj na vážení').
váhovisko jen nář. — K *váha*.
vaziště v sled. významu jen nář.; Kt — Z *važiště* adideací k *vázat*; važiště je svázáno kroužky s rozporkami.
važina jen nář. — Od *váha* specifikačním sufixem *-ina*.
važiště Jg, SSJČ — Od *váha*.
važíště jen nář. — Viz važiště, podoba s kvantitou v sufixu.
vážiště jen nář. — Viz važiště, podoba se zdlouženou kořennou slabikou analogií podle slova *váha*.

5 važišťe Ju 1, 3 — važíšťe Ju 3, Ru 2 — váhovisko Ju 7

6 AJŚ 39a, AJK 283, SSA 4.94

Bh

139 rozporka (708) — *mapa s. 331*

1 M rosporka (též 619, rospora 144, 407, 423, 427, 437) — rospúrka — rúsporka (rúspora 456, 457, 460)
brce n. (též 161, 736) — b'erce
brco — b'erco
brdečko
brďíčko
brdíčko
S firšenkl 306

2 Nář. pojmenování dřevěné součásti vah (jednoho ze dvou dřev připevněných k važišti), k níž se postraňky zapřahá tažné zvíře, se diferencují lexikálně, hlavně však slovotvorně (*brdce* × *brdečko* × *brdíčko* × *brdýčko*). Morfologické povahy je rozdíl *brdce* × *brdco* (analog. původu, srov. III-30 pole). K nepravidelným hláskovým rozdílům patří dloužení s pozdější kvalitativní změnou samohlásky u výrazu *rozporka – rozpůrka – růzporka*. Objevují se výrazy tvořené od dvou základů: *rozpor-* × *brd-*. Tato dichotomie je stará.

Rozdíl *brdýčko* × *brdíčko* × *brdečko* je slovotvorný, spočívající ve využití různých přípon. U formy *brdýčko* jde od původu o sufix *-éčko*, který se v důsledku úžení změnil na *-íčko*, jež neměkčí předcházející souhlásku; píšeme tedy *-ýčko* (na rozdíl od sufixu *-íčko* ve variantě *brdíčko*).

Okrajový výskyt formy *růzporka* na jč. území svědčí patrně o její starobylosti.

3 Výrazně vystupuje česko-moravský protiklad *rozporka* × *brdce, brdečko*. Výraz *rozporka* zabírá mimo vč. okraj celé Čechy a jz. Moravu. Kromě regionální hláskoslovné varianty *růzporka* (Doudlebsko) se tento lexém vyskytuje též v obměně *rozpůrka* (protáhlá oblast od Hradce Králové k Jihlavě).

Bohatá je slovotvorná a hlásková diferenciace výrazů od základu *brd-* na Moravě a ve Slezsku. Z nich má největší územní rozsah slovo *brdečko*. Pokrývá široký střední pruh Moravy (ve směru sever–jih), k němuž se přimyká na Zábřežsku slovotvorná varianta *brdíčko*, jež jako dubleta je také na většině teritoria formy *brdýčko*, tj. na vých. okraji vč. nářečí.

Další slovotvorná varianta – *brdce* – se vyskytuje ve třech od sebe izolovaných oblastech, a to ve střm. dialektech a v sev. části českomoravských nářečí (vých. Novoměstsko, Boskovicko a Brněnsko), dále na Valašsku a konečně na sev. okraji slez. nářečí. Forma *brdco* je na většině území Slezska (v přechodových nářečích česko-polských v podobě s průvodním vokálem a s měkkou retnicí) a izolovaně ještě na vých. Uherskobrodsku.

4 **bĕrdce** jen nář. — Viz brdce, forma s průvodním vokálem a s palatální retnicí.
bĕrdco jen nář. — Viz brdce, brdco a bĕrdce.
brdce jen nář.; Jg dem., SSJČ nář., SSJ — Přenesením, pův. dem. k *brdo*, psl. **bьrdo* ‚část tkalcovského stavu'.

— rozpůrka
•— růzporka
○ brdíčko
⊖ brdečko
ROZPORKA
BRDÝČKO
BRDÍČKO
BRDCE
BRDCO
BRDEČKO
rozpůrka
0
50km

brdco jen nář. — Viz brdce, forma *brdco* analog. příklonem k substantivům typu město.
brdečko jen nář.; Jg též *brdo*, SSJČ nář. — Formální dem. k *brdo*, viz brdce.
brdíčko jen nář.; Jg *brdičko*, SSJČ nář. — Formální dem. k *brdo*, viz brdce.
brdýčko jen nář. — Od *brdéčko* pravidelnou nář. změnou *é* > *í*, viz brdce.
firšenkl jen nář. — Přejato z něm. (*Fürschenkel*).
rozporka Jg, SSJČ — Od *rozepřít* (příčka má za úkol držet oba postraňky v náležité vzdálenosti, rozpírat je).
rozpůrka jen nář. — Viz rozporka, s alternací kvantity jako průvodním jevem při připojování dem. sufixu.
růzporka jen nář. — Viz rozporka, *růz-* dloužením, průvodním jevem derivace (srov. *průvodka*, *násadka*).

5 brce Ju 4 — brdičko Po 1, Ju 2 — brdíčko Ju 4 — brďičko Ju 2 — brdečko Ju 6, Ru 5 — rosporka Ju 3, 4, Ru 1–5 — rospurka Ju 1, 2

6 ASJ IV 165, AJŠ 38, PLPJ 11, AJPP 141, SSA 4.93

Bh

140 závlačka u řetízku (710) — *mapa s. 333*

1 M roubík
roubíček
zároubík (též 216) — zárubik (zárubek 203)
zároubíček (zároubňiček 147)
zároubič
zároubiči n. (též zárubíčko 225)
zárupka 210–212
roublík (-ék 662–678, též rublík 755)
vroublík (-ék 676, 680–682, vrublík 702, též brublík 737, též vrubel 738)
zárublík (záruble n. 158, též 129)
vozoubík (vozubec 462) — vozoublik 517–519
(v)obrtlík (vobrdlík 303, 305, 310, hobrdlík 237, 247, vobrlík 303, 304, 308–310)
křížík (křížek 742)
křižok (křižoček 833–836, též škrihljak, škrižljak 755)
kneblík (knéblik 604, 645, 648, knejblík 324, knejbl 441, knebl 701, knebel 805–807, 814, 820)
rýglík (riklik 102, rihlik, rihliček 116, 119, ridlik 112, ligrik 649, ligr 138, rejlík 233, reglik 654)
verblik 106, 117, 644
fejbidlík 301, 302 (fajbidlík 302, fejbrlík 301, fírbrlík 307)
mitrle n. 134, 135, 158, 159 (nitrle 133, 134, mitrlátko 147)
stuhel

2 Na konci rozporek (srov. III-139 rozporka), součásti tažného zařízení vozu, se nacházejí krátké řetízky, k nimž jsou přikovány závlačky, tj. malé železné kolíčky, jež slouží k prostrčení do železných kroužků od postraňků, tj. popruhů, za které dobytče táhne.

Závlačky se nacházejí také na řetězu, jímž se uvazuje dobytek ve chlévě. Náš výzkum (i KLA) sledoval pojmenování pro uvedenou reálii v kontextu s váhami a s vozem. Protože se však na Břeclavsku a Kyjovsku užívá u vah místo závlačky složitý hák, příslušná pojmenování v dotaznících scházejí. Z celkového územního rozložení slov *roublík* a *obrtlík* na již. Moravě lze však zakreslit geografické rozložení obou výrazů i ve výše uvedených dvou oblastech poměrně přesně.

Kromě rozdílů lexikálních nacházíme u nář. pojmenování závlačky četné rozdíly slovotvorné (např. *roubík* × *roubíček* × *zároubíček*), rozdíly rodové (*zaroubič* m. × *zároubičí* n.) a ojedinělé diference hláskoslovné (např. *zároubík* × *zárubík*).

Ve shodě s výkladem u Mch hodnotíme rozdíl *roubík* × *roublík* jako rozdíl slovotvorný, srov. také III-71 kolík na utahování povřísla. Podoba *ozoublík* vznikla z pův. *ozubík* kontaminací s výrazem *roublík*, chápeme ji jako rozdíl hláskoslovný.

3 Většinu území zabírají označení se základy *-roub-*, *-roubl-*. Zejména na okrajích zkoumaného teritoria se však vyskytují i pojmenování jiná (nezřídka přejatá): na nejzápadnějším okraji Čech výraz *fejbidlík*, na vých. okraji svč. nářečí *mitrle*, již. od Klatov, na záp. Šumpersku a v záp. Slezsku *kneblík*, na sev. okraji Čech, na Zábřežsku a sev. od Boskovic *rýglík*; na Kyjovsku a Uherskobrodsku, na Rakovnicku a záp. Klatovsku *obrtlík*, na Valašsku *křížík*, v přechod. pásu nář. česko-polských *křižák*, v hor. povodí Ostravice *stuhel* a na poměrně rozlehlém území jv. Čech a jz. Moravy *ozoublík*, *ozoubík*.

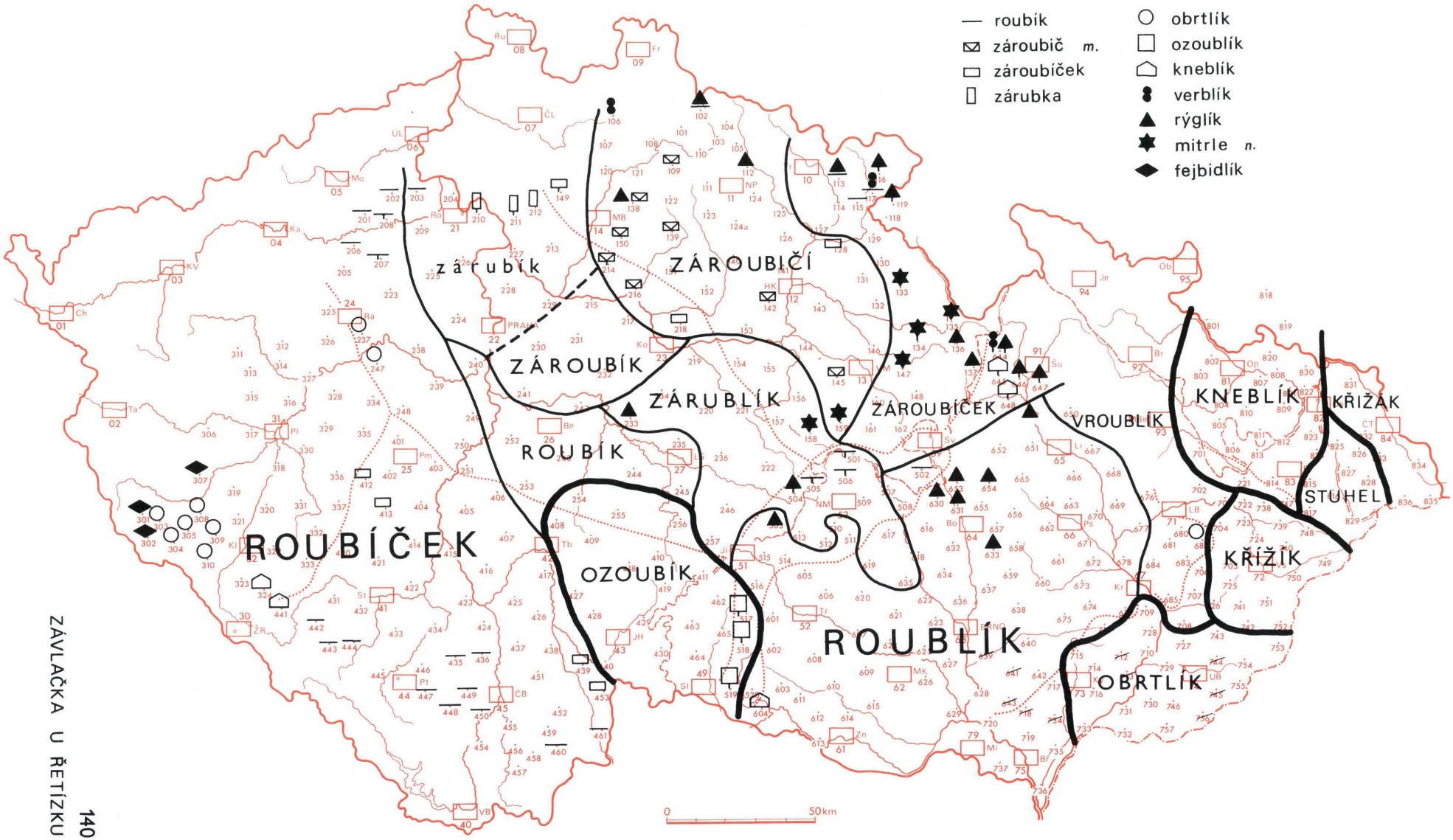
roubík
zároubič m.
zároubíček
zárubka
obrtlík
ozoublík
kneblík
verblík
rýglík
mitrle n.
fejbidlík
zárubík
ZÁROUBIČÍ
ZÁROUBÍK
ZÁRUBLÍK
ROUBÍK
ZÁROUBÍČEK
VROUBLÍK
KNEBLÍK
KŘIŽÁK
STUHEL
KŘÍŽÍK
ROUBÍČEK
OZOUBÍK
ROUBLÍK
OBRTLÍK
0
50km

Ze slovotvorných odvozenin se základy *-roub-*, *-roubl-* tvoří největší areál slovo *roubíček*; zabírá větší část jzč. nářečí a přilehlý jz. pruh nářečí střč. Na východ od tohoto značného teritoria jsou rozloženy oblasti variant *zároubík* (oblast mezi Prahou a Kolínem; s hláskoslovnou obměnou *zárubík* sev. od Prahy) a *zárublík* (území sv. od Ledče nad Sázavou s přesahem na Moravu až k Tišnovu). Na vých. od Roudnice vystupuje mikroareál rodové varianty *zárubka*. Větší část svč. nářečí se liší podobou *zároubičí*, na vých. Mladoboleslavsku též v muž. rodové obměně *zároubič*. Vých. okraj svč. nářečí se vyznačuje formou *zároubíček*. Téměř celá střm. nářečí charakterizuje výraz *roublík*, jen na Holešovsko s malými přesahy do vm. nářečí se omezuje obměna *vroublík*.

Forma *roubík* není příliš častá a většinou se vyskytuje jako dubletní. Byla zaznamenána zejména na okrajích Čech. Jako jediné pojmenování tvoří malou oblast na Benešovsku.

4 **fejbidlík** jen nář. — Patrně adaptací výrazu přejatého z něm.
kneblík jen nář. — Formální dem.; specifikací adaptovaného něm. výrazu (*Knebel* ‚klacek‘).
křižák v sled. významu jen nář. — Od *kříž*.
křížik jen nář. — Nář. formální dem. ke *kříž*.
mitrle jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Nietle* ‚nýteček‘).
obrtlík v sled. významu jen nář.; Kt (SSJČ dem. k *obrtel* ‚otočná součástka, např. k uzavírání oken‘) — Specifikací významu.
ozoubík jen nář. (SSJČ *ozub* ‚něco zubu podobného‘) — Formální dem. k *ozub*, to od *ozubit*. Závlačka bývá ozubena, aby nevypadávala z kroužku.
ozoublík jen nář. — Z *ozoubík* vlivem územně sousedícího výrazu *roublík*, viz tam.
roubíček v sled. významu jen nář. — Formální dem. k *roubík*, viz tam.
roubík v sled. významu jen nář. (Jg ‚něco uťatého, kolík‘, SSJČ ‚kolík‘) — Formální dem. k *roub* ‚co je urubnuto, klacek‘, to k slovesu *rubati*, specifikací.
roublík jen nář. (Kt ‚roubík k vázání snopů‘) — Formální dem. k *roubl*, psl. **robъlь*, specifikací.
rýglík jen nář. (SSJČ *ryglík* dem. k *rýgl*, *rygl* ob. ‚obrtlík, zástrčka‘) — Formální dem. k *rýgl*, to adaptací přejatého něm. *Riegel* ‚zástrčka‘. Přenesením, popř. specifikací.
stuhel jen nář. (Jg *stuhle*, SSJ *stuhla* nář., u obou ‚mašle‘) — Přenesením; závlačka se podobá mašličce.
verblík jen nář. — Adaptací něm. *Wirbel* ‚obrtlík‘, srov. obrtlík.
vroublík jen nář. — Viz roublík; forma s nenáležitým *v-* asi podle *vrub*.
zároubič jen nář. — Od nář. *zaroubit* (Kt ‚zasunout, zandat‘).
zároubíček jen nář. — Formální dem. k *zároubič*, viz tam.
zároubičí jen nář.; Kt — Rodová varianta slova *zároubič*, viz tam.
zároubík jen nář., Jg — Viz zároubič.
zárubička, zárubka jen nář. — K nář. *zarubit*, viz zároubič; forma se zkrácenou kmenovou samohláskou.
zárubík jen nář. — Viz zároubič.
zárublík jen nář. — Od nář. *zaroublovat*, *zaroublit* (Kt ‚zaplést, navléci‘), popř. kontaminací *zároubík* a *roublík*, viz tam.

5 roubíček Ju 2 — zároubiček Ju 2, 3 — křížik Ju 7 — virblik Po 1

6 —

Bh

141 střední kování na rozporce (709) — *mapa s. 335*

1 M cuchta — cufta
kapica
šlufa (šlofa 821) — šlifa
halža 802, 820

N houžev, kováňí, kuťí, oko, okuťí, taška, tulaj, ucho

2 Nář. pojmenování středního kování na rozporce se liší lexikálně, ale i hláskoslovně (např. *šlifa* × *šlufa*, *cuchta* × *cufta*).

Materiál získaný přímým terénním výzkumem byl konfrontován s KLA. Toto srovnání umožnilo vyloučit výrazy neterminologické povahy, tj. výrazy s obecnějším významem ‚objímka‘, srov. oddíl 1 N.

3 Rozdíly v nář. pojmenování sledované reálie se soustřeďují na Slezsko a přilehlé lokality vm. nářečí. Jen toto území se odlišuje označením *kapice* (záp. úsek slez. nářečí) a *šlufa*, *šlifa* (na ostatní části Slezska). Ojediněle na sev. Opavsku byl zapsán výraz *halže*. Všude jinde je běžný výraz *cuchta*, zejména na okrajích Čech též v podobě *cufta*.

4 **cufta** jen nář. — Viz cuchta.
cuchta v sled. významu jen nář.; Jg — Adaptací něm. výrazu *Zucht*.
halže v sled. významu jen nář. — Přenesením přejatého výrazu (střhn. *halze* ‚řetěz kolem hrdla‘, v tomto významu i stč. *halže*, Jg a SSJČ).
kapice jen nář. (pol. *kapica* ‚železný kryt osy vozu‘, ALJ nář. mor. ‚kožené ošití cepu‘, viz III-78 ošití bijáku) — Přenesením (stč. *kapičě* dem. ke *kápě*, to k střlat. *cappa* ‚pokrývka hlavy‘).
šlifa, šlufa jen nář. (pol. *szlifa*, *szlufa* ‚smyčka‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schleife* ‚smyčka‘).

5 cuchta Ju 1–4, 6, Ru 2 — cufta Ju 2 — taška Ju 5, Ru 4 — tašňa Ru 5 — kopa Po 1

6 —

Bh

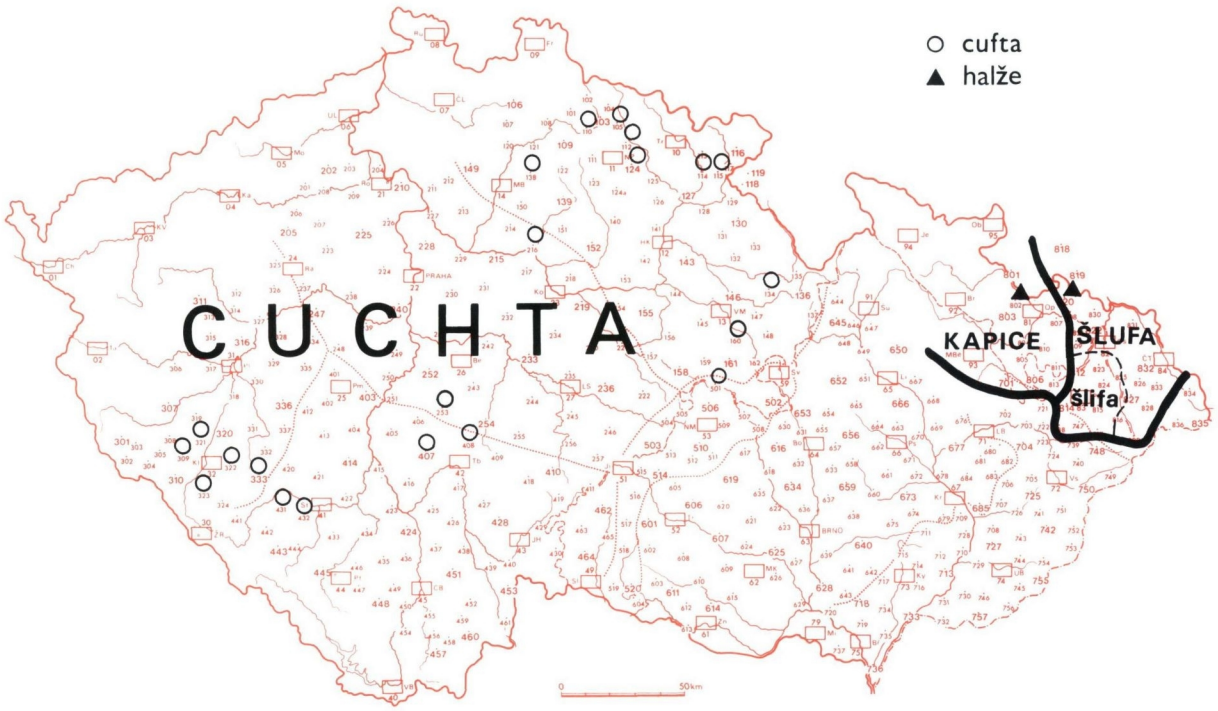

141

STŘEDNÍ KOVÁNÍ NA ROZPORCE

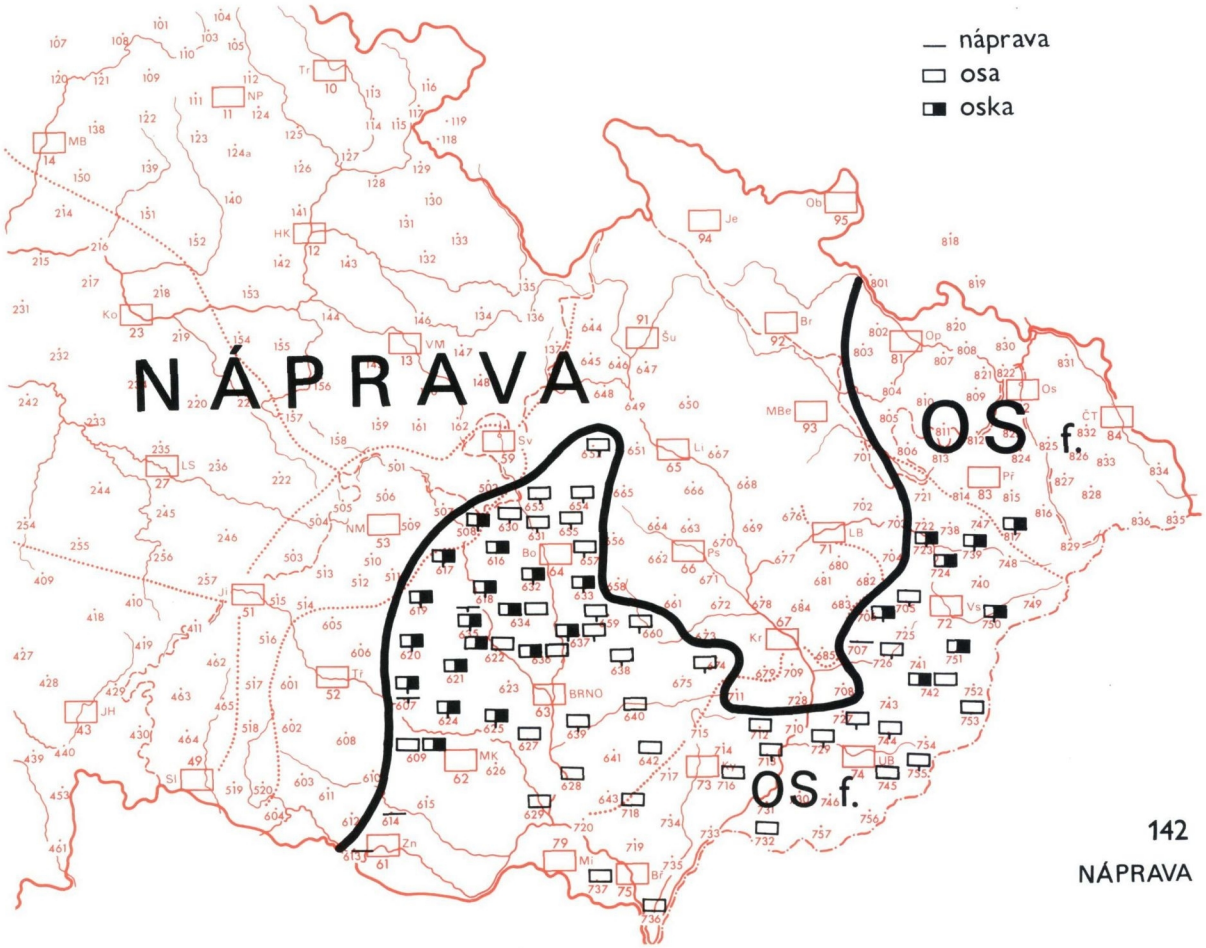

142

NÁPRAVA

142 náprava (701) — *mapa s. 335*

1 M náprava
(v)os f. (os’, oś, oš)
(v)osa
(v)oska

2 Pro část podvozku, železnou tyč, na niž se nasazují kola vozu, má spis. jazyk dva výrazy: *náprava* a *osa*. Jde o synonyma, slovo *osa* má však poněkud širší význam (srov. SSJČ „součást strojového celku pevně nebo točivě uložená k přenášení pohybu točivého nebo kývavého, např. osy vozu“). Obě uvedená označení se vyskytují také v našich nářečích, ale jejich rozložení je územně vyhraněno, srov. oddíl 3. Podle Mch je slovo *náprava* v sledovaném významu novější a „z neznámé příčiny“ výraz *osa* vytlačilo.

U lexému *os* se vyskytují ještě rozdíly morfologické (*os* x *osa*) a slovotvorné (*osa* x *oska*).

3 Výraz *náprava* zabírá celé Čechy, záp. Moravu, Zábřežsko a také centrální úsek střm. nářečí (nepatrně přesahuje do oblasti vm. nářečí).

Lexém *os* zahrnuje zbytek zkoumaného území. Směrem k západu přibývá novější forma *osa* (ta je nejčastější na Boskovicku, vých. Brněnsku a Uherskobrodsku). Sz. od Brna a na širším Vsetínsku je hojná (nezřídka i nedubletně) forma *oska*.

4 **náprava** stč., Jg, SSJČ, SSJ — Mch nechává nevysvětleno. Podle Holuba-Kopečného souvisí s adj. *pravý*; pův. ‚napravení‘, metonymickým přenesením: náprava udržuje „pravý“ chod vozidla.
os f. jen nář.; stč., Jg, SSJ — Zachování starší formy pův. i-kmenového subst., psl. **osь* (z **aks*; v slovanštině zredukováno v *os*-).
osa Jg, SSJČ — Ze staršího *os* přechodem k a-kmenovým substantivům.
oska jen nář.; Jg i SSJ dem. — Formální dem. k *os*, *osa*; na Vsetínsku sufix *-ka* snad prostředkem k odlišení od *osa* ‚vosa‘.

5 náprava Po 1, Ju 1–5, Ru 1–4 — os Ru 5 — osa Ju 6, Ru 5 — oska Ju 7, Ru 5 — osovina Ju 2

6 SSA 4.81, OLA 818

Bh

143 výztuž hlavy u kola (715) — *mapa s. 337*

1 M zďeř f. (žďeř 454, 459, 512, 619, žderˇ 326, žďer 206, zderˇ 208, 251, 302, 323, 326, 336, 405, 445, zďiř 465, 648, 658, zďíř 645) — zvjeř f.
žďerka (též žďírka, zďířka 328)
vejtoč f. (též 430)
výtočka
vejtáčka (vejtačka 101, 102)
bukše f. (buksa 674, 721, 801, bikse 646, biksa 832, bikše 644, pikse 647, piksa 137, 648, pokše 652, piksla 648, bušla 643) — buša 680, 682, 701, 702 — zbukša (zdukša 723, zbuš f. 738, 747)

N krancle 422, kranclovák 433, kranec 603, grancovňa 605, grancovňica 514, 607

2 Zjišťovala se nářeční pojmenování železné výztuže otvoru ve vnitřku hlavy u kola venkovského vozu. Z mapování jsme vyřadili výrazy označující vnější železné okutí hlavy (např. *krancle*, *grancovňa*).

Vedle lexikálních rozdílů byly zaznamenány též rozdíly slovotvorné (např. *zděř* × *žděrka*, *výtoč* × *výtočka* × *výtáčka*) a hláskoslovné (např. *bukše* × *buše*).

Ve městech nebyl nářeční výzkum proveden.

3 Na mapě vystupuje výrazná lexikální trichotomie názvů *zděř*, *výtočka* a *bukše*. Hranice areálů jsou ostré.

Výraz *zděř* se nachází v jzč. nářečích s větším přesahem na jz. Moravu (v úzkém pruhu od Sušice až po Jindřichův Hradec v dubletě s hláskovou obměnou *zvěř*), na širokém již. a záp. okraji střč. oblasti a na Roudnicku. Na Doudlebsku se vyděluje malý areál se slovotvornou variantou *žděrka*.

Pro většinu střč. nářečí, záp. polovinu svč. oblasti a záp. polovinu Moravy je typické pojmenování *výtočka*. Odvozenina *výtáčka* je ve vých. části svč. dialektů a v úseku podkrkonošském. Další odvozenina *výtoč* je doložena z Náchodska a odděleně z Ledečska.

Na celé vých. polovině Moravy je rozšířeno označení *bukše* (v hláskové obměně *buše* je zejména v okolí Lipníka nad Bečvou). Podoba *zbukše* dominuje na Valašskomeziříčsku.

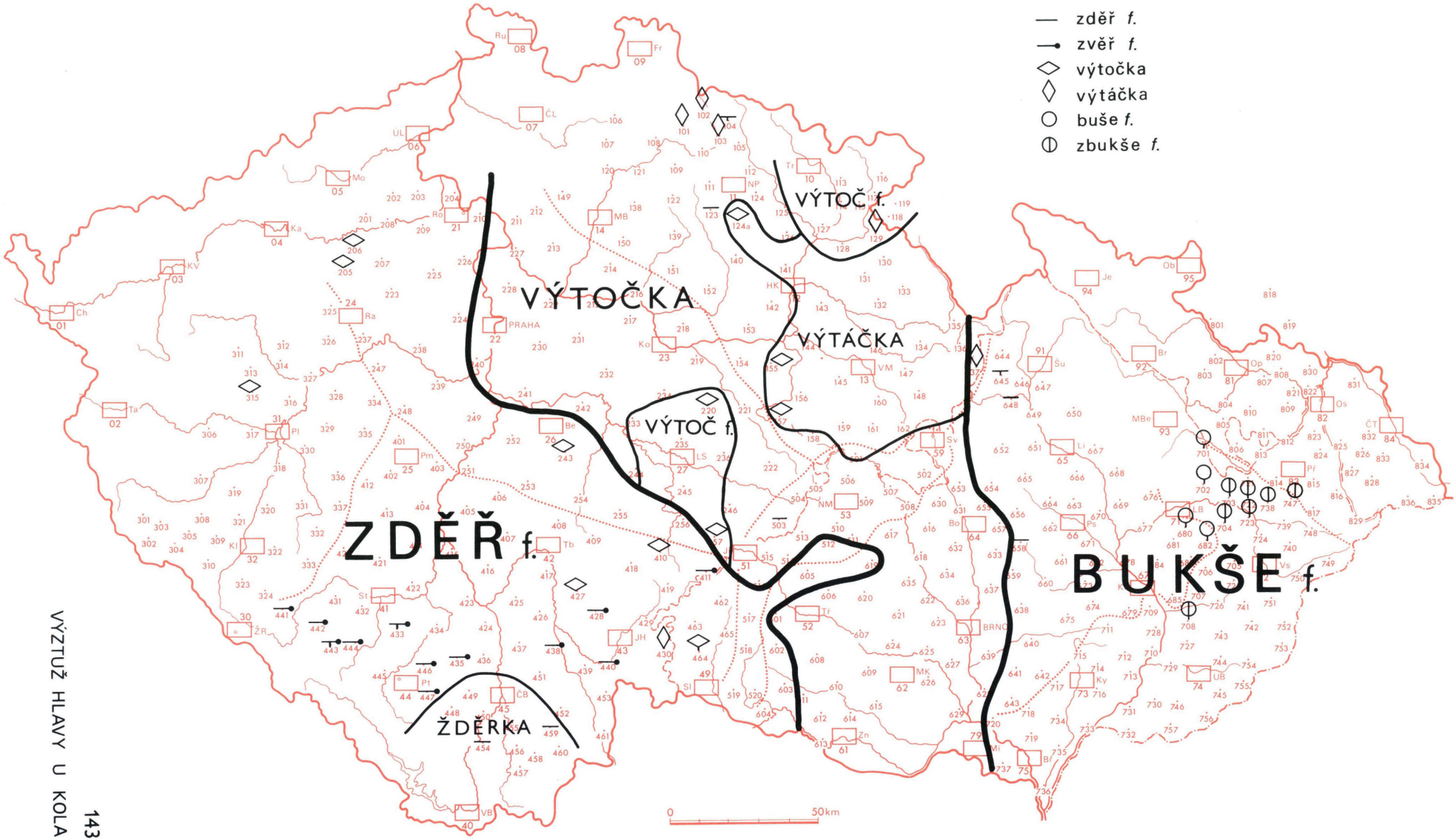

VÝZTUŽ HLAVY U KOLA

4 **bukše** f. jen nář.; Bš, ALJ *piksna* chod., *piksla* podkrk., pol. *buks, buksa*, hluž. *buksa, buška* — Adaptací z něm. (*Büchse* ‚pouzdro‘).
buše f. jen nář. — Hláskové zjednodušení výrazu *bukše*, viz tam.
vytáčka jen nář. — Od *vytáčet*.
výtoč f. v sled. významu jen nář.; ALJ podkrk. — Od *vytočit*.
výtočka jen nář.; Jg též *vejtočka*, SSJČ též *vejtočka* — obě nář. — Od *vytočit*.
zbukše f. jen nář. — Připojením náslovného *z-* (srov. nář. *zhřebelco*, III-197 hřebelec).
zděř f. v sled. významu jen nář.; stč. *zdeř*, Jg, Bš *zdiř* msl., *zděř* svč. (stč. ‚železná obruč‘, SSJČ ‚kovový kruh, obruč ap., nasazované na konci součástí k jejich spojování, stahování k sobě, k lemování okraje‘) — Podle Mch nejasné, snad ze **s-dʲrž, s-drž*, že drží daný předmět v celku. Specifikací.
zvěř f. v sled. významu jen nář. — Hlásková varianta k *zděř* (viz tam) vzniklá patrně adideací k *svírat*.
žděrka Jg *zděřka, zdířka, zděrka, zdírka* vše dem., SSJČ *zdířka* dem., ALJ *zdířka* han., msl., *zdířka* svč., podkrk. — Formální dem. od *žděř*, to hlásková obměna slova *zděř*, viz tam.

5 zďeř Ju 5, Ru 2 — vejtočka Ju 1, 3, Ru 1, 4 — wejtáčka Ju 2 — bukša Ju 7, Ru 5 — buksa Po 1 — piksla Ju 5, 6 — piksle Ru 2 — piksna Ru 5 — puška Ju 2, Ru 2, 4

6 —

Hb

144 zákolník (716) — *mapa s. 339*

1 M zákolňík (zákloňík 407, zákoňík 308, 441)
zákolesňík (zákolesák 256)
lounek (perlounek 145, 162) — lonek (též lónek 132, pérlonek 108, 109) — lunek — luňek 137, 644, 647 — lúnek
louňík (lóňk 610–615) — lovňík (louvňík 429, loudňík 503)
záosňík (zaošňik 807, 810, 832, 836, zaụosňik 833–835)
záosek (za- 752, 753, 755, též zaos’ka 829) — zálosek (zálozek 682)
foršteker 818 (forštekl 821, šteker 819)

N zástrčka, zákofka, záraška, štift, kolík, roubík, hřebík zatykel, závlačka, záblatňík 103, 159, 257, 304, 322, 414, 424, 428, 463, 502, záplatňík 103, 148, 160, 162, 257

2 Zjišťovala se nář. pojmenování hřebu, který drží kolo vozu na nápravě. Kromě rozdílů lexikálních jsou doloženy četné rozdíly slovotvorné (např. *záosek* × *záosník, lounek* × *louník*) a hláskoslovné (např. *louník* × *lovník, lounek* × *lonek* × *lunek* × *lúnek*).

Reálie se mohla podle technického provedení krajově lišit. Šlo o hřeb s péry nebo s kroužky (pojmenování tohoto typu zákolníku zachycuje naše mapa), popř. o hřeb se širší oblou stříškou. Tento druhý typ nesl jméno *záblatník* (*záplatník*) a podle našich zjištění se ho užívalo v Čechách převážně u malých vozů s dřevěnou nápravou. Protože jde o reálii tvarově a do jisté míry i funkčně odlišnou (srov. III-145 podložka u zákolníku), její označení nemapujeme. Bartoš dokládá výraz *záblatník* bez uvedeného funkčního rozlišení také z Moravy; náš výzkum jej tam však již nezachytil.

Výrazy *zákolník* a *zákolesník* jsou tvořeny od dvou od původu stejných základů, na mapě je však řešíme jako dva blízké samostatné lexémy.

Rozdíly v provedení zákolníku – buď s pérem, nebo s kroužkem – vcelku nenašly odraz v názvu a jen zcela ojediněle se typ hřebu s péry pojmenováním odlišuje, srov. *perlounek*, popř. je blíže určen atributem *pérový lounek, lounek s pérem, lounek křídlový*. Dvojslovných pojmenování se v běžné komunikaci neužívá; jde o označení, jimiž mluvčí jen v odpovědi na otázky explorátorů chtěli odlišit uvedené dva typy zákolníku.

Rozměry je zákolník poměrně malý, a patrně proto výzkum přinesl vedle běžných výrazů *zákolník, louník* také formy deminutivní *louníček, zákolníček*. Protože byly tyto zdrobněliny zapsány jako dubletní a protože netvoří kompaktní oblasti, nejsou mapovány.

Z mapování jsme rovněž vyloučili výrazy neterminologické povahy, jichž explorátoři užili ad hoc z neznalosti skutečného termínu. Jde o slova s obecnějším významem ‚jakákoli závlačka k zajištění předmětu‘.

Výsledky přímého terénního výzkumu byly konfrontovány s údaji z KLA a byly jimi zpřesněny. Za pozornost stojí, že forma *záosek*, potvrzená v oblasti mezi Kroměříží a Lipníkem nad Bečvou, byla dříve běžná také na Uherskobrodsku.

Vzhledem k tomu, že ze Slezska není doložena podoba *zoosník* (po předpokládané změně *á* > *o*), lze soudit, že tam nedošlo k jinak běžnému dloužení předložkové předpony. Nelze ovšem ani vyloučit, že se nářeční nerealizací uvedené změny vyhnulo postavení dvou stejných samohlásek vedle sebe, jež by vedly k splynutí a výslednému tvaru *zosník*.

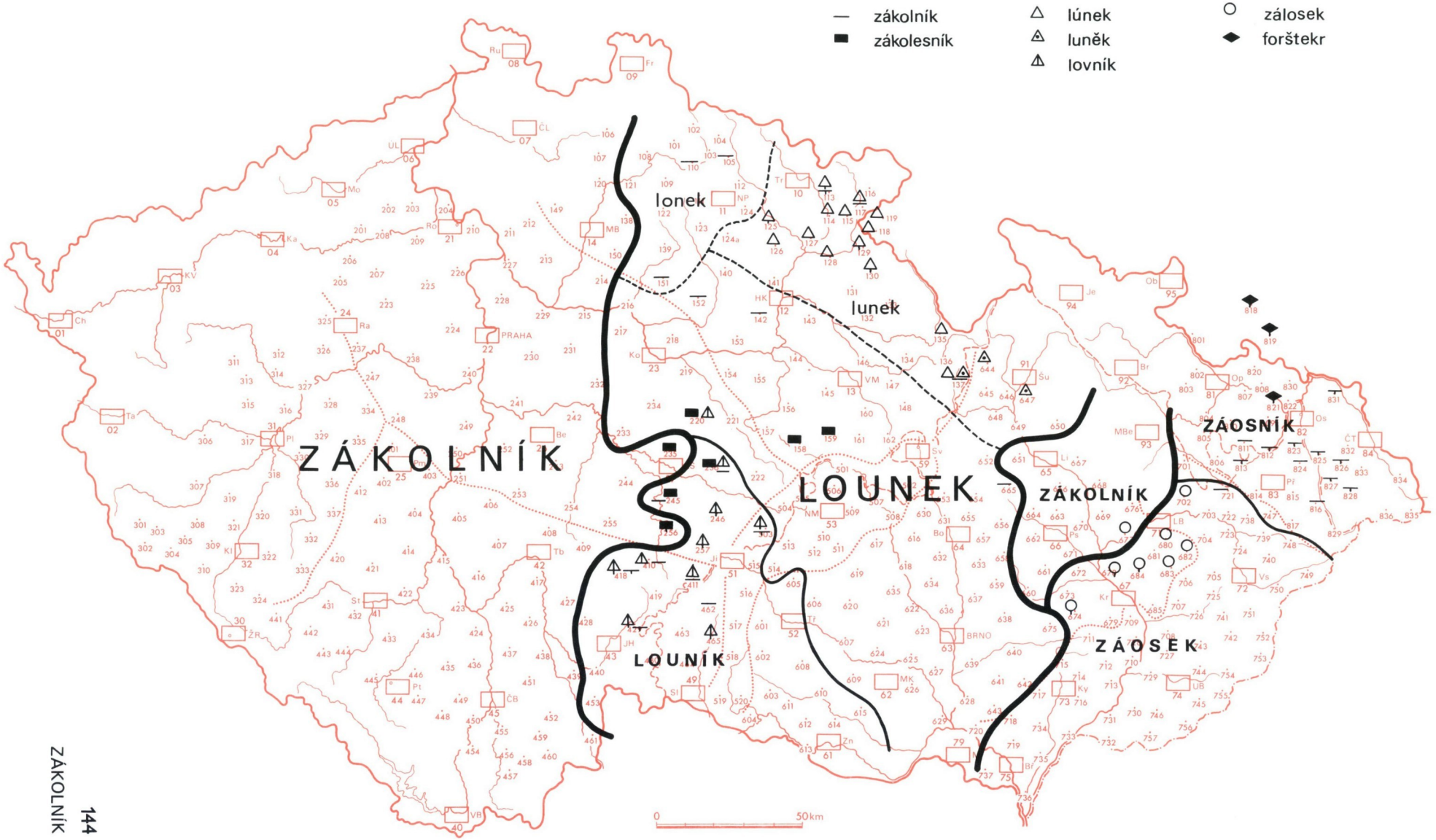
zákolník
zákolesník
lúnek
luněk
lovník
zálosek
forštekr
lonek
lunek
ZÁKOLNÍK
LOUNEK
LOUNÍK
ZÁOSNÍK
ZÁKOLNÍK
ZÁOSEK
0
50km

3 Zeměpisné rozložení jednotlivých lexémů a jejich slovotvorných a hláskoslovných variant skýtá pestrý obraz a zjištěná pojmenování tvoří kompaktní areály.

Největší území pokrývá slovo *zákolník*. Zabírá větší západní část Čech (zhruba po linii Kolín – Ledeč nad Sázavou – Jindřichův Hradec) a pak tvoří odděleně ještě dvě menší oblasti; první je ve středním úseku střm. nářečí, druhá v stř. pruhu Slezska. K oblasti tohoto výrazu se přimyká rozsáhlé teritorium různých odvozenin od přejatého základu *lon-* (*lun-*), jež na východě dosahuje zhruba linie Litovel–Kyjov–Břeclav. Celé toto teritorium se dělí z hlediska slovotvorného na dva celky: jižní, menší území výrazů se sufixem *-ík*, a severní, mnohem větší, se sufixem *-ek*. Severní okrajový úsek svč. nářečí s centrem na Novopacku má výrazy v podobě *lonek*, východně odtud na Trutnovsku a Náchodsku se vyskytuje hlásková obměna *lúnek*, dále po okraji na východ s přesahem na Zábřežsko se nachází podoba *lunek*, na Zábřežsku navíc vzácně forma *luněk*. Široký pás od Kolína a Hradce Králové přes Novoměstsko, Boskovicko a Brněnsko až téměř k Břeclavi se vyčleňuje tvarem *lounek*. Jindřichohradecko a celá jz. Morava včetně Znojemska je charakterizována slovotvornou variantou *louník*, záp. od Jihlavy v hláskoslovné obměně *lovník*. Pro vm. nářečí je typický výraz *záosek*, na Holešovsku v obměně *zálosek*. Větší část Slezska charakterizuje slovotvorná varianta *záosník*. Malý, ale poměrně kompaktní celek tvoří ještě slovo *zákolesník* na Ledečsku.

4 **foršteker** jen nář. — Přejato z něm. (*Vorstecker* ‚zarážka‘).
lonek jen nář.; Jg dem. k *lon* téhož významu — Adaptací staršího něm. základu (*lonne*).
lounek Jg, SSJČ — Adaptací něm. základu.
louník jen nář.; Jg, SSJ *lonik*, hluž. *lónk*, pol. *lon* — Formální dem., viz *lounek*.
lovník jen nář. — Z *louník*, viz tam; souhláska *v* patrně hyperkorekcí za předpokládané *u̯* výslovnostně blízké bilabiálnímu *w*.
lunek jen nář.; Jg *lun* — Viz lounek. Formální dem. od střhn. *lun*.
lúnek jen nář. — Viz lounek.
luněk jen nář. — Viz lunek; měkčení *n* patrně analogické (*česněk*, *kameněk*).
zákolesník Jg, SSJČ říd., SSJ — Z předl. spojení *za kolesem* (analogický tvar podle původních nepřímých pádů od slova *kolo*).
zákolník Jg, SSJČ i *nákolník* — Z předl. spojení *za kolem*.
zálosek jen nář. — Viz záosek; vkladné *l* patrně k usnadnění výslovnosti.
záosek jen nář.; Jg mor., SSJ *záosok* — Z předl. spojení *za osou*.
záosník jen nář.; Jg — Viz záosek.

5 zákolňík Ju 4, 5, Ru 2 — zákolňik Ju 3, Ru 3 — zákoňík Ru 1–3 — lounek Ju 1–4 — louňik Ru 4 — lónek Ju 6 — lún Po 1 — záosek Ru 5 — zaosek Ju 7

6 —

Bh

145 podložka u zákolníku (717) — *mapa s. 341*

1 M žapka (též 236, 421)
káčírek (káčerek 753, 755)
zákolňík
lounek — lonek — lúnek (lunek 116, 117, 133) — louňík (lovňík 246, 410, 418, 503, loudník 503)
platlounek (platlonek 111, 123, 151, též platlónek 632, též platlovej lounek 234, platlúnek 125–128, 135–137, platlunek 132, 134, blatlunek 137)
deklllounek 143 (deklllunek 131, 132)
platle f. (blatle 645)
platna 158, 161, 162, 501 (platénka 147)
platlík (šteslplát 731, plátek 745)
záplatňik 204, 207, 209, 210 (příplatňik 226)
plíšek 718 (plíšek 756)
pléškoví záosek 732, 735
motička 719, 733
S čepička 736 nedubl., klapka 757, prések 710, srážek 650

2 Kola vozu jsou zajištěna před vypadnutím dvěma hřeby, které procházejí kovovým válcovým krytem nasazeným na nápravu a pak nápravou. Jedním hřebem (umístěným blíže kraji nápravy) je zákolník (viz III-144), druhým je podložka. Územní rozšíření nář. pojmenování pro podložku představujeme na této mapě.

Zákolník je hřeb zakončený oblým pérem, které po nasazení obepíná horní polovinu nápravy, podložka proti tomu končí mírně zaobleným plátkem, který dosedá na horní část nápravy, resp. na horní část krytu nápravy. Funkce podložky je dvojí: Jde o pojistné zabezpečení kola před vypadnutím (v případě, že by se uvolnil, popř. zlomil zákolník). Na podložku dosedá železný kruh od klanice, a tak podložka navíc chrání kovový kryt i nápravu před deformací tímto kruhem.

PODLOŽKA U ZÁKOLNÍKU 145

Na rozsáhlém území Čech je označení pro podložku totožné s označením pro zákolník. Byli-li mluvčí v takovém území nuceni oba předměty názvem odlišit, volili různé determinující výrazy, např. *lounek* // *zákolník horní, nízký, platlový, plochý, s plíškem*. V běžné komunikaci se oněch přívlastků nepoužívá.

Zatímco se zákolník vyskytuje u každého vozu, podložka, jako reálie ne nezbytná, často scházívá; také z toho důvodu se její nář. pojmenování zjišťovala obtížně a informátoři ji zaměňovali za válcový kryt nápravy. Nelze vyloučit, že při neznalosti starého termínu užívali výrazů se širším, obecnějším významem ‚plátek' (např. *platle*, *platlík*, *platna*, *platka*, *blatník*, *blatka*). Značná frekvence uvedených slov i v zápisech KLA nás opravňovala sledovat je také na mapě. Tam, kde se vyskytují jako označení jediné, nepochybně mají povahu termínu.

KLA rovněž potvrdila, že výrazy *plíšek* a *motyčka* jsou v příslušných lokalitách opravdu jednoznačnými termíny, a přinesla ještě další označení, která náš výzkum už nedoložil. Jde o výraz *laple* (z Hořicka a Holicka) a slovo *platlounek* navíc i z Tišnovska.

Vedle základních označení jsou porůznu doloženy jako výrazy dubletní i dem. formy (např. *zákolníček*, *platlička*, *louníček*); ty jsme nemapovali, jde o skutečná deminutiva.

3 U sledované položky je nápadná pestřejší geografická rozrůzněnost nář. výrazů v Čechách. Na Moravě a ve Slezsku převládá označení *žabka*; to vytváří samostatnou oblast ještě v střed. Čechách v širším regionu Prahy.

Jak už bylo řečeno, velká část Čech neliší pojmenováním zákolník od podložky. Jzč. nářečí mají tedy v obou významech jen výraz *zákolník*, na sev. a vých. okraji Čech a v jv. Čechách jsou pro obě reálie běžné výrazy *lounek, louník, lonek, lúnek* (srov. III-144 zákolník).

Jako speciální termín pro podložku fungují (kromě už výše uvedeného slova *žabka*) výrazy *platlounek* (zvl. svč. nářečí se sv. okrajem střč. nářečí), *dekllounek* (vých. od Hradce Králové), *platna* (zvl. Litomyšlsko), *záplatník* (Roudnicko) a *platle*, *platlík* (porůznu zvl. na sz. a sv. Čech).

Na Moravě k termínům patří slovo *káčírek* (záp. Brněnsko, Boskovicko, ojediněle i Zábřežsko) a pak výrazy, které tvoří mikroareály na jv. Moravy, totiž *plíšek, plíškový záosek* a *motyčka*.

4 **čepička** v sled. významu jen nář. (SSJČ dem. k *čepice*) — Přenesením na základě podobnosti.
dekllounek jen nář. — Složením výrazů něm. původu: *dekl* ‚poklop, deska' a *lounek*, viz tam.
káčírek Jg, SSJČ (Bš *káčerek* ‚železný výstupek na konci oje', srov. též III-42 potykač) — Přenesením na základě podobnosti (SSJČ ‚zahnuté pírko v ocase kačera').
klapka v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚něco poklápějícího, chránítko přiklápějící se na uši') — Přenesením, popř. specifikací.
lonek jen nář. (Jg dem. k *lon* ‚zákolník') — Adaptací něm. základu (novohornoněm. *lonne* ‚zákolník') a rozšířením, přenesením významu.
lounek jen nář. (Jg i SSJČ ‚zákolník') — Adaptací něm. základu a rozšířením významu.
louník jen nář. (Jg, SSJ *lónik* u obou ‚zákolník') — Viz lounek.
lúnek jen nář. — Viz lounek.
motyčka v sled. významu jen nář. (SSJČ dem. k *motyka*) — Přenesením.
platle jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (střhn. *blate, plate* ‚kovový plášť').
platlík jen nář. — Viz platle.
platlounek jen nář. — Složením výrazů *plat* (viz platle) a nář. *lounek*, viz tam.
platna jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (střhn. *plat*), viz platle.
plíšek v sled. významu jen nář. (SSJČ dem. k *plech*) — Specifikací významu.
plíškový záosek jen nář. — Specifikací výrazu *záosek* nář. ‚zákolník' pomocí adj. *plíškový* (nář. *pléškový*).
prések jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Presse* ‚lis'; podložka je stlačována klanicí).
srážek jen nář. (Bš *sražek* ‚konec nápravy trčící z hlavy') — Patrně k *srážet* ‚dohromady hřebem, hřebíkem stahovat'.
zákolník v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ i *nákolník* ‚zákolník') — Rozšířením významu (srov. III-144 zákolník).
záplatník jen nář.; Jg i *záblatník* „lounek s plechem, aby bláto nepadalo na osu" — K *platna* (viz tam) podle slova *zákolník* a adideací k *záplata*.
žabka v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚co připomíná malou žábu') — Přenesením významu.

5 žapka Ju 3, 7 — lónek Ju 6 — platlounek Ju 3 — platle Ju 3 — platna Ju 5, Ru 5 — platlik Ru 2 — platňička Ju 4, 5 — platl Ju 1, 2, Ru 3 — plátek Ru 1, 4 — deklún Po 1

6 —

Bh

146 dno vozu (727) — *mapa s. 343*

1 M dno
podlaha (pollaha 105, podláška 108)
spodek (spodyk 818)
spodňice sg. (spodníce 117, spudňica 806)

dno
spodek
spodnice
spodní prkna
koš
košovnice
podkošek
podlaha
spodní desky
spodní hnojnice
korba
DNO
SPODEK
SPODNÍ PRKNA
KOŠ
SPODNICE
SPODEK
SPODŇÁRKA
SPODNÍ PRKNA
0
50km

spodňorka (spodňora 828, spodňara 821, 822)
spodní hnojňice sg. 116 (s. hnojňíc 117, s. hnojňíce 118)
spodní prkna pl. (ležmí p. 162)
spodní desky (s. deški 134, 136)
korba
koš
košovňice sg. 418, 419 (košňice 410)
potkošek 505, 513
S lísa 320, liha 510 nedubl.

2 Mapa zachycuje nář. pojmenování dna vozu. Otázka v dotazníku byla zaměřena pouze na zjištění názvu pro spodní prkno v rozebíracím voze. Z odpovědí informátorů však byly získány především názvy pro celé dno vozu, to totiž zpravidla tvoří několik sbitých prken (jen u žebříňáku bývalo místy na dně vozu prkno jediné).

V některých oblastech (zejména v Čechách) se rozebíracích vozů neužívalo; tam bylo dno vozu spojeno s pevnou korbou a bylo označováno buď názvem celého vozu (např. *korba*, *koš*), nebo opisem typu *dno korby*. V takovýchto případech jsme mapovali jen základové substantivum bez přívlastku.

Materiál přinesl vedle rozrůznění lexikálního i rozdíly slovotvorné (např. *spodek* × *spodnice* × *spodňárka*, *koš* × *košovnice*) a též diference v typu pojmenování (např. *spodnice* × *spodní desky*). Sledovaná reálie je většinou označována výrazy s širším významem, např. *dno*, *podlaha*, *spodek*, *spodnice*, nebo popisnými souslovími typu *spodní prkna* (srov. I-190/221.3 prkno).

Údaje z KLA, kterou byly též zjišťovány názvy spodního prkna na voze, v podstatě potvrdily mapou zachycený stav. Poněkud větší rozšíření tam bylo zaznamenáno jen u slova *koš* (zapsaného často i v hláskové obměně *kůš*); doklady z Písecka, Soběslavska a z okolí Trhových Svin uvádíme i na naší mapě.

3 Poměrně jednoduchý stav na Moravě kontrastuje se složitější situací v Čechách, která se vyznačuje hojnější dubletností výrazů.

Největší území zaujímají názvy od základu *spod-*. Pro větší část střm. nář., celá vm. nář. a pro frenštátskou skupinu slez. nář. je typické pojmenování *spodnice*. To se vyskytuje i ve vých. Čechách, menší areály vytváří východně a západně od Hradce Králové. Východní Slezsko charakterizuje slovo *spodňárka*. V záp. Slezsku je běžný výraz *spodek*; ten pokrývá rovněž značné území na západě Čech, jako nedubletní se nejčastěji vyskytuje na širším Příbramsku a Prachaticku.

Pro Chodsko, Pošumaví a celé již. Čechy s přesahem až na jz. Moravu je příznačné sousloví *spodní prkna* (sporadicky bylo zapsáno i jinde, zejména na Manětínsku a Litomyšlsku); v již. Čechách byly většinou evidovány podoby bez specifikujícího adjektiva, tedy jen *prkna*. Označení *spodní desky* jako nedubletní bylo zapsáno na Novoměstsku, jako dubletní i na jiných místech. Spojení *spodní hnojnice* je doloženo pouze z Náchodska.

Velké území zabírá nespecifikované označení *dno*; pokrývá oblast svč. a střč. nář. a větší část záp. Moravy. Název *podlaha* je nejčastější v širším podkrkonošském úseku (tam většinou jako nedubletní); běžný je i ve vých. části střč. nář., objevuje se i na jiných místech v Čechách a ojediněle i na záp. Moravě.

V horním Posázaví vytváří menší oblast slovo *koš*, z Pelhřimovska je doložena podoba *košovnice* a záp. od Nového Města na Moravě název *podkošek*. Výraz *korba* byl zapsán na širším Plzeňsku.

4 **dno** v sled. významu jen nář.; pol. *dennica* (SSJČ ‚spodní plocha nádoby, vodní nádrže, prohlubně apod.‘) — Specifikací.

korba v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚ohrazený svršek vozu; lehčí povoz s ohrazeným svrškem‘) — Specifikací.

koš v sled. významu jen nář. (Jg ‚košina‘, SSJČ *koš vozu* ‚košatina‘) — Specifikací.

košovnice jen nář. — Univerbizací předpokládaného spojení *košovní deska*.

líha SSJČ (stč. ‚kláda na spouštění sudů do sklepa‘, Jg „vlastně to, na čem něco leží“) — Podle Mch psl. *(s)*lěga* nebo **sъlěga*, snad k *ležeti*.

lísa v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚deska s okrajem, zpravidla z latí nebo z proutí, líska‘) — Specifikací.

podkošek jen nář. — Z předl. spojení *pod košem*.

podlaha v sled. významu jen nář. (Jg *podlaha, podláž* slc. ‚široké prkno‘, SSJČ ‚upravená spodní plocha místnosti‘, zast. ‚nevelký trámec, tyč, kolík‘) — Přenesením.

spodek v sled. významu jen nář.; pol. *spodniak* (SSJČ ‚dolní část‘) — Specifikací.

spodňárka jen nář. — Derivací od adj. *spodní*.

spodnice v sled. významu jen nář.; hluž. *spódnica* ‚spodní prkno vozu‘ — Univerbizací spojení *spodní deska*.

spodní desky v sled. významu jen nář. — Sousloví se specifikujícím adjektivem.

spodní hnojnice jen nář. — Sousloví se specifikujícím adjektivem, slovo *hnojnice* od adj. *hnojní* nebo univerbizací spojení *hnojní deska*.

spodní prkna v sled. významu jen nář. — Sousloví se specifikujícím adjektivem.

147 BOČNICE U VOZU pl.

5 dno Ju 1, 2, Ru 1, 2 — podlaha Ju 5 — spodňice Ju 4 — spodňíce Ju 4 — spodňica Po 1, Ju 7 — spod Po 1 — funt Ru 3 — prkno Ju 1, 5, Ru 2

6 spodní prkno na voze: AJŚ 34, AJPP 135, AJK 208, SSA 4.89

Fi

147 bočnice u vozu pl. (728) — *mapa s. 345*

1 M bočňice
bočňorky (-k'i 831–836)
boki (bokovňice 149)
straňice (strance 613)
postraňice (postraňíce 115, 117, 501, prostraňice 109, 110)
strani 102, 213, 242, 305
hnojňice (hnojňíce 117, hnojňik 111)
zástavi f.
zástafki f. 328, 329, 335
zástafki m. (zástafce 206)
prkna
deskȳ (deški 131–136)
korbi
lísi 152, 307, 331, 336
S námjetki 465, bortně 705
N příplatek 107, bedňeňi 111, náctafki 140, 210, 721, přístafki 810, náplatek 676; fasuňek, půlka fasuňku, postraňí/hnojňí/vozové/korbové prkna, postraňí/hnojňí/vozové/straňové deskȳ, prkna do korbi/ke korbje

2 Zjišťovaly se názvy bočních stěn vozu, které tvoří několik sbitých prken. Diferenciace v pojmenování byla z velké části způsobena krajovými rozdíly v typech používaných vozů. Zejména u vozů s pevnou korbou se specifikovaný výraz pro jeho boční stěnu nevyskytoval. Pojmenováními se širším, obecnějším významem jsou zřejmě označení *boky*, *strany*, *lísy*, *prkna* a *desky* (srov. I-190/221.3 prkno); ty byly mnohdy blíže určovány různými atributy (např. *postranní prkna*, *hnojní p.*, *p. do korby*, *p. ke korbě*, *boční desky*, *vozové d.* aj.), jež však nemapujeme.

O tom, že výraz *korby* je označením náležitým, svědčí srovnání s mapou III-146 dno vozu. Slovo *korba* ve významu ‚dno vozu' má totiž odlišný územní rozsah než tentýž výraz ve významu ‚bočnice vozu'.

Vedle výrazných rozdílů lexikálních se objevily diference slovotvorné (např. *zástavy* × *zástavky*, *boky* × *bočnice* × *bočňárky*, *postranice* × *stranice* × *strany*), případně i v rodu (např. *zástavky* f. × *zástavky* m.).

Výrazy shodné se spis. jazykem (*bočnice*, *postranice*, *stranice*) tvoří areály ve vých. polovině zkoumaného území. Souvisí to se skutečností, že rozebírací vůz byl v minulosti běžný spíše na Moravě než v Čechách.

Do mapování nebyly také pojaty názvy pro různá nástavná prkna, která sloužila k zvyšování boční stěny vozu, např. *nástavky*, *náplatky*, *příplatky*, *bednění* apod.

3 Zachycený jazykovězeměpisný obraz je poměrně pestrý, hranice mezi pojmenováními však nejsou příliš výrazné.

Z názvů pro danou reálii plně adekvátních zabírá označení *zástavy* zhruba oblast střed. Čech a dolní Poohří. Jeho obměna *zástavky* m. je příznačná pro vých. část nář. střč. a pro širší pruh jč. nář. podél Vltavy včetně Doudlebska; mikroareál vých. od Plzně tvoří tatáž forma, avšak jiného rodu – *zástavky* f.

Pojmenování *postranice* je rozšířeno na území širšího Podkrkonoší, větší části vých. Čech a na Moravě v jejím jz. cípu, dále na Novoměstsku a na Moravskokrumlovsku. Jako dubletní je rozšířeno zejména na širším Příbramsku. Podoba *stranice* charakterizuje Znojemsko a odděleně je doložena též ze Strakonicka. Výraz *strany* byl zapsán sporadicky v Čechách.

Pro centrální úsek a vých. části střm. nář., nář. vm. a úzký pás území podél Ostravice je typický název *bočnice*, slovotvorná obměna *bočňárky* se vyskytuje v nář. čes.-pol., slovo *boky* bylo ojediněle zachyceno zejména v oblasti střč. nář.

Tři od sebe oddělené areály vytváří výraz *hnojnice*, a to v sv. Čechách, na širším Brněnsku a v záp. Slezsku i s přilehlým sev. úsekem vm. nář. a Lipnickem, objevuje se též porůznu i jinde, ponejvíce ve vm. dialektech. Na zč. okraji byly zaznamenány výrazy *korby* (Chodsko, Klatovsko) a *lísy* (již. Plzeňsko).

Z neterminologických označení je pro Čechy typické slovo *prkna*, vyskytující se s různou frekvencí po ce-

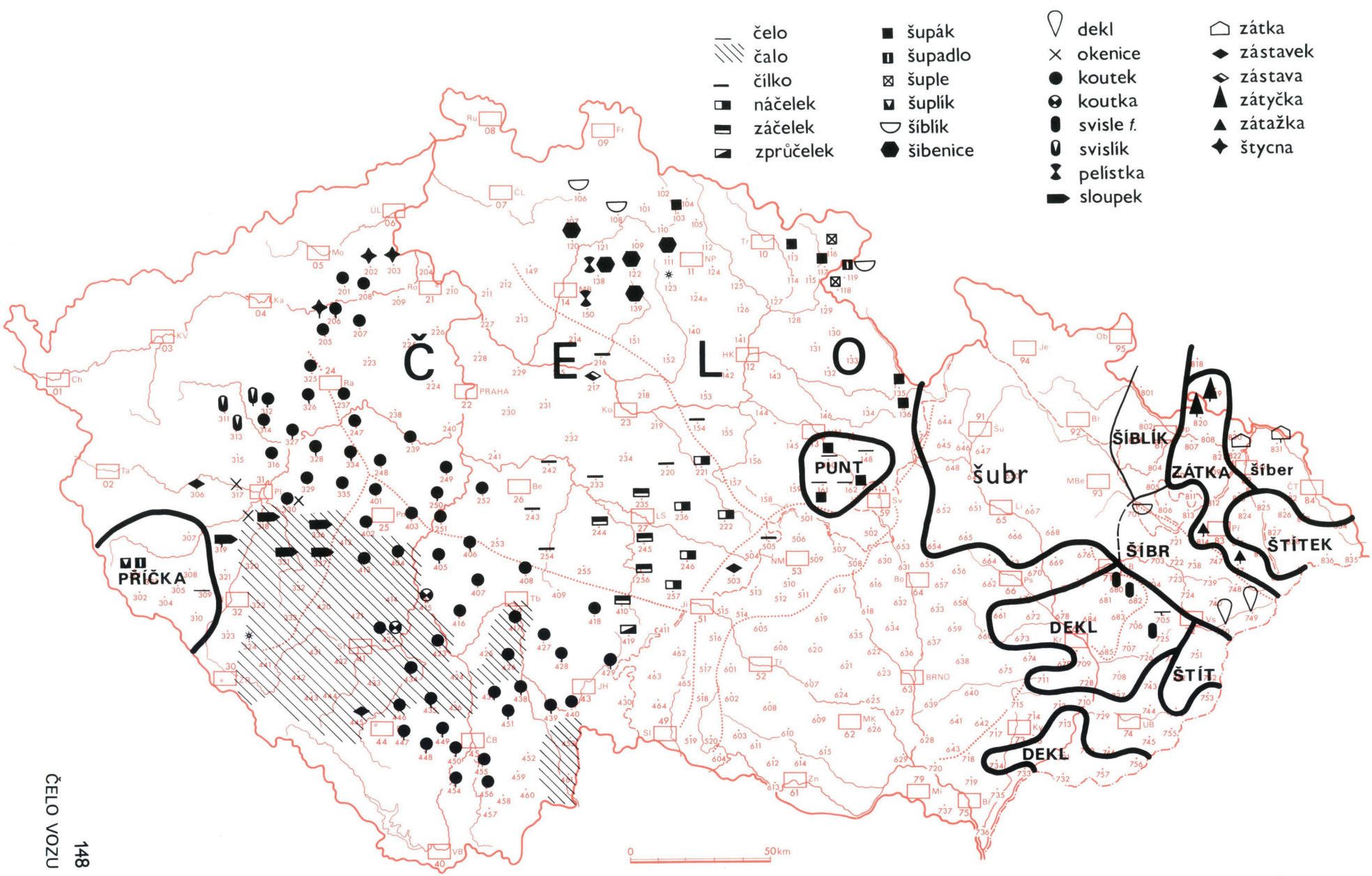
čelo
čalo
čílko
náčelek
záčelek
zprůčelek
šupák
šupadlo
šuple
šuplík
šiblík
šibenice
dekl
okenice
koutek
koutka
svisle f.
svislík
pelistka
sloupek
zátka
zástavek
zástava
zátyčka
zátažka
štycna
ČELO
PUNT
šubr
ŠÍBLÍK
ZÁTKA
šíber
ŠÍBR
ŠTÍTEK
DEKL
ŠTÍT
DEKL
PŘÍČKA
0
50km

lém území, soustředěněji v oblasti zč. s přilehlým Strakonickem, na velkém území sv. od Prahy s centrem na Mladoboleslavsku a také na širším Jindřichohradecku. Na Moravě je rozptýleně rozšířeno označení *desky*, menší areál vytváří na širším Zábřežsku a v sousedním vč. úseku.

4 Doklady ve slovnících jsou zpravidla uváděny v singulárové formě.
bočňárky jen nář. — Od ajd. *boční* nebo univerbizací slovního spojení *boční desky*.
bočnice Kt též *bočník*, SSJČ, SSJ *bočnica*, pol. *bocznica* zast., hluž. *bóčnica* — Viz bočňárky.
boky v sled. významu jen nář.; Bš (Jg i SSJČ ‚postranní část vůbec‘) — Specifikací.
bortně jen nář.; SSJČ *bort* slang. (Jg *bortna*, *bortnice* ‚boční strana na lodi‘) — Adaptací slova přejatého z něm. (*Bord* ‚okraj, obruba‘).
desky v sled. významu jen nář. (Jg i SSJČ nář. ‚prkno‘) — Specifikací.
hnojnice v sled. významu jen nář.; Kt mor., Bš vm. (SSJČ *hnojnička* říd. ‚vůz na hnůj‘) — Od adj. *hnojní* nebo univerbizací slov. spojení *hnojní desky*.
korby v sled. významu jen nář. — Přenesením celku na část (SSJČ *korba* ‚ohrazený svršek povozu, dříve celý povoz s ní‘, viz III-146 dno vozu).
lísy v sled. významu jen nář. (SSJČ *lísa* ‚deska s okrajem, zpravidla z latí nebo z proutí‘) — Specifikací.
námětky v sled. významu jen nář. (Jg ‚líhy k válení a spouštění sudů‘) — Přenesením významu (SSJČ ‚prkénka nad stavidlem nebo jezem určená k udržení vody‘).
postranice Jg, SSJČ, SSJ *postrannica* říd. — Od *postranní* nebo univerbizací sousloví *postranní desky*.
prkna v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚dřevěné desky‘) — Specifikací.
stranice Jg, SSJČ říd. — Od *strana*.
strany v sled. významu jen nář. (Jg i SSJČ ‚boční, postranní část‘) — Specifikací.
zástavky f. i m. jen nář.; Jg *zástavek* m. — Od *zastavět* ‚zahradit‘.
zástavy v sled. významu jen nář.; Jg *zástava* ‚prkna u hnojníku‘, SSJČ nář. — Viz zástavky.

5 bočňica Ju 7 — straňice Ju 1, 2 — postraňice Ju 2, 4 — prostraňice Ju 2 — prkna Ju 5, Ru 1–3 — bojta Po 1

6 AJŚ 35

Fi

148 čelo vozu (729) — *mapa s. 347*

1 M čelo (čelíčko 461, 505) — čalo (čalíčko 461)
čílko
náčelek
záčelek
sprúčelek 419
šíbr (též 650, 755, též šíbrik 107, též ši- 107) — šiber (též šober 827) — šubr (též 323, 441, šúbr 137, 645, šúbrt 644, též šúber 755)
šiblik (ší- 106, 119, šyblych 701, šíbl 106)
koutek
koutka 415, 422
zátka
zataška 814, 817
zatyčka 819, 820
zástavek 445 (zástavec 503, staveček 306)
zástava 217
sloupek
šupák (šoupák 103)
šupadlo 119 (šoupadlo 301)
šuple 116, 118
šuplík 301
šibenice (ší- 122, šibeňička 138, ší- 122)
příčka (přička 305)
svisla 680, 682, 725
svislík 311–313
ščít
ščitek
pelístka 150 (-i- 138)
vokeňice 317 (vokeňička 317, 318, 330)
punt

šticna 206 (šicna 202, 203)
dekl
S kšilt 324, žebříček 123
N hlava 414, lísa 447, zaráška 102

2 Zjišťovalo se zeměpisné rozšíření nář. ekvivalentů pro kratší příčnou stěnu vozu zasunutou mezi dvě bočnice, běžně nazývanou *čelo*. U pevného vozu (v Čechách) bývá čelo samozřejmě pevné, nevysouvací, kdežto u vozu rozebíracího je volné, vytahovací. V nářečí se zpravidla v obou případech užívá označení *čelo*. Výraz *koutek* pojmenovává místy čelo vytahovací, místy přední (příp. zadní) část pevného vozu. Někde označuje výraz *koutek* také místo před čelem, kde sedává kočí, nebo slouží jako původní název pro postranní sloupky s drážkami, jenž se potom přenesl na celé čelo: V posledních dvou významech samozřejmě nebyl mapován. Protože v jednotlivých případech nebylo možno rozlišit, kdy *koutek* znamená ‚pevné' a kdy ‚vysouvací' čelo, mapujeme jeho maximální výskyt. Rozdíly v pojmenování čela předního a zadního nář. materiál nepřinesl; u pevného vozu mohlo být zadní čelo někdy i vyndávací.

Výraz *okenice* nepojmenovává zpravidla čelo jako celek v drážkách, nýbrž rozkládací čela z vodorovných prkének ve sloupcích.

Vedle četných rozdílů lexikálních dokládá nář. materiál také rozdíly slovotvorné (např. *čelo* × *čílko* × *náčelek* × *záčelek* × *zprůčelek*; *šupák* × *šupadlo*), dále rozdíly v rodě (např. *koutek* × *koutka*) a diference hláskoslovné (*čelo* × *čalo*; *šíbr* × *šíber* × *šubr*).

Motivačně lze shromážděná pojmenování rozdělit do několika skupin: S představou pohybu jsou spojeny např. výrazy *šupadlo*, *šupák*, *šuplík*, *šuple*, *zátažka*; významový rys zábrany je navíc obsažen v pojmenováních *zástava*, *zátka*, *zátyčka* aj. Řada zaznamenaných nář. ekvivalentů vznikla buď specifikací (např. *čelo*, *příčka*, *žebříček*), nebo přenesením (např. *koutek*, *sloupek*, *pelístka*, *okenice*, *štít* aj.). Značné množství nář. výrazů tvoří přejímky z němčiny; zapsány byly převážně ve vých. polovině zkoumaného území, v Čechách se vyskytují víceméně okrajově.

Z mapování byla vyloučena ojedinělá pojmenování s širším významem (*zarážka*, *hlava*) a výrazy vyskytující se zpravidla v jiném významu (*lísa*). KLA, s níž byl nář. materiál konfrontován, žádný z nich nepotvrdila.

3 Většinový výraz *čelo* je doplněn značným počtem regionalismů, soustředěných zejména při okrajích zkoumaného území.

Slovo *čelo* zabírá skoro celé Čechy (v tradiční staré hláskové variantě *čalo* bylo zapsáno v stř. úseku jzč. nář. a na Třeboňsku), záp. a stř. Moravu (bez Zábřežska a širšího Litovelska), z vých. Moravy Břeclavsko, Kyjovsko a Uherskobrodsko. Z široké oblasti mezi Benešovem a Novým Městem na Moravě jsou doloženy slovotvorné formy *čílko*, *náčelek* a *záčelek*.

V pruhu táhnoucím se při záp. okraji Čech a stáčejícím se k jihovýchodu a jihu Čech (zhruba mezi městy Louny, Jindřichův Hradec, České Budějovice a Plzeň) je rozšířeno pojmenování *koutek*. Široké Domažlicko se vyděluje ekvivalentem *příčka*, z oblasti jižně od Plzně se dokládá výraz *sloupek*.

Přejaté slovo *šíbr* je rozšířeno na sev. Valašsku s přesahem do slezských nář., hlásková varianta *šíber* byla zapsána v sev. části přechodných nářečí česko-polských, podoba *šubr* je charakteristickým pojmenováním pro značnou sev. část centrálního úseku střm. nář. Pro záp. úsek slez. nář. je typický výraz *šiblík*, který byl též zachycen v horním Pojizeří a na Kladsku. Z oblasti mezi Mladou Boleslaví a Novou Pakou je doloženo označení *šibenice*.

Výraz *dekl* zabírá území na rozhraní nář. střm. a vm. s centrem na Kroměřížsku a dále jv. od Kyjova a v již. části nář. kopaničářských.

V stř. úseku slez. nář. bylo zapsáno slovo *zátka* a víceméně sporadické výrazy *zátyčka* a *zátažka*.

Jv. od Vsetína se vyskytuje označení *štít*, formální deminutivum *štítek* je rozšířeno v jv. části slez. nář.

Charakter okrajových regionalismů mají výrazy *punt* (Litomyšlsko), *pelístka* (vých. Mladoboleslavsko), *svisle* (oblast mezi Lipníkem nad Bečvou a Vsetínem), *svislík* (Manětínsko), *okenice* (Plzeňsko), *štycna* (lounský úsek), *šupák*, *šupadlo*, *šuple* (zejm. Náchodsko a Kladsko).

4 **čalo** jen nář. — Z *čelo* (viz tam) jzč. hláskovou změnou *e* > *a*.
čelo Jg, SSJČ, Bš (SSJ, pol. *czoło* — u obou ‚přední část něčeho') — Specifikací.
čílko jen nář. — Formální dem. k *čelo*; viz tam.
dekl v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚poklop, deska') — Přejato z něm. (*Deckel*).
koutek v sled. významu jen nář.; Jg — Formální dem.; přenesením označení části na celek.
koutka jen nář. — Rodová varianta ke *koutek*; viz tam.
kšilt jen nář. — Přejato z něm. (*Schild*).
náčelek v sled. významu jen nář. — Z předložkového spojení *na čele* (viz čelo), příp. z adj. *náčelní*, *náčelný*, obě zast.

okenice v sled. významu jen nář. (Jg ‚stavidlo k stavení vody, poklop‘, Jg a SSJČ ‚zařízení – nejčastěji na způsob dvířek – k zakrytí okenního otvoru‘) — Přenesením.

pelístka v sled. významu jen nář. (Jg *pelest, pelesť, pelest*, vše ‚deska‘, SSJČ *pelest* ‚čelní prkno postele v hlavách nebo v nohách‘) — Formální dem.; přenesením.

příčka v sled. významu jen nář. (Jg „vše, co na příč jest“, SSJČ a SSJ – ‚součást nějakého zařízení, které spojuje napříč dvě postranní části‘) — Specifikací.

punt v sled. významu jen nář. — Přejato z něm. (*Bund*).

sloupek v sled. významu jen nář. — Formální dem.; přenesením označení části na celek.

svisle f. v sled. významu jen nář. — Přenesením (Jg, SSJČ též *svisel* n., f., *svisla*, vše ‚přední štít domu (u dřevěných stavení) se svisle přibitými prkny‘).

svislík jen nář. — Od *svislý*.

šibenice v sled. významu jen nář. (Kt též *šibenka*, *šibenička* ‚dřevo na dvou zaražených kolcích napříč položené‘) — Patrně souvisí s něm. *schieben* ‚šoupat‘, lidovou etymologií přikloněno ke slovu *šibenice*.

šíber jen nář. (Kl „šíbr“, pol. *szyber* ‚zástrčka, zásuvka v komíně, kamnech‘) — Viz šíbr.

šiblík jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schieblink* ‚zásuvka, okenní šoupátko‘).

šíbr v sled. významu jen nář. — Přejato z něm. (*Schieber* ‚zástrčka‘).

štít v sled. významu jen nář. (Jg i SSJČ ‚čelní zeď uzavírající prostor krytý střechou‘, ‚deska vůbec‘) — Přenesením.

štítek v sled. významu je nář. (SSJČ ‚tabulka, destička‘) — Formální dem. ke *štít*; viz tam.

štycna jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Stütze* ‚příčka‘).

šubr jen nář. — Přejato z něm. (*Schuber* nebo *Schober* ‚šoupátko‘).

šupadlo jen nář. (SSJČ, SSJ *šoupátko*, oba ‚šoupací zřízení, zprav. sloužící k uzavírání něčeho‘) — Od *šoupat*.

šupák, šuple, šuplík v sled. významu jen nář. — Od *šoupat*.

záčelek jen nář. — Z předložkového spojení *za čelem, za čelo*.

zástava v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ, pol. *zastala*, vše ‚překážka, zastavující něco‘; Jg též *zástavek*, SSJČ, oba ‚postranní prkno u vozu‘) — Od *zastavit*.

zástavek jen nář. — Viz zástava.

zátažka jen nář. — K *zatáhnout*.

zátka v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ, oba ‚součást nebo zařízení k pevnému uzavření nějakého otvoru‘) — K *zatknout* zast. ‚uzavřít‘.

zátyčka jen nář. (Kt též *zátyč* Ostravsko, *zátyka* sloven., pol. *zatyczka*, hluž. *Zatyka*, vše ‚zátka‘) — K *zatýkat* (zast. *zatykati*) zast. ‚zasunovat, uzavírat‘.

zprůčelek jen nář. — Z předložkového spojení z *průčelí*.

žebříček v sled. významu jen nář. — Formální dem. k *žebř*; specifikací.

5 čelo Ju 1–5, Ru 1–3 — šúbr Ju 7 — šúbrt Ju 7 — šiblich Po 1 — šarágl Ju 5, Ru 5 — malé šaragl Ju 6 — šrág Ru 4 — čaradlé Ju 7 — čaraglé Ju 7 — zábatek Ju 2

6 ASJ IV 163, MAGP 23 (přední č.), 24 (zadní č.), AJK 205

Ši

149 valník (732) — *mapa s. 351*

1 M valňík (vál- 144, 407, 515)
valňák
štráf
štráfek 125, 204, 205, 251
štráfka
štráfák
platón — platon (platoň 829, vuz platunovy 833) — blaton
platóňák 677, 711, 753 — platoňák (platoňak 71, 82, 83, -ňok 84) — blatoňák (blatoňak 81)
plaťák
platňák 202, 620, 626, 659 (planťák 605) — plotňák 204, 209, 51
stolák
stolovák 320, 321
placák 160–162
tabulák
hudl (húdl 118, rúdl 116)
líhák 113 (li- 53)
lížiňák 418

S platforma 119, 149, platvágn 311, rolvágn 119

N dlouhý vúz, holý vúz; hebľák 748, kolesa 233, 311, kolesák 256, plošák 460, 311, plošina 322, 448, plošiňák 520, plošňák 411, vlečka 679

2 Zjišťovaly se nář. ekvivalenty výrazu označujícího valník, tj. nákladní vůz nebo přívěs s plošinou opatřenou odnímatelnými nebo sklopnými bočnicemi a zadním čelem, který původně sloužil k dopravě sudů s pivem. V současnosti má už uplatnění širší, vozí se na něm balíky sena, slámy, klády aj.

Vedle rozdílů lexikálních poskytuje nář. materiál také rozdíly slovotvorné (např. *valník* × *valňák*; *platón* × *platoňák* × *plaťák* × *platňák*) a hláskoslovné (např. *platón* × *platon* × *blaton*). Výraz *plotňák* hodnotíme jako hláskovou variantu výrazu *platňák*, který se patrně přiklonil k výrazu *plotna* (zast. ‚deska‘).

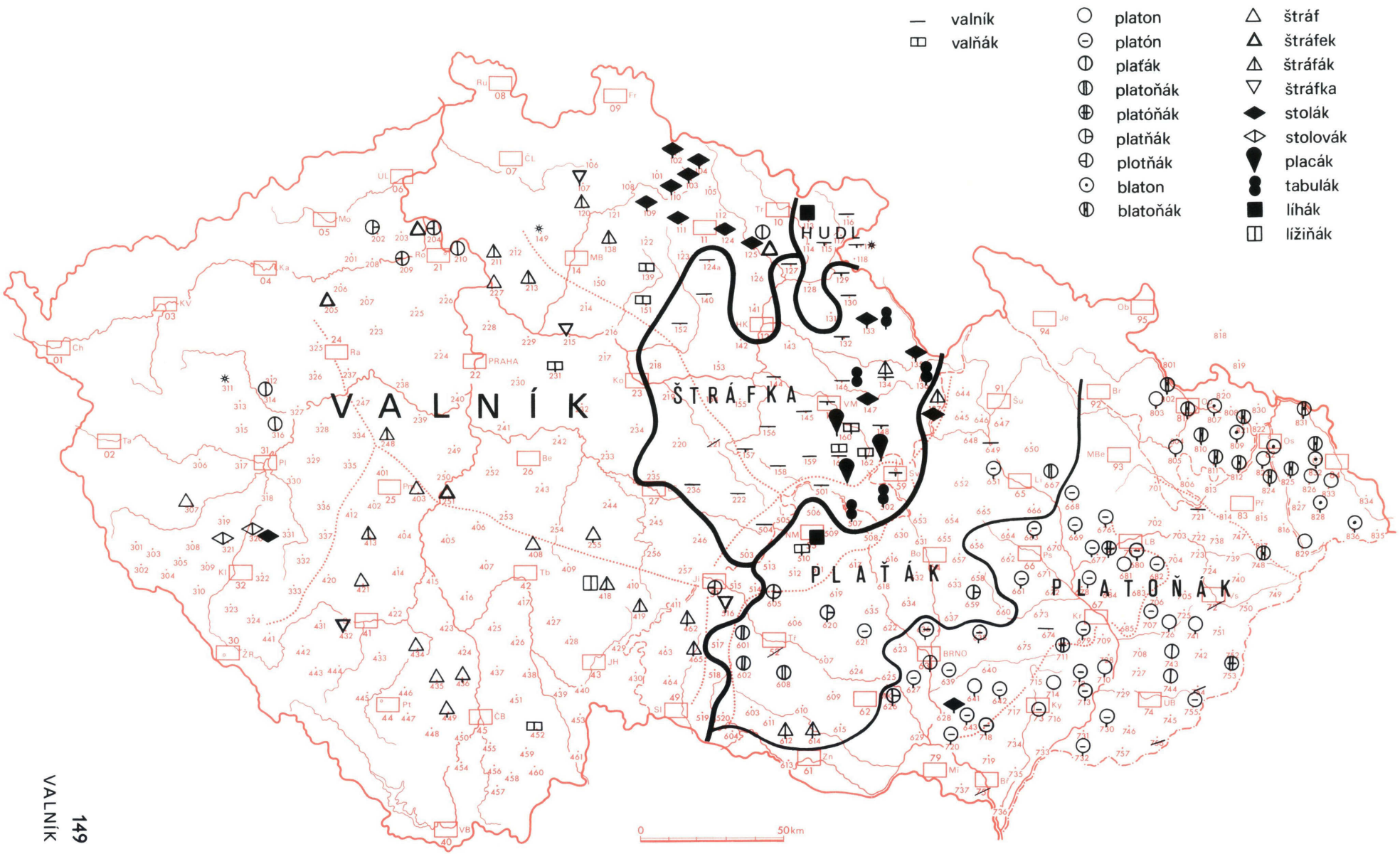
valník
valňák
platon
platón
plaťák
platoňák
platóňák
platňák
plotňák
blaton
blatoňák
štráf
štráfek
štráfák
štráfka
stolák
stolovák
placák
tabulák
líhák
lížiňák
HUDL
VALNÍK
ŠTRÁFKA
PLAŤÁK
PLATOŇÁK
PRAHA
BRNO
0
50km

Ve spisovném jazyce slouží k označení sledované reálie výraz *valník*; pojmenování *platón* a *platoňák* označuje SSJČ jako slangová, slova *štráfák*, *štráfka*, *valňák* jako obecná.

Vzhledem k tomu, že v Čechách byla položka vyzkoumána pouze na řídké síti a český materiál by byl s moravským nesrovnatelný, byla situace v Čechách doplněna údaji z KLA. Materiálem z KLA byla částečně upřesněna i situace na Moravě (zejm. v její jv. části a na Frýdecku-Místecku), neboť zde byla daná reálie vzácná, a zjišťovaná pojmenování naším výzkumem nebyla vždy zaznamenána.

Motivačně lze zachycená pojmenování rozdělit zhruba do dvou základních skupin. První skupina názvů vychází ze skutečnosti, že se náklad na vůz i z vozu dopravoval válením (*valník, rolvágn*, patrně i *hudl* a zprostředkovaně snad i *líhák, lížiňák*), druhá skupina označení vychází z podoby, tvaru vozu (*platón* a jeho odvozeniny, *stolák, placák, tabulák, štráf* a odvozeniny).

Do mapování jsme nezařadili popisná pojmenování *holý vůz* a *dlouhý vůz*, neboť jde o poněkud odlišnou reálii; označuje se tak normální selský vůz upravený k vožení dlouhých klád dřeva. Patrně vlivem navozující otázky ‚plochý vůz sloužící k odvozu sudů s pivem' vznikly ojedinělé, roztroušené výrazy *plošiňák, plošák* aj. Jsou vždy dubletní s jinými výrazy, utvořené ad hoc a jako takové jsme je z mapování vyloučili. Rovněž tyto výrazy KLA nepotvrdila.

3 Základní lexikální, česko-moravskou dichotomii představovanou výrazy *valník* a *platoňák*/*plaťák* doplňuje řada regionalismů.

Výraz *valník* je rozšířený v celých Čechách, slovotvorná forma *valňák* byla zachycena na Litomyšlsku a mezi Mladou Boleslavi a Kolínem.

Na Moravě byly zapsány (kromě mikroareálu na Znojemsku) pouze hláskové a slovotvorné varianty výrazu *platón*, z nichž nejrozšířenější jsou formy *plaťák* (sz. polovina Moravy) a *platoňák* (jv. polovina Moravy a Slezsko; ve Slezsku též porůznu v podobě *blatoňák*). Ze stř. pruhu Moravy jsou doloženy podoby *platón* a *platon*, hlásková varianta *blaton* byla zapsána rozptýleně ve Slezsku. Varianty *platňák* a *plotňák* jsou ojedinělé, vyskytují se na Roudnicku a na záp. Moravě.

Z regionalismů zabírají největší areál výrazy *štráf*/*štráfka* a další odvozeniny, zapsané většinou jako dubletní. Největší rozšíření má varianta *štráfka*; vyskytuje se v jižní polovině svč. nář. s přesahem do přilehlých oblastí nář. střč. a čm., forma *štráf* byla zachycena porůznu v jzč. nář. Podoba *štráfák* je doložena z Mladoboleslavska, z vých. úseku jzč. nář. a ze Znojemska; označení *štráfek* bylo zaznamenáno sporadicky na sz. okrajích čes. nář.

Z ostatních regionalismů, soustředěných namnoze do svč. nář., tvoří ucelené areály výrazy *hudl* (úsek náchodský), *stolák* (širší Podkrkonoší, úsek podorlický), *stolovák* (sev. od Klatov), *tabulák* (vých. okraj. úseky svč. nář.), *placák* (Litomyšlsko).

Situace ve městech byla zkoumána pouze u starší generace a shoduje se s nář. okolím. Je zajímavé, že výraz *valník* do mluvy moravských měst neproniká.

4 **blaton** jen nář. — Záměnou retnic z *platon* (viz tam), *b-* vlivem něm. slezských dialektů.
blatoňák jen nář. — Záměnou retnic z *platoňák*; viz tam a blaton.
hudl jen nář. — Přejato z něm. (*Hudl*).
líhák jen nář. — Od *líha*, to podle Mch snad z psl. **(s)lěga* nebo *sъ-lěga* ‚šikmý trámec pro posun těžkých břemen' (např. sudů s pivem z vozů do sklepa),
lížiňák jen nář. — Od výrazu *ližina*, slovotvorné obměny slova *líha*; viz líhák.
placák v sled. významu jen nář. — Univerbizací ze spojení *placatý* ‚plochý' *vůz*.
plaťák jen nář.; ALJ han. — Viz platón.
platforma jen nář.; pol. — Přejetím a adaptací z fr. (*plate-forme* ‚plochý vůz'), k nám přes něm.
platňák jen nář. — Viz platón.
platon jen nář.; ALJ *platoň* Frenštátsko — Viz platón.
platón SSJČ slang. — K fr. základu *plat-* ‚plochý', popř. přejetím a adaptací fr. výrazu *plateau* žel. ‚plošinový vůz'. K nám přes něm.
platoňák SSJČ slang. — Viz platón.
platóňák jen nář. — Viz platón.
platvágn jen nář. — Přejetím z předpokládaného něm. spojení *Plattwagen*.
plotňák jen nář. — Hláskovou obměnou výrazu *platňák* (viz tam) patrně adideací k *plotna* (zast. ‚deska').
rolvágn jen nář. — Přejetím z něm. (*Rollwagen*).
stolák jen nář. — Patrně univerbizací spojení *stolový vůz* nebo přímo od *stůl*.
stolovák jen nář. — Univerbizací spojení *stolový vůz*.
štráf v sled. významu jen nář. — Přejetím a adaptací z něm. *Streif* (*wagen*).
štráfák SSJČ ob., ALJ čm. — Viz štráf.
štráfek jen nář.; SSJČ nář. — K *štráf*, viz tam.
štráfka SSJČ ob. — K *štráf*, viz tam.
tabulák jen nář. — Patrně univerbizací ze spojení *tabulový vůz* nebo přímo z *tabule*.
valňák SSJČ řid. ob., ALJ podkrk. — Od valník (viz tam) vlivem jiných výrazů na *-ák* běžných v okolí.
valník Jg, Kt *válník*, oba ‚malý, těžký vůz na silná dřeva', SSJČ (Bš *vaľný vůz* „vůz nekutý, jehož loukotě jsou z jednoho kusu") — Univerbizací ze spojení *valný vůz*, (adj. k *valit, válet*) nebo přímo od *valit, válet*.

5 platon Ju 1–3 — platoňák Ju 2 — platforma Po 1, Ru 3 — platform *m.* Po 1

6 —

Ši

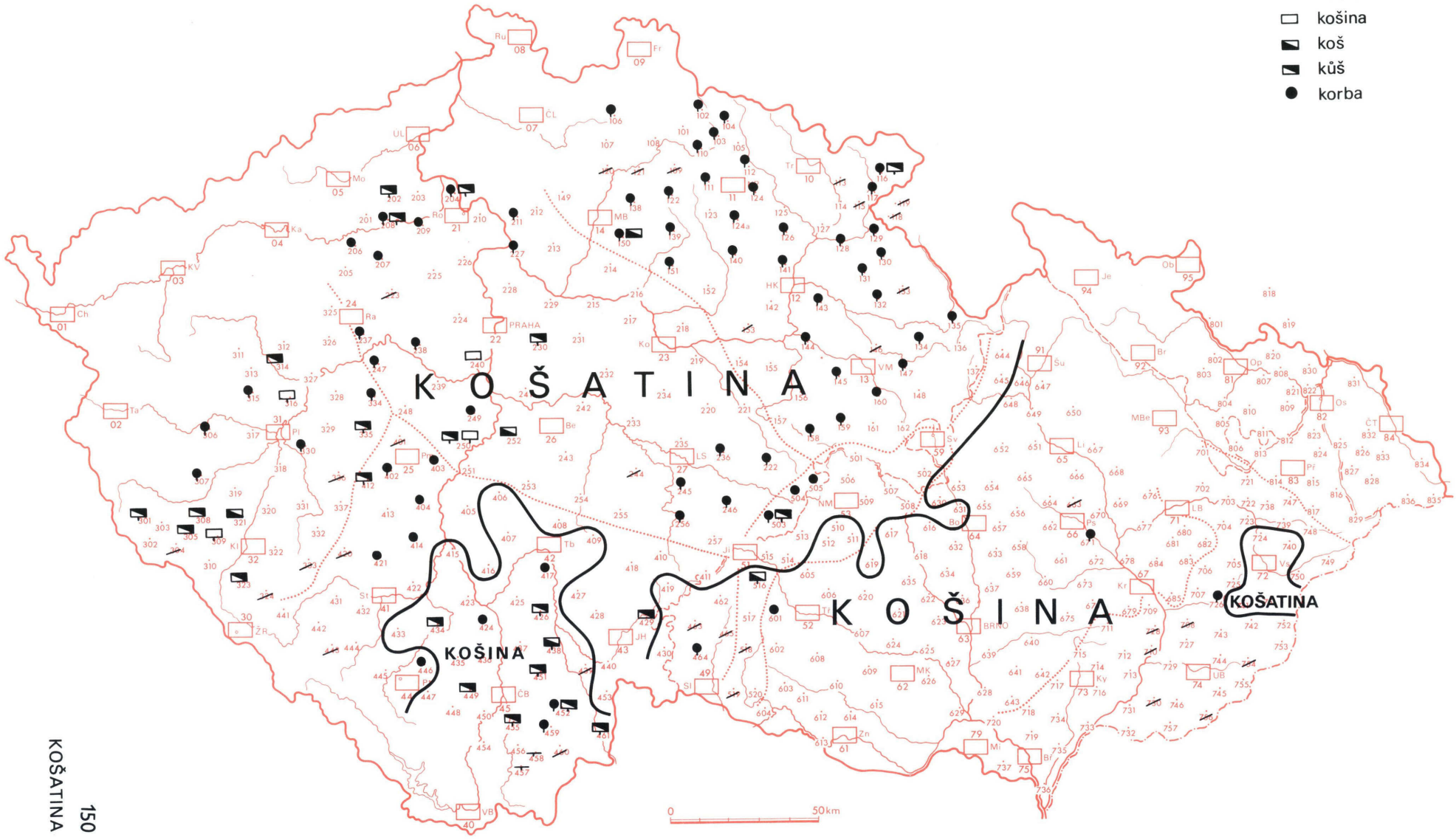
košatina
košina
koš
kůš
korba
KOŠATINA
KOŠINA
KOŠINA
KOŠATINA
0
50 km

150 košatina (735) — *mapa s. 353*

1 M košaťina (krošaťina 312, 413)
košina (košinka 316, 407)
koš 150, 252, 516 (košík 321, košák 438) — kúš
korba (koráb 403)

2 Mapa zachycuje nář. výrazy pro pletenou košatinu, tj. proutěný ohrazený svršek selského povozu nebo saní. V některých dialektech se nezřídka výrazem *korba* pojmenovával i svršek jiného druhu, nejen tedy košatina. Protože nemůžeme rozlišit, kdy jde o svršek pletený a kdy o deskový, mapujeme tento výraz menší značkou jako ne zcela ekvivalentní. Názvy pleteného svršku *košatina*, *košina*, *koš*/*kůš*, *korba* se někdy přenesly jako označení na celý vůz (srov. III-146 dno vozu).

Vzhledem k tomu, že výzkum v Čechách byl proveden pouze na opěrné síti, byl náš materiál doplněn údaji získanými z KLA. Nář. pojmenování se diferencují především slovotvorně (*koš* × *košina* × *košatina*), registrujeme však i rozdíl hláskoslovný (*koš* × *kůš*).

3 Výrazná je česko-moravská dichotomie *košatina* × *košina*. Slovo *košatina* je příznačné pro Čechy a pro Novoměstsko a odděleně tvoří malý areál na Vsetínsku. Typicky moravské a slezské označení *košina* pokrývá ještě rozsáhlé území v již. Čechách. Na Českobudějovicku bylo registrováno i pojmenování *kůš*, které bylo zaznamenáno rovněž na Domažlicku, na Příbramsku, v dolním Poohří a sporadicky i jinde; podoba *koš* byla zapsána jen ojediněle a roztroušeně. Lexém *korba* je rozšířen téměř po celých Čechách, nejsoustředěněji se objevuje ve svč. nář.

4 **korba** v sled. významu jen nář.; Jg — Přejato z ital. (*corba* ‚koš‘).
koš SSJČ (pol. *półkoszek*) — Přenesením, psl. **košь* ‚koš‘ (stč. též *kóš*, Jg).
košatina Jg, SSJČ, SSJ říd. — Od *koš*, viz tam.
košina Jg, SSJČ, SSJ — Od *koš*, viz tam.
kůš jen nář.; Jg — Viz koš; podoba s dlouženou kořenovou samohláskou v oblasti jzč. dloužení.

5 košaťina Ru 4 — koťarica Ru 3

6 AJŠ 24

Fi

151 přední konce sanic (734) — *mapa s. 355*

1 M nosy (přední n. 152)
nose (též 702, nuse 633, nosále 725)
rohi
kleče (klače 812, klačary 817)
kleky — klaky
krky
puki 454, 460
piski 730, 731, 735, 757
křivice 162, 434 (křifki 461, křívazně 736)
zobáki 220, 720
S frňáki 149, berani 219, koňiki 310, oblouki 432, ripáki 420, funcy 818
N saňe, saňice, sňice, osadi

2 Mapa zachycuje nářeční názvy předních konců sanic u selských saní. Materiál přinesl vedle rozdílů lexikálních také diference slovotvorné (*kleče* × *klaky*), morfologické (*nosy* × *nose*) a řídce i hláskoslovné (*kleky* × *klaky*).

Položka dotazníku byla v Čechách zkoumána jen na tzv. opěrné síti, proto byl náš materiál doplněn o údaje získané KLA; zeměpisný obraz rozšíření slova *pysky* na Moravě byl KLA upřesněn. Do kartografického zpracování byly pojaty i názvy se silnějším expresivním odstínem (např. *zobáky*, *frňáky*, *rypáky*), protože mají motivaci shodnou s výrazy, které už pociťujeme jako neutrální (např. *nosy*, *rohy*).

Nemapovány zůstaly pouze výrazy označující celé sanice nebo i celé sáně (např. *snice*, *saně*, *osady*). Z hlediska motivace mapovaných pojmenování jde většinou o názvy přenesené na základě podobnosti s jinými předměty (např. *nosy*, *rohy*, *pysky*, *krky*), pro které je charakteristický určitý ohyb a jež trčí nějak dopředu.

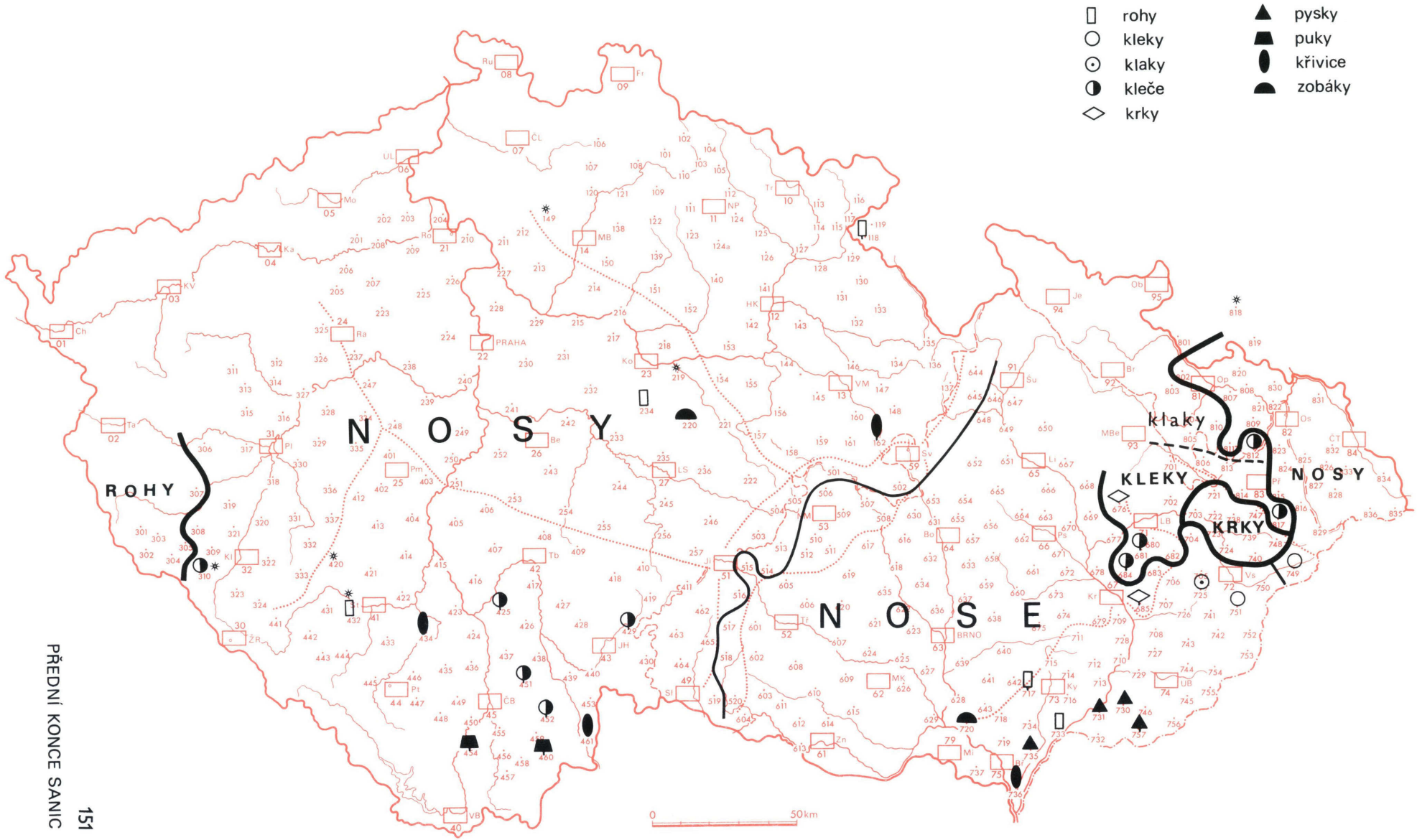
rohy
kleky
klaky
kleče
krky
pysky
puky
křivice
zobáky
ROHY
NOSY
NOSE
klaky
KLEKY
KRKY
NOSY
0
50km

Připomínáme, že zde jde o reálie, které slouží jako motivační základ pro přenesená pojmenování velice často (srov. např. *nos, krk, pysk, roh* SSJČ ‚předmět připomínající…‘).

3 Na převážné části území českého národního jazyka je běžný výraz *nosy* (v Čechách a ve Slezsku) a jeho morfologická varianta *nose* (na Moravě). Izoglosa jejich rozšíření sleduje zhruba starou česko-moravskou hranici.

Ostatní pojmenování mají spíše charakter okrajových regionalismů. K nim patří ze širšího Domažlicka doložené označení *rohy* (sporadicky se objevující i jinde v Čechách a na již. Moravě), z Doudlebska zapsaný výraz *puky* a na jv. Moravě registrované slovo *pysky*.

Označení *kleky* pokrývá menší území v již. Slezsku a na Holešovsku; tam se vyskytuje i forma *kleče*, která je dále doložena zejména z Českobudějovicka. Hlásková obměna *klaky* je příznačná pro záp. Slezsko.

Kompaktní území vytváří rovněž pojmenování *krky*, a to na sev. Valašsku. Ostatní výrazy byly zaznamenány pouze sporadicky.

4 Doklady v citovaných slovnících jsou zpravidla v sg.

berany v sled. významu jen nář. — Přenesením (předmět připomíná rohy berana).

frňáky v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ *frňák* vulg. ‚nos, čenich‘).

funcy jen nář. — Nejasné.

klaky v sled. významu jen nář. — Viz kleky, forma s nepřehlasovanou samohláskou v kořeni.

kleče v sled. významu jen nář. (Kt *kleč* ‚křivice, sanice‘, *kleče* f., *klečí* n. ‚křivá dřeva nebo žebra u lodi‘) — Psl. **klečь* ‚zakřivený strom, větev‘; souvisí s psl. **klekati* ‚poklesávat v kolenou‘.

kleky v sled. významu jen nář. — Viz kleče (Kt *klek* ‚křivý strom‘ Valašsko).

koníky v sled. významu jen nář. — Přenesením na základě podobné tvarové vlastnosti.

krky v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚části připomínající krk (např. husí)‘).

křivice v sled. významu jen nář. — Od *křivý* (psl. **krivъ*).

nose jen nář. — Viz nosy, přechodem k měkkému skloňovacímu typu stroj.

nosy v sled. významu jen nář.; pol. *nosy płóz* — Přenesením (SSJČ ‚výčnělky podobné nosu‘).

oblouky v sled. významu jen nář. (SSJČ *oblouk* ‚zakřivení‘) — Specifikací.

puky v sled. významu jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Bug* ‚ohyb‘).

pysky v sled. významu jen nář.; pol. *pyski* nář. — Přenesením (SSJČ ‚věc připomínající pysk‘).

rohy v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚předměty připomínající rohy‘).

rypáky v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚prodloužené nozdry, zvl. vepře‘).

zobáky v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚části připomínající zobáky‘).

5 nosi Ju 1–3, Ru 1–4 — nos *sg.* Ju 6 — nose Ju 7 — rohi Ru 5 — roh *sg.* Po 1

6 MAGP 52, AJŚ 44, AJPP 145, AJK 210

Fi

152 koňský postroj (837) — *mapa s. 357*

1 M struj m. (stroj 804, stroje plt. 820, 830)
postroj (nastruj 818, ústroj 161, ustruj 825)
kšír sg.
kšíry plt. — šíry — šery
chomout
chomouty plt.
cajk
S úpřaž 748
N zbruj 825

2 Nář. pojmenování výstroje koně užívaného k tahu (tj. souhrnného označení pro chomout, podušku, uzdu a řemení) jsou lexikálně diferencována poměrně málo. Výrazné je však dělení podle mluvnického čísla (*kšír* sg. × *kšíry* plt.). K němu se druží hláskoslovný rozdíl *kšíry* × *šíry* × *šery*.

V Čechách se tato položka zkoumala pouze v bodech základní sítě. Údaje přímého terénního výzkumu byly však konfrontovány se zápisy z KLA a byly jimi doplněny.

Slovo (*k*)*šír* // (*k*)*šíry* mívá na Prostějovsku a Holešovsku a místy v svč. nářečích význam ‚lehčí postroj pro koně do kočáru, někdy i bez chomoutu‘ .

Hranice variant *kšír* sg. a *kšíry* plt. se zvláště v Čechách opírá převážně o materiál KLA, a proto je přibližná. Vyšrafovaná pole znamenají oblasti s převládajícími tvary v jednotném čísle. U formy *kšíry* z Polabí se v KLA nacházejí ojedinělá upozornění, že tato podoba znamená postroj pro dva koně; nejde zde vlastně o formu plt.

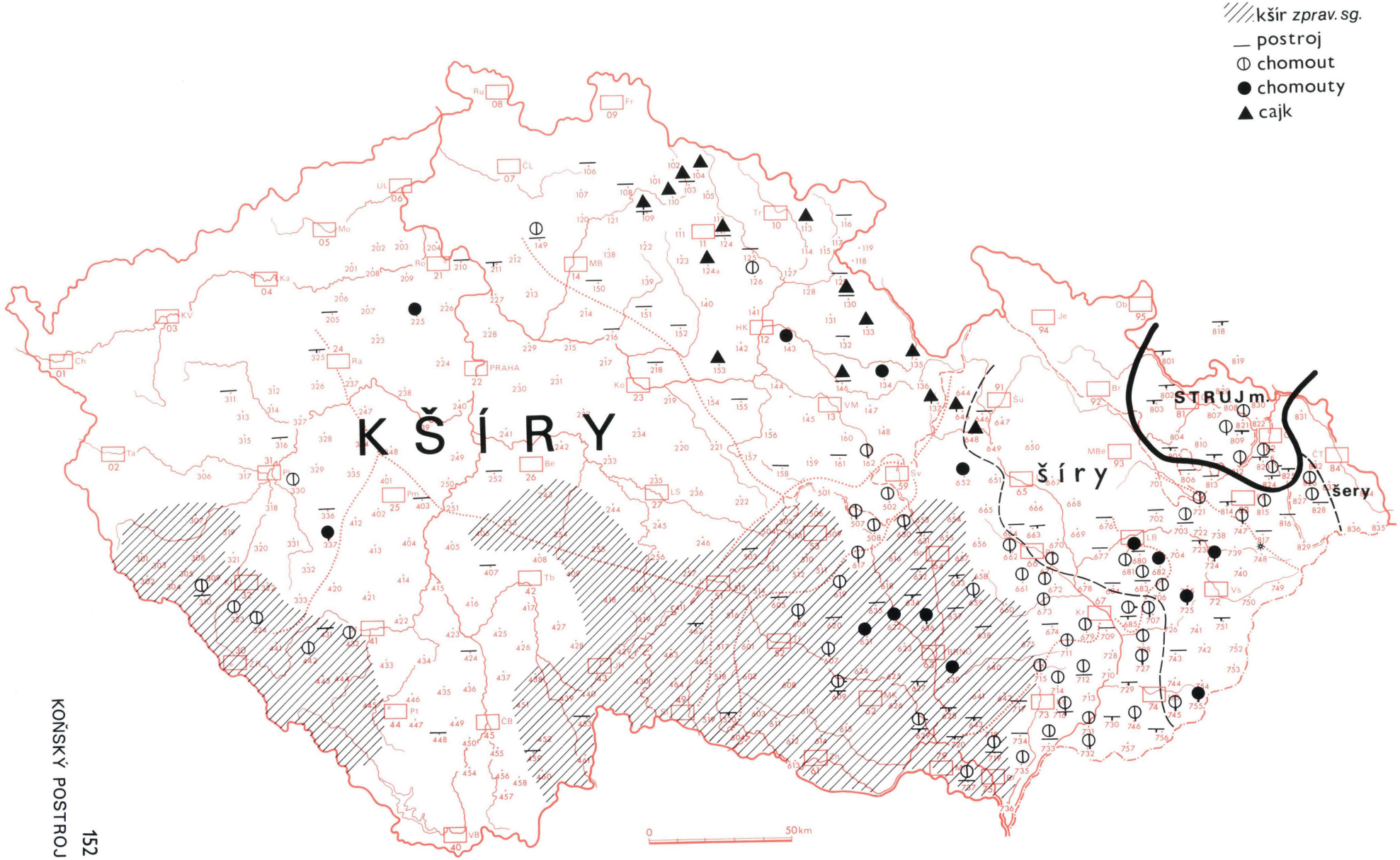

KOŇSKÝ POSTROJ

Zejména na Moravě, ve Slezsku a rovněž na již. Klatovsku a Strakonicku se hojně vyskytuje víceznačné pojmenování *chomout, chomouty*, srov. oddíl 4. Jeho častý i nedubletní výskyt svědčí o tom, že zde může jít o plnoprávné označení pro sledovaný jev.

Výjimečně byla základní pojmenování *cajk, postroj, kšír* zpřesňována atributy *koňský, na koně, chomutový*. Taková dvojslovná označení nejsou v nářečích ustálená, determinující výrazy se v běžné komunikaci téměř neobjevují, a proto jsme je na mapě nezachycovali.

3 Převládajícím nář. pojmenováním pro koňský postroj je výraz *kšíry* (na části vých. Moravy a ve Slezsku obvykle v podobě *šíry*, na Těšínsku a Jablunkovsku v obměně *šery*). Tento výraz má na Domažlicku, již. Klatovsku a již. Prachaticku, na jvč. okraji (s přesahem až na Benešovsko), v nářečích českomoravských a na jz. Moravě zpravidla sg. formu *kšír*.

Výraz *postroj*, shodný se spisovným jazykem, je jako nedubletní označení sledované reálie běžné jen na části záp. skupiny slez. nářečí, na části Slovácka a na území mezi Břeclaví a Brnem; tam je hodnocen jako novější. Slovo *struj* zabírá oblast Hlučínska a Opavska. Výraz *cajk* se dokládá z okrajů svč. nářečí a z přilehlého Zábřežska.

4 **cajk** SSJČ — Přejato z něm. a specifikací (*Zeug* ‚postroj na koně‘).
chomout, chomouty v sled. významu jen nář.: Jg „částky chomoutka jsou: křivé dřevo /krumpolec/, houžka, prostranky, podhřbetník a podpěnky“ — Rozšířením významu (stč. *chomút*, SSJČ, u obou ‚část postroje navlékaná koni na šíji‘).
kšír, kšíry Jg plt., SSJČ zprav, plt., ob. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Geschirr* ‚postroj‘).
postroj Kt, SSJČ, SSJ *konský p., chomútový p.* — Slovo nové (Jg ještě nezná, uvádí však *postrojiti* ‚připravit‘). K základu *stroj*, viz struj.
struj m. Jg i *strůj*, SSJČ *strůj* f., říd., pol. *strój* — Psl. **strojь*, málo jasné. Slez. podoba ze sekundárně zdlouženého *strój*.
šery v sled. významu jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm., viz kšír.
šíry jen nář.; SSJ též *šír* f. — Viz kšír.
úpřaž jen nář.; pol. *uprząż* — K sloves. kořeni psl. **-pręg-* ‚(za)přáhnout‘, srov. *přípřež, zápřež*.

5 stroj Ru 1 — kšír Ru 4 — konský šír Ju 7 — kšíri Ju 3, Ru 1, 5 — gešir Po 1 — gešircojk Po 1 — chomouti Ju 2, 3, Ru 2 — lídra na koně Ru 3

6 AJŠ 46

Bh

153 oprať (842) — *mapa s. 359*

1 M (v)oprať f. (voprat 215, 445, ouprať 455) — voprajť
(v)oprata (úprata 673, oprať a 731)
lácal f. — lácar
lajna 118, 119
řemen 302–305
S příťež 311, trúkadlo 301

2 Mapa podává zeměpisné rozšíření nář. výrazů pro oprať, tj. řemen nebo provaz na řízení tažného zvířete. Kromě rozdílů lexikálních přináší materiál i rozdíl morfologické povahy (*oprať* × *oprata*) a rozdíly hláskoslovné (např. *oprať* × *oprajť*).

Přejatý výraz *lácal* označuje na části zkoumaného území také dva krátké řemeny od udidla k oprati, srov. III-154 otěže. Kromě toho se tímto výrazem (zvl. mezi Mladou Boleslavi a Prahou) pojmenovává jen oprať u koní, kdežto u hovězího dobytka má sledovaná reálie název *oprať*. Položka byla v Čechách zkoumána pouze na opěrné síti bodů a materiál získaný přímým terénním výzkumem bylo třeba doplňovat údaji z KLA; nelze tedy s určitostí tvrdit, že rozsah slova *lácal* je zachycen naprosto přesně.

3 Z hlediska geografického členění je závažná především izoglosa *oprať* × *oprata*. Probíhá zhruba od Litovle směrem k Svitavám, pak se stáčí k Prostějovu, dále ke Kroměříži, Kyjovu a k Břeclavi. Na východ od ní se vyskytuje podoba *oprata*. Ta je doložena ještě ze szč. okraje. Hlásková obměna *oprajť* je dochována na vých. Plzeňsku a již. Rakovnicku.

Vedle uvedených základních označení se většinou dubletně vyskytují i výrazy další, a to slovo *lácal* na značné oblasti mezi Prahou a Roudnicí, *lácar* na sever od Brna a na Boskovicku, *řemen* na Chodsku a *lajna* na Kladsku.

4 **lácal** jen nář.; SSJČ zprav. pl., nář., Kt, SSJ *liace* plt., říd. *liaca* f., pol. *lejc* — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Leitseil* ‚vodicí provaz‘).
lácar jen nář. — Z *lácal* disimilací na dálku.
lajna v sled. významu jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Leine* ‚oprať‘).

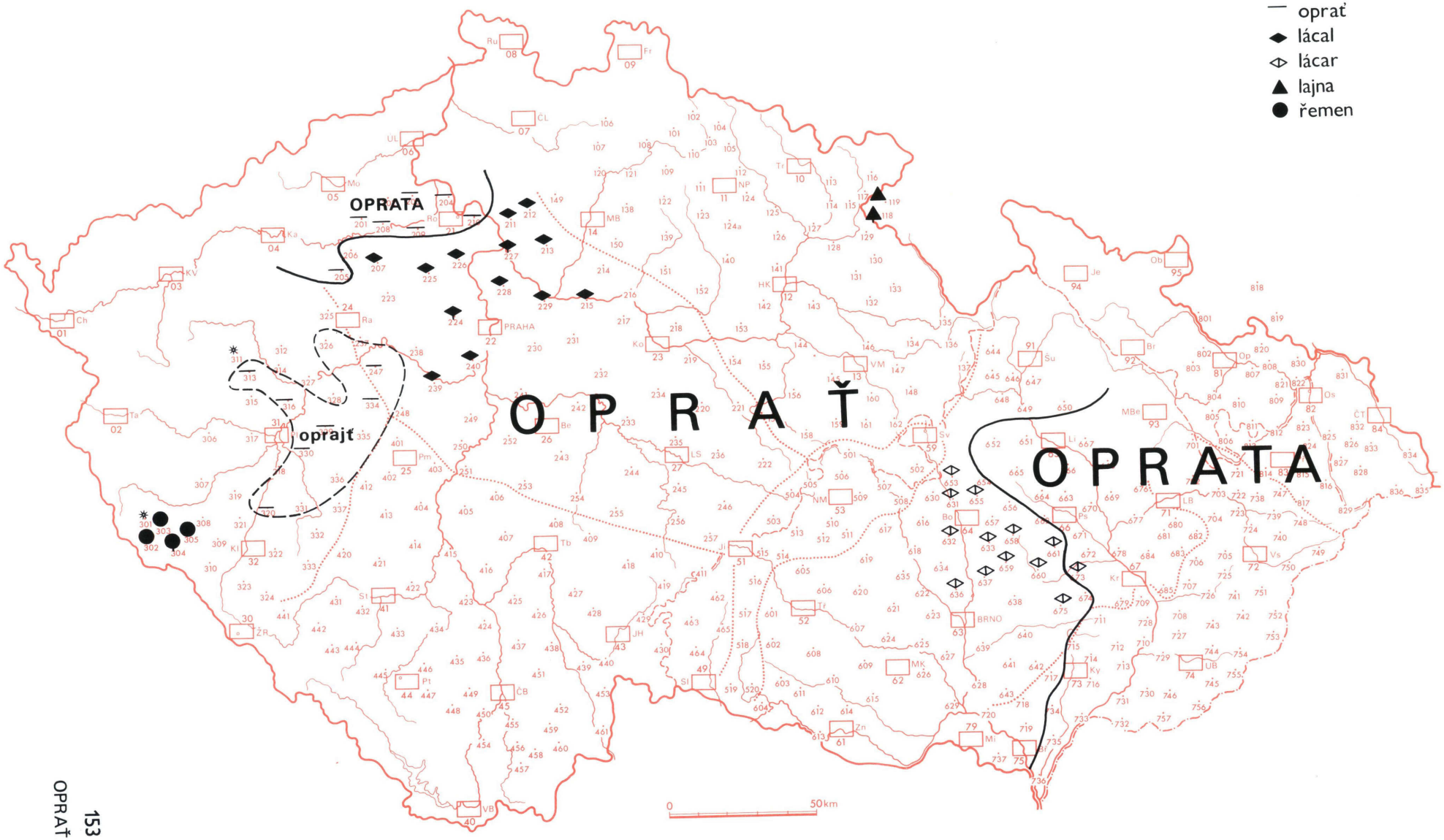
oprať
lácal
lácar
lajna
řemen
OPRATA
OPRAŤ
oprajť
OPRATA
0
50km

oprajť jen nář. — Viz opraťˊ, podoba s vkladným *j* (v důsledku měkkosti následujícího *ť*).

oprata jen nář.; Jg mor., Kt i *opraťa* Zlínsko, SSJ (stč. i *oprat* ‚řemen se smyčkou, zvl. na vodění psů‘) — Viz opraťˊ.

opraťˊ Jg též *oprat, obratˊ* — K psl. **ob-rъt-ь* (k **rъtь* ‚huba‘); podle Mch k nám přes ruštinu, srov. csl. *obrъtiti* ‚opatřiti uzdou‘. Přesvědčivější je výklad Holuba-Kopečného vztahující uvedený výraz k pračeskému slovesu **pratiti* (srbocharvátsky *pratiti* ‚vést, provázet‘).

přítěž f. v sled. významu jen nář.; Jg též *přítěžek*, Kt též *přítěžek, přítěžka* — K slovesu *přitáhnout*.

řemen v sled. významu jen nář. — Specifikací.

trúkadlo jen nář.; Kt *trukadlo* Chodsko, SSJČ *trukadlo* nář. — Od nář. *trúkat* ‚potahovat za opraťˊ, za uzdu‘. Snad souvisí s litev. *traukti* ‚táhnout‘.

5 opraťˊ Ru 5 — wopraťˊ Po 1 — vopraťˊ Ju 2, 3, Ru 4 — oprata Ju 7 — lácal Ru 1, 2 — lácari *plt.* Ru 3 — uzda Ju 1, 5, 6 — chamuri *plt.* Ru 3

6 ASJ IV 166, AJŠ 57, AJK 68.2, SSA 4.105

Bh

154 otěže (841) — *mapa s. 361*

1 M (v)oťeže (vojťeše 236, vopježe 424, 436, (v)opťeže 423, 432, 433, 455, 457, též occ’aže 820, 830)
sťihle (sťíhle 622, 623, 634, 636, 640, sťehle 609, 615) — stahle — sťahle (čáhle 741)
vidlice
vidlički
cígle (cíkle 447, krajcigle 611) — cugle
lácali (lácani 305, 408, 309)
lica

N opraťe, křižovky, křižáki, křížoví opraťe

2 Sledovalo se územní rozšíření nář. pojmenování krátkých vidlicovitě rozdvojených řemenů, jimiž končí opratě pro spřežení o dvou koních. Spisovný jazyk nemá pro uvedenou reálii termín. Protože v dotazníku byly rozdvojené kožené řemeny od udidla k oprati vedeny pod názvem *otěže* a protože v českých nářečích je většinovým pojmenováním právě toto slovo, nazýváme je takto i v našem komentáři. Není zanedbatelné, že Jg odlišuje *otěže* (v našem významu) od *opratí*. Uvědomujeme si ovšem, že slovo *otěže* má ve spisovném jazyce význam širší, je synonymní se slovem *opraťˊ* znamená tedy také celý řemen nebo provaz na řízení tažného zvířete.

Otěže jsou nezbytné k řízení páru koní, jediné zapřažené zvíře je mít nemůže. Zdůrazňujeme, že jen pomocí nich lze ovládat oba zapřažené koně a řídit je příslušným směrem.

Otěže jsou připojeny k udidlům takto: Levá větev otěží levé opratě je připojena k levému udidlu levého koně, pravá větev levé opratě pak k levému udidlu pravého koně; levá větev pravé opratě se připíná k pravému udidlu levého koně a pravá větev pravé opratě k pravému udidlu pravého koně.

Tato položka byla zkoumána v Čechách na opěrné síti bodů. Protože ani v KLA nepřinesla v tomto případě spolehlivé informace (dopisovatelé zaměňovali otěže s uzdou nebo s celou opratí), je situace představená na mapě, pokud jde o Čechy, jen přibližná. Poměrně přesně je však zachycen výskyt slov *vidlice*, *vidličky* a patrně i slova *cígle*. U výrazu *otěže* nemůžeme s určitostí tvrdit, že znamená vždy pouze krátké opratě u udidla a že někde nemůže označovat – podobně jako je tomu ve spisovném jazyce – také celé opratě.

Nemapované slovo *opratě* má místy – zejména na Jindřichohradecku – patrně také význam ‚otěže‘. Podobně oba významy má zvl. na území sev. od Prahy výraz *lácaly*; znamená tedy jak ‚opratě‘ (srov. III-153), tak i ‚otěže‘. Jinak má výraz *opratě* ve významu ‚otěže‘ širší územní rozsah. Téměř vždy se však vyskytuje vedle výrazu *otěže*.

Výrazy *lica* a *lácaly* pocházejí sice ze stejného, ale různě adaptovaného něm. základu; z toho důvodu je zde vedeme jako dva samostatné lexémy.

Pravá a levá větev otěží se vzájemně kříží, a proto se obě opratě se čtyřmi otěžemi někde nazývají *křížovky*, *křižovatky*, *křižáky*, *křížové opratě*, *křižné opratě*, *křížové lácaly* apod. Protože jde vlastně o jinou reálii, uvedené výrazy, zapsané ostatně zcela ojediněle, na mapu nezakreslujeme.

Nář. pojmenování se diferencují lexikálně, slovotvorně (např. *vidličky* × *vidlice*) a hláskoslovně (např. *stihle* × *stahle* × *sťahle*; *cígle* × *cugle*).

3 Dominantní postavení mají dva lexémy, a to *otěže* (téměř po celých Čechách) a *stihle, stahle, sťahle* (na Moravě). Hlásková podoba *sťahle* je typická pro větší část vm. nářečí, podoba *stahle* je omezena na malé území vých. od Lipníku nad Bečvou. V Čechách se z celkově jednoduchého obrazu vyčleňuje značný areál výrazu *vidličky* (na širším Kolínsku) a *vidlice* (porůznu na zč. okraji). Na Plzeňsko a Chodsko se omezuje slovo *cígle*. To

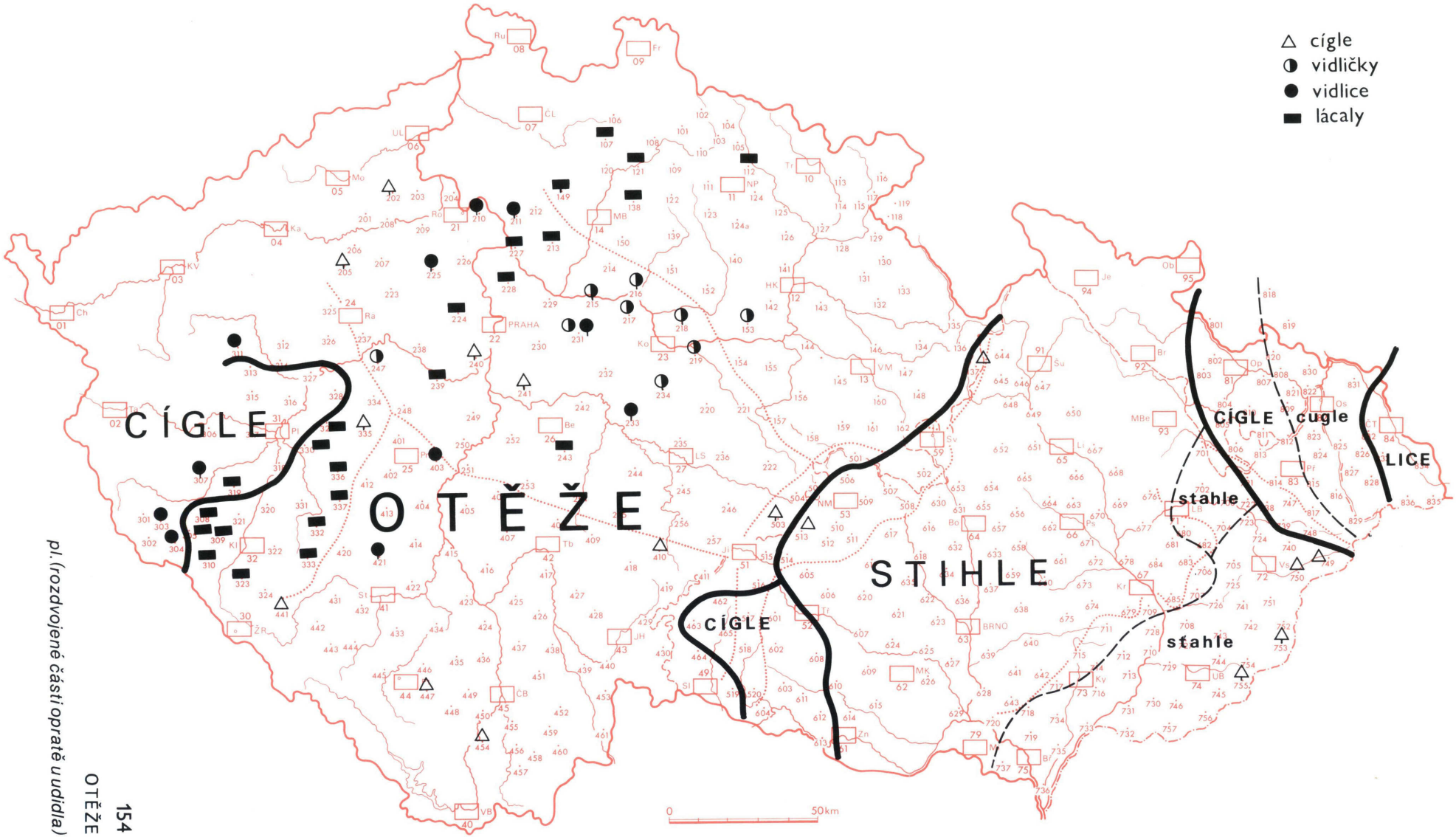

154 OTĚŽE

pl. (rozdvojené části opratě u udidla)

vytváří dále homogenní oblasti na jz. Moravě (mezi Třebíčí, Slavonicemi a Znojmem) a pak v širokém pruhu záp. Slezska a sev. Valašska. Uvedené slovo bylo zachyceno vždy na území sousedícím s někdejší německou kolonizací. To se týká i jednotlivých lokalit na Zábřežsku, Jihlavsku, v Pošumaví a na zč. okraji.

Celkový obraz dokresluje ještě výskyt slova *lice* (v přechodných česko-polských nářečích) a *lácaly* (v širokém pruhu záp. Čech).

4 **cígle** jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Zügel* ‚otěž, uzda‘).
cugle jen nář.; pol. — Viz cígle.
lácaly jen nář.; SSJČ nář. „opratě, otěže“, Kt — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Leitseil* ‚vodicí provaz‘).
lice jen nář.; pol. *lejce* (SSJ *liace* ‚opratě‘) — Viz lácaly.
otěže PSJČ „řemení připevněné k udidlu k vedení koně“, Jg, hluž. *wotežka* sg. (stč. *ottěž* a SSJČ zprav. pl. „opraťˇ i otěž“ v nespecif. významu) — Od *táhnout*.
stahle jen nář. — Psl. **sъ-tegъlja* sg.; souvisí s *táhnout*.
sťahle jen nář.; Kt — Viz stahle.
stihle jen nář.; Jg *stíhel* i *stíhlo* sg. (SSJČ *stíhlo* ‚udidlo k měkkému vedení koně‘) — Viz stahle.
vidlice v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚náčiní opatřené hroty k napichování něčeho‘).
vidličky v sled. významu jen nář. — Přenesením, viz vidlice.

5 sťahle Ju 7 — cígle Ju 7

6 —

Bh

155 ohlávka (838) — *mapa s. 363*

1 M (v)ohlávka (-ufka 831–836)
vohlava
(v)ohlav (též 250, ohláv 721)
vohlavec
náhlavec

2 Mapa postihuje slovotvornou diferenciaci nář. pojmenování ohlávky, tj. kožené části postroje nasazované na hlavu zapřaženého koně.

Položka byla v Čechách zkoumána pouze na opěrné síti bodů. Získaný, značně kusý materiál byl doplněn KLA. Podařily se tak stanovit poměrně přesně hranice jednotlivých variant. Příslušná reálie je v nářečích málo pojmově vymezená a informátoři i dopisovatelé ji často zaměňovali s uzdou, tj. s částí postroje skládající se z ohlávky, otěží a udidla.

Koni se nasazuje ohlávka, jednak když se zapřahá do vozu (na tu byly zaměřeny naše dotazy), jednak když se uvazuje ve stáji ke žlabu. Tato „stájová“ ohlávka je jednodušší, lehčí, často jen z provazů a samozřejmě bez udidla. Většinou existuje pro obě výraz společný, jen v oblasti výskytu slova *náhlavec* a v oblasti slova *ohlav* v bodech 736, 742, 749 a 750 se stájová ohlávka označuje odlišně výrazem *ohlávka*. Podobně v lokalitách 205, 209, 223, 225–227 znamená slovo *ohlavec* jen ohlávku stájovou. Pro tu byly v KLA zcela sporadicky zachyceny ještě výrazy další, a to *vazačka* 216, 234, 519, *hovazovačka* 611, *vazák* 216, 227, 242, 247, 248, *holstra* 719, 727.

Pokud jde o mluvnický rod slova *ohlav*, převládá rod mužský (zvl. na Moravě). Údaje v dotaznících nejsou v tom směru dostačující.

3 Patrně ve většině lokalit Čech je obvyklý výraz *ohlávka*, další slovotvorné obměny existují pak vedle něho. Na mapě však dáváme přednost pouze diferenčnímu označení a dubletní výraz *ohlávka* vzhledem k výjimečnému a nesoustavnému prameni jazykových údajů (KLA) pomíjíme; zakreslujeme ji však tam, kde označuje jen ohlávku stájovou.

Typicky úzce regionální charakter má slovotvorná varianta *ohlava*, jež zabírá nejsevernější pruh Čech a širší Zábřežsko. Podobně výraz *ohlav* je charakteristický pro několik okrajových oblastí, a to pro zč. okraj, pro mikroareál vých. od Klatov, pro malou oblast mezi Mladou Boleslaví a Novou Pakou, dále pro Kyjovsko s Břeclavskem a konečně pro rozsáhlejší teritorium sev. poloviny vm. nářečí s přilehlým Kroměřížskem, Olomouckem a Lipnickem. Varianta *ohlavec* je doložena z pruhu obcí táhnoucího se od Rakovníka k Plzni a ke Klatovům. Výskyt slova *náhlavec* je omezen na širší Strakonicko a Prachaticko.

4 Všechny nář. formy vznikly z předložkových spojení *na, ob* (s významem ‚kolem‘) *hlavu*.
náhlavec jen nář.; stč. a SSJČ zast. *náhlavek*, Jg *náhlavek, náhlavka*, Kt *náhlav* f., SSJ *náhlavok* (pol. *nagłówek* ‚část ohlávky, řemen za ušima a kolem krku koně‘)
ohlav stč. f., Jg m., f. i *ohlaví* n., SSJČ m. a též *ohlaví*, obě říd.
ohlava SSJČ i SSJ říd.

ohlavec 'stájová ohlávka'
ohlávka 'stájová ohlávka'
OHLAVA
OHLAV
OHLAVA
OHLÁVKA
OHLAV
OHLAVEC
OHLAV
NÁHLAVEC
OHLAV
OHLAV
0
50km

ohlavec Jg dem., též *ohlavek* slc., SSJČ říd., SSJ *ohlavník* a *ohlávok*, obě nář.
ohlávka Jg též *ohlavka* ‚stájová ohlávka' („řemeny na hlavě koňově, však jen v konírně"), SSJČ, SSJ, hluž. *wohłojca, wohłowica, hłowojca*

5 vohláfka Ju 3, Ru 3–5 — ohláfka Ju 7 — vohláu̯ka Po 1, Ju 1, 2 — vohlava Ju 6 — vohlavina Ju 2 — ohlav Ru 5 — vohlavec Ju 5, Ru 2 — náhlavňik Ju 1

6 AJŠ 54a, 54b, SSA 4.103

Bh

156 udidlo (840) — *mapa s. 365*

1 M uďidlo (łudžydło 807) — huďidlo — uzidlo — huzďidlo (uzďidlo též 643, 814, 817)
uďidla plt.
uďítko
zubadlo (zymbadu̯o 831–836, zubadla plt. 752, zuble plt. f. 742)
zubno
klzno (klzna plt. 733, klznadu̯o 734) — kuzno
klzňák 708, 710, 757 (glzňák 708) — kuznák 722, 724 (kuzňák 747, 814)
kluzna plt. 632, 650 (gluzna 638, klozne plt. f. 649)
kluznáňí (gloznáňí 633, kloznadlo 660)
kluznaci sg. n. 648, 649 (gloznaci 647, klužňaci 646, kružňaci 646)
uzda (huzda 801)
cank

N cank, caňk, caňek, štangle, kantar, kantárek – vše ve významu ‚zvláštní udidlo pro tvrdé koně'

2 Mapa podává územní rozšíření nář. pojmenování pro udidlo, tj. kovovou část uzdy, na níž jsou upevněny otěže a kterou je kůň ovládán. Výrazy se liší lexikálně, ale i slovotvorně (např. *udidlo* × *udítko, kluznání* × *kluznací, zubno* × *zubadlo*), mluvnickým číslem (např. *udidlo* sg. × *udidla* plt. n.) a hláskoslovně (např. *klzno* × *kuzno, udidlo* × *hudidlo*).

V podstatě jsou udidla dvojího typu: na „měkké", citlivé koně (ta jsou rovná nebo lomená) a na „tvrdé" koně (se zvláštním řetízkem). Mapovali jsme jen názvy pro běžná udidla na citlivé koně. Výrazy pro zvlášť upravená udidla (zejména různé hláskoslovné obměny přejatého slova *cank*) nebyly předmětem našeho zkoumání a byly zaznamenány explorátory víceméně náhodně. Proto jsme je z mapování vyloučili. V záp. Čechách je však slovo *cank* zakresleno, neboť tam se jím nepochybně označuje běžné udidlo. Nemůžeme však s jistotou tvrdit, že jeho rozsah v našem významu není ve skutečnosti větší, než podává mapa. V Čechách byl totiž výzkum realizován na tzv. opěrné síti bodů a přesnější hranice jednotlivých nář. výrazů jsme mohli stanovit jen díky údajům z KLA.

V některých lokalitách bylo pro sledovanou reálii zachyceno pojmenování *uzda*. To však zároveň označuje část postroje skládající se z ohlávky, otěží a z udidla. Na mapě je uvedené slovo zaznamenáno jen tam, kde bylo doloženo jako označení jediné.

Slovotvorná varianta *udítko* se dokládá i ze spis. jazyka, ale tu má poněkud odlišný význam, totiž ‚železná část udidla, již má kůň v hubě'. Náš výzkum tento významový rozdíl nepotvrdil.

Formy *uzdidlo, uzidlo* vznikly od slova *udidlo* adideací k výrazům *uzda, uzdit*. Zde obě formy vzhledem k jejich územnímu rozložení hodnotíme jako hláskoslovné varianty slova *udidlo*.

Na mapě sledujeme také podoby s protetickým *h-* (*hudidlo, huzdidlo*), protože tento hláskoslovný jev má u uvedených výrazů (zejména u výrazu *hudidlo*) daleko větší rozsah, než jak je zakreslen na mapě PRO E3.

Dodáváme, že existují též slovesa *klznat, glznat, kuznat, gluznat* (*koně, koni uzdu*) ve významu ‚nasadit koni udidlo'. Tato slovesa jsou běžná i tam, kde se základové slovo *klzno, kuzno* nezná; je tedy jejich rozsah na Moravě i ve Slezsku větší než rozšíření uvedených substantiv.

3 Mimo okraje zabírá vlastně celé zkoumané území slovo *udidlo* a jeho varianty.

Na nejzáp. okraji Čech (s Klatovskem) převládá přejatý výraz *cank*, vých. okraj svč. nářečí (vých. Vysokomýtsko a Podorlicko) se odlišuje slovem *kluznání*. K témuž základu patří slovo *kluznací* (Zábřežsko) a dále *klzno* (dolní Pomoraví) a *kuzno, kuznák* (sev. Vsetínsko). Pro vých. skupinu slez. nářečí a pro pruh vm. nářečí sousedících se Slovenskem je typický výraz *zubadlo*, Uherskobrodsko a Zlínsko je charakterizováno slovem *zubno*.

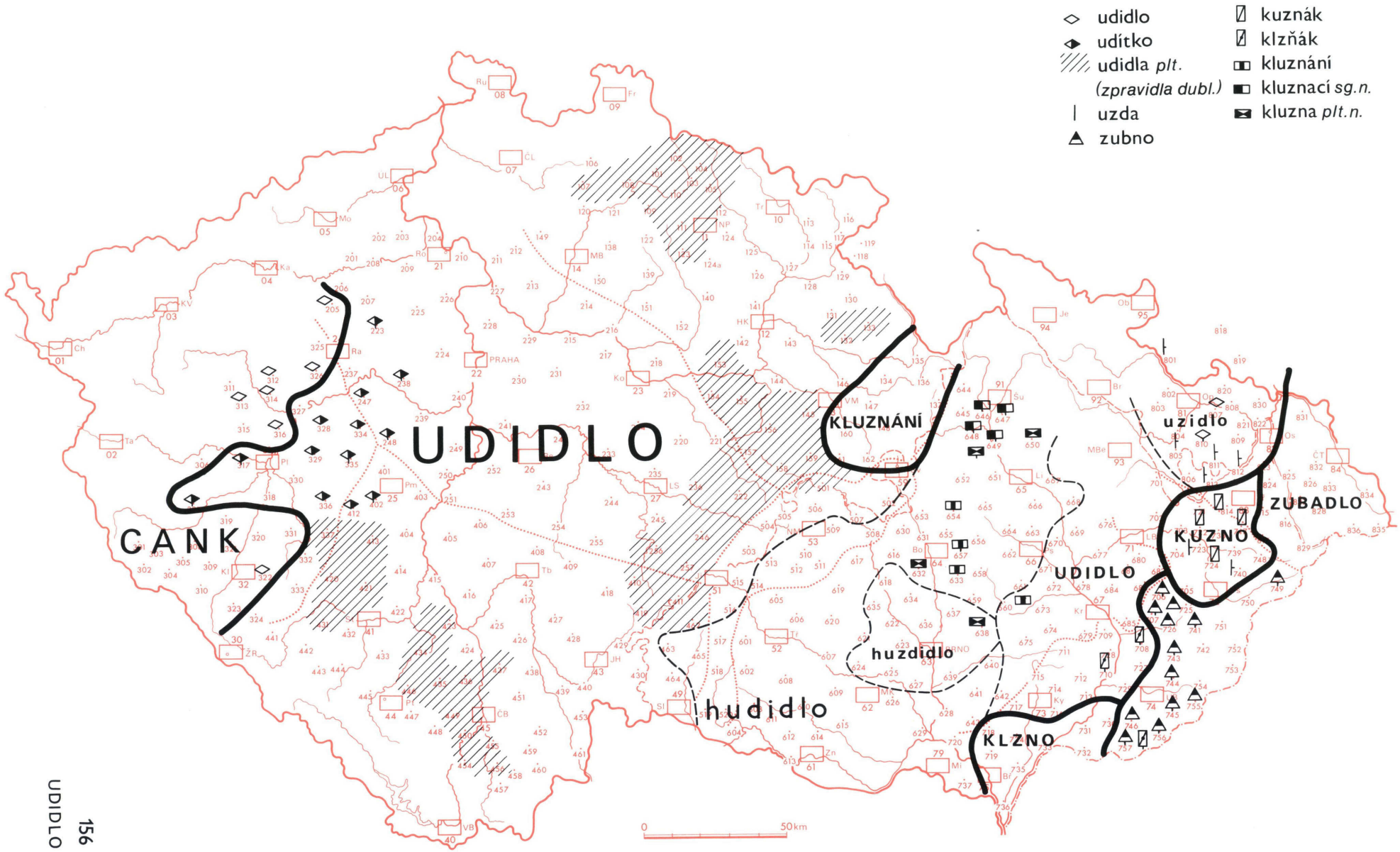
udidlo
udítko
udidla plt.
(zpravidla dubl.)
uzda
zubno
kuznák
klzňák
kluznání
kluznací sg.n.
kluzna plt.n.
UDIDLO
CANK
KLUZNÁNÍ
uzidlo
ZUBADLO
KUZNO
UDIDLO
huzdidlo
hudidlo
KLZNO
0
50km

V areálu výskytu slova *udidlo* vystupují v Čechách souvislejší menší oblasti formy plt. *udidla*. Jde zejména o území širšího Podkrkonoší, o vých. okraj Čech, dále o Českobudějovicko a sev. Strakonicko. Slovotvorná varianta *udítko* se vyskytuje převážně jako dubleta zvláště v oblasti mezi Plzní, Příbramí a Rakovníkem. Podoba *huzdidlo* vytváří souvislý celek na Brněnsku, forma *uzidlo* zabírá záp. skupinu slez. nářečí.

Ostatní pojmenování se vyskytují víceméně vzácně a roztroušeně.

4 **cank** jen nář. (Jg též canka ve významu „tvrdé udidlo“) — Přejato z něm.
hudidlo jen nář. — Viz udidlo, podoba s protetickým *h-*.
huzdidlo jen nář.; Jg *uzdidlo* „náčiní k uzdění“ — Z *udidlo* (viz tam) s protetickým *h-*, kontaminací se slovy *uzda*, *uzdit*, popř. přímo od *uzdit*.
kluzna plt. jen nář. — Forma plt. n. ke *kluzno*, to z *klzno* (viz tam).
kluznací jen nář. — Ke *kluzno*, viz kluzna; patrně substantivizované adj.
kluznání jen nář. — Ke *kluzno*, viz kluzna.
klzno jen nář. (Jg *klznati* ‚dávat uzdu‘), Kt *klzně* plt. f., pol. *kiełzno* — Psl. **kъlz(ь)no*.
klzňák jen nář. — Od *klzno*, viz tam.
kuznák jen nář.; Kt — Od *kuzno*, viz tam.
kuzno jen nář.; Kt — Z *klzno* (viz tam) splynutím *ų* (< *l*) s následným *u*.
udidla plt. Jg, SSJČ říd., hluž. *wudźiny* — Viz udidlo.
udidlo Jg, SSJČ, SSJ kniž. a říd., pol. *wędzidło* — Patrně od psl. **o-děti* ‚vkládat‘.
udítko v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚část udidla, kterou má kůň v hubě‘) — Viz udidlo.
uzda stč., Jg, SSJČ říd. (SSJ, pol., dluž. *huzda*, u všech ‚část postroje dávaná přes hlavu koně a sloužící k jeho ovládání‘) — Psl. **uzda*. Přenesením označení celku na část (zúžením významu).
uzidlo jen nář. — Z *uzdidlo* (viz huzdidlo) zjednodušením splynuliny (*uz'dz'idlo* > *uz'idlo*).
zubadlo Jg, SSJČ zast. a nář., SSJ — Psl. **zǫbadlo*, to ze **zobati* patrně ‚zauzditi‘, snad adideací k slovu *zub*.
zubno jen nář. — Od *zubadlo* vlivem sousedního *kuzno*, *klzno*.

5 uďidlo Ju 3, Ru 1, 4 — uďidło Ju 7 — uzidlo Po 1 — zubadlo Ru 4, 5 — kuzno Ju 7 — uzda Ru 2 — caňek Ju 5 — caňk Ju 1 — žvala Ju 1, 2 — žvale *n.* Ju 2

6 AJŠ 55, SSA 4.104

Bh

157 kleštiny (844) — *mapa s. 367*

1 M klešč m. 807, 808
klešťe plt. — kléšče plt. (kléšča 706) — klíšče plt. (klyšče 818, 819)
klešťice plt.
klešťiny plt. (kléščiny 707, 726, 744)
klešťina sg. (kliščyna 822, klyščyna 831)
kleč m.
kleče plt. (klečata 652)
klíč 679, 714, 715, 719
roh (ruh 824–829, 832–836, rohy plt. 823, 826)
rohaťina
S křyvina 750, kleštra 737
N chomout ‚tvrdá i měkká část postroje‘

2 Sledovala se nář. pojmenování dřevěné části koňského chomoutu, k níž se připojují postraňky, kroužky na provlečení opratí a držák. Proti slovům od základu *klešť-* stojí víceméně okrajové označení *roh* a jeho odvozenina *rohatina*. Od základu *klešť* existují četné varianty slovotvorné (např. *kleště* × *kleštiny* × *kleštice* × *klešť*) i hláskoslovné (např. *kleště* × *klíště*). Výrazy *kleč*, *klíč* vycházejí nejspíše ze stejného základu jako slovo *kleště*, ale byly adideovány k slovům jiným. Zde je vedeme už jako samostatné lexémy.

V některých lokalitách, zvl. na východě zkoumaného území, se pro sledovanou dřevěnou část chomoutu nepodařilo zjistit starý tradiční název. Místo něho se tam často užívá nespecifikovaného výrazu *chomout*. Ten jinak v našich nářečích označuje zpravidla celou část postroje navlékanou na šíji zapřaženým koněm, tedy obšitý dřevěný oblouk i s poduškou. Výraz *chomout* jako ne plně terminologický jsme nemapovali.

Dřevěný oblouk býval téměř vždy sestaven ze dvou bukových křivin, jež mohly připomínat kleště. Někde byly křiviny spojeny poměrně volně jen svorníkem, jinde byly pevně sbity hřeby. Tvary v jednotném čísle označují místy (platí to zčásti o Náchodsku, Roudnicku a Mladoboleslavsku) pouze jeden půloblouk celé dřevěné konstrukce, kdežto tvary v čísle množném pojmenovávají půloblouky oba.

Nář. materiál představený na mapě označuje převážně jen dřevěnou konstrukci, ale někde také konstrukci obšitou kůží.

Výrazy *roh*, *rohatina* jsou motivovány poněkud odlišným typem chomoutu s velkým rohem nahoře.

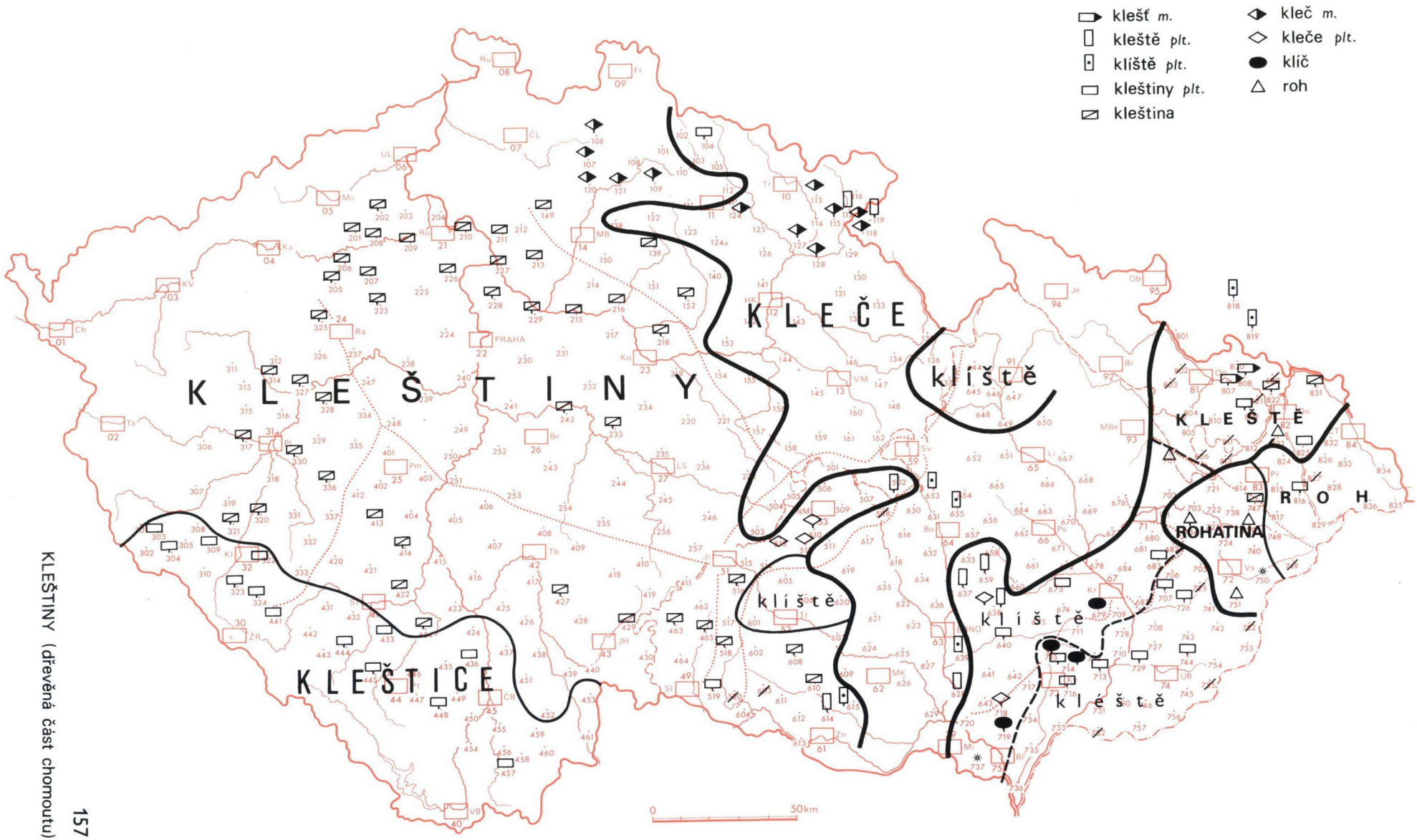

KLEŠTINY (dřevěná část chomoutu)

3 S výjimkou Valašska, kde je běžný výraz *rohatina*, a vých. úseku slezských nářečí, kde převládá slovo *roh*, jsou na celém zkoumaném území pojmenování se základem *klešť-*, *kleč-*.

Větší část Čech (kromě širokých okrajů) a jz. Moravu pokrývá výraz *kleštiny*. Ten se porůznu vyskytuje také na Zlínsku, Uherskobrodsku a Ostravsku. Ze zč. okraje a z Polabí je poněkud častěji doložen tvar singulárový – *kleština*. Na jz. okraji Čech vystupuje oblast slovotvorné varianty *kleštice* plt. Pro většinu svč. nářečí, pro střed. úsek stř. nářečí a pro široký pruh od Boskovic přes Brno na jih k Mikulovu je charakteristické označení *kleče* plt. Ze sč. okraje je většinou dubletně doložena též podoba *kleč* sg.

Na Moravě tvoří různě velké areály podoby *klíště* (Zábřežsko a odděleně Kroměřížsko, Vyškovsko, Kyjovsko, Břeclavsko a dále sev. Třebíčsko), *kléště* (zvl. Uherskobrodsko) a *kleště* (záp. skupina slez. nářečí a sv. od Brna). V mikroareálech nebo rozptýleně se dokládají ještě slova *klíč* (mezi Břeclaví a Kroměříží) a *klešť* (vých. Opavsko).

4 **kleč** m. jen nář. — Viz kleče.
kleče plt. v sled. významu jen nář. — Podle Mch snad místo náležitého *kleště* přesmykem *šť* v *č*. Nebo souvisí s *kleč* pův. ‚křivý strom‘. Ani nelze vyloučit vývoj z *kleště* adideací ke *kleče* (SSJČ ‚držadla pluhu‘).
klešť m. jen nář. — Dotvořením sg. ke *kleště* plt., viz tam.
kleště plt. v sled. významu jen nář.; Jg „dřeva dvě na chomoutu“, pol. *kleszcze*, hluž. *klěšce* — Přenesením významu.
kléště plt. jen nář.; Jg — Od *kleště* dloužením kořenné samohlásky.
kleštice plt. PSJČ, Kt — Od *kleště* specifikačním sufixem.
kleština v sled. významu jen nář.; Jg — Od *kleště*, viz tam.
kleštiny Jg „chomoutní dřevo“, SSJČ ‚kostra chomoutu‘ zeměd. — Od *kleště* specifikačním sufixem.
kleštra jen nář. — Od *kleště* patrně adaptací k chorvatskému výrazu (zápis pochází ze vsi s chorvatskou kolonizací).
klíč v sled. významu jen nář. — Od základu *klíšť-* nebo *kleč-* adideací.
klíště v sled. významu jen nář. — Od *kléště* (viz tam) úžením kořenné samohlásky.
křivina v sled. významu jen nář. (Jg *křivé dřevo* ‚krumpolec‘, SSJČ ‚něco zakřiveného‘) — K adj. *křivý*, psl. **krivъ*.
roh v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚roh na koňském chomoutu‘) — Přenesením. (Podoba *ruh* sekundárním dloužením samohlásky *o* a její změnou v *u* v návaznosti na pol.).
rohatina v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚věc mající rohy‘) — Od *rohatý* (to k *roh*).

5 klešťini Ju 3, 5, Ru 1 — klešťina Ru 2 — kleče Ju 3

6 —

Bh

158 poduška u chomoutu (845) — *mapa s. 369*

1 M poduška — peduška (též 648, 662, peduša 634)
poduščica 730, 735, 737, 746, 757
pedoun 502, 630, 653, 655
polštář (polstář 201, 203, 301, 302, 306, 307, postář 305, 307) — polčtář (počtář 323, 324, 447, 463) — poštář
peřinka (p’e- 832–836)
potklad
futro
kis (kisa 644) — kchis (kchís 456, 457, kchisa 137)
kistl (též kycla, kysla 722)
rajtaš 814, 823

2 Na mapě jsou zachyceny nářeční názvy pro podušku, plátěnou podložku vycpanou žíněmi a navlékanou koni pod chomout, aby jej netlačil. Rozdíly v pojmenováních jsou především lexikální; méně závažné jsou rozdíly slovotvorné (např. *poduška* × *poduštice*, *peduška* × *pedoun*) a hláskoslovné (např. *kis* × *kchis*, *polštář* × *polčtář* × *poštář*).

Větší část pojmenování vznikla přenesením na základě stejné motivace nebo specifikací (*polštář*, *peřinka*, *poduška*; *podklad*); zejména v lokalitách sousedících s někdejším německým osídlením byla zapsána také označení ukazující na německý původ (*futro*, *kis/tl/*, *rajtaš*).

3 Největší územní rozšíření má slovo *polštář*. Zabírá jz. část Čech po Mladou Boleslav, Kolín a Ledeč nad Sázavou, již. a jz. Moravu a výběžkem zasahuje až k Prostějovu. Zejména v oblastech mezi Plzní a Klatovy a mezi Třebíčí a Slavonicemi je častá též jeho zjednodušená realizace *poštář*, v již. Čechách se pak často vyskytuje v hláskové obměně *polčtář*.

Svč. nářečí (bez Mladoboleslavska), Ledečsko a Jihlavsko charakterizuje slovo *poduška*, na něž na Novoměstsku, Boskovicku a záp. Brněnsku navazuje podoba *peduška*, na sz. od Boskovic slovotvorná varianta

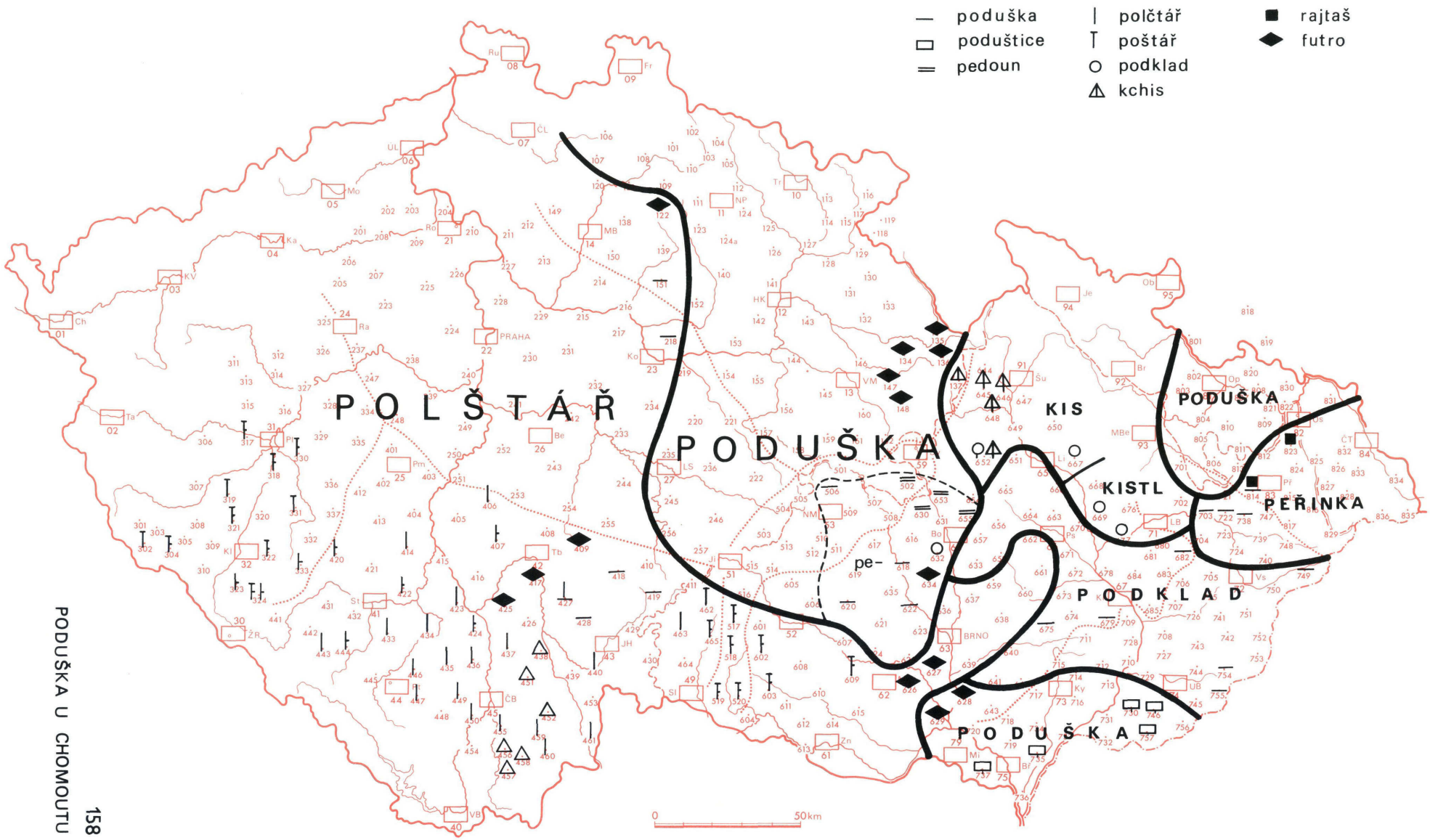

PODUŠKA U CHOMOUTU

pedoun. Slovo *poduška* tvoří dvě oddělené oblasti, v záp. skupině slezských nářečí a na Slovácku (zde též v obměně *podu̯štice*).

Další ucelené teritorium vytváří slovo *podklad*. Je typické pro střední úsek vm. nářečí a přilehlé vých. území střm. nářečí s výběžkem až na Boskovicko a Litovelsko.

Výraz *peřinka* je charakteristický pro vých. skupinu slez. nářečí a pro nářečí Valašska. Slovo *futro* bylo vždy jako dubletní zaznamenáno zejména na Podorlicku, již. od Brna a na Táborsku. Další přejaté slovo *kis* (*kistl*, *kchis*) se dosud udržuje na sev. a vých. okraji střm. nářečí a více nebo méně roztrouseně na Českobudějovicku.

4 **futro** v sled. významu jen nář. — Přenesením výrazu přejatého z něm. (SSJČ ob. ‚podšívka‘).
kchis jen nář. — Přejato z něm., uchování původní výslovnosti s příd echem (*Kissen*).
kis jen nář. — Adaptací, viz kchis.
kistl jen nář. — Z něm., patrně přes dem. *Kisslein*.
pedoun jen nář. — Slovotvorná obměna slova *peduška*, viz tam.
peduška jen nář. — Hlásková varianta slova *poduška*, viz tam.
peřinka v sled. významu jen nář. — Přenesením.
podklad v sled. významu jen nář.; Kt (SSJČ ‚to, co se klade pod něco‘) — Specifikací významu.
poduška SSJČ (Jg ‚polštář‘) — Přenesením.
podu̯štice SSJČ též *podušnice*, obě zast. — Přenesením výrazu odvozeného od *poduška*, viz tam.
polčtář jen nář. — Hlásková obměna slova *polštář*, viz tam.
polštář SSJČ zeměd. — Přenesením (dávno) přejatého výrazu.
poštář jen nář. — Zjednodušením souhláskové skupiny z *polštář*, viz tam.
rajtaš jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm.

5 poduška Po 1, Ju 2 — peduška Ju 4 — polštář Ju 3–5, Ru 2 — počtář Ru 1 — peřinka Ju 1, Ru 3, 5 — kisa Po 1

6 AJŠ 50, SSA 4,99

Bh

159 pobočnice (846) — *mapa s. 371*

1 M pobočňice pl. (bočňice 204)
pobočini (též 254)
pobočáky (pubočáki 601)
pobočňiky (též 805, -k’i)
pobočky (-k’i)
bočňike 647, 649 (bočáke 646)
postraňice 301–303 (poštraňice 304, 305)
tažňiky
tahuny 815, 816 (tahany 828)
táhla

2 Mapa podává územní rozšíření nářečních výrazů pro pobočnice, části koňského postroje, totiž řemeny od chomoutu k postraňkům, mezi nimiž jde zapřažený kůň.

Nářeční označení se liší především slovotvorně (např. *bočníky* × *pobočníky* × *pobočáky* × *pobočky* × *pobočnice*; *táhla* × *tažníky* × *tahouny*).

V Čechách byl výzkum realizován jen na tzv. opěrné síti bodů. Přesto se podařilo vést poměrně přesné hranice mezi jednotlivými nář. ekvivalenty, protože označení sledované reálie bylo spolehlivě vyzkoumáno korespondenční lexikální anketou.

Mnozí informátoři nerozlišovali pobočnice (široké kožené řemeny) a postraňky (prodloužení bočnic z řetězů nebo z provazů) a často i pobočnice označovali slovem *postraňky*. Málo přesně rozlišuje mezi oběma designáty také SSJ. U výrazů *pobočky* a *pobočnice* uvádí, že jde o části bočníků, ale oba výrazy vysvětluje jako „bočné remene, provazce, ktorými sa kone pripínajú o voz“. (K váhám vozu se však připínají vždy jen postraňky, ne pobočnice.)

3 Kromě okrajových mikroareálů vyskytují se na celém zkoumaném území označení odvozená od základu *-bok-*. Jen Chodsko se odlišuje výrazem *postranice*, Zábřežsko slovem *táhla* a Frýdecko-Místecko variantami *tažníky* a *tahouny*.

Největší rozsah má slovo *pobočnice*. S malými přesahy na Moravu zabírá větší území Čech, ale bez části jzč. nářečí (zejména bez Klatovska, Plzeňska, Strakonicka a již. Táborska) a bez malé oblasti vých. od Roudnice; tam všude je častější slovotvorná varianta *pobočiny* (obvykle v dubletě s podobou *pobočnice*). V střm. nářečích, v již. úseku vm. nář. a na již. okraji Slezska vystupuje oblast slovotvorné varianty *pobočáky*. Sev. polovina Slezska je charakterizována podobou *pobočníky*. Oblast sev. poloviny vm. nářečí a již. poloviny slezských nářečí se vyděluje výrazem *pobočky* (ve Slezsku často dubletně se slovy *tažníky* a *tahouny*).

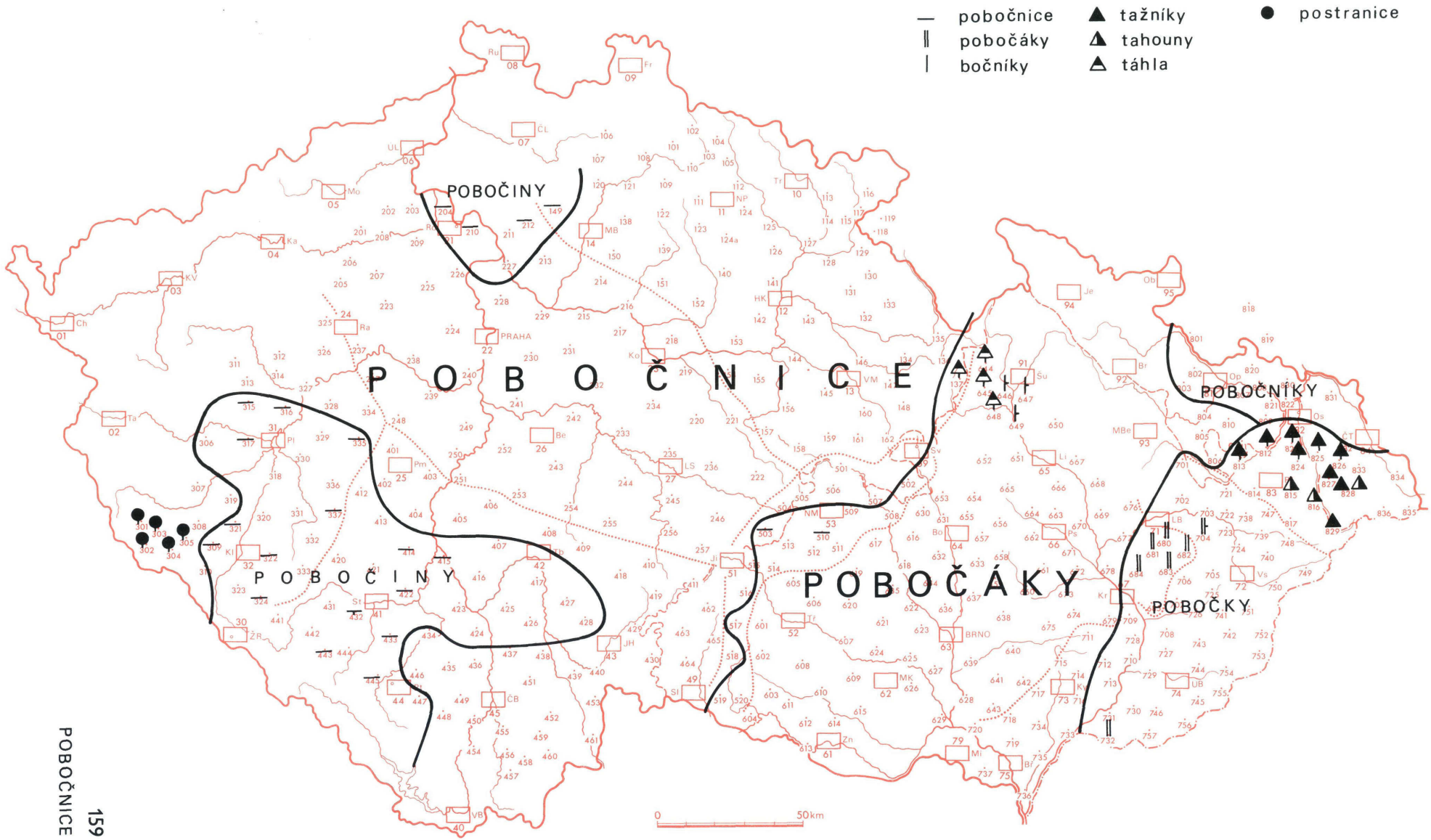
pobočnice
pobočáky
bočníky
tažníky
tahouny
táhla
postranice
POBOČINY
POBOČNICE
POBOČINY
POBOČÁKY
POBOČNÍKY
POBOČKY
0
50km

Za upozornění stojí, že nář. pojmenování v Čechách patří k rodu ženskému, na Moravě a ve Slezsku k rodu mužskému.

4 **bočníky** v sled. významu jen nář. (SSJ ‚pobočnice spolu s postraňky‘) — Od adj. *boční*.
pobočáky jen nář.; Jg mor. — K předložkovému spojení *po boku*.
pobočiny jen nář. — Resufixačním odvozením od adj. *pobočí*.
pobočky v sled. významu jen nář.; Kt, SSJ — Viz pobočáky.
pobočnice SSJČ zeměd., Jg, SSJ, hluž. *bóčnice* — Od adj. *pobočí*.
pobočníky v sled. významu jen nář.; Jg — Viz pobočnice.
postranice v sled. významu jen nář. (SSJ ‚pobočnice spolu s postraňky‘) — Od adj. *postranní*.
táhla v sled. významu jen nář. — K *táhnout*.
tahouny v sled. významu jen nář. (Jg ‚něco, co táhne‘) — K *táhnout*.
tažníky v sled. významu jen nář. — K adj. *tažný*.

5 pobočnice Ju 2, 3, 5 — pobočky Ju 7

6 ASJ III 96, AJŠ 53, SSA 4,102

Bh

160 pohřbetník (847) — *mapa s. 373*

1 M po(h)řbetňík (podřbetňik 651, pořbetňice 121) — po(h)řibetňík (pohřebetňík 412)
ná(h)řbetňík — ná(h)řibetňík (nářebetňík 443, též 448, nářibetka 333)
ná(h)řbetek
vrchňik (zvrchňik 807, též svršňik 812)
vrcheň m. 804, 805
svršec (svržec 637, švrštec 638, též posvršek 653) — zvršec
zvršek (zvršček 827)
zvrška 738, 815, 817
zvršina
gurt (též gurc’ik 825, též rykengurt 818)
S nabedřyk 808

2 Na mapě jsou zachyceny nář. výrazy pro široký řemen, který se dává koni přes hřbet a který spojuje obě pobočnice, aby nepadaly příliš nízko k zemi.

Nář. pojmenování se diferencují lexikálně, hlavně však slovotvorně (různými předponami, např. *po-hřbetník* × *náhřbetník*, různými příponami, např. *náhřbetník* × *náhřbetek*; *zvršec* × *zvršek*; *vrchník* × *vrcheň*), dále mluvnickým rodem (např. *zvršek* × *zvrška*) a hláskoslovně (např. *pohřibetník* × *pohřbetník*; *svršec* × *zvršec*).

V Čechách byla položka zkoumána jen na opěrné síti bodů, neúplný jazykový materiál mohl být však doplněn spolehlivými údaji z KLA. Souhlásková skupina *-hř-* (např. *pohřbetník*) se ve výslovnosti zpravidla zjednodušuje (*pořbetník*). Doklady se zachovaným *-hř-* jsou vzácné a pocházejí zejména z jzč. nářečí.

3 Záp. část zkoumaného území po řeku Svitavu (včetně Litovelska) má pojmenování se základem *-hřbet-*. Většinové je tu označení *pohřbetník*, v zč. úseku v hláskoslovné obměně *pohřibetník*. Celá jč. nář. skupina se odlišuje slovotvornou variantou *náhřbetník* (záp. od Strakonic v obměně *náhřibetník*). S výrazem *náhřbetník* se setkáváme ještě na malém území stř. Slezska; odtud je však častěji doložena varianta *náhřbetek*.

Území vých. od Svitavy charakterizují slova se základem *-vrch-*. Největší oblasti zabírají varianty *svršec* (úsek vých. od Boskovic a Brna, Prostějovsko a Lipnicko) a *zvršec* (jv. okraj střm. nářečí a již. polovina vm. nářečí). Široká oblast s centrem na Vsetínsku se odlišuje označením *zvršina*. Pro malý již. úsek Slezska jsou typická slova *zvršek* a *zvrška*. Záp. Opavsko se vyděluje výrazem *vrchník* a ojedinělou obměnou *vrcheň*. Přechodná nářečí česko-polská se vyčleňují regionalismem něm. původu *gurt*.

4 **gurt** v sled. významu jen nář.; pol. (SSJČ ob. ‚popruh‘) — Přejato z něm. (*Gurt* ‚pás‘).
nábedřík jen nář. — Z předl. spojení *na bedrech*.
náhřbetek jen nář.; Kt Ostravsko — Z předl. spojení *na hřbetě*.
náhřbetník jen nář.; Jg — K adj. *náhřbetní*.
náhřibetník jen nář. — K nář. adj. *náhřibetní* (to k nář. *hřibet*, psl. **chribьtъ* ‚hřbet, záda‘).
pohřbetník Jg, SSJČ — K adj. *pohřbetní*.
pohřibetník jen nář.; SSJČ nář. též *pořibetník*, *pořibetnice* — K nář. adj. *pohřibetní*, viz náhřibetník.
svršec jen nář. — Od adverbia *svrchu*.
vrcheň jen nář. — Od původu substantivizované adj. ve jmenném tvaru.
vrchník v sled. významu jen nář. — K adj. *vrchní*.
zvršec jen nář. — Ze *svršec* (viz tam) zpětnou asimilací souhl. z k znělému *v*.
zvršek jen nář. (SSJČ *svršek* ‚hořejší část něčeho‘) — Hlásková obměna výrazu *svršek*, to od adverbia *svrchu*, viz též zvršec.
zvršina jen nář. — Od *zvrchu*, viz zvršek.
zvrška jen nář. — Rodová varianta slova *zvršek*.

○ po(h)řbetník
⊖ ná(h)řbetník
△ zvrška
▽ vrcheň
PO(H)ŘBETNÍK
po(h)řibetník
ná(h)řibetník
NÁ(H)ŘBETNÍK
VRCHNÍK
NÁ(H)ŘBETEK
GURT
ZVRŠEK
SVRŠEC
ZVRŠINA
zvršec
0
50 km

5 pořbetňik Po 1, Ju 2, 3, Ru 4 — nářbetňik Ju 1–3 — zvršec Ru 5 — zvršina Ju 7 — napudelňik Ru 3

6 SSA 4.101

Bh

161 jařmo (848) — *mapa s. 375*

1 M jařmo — jarmo (jármo 732)
jařmica (jarmica 749)
krumpolec (krumholc 306, 311, krmpolec 678) — krumpulec — krumporec 425, 426, 437, 438 — klumporec 427, 428
klika — klíka — kluka 739, 754
koprdle n. — koprle 132, 146, 151
krpadlo (též 661, křipadlo 622)
krpač
křyvák
joch (jošek 517, jušek 601)
chám
lumoch (lomoch 149)
jho 616, 827
náčelek
náčelňík

2 Do vozu nebo do polního nářadí byl zapřahán také hovězí dobytek, krávy, ale hlavně voli. Kravský postroj míval zpravidla jednodušší chomout s pobočnicemi (nesl označení *chomout, chomoutek*), volský postroj byl jiný. Tvořil jej jakýsi dřevěný rám (často obložený plechem), proti otlačení byl někdy opatřen jednoduchými poduškami. Náš výzkum se zaměřil právě na dřevěnou část postroje, do které se vůl při tahu opírá. Spis. jazyk ji označuje hned třemi slovy: *jařmo, jho, krumpolec*. Je zajímavé, že výraz *jho* byl přímým terénním výzkumem zachycen jen dvakrát. Jde nepochybně o přejetí ze spisovného jazyka.

Jařmo mohlo být jednak nákrční, jednak náčelní. Jařmo náčelní – konstrukčně trochu odlišné – bylo málo obvyklé. Využívalo síly zvířete sice nejekonomičtěji, ale potah se špatně ovládal.

Na mapě jsou běžnými prostředky postiženy výrazy pro jařma nákrční. Protože však na značné oblasti byla v užívání také nebo výlučně jen jařma náčelní, zachytili jsme rovněž pojmenování pro tuto reálii, sloužící k témuž účelu; pro ně jsme volili menší značky.

Krční jho bývalo konstruováno pro každé dobytče zvlášť, ale mohlo být též společné pro pár volů. SSJČ rozlišuje *jařmo* a *jařmici* (jho samostatné pro každé zvíře). V našich nářečích našla taková diferenciace odraz v pojmenování jen ojediněle: *jařmo* (pro pár volů) × *krpadlo, krpač, chám* (pro jednotlivé dobytče) 643, 661, 731, 732, 737, 753, 756.

Výrazy pojmenovávající jařmo – zejména jařmo společné pro pár dobytčat – bývají zvláště na Slovácku také v tvaru množného čísla. Náš výzkum byl zaměřen na názvy jařma pro jednotlivé dobytče, proto jsou uváděná označení v čísle jednotném.

Přestože jařmo představuje reálii, která se po 2. světové válce objevovala už spíš výjimečně, podařilo se na většině území zachytit jednotlivé nářeční ekvivalenty poměrně spolehlivě. Na značném území vých. Čech a v návaznosti v oblasti sev. a stř. části střm. nářečí a nářečí čm. patří však sledovaná reálie vzdálenější minulosti, a proto z uvedeného teritoria odpovědi na příslušnou otázku scházejí.

Zachycená nář. označení pro jařmo se diferencují lexikálně, slovotvorně (např. *jařmo* × *jařmice*, *krpadlo* × *krpač*, *náčelek* × *náčelník*) i hláskoslovně (např. *jařmo* × *jarmo*, *klika* × *klíka* × *kluka*).

Materiál získaný přímým terénním výzkumem byl konfrontován s materiálem KLA. Podle této ankety byl zjištěn plný územní rozsah výrazů pro jho náčelní a celkový rozsah slova *lumoch*. Navíc KLA dokládá z několika lokalit již. Kopanic v sled. významu ještě výraz *pígl*.

Výraz *krumpolec* (a jeho hláskoslovné obměny) má na velkém území také význam ‚dřevo na zavěšení zabitého vepře‘. Na Moravě se slovem *krumpolec* označuje rovněž dřevo, jež se zavěšuje pasoucímu se dobytčeti na krk, aby příliš nepobíhalo. Oba uvedené významy jsme při zpracovávání dané položky přirozeně pominuli.

3 Největší územní rozšíření má slovo *krumpolec*. Zabírá téměř celou oblast jzč. a střč. nářečí (na již.

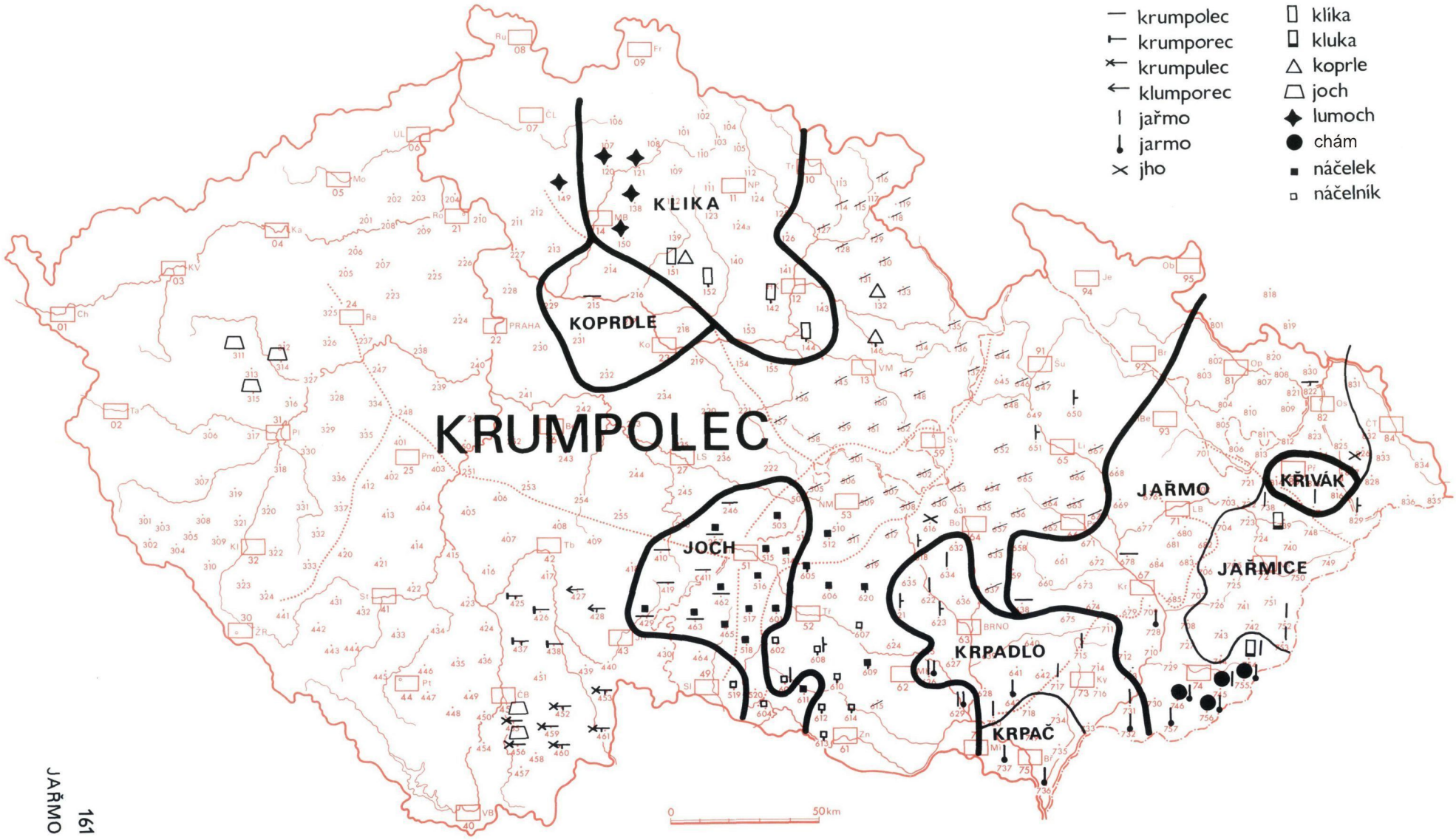
krumpolec
krumporec
krumpulec
klumporec
jařmo
jarmo
jho
klika
kluka
koprle
joch
lumoch
chám
náčelek
náčelník
KRUMPOLEC
KLIKA
KOPRDLE
JOCH
KŘIVÁK
JAŘMO
JAŘMICE
KRPADLO
KRPAČ
0
50km

Táborsku a na Českobudějovicku v hláskoslovné obměně *krumporec*, *krumpulec* a *klumporec*). Záp. část svč. nářečí je charakterizována výrazem *klika* (na již. okraji v podobě *klíka*). Týž lexém, ale v nepřehlasované formě *kluka* byl zapsán ještě ojediněle na Valašsku a Uherskobrodsku. Na Mladoboleslavsku se rýsuje mikroareál dubletního výrazu *lumoch*, na sz. Kolínsku pak slova *koprdle*; v hláskové obměně *koprle* se dokládá ještě z lokalit sev. od Vysokého Mýta. Již. úsek přechodných nářečí českomoravských a přilehlá část jč. nářečí se odlišuje slovem *joch*.

Na Moravě tvoří největší areál výraz *jařmo*. Zahrnuje větší území slezských nářečí, vých. část střm. nářečí po Prostějov a Vyškov a střední úsek vm. nářečí. Sev. úsek vm. nářečí a přechodová nář. česko-polská se odlišují slovotvornou variantou *jařmice*. Již. úsek vm. nářečí a širší Brněnsko se vyčleňuje pojmenováním *krpadlo*, Břeclavsko variantou *krpač*. Celkovou situaci dokresluje na Frenštátsku mikroareál slova *křivák* a na již. Uherskobrodsku území slova *chám*.

Mezi oblastmi slova *joch* a slova *krpadlo* leží široký pás obcí táhnoucí se od Znojma na sever k Novému Městu nad Moravě, v němž pojmenování pro nákrční jařmo většinou chybějí. Tady totiž převládalo jařmo náčelní. Pro ně existuje na Znojemsku označení *náčelník*, dále na sever a západ – zde už vedle příslušných výrazů pro jařmo krční – pak slovotvorná varianta *náčelek*.

4 **chám** v sled. významu jen nář.; Jg (Jg *chámy* sloven. ‚postroj na koně‘) — Z maď. *hám*, to asi z něm.
jarmo SSJČ zast., SSJ ‚dřevěný postroj na šíji pro tažný dobytek, společný pro jeden pár‘ — Viz jařmo, podoba vzniklá depalatalizací *r'*.
jařmice SSJČ zeměd. ‚krční jařmo samostatné pro každé zvíře‘ — Od *jařmo*, viz tam.
jařmo Jg, SSJČ, pol. *jarzmo* — Psl. **jarьmo*.
jho stč., Jg i ‚náčelní jařmo‘, SSJČ — Psl. **jьgo* od kořene **jeug-* ‚zapřahat‘, lat. *iugum*.
joch v sled. významu jen nář.; stč., Jg — Přejato z něm. (*Joch*).
klika v sled. významu jen nář.; Jg, SSJČ nář. — Přenesením podle podobnosti (*klika* nář. ‚hákovitý předmět‘).
klíka jen nář. — Viz klika.
kluka jen nář. — Viz klika, pův. podoba s nepřehlasovanou hláskou *u* v kořeni.
klumporec jen nář. — Přesmykem z *krumpolec*, viz tam.
koprdle jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Koppel* ‚spona‘).
koprle PSJČ hosp. — Viz koprdle.
krpač jen nář. — Viz krpadlo.
krpadlo jen nář. (Kt ‚dvě destičky připojené ke kolečkům, do nichž se zasouvá oje či klika od jařem‘) — Nejasné.
krumpolec Jg, SSJČ obl. (stč. ‚křivé dřevo jako nějaké nářadí‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Krummholz*).
krumporec jen nář. — Z *krumpolec* (viz tam) asimilací na dálku.
krumpulec jen nář. — Viz krumpolec.
křivák v sled. významu jen nář. — Od adj. *křivý* (horní břevno jařma bylo vhodně zakřivené).
lumoch jen nář. — Nejasné, snad v návaznosti na něm.
náčelek v sled. významu jen nář. — Z předl. spojení *na čele*.
náčelník v sled. významu jen nář. — Od adj. *náčelní*, tj. jsoucí na čele.

5 jařmo Ju 7 — jarmo Ru 1 — jármo Ru 4 — járem *m.* Ju 2, 3 — jařmica (pro krávu) Ju 7 — krumpolec Ju 5, Ru 2 — krumpulec Ru 1 — klika Ju 2 — koprdle Ju 3 — joch Ru 3 — žok Ru 1 — žuk Ju 2

6 MAGP 190, AJK 56:1a, SSA 4.98, OLA 826

Bh

162 kolečko na vožení hlíny (736) — *mapa s. 377*

1 M kolečko (rumoun̊í k. 145, 157, 220, 221, 234, rumovací k. 228, 235)
kolečka n. plt.
kolec
kolca n. plt.
kolka 645, 648
samokol
samokolí 446–449
kolmaha
kotouč — kortouč
táčka n. plt.
táčky f. plt. (-k'i 831–836)
túčko
túček 160–162
kara 808, 818
kárka 116, 117
kary f. plt.
korba

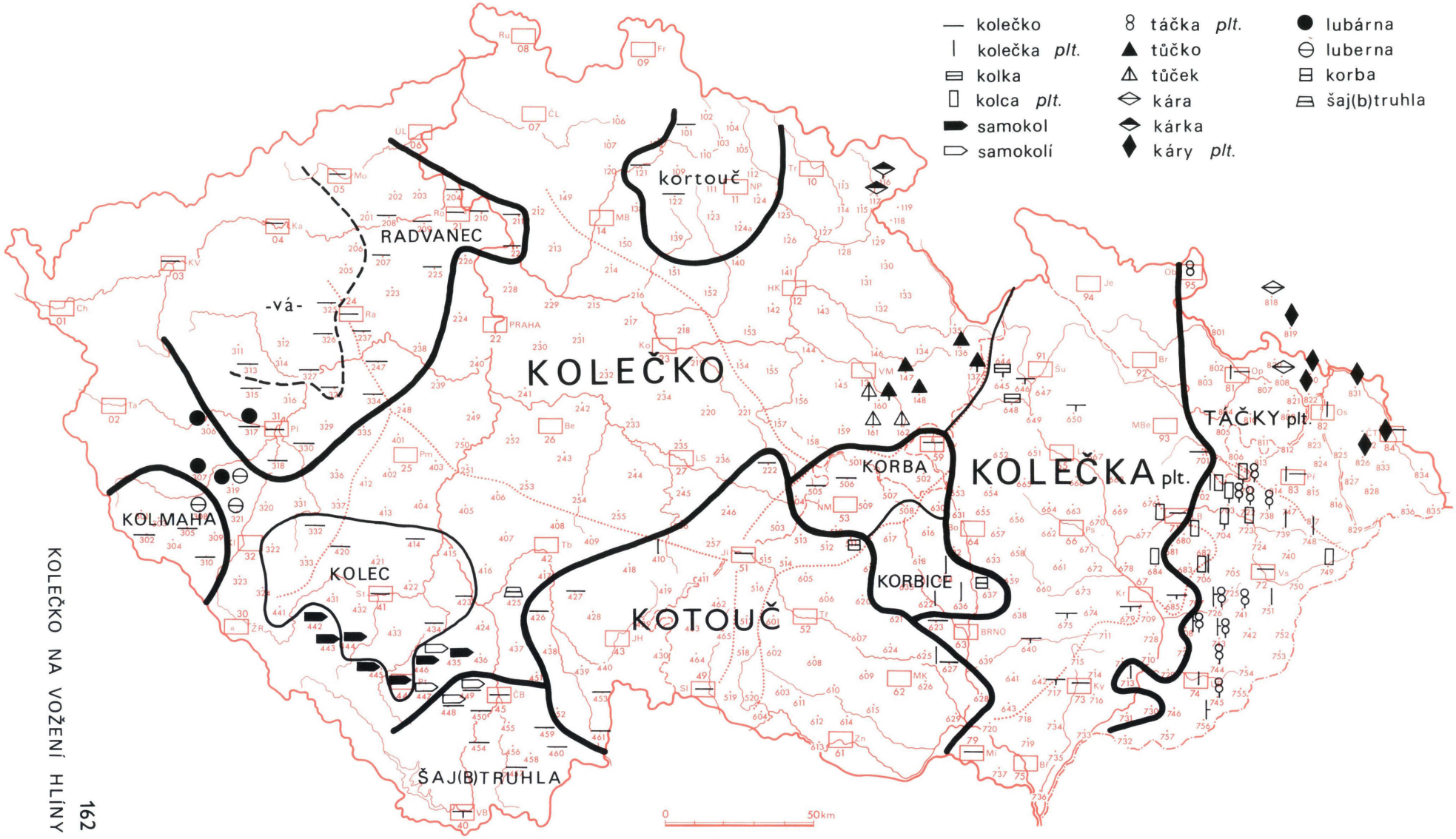
kolečko
kolečka *plt.*
kolka
kolca *plt.*
samokol
samokolí
táčka *plt.*
tůčko
tůček
kára
kárka
káry *plt.*
lubárna
luberna
korba
šaj(b)truhla
kortouč
RADVANEC
-vá-
KOLEČKO
KORBA
KOLEČKA plt.
TÁČKY plt.
KOLMAHA
KOLEC
KORBICE
KOTOUČ
ŠAJ(B)TRUHLA
0
50km

korbica (též korbice 59)
šajptruhla 448–450, 454, 455, 457–460 (šajtruhla 450, 455–59, šejtruhla 425)
radvanec — radvánec
lubárna 306, 307, 317, 319
luberna 308, 319, 321

N šupforna 209, šupchorna 209, 210, šupkárna 143, šupkorna 209, 210

2 Zjišťovaly se nář. ekvivalenty pro kolečko, tj. nářadí s jedním kolem a držadly k ruční dopravě písku, cihel apod. V místě výskytu dublet se sporadicky projevila snaha rozlišit pomocí názvů staré dřevěné nářadí od novějšího železného (např. b. 117, 511, 634: *kárka* × *kolečko*, *korba* × *kotouč*, *korbice* × *kolečka*). V Čechách se místy liší pojmenování nářadí k vožení hlíny (*kolečko*) od nářadí k vyvážení hnoje ze chléva (*šubkorna*; to však vzhledem k odlišnosti reálie – je zpravidla bez čela, popř. s vytahovacím čelem – mapováno nebylo).

Vedle rozdílů lexikálních zachycuje mapa též rozdíly slovotvorné (např. *korba* × *korbice*, *luberna* × *lubárna*, *kolec* × *kolečko*), hláskoslovné (*radvanec* × *radvánec*, *kotouč* × *kortouč*) a rozdíly v čísle (sg. × pl.: např. *kolečko* × *kolečka*, *kolec* × *kolca* apod.).

Výrazy *kolečko* (*kolečka*), *kolec* (*kolca*), *kolka* považujeme ze synchronního hlediska za odvozeniny slova *kolo* (to z ide. kořene **k^{u}el-*), přestože Mch vysvětluje původ slova *kolečko* v námi sledovaném významu z něm. (snad z něm. arg. *Go*(*h*)*le*,vůz, vozidlo‘, to pak z jidiš *agolo* ‚vůz‘). Bylo-li skutečně přejato, bylo lidovou etymologií přiřazeno k slovu *kolo*.

3 Poměrně výrazně je území českého národního jazyka rozčleněno využitím kategorie čísla. V Čechách a na západní polovině Moravy jsou příslušné lexémy v nom. sg., východně od řeky Svitavy pak mají zpravidla formu plurálovou; jde o pluralia tantum.

Ve většině Čech s výjimkou okrajů se vyskytuje výraz *kolečko*, který se jako pojmenování shodné se spisovným jazykem šíří i do oblastí s jinými nářečními ekvivalenty. Zhruba ve vých. polovině střm. a v již. úseku vm. nář. byl zapsán ve formě *kolečka* plt., která pronikla i do ostatních částí vm. nář. Z výrazů souvisejících se základem *kol-* bylo v Čechách zachyceno ještě označení *kolec* (široké Strakonicko) a složeniny *samokolí* (vých. Prachaticko), *samokol* (pošumavský okrajový úsek). Z Domažlicka je doloženo slovo *kolmaha*.

Pro široký okraj záp. a sz. Čech je charakteristický ekvivalent *radvanec* s hláskovou podobou *radvánec*, pro jz. Plzeňsko výrazy *luberna* a *lubárna*. Českobudějovicko se vyznačuje slovem *šajbtruhla*.

Jv. úsek Čech a záp. Morava se vydělují pojmenováním *kotouč*, jehož hlásková varianta *kortouč* existuje odděleně v Podkrkonoší.

Na širokém Novoměstsku byl zapsán výraz *korba*, na něj jižně navazuje slovotvorná varianta *korbice*.

Ve Slezsku a v sev. a stř. části vm. nář. byl zaznamenán výraz *táčky* f. plt., na sev. okraji vm. nář. a mezi Uherským Brodem a Vsetínem forma *táčka* n. plt. Z vých. Vysokomýtska jsou doložena pojmenování *tůčko* a *tůček*.

V sev. části přechodových nářečí česko-polských a na Hlučínsku se vyskytuje označení *káry* plt., z oblastí při hranici s Polskem je doložena podoba *kára* f., v úseku náchodském se užívá formálního deminutiva *kárka*.

Ve městech byly zaznamenány výrazy běžné pro venkovské okolí; do většiny měst (kromě střm.) pronikl navíc výraz *kolečko*.

4 **kára** f. v sled. významu jen nář.; hluž. *kara* (SSJČ ‚vozík, zprav. dvoukolový‘, tak už stč.) — Specifikací.
kárka v sled. významu jen nář. — Formální dem. od *kára*; viz tam.
káry f. plt. v sled. významu jen nář. — Viz kára f.
kolca plt. n. jen nář.; Kt *kolco* n. mor. a slez., Bš *koľca* — Od *kolco*.
kolec v sled. významu jen nář.; Kt, SSJČ nář. (Jg ‚dvoukolový vozík‘) — Patrně od *kolco* (viz kolca); nom. sg. zřejmě dotvořen na základě společných nepřímých pádů.
kolečka n. plt. jako plt. jen nář.; Kt, Bš, oba n. pl. — Viz kolečko.
kolečko Jg též *kolečko korbičkové*, Kt též *kolečník*, SSJČ — Patrně pův. zdrobnělina od *kolo* (viz odd. 2).
kolka f. jen nář. — Resufixací od slova *kolečka*, viz tam.
kolmaha jen nář.; stč. (též ‚trakař‘), Jg též *kolimaha*, SSJČ nář. (stč. *kolimah* ‚vozík‘, SSJ *kolimaha* ‚paradní krytý kočár v pohádkách‘) — Slovo cizí, patrně z východu, kde u kočovníků je na voze i stan. Podle Mch nejspíš souvisí se jménem národa Kalmyků *Chal'mag*. Specifikací významu.
korba v sled. významu jen nář.; Jg (SSJČ dř. ‚lehčí povoz s ohrazeným svrškem‘, SSJ ‚sáně podoby kočáru s košinou‘) — Specifikací významu.
korbice v sled. významu jen nář.; Jg *korbička*, Kt *korbica* na Mor. (SSJČ, SSJ, oba ‚menší korba‘) — Specifikačním sufixem *-ice* od *korba*; viz tam.
kortouč jen nář.; Kt, SSJČ nář. — Podle Mch složenina z *kor-* (to asi z **kolo-*) a z *-toč* (srov. PSJČ *kortoč*), to od *točit*, viz též tůčko a tůček. Spíš však jde o hláskovou obměnu slova *kotouč*, viz tam, snad i vlivem přejatého slova *korba*.
kotouč v sled. významu jen nář.; Jg, SSJČ nář. (též ‚trakař‘) — Pravděpodobně z *kotálet* ‚koulet, kulit, valit‘.
lubárna jen nář. — K *lub* ‚podkorní vrstva dřeva‘.
luberna jen nář.; Kt u Křimic — Varianta výrazu *lubárna*; viz tam.
radvanec stč., Jg, SSJČ zast. a nář. (též ‚trakař‘) — Adaptací a přenesením výrazu přejatého z něm. (*Radwagen* ‚trakař‘).

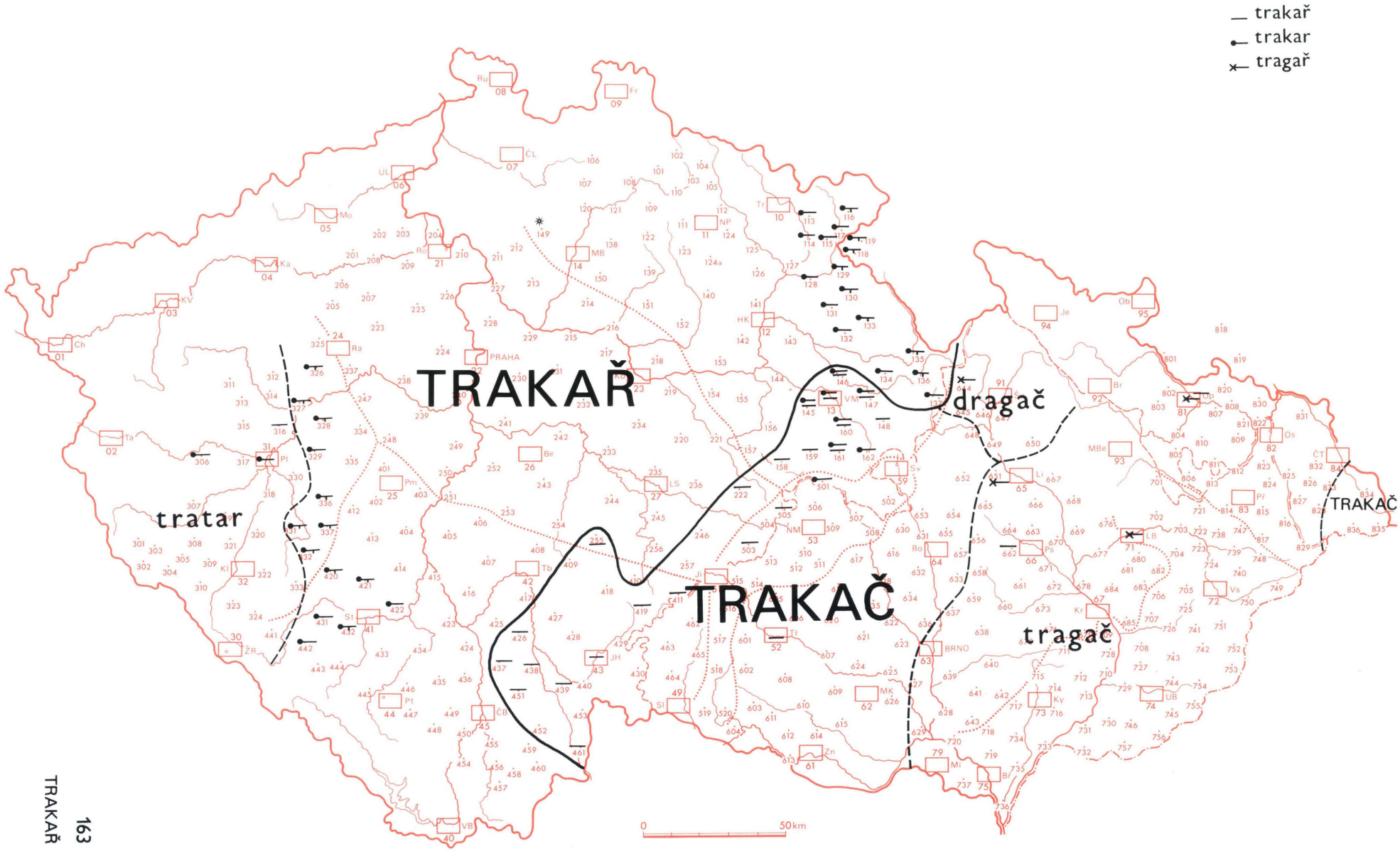
trakař
trakar
tragař
TRAKAŘ
TRAKAČ
tratar
dragač
tragač
0
50km

radvánec jen nář. — Nepravidelná hlásková obměna výrazu *radvanec*; viz tam.
samokol m. jen nář.; stč. *samokolina*, Jg též *samokůlko* n.; SSJČ nář. (též ‚trakař‘) — Složenina; pronominální základ *samo-* s významem ‚sám, samý‘ je spojen se slovem *kolo*.
samokolí jen nář.; Kt (stč. ‚vozík s jedním kolem‘) — Změnou rodu ze *samokol* (viz tam). Snad pod vlivem výrazu *kolečko* n.
šajbtruhla jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Scheibtruhel*).
táčka n. plt. jen nář.; Kt — Viz táčky.
táčky f. plt. v sled. významu jen nář.; Jg *táčka* f., častěji *táčky* f. pl. (též ‚trakař‘), SSJČ též *tačky* f. plt. nář. (horň. *táčky* dř. ‚vozík, kára na uhlí‘), SSJ, Kl *taličky*, pol. *taczka* f. — Holub-Kopečný spojují s psl. **tačati* k **tekǫ, tekti* ‚plynout, běžet‘ (v základu *táč-* k *točit* dochází k obdobné alternaci jako např. *hodit – házet, močit – máčet*). Podle Mch zkrácením ze sloven. *talička*, to dem. k *taliga* ‚kára, dvojkolový vozík‘; slovo patrně turkotatarského původu. Specifikací významu.
tůček v sled. významu jen nář.; Jg *tůček* ‚korba‘ u Poličky — Viz tůčko.
tůčko jen nář.; Jg *tůčka*, Kt — Patrně souvisí se slovesem *točit*, základ *tůč-* zřejmě zdloužením *toč- > tóč-* a změnou *ó > ů*, srov. též táčky. Nelze vyloučit vznik mylným rozložením nář. výrazu *ko-túč*.

5 kolečko Ju 2, 3, Ru 1, 4, — kolečka Ju 8, Ru 5 — kolmaha Ju 5 — kotouč Ju 2 — táčki Ju 4, 5 — tački Ju 1 — k’ara Po 1 — korba Ju 4 — radvanec Ju 6, Ru 2, 3

6 AJŠ 316, AJPP 144

Ši

163 trakař (737) — *mapa s. 379*

1 M trakař (strakař 414, 415) — tragař 644, 651, 71, 81 — trakar (krakar 162, trakarách 119) — tratar
trakač (též 627, drakač 506) — tragač — dragač
S trapič 149

2 Mapa nářečních pojmenování trakaře, tj. nářadí s jedním kolem a s nakládací plošinkou z příček k ruční dopravě menších břemen (např. nůší trávy apod.), zaznamenává jen diference slovotvorné (*trakař* × *trakač*) a hláskoslovné (*trakař* × *tragař* × *trakar* × *tratar*, *trakač* × *tragač* × *dragač*). Četné hláskové varianty jsou důsledkem nemotivovanosti slova v nářeční slovní zásobě.

3 Slovotvorná diference *trakař* × *trakač* (*tragač*) má charakter česko-moravského protikladu. Předěl mezi uvedenými podobami probíhá většinou západně od staré zemské hranice.

Na větší části území Čech je rozšířena podoba *trakař*; z okrajů Čech jsou doloženy hláskové obměny *tratar* (záp. úsek jzč. nář.) a *trakar* (úzký pruh v jzč. nář. na rozhraní podob *tratar* a *trakař*, odděleně též vých. okraj svč. nář.). Nově vzniklá varianta *tragař* se vyskytuje ojediněle na sev. Moravě.

Na ostatním zkoumaném území byla zapsána slovotvorná obměna *trakač* (vých. okraj českých nář. v užším smyslu a záp. polovina Moravy, odděleně též Jablunkovsko) a hláskové podoby *tragač* (vých. polovina Moravy s větší částí Slezska) a *dragač* (Zábřežsko).

Ve městech byla položka zkoumána pouze u starší generace; ta používá výrazů shodných s nář. okolím, ojediněle se dokládá jako dubletní též výraz *trakař*, popř. kontaminovaná forma *tragař*.

4 **dragač** jen nář.; Bš *dragar* Zábřežsko — Hlásková obměna výrazu *tragač*, viz tam.
tragač jen nář.; Jg slc., SSJČ nář., SSJ — Viz trakač.
tragař jen nář. — Kontaminací výrazů *trakař* a *tragač*.
trakač Jg, SSJČ obl., Kl *trakáč* — Viz trakař.
trakar jen nář., SSJČ nář. — Zachováním podoby bližší něm. základu v souvislosti s blízkým něm. okolím.
trakař stč. též *trak*, Jg též *traky* pl. (*traky* též ‚kolečko‘); SSJČ, ALJ *tragał* val. — Podle Mch ze střhn. *tragāri* (od *tragen* ‚nésti‘), příp. z předpokládaného *Trag-karren*), podle Holuba-Kopečného z něm. *Träger* ‚nosič‘ kontaminací s *trák* ‚popruh‘.
trapič v sled. významu jen nář.; Kt od Petrovic, SSJČ nář. — Snad žertovnou adideací nějakého původnějšího znění (*trakač* apod.) ke slovesu *trápit*.
tratar jen nář.; Jg též *tratář* — Hlásková obměna výrazu *trakar*, viz tam.

5 trakař Ju 1–5, Ru 1, 3, 4 — trakar Po 1 — tragač Ju 6, 7, Ru 4, 5

6 AJŠ 317, PLPJ 13

Ši

164 opěradlo trakaře (738) — *mapa s. 381*

1 M žebřík — žebřék
žebříček (řebříček, hřebříček 404) — žebřéček 668
žebřinka (ře- 441, žebrinka 632, řebřina 317)
řebřátko 443, 444

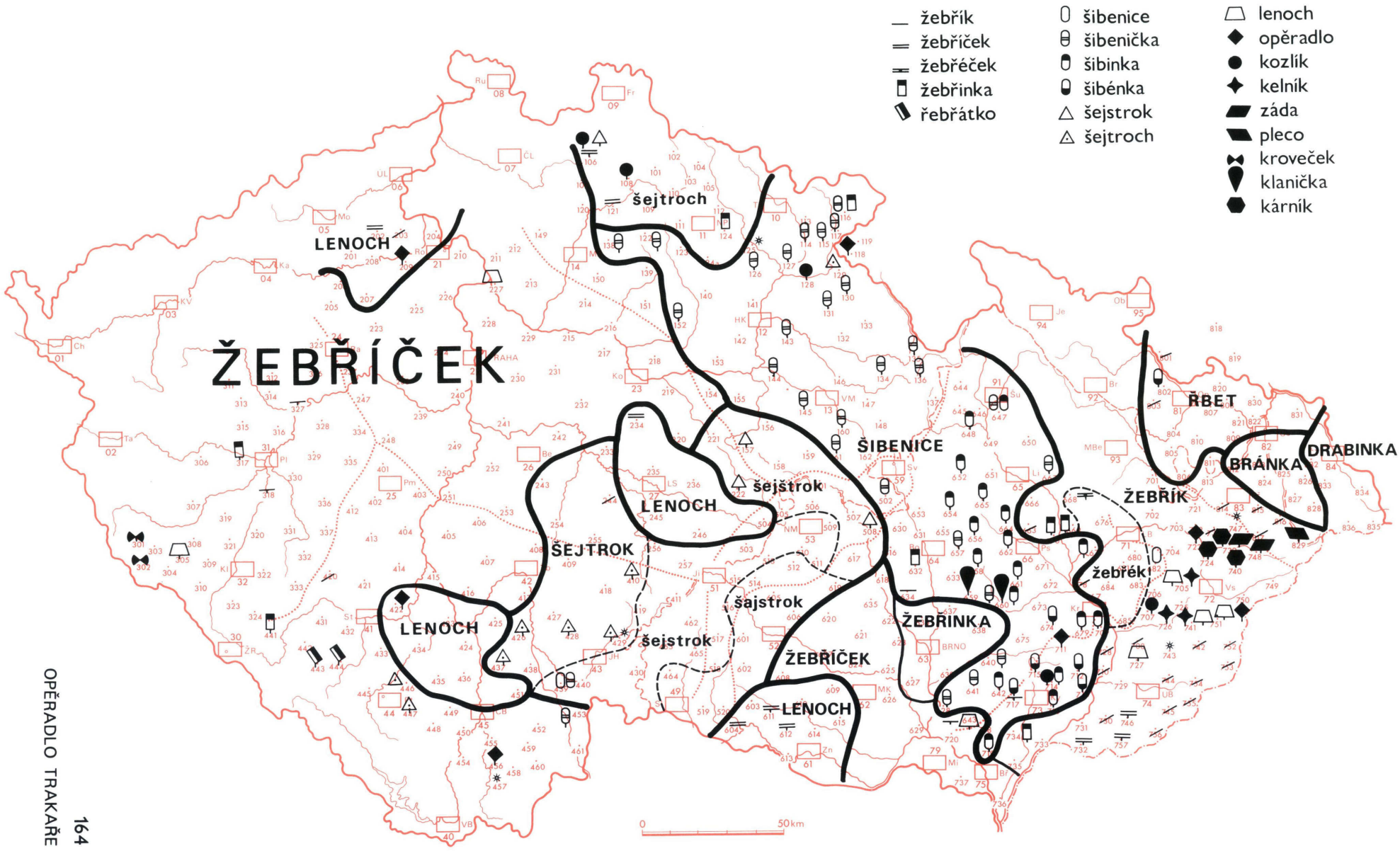
žebřík
žebříček
žebříček
žebřinka
řebřátko
šibenice
šibenička
šibinka
šibénka
šejstrok
šejtroch
lenoch
opěradlo
kozlík
kelník
záda
pleco
kroveček
klanička
kárník
ŽEBŘÍČEK
LENOCH
šejtroch
LENOCH
ŠIBENICE
šejstrok
LENOCH
ŠEJTROK
šajstrok
LENOCH
šejstrok
ŽEBŘÍČEK
LENOCH
ŽEBŘINKA
ŘBET
BRÁNKA
DRABINKA
ŽEBŘÍK
žebřík
0
50km

drabinka
kozlík
kelňík 705, 726, 741
šejtrok — šejtroch — šejstrok — šejštrok — šajstrok (též šajtrok 156, šajstok 464, šajstruk 606, 619)
lenoch
(v)opjeradlo (potpíradlo 118, opjera 711)
řbet (též 829)
záda 739, 748
pleco 829
kroveček 302 (koroveček 301)
klaňička 659, 660
bránka (branka, bronka, brunka)
kárňík 724, 739, 740
šibeňice (ší- 633)
šibeňička (ší-122)
šibinka (šibínka 679)
šibénka 712, 713, 715 (šibeňka 717, šibenka 674, šubeňka 802)

S vopička 125, kocourek 429, kočárek 457, tragl 743, leger 747

2 Nář. výrazy pojmenovávající opěradlo trakaře, tj. žebříček nad kolem, sloužící k tomu, aby náklad nepadal, vykazují především četné rozdíly lexikální. Výrazné jsou však též diference slovotvorné (*žebřík* × *žebříček* × *žebřinka* × *řebřátko*, *šibenice* × *šibenička* × *šibénka* × *šibinka*) a hláskoslovné (*žebřík* × *žebřék*, *šejtrok* × *šejstrok* × *šejštrok* × *šejtroch* × *šajstrok*). Mezi pojmenováními jsou ve značné míře zastoupena formální deminutiva.

Pokud jde o motivaci zaznamenaných výrazů, nezřídka se v nich odráží podobnost sledované reálie s žebříkem (např. *žebřík*, *drabinka*), s opěradlem židle (např. *lenoch*, *opěradlo*), se sedátkem pro kočího (např. *kozlík*, *kelník*, *šejtroch*), se zády (*pleco*, *řbet*, *záda*), příp. se zvířecím hřbetem (např. *opička*, *kocourek*).

V Čechách byl výzkum realizován jen na tzv. řídké síti bodů; neúplný nář. materiál byl doplněn a zpřesněn údaji z KLA. Vzhledem k charakteru jazykového materiálu v KLA však u výrazu *žebříček* nebylo možno v Čechách zjistit přesný zeměpisný rozsah podob s počátečním *ře-*.

Ve stř. části vm. nář. a v již. části slez. nář. (ojediněle i jinde) informátoři pojmenování pro sledovanou reálii neznali: buď ji nedovedli pojmenovat vůbec, nebo uváděli výrazy vytvořené ad hoc – *trakařnice*, *tragačnice*, *traglena*, *štítek*, *násad*, *čelo*, *zábradlí*, *lišta*. Tyto výrazy nepovažujeme za ekvivalentní, náš výzkum je zachytil jen jednou a KLA je nepotvrdila.

3 Pestrý obraz nář. pojmenování je charakteristický zejména pro střední a východní část zkoumaného území.

Největší areál zabírá výraz *žebříček*; zaujímá zhruba záp. polovinu Čech s výběžkem až k Čáslavi, odděleně byl zapsán na Tišnovsku, záp. a jz. Brněnsku, na Znojemsku a na Břeclavsku. Forma *žebřík* je rozšířena zejména ve vm. dialektech a na již. okraji slez. nář., hlásková varianta *žebřék* je charakteristická zvláště pro Holešovsko a Přerovsko. Slovotvorná forma *žebřinka* je typická pro Brněnsko, ojediněle byla zapsána i jinde. Na Volyňsku byla zachycena podoba *řebřátko*.

Druhým nejrozšířenějším ekvivalentem je výraz *šibenice* a jeho varianty. Vyskytují se více či méně souvisle v širokém pruhu zabírajícím větší část svč. nář. a dále pokračujícím středem Moravy až k Břeclavi: *šibenice* (v celém vymezeném areálu), *šibenička* (zejm. v svč. nář. a na vých. okraji střm. nář.), *šibinka* (v centr. úseku střm. nář., na Kroměřížsku a Kyjovsku), *šibénka* (v dolských nářečích).

Kompaktní území jv. Čech a záp. Moravy zabírá přejatý výraz *šejtrok* a jeho hláskové varianty. Slovo *šejtrok* zaujímá území od Posázaví po Blata, *šejstrok* se nachází v pásu směřujícím od Nového Města na Moravě přes Jihlavu na Jindřichohradecko, *šajstrok* charakterizuje široké Třebíčsko a Jemnicko, *šejštrok* Hlinecko, sev. a záp. Novoměstsko, *šejtroch* se vyskytuje rozptýleně mezi Prachaticemi a Jindřichovým Hradcem a odděleně v Pojizeří a Podkrkonoší.

Několik menších, oddělených areálů vytváří označení *lenoch*. Nachází se na Roudnicku, sev. Českobudějovicku, v širokém okolí Ledče nad Sázavou, na širokém Znojemsku a ve stř. úseku vm. nář.

Ostatní nář. ekvivalenty zabírají menší oblasti. Jsou to výrazy *řbet* (záp. polovina Slezska), *branka* (stř. úsek slez. nář.), *drabinka* (Těšínsko a Jablunkovsko), *kelník* (jz. od Vsetína), *kárník* a *záda* (sev. od Vsetína),

popruh
(k)šanda
šerka
oprátka
šajpon
šlovina
šlička
šleh
trak
šrák
tvrzení
(K) Š A N D A
P O P R U H
OPRATO
(K)ŠANDA
ŠAJPON
PANT
ŠÍRKA
šandra
ŠLEF
PRAHA
BRNO
0
50km

klanička (záp. Vyškovsko), *kroveček* (Chodsko), *kozlík* (ojediněle v svč. a ve vm. nář.), *opěradlo* (rozptýleně po celém zkoumaném území, zpravidla však v sousedství stejně motivovaného výrazu lenoch).

4 **bránka** jen nář. — Formální dem. k *brána*, přenesením.
drabinka jen nář. — Formální dem. k nář. *drabina* ‚žebřík‘, přenesením.
kárník v sled. významu jen nář. — Přenesením (Bš ‚košina na saních‘, „vozík dvoukolový s kárkou, tj. s malými žebřinami, do nichž se vloží košinka“, ‚nekrytý kočárek, bryčka‘ laš.).
kelník jen nář. — Přenesením (Kt též *kelňa* ‚kozlík‘).
klanička v sled. významu jen nář. — Formální dem., přenesením (SSJČ *klanice* zeměd. ‚opěrná tyč nastrčená po straně vozu do oplenu a někdy nahoře spojená řetězem s protilehlou tyčí‘).
kocourek v sled. významu jen nář. (Jg ‚kolo u kolečka‘) — Přenesením.
kočárek v sled. významu jen nář. — Formální dem., přenesením (Jg „vůz ližinovatý o dvou kolách, na němž sládci pivo rozvážejí“, též ‚kára‘).
kozlík v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚vyvýšené sedátko na voze pro kočího‘).
kroveček jen nář. — Formální dem., přenesením (SSJČ *krov* ‚konstrukce nesoucí střešní krytinu‘).
leger jen nář. — Přejato z něm.
lenoch v sled. významu jen nář. — Přenesením (Jg, SSJČ, SSJ *leňoch* zast. – u všech ‚opěradlo u židle‘).
opěradlo v sled. významu jen nář. — Přenesením (Jg ‚zábradlí‘, SSJČ i SSJ ‚část sedadla nebo lehátka určená k opírání‘, SSJČ i Kt též *opěra* ‚opěradlo‘).
opička v sled. významu jen nář. — Přenesením.
pleco jen nář. (pol. *plecy* plt. ‚opěradlo, lenoch‘) — Přenesením (nář. *pleco* ‚záda‘).
řbet jen nář. — Nář. hlásková podoba výrazu *hřbet*, přenesením.
řebřátko jen nář. — K *řebří* ‚žebřík‘.
šajstrok, šejštrok, šejtroch jen nář. — Viz šejtrok.
šejtrok, šejstrok v sled. významu jen nář. (SSJČ *šejtrok, šejstrok* říd., obě zast. ob., též nář. *šintroch* – ‚kozlík‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm., příp. jeho přenesením.
šibenice v sled. významu jen nář. (SSJČ zprav. expr. ‚co nějak šibenici připomíná‘, Bš f. pl. ‚prut napříč položený na dvou rozsoškách‘, SSJ *šibenica* ‚vodorovné bidlo na kolmých podpěrách‘) — Přenesením. Nelze vyloučit souvislost s něm. *schieben* ‚šoupat‘, lidovou etymologií vztaženo ke slovu *šibenice*, srov. III-148 čelo vozu.
šibenička v sled. významu jen nář. — Formální dem. k *šibenice*; viz tam.
šibénka jen nář. — Viz šibenice, popř. přenesením nář. pojmenování pro šibenici.
šibinka jen nář.; Kt *šebinka* ‚celý oblouk při trakaři‘ okolí Olomouce — Viz šibénka.
tragl jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (dnes *Träger* ‚nosič, nosník‘).
záda v sled. významu jen nář. — Přenesením.
žebřéček jen nář. — Střm. hlásková obměna výrazu *žebříček*, viz tam.
žebřék jen nář. — Střm. hlásková obměna výrazu *žebřík*, viz tam.
žebříček SSJČ též říd. a poněkud zast. *řebříček* — Formální dem. k *žebřík*, viz tam.
žebřík v sled. významu jen nář. — Přenesením.
žebřinka v sled. významu jen nář. — Formální dem., přenesením (SSJČ *žebřina*, říd. a poněkud zast. *řebřina* ‚postranice žebřiňáku, podobná širokému žebříku‘).

5 žebřík Ju 7 — řebřík Ru 3 — žebříček Ju 3 — žebřiček Ju 3 — řebřiček Ju 1, 2 — žebřinka Po 1 — lótrica Ju 2 — náslonek Ju 6

6 —

Ši

165 popruh u trakaře (739a) — *mapa s. 383*

1 M popruh (vopruh 418, pruh 604, popro 106)
pant
kšanda (šanda) — šandra (čandra 682)
širka (šíra 701, 820) — šerka
šla
šlička 740, 817, 827, 829
šlovina 741, 751
šleh
šrák
trak (tráček 757)
voprato
(v)oprátka 736, 834
tvrzeňi 666, 672
šajpon (šajpant 448)
S štrojzl 106, nášik 137, štranek 719

2 Zkoumala se nářeční pojmenování pro popruh u trakaře, tj. pevný textilní pás používaný při přepravě těžšího nákladu; popruh se převlékal přes ramena (kolem krku). Popruhy se zpravidla tkaly z bavlněné, lněné a konopné příze, často bývaly sešívány z jednotlivých úzkých pruhů.

Ve spisovném jazyce neexistuje pro uvedenou reálii specifické pojmenování, SSJČ výrazově neliší mezi popruhem u trakaře a popruhem u nůše. Nář. materiál však pro obě reálie dokládá pojmenování zčásti rozdílná, s různým geografickým rozšířením, srov. III-166 popruh u nůše.

Vedle rozdílů lexikálních byly zaznamenány též rozdíly slovotvorné (např. *oprato* × *oprátka*; *šle* f. × *šlovina*) a hláskoslovné (např. *kšanda* × *šandra*). Na mapě neregistrujeme hláskoslovnou diferenci *kšanda* × *šanda*; přesnou izoglosu vymezující hranici mezi oběma variantami zaznamenává mapa I-83 šle.

Nář. ekvivalenty byly většinou zapsány v sg., tak jsou také uváděny na mapě. Na ojedinělé formy zaznamenané v pl. jsme nebrali zřetel. Zpravidla v plurálovém tvaru však byl zachycen výraz *kšandy* v oblasti centrální Hané včetně Přerovska, v menší míře pak v již. polovině vm. nář. S ohledem na jednotné řešení mapy uvádíme daný výraz rovněž v sg.

Vzhledem k tomu, že v Čechách byl výzkum proveden pouze na tzv. řídké síti bodů a KLA tuto položku neobsahuje, jsou v Čechách izoglosy vedeny jen přibližně, nezachycují přesné rozšíření příslušného nář. ekvivalentu.

3 Nejrozsáhlejší území pokrývají pojmenování *kšanda* a *popruh*. Celkový obraz dokreslují na okrajích zkoumaného území regionalismy *oprato* (domažlický úsek), *šajpon* (doudlebský úsek), *pant* (větší areál na jz. Moravě se středem na Moravskokrumlovsku), *šírka* (záp. podskupina slez. nář. a Jablunkovsko), *šerka* (vých. podskupina slez. nář.), *šle* s variantou *šlička* (sev. Valašsko s již. částí slez. nář.) a *šlovina* (již. Vsetínsko).

Menší areály vytvářejí pojmenování *šleh* (širší Plzeňsko), *trak* (oblast mezi Strakonicemi a Prachaticemi, sev. od Tábora a na Jemnicku) a *šrák* (jv. Uherskobrodsko).

Výraz *kšanda* je rozšířen v pásu zabírajícím sev. polovinu Čech, sev., stř. a jv. Moravu. Odděleně je doložen z širokého Jindřichohradecka. Na již. Holešovsku byla zachycena varianta *šandra*.

Označení *popruh* se vyskytuje na větší části jzč. nář. a přesahuje do přilehlých částí nář. stč. a na záp. Moravu po Třebíč. Jako výraz shodný se spisovným jazykem byl porůznu zapsán i v oblastech s jinými nář. ekvivalenty.

4 Většina pojmenování pro sledovanou reálii mívá v nářečí obecnější význam ‚popruh', případně ‚provaz k jakémukoliv užití'.

kšanda Jg „náramenní popruh", SSJČ ob. *kšanda*, nář. *šanda* v nespecifikovaném významu ‚popruh', hluž. *šanda* ‚popruh přes rameno' — Forma *kšanda* z něm. *Geschande*, forma *šanda* z něm. nář. *Schande*.

nášik jen nář. (Kt „řetěz nebo řemen od chomoutu k oji připjatý, aby koně mohli vůz našinovati a zadržovati", tak i ALJ Dobruška, Zábřežsko) — Patrně z *nášijek*, to z předložkového spojení *na šíji*. Nelze vyloučit souvislost s něm.

oprátka v sled. významu jen nář.; SSJČ dem. k *oprať* nář. v nespecifikovaném významu ‚popruh' — Formální dem. k *oprať*.

oprato jen nář.; SSJČ nář. v nespecifikovaném významu ‚popruh' — K *oprať* (viz oprátka).

pant v sled. významu jen nář.; Kt, SSJČ nář. v nespecifikovaném významu ‚popruh' — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Band*).

popruh Jg, SSJČ, SSJ — Od **prǫg-* k **pręgnǫti* (srov. *-přáhnout*) ve významu ‚pnout'.

šajpon jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (z nář. *Scheibband* ‚popruh vozíku').

šandra jen nář.; Bš *čandra* Novojičínsko — Adaptací výrazu přejatého z něm., (něm. nář. *Schande*, snad adideací k nář. *handra* ‚hadr'.

šerka v sled. významu jen nář. (stč., Jg též *šeř*, SSJČ též *šarka* nář. – u všech ‚pevná hrubá látka po domácku tkaná ze lnu a vlny') — Zřejmě od nář. výrazu *šery* ‚koňský postroj', ten z něm. (*Schere*); srov. III-152 koňský postroj.

šírka jen nář.; Kt dem. k *šira* ‚šle' u Opavy — Viz šerka.

šle f. v sled. významu jen nář.; pol. *szla* (stč. f. pl., Jg, SSJČ, u všech ‚postraňky'; Jg též ‚šle') — Adaptací výrazu přejatého z něm. (střhn. *sil*).

šleh v sled. významu jen nář.; stč. ‚popruh', ALJ Chodsko (Jg *šlehy* m. pl., SSJČ nář. *šlehy, šleh* řid., u obou ‚postraňky'; Jg *šlehy* m. pl., Kt *šleha* a SSJČ nář. *šlehy, šleh* zprav. pomn. ‚šle') — K *šle, -h* přitvořeno podle *popruh*, nelze vyloučit adideaci k *šlehat*.

šlička, šlovina jen nář. — Od *šle*, viz tam.

šrák SSJČ zast. ob. (Jg *šráky* mor., Bš, oba ‚šle') — Přejato z něm., změtením s *trák* (stč. *traky* ‚popruhy').

štranek jen nář. (Jg *štrang* slc. ‚provaz', SSJČ též *štraněk* ‚provaz, postraněk') — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Strang*).

štrojzl jen nář. (ALJ ‚šle' Liberecko) — Adaptací výrazu přejatého z něm.

trak stč. *traky* pl., Jg, SSJČ zast. a nář., SSJ, u všech v nespecifikovaném významu ‚popruh' — Podle Mch starobylé, domácí slovo, ale málo jasné, spíše jde o přejetí z něm. (*Tragband* ‚popruh').

tvrzení v sled. významu jen nář.; Kt, Bš (Kt (Bš) ‚úzká a dlouhá páska z motouzů') — Od *tvrdit* ‚zpevňovat'.

5 popruh Ru 2 — pant Ju 6 — šanda Po 1, Ju 2, 3 — šlehi Ru 2 — oprať *f.* Ru 4 — páska Ru 3 — kynga Ru 3

6 —

Ši

166 popruh u nůše (739b) — *mapa s. 387*

1 M popruh
popr (popro 106)
cíp (cejp)
cejpek 669, 670, 671 (cepek 825)
trak — trák

tráček
tráčka 727, 808, 820, 827
trháček (též 681, 733, trhák 714, trháč 717, 729)
úzek (ó- 680, 681, úska 723)
kšanda (šanda, čandra 682)
šandečka 644, 645 (šanďička 654)
pant
bandel 802, 803
šyrka (šira 815) – šerka 831
konec
šla 739, 740
šleh
voprato (též oprátka 736)
tvrzeňi 654, 656, 670

S halže 520, puteňice 102, šlinda 153

N provaz 106

2 Zkoumala se nář. pojmenování pro popruh u nůše. Zaznamenané nář. názvy jsou zčásti shodné s označeními pro popruh u trakaře (jejich zeměpisné rozšíření se však liší), zčásti však existují i označení odlišná (srov. III-165 popruh u trakaře). Spisovný jazyk užívá pro pojmenování obou reálií nespecifikovaného výrazu *popruh*.

Vedle rozdílů lexikálních byly zachyceny nečetné rozdíly slovotvorné (např. *kšanda* × *šandečka*, *trak* × *tráček*, *cíp* × *cípek*) a hláskoslovné (např. *trak* × *trák*). Na mapě neregistrujeme hláskový rozdíl *kšanda* × *šanda*; přesnou izoglosu vymezující hranici mezi oběma variantami zaznamenává mapa I-83 šle.

Nář. ekvivalenty byly většinou zapsány v sg., tak jsou také uváděny na mapě. Zpravidla v plurálovém tvaru byly zachyceny výrazy *kšandy* a *oprata*. Vzhledem k jednotnému řešení mapy uvádíme tyto výrazy rovněž v sg.

Protože v Čechách byla položka zkoumána pouze na tzv. řídké síti bodů a KLA ji neobsahuje, bylo v Čechách nutno vést izoglosy jen přibližně.

3 Nář. pojmenování se po celém území bohatě lexikálně diferencují, hranice jednotlivých areálů jsou ostré.

Velkou oblast pokrývá výraz *trak* (již. úsek jzč. nář. s přesahem na Klatovsko a Benešovsko a dále přilehlý úsek jz. Moravy až ke Znojmu), na Příbramsku má hláskovou variantu *trák*. V pruhu při moravsko-slovenské hranici, v přilehlé části již. Slezska a ve zkoumaných lokalitách na území Polska byla zapsána podoba *tráček*, ze záp. Hlučínska je doložena i varianta *tráčka*. Na rozhraní stř. a vm. nář. (se středem na Kroměřížsku) byl zaznamenán výraz *trháček*.

Převážnou část svč. nář. s malými přesahy na Moravu zabírá slovo *kšanda*. Dubletně bylo zapsáno též v jv. Čechách a na stř. Moravě. Na Zábřežsku byla zachycena forma *šandečka*. Pro stř. nář. a záp. okraj svč. nář. je charakteristický výraz *popruh*; ten byl v Čechách porůznu zapsán i v oblastech s jiným pojmenováním, na Moravě se objevil jen zcela sporadicky. Zejména ze sev. okrajů svč. nář. (především z Náchodska) je doložena forma *popr*.

Záp. úsek jzč. nář. se vyznačuje výrazy *šleh* (široké Plzeňsko) a *oprato* (Domažlicko).

Většina stř. nář. (kromě sz., jz. a vých. okrajů) s přesahem na Hranicko dokládá pojmenování *cíp*, na východ od Prostějova byla zaznamenána podoba *cípek*. Na již. Brněnsku a na Znojemsku byl zachycen výraz *pant*. Na západ od Opavy se na mikroareálu vyskytuje označení *bandel*. Malou oblast na sev. Holešovsku a sev. Vsetínsku vytváří slovo *úzek*, ze sev. Vsetínska se dokládá výraz *šle* f., v centrálním úseku stř. nář. byl porůznu zaznamenán výraz *tvrzení*.

V převážné většině slez. nář. je rozšířeno slovo *konec*, především sev. od Ostravy byl zachycen výraz *šírka*.

4 Většina pojmenování pro sledovanou reálii mívá v nářečí obecnější význam ‚popruh', případně ‚provaz k jakémukoliv užití'.

bandel jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Bandel*).

cíp v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚špičatý konec nebo roh něčeho, zprav. nějaké tkaniny').

cípek v sled. významu jen nář. — Formální dem. k *cíp*, viz tam.

halže v sled. významu jen nář.; ALJ plt. Mor. Budějovice (Bš záp. Mor., ALJ laš. *Halža*, u obou ‚houžev') — Přenesením přejatého výrazu (střhn. *halse* ‚řetěz kolem hrdla', v tomto významu i stč. *halže*, Jg a SSJČ).

konec v sled. významu jen nář.; Kt Ostravsko — Specifikací.

kšanda Jg „náramenní popruh", SSJČ ob. *kšanda*, nář. *šanda* v nespecifikovaném významu ‚popruh', hluž. *šanda* ‚popruh přes rameno' — Adaptací z něm. *Geschande*.

oprato jen nář.; SSJČ nář. — Z *oprať* nář. ‚popruh' přechodem ke střednímu rodu.

166 POPRUH U NŮŠE

pant v sled. významu jen nář.; Kt, SSJČ nář. ‚popruh‘ — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Band*).

popr jen nář.; ALJ Náchodsko, *popro* Liberecko — Zřejmě mylnou desufixací z *popruh*, viz tam.

popruh Jg, SSJČ i SSJ v nespecifikovaném významu ‚popruh‘ — Od **prǫg-* k **prędnǫti* (srov. *-přáhnouti*) ve významu ‚pnouti‘.

putenice jen nář.; ALJ *putina* Jilemnicko (Jg *putiny* ‚oprať‘, Kt i Bš *putina* ‚úponka fazolí, chmele‘, Bš též ‚poutko na kabátě, očko na věšení‘, Kt (Bš) *putina* ‚přezka ze šňůrek‘) — K *poutat*.

šandečka jen nář. — Formální dem. k *šanda*, to z něm. nář. *Schande*.

šerka v sled. významu jen nář. (stč., Jg též *šeř*, SSJČ též *šarka* nář. – u všech ‚pevná hrubá látka po domácku tkaná ze lnu a vlny‘) — Zřejmě od nář. výrazu *šery* pl. ‚koňský postroj‘, ten z něm.; srov. III-152 koňský postroj.

šírka jen nář.; Kt dem. k *šira* f. ‚šle‘ u Opavy — Zřejmě od nář. výrazu *šíry* pl. ‚koňský postroj‘, ten z něm., srov. III-152 koňský postroj.

šle f. v sled. významu jen nář. (stč. f. pl., Jg, SSJČ, u všech ‚postraňky‘, Jg též ‚šle‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (střhn. *sil*).

šleh v sled. významu jen nář.; stč. ‚popruh‘ (Jg *šlehy* m. pl., SSJČ nář. *šlehy*, *šleh* říd., u obou ‚postraňky‘, Jg *šlehy* m. pl., Kt *šleha* a SSJČ nář. *šlehy*, *šleh* zprav. pomn. ‚šle‘) — K *šle*, *-h* přitvořeno podle *popruh*, nelze vyloučit adideaci k *šlehat*.

šlinda jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schlinge*).

tráček Jg *traček*, též *tračec*, SSJČ, oba dem. k *trak* (viz tam), Bš *tráček* a ALJ *tráčky* pl. Valašsko, Hodonínsko (stč., SSJČ též *traček* nář. ‚pásek, tkanice‘) — Formální dem. k *trak*, viz tam.

tráčka jen nář. — Rodová varianta od *tráček*, viz tam.

trak stč. *traky* pl., Jg, SSJČ zast. a nář., SSJ, u všech v nespecifikovaném významu ‚popruh‘ — Adaptací výrazu přejatého z něm. (dnes *Tragband*); podle Mch starobylé, domácí slovo, ale málo jasné.

trák SSJČ zast. a nář. v nespecifikovaném významu ‚popruh‘, Bš — Viz trak.

trháček v sled. významu jen nář.; Kt též *trhák*, *trhačka* mor. — Od *tráček* (viz tam) příklonem k *trhat*.

tvrzení v sled. významu jen nář.; Kt, Bš ‚cípek u trávnice‘ han. (Kt (Bš) ‚úzká a dlouhá páska z motouzů‘) — Od *tvrdit* ‚zpevňovat‘.

úzek jen nář.; ALJ (Kt *úzky* f. pl. ‚šňůrky‘ na Mor., Bš *úzka* ‚šňůrka‘ val.) — K psl. **vǫz-* ‚vázat‘.

5 popruh Ju 5, Ru 2 — šanda Po 1, Ju 2 — pant Ju 6 — šlehi Ru 2 — šle Ju 7 — páska Ru 3 — štranek Ru 5

6 —

167 krosna (741) — *mapa s. 389*

1 M krosna (krosma 644, krosna plt. 835, 836, krosny plt. 825) — krúsna (též 102, též krúsňák 318) — krusna — krúšna (též 130, 248) — krušna (též krušaťina 311, též krušák 318) — krošna — krocna — krúcna — kracna — kroksna 441, 619 (krochsna 462, kraksna 449, 456, 457)
krúsňe (krusňe 126) — krosňa — krošňa — škrošňa (skrošňa 711, též 637, 725)
krúseň 102, 111

2 Na mapě sledujeme jednak významy slova *krosna*, jednak jeho rozdíly morfologické (*krosna* × *krosně* × *krůseň*) a také jeho varianty hláskoslovné (např. *krůsna* × *krusna* × *krošna* × *krocna*).

Výraz *krosna* je v českých dialektech hojně hláskově obměňován; SSJČ uvádí jen podobu *krosna* f. a variantu *krůsna*, která je hodnocena jako zast. a nář., a to ve významu ‚koš, nůše nebo dřevěná skříňka na věci na zádech‘. Ve významu ‚nářadí na předení, malý tkalcovský stav‘ jsou pak výrazy *krosna* f. i *krosno* n. v tomto slovníku charakterizovány pouze jako nářeční.

Údaje zachycené naším výzkumem jsou vzhledem k reáliím zpravidla už zaniklým nebo ne běžně užívaným často jen přibližné. To vyplývá též z otázky formulované „od formy k obsahu“. Náš materiál byl rovněž konfrontován s materiálem získaným KLA. Také zde se ukázalo, že sledované slovo patří v našich dialektech k výrazům již ustupujícím. Dosvědčuje to i velké množství bodů, kde nebylo zapsáno vůbec. Jsou to zejména oblasti v sz. Čechách, v Polabí, na Příbramsku a na Moravě v centrální části střm. nář., na Slovácku a v záp. a sev. polovině Slezska.

Sledovaný výraz označuje tyto reálie:

a) proutěný koš s popruhy k nošení na zádech; bývá zpravidla hranatý nebo oválného půdorysu (záp. od Brna, ale i jinde to býval koš dřevěný, který nezřídka sloužil na vynášení hnoje);

b) nosidlo na záda mající zpravidla podobu nízké dřevěné krabice s jednou vyšší stranou, která spočívala na zádech a byla opatřena popruhy. Nejčastěji sloužívalo k nošení tabulek skla, popřípadě i jiných potřeb a nářadí pro sklenáře nebo dráteníky, někdy i pro tesaře;

c) dřevěnou skříňku na přenášení věcí na zádech, kterou používali podomní obchodníci s drobným zbožím. Někdy mívala tato skříňka i několik zásuvek a bývala uzpůsobena k nošení vpředu;

d) vysoký proutěný koš s dvěma uchy, užívaný ponejvíce k odnášení úhrabků, srov. III-87 velký koš (na úhrabky);

e) malý košík na brambory s jedním uchem napříč;

f) klec z latí na přepravu prasat nebo menší klec (někdy i z proutí) na drůbež;

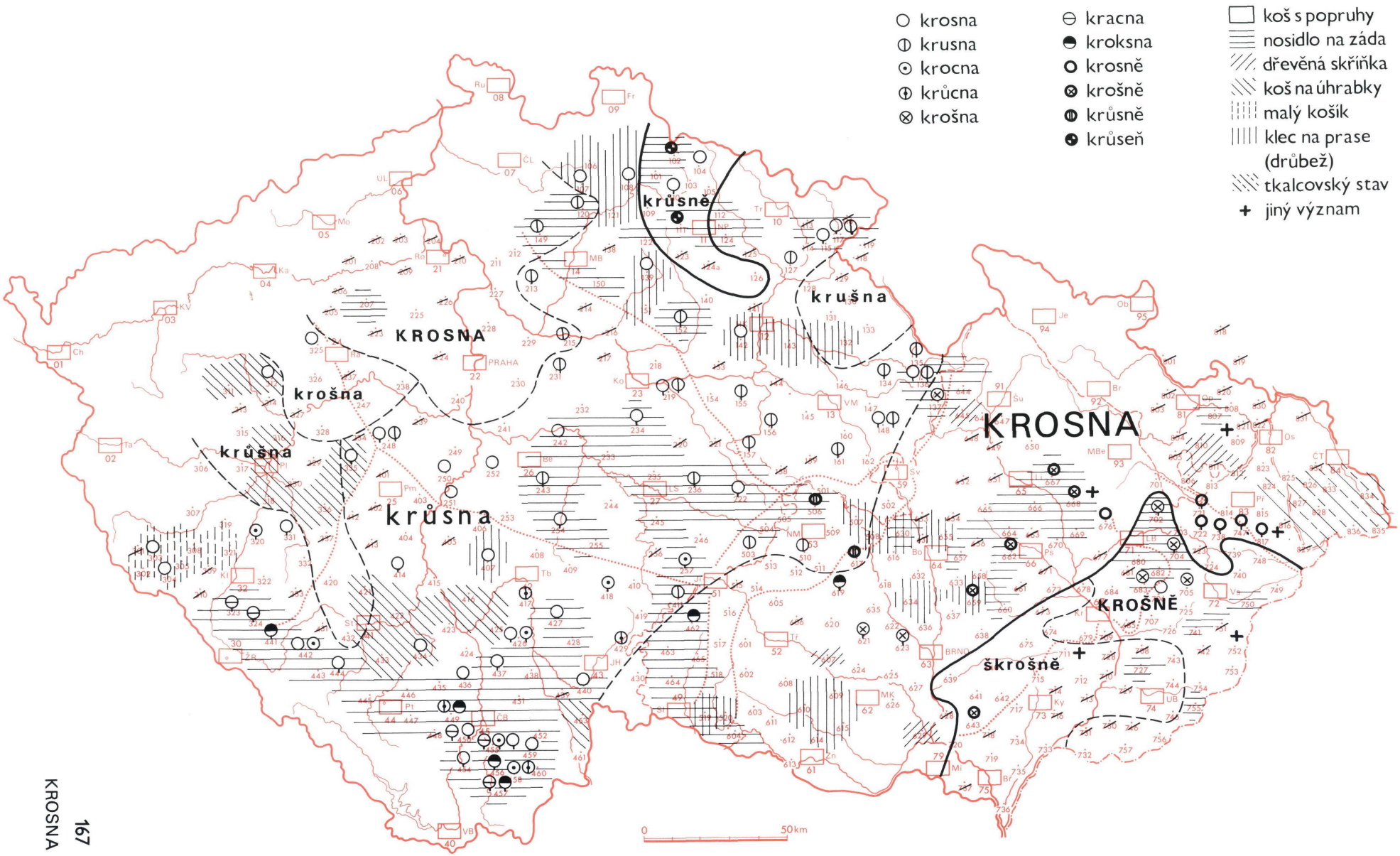
krosna
krusna
krocna
krůcna
krošna
kracna
kroksna
krosně
krošně
krůsně
krůseň
koš s popruhy
nosidlo na záda
dřevěná skříňka
koš na úhrabky
malý košík
klec na prase (drůbež)
tkalcovský stav
jiný význam
krůsně
krušna
KROSNA
krošna
krůšna
krůsna
KROSNA
KROŠNĚ
škrošně
0
50km

g) tkalcovský stav.
Vedle těchto významů byly sporadicky zaznamenány ještě významy další, a to:
h) dřevěné hole na nošení škopků (v lokalitě 738);
ch) proutěné sedátko na voze (752, 817);
i) postel se slamníkem (809);
j) kukaň (711);
k) taška (nebo tlumok) na záda se zpevňující deskou (668).

3 Z hlediska zeměpisného rozložení nář. ekvivalentů se jako hlavní jeví morfologický protiklad mezi podobami skloňovanými podle tvrdého vzoru na jedné straně a podle vzorů měkkých na straně druhé; ty se omezují na střední úsek sev. Čech a na jv. čtvrtinu Moravy.

Výraz *krosna* je běžný především v širším okolí Prahy, dále tvoří větší areál na území střm. nář. (s výjimkou jejich jv. části) a také ve Slezsku. Jako dubleta se objevuje porůznu i jinde v Čechách, nejčastěji v jzč. nář. Varianta *krůsna* pokrývá většinu Čech, zpravidla mimo okraje. Na Plzeňsku a sz. od Strakonic je běžná podoba *krůšna*, na již. Rakovnicku forma *krošna*, která byla zapisována i na sz. Valašsku. Podorlický úsek charakterizuje obměna *krušna*. Místy v již. Čechách byly zaznamenány varianty *krocna* a *krůcna* a také podoba *kroksna*.

Podobu *krůsně* máme doloženu z Podkrkonoší a Novopacka; tam se ojediněle vyskytla i obměna *krůseň*. Na Moravě vytváří větší areál podoba *krošně* na Kroměřížsku, Vsetínsku, Valašskoklobouck u a místy se objevuje také v centrální části střm. nářečí. Varianta *škrošně* je rozšířena zejména na Slavkovsku, Kyjovsku, Břeclavsku a Uherskobrodsku. Na slezsko-valašském pomezí pak převažuje obměna *krosně*.

Co se týče sledovaných významů slova *krosna* a jeho hláskoslovných i morfologických obměn, jsou územně nejvyhraněnější významy g) ‚tkalcovský stav‘ (omezený pouze na vých. Slezsko), d) ‚vysoký proutěný koš‘ (běžný na Strakonicku, Táborsku, širším Plzeňsku a v okrajových nářečích v záp. Čechách) a e) ‚malý košík‘ (na Domažlicku). Porůznu, hlavně v svč. nář. oblasti, ale i na Boskovicku a Znojemsku se objevuje sledovaný výraz ve významu f) ‚klec na prase, event. na drůbež‘. Pro jz. okraj Slezska je příznačný význam c) ‚dřevěná skříňka‘; ten se sporadicky dokládá i z jiných míst, avšak pouze na Moravě.

Významy a) ‚proutěný koš s popruhy‘ a b) ‚nosidlo na záda‘ jsou nejčastější a běžné na větší části zkoumaného území. Druhý zde uvedený význam je častý hlavně ve vých. úseku střč. nář., v již. Čechách a v Pošumaví, ale i na Mladoboleslavsku a Novopacku, na jz. Moravě, dále na Prostějovsku a Litovelsku. Význam ‚proutěný koš s popruhy‘ bývá někdy s jinými významy dubletní; v těchto řídkých případech jej na mapě z čistě technických důvodů neevidujeme.

4 **kracna, krocna** jen nář. — Z *krosna* (viz tam).
kroksna jen nář. — Snad kontaminací slov *krosna* a *kraksna* (to z něm. nář. *Krachse* ‚krosna‘).
krosna Jg ‚nůše, koš, mošna‘, ‚bedýnka na drůbež‘, *krosna* pl. n. ‚tkalcovský stav‘, Kt též ‚pouzdro‘, SSJČ ‚koš; dřevěná skříňka‘; *krosna* i *krosno*, obě nář., obě ‚tkalcovský stav‘, SSJ *krosná* pomn. ‚malý tkalcovský stav‘, pol. *krosno*, zpravidla i *krosna* pl., obě ‚tkalcovský stav; plochá skříňka na nošení skla‘, hlužˇ. ‚tkalcovský stav‘ — Psl. **krosna*, **krosno*.
krosně jen nář. — Psl. **krosnja*.
krošna jen nář.; Jg mor. — Z *krosna* asi vlivem slova *mošna*.
krošně jen nář.; SSJ *krošňa* — Viz krosně a krošna.
krůcna jen nář. — Viz krůsna a krocna.
krůseň jen nář. — Z *krůsně* (viz tam) přechodem k typu *píseň*.
krusna SSJČ zast. a nář. — Zkrácením z *krůsna*, viz tam.
krůsna stč. *krósna*, Jg „obyčejné nosidlo horácké“, Kt Krkonoše, SSJČ zast. a nář. — Podoba se starou délkou v základu.
krůsně jen nář.; stč. *krósně*, Kt Krkonoše — Viz krůsna a krosně.
krušna jen nář. — Zkrácením z *krůšna*, viz tam.
krůšna jen nář. — Z *krůsna* asi vlivem slova *mošna*.
škrošně jen nář. — Patrně vlivem podob typu *škřidla*, jež jsou pro danou oblast příznačné.

5 krosna ‚tkalcovský stav‘ Ru 5 — krosno ‚tkalcovský stav‘ Ru 4 — krúsna Ru 2 — škrošňa ‚nosidla‘ Ju 6

6 —

Fi

168 dobytek (769) — *mapa s. 391*

1 M dobytek
dobytky plt.
statek
bydlo

2 Zkoumalo se nář. pojmenování označující souhrnně hospodářská zvířata, zejména skot, ovce, kozy a vepře, někdy i koně. Byly zaznamenány lexikální diference, u výrazu *dobytek* pak rozdíl v čísle (*dobytek* sg. × *dobytky* plt.).

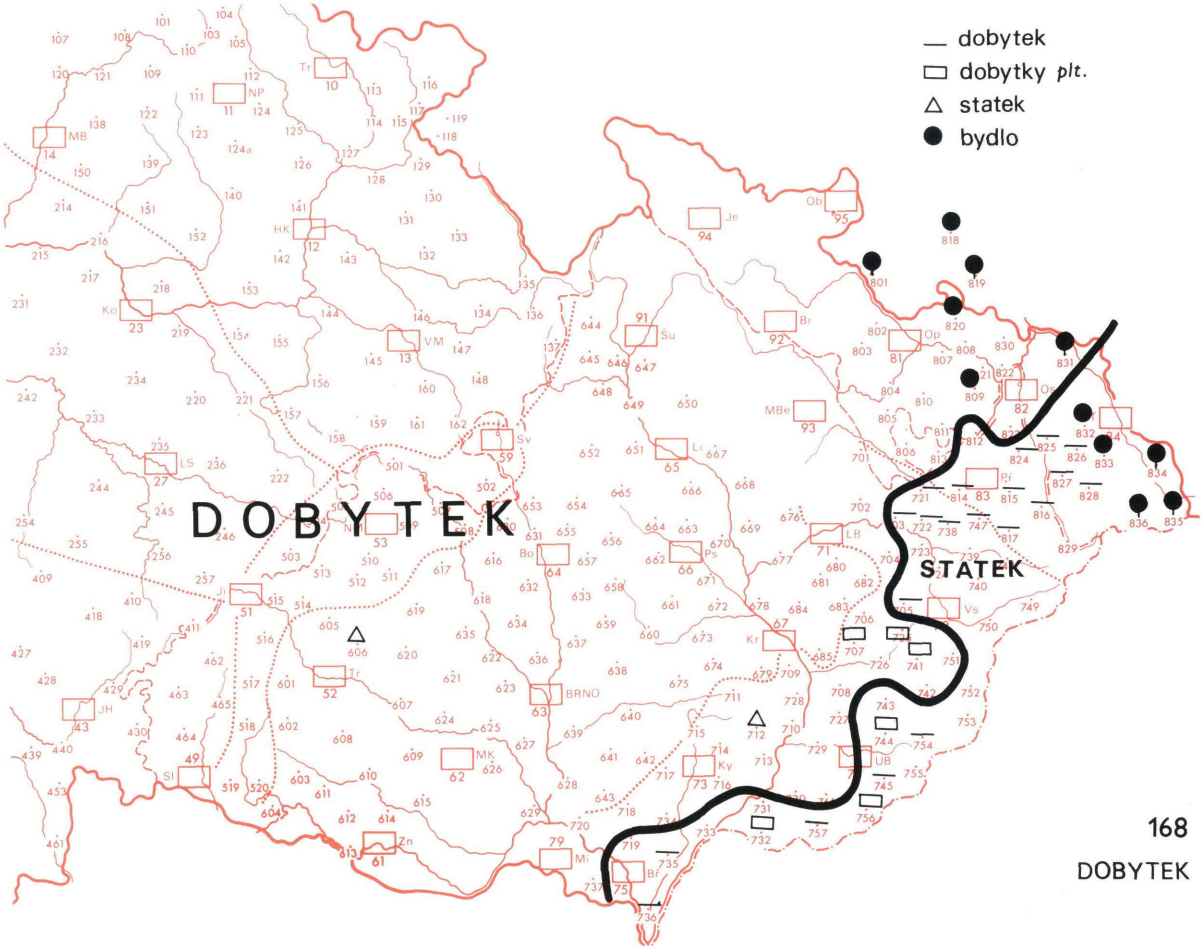

168
DOBYTEK

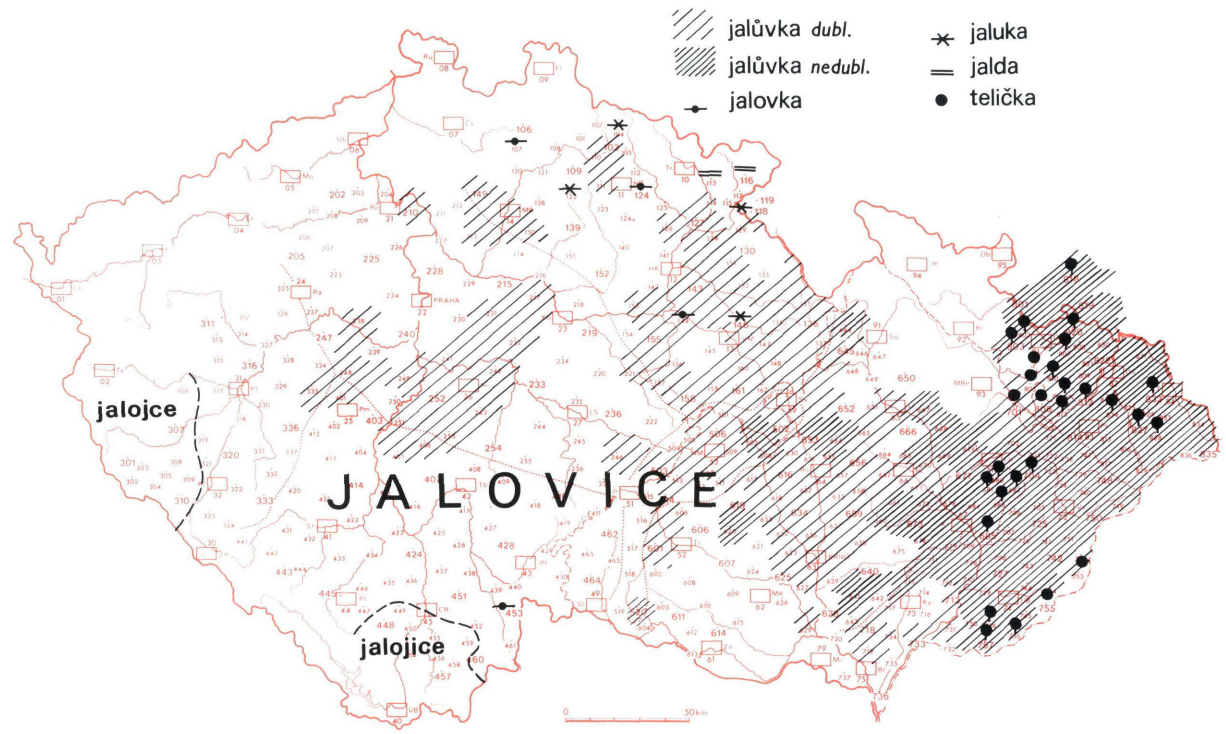

169
JALOVICE

V materiálu namnoze chybějí údaje, zda jsou do pojmenování zahrnuti i koně. Podle informátorských poznámek můžeme usuzovat, že v Čechách – na rozdíl od Moravy – koně do tohoto souhrnného pojmenování většinou patří.

Protože výzkum v Čechách byl prováděn jen na opěrné síti bodů, byl materiál doplněn údaji z KLA.

3 Téměř na celém území Čech a Moravy je rozšířeno nedubletní pojmenování *dobytek*, shodné se spisovným jazykem, které nově proniká i do oblastí s jinými lexémy. Stará plurálová forma *dobytky* byla v reliktech zaznamenána jz. od Vsetína a místy na Uherskobrodsku.

V jv. části Slezska a ve vm. nář. se vyskytuje pojmenování *statek*, pro sv. okraje Slezska se řídce dokládá slovo *bydlo*.

4 **bydlo** v sled. významu jen nář.; Jg pol., pol. *bydło* — V návaznosti na pol. jazykové území (od *byti* ‚vznikati, růsti‘).
dobytek stč., Jg, SSJČ, SSJ *dobytok* — Z psl. **dobytъkъ* ‚čeho je dobyto, co se získalo‘ (to k psl. **dobyti* ‚zplodit‘).
dobytky plt. jen nář. — Viz dobytek.
statek stč., Jg, Bš, SSJČ obl., hovor., SSJ *statok* — Z psl. **statьkъ*, to od **stati, stanǫ* ‚vzniknout, povstat, vyrůst‘ příponou *-tъ-kъ* (podle *dobytъkъ* jako jeho synonymum).

5 dobitek Po 1, Ju 1–6, Ru 2–5 — dobitki Ju 6, Ru 1, 2 — statek Ju 7

6 ASJ IV 106:26b, AJŚ 495, PLPJ 20, AJPP 180, SSA 2.1, OLA 131, ALE 303

Vj

169 jalovice (789) — *mapa s. 391*

1 M jalovice — jalojice — jalojce (též 448, 449)
jalúvka — jaluka 104, 118, 122, 146 — jalovka 107, 124, 144, 453
jalda 113, 116
telička

2 Sledovalo se nář. pojmenování pro jalovici, tj. mladou krávu ještě před prvním otelením.

Výzkum byl zaměřen zejména na slovotvorné varianty (*jalovice* × *jalůvka* × *jalda*), projevily se i diference hláskové (např. *jalovice* × *jalojice* × *jalojce*). Na mapě je též registrován územní rozsah slova *telička*, jež místy označuje mladou jalovičku. Materiál byl ověřen a doplněn údaji v KLA (zejména u výrazu *telička*).

3 V Čechách a na záp. polovině Moravy po hranici vedoucí zhruba od Zábřehu přes Boskovice, Prostějov, Kroměříž ke Kyjovu převládá výraz *jalovice* s hláskovými variantami *jalojice* (na Doudlebsku) a *jalojce* (na Chodsku). Ve vých. části se slovotvorná obměna *jalovice* vyskytuje jen řídce. Pro areál ležící východně od uvedené hranice je typický výskyt slovotvorné varianty *jalůvka*; ta se vyskytuje hojně zpravidla v dubletě vedle formy *jalovice* v svč. nář., na Příbramsku a Benešovsku a ve stř. dialektech. Pojmenování *jalovka* je rozptýleno v sv. Čechách.

Lexém *telička* je rozšířen především ve Slezsku, zaznamenán byl též na širším Holešovsku a v kopaničářských nářečích.

4 Všechny výrazy kromě slova *telička* jsou odvozeny od adj. *jalový* ‚neplodný‘.
jalda jen nář.
jalojce jen nář. — Od *jalojice* redukcí vokálu *i*.
jalojice jen nář. — Hlásková obměna výrazu *jalovice* se změnou *ovi* > *oji* v důsledku někdejší bilabiální výslovnosti *v*.
jalovice stč. *jalovicě*, Jg, SSJČ, SSJ *jalovica*, pol. *jałowica*
jalovka jen nář.; Jg, SSJ
jaluka jen nář. — Hlásková varianta výrazu *jalůvka* v důsledku někdejší bilabiální výslovnosti *v*.
jalůvka Jg, SSJČ též *jalůvče*, pol. *jałówka*, též *jałoszka*
telička jen nář.; Jg dem. k *telice* ‚mladá jalovička‘, SSJČ nář., SSJ *telička* nář. dem. k *jalovica*, pol. *cieliczka* dem. — Formální dem. k *telice* (to výsledkem přechýlení od středního rodu k ženskému pro vyjádření pohlaví zvířete).

5 jalovice Po 1, Ju 1–5, Ru 1, 3, 4 — jalovica Ju 5 — jałúfka Ju 7, Ru 5 — jalufka Ju 6 — jalovička Ru 1–3 — telička Ju 7 — telica Ju 7

6 ASJ III 61, IV 106:26a, SSA 2.6, OLA 185, ALE 312

Vj

170 (kráva) se běhá (782) — *mapa s. 393*

1 M bjehá se (b. se 229–836, behá sa 755, pobíhá se 104, přebíhá se 417, 516)
bjeha

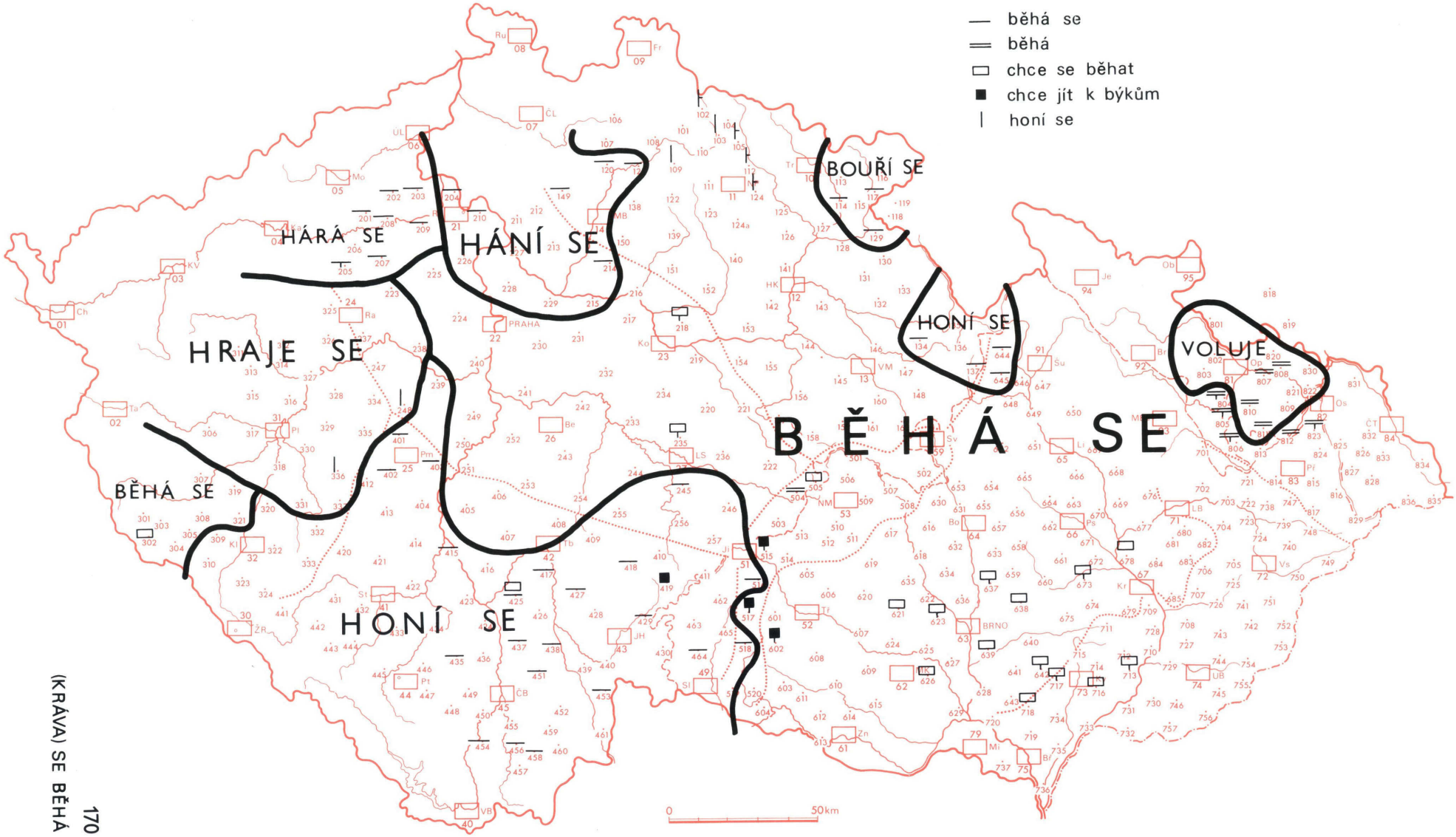

(KRÁVA) SE BĚHÁ

chce se bjehat
bouří se
háňí se (též 203)
hoňí se (žene se 135, chce se hoňit 425)
hárá se
hraje se (hraje 237)
voluje (vo„ujo 801)
chce jit k býkum 515, 517, 602 (de k bejkum 419)

N bouká 312, honcuje se 504, hřije se 227

2 Nářeční pojmenování pro projevený pud k páření u krávy má nejčastěji formu spojení substantiva *kráva* se (zvratným) slovesem ve 3. osobě sg. (např. *kráva se běhá, k. se hraje, k. voluje*). Spíše jen ojediněle se užívá jiných vazeb, např. *kráva se chce běhat, k. chce jít k býkům*.

Získaný materiál vykazuje především rozdíly lexikální (např. *běhá se* × *honí se* × *hraje se* × *voluje*); zaznamenáváme též rozdíl slovotvorný, který se projevuje protikladem zvratné a nezvratné slovesné formy (např. *běhá se* × *běhá*).

Nemapovány zůstaly sporadicky zaznamenané výrazy, které KLA nepotvrdila, např. *hřije se, bouká*. KLA však zachytila také označení, jež náš materiál již neregistruje, např. *bejčí se, běječí se* na Havlíčkobrodsku a *bejkuje* na Ledečsku.

Krávy se v době říje honí, běhají, jsou neklidné, což odrážejí výrazy *běhá se, hání se, honí se, hárá se, bouří se* apod.

Některé ze zaznamenaných výrazů jsou specifické pouze pro projev pohlavního pudu u krav (např. *běhá se, voluje, bouří se, hání se*), jiné mají význam obecnější, např. výraz *honí se* vyjadřuje pud k páření u více druhů zvířat.

Jako spisovná pojmenování pro sledovaný jev uvádí SSJČ lexémy *běhat se* a *honit se*.

Výzkum této položky nebyl ve městech prováděn.

3 Výrazy shodné se spis. jazykem pokrývají téměř celé zkoumané území, ostatní pojmenování mají spíše charakter regionalismů.

Označení *běhá se* je rozšířeno v střč. a svč. nář. oblasti s výjimkou jejich okrajových částí, dále je charakteristické pro celou Moravu a vých. část Slezska, odděleně se vyskytuje také na širším Domažlicku, jako novější dubleta proniká i na území jiných tradičních názvů. Varianta *běhá* je příznačná pro Opavsko; územně navazuje na jinou nereflexivní formu, a to *voluje*, typickou i pro Hlučínsko.

Výraz *honí se* tvoří souvislé území zhruba v již. úseku jzč. nář., odděleně vytváří malé areály v Podkrkonoší a v podorlickém úseku s přilehlou částí Zábřežska. Pojmenování *hání se* je běžné v oblasti vymezené městy Mladá Boleslav – Praha – Roudnice nad Labem, pro dolní Poohří je typický název *hárá se*, Plzeňsko a Rakovnicko se vyděluje lexémem *hraje se*.

Spojení *chce se běhat* se soustředěněji objevuje na Brněnsku a Kyjovsku, sporadicky se dokládá i v Čechách. Označení *chce jít k býkům* se vyskytlo jen řídce, hlavně v okolí Jihlavy a Třebíče.

4 **běhá** v sled. významu jen nář. — Přenesením významu (psl. **běgati* ‚běhat‘).
běhá se Jg, SSJČ, SSJ *behať sa*, pol. *biegać się*, hluž. *běhać so* — Od *běhat* (viz tam) slovotvorným formantem *se*.
bouří se v sled. významu jen nář.; ALJ svč. (Jg i SSJČ ‚silně se znepokojovat, stávat se vzrušeným‘) — K psl. **buriti* ‚bouřit‘.
hání se jen nář.; Jg, ALJ Podřipsko — Od stč. *háněti* (to k *honit*) slovotvorným formantem *se*.
hárá se Jg, SSJČ mysl. (o loveckých psech) — Od *hárat* ‚běhat‘ (Jg) slovotvorným formantem *se*. Slovo etymologicky nejasné.
honí se Jg, SSJČ, pol. *gonić się* (SSJ *honiť sa* ‚pářit se (o ovcích, psech, zajících)‘) — Od *honit* (psl. **goniti*) slovotvorným formantem *se*.
hraje se jen nář.; Jg — Od *hrát* (psl. **jьgrati*) slovotvorným formantem *se*.
chce se běhat v uvedeném spojení jen nář.
chce jít k býkům v uvedeném spojení jen nář.
voluje jen nář.; Kt *volovat se* slez., Bš laš. — Patrně adaptací výrazu přejatého z něm. (*wollen*).

5 bjehá se Po 1, Ju 1–6, Ru 1, 4 — behá se Ju 7 — k. se sce bjehat Ru 5 — hraje se Ru 2, 5

6 AJŚ 578, AJPP 202, AJK 174, OLA 186

Fi

171

(KRÁVA JE) BŘEZÍ

172

KLAPKY NA OČI

171 (kráva je) březí (784) — *mapa s. 395*

1 M březí
stelná (s'c'olna 801)
telná (též 755)

N k otelení, na otelení, před otelením, poběhlá, oběhlá, naběhaná, zahoněná, zapuštěná; stelná, telná ‚těsně po otelení', ‚otelená'.

2 Nářeční ekvivalenty spisovného spojení *kráva je březí* se diferencují lexikálně a slovotvorně (*stelná* × *telná*). Nemapovány zůstaly opisy označující stav krávy těsně před otelením (např. *na otelení*) nebo krátce po zabřeznutí (např. *zapuštěná*, *oběhlá*) a také výrazy *telná*, *stelná* ve významu ‚otelená, mající tele'.

3 K dichotomii výrazů *březí* (zhruba na záp. polovině Čech a jako novější dubleta porůznu jinde v Čechách) a *stelná* (na většině zbývajícího území českého národního jazyka) přistupuje okrajově diferenciace slovotvorná: pro oblast východně od Ostravice je příznačná podoba *telná*.

4 **březí** stč. *břěží*, Jg též *břízí*, SSJČ — Z **berdja*, to snad k **bher-* ‚nést'.
stelná Jg, SSJČ, hluž. *ścelna*, *sućelna* — K *tele* (‚s teletem jsoucí').
telná jen nář.; Jg, SSJČ nář., SSJ *teľná*, pol. *cielna* — Od *tele*.

5 březí Ju 3, 5, Ru 1, 2 — stelná Po 1, Ju 1–7

6 SSA 2.40

Fi

172 klapky na oči (839) — *mapa s. 395*

1 M klapky (též klapy 801, klapački 713)
záklopky
blendy (též 745, též blentni, blontni 645, blenty 701, plenty 726, 753, blendry 722, 804, 813) — blindy (též 644, blyndy 833–836)
šaledry
brýle 646, 736
S okorále 737, skuopki (schuopki) 734

2 Sledovala se nář. pojmenování pro stínítka na oči koně, bránící jim vidět do stran. Jde o součást koňského postroje „parádního", ne obyčejného na pole.

Položka byla v Čechách zkoumána na opěrné síti bodů; srovnání s údaji v KLA nepřineslo žádné odlišnosti v námi zachyceném stavu. Rozdíly v nářečních pojmenováních jsou hlavně povahy lexikální, mapované diference hláskoslovné se týkají jen přejatého slova *blindy* × *blendy*.

3 Uzemní diferenciace nář. výrazů je omezena na Moravu. Celé Čechy a větší část Moravy charakterizuje slovo *klapky*. Sev. úsek vm. nářečí s Holešovskem a úzký záp. okraj slez. nářečí se vyděluje výrazem *blendy*; ten má dále na východ podobu *blindy*.

Mikroareály vytvářejí výrazy *záklopky* (oblast mezi Třebíčí a Znojmem) a *šaledry* (Hlučínsko).

4 **blendy** jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Blende* ‚stínidlo').
blindy jen nář. — Viz blendy; nelze vyloučit vztah k něm. *blind* ‚slepý'.
brýle v sled. významu jen nář. — Přenesením.
klapky Jg, SSJČ, SSJ — Přenesením.
okorále jen nář. — Přenesením (SSJČ *okuláry* i nář. *okorály* ‚brýle').
sklopky jen nář. (SSJČ *sklopec* ‚stínidlo, poklop') — Ke *klopit*.
šaledry jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schauleder*).
záklopky v sled. významu jen nář. (Jg „víčko očí u koní") — Od *zaklopit* ‚uzavřít víčkem'.

5 klapki Ju 2, 3, Ru 1, 2, 4, 5 — chłopýtka Ju 7 — šajledr Po 1

6 —

Bh

173 (kráva) se čistí (785) — *mapa s. 397*

1 M čisťí se (č. śe 832)
sčisťuje se 112, 142 (ščisťuje se 632)

čistí se
zčisťuje se
cúdí se
práz(d)ní se
odbývá se
odbývá lůžko
pucuje se
vychraňuje se
šlemuje se
ZPRÁZ(D)ŇUJE SE
ZPRÁZ(D)ŇUJE SE
ODBÝVÁ
SNÁŽÍ SE
CÚDÍ SE
Č I S T Í S E
0
50km

prázňí se (prázdňí se)
sprázňuje se (sprázdňuje se)
(v)odbejvá se
(v)odbývá
(v)odbývá lúško 105, 129, 132 (v. lúže 123, o. ložéčko 674, o. ložečko 679, o. ložéko 680, 681, 683, o. čisťidło 682)
vychraňuje se
cúďí se
snáží se (s. se 829–836)
pucuje se
šlemuje se 318, 319

S kecá se 134, ukládá sa 737

N sčisťí se / ščisťí se 462, 513, 517, 604, 608, 615, 618, 620–629, 632–637, 639, 642, 657, 658, 660, 718

2 Zjišťovaly se nář. výrazy pro činnost ‚čistit se' ve spojení (*kráva*) *se čistí*, tj. zbavuje se po porodu lůžka.

Nář. materiál se diferencuje především lexikálně. Zapsány byly též rozdíly slovotvorné (*prázdní se* × *zprázdňuje se*; *čistí se* × *zčisťuje se*; *odbývá* × *odbývá se*) a rozdíly v typu pojmenování (*odbývá* × *odbývá lůžko*). Hláskové diference zaznamenány nebyly.

Ze stř. Moravy a ojediněle i z nář. českomoravských je doložena podoba *zčistí se* (částečně v dubletě s označením *čistí se*). V několika případech informátoři uvedli, že jde o dokonavou formu ke slovesu *čistí se*, ve většině případů však vidová charakteristika schází. Ve shodě se SSJČ považujeme sloveso *zčistí se* za dokonavou formu většinového výrazu *čistí se*, a proto ji nemapujeme.

Naprostá většina sloves sloužících k označení sledované činnosti vychází motivačně z významu ‚čistit, stávat se čistým': *čistí se*, *zčisťuje se*, *cúdí se*, *pucuje se*, *snáží se*, *šlemuje se*, *vychraňuje se*.

3 Většinový výraz *čistí se* (Čechy a Morava) doplňují nář. ekvivalenty, které zabírají menší oblasti nebo mají charakter okrajových regionalismů.

Slezsko se vyděluje pojmenováním *snáží se* (v náležitých hláskových obměnách).

V svč. nář. vytváří dva areály označení *zprázdňuje se* – jeden v Podkrkonoší a v horním Pojizeří, druhý na Vysokomýtsku a Litomyšlsku. V svč. nář. byla zapsána též forma *prázdní se* (Novopacko). Na Vsetínsku je rozšířeno sloveso *cúdí se*, z rozhraní vm. a slez. nář. je doložen výraz *vychraňuje se*.

Sev. úsek střm. nář. se vyznačuje formami *odbývá*, *odbývá se*, spojení *odbývá lůžko* bylo zapsáno na Holešovsku a jz. Kroměřížsku, odděleně porůznu v svč. nář.

Při okrajích svč. nář. byla zaznamenána podoba *pucuje se*.

4 **cúdí se** jen nář.; Kt *cudí sa*, Bš, SSJ nář. *cúdiť sa* — Od nář. *cúdit* ‚čistit' slovotvorným formantem *se*.

čistí se v sled. významu jen nář.; Jg *čištění* ‚očišťování po porodu', SSJ hovor. (Jg i SSJČ *čistí se* ‚stává se čistým') — Specifikací.

kecá se jen nář. — Od *kecat* ‚(prudce) dopadat (zprav. s rozstříknutím)' slovotvorným formantem *se*.

odbývá v sled. významu jen nář. (PSJČ *odbývat* ‚zbavovat se něčeho') — K *být*.

odbývá lůžko jako spojení jen nář. — Popisné pojmenování, viz odbývá.

odbývá se v sled. významu jen nář. — Od *odbývat* (viz odbývá) slovotvorným formantem *se*.

prázdní se v sled. významu jen nář.; stč. *prázdniti* ‚čistit' (SSJČ *prázdnit se*, SSJ *prázdniť sa* – u obou ‚stávat se prázdným') — Od *prázdnit* slovotvorným formantem *se*.

pucuje se jen nář. — Od *pucovat* ‚čistit' slovotvorným formantem *se*.

snáží se jen nář. (Kt *snažiti* u Opavy, též *snožiti* na Ostravsku, Bš *snažiť* laš. – u všech ‚čistit', ALJ *osnážiť*, ‚očistit, omýt' val.) — Od nář. *snážit* ‚čistit' slovotvorným formantem *se*.

šlemuje se jen nář. (stč. *šlemka*, *šlemovánie* ‚zbavování nečistoty') — Od *šlemovat* nář. ‚čistit' slovotvorným formantem *se*.

ukládá se v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚usazuje se') — Specifikací.

vychraňuje se jen nář. (Kt *vychraňovat* ‚vyprazdňovat' na Mor. a ve Slezsku, SSJČ *vychránit* nář., Bš *vychrániť* – u všech ‚vyčistit', Bš též *vychraňovat* „uklízet v jizbě", ALJ *vichráňit* ‚vyklidit' slavkovsko-bučovické nář., SSJ *vychrániť* ‚odstranit') — Od nář. *vychraňovat* ‚čistit' slovotvorným formantem *se*.

zčisťuje se stč. „zčistit dělohu", Kt *zčistiti se*, SSJČ zvěr. *zčistiti*, též zvěr. *zčištění krávy* (*klisny*) ‚vypuzení plodových obalů po porodu' (stč., Jg, oba *zčistiti* ‚vyčistit, očistit') — Od *zčistit*; slovotvorným formantem *se*.

zprázdňuje se jen nář. — Od nář. *prázdní se*, viz tam.

5 čisťí se Po 1, Ju 1, 3, 5, 6 Ru 2–4 — čisťi se Ju 2 — cúďí sa Ju 7 — sprázňuje se Ju 4

6 —

Ši

mlezivo
mleziva f.
mleziva plt.
mlíza
zdojek
zdojky
oddojky
vrzavka
vrzanec
kurástva f.
KUCMOCH
ZDOJKY
MLEZIVO
MLEZIVA f.
ZDOJKY
MLEZIVO
SARA
MLEZIVA f.
0
50km

174 mlezivo (786) — *mapa s. 399*

1 M mlezivo (melzivo 160, mezivo 207, mlazivo 126, 205, 306, 326, 622, 644, mlaďivo 107, mlaz 110, mlázi 206, 325)
mleziva plt. 514, 611
mleziva f. (mlezva 610, meziva 612, 613)
mlíza 459, 505 (mlíz 505)
zdojek 124, 152, 636, 657 (zdojec 657, zdojenec 653, zdojánek 132)
zdojky plt.
voddojki plt. 501, 504
kucmoch
šara f. 818, 826, 831–834 (šara 835–836)
kurástva f.
vrzauka 102, 104 (vrzaví mlíko 103)
vrzanec 106, 107, 139
S medvjed 114
N první mléko, bronzové mléko, mladé mléko

2 Zkoumalo se nář. pojmenování pro mlezivo, tj. první mléko nadojené po otelení. Vedle rozdílů lexikálních se projevily též diference slovotvorné (*zdojky* × *oddojky*) a morfologické, a to v čísle (*zdojek* × *zdojky* plt.) a v rodě (*mlezivo* n. × *mleziva* f.).

Opisná pojmenování neterminologické povahy (např. *první mléko*) byla z mapování vyloučena. Materiál byl porovnán s údaji v KLA; podle KLA byla hlásková obměna *mlazivo* užívána navíc ještě východně od Moravského Krumlova.

3 Územně nejrozšířenější jsou výrazy se základem *mlez-*: pro sz., sev. a vých. okraj Čech a stř. Moravu je charakteristické pojmenování *mlezivo*; na ostatním území Čech je rozšířena podoba *mleziva* f., jež se vyskytuje též již. a sev. od Vsetína a na Frenštátsku.

Dva výrazné areály tvoří lexém *zdojky*: v Čechách mezi Novou Pakou, Hradcem Králové a Kolínem, na Moravě pak mezi Třebíčí, Moravským Krumlovem, Brnem a Boskovicemi s přesahem až k Vysokému Mýtu. Forma *oddojky* byla zaznamenána sz. od Nového Města na Moravě.

Regionalismus *kucmoch* se objevuje v mikroareálu v náchodském úseku. Označení *sara* je typické pro přechodná nář. čes.-pol. V Podještědí a v Podkrkonoší se vyskytuje výraz *vrzavka*; na širokém Vsetínsku byl zaznamenán lexém *kurástva*.

4 **kucmoch** jen nář. — Přenesením patrně podle barvy (nář. ‚kaše většinou žluté barvy‘, SSJČ nář. ‚nepodařený pokrm‘).
kurástva jen nář.; Kt, Bš *kuřástva* val., Kl též *kulajstra* — Slovo pastýřské karpatské kultury (srov. rum. *corostă*, dial. i *curastă* ‚mlezivo‘), souvisí s lat. *colostra*.
medvěd v sled. významu jen nář. — Přenesením (Kt ‚pokrm z mleziva‘).
mleziva plt. jen nář. — K *mlezivo*, viz tam. Plurálová forma patrně vlivem sousedního pl. tvaru *zdojky*.
mleziva f. jen nář.; stč., Jg též *mlezina* f. — Rodová varianta k *mlezivo*, viz tam.
mlezivo stč., Jg, Kt, SSJČ med. a zvěr., SSJ *mledzivo*, Kl též *mľadzivo*, pol. *młodziwo* — Psl. **melzivo*, to od slovesa *melsti*, srov. mor. *mlzti* ‚sáti‘.
mlíza jen nář. — Nejasné, patrně od *mlezivo* vlivem slova *míza*.
oddojky v sled. významu jen nář. — K *oddojit* (SSJČ *oddojit první stříky mléka*).
sara jen nář.; pol. *siara* — Ne zcela jasné, nelze vyloučit vztah k *šerý* nebo k *sýr*, Mch spojuje se *síra* (podle žluté barvy); slovo užíváno v návaznosti na polské jazykové území.
vrzanec jen nář. (Jg „svítek ze sdojků (mleziva)“, Bš „buchta z mleziva“) — Přenesením (Mch nář. „jídlo zadělané mlezivem, co v zubech vrzá“).
vrzavka jen nář. — Viz vrzanec.
zdojek jen nář.; Jg, SSJČ nář. — Ke *zdojit*.
zdojky jen nář., SSJČ nář. — Plurálová forma ke *zdojek*, viz tam.

5 mlezivo Ju 2, 5–7, Ru 3 — mleziva Ju 2, 3, 5, Ru 1, 3 — zdojki Ju 1 — zdojka Ru 4

6 ASJ IV 275, AJŚ 284, PLPJ 16, AJPP 185, SSA 2.82, OLA 1129, ALE 331

Vj

175 neodstavené tele (788) — *mapa s. 401*

1 M cucák
cucáč 148
cucáče

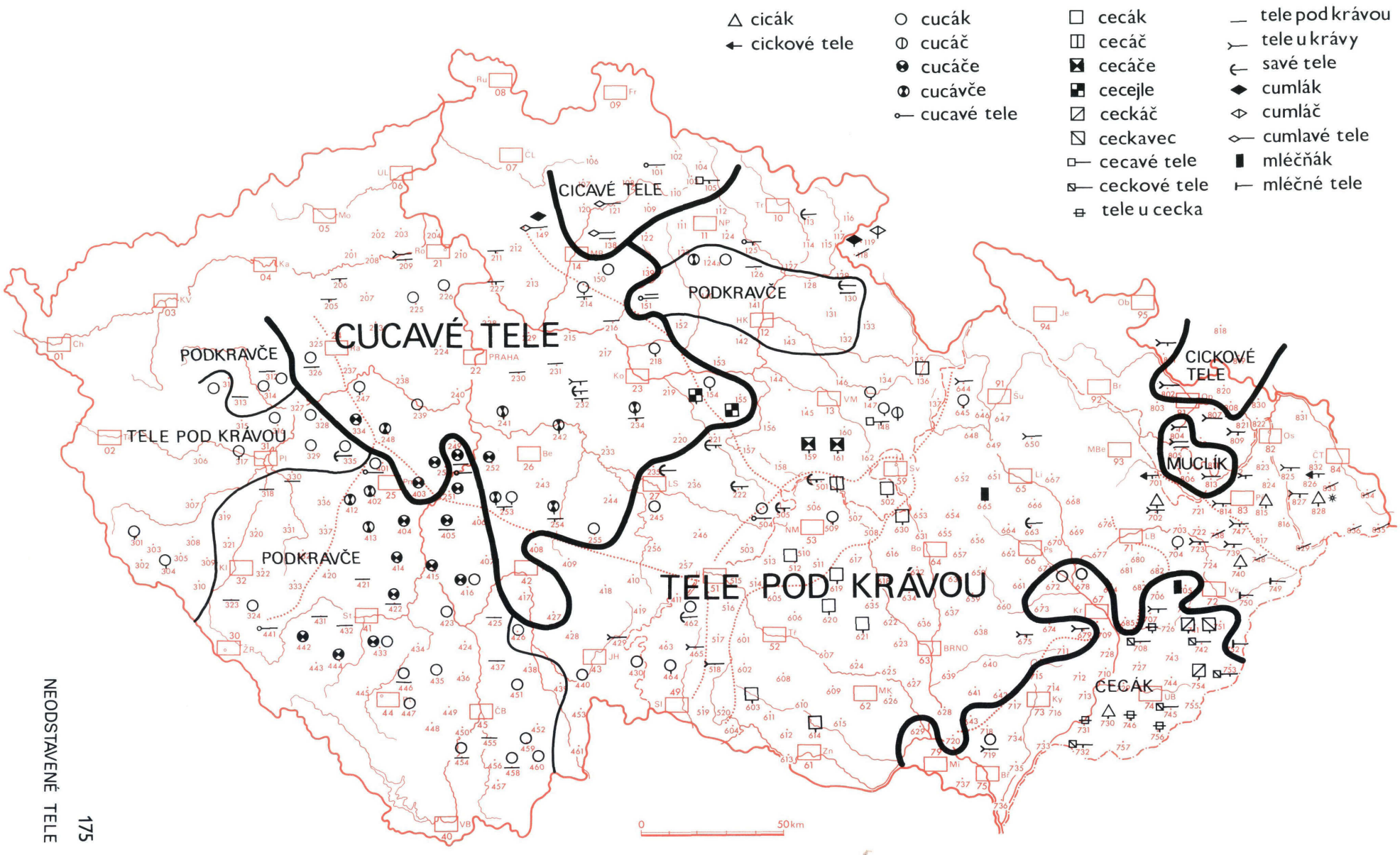
cicák
cickové tele
cucák
cucáč
cucáče
cucávče
cucavé tele
cecák
cecáč
cecáče
cecejle
ceckáč
ceckavec
cecavé tele
ceckové tele
tele u cecka
tele pod krávou
tele u krávy
savé tele
cumlák
cumláč
cumlavé tele
mléčňák
mléčné tele
CICAVÉ TELE
PODKRAVČE
CUCAVÉ TELE
PODKRAVČE
TELE POD KRÁVOU
PODKRAVČE
TELE POD KRÁVOU
CICKOVÉ TELE
MUCLÍK
CECÁK
0
50 km

cucávče
cucaví tele
cicák 702, 730, 740, 815, 828
cicaví tele
cyckové tela
cecák
cecáč 501
cecáče 159, 161
cecejle 154, 155
ceckáč 741,754
ceckavec 751
cecaví tele 105, 148
ceckové tela 708, 732, 742, 745 (ceckavé tela 753)
tela u cecka 746, 756 (t. ot cecka 731, t. při cecku 707)
cumlák 119, 149
cumláč 119
cumlaví tele 121, 138, 149
mléčňák 705 (mličňák 665)
mléčné tela 749, 750 (tela na mléce 752)
muclik
tele/tela pot krávou/kravou
potkravče (potkráfče 323)
tele/tela u krávy (t. u kravi 518, t. vot kráve 650, t. pri kravje 801, 802, 807, 812–814)
saví tele (sajeci t. 462)

S plekanča 828

N tele, telátko

2 Mapa zobrazuje zeměpisné rozšíření nář. výrazů pro neodstavené tele, tj. tele dosud sající mateřské mléko. Nář. materiál se diferencuje lexikálně, slovotvorně (např. *cecák* × *cecáč* × *ceckáč* × *ceckavec*) a rodově (např. *cecáč* × *cecáče* n.).

Nejvýraznější jsou však rozdíly v typu pojmenování: 1. dvojslovná pojmenování, skládající se ze substantiva *tele* a ze specifikujícího adjektiva, motivovaného zpravidla způsobem přijímání potravy, např. *cecavé, cucavé, cicavé, savé*; 2. popisná slovní spojení předložková typu *tele pod krávou/kravou*, *tele u cecka*; 3. jednoslovná označení vzniklá zřejmě univerbizací některého z výše zmíněných pojmenovacích typů, např. *cucák, cucáče*; *podkravče*. Má tak nářečí pro označení sledované reálie více výrazů, jež se nezřídka vyskytují v dubletách, popř. tripletách vedle sebe. U dvojslovných výrazů a zejména u slovních spojení předložkových lze jen stěží rozhodnout, do jaké míry jde o skutečná sousloví mající povahu termínů a kdy jde jen o příležitostné užití specifikujícího adjektiva či předložkového výrazu.

Diference *cucák, cucavé tele* × *cecák, cecavé tele* × *cicák, cicavé tele* řešíme na mapě z ryze technických důvodů na úrovni lexika, i když od původu jde o hláskové obměny téhož onomatopoického základu.

Jednoslovná pojmenování jako např. *cucák, cecák, cicák* a další odvozeniny neoznačují podle údajů zapsaných v ALJ pouze neodstavené tele, nýbrž se jich méně často užívá též pro pojmenování mláďat jiných dobytčat, která dosud sají mléko, např. pro hříbata, selata apod.

Výraz *podkravče* může označovat i odrostlejší tele než označení *cucák* (např. v b. 423), pojmenování *savé tele* bylo v dubletách s jinými výrazy hodnoceno mnohdy jako novější.

Na mapě neregistrujeme podoby s krátkou a dlouhou samohláskou v základu u substantiva *kráva* ve spojení typu *tele pod krávou*. Stejně tak nezaznamenáváme u slova *tele* jeho různé hláskové varianty; o nich viz V-185b.

V některých lokalitách nebylo zvl. pojmenování pro neodstavené tele zapsáno; nespecifikované označení *tele*, popř. *telátko* jsme z mapování vyloučili.

3 Mapa přináší bohatou územní diferenciaci zjištěných nář. ekvivalentů.

Největší rozsah má předložkové slovní spojení *tele pod krávou*; zprav. nedubletně se vyskytuje na jz., jv., vých. a sv. okraji Čech a v návaznosti dále na záp. a stř. Moravě, porůznu též ve Slezsku a na Valašsku. V dubletě s jinými výrazy je doloženo nesoustavně též z již. úseku jzč. nář. a z nář. střč. Univerbizovaná forma *pod-*

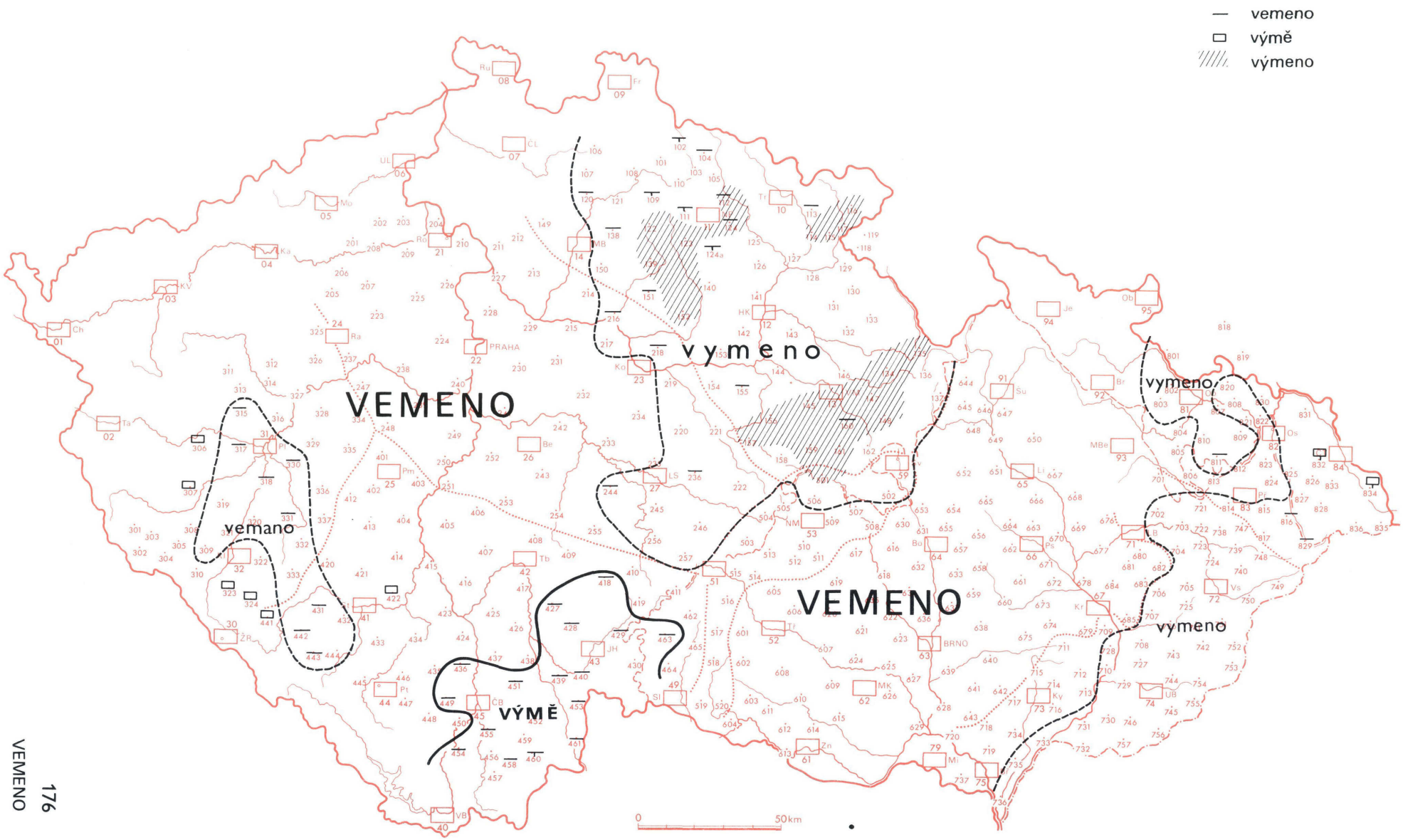
vemeno
výmě
výmeno
VEMENO
vymeno
vemano
VEMENO
VÝMĚ
vymeno
0
50km

kravče byla zapsána ve třech areálech v Čechách: na Královéhradecku, na Manětínsku a především na rozsáhlém území ve stř. části jzč. nář.

Větší část stř. nář. (bez vých. okraje) s drobnými přesahy do sousedních nář. oblastí zabírá dvojslovné pojmenování *cucavé tele*. Forma *cucák* je doložena rozptýleně z celých Čech, soustředěněji byla zapsána (většinou v dubletě s jinými výrazy) ze zč. a jč. okraje. Podoba *cucáče* je soustředěna zejména kolem stř. toku řeky Vltavy a na širokém Strakonicku, podoba *cucávče* na Benešovsku a Příbramsku.

V širším Podkrkonoší a na sev. Mladoboleslavsku vytváří areál dvojslovné pojmenování *cicavé tele*, na sev. Opavsku a Hlučínsku slovní spojení *cickové tele*. Ve vm. a slez. nář. bylo řídce zapsáno označení *cicák*.

Ze svč. nář. je ojediněle doloženo sousloví *cecavé tele*, z malého úseku mezi Vsetínem a Uherským Brodem sousloví *ceckové tele*. Jižně od Uherského Brodu vytváří mikroareál předložkové spojení *tele u cecka*. Ve stř. a již. části vm. nář. a roztroušeně též na záp. Moravě se vyskytuje výraz *cecák*, jižně od Vsetína byly zaznamenány ekvivalenty *ceckáč* a *ceckavec*, východně od Kolína forma *cecejle* a jižně od Vysokého Mýta varianta *cecáče*.

Východně od Vsetína se vyskytuje dvojslovné pojmenování *mléčné tele*. Z Moravy je rovněž sporadicky doloženo jednoslovné označení *mléčňák*.

Severně od Mladé Boleslavi se nachází mikroareál sousloví *cumlavé tele*, podoba *cumlák* byla ojediněle zapsána v svč. nář.

V oblasti mezi Kolínem, Ledčí nad Sázavou a Novým Městem na Moravě se vyskytuje sousloví *savé tele*.

Opisné pojmenování *tele u krávy* bylo zachyceno zejména v jz. polovině slez. nář. a na Valašsku, řídce i jinde.

Již. úsek středoopavských nář. se vyděluje mikroareálem výrazu *muclík*.

4 Většina jednoslovných pojmenování jsou deverbativa, některá vznikla univerbizací z příslušných dvojslovných označení.

cecáč jen nář. — Viz cecák.

cecáče jen nář.; Bš *cecéče* ‚mládě, jež cecá‘ — Od *cecáč*, *cecák* (viz tam) příklonem k střednímu rodu obvyklému u názvů mláďat (nebo od *cecák* formantem *-e*).

cecák jen nář. (Jg ‚savec‘ i ‚kojenec‘, Kl *ceciak* ‚savec‘) — Od zast. a nář. *cecat* ‚cucat, sát (zprav. mateřské mléko)‘, to podle Mch zvukomalebné slovo domácí.

cecavé tele (SSJČ *cecavé hříbě*, Kl *cecavec* ‚savec‘) — Dvojslovné pojmenování; adj. *cecavý* zast. a nář. ‚cucavý‘.

cecejle jen nář. — K deminutivnímu (mazlivému) základu *cec-lat*.

ceckáč jen nář. (Bš *ceckoň* „dítě ceckající“) — Od nář. *ceckat*, to dem. k *cecat* ‚sát‘.

ceckavec jen nář. — Od námi nedoloženého nář. adj. *ceckavý*, to od *ceckat*, viz ceckáč.

ceckové tele jen nář. — Dvojslovné pojmenování; adj. *ceckový* od *cecek* ob. ‚struk‘, srov. III-177 struk.

cicák jen nář.; SSJ *ciciak* ‚cicající mládě (obyč. o praseti)‘ (Jg ‚savec‘ i ‚kojenec‘, též *cicál* ‚kojenec‘, hluž. *cycak* ‚savec‘) — Od *cicat* zast. a nář. ‚cucat, sát (zprav. mateřské mléko)‘.

cicavé tele jen nář. — Dvojslovné pojmenování; nář. adj. *cicavý* ‚cucavý‘.

cickové tele jen nář. — Dvojslovné pojmenování; nář. adj. *cickový* od nář. *cicek* ‚struk‘.

cucáč jen nář. — Viz cucák.

cucáče jen nář. — Od *cucáč*, *cucák* příklonem k střednímu rodu obvyklému u názvů mláďat.

cucák SSJČ ob. ‚kdo cucá mateřské mléko (kojenec lidský i zvířecí)‘ (Jg ‚savec‘ i ‚kojenec‘) — Od *cucat* ‚sát‘, to podle Mch zvukomalebné slovo domácí.

cucávče PSJČ — Od adjektiva *cucavý* formantem *-če*, sloužícím k odvozování jmen mláďat.

cucavé tele Jg, SSJČ — Dvojslovné pojmenování; adj. *cucavý* ‚sající mateřské mléko‘.

cumláč jen nář. — Viz cumlák.

cumlák jen nář. (Kt *cumloň* „odrostlejší dítě, které chce ještě být kojeno“, Kl *cumľoš*, *cmuľo* – ‚kdo cumlá‘) — Od *cumlat* ‚cucat‘, to k zvukomalebnému **cu-* (*-ču-*) ‚sát‘.

cumlavé tele jako sousloví jen nář. — Dvojslovné pojmenování.

mléčné tele jako sousloví jen nář. — Dvojslovné pojmenování.

mléčňák v sled. významu jen nář. — Od adj. *mléčný*.

muclík jen nář. (Bš „tele v dětské řeči slezské“) — K nář. *muclat*, *muclit* ‚sát‘.

plekanče jen nář. — K nář. slovesu *plekat* ‚kojit, napájet mlékem‘; karpatské slovo pastýřské, z rumunštiny.

podkravče jen nář; Kt — Z předložkového spojení *(tele) pod krávou*.

savé tele jako sousloví jen nář. — Dvojslovné pojmenování.

tele pod krávou jako sousloví jen nář.

tele u cecka jen nář.

tele u krávy jako sousloví jen nář.

5 cecák Ju 1 — cecáče Po 1 — cecawče Ju 2 — cucawče Ju 1, 2 — cucafče Ju 2 — cucaví tele Ju 1, 3, 5, Ru 4 — cucavé tele Ru 2 — tele pot krávou Ju 2

6 —

Ši

176 vemeno (801) — *mapa s. 403*

1 M vemen<u>o</u> — vemano (též 438) — v<u>y</u>m<u>e</u>no — vímeno
v<u>ý</u>m<u>ň</u>e

2 Zjišťovaly se rozdíly v nář. pojmenování pro vemeno, tj. útvar se struky obsahující mléčné žlázy (u samic savců chovaných jako hospodářská zvířata). Vedle morfologické diference (*výmě* × *vymeno*) se v získaném nář.

cecek
cicek
cecík
struk
střik
štrych
ŠTRYCH
CECEK
CÁK
střik
cucek
střich
cicek
CECÍK
CÁK
ŠTRYCH
0
50km

materiálu projevily rozdíly hláskoslovné (*vymeno* × *výmeno* × *vemeno* × *vemano*). Z mapování byla vyloučena nesoustavně zaznamenaná deminutiva (např. *veménko*, *vemíčko*), vyskytující se převážně v dubletě se slovem základním.

Materiál získaný přímým terénním výzkumem byl konfrontován s údaji z KLA.

3 Na většině zkoumaného území (stř. a sz. část Čech a větší záp. část Moravy) je rozšířeno pojmenování *vemeno*, shodné se spisovným jazykem. Jen jv. Čechy a zč. okraje zachovávají původní starobylou formu *výmě*. Jinde jsou novější odvozené podoby, a to *vemano* na Plzeňsku a Sušicku, *vymeno* v svč. nář. s přesahem do jv. části střč. nář., dále v oddělených areálech na Opavsku a ve vm. nář. Podoba *výmeno* byla zapsána v malých oblastech na Jičínsku, na vých. okraji svč. nář. a v náchodském úseku.

4 **vemano** jen nář. — Z *vemeno* v důsledku zč. změny *e* > *a*.
vemeno Jg, SSJČ, SSJ — Z *vymeno* (viz tam) utvořeno analogicky podle slov *semeno*, *temeno*.
výmě stč., Jg též *vejmě*, *vajmě*, Kt též *vémě*, SSJČ zast. též *vémě* kniž., SSJ zast. *vemä*, pol. *wymię*, hluž. *wumjo* — Z psl. **vymę*.
vymeno Jg mor., SSJČ zast. a nář. — Z *výmě* vlivem ostatních pádů a přechodem k o-kmenům.
výmeno SSJČ zast. a nář. — Podoba s nezkráceným kořenným vokálem (k pův. *výmě*), viz vymeno.

5 vimeno Ju 1–2, 4, Ru 4–5 — vemeno Ju 3, 5, 6, Ru 1–3 — vymeno Ju 7 — wimeno Po 1

6 ASJ III 256, IV 125; OLA 211

Vj

177 struk (802) — *mapa s. 405*

1 M cecek — cicek — cucek
cecík
cák
struk (cruk 306)
štrich (strich 159) — střich — střik

2 Sledovaly se nář. ekvivalenty spis. výrazu *struk*, tj. protaženého orgánu s vývodem mléčných žláz u samic savců chovaných jako hospodářská zvířata. Vedle rozdílů lexikálních byly zaznamenány též diference slovotvorné (*cecek* × *cecík* × *cák*) a hláskové (*cecek* × *cicek* × *cucek*, *štrych* × *střich* × *střik*).

Zaznamenaná pojmenování vytvářejí dvě výrazné skupiny. První skupinu představují zvukomalebná slova domácího původu s různě hláskově se obměňujícím základem (*cec-*/*cic-*/*cuc-*), jež nepovažujeme za samostatné lexémy, druhou tvoří výrazy *štrych*, *střich*, *střik*, *struk*, adaptované z něm. *Strich*.

Ve městech výzkum prováděn nebyl.

3 Základní protiklad představují jednak pojmenování se základem *cec-*/*cic-*/*cuc-* (na většině území Čech a na záp. Moravě), jednak hláskové obměny přejatého slova *štrych* (ve vých. Čechách a na ostatním území Moravy).

Nejrozšířenějším výrazem v Čechách je *cecek*. V zč. okrajovém úseku se vyděluje podoba *cucek* a na Strakonicku a Prachaticku slovotvorná varianta *cecík*. Forma *cák* tvoří dva areály: větší na Novoměstsku, Boskovicku a záp. Brněnsku, menší na jz. Moravě. Ostravický úsek slez. nář. a přechodná nář. čes.-pol. se vydělují slovem *cicek*.

Výraz *struk*, přejatý ze spisovného jazyka, nevytváří homogenní oblast, je roztroušeně (převážně v dubletě) zaznamenán na celém území Čech.

Pojmenování *štrych* je doloženo z vých. části svč. nář., tvoří též areál ve středním pásu vm. nář. s přesahem na Židlochovicko. Podoba *střich* je rozšířena v sev. a vých. části střm. nář., na záp. Valašsku a v záp. polovině slez. nář., slovo *střik* zabírá větší území na střední Moravě.

4 **cák** jen nář.; Kt, SSJČ nář. — Podle Mch z *cecák* haplologií (zde patrně odpojením počáteční slabiky).
cecek stč., Jg dem. k *cec*, SSJČ ob., SSJ *cecok* — K *cecati* ‚sáti'.
cecík stč., Jg dem. k *cec*, SSJČ ob., SSJ nář. — Od *cecek*, viz tam.
cicek jen nář.; Jg dem. k *cic*, Kt, SSJČ nář. *cic* ‚struk', SSJ *cicík*, *cicok*, pol. *cycek*, hluž. *cyck* — K *cicati* v návaznosti na pol. a sloven. území.
cucek v sled. významu jen nář. — K *cucati*.
struk Jg, SSJČ, SSJ — Ze *štrych* (viz tam) lidovou etymologií přikloněno k podobně znějícímu českému slovu (*struk* ‚lusk').
střich jen nář.; Kt — Adaptací něm. přejatého slova (*Strich*).
střik v sled. významu jen nář.; Kt, Bš, SSJČ nář., pol. *strzyk* — Hlásková obměna slova *štrych* (viz tam), příklonem ke *stříkat*.
štrych v sled. významu jen nář.; Kt, Bš, SSJČ nář. — Přejato z něm.

dížka
dojačka
dojička
dojka
doják
hrotek
plecháč
plechovec
plechák
bezkrýtka
bábovka
geleta
DÍŽKA
DOJAČKA
DOJEČKA
PLECHÁČ
HROTEK
ŠKOPEC
0
50km

5 cecek Po 1, Ju 1–5, Ru 1, 2 — cicík Ju 7 — střik Ju 4 — štrich Po 1, Ru 1 — střich Ju 7 — cic Ju 5

6 SSA 2.58 (pl.)

Vj

178 nádoba na dojení mléka (761) — *mapa s. 407*

1 M ďíška (ďi- 301, 305, 307, podíška 447)
dojačka
doječka (též 447)
dojička 103, 237, 431
dojka 137
doják (dojáček 657)
hrotek (dojny h. 807, 808, 830, hrotyk 818)
plecháč
plechák 457
plechovec
beskrejtka 454, 455 (ves- 450)
bábofka 456, 457
geleta 749, 750
škop'ec 833–836
S ciment 508, ajmeryk 818
N plecák na dojeňi 106, (hliňení) hrnec 452, 461, plechofka 457, latuška (hliňená) 640

2 Byla zjišťována nář. pojmenování pro nádobu na dojení mléka (spisovně *dížka*, *dojačka*, *doják*). Dříve se tyto nádoby zhotovovaly ze dřeva, později se vyráběly z pocínovaného plechu. Výjimečně se někde k témuž účelu užívalo i nádob hliněných, v době výzkumu se však jednalo už převážně o nádoby plechové. Na většině zkoumaného území se uvedené typy dížek nerozlišují speciálními termíny. Jediné pojmenování (příp. dvojice pojmenování) slouží k označení jakékoliv dížky (bez ohledu na materiál, z něhož je vyroben, nebo na tvar – např. kulaté, oválné, s uchy, bezuché). Pouze u nejstarších informátorů byly ojediněle zachyceny dvojice výrazů s tímto významovým rozlišením: *bezkrýtka* (hliněná nádoba) × *plecháč* (plechová nádoba); *dížka* (dřevěná) × *dojačka* (plechová); *plecháč* (plechová) × *hrotek* (dřevěná). Výraz *geleta* označuje pouze dížku na ovčí mléko.

Věrohodnost všech mapovaných výrazů byla prověřena srovnáním s KLA. Neterminologická, většinou popisná pojmenování, jež nebyla doložena v KLA, zůstala nemapována.

Získaný nář. materiál se diferencuje zejména lexikálně a slovotvorně (např. *dojačka* × *doječka* × *dojička* × *dojka* × *doják*).

Ve městech nebyl výzkum prováděn.

3 Základní protiklad představují lexémy *dížka* × *dojačka* × *hrotek*. Pojmenování *dojačka* je typické pro svč. nář. a přilehlý okraj nář. střč., jeho slovotvorná varianta *doječka* tvoří menší areál na sz. Moravě. Výraz *dížka* je soustředěn především do oblasti dialektů střč. a jzč. Většina Moravy a Slezska se výrazně odlišuje pojmenováním *hrotek*. V sev. Čechách, odděleně v Čechách jihovýchodních a v přilehlém pásu čes.-mor. se vedle uvedených základních výrazů vyskytuje poměrně často název *plecháč*; ten se sporadicky objevuje i jinde, zejména ve slezských nář.

Ostatní nář. ekvivalenty tvoří buď mikroareály (*plechovec* – Novopacko, *bezkrýtka*, *bábovka* – Doudlebsko, *geleta* – Valašsko, *škopec* – Jablunkovsko), nebo se na zkoumaném území vyskytují rozptýleně.

4 U některých citovaných slovníků nelze vždy jednoznačně rozhodnout, zda výrazy v nich uvedené označují sledovaný předmět.

ajmeryk jen nář. — Adaptací z něm. (*Eimer* ‚džber').

bábovka v sled. významu jen nář. — Přenesením (Jg ‚pekáč na báby', tj. na velké koláče, SSJČ, SSJ ‚forma na pečení bábovky').

bezkrýtka jen nář. (Jg *bezkrejtka*, Kt též *bezkrejtka* ‚hrnec na mléko, ucháč, krajáč', SSJČ též *bezkrejtka* ‚krajáč, nekrytý hrnec') — Specifikací.

ciment v sled. významu jen nář. (Kt ‚plecháč, plechová nádoba', SSJČ zast. a nář. ‚plechová nádoba, zejména na pivo', Bš slov. ‚plecháč', Kl ‚cínová nádoba na nápoj') — Specifikací slova přejatého z něm.

dížka stč. *dieżka*, Jg, SSJČ, pol. *dzieżka* ‚bezuchý hrnek na mléko' (SSJ *dieżka*, dem. k *dieża* ‚větší dřevěná nádoba', hluž. *dźeża* ‚díže, pekařské necky', dluž. *źěžka* ‚malá díže') — Dem. k *díže*, *díž* f. ‚dřevěná nádoba na mísení a kynutí těsta', psl. **děža*. Deminutivní formy se už ve stč. užívalo ve významu ‚dojačka'.

dojačka Jg, SSJČ, Kl — Od *dojit*.

doják Jg, SSJČ — Od *dojit*.

doječka jen nář. — Od *dojit*.

dojička v sled. významu jen nář. — Viz doječka.

dojka jen nář.; Jg pol. — Od *dojit*.

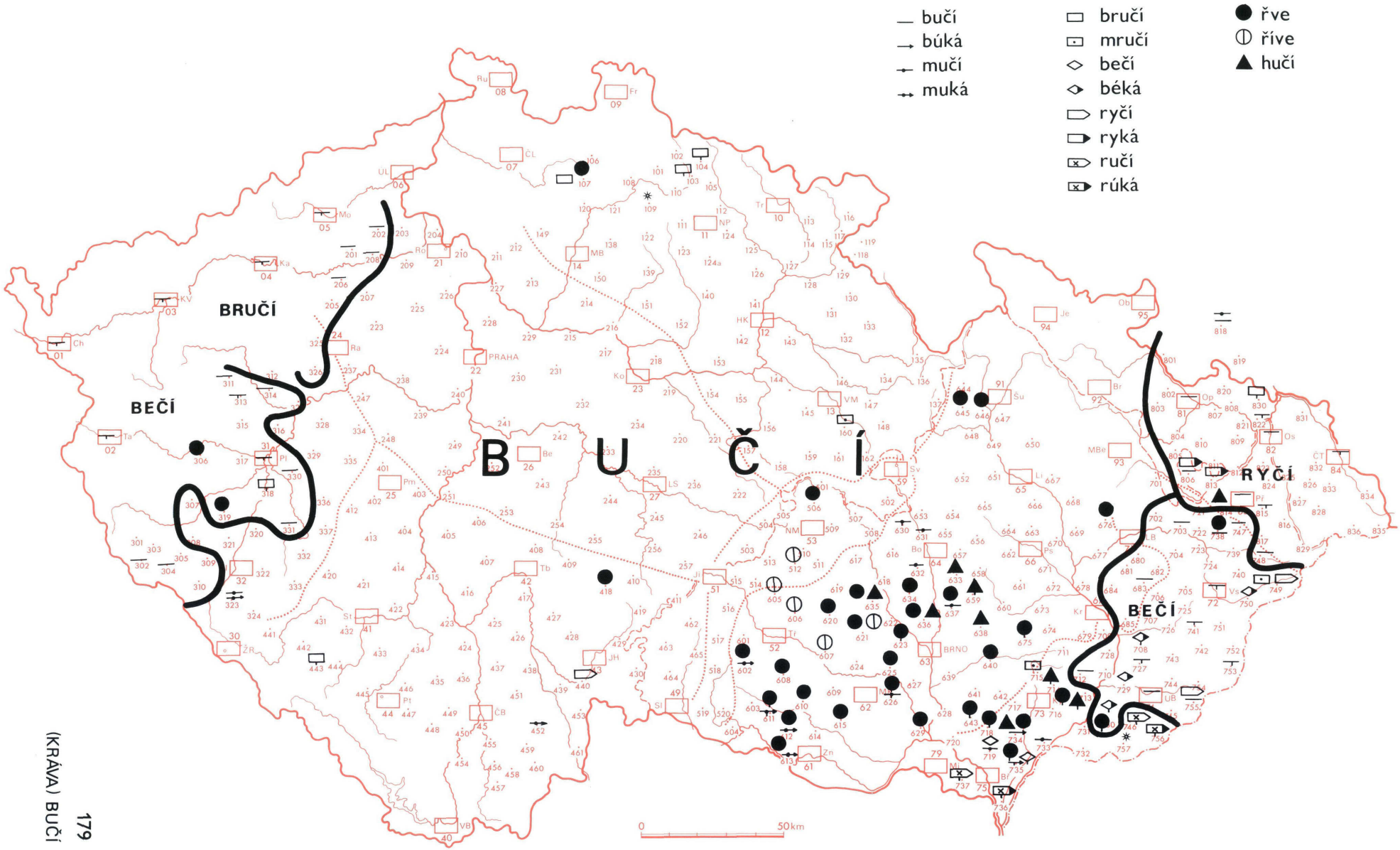
bučí
búká
mučí
muká
bručí
mručí
bečí
béká
ryčí
ryká
ručí
rúká
řve
říve
hučí
BRUČÍ
BEČÍ
B U Č Í
RYČÍ
BEČÍ
PRAHA
BRNO
0
50km

(KRÁVA) BUČÍ

geleta jen nář.; Kt ‚dřevěná dížka bez ucha na jedné straně vyšší‘, SSJČ nář. ‚dřevěná dížka na ovčí mléko‘, Bš val., SSJ ‚dřevěná nádoba na mléko, brynzu a jiné mléčné výrobky‘, Kl též *gelata* — Patrně z rumunštiny, slovo pastýřské kultury karpatské.

hrotek v sled. významu jen nář.; Jg též *hrot*, *hrota*, SSJČ nář., Kl též *hrotok* — Dem. z *hrot* mor. ‚škopek‘ (psl. **grotъ*).

plecháč v sled. významu jen nář. (Jg slc. ‚plechovka, plechová konev‘, SSJČ ‚plechový hrnec na nápoje a na pokrmy‘, SSJ hovor. ‚nádoba z plechu‘) — Univerbizací dvouslovného pojmenování typu *plechový hrnec*.

plechák jen nář. — Viz plecháč.

plechovec v sled. významu jen nář.; SSJČ nář. ‚plecháč‘ — Z adj. *plechový*, příp. univerbizací, viz plecháč.

škopec jen nář. (stč. *škop* ‚škopek, káď‘, Jg *škop* ‚dvouuchá nebo bezuchá nádoba ze dřeva, kbelík‘, SSJČ *škop* ‚káď‘, *škopek* ‚nižší kruhová nádoba, zpravidla se dvěma držadly nebo uchy‘, SSJ ‚menší dřevěná nádoba, obyčejně s dvěma uchy‘), Bš *škopíček* Uničovsko, pol. *skopek* — Od *škop* ‚káď‘ (už stč.) specifikačním formantem.

5 ďíška Ju 3, 5, Ru 1–4 — dojačka Po 1, Ju 1–4, Ru 4 — hrotek Ju 6, 7, Ru 5 — geljata Ru 3

6 ASJ IV 274, AJŠ 311, AJPP 90, AJK 88:1a, SSA 2.89

Pl

179 (kráva) bučí (803) — *mapa s. 409*

1 M bučí — mučí
búká 734, 735 — muká (mouká 452)
bečí (bjačí 755)
béká 708, 729, 730, 750
bručí (brunči 830) — mručí 160 (mrčí 715, mrnčý 749)
ryčí (řičí 440) — ručí 737, 746
ryká 806, 813 — rúká 756 (řúká 736)
hučí
řve — říve
S hutá 109, rumágá 757
N mamře 816, 828, troubí 107, 502, 808

2 Sledovaly se nář. ekvivalenty slovesa *bučí* (o krávě) s významem ‚vydává táhlý temný zvuk znějící jako bú‘.

Při výzkumu se zaznamenávalo, zda mezi nář. výrazy nejsou sémantické rozdíly: a) kráva bučí, b) kráva bučí hlady, po teleti. Získaný materiál však takové rozdíly neprokázal. Některé názvy se zvláště na Moravě vyskytují v dubletě (*bučí*, *řve*), mluvčí je však volně zaměňují, proto jsme na eventuální původní významový rozdíl při mapování nebrali zřetel. Výrazy *mamře* a *troubí* jsme nemapovali, protože mají zvláště silné expresivní zabarvení a označují specifický zvuk, který kráva vydává.

Kromě rozdílů lexikálních a hláskoslovných (např. *bučí* × *mučí*) se objevila též diference slovotvorná (typ *bučí* × *búká*), ta původně znamenala i odlišnost významovou: původní staročeské ě-kmeny vyjadřovaly zvuk nerozčleněný (*bečí*, *bučí*, *mučí*, *ryčí*), a-kmeny označovaly pak děj přirozeně či jinak rozčleněný (*béká*, *búká*, *muká*, *ryká*; podrobněji o tomto problému viz D. Šlosar, Slovotvorný vývoj českého slovesa, 1981, s. 47).

Materiál byl doplněn údaji z KLA.

3 V celých Čechách (s výjimkou záp. okrajů) a na Moravě kromě vm. nář. je rozšířeno většinové pojmenování *bučí*. To je shodné se spisovným jazykem a proniká dále do oblastí s jiným lexémem; bylo zaznamenáno též ve všech městech.

V záp. Čechách se vyskytují slova *bečí* (na Chodsku, Plzeňsku a Manětínsku) a *bručí* (na samém okraji kolem Rakovníka a Loun), posledně jmenovaný ekvivalent byl zachycen též v Podkrkonoší.

Zejména pro již. polovinu střm. a vm. nář. je charakteristický výskyt forem *řve* a *říve* převážně v dubletě s lexémem *bučí*. Mezi Boskovicemi a Brnem (ale i na Kyjovsku) bylo zaznamenáno sloveso *hučí*. Zejména na Boskovicku se objevuje výraz *mučí*, varianta *muká* je rozptýlena při jz. okraji střm. nář.

Oblast slezských nář. se vyděluje tvarem *ryčí*, větší sev. část vm. nář. (Valašsko s přesahem ke Kroměříži a sev. Slovácko) se odlišuje výrazem *bečí*, varianta *béká* byla zaznamenána sz. od Uherského Brodu. Na Slovácku byly rozptýleně zachyceny též podoby *ručí* a *rúká*.

4 Všechna doložená slovesa jsou onomatopoického původu. Některá se vztahovala primárně k bučení krávy, jiná byla přenesena dodatečně (např. *bručet*, *mručet*, *bečet*, *bručet* – pův. ve vztahu k medvědovi, ovci, k silnému, temnému zvuku vůbec – nebo *řvát* ‚vydávat silný hlas‘). U rozdílů typu *bukati* × *bučeti* jde o různé konektémy mezi citoslovcem a kmenotvornou příponou.

žuje
přežvykuje
přežvychuje
přežívá
žvýká
žvýchá
žváchá
žvýče
žvýše
ŽVÝKÁ
PŘEŽÍVÁ
PŘEŽVYKUJE
přežvychuje
žvýchá
PŘEŽÍVÁ
přežouvá
RUMEGÁ
žváchá
přežvachuje
0
50km

bečí v sled. významu jen nář. (Jg *bečeti*, SSJČ *bečet*, Kl *blečať*, pol. *beczeć*, hluž. *bečeć*, u všech ‚vydávat zvuk znějící jako *bé* (o ovci nebo o koze)‘)

béká jen nář.; stč. *bekati* (Jg *blekati*, *bekati* ‚o teleti nebo o ovci‘, Bš *srnec beká*, SSJČ *bekati*, Kl *blekať*, hluž. *běkać*, *bjakać*, u všech ‚bečet‘, pol. *bekać* ‚bečet (o beranech)‘)

bručí v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ, SSJ *bručať*, hluž. *bručeć*, u všech ‚vydávat bručivý zvuk (o medvědu, čmelákovi)‘) — Podle Mch z *mručeti* (srov. mručí) záměnou retnic.

bučí Jg *byčí*, SSJČ, SSJ *bučať*, pol. *buczeć*, hluž. *bučeć*

búká v sled. významu jen nář.; stč. *búkati*, *býkati*, SSJ *búkať* expr. (Jg i SSJČ *buká*, u obou ‚vydávat krátké temné zvuky (např. o sově)‘)

hučí v sled. významu jen nář. (Jg ‚o některých zvířatech a ptácích‘, SSJČ, SSJ *hučať*, pol. *huczeć*, u všech ‚vydávat silný temný zvuk‘)

hutá jen nář. (Jg, Bš *hútá*, SSJČ též *hútá*, hluž. *hutać*, u všech ‚troubit na roh‘)

mručí v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚vydává temný táhlý zvuk (o zvířatech)‘)

mučí Jg, Bš, SSJČ říd., SSJ *mučať*, pol. *muczeć*, hluž. *mučeć* — Z *bučeti* (srov. bučí) záměnou retnic, nelze vyloučit též základ jako v něm.

muká v sled. významu jen nář.; Jg, SSJ *múkať*, hluž. *mukać* — Z *búkati* (srov. búká) záměnou retnic, viz *mučí*.

ručí jen nář.; Bš *ručať*, SSJ *ručať*, hluž. *ručeć* (Kl, SSJČ nář. *ručat*, u obou ‚ryčet, řvát‘)

rúká jen nář.; SSJ *rúkať* expr. zříd., ‚bučet‘ — Hlásková obměna slovesa *rykat* (srov. ryká).

rumágá jen nář.; Bš *rumázgať* ‚hřmotit‘, *krávy rumázgajú, voděnky nemajú* (Jg *rumáceti* „rum, pokřik, povyk dělati“, SSJ *rumázgať*, *rumádzgať*, *rumácať* ‚(o člověku) hlasitě, usedavě plakat‘) — Slovo pastýřské karpatské kultury (rum. *rumega* ‚přežvykovat‘).

ryčí v sled. významu jen nář.; Jg, Bš laš., SSJ expr. *ryčať*, pol. *ryczeć* (SSJČ ‚vydávat, působit pronikavý řev, řvát‘)

ryká jen nář. (Bš *rýká* ‚ryčet s přestávkami‘, pol. *rykać*, hluž. *rykać*, u obou ‚řvát o dobytku, bučet‘)

říve jen nář. (SSJČ nář. *řívat*, SSJ *revať*, u obou ‚řvát‘) — Ke *řváti*, srov. řve (původní hlásková podoba navazující na stč. *řeve* i *řieve*, *řúti*).

řve v sled. významu jen nář. (stč., Jg, Bš, pol. *rzwieć*, hluž. *ruć*, *ruwać*, u všech ‚vydávat silný hlas‘)

5 řve Ju 2, 6 — bučí Po 1, Ju 1, 3–5, Ru 1, 2, 4, 5 — búči Ju 2 — bručí Ru 3 — bečí Ju 7, Ru 5

6 ASJ IV 112 (inf.)

Vj

180 (kráva) přežvykuje (804) — *mapa s. 411*

1 M žuje 725, 831–833
přežívá — přežouvá (též 834)
žvýká — žvýchá — žváchá
žvejče 117–119 — žvéše 625, 626, 633–635
přežvykuje — přežvychuje (přežvéchává 681) — přežvachuje (též 737)
rum’ego

2 Nář. ekvivalenty slovesa *přežvykuje* (o krávě), tj. znovu žvýká potravu předtím nashromážděnou v bachoru, se diferencují především slovotvorně (*žuje* × *přežívá* × *žvýká* × *přežvykuje*), morfologicky (*žvýká* × *žvýče*) a hláskoslovně (např. *žvýká* × *žvýchá* × *žváchá*; *přežívá* × *přežouvá*). Lexikální rozdíl je u této položky jen okrajový.

3 Základní rozdíl se projevuje v rovině slovotvorné; dichotomii slovesných podob *žvýká* a *přežvykuje* s hláskovými variantami doplňují formy *přežívá* (v okrajových úsecích Čech) a *přežouvá* (ve Slezsku, na Valašsku a v nář. kopaničářských).

Prostá forma *žvýká* se vyskytuje s výjimkou sv., záp. a jz. okraje v celých Čechách a na malém jz. úseku Moravy; v sev. části čm. nář., na záp. a již. Moravě na ni navazuje hlásková podoba *žvýchá* a na Břeclavsku a Kyjovsku varianta *žváchá*. Na Náchodsku a Kladsku byla zaznamenána forma *žvýče* a v oblasti sev. a záp. od Brna podoba *žvýše*.

Předponové sloveso *přežvykuje* se vyskytuje v převážné části svč. nář. s přesahem na Zábřežsko a jako dubletní bylo nesouvisle zapsáno téměř v celých Čechách; v pruhu táhnoucím se od Hlinska přes stř. a vých. Moravu až ke Kyjovu a Lipníku na ně navazuje hlásková varianta *přežvychuje* a ve středním úseku vm. nář. další hlásková podoba *přežvachuje*.

Neodvozená forma *žuje* byla zachycena ojediněle zvl. na Těšínsku.

Jablunkovsko se odlišuje lexémem *rumegá*.

Ve městech nebyla položka zkoumána.

4 S výjimkou slovesa *rumegá* souvisí všechny zaznamenané tvary se stč. slovesem *žuju*, *žváti* (i s nářečním tvarem *žúť*), psl. **žu-jǫ*, *žьv-ati*. Hláskovými obměnami přítomného nebo infinitivního kmene (*žu-* nebo *žva-*, *žvý-*) i přípon a jejich vzájemnou kombinací vznikají čet-

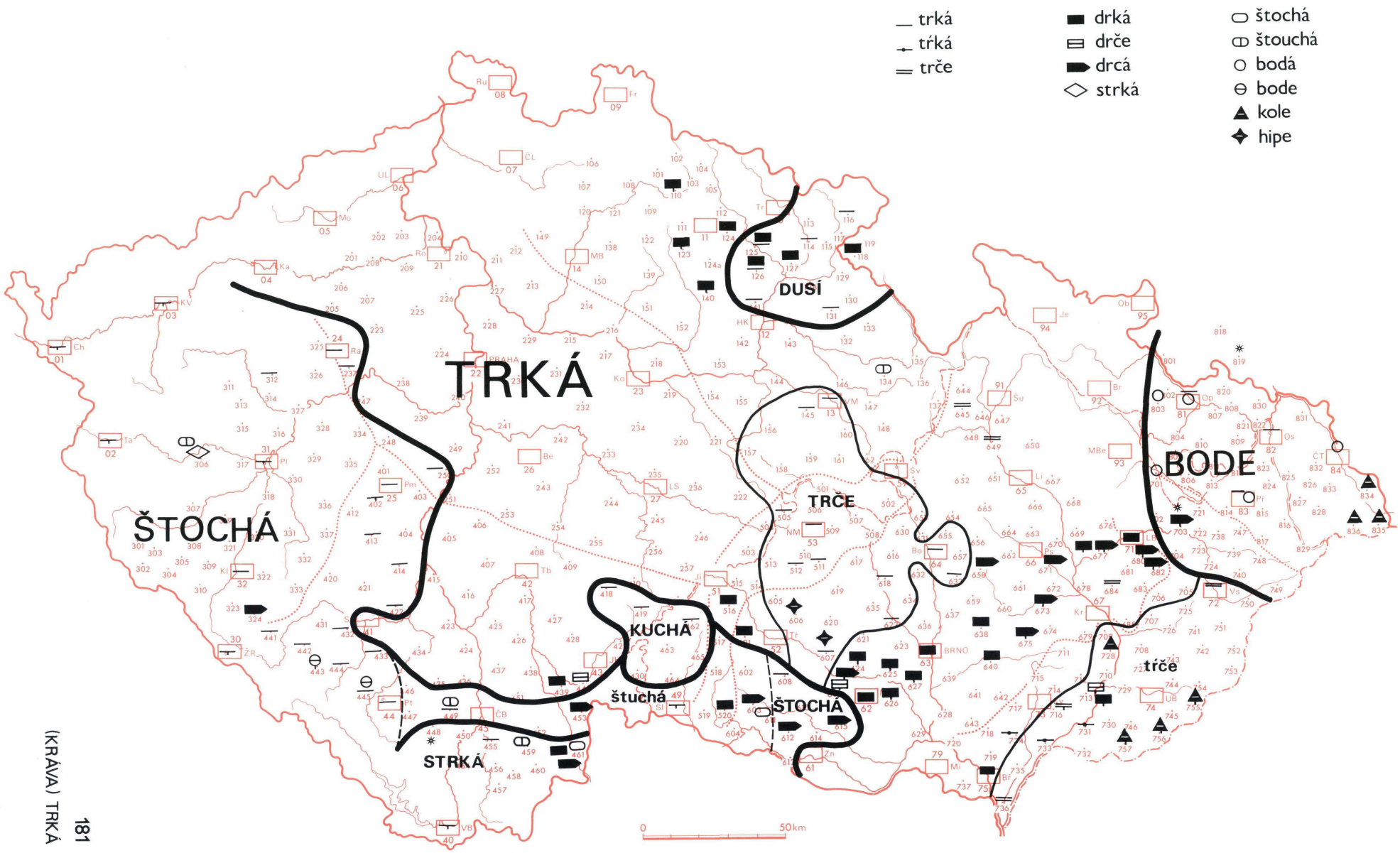
trká
tŕká
trče
drká
drče
drcá
strká
štochá
štouchá
bodá
bode
kole
hipe
TRKÁ
DUSÍ
ŠTOCHÁ
TRČE
BODE
KUCHÁ
štuchá
ŠTOCHÁ
STRKÁ
tŕče
0
50km

né hláskoslovné varianty; k nim řadíme i podoby s *-ch-* (*-chati, -chovati*) a pozdější s *-k-* (*-kati, -kovati*), jež nesly původně expresivní význam.

přežívá jen nář.; stč. *přěžívati*, Kt *přežívati*, SSJČ *přežívat* nář. — Viz *přežouvá*, podoba s provedenou přehláskou *ú* > *í*.

přežouvá jen nář.; stč. *přěžúvati*, Kt *přežúvá* na Ostravsku, SSJČ *přežúvat* nář., Bš *přežúvat*, SSJ *prežúvať*, pol. *przeżuwać* — K nář. infinitivu *žúti*.

přežvachuje jen nář.; Kt *přežvachovati* Mor., též *přežváchati* na Slov.

přežvychuje jen nář.

přežvykuje Kt *přežvýkati*, SSJ *prežviakovať*

rumegá jen nář.; Kt *rumigati* val., Bš *rumigať* (o ovcích), též *kumigať* (o krávě), Kt (Bš) *rumigat* (o krávě) (SSJ *rumigať* nář., *rumádzgať*, *rumázgať*, *rumácať*, vše expr. ‚hlasitě jíst, hryzat, křupat‘) — Slovo pastýřské kultury karpatské (z rumunštiny).

žuje jen nář.; stč. k inf. *žváti* i *žúti*, Jg k inf. *žuti*, též *žije* k inf. *žíti* slc., též *žve* k inf. *žváti*, vše ‚žvýkat‘, Kt *žuje* k inf. *žuti*, *žúti*, vše na Ostravsku a Slov., též *žije* k inf. *žíti*, též *žuje* k inf. *žouti* na Slov., též *žúchati* (hlavně o starých lidech), též *žuvati* na Ostravsku a Slov., vše ‚žvýkat‘, SSJČ *žve*, k inf. *žváti* zast., SSJ *žuje* k inf. *žuť* i *žuvať* ‚žvýkat‘, pol. *żuć* ‚žvýkat‘, hluž. *žuwać*, *žwać* – Psl. **žujǫ*, *žьvati*.

žváchá jen nář.; Jg *žváchá* slc. ‚žvýká‘, Bš *žváchat* ‚žvýkat, hlavně o lidech starých, bezzubých‘, též *žvančit* ‚žvýkat‘ „krava mi šatku požvančila“ laš., SSJ *žviachať* nář. ‚žvýkat‘, Kl *žvachať*, *žviechať*, obojí ‚žvýkat‘

žvýče jen nář. — Inf. *žvýkat*, zařazením k 1. slovesné třídě.

žvýchá jen nář.; Kt *žvýchati* ‚žvýkat‘ Mor., Bš *žvýchat*, *žvéchat*, *žvíchat* ‚žvýkat‘ — Inf. *žvýchat*, zařazením k 5. slovesné třídě.

žvýká Jg též *žvejká*, SSJČ zeměd. *žvýkat*, též ob. *žvejkat*, SSJ *žviakať* ‚žvýkat‘, Kl *žvakovať*, *žviakať*, *žviekať*, vše ‚žvýkat‘ — Psl. **žьvati*, samohláska *y* nejasného původu.

žvýše jen nář. — Inf. *žvýchat*, zařazením k 1. slovesné třídě.

5 přežívá Ju 1, 2 — přeživá Ju 2 — přežúvá Ju 7 — žvejká Ju 2, 3, Ru 1–3 — žvéchá Ju 6 — přežwikuje Po 1 — přežvikuje Ju 1–5, Ru 1, 2, 4 — přežvichuje Ju 6 — přežvachuje Ju 6 — rumika Ru 1

6 MAGP 428, AJPP 184, AJK 109, OLA 196, ALE 317

Ši

181 (kráva) trká (805) — *mapa s. 413*

1 M trká — tŕká 731, 733, 734
trče – tŕče
drká (dŕká 713)
drče (dŕče 713)
drcá
strká
dusí (-i 126, 128,130)
štochá (šťochá 306, 431) — štuchá — štouchá 134, 306, 449, 459
kuchá
bodá
bode (bodze 833)
kole
hipe 606, 607
S ždáře 703, žga 819, pufá 448

2 Nář. ekvivalenty slovesa *trká* (o krávě), tj. ‚vráží do někoho nebo něčeho úderem rohů‘, se diferencují lexikálně, morfologicky a hláskoslovně (např. *štochá* × *štuchá* × *štouchá*; *trká* × *tŕká*). Morfologické diference jsou dány rozdílným nář. řazením sloves k 5. slovesné třídě (charakteristické zejména pro západní část zkoumaného území) nebo k 1. slovesné třídě (zejména na východě): např. *trká* × *trče*, *drká* × *drče*. K uvedenému jevu viz IV-296–309.

Diferenci *strká* × *trká* × *drká* × *drcá* řešíme na úrovni lexikální, přestože etymologicky spolu dané výrazy zřejmě souvisejí. Podobu *štochá* na Znojemsku chápeme vzhledem k výskytu téže podoby v záp. Čechách, vzhledem k blízkosti něm. osídlení (srov. něm. *stochen*) a vzhledem k zeměpisnému rozšíření výrazu *štuchá* jako samostatnou hláskovou variantu (nikoli jako výsledek pravidelné hláskové změny *u* > *o*). SSJČ uvádí v námi sledovaném významu jen sloveso *trká*.

Nářeční materiál byl konfrontován s údaji v KLA.

3 V podstatě pro celé zkoumané území je charakteristická bohatá lexikální diferenciace.

Největšího rozšíření dosahuje lexém *trká* a jeho varianty. Vyskytuje se na značné části Čech (kromě okrajů) a Moravy (s výjimkou malého jz. úseku a sev. Valašska); morfologická forma *trče* vytváří areál mezi Vysokým Mýtem, Novým Městem na Moravě, Boskovicemi a Třebíčí, zapsána byla i na Zábřežsku a ojediněle i jinde na Moravě, hlásková varianta *tŕče* zabírá úsek vm. nář. od Vsetína po Břeclav (kromě záp. okrajů).

Druhým nejrozšířenějším lexémem je výraz *štochá*: je charakteristický pro záp. část jzč. nář. až po linii

pazneht
pahnost
pazour
špár
špára
rať f.
ratě
ratík
kopyto
klípě
pařát
paprč
čpár
ŠPÁREK
ŠPÁR
PAZNEHT
ŠPÁRA
PAZOUR
RAŤ f.
RATICE
čpár
špár
špár
0
50km

Příbram–Strakonice–Prachatice a odděleně vytváří mikroareál na Znojemsku. V úzkém pruhu od Prachatic po Znojmo byla zapsána hlásková varianta *štuchá*.

Poměrně velkou oblast zaujímá výraz *bode*. Je typický pro Slezsko a přilehlý úsek sev. Valašska; ojediněle je doložen také z oblasti záp. od Prachatic. Při záp. okraji areálu výrazu *bode* byla řídce zachycena morfologická varianta *bodá*.

Ostatní výrazy vytvářejí menší areály: pro doudlebský úsek je charakteristický ekvivalent *strká*, sev. od Slavonic se nachází mikroareál výrazu *kuchá*, v sv. Čechách (na širším Náchodsku) byl zapsán výraz *dusí*. V nesouvislém pásu táhnoucím se zhruba od již. Jindřichohradecka po Lipník nad Bečvou byly většinou dubletně zaznamenány výrazy *drcá* a *drká*; druhý z nich je doložen také ze sv. Čech (mezi Trutnovem, Novou Pakou a Hradcem Králové). Dva oddělené mikroareály vytváří při hranici se Slovenskem výraz *kole*: jeden na Jablunkovsku, druhý v nář. kopaničářských. Z vých. Třebíčska je doložen ekvivalent *hipe*.

Situace ve městech se shoduje s nář. okolím, do českých a mor. měst navíc do areálů s jiným označením proniká výraz *trká*, do měst ve Slezsku zase morfologická varianta *bodá*.

4 Většina zapsaných sloves vznikla specifikací obecnějšího významu ‚píchat' nebo ‚vrážet'.

bodá v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ, SSJ, u všech ‚zasahuje ostrým a špičatým předmětem, píchá', stč. *bodenie* ‚bodání, píchání') — Náležitá forma k novějšímu infinitivu *bodat*, stč. *bodu, bósti*.

bode jen nář.; Jg, Kt slez., Bš *bodze* laš., pol. *bóść*, hluž. *bosć* — Zachování náležité formy k stč. infinitivu *bósti*.

drcá v sled. významu jen nář.; Kt *drcati*, Bš *dŕcat* slov., val. (Jg, SSJČ ob., Bš *drcnút* slov., val., SSJ *drcnúť* expr., u všech ‚vrážet/vrazit, strkat/strčit') — Varianta od *drkati*.

drče jen nář. (Bš ‚něčím strká, např. stolem' horň.) — Inf. *drkat*, zařazením k 1. slovesné třídě.

drká v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ expr., SSJ *drgať* – u všech ‚vráží, strká') — Zřejmě z psl. **dŕkati* ‚postrkovat, vrážet do někoho' zařazením k 5. slovesné třídě.

dusí v sled. významu jen nář.; Kt *dusit se* ‚trkat se rohy' — Mch spojuje s *dusat* ‚dupat', což je s-ové intenzivum k *dupat*; může však být z psl. **dusiti*/*dušiti* ‚tisknout, dusit'.

hipe jen nář. – Nář. *hipat* ‚strkat' zařazením k 1. slovní třídě.

kole v sled. významu jen nář.; Jg, SSJČ nář., Bš *koľe* horň., SSJ — Zachování náležité formy slovesa *kláti* ‚píchat, bodat'.

kuchá v sled. významu jen nář.; Bš *kuchat se* ‚trkat se (o dobytku)' záp. Mor. — Forma slovesa *k(o)uchat* ‚trkat', to je etymologicky totožné s *kuchat* ‚otvírat zabitá zvířata'.

pufá jen nář. — Přejato a adaptováno z něm. (*puffen* ‚strkat, žduchat').

strká v sled. významu jen nář.; (stč. hluž. *storkać* ‚strkat', Jg ‚píchá', SSJČ, SSJ ‚vráží') — Z psl. **stъrkati*.

štochá jen nář. (SSJČ též *šťochat* ‚strkat, vrážet', obě nář.) — Přejato a adaptováno z něm. (*stochen*).

štouchá v sled. významu jen nář. (Kt *šťouchati, šťoukati* ‚strkat, píchat', SSJČ říd., též *šťouchat* ‚strkat, vrážet') — Patrně hlásková varianta k *štochá* (viz tam) vlivem slovesa *šťouchat*.

štuchá v sled. významu jen nář. (Kt též *šťuchat* ‚strkat, píchat', SSJČ též *šťuchat, žduchat* nář., *žďuchat* nář., vše ‚strkat, vrážet'), SSJ též *šťuchať* nář., obě hovor. expr. ‚vrážet, píchat') — Viz štochá.

trče jen nář.; Kt — Inf. *trkat*, zařazením k 1. slovesné třídě.

tŕče jen nář.; Bš val., slov. — Viz trče; podoba s dlouhým slabikotvorným *r*.

trká stč. *trkati*, Jg též 1. os. préz. *trgam* slc., Kt *trgati* na Slov., SSJČ, SSJ expr. říd., pol. *trykać* — Podle Mch neznělá varianta k *drkat*, Holub-Kopečný je chápou jako psl. variantu k *strkat* (viz tam). Inf. *trkat*, zařazením k 5. slovesné třídě.

tŕká jen nář. — Viz trká; hlásková podoba s dlouhým slabikotvorným *r* podmíněná zeměpisným sousedstvím formy *tŕče*.

žďáře jen nář. (Kt *žďárati, žďourati* ‚šťárat, píchat', SSJČ *žďárat* nář. ‚šťourat', Bš *ždárat, ždúrat, ždúřit* – ‚šťourat') — Forma nář. slovesa *ždurať* ‚šťouchat, drcat' slez., nejasné, pravděpodobně expresivum.

žgá jen nář. (Kt ‚píchá' na Mor. a ve Slezsku, Bš *žgárať, tvářit*, obě ‚bodat, šťárat') — Souvisí s nář. *žigat* ‚píchat, bodat'.

5 trká Po 1, Ju 1–6, Ru 1, 4 — tŕká Ru 5 — tŕče Ju 7, Ru 5 — štochá Ju 7, Ru 2, 3

6 ASJ IV 114 (inf. klať), SSA 2.113 (inf.), OLA 206 (inf.), ALE 625

Ši

182 pazneht (800) — *mapa s. 415*

1 M paznecht — pahnost (pahnest 732)
pazour
spár — špár — čpár
špárek
špára
raťˇ f.
raťa (rac'a 822, rača 807)
raťica (račica 754)
raťik 815
pařát
kopito

poklízet
krmit
spravovat
KRMIT
UKLÍZET
SPRAVOVAT
POKLÍZET
POPRAVOVAT
SPRAVOVAT
POKLOUZAT
ODBÝVAT
0
50km

klípje 118, 331, 337, 412
paprč 719, 737 (paprk 731)

2 Zjišťovalo se nářeční označení rohovitého útvaru na povrchu prstu sudokopytníků. Byly zaznamenány četné diference lexikální, ze slovotvorných lze uvést např. *rať* × *ratice* × *ratík*, z morfologických *rať* × *raťa*, z hláskoslovných *spár* × *špár* × *čpár*, *pazneht* × *pahnost*.

Výrazy *pazneht* a *pazour* vycházejí patrně ze společného základu (Mch). V našem komentáři však řešíme tento vztah vzhledem k současné podobě na úrovni lexikální. Za lexikální rozdíl považujeme dnes rovněž vztah názvů *rať* a *pařát*, třebaže i ony vycházejí ze stejného kořene. Za pozoruhodný pokládáme zejména častý výskyt předpony *pa-* (*pazneht*, *pazour*, *pařát*).

Materiál byl ověřen údaji z KLA a případně jimi doplněn.

3 Z hlediska územního rozšíření je většinový výraz pazneht, jenž byl zapsán takřka v celých Čechách (s výjimkou sz. části svč. nář.); ve východní polovině zkoumaného území jeho výskyt směrem k východu klesá (nebyl zachycen ani na jz. Moravě, ani ve vm. a slez. nář.). Ze Vsetínska byla doložena podoba *pahnost*. Vých. polovinu jzč. nář. (s výběžkem na Benešovsko a Ledečsko) a přilehlou záp. Moravu charakterizuje označení *špár*, mezi Jindřichovým Hradcem a Jihlavou byla zapsána podoba *čpár*. S variantami tohoto lexému se dále setkáváme odděleně jednak v sz. části svč. nář. (v jižní části areálu byla zapsána podoba *spár*, v sev. části obměna *čpár* a na úzkém pruhu území mezi nimi pak forma *špárek*), jednak ve Slezsku na jz. Opavsku: zde ve variantě *špára*. Výrazy *čpár*, *špár* (*spár*) se vyskytují odděleně na okrajích jaz. území; lze proto usuzovat, že jsou starobylé. Rozsáhlé území pokrývá též pojmenování *pazour* – užívá se ho v sv. části stř. nář. a na Slovácku. Vyskytuje se dále na severním okraji vm. nář., ojediněle i jinde. Východní a severní úsek slez. nář. se vyděluje označením *rať*. Tento výraz se objevuje i na Holešovsku společně s formou *ratě*. Široké Vsetínsko pokrývá varianta *ratice*; zasahuje odtud úzkým pruhem území podél státní hranice až na Kopanice.

Další lexémy pokrývají menší území: Na zč. okraji je běžný ekvivalent *kopyto*, jehož se užívá v dubletě s výrazem *pazneht*. Za okrajové regionalismy lze považovat slova *klípě* (jz. Příbramsko) a *paprč* (Břeclavsko). Na Zábřežsku a v přilehlých svč. nář. byl rozptýleně zachycen výraz *pařát*.

4 **čpár** jen nář. — Nejasné. Podle Mch k *čapa* ‚noha‘, redukce v první slabice je asi následkem rozšíření na konci slova. Mch uvažuje o výchozím **čapo-parogъ* ‚(pa)roh na noze‘. Podle Holuba-Kopečného snad z původního **čь-parъ*, to k *párat* s expresivním prefixem.
klípě jen nář. — Přenesením (nář. ‚klepeto‘).
kopyto v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚rohovitý obal konce prstů některých savců‘) — Od *kopat* ojedinělým sufixem *-yto*.
pahnost jen nář.; Jg též *paznoht* (Bš ‚nehet‘ Haná) — Přesmykem z *paznoht*, viz pazneht.
paprč jen nář.; Jg *paprček* (SSJČ též *paprčka*, *paprča* nář. ‚pracka, tlapa‘) — Přenesením (*paprč* ‚noha‘).
pařát v sled. významu jen nář. (Jg ‚pazour‘, SSJČ ‚prsty na noze ptáků (hlavně dravců) opatřené drápy‘, zhruběle ‚lidská ruka‘) — Z *pa-rať*, expresivní předpona *pa-* a expresivní změkčení *r* > *ř*, viz rať.
pazneht v sled. významu jen nář.; stč. *paznohet*, *pazneh(e)t*, Jg též *paznohet*, SSJČ, hluž. *panocht* (Bš *paznoht* ‚nehet‘ Haná) — Nejasné. Mch předpokládá psl. **pa-snogъtь* (to k *nogъtь* ‚nehet‘), *s* zde pohyblivé. Holub-Kopečný a jiní vycházejí z psl. **paz-nogъtьt* s předponou *paz-* s významem pejorativním.
pazour v sled. významu jen nář.; Jg (stč. *pazúr* ‚pazour, dráp, pařát‘, SSJČ poněkud zast. a ob. ‚zvířecí prsty s drápy (zvláště šelem), pařát dravců‘, zhruběle ‚ruka, prst‘) — Nejasné. Podle Mch zhrubělý výraz místo *pazneht*, Holub-Kopečný připouštějí souvislost s *paže*, *pažiti*.
rať f. jen nář.; Kt „kopyto rozpoltěné u krav“, Bš val., laš. — Psl. **ratь* ‚tvrdý nárůstek na noze‘.
ratě jen nář. — Viz rať, přechodem k typu růže.
ratice jen nář.; Jg, Bš val., laš., SSJ *ratica*, pol. *racica* — K *rať*, viz tam.
ratík jen nář. — K *rať*, viz tam.
spár, špár Jg, SSJČ ob. říd. — Viz čpár.
špára jen nář. (SSJČ *špara* nář. hanl. ‚noha‘, též *spára* ‚článek prstu‘) — Viz čpár.
špárek jen nář. — Viz čpár.

5 paznecht Ru 1, 4 — pazour Ru 1 — špárek Ru 3 — raťica Ju 7 — pařát Po 1, Ju 4 — pařák Ju 4 — kopito Ju 5, 6, Ru 2–4 — pápek Ju 1–4

6 ASJ IV 110, AJŠ 494, AJPP 187, SSA 2.57, OLA 208, ALE 318

Kl

183 poklízet dobytek (752) — *mapa s. 417*

1 M poklízeť (poklézet 651, poklózet 679, poklózeť 684)
poklouzať (-dz- 801, 808, 818, 820, 822, 825, 827, 828, 831, -dź- 830)
uklízet
krmiť
spravovať (sprahovać 819, 820)

184

ŘEZANKA

185

ŘEZAČKA

popravovat (též 506, 735)
(v)odbývat

2 Otázka „poklízet dobytek“ zkoumala nejen příslušná nářeční pojmenování této činnosti, ale zároveň i jejich významové obměny. Bylo zjištěno, že zapsaná označení zahrnují obvykle veškeré úkony nutné k ošetření domácího zvířectva, tj. jak vyklízení hnoje z chléva, tak i krmení dobytka.

Kromě lexikálních diferencí (*poklízet*, *krmit*, *spravovat*, *odbývat*) byly zachyceny také odlišnosti v rovině slovotvorné (*poklízet* × *uklízet*, *spravovat* × *popravovat*). Mapován je rovněž protiklad *poklúzat* × *poklízet*, který při synchronním pohledu chápeme jako morfologický (pův. jde o hláskový rozdíl mezi podobou nepřehlasovanou a přehlasovanou, v jehož důsledku se slovesa zařadila k různým slovesným třídám).

3 Celé území se člení na několik poměrně výrazně ohraničených celků. Pro sev. polovinu Čech (nář. svč. a podstatnou část nář. stř.č.) je typický název *krmit*, jižně na něj navazuje označení *uklízet*, při okrajích se pak objevuje pojmenování *spravovat* (v záp. pruhu nář. zč. a v okraj. oblasti jč.). Další výskyt téhož slovesa byl zaznamenán na jz. Moravě (záp. od řeky Svitavy a na Novoměstsku); směrem na východ s ním sousedí oblast, kde je běžná odvozenina *popravovat* (na Boskovicku, Prostějovsku a vých. a již. Brněnsku). Na ostatním území Moravy se užívá slovesa *poklízet* (v centrální skupině stř. nářečí) a varianty *poklúzat* (na Slovácku, Valašsku a v převážné části nář. slezských). Pouze Těšínsko a Jablunkovsko se odlišují dialektismem *odbývat*.

Hranice jednotlivých areálů jsou ostré, jen výraz *krmit* se vyskytuje častěji mimo vlastní areál.

V městské mluvě se tato otázka nezjišťovala.

4 **krmit** stč. *krmiti* (též ‚pěstovat‘), Jg i SSJČ ‚krmit‘, SSJ *kŕmiť* (též ‚chovat‘), pol. *karmić* — Psl. **kъrmiti*.
odbývat SSJČ řid. — Od *odbýt*.
poklízet Jg, SSJČ (stč. *kliditi* ‚dát do pořádku‘) — Novější přehlasovaná podoba ke **kľuditi* ‚čistit, držet v pořádku‘.
poklouzat jen nář.; SSJ dok. *pokľudiť* nář. — Pův. nepřehlasovaná podoba výrazu *poklízet*, viz tam.
popravovat v sled. významu jen nář.; PSJČ nář. — Viz spravovat.
spravovat v sled. významu jen nář.; SSJČ nář. — K **praviti* ‚vést správným způsobem‘ (od *pravý*).
uklízet SSJČ dok. *uklidit* obl. — Viz poklízet.

5 poklúzat Ru 4 — poklúzať Ju 7 — uklízet Ju 5 — krmit Po 1, Ju 1, 3, Ru 4 — pokrmit Po 1 — spravovat Ru 1, 2 — popravovat Ju 6, Ru 5 — zapravovat Ru 1 — vodbejvat Ju 2

6 AJŠ 474, OLA 140

Bá

184 řezanka (756) — *mapa s. 419*

1 M řezanka (-ánka 120, 334, rezanka 304) — řezaňka (též 326, 505)
sečka
sekaňina — sekajina — sekajna
sekaňi (-aňy 818)

2 Byla zjišťována nář. pojmenování pro řezanku, tj. drobně řezanou píci, zvláště slámu. Získaný nář. materiál se diferencuje lexikálně, slovotvorně (např. *sečka* × *sekanina* × *sekání*) a hláskoslovně (např. *sekanina* × *sekajina* × *sekajna*).

V případě dublet *řezanka*/*sekajna*, *sečka*/*sekajna* považovali nář. mluvčí výrazy *řezanka* a *sečka* za mladší.

3 Základní protiklad představují pojmenování se základem *řez-*, rozšířená na západní polovině zkoumaného území, a pojmenování se základem *sek-*/*seč-*, soustředěná na polovině východní. Nář. ekvivalent *řezanka* se vyskytuje v oblasti českých nář. v užším smyslu a v nářečích českomoravských. Jeho hlásková varianta *řezaňka* tvoří areál na jz. Moravě.

Pro většinu Moravy a Slezska je typický výraz *sečka*, pro čes.-pol. pomezí a Jablunkovsko slovotvorná varianta *sekání*. Pojmenování *sekajna* tvoří areál v sv. Čechách a na přilehlé sz. a záp. Moravě; v širokém okolí Boskovic a ojediněle ve Slezsku byly zachyceny varianty *sekajina*, *sekanina*.

4 **řezanka** Jg, SSJČ, SSJ zeměd. *rezanka* — Od *řezat*.
řezaňka jen nář. — Hlásková varianta výrazu *řezanka*, viz tam.
sečka Jg mor. a slc., SSJČ obl., SSJ, pol. *sieczka* — Od nář. *séci*, *séct* ‚síci‘.

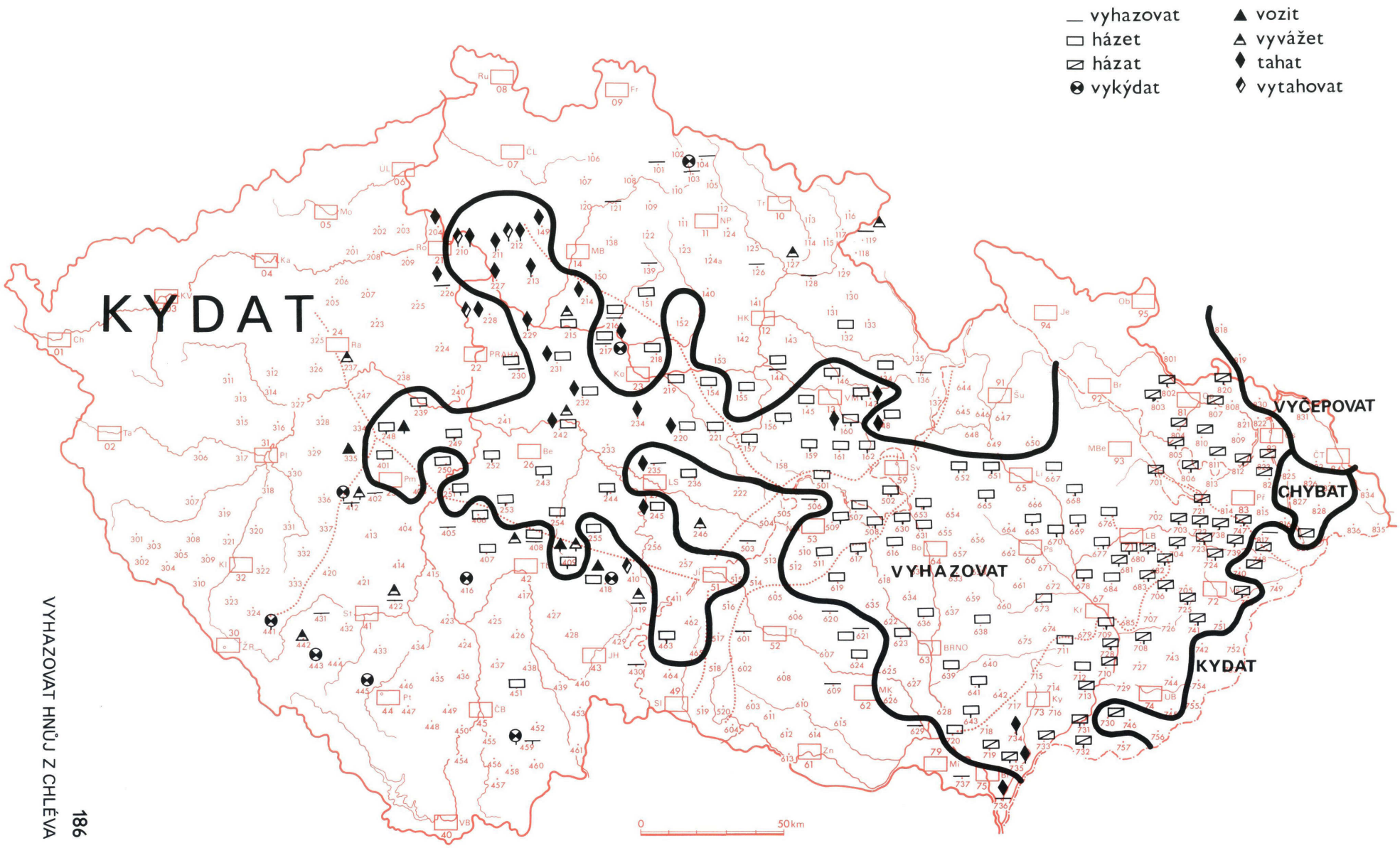

VYHAZOVAT HNŮJ Z CHLÉVA

sekajina jen nář. — Ze *sekanina*, disimilací *ň-n* > *j-n*.
sekajna jen nář.; Kt, SSJČ nář. — Ze *sekajina*, redukcí *-i-* mezi souhláskami.
sekání v sled. významu jen nář.; dluž. *sekane* (Kt ‚píce, hlavně řepa nadrobno nasekaná‘) — Od sekat, z dějového významu se vyvinul význam výsledku činnosti.
sekanina Jg, SSJČ obl. mor. — Od *sekaný*.

5 řezanka Ju 1–5, Ru 1–4 — sekajna Po 1, Ju 2, 4 — sečka Ju 5–7, Ru 5

6 AJŠ 129 (řezanka), SSA 1.56

Pl

185 řezačka (758) — *mapa s. 419*

1 M řezačka
řezanka (-unka 830)
sečkovice (též 830, -vjyca 701)
sečkarňa (též 816)
śekačka 818

N mašina, mašina na (sekaninu/sečku/řezanku/krmení/sekání), točicí/řezací/sekaninová/sečková mašina; zydmašyna 801

2 Byla zjišťována nář. pojmenování stroje na řezání píce, zvláště slámy (spis. *řezačka na píci*, obl. *sečkovice*). Zpočátku byly tyto stroje ruční, později bývaly na elektrický pohon. Názvy *mašina*, *mašina na řezanku*, *řezací mašina* apod. (viz oddíl N) nebyly mapovány, protože nejde o ustálený termín, ale o pojmenování popisné, navíc zpravidla sloužící k označení elektrické motorové řezačky novějšího typu. Tato pojmenování se vyskytovala vždy v dubletě s terminologickým pojmenováním řezačky typu staršího.

Vedle výrazného rozdílu lexikálního se v získaném nář. materiálu objevily též diference slovotvorné (např. *sečkovice* × *sečkárně* × *sekačka*).

3 Nejvýznamnější protiklad představují dva základní nář. ekvivalenty *řezačka* a *sečkovice*. Pojmenování *řezačka* je typické pro Čechy a záp. Moravu. Sporadicky a dubletně se objevuje dále na východ, zejména v širším okolí Prostějova a ve Slezsku. Slovotvorná varianta *řezanka* byla zachycena na Hlučínsku. Na většině Moravy a na velké přilehlé části Slezska převládá výraz *sečkovice*, na vých. okraji Slezska pak slovotvorná varianta *sečkárně*.

řezačka Kt, SSJČ zeměd., SSJ *ručná rezačka*, *rezačka slamy*, dluž. *rězak* — Od *řezat*, příp. univerbizací dvouslovného pojmenování typu *řezací mašina*.
řezanka v sled. významu jen nář.; Kt — Od *řezat*.
sečkárně jen nář.; pol. *sieczkarnia*, *sieczkarka* (Jg, SSJ *sečkáreň* — ‚místnost, kde se řeže sečka‘) — V návaznosti na polské jazykové území.
sečkovice SSJČ obl., SSJ *sečkovica* — Od *sečka* obl. ‚řezanka‘.
sekačka v sled. významu jen nář.; SSJ zeměd. (SSJČ ‚stroj na sekání‘) — Od *sekat*.

5 řezačka Po 1, Ju 1–4, Ru 1, 3, 4 — řezanka Ju 5 — sečkovica Ju 6, 7

6 —

Pl

186 vyhazovat hnůj z chléva (765) — *mapa s. 421*

1 M házet (háďet 463, 619)
házat (hádzať 740, 748, 750)
vyhazovat (vyhadzovat 736, 815, 816, vyhaďovat 465, 512, 515, 601, 609)
kydat (též 802, kídat 217, 418, 755, kejdat 103, 461, k’i- 834–836)
vikejdat (vikidávat 416)
vozit 248, 335, 409, 418
vivážet
tahat (táhat 212, 235, 734, 735)
vitahovat 210, 212, 228, 410
chybat (vychybovac’ 826)
vyčepovat (čepać 818)

N viklízeť 102, vinášet 419

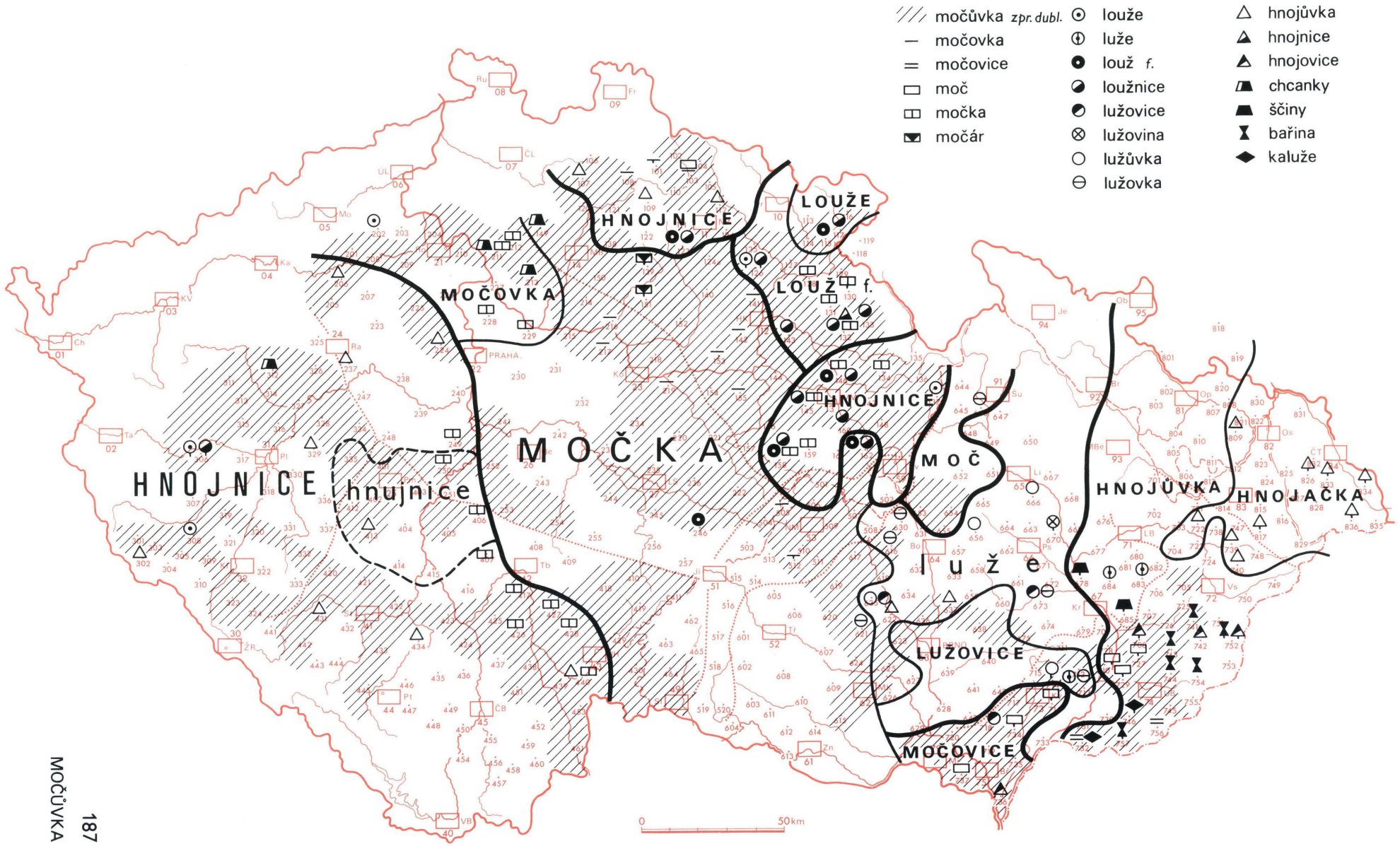
močůvka zpr. dubl.
močovka
močovice
moč
močka
močár
louže
luže
louž f.
loužnice
lužovice
lužovina
lužůvka
lužovka
hnojůvka
hnojnice
hnojovice
chcanky
ščiny
bařina
kaluže
HNOJNICE
MOČOVKA
LOUŽE
LOUŽ f.
HNOJNICE
MOČKA
hnujnice
HNOJNICE
MOČ
HNOJŮVKA
HNOJAČKA
l u ž e
LUŽOVICE
MOČOVICE
PRAHA
0
50km

2 Byly zjišťovány nář. ekvivalenty spisovného výrazu *kydat* ‚vyhazovat hnůj z chléva‘. Získaný nář. materiál se diferencuje lexikálně, slovotvorně (např. *kydat* × *vykýdat*) a morfologicky (např. *házet* × *házat*).

K větší diferenciaci nář. výrazů přispívá skutečnost, že je tato činnost prováděna různým způsobem: *vyhazovat, házet, kydat, chybat, vyčepovat* ‚vyhazovat hnůj z chléva vidlemi‘, *tahat,* ‚vyhrabávat hnůj z chléva zpravidla kopáčem‘, *vozit* ‚odvážet hnůj z chléva na kolečkách‘. Pojmenování označující novější a méně častý způsob provádění této činnosti (*táhat, vozit*) jsou mapována malými značkami.

Podoby s koncovou souhláskou slovního základu vyrovnanou podle odpovídajících dokonavých sloves (*hádět, vyhaďovat*) byly zachyceny jen ojediněle, a proto nejsou mapovány. Výrazněji se tato nář. změna projevila u sloves *rozhazovat* (*rozhaďovat*) apod., viz III-189 rozhazovat hnůj po poli.

3 Sloveso *kydat* se vyskytuje v rozsáhlém areálu, který zahrnuje Čechy (kromě jejich střední části, Vysokomýtska a Jihlavska) a na ně navazující sz. a jz. Moravu; odděleně se objevuje též v úzkém pruhu při hranici se Slovenskem. Varianta *vykýdat* byla zachycena porůznu v Čechách, především však v jzč. nářečích (často v dubletě se slovesem *kydat*).

Pojmenování *házet* a *vyhazovat* tvoří často dublety; jsou charakteristická pro střední část Čech, většinu Moravy a Slezska. Nepřehlasovaná podoba *házat* je častá ve vm. a slezských nářečích.

Nář. ekvivalent *tahat* (ojediněle též *vytahovat*) byl zaznamenán především v pruhu mezi Roudnicí nad Labem a Ledčí nad Sázavou, dále v okolí Litomyšle a odděleně ještě v mikroareálu na Břeclavsku. Porůznu v Čechách nacházíme též sloveso *vozit*, eventuálně jeho variantu *vyvážet*. Vých. okraj zkoumaného území pokrývají malé areály výrazů *vyčepovat* (Těšínsko, vých. Hlučínsko) a *chybat* (Frýdecko).

4 Většina nář. ekvivalentů má význam obecnější, a proto bývá doplňována mimo kontext bližším určením *hnůj z chléva*.

házat jen nář. (SSJ *hádzať* ‚vrhat‘) — Nář. obměna slovesa *házet* (viz tam) s neprovedenou přehláskou *'a > ě*.

házet stč. *házěti*, Jg, SSJČ, u všech v nespecifikovaném významu ‚vrhat‘ — Od *hodit*.

chybat jen nář.; Bš *chybať* ‚házet‘, *vychybuje hnuj* Frýdecko — Z psl. **chybati* s původním významem ‚pohybovat, házet‘.

kydat stč., Jg, SSJČ, SSJ expr. *kydať,* u všech obecně ‚metat, házet‘, Jg *kydat hnůj*, SSJČ, SSJ *kydať*, hluž. *kidać,* u všech též ‚kydat hnůj‘ — Z psl. **kydati* ‚házet, vrhat‘.

tahat Jg, SSJČ, SSJ *ťahať,* pol. *ciągać*, hluž. *ćahać,* u všech v nespecifikovaném významu ‚vléci‘ — Z psl. **tęgati*.

vozit stč., Jg, SSJČ, SSJ *voziť,* pol. *wozić*, hluž. *wozyć*, u všech v nespecifikovaném významu — Od *vézt*.

vyčepovat v sled. významu jen nář. — Od *vyčepat*, to od nář. *čepat* ‚házet‘, patrně v návaznosti na polské území.

vyhazovat Jg, SSJČ, SSJ *vyhadzovať,* u všech ‚házením odstranit‘ — Od *vyhodit*.

vykýdat jen nář.; stč. *vykydati* ‚vyházet, vyčistit‘, Jg *vykydat hnůj*, SSJČ, SSJ *vykydať,* u obou ‚vyházet, zpravidla hnůj‘; u všech slovesa dok. vidu — Od *vykydat*, s dloužením samohlásky v základu k vyjádření nedokonavého děje.

vytahovat Jg, SSJČ, SSJ *vyťahovať,* pol. *wyciągać*, u všech v nespecifikovaném významu — Od *vytáhnout*.

vyvážet Jg, SSJČ, u obou v nespecifikovaném významu, SSJČ též *vyvážet hnůj z chléva*, SSJ *vyvážať* — Od *vyvézt*.

5 házet Ju 1, 2, Ru 2, 4 — házat Ru 5 — vihazovat Ju 2, 3, Ru 1, 3 — vyhazovať Ju 7 — vihazuvat Ju 5, 6 — kidat Po 1, Ru 2

6 ASJ IV 143 (kydat)

Pl

187 močůvka (766) — *mapa s. 423*

1 M močúfka (močifka 306) — močofka
močovica
moč
močka
močár 139, 151
hnojúfka (hnojáfka 728, 819, hnojófka 755, hnojefka 801)
hnojačka (-očka 824–832, 835)
hnojňice — hnujňice (též 636, hnuňice 335, 404, hluňice 413, 415)
hnojovica 708, 736, 742, 752
louže — lúže (lúža 616, úža 731)
loužˇ
loužňice
lúžovica (lú- 643)
ložovina 670
lúžúfka 635, 656, 666, 714 — lúžofka

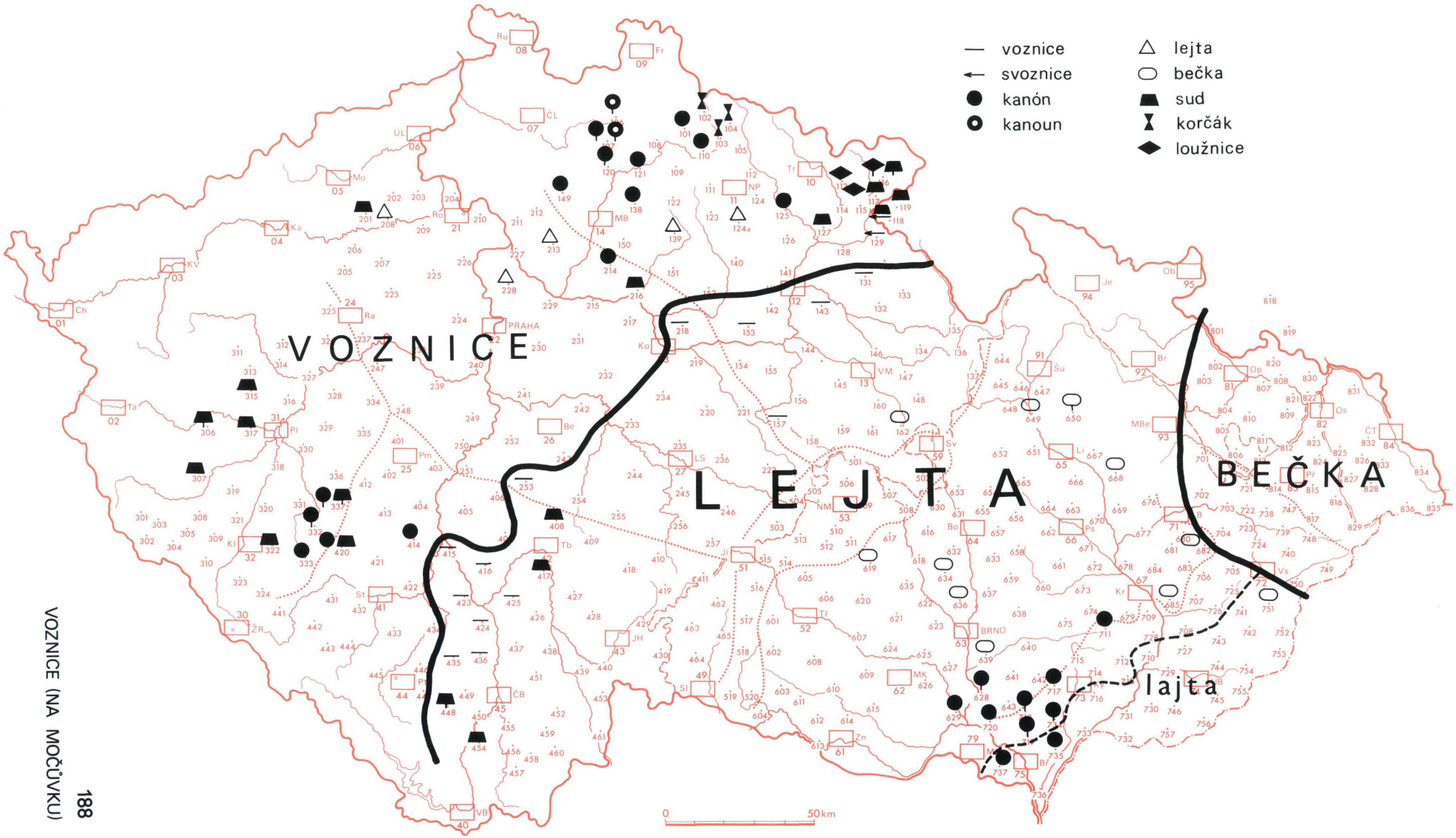

VOZNICE (NA MOČŮVKU)

ščini 678, 685 (ščinufka 685)
chcanki 149, 211, 213, 312
bařina
kaluža 732, 746

2 Zkoumalo se nář. pojmenování pro močůvku, tj. pro zkvašenou a vodou zředěnou směs tuhých a kapalných dobytčích výkalů, používanou jako hnojivo. Vedle rozdílů lexikálních byly zaznamenány zejména rozdíly slovotvorné (např. *moč* × *močka* × *močůvka* × *močovice*), méně hláskové (např. *louže* × *luže*, *hnojnice* × *hnujnice*, *močůvka* × *močovka*).

Většina názvů souvisí se základy *moč-*, *hnoj-* a *louž-*.

Nezřídka se výskyt jednotlivých výrazů překrývá; často byla zapsána pojmenování v dubletách a tripletách.

Spisovný jazyk má pro danou reálii označení *močůvka*. To nebylo zaznamenáno ani ve stč. slovnících, ani u Jg, jde tedy o slovo mladší, jež má tendenci vytlačovat tradiční výrazy.

Materiál z našeho výzkumu byl konfrontován se zápisy v KLA.

3 Zkoumané území je bohatě členěno. Jednotlivé nářeční ekvivalenty vytvářejí areály, které se často vzájemně prostupují nebo se vyskytují odděleně na různých místech zkoumaného území.

V Čechách zaujímají největší areály výrazy *hnojnice* a *močka*, situace na Moravě je pestřejší.

Pojmenování *hnojnice* je rozšířeno v jzč. části Čech (zhruba po linii Louny – Praha – Tábor – Jindřichův Hradec), dále v širším Podkrkonoší a ve vých. části svč. nář.; obměna *hnujnice* se vyskytuje na jv. Příbramsku. Forma *hnojůvka* je typická pro střed. vm. nář., pro Holešovsko a pro záp. část slezských dialektů. Varianta *hnojačka* je charakteristická pro vých. část slez. nářečí a pro přechodná nářečí čes.-pol.

Areál lexému *močka* zabírá větší část střč. nář. s přesahy do svč. nář. (na Královéhradecko) a do jzč. nář. (na Táborsko a Slavonicko) a pokračuje dále na Moravě v oblasti mezi Novým Městem na Mor., Moravským Krumlovem a Znojmem; proniká též do areálů s jinými výrazy. Slovo *močovka* tvoří oblast s centrem na Roudnicku, výraz *moč* se vyskytuje v okolí Jevíčka a na Zábřežsku, označení *močovice* bylo zaznamenáno zejména na Břeclavsku.

Patrně novější pojmenování *močůvka* (viz odd. 2) se vyskytuje v celých Čechách (vyjma okolí Prahy a okrajová území zejména na jz. Čech) a na jz. Moravě (též na Slovácku a v dolských nář.), a to rozptýleně a převážně v dubletě s jinými výrazy.

Pojmenování *louže* vytváří mikroareál v náchodském úseku, na centrální Hané je doložena varianta *luže*; obměna *louž* je charakteristická pro Podorlicko. Jižně a východně od Brna (mezi Mikulovem a Kyjovem a Vyškovem) je rozšířena forma *lužovice*. Slovo *loužnice* se vyskytuje rozptýleně ve vých. části svč. nář.

Z ostatních méně frekventovaných výrazů jmenujme *chcanky* (sv. od Mělníka), *ščiny* (v okolí Kroměříže) a slovo *bařina* (ve stř. části vm. nář.).

4 Pojmenování se sufixy *-ice*, *-ovice*, *-ka* vznikla buď univerbizací dvojslovných pojmenování typu *močová voda*, nebo odvozením od adj. *močový*, *hnojový*, *lužový*.

bařina v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ říd. ‚močál‘).
hnojačka jen nář.; Kt, pol. *gnojanka* — Ke *hnůj*.
hnojnice Jg „jícha hnojná, hnojovka“, Bš *hnojnica* záp. Mor., SSJČ, SSJ *hnojnica* — Ke *hnůj*.
hnojovice jen nář.; Jg, SSJ *hnojovica* — Ke *hnůj*.
hnojůvka Jg též *hnojovka*, SSJČ, SSJ *hnojovka*, pol. *gnojówka* — Ke *hnůj*.
hnojnice jen nář. — Ke *hnůj*.
chcanky v sled. významu jen nář.; SSJČ též *scanky*, obě pomn., vulg. ‚moč‘ — Rozšířením významu.
kaluže jen nář. (SSJ ‚špinavá, bahnitá voda‘) — Přenesením (SSJČ *kaluž* ‚malá mělká prohlubeň se zachycenou vodou‘).
louž f. v sled. významu jen nář. — Morfologická varianta výrazu *louže* vzniklá příklonem k typu *píseň* (SSJČ říd. ‚louže‘).
louže v sled. významu jen nář. — Přenesením (Jg, SSJČ ‚kalužˇ‘).
loužnice jen nář.; Kt „loužná voda“, SSJČ nář. — K *louže*.
luže jen nář. — Hlásková varianta výrazu *louže*, *-u-* v důsledku tzv. mor. krátkosti. Viz louže.
lužovice, lužovina, lužovka, lužůvka jen nář. — Přenesením (Bš *lužovica*, Kt *loužovice* u obou ‚voda z louže‘).
moč v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ ‚tekutina vylučovaná ledvinami‘) — Rozšířením významu.
močár jen nář. — Přenesením (SSJČ nář. ‚močál‘).
močka SSJČ obl. (Jg ‚vlhkost‘) — K *moč*.
močovice jen nář. — K *moč*.
močovka jen nář.; SSJČ nář. — K *moč*.
močůvka SSJČ — K *moč*.
ščiny jen nář. (Kt též *štiny* „chcanky, moč“) — Rozšířením významu.

5 močúfka Ju 7 — močufka Ju 4 — močofka Ju 2 — moč Ju 6, Ru 5 — močka Ju 3 — močár Ju 1 — hnojúfka Ju 7 — hnojňice Ju 1–5, Ru 1–3 — hnujňice Ru 2 — hnojňica Ju 6 — hnojovica Ju 7 — louž Po 1

6 ASJ III 89, MAGP 249, AJK 197

Vj

ROZHAZOVAT HNŮJ PO POLI

188 voznice (na močůvku) (767) — *mapa s. 425*

1 M lejta (léjta 711, 715, líta 705, 712, létna 664, lejda 725) — lajta (lajtra 742, 743)
vozňice (vozňíce 115)
svozňice 118, 129
bečka
kanón — kanoun 106, 107
sud
korčák 102–104
loužňice 113 (loužňíce 117, loužák 116)

2 Sledovalo se nář. pojmenování pro voznici, tj. pro válcovitý ležatý dřevěný sud na vožení močůvky. Ve spisovném jazyce existují pro sledovanou reálii dvě pojmenování: *voznice* a *lejta*.

V materiálu se projevily zejména diference lexikální, méně hláskoslovné (*kanón* × *kanoun*, *lejta* × *lajta*), nevýrazný je slovotvorný rozdíl *voznice* × *svoznice*, vzniklý patrně adideací. Přejaté výrazy *lejta* a *lajta*, navazující na společné něm. východisko *Leite* (první komponent dvojhlásky vyslovovaný jako *-a-*), adaptovala příslušná nářečí zcela ve shodě se svými fonologickými systémy: V oblasti nářeční změny starého *aj* v *ej* je zaznamenána podoba *lejta*, na území, kde uvedená změna v nářečích neproběhla, užívá se podoby s uchovanou výchozí dvojhláskou *lajta*. Z blízkého sousedství kelečských a dolských nář. (z lokalit 705, 712, srov. PRO D3a) byla doložena hyperkorektní podoba *líta*. Tu však na mapě neregistrujeme.

Na rozdíl od speciálních (jednoznačných) termínů se u pojmenování s obecnějším významem (*bečka*, *sud*) vyskytly zpřesňující shodné či neshodné přívlastky (např. *močkový sud*, *hnojůvkový sud*, *sud na močku*, *bečka na hnojůvku*); ty jsme na mapě neregistrovali, neboť jejich užití je fakultativní.

Nář. materiál byl srovnán s údaji v KLA a podle potřeby byl jimi doplněn.

3 Na mapě vystupuje výrazná lexikální trichotomie *voznice* × *lejta* × *bečka*.

Pojmenování *voznice* je rozšířeno ve větší sz. části Čech, jeho vých. hranici tvoří linie Hradec Králové – Kolín – Tábor – Prachatice; v okolí Náchoda byla zapsána podoba *svoznice*. Označení *lejta* se vyskytuje na ostatním území Čech a dále na celé Moravě po linii Litovel – Lipník nad Bečvou – Vsetín, ve vých. pruhu vm. nářečí dominuje forma *lajta*. Výraz *bečka* je charakteristický pro slezská nář. a přilehlou sev. část vm. nář. (po Vsetín a Lipník nad Bečvou).

Z ostatních lexémů má nejvýraznější územní rozsah ekvivalent *kanón* v svč. nář. v Podještědí (zde též v podobě *kanoun*) a také na Moravě (v oblasti mezi Kyjovem, Mikulovem a Břeclaví); pojmenování *sud* tvoří mikroareál na Náchodsku a Kladsku a dále na záp. Plzeňsku, zapsáno bylo rovněž na záp. Klatovsku. Podkrkonošským regionalismem je výraz *korčák*, pojmenování *loužnice* je typické pro malý náchodský úsek.

Ve městech výzkum prováděn nebyl.

4 **bečka** v sled. významu jen nář. (stč., Jg, Bš, SSJČ obl., SSJ nář. též *bočka*, u všech ‚sud‘) — Specifikací.
kanón v sled. významu jen nář. — Přenesením obecného výrazu pro dělo.
kanoun jen nář. — Nář. hlásková varianta výrazu *kanón*, viz tam.
korčák v sled. významu jen nář. — Přenesením (stč. též *korčát* ‚nádoba‘, Jg ‚nádoba dřevěná, konev, okov, vědro‘, SSJ *korček* ‚malá dřevěná nádoba‘).
lajta jen nář. — Adaptací z něm. *Leite*, srov. *lejta*.
lejta jen nář.; Jg — Z *lajta* (viz tam) pravidelnou změnou tautosylabického *aj* > *ej*.
loužnice jen nář. — Z *loužní*, to od *louže* (Mch ‚močůvka‘).
sud v sled. významu jen nář. (stč., Jg, SSJČ, SSJ, hluž., u všech ‚nádoba (obyčejně dřevěná) v podobě válce, s dvěma kruhovými dny zpravidla uprostřed poněkud vypouklá a utažená obručemi‘) — Specifikací.
svoznice jen nář. — Ke *svoziti*, nelze vyloučit, že jde o obměnu výrazu *voznice* (viz tam), jež mohla vzniknout adideací ke *svozit*.
voznice Jg ‚vozni sud‘, SSJČ, SSJ *voznica* — K adj. *vozní* (příp. univerbizací spojení *vozní bečka*, srov. Jg), to od *vůz*.

5 lejta Ju 4 — vozňice Ju 3 — kanoun Ru 1 — sud Ju 2 — loužovej sud Po 1 — kadečka Ju 2 — proseč, prosječ *f.* Ju 2

6 SSA 2.118

Vj

189 rozhazovat (hnůj po poli) (768) — *mapa s. 427*

1 M rozhazovat (rozhadzovat 736, 739, 740, 748, 815, 816) — rozhaďovat
kydat

rozkydávat
rosk'idovat
roskýdat
rozmitať 816, 817 — rozmjetac' 827–829
roschybovat
rozhnájať 749, 750

2 Byly zjišťovány nář. ekvivalenty spisovného výrazu *rozhazovat* v kontextu „rozhazovat hnůj po poli". Nář. materiál představují nedokonavá, většinou předponová slovesa, jež byla utvořena od svých dokonavých protějšků; patří k několika typům: *-ovat* (*rozhazovat, rozkydovat, rozchybovat*), *-ávat* (*rozkydávat*), *-at* (*rozkýdat, rozhnájat, rozmítat* – provázeno dloužením kořenné samohlásky). Jak patrno z uváděných příkladů, jednotlivé nář. ekvivalenty se diferencují lexikálně, slovotvorně a hláskoslovně (např. *rozhazovat* × *rozhaďovat*).

Ve spisovném jazyce není pro sledovanou činnost speciální termín.

Sloveso *kydat* má ve spisovné češtině vedle významu ‚házet' i význam speciální ‚odklízet, vyhazovat hnůj z chléva', srov. mapu III-186 vyhazovat (hnůj z chléva).

3 Základní protiklad tvoří sloveso *rozhazovat*, vyskytující se na většině území Čech a Moravy (na jz. Moravě též v podobě *rozhaďovat*), a slovesa se základem *-kyd-*, soustředěná na okrajích zkoumaného území. Forma *rozkýdat* byla zjištěna na svč. okraji s přesahem na Zábřežsko (často v dubletě se slovesem *rozhazovat*) a v rozsáhlé oblasti jzč. nář. a přilehlého pásu čes.-mor. dialektů. Varianta *rozkydávat* je typická pro zč. okraj a malý úsek moravsko-slovenského pomezí, další varianta *rozkydovat* pro Těšínsko a Jablunkovsko. Sloveso *kydat* se vyskytuje v záp. části Slezska.

Ostatní lexémy tvoří jen mikroareály na východě zkoumaného území: *rozchybovat* (Frýdecko a Těšínsko), *rozmítat, rozmetat* (Frýdecko, Frenštátsko), *rozhnájat* (východně od Vsetína).

4 Slovesa se základem *-kyd-* a nář. ekvivalent *rozhnájat* znamenají přímo ‚rozhazovat hnůj po poli'; slovesa *rozhazovat, rozmítat* mají význam obecnější (‚házet'), a proto bývají doplňována bližším určením *hnůj na poli*.

kydat v sled. významu jen nář.; hluž. *kidać* (stč., Jg, SSJČ, SSJ *kydať* expr., u všech obecně ‚metat, házet'; Jg, SSJČ, SSJ *kydať* též ‚vyhazovat hnůj z chléva') — Z psl. **kydati*. V češtině sloveso původně znamenalo ‚metat něco těžkého', časem byl k tomuto základnímu významu přidáván hanlivý odstín; tím se sloveso *kydat* odlišilo od sloves s podobným významem *házet, vrhat*. Specifikací.

rozhaďovat jen nář. — Z *rozhazovat*. Podoba s koncovou souhláskou slovního základu vyrovnanou podle odpovídajících dokonavých sloves (*rozhodit*).

rozhazovat Jg, SSJČ, SSJ *rozhadzovať*, u všech v nespecifikovaném významu — Od *rozhodit*.

rozhnájat jen nář. — Od *hnůj* (*hnojit*) analogicky podle nedokonavých předponových sloves typu *-házať, -sázať* (s neprovedením přehlásky *'a* > *ě*), častých ve vm. nářečích.

rozchybovat jen nář.; Kt — Od nář. *rozchybať*, srov. laš. *rozchybac', chybac'* ‚házet hnůj' (A. Kellner, Východolašská nářečí II, Brno 1949, s. 182).

rozkýdat jen nář.; Jg též *rozkejdat* (stč. i SSJČ jen dok. *rozkydat*, u obou ‚kydáním rozházet, roztrousit') — Od slovesa *rozkydat*.

rozkydávat Jg, SSJČ, SSJ *rozkydávat* — Od *rozkydat*.

rozkydovat jen nář.; hluž. *rozkidovać* — Od *rozkydat*.

rozmětat jen nář.; (SSJČ *rozmetat* poněk. kniž. ‚rozhazovat', pol. *rozmiatać* ‚rozmetávať; stč. a Jg *rozmetati*, hluž. *rozmjetać*, u všech v nespecifikovaném významu ‚rozmetat') — Od *rozmést*.

rozmítat (stč. *rozmietati* ‚roztrušovat, rozhazovat', Jg, SSJČ, u všech v nespecifikovaném významu) — Od *rozmést*.

5 rozhazovat Ju 1–4, 6, Ru 2, 4, 5 — rozhazovať Ju 7 — rozhazuvat Ju 5, Ru 3 — roskidat Po 1

6 ASJ IV 144, SSA 1.5.

Pl

190/253.2 kůň (807) — *mapa s. 548*

1 M kúň (koň 603, kvóň 755, kuọň 801)
kobila (též 143)

2 Na mapě jsou zachycena nář. pojmenování pro koně. Výraz *kobyla* zde neoznačuje jen samici koně, ale koně vůbec (SSJČ jej hodnotí v našem významu jako zpravidla expresivní). Nář. ekvivalent *kobyla* se vyskytuje vždy v dubletě s novějším pojmenováním *kůň*.

Ve slově *kobyla* je samohláska *y* různé kvality; u pojmenování *kůň* dochází ke krácení kořenné samohlásky ve větším rozsahu, než zaznamenává mapa PRO Alb, a to zejména v svč. a jzč. nář. Tyto jevy na mapě nesledujeme.

3 Z celého zkoumaného území je doložen výraz *kůň*. Označení *kobyla* bylo zapsáno jako dubletní v jzč. nář. oblasti (bez jejích vých. okrajů a bez sev. okraje její záp. části) s přesahem na Benešovsko a sev. Příbramsko.

4 **kobyla** SSJČ zprav. expr. (stč., Jg, SSJČ, u všech ‚samice koně') — Rozšířením významu.

kůň stč. *kóň*, Jg, SSJČ, SSJ *kôň*, pol. *koń*, hluž. *kóń* — Nejasné, podle Mch se jedná o lidovou zkráceninu slova *komoňь* ‚kůň'.

5 kúň Po 1, Ju 1, 2, 5, 7, Ru 1–3, 5 — kuň Po 1, Ju 1, 3, 4, 6, Ru 4 — kobila Ru 1, 4

6 MAGP 296, ALE 304

Ir

191/253.3 pár (koní) (815) — *mapa s. 548*

1 M pár (též 653, 668, 727, 729, 743, 757, 67, 71, 72, 74, 81–84, par 462, 736)
pára f. (para 672, 721)

2 Sledovaly se nář. ekvivalenty spojení *pár koní*. Mapován je pouze rozdíl rodový mezi výrazy *pár* a *pára*. Při výzkumu byly zapsány i zpřesňující atributy *koní*, *kobyl*, ale protože se jich v běžné komunikaci neužívá, na mapě je nezachycujeme. Tvarové varianty genitivu pl. slova *kůň* viz IV-129.

3 Výraz *pár* byl zachycen na celém území čes. nářečí v užším smyslu, dále zhruba na jz. polovině Moravy až k linii Boskovice – Kyjov. Rodová varianta *pára* je běžná na zbývající části Moravy a ve Slezsku.

Ve městech je situace obdobná jako v okolních nářečích; u mladší generace i v oblasti, kde je doloženo slovo *pára*, se častěji objevuje tvar *pár*.

4 **pár** Jg, SSJČ, SSJ, pol. *para* – Přejato z něm. (*Paar* ‚pár').
pára v sled. významu jen nář.; Kt, SSJČ nář., Bš — Od *pár*, viz tam, zakončení *-a* podle Mch vlivem slov *dvojka*, *trojka* ‚dvojice, trojice' apod. Přechod k femininům byl umožněn na základě shodného nom. pl. *páry*.

5 pár Po 1, Ju 1–3, 5, 6, Ru 2–5 — pára Po 1, Ju 7

6 —

Ir

192 kobyla (816) — *mapa s. 431*

1 M kobyla
hřebice (řebice)

N klisna

2 Na mapě jsou zaznamenána nář. pojmenování pro kobylu, tj. pro samici koně (domácího).

Všechna označení zaznamenaná výzkumem jsou shodná se spisovným vyjádřením. Pro dospělou kobylu se užívá všeobecně rozšířeného výrazu *kobyla* a poměrně častého *klisna*, který je místy mluvčími chápán jako pojmenování odborné, proto je nemapujeme. Slovo *hřebice* mívá v našich nářečích, zejména v Čechách, nezřídka význam ‚mladá kobyla, nepřipuštěná samice do věku dvou let'.

Rozdíl mezi podobami *hřebice* a *řebice* na mapě nesledujeme; materiál je do značné míry kusý a nebylo by možno vést přesné hranice. V obl. jzč. nář. dochází ve slově *kobyla* k redukci *i*-ového vokálu po *b*; ani tuto změnu na mapě nezaznamenáváme. Oba jevy viz V-274 hřeben a V-73 mlynář.

Náš nář. materiál byl porovnán s údaji v KLA a byl jimi doplněn. Na mapě je vyznačen výskyt slova *hřebice*, a to stav zjištěný jak naším výzkumem, tak i KLA.

3 Pojmenování *kobyla* je rozšířeno po celém zkoumaném území (včetně městských lokalit).

Dubletně s ním se v téměř celých Čechách (bez sz., sev. a vých. okrajových úseků a okolí Prahy) vyskytuje výraz *hřebice*, který je doložen také na Holešovsku, z oblasti záp. od Kroměříže a dále na Slovácku (zhruba vých. od Kyjova a sev. od Uherského Brodu).

4 **hřebice** stč. *hřěbicě*, Jg i SSJČ *hřebice*, Bš *hřebica*, SSJ *žrebica* hovor. ‚plemenná kobyla', pol. *źrebica* — Přechýlením od *hřebec*, to

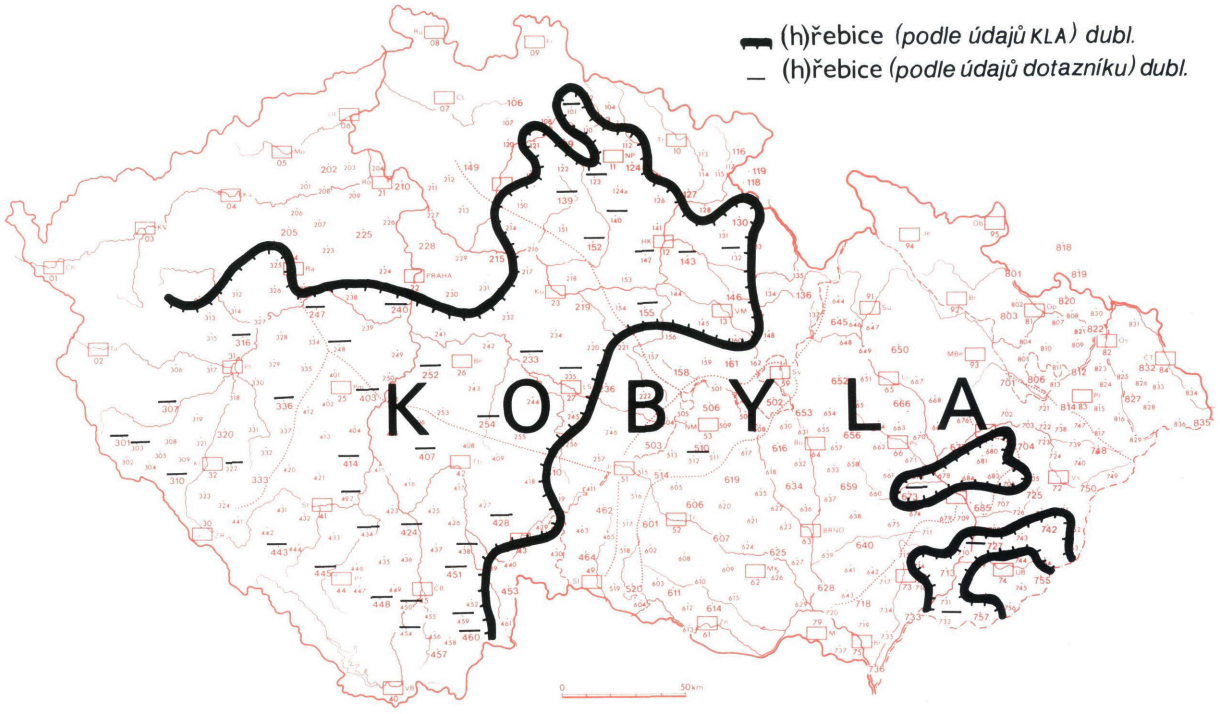

192
KOBYLA

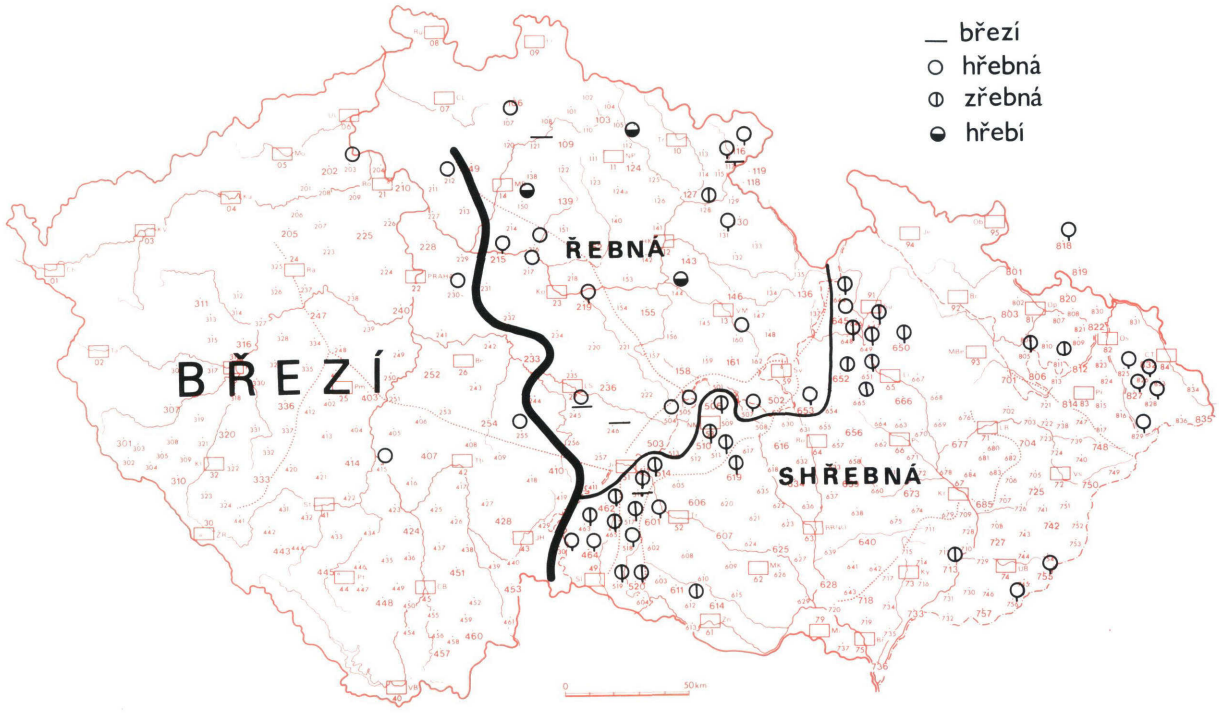

193
(KOBYLA JE) BŘEZÍ

od *hříbě*; raně psl. **gerb-*, patrně s variantou **grěb-* (z ní Holub-Kopečný vyvozuje čes. *hřeb-*).

kobyla stč., Jg, SSJČ, SSJ, pol. i hluž. *kobyła* — Psl. **kobyla*; patrně přejato z vých. jazyků.

5 —

6 MAGP 254, AJŚ 472, SSA 2.7, OLA 158, ALE 307

Ir

193 (kobyla je) březí (818) — *mapa s. 431*

1 M březí
zhřebná (též 505, zgřybno 836) — zřebná
hřebná — řebná (řemná 130)
hřebí 112,144 (řebi 150)

N řebná ‚těsně před ohřebením; taková, která mívala hříbata; po hříběti‘

2 Mapa zachycuje nářeční ekvivalenty adjektivní části spisovného spojení *kobyla je březí*; ty se diferencují lexikálně, ale též slovotvorně (*shřebná* × *hřebná* × *hřebí*) a hláskoslovně (*hřebná* × *řebná*, *shřebná* × *zřebná*).

Výraz *hřebná* má v některých oblastech (zejména na Roudnicku) poněkud jiný význam, označuje stav kobyly krátce po ohřebení, někdy je tak nazývána každá chovná kobyla. V těchto případech nebylo příslušné slovo mapováno.

SSJČ uvádí jako spisovná slova *březí*, *shřebná* a *hřebná*, variantu *hřebí* charakterizuje jako řídkou.

Náš materiál byl konfrontován s údaji v KLA.

3 Výrazný je územní protiklad mezi slovem *březí*, které pokrývá zhruba záp. polovinu Čech, a lexémem *shřebná* (včetně slovotvorných a hláskových obměn), jenž je rozšířen na zbývajícím území našeho národního jazyka.

Podoba *shřebná* (v realizaci *zhřebná*) je typická pro Moravu a Slezsko. Hlásková obměna *zřebná* se ponejvíce objevuje v nář. čes.-mor. a na Zábřežsku. Slovotvorná varianta *hřebná* se rozptýleně vyskytuje v Čechách (v areálu výrazu *březí* jen řídce a je spíše výrazem mladší nář. vrstvy), na Moravě je nejčastější při česko-moravské zemské hranici, soustředěnější je na Frýdecku. V sv. polovině Čech je běžná obměna *řebná*.

4 **březí** stč. *břězí*, Jg, SSJČ — Z psl. **berdja*.
hřebí Jg, SSJČ říd. — Od *hřebná* (viz tam) analogií podle *březí*.
hřebná Jg, SSJČ, SSJ *žrebná*, pol. *żrebna* — K *hříbě*.
řebná jen nář. (Kt ‚řevný‘) — Viz hřebná, o hláskoslovném rozdílu *hř* × *ř* viz V-274 hřeben.
shřebná Jg, SSJČ, hluž. *přizřebna* — Z psl. **sъ-žerbьna* („s hříbětem jsoucí“); srov. *stelná* na mapě III-171 (kráva je) březí.
zřebná jen nář.; Jg *žrebná* slc. — Viz shřebná; vývojem souhláskové skupiny *shř* > *zhř* > *zř* (zde ve větším rozsahu než regresivní asimilace *sh* > *zh*, viz PRO E2).

5 březí Ru 2, 3 — zhřebná Ju 7, Ru 5 — zřebná Ju 6 — hřebná Ju 3, 5, Ru 5 — řebná Po 1, Ju 1–4, Ru 4 — skotná Ju 6

6 SSA 2.41, OLA 159

Fi

194 (kobyla) chce hřebce (817) — *mapa s. 433*

1 M chce (h)řepce
chce koňa
chce k hřepci
chce k (h)řepcum
chce k henkstu (chce k hinkstu 437, 439, ch. k hinkštu 421, 433, ch. k inkstu 304, ch. k inkštu 322)
chce ke koňi
chce ke koňům
chce jít k (h)řepci
chce jít k (h)řepcům
chce jít ke koňi
de k (h)řepci
de k (h)řepcům

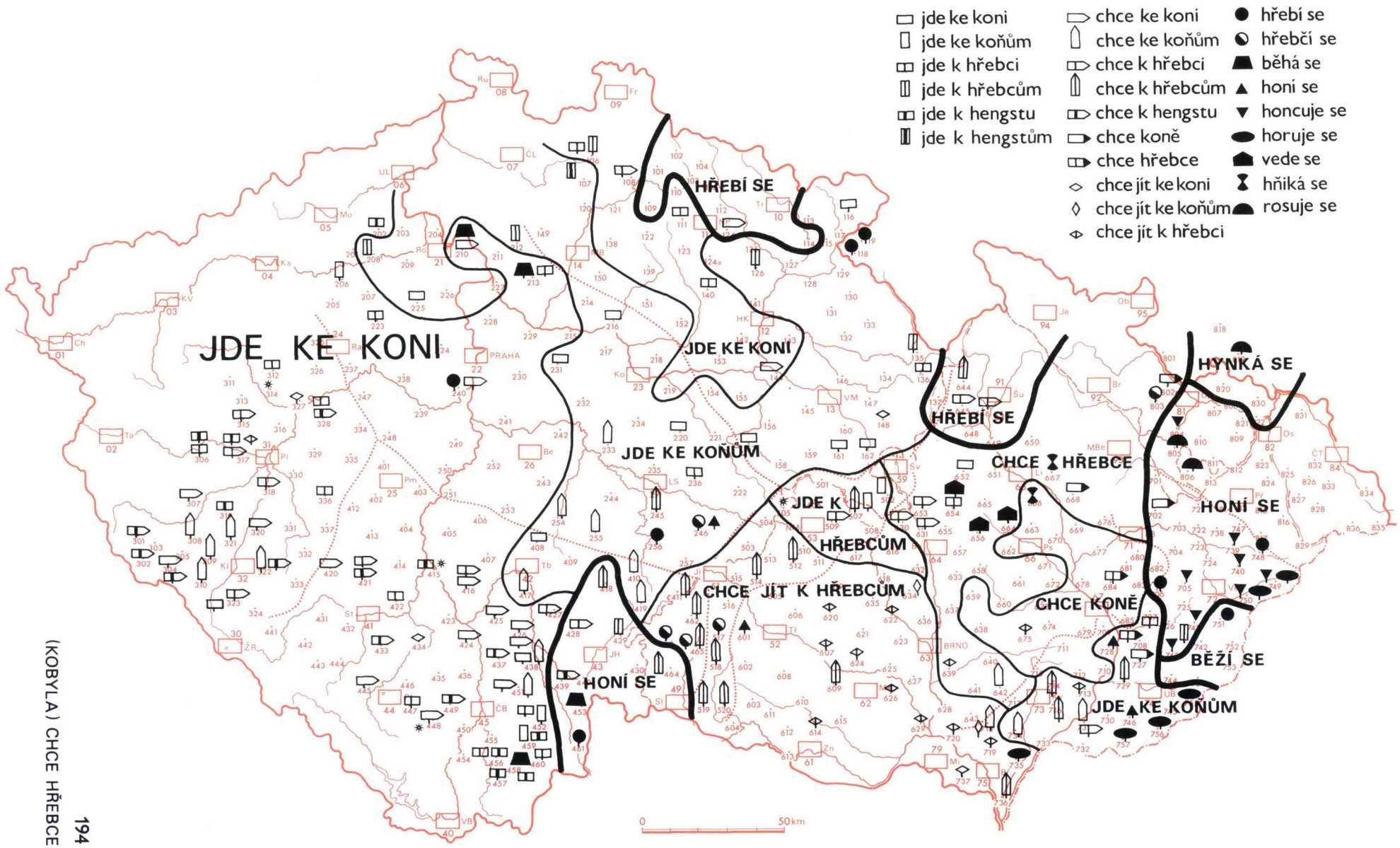

(KOBYLA) CHCE HŘEBCE

de k henkstu (de k henkstoj 202, de k henkštu 306, 319, de k hinkstu 458)
de k henkstum 107
de ke koňi
de ke koňúm
(h)řebí se
hřepčí se
bjehá se
bježí sa (b'ežý sa 751, b'ežý 742, b'eží 752)
hoňí se (h. se 829, 831–834, guňi še 835, 836, hóňi sa 726, 741, 746)
honcuje sa (honcuje 804)
hynká se (hi- 822, 830, hynko 818)
hňiká se 666, 667
horuje sa (huruje sa 749, huruje 750, hudruje 750)
vede se 654, 656, 664
rosuje 805, 806, 819

S hraje se 314, koňi se 415, blejská 448, hárá se 505

N chce připustit, chce zapustit, chce se hřebit; je říjná 120, má říji 104, 676, je rozechťená 658, potřebuje hinksta 452, střizlí se 677, prouská se 240

2 Nářeční pojmenování projevovaného pohlavního pudu u kobyly jsou dvojího druhu. První skupinu těchto označení tvoří popisné konstrukce typu *jde k hřebci/hřebcům*, *chce jít k hřebcům*, *chce k hřebci* nebo *chce hřebce*. Druhou skupinu charakterizuje tvar 3. osoby sg. zvratného slovesa, např. *hřebí se*, *honcuje se*. Jen výjimečně se objevuje tvar slovesa nezvratného: *rosuje*, *blýská*.

Výzkum přinesl vedle diferencí lexikálních především rozdíly v typech pojmenování (např. *hřebí se* × *chce k hřebci*) a v menší míře zachytil i diferenciaci slovotvornou (např. *hřebí se* × *hřebčí se*, *honí se* × *honcuje se*). Výrazný je též protiklad konstrukcí se substantivem v singuláru a v plurálu (např. *chce k hřebci* × *chce k hřebcům*); spojení s plurálovými podobami jsou typická spíše pro vých. polovinu Čech a pro záp. a již. Moravu. Pozornost si rovněž zasluhují diference slovesné části vazeb *jde k hřebci*, *chce k hřebci*, *chce hřebce* × *chce jít k hřebci*.

Zvláštnost zapsaných pojmenování vyžaduje poněkud odlišné grafické řešení mapy, jež spočívá v tom, že silnou čarou oddělujeme především pojmenování výše uvedené první skupiny od výrazů skupiny druhé (a samozřejmě též lexikální rozdíly v rámci této druhé skupiny). Pro větší přehlednost vyjadřujeme v druhé skupině plnou figurou i přesahové značky. Hranice mezi konstrukcemi, které tvoří první skupinu názvů, vymezujeme středně silnou izoglosou.

Ne zcela adekvátní vyjádření sledovaného slovesa zůstala nemapována stejně jako výrazy, které nebyly potvrzeny KLA. Pozornost nebyla věnována rovněž rozdílům v mezislovní asimilaci a také nebyl brán zřetel na diference morfologické (např. *chce k hřebcovi* × *chce k hřebci* × *chce hřebcoj*; k nim srov. IV-53 sousedovi dat. sg. m.).

Většina popisných označení obsahuje slovesa vyjadřující pohyb kobyly směrem k hřebci (hřebcům), podobný význam má i výraz *vede se*. – Některá pojmenování jsou víceznačná, ve spisovném jazyce se vztahují i k jiným druhům domácích zvířat, např. *honí se*, *honcuje se*, *běhá se*.

Náš materiál byl konfrontován s údaji zachycenými KLA. Ta v podstatě potvrdila mapovaný stav včetně názvů sporadických. KLA rovněž uvádí některé další výrazy naším výzkumem už nepotvrzené, totiž *hřebcuje se* na záp. Moravě, *ukazuje se* na Plzeňsku a také na Třebíčsku, *říje* v jv. Čechách a *říjí* na Novoměstsku. Náš výzkum ani jednou nezachytil výraz *vrchuje* Bartošem lokalizovaný na východomoravské Horňácko, který KLA eviduje porůznu zejména v Čechách. Vzhledem k tomu, že toto slovo bylo v dotazníku předtištěno jako příklad, je jeho výskyt v KLA problematický.

3 Hlavním protikladem mapy je rozdíl v typech pojmenování. Vedle popisných konstrukcí, které pokrývají převážnou část zkoumaného území, mají pojmenování vyjádřená pouze slovesně spíše charakter okrajových regionalismů.

V záp. polovině Čech převládá vazba (*kobyla*) *jde ke koni*; ta tvoří areál též v úzkém pruhu východně od České Lípy až na Pardubicko. Vých. polovinu Čech charakterizuje totéž spojení s plurálovou formou substantiva *jde ke koňům* (objevuje se i na jv. Moravě), varianta *jde k hřebcům* je nejrozšířenější na Novoměstsku a záp. od Boskovic. Sev. od Boskovic je malá oblast výrazu *chce k hřebci*, obměna *chce ke koni* je poměrně častá v již. Čechách, v záp. Čechách je poněkud frekventovanější spojení *chce ke koním*, jeho varianta *chce k hřebcům* je

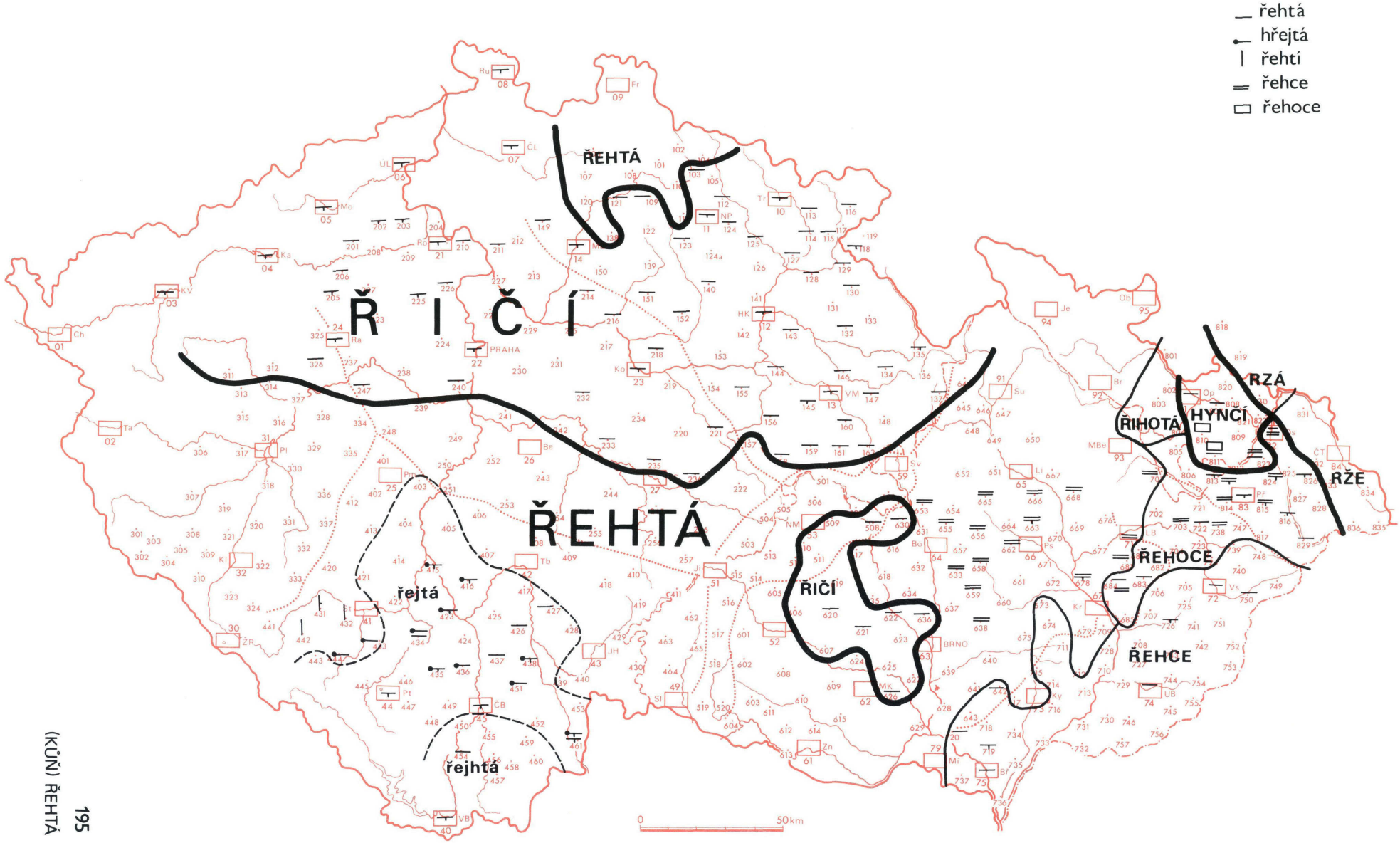
řehtá
hřejtá
řehtí
řehce
řehoce
ŘEHTÁ
ŘÍČÍ
ŘEHTÁ
řejtá
řejhtá
ŘÍČÍ
ŘEHOCE
ŘEHCE
ŘIHOTÁ
HYNČÍ
RZÁ
RŽE
0
50km

nejčastější v již. a střed. části čes.-mor. nář. a na jz. Jihlavsku, na ni na záp. Moravě navazuje areál konstrukce *chce jít k hřebcům*, event. *chce jít k hřebci*. Část střm. nář. charakterizuje spojení *chce hřebce*, na Prostějovsku a širším Kroměřížsku je běžná forma *chce koně*. Vazby se slovem *hengst* a jeho variantami se víceméně omezují na jzč. nářečí.

Z jednoslovných výrazů pokrývá dva od sebe oddělené areály lexém *hřebí se*, a to v Podkrkonoší a na Zábřežsku; sporadicky se vyskytuje i jinde v Čechách a na Moravě stejně jako slovotvorná varianta *hřebčí se*, která také tvoří mikroareál jižně od Jihlavy. Rovněž označení *honí se* má dvě oblasti. Jednak se nachází na širším Jindřichohradecku, jednak ve Slezsku a v přilehlém úseku vm. nář. Pro Valašsko je typický výraz *honcuje se*, sev. Slezsko se vyděluje názvem *hynká se*, na jz. Opavsku bylo zaznamenáno slovo *rosuje*. Mikroareály dále tvoří výrazy *vede se* (Prostějovsko) a *hníká se* (Litovelsko). Na Mělnicku a ojediněle i v již. Čechách byl zapsán název *běhá se*, varianta *běží se* vytváří menší oblast východně od Zlína.

Ve městech tato položka zkoumána nebyla.

4 **běhá se** v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ, SSJ *behať sa*, pol. *biegać się*, hluž. *behać so*, u všech ‚projevovat pud k páření u zvířecích samic‘) — Formantem *se* od *běhat* (psl. **běgati*).
běží se v sled. významu jen nář.; Jg — Formantem *se* od *běžet* (psl. **běžati*).
blýská SSJČ zeměděl. — Přenesením významu.
hárá se v sled. významu jen nář. — Rozšířením významu (Jg, SSJČ mysl. ‚projevovat pud k páření u loveckých psů‘).
hníká se jen nář. — Formantem *se* od *hníkat*, to od onomatopoického základu *hní* (Jg *hníkám* „hlahol podobný vydávám“: *kůň hničí*).
honcuje se v sled. významu jen nář. (Jg ‚honí se (obecně)‘) — Rozšířením významu (SSJČ ‚páří se (o zajících, králících)‘).
honí se v sled. významu jen nář.; Jg, SSJČ, pol. *gonić się* (SSJ *honiť sa* ‚pářit se (o ovcích, psech, zajících)‘) — Formantem *se* od *honit* (psl. **goniti*).
horuje se jen nář.; Jg *hornit se*, SSJ *horovať sa* — Formantem se od *horovat* ‚nesmírně toužit, prahnout‘. Mch spojuje se slovem *hárat*.
hraje se jen nář.; Jg též *hříná se* — Hláskovou obměnou z *hárá se* (patrně kontaminací s *hrát*).
hřebčí se jen nář. — K *hřebec*.
hřebí se v sled. významu jen nář. — Rozšířením významu (psl. **žerbiti se* ‚ohřebit se‘, to z **žerbę* ‚hříbě‘).
hynká se jen nář. — Nejasné, snad v návaznosti na *hníká se*, viz tam.
chce hřebce (koně) v sled. významu jen nář.
chce k hřebci (k hřebcům, k hengstu, ke koni, ke koním) v sled. významu jen nář.
chce jít k hřebci (k hřebcům, ke koni) v sled. významu jen nář.
jde k hřebci (k hřebcům, k hengstu, k hengstům, ke koni, ke koňům) v sled. významu jen nář.
koní se jen nář.; Jg (Bš ‚divočit se‘) — Ke *kůň*.
rosuje jen nář. — K základu přejatému z něm. (*Roß* ‚kůň‘).
vede se v sled. významu jen nář. (SSJČ ‚přivádět‘) — Formantem se od *vést*.

5 de ke koňum Ju 3, Ru 4 — de g řepcum Ju 2 — de g henkstu Ru 2 — de k čejderovi Ru 5 — hledá koňe Ju 5 — hledá řepce Ju 2, 4 — hledá henchsta Ju 5 — hoňí se Ru 3 — hóňí sa Ju 7 — bjehá se Ju 1 — pálí se Po 1 — pouští Ju 7 — bouká se Ru 1 — štrechuje se Ru 3

6 ASJ IV 129, AJŚ 579, AJPP 201, AJK 176, SA 2.37

Fi

195 (kůň) řehtá (828) — *mapa s. 435*

1 M řechtá (řachtá 439, řichtá 432) — řejtá — hřejtá — řejchtá
řechťí 432, 442 (řichťí 431, řiťí 432)
řechce
řyhota
řehoce (řyhoce 805)
řičí (též 440, 441, řinčí 311, 312, též řinči 815)
rže
rzá
hynčí

2 Mapa zachycuje zeměpisné rozšíření nář. ekvivalentů slovesa *řehtá* (o koni). Vedle diferencí lexikálních byly zaznamenány též diference slovotvorné (*řehtá* × *řihotá*), morfologické (*řehtá* × *řehce* × *řehtí*; *rže* × *rzá*) a u lexému *řehtá* také hláskoslovné (*řehtá* × *řejtá* × *hřejtá* × *řejchtá*). Morfologické rozdíly dané rozdílným řazením sloves k 5. nebo 1. slovesné třídě viz IV-296 šeptá. K rozdílu *řehtá* × *řehtí* viz III-179 (kráva) bučí.

V severní polovině Čech, kde byly často v jedné lokalitě zapsány výrazy *řehtá* a *řičí*, se informátoři někdy pokoušeli o jejich významové odlišení a u slova *řičí* uváděli, že mívá specifikované významy, např. že se ho užívá v souvislosti s projevy kobyly v říji, s projevy radosti, stesku, touhy po hříběti, hladu. Vzhledem k tomu, že jednotlivé specifické významy byly zapsány nesoustavně a nebylo je možno zobecnit, a protože ve většině případů má výraz *řičí* námi sledovaný význam, zachycuje mapa maximální rozsah tohoto výrazu bez jakéhokoli významového rozlišení.

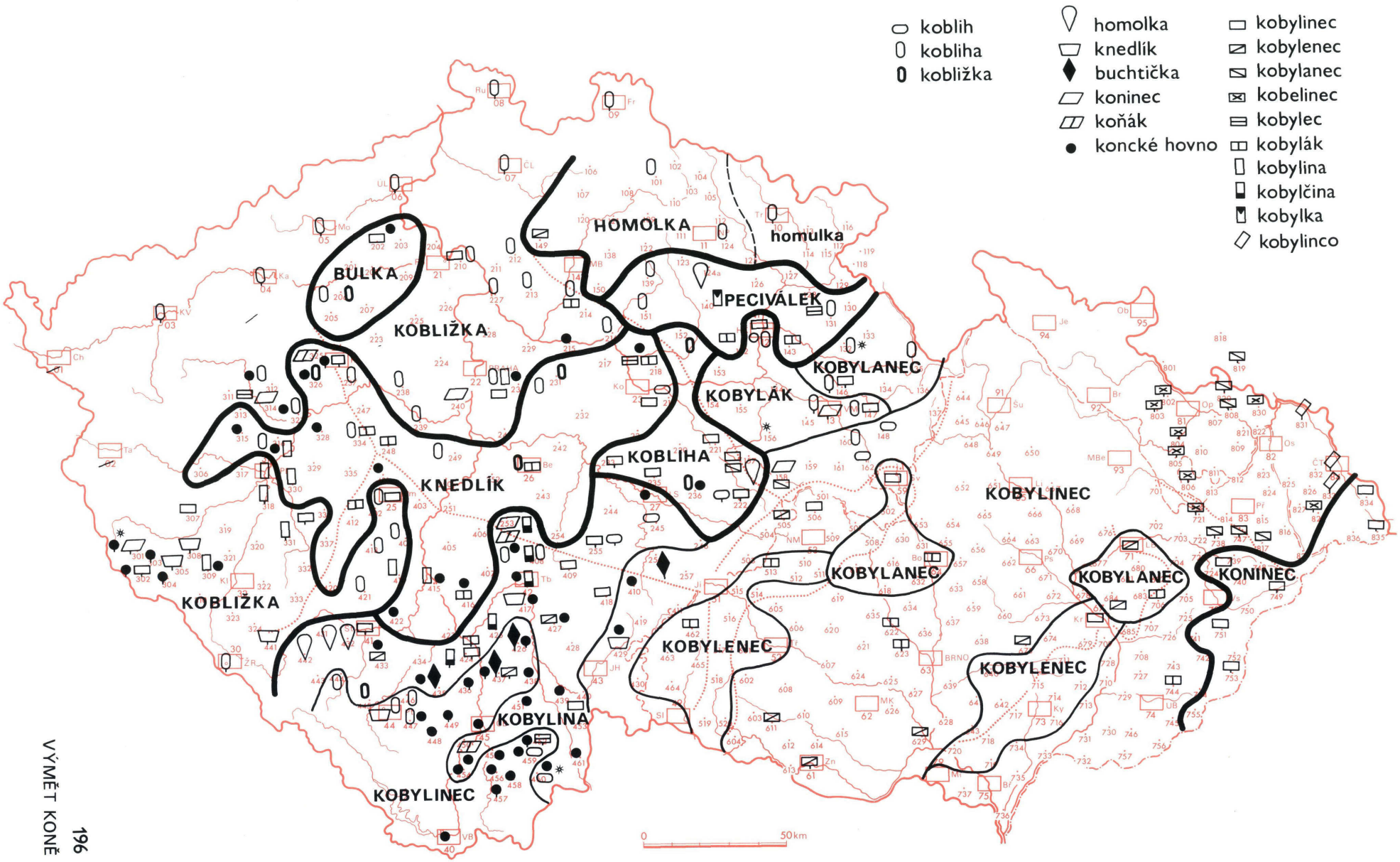
koblih
kobliha
kobližka
homolka
knedlík
buchtička
koninec
koňák
koncké hovno
kobylinec
kobylenec
kobylanec
kobelinec
kobylec
kobylák
kobylina
kobylčina
kobylka
kobylinco
BULKA
HOMOLKA
homulka
PECIVÁLEK
KOBLIŽKA
KOBYLANEC
KOBYLÁK
KOBLIHA
KNEDLÍK
KOBYLINEC
KOBYLANEC
KOBYLANEC
KONINEC
KOBLIŽKA
KOBYLENEC
KOBYLENEC
KOBYLINA
KOBYLINEC
0
50km

3 Dvojici nejrozšířenějších nář. ekvivalentů *řehtá* a *řičí* a jejich varianty doplňují regionalismy *hynčí* (středoopavský nář. typ), *rže* (přechodná nář. česko-polská) a *rzá* (Hlučínsko a přilehlé lokality na území Polska).

Většinu zkoumané oblasti zabírá lexém *řehtá*. Vyskytuje se především v jižní polovině Čech, v sev. Čechách a na záp. a stř. Moravě. V již. Čechách byl zapsán také v hláskových variantách *řejhtá* – doudlebský úsek, *řejtá* – oblast mezi Českými Budějovicemi, Strakonicemi, Příbramí, Táborem a Jindřichovým Hradcem; ve středním úseku výše vymezené oblasti v podobě s protetickým *h*-: *hřejtá*). Výraz *řehtá* proniká i do oblastí s jinými pojmenováními, zejména do sev. poloviny Čech a do stř. úseku slez. nář. Pro většinu vm. nář. je typická varianta *řehce* – ta byla zapsána též ve stř. úseku slez. nář. a na stř. Moravě mezi Litovlí, Boskovicemi, Vyškovem a Lipníkem nad Bečvou. Na sz. Valašsku s přilehlou částí Holešovska a v již. skupině slez. nář. je rozšířena slovotvorná forma *řehoce*, pro záp. Opavsko je charakteristický ekvivalent *řihotá*.

Sev. polovina Čech (s výjimkou širokého Podkrkonoší) spolu s úzkým pruhem zhruba mezi Novým Městem na Moravě a Moravským Krumlovem dokládá výraz *řičí*.

Situace ve městech se jen částečně shoduje s nář. okolím (to platí zejména pro vých. Moravu a Slezsko); podobně jako do mluvy venkovského obyvatelstva proniká i do mluvy obyvatel měst výraz *řehtá*.

4 Všechna slovesa jsou odvozena od zvukomalebných základů.

hřejtá jen nář.; SSJČ nář. — Viz *řejtá*, podoba s protetickým *h*-.

hynčí jen nář.; Kt ‚řičí (o koni)', (též (kobyla) ‚chce hřebce'), Kt(Bš) ‚řičí'

rzá jen nář.; Bš *rzat* („koně mu rzaju") — Inf. *rzát*, zařazením k 5. slovesné třídě.

rže stč. též *hrže* (inf. *rzáti* i *hrzati*), Jg (inf. *rzáti* i *rsati*, obě zast.), Kt též *hrže* (inf. *rzáti*, *hrzati* i *ržáti* zast.), SSJČ *rzáti* zast., *ržáti* kniž., SSJ *erdžať*, pol. *rzeć* — Inf. *rzát*/*ržát*, zařazením k 1. slovesné třídě.

řehce stč., Jg, SSJČ zast., SSJ *rehce* — Inf. *řehtat*, zařazením k 1. slovesné třídě.

řehoce Jg též *řehotá*, SSJČ zast., též *řehotá*, obojí říd., hluž. *rjehotać*, *rihotać* — Slovotvorná varianta slovesa *řehtat* s kmenotvornou příponou *-ot-*; inf. *řehotat*, zařazením k 1. slovesné třídě.

řehtá Jg, SSJČ též *říhá* říd. — Inf. *řehtat*, zařazením k 5. slovesné třídě.

řehtí jen nář.

řejhtá jen nář. — Patrně kontaminací *řehtá* a *řejtá* (viz tam), příp. přesmykem z *hřejtá*, viz tam.

řejtá jen nář.; Kt *řejtati* — Disimilací z *řehtá*.

řičí Jg, SSJČ, oba ‚pronikavě řehtá' — Varianta od *ryčet*, *rýkat* ‚řvát (o hlasu zvířat)', specifikací.

řihotá jen nář. — Inf. *řihotat*, zařazením k 5. slovesné třídě.

5 řechtá Ju 5, 6 — řehoce Ju 7, Ru 5 — řičí Po 1, Ju 1–5, Ru 1–4 — řiči Ju 2

6 SSA 2.44. OLA 170, ALE 301

Ši

196 výmět koně (829) — *mapa s. 437*

1 M kobylinec (-lynec 701) — kobeliňec
kobilenec
kobylanec
kobilec 131, 218, 314, 452
kobylák (kobelák 513, kobilák 622, 623, 64)
kobilina (kobilinka 246, 418, 427, 428)
kobilka 140
kobilčina 408, 424, 425 (kobilčinka 253, 42)
kobilinco 831,833, 84
koňinec
koňák 253, 325, 450
koblih (kobližek 222)
kobliha
kobliška (kobiliška 226)
buchťička 256, 426, 435, 437
bulka
knedlík
peciválek (peciválka 139,151)
homolka — homulka
konckí hovno (koňcki h. 417, 447, 40, kobilčí h. 438, 439, koncki lejno 315, 457, koňski 1. 316, 416, 422, kobilí 1. 410, koňski bopki 451, 459)

S burátko 132, kliďí n. 460, kotkoda 301, trpalki 156

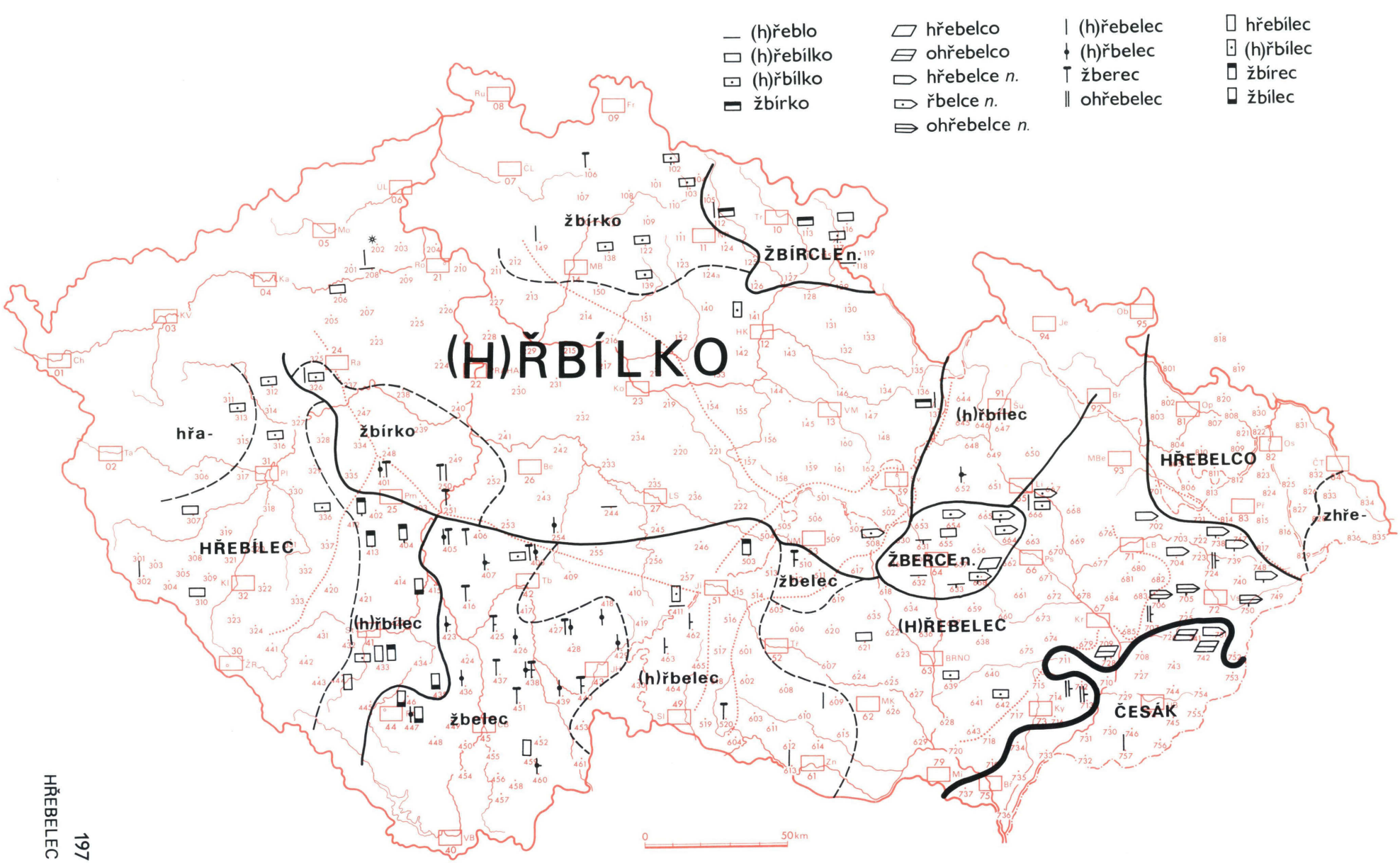
(h)řeblo
(h)řebílko
(h)řbílko
žbírko
hřebelco
ohřebelco
hřebelce n.
řbelce n.
ohřebelce n.
(h)řebelec
(h)řbelec
žberec
ohřebelec
hřebílec
(h)řbílec
žbírec
žbílec
(H)ŘBÍLKO
žbírko
ŽBÍRCLE n.
hřa-
žbírko
(h)řbílec
HŘEBELCO
zhře-
HŘEBÍLEC
ŽBERCE n.
žbelec
(h)řbílec
(H)ŘEBELEC
(h)řbelec
žbelec
ČESÁK
0
50 km

2 Nářeční pojmenování pro výmět koně se diferencují především lexikálně, v menší míře též slovotvorně (např. *kobylinec* × *kobylenec* × *kobylanec* × *kobylec* × *kobylák*) a hláskoslovně (např. *kobylinec* × *kobelinec*, *homolka* × *homulka*).

Naprostou většinu nář. pojmenování lze z hlediska jejich původu rozdělit do dvou skupin: Jednu tvoří pojmenování vzniklá derivací od substantiva *kobyla* a *kůň* (např. *kobylec*, *kobylák*, *kobylinec*, *kobylina*, *koninec*), druhou pak pojmenování vzniklá přenesením na základě tvarové podobnosti sledované reálie, zejména s různými druhy pečiva (*kobližka*, *knedlík*, *bulka*, *buchtička*, *peciválek*; *homolka*). Lze se domnívat, že zprostředkujícím článkem pro užívání názvů z oblasti pečiva je hláskově podobný název *kobliha*, původně zřejmě žertovná obměna slova *kobylina*. Obě skupiny pojmenování jsou poměrně výrazně odděleny i zeměpisně.

U výrazů vzniklých přenesením informátoři porůznu specifikovali daná označení adjektivními přívlastky, např. *koňský*/*koncký*, *kobylčí*/*kobylí kobliha* (*homolka*, …). Většinou však byla pojmenování zapsána bez specifikujících přívlastků, jichž se v běžné komunikaci navíc zpravidla neužívá, a proto jsme je z mapování vyloučili. Přívlastek mapujeme pouze ve spojení *koncké hovno*.

Výrazy byly nezřídka zapisovány v množném čísle; v zájmu jednotného řešení mapy jsme je převedli do čísla jednotného; k tomu jsme namnoze využili zápisů z KLA.

3 Proti relativně jednoduché situaci na Moravě a v přilehlé části Čech, kde se vyskytují výrazy odvozené od substantiv *kobyla* a *kůň*, vystupuje poměrně pestrá situace na zbývajícím území Čech, kde jsou soustředěny především výrazy vzniklé na základě přenesení.

Z nář. ekvivalentů se základem *kobyl-* dosahuje největšího rozšíření výraz *kobylinec*; vyskytuje se v již. Čechách (Prachaticko, Českobudějovicko, Doudlebsko) a odděleně na většině Moravy s přilehlými vých. oblastmi Čech podél čes.-mor. zemské hranice. Slovotvorná varianta *kobylenec* byla zapsána jednak na záp. Moravě, jednak podél hranice mezi nář. střm. a vm., forma *kobylanec* se nachází sev. od Vysokého Mýta, mezi Novým Městem na Mor. a Boskovicemi a dále na Holešovsku, již. od Příbora a na Hlučínsku. V záp. skupině slez. nář. byla zapsána hlásková varianta *kobelinec*. Již. Královéhradecko a Vysokomýtsko charakterizuje podoba *kobylák*, pojmenování *kobylec* se vyskytuje roztrouseně v Čechách. Na již. Ledečsku, Táborsku s výběžky na Strakonicko a přes Třeboňsko do doudlebského úseku byl zachycen nář. ekvivalent *kobylina*; ten byl zapsán též na Plzeňsku. Výraz *kobylčina* byl zaznamenán na Táborsku, varianta *kobylinco* na Těšínsku.

Jablunkovsko a Vsetínsko s výběžkem táhnoucím se podél česko-slovenské státní hranice až ke kopaničářským nářečím dokládají výraz *koninec*.

Pojmenování vzniklá přenesením se soustřeďují v Čechách. Severní Čechy se vyznačují výrazem *homolka* (v širším Podkrkonoší, odděleně též na jz. Strakonicku) a hláskovou variantou *homulka* (náchodský úsek s Kladskem). Jižně od tohoto areálu je rozšířen výraz *peciválek*. Širší lounský úsek charakterizuje výraz *bulka*, sz. polovinu střč. dialektů, západní okraj Čech a již. polovinu zč. nář. pojmenování *kobližka*. Na sev. Ledečsku je rozšířen výraz *kobliha*; ten byl porůznu zapsán též v areálu formy *kobližka* i jinde v Čechách. Pojmenování *koblih* bylo zachyceno na vých. Doudlebsku, jv. Vysokomýtsku a již. Ledečsku. Z členitého areálu ve stř. Čechách zabírajícího Kolínsko, Benešovsko, Rakovnicko, Plzeňsko s výběžky až na Strakonicko je doložen výraz *knedlík*, na sever od Českých Budějovic bylo zapsáno označení *buchtička*.

Dvojslovné pojmenování *koncké hovno* pochází zejména z již. Čech, z Chodska a sev. Plzeňska, a to v naprosté většině v dubletě s jinými pojmenováními.

Situace ve městech je shodná s nářečním okolím, česká pohraniční města dokládají pouze výraz *kobliha* (ojed. *kobližka*).

4 U nář. ekvivalentů derivovaných od substantiv *kobyla* a *kůň* je zpravidla možná alternativní motivace adjektivem *kobylí* a *koní*.

buchtička v sled. významu jen nář. — Přenesením dem. k *buchta*.
bulka v sled. významu jen nář. — Přenesením (Jg dem. k *bula, boule* ‚kulatá houska', SSJČ ‚levné pečivo podobné žemli').
burátko jen nář. — K adj. *burý*, psl. **burъ* ‚hnědý, šedý', srov. pol. nář. *burak* ‚kůň šedé barvy'.
homolka v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚tvaroh nebo sýr uhnětený do tvaru malé homole nebo bochníčku', ‚tvarůžek').
homulka jen nář. — Hlásková obměna výrazu *homolka*, viz tam.
klidí n. jen nář. — Ke slovesu *klidit* ‚čistit', stč. též ‚vykonávat potřebu'.
knedlík v sled. významu jen nář. — Přenesením.
kobelinec jen nář. — Hlásková obměna výrazu *kobylinec*, viz tam.
koblih jen nář.; Kt — Přenesením.
kobliha v sled. významu jen nář. — Přenesením, pův. zřejmě žertovná obměna slova *kobylina*.
kobližka SSJČ ob. *kobližky* pl., Kl *kobyliška* — Dem. ke *kobliha*, viz tam.
kobylák jen nář. — Ke *kobyla*.
kobylanec jen nář.; Kt na Mor., SSJČ nář. — Ke *kobyla*.
kobylčina jen nář. — Ke *kobyla*.
kobylec jen nář. — Ke *kobyla*.
kobylenec jen nář.; Kt na Mor., SSJČ nář. — Ke *kobyla*.
kobylina SSJČ říd. – Ke *kobyla*.
kobylinco jen nář. — Viz kobylinec, příklonem k střednímu rodu vlivem výrazu *hovno*.
kobylinec Jg, SSJČ, Bš, SSJ — Ke *kobyla*.
kobylka v sled. významu jen nář. — Ke *kobyla*.
koňák v sled. významu jen nář. – Ke *kůň*.
koninec Jg, SSJČ, Bš — Ke *kůň*.

koncké hovno jen nář. — Popisné pojmenování tvořené nář. adj. *koncký* a substantivem *hovno*.

kotkoda jen nář. — Nejasné, patrně v návaznosti na něm.

peciválek v sled. významu jen nář.; Kt u Hradce Králové — Přenesením (Jg *peciválka* „prázdná buchtička, která se při chlebu peče“, SSJČ též *peciválka* nář. ‚druh pečiva podobného vdolkům‘, Bš ‚bramborový koláček‘ Žďársko).

trpalky pl. v sled. významu jen nář. — Přenesením (Kt *trpalka* obyč. v mn. č., SSJČ pomn. nář., Bš záp. Morava, u všech ‚škubánky‘).

5 kobilinec Ru 5 — kobilenec Ju 6 — kobilanec Ju 4 — koňinec Ju 7 — knedlik Ju 1, 2, 3, — knedlík Ju 5, Ru 2, 4 — konski houno Po 1 — koňská hovno Ru 1 — buchta Po 1 — koňská bopki Ru 1

6 —

Ši

197 hřebelec (827) — *mapa s. 439*

1 M hřeblo (řeblo, hřebla f. 633)
hřebelco (hřebeuco 801, hržebelcy 818) — zgřebelco 833–836
hřebelce n. (hrebélce 751) — řbelce 508, 654, 664, 666 (hřbelcle 665, řbelcle 665, řbercle 658) — žbercе (žbercle 657)
hřebílko (řebílko, řibilko 206) — hřbílko (řbílko, hřbilko, řbilko) — žbírko (žbílko 326)
žbircle n. (žbircle f. 126, řbicle 105)
hřebelec (řebelec, řebelc 250) — hřbelec (řbelec, řbelc 652) — žbelec (též 520) — žberec (žbje- 106, 416, 425, žberc 250)
hřebílec (řebílec, hřebilec 301, 307, 316, 317, řebilec 308, 317, hřebílek 459) — hřabílec 306, 311, 313, 315 — hřbílec (řbílec, řbílek 411, řbílc 141) — žbílec 435 (-i- 415, 446, 447) — žbírec (-i- 413, žbírek 503)
ohřebelco 728, 741 (ohřebełco 742)
ohřebelce n. 705, 706 (ohřebełce 750)
ohřebelec 707, 712, 713, 724
česák
S štrígl 202

2 Mapa zachycuje zeměpisné rozšíření nář. pojmenování pro hřebelec, tj. kovový nástroj na čištění srsti dobytka. Nář. materiál se diferencuje především slovotvorně (např. *hřeblo* × *hřebelco* × *ohřebelco* × *hřebelec* × *hřebílec*) a hláskoslovně (např. *hřebelec* × *hřbelec* × *žbelec* × *žberec*). Jediný lexikální protiklad *hřebelec* × *česák* je okrajový. Na mapě nesledujeme zjednodušení souhláskové skupiny *hř-* v *ř-* (např. *hřebelec* × *řebelec*); o tom viz V-274 hřeben.

Všechny nář. výrazy jsou od původu deverbativa.

Upozornění si zasluhuje poměrně ostrá hranice oddělující pojmenování rodu středního (zejména sev. polovina Čech spolu s Boskovickem a odděleně Slezsko a Valašsko) a mužského (zbývající území).

3 Na celém zkoumaném území jsou rozšířeny různé hláskové a slovotvorné varianty kořene *hřeb-*/*hřb-*, pouze na Uherskobrodsku a Břeclavsku se pro sledovanou reálii užívá označení *česák*.

Ve většině stř. nář. a v již. polovině svč. nář. je rozšířena podoba *hřbílko*; hláskoslovná varianta *žbírko* vytváří dva od sebe oddělené areály: jeden v sz. části svč. nář., druhý na sev. Příbramsku. Pro slezská nář. je charakteristická forma *hřebelco*, Jablunkovsko se vyděluje obměnou *zhřebelco*. Označení středního rodu doplňují ještě výrazy *žbírcle* (Trutnovsko a Náchodsko), *žberce* a *řbelce* (Boskovicko), *hřebelce* (sev. Valašsko), dále *ohřebelce* a *ohřebelco* (široké Vsetínsko), *hřbílko* (sev. Plzeňsko, sev. Čechy, ojediněle i jinde). Výrazy *hřeblo* a *hřebílko* byly zaznamenány víceméně sporadicky.

Z označení variant muž. rodu dosahuje největšího rozšíření výraz *hřebelec*. Vyskytuje se na stř. Moravě s přesahem na Kyjovsko a sev. Břeclavsko a dále na sev. Valašsku. Hlásková varianta *hřbelec* se nachází na jz. Moravě a v úseku mezi Táborem a Jihlavou. Nejpestřejší situace je v jč. nářečích (mezi Příbramí, Prachaticemi, Jindřichovým Hradcem a Táborem), kde se vedle nejrozšířenější hláskové varianty *žbelec* vyskytují také podoby *žberec* a *hřbelec* (obě v sev. a stř. části uvedené oblasti). Zč. nář. s přesahem až ke Strakonicím dokládají formu *hřebílec*, na Manětínsku a Stříbrsku byla zapsána hlásková varianta *hřabílec* a v oblasti s centrem na vých. Strakonicku a s výběžkem až téměř k Rakovníku podoba *hřbílec*, ta byla odděleně zaznamenána též na Zábřežsku a Litovelsku. Varianta *žbírec* je doložena z Příbramska, *žbílec* z Prachaticka. Ve vm. nář. byla ojediněle zapsána forma *ohřebelec*.

4 S výjimkou výrazu *česák* a *štrígl* souvisí všechna pojmenování s psl. **greblo* (psl. kořen **greb-* ‚rozčesávat, hrabat‘). Hláskové podoby s *hřb-* (bez *-e-*) mohly vzniknout redukcí *-e-* v slovese *hřebelcovat* (tak Mch). Nelze vyloučit, že mohly být navíc podporovány adideací k *hřbet*. Varianty s náslovným *o-* zřejmě vznikly příklonem k slovesu *ohřebelcovat*. Podle Mch se zároveň oslabilo vědomí o souvislosti s výrazem *hřeblo* (u toho se zúžil význam především na ‚pohrabáč‘); některé formální souvislosti jsou však zřejmé dodnes, jako např. formy *žbírko* ‚hřebelec‘ a *žebro* ‚hřeblo‘ v témž areálu, předpona *o-* ve vm. oblasti (srov. I-174 hřeblo).

česák jen nář.; Kt i SSJ též *česadlo*, hluž. *česadlo* — Od *česat*.

hřabílec jen nář. — Z *hřebílec* jzč. hláskovou změnou *e* > *a* v kořeni.

hřbelec stč., Jg, SSJČ říd., Kl *hrbelec*, ALJ *řbelec* Mor. Budějovicko, Litovelsko — Podoba s redukovaným *-e-*.

hřbílec jen nář.; SSJČ *hřbílek* říd. — Viz hřebílec a hřbelec.

hřbílko stč. i Jg *hřbélko*, *hřbílko*, SSJČ — Viz hřebílko a hřbelec.

hřebelce n. jen nář.; stč., Jg *hřebélce*, Kt *hřebilce* n. — Z psl. **greblьce*, to specifikačním sufixem z psl. **greblo*.

hřebelco jen nář.; Kt *hřbelcátko*, Bš *hřebelco* — Morfologická varianta výrazu *hřebelce*, viz tam.

hřebelec stč., Kt, SSJČ — Specifikačním sufixem z **greblo*.

hřebílec jen nář.; Kt *hřebilec* i *hřebílek* — Hlásková varianta k *hřebelec*, viz tam.

hřebílko Jg *hřebélko*, SSJČ *hřebílko* — Deminutivním sufixem z psl. **greblo*.

hřeblo Jg *hřeblo*, Kt *hřeblo* u Litovle, SSJČ *hřeblo* i nář. *hřablo* — obojí říd., pol. *zgrzebło* — Z psl. **greblo*.

ohřebelce n. jen nář.; Kt

ohřebelco jen nář.; SSJ *ohreblo* i *ohrablo* — obojí nář.

ohřebelec jen nář.

řbelce n. jen nář.; stč. *hřbelce* n., Jg *hřbelce* n. — Zjednodušením náslovné souhláskové skupiny *hř-* > *ř-*.

štrígl jen nář. — Přejato z něm. (*Striegel*).

zhřebelco jen nář. — Viz hřebelco, *z-* snad vlivem pol. *zgrzebło*.

žbelec, žberce n., **žberec, žbílec, žbírec** jen nář.; ALJ *žbelec* jč., *žbercе* n. Boskovicko, *žbelce* pl. Boskovicko, *žberc* Dobříšsko — Hláskové obměny výrazů *hřbelec* m., *hřbílec* m. a *řbelce* n. v důsledku izolovanosti slova (viz tam).

žbírcle n. jen nář.; Kt *žbircle* u Hradce Králové, ALJ podkrk., též *žbírcílko* svč. — Viz žbírko.

žbírko jen nář.; Jg — Hlásková obměna výrazu *hřbílko*, v důsledku izolovanosti slova snad adideací ke slovu *žebro*, *žebírko*.

5 hřbílko Po 1, Ju 5 — hřbilko Ju 1, Ru 4 — řbílko Ju 2-4, Ru 1, 2, 4 — řbilko Po 1, Ju 1 — žbírko Ru 3 — řebelec Ju 6 — ohřebelec Ju 7 — česák Ru 5

6 ASJ III 39, IV 141, AJŚ 476, OLA 169, ALE 309

Ši

198 podsední kůň (849) — *mapa s. 443*

1 M pocedňí — pocebňí — pocemňí — pocevňi 149, 157, 158, 212 — pocovňí
poceďák 205, 206, 213, 215 — pocebák (pocemák 106) — pocevák 149, 212
pocák
pocedňík — pocebňik — pocemňík
sedlový (sedlavej 322–324) — šodlovy (šo- 831–834)
(v)opratňí

2 Na mapě jsou představeny nář. výrazy pro koně na levé straně dvojspřeží ve směru jízdy (opak *náruční*, viz III-199). Jako pojmenování naprosto převažují zpodstatnělá příd. jména (*podsední*, *sedlový*, *opratní*), jen z okrajů Čech pocházejí doklady také na vyjádření podstatnými jmény (diferencovanými slovotvorně i hláskoslovně, např. *podsebák*, *podseďák* × *podsebník*, *podsedník*).

Pojmenování podsední představuje substantivizované adjektivum, nelze však zcela vyloučit, že někdy jde o situační elipsu spojení podsední kůň.

Obě hlavní výchozí adj. pojmenování (*podsední* a *sedlový*) jsou značně hláskoslovně vzdálena, mají však týž základ, přesto rozdíl mezi nimi považujeme vzhledem k jejich etymologické neprůhlednosti (ztrátou povědomí etymologické příslušnosti k slovesu *sedět*) za lexikální.

Navíc byla při výzkumu zapsána v adverbiální funkci zvláštní spojení, jako např. *v/na poce*, *v/na poci*, *na pocedle*, *na pocedlo* ‚na levé straně, na levou stranu‘. Uvedená spojení jsou doložena jen z Čech, a to zvl. ze stč. nářečí a z již. Příbramska a z Táborska.

3 Kromě protikladu vyjádření substantivizovaným adjektivem, popř. spojením adjektiva se subst. *kůň* (celé zkoumané území) a možností vyjádření též podstatným jménem (svč., sč. a zč. okraje) výrazně vystupuje lex. rozdíl *podsední* (a jeho četné obměny hláskoslovné) a *sedlový*. Druhé z uvedených adjektiv zabírá jednak Chodsko a Klatovsko, jednak větší část střm. nářečí a nářečí vm. a slezská (v česko-polském pruhu v podobě *šodlový*). Na většině území Čech (mimo jzč. okraj) a v širokém pruhu záp. Moravy s malými přesahy až k Litovli převládá adj. *podsední*. To má v svč. nářečích podobu *podsební*, v úzkém vých. pruhu (Podorlicko a Náchodsko) variantu *posemní* a na záp. okraji Mladoboleslavska a na Hlinecku také podobu *podsevní*. Ve značně pozměněné formě *podsovní* se vyskytuje ještě na Moravě na Litovelsku, Holešovsku a Lipnicku.

Dva mikroareály vytváří adj. *opratní*, a to v oblasti vých. od Nového Města na Moravě a na jz. okraji Opavska.

Vyjádření podstatnými jmény je možné jen na okrajích Čech. Pojmenování *podsebák* zabírá rozsáhlé území Podkrkonoší, Pojizeří a oblast již. od Nové Paky. Hláskoslovná forma *podseďák* je doložena jen z úseku sev.

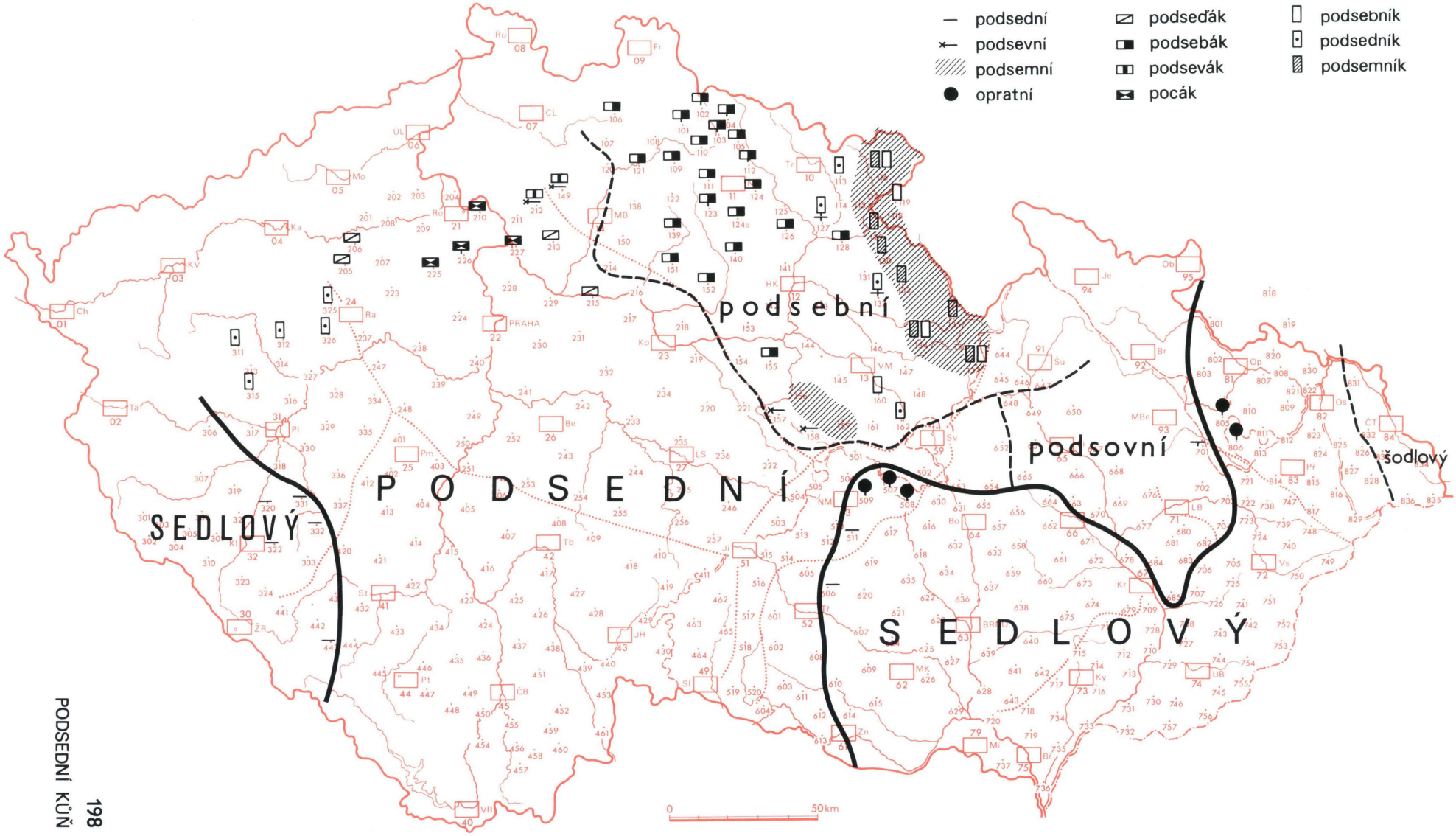
podsední
podsevní
podsemní
opratní
podseďák
podsebák
podsevák
pocák
podsebník
podsedník
podsemník
podsební
podsovní
šodlový
PODSEDNÍ
SEDLOVÝ
SEDLOVÝ
0
50km

od Rakovníka a ojediněle z již. Mladoboleslavska. Malé areály vytvářejí varianty *podsevák* (na záp. okraji Mladoboleslavska) a *pocák* (na jv. Roudnicka). Jiným sufixem je tvořeno subst. *podsedník* (záp. okraj Rakovnicka a Plzeňska, porůznu také vých. okraj svč. nářečí) a *podsebník*, *posemník* (nejvých. okraj svč. nářečí).

4 Téměř všechna substantivní pojmenování vznikla buď přímo odvozením z příslušných adjektiv, nebo univerbizací ze spojení těchto adjektiv a subst. *kůň*.

opratní jen nář.; Kt i *opratový* (Jg ‚vedený na oprati') — Od *oprať*.
pocák jen nář. — K *podsední*, zjednodušením skupiny *-ds-* > *-c-* vzniklo nář. *pocední*, zkrácením *poc* ‚sedlová strana', odtud *pocák* (srov. 2).
podsebák jen nář.; Kt
podsební jen nář.; Jg, SSJČ nář., SSJ *podsebný*, hluž. *podsebny* i *podsobny* — Mylně z *podsední*, viz tam, adideací k předl. spojení *pod sebou*.
podsebník jen nář.; hluž. *podsobnik* — Viz podsební.
podsední Jg i *podsedlní*, *podsedlný*, *podsedelný*, SSJČ adj. — Z **podsedlní*, to z předl. spojení *pod sedlem* (*jsoucí*); šlo o koně v páru spřežení, na němž seděl pohůnek.
podsedník v sled. významu jen nář.; Jg i *podsedlník*
podseďák jen nář.
podsemní jen nář. — Asimilací z *podsební*, srov. podsemník.
podsemník jen nář. — Asimilací (*bn* > *mn*) z *podsebník*.
podsévák jen nář.
podsevní jen nář. — Z *podsební* (viz tam) záměnou retnic.
podsovní jen nář.; Jg mor. i *podsobní*, hluž. *podsobny* — Mylně z *podsední*, viz tam.
sedlový SSJČ řid., SSJ (Jg ‚kůň se sedlem') — Od *sedlo*.
šodlový jen nář.; pol. zastar. *siodłowy* — Ze *sedlový* (palatalizací souhl. *s* a dispalatalizací samohl. *e* před tvrdou zubnicí) v návaznosti na pol.

5 pocední Ju 3 — pocebňik Po 1 — sedłový Ju 7 — sedlí Ru 5 — levej Ju 1–5 — levák Ju 1–4, Ru 2

6 AJŠ 59

Bh

199 náruční kůň (850) — *mapa s. 445*

1 M brázdňí — bráždňí
náručňí (náročňí 308, norynčňi 831–836, naručny 802, 808, 818, ručny 818)
náručňík
náručák
náruček

2 Sledovala se nář. pojmenování pro koně na pravé straně ve směru jízdy spřežení (opak *podsední*, viz III-198). V nář. výrazivu se našly kromě rozdílů lexikálních též výrazné diference v typu pojmenování (subst. *náručák* × substantivizované adj. *náruční*) a rozdíly slovotvorné (*náručník* × *náručák* × *náruček*). Méně závažný je mapovaný rozdíl hláskoslovný (*brázdní* × *bráždní*).

Pojmenování *náruční* představuje substantivizované adjektivum, nelze však zcela vyloučit, že někdy jde o situační elipsu spojení *náruční kůň*.

U dané položky byla explorátory poměrně často připisována adverb. spojení *na náruč*, *v náruč*, *do náruče* ‚na pravé straně, na pravou stranu' (soustředěněji z Příbramska, již. Benešovska, Kolínska a ze sev. okraje Čech). Náš výzkum nebyl přímo zaměřen na uvedené adverb. významy, materiál není v tom směru úplný, a proto jej nelze představit na mapě. Je však pozoruhodné, že tato adverb. spojení nebyla vůbec zachycena na Moravě, ve Slezsku a na jz. okraji Čech.

3 Jazykovězeměpisná situace je vcelku jednoduchá. Kromě okrajů Čech se na celém zkoumaném území vyskytuje adjektivní substantivum *náruční*. Na záp. Plzeňsku a Rakovnicku se rýsuje oblast slova *brázdní*, v již. Čechách pak obměna *bráždní*.

Substantivní typ pojmenování je charakteristický pro sev. a sv. Čechy. Ze záp. Rakovnicka a sev. a sv. okraje Čech je doložen výraz *náručník*, ze širšího Novoměstska výraz *náruček*. Slovotvorná varianta *náručák* pochází zvl. ze sev. a záp. Mladoboleslavska, porůznu se však vyskytuje po celé oblasti svč. nářečí. Tato podoba je nepoměrně řidší než obdobná forma *podseďák*, srov. III-198 podsední kůň. Jinak se typy pojmenování v podstatě kryjí.

4 **brázdní** jen nář.; Jg, SSJ hovor. *brázdný*, hluž. *brozdni* i *brozdnik* — Od *brázda*; náruční kůň jde při orání v brázdě.
bráždní jen nář. — Hlásková obměna výrazu *brázdní* (viz tam), srov. litomyšl. *vobráždit* ‚vyorat hlubokou brázdu'.
náručák jen nář. — Univerbizací ze spojení *náruční kůň*.
náruček jen nář. — K *náruční*, příp. z předl. spojení *na ruce*.
náruční Jg, SSJČ, SSJ *náručný*, pol. *naręczny* — Z předl. spojení *na ruce* (jsoucí).
náručník Jg, SSJČ zast. — Od *náruční*.

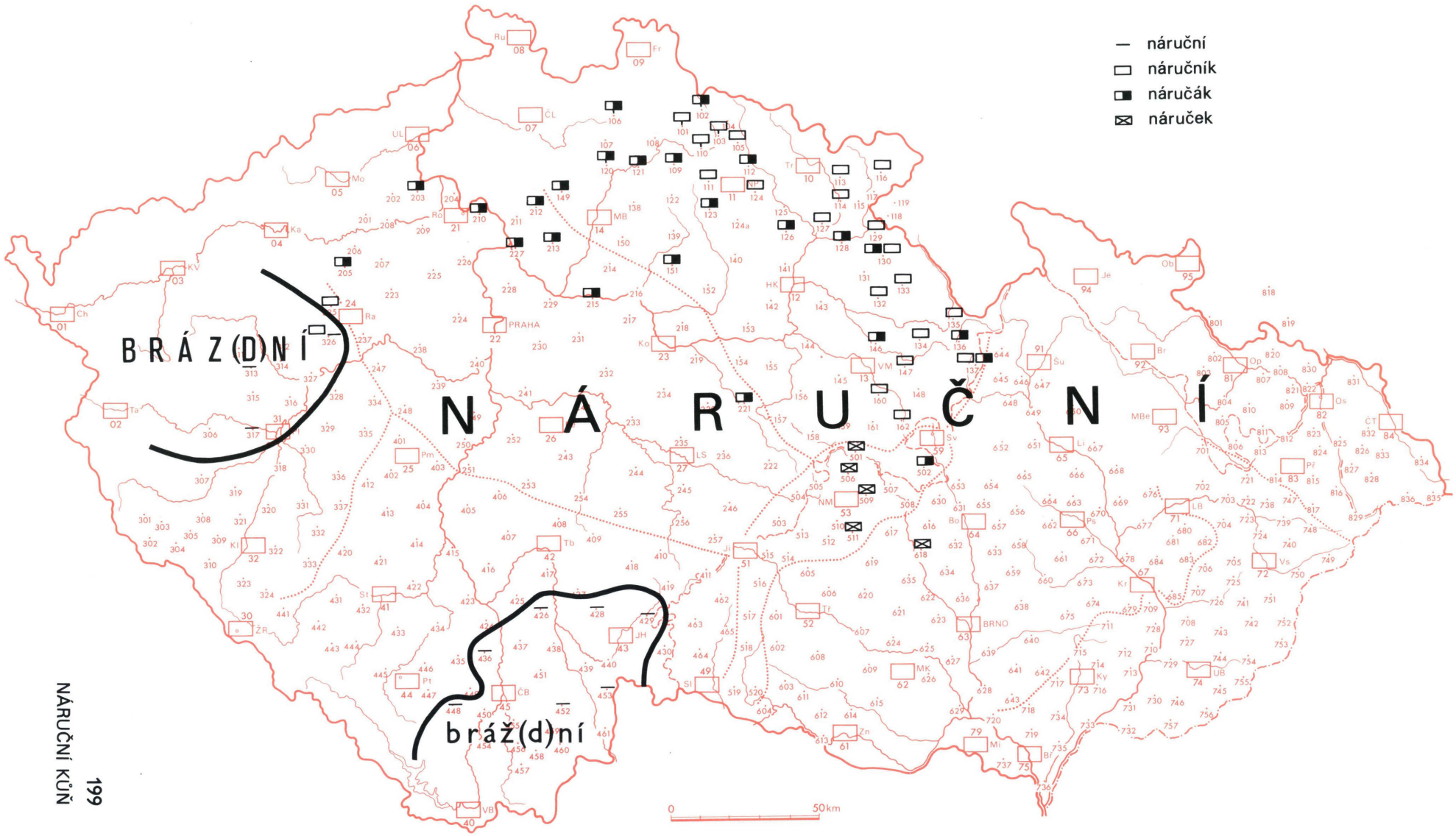
náruční
náručník
náručák
náruček
BRÁZ(D)NÍ
NÁRUČNÍ
bráž(d)ní
0
50km

5 brázdňí Ru 5 — do brázdi Ru 4 — náručňí Ju 3, 7, Ru 2 — náručnej Po 1 — náručňík Po 1 — pravej Ju 1–5 — pravák Ju 1, 2

6 —

Bh

200 jeď! (853) — *mapa s. 447*

1 M hi (hí)
hije (híje, hijé, híjé)
hijo (híjo, hijó, híjó; híjou 428, 429, hjo 121)
vi (ví) — vji (vjí; jí 109)
vije (víje, vijé, víjé; vje 621, 625, 626, vjé 104, 124, 152, 246, 255, je 122, ijé 138)
vijo (víjo, vijó, víjó) — vjo (vju 832)
bi (bí)
bije (bíje, bijé, bíjé; bje 148, 162, 630, 649, 653, 654, bji 130, 160, 304, 502, biji 160, 302, 303)
bijo (bíjo, bijó, bíjó; bjo 161)
ďi (ďí)
ďije (ďíje, ďijé, ďíjé)
ďijo (ďíjo, ďijó, ďíjó)
hajs (hajza 737)

2 Mapa sleduje pobídky pro potah (především koňský) s významem ‚jeď!‘.

Na většině území se pokyny pro koně a pro hovězí dobytek shodují, jen ve vm. nář. se užívá výzvy *hajs* pouze pro kravský potah (proto byla mapována menší značkou), v některých lokalitách má také význam ‚nalevo!‘ (srov. III-202) nebo ‚napravo!‘ (srov. III-203).

Na celém území českého jazyka se nacházejí citoslovce ve čtyřech různých hláskových podobách, s počátečním *h-*, *v-*, *b-* a *ď-*. Tyto jednotlivé varianty řešíme na úrovni lexikální.

Rozdíly mezi povely např. *hi* × *hije* × *hijo*, *vi* × *vije* × *vijo* hodnotíme jako slovotvorné, i když jsme si vědomi toho, že nejde o běžné tvoření slov obvyklými prostředky, nýbrž jen o mechanické připojování formantů s různými (zpravidla zesilujícími) funkcemi.

Kvantita samohlásek výrazů *hi*, *vi*, *bi*, *di* a obměn *hije*, *hijo*, *vije*, *vijo*, *bije*, *bijo*, *dije*, *dijo* je kolísavá, protože jde o jev více méně individuální, související s různým typem intonace nebo s různou mírou emfáze; na mapě jej nesledujeme.

Je obvyklé, že v areálu delšího povelu (např. *hije*, *bije*) se často dubletně (ovšem s nižší frekvencí) vyskytují také povely kratší (např. *hi*, *bi*), zpravidla však s týmž základem.

3 Povel *bije* tvoří areály jednak na záp. a jz. okraji Čech, jednak v podorlickém úseku, na Litomyšlsku a na širším Svitavsku; na stejném území byly zachyceny pokyny *bi*, *bijo*.

Výzva *hi* a varianta *hije* se dokládají z již. poloviny Čech (bez záp. a jz. okrajů) a jz. Moravy, dále z oblasti sev. od Mladé Boleslavi. Pokyn *hijo* byl zaznamenán sporadicky na stejném území.

Ve střč. nář. s výběžkem až do Podkrkonoší a s přesahem na Vysokomýtsko a dále na již. Moravě až po Boskovice a Kyjov se nachází citoslovce *vije*. Na Litovelsku, Prostějovsku, záp. Kroměřížsku a ve střední části vm. nář. byl zapsán výraz *vijo*. Pro Slezsko, Valašsko a Holešovsko je typická varianta *vjo*.

Nářeční ekvivalent *di* s obměnou *dije* tvoří areál v svč. nář. (na sever od Hradce Králové), dále na Zábřežsku a v oblasti zhruba mezi Novým Městem na Moravě a Jihlavou. Varianta *dijo* byla zaznamenána v náchodském úseku.

Není bez zajímavosti, že krátké varianty *bi*, *hi*, *vi* tvoří souvislé území v Čechách – mezi městy Roudnice nad Labem, Ledeč nad Sázavou, Jindřichův Hradec, Klatovy a Rakovník a na širším Náchodsku. Výrazy s formantem *-jo* jsou (až na malé výjimky) územně omezeny na východní polovinu Moravy a Slezsko, malý areál vytváří v náchodském úseku.

Povel *hajs* (určený pouze pro hovězí dobytek) je příznačný pro vých. okraj vm. nář.

4 Jedná se pravděpodobně o velmi staré interjekce k pohánění dobytka.

bi jen nář.; Jg *bí*, *bihy*

bije jen nář.; SSJČ nář. též *biji*, *bijó*, *biju*, *bje*, *bjé*, *bji*, *bjo*, *bjó*, *bju*, *bjú* — Rozšířením výzvy *bi*.

bijo jen nář.; Kt, SSJČ nář. *bijó* — Rozšířením výzvy *bi*.

di jen nář.; SSJ *dí*

dije, dijo jen nář. — Rozšířením výzvy *di*.

hajs jen nář.; Bš, SSJ (Kt ‚vlevo!‘) — Podle Mch z maď. *hajszol* ‚hnáti, štváti‘.

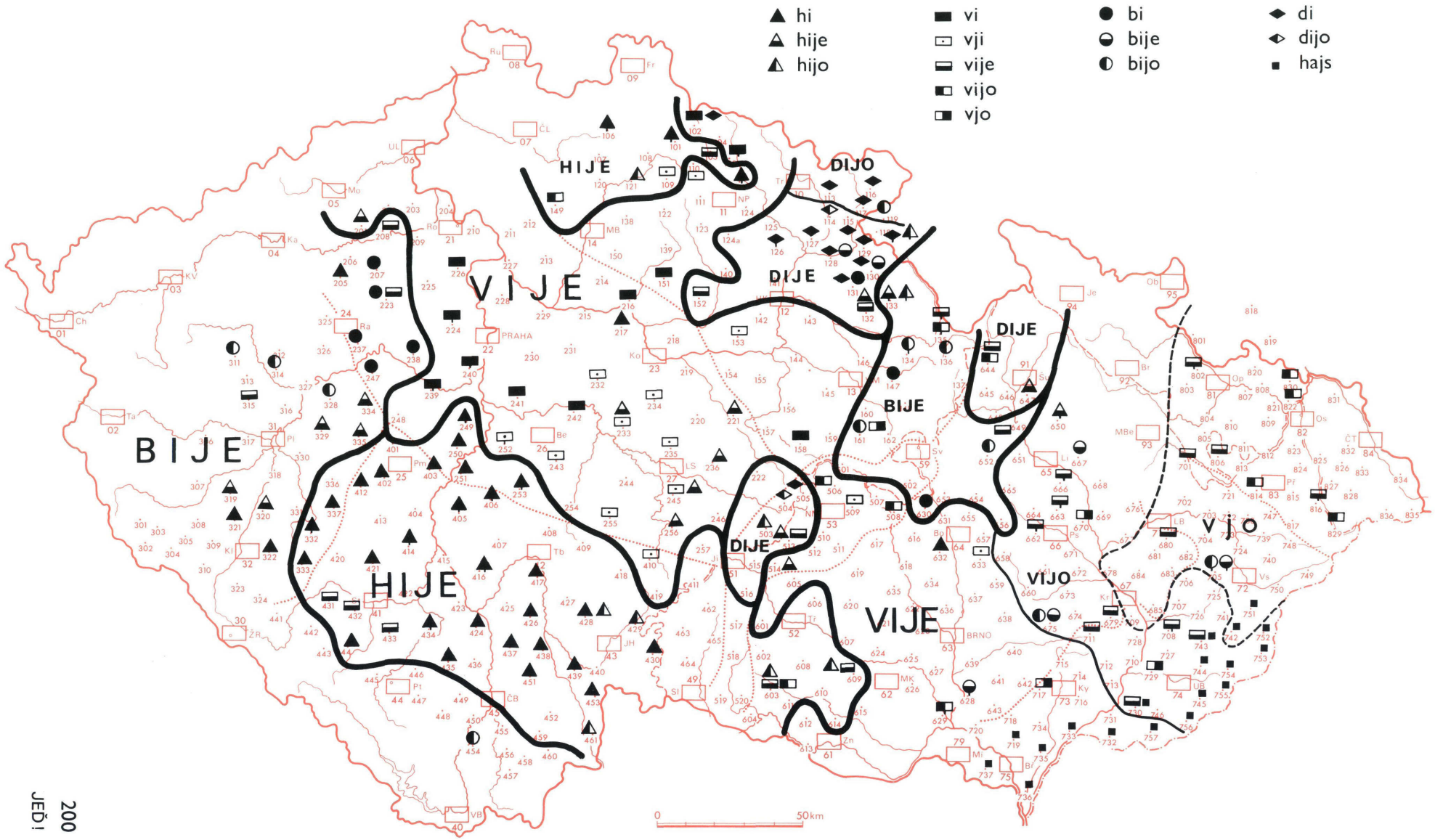
hi
hije
hijo
vi
vji
vije
vijo
vjo
bi
bije
bijo
di
dijo
hajs
HIJE
DIJO
VIJE
DIJE
DIJE
BIJE
BIJE
HIJE
DIJE
VIJE
VIJO
VIJO
0
50km

hi Jg *hy*, SSJČ psáno též *hy*, *hí*, *hý*, hluž.
hije SSJČ též *hij*, *hija*, *hijo*, psáno též *hyje* apod. — Citoslovce velmi starobylé nebo podle Mch vzniklé rozšířením z *hyj* (z původního imperativu *hybaj* ‚hýbej se‘, který poklesl na citoslovce).
hijo SSJČ též *hyjo*, SSJ — Viz *hije*.
vi jen nář.; Jg *vihy*
vije Kt *vje*, SSJČ též *vijé*, *vje*, *vjé*, *vji*, *vjí* — Rozšířením výzvy *vi*.
vijo SSJČ *vijó*, *vjo*, *vjó*, SSJ — Rozšířením výzvy *vi*.
vji SSJČ též *vjí* — K *vi*.
vjo Kt *vjo*, SSJČ též *vjó*, pol. *wio* — K *vi*.

5 hí Ru 2 — hije Ju 6, Ru 3 — hej Ru 3 — hajda Ju 2, Ru 1, 5 — hajdi Ju 1, 3 — hajde Ju 6 — ajde Ju 2, 7 — hajt Ju 1, 5 — ajt Ju 5 — háj Ju 6 — vije, vje, vji Ju 3 — vijó Ju 7 — ďi Po 1, Ru 4 — ďijó Po 1 — ďíjó Ju 2

6 ASJ IV 133, AJŠ 563

Bt

201 stůj! (854) — *mapa s. 449*

1 M pr (br 119, 801, 806)
ou
ouha — oha (óha 611, 612, 614, 737, 739, óhá 604) — voha (vóha, vohá; vó 719, 733) — hoha 736, 742, 751, 752
eu
euha (euhá 136) — éha — véha 646
ej (ej; jej 515, 516)
ejha 116, 612
S huo 757
N hop 833, 834, stúj 425, 667, 685, 821

2 Mapa sleduje povely pro potah (především koňský) k zastavení.

Mezi užitím povelu *pr* a *ou* byl v některých lokalitách zjištěn rozdíl (citoslovce *ou* bylo určeno hovězímu dobytku a *pr* koňům); ten se však na většině území setřel.

Na vých. Moravě jsou výzvy *oha*, *voha* určeny spíše kravám a volům, ale ani zde není rozdíl v užití důsledný.

Rozdíly v kvantitě samohlásek (např. u výrazu *oha*, *óha*, *óhá*, *voha*, *vóha*, *vohá*) jsou více méně individuální a jsou projevem různé míry emfáze.

Citoslovce *ej*, *ou* fungují jako součást jiných pobídek, srov. např. *hotej*, *hotou*, *hatou* s významem ‚napravo!‘ (viz III-203).

3 Na celém území se užívá citoslovce *pr*, ostatní pobídky jsou s ním vždy dubletní.

Povel *ou* zaujímá severní polovinu Čech (po řeky Berounku a Sázavu), jv. okraj jzč. nář. a záp. a jz. okraj Moravy, dále vytváří větší areál mezi Plzní a Benešovem a mikroareál na jz. od Klatov.

Varianta *ouha* je doložena z Domažlicka, ze záp. Pošumaví, z Podkrkonoší a z širokého okolí Ledče nad Sázavou a Vysokého Mýta. Vyskytuje se také na Táborsku a Jihlavsku. Zvláště pro sev. polovinu vm. nář. a Znojemsko je charakteristická obměna *oha*. Citoslovce *voha* se vyskytuje na Slovácku. Povel *hoha* byl zapsán v několika lokalitách na vých. okraji vm. nář.

Na jv. Čech, na jz. Moravě a zcela sporadicky v záp. Pošumaví se užívá povel *ej*.

Pobídka *eu* byla zaznamenána především na vých. okraji svč. nář. Tam a v Podkrkonoší se vyskytuje citoslovce *euha*. Ze Zábřežska se dokládají výzvy *éha*, *véha*.

4 Podle Mch jde o citoslovce „bez historie“. Naprostá většina povelů je citoslovečného původu. Jsou variabilní po stránce zvukové, ale i významové.
éha jen nář.
ej v sled. významu jen nář.
ejha SSJČ říd.
eu jen nář.; SSJČ nář.
euha jen nář.
hoha jen nář.; SSJ (Kt ‚zvolání‘)
huo jen nář.
oha jen nář.; Kt
ou Kt, SSJČ
ouha SSJČ (Kt ‚pomalu!‘, ‚pozor!‘)
pr Kt, SSJČ, SSJ, pol.
véha jen nář.
voha jen nář.; Kt

5 pr Po 1, Ju 5, 7 — ou Ju 1, 3, 6, Ru 1, 2 — oha Ju 2, 3, 1 — hou Ju 5, 6, Ru 2–4 — hóha Ru 5 — ej Ju 1, 2 — ejha Ju 2.

6 ASJ IV 135

Bt

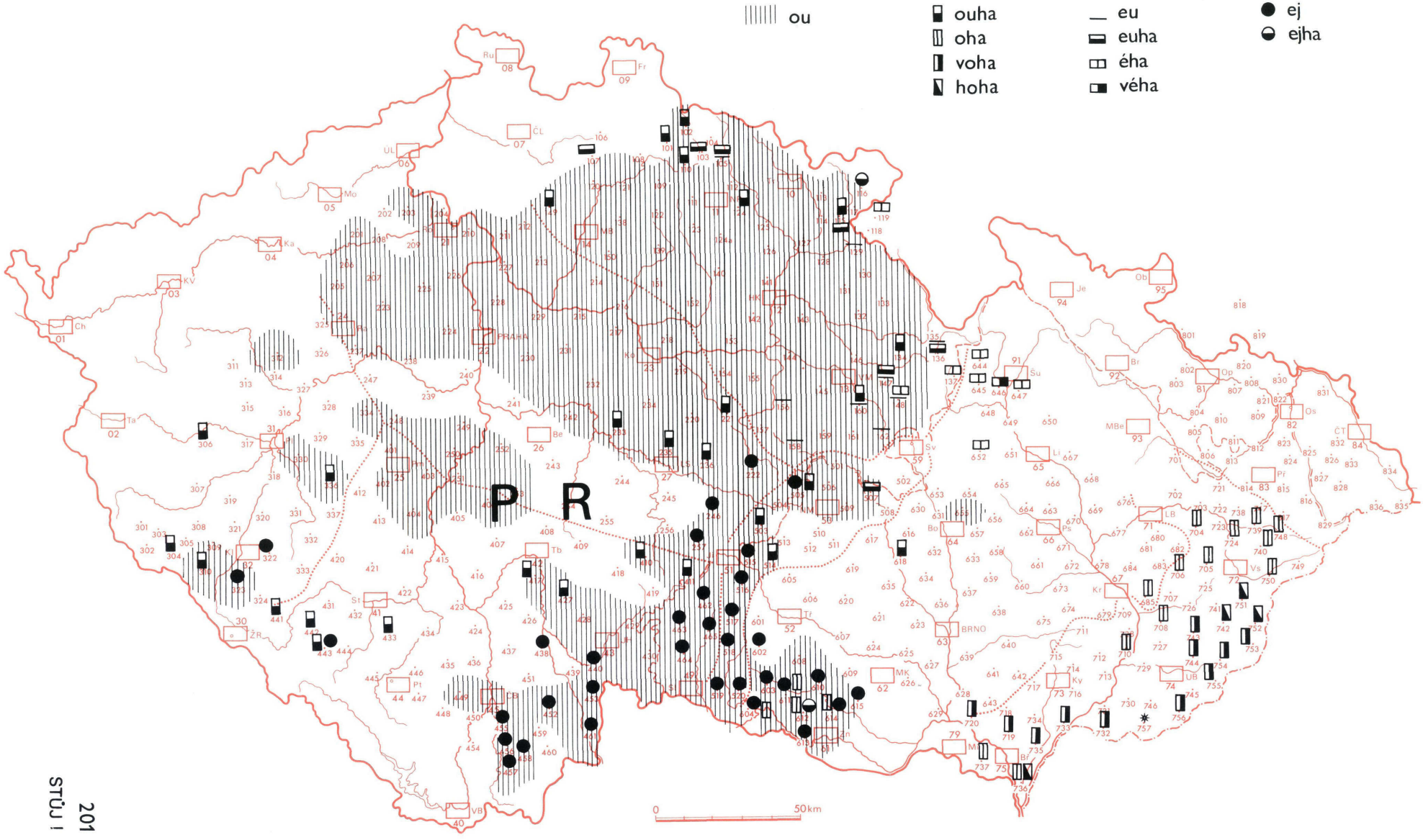

201
STŮJ !

202 nalevo! (855) — *mapa s. 451*

1 M čehy (čehi, čehí) — ťehy (ťehi, ťehí)
čihy (čihi, čyhy, čihí, čyhý) — ťihy (ťihi, ťihí, ťihý) — pihy (pihi)
číjou 417, 426, 438, 451
hí (hi)
híjej — hijej
híjou (híjouej 415) — hijou
híjuma 454, 457, 460 (híjúmá 448, 458, hjuma 456)
híse 322–324, 333, 441 (hiza 606)
bista — vista 306
bistaha
hajs (hís 733)
ouč 437, 438, 424, 426
k sobje 743, 744, 751, 752 (sob'e 742)
sasa 745, 752–755

2 Mapa sleduje povely pro potah (především koňský) k zahnutí doleva.

Na velké části zkoumaného území jsou stejné povely pro koňský i pro kravský potah, pouze na jihu Čech a Moravy se pobídky rozlišují. Na mapě jsou výzvy pro koně zachyceny v areálech s nápisy nebo značkami, odlišné pokyny pro hovězí dobytek k zahnutí vlevo (*hijou, híjou, číjou, ouč, hajs, sasa,* (*k*) *sobě*) jsou zobrazeny malými plošnými značkami. Varianty povelů pro hovězí dobytek s významem ‚nalevo!' (ale také ‚napravo!', srov. III-203) mají na jihu Čech a na jihozápadní Moravě společný rys, a to sufix *-ou,* který se eventuálně vyskytuje i jako samostatný povel *ouč*.

U povelů s významem ‚nalevo!' převládají vokály *i* a *e*, u pokynů s významem ‚napravo!' vokály *o* a *a* (srov. III-203). Spojujícím rysem pro většinu povelů s významem ‚nalevo!' je slabika *-hi-*, ale pro hovězí dobytek tomu tak být nemusí.

Kvantita koncové samohlásky výrazů *čehy*, *čihy* a *tihy* je kolísavá. Není vyloučeno, že souvisí s různým typem intonace nebo s různou mírou emfáze. Obecně lze říci, že v Čechách je obvyklejší realizace s dlouhou koncovou samohláskou a na Moravě se samohláskou krátkou. Výzvové citoslovce *hí* mívá ojediněle na jz. Moravě realizaci s krátkým vokálem *hi*.

Citoslovce *čehy* a *čihy* zde považujeme za dva samostatné lexémy, i když zřejmě mají společný základ.

Nářeční ekvivalent *hajs*, zachycený porůznu na Slovácku, má v jiných lokalitách význam ‚napravo!' (srov. III-203) nebo jeď!' (srov. III-200).

3 Jako základní protiklad se jeví rozdíl mezi převážně českým *čehy*, moravským *čihy* s obměnou *tihy* a okrajovými *bista, bistaha, hí, híjej, hijej*.

Výzva *čehy* je doložena téměř v celých Čechách (s výjimkou jejich záp. a již. okrajů) a dále vytváří samostatný areál na Moravě s centrem na Prostejovsku. Obměna *těhy* byla zapsána především na širokém Strakonicku a na jz. střm. nář.

Slezsko, sev. polovinu Moravy a severovýchodní okraj Čech pokrývá výraz *čihy*, který navíc vytváří mikroareál na západě Čech mezi Plzní a Rakovníkem. Obměna *tihy* je běžná na jižní polovině Moravy a na jihu Čech a varianta *pihy* mezi Vsetínem a Uherským Brodem.

Na západním okraji Čech se nalézá areál nářečního ekvivalentu *bista* a obměn *bistaha* a *vista*.

Na Prachaticku, již. Českobudějovicku a odděleně na Znojemsku a Moravskokrumlovsku se vyskytuje povel *hí*, který byl zapsán (jako dubletní) i na Prostějovsku.

Citoslovce *híjej* vytváří souvislý areál v jv. Čechách a obměna *hijej* na jz. Moravě.

V této oblasti se vyskytují též výzvy *hijou, híjou, číjou, ouč*, které jsou však určeny pouze pro hovězí dobytek. Ve vm. nář. jim odpovídají citoslovce *hajs, sasa* a *k sobě*.

Další výrazy mají charakter spíše okrajový. Na Klatovsku byl zapsán povel *híse* a v doudlebském úseku *híjuma*.

4 Naprostá většina povelů je citoslovečného původu. Jsou variabilní po stránce zvukové i významové. Mohou vznikat paralelně v různých jazycích, většinou je jejich příbuznost elementární, nikoli genetická. České *hí, čehy, čihy* a *bista* lze srovnat se sloven. *čihi, čihí, hajs,* pol. *wista*, hluž. *hi*, něm. *hüst, hist* ‚nalevo!', *wist* ‚napravo!' a maďarským *hí, hajsz* ‚napravo!' s dalšími variantami (např. *hiszra, hajcz, hasz, hejsz*).

bista, bistaha jen nář. **čehy** Jg *čehý*, SSJČ též *čehý*

pro koně
čehy
těhy
čihy
tihy
pihy
hí
híjuma
híse
vista
bistaha
pro hovězí dobytek
číjou
híjou
hijou
sasa
k sobě
hajs
ouč
ČEHY
ČIHY
BISTA
HÍJEJ
HÍ
hijej
HÍ
ČEHY
ČIHY
t i h y
0
50km

čihy Jg *číhý*, SSJČ též *čihý*, SSJ *čihi*, *čihí*
číjou jen nář.
hajs jen nář.; Kt, Bš (SSJ ‚pobídka k pohybu, vpřed!‘)
hí jen nář.; hlužˇ. *hi* (Jg *hy* ‚pobídka pro koně‘, SSJČ též *hi*, *hý*, *hy* ‚pobízení tažných zvířat k chodu‘)
híjej, hijej, híjou, hijou, híjuma jen nář. (SSJČ *hije*, *hijo* ‚pobízení tažných zvířat k chodu‘)
híse jen nář. (SSJČ *hista* ‚vpřed‘)
k sobě jen nář. — Elipsou z pokynu *jděte k sobě*.
ouč jen nář. (Kt, SSJČ *ou* ‚stůj‘)
pihy jen nář.
sasa jen nář.; Kt též *sasem* ‚vlevo, velení volům‘, Bš též *sasem* — Nejasné, podle Mch snad ze spojení *k sobě* elipsou slovesa.
těhy jen nář.
tihy Jg *tihý*, SSJČ též *tihý*
vista jen nář.; pol. *wista* (SSJČ *vista*, *vistaha*, *hista* nář. ‚vpřed‘)

5 čehi Ju 1–3, 5, Ru 1–3 — čihi Ju 7 — čí Po 1 — hí Ru 4 — bistaha Ju 2 — hajs Ju 2, Ru 1 — ha Ru 5

6 ASJ IV 132, AJŚ 565, AJK 299 (pro koně), 333 (pro voly), SSA 2.55

Bt

203 napravo! (856) — *mapa s. 453*

1 M hot (hoť 255) — hojt 801, 806, 811, 813
hota — hojta
hotej (hoťej 256, 463, 465, hotjej 462, hoťjej 465)
hotou
hat (hajt 751) — hať — hač 741–744, 752 — hajs 710, 712, 754, 757
hata (haca 428, 453)
hatou (hacou 440) — haťou
het
heta
ča (čau̯ho 732)
čale
hokča (hogha 753, 754, hogaj 756)

2 Mapa sleduje povely pro potah (především koňský) k zahnutí doprava.

Na velké části zkoumaného území se povely pro koňský i pro kravský potah shodují, pouze na jihu Čech a Moravy se pobídky rozlišují.

Odlišné povely pro hovězí dobytek k zahnutí napravo (*hotou*, *hatou*, *haťou*, *ča*, *čale* a *hokča*) jsou zobrazeny menšími plošnými značkami.

Základním výrazovým prostředkem je citoslovce *hot*, *hat*, popř. *het*. Většinou jako dubletní se objevují varianty *hota*, *hotej*, *hata* a jejich hláskové obměny *hojt*, *hojta*. Rozdíly mezi povely *hot* × *hota* × *hotej* × *hotou* atd. hodnotíme jako slovotvorné, i když jsme si dobře vědomi toho, že nejde o běžné tvoření slov obvyklými prostředky, nýbrž jen o mechanické připojování formantů s různými (zpravidla zesilujícími) významy.

V okrajových oblastech – na jihu, východě a severovýchodě území – je tendence k dvouslabičnosti povelů (např. *hotej*, *hotou*, *hatou*, *haťou*, *hata*, *hota*, *heta*, *hojta*). V jižních Čechách a na jihozápadě Moravy jsou varianty (určené pro hovězí dobytek) se sufixem *-ou*, který se v tomtéž areálu spojuje také s citoslovci s významem ‚nalevo!‘ (srov. III-202).

U povelů s významem ‚napravo!‘ převládají vokály *o* a *a*, u pokynů s významem ‚nalevo!‘ vokály *i* a *e* (srov. III-202).

3 Téměř po celých Čechách, na většině území Moravy (kromě střední a severní části vm. nář.) a v záp. polovině Slezska se vyskytuje výraz *hot*; hlásková obměna *hojt*, varianta *hota* (i v obměně *hojta*) se nalézá v západní polovině slez. nář. Varianta *hotej* byla zaznamenána jako dubletní (vedle *hot*) v již. Čechách a na jz. části Moravy.

Výraz *hat* vytváří dva souvislé areály, jeden v širokém pruhu vymezeném zhruba Prahou a Brnem, druhý ve střední části vm. nář., dále se vyskytuje jako forma dubletní v již. Čechách a na jz. Moravě. Hlásková obměna *haťˇ* se nalézá na Novoměstsku, varianty *hač* a *hajs* ve střední části vm. nář.

Nářeční ekvivalent *heta* tvoří souvislý areál ve vých. polovině slez. nář. a v přilehlé části Valašska. Citoslovce *het* se nachází jen na širokém Vsetínsku.

Pokynů *hotou*, *hatou*, *haťou* se užívá v jv. Čechách a na jz. Moravě.

Výzvy *ča*, *čale* byly zachyceny v již. polovině vm. nář., *hokča* ve středním úseku vm. nář.

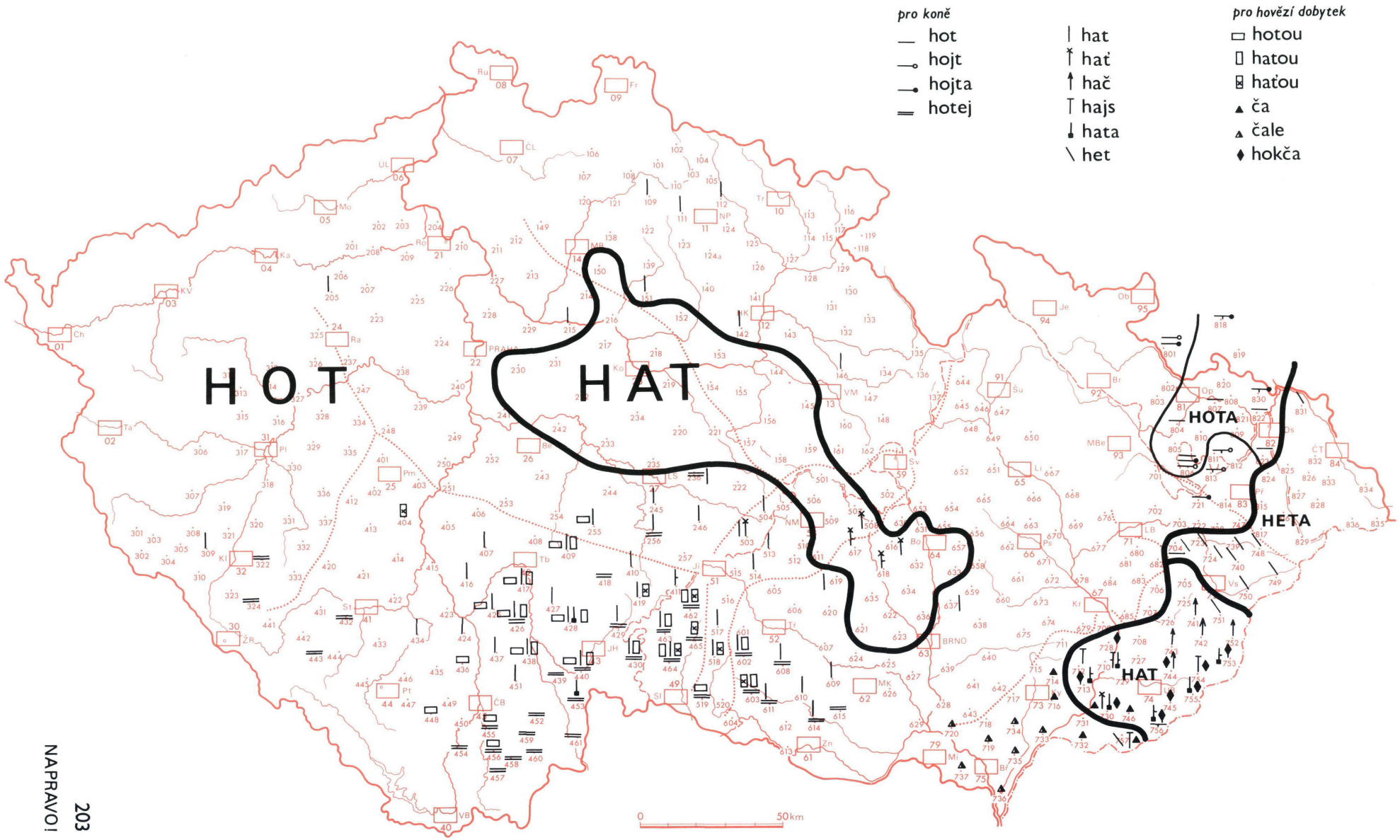
pro koně
hot
hojt
hojta
hotej
hat
hať
hač
hajs
hata
het
pro hovězí dobytek
hotou
hatou
haťou
ča
čale
hokča
HOT
HAT
HOTA
HETA
HAT
0
50km

4 Většina vybízecích výrazů je starobylá. Povely jsou citoslovečného původu a jsou variabilní po stránce zvukové i významové. Mohou vznikat paralelně v různých jazycích, většinou je jejich příbuznost elementární, nikoli genetická. České *hot, hat* a další varianty lze srovnat se sloven. *hot(a)*, hluž. *hót*, dluž. *hot*, pol. *hetta*, se staroněmeckým *hotte* (nyní *hott*) s původním významem ‚vpřed!', pak ‚napravo!', dále s francouzským *hue* a také s maďarským *hajsz, hiszra, czá, czálé*. Citoslovce *het* je pokládáno za psl. vybízecí interjekci užívanou při pohánění dobytka, význam ‚napravo!' je považován za sekundární.

ča jen nář.; Kt, SSJ *ča, ča hajs* (PSJČ ‚pobízení volů')
čale jen nář.; Bš (Kt ‚čehý', PSJČ a SSJ ‚pobízení, volání na voly')
hač jen nář.; Kt, Bš
hajs jen nář. (Kt ‚vlevo', SSJ ‚pobídka k pohybu, vpřed!') — Srov. III-200 jeď!, srov. III-202 nalevo!
hat stč., Jg, SSJČ
haťou jen nář.
het jen nář. (Kt ‚pryč, stranou', SSJ ‚pryč')
heta jen nář.; Kt, pol. *hetta*
hojt, hojta jen nář.; SSJ
hokča jen nář.; Bš (Kt *hojča*)
hot Jg, SSJČ, SSJ, hluž. *hót, hóte, hóto*
hota jen nář.; Kt, SSJ
hotej, hotou jen nář.

5 hot Po 1, Ju 1, 3, 5–7, Ru 2, 4 — hót Ju 2 — hoto Ru 3 — hut Po 1 — huet Ru 1 — hat Ju 1 — ča Ju 6, Ru 3

6 ASJ IV 134, AJŚ 566, AJK 299 (pro koně), 300 (pro voly)

Bt

204 couvni! (857) — *mapa s. 455*

1 M huj (húj; hují 123)
hujcurik 118, 644, 647
hoj (hój)
hojcurik 614 — hojcuruk
curik (curyk, curík, curýk; zurik 431, zuryg 752) — curuk (curúk) — ciruk (cirúk) — cruk (crúk)
couf 162, 418 — cuf 410, 418, 419, 465 (cu 463) — cauf 447, 449, 453, 457 — cáf
couvňi
couvej (cúfaj 738, 739)
nazad

N spátki 113, 116, 118, 447, 448, 601, 639, 652

2 Byla mapována pobídka k couvnutí pro potah (především koňský).

Výraz *curik* byl zachycen v obměně *curuk* i *ciruk*, *cruk* a ve složeninách *hujcurik*, *hojcurik* a *hojcuruk*. Tento povel, pravděpodobně přejatý z něm. vojenského prostředí, byl původně určen pouze koňům, v době výzkumu se ho užívalo i pro hovězí dobytek.

Kvantita samohlásky výrazů *huj*, *hoj*, *cruk*, případně v pořadí druhé samohlásky výrazů *curik*, *curuk*, *ciruk* je kolísavá a souvisí s různým typem intonace nebo s různou mírou emfáze.

Imperativy *couvni*, *couvej* a povel *nazad* nejsou zcela adekvátní, navíc se vyskytují vždy v dubletě s povely jinými. Byly proto mapovány menší značkou.

Citoslovce *huj, hoj* bylo místy doloženo ve významu ‚ustup, uhni stranou!'.

Spíše výjimečně, navíc vždy vedle povelů výše uvedených, byl zachycen výraz *zpátky*. Jako povel novější, bez vlastního souvislého areálu nebyl mapován.

3 Oblasti povelů s významem ‚couvni!' nemají ostré hranice.

Na západě a jihu Čech, na Moravě (bez Třebíčska a Znojemska) a ve Slezsku převládá povel *curik*; ten se vyskytuje porůznu také jinde, ale jen dubletně. Obměna *curuk* byla zachycena především na již. okraji jzč. nář., v úzkém pásu na jz. Moravě (mezi Jihlavou a Slavonicemi), na jv. od Brna a na širším Břeclavsku. Varianty *ciruk* a *cruk* byly zapsány v několika lokalitách na jihu Čech.

Citoslovce *huj* je charakteristické pro sev. polovinu Čech a jeho výskyt je doložen až po Litovel a Moravský Krumlov.

V širokém pruhu ohraničeném na západě městy Plzeň a Klatovy, zahrnujícím Příbramsko, Strakonicko, Benešovsko, Táborsko, Jihlavsko, Třebíčsko a Znojemsko, odděleně též na Boskovicku byl zaznamenán pokyn *hoj*.

Složený tvar *hojcuruk* se objevuje na Znojemsku a záp. Třebíčsku, pobídka *hojcurik* byla zapsána v jedné lokalitě na Znojemsku. Povel *hujcurik* se nalézá na Zábřežsku.

Imperativ *couvej* byl zachycen zejména na úzkém okraji jzč. nář., na širším Táborsku a na vých. okraji Čech, výraz *couvni* se vyskytuje rozptýleně zvláště ve vm. nář. Obměna *couf* byla zaznamenána pouze ojedině-

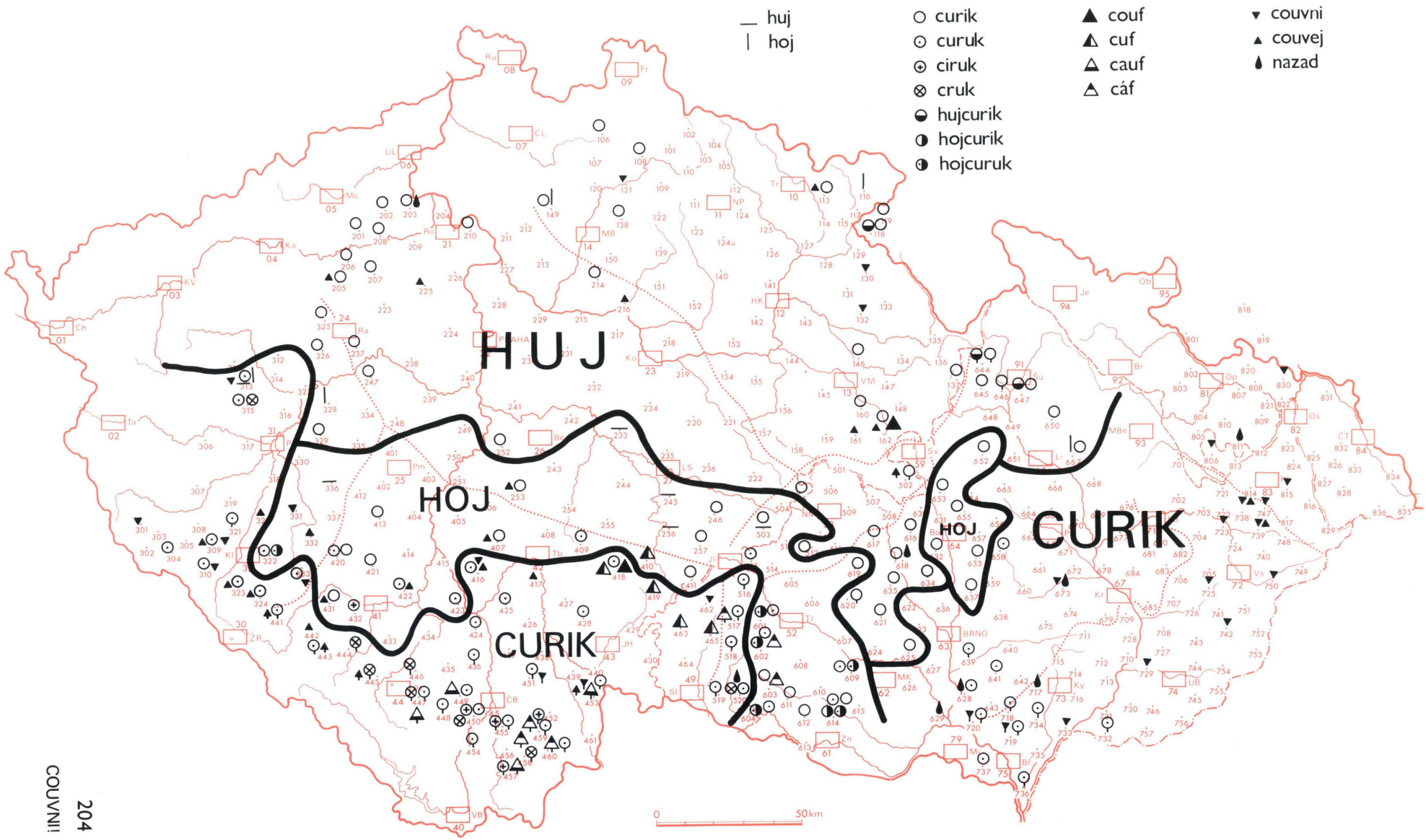
huj
hoj
curik
curuk
ciruk
cruk
hujcurik
hojcurik
hojcuruk
couf
cuf
cauf
cáf
couvni
couvej
nazad
HUJ
HOJ
CURIK
HOJ
CURIK
0
50km

le v Čechách, varianta *cuf* se vyskytuje soustředěněji na vých. okraji jzč. nář., pobídka *cauf* na již. okraji jzč. nář. a povel *cáf* v několika lokalitách na jih od Českých Budějovic a na jih od Třebíče.

4 **cáf, cauf** jen nář. — K *couvat*.
ciruk jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm., viz curik.
couf jen nář.; Jg — K *couvat*.
couvej, couvni SSJČ *couvat* — Imperativ od *couvat, couvnout*.
cruk jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm., viz curik.
cuf jen nář. — K *couvat*.
curik, curuk jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (dnes *zurück*).
hoj SSJČ — Staré, původně vybízecí citoslovce.
hojcurik, hojcuruk jen nář. — Pobídka vzniklá složením, viz hoj, curik a curuk.
huj SSJČ, pol. (SSJ ‚pohánění') — Staré, původně vybízecí citoslovce.
hujcurik jen nář. — Povel vzniklý složením, viz huj a curik.
nazad v sled. významu jen nář.; pol. — Z příslovce vzniklého z předložkového spojení.

5 curik Po 1, Ju 2, 5, 6, Ru 5 — curuk Ju 1, 3, Ru 1–4 — nazad Po 1

6 AJŚ 564

Bt

205 koza bez rohů (866) — *mapa s. 457*

1 M komolá k. — kolomá k. — chomolá k. (homolá k. 647, 660)
chomola 720
kolomka 502, 506
sánská k. (sanská k. 684, 702, 730, saňská k. 722, 805, sáncká k., sancká k., zanencyge 808, sánka 404) — sámská k. (sámcká k., samcká k., samská k. 656, 677, 681, 682, 719, 721, 746, sámka 721)
šutá k.
šuta 709, 729 (šúta 728)
šutka 683, 729
šuťena 710
čulá k. 739, 749 (šulá k. 707)
šulena 731
paličatá k.
kulbatá k.
kulba (též 202, chulba 455, kakulba 458)
čiplá k. 229, 256 (čiplá k. 255)
bůvolka (buvolka 147)
S štucka 148
N koza bez rohů, bezrohá koza

2 V nář. pojmenováních bezrohé kozy se projevily diference lexikální, rozdíly v typu pojmenování (např. *šutá k.* × *šutka*), dále diference slovotvorné (např. *šuta* × *šutka* × *šuťena*) i hláskové (např. *komolá k.* × *kolomá k.* × *cholomá k.*).

Na celém zkoumaném území lze použít neterminologických popisných pojmenování *bezrohá k.* a *koza bez rohů*. Příslušné nář. termíny existují především na Moravě; v Čechách a ve Slezsku často scházejí. Tuto skutečnost potvrdily i údaje z KLA, jimiž byl náš nář. materiál ověřen a doplněn. V KLA byly zaznamenány ještě výrazy další: *hapa* (204), *bezrožka* (320, 326, 327), *hulačka* (322), *kulina* (329), *majza* (414). V případech dvouslovných pojmenování typu *komolá koza* věnujeme pozornost pouze jejich adjektivní části.

Adjektiva s významem ‚bezrohý' jsou většinou součástí dvouslovného pojmenování, v němž specifikují substantivum *koza*. Jen ojediněle tvoří fundující základ jednoslovných (substantivních) pojmenování. K označení sledované vlastnosti slouží především výrazy *komolý* a *šutý*, jež mají zároveň ve spisovném jazyce i význam obecnější (‚kusý') a z něho vyplývající další významy specifické (viz oddíl 4, komolá k., šutá k.).

Nář. adjektiva *šutý* a *čulý* patří do výrazné skupiny slov, která jsou příznačná pro karpatskou salašnickou kolonizaci (nazývanou též valašskou kolonizací). Chov sánských koz, plemena pocházejícího z kraje podél řeky Saany ve Švýcarsku, byl zaveden v českých zemích již na konci 19. století; později se velmi rozšířil. Toto označení konkrétního plemene nabývalo v některých oblastech obecnějšího, námi sledovaného významu.

Varianty *sáncká k., sámcká k.* nebyly (zejména v KLA) soustavně sledovány, proto nejsou evidovány na mapě.

Ve spisovném jazyce neexistuje jednoslovné pojmenování.

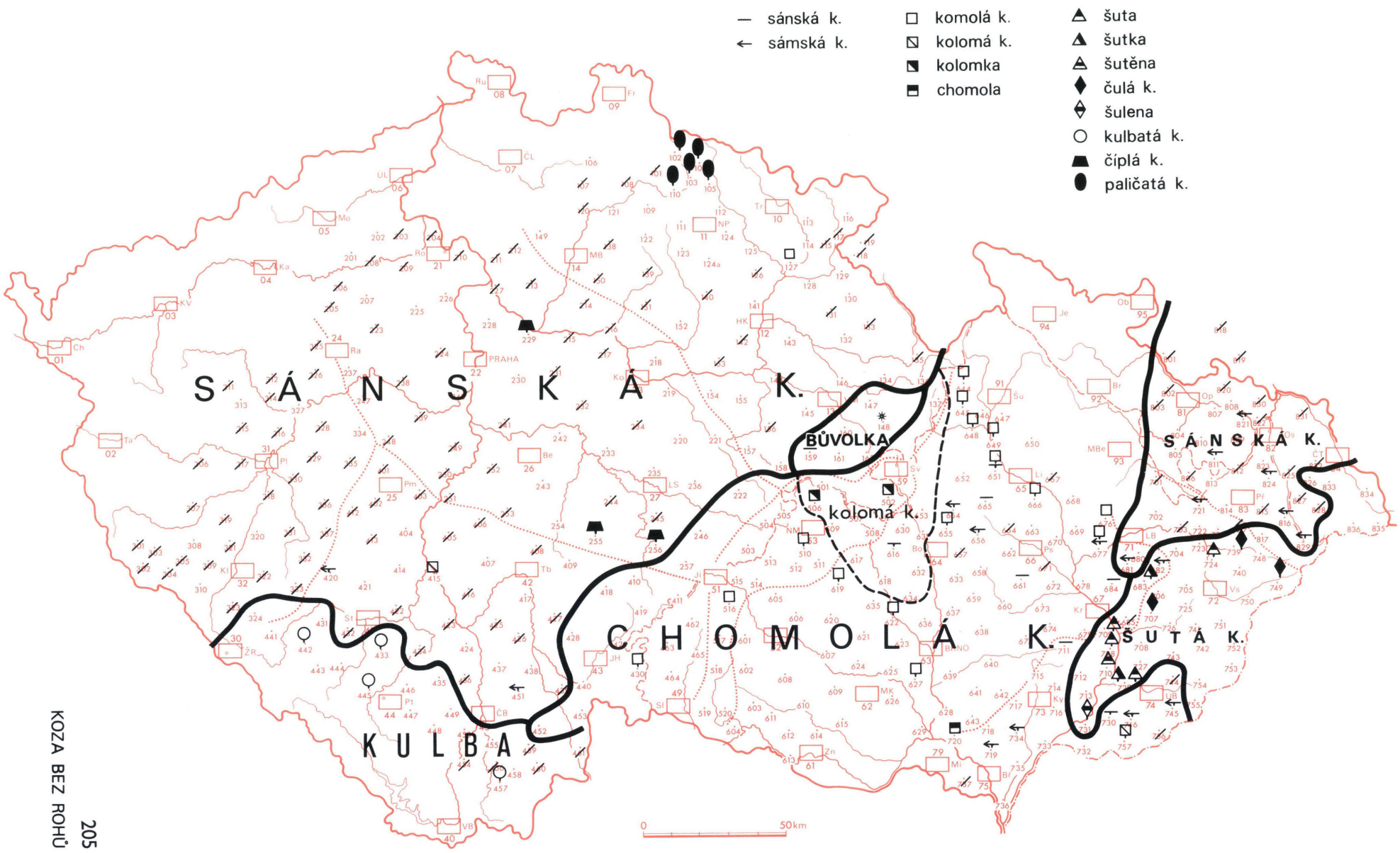
— sánská k.
← sámská k.
komolá k.
kolomá k.
kolomka
chomola
šuta
šutka
šutěna
čulá k.
šulena
kulbatá k.
čiplá k.
paličatá k.
SÁNSKÁ K.
BŮVOLKA
kolomá k.
CHOMOLÁ K.
KULBA
SÁNSKÁ K.
ŠUTA K.
0
50km

3 Základní protiklad představují dvouslovná pojmenování *chomolá k.* × *šutá k.* × popř. ještě *sánská k.* Většinové pojmenování *chomolá k.* tvoří na Moravě a na přilehlém vč. okraji rozsáhlý areál, který zahrnuje nář. českomoravská, střm. dialekty a jižní část vm. nář. Hlásková varianta *kolomá k.* se vyskytuje především v oblasti mezi městy Nové Město na Moravě, Svitavy a Tišnov. Na sev. okraji výše popsaného areálu bylo zachyceno i jednoslovné pojmenování *kolomka*. Výchozí podoba *komolá k.* je omezena na záp. Brněnsko, Zábřežsko, Přerovsko a na ojedinělé lokality na záp. polovině Moravy a ve vých. části Čech.

Sousloví *šutá k.* je typické pro střední část vm. nář. a pro Valašsko s přilehlým jv. Slezskem. Sporadicky se vyskytující jednoslovná pojmenování s týmž základem (*šuta, šutka, šutěna*, též navíc *šulena*) jsou soustředěna do střední části vm. dialektů. V širokém okolí Vsetína bylo zachyceno pojmenování *čulá k.* Sousloví *sánská*/*sámská k.* se uplatňuje nejčastěji ve Slezsku, sporadicky též v Čechách a na vých. polovině Moravy.

Pojmenování *kulba* a *kulbatá k.* byla zaznamenána v již. Čechách. Jen mikroareály tvoří nář. ekvivalenty *bůvolka* (Litomyšlsko a již. Vysokomýtsko) a *paličatá k.* (podkrkonošský úsek).

4 **bůvolka** jen nář. (Jg *buvolka* ‚kráva bez rohů, hlavatá‘). — K *buvol*, pojmenování podle podobnosti.
čiplá k. jen nář.; Jg — Psl. **čiplъ* ‚mající něco uťatého, mající nějakou vadu‘.
čulá k. jen nář. (Kt *čul'ena* ‚koza s malými ušními boltci‘) — Základem specifikujícího adjektiva je podle Mch rumunské slovo *ciul* ‚tvor s odřezanými ušními boltci‘.
chomola jen nář.; Kt (pol. *gomóla* lovecky ‚jelen po shození paroží‘) — Z nář. adjektiva *chomolý*, viz chomolá k. a komolá k.
chomolá k. jen nář. (Kt ‚bezocasá koza‘) — Hlásková varianta výrazu *komolá* (viz komolá k.) se záměnou *k-ch*.
kolomá k. jen nář. — Nář. adjektivum utvořeno přesmykem z *komolá*, o něm viz komolá k.
kolomka jen nář. — Univerbizací dvouslovného pojmenování *kolomá koza*, viz výše.
komolá k. jen nář.; Bš val. též *komolá kráva, koza* ‚s jedním rohem‘ (Jg *komolý beran, vůl* atd. ‚bezrohý‘, *komolý, homolý* ‚kusý‘, SSJČ mysl. *komolá zvěř* ‚bez parohů‘ — Specifikující adjektivum *komolý* (psl. **komolъ*) znamená obecně ‚kusý‘, tj. neúplný, v případě zvířat nář. ‚nemající některou část těla, nejčastěji ocas‘ (tak SSJČ), ale též ‚bezrohý‘.
kulba jen nář. — Z *kulbatá*, viz kulbatá k.
kulbatá k. jen nář. (Jg *kulbatý* ‚kusý‘) — Psl. **kulъ* ‚kulhavý, bezrohý, s nějakou vadou‘.
paličatá k. jako sousloví jen nář. (Jg ‚mající palici, bezrohý‘, SSJČ zast. ‚mající velkou palici‘, též ‚hlavatý‘) — Od *palice* expr. ‚hlava‘.
sámská k. jen nář. — Viz sánská k.
sánská k. v sled. významu jen nář. (SSJČ zeměd. ‚plemeno bílé bezrohé krátkosrsté kozy‘) — Rozšířením významu; adjektivum podle kraje u řeky Saany ve Švýcarsku.
štucka jen nář. — Přejato z něm.
šulena jen nář. — Z adjektiva *šulý*, patrně hláskové varianty adjektiva *čulý*.
šuta v sled. významu jen nář.; Jg slc., SSJ (pol. *siuta* lovecky ‚bezrohá samice‘) — Z nář. adjektiva *šutý*, viz šutá k.
šutá k. jen nář.; Jg, SSJ — Základem specifikujícího adjektiva je podle Mch rumunské *ciut sut* ‚kusý, bezrohý‘.
šutěna jen nář. (Kt ‚ovce bez rohů‘), Bš val. — Od *šutý* ‚bezrohý, komolý, kusý‘, viz šutá k.
šutka v sled. významu jen nář. (Kt ‚ovce bez rohů‘) — Univerbizací sousloví *šutá koza*, popř. od adjektiva *šutý*, viz šutěna.

5 ďivá, sánská koza Ju 5 — šuta Ru 5 — šutá k. Ru 1 — čutá k. Ru 3 — koza bez rohú Ju 6 — koza bez rohúch Ru 2 — koza bez roh Po 1

6 AJPP 157 b (ovce, beran)

Pl

206 (koza) se prská (867) — *mapa s. 459*

1 M prská se (prská 104, 141, 822, prcká se 304, pršče se 630)
prčí se (brči se 613, brnčí sa 701, prnčý se 702, prnká se 702)
hoňí se (též 257, h. śe 829, 831–834, guňi še 835, 836, hončí se 702, hončy 806) — hóňí se (též 681)
honcuje (honcujo 801, honcuje se 813)
bouká se 113, 116, 117
breká se (brekuje se 146, brečí se 135, 136)
bříská se (vříská se 317)
chruje se 102, 130
bjehá se 458, 520, 603, 666
de ke kozlu 205, 503 (de k puklu 303, 304, 317, de k puku 451, 454, 456, 457)
chce k puklu (chce k puku 449, chce k capovi 713, chce puka 452)
chce ke kozlum 517, 519
chce jit ke kozlum 515, 602 (chce jit ke kozlovi 510)
chce se prčit (chce se prčet 673, chce se prskat 416, 426, 614, 623, 626,638, chce se hoňiť 678, chce se hóňiť 684)
S burcuje se 137, horuje se 710, bokuje 803

2 Mapa zobrazuje zeměpisné rozšíření nář. pojmenování pro projev pohlavního pudu u kozy. Zapsaná slovesa jsou většinou zvratná (např. (*koza*) *se prská*, (*k.*) *honí se*), jen ve Slezsku je časté vyjádření slovesem ne-

206 (KOZA) SE PRSKÁ

zvratným (např. *honcuje*). Řídce se užívá též opisných spojení typu (*koza*) *jde ke kozlu* / (*k.*) *chce kozla* / (*k.*) *chce jít ke kozlům* nebo *chce se prčit*. Slovesná část těchto spojení se v podstatě shoduje s týmž typem pojmenování říje u kobyl (srov. III-194 (kobyla) chce hřebce).

Vedle rozdílů lexikálních přináší nář. materiál také diference slovotvorné (např. *prská se* × *prčí se*, *honí se* × *honcuje*), řídce i hláskoslovné (*honí se* × *hóní se*). Poměr mezi lexémy *prská se* a *prčí se* a mezi slovesy *honí se* a *honcuje* hodnotíme jako rozdíl slovotvorný, protože od původu jde o slova vycházející ze společného základu. Na mapě nesledujeme morfologické diference typu *ke kozlu* × *ke kozlovi*; k nim srov. IV-53 sousedovi dat. sg. m.

Náš materiál byl konfrontován s údaji v KLA. Srovnání potvrdilo oprávněnost mapování sporadicky se vyskytujících výrazů stejně jako výrazů přenesených z pojmenování projevů říje u jiných zvířecích druhů, např. *chruje se*, *bouká se* (zpravidla u sviní), *běhá se* (zpravidla u krav).

3 Hlavním protikladem je rozdíl mezi slovy *prská se* a *prčí se* na straně jedné a ostatními názvy na straně druhé; ty mají většinou ráz okrajových regionalismů.

Výraz *prská se* je běžný téměř po celých Čechách a na Moravě zasahuje až na Boskovicko a Brněnsko. Zhruba východní polovinu střm. nář. a jižní část nář. vm. charakterizuje označení *prčí se*.

Pojmenování *honí se* pokrývá tři od sebe oddělené oblasti. Jednak se vyskytuje v již. Čechách a na přilehlé části jz. Moravy, jednak v mikroareálu na Zábřežsku, jednak ve velké oblasti ve středním a severním úseku vm. nář. se sousedním Holešovskem a ve východní polovině nář. slezských. Hlásková varianta *hóní se* je typická pro Uherskobrodsko a Zlínsko, na severu dosahuje až ke Vsetínu. Záp. Slezsko se vyděluje ekvivalentem *honcuje*.

Malé areály v Čechách vytvářejí výrazy *břiská se* (záp. okraj), *breká se* (vých. okraj) a *bouká se* (Náchodsko).

Spojení *chce se prčit* bylo zapsáno především v oblasti mezi Brnem a Kyjovem a na širším Kroměřížsku. Další spojení byla zaznamenána víceméně ojediněle, a to na Klatovsku (*chce k puklu*), na Doudlebsku (*jde ke kozlu*) a v čm. nářečích (*chce jít ke kozlům*).

4 Většina výrazů je utvořena od sloves nereflexivních formantem *se*.

běhá se v sled. významu jen nář.; SSJ *behať sa* (Jg, SSJČ, pol. *biegać się*, hluž. *běhać so*, u všech ‚projevovat pud k páření u zvířecích samic vůbec‘) — Od *běhat* (psl. **běgti* ‚běžet, běhat‘).

bokuje jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*bocken* ‚prskat se, běhat se‘).

bouká se v sled. významu jen nář. — Přenesením (Jg, SSJČ ‚projevovat pohlavní pud u svině‘).

breká se jen nář. — Patrně z onomatopoického výrazu *bekati* ‚mečet‘ se zesilovacím *r*.

břiská se v sled. významu jen nář. (Jg i SSJČ *bříškat* ‚vřeštět, křičet‘) — Od *vříškat*, rozšířením významu.

burcuje se v sled. významu jen nář. (stč. *burcovati* ‚lomozit‘) — Rozšíření významu ‚lomozit‘ patrně motivováno hlučným chováním koz v době říje.

honcuje se v sled. významu jen nář. — Přenesením (Jg ‚honit se‘, SSJČ ‚pářit se (o zajících, králících)‘).

honí se Jg, SSJČ, SSJ *honiť sa*, pol. *gonić się* — Od *honit* (psl. **goniti*).

hóní se jen nář. — Viz honí se, zdloužené *ó* pravidelnou vm. změnou před *ň*.

horuje se jen nář. (Jg *hornit se*, SSJ *horovať sa* — u obou ‚projevovat pud k páření u kobyl‘) — Přenesením.

chce jít ke kozlům, chce ke kozlům, chce k puklu jako spojení v sled. významu jen nář.

chce se prčit jen nář.

chruje se v sled. významu jen nář. — Přenesením (Jg, SSJČ mysl. ‚projevovat pohlavní pud u sviní‘).

jde ke kozlu jako spojení v sled. významu jen nář.

prčí se jen nář.; Kt (Jg *prčet* „prkem smrděti“, SSJČ *prča* ‚koza‘ nář., často pejor.) — Psl. **pьrkati* (má paralelu s litevským *buźkitis* ‚pářit se (o kozách a ovcích)‘).

prská se Jg, SSJČ — *Sk*-ové intenzivum od **pьrkati*, viz prčí se.

5 prská se Po 1, Ju 3, 4, Ru 2 — pršlí se Ru 3 — prlí se Ru 3 — bjehá se Ru 4 — hoňí se Ju 7

6 AJŚ 580, AJPP 162, SSA 2.39

Fi

207 (koza je) březí (868) — *mapa s. 461*

1 M březí
skotná
kotná
S skozná 124
N bude se koťit; bude se kozit 205, bude se kozlit 442, je nakoťená 614, je vuprskaná 634, je zaprčená 665

2 Nářeční ekvivalenty spisovného spojení (*koza je*) *březí* se diferencují lexikálně a slovotvorně (*skotná* × *kotná*).

207

(KOZA JE) BŘEZÍ

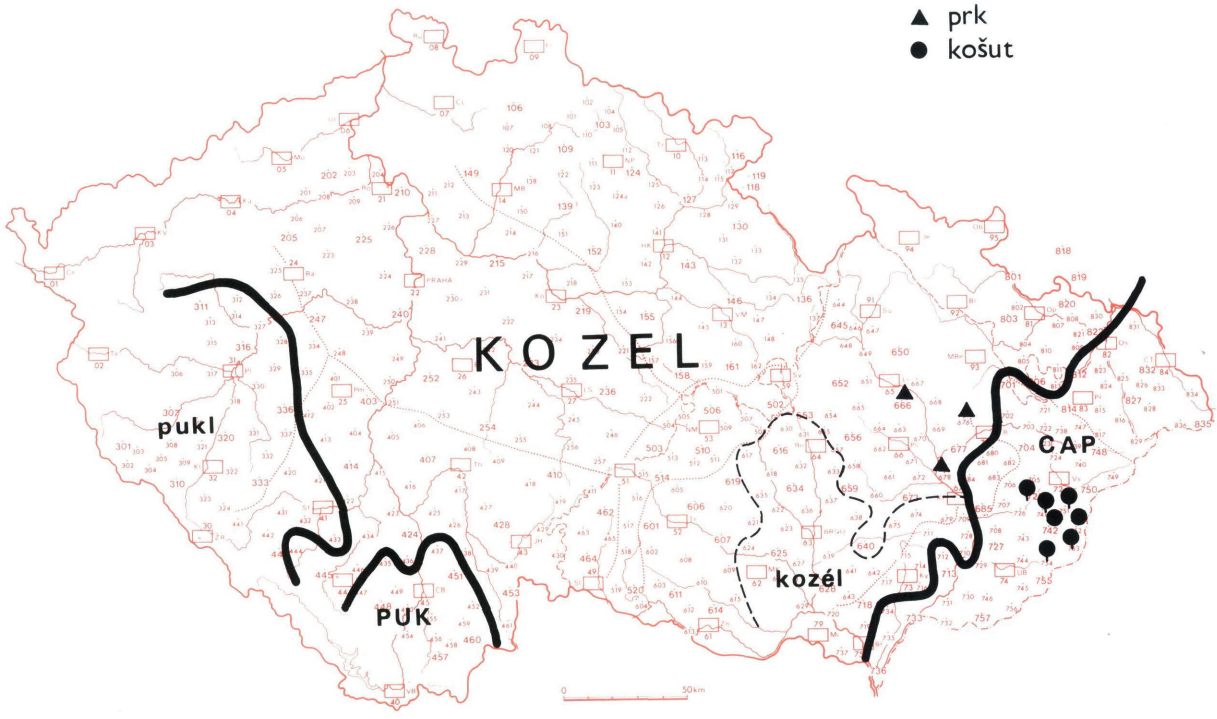

208

KOZEL

Z mapování byla vyloučena vyjádření, která postihují stav kozy bezprostředně před vrhem mláďat nebo po připuštění ke kozlovi, např. *bude se kotit, je nakotěná, zaprčená*.

3 Lexikální dichotomii doplňuje okrajově rozdíl slovotvorný. Výrazem *březí* se vyděluje jz. polovina Čech. Pokud se toto slovo objevuje jinde, má charakter pojmenování přejatého ze spisovné vrstvy. Označení *skotná* je běžné na zbývajícím území českého národního jazyka, jen v oblasti vých. od Ostravice byla zaznamenána slovotvorná varianta *kotná*.

4 **březí** stč. *břěží*, Jg též *břízí*, SSJČ, SSJ *brezivá*, u všech o samicích obecně — Podle Mch od psl. **berdja*, to od **bher-* ‚nést‘.
kotná jen nář.; Kt, SSJ, pol. *kotna* (Jg *kotní* ‚porodní‘) — Od **kot* ‚mládě menších zvířat‘ (souvisí s *kotiti* ‚vrhat mláďata‘).
skotná Jg, SSJČ zast. a obl. — Viz kotná, předpona *s-* má význam ‚s kotem (tj. s mládětem) jsoucí‘.
skozná jen nář. — Kontaminací *skotná* a *koza*.

5 březí Ju 6, Ru 2 — skotná Po 1, Ju 2–4, Ru 4, 5

6 —

Fi

208 kozel (869) — *mapa s. 461*

1 M kozel — kozél
pukl (pokl 306, 421, též pugl 435, též pugel 447) — puk (púk 457)
prk 666, 676, 678 (prkál 676)
cap
košut

2 Zkoumalo se nář. pojmenování pro kozla, tj. pro samce kozy domácí. Pojmenování se liší zejména lexikálně a dále hláskoslovně (*kozel* × *kozél*). Z mapování jsme vyloučili prokazatelně deminutivní podobu *kozlík*. Ekvivalent *prk*, označující původně ‚kozí pach‘, mívá expresivní zabarvení; potvrdila jej i KLA.

Výrazy *puk* a *pukl* jsou odvozeny z něm. nář. slov *Bock* a *Bockel*, která byla na našem území hláskově adaptována; rozdíl *pukl* × *puk* vedeme na naší mapě jako hláskoslovný.

3 Pojmenování *kozel*, shodné se spisovným jazykem, bylo zaznamenáno na největší části zkoumaného území: je rozšířeno po celých Čechách (kromě záp. a již. okrajů) a na západní a střední Moravě a na záp. Slezsku; na širším Brněnsku s přesahy ke Kyjovu a k Mikulovu je doloženo v podobě *kozél*.

V zč. nář. a na Strakonicku vytváří kompaktní areál výraz *pukl*, podoba *puk* je charakteristická pro širší Českobudějovicko.

Oblast slova *cap* se rozkládá hlavně ve vm. nář. (s výjimkou dolských nář.), dále na Holešovsku a ve slez. nář. od řeky Odry na východ. Mezi Vsetínem a Uherským Brodem se většinou nedubletně vyskytuje lexém *košut*.

4 **cap** jen nář.; Jg slc., též *cáp*, mor. *caper*, SSJČ nář., SSJ (Bš „vyřezaný košut“) — Slovo pastýřské kultury alpské, původně snad vábicí interjekce.
košut jen nář.; Jg, Bš — K nář. mor. a slez. adj. *šutý* ‚bezrohý, komolý, kusý‘, zpravidla v mluvě pastevců o kozách nebo o ovcích, slovo pastýřské karpatské kultury.
kozel Jg, SSJČ, pol. *kozioł*, hluž. *kozoł* — Z psl. **kozьlъ*.
kozél jen nář. — Viz kozel.
prk jen nář. — Přenesením (Jg, Bš, SSJČ mysl., u všech ‚kozí pach‘).
puk, pukl jen nář.; SSJČ *pukl* nář. — Adaptací výrazů přejatých z něm. (*Bock, Bockel*).

5 kozel Po 1, Ju 3, 4, 6, Ru 3, 4 — kozlik Po 1 — pukl Ju 5, Ru 1, 2 — cap Ju 7, Ru 4 — jarec Ju 1, 2 — pirš Ru 3 — purš Ru 1, 3

6 ASJ III 150 (kozlík, kozlíček), MAGP 207, PLPJ 233 (osel, kozel), AJPP 212 (srnec, cap), SSA 2.16, OLA 242, ALE 327

Vj

209 vepř (873) — *mapa s. 463*

1 M vepř (v’epř 833–835, vepřík 605, 608, 638, 654, vepřek 834)
prase (též 72, 74, 82, 83, též prose 84, 834, též prošok 834, prášťe 107, prášče 121) — prasa (-śa, -s’a, -ša)
brav 736
brávek
čuňe

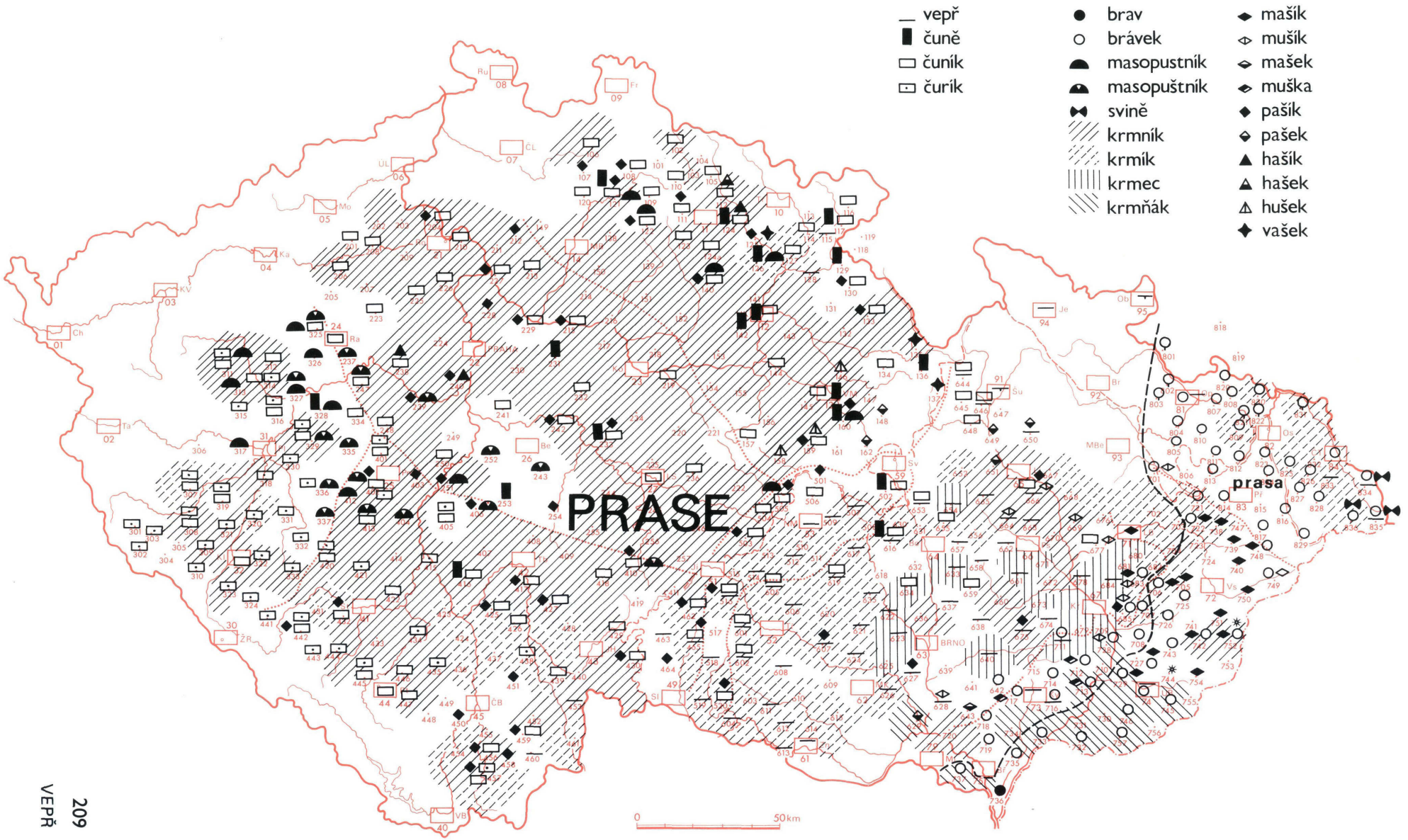
vepř
čuně
čuník
čurík
brav
brávek
masopustník
masopuštník
svině
krmník
krmík
krmec
krmňák
mašík
mušík
mašek
muška
pašík
pašek
hašík
hašek
hušek
vašek
PRASE
prasa
0
50km

čuňík (čuňek 645) — čurík (curik 332, čuřík 457, čulík 438, čurák 301)
krmňík
krmík (kor- 831–833, 836, 84)
krmec
krmňák (krmák 745)
mašík (mašék 683, 706) — mušík
muška 712, 717 (miška 713)
mašek 643
pašík
pašek 148, 162, 629, 649–651
hašík 124, 238, 240
hašek 112 – hušek 146,158,159
vašek 125,135, 137
masopustňík — masopuštňík (masopušňík 335, 337, 406)
šfiňa 834 (š- 835, 836)

S zabiják 744, 752

N plevák 753, ostarek 682, babuć 84 *expr.*

2 Na mapě jsou zachyceny nář. názvy pro vepře, tj. domácí zvíře chované pro maso a sádlo. Vzhledem k značné významové nejednotnosti a vzájemné provázanosti jednotlivých nář. ekvivalentů bylo nutno doplnit nář. označení pojmenovávající vepře obecně i o nář. repertoár výrazů s významy speciálními; mapujeme tedy např. výrazy *vepř, brávek, mašík* jak ve významu ‚prase chované pro maso a sádlo', tak ve speciálním významu ‚vyřezaný kanec', neboť ani nář. mluvčí je přesně nerozlišují a na základě získaného nář. materiálu nebylo možno jednotlivé významy zapsaných výrazů od sebe odlišit a jednoznačně lokalizovat. Podobným způsobem neodlišujeme u výrazů *čuně, čurík* významy ‚vepř' a ‚menší vepř' a označení *hašík, pašík, vašek* a jejich varianty mapujeme i tehdy, mají-li vedle významu ‚vepř' „důvěrné" expresivní zabarvení nebo užívá-li se jich při volání na vepře. Pomocí šraf zachycujeme i výrazy užívané k specifickému pojmenování prasete na výkrm. Vzhledem k zvolenému přístupu k nář. materiálu zobrazujeme na mapě i speciální název *masopustník* ‚prase zabíjené o masopustě'. Z tohoto hlediska se předkládaná mapa poněkud odlišuje od většiny map soustředěných v ČJA. Ukazuje se však, že jednotlivé nář. názvy, ať již ve významu obecném, či speciálním, jsou zpravidla vázány na určité teritorium a mimo ně se objevují jen zřídka. Nář. materiál byl na celém zkoumaném území konfrontován s KLA a namnoze jí byl také doplněn.

Rozdíly v nář. pojmenování jsou především rázu lexikálního. Zachyceny však byly též diference slovotvorné (např. *brav* × *brávek, čuně* × *čuník, krmník* × *krmec* × *krmňák, mašík* × *mašek*) a hláskoslovné (např. *prase* × *prasa, mašík* × *mušík, masopustník* × *masopuštník*). Výrazy *pašík, hašík* a *mašík* považujeme vzhledem k jejich výskytu za samostatné lexémy (odvozené od příslušných onomatopoických citoslovcí); naopak vztah *čuník* × *čurík* hodnotíme jako hláskoslovný vzhledem k obměnám fundujícího citoslovce *ču-na*/*čurna*.

Hláskoslovná diference *prase* × *prasa*, vázaná na morfologický typ středního rodu (typ kuře), představuje jiný typ přehlásky, než jak je uvedeno v PRO E6; proto ji na mapě zobrazujeme.

3 Na celoúzemní výraz *prase* (ve vm. nář. kromě jz. a záp. úseku a ve většině slez. nář. v nepřehlasované podobě *prasa*) a téměř celoúzemní označení *krmník* s dalšími slovotvornými variantami se navrstvují jiné lexémy a vytvářejí tak značně pestrý obraz plošného rozložení nář. ekvivalentů.

Sám výraz *krmník* je rozšířen na většině území Čech, na Moravě pak zejm. na Litovelsku a Prostějovsku. Varianta *krmík* se vyskytuje v nář. čes.-mor., v záp., jz. a odděleně v sv. části střm. nář., na sz. Valašsku a dále zejména v sev. a vých. Slezsku. Zapsána byla též v okraj, úsecích jzč. a svč. nář. Stř. a vých. úsek střm. nář. se vyznačuje formou *krmec*, oblast mezi Uherským Brodem, Kyjovem a Břeclaví variantou *krmňák*.

Třetím nejrozšířenějším lexémem je označení *čuník*. Vyskytuje se nesoustavně v celých Čechách, soustředěněji při jejich sz. a sev. okraji a dále pak na záp. a sev. Moravě. Větší záp. část jzč. nář. je charakterizována hláskovou podobou *čurík*. Forma *čuně* je roztroušena především v svč. nář., porůznu i jinde v Čechách a na záp. Moravě.

Pro Slezsko a převážnou část vm. nář. je příznačné označení *brávek*.

V Čechách bylo porůznu zapsáno slovo *pašík*; z Litomyšlska a sev. Litovelska je doložena forma *pašek*. Valašsko a stř. úsek vm. nář. se vyděluje výrazem *mašík*; varianta *mušík* je mezi Litovlí a Holešovem, na Kyjovsku se nachází mikroareál podoby *muška*. Z Vysokomýtska jsou doložena označení *hušek* a *hašík*, z vých. okraje svč. nář. slovo *vašek*.

chrochtá
chrochce
chrechce
chrochní
krochtá
krochce
krochní
chrochá
krochá
hrochtá
hrochce
hrochá
rochtá
rochce
rochá
rechtá
rechá
ruchá
hrká
hrčí
hurčí
rufá
rufe
krúká
kručí
kňurá
kňurčí
krofká
CHROCHTÁ
rachá
ruchá
ROCHÁ
rochtá
krochtá
CHROCHTÁ
HURKÁ
HRKÁ
KRULÍ
0
50km

Z rozhraní jzč. a střč. nář. jsou zapsány ekvivalenty *masopustník* a *masopuštník*. Na Jablunkovsku byl zaznamenán v sled. významu název *svině*.

Výraz *vepř* byl zachycen vždy jako dubletní ve stř. úseku čm. nář. a v nář. střm.

Situace ve městech je shodná s nář. okolím, nejrozšířenějším označením je výraz *prase*.

4 **brav** v sled. významu jen nář.; Jg zejm. na Slov., též ‚vykleštěný kanec' slc., Bš ‚vykleštěný kanec', SSJ ‚krmný vepř', ‚vykleštěný kanec' (stč. i SSJČ ‚menší hospod. dobytek – vepři, ovce, kozy') — Z psl. **borvъ*.

brávek jen nář.; Jg *bravec* ‚vykleštěný kanec' slc., SSJČ nář. ‚vepřík', Bš ‚vykleštěný kanec', SSJ ‚krmník', ‚vykleštěný kanec', též *bravec* ‚odrostlé prase (vykleštěný kanec)'. — Formál. dem. od *brav*, viz tam.

čuně SSJČ ob. ‚krmník' (Jg též *čůně*, *čunče*, vše ‚podsvinče, sele') — Z vábících citoslovcí *ču* + *na*.

čuník Kt *čunčík* ‚prase', SSJČ ob. ‚krmník' — Viz čuně.

čurík jen nář.; Kt *čurník* ‚čuník', *čurýk* ‚prase' (Jg *čurně* ‚sele') — Z vábícího citoslovce *čurna*.

hašek jen nář.; Kt u Třebonína — Od hláskové podoby citoslovce *huš-haš* (Kt „Na svině volají: Haš, haš").

hašík jen nář.; Kt (též *haška* ‚svině') — Viz hašek a hušek.

hušek jen nář.; Kt *hušík* — Od citoslovce *huš*, jímž se zahánějí prasata.

krmec jen nář.; Kt ‚veliké vykrmené prase', Bš ‚krmné prase' — Od adj. *krmný*.

krmík jen nář.; Kt i Bš — oba ‚krmný vepř' — Od adj. *krmný*, zjednodušením souhl. skupiny *-mň-*.

krmňák jen nář. — Od adj. *krmný*.

krmník Jg ‚krmný vepř', SSJČ ‚vepř chovaný pro maso a sádlo', SSJ *kŕmnik* ‚krmené prase' — Od adj. *krmný*.

masopustník jen nář., Kt „prase na krmníku, jež se o masopustě zabíjí", SSJČ nář. ‚masopustní krmník' — Od adj. *masopustní*.

masopuštník jen nář. — Hlásková obměna slova *masopustník*; viz tam.

mašek jen nář. — Viz mušík.

mašík jen nář.; Kt, SSJČ nář., SSJ *mašo* i *maško*, obě lid. hypokoristika ‚krmník, vykleštěný kanec, prase', Kl *mašúr* ‚menší prase' — Viz mušík.

mušík jen nář.; Bš slez. ‚prase' — Z vábicích citoslovcí *muše-na*, *muška* ap.

muška jen nář. — Viz mušík.

pašek jen nář.; Jg ‚prase', Kt ‚prase' u Jindř. Hradce, SSJČ ‚vepř, prase' nář. — Viz pašík.

pašík Jg, Kt u Bechyně, též *pušík* u Jilmového, obě ‚prase', „zvláště když se na něho volá", SSJČ ob. expr. — Z vábícího citoslovce *pašú pašú* nebo *paš paš*.

prasa jen nář.; Kt na Mor., též *prasacko* ‚trochu odrostlé prase' Mor. a Slez., SSJ ‚sele, malé prase' — Archaická forma s nepřehlasovaným *ä* z *ę*; viz prase.

prase stč. *prasě*, *prasce*, *prasec* m. — všechna též ‚sele', Jg ‚sele' „též poněkud větší", též *práště* ‚prasátko' v Krkonoších, SSJČ, Bš *praščence* ‚prasátko', Kt(Bš) *prašča* ‚špatné prasátko', též *praščisko* ‚prase', pol. *prosię* (hluž. *proso* ‚sele') — Z psl. **porsę*, pův. ‚sele', též ‚mladý vepř'.

svině stč. ‚svině, prase', Jg též *sviňa* zast. ‚samice vepřového dobytka', též „bez rozdílu pohlaví", Kt „zast. *sviňa* ‚prase, vepř' dosud ve Slezsku a na Mor.", SSJČ ‚samice prasat', zast. ob. ‚vepřový dobytek vůbec' (zprav. pl.), SSJ *sviňa* ‚samice kance domácího', hovor. ‚vepř', pol. *świnia* ‚vepř', hluž. *swinjo* ‚vepř' — Z psl. **svinьja*, to od adj. **svinъ* ‚vepřový'.

vašek v sled. významu jen nář.; Kt Doudlebsko — Patrně příklonem k osobnímu jménu Vašek na pozadí rýmových slov *hašek*, *pašek*, *mašek*.

vepř stč. též *vepřek* ‚vepřík, prasátko', Jg, SSJČ zeměd. ‚vykleštěný kanec', SSJ *vepor* nář., pol. *wieprz* ‚vykleštěný kanec' (hluž. *wjapř* ‚vykastrované prase') — Z psl. **veprъ*, pův. ‚divoký kanec'.

zabiják v sled. významu jen nář. — Od *zabíjet*.

5 vepř Ju 1 — prase Po 1, Ju 1–6, Ru 2–5 — prasa Ju 7 — krmňik Ru 1 — krmňák Ru 5

6 ASJ IV 122, MAGP 360, AJŚ 465, PLPJ 19, 291, AJK 172, SSA 2.12, OLA 249, ALE 284

Ši

210 (prase) chrochtá (885) — *mapa s. 465*

1 M chrochtá — krochtá — hrochtá 240, 634, 718 — rochtá (rachtá 331) — rechta 805, 815
chrochce (chrošče 630) — krochce 678, 708, 724, 754 — hrochce 707, 726 — rochce 728, 734 (rochoce 685, 705) — chrechce 832–836
chrochá 107, 415 — krochá 405, 428, 429 — hrochá 432, 618, 673 — rochá (řochá 638) — ruchá (řuchá 643, řuha 801) — rachá — rechá 622, 637, 805, 823
chrochňi 603 — krochňi 519
hrká (chrká 727)
hrčí 702, 813
hurká
hurči
kruli
krúká 706, 725, 744 (krunká 748, kruňká 108, křuňko 836, chrúká 750, chrunká 104)
kručí (krunči 818, chruči 817)
kňura 804, 811 (kňurká 724)
kňurčí 723, 821 (ňurčí 723, 739, 821, ňúře 723)
krofká 756 (grofká 755)

rufá 119
rufe 137

S bluka 822, chrouní 325

N bručí, hučí, chramstá, chrápe, chrapí, chrostí, chrupá, chrupe, kvičí, ryčí, vrčí

2 Výzkum byl zaměřen na zjištění nář. výrazů pro sloveso *chrochtat* v kontextu *prase spokojeně chrochtá*. Veškeré nář. ekvivalenty vycházejí z onomatopoických základů. Rozdíly typu *chrochtá* × *krochtá* × *hrochtá* × *rochtá* × *rechtá* pojímáme jako hláskové obměny základu *r-ch-*, přestože by bylo možno považovat je za základy samostatné a řešit je jako diference lexikální. Výrazné je uplatnění sufixů *-t-*, *-k-/-č-*. Od příslušných základů jsou pak odvozeny slovotvorné řady typu *chrochtá* × *chrochá* × *chrochní*, *hurká* × *hurčí*, morfologické povahy je rozdíl typu *chrochtá* × *chrochce*.

Na mapě se v zeměpisném pohledu promítá nářečně rozdílné řazení sloves k 5. slovesné třídě (jež je shodné se spisovným jazykem) a k 1. slovesné třídě (např. *chrochtá* × *chrochce*, *rufá* × *rufe*). Směrem na východ se zvyšuje zastoupení forem typu *chrochce*, zatímco na západě jsou tvary 5. třídy (*chrochtá*) podobami výhradními. K tomuto jevu viz IV-296–309. K rozdílu typu *hrká* × *hrčí* viz III-179 kráva bučí.

U řady sporadických nebo ojediněle se vyskytujících výrazů, zvláště tam, kde jde o hláskové obměny některých „základních“ pojmenování, lze sotva postihnout míru individuálního nebo expresivního tvoření.

Materiál byl srovnán s údaji v KLA, případně jimi doplněn. Uvedená anketa dokládá navíc lexém *krulí* (místy v hláskové obměně *gruli*) na moravsko-slovenském pomezí.

Nemapovány zůstaly výrazy ne plně ekvivalentní jako např. *bručí*, *hučí*, *kvičí*, *ryčí*, *vrčí*. Některé názvy mohou současně pojmenovávat i jiný projev než jen spokojené chrochtání, např. sloveso *krulí* může mít i význam ‚kvičí‘, ekvivalentem *krúká* se rovněž projevuje projev pudu k páření, srov. III-svině se bouká.

3 Výrazy se základovým *r-ch-* (v územně diferencovaných obměnách *roch-*, *ruch-*, *rach-*, *rech-*) pokrývají takřka celé zkoumané území. Nejrozšířenější je označení *chrochtá*. Objevuje se hojně po celých Čechách, často v dubletě s ekvivalentem dalším. Souvislý areál tvoří v záp. polovině svč. nář., na Moravě je doloženo zejména z Novoměstska a z již. poloviny střm. nář. (s výjimkou oblasti mezi Jihlavou, Znojmem a Moravským Krumlovem). Z četných hláskových obměn pokrývá nejrozsáhlejší území podoba *krochtá*. Byla zapsána na vých. Táborsku a na přilehlé jz. Moravě, odděleně pak místy na již. Opavsku. Na širokém Ledečsku (s přesahem do svč. nář.) je běžná obměna *rochtá*; ta se objevuje i jinde, především však v Čechách na Plzeňsku a Kolínsku.

Morfologické varianty odrážející zařazení k 1. slovesné třídě se soustřeďují na vých. polovinu zkoumaného území. Forma *chrochce* pokrývá oblast vm. dial. a Holešovsko. Jablunkovsko a Těšínsko se vydělují obměnou *chrechce*. Formy *krochce*, *rochce* a *hrochce* byly zapsány místy ve vm. nář.

Formy bez přípony *-t-* se dokládají především z Čech. Varianta *rochá* pokrývá oblast nářeční skupiny jzč. a střč. s výjimkou jejich vých. úseků, objevuje se rovněž v sev. části čm. dial. a na Boskovicku. Obměny *rachá* se užívá na širokém Kolínsku a již. Mladoboleslavsku, podoby *ruchá* pak v nář. svč. (s výjimkou jejich sz. části), na sev. Boskovicku a již. Brněnsku, případně i jinde na přilehlých územích.

Výrazy odvozené od jiných základů byly zachyceny na vých. okraji zkoumaného území. V záp. skupině slez. nář. tvoří areál sloveso *hurká*, na Hranicku a Příborsku, ojediněle i jinde se užívá výrazu *hrká*. Na Vsetínsku a místy i v horním Pojizeří byl zapsán ekvivalent *krúká*, na jih od Vsetína pak forma *kručí*. Na sev. Vsetínsku a místy i v záp. Slezsku se objevují výrazy *kňurčí* a *kňurá*. Oblast na východ od řeky Ostravice pokrývá dialektismus *krulí*. Další označení byla zaznamenána méně často, např. regionalismus *krofká* na Kopanicích.

Ve všech městech byl zapsán ekvivalent *chrochtá*, jenž mnohdy zcela vytlačil výraz shodný s nářečním okolím.

4 Všechna slovesa jsou odvozena ze zvukomalebných základů. Hojně jsou využívány sufixy *-t-* a *-k-/-č-*.

bluká jen nář.
hrčí v sled. významu jen nář.
hrká v sled. významu jen nář.; Bš laš.
hrochá jen nář.; Jg též *chrochá*
hrochce jen nář.; Jg — Inf. *hrochtat*, zařazení k 1. slovesné třídě.
hrochtá Jg též *hrochotá*, SSJČ řid. — Inf. *hrochtat*, zařazení k 5. slovesné třídě.
hurčí, hurká jen nář.
chrechce jen nář. — Kontaminací *chrochtat* a *rechtat*, inf. *chrechtat*, zařazení k 1. slovesné třídě.
chrochá jen nář.; Jg
chrochce jen nář.; stč., Jg — Inf. *chrochtat*, zařazení k 1. slovesné třídě.
chrochní jen nář.
chrochtá stč. *chrochytati*, Jg též *chrochotá*, SSJČ — Inf. *chrochtat*, zařazení k 5. slovesné třídě.
chrouní SSJČ řid.
krofká, krochá, kňurá, kňurčí jen nář.
krochce jen nář.; Jg — Inf. *krochtat*, zařazení k 1. slovesné třídě.
krochní jen nář.
krochtá jen nář.; Jg, Kt též *krochkati* — Inf. *krochtat*, zařazení k 5. slovesné třídě.
kručí SSJČ řid.

krúká, krulí jen nář.; Bš *krukat, krukolit* (Kt *kručavý* ‚chrochtající‘)
rachá SSJČ též *rachtat* říd. (Jg „podobný hlas vydávati, … Žáby rachají.“).
rechá jen nář.
rechtá jen nář.; Jg, Bš *rechotat,* pol. *rechtać*
rochá Jg, Bš *řóchá* Haná, SSJČ
rochce jen nář.; Jg, Bš *řóce* Haná — Inf. *rochtat*, zařazení k 1. slovesné třídě.
rochtá Jg též *rochotat*, Bš *rochotá*, SSJČ — Inf. *rochtat*, zařazení k 1. slovesné třídě.
rufá, rufe jen nář. — Vzhledem k jazykovému sousedství nelze vyloučit vliv něm. výrazu (*rufen*); inf. *rufat*, zařazení k 5./1. slovesné třídě.
ruchá v sled. významu jen nář.; Jg

5 rochtá Ju 4 — rochá Ju 2, 3, 5, Ru 2, 3 — ruchá Po 1, Ju 4 — řuchá Ju 6 — rachá Ju 1, 2, Ru 1 — grúlí Ru 5 — kručí Ru 4 — chrápe Ju 7 — chrčí Ju 7, Ru 3

6 SSA 2.45

Kl

211 (svině) se bouká (881) — *mapa s. 469*

1 M bouká se (bouká 124a, 125, 149, 218, buká se 118, 520) — bouchá se (bouchá 135)
bučí se
houká se
huká
hučí se (h. še 829, 831–835, h. še 835, 836, hučí 703, 726)
houče se (huče sa 721, huče 805)
řouká se (řúká 720) — řóchá se (též 660)
řóče se
řóčí se 635 (řučí se 622, řuší se 618)
brúká se 750 (bručý sa 706, krúká 725)
chruje se (chrúje se 145, kruje se 135, 137, též chruje 109)
hoňí se

N chranní se 162; běhá se, chce se boukat, chce se řoukat, chce se hučet, chce ke kanci, chce jít je kancům

2 Nářeční ekvivalenty slovesné části ve spojení *svině se bouká*, tj. projevuje pud k páření, se diferencují lexikálně a také slovotvorně (např. *houká se* × *houká*), morfologicky (např. *řouká se* × *řouče se* × *řoučí se*) a hláskoslovně (např. *bouká se* × *bouchá se*).

Většina pojmenování vychází z napodobování zvuků, které jsou pro svině v době páření charakteristické. Jako hláskové varianty hodnotíme záměny souhlásek, jež jsou si blízké svými artikulačními vlastnostmi (např. velár *ch* a *k*: *bouká se* × *bouchá se*). Méně obvyklé hláskové protiklady (např. rozdíl mezi retným *b* a zadopatrovým *h*: *bouká se* × *houká se*) považujeme za rozdíly lexikální. Není bez zajímavosti, že vlivem onomatopoického původu výrazu nedochází v nář. čes.-pol. k pravidelné změně *h* > *g* u slova hučí se.

K rozdílu typu *houká se* × *houčí se* viz III-179 (kráva) bučí, oddíl 2.

Na mapě nesledujeme rozdíly v slovesných vazbách (např. *běhá se* × *chce se běhat* × *chce jít ke kancům*). Tento typ pojmenování je v našem atlase doložen nejúplněji na mapě III-194 (kobyla) chce hřebce.

Spisovnými označeními sledovaného jevu jsou výrazy *bouká se* a *chruje se*.

3 Poměrně jednoduchá situace v Čechách kontrastuje se složitým stavem na Moravě.

Po celých Čechách a na záp. Moravě je běžné pojmenování *bouká se*, hlásková obměna *bouchá se* vytváří dva menší, od sebe oddělené areály; jeden v Podkrkonoší, druhý na Jindřichohradecku a Slavonicku. Podoba *bučí se* je charakteristická pro Novoměstsko a Velkomeziříčsko.

Tři samostatné oblasti na okrajích Čech vytváří výraz *chruje se*; vyskytuje se na území mezi Plzní a Rakovníkem, na Mladoboleslavsku a v sv. cípu Čech. V již. Čechách a též na Jihlavsku se většinou jako dubletní objevuje lexém *honí se*.

V severojižním středním pásu Moravy dominuje pojmenování *řouká se*, hlásková varianta *řouchá se* je typická pro Zábřežsko, morfologická obměna *řoučí se* je běžná na Tišnovsku, podoba *řouče se* v okolí Jevíčka.

Na dvou oddělených územích se vyskytlo označení *houká se*; jednak v úzkém pruhu mezi Břeclaví a Uherským Brodem, jednak ve střední části slez. nářečí. Opavsko vyděluje nereflexivní podoba *houká*. Zejména pro střed. a sev. část vm. nář. s přilehlým vých. okrajem stř. dialektů a pro vých. úsek slez. nář. je charakteristická varianta *hučí se*. Forma *houče se* se soustředěněji objevuje na sev. Valašsku.

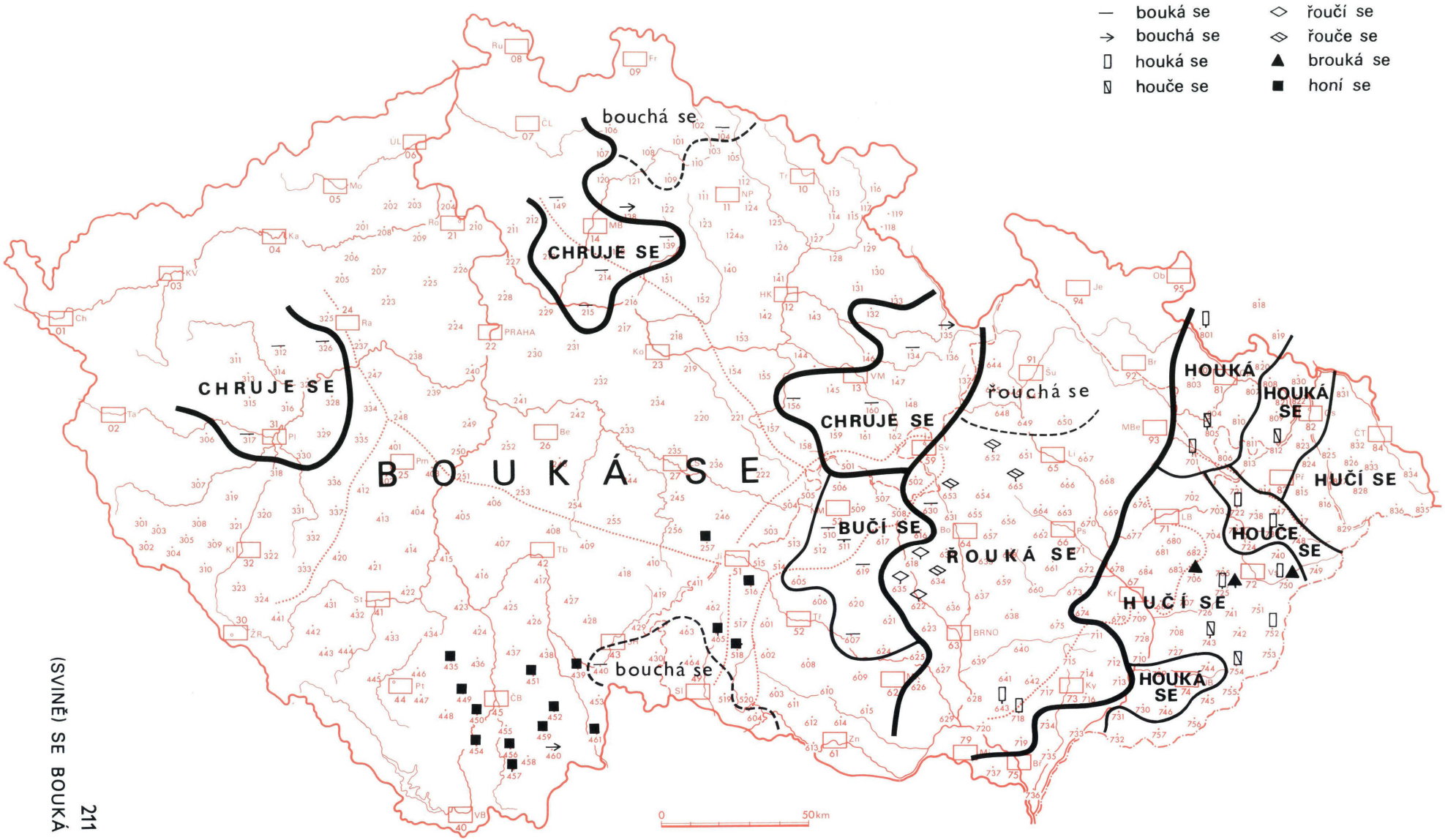

(SVINĚ) SE BOUKÁ

Ze Vsetínska je také ojediněle doložen výraz *brouká se*.

4 Většina pojmenování je onomatopoického původu.

bouchá se jen nář.; ALJ Telečsko — Z *boukat se* (viz bouká se) záměnou velár *k* a *ch*.

bouká se Jg, SSJČ — Podle Mch mylnou dekompozicí od *oboukati se* (to z **obthoukati*, viz houká se).

brouká se jen nář. — Onomatopoického původu, srov. *mroukat* ‚vydávat mručivý zvuk (při páření koček)‘.

bučí se jen nář.

honí se Jg, SSJČ, pol. *gonić się* (SSJ *honiť sa* ‚pářit se (o ovcích, psech, zajících)‘) — Od *honit* (psl. **goniti*) slovotvorným formantem *se*.

houče se jen nář. — Inf. *houkat se* (viz houká se), zařazením k 1. třídě.

houká se jen nář.; Jg, Kt *húká se*, SSJ *húkať sa* nář., pol. *hukać się* — Z onomatopoického výrazu *hú*, jenž napodobuje zvláštní hlas svině v době říje.

houká v sled. významu jen nář. — Nereflexivní forma z *houká se* (viz tam).

hučí se jen nář.; Kt

chruje se Jg, SSJČ mysl., dluž. *chrjastaś se*, *chŕašćaś* (Kt *chruna* ‚prase‘) — Původně **chrupti* > *chruti*, k infinitivu *chruti* vytvořen prézens *chruji*. Základ týž jako v *chrupati*, to onomatopoického původu (‚vydávat chručivý zvuk‘).

řouče se jen nář. — Inf. *řoukat se* (viz řouká se), zařazením k 1. třídě.

řoučí se jen nář.

řouchá se jen nář. — Viz řouká se.

řouká se jen nář.; Kt též *řáká se* — Z onomatopoického základu *roch-*.

5 bouká se Po 1, Ju 1–5, Ru 1–4 — řóchá se Ju 6 — kúká se Ju 7 — rancuje se Po 1 — chce se húkat Ru 5

6 ASJ IV 130, AJŚ 581, PLPJ 349, AJPP 203, AJK 173, SSA 2.38, OLA 260

Fi

212 (svině je) sprasná (882) — *mapa s. 471*

1 M březí
prasná (prošno 835, 836, prośno 831–834) — prašná (praši 112)
sprasná (-s’na 801, 818–821) — sprašná
souprašní (souprašná 124)
soupraši (zoupraší 503, v soupraši 127)
soudná 128–131 (sounná 130)
skotná

N pobučená 624, nařóchaná 648; je na oprasení, bude se prasit

2 Mapa zachycuje nářeční názvy stavu svině ve vyšším stupni březosti. Ze spojení *svině je sprasná* mapujeme pouze adjektivní část. Materiál přináší vedle rozdílů lexikálních především diference slovotvorné (*prašná* × *sprašná* × *souprašní* × *soupraší*), zaznamenáváme i hláskový rozdíl (*s*)*prasná* × (*s*)*prašná*.

Nemapovány zůstaly opisy a výrazy neterminologické povahy vyjadřující spíše počáteční fázi březosti, tedy stav krátce po zabřeznutí, např. *nařouchaná*, *pobučená*, nebo naopak stav těsně před vrhem selat, např. *je na oprasení, bude se prasit*.

Výraz *březí* má v nář. také význam ‚stelná‘, srov. III-171 (kráva je) březí.

Jako spisovné jsou v SSJČ uváděny výrazy *březí* a *sprasná*. SSJČ dále zaznamenává nářeční podoby *sprašná* a *soupraší*.

Ve městech tato položka zkoumána nebyla.

3 Výraznou lexikální diferenci mezi označeními *březí* a odvozeninami od substantiva *prase* (*sprašná*, *soupraší*) doplňují na svč. okrajích regionalismy *soudná* (v okolí Rychnova nad Kněžnou) a *skotná* (v Podkrkonoší, na Náchodsku a na Litomyšlsku).

Slovo *březí* pokrývá území západně od linie měst Mladá Boleslav – Ledeč nad Sázavou – Jindřichův Hradec; to se v podstatě shoduje s rozsahem slova *březí* ve významu ‚stelná‘.

Adjektiva odvozená od slova *prase* se vyskytují zhruba v sv. třetině Čech, na Moravě a ve Slezsku. Jako dominantní se jeví slovotvorný rozdíl podob *soupraší* × *sprašná*; hranice mezi oběma výrazy se v podstatě kryje se starou česko-moravskou zemskou hranicí, přičemž forma *sprašná* je typická pro Moravu. Sev. okraj svč. nář. charakterizuje podoba *prašná*. Porůznu v sev. Čechách a na Ledečsku byla zaznamenána forma *souprašní*. Ve Slezsku a na přilehlém úseku vm. nář. jsou běžné podoby s kořenem *pras-*: obměna *sprasná* v záp. části (odděleně se objevuje také na Boskovicku) a varianta *prasná* na východě Slezska.

4 Doklady ve slovnících jsou většinou uváděny v základním tvaru nom. sg. maskulina.

březí stč. *břěží*, Jg též *břízí*, SSJČ — Z **berdja* (to snad z ide. **bher-* ‚nést‘).

prasná jen nář.; Jg, SSJ, pol. *prośna*, hluž. *připrosny* — Od *prase*.

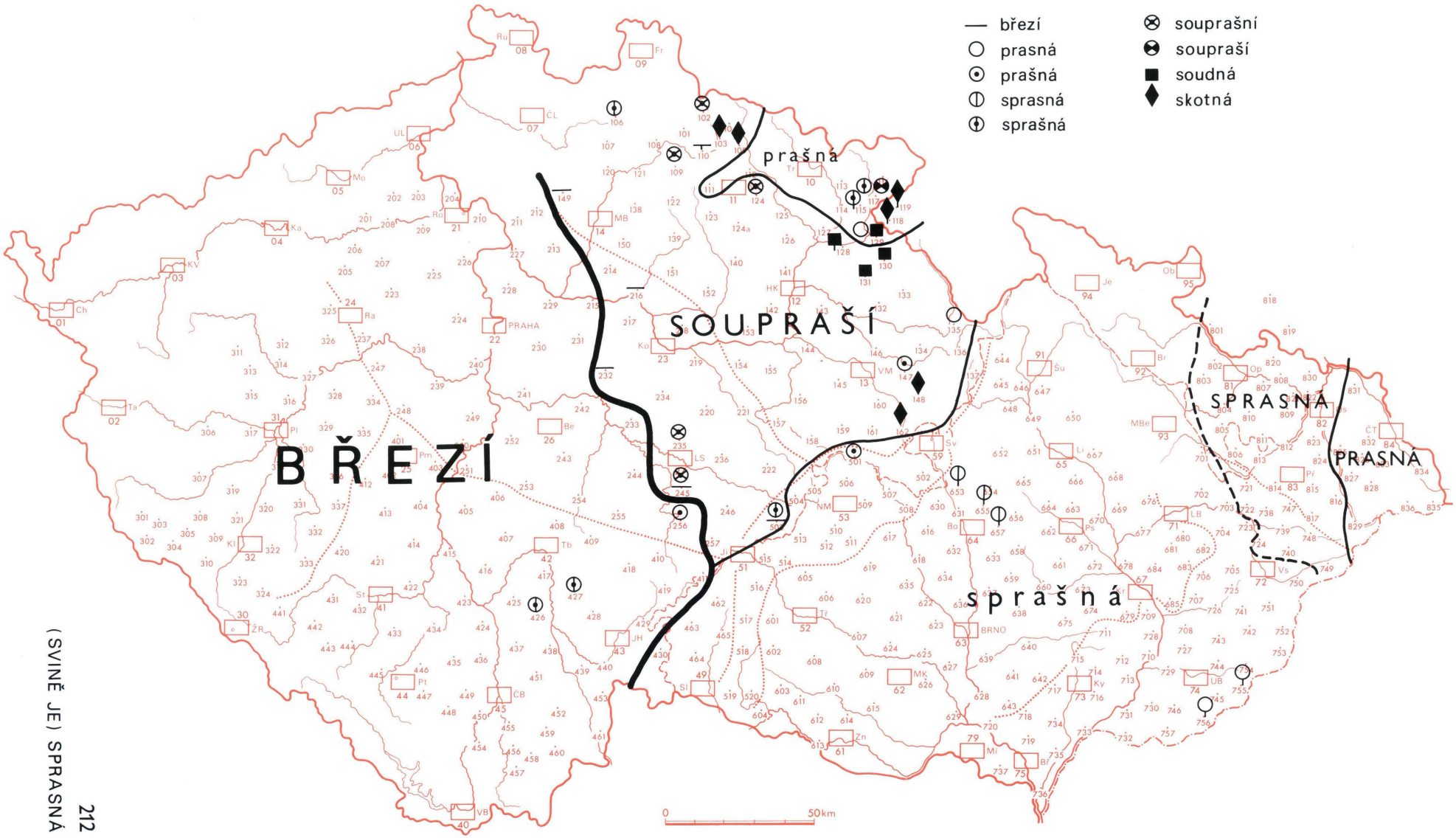

212

(SVINĚ JE) SPRASNÁ

prašná jen nář.; Kt — Viz prasná, podoba se *-š-* patrně jako nepravidelný reflex někdejšího měkkého *s'*.
skotná Jg, SSJČ zast. a obl. — Od **kot* pův. ‚mládě menších zvířat' (souvisí s *kotiti* ‚vrhnout mláďata'). Předpona vyjadřuje význam ‚s kotem jsoucí'; rozšířením významu.
sprasná Jg, SSJČ (Bš *sprasnice* ‚svině oprasená') — Od *prase* předponou *s-* s významem ‚s prasetem jsoucí', srov. skotná.
sprašná jen nář.; SSJČ nář. — Viz sprasná a prašná.
soudná v sled. významu jen nář.; Jg *soumný* (Bš *soumný králík*) — Ze *soumná* (to od *soumar* ‚zvíře nesoucí náklad') asimilací a změnou souhláskové skupiny *nn* > *dn*). Ztrátou povědomí o etymologické souvislosti patrně posílena adideace k *soudek*.
soupraší jen nář.; Jg též *souprasí*, SSJČ nář. — Od *prase* (viz prašná) předponou *sou-* s významem ‚spolu' („svině spolu s prasaty").
souprašní jen nář.; Jg *souprasní, souprasný*, hluž. *suprašny* — Kontaminací podob *soupraší* a *prašná*, viz tam.

5 březí Ru 2 — sprasná Ju 2–4, 6, Ru 1 — sprašná Ju 7, Ru 5 — suprasná Ju 2 — sprašňí Ju 7, Ru 5 — skotná Po 1

6 SSA 2.42

Fi

213 sele (883) — *mapa s. 473*

1 M sele — sále — sela — sála (sala 743)
pocvinče (pocviňče 203, 210, 211)
prasátko — prasítko (pras'ietko 801) — prośentko (prośyncko 831, prośuntko 832)
čuňe (čuňík 452)
braveček 802, 807, 814, 821
kušlik 805, 806, 813

N běhoun, cecák, cicák, cucák, čurík, odstarek, odstávče, plevák, selátko, čuňátko

2 V nářečním označení selete, tj. mláděte prasete domácího, byly vedle rozdílů lexikálních zjištěny diference hláskoslovné. Na mapě jsou registrovány obměny výrazů *sele* a *prasátko*, např. *sele* × *sela* × *sála*, *prasátko* × *prasítko*.

Změnu *ę* > *'á* > *í*, patrnou ve slově *prasítko*, nezaznamenává mapa v celém jejím skutečném zeměpisném rozšíření; uvedený hláskový jev má větší územní rozsah. K detailnějšímu územnímu rozšíření této změny srov. V-9 (hous)átko. Souhlásková skupina *-ds-* u výrazu *podsvinče* je vždy realizována jako *-c-*.

Pozornost si zaslouží forma *prasátko* (*prasítko*, *prosentko*), rozšířená takřka na celém zkoumaném území a významově shodná se spisovným jazykem. Je zdrobnělinou od základního výrazu *prase*, jež mělo v psl. (**porsę*) význam ‚mládě vepřového dobytka'. Nezdrobnělá forma žije v tomto svém původním významu ve slovenštině, lužičtině a polštině.

Pozoruhodné je dále pojmenování *sele*, rovněž shodné se spisovným jazykem. Není doloženo v žádném ze slovanských jazyků a v českých nář. je v jejich západní části hodnoceno jako označení nové. Vzhledem k zeměpisnému rozšíření se přikláníme k Machkovu názoru, že jde patrně o přejímku z něm. dialektů (stč. psaná podoba *ssele* vznikla podle Mch zřejmě lidovou etymologií podle *sáti* < psl. **sъsati*).

Z mapování jsme vyloučili výrazy označující sele určitého stáří a expresiva *selátko* a *čuňátko*.

Materiál byl doplněn údaji z KLA. Ty pomohly především postihnout vztah mezi výrazy *podsvinče* a *sele*. Z okolí Turnova dokládá uvedená anketa navíc regionální obměnu *prášče*. Náš výzkum ji však již nezaznamenal.

3 Z hlediska zeměpisného rozšíření lze za většinové považovat označení *prasátko*, jako nejvýraznější rozdíl se pak jeví diference výrazů *podsvinče* × *sele*. Celou situaci dotvářejí menší areály s jinými lexémy.

Pojmenování *prasátko* je běžné na většině území Čech s výjimkou menších oblastí (nebylo zapsáno zejména v zč. dial. a přilehlém pruhu území nář. jč.) a ve Slezsku, na Moravě se však vyskytuje spíše na jejích okrajích. Nedubletně bylo zaznamenáno ve střč. a svč. nář., na širokém Litovelsku, ve slez. nář., na Uherskobrodsku a Břeclavsku. Hláskové obměny se soustřeďují zejména na Slezsko: nář. česko-polská charakterizuje podoba *prosentko*, záp. okraj slez. nář. obměna *prasítko*. Ta byla doložena rovněž na jih od Nového Města na Moravě.

Výraz *podsvinče* pokrývá jzč. nář. a široký severojižní pruh území v dial. střč. (v linii Roudnice – Benešov), na východě přechází na jz. Moravu. Uvedené pojmenování tvoří dále malý areál na již. Novopacku a z jihu přesahuje do Posázaví.

Označení *sele* zaujímá dominantní postavení na Moravě (ve vých. části střm. nář. a přilehlých úsecích vm. nář. v hláskové obměně *sále*, na Valašsku v obměně *sála*, na Uherskobrodsku a sv. Vsetínsku v podobě *sela*). Název *sele* proniká jako označení nové, shodné se spisovným jazykem, dále na západ do oblasti českých nář. v užším smyslu, a to zejména přes záp. Moravu do jč. nář. a na Novoměstsko. Souvisle byl zapsán též v sz. Čechách a na svč. okrajích. V svč. nář. a vých. polovině nář. střč. (ojediněle pak na Strakonicku) se užívá názvu

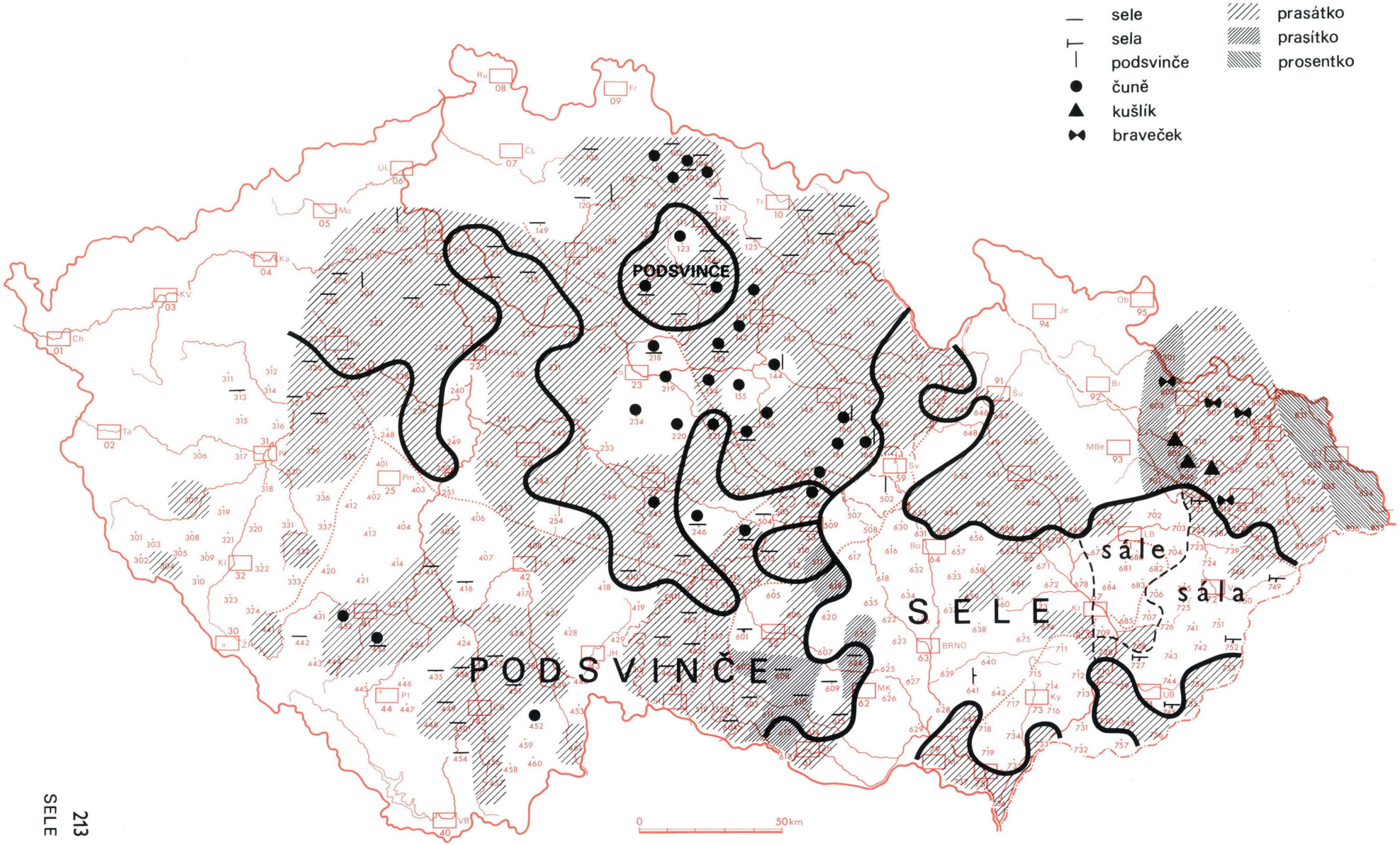
sele
sela
podsvinče
čuně
kušlík
braveček
prasátko
prasítko
prosentko
PODSVINČE
SELE
sále
sála
PODSVINČE
0
50 km

čunĕ, na Uherskobrodsku tvoří mikroareál pojmenování *cecák*. Opavsko se vyděluje slovem *braveček*, jz. Slezsko regionalismem *kušlík*.

4 **braveček** jen nář. (stč. *bravě* ‚dobytče‘, Jg *brav* „menší jakékoli dobytče“, SSJČ *brávek* ‚vepřík‘ nář.) — Dem. k *brav*, specifikací.
čuně v sled. významu jen nář.; Jg *čuně, čůně, čunče*, SSJČ *čunče* ob. — Z vábicích citoslovcí *ču + na*. Mch spojuje s *čuba*, Holub-Kopečný upozorňují na maď. *csunya* ‚škaredý‘.
kušlík jen nář. (Bš *kušľa* „bravek v řeči dětské“) — Adaptací výrazu přejatého z něm.
podsvinče Jg, SSJČ — Ze spojení *pod sviní*.
prasátko stč. *prasě*, Jg dem., též *prase, prášče*, SSJČ, SSJ *prasiatko*. —Dem. od *prase*, viz prosentko.
prasítko jen nář. — Hlásková obměna výrazu *prasátko* vzniklá změnou *ę* > *'a* > *í*.
prosentko jen nář.; pol. *prosiątko*, též *prosię*, hluž. *proso*, dluž. *prose* — Psl. **porsę* ‚mládě vepřového dobytka‘. Podoba s rozloženou nosovou samohláskou a střídnicí *trot* (výsledek metateze likvid) navazující na polštinu.
sála n. jen nář. — Hlásková obměna výrazu *sele*; *sá-* patrně analogií podle slovesa *sát*, koncové *-a* podle substantiv označujících názvy mláďat (*tela, koťa*), kde *-a* < psl. **-ę*, viz sele.
sále jen nář. — Hlásková obměna výrazu *sele*, viz sála a sele.
sela jen nář. — Hlásková obměna výrazu *sele*, viz sála a sele.
sele stč. *sele, ssele*, Jg, SSJČ — Podle Mch patrně z něm. nář. *Säuele*, Holub-Kopečný však pokládá za domácí, z psl. **sъ-sel-ę*, to souvisí se slovesem *sát*.

5 selátko Ju 6 — pocvinče Ru 3 — prasátko Po 1, Ju 1–7 — čuňátko Ju 2, 3, Ru 4 — čuňe Ju 2, 3 — mišátko Ru 1 — miše Ru 1 — krňátko Ru 2 — guca Ju 6

6 AJK 17:3, SSA 2.15, ALE 286

Kl

214 zvěroklestič (886) — *mapa s. 475*
vyklestit (887)

1 M klešťič (klesťič 103, 113, 124, 322, 418, 427, 440)
zvjeroklešťič (zvjeroklesťič 125, 143, 216, 310, 320, 336, 414, 429, zvjerokleštec 315)
nunvář (-ař 140, numvář 204) — nulvář (-ař 409, nuldvář 211, nurvář 232, murvář 302) — nudvář (-ař 103, 106, 111, 124a, 203, nundvář 149) — nudlař 104 (nullař 105)
nudverka (nudvejka 138)
lumbář (-ař 253, 318, 330, 331, 417, lumpář 306, rumbář 334, lumvář 238, 326, lumvar 329) — lunvář — lundvář (též 241, -ař 315, též 218) — ludvář (-ař 101, 102, 110, 112, 124)
lumbák 310, 322–324
miškář (my- 701, 743, 753, 801, m'y- 818, 830–832, m'yškor 835, 836) — miškař
miškéř (miškíř 719)
miškeňik 142,155
řezáč (též 412, též vířezávač 116)
kudličkář 218, 227
krmenčik 153, 213, 214
S švajnbešavr 119, fiľáček 146, fidláček 146, elefant 212, saušnajdr 306

2 Mapa zachycuje zeměpisné rozšíření nář. pojmenování pro zvěroklestiče, tj. člověka, který klestí domácí zvířata. Vedle rozdílů lexikálních byly zaznamenány i diference slovotvorné (např. *miškář* × *miškéř* × *miškeník*, *lumbář* × *lumbák*, *kleštič* × *zvěrokleštič*) a zejména hláskoslovné (např. *nunvář* × *nunvař* × *nulvář* × *nudvář*).

Jazykověmeměpisná situace ve slez. nář. nás vzhledem k zachycení koncového *-oř* opravňuje chápat zdejší *-ař* ve výrazu *miškař* za foneticky zkrácené *-ář*. Podobně jako ve spisovném jazyce dochází u některých nář. výrazů ke kolísání mezi příponami *-ař* × *-ář*. Převahu má sufix *-ář*; *-ař* není až na výjimky výrazně územně vyhraněno.

Nář. označení *kudličkář* a *elefant* byla utvořena motivací podle pojmenování zavíracího kapesního nože.

Část pojmenování vznikla obměnami výrazů *nunvář* a *lumbář*; jsou doložena v hojných dubletách z téměř celého území Čech. S přihlédnutím k zeměpisnému rozšíření těchto nář. ekvivalentů a k jisté míře jejich expresivnosti řešíme tyto varianty na úrovni lexikální, i když z hlediska synchronního bychom mohli některé z nich vyčlenit jako hláskové varianty obou uvedených lexémů.

Vedle těchto výrazů se objevují porůznu i označení přejatá ze spisovného jazyka *klestič*, *zvěroklestič* (a jejich hláskové varianty *kleštič*, *zvěrokleštič*); ta jsou užívána spíše mladší generací a vždy tvoří dublety s tradičním nář. pojmenováním.

Nář. ekvivalenty mají často hanlivé zabarvení, a proto osoby vykonávající zmiňovanou činnost nebyly vždy označovány apelativy nářečními, ale jen svými vlastními jmény (např. *Novák* Ru 3, *Kuršmíd* Ru 5). V případě slova *krmenčik* (*Krmenčik z Valu* b. 153) mohlo dojít k jeho zobecnění.

kleštič
zvěrokleštič
nunvář
nulvář
nudvář
nudlař
lumbář
lunvář
ludvář
lumbák
miškář
miškař
miškeník
kudličkář
nudverka
krmenčík
nudvář
ludvář
lundvář
NUNVÁŘ
miškař
LUMBÁŘ
MIŠKÁŘ
ŘEZÁČ
MIŠKEŘ
0
50km

3 Pojmenování *miškář* bylo zaznamenáno ve vých. části zkoumaného území: ve vých. úseku svč. a střč. nář., na Moravě a ve Slezsku. Na Vysokomýtsku, Královéhradecku a sev. Ledečsku byla zapsána hlásková podoba *miškař*; ze Slovácka je doložena slovotvorná obměna *miškéř*. Ve dvou lokalitách na Královéhradecku se nachází výraz *miškeník*.

Označení *řezáč* bylo zachyceno v již. části jzč. nář., na Chodsku a na Klatovsku.

Pojmenování *nunvář* je charakteristické zejména pro oblast již. Mladoboleslavska, Kolínska a pro náchodský a podorlický úsek. Roztrouseně se vyskytuje – převážně v dubletách – i jinde, zejména na již. Královéhradecku a širokém Roudnicku. Slovo *nudvář* je doloženo ze sz. úseku střč. a svč. nář. a dále jako dubletní především z Benešovska a sv. Táborska. Výraz *nulvář* nevytváří ucelený areál, ale objevuje se porůznu hlavně ve střed. a sev. části střč. nář. oblasti. V Podkrkonoší se vyskytuje podoba *nudlař*. Výraz *nudverka* je dubletně rozšířen na vých. Mladoboleslavsku.

Pojmenování *lumbář* bylo zaznamenáno v oblasti mezi Plzní, Benešovem, Táborem a Klatovy. Podoba *lunvář* se nachází místy v širokém okolí Prahy. Pojmenování *lundvář* bylo zachyceno v manětínském úseku, na Rakovnicku a mezi Prahou a Benešovem. Označení *ludvář* se vyskytuje v úzkém pruhu mezi Mělníkem a Táborem a v širokém Podkrkonoší (zde častěji v podobě *ludvař*). Slovotvorná varianta *lumbák* je soustředěna na Klatovsku.

Označení *krmenčík* se nachází v oblasti mezi Mladou Boleslavi a Kolínem.

V Čechách se porůznu – soustředěněji však na záp. a sev. okraji – vyskytují pojmenování *kleštič*, *zvěroklešťič*.

Ostatní výrazy byly zaznamenány pouze ojediněle především v sev. polovině Čech.

4 **elefant** v sled. významu jen nář. — Přenesením (*elefant* ‚zavírací nůž‘).
fidláček jen nář. — K *fidlat* ‚řezat, pižlat‘.
filáček jen nář. — Hlásková varianta výrazu *fidláček*, viz tam.
kleštič jen nář.; stč., Jg též *klestič*, *kleštec*, SSJČ *klestič*, SSJ *klieštič* — Od *kleštit* (to od *klešť*).
krmenčík jen nář. — Patrně zobecněním osobního jména zvěroklesti̇če, může být odvozeno též od *krmník* (vepř určený k vykrmení musel být vykleštěn, aby snadno přibíral na váze).
kudličkář jen nář. (Kt ‚kdo kudly dělá nebo prodává, špatný nebo malý řemeslník‘) — Od *kudlička* (to dem. ke *kudla* ‚obyčejný zavírací kapesní nůž‘).
ludvář jen nář. — Patrně kontaminací výrazů *lundvář* a *nudvář*.
lumbák jen nář.; Kt u N. Kdyně — Od nář. *lumbat* ‚klestit‘.
lumbář jen nář.; Kt, SSJČ nář. — Od nář. *lumbat* ‚klestit‘ (Mch je pokládá za hláskovou variantu k *nunvář*, Holub-Kopečný je odvozuje z lat. *lumbus* ‚ledví, nitro‘).
lundvář jen nář. — Patrně kontaminací výrazů *lumbář* a *nudvář*, nelze vyloučit adideaci k nář. *lundat se* ‚toulat se‘ (zvěroklestiči chodili od místa k místu).
lunvář jen nář. — Viz lumbář.
miškař jen nář. — Viz miškář.
miškář jen nář.; Jg, SSJČ obl. mor. a zast., SSJ *miškár* — Od *míšek* ‚šourek‘ nebo od *miška* ‚vyřezaná svině‘, srov. nunvář.
miškeník jen nář. — Od *miškovat* ‚klestit‘, to od *míšek* ‚šourek‘.
miškéř jen nář. — Od *miškovat* ‚klestit‘, to od *míšek* ‚šourek‘.
nudlař, nudvář jen nář. — Hláskové varianty výrazu *nunvář*, viz tam.
nudverka jen nář. — K *nudvář*.
nulvář jen nář. — Hlásková varianta výrazu *nunvář*, viz tam.
nunvář Jg, SSJČ, hluž. *nunwař* — Podle Mch od *nunva* ‚vykleštěná svině‘.
řezáč Kt, SSJČ zast. též *řezač* (Jg, SSJ *rezáč*, *rezač*, pol. *rzezacz* — u všech ‚kdo řeže‘) — Od *řezat*.
saušnajdr jen nář. — Přejato z něm. (*Sauschneider*).
švajnbešavr jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schweinbeschauer* doslova ‚prohlížeč prasat‘).
zvěroklešťič jen nář.; SSJČ *zvěroklestič* — Složenina.

5 nunvář Ju 4 — miškář Ju 2, 4, 6, 7, Ru 4 — myškář Ju 7 — miškař Ju 1, 3 — miškéř Ru 5 — mačkář Ru 1 — šmikáč Po 1 — novák Ru 3 — kuršmíd Ru 5 — živinár Ju 1 — živinář Ju 3

6 AJŠ 446, AJPP 191, AJK 110, SSA 2.111

7 Na dotazníkovou položku zvěroklestič navazuje položka vyklestit. Ta však není mapována vzhledem k menší nář. diferencovanosti a vzhledem k tomu, že izoglosa *nunvář*, *řezáč* × *miškář* odpovídá zhruba izoglose *vyřezat* × *vymiškovat*.

Tyto dva nář. ekvivalenty – *vyřezat*, *vymiškovat* – tvoří základní protiklad. Ve srovnání se substantivem *řezáč* zaujímá sloveso *vyřezat* celé Čechy (na jejich vých. okraji je dubletní s označením *vymiškovat*) a v dubletách se vyskytuje i na Moravě. Na jz. Těšínsku a ve zkoumaných lokalitách polského Slezska se objevuje v podobě *vyřnout*. Pojmenování *vymiškovat* je charakteristické pro Moravu a Slezsko.

V Podkrkonoší a v jv. Čechách je roztrouseně doloženo slovo *vyklestit* s hláskovou variantou *vykleštit*. V podorlickém úseku byl zachycen výraz *vyšmiknout*. Vých. od Plzně a záp. od Tábora bylo sporadicky zaznamenáno sloveso *vylumbat* (záp. od Tábora i varianta *vylumbovat*). Na širokém Táborsku a na Třeboňsku se vyskytují pojmenování *vykulísat*, *vyklísnout*.

Atlasy: AJPP 191, 177, SSA 2.110, OLA 247

Ir

215 prasečí (874) — *mapa s. 477*

1 M prasečí — prasačí
prasecí — prasací — prasaťí

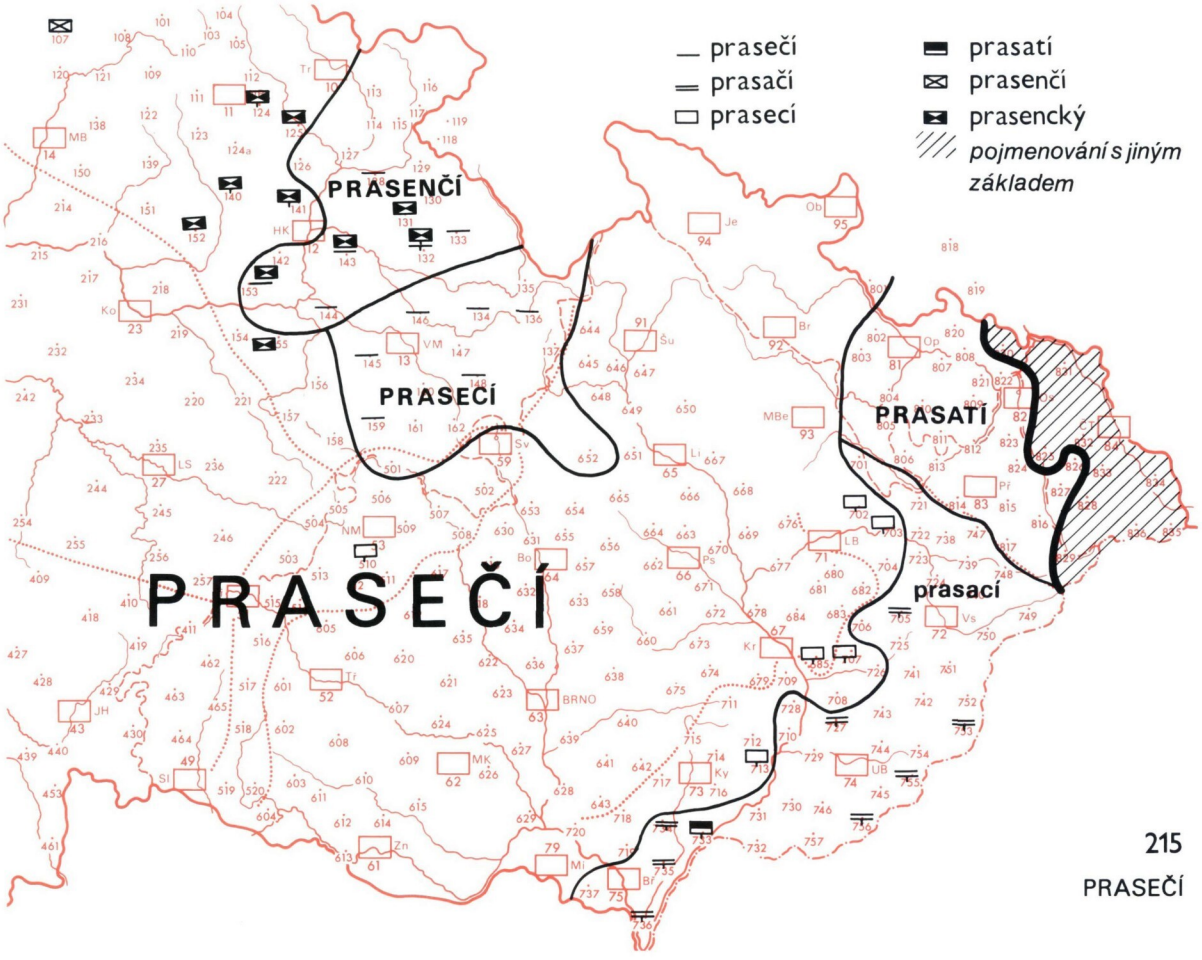

215
PRASEČÍ

216
PSÍ

prasenči
prasenckej

2 Zjišťovaly se slovotvorné nář. varianty přídavného jména *prasečí* ve spojení *prasečí chlívek*. Zaznamenány byly též diference hláskoslovné (např. *prasečí* × *prasačí*). Přestože vztah forem *prasečí* × *prasecí* × *prasatí* × *prasenčí* × *prasenčký* řešíme na mapě i v komentáři na úrovni slovotvorné, lze všechny tyto podoby považovat za rovnocenné, nikoli za podřízené formě *prasečí*.

U jmen zvířat se kolektivní posesivita vyjadřuje formantem *-í* (srov. např. *kosí*, *labutí*). Posesivní adjektiva deklinace nt-kmenové se odvozují od rozšířeného kmene. Tak vznikla i podoba *prasatí*. Ze synchronního hlediska se nt-kmenová adjektiva odvozují formanty *-ecí*, příp. *-ečí* (např. *morčecí*, *prasečí*); varianta *-ečí* vznikla analogií podle případů jako *zaječí* aj. Formy *prasenčí* a *prasenčký* jsou utvořeny od námi nedoložené podoby *prasenec*, dotvořené podobně jako *kuřenec*, *kozlenec* aj. k plurálovým formám názvů mláďat na *-enci* (např. *kozlenci*, *kuřenci*); u adj. *prasenčký* se uplatnil sufix *-čký*.

Hláskový rozdíl typu *prasečí* × *prasačí* představuje jiný druh přehlásky, než jak je uvedeno v PRO E6, proto její rozšíření mapujeme (viz též III-209 vepř).

Oblast, kde se slovotvorných ani hláskoslovných variant příd. jm. *prasečí* neužívá, je na mapě vyznačena šrafou. Jedná se o nář. česko-polského smíšeného pruhu, v němž se jako ekvivalentního označení užívá adj. *svinský*. To přirozeně mapováno nebylo.

3 Většinové označení *prasečí* (téměř celé Čechy a záp. a stř. Morava) doplňují na okrajích území českého národního jazyka další hláskoslovné a slovotvorné varianty. Z vých. úseku svč. nář. a z mikroareálů sv. od Lipníka nad Bečvou a východně od Kroměříže a Kyjova je doložena forma *prasecí*. Vm. nář. se vydělují nepřehlasovanou hláskovou variantou *prasací*; na vých. Břeclavsku byla zapsána podoba *prasačí*. Pro záp. a již. skupinu slez. nář. je charakteristická varianta *prasatí*.

Střední úsek svč. nář. uchovává (místy dubletně) archaické slovotvorné formy *prasenčí* a *prasenčký*.

4 Všechna adjektiva vycházejí z výrazů *prase*, nář. *prasa* (psl. **porsę*), srov. též oddíl 2.

prasací jen nář.; SSJ
prasačí jen nář.; SSJ
prasatí jen nář.
prasecí stč. *praseší*, Jg, SSJČ zast. ‚pro prase určený, praseti vlastní‘, zast. a nář. ‚z prasete pocházející‘, pol. *prosięcy*
prasečí stč. *praseší*, Kt ob., SSJČ
prasenčký jen nář.
prasenčí jen nář.; Kt u Nov. Bydžova, Bš

5 prasečí Ju 1, 3, 4, Ru 2–4 — praseči Po 1, Ju 1, 2 — prasecí Ju 6 — prasací Ju 7, Ru 5 — prasenči Po 1

6 —

Ši

216 psí (896) — *mapa s. 477*

1 M psí f. (psej 106) — psá (pśo, ps’o, pšo, též psjá 755)
psejčí
psovská (též 125, 126)
psofčí 210, 229
peská (též 118)
pešči 116–119

N (bouda) pro/od/na psa

2 Otázka zkoumala nářeční ekvivalenty spis. přídavného jména psí, a to ve spojení *psí bouda*. Vedle převládající podoby *psí* byla zjištěna též obměna *psá* (k rozdílu tohoto typu viz též IV-204 obecní nom. sg. f.) a dále odvozeniny *pesčí* (jen v asimilované podobě *pešči*), *psíčí* (*pséčí*), *psovčí*, *psovská* a *peská*.

Kromě těchto příd. jmen byly ojediněle zachyceny i předložkové vazby (*bouda*) *pro/od/na psa*, které však fungují spíše jako fakultativní opisné názvy, navíc územně nevyhraněné, a proto nebyly mapovány.

3 Největší teritoriální rozšíření má podoba *psí*. Byla zaznamenána takřka po celém jazykovém území; na Těšínsku a Jablunkovsku se vyskytuje obměna *psá*.

Jako nejvíce diferencovaný se jeví český severovýchod, neboť se tu vyskytují hned tři další varianty. Na většině svč. oblasti je rozšířena odvozenina *psovská*; ta tvoří rozsáhlý areál od Podještědí a Podkrkonoší přes

pejsek
pajsek
psíček
psejček
psák
psík
PEJSEK
PSEJK
pesek
PRAHA
BRNO
0
50km

Královéhradecko s Vysokomýtskem a jižně pak zasahuje do nářečí středočeských (podél Labe až na Roudnicko). Zpravidla nedubletní pojmenování *peská* bylo zachyceno na Náchodsku a Rychnovsku; v Kladsku a v přilehlých lokalitách Čech se užívá názvu *pesčí*.

V okolí Prostějova a řidčeji též u Boskovic bylo mapováno označení *pséčí*.

4 Všechna adjektiva jsou tvořena k základu *pes*.

pesčí jen nář.
peská SSJČ zast. a nář., pol. zast. *pieska* (Jg i *pesská* ‚jako pes, zlá, nešlechetná‘)
psá jen nář.; SSJ i pol. *psia* — Původní podoba adj. uchovaná v důsledku neprovední přehlásky *á* (> *ie*) > *í* v návaznosti na pol.
psí stč., Jg, SSJČ
psejčí jen nář. — od nář. *psejk* ‚psík’.
psovčí jen nář. — Sekundární odvozenina od *psovská*.
psovská Jg, SSJČ poněkud zast. a říd., SSJ expr.

5 psí Ju 3–7, Ru 2, 3, 5 — psoụská Po 1, Ju 1, 2, Ru 4

6 ASJ III 302, OLA 268

Bá

217 psík (895) — *mapa s. 479*

1 M pejsek — pesek — pajsek 448, 450, 461 (bajsek 452, bajzek 437, 438)
psík — psejk (též 62)
psíček — psejček
psák (ps’ok 812, 818, pśok 830, 831, ps’ak 801)

N psisko 107, psišťe 107, ps’a 819, 820, psíča 742, 747, 749, 750; pesal, pesál, pejsal

2 Otázka byla zaměřena na zjišťování především slovotvorných rozdílů v pojmenování malého psa (*psík, psíček, psák, pejsek*), zároveň se zaznamenávaly i diference hláskoslovné (např. *pejsek* × *pesek* × *pajsek, psík* × *psejk, psíček* × *psejček*).

Kromě požadovaných podob deminutivních byla místy zapsána také slova expresivně zabarvená, popřípadě slova s významem ‚štěně‘ (*psisko, psiště, psíče, pesal*; *ps’a*). Tyto neadekvátní názvy se nemapovaly – s výjimkou dialektismu *pesek*, který může označovat jak štěně, tak i malého psa.

3 Po celém území se užívá odvozenin od subst. *pes*. Převládajícím názvem v Čechách je podoba *pejsek*, na Českobudějovicku a Třeboňsku se objevuje nečetné pojmenování *pajsek*. Výraz *pejsek* zasahuje až na záp. Moravu (zhruba po linii Šumperk – Svitavy – Nové Město na Moravě – Brno – Mikulov). Většinou v dubletě s ním se vyskytuje varianta *psík* (takřka v celé již. části zkoumaného území), v nářečích vm. se dokladá jako jediná – jen místy v dubletě s formou *psíček*. V široké oblasti centrální Moravy vytváří souvislý areál obměna *psejk* (*psék*). Ve Slezsku (kromě úseku mezi Ostravicí a Odrou) byl jako nedubletní zachycen dialektismus *pesek*.

K územně méně vyhraněným odvozeninám patří jzč., vm. a slezské pojmenování *psíček* a středomoravské označení *psejček* (*pséček*) – převážně na Prostějovsku a v okolí Brna. Pro zkoumané lokality na území Polska a pro přilehlé Bohumínsko je typický dialektismus *pśok* (< *ps’ák*).

Situace ve městech vesměs odpovídá venkovskému okolí.

4 **pajsek** jen nář. — Z *pejsek* asi přikloněním k něm. *beißen* ‚kousat‘.
pejsek Jg, SSJČ — Podle Mch patrně diftongizací z **písek* (obdobně jako *vejska* ‚malá ves‘); Holub-Kopečný uvažuje o kontaminaci s lid. *psejk*.
pesek jen nář.; Jg — Dem. od *pes*.
psíček Jg, SSJČ, SSJ expr. — Sekundární dem., odvozeno od *psík*.
psík Jg, SSJČ, SSJ — Dem. od *pes*.
psejček jen nář.; PSJČ lid. — Diftongizací z *psíček*, viz tam.
psejk jen nář. — Diftongizací z *psík*, viz tam.
psák jen nář.; pol. *psiak* (Kt *psátko* ‚štěně‘) — Z pol. *psiak* po změně *á* > *o* v podobě *pśok*.

5 pejsek Po 1, Ju 1–4, Ru 2, 4 — psík Ju 5, 7, Ru 1, 3, 5 — psék Ju 6

6 —

Bá

218 psice (897) — *mapa s. 481*

1 M fena (féna 222, 735–737, 748, 749)
fenka

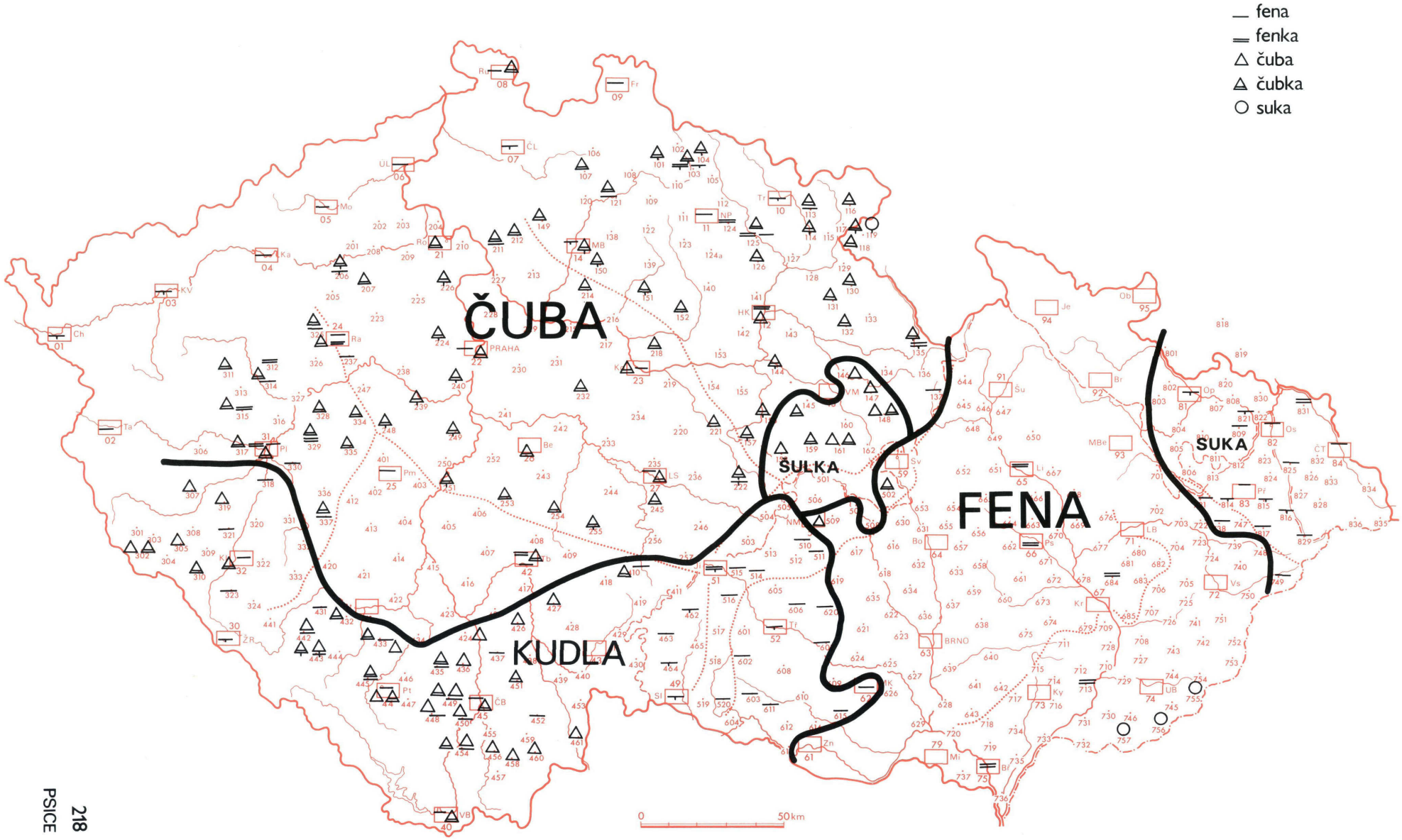
fena
fenka
čuba
čubka
suka
ČUBA
ŠULKA
FENA
SUKA
KUDLA
0
50 km

čuba
čupka
kudla
šulka (též šolina 647)
suka

N psice 40, 46

2 Nář. pojmenování pro samici psa se diferencují lexikálně a slovotvorně (např. *čuba* × *čubka*). U ekvivalentu *fenka* nebylo vždy možné přesně odlišit, kdy jde o skutečné a kdy o formální deminutivum. Zdá se, že v záp. Čechách je výskyt formy *fenka* podporován hojnějším výskytem výrazu *čubka*, jenž i ve spisovném jazyce ztratil deminutivní charakter (jako deminutivum ho ještě hodnotí Jg).

Výrazy *fena*, *fenka*, *čuba*, *čubka* a *suka* jsou v námi sledovaném významu doloženy v SSJČ; označení *čuba* a *čubka* jsou zde hodnocena jako obecná, výraz *suka* jako zastaralý.

Všechny zaznamenané výrazy, ať už ve spis. jazyce, nebo v nářečí, mají též význam ‚poběhlice, běhna' (*kudla*, *šulka*), ‚nevěstka' (*čuba*, *čubka*, *suka*) nebo ‚zlá žena' (*fena*).

Do mapování jsme nezařadili výraz *psice*, zapsaný dvakrát u mladé generace v jč. městech, kam bezesporu pronikl vlivem spis. jazyka.

3 V Čechách převládá výraz *čuba* s běžně se vyskytující dubletní formou *čubka*. Jižní pruh jzč. nář. a záp. Morava se vydělují označením *kudla*. V již. Čechách se výrazy *kudla*, *čuba* a *čubka* hojně prostupují.

Pro stř. a vých. Moravu je charakteristický nedubletní výskyt výrazu *fena*, dubletně byl zapsán též na záp. Moravě, ve Slezsku (zvl. v jeho již. části) a v okrajových úsecích jzč. nář. Při okrajích svč. a sev. úseku zč. nář. a ojediněle i jinde se nachází forma *fenka*.

Pro slezská nář. s drobnými přesahy do přilehlých úseků nář. vm. je charakteristický výraz *suka*. Odděleně je doložen též z nář. kopaničářských.

Na území mezi Vysokým Mýtem, Svitavami a Novým Městem na Moravě byl zapsán ekvivalent *šulka*.

Města se zpravidla shodují s nář. okolím, do městské mluvy – zejména u mladé generace – proniká výraz *fena*.

4 **čuba** Jg, SSJČ ob. (též zprav. hanl. ‚pes vůbec') — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Zaupe*, střhn. *zūpe* ‚fena').

čubka Jg dem., SSJČ ob. (též zprav. hanl. ‚pes vůbec') — Formální dem. k *čuba*, viz tam.

fena Jg (též u myslivců „samice psů a všech dravých čtvernohých zvířat"), SSJČ — Z něm. nář. *fenn* (to přes franc. z latiny). K nám je rozšířily šlechtické lovecké společnosti.

fenka SSJČ dem. — Formál. dem. od *fena*, viz tam.

kudla v sled. významu jen nář.; Jg mor. — Přenesením (SSJČ nář. ‚chlup, srst' a nář. *kudlatý* ‚chundelatý', Kl ‚chundel vlasů', Jg „matené vlasy", též ‚kudlatý člověk, kudlatý pes'). Souvisí s *koudel*.

suka Jg, SSJČ zast. a nář., SSJ, pol. — Nejasné. Patrně z vábicí interjekce (něm. je *schuck-schuck*, dluž. *tśu-tśu*, *tśuko-tśuko* při volání na psy). Nelze vyloučit ani souvislost s kořenem *seu-* ‚rodit', *suka* by pak byla ‚samice' (srov. fena).

šulka v sled. významu jen nář., Kt u Šumperka na Mor. (též ‚toulavý pes' Mor.), též *šula* v Krkonoších — Patrně adaptací nějakého něm. výrazu, srov. něm. dial. *schulen* ‚skrývat se, schovávat se'.

5 fena Ju 6, 7 — čuba Po 1, Ju 1–5, Ru 1, 2, 4 — čupka Po 1, Ju 2–4, Ru 3, 4 — kuja Ju 2, 7 — kučka Ju 6 — tinka Ru 2

6 SSA 2.23, OLA 269, ALE 91

Ši

219 králík (888) — *mapa s. 483*

1 M králík — krulik
zajíc — zajc (též 140)
micák (mycák 705, 708, 724, 741, 743, 750, micka 742)
kuták 752 (kuťák 751)
kotrna f. 753, 754 (kutrna 751)
nikl 106 (niklik 107)
S zverec 755

2 Zjišťovaly se nář. rozdíly v názvu králíka, zdomácnělého hlodavce s dlouhými boltci a jemnou kožešinou, který je chován převážně pro maso.

Základní diference byly zachyceny v rovině lexikální, z hláskových obměn se mapovaly podoby *krulík*

219
KRÁLÍK

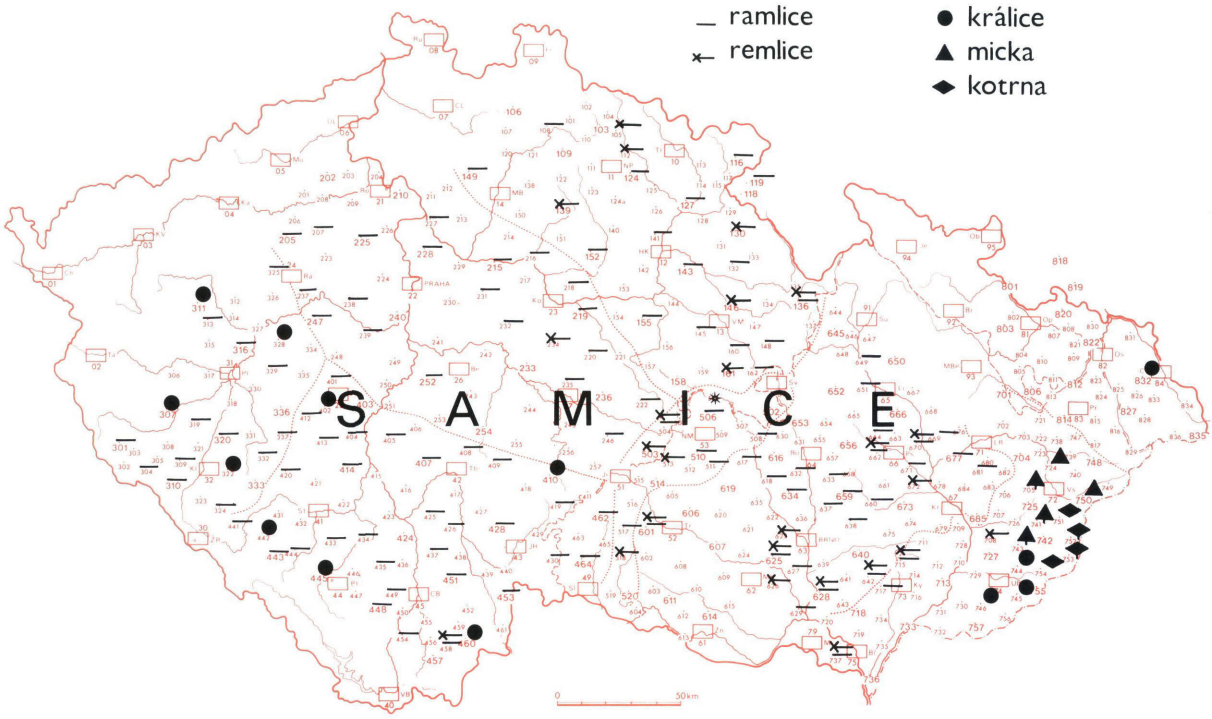

220
SAMICE KRÁLÍKA

a *zajc*. Areál varianty *zajc* představuje maximální rozšíření podob s redukovaným *-i-*, včetně případů, kdy k redukci dochází pouze v nepřímých pádech. Výraz *micák* mívá někdy expresivní zabarvení.

3 Téměř celoúzemním označením je subst. *králík*, hlásková varianta *krulík* se vyskytuje jako nedubletní na Tešínsku a Jablunkovsku. Další nečetné dialektismy byly zachyceny jako dubletní. Ve vých. Čechách (s přesahem až na horní Posázaví) a na části západní Moravy (Novoměstsko, Tišnovsko) se užívá pojmenování *zajíc*. Varianta *zajc* vytváří kompaktní areál na Náchodsku, Vysokomýtsku a Litomyšlsku. Menší oblasti tvoří název *micák* (zejm. na Valašsku), *kotrna* a *kuťák* (jižně od Vsetína). V záp. Podještědí bylo sporadicky zapsáno označení *nykl*.

Situace ve městech vcelku odpovídá venkovskému okolí, v oblasti výrazu *zajíc* hojně proniká slovo *králík*.

4 **kotrna** jen nář.; Kt též *kotrňák* a *kutrna* val. — Z vábicí interjekce *kotrš*.
králík stč., Jg, SSJČ, SSJ *králik* — Podle něm. *küniglin*, chápaného mylně jako ‚malý král', to z lat. *cuniculus*.
krulík jen nář.; pol. *królik* — Hlásková obměna slova *králík*, v návaznosti na polské jazykové území.
kuták jen nář.; Kt *kuťák* — Od vábicí interjekce *kut kut*.
micák jen nář.; Kt též *micoň* — Od vábicí interjekce *mic mic*.
nykl jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Nickel*).
zajc jen nář. (SSJČ nář. ‚zajíc') — Redukcí hlásky *-í-* ve slově *zajíc*, viz tam.
zajíc v sled. významu jen nář. (stč. *zajiec*, Jg, SSJČ, SSJ a hluž. *zajac*, pol. *zając* — u všech ‚polní hlodavec') — Přenesením.
zverec jen nář.; Kt *zvěrec domácí* — Od *zvěř*.

5 králík Ju 5–7, Ru 2–5 — králik Ju 3, 5, Ru 1, 4 — zajic Ju 1, 2, 4 — zajc Po 1 — mycák Ju 7

6 AJPP 195, AJK 169

Bá

220 samice králíka (889) — *mapa s. 483*

1 M samice
ramlice — remlice
králice (kruličyca 832)
mycka 705, 724, 741, 743, 750
kotrna 753, 754 (kutrna 751–753)
S zaječica 506

2 Na mapě je podán územní rozsah nářečních názvů pro samici králíka.

Vedle lexikálních rozdílů byl zaznamenán i hláskoslovný rozdíl *ramlice* × *remlice*.

Téměř na celém území se užívá slova *samice*, jen sporadicky a mimo kontext bývá pojmenování *samice* zpřesňováno přívlastkem *králičí* nebo *od králíka*.

Protože tato položka byla v Čechách zkoumána jen na opěrné síti bodů, nebylo možné (ani s přihlédnutím ke KLA) přesně vymezit výskyt dubletního lexému *ramlice*. Ten je místy považován za odborný výraz; užívají jej především chovatelé a myslivci.

3 Na celém zkoumaném území se užívá označení *samice*. Vedle něho se dubletně uplatňují i jiná nářeční slova.

Rozptýleně se na celém území Čech a dále ve střm. nář. vyskytuje výraz *ramlice*; v svč. nář., v přechodných čes.-mor. nář. a ve střm. nář. je doložena také obměna *remlice*.

Na Uherskobrodsku a porůznu v jzč. nář. byl zachycen výraz *králice*. Na širším Vsetínsku se užívá označení *micka*. Na jv. Valašsku bylo sporadicky zapsáno pojmenování *kotrna*.

4 **kotrna** jen nář.; Kt *kotrňa*, *kutrna* — Z vábicí interjekce *kotrš*, viz III-219králík.
králice Kt, SSJČ říd. — Přechýlením k *králík*, viz III-219 králík.
micka v sled. významu jen nář.; Kt — Přechýlením k *micák*, to od vábicí interjekce *mic mic*, viz III-219 králík.
ramlice Jg, SSJČ, SSJ ob. — Přechýlením k *raml*(*ík*), to adaptací výrazu přejatého z něm.
remlice Jg, SSJČ ob. říd. — Hlásková obměna, viz *ramlice*.
samice v sled. významu jen nář. (stč. *samicě*, Jg, SSJČ; SSJ, pol. a hluž. *samica*, u všech v nespecifikovaném významu) — Přechýlením k *samec*.
zaječice v sled. významu jen nář.; Jg (SSJČ, SSJ *zajačica*, pol. *zającz-ka*, hluž. *zaječica*, u všech ‚samice zajíce') — Přechýlením k nář. *zajíc* ‚králík', viz III-219 králík.

5 samice Po 1, Ju 1–3, 5, Ru 1 — samica Ju 6, Ru 5 — králice Ru 3 — mycka Ju 7

6 —

Bt

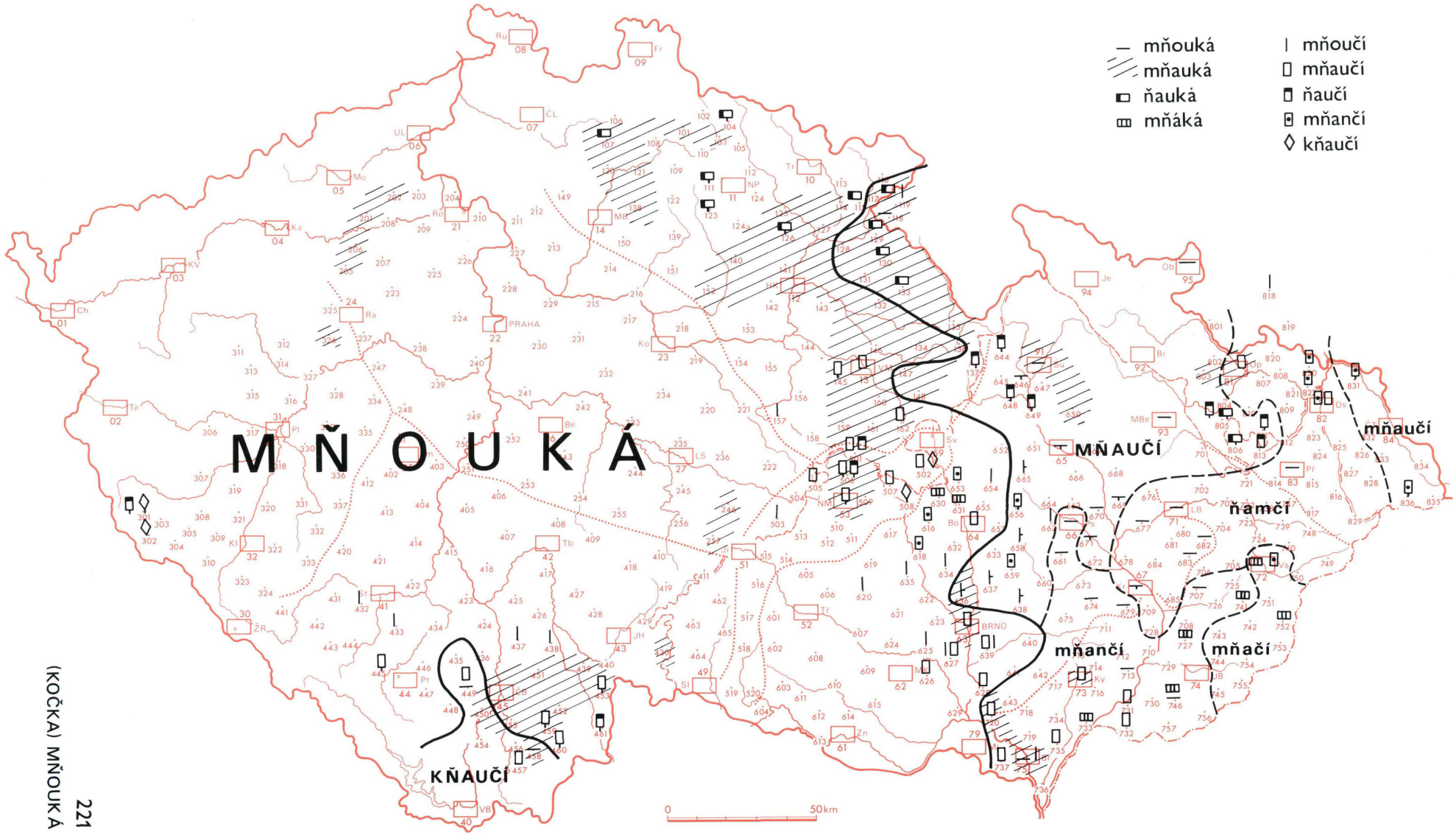
mňouká
mňauká
ňauká
mňáká
mňoučí
mňaučí
ňaučí
mňančí
kňaučí
MŇOUKÁ
MŇAUČÍ
mňaučí
ňamčí
mňančí
mňačí
KŇAUČÍ
0
50km

221 (kočka) mňouká (910) — *mapa s. 485*

1 M mňouká (ňouká 305, mňonká 674, 71, 95) — mňauká (mňaugá 75) — ňauká (ňanka 805, ňauga 806) — mňáká (mňágá 741, 72, mňangá 733, mňančá 72, mňáňá 746)
mňoučí (mňučí 119, 157, 432, 620, 636, mňočí 627, 634–637, 654, 665, mňončí 662, munčy 818) — mňaučí (mj-, mňafčí 507, mňaudži 735) — ňaučí — mňančí (mj-, mňaňčí 659, 714, 716, 67, 72, mňamčí 616, 830, 82, mňandži 734) — mňačí (mj-) — ňamčí (též 616)
kňaučí (gňaučí 450, kňoučí 302, 435, kňafčí 508, kňauká 301)

N mrauká, ňaurá, mňaurá, kňaurá, mrňouká, mraučí, mraudži, mrančí, raučí, ňarčí, mňarčí, břeští, škrýme

2 Sloveso *mňoukat*, užívané o kočce ve významu ‚vydávat zvuk znějící jako *mňou*‘ má vzhledem k své onomatopoické povaze řadu obměn především v hláskovém skladu, jež rozmanitě vystihují původní citoslovce **miau* (*mňauká*, *ňauká*, *mňáká* apod.). Ve vokalické složce se nověji objevuje vedle starého *-au-* diftong *-ou-* (*mňouká*, *ňouká*). V plánu slovotvorném jde o formy 4. a 5. slovesné třídy vycházející z téhož základu (inf. *mňoukat* × *mňučet*), jimiž je zřejmě postižen průběh děje jako členěný (*-at*: *mňouká*), nebo nečleněný (*-et*: *mňoučí*). O rozdílu mezi slovesy typu *mňoukat* a *mňoučet* viz III-179 (kráva) bučí. Ojedinělé jsou podoby s obměnou *k* > *g* (*mňágá*, *mňangá*), proto je na mapě neregistrujeme.

Označení *kňaučí* lze považovat za samostatný lexém.

Mezi zapsanými pojmenováními existuje mnohdy podstatný rozdíl sémantický. Vedle sledovaných názvů byla totiž zachycena i řada dalších jednotlivě doložených označení, která plně neodpovídají zadání otázky, neboť jsou projevem kočičí „nelibosti“ (vesměs souvisejí s citosl. **mrau* a **mrňau* vyjadřujícími hněv: *mrauká*, *mraučí*, *mrančí*, popř. i *ňarčí* a *ňaurá*). Tyto podoby, stejně jako slovesa *břeští* a *škrýme*, mapovány nebyly.

3 Základní rozdíl spočívá v rovině slovotvorné. Zatímco v Čechách byla zaznamenána převážně slovesa vycházející z infinitivu zakončeného na *-at* (např. *mňoukat*: *mňouká*), pro Moravu jsou spíše charakteristická slovesa od infinitivu na *-et* (*mňaučet*: *mňaučí* aj.).

Téměř celočeským označením, zasahujícím souvisle i na záp. a jz. Moravu (až po Brno), je sloveso *mňouká*, shodné se spis. jazykem. Vyskytuje se i mimo tento makroareál, častěji na již. a vých. okraji střm. nářečí. Ve vých. Čechách (na Podorlicku a Litomyšlsku) zapsáno nebylo. Forma s *-au-* (*mňauká*), patrně starší, se zachovává spíše při okrajích, místy v dubletě s *-ou-* (*mňouká*) – v Poohří, Podještědí, v oblasti svč., na vých. Doudlebsku a na Třeboňsku a roztroušeně i jinde, na Moravě pak jen sporadicky. Při svč. okrajích se užívá variant s náslovným *ň-* (*ňauká*). V Čechách je doložen rovněž výraz *kňaučí*, jenž tvoří nevelký areál na Doudlebsku a ojediněle se vyskytuje na Chodsku a jižně od Svitav.

Na Moravě je situace poněkud složitější – s větším množstvím pojmenování dubletních. Východní hranici areálu slovesa *mňouká* lze zároveň pokládat za výraznou čes.-mor. izoglosu oddělující slovesa třídy páté (častější v Čechách) od čtvrté (obvyklejší na Moravě). Na severu přičleňuje k Moravě Náchodsko, Podorlicko a Litomyšlsko, jižněji pak probíhá zhruba v ose Jevíčko – Mikulov, přičemž existují četné oboustranné přesahy. Na Moravě jsou výraznější areály tvořeny podobami *mňaučí* (v centr. typu střm. nářečí s přesahem na Vysokomýtsko a Novoměstsko a na Brněnsku a Břeclavsku s Kyjovskem; dále bylo zaznamenáno také na Těšínsku a Jablunkovsku), *mňančí* (na jv. území a odděleně pak na Boskovicku a sev. od Ostravy), *mňačí* (ve vých. části Valašska a Slovácka) a *ňamčí* (na Valašsku s přilehlou částí Hané, na Frenštátsku a Opavsku). Méně časté hláskové obměny *mňoučí* se užívá zejména na území mezi Boskovicemi a Brnem.

Ostatní označení jsou méně frekventovaná. Jsou to jednak názvy s počátečním *ň-* (*ňaučí*), zachycené na Zábřežsku, sev. Novoměstsku a již. od Opavy (zde *ňaučí*/*ňauká*), jednak obměna *mňáká* roztroušeně zaznamenaná ve vm. nářečích.

V městské mluvě v Čechách převládá sloveso *mňouká*, na Moravě se vedle něho objevují ještě další podoby, vesměs odpovídající mluvě venkovského okolí.

4 Všechna slovesa jsou utvořena od citoslovečných základů (*mňau*, *ňau*, *kňau*, *mňou*…).

kňaučí, mňačí, mňáká, mňančí jen nář.
mňoučí jen nář.; Kt slov.
mňaučí jen nář.; Jg též *maučit*, SSJ *mňaučať* i *miaučať*, pol. *miauczeć*
mňouká stč., Jg *mňauká*, Kt, SSJČ
mňauká stč. též *miaukati*, *maukati*, SSJ *mňaukať* i *miaukať* (SSJČ pouze citosl. *mňau*, *miau*, *mjau*/*k*/)
ňamčí, ňaučí, ňauká jen nář.

5 mňouká Ju 2, 3, Ru 2, 4 — mňauká Po 1, Ju 2, 5, Ru 3, 5 — mrauká Po 1 — ňauká Ju 1 — mňaurá Ru 1 — mňaučí Ju 4 — mňaudži Ru 5 — mňančí Ju 6 — mňádže Ju 7

6 OLA 285, ALE 98

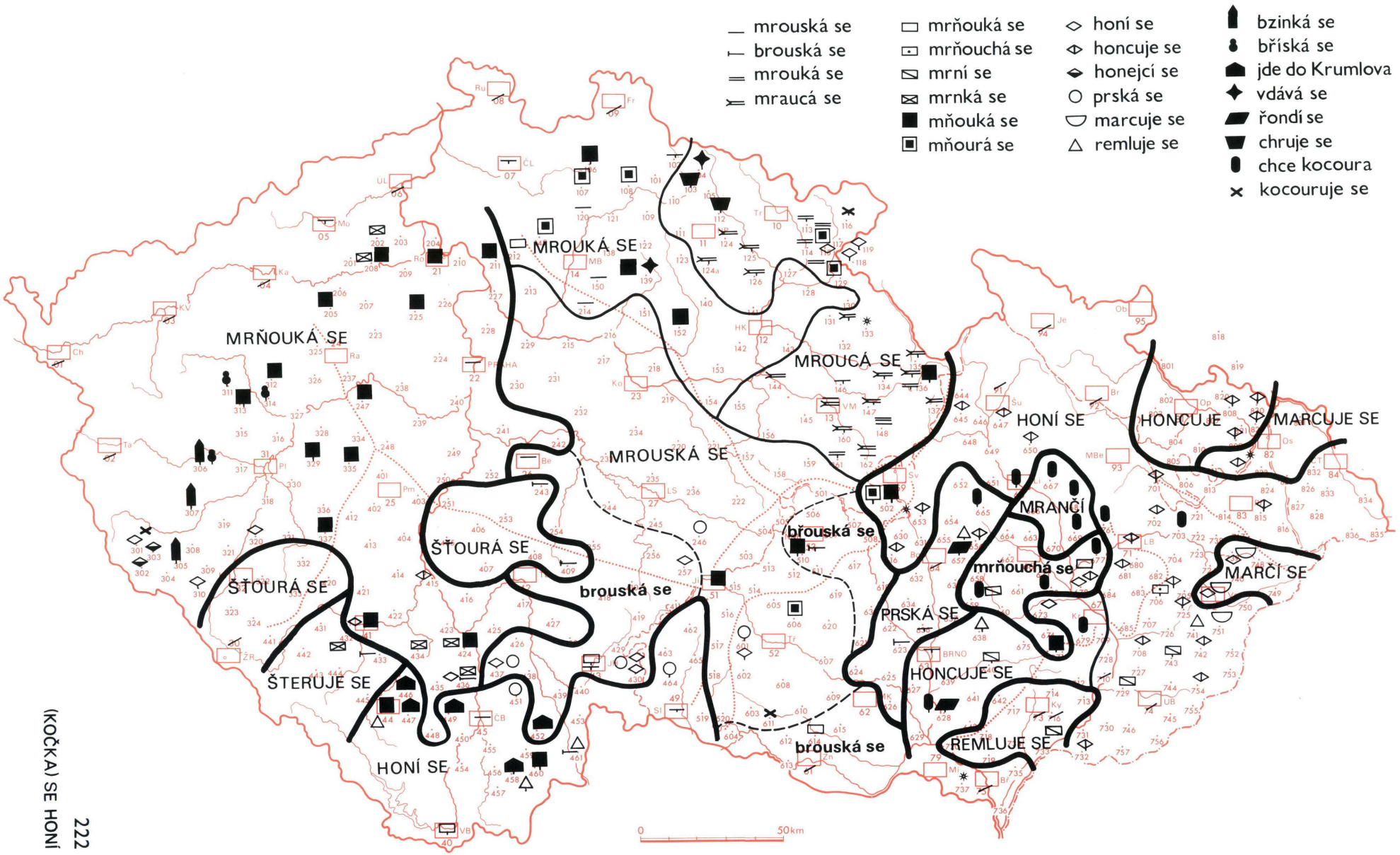
mrouská se
brouská se
mrouká se
mraucá se
mrňouká se
mrňouchá se
mrní se
mrnká se
mňouká se
mňoura se
honí se
honcuje se
honejcí se
prská se
marcuje se
remluje se
bzinká se
bříská se
jde do Krumlova
vdává se
řondí se
chruje se
chce kocoura
kocouruje se
MRŇOUKÁ SE
MROUKÁ SE
MROUCÁ SE
MROUSKÁ SE
HONÍ SE
HONCUJE
MARCUJE SE
MRANČÍ
MARČÍ SE
ŠTOURÁ SE
ŠTOURÁ SE
brouská se
mrňouchá se
PRSKÁ SE
HONCUJE SE
REMLUJE SE
brouská se
brouská se
ŠTERUJE SE
HONÍ SE
0
50km

222 (kočka) se honí (907) — *mapa s. 487*

1 M hoňí se (hóňí se, h. se 829, 831–834, guňi še 835, 836, chce se hoňit 673, 678, 681, 684)
honcuje se (hincuje se 681, hrncuje se 415, hončí sa 701, hunácká sa 736, chce se honcovať 678)
honcuje (honcujo 801, též hončy 806)
honejcí se 302, 303
mrouská se (mrauská se 146, 148, 13, mruská se 520) — brouská se (chce se bróskat 623) — břouská se (mřóská se 618)
mrouká se (rouká se 136, mrauká se 127–129, 148)
mroucá se — mraucá se
mrňouká se (mrňauká se 202, mrňoulí se 212, mrňoucá se 326, mrňoucí se 326, mrňousá se 423, chce se mrňókat 614, 678) — mrňouchá se (chce se mrňóchat 678)
mrňí se 640 (mrňá se 659, 729, mrňá 733, 743)
mrnká se 202, 208, 434 (brnká se 424, 436, mrňká se 432)
mňouká se (mňauká se 136, 152, mňouská se 510, 51)
mňourá se (mžourá se 108, mňaurá se 115, ňourá se 129)
prská se (prcká se 652)
remluje se (ramluje se 458, 461, řemluje se 638, 642, řemluje 720, chce se remlovat 714)
mranči 667, 668, 670 (mraňči 669)
marčý sa
marcuje se (marcuje 811, 825, má marec 751, 72)
šťourá se (též 440, šmourá se 323, šťourá 253)
šteruje se
bzinká se 306, 307 (břinká se 305)
bříská se 306, 311, 314
řonďi se 657 (břunďi 628)
chruje se 103, 112
vdává se 104, 139
de do Krumlova (chce do K. 449)
kocouruje se 116, 611 (kocouří se 301)
chce kocóra (hoňi kocóra 659, volá kocúra 669, volá kocúry 703)
S drmolí sa 737, frnďí se 653, škroucá se (škrouká se) 133, voła Urbana 812
N shání kocoura, jezdí s kocourama; bjehá se 458, bráňá se 679, ščočouruje se 516, hóvoďí se 637, choďí do čar 32, šli do páru 106

2 Nářeční ekvivalenty spisovného spojení (*kočka*) *se honí*, tj. projevuje pud k páření, se vedle výrazných diferencí lexikálních vyznačují též rozdíly slovotvornými (např. *mrouká se* × *mrouská se*, *honí se* × *honcuje se* × *honcuje*, *marčí se* × *marcuje se*) a hláskoslovnými (např. *mrouská se* × *brouská se* × *břouská se*, *mrňouká se* × *mrňouchá se*). Zaznamenány byly též odlišnosti v typech pojmenování; vedle jednoduchých slovesných výrazů (např. *mrouská se*) se okrajově objevují i označení opisná, např. *chce kocoura*.

Shromážděný nářeční materiál je příznačný velkou variabilitou pojmenování, která nepochybně souvisí s expresivním odstínem zaznamenaných vyjádření.

Z mapování byly vyloučeny ne plně ekvivalentní opisy (např. *shání kocoura*) a také některá sporadicky a jako dubletně zaznamenaná pojmenování, u nichž jsme nenašli podporu v materiálu z KLA.

Na mapě neregistrujeme hláskovou variantu *hóní se*, ta je v plném rozsahu zachycena u položky III-206 (koza) se prská.

Mnohá označení jsou motivována chováním koček v době páření, které je především charakterizováno specifickými zvukovými projevy. Od jejich slovesných označení (např. *vříškat*, *mňoukat*, *mroukat*) se pak pomocí zvratného zájmena *se* vytváří nový, námi sledovaný význam ‚pářit se‘ (např. *bříškat se*, *mňoukat se*, *mroukat se*). Výrazy zvukomalebného původu odvozené od kořenů *mr-*, *mrň-* a *mň-* by bylo možno z hlediska diachronního považovat za varianty jednoho základu. V naší klasifikaci však tato slova chápeme jako tři různé skupiny lexémů; tak je představujeme i na mapě.

Onomatopoický původ má i metaforické vyjádření *kočka jde do Krumlova*, jehož základem se stala interpretace kočičího hlasu, který je adideován k blízkému, obecně známému místnímu jménu (*kočky volají krumlou*, *krumlou*). V KLA byl zachycen obdobný sporadický výraz *jde do Turnova*. Rovněž vyjádření *volá Urbana* je motivováno hláskovým skladem tohoto křestního jména.

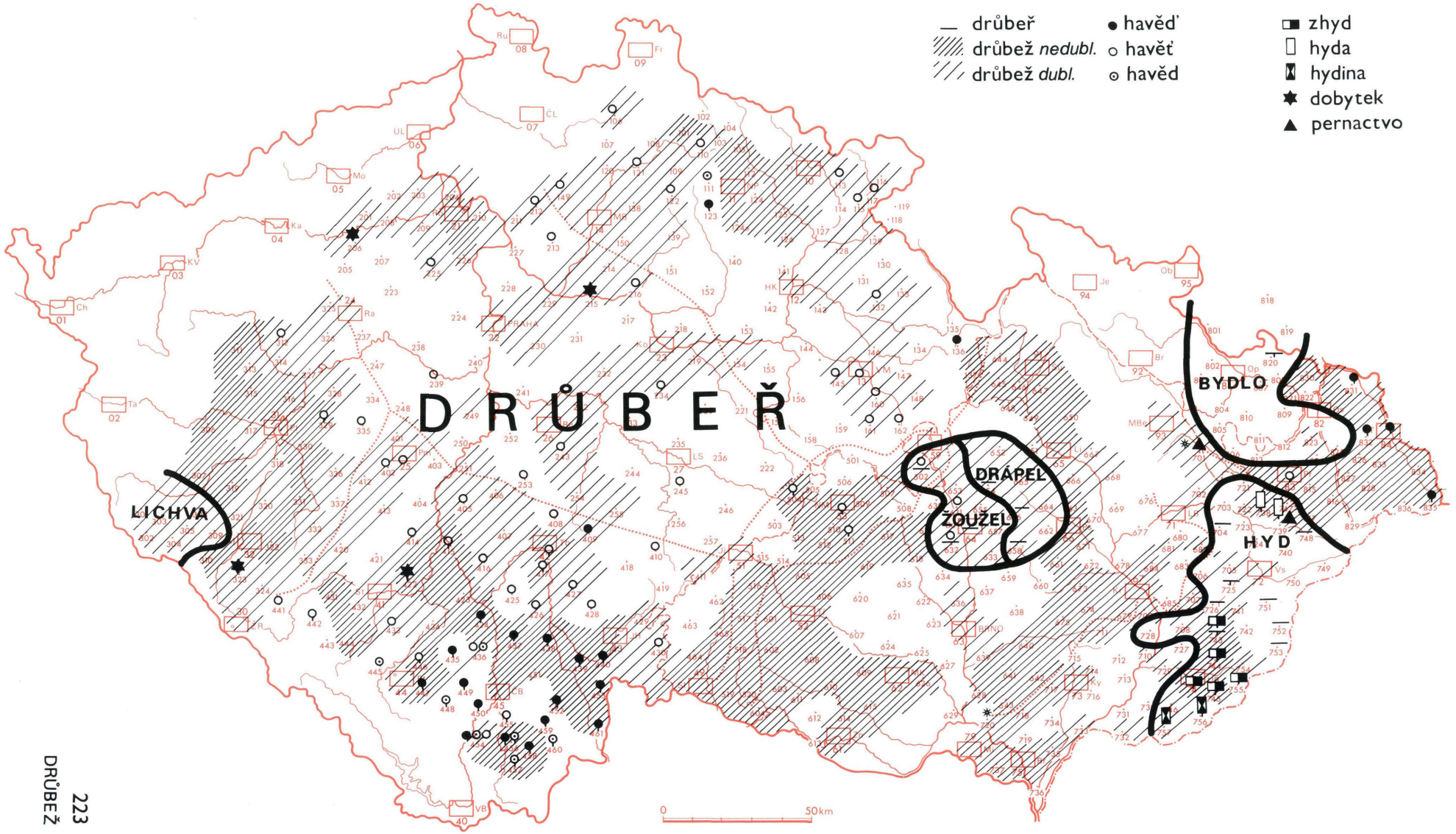
drůbeř
drůbež nedubl.
drůbež dubl.
havěď
havěť
havěd
zhyd
hyda
hydina
dobytek
pernactvo
DRŮBEŘ
LICHVA
DRÁPEL
ŽOUŽEL
BYDLO
HYD
0
50km

3 Téměř celou oblast zč. nář., záp. polovinu střč. nář., Příbramsko a území zhruba mezi Prachaticemi a Táborem charakterizuje pojmenování *mrňouká se*. Jeho hláskově blízká podoba *mrňouchá se* tvoří odděleně areál až na Prostějovsku.

Vých. polovinu střč. nář. a sousedící část záp. Moravy pokrývá označení *mrouská se*; hlásková varianta *brouská se* se vyskytuje jednak v jv. Čechách, jednak na Znojemsku. Podoba *břouská se* je běžná na Novoměstsku a Tišnovsku. V svč. nář. dominují výrazy *mrouká se* a *mroucá se* (v nejvýchodnější části této oblasti); varianta *mraucá se* se nachází soustředěněji na Novopacku, Vysokomýtsku a Podorlicku.

Dvě oblasti vytváří výraz *šťourá se*, a to mezi Benešovem a Táborem a dále mezi Klatovy a Strakonicemi; na jv. se k tomuto areálu přimyká malé území slova *šteruje se*.

Z dalších územně okrajových výrazů jsou v Čechách doložena pojmenování *mňouká se* (zejména Roudnicko a Plzeňsko), *mňourá se* (Podještědí), *mrnká se* (sev. Českobudějovicko, Lounsko), *honejcí se* (Chodsko), *břiská se* (Manětínsko), *bzinká se* (Stříbrsko, Domažlicko) a *chruje se* (Podkrkonoší). Na Prachaticku a Českobudějovicku bylo zapsáno spojení *jde do Krumlova*. Z oblasti záp. úseku svč. nář. pochází sporadicky zaznamenaný lexém *vdává se*.

Pro nejjižnější Čechy a část jz. Moravy je charakteristický výraz *honí se*; ten je obvyklý také v sev. části střm. nář., dále v sev. a středním úseku vm. dialektů s přilehlým Holešovskem a též v již. části slez. nář. Podoba *honcuje se* je typická zejména pro Kroměřížsko a území jv. od Brna, doložena je však i odjinud, častěji z Hlučínska a z Valašska; Opavsko charakterizuje varianta *honcuje*. Rovněž nezvratná podoba – *mrančí* – je příznačná pro sv. okraj střm. nář. Na Ostravsku tvoří areál výraz *marcuje se*, pro sv. Valašsko je běžné označení *marčí se*. V dolských nář. je nejčastější vyjádření *remluje se*. V centrální části střm. nář. se setkáváme s popisným označením *chce kocoura*, jen sporadicky a na okrajích byl zachycen patrně novější výraz *kocouruje se*.

Situace ve městech, pokud tam bylo sledované pojmenování zachyceno, se v podstatě shoduje se stavem v okolních dialektech. Jako novější označení je informátory – zejména v českých městech – hodnoceno slovo *mrouská se*.

4 Naprostá většina výrazů je utvořena od sloves nereflexivních připojením formantu *se*.

brouská se jen nář. (Kt *brouskat* „chodit za milou, také a hlavně o psech (na Humpolecku)“) — Hlásková obměna (záměna retnic) výrazu *mrouská se*, viz tam.

břiská se jen nář. — K *vříškat* (záměna retnic).

břouská se jen nář. — Hlásková obměna výrazu *brouská se* (viz tam) patrně vlivem slova *vříškat*, srov. břiská se.

bzinká se jen nář. (Jg *bziká* ‚bzučí‘, Kt *bzikat* ‚střečkovat, splašeně běžet (o krávě)‘, ALJ svč. ‚běhá se (o krávě)‘) — Snad k *bzikat* ‚plašit se‘.

drmolí se jen nář. (Jg *drmolit* ‚mačkat se, drobným krokem běžet‘) — Snad souvisí se srbocharvátským nář. *dŕmjeti* ‚temně mručet, hučet‘.

frndí se jen nář. — K nář. *frnda* pejor. ‚koketa, parádivá žena‘, event. ‚vulva‘; k zvukomalebnému *fr* ‚rychle se pohybovat‘.

honcuje v sled. významu jen nář. (SSJČ mysl. ‚pářit se (o zajících, králících)‘) — K *honit*, viz honí se.

honcuje se v sled. významu jen nář.; Jg, ALJ též Litomyšlsko, Boskovicko — Rozšířením významu (SSJČ ‚pářit se (o zajících, králících)‘).

honejcí se jen nář. — K *honit*.

honí se Jg, SSJČ, SSJ *honit sa*, pol. *gonić się* — Od *honit* (psl. **goniti*).

chce kocoura v sled. významu jen nář.

chruje se v sled. významu jen nář. — Rozšířením významu (SSJČ *chrouti* ‚pářit se (o kancích a jezevcích)‘).

jde do Krumlova v sled. významu jen nář.; ALJ *kočky dou do Krumlova* svč. — Na základě podobnosti zvuku vydávaného kočkou s místním jménem obsahujícím hlásky *r* a *u*.

kocouruje se jen nář. — Od *kocour*.

marcuje se jen nář. (Jg *marcový* ‚březnový‘) — Od nář. *marec* ‚březen‘, srov. marčí se.

marčí se jen nář. (Kt *marčák* ‚ječmen v březnu setý‘, Bš *marčák* val. ‚zajíc v březnu zrozený‘) — Viz marcuje se, event. k nář. *marčet* ‚kňourat‘.

mňouká se jen nář.; Kt — Od *mňoukat*.

mňourá se jen nář. — Od *mňourat* ‚kňourat‘.

mrančí jen nář. — Od zvukomalebného základu.

mraucá se jen nář.; ALJ svč. — K zvukomalebnému výrazu *mrau* („již stč. jako interjekce posměšná při hněvu“, tak Mch) napodobujícímu kočičí zvuk.

mrní se jen nář. — Od *mrnět* ‚kňourat, vrnět‘.

mrnká se jen nář. — K *mrnět*, viz mrní se.

mrňouchá se jen nář. — Hlásková obměna (záměnou zadopatrových hlásek) k *mrňouká se* (viz tam).

mrňouká se jen nář.; Jg — K *mrňoukat* ‚mňoukat‘.

mroucá se SSJČ ob. — Od zvukomalebného výrazu *mrou*, srov. mraucá se.

mrouká se jen nář.; ALJ svč. — Od *mroukat* ‚mručet, broukat‘.

mrouská se jen nář.; ALJ záp. Morava (Kt *mrouskat* ‚kňourat‘) — Snad *sk*-ové intenzivum k *mrouká se*, viz tam.

prská se v sled. významu jen nář.; ALJ *prskať se* svč. (Jg i SSJČ ‚běhat se (o koze)‘) — Od *prskat*.

remluje se v sled. významu jen nář. (SSJČ říd., též *ramlovat se*, obě ob. mysl. slang ‚pářit se (o zajících, králících)‘ — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*rammeln* ‚pářit se‘).

řondí se jen nář. — Rozšířením významu (nář. *řundit* ‚boukat se (o svini)‘).

škroucá se jen nář. (Jg *škrouhat*, *škrouchat*, *škroukat*, *škroupat*, *škroutat* ‚broukat, škvrčet‘, SSJČ říd. *škrouchat*, *škroukat* ‚vydávat kručivý zvuk‘) — K *škroukat*.

šteruje se jen nář. (Jg ‚pářit se (o beranech)‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*stieren* ‚běhat se (o krávě)‘).

šťourá se v sled. významu jen nář. — Přenesením (Jg i SSJČ ‚něčím se v něčem hrabat‘), snad i vlivem sousedního výrazu *šterovat se*.

vdává se v sled. významu jen nář. — Přenesením.

volá Urbana spojení v sled. významu jen nář. — Adideací, srov. jde do Krumlova.

5 mrouská se Ju 2, 3, 5, Ru 1, 5 — mrouká se Ju 1 — mraucá se Ju 4 — mrňouká se Ru 2, 3 — honcuje se Ju 6 — marčí se Ju 7 — štrajchuje se Ju 5 — přešuje se Po 1

6 AJŠ 583, AJPP 205

223 drůbež (914) — *mapa s. 489*

1 M drúbeř (-bjeř 748, 822) — drúbež (-bjež 651, 747, 824, drub'ež 834–836, drob'ež 833)
havjeď (gov'ydz' 831, 832, 835) — havjeť (havjejť 329, 335) — havjed
lichva
žoužel (též 658)
drápel
bydlo (bi- 801)
hyd — zhyd 743–745, 755, 74
hyda 738, 747
hiďina 756, 757
pernactvo 701, 739
dobitek 206, 215, 323, 422
S plezmero 701, statek 720

2 Mapa postihuje nářeční pojmenování pro drůbež, tj. domácí ptactvo chované pro užitek (slepice, husy, kachny, krůty). Kromě rozdílů lexikálních byly zaznamenány i diference slovotvorné (*hyda* × *hydina*) a rodové (*hyd* m. × *hyda* f.). Na mapě jsou zachyceny též rozdíly hláskoslovné (*drůbež* × *drůbeř*, *havěť* × *havěď* × *havěd*, *hyd* × *zhyd*).

Pojmenování *havěď/-ť* může mít v různé míře expresivní odstín. Omezeně platí totéž i o názvu *žoužel*. Výraz *dobytek* má charakter označení neplně ekvivalentního, zástupného. V sledovaném významu není doložen ani v KLA, ani v citované literatuře.

Není bez zajímavosti, že se drůbež (i dobytek) často označuje původně hanlivými názvy podceňujícími její význam (*havěť*, *hyd*, *lichva*, *žoužel*). Dříve měla tato pojmenování sloužit proti uřknutí a k oklamání nepřejících démonů.

3 Na většině zkoumaného území je základním pojmenováním výraz *drůbeř*, jenž se často vyskytuje v dubletě s označením *drůbež*; obě podoby se hojně objevují vedle jiných tradičních názvů. Vlastní areál tvoří slovo *drůbež* ve Slezsku, a to na Frenštátsku, v ostravickém nář. úseku a v přechodných nář. čes.-pol. Nedubletně se výraz *drůbež* dokládá zvláště ze zč. nář., na Moravě ze Zábřežska a z pruhu táhnoucího se od Prostějova k Vyškovu, Kyjovu a k Břeclavi. Dále pokrývá oblast čes.-mor. nářečí, záp. okraj střm. nář. a Znojemsko. Označení *drůbež* je rozšířeno vlivem spisovného jazyka zvláště u mladé generace; bylo zaznamenáno i ve všech zkoumaných městech.

Lexikálně diferencovanější jsou okraje území. Na Chodsku bylo zachyceno označení *lichva*. Na jihu jzč. nář. je rozšířeno pojmenování *havěď*, vedle něho jsou však doloženy i podoby *havěť* a *havěd*. Pro širší Boskovicko je charakteristický výraz *žoužel*. V jeho sousedství tvoří mikroareál slovo *drápel*; vyskytuje se na území záp. a sz. od Prostějova. Pro stř. a sev. úsek vm. nář. je typický název *hyd* s variantami *zhyd* (Uherskobrodsko), *hyda* (nejsevernější okraj Valašska) a *hydina* (již. od Uherského Brodu). Pojmenování *bydlo* se vyskytuje v záp. skupině slez. nář.

4 **bydlo** v sled. významu jen nář. — V návaznosti na pol. jaz. území (pol. *bydło* ‚dobytek').
dobytek v sled. významu jen nář.; Jg „pérnatý dobytek" (SSJČ, SSJ, pol., hluž., u všech ‚dobytek') — Přenesením.
drápel jen nář. — K *drápat* ‚hrabat, škrábat', lze odvodit i od *dráp*; sufix *-el* zřejmě vlivem sousedního *žoužel*.
drůbeř jen nář.; Jg — Z *drůbež*, viz tam; koncové *ř* se sblížilo sykavkovým šumem se sykavkou *ž*.
drůbež Jg, SSJČ, pol. *drób*, (hluž. *drobjaz* ‚drobné zvířectvo, např. malé ryby') — Od *drob* (stč. ‚něco malého').
havěd jen nář.; Jg — Z pův. *havěď* depalatalizací.
havěď Jg, SSJČ ob., pol. *gawiedź* (SSJ *háveď* ‚drobné zvířectvo') — Psl **gavědь*, podle Mch původně asi ‚protivné neužitečné drobné zvířectvo'. Přenesením.
havěť Jg, SSJČ ob. — Viz *havěď*, koncové *-ť* v důsledku neznělé výslovnosti na konci slova.
hyd jen nář.; Jg slc., SSJ — V návaznosti na sloven, jazykové území (sloven. *hyditi* ‚hyzdit').
hyda jen nář. — Rodová varianta výrazu *hyd*, viz tam.
hydina jen nář.; Jg slc., SSJ — Od *hyd*, viz tam, v návaznosti na sloven. jazykové území.
lichva jen nář.; Kt, SSJČ nář. (SSJ, Jg též *lichvice*, *lichvička* slc., u obou ‚dobytek') — Psl. **lichva* ‚dobytek, drůbež' nejasného původu, podle Mch snad k psl. **lichъ* ‚ubohý, špatný'.

pernactvo jen nář.; Jg mor. — K *pernatý* ‚porostlý peřím‘.
plezmero jen nář. — Nejasné.
statek v sled. významu jen nář. (Kt, SSJČ, SSJ, pol., u všech ‚dobytek‘) — Psl **statъkъ* ‚dobytek‘, přenesením.
zhyd jen nář. — Z původního *hyzd* (srov. *hyzdit, gyzd* nář. ‚špína‘) přesmykem, popř. z *hyd* připojením náslovného *z-*, častým ve vm. nář., srov. *zdélka, zvýška*.
žoužel v sled. významu jen nář. (SSJČ zast. a obl. ‚drobné, zprav. obtížné, zvířectvo vyskytující se v množství; havěť‘) — Přenesením.

5 drúbeř Po 1, Ju 1–6, Ru 2–5 — drúbež Ru 1 — drúb’ež Ju 7

6 ASJ IV 90:10a, MAGP 439, AJŠ 497, AJPP 209a

Ir

224 slepice (923) — *mapa s. 493*

1 M slepice (slepjice 437)
slípka — slépka (sljépka 755) — slepka
kura
X slépka 408, 417, 42
N puťka 114, ťuťka 245, puťenka 642, puta/putka 43, 44

2 Mapa zachycuje nář. diferenciaci výrazů pro slepici, tj. pro samici kura domácího. Vzhledem k tomu, že nář. rozdíly byly zachyceny v podstatě jen ve vých. části čes. jaz. území, byla mapa regionalizována na Moravu. Vedle základního lexikálního rozdílu *slepice* × *kura* byl u lexému slepice zaznamenán ještě rozdíl slovotvorný *slepice* × *slípka* a u varianty na *-ka* pak diference hláskoslovné: *slípka* × *slépka* × *slepka*.

Ojedinělé expresivní názvy související s voláním na slepice (*puta, puťka* apod.) zůstaly jako neekvivalentní nemapovány.

3 Hlavní diference se soustřeďují na Moravu. Zde také probíhá hranice mezi dvěma zachycenými lexémy – výraz *kura* ve Slezsku, na přilehlé sev. polovině Valašska a na Holešovsku stojí proti výrazům se základem *slep-*/*slíp-* na ostatním území.

Pojmenování *slepice*, základní i ve spis. jazyce, pokrývá celé Čechy a záp. polovinu Moravy po linii Šumperk – Boskovice – Brno – Mikulov. Střední severojižní pruh Moravy zaujímají varianty se sufixem *-ka*: *slípka* byla zapsána ve vých. polovině střm. nář. s přesahem na jihu na Kyjovsko a sev. Břeclavsko, *slépka* je doložena ze stř. a již. části vm. nář. Označení *slepka*, vyskytující se téměř vždy v dubletě s výrazem *slepice*, se objevuje na jz. Moravě a na Táborsku.

Ve městech byly zachyceny výrazy shodné s nář. okolím, zpravidla však jako dubletní vedle pronikajícího pojmenování *slepice*.

4 **kura** jen nář.; stč. *kúra*, Jg též *koura*, Kt též *kuřice*, SSJČ též *kůra* a *koura* zast., vše nář., SSJ, pol., dluž. — Psl. **kura*, to přechýlením od psl. **kurъ* ‚kohout‘ (Jg a Kt *kur, kůr, kour* ‚kohout‘).
slepice stč. slepice, Jg, SSJČ — Od *slepý*. Motivace bývá vysvětlována různě: u Jg podle Rosy je prý „od mhourání očima, jako slepý činívá“, podle Vážného — cit. Mch — „slepice za šera nevidí“.
slepka v sled. významu jen nář. — Viz slepice.
slépka jen nář.; Jg mor. a slc., SSJČ nář. — Od *slepý*, viz *slepice*.
slípka Jg mor. a slc., SSJČ kniž. a obl., SSJ *sliepka* — Ze *slépka*, viz tam, úžením *é* > *í*.

5 slepice Po 1, Ju 1–5, Ru 1–4 — slépka Ju 7, Ru 5 – slípka Ju 6

6 ASJ III 135, IV 90:10b, SSA 2.31, OLA 290, ALE 291

Či

225 kohout (927) — *mapa s. 493*

1 M kohout
kokot
kokeš 626, 643, 717, 718 — kukeš 628, 629
N kokeš 411, 502, 652, kokoš 754, kokošik 149, kokón 727 — vše expr.

2 Mapa zachycuje nář. rozdíly v pojmenování kohouta, tj. samce kura domácího. Všechny zachycené názvy jsou onomatopoické. Základní diferenci *kohout* × *kokot* chápeme už jako lexikální, přestože jde od původu zřejmě o podoby navazující na dvě hláskové varianty jednoho psl. základu **kok-*/*kog-* (tak Holub-Kopečný).

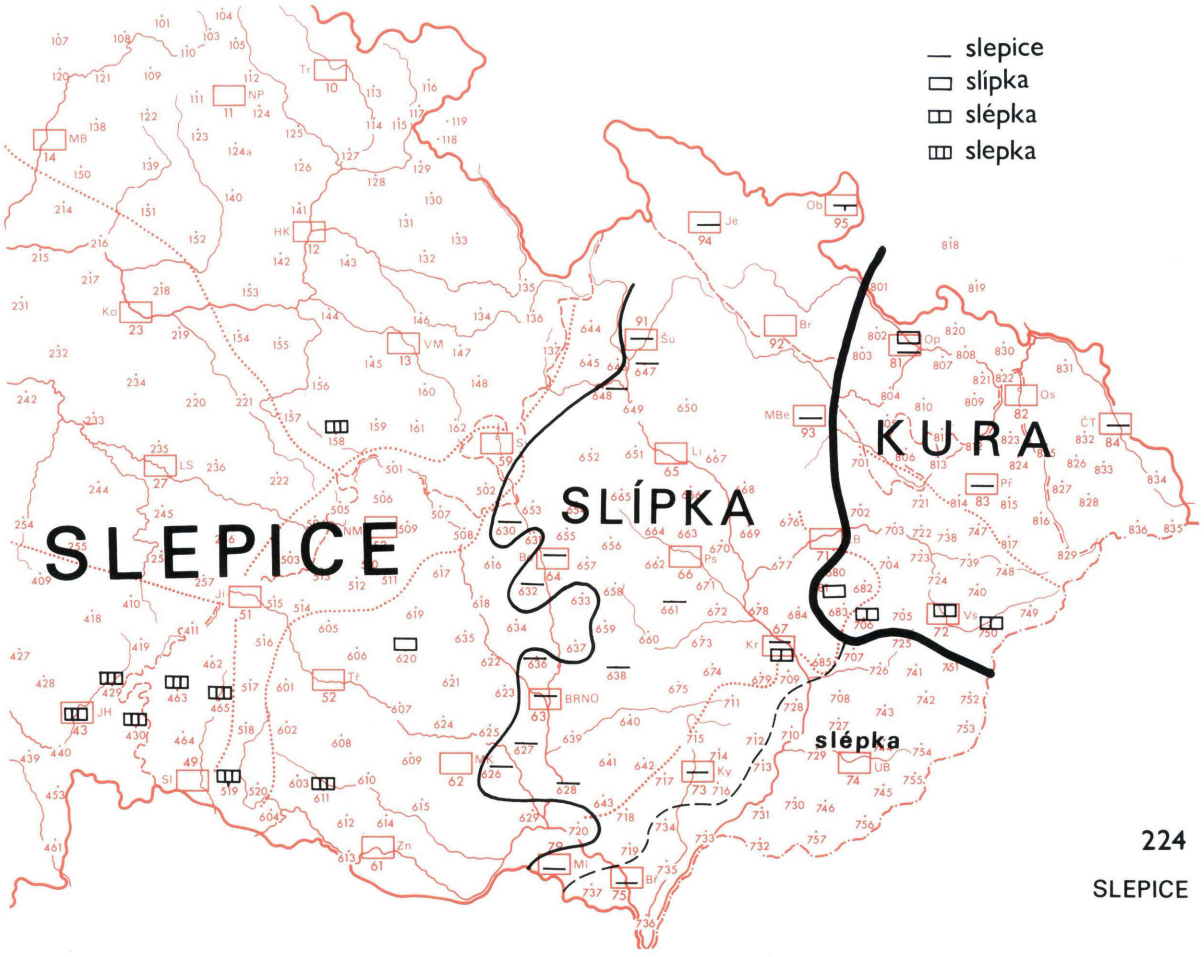

224

SLEPICE

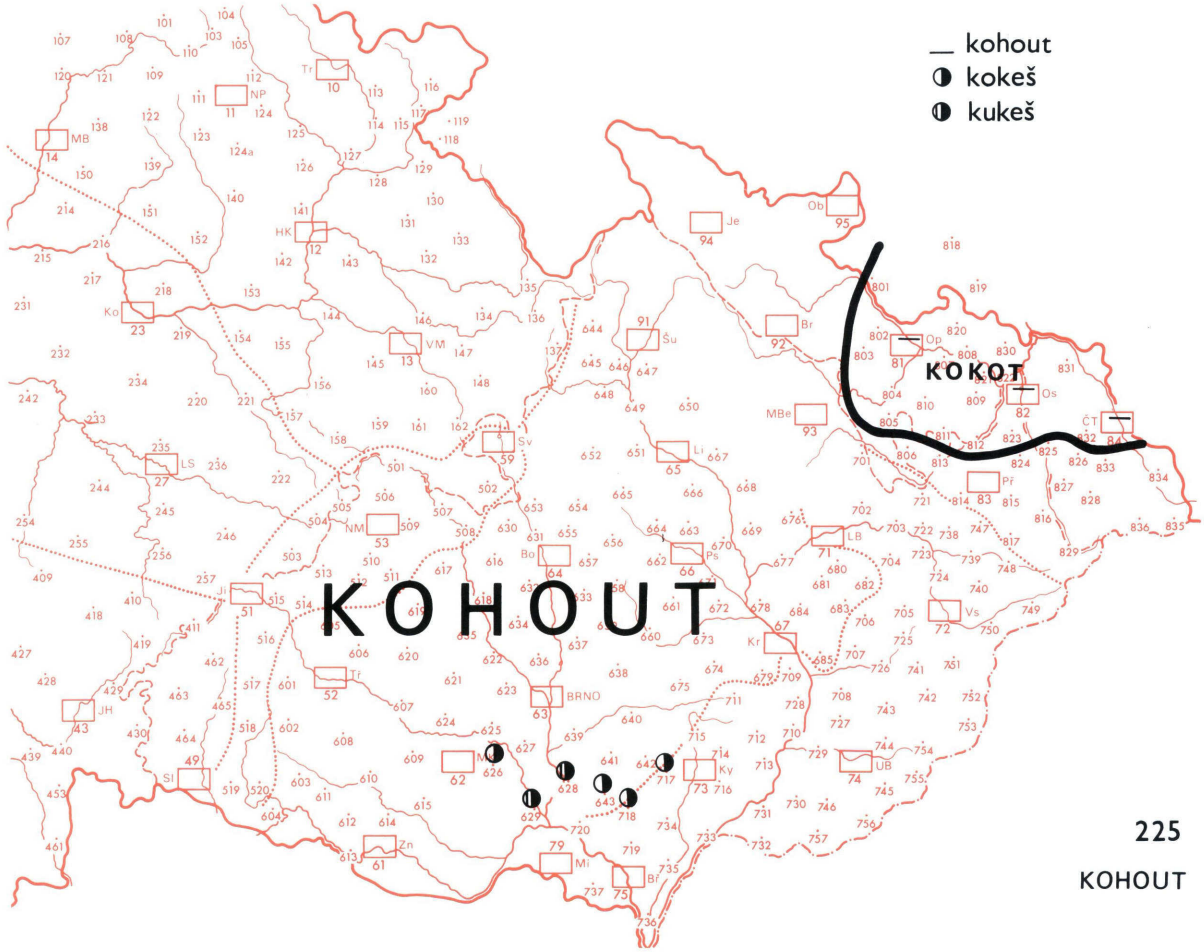

225

KOHOUT

Od podoby *kokot* se pak odvozuje slovotvorná varianta *kokeš* a její hláskoslovná obměna *kukeš*, obě zaznamenané zpravidla už pouze u staré generace. Ojediněle byla zapsána podoba *kokeš* (případně *kokoš*, *kokón*) jako expresivní dubleta; v tom případě ji na mapě nezachycujeme.

3 Pojmenování *kohout*, shodné se spis. jazykem, bylo zaznamenáno na celém území českého jazyka kromě sev. poloviny slez. nář., kde se pevně udržuje archaické označení *kokot* (většinový výraz *kohout* v době výzkumu na toto území ještě nepronikl, je doložen jen z mluvy mladé generace ve městech). Na již. Moravě mezi Mor. Krumlovem a Kyjovem byla zapsána varianta *kokeš*/*kukeš*.

4 **kohout** stč. *kohút*, Jg též *kohút*, SSJČ, SSJ *kohút*, pol. *kogut* — Zřejmě k psl. onomatopoickému základu **kog-*. Viz kokot.

kokeš m. v sled. významu jen nář.; stč., Jg též *kokoš*, SSJČ nář., Bš u Žďáru (pol. *kokosz* f. ‚slepice', ‚kvočna', hluž. *kokoš* f. ‚slepice', ‚kuře') — Onomatopoické pojmenování; *-e-* je jerového původu.

kokot v sled. významu jen nář; stč., Jg, SSJČ nář. — Z psl. **kokotъ*, slovo onomatopoického původu; podle Mch pochází od zvuků *ko ko ko ko*, jež kohout vydává, když např. svolává slepice k zrnu, nikoli od kokrhání.

kukeš jen nář. — Hlásková varianta výrazu *kokeš* patrně odrážející zřejmě v minulosti větší rozsah změny *o* > *u*.

5 kohout Po 1, Ju 1–5, Ru 1–4 — kohót Ju 6 — kohút Ju 7, Ru 5 — kokoš Ru 5

6 MAGP 438, AJŚ 528, AJPP 210, AJK 304, SSA 2.32, OLA 286, ALE 289

Či

226 kokrhá (928) — *mapa s. 495*

1 M kokr̲há̲ — kokŕhá – kukrhá — kokirihá (kokiríhá 301,302, kokuríhá 332, kokuruhá 717) — kokiriká 609 — kukirihá (kukuríhá 332, kukrlihá 623) — kukiriká 601, 609, 619, 623, 737 — kikirihá 620, 621, 624, 82 (kikiríhá 305, 308) — kikiriká̲ — kinkiríhá 303–305 (kitkiríká 305)
sp̲íva̲ (ś- 830, 832–834, š- 836, śpjyvo 832, spjévá 755)
spíve
p'eje 818, 819

2 Mapa zobrazuje nář. ekvivalenty výrazu (*kohout*) *kokrhá*. Předmětem výzkumu bylo příslušné sloveso v 3. os. sg.

Většinové jsou onomatopoické názvy odvozené od pův. citoslovce, jímž se v čes. nářečích napodoboval kohoutí hlas (*kokirihí* apod.; je zajímavé, že dnes se často citoslovce od slovesa liší – kohout *kokrhá*, ale „dělá" *kikirikí*). Zpravidla byly zachyceny názvy redukované, v nichž byly vypuštěny obě samohlásky kolem centrálního *-r-* (např. *kokrhá*), v daleko menším rozsahu byly uchovány názvy neredukované (např. *kukirihá*). Protože jde o výrazy zvukomalebné, pojímáme je jako hláskové varianty základního pojmenování *kokrhá*, shodného se spis. jazykem. Z téhož důvodu představujeme na mapě podoby s náslovným *ku-* i v oblasti tzv. horského nář. typu a krátkou slabiku *-ri-* na Moravě i v oblasti jinak pravidelného krácení *í* > *i*, i když jí v Čechách odpovídají podoby s *-rí-*. V těchto případech nelze totiž jednoznačně rozhodnout, zda jde o pravidelné regionální obměny, či ne. Stejný důvod nás vedl k tomu, že *-kiri-* píšeme na rozdíl od českého pravopisného úzu s *-i-*, jak to ostatně v tomto případě připouští i SSJČ (vedle podob s *-kyry-*).

Na východě zkoumaného území byl zapsán další lexém – *zpívá* (s variantami *zpíve* a *pěje*), který je zpravidla plně ekvivalentní s onomatopoickými výrazy, někdy však byl informátory charakterizován jako kohoutí hlasový projev v určitou denní dobu (*k. zpívá ráno, v noci, před polednem*) nebo při změně počasí (*k. zpívá na časy, na počasí, když bude pršet*). V těchto případech je na mapě zakreslen menší značkou.

3 Hlavní diference se soustřeďují na Moravu a do Slezska.

Téměř na celém území čes. jazyka se užívá onomatopoických pojmenování (nedosahují jen na nejvýchodnější okraj – do sv. poloviny slez. nář. a na Vsetínsko).

Základní a většinový je výraz *kokrhá*; z něho se vydělují varianty *kokŕhá* na Uherskobrodsku, *kukrhá* v pruhu mezi Litovlí, Boskovicemi a Brnem (jižně od Brna je tato podoba doložena jako dubletní) a neredukovaná varianta *kukirihá* na velké oblasti ve stř. a jz. části střm. nář. Záp. od Brna se objevují další varianty, zejména *kikiriká* a *kukiriká*, na Vyškovsku a Prostějovsku byla zapsána podoba *kokirihá*. Obměna *kikiriká* se jako dubletní vyskytuje v mluvě některých měst (ve všech městech se jinak užívá výrazu *kokrhá*, jen ve slez. nář. oblasti také označení shodných s venkovským okolím). Neredukovaná pojmenování byla zaznamenána také v záp. Čechách, především na Domažlicku (*kokiríhá*, *kikiríhá*, *kinkiríhá*).

Na většině území slez. nář. (v jejich sv. polovině jako nedubletní) a ve stř. části vm. nář. bylo zachyceno

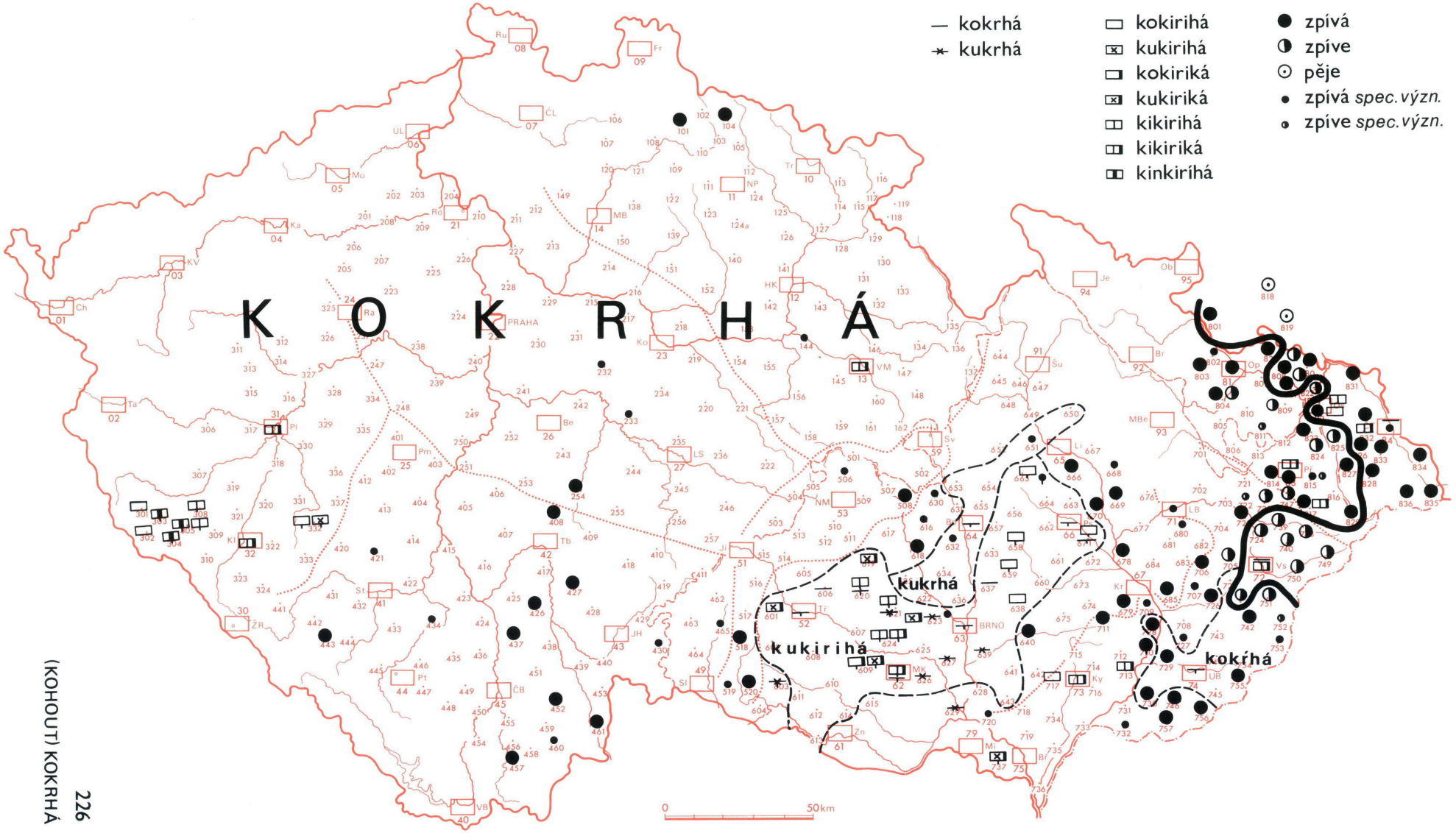
— kokrhá
⋆ kukrhá
kokirihá
kukirihá
kokiriká
kukiriká
kikirihá
kikiriká
kinkiríhá
zpívá
zpíve
pěje
zpívá spec. význ.
zpíve spec. význ.
K O K R H Á
kukrhá
kukirihá
kokrhá
0
50 km

označení *zpívá*, jež se objevuje víceméně soustředěně i západněji, zejména mezi Kroměříží a Litovlí, záp. od Boskovic, na Jemnicku a v již. Čechách. Na Valašsku (na Vsetínsku jako nedubletní) a v pruhu táhnoucím se na sever odtud kolem Příbora a Ostravy až ke Hlučínu je doložena varianta *zpíve,* ve zkoumaných obcích v Polsku na sever od Hlučína byla zapsána podoba *pěje*.

4 Kromě tří posledních sloves jde ve všech případech o onomatopoická pojmenování odvozená od citoslovcí napodobujících kohoutí hlas.

kikirihá jen nář.
kikiriká jen nář.; Kt, SSJ *kikiríka*
kinkirihá jen nář.
kokirihá jen nář.; Bš *kokyryhá*
kokiriká jen nář.
kokrhá stč., Jg též *kokrhyká,* SSJČ, Bš „kohúti kokrhúkajú“ val.
kokŕhá jen nář.
kukirihá jen nář.
kukiriká jen nář.; Kt
kukrhá jen nář.; Kt
pěje v sled. významu jen nář.; stč. *spěje*, Jg „kohouti pějí“, pol. *piać* (SSJČ *pěti* knižˇ. a bás. ‚zpívat‘) — Od ***pěti***.*
zpívá Jg „kohout na svém smetišti rád kokrhá a zpívá“, SSJČ, SSJ, hluž. *spěwać* — K témuž základu jako *pěje*, viz tam, s předponou a zařazením k 5. slovesné třídě.
zpíve jen nář. — Viz zpívá; zařazením k 1. slovesné třídě.

5 kokrhá Po 1, Ju 1–5, 7, Ru 1, 2, 5 — kikirikuje Ru 4 — kukuriká Ju 6 — kukurukuje Ru 4 — spívá Ju 2, 7, Ru 3 — spíve Ju 7

6 AJK 79:1, OLA 289, ALE 290

Či

227 kdákat (925) — *mapa s. 497*

1 M gdákat (dákat 103, 203, hdákat 162) — dgokat — vdákat — kvákat (gvákať 749, kvágať 748, gvágať 748)
gdáčet (gdáčit 434, 437) — vdáčet 452 — kváčet 461
kokodákat (kokovdákat 752, kodákat 323) — kotkodákat — kotkorákat 310, 431 (korákat 323, 432, 433)
kokodáčet (kokodáčit 423, 445, 460, kodáčet 441) — kotkodáčet (kutkudáčet 448, potkodáčet 452) — kokoráčet 432, 433, 443 (koráčet 432, 444) — kotkoráčet
kokodat 417, 426, 442, 444 (kotkodat 239)
křičet
vřeščet 818, 819

N kvokat, krákorat, krákat

2 Zkoumala se slovesná nářeční označení zvuku, který vydává slepice po snesení vejce.

Byly zachyceny vesměs onomatopoické názvy odvozené od citoslovce slepičího hlasu, jež zní zpravidla *kokokokodák*. Ve slovesech se buď odráží vyznění citoslovce (*-dák*), přičemž počáteční slabiky jsou redukovány na jedinou hlásku (*k-*) – *kdákat*, nebo se v nich reflektují i náslovné slabiky, a to většinou ve formě duplicitní – *ko*(*t*)*kodákat*; jen řídce se uplatňují pouze tyto náslovné slabiky – *ko*(*t*)*kodat*. Počátek sloves je hláskově značně variabilní (*kdákat* × *dgákat* × *vdákat, kokodákat* × *kotkodákat* apod.). Za hláskovou variantu považujeme i výraz *kvákat*, vzhledem k jeho onomatopoickému charakteru, přestože zde mohlo jít o vliv stejně znějícího slovesného označení hlasu žáby či vrány a o příklon k němu.

Jako dva různé lexémy hodnotíme poměrně odlišná slovesa *kdákat* a *kokodákat*, třebaže podoba obou sloves je vlastně dána variantností výchozího citoslovce.

Většina zachycených sloves je zakončena kmenotvorným sufixem *-at*. Jen okrajově, v jzč. nář., byly zaznamenány varianty s odlišným kmenotvorným sufixem *-et* (*kdáčet, kokodáčet* a jejich hláskové obměny). Srov. též mapu III-179 (kráva) bučí.

Za neadekvátní považujeme slovesa *kvokat, krákorat, krákat,* která označují jiné druhy hlasových projevů slepice, proto je nemapujeme.

3 Nejjednodušší, celkem homogenní je situace ve stř. části území (stř. a svč. nář., záp. Morava), k jistým diferencím dochází na Moravě a ve Slezsku, nejsložitější obraz však poskytují nářečí jzč.

Základní výraz *kdákat*, shodný se spis. jazykem, pokrývá oblast střč. a svč. nář., Jindřichohradecko, záp. Moravu a objevuje se ještě v úzkém pruhu na východě střm. nář. a v již. úseku rozhraní mezi střm. a vm. nář. Na ostatním území byl zachycen jen řídce a zpravidla jako dubletní. Je doložen i ze všech měst, odkud tradiční názvy už zpravidla vymizely. V Čechách, řidčeji i na záp. Moravě, se v dubletě s tímto výrazem často vyskytuje i hlásková varianta *vdákat***.** Jako nedubletní bylo toto pojmenování zapsáno mezi Příbramí a Táborem, téměř na celém území vm. nář. a ve vých. skupině slez. nář. Okrajové jsou obměny *kvákat* zejména na Vsetínsku a *dgákat* na již. Těšínsku a Jablunkovsku, ostatní hláskové varianty jsou doloženy jen ojediněle.

Sloveso *kokodákat* se objevuje porůznu na celém území, nejčastěji na Táborsku a na vých.

kdákat
vdákat
kvákat
kdáčet
vdáčet
kváčet
kokodákat
kotkodákat
kotkorákat
kokodáčet
kokoráčet
kotkoráčet
kokodat
vřeštět
KDÁKAT
kotkodáčet
kotkoráčet
KOTKODÁKAT
vdákat
KOKODÁČET
kotkodáčet
KŘIČET
vdákat
dgákat
kvákat
KOTKODÁKAT
0
50km

Vysokomýtsku, rozptýleně na stř. Moravě a v záp. polovině slez. nář. Varianta *kotkodákat* byla zachycena na dvou oddělených areálech – v Čechách zejména na Klatovsku, vých. Plzeňsku a sz. od Strakonic, na Moravě na velké oblasti ve střm. nář. Podoba *kokodat* byla zachycena velmi řídce, a to na jz. Strakonicku, již. Táborsku a sporadicky na Moravě.

Varianty se zakončením *-dáčet* byly zaznamenány pouze v jzč. nář. (jen s malým přesahem na Rakovnicko). Sloveso *kdáčet* se objevuje především na sev. a vých. Českobudějovicku a severně od Rakovníka. Na již. Strakonicku a Prachaticku se zpravidla společně s dalšími obměnami užívá slovesa *kokodáčet*, jež je doloženo ještě z vých. Českobudějovicka. Častější je varianta *kotkodáčet* na záp. okraji Čech (na Domažlicku a již. Strakonicku v podobě *kotkoráčet*) a na širším Českobudějovicku.

Jen na Opavsku byl zapsán jiný lexém, a to *křičet*, ve zkoumaných bodech v Polsku sev. od Hlučína pak ještě další, sémanticky spřízněné sloveso – *vřeštět*.

4 Všechna slovesa (kromě *křičet* a *vřeštět*) jsou onomatopoického původu a odvozují se od citoslovcí napodobujících slepičí hlasový projev po snesení vejce.

dgákat jen nář. — Přesmykem z *kdákat*.
kdáčet jen nář.
kdákat stč., Jg též *kdákotat, kdaktat*, SSJČ, pol. *gdakać*, hluž. *dakać, dakotać*
kokodáčet jen nář.
kokodákat jen nář.; Kt, Bš též *putpudákat*
kokodat Jg, SSJČ řid.
kokoráčet jen nář. (Kt *kokoračka* ‚slepice' u Ronova)
kotkodáčet jen nář.
kotkodákat jen nář.; Jg též *kodkodákat*; *kodkodáči* slc., SSJ *kotkodákať* (SSJČ jen *kodkodák* citosl.)
kotkodat, kotkoráčet, kotkorákat jen nář.
křičet v sled. významu jen nář. — Rozšířením významu.
kvákat jen nář.
kvákat SSJČ (stč. a Jg jen o vránách, havranech a žábách)
vdáčet jen nář.
vdákat Jg (význam neuveden), PSJČ nář.
vřeštět v sled. významu jen nář. (Jg a SSJČ např. o zajíci, koze, žábě, kobylce) — Rozšířením významu, srov. křičet.

5 gdákat Ru 4 — vdákat Ju 2, 3, 5, 6, Ru 1, 5 — vdákať Ju 7 — kokodákat Ju 1–4 — kotkodákat Po 1, Ru 2–4 — kokodáčet Ru 2

6 —

Či

228 volání na slepice (920) — *mapa s. 499*

1 M pi — pí — pipí
puť (púť 108, put 312, 328, 818, puťuťuťú 210)
puťi — puti
puta (též 411) — púta (též 420, 432, 435)
putka (též puťka 121, 129, 236)
putki
puťem
ťu — tu
ťuťa 409 (ťuťki 241) — tuta 752, 753 (tuťi 642)
ťi
ťip 102, 738
čip (cyp 820)
na
na pi (na pipinka na 506, 606, na pipánka 622, na pipenka 677) — na pí 142, 657, 714 — na pipí 215
na puť (na puťka 125)
na puťi 130, 146
na ťu (též na ťutenka 727) — na tu (na tuťénka 734)
na ťi
na čip
na ťip 649, 722
na mali 221, 230, 235
na kura
cibal (ciba ťiba 237)
malka (majča, malča 324, malá 605)
mali

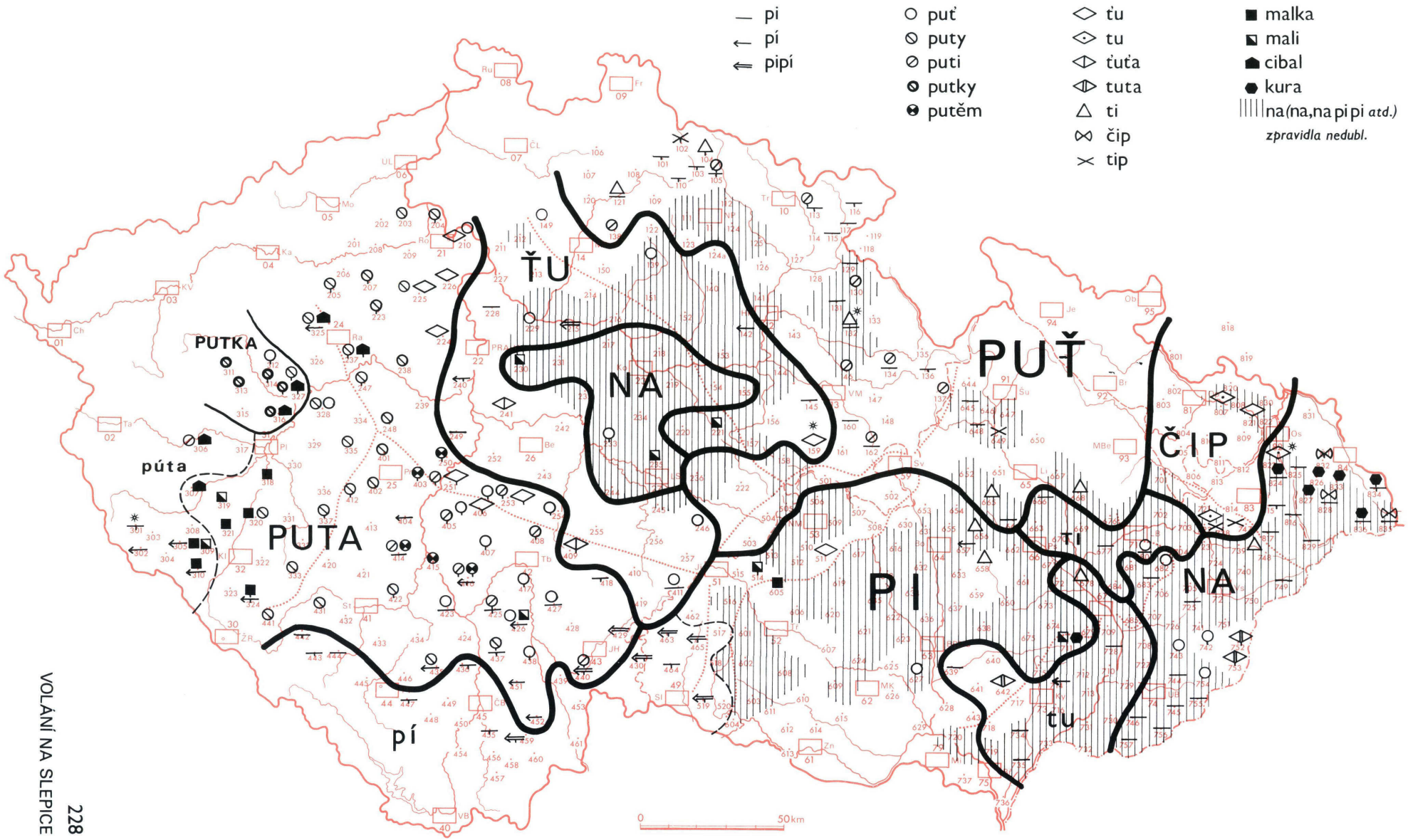
pi
pí
pipí
puť
puty
puti
putky
putěm
ťu
tu
ťuťa
tuta
ti
čip
tip
malka
mali
cibal
kura
na(na,na pi pi atd.)
zpravidla nedubl.
PUTKA
púta
PUTA
pí
ŤU
NA
PUŤ
ČIP
PI
ti
NA
tu
0
50km

kura 826, 834

S biba 823, bibi 823, piši 132, piť 159, píprl 301, píperlo 301

2 Mapa zachycuje nářeční rozdíly ve vybízecích výrazech, jimiž se přivolávají slepice. Jako lexikální se vydělují diference *pi* × *puť* × *ťu* atd., rozdíly typu *puť* × *puti* × *puta* × *putka* × *putky* × *putěm* řešíme na úrovni slovotvorné, třebaže by např. vztah *puť* × *puti* nebo *puť* × *puta* mohl být považován za opozici hláskoslovnou. Hláskový charakter mají např. řady *pi* × *pí* × *pipí*, *puta* × *púta* a *ťu* × *tu*.

Lze předpokládat, že se veškeré zachycené výrazy mohou kombinovat s vybízecím citoslovcem *na* (běžně emfaticky zdlouženým v *ná*), např. *na pi pi*, *na pi pi ná* apod. Nářeční výzkum ukázal, že místy je tato tendence velmi silná. Výzva *na* však figuruje též jako výraz výhradní. Téměř všechna citoslovce se mohou realizovat s dlouhou samohláskou (s různou intonací); zde se přidržujeme věrně zápisů explorátorů.

S výjimkou slov *kura* a *mali*/*malka* jsou zaznamenané výrazy citoslovečného původu. Většinou jde o vybízecí zvukomalebné interjekce, jichž se v úzu užívá opakovaně, dvakrát nebo vícekrát (opakovanost u jednoslabičných výzev je pravidlem), např. *puti puti*, *pi pi pi*. Pro srozumitelnost mapového obrazu má však uvedené opakování podružný význam, proto jsme je na mapě neregistrovali. Zachycené výrazy jsou dvojí povahy: jde jednak přímo o vybízecí citoslovce (*pi*, *puť* atd.), jednak o názvy, které byly od citoslovečných základů odvozeny a jako výzva mohou být považovány buď za označení slepice, nebo za citoslovce (např. *puta*, *putka*, ale rovněž *putky*, srov. mapu III-224 slepice). Stejným způsobem je možno vyložit deadjektivní útvary *mali*, *malka*.

Při výzkumu byla zaznamenána i četná citoslovce užívaná při svolávání kuřat. Tyto výrazy se mnohdy územně shodují s výzvami pro volání na slepice, místy však mluvčí oba významy rozlišují. Výzva *pi* (*pí*) se uplatňuje při svolávání kuřat např. na Příbramsku, Táborsku, Kolínsku, Litovelsku a místy ve slez. nář., *ťu* na Příbramsku, *tu* na Břeclavsku a Ostravsku, *ti* v Podještědí a na vých. Holešovsku, *tip* na Mladoboleslavsku, *puti* na Opavsku, *mali* na Táborsku a jzm. okraji. V b. 701 bylo zapsáno citoslovce *klu*. Uvedené výrazy jsme však do mapování nezahrnuli.

3 Nář. výrazy bez spojení s vybízecím *na* (*ná*) vytvářejí územně výrazně vymezené areály. Jejich hranice se mnohdy kryjí s hranicemi tradičních nářečních celků, případně jejich podskupin, nebo probíhají paralelně podél těchto hranic v nepříliš velké vzdálenosti. Pro západ a sv. okraj zkoumaného území jsou příznačné výzvy desubstantivní, na ostatním území výrazy citoslovečné.

Směrem na východ se zvyšuje užití vybízecího výrazu *na*: ten se objevuje jako název výhradní ve stř. Čechách; v svč. nář., v střm. nář. a na Slovácku pak jako první složka v kombinaci s dalšími citoslovci, vymezenými areálově. Na Uherskobrodsku, Valašsku a ve vých. polovině slez. nář. se ho však opět užívá jako interjekce jediné.

Slovo *puta* bylo zaznamenáno v jzč. nář. a v záp. oblasti střč. nář. Chodsko a Stříbrsko se vydělují obměnou *púta*, na Manětínsku vytváří mikroareál výraz *putka* v koexistenci s formou *putky*. Ekvivalent *puty* je běžný takřka na celém území výrazu *puta*, a to většinou jako dubletní, místy – např. na sev. Rakovnicku a jz. Příbramsku – jako výzva výhradní. Obměna *puti* je doložena porůznu z Rokycanska, Rakovnicka, Příbramska a Táborska a také ze svč. nář. (soustředěněji v Podorlicku), kde navazuje na výchozí citoslovce *puť*, pokrývající zde rozsáhlé území a přesahující až na sev. Moravu (přes Litovel s výběžkem až k Lipníku). Slovo *puť* bylo soustředěně zachyceno dále na pruhu území mezi Benešovem a Českými Budějovicemi a odděleně též jižně od Vsetína. Regionalismus *putěm* byl zapsán na vých. Příbramsku a na záp. od Tábora.

Citoslovce *ťu* se vyskytuje v střč. nář. kromě jejich záp. části a širšího Kolínska. Zabírá i přilehlou část svč. nář. podél celé jejich již. hranice. Výzva *tu* je charakteristická pro Slovácko a přilehlé jv. Brněnsko. Na jih od Vsetína byla zachycena varianta *tuta*.

Ze střm. dialektů se dokládá interjekce *pi*, s níž koresponduje obměna *pí* v již. Čechách. Mezi oblastmi s těmito výrazy, na sev. od Slavonic, je častá varianta *pipí*. Slovo *pi* se vyskytuje i jinde; soustředěněji bylo zaznamenáno např. na sč. a svč. okraji a ve vých. polovině slez. nář.

V záp. polovině slez. dialektů tvoří areál výraz *čip*. Zejména na Prostejovsku a v okolí Lipníka nad Bečvou bylo zachyceno slovo *ti* (ojediněle též na sč. okraji).

Ostatní výrazy mají povahu úzce lokálně vymezených dialektismů a kromě slova *kura*, zapsaného ve vých. polovině slez. nář., se vyskytují vesměs v zč. oblasti: slovo *cibal* bylo zaznamenáno na záp. Plzeňsku a mezi Plzní a Rakovníkem, výzvy *malka* se užívá především na Klatovsku.

4 Kromě slov *mali*/*malka* a *kura* jsou všechny výrazy citoslovečného onomatopoického původu (citoslovce vybízecí a nabízecí). Koncové *-i* (*-y*) u všech vybízecích výrazů má citoslovečnou povahu.

biba jen nář. — Od vábicí interjekce *bi bi*.

bi jen nář.

cibal jen nář. (Kt na *cibi* ‚volání na kuřata') — Od vábicí (nebo též odháněcí) interjekce *cib*(*i*).

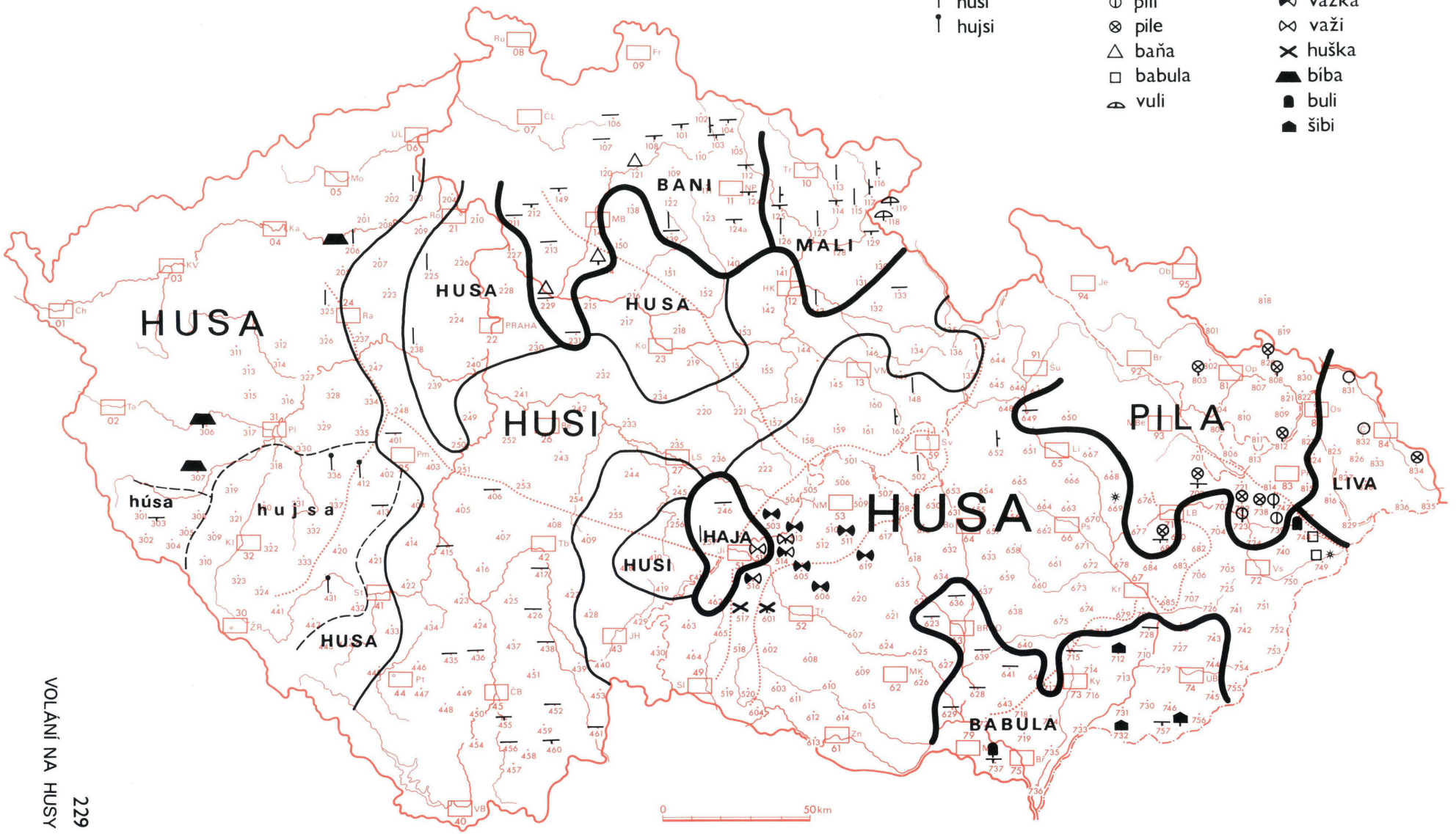
husa
husi
hujsi
pila
pili
pile
baňa
babula
vuli
baži
važka
važi
huška
bíba
buli
šibi
HUSA
HUSA
HUSA
HUSA
HUSA
HUSI
HUSI
BANI
MALI
HAJA
PILA
LÍVA
BABULA
húsa
hujsa
0
50km

čip jen nář. Bš Novojičínsko (SSJ *čip, čip, čip, čip* „napodobuje hlas vydávaný ptáky nebo kuřaty“)
kura jen nář. (stč. též *kúra*, Jg slc. a slez., též *koura*, SSJČ nář., též *kůra* zast., *koura* zast. — u všech ‚slepice‘) — Subst. *kura* ve funkci vábicího citoslovce.
mali, malka jen nář.; Kt *mali* (též *malka* ‚slepice‘), ALJ Veselí — K adj. *malý*.
na Jg též *ná, nať*, SSJČ ob., SSJ
na čip, **na kura**, **na mali**, **na pi**, **na pí**, **na pipí**, **na puť**, **na puti**, **na ti, na tip**, **na tu**, **na ťu** jen nář.; Kt *na čip čip* ‚volání na slepice‘ mor. a slez. — Spojení nabízecího citoslovce na s citoslovci vábícími.
pi, pí, pipí Kt *pipi*, SSJČ *pi, pipi, pí, pípí*, SSJ *pipipipi, pípípí* (Bš ‚voláni na kuřata‘)
píperlo, píprl jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Pieperl*).
piši, piť jen nář.
puť, puti Jg též *put*, SSJČ též *put* (hluž. *put put* ‚volání na kuřata‘)
puta SSJČ (Jg, SSJČ též *puťa*, hluž. *puta*, u všech ‚slepice‘) — Subst. ve funkci vábicího citoslovce, od vábicí interjekce *put*/*pút* (srov. též něm. *putt, put*).
púta jen nář. (Jg ‚slepice‘) — Viz puta, nelze vyloučit návaznost na něm. (totožná délka kořenné samohlásky v něm. *Pute*).
putěm jen nář. — Od vábicí interjekce *puť, -em* patrně analogicky podle příslovcí typu *sem, honem*, případně zkřížením s *pojď sem*.
putka v sled. významu jen nář. (Kt, hluž., Jg i SSJČ též, u všech dem. ‚slepice‘) — Viz puta.
putky, puty jen nář. — Viz puta.
ti v sled. významu jen nář. (SSJČ „označuje slabounké vysoké zvuky“).
tip v sled. významu jen nář. (SSJČ též *típ* „označuje ptačí típání“)
tu v sled. významu jen nář.
ťu SSJČ *ťú, ťú, ťú*
tuta, ťuťa jen nář. (Bš *tuťa, tuta* ‚slepice‘) — Subst. ve funkci vábicích citoslovcí, od vábicích interjekcí *tu, ťu*.

5 pi pi Ju 2, 4–6, Ru 1, 4, 5 — pipinka pí pí Ru 2 — puť puť Po 1 — puj puj Ru 3 — pi pi na na Ju 1 — na na Ju 7

6 ASJ IV 104, OLA 297 (AJŠ 572 přivolávaní kuřat)

Kl

229 volání na husy (921) — *mapa s. 501*

1 M husa (husa 632, 660–662, 664, hus 108, husena 757) — húsa (húsa húsa húsrla 304, též hús 701) — hujsa (též 302)
husi — hujsi 336, 412, 431
pila (py- 721, 747, 801, 802, 807, 809–811, 815, pilo 805, 818)
pile (py- 803)
pili 723, 738, 739
mali (též mali malo 670)
haja (haj 515, hajha 515)
babula (babuli 748, 749, babula husa 628, babulka husa 641)
buli 737, 748
liva
vuli 118,119
baňi
baňa 121, 214 (bana 229)
baži — važi 514, 515
vaška 514, 516
huška 517, 601 (vuška 601)
bíba 206 (bíbo 306, bíbrdle 307, bíbrdlo 307)
šibi 712, 732, 757
S bi 669 nedubl., li 749

2 Mapa zachycuje nářeční rozdíly ve vybízecích výrazech, jimiž se přivolávají husy. Byly zjištěny především diference lexikální, méně zastoupeny jsou rozdíly slovotvorné (např. *bani* × *baňa*, *liva* × *vuli*). Za rozdíly slovotvorné považujeme rovněž vztah *husa* × *husi*, *pila* × *pili* atd. Výrazu *husi* přisuzujeme citoslovečnou povahu a nepovažujeme jej za tvar nom. nebo vok. pl. (*husy*), třebaže nelze tento výklad s určitostí vyloučit vzhledem k existenci podob *bani*, *baži* (a deadjektivního *mali*) a *husi* v bodě 652 (tvar plurálu substantiva *husa* má v stř. nář. podobu *huse*). Stejně tak podoby *pili* a *babuli* nelze považovat za formu pl. (v nář. oblasti s fonetickým rozlišováním fonologického protikladu *i*/*y*).

S výjimkou slov *husa* (s variantami) a *mali* jsou zaznamenané výrazy citoslovečného původu. Jsou dvojí povahy: jde buď přímo o vybízecí citoslovce (*baži*, *bani*, *haja*), nebo o názvy, které byly od citoslovečného základu odvozeny a jako výzva mohou být považovány buď za označení husy, nebo za citoslovce (*babula*, *važka*).

Zaznamenaných výrazů se užívá opakovaně, dvakrát nebo vícekrát (*husa husa*, *pila pila pila* atp.). Pro znázornění nářečních rozdílů má však uvedené opakování podružný význam, a proto je na mapě neregistruje-

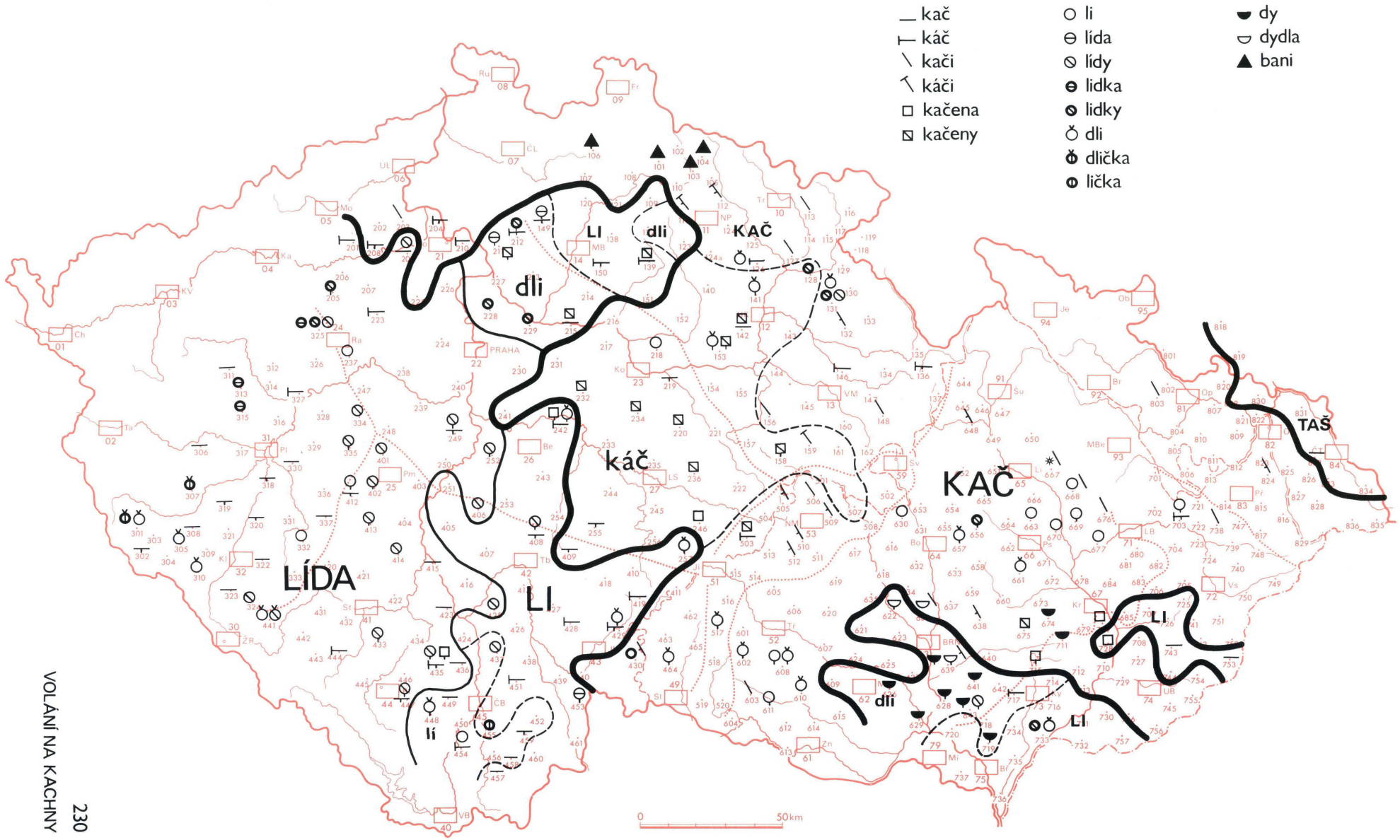
kač
káč
kači
káči
kačena
kačeny
li
lída
lídy
lidka
lidky
dli
dlička
lička
dy
dydla
bani
LÍDA
LI
dli
KAČ
káč
TAŠ
lí
0
50 km

me. Z mapování jsme rovněž vyloučili nahodilá spojení s vybízecím *na*. Byla zapsána velmi zřídka, nesoustavně a ve spojení se slovy *husa* (*husi*), *babula* a *pila*, vždy jako pobídka ukončující přivolávání (např. *husa na!*).

Zejména ve Slezsku je volání na husy doprovázeno zvláštní, klesavě stoupavou intonací koncového *-á*, jehož fonetická realizace se takto člení do dvou stejných úseků vždy po sobě se opakujících. Tento jev je natolik specifický, že je doložen i ze slovníkové literatury (Kt *pila-piláá*).

Materiál byl ověřen a doplněn údaji z KLA. Bylo tak možno vymezit přesný zeměpisný rozsah některých slov, jež se vyskytují sporadicky, a vyložit dialektismus *važka* (v KLA byla doložena též forma *važky*, *vužky* a ojediněle *važinka*). Na Lovosicku registruje KLA slovo *hila*, na Zábřežsku *bili*.

Při výzkumu byly zachyceny také výrazy, jichž se užívá při svolávání housat. Tato slova se vždy územně shodují s názvy registrovanými na této mapě (na rozdíl od stavu zjištěného v položce volání na slepice, srov. III-228), často však areály s příslušným označením přesahují: Ekvivalent *pila* byl zachycen až na Prostějovsku a Kroměřížsku a dále dokonce i v Čechách, a to v Podkrkonoší a na Plzeňsku (zde v obměně *pilaj*). Výraz *bani* se vyskytuje na sev. Kolínsku, citoslovce *baži* na sz. Novoměstsku; z Rakovnicka pochází výzva *bídy* (nepochybně v návaznosti na výchozí *bíba*). Z Náchodska dokládá KLA ojedinělý výraz *duky*; náš výzkum jej však nezaznamenal.

3 Většinovým výrazem je slovo *husa* a jeho varianty. Vyskytuje se na celém zkoumaném území s výjimkou jv. a sv. Moravy a celého Slezska.

Rozdíl *husa* × *husi* je poměrně ostře územně vymezen. Slovo *husa* přitom pokrývá rozsáhlejší území: bylo zaznamenáno téměř v celých Čechách (v hláskových obměnách *húsa* na Chodsku a *hujsa* na již. Plzeňsku, širším Klatovsku a záp. Strakonicku) a na celé Moravě s výjimkou jv. a sv. úseků. Obměnou *husi* se vyděluje vých. polovina jzč. nář. (zde často v dubletě s výchozím *husa*) a v návaznosti Benešovsko, sev. Ledečsko a dále Královéhradecko se sev. Vysokomýtskem; mikroareál vytváří též na Pelhřimovsku.

Další ekvivalenty se objevují na okrajích zkoumaného území, v Čechách většinou v dubletě se slovem *husa* (příp. *husi*), na Moravě především jako výrazy výhradní, nedubletní: V záp. polovině svč. nář. a na přilehlém území na sv. od Prahy se užívá výzvy *bani*, na již. Mladoboleslavsku byla zapsána varianta *baňa*. Areál výrazu *bani* sousedí na východě s malou oblastí výskytu slova *mali*. Pro již. polovinu vm. nář. s výběžkem až na Brněnsko je typický výraz *babula*. Slezská nářečí charakterizují dva lexémy – v jejich záp. polovině, ale též na přilehlém Vsetínsku, na Přerovsku a sev. Litovelsku byla zapsána výzva *pila*, na sev. Vsetínsku pak varianty *pili* a *pile*; podoba *pile* se dokládá také z Opavska. Vých. polovina slez. nář. se vyčleňuje dialektismem *liva*.

Ostatní výrazy byly zaznamenány jen jako ojedinělé, tvoří však vždy mikroareály: *haja* v okolí Jihlavy, *baži* mezi Novým Městem na Moravě a Třebíčí, *važka* a *huška* sz. a záp. od Třebíče. Ze záp. okrajů Čech je doložen regionalismus *bíba*, ze Slovácka výzva *šibi*.

4 Kromě slov *husa* a *mali* jsou všechna označení citoslovečného onomatopoického původu. Koncové *-i* u všech vybízecích výrazů má citoslovečnou povahu.

babula v sled. významu jen nář.; Kt, SSJ *babuľa, babuľ, babi* (Jg *babule*, Kt *babula*, u obou ‚husa' mor., SSJČ nář. ‚domácký název pro husu', SSJ *babuľa* ‚husa') — Subst. ve funkci vábicího citoslovce, od vábicí interjekce *babi*.

baňa jen nář.; Kt *bana* — Od vábicí interjekce *bani*.

bani jen nář; Jg (SSJČ ‚volání na housata')

baži jen nář.; Kt, ALJ Nové Město na Mor., Žďár, SSJ *žibura*

bi, bíba jen nář.; SSJ *babi*

buli jen nář. — Vzhledem k územnímu výskytu možnost dvojího výkladu: zkrácením z *babuli* (to k *babula*, viz tam), v bodě 748 navíc též z interjekce *vuli* (téhož původu dialektismus v sousedních slez. nář. *liva*).

haja SSJČ *haj, hajha*, ALJ *haj* Boskovicko (Jg *haj*, ALJ *hajha* Mor. Budějovice, Veselí na Mor., u obou ‚interjekce odhánění')

husa v sled. významu jen nář. (stč. *hus*, Jg, SSJČ, u všech ‚husa') — Subst. ve funkci vábicího citoslovce.

húsa jen nář. — Z *hujsa*, nelze vyloučit vliv slova *púta*, srov. mapu III-228 volání na slepice.

hujsa jen nář. — Viz husa. Vkladné *j* v návaznosti na původní palatalizovanost (tónovou zvýšenost) následující hlásky *s*.

husi, hujsi jen nář. — Viz husa, hujsa.

huška jen nář. — Zřejmě zkřížením slov *husa*, *važka*, viz tam.

li jen nář.

liva jen nář.; Bš *livu* slez. — Z vábicí interjekce (podle Mch *livu*, ta doložena ve *vuli*, viz tam).

mali jen nář. — K adj. *malý*.

pila v sled. významu jen nář.; Kt *pilá-piláá*, též *pil*, ALJ Frýdecko, též *pil* slez., též *hila* Lovosicko — Od vábicí interjekce *pili*.

pile, pili jen nář.; Kt *pilé*

šibi jen nář.

važka jen nář. — Od interjekce *važi*, případně *baži*.

vuli jen nář. — Téhož původu jako *liva*, viz tam.

5 husa Ju 7, Ru 1–3 — husi Ju 1–5, Ru 3, 4 — wuli Po 1 — buri Ju 6

6 ASJ IV 101, AJŠ 574, OLA 306

Kl

230 volání na kachny (922) — *mapa s. 503*

1 M kač (kať 108, ka 508) — káč (ká 327)
kači — káči 111, 112, 159
kačena 242, 246 (kača 709, 715, káče 435, kačka 671, 728)
kačeni (kače 675, kački 139)
li — lí — dli (dlí 448, lidli 429, 441, 733, ledli 733, leli 733)
lída (lida 149, 211, 301, 303, 322, 324, lidu 211, lidla 149)
lídi (lidi 131, 643)
litka 313, 315, 325
litki (liduškv 128, 131, 212, 228, 656, lidunki 212, 229, leluški 733)
lička 455 — dlička 301, 307
di
diddla 622, 639 (didloška 636)
taš
baňi
S babele 667
N pilonke 667

2 V nářečních výrazech, jimiž se přivolávají kachny, byly zjištěny vedle rozdílů lexikálních diference slovotvorné (např. *li* × *lída* × *lidy* × *lidka* × *lidky* × *lička*, *kač* × *kači*) a hláskoslovné (např. *kač* × *káč*, *li* × *lí* × *dli*).

Veškeré zaznamenané výrazy jsou citoslovečného původu. Jde jednak přímo o vybízecí citoslovce (*kač*, *li* atd.), jednak o slova, která byla od citoslovečných základů odvozena a jako výzva mohou být považována buď za označení kachny, nebo za citoslovce (např. *lidka*, *dydla*, srov. mapu III-246 kachna).

Zaznamenaných výrazů se užívá opakovaně, dvakrát nebo vícekrát (zásadního rázu je tato opakovanost u jednoslabičných výzev, např. *dli dli dli* atp.). Pro srozumitelnost mapového obrazu má však uvedené opakování podružný význam, proto jsme je na mapě neregistrovali. Z mapování jsme dále vyloučili nahodilá spojení s vybízecím výrazem *na* (*ná*). Byla zapsána velmi zřídka, poněkud častěji s citoslovcem *taš*.

Materiál byl ověřen a doplněn údaji z KLA. Na Zábřežsku registruje tato anketa navíc výzvu *buli* a *bili*, z Boskovicka dokládá slovo *babuli*. Mch dokládá též citoslovce *kách*; náš výzkum ani materiál z KLA a ALJ je však nedoložily.

Jen ojediněle byly zaznamenány výrazy, jichž se užívá pouze při svolávání kachňat. Nevytvářejí však zvláštní areály, pouze přesahují oblasti výskytu výzev při svolávání kachen (*dli* na Kolínsku, *li* na Lipnicku), výjimkou jsou zde doklady na užití slova *dli* na Novoměstsku.

3 Zjištěná pojmenování vycházejí především ze dvou onomatopoických základů. Jejich výskyt je poměrně výrazně zeměpisně vymezen: citoslovce (*d*)*li* je soustředěno v záp. (a odděleně v jv.) částech území národního jazyka, zatímco výzva *kač* (*káč*) ve stř. a vých. oblastech.

Z výzev se základovým (*d*)*li* je nejrozšířenější slovo *lída*. Pokrývá záp. polovinu Čech. Porůznu (ať už v dubletě, nebo jako výraz výhradní) se na tomto území užívá také výrazu *lídy*. Ze západních okrajů jsou doloženy varianty *lidky* (Rakovnicko), *lidka* (sev. Plzeňsko) a *dlička* (na nejzápadnějším okraji Čech). Citoslovce *li* zachytil výzkum v Čechách ve dvou areálech: jednak ve vých. úseku jč. nář. (v jz. části areálu v podobě *lí*) a na přilehlém Benešovsku, jednak v svč. nář. na Mladoboleslavsku. Obměna *dli* byla zapsána mezi Mladou Boleslavi a Prahou a na záp. od Nové Paky. Výzva *li*, případně *dli* se objevuje rovněž na Moravě: *li* tvoří areál v stř. a již. úsecích vm. nář. a na sv. Prostějovsku, podoba *dli* je typická pro Brněnsko a Moravskokrumlovsko. Objevuje se též (jako nedubletní) na území mezi Jindřichovým Hradcem a Třebíčí. Z nářečí na jih od Brna je doloženo citoslovce *dy*, na sever od Brna *dydla*.

Citoslovce *kač* se užívá na celé Moravě (kromě jejích jv. úseků) a ve vých. a sev. částech svč. nář. Bylo zapsáno též na Roudnicku a ojediněle jinde v Čechách (zejména v zč. nář. a v horním Povltaví). Obměna *káč* je typická pro vých. polovinu střč. nář. a přilehlou část dial. svč. (s výběžkem až do podorlického úseku a na Novoměstsko). Výraz *kači* byl zaznamenán porůznu na Moravě a v podorlickém úseku, soustředěněji se vyskytuje na Novoměstsku; varianta *káči* je doložena sporadicky z Novopacka. Volání *kačeny* je běžné pouze v Čechách. Je pozoruhodné, že se vyskytuje takřka výhradně v areálu výskytu citoslovce *káč*. Podoba *kačena* (*kača*) byla zapsána ojediněle na Kroměřížsku.

Soubor nářečních ekvivalentů doplňují dále regionalismy, které jsou rozšířeny jen na menších územích. Patří sem výrazy *taš*, jímž se vydělují nářečí česko-polská, a sč. výzva *bani*.

4 Všechny výrazy jsou citoslovečného onomatopoického původu. Koncové *-i* (*-y*) má citoslovečnou povahu.

babele jen nář. — Od vábicí interjekce *babi*.
bani jen nář.
dli Jg, SSJČ
dlička jen nář. — Subst. ve funkci vábicího citoslovce.
dy, dydla jen nář.
kač jen nář.; Jg, SSJ
káč SSJČ, SSJ
kačena, kačeny (Jg *kačena*, SSJČ ob., též *kachna*, *káča* ob., *kačka* ob. – vše ‚kachna') — Subst. ve funkci vábicího citoslovce.
kači, káči jen nář.; Kt *kači*
li, lí jen nář.; Kt *lidlilidli*
lička jen nář. (Jg, SSJČ nář., u obou ‚kachna') — Subst. ve funkci vábicího citoslovce.
lida, lída, lídy jen nář. (Kt *lída* ‚kachna'). — Subst. ve funkci vábicího citoslovce.
lidka, lidky jen nář. — Viz lida, lída, lídy.
taš jen nář.; pol. *taś* — V návaznosti na polské jazykové území.

5 kač Ju 2, 4, 7, Ru 4 — káč Ju 2 — kački Ru 3 — li Ju 1, 3, 5, 6, Ru 4, 5 — lidi Ru 3 — líka Ru 2 — bili Ru 1 — wač Po 1 — biroški Ru 3

6 ASJ IV 103, AJŚ 576, OLA 318

Kl

231 kvočna (929) — *mapa s. 507*

1 M kvočna — kfočna — kvučna (též kfúčna 307)
kvočka — kvóčka — kfočka — kvučka — kfučka
skřečka 682, 805, 806 (skřéčka 738, skřička 722)
skřečauka 701
kluka 804 (kloka 806, kluchtna 652, gločka 713, též klukna 206)

2 Zkoumala se nář. diferenciace v pojmenováních pro kvočnu, tj. slepici, která sedí na vejcích a vyvádí kuřata. Kromě výrazů odvozených od slovesa citoslovečného původu *kvokat* byly na pomezí slez. a vm. nář. zachyceny ještě názvy od slovesa *skřečet* (‚vydávat skřeky, skřehotat'), jež snad mohou někdy označovat slepici, která sice projevuje pud k sezení na vejcích, ale hospodyně nemá v úmyslu nechat ji sedět. Ojediněle byla zapsána přejímka z něm. – *kluka*. Kromě uvedených okrajových diferencí lexikálních byl zaznamenán rozdíl slovotvorný *kvočna* × *kvočka* a rozdíly hláskoslovné (např. *kvočka* × *kvóčka* × *kvučka*); rozsah asimilace *kv* > *kf* je mnohem menší, než jak ho vymezuje mapa PRO C5, proto ji na mapě registrujeme.

3 Jazykovězeměpisná diferenciace je soustředěna na vých. Moravu a do Slezska, přičemž nejpestřejší obraz poskytuje situace v slez. nářečích.

Na celém zkoumaném území (kromě drobných okrajů na již. Opavsku a Příborsku) se užívá výrazů odvozených od slovesa *kvokat* a jeho hláskových variant. Základní protiklad je v rovině slovotvorné: ve slez. a vm. nář. (s výběžkem k Brnu) a na Holešovsku se užívá podob se sufixem *-ka*, na ostatním území záp. odtud existuje zpravidla jediný výraz, a to *kvočna*, shodný se spis. jazykem (jen na jz. Moravě se ojediněle objevuje označení *kvučna*).

Pokud jde o vých. areál podob se sufixem *-ka*, většinu jeho území zaujímá varianta *kvočka* (zejména na Valašskomeziříčsku v podobě *kvóčka*), pro čes.-pol. přechodný pás je charakteristická obměna *kvučka*.

Náslovné *kf-* postihuje všechny tři shora uvedené podoby: mezi Prostějovem a Lipníkem nad Bečvou bylo zapsáno znění *kfočna*, ze sz. kvadrantu slez. nář. se zkoumanými lokalitami v Polsku a ze záp. Příborska je doložena podoba *kfočka* a z Těšínska a Jablunkovska *kfučka*.

Pojmenování *skřečka* (a varianty) bylo zaznamenáno na již. Opavsku a na sev. okraji Valašska, označení *kluka* ve dvou obcích na již. Opavsku a ojediněle na Moravě.

Ve městech se užívá výrazů shodných s nář. okolím.

4 **kfočka** jen nář. — Progresivní asimilací *kv* > *kf* z *kvočka*, viz tam.
kfočna jen nář. — Z *kvočna*, viz kvočna a kfočka.
kfučka jen nář. — Z *kvučna*, viz kvučna a kfočka.
kluka jen nář. — Adaptací přejímky z něm. (*Glucke*).
kvočka jen nář.; Jg slc., Kt též *kvoka*, SSJČ nář., SSJ též *kvoka* nář., pol. *kwoczka* — Od *kvokat*; viz též kvočna.
kvóčka jen nář. — Z *kvočka* dloužením *o* > *ó*.
kvočna stč. *kvočná slepičě*, Jg, SSJČ — Od *kvokat*, to onomatopoického původu.
kvučka jen nář. — Viz kvočka; *-u-* v základu patrně pravidelným vývojem *ó* > *u* (v návaznosti na polštinu).
kvučna jen nář. — Viz kvočna; *-u-* v základu snad ukazuje na lexikalizované zbytky bývalého většího rozsahu změny tzv. horského nář. typu *o* > *u*.
skřečalka jen nář. — Od nář. *skřečat* ‚kvokat'.
skřečka jen nář.; Jg *skřečná slepice* („skřečný = kvočný") — Viz skřečalka.

5 kvočna Ju 1, 3–6, Ru 1–4 — kwočna Po 1, Ju 2 — kvočka Ju 7, Ru 5 — kvóčka Ju 5

6 AJŚ 533, SSA 2.33, OLA 292, 293, ALE 292

Či

231
KVOČNA

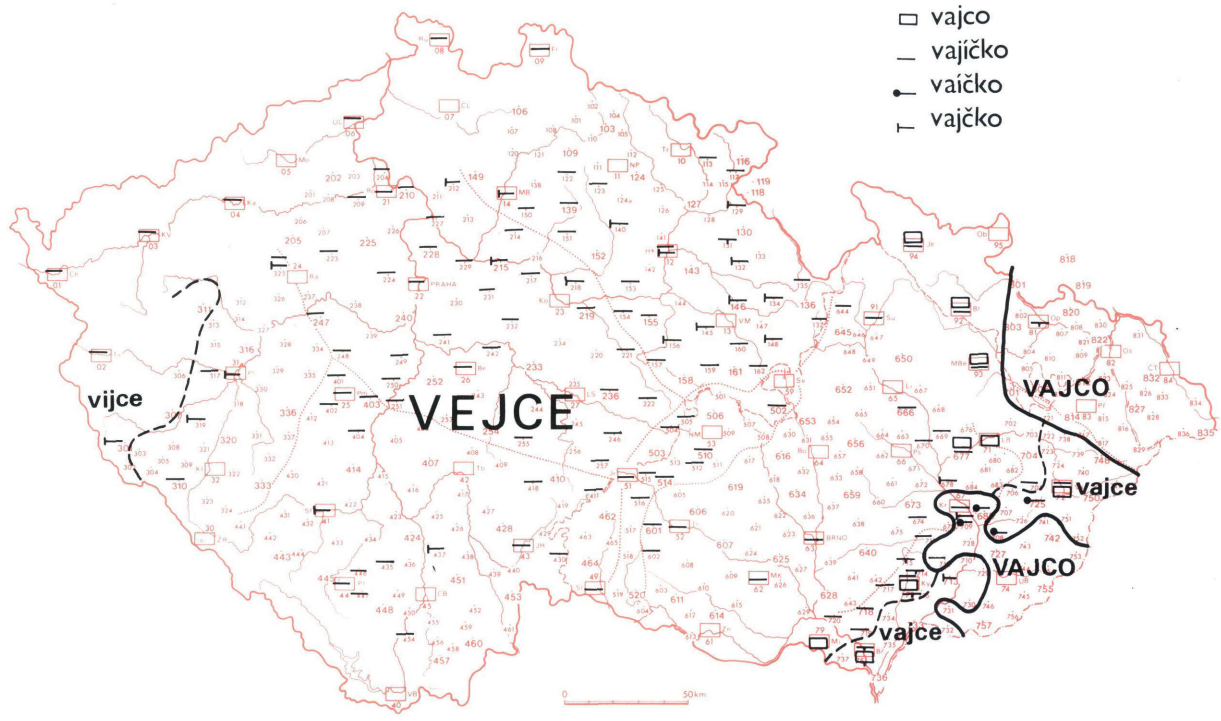

232
VEJCE

232 vejce (429) — *mapa s. 507*

1 M vejce — vajce (též vajcy 818) — vijce
vajco (vejco 79, vajico 677, 72)
vajíčko — vaíčko 708, 709, 725 (vaičko 685) — vajčko

2 Výzkum byl zaměřen na zjištění hláskoslovných rozdílů v nář. názvech pro vejce, materiál však přinesl i diference morfologické (*vejce* × *vajco*) a slovotvorné (*vejce* × *vajíčko*).

Vzhledem k formulaci otázky nebyla v případě zapsání formy *vejce* podoba *vajíčko* již mnohdy zaznamenána, takže na naší mapě není zobrazena v plném rozsahu.

SSJČ uvádí jako spisovný výraz *vejce*, podobu *vajíčko* hodnotí jako deminutivní.

3 Téměř celoúzemní rozšíření má výraz *vejce*. Jeho hláskové obměny jsou charakteristické pouze pro okrajové oblasti. Forma *vijce* se jako výraz starší generace vyskytuje na samém zč. okraji, varianty s *-aj-* pokrývají území dialektů slez. a vm. s výjimkou nář. dolských a Hranicka. Podoba *vajce* je běžná jednak na Valašsku, jednak v úzkém pásu táhnoucím se od Uherského Hradiště až na Břeclavsko. Morfologická obměna *vajco* vytváří dva od sebe oddělené areály – ve Slezsku a ve střed. části vm. nář., častá je i v mluvě měst ve vých. polovině Moravy a v severomoravském pohraničí (jinak se situace ve městech v podstatě shoduje s venkovským okolím).

Forma *vajíčko* byla zaznamenána téměř vždy jako dubleta. Vyskytuje se nerovnoměrně po celém území Čech, hojnější je v oblasti střč. a svč. nář., v jzč. nář. je soustředěnější pouze na Příbramsku a Prachaticku. Na Moravě je častá jen na území čes.-mor. nář., ve vých. části střm. dialektů a v nář. dolských. Její hlásková obměna *vaíčko* se objevuje především na Zlínsku. Variantu *vajčko* máme doloženu hlavně z Vysokomýtska, sporadicky i z jiných míst v Čechách a zcela ojediněle i z vých. Moravy.

4 **vaíčko** jen nář. — Viz vajíčko, podoba s nesplývavou výslovností bez hiátového *j*.
vajce jen nář.; stč., Jg zast., SSJ — Viz vejce, podoba s neprovedenou změnou *aj* > *ej*.
vajco jen nář.; Kt Ostravsko, též *vajko* u Frýdku, Bš val., SSJ *vajko* dem. — Viz vajce; změnou morfologické charakteristiky (přikloněním k typu město).
vajčko jen nář. — Viz vajíčko, podoba s redukcí *i* (< *í*).
vajíčko Jg též *vaječko*, Kt též *vajéčko*, *vajičko* již. Čechy, SSJČ dem., pol. *jajeczko* dem. — Formální dem. k *vejce*, viz tam.
vejce Jg, Kt *jajko*, SSJČ, pol. *jajo*, *jaje*, *jejko*, hluž. *jejo* — Psl. **aje* s protetickým *v-* a demin. formantem *-ce*, podoba se změnou téžeslabičného *aj* > *ej*.
vijce jen nář. — Viz vejce, podoba s úzkou výslovností *e* (*ej* > *ij*).

5 vejce Ru 3 — vajce Ju 7, Ru 5

6 AJŚ 530, AJK 657, SSA 103, OLA 1139, ALE 294

Fi

233 vejce bez skořápky (940) — *mapa s. 509*

1 M votřepek — vostřepek
potřepek — potřebek — potřapek 322–324 (též 329) — postřepek (poctřepek 101, 102, 508, 627, 629, postřapek 441, poskřapek 441) — postřebek 112, 502, 505
pastřepek (pastřebek 108, 140, patřepek 151)
povrhel (též 257, povrhejl 318, 329, 330, povrhle n. 437, povržek 405)
povrhnutí v.
povrhlí v. (povržení v. 436)
mňeké v. (též 137)
splavené v. (splavaní v. 307, plaveni v. 646, veplaveni v. 647, 649, spuav'une v. 831–833)
vyplynuté v. (-li- 678, 679, 681, 683–685, 709, 711, 713, 744, plinuté v. 729)
vypluté v. (spluté v. 705)
vypluskłé v. 702, 703, 721 (vyplisklé v. 722, vyplisknuté v. 702)
spusťené v. 747, 817 (spluščené v. 738)
v. f šupce (v. f šupje 824)
v. v blaňe (v. v blaňi 749, 751, 752, 803, v. v blance 733)
v. f kúži 456–458 (v. f koži 823)
S vejprtek 453, preškorúbek 755
N v. bes škeropke 633, v. bes šupki 701, v. bes škařúpky 725, v. bes šupiny 801

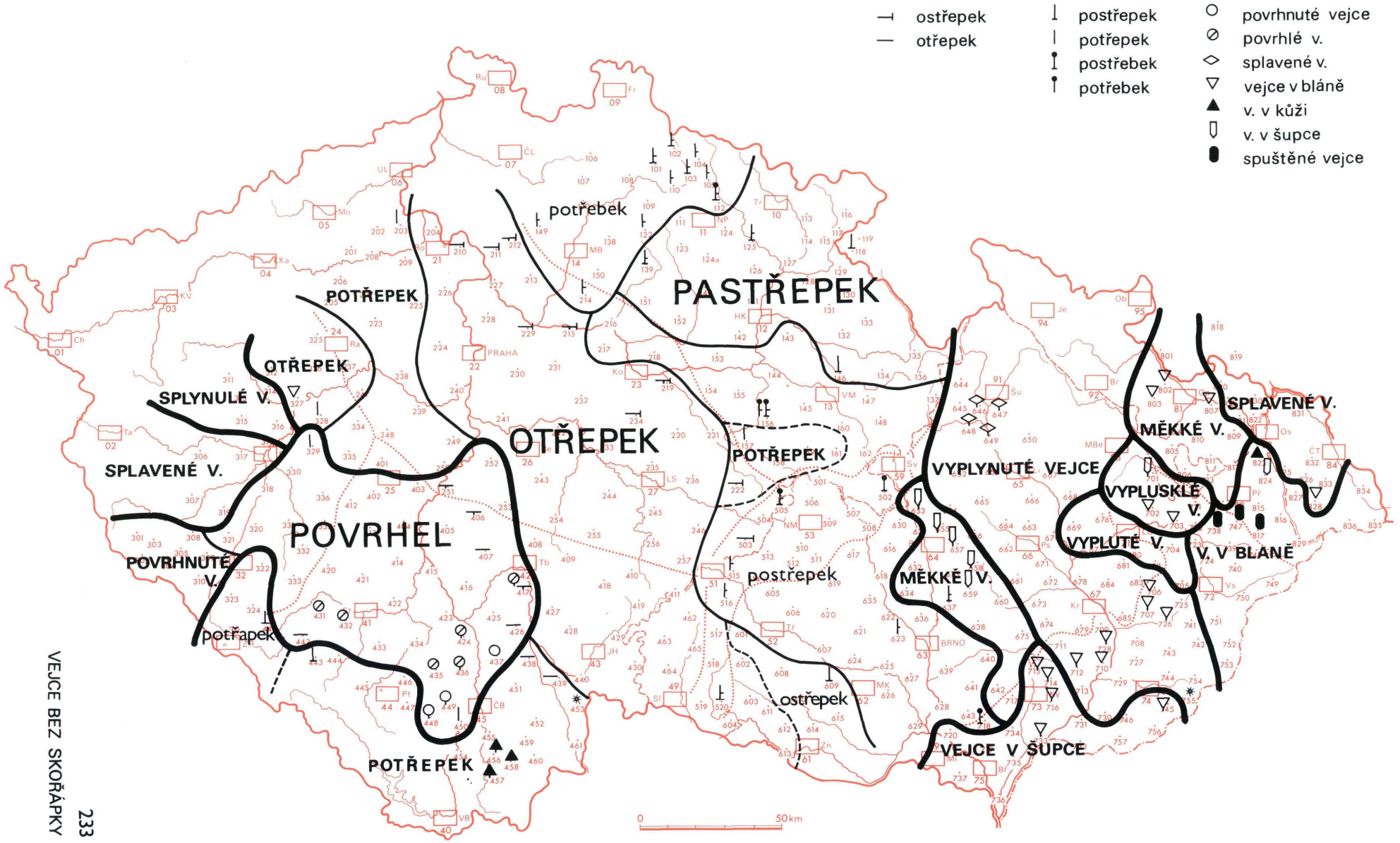
ostřepek
otřepek
postřepek
potřepek
postřebek
potřebek
povrhnuté vejce
povrhlé v.
splavené v.
vejce v bláně
v. v kůži
v. v šupce
spuštěné vejce
potřebek
PASTŘEPEK
POTŘEPEK
OTŘEPEK
SPLYNULÉ V.
SPLAVENÉ V.
POVRHEL
POVRHNUTÉ V.
potřapek
POTŘEPEK
OTŘEPEK
POTŘEPEK
postřepek
ostřepek
VYPLYNUTÉ VEJCE
MĚKKÉ V.
MĚKKÉ V.
SPLAVENÉ V.
VYPLUSKLÉ V.
VYPLUTÉ V.
V. V BLANĚ
VEJCE V ŠUPCE
0
50km

2 Mapa zachycuje nář. pojmenování pro vejce jen v blanitém obalu bez skořápky, které občas slepice snesou, když jejich potrava neobsahuje dostatek vápníku. Názvy této reálie jsou jednak jednoslovné, jednak mají formu sousloví. Ta jsou v podobě spojení slova vejce s atributy, např. *vyplynulé v.*, *v. v bláně*. U souslovných označení nář. formy slova *vejce* nesledujeme; ty jsou představeny na mapě III-232 vejce.

Vedle rozdílů lexikálních a v typech pojmenování zachycuje sebraný materiál rozdíly slovotvorné (např. *ostřepek* × *postřepek* × *pastřepek*, *povrhlé v.* × *povrhnuté v.*) a též četné diference hláskoslovné (např. *postřepek* × *postřebek* × *potřepek* × *potřabek* × *potřapek*).

Motivace pojmenování sledované reálie je několikerého druhu. Názvy typu *otřepek*, *ostřepek* se spojují se základem slovesa *třepat* na základě nepevné konzistence vejce bez skořápky; ta je vyjádřena též opisem *měkké v*. Způsobem snesení tohoto vejce jsou motivována sousloví *spuštěné v.*, *splynuté v.*, *vyplynulé v.*, *vypluté v.* a *vyplusklé v.* (jako by toto vejce bylo sneseno lehce, tedy spustilo se, vyplynulo, bylo vyplivnuto). Varianty s *ł* byly na vých. Moravě zaznamenány, ale ne v takovém rozsahu, jak je registruje mapa PRO E4a.

Podřadnou, ne plnou hodnotu vejce bez skořápky vyjadřuje výraz *povrhel* a sousloví *povrhlé* (*povrhnuté*) *v*. Tento význam má rovněž předpona *pa-* u slova *pastřepek*.

Popisná jsou pojmenování typu *vejce v bláně* (*v. v šupce*, *v. v kůži*). Opisy typu *vejce bez škaroupky* (napodobující spisovná spojení *v. bez skořápky*) nebyly mapovány, protože jde o vyjádření příležitostná a územně nevyhraněná.

SSJČ uvádí pouze jednoslovné výrazy *otřepek* a *ostřepek*, oba jako zemědělské termíny, dvouslovné označení *měkké vejce* je uvedeno pouze jako vysvětlení u hesla ostřepek. Jinak se běžně užívá opisu *vejce bez skořápky*. Není bez zajímavosti, že v ASJ je jako spisovný ekvivalent uvedena podoba *bezškorúbok*, kterou však SSJ neuvádí.

Výzkum této položky ve městech prováděn nebyl.

3 Hlavní zeměpisný protiklad tvoří rozdíl mezi výrazy jednoslovnými na jedné straně a názvy souslovnými na straně druhé. Souslovná pojmenování se vyskytují na zč. okraji a především na Moravě (východně od linie měst Svitavy – Břeclav) a ve Slezsku.

Výraz *otřepek*, shodný se spis. jazykem, pokrývá široký pás táhnoucí se ve střední části Čech od Roudnická až na Jindřichohradecko a dále na jz. Moravu; tato podoba je též v samostatné enklávě na Rakovnicku. Slovotvorná varianta *potřepek* je typická pro záp. úsek střč. nář., již. okrajový pás jzč. a pro Hlinecko, ojediněle se vyskytuje také v Podkrkonoší. Hlásková obměna *potřebek* je běžná na širším Mladoboleslavsku, podoba *potřapek* na již. Klatovsku.

Označení *postřepek* vytváří souvislý areál v Polabí od Kolína na vých. až na Vysokomýtsko, dále pokračuje na záp. Moravě až téměř ke Kyjovu. Sv. Čechy charakterizuje obměna *pastřepek*. Druhá spisovná podoba – *ostřepek* – se většinou roztrouseně objevuje při hranici mezi areály slov *otřepek* a *postřepek*, kompaktní území tvoří na Znojemsku.

Výraznou oblast v jz. Čechách mezi Plzní, Táborem a Českými Budějovicemi vytváří výraz *povrhel*. Sousedí s ním menší areály souslovných pojmenování *povrhnuté v.* na Domažlicku a Chodsku, odděleně též na Českobudějovicku, zde vedle formy *povrhlé v.* Na zč. okraji jsou běžná sousloví *splavené v.* (zejména na záp. Plzeňsku; odděleně se vyskytuje též na Zábřežsku a v sev. a vých. úseku Slezska) a *splynulé v.* (na Manětínsku a v širším okolí). Na Moravě pak podoba *vyplynuté v.* zabírá sev. a vých. část střm. a stř. úsek vm. dialektů. Západně a jižně od Lipníka nad Bečvou tvoří malý areál sousloví *vypluté v.*, na Hranicku *vyplusklé v.* Na vm.-slez. pomezí se objevuje malé území podoby *spuštěné v.* Pro záp. Slezsko a odděleně pro již. Boskovicko a Slavkovsko je typické označení *měkké v*.

Ze sousloví s neshodným přívlastkem v předložkovém spojení je forma *v. v bláně* rozšířena v sev. části vm. nář., v již. úseku nář. slez. a v čes.-pol. dialektech a dále zejména v dolských nář. sev. od Kyjova. Pojmenování *v. v šupce* je doloženo z již. části vm. nář. a též z vých. Boskovicka. Mikroareál na Doudlebsku vytváří spojení *v. v kůži*.

4 **měkké v.** jako sousloví jen nář.; hluž. *mjechke jejo* — Adj. od psl. **mękъkъ*.

ostřepek Jg, SSJČ zeměd. — Viz otřepek, podoba se *-s-* patrně adideací k *střep*.

otřepek Jg též *otřebek*, SSJČ zeměd. — Od *otřepat*, viz potřepek.

pastřepek jen nář.; Kt Bydžovsko — Viz postřepek, reprefixací (předpona *pa-* označuje zpravidla něco podřadného, nepravého).

postřebek jen nář. — Viz postřepek a potřebek.

postřepek jen nář.; Jg — Viz potřepek a ostřepek.

potřapek jen nář. — Viz potřepek; jzč. hlásková změna *e* > *a*.

potřebek jen nář.; Kt — Od *potřepek* (viz tam) analogickým dotvořením nom. podle nepřímých pádů: *potřepku* — *potřebek* jako např. *drobku* (vyslovováno *dropku*) — *drobek*, popř. adideací k slovu *potřeba*.

potřepek jen nář.; Jg — Mch spojuje se základem slovesa *třepat*.

povrhel v sled. významu jen nář.; Jg (SSJČ ‚něco, čím se opovrhuje‘) — Od *povrhnout* ‚opovrhnout, odhodit‘.

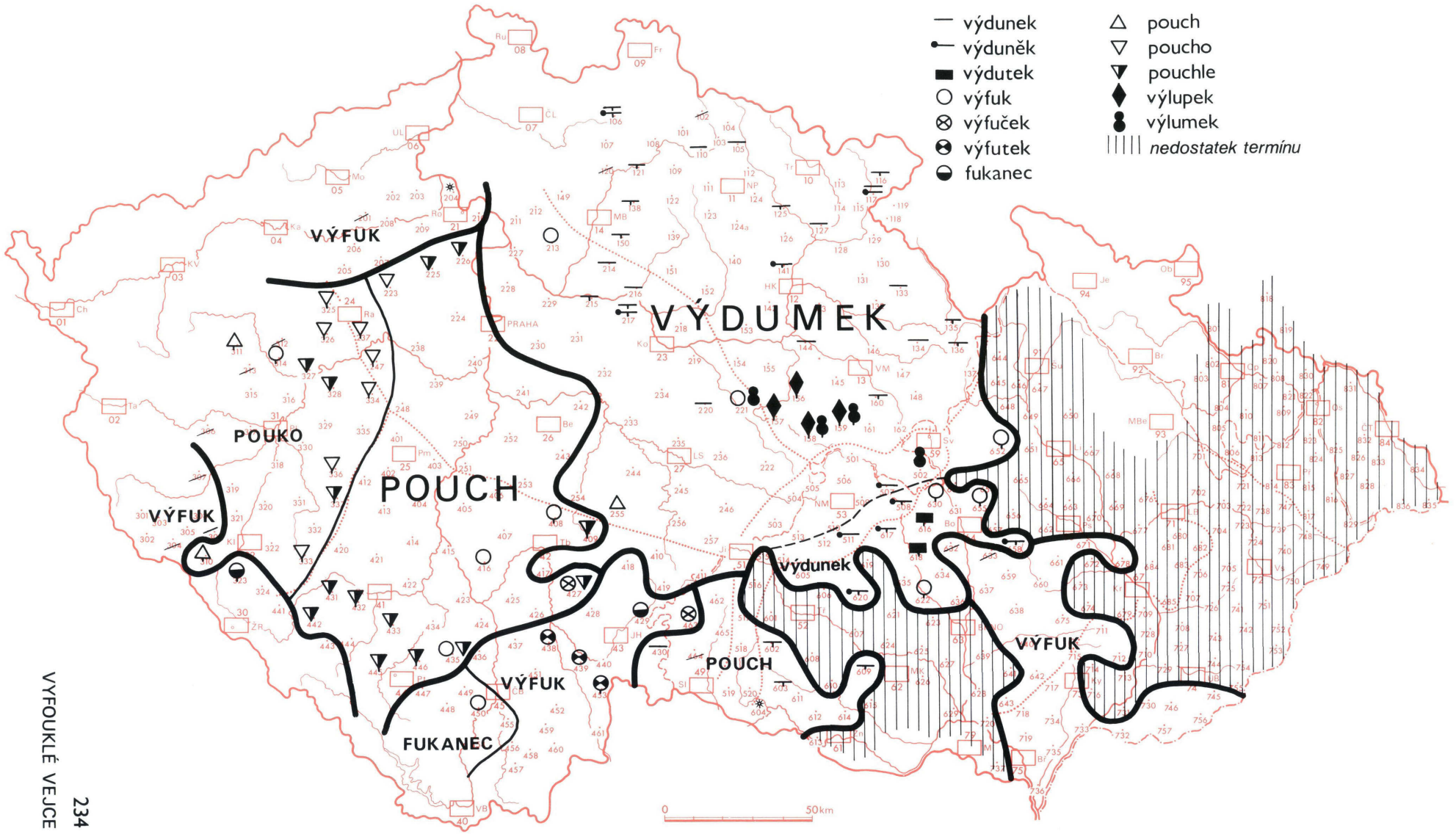
výdunek
výduněk
výdutek
výfuk
výfuček
výfutek
fukanec
pouch
poucho
pouchle
výlupek
výlumek
nedostatek termínu
VÝFUK
VÝDUMEK
POUKO
POUCH
VÝFUK
Výdunek
POUCH
VÝFUK
VÝFUK
FUKANEC
0
50km

povrhlé v. jen nář. — Adj. *povrhlý* „co bylo povrženého“ (Jg) od *povrhnout*.
povrhnuté v. jako sousloví jen nář. — Od *povrhnout*.
přeškaroubek jen nář.; Kl *preškarúbok*, *prieškrupok* — Od nář. *škaroupka* ‚skořápka‘, srov. I-103 skořápka (vaječná); v návaznosti na sloven. jazykové území.
splavené v. jako sousloví jen nář.; hluž. *spławjone jejo* — Adj. od *splavit* ‚odplavit‘.
spuštěné v. jako sousloví jen nář. — Adj. od nář. *spustit se* ‚slít se‘.
v. v bláně, v. v kůži, v. v šupce jako sousloví jen nář. — Atribut v předložkovém tvaru (ob. *kůže*, nář. *šupka*, obě ve významu ‚slupka‘).
vejprtek jen nář. — K stč. *zaprtiti* ‚zkazit‘; srov. též ukrajinské slovo *vyportok* ‚potrat, předčasný porod‘ (Holub-Kopečný).
vyplusklé v. jen nář. — Od nář. *vyplusknout* ‚plesknutím se vylít‘.
vypluté v. jen nář. — Od nář. *vyplut* ‚vyplivnout‘.
vyplynuté v. jako sousloví jen nář. — Od *vyplynout* ‚plynutím se dostat ven‘.

5 votřepek Ju 3, 5 — vostřepek Ju 3, Ru 4 — wostřepek Ju 2 — potřepek Ju 1, Ru 3 — potřebek Ru 2 — postřepek Ju 2, 4 — postřapek Ju 2 — pastřepek Po 1 — pastřep Po 1, Ju 1 — mňeki v. Ju 6 — v. v błaňe Ju 7

6 ASJ IV 94, SSA 2.103

Fi

234 vyfouklé vejce (941) — *mapa s. 511*

1 M výdumek (též 426, 605, vejdimek 417, vejdulek 134, vejdumka 117) — výdunek (védenek 603, védanek 634, vejdunka 117) — výduňek (-oňek 658)
védutek 616, 618
vejlupek 156–159
vejlumek 158, 159, 221, 502
výfuk (vijfuk 301, vejfuch 210, vejpuch 210, vejpuk 221)
vejfuček 427, 463 — vejfutek 438, 439, 453
fukanec
pouch (puk 310)
poucho (poucha f. 325) — pouko
pouchle n. (poukle 327)
S koko 204, klukna 604
N vyfouklé vejce, vyfouknuté v.; vyfukane v. 834, vifuknutí v. 683, vifuknyte v. 831, vyduchane v. 833–835, duti v. 211, prázné v. 724, 739, vepiti v. 648, vipité v. 723, vezmóchli v. 649, holubička 520

2 Mapa zachycuje nář. názvy pro vyfouklou skořápku vejce. Tento předmět byl v minulosti na mnoha místech používán k zvykoslovným účelům (k ozdobě figuríny představující smrt při jarním obřadu loučení se zimou nebo jako kraslice). Zejména v Čechách byla vyfouklá vejce také plněna pískem a sloužila jako podkladek do slepičích hnízd.

Výzkumem byly zaznamenány jednak názvy terminologické povahy (např. *výdumek*, *pouch*, *výfuk*), jednak označení ne plně terminologická, popisná (např. *vyfouklé vejce*, *vyduchnuté v.*, *prázdné v.*); ta na mapě nepředstavujeme.

Na značném území (zejména na vých. Moravě a ve Slezsku) zvláštní pojmenování pro sledovanou reálii ani neexistují. Vyfouklé vejce je tam označováno pouze obecnými nář. názvy pro vaječnou skořápku (to potvrdil i materiál zachycený v KLA). KLA rovněž potvrdila naším výzkumem sporadicky zaznamenaný výraz *klukna*, který byl též ve formě středního rodu *klukno* zapsán na Moravskobudějovicku.

Z neterminologických popisných pojmenování je spojení *vyfouklé vejce* charakteristické především pro Zábřežsko, Litovelsko a Boskovicko a dále pro sev. polovinu vm. dialektů, podoba *vyfouknuté v.* byla doložena hlavně ze sv. okraje střm. nář. včetně Prostějovska a Kroměřížska a též ze Zlínska, občas byla zaznamenána i ve Slezsku. Pro čes.-pol. nář. je typický opis *vyduchnuté v.*, pro sev. Vsetínsko spojení *prázdné v.*

Vedle rozdílů lexikálních a rozdílů v typu pojmenování registruje získaný materiál též diference rodové (např. *pouch* m. × *poucho* n.), slovotvorné (např. *pouch* × *pouchle*, *výfuk* × *výfuček* × *fukanec*) a hláskoslovné (např. *poucho* × *pouko*).

Rozdíl *výdumek* × *výdunek* může mít charakter diference lexikální, považujeme-li za fundující útvar slova *výdumek* základ slovesa *dmout* (psl. **dъmo*, *dǫti*) a odvozujeme-li podobu *výdunek* ze stč. slovesa *dunúti* (psl. **dunǫti* ‚foukat, dout, vát‘). Na naší mapě řešíme tuto diferenci (*výdumek* × *výdunek*) jako rozdíl hláskoslovný (tak Mch). Opíráme se přitom o skutečnost, že se někdy v dialektech *m* mění v *n* (zejména v souhláskové skupině před *k*), např. *zámek*, ale *v zánku* (< *v zámku*), pak také *výdumek*, ale *výdunku* (< *výdumku*). Analogickým vyrovnáním podle tvaru v nepřímém pádu *výdunku* lze pak vysvětlit formu *výdunek*. Na onomatopoický základ slova *výdunek* ukazuje i to, že v horském typu nedošlo k pravidelné hláskové změně *u* > *o*.

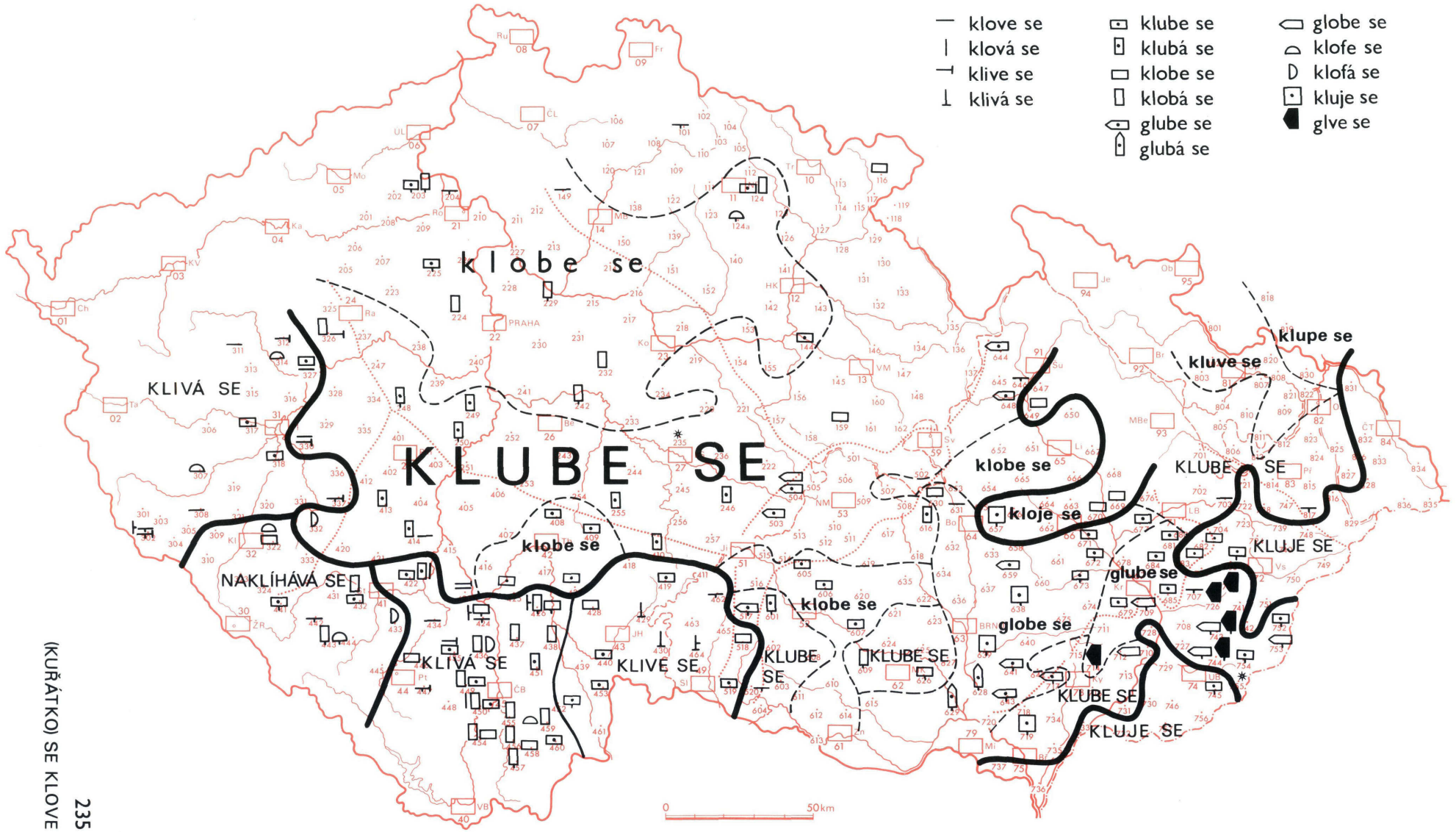
klove se
klová se
klive se
klivá se
klube se
klubá se
klobe se
klobá se
glube se
glubá se
globe se
klofe se
klofá se
kluje se
glve se
klobe se
KLIVÁ SE
KLUBE SE
NAKLÍHÁVÁ SE
klobe se
KLIVÁ SE
KLIVE SE
KLUBE SE
klobe se
KLUBE SE
globe se
KLUBE SE
KLUJE SE
klobe se
kluve se
klupe se
kloje se
KLUBE SE
KLUJE SE
glube se
KLUBE SE
KLUJE SE
0
50km

SSJČ hodnotí jako spisovné podoby *výdumek* a *výdunek* (ta je klasifikována jako řídká). Jako nářeční uvádí formy *vejdumek*, *vejdunek* i *vejduněk* a též výraz *výfuk*. Jako zastaralé a obecné je v témže slovníku registrováno pojmenování *pouch* s variantou *pouchle*.

3 Na mapě výrazně vystupuje diference mezi oblastmi s náležitými pojmenováními sledované reálie (Čechy a část Moravy) a mezi územími, kde tyto názvy chybějí (sv. polovina a část záp. Moravy a celé Slezsko).

Největší oblast zabírá výraz *výdumek*, je běžný v sv. polovině Čech a na přilehlém Novoměstsku, jeho rozšíření na západě ohraničuje zhruba linie měst Praha – Jindřichův Hradec. Hlásková varianta *výdunek* tvoří souvislý areál na Tišnovsku, Boskovicku a Velkomeziříčsku, vyskytuje se často jako dubleta i porůznu v svč. nář. a též na Kolínsku, forma *výduněk* byla doložena spíše sporadicky, soustředěněji jen z Novoměstska. Záp. od Boskovic se objevilo označení *výdutek*. Na Chrudimsku vytváří menší oblast slovo *výlupek*, na jejím okraji byla pak zapsána podoba *výlumek*.

Značnou část záp. poloviny Čech pokrývá lexém *pouch*. Je typický pro území záp. od Prahy, Příbramsko, Benešovsko, Táborsko a Strakonicko, odděleně se objevuje též na jz. okraji Moravy. Slovotvornou variantu *pouchle* máme doloženu zejména ze Strakonicka a Prachaticka. Na území zč. nář. je nejběžnější podoba *pouko*, pro Rakovnicko je příznačná forma *poucho*.

Na některých okrajích zkoumaného území bylo zaznamenáno pojmenování *výfuk*; v Čechách se vyskytuje na Rakovnicku a Žatecku, na Chodsku a Domažlicku a v úzkém pošumavském pásu; větší areál vytváří v již. Čechách a odděleně také na Moravě, a to ve vých. části střm. a v již. úseku vm. nář. Slovotvorné varianty jsou charakteristické pro již. Čechy; záp. od Českých Budějovic je běžná forma *fukanec*, na Jindřichohradecku *výfutek*, sporadicky se vyskytla varianta *výfuček*.

Výzkum této položky nebyl ve městech prováděn.

4 **fukanec** jen nář. — K *foukat*.
klukna jen nář. — Nejasné (srov. III-231 kvočna).
koko jen nář.; Kt ‚vejce (v dětské mluvě)‘, ALJ Chodsko, Prachaticko — Přenesením onomatopoického výrazu napodobujícího hlasy slepice.
pouch Jg též *púch*, SSJČ zast. ob. — Mch dává do souvislosti **pouh* ‚tupý konec vejce‘ (je v něm vzduchová bublina, je tedy prázdný) a něm. *Bauch* ‚břicho‘. Holub-Kopečný předpokládá souvislost buď s onomatopoickým *-puch-* (*napuchnout*), nebo se stč. *púchlý* ‚prázdný‘.
pouchle Kt, SSJČ zast. ob. — Slovotvorná obměna výrazu *poucho*, viz tam.
poucho n. jen nář.; ALJ jč. — Rodová obměna výrazu *pouch*, viz tam. Stř. rod vlivem výrazu *vejce*.
pouko jen nář.; ALJ Chodsko (SSJČ *pouk* zast. a nář. ‚širší, tupý konec vejce‘) — Nejasné, Mch pokládá *-k-* za sekundární, vychází z *pouh*, viz pouch.
výdumek Jg též *vejdumek*, *výdumka*, Kt též *výdymek*, SSJČ též *vejdumek* nář., Bš záp. Morava — K *dmouti*. Nelze však ani vyloučit, že jde o hláskovou variantu k *výdunek* (viz oddíl 2).
výdunek Jg, SSJČ *výdunek* říd., *vejdunek* nář. — K stč. *dunúti* ‚váti‘. Nelze ani vyloučit, že jde o hláskovou variantu k *výdumek* (viz oddíl 2).
výduněk jen nář.; Kt, SSJČ *vejduněk* nář. — Viz výdunek, podoba na *-něk* patrně analogií podle jiných slov.
výdutek v sled. významu jen nář. (SSJČ říd. a poněk. zast. ‚rozšířená část něčeho‘) — Viz výdunek, přikloněním k slovu *dutý* (*výdunek* je slovo etymologicky neprůhledné).
výfuček jen nář.; Kt ‚prázdné vejce‘ sloven. — K *vyfouknout*.
výfuk v sled. významu jen nář.; Kt též *vyfouk*, SSJČ nář. — Od *vyfouknout*.
výfutek jen nář. — Patrně kontaminací výrazů *výfuk* a *výdutek*, viz tam.
výlumek jen nář. — Kontaminací výrazů *výdumek* a *výlupek*, viz tam.
výlupek v sled. významu jen nář. — Viz výdutek, adideací k *slupka*.

5 vejdumek Ju 1–4 — pouch Ju 3, Ru 2, 3 — vifóklí v. Ju 6 — prázdní v. Ju 5, Ru 4

6 —

Fi

235 (kuřátko) se klobe (938) — *mapa s. 513*

1 M klube se — glube se (gluve se 711) — klupe se — kluve se (též 308) — klobe se — globe se (glove se 674, 712, 743, 744, 753) — klove se — klofe se
klubá se — glubá se 628, 629 — globá se — klová se — klofá se
klive se (klibe se 423)
klivá se (klevá se 308, 319, klibá se 422)
naklíhává se (naklívává se 310, 445, naklívá se 433, 444, naklíhá se 433)
kluje se (gluje se 639, 706, 751) — kloje se (gloje se 638, 657)
glve se (též 714, gĺve sa 725, glbe sa 743, klve sa 726, 741)
S vále sa 755, ťuká se 235
N líhne se; ďube se 727

2 Mapa zachycuje nář. ekvivalenty spojení (*kuřátko*) *se klobe* ‚dostává se z vejce, líhne se‘. Shromážděný materiál je diferencován lexikálně, morfologicky (např. *klobe se* × *klová se*), ale především hláskoslovně (např. *klobe se* × *globe se* × *klofe se* × *klube se* × *kluve se* × *klupe se* × *glube se*).

Etymologicky základní je slovo *klube se* ‚dostává se ze skořápky‘ (ukazují na to i teritoriálně převládající podoby); to se křížilo s hláskově i sémanticky blízkým *klove* (kuře skořápku proklovává) a *klije* ‚vyráží klíčky‘. Celkový obraz zkomplikoval ještě vývoj slovesa *kl'ujo*, *klьvati*: zobecněním indikativního *-u-* vzniklo *kluve*; podoby *klve, glve* jsou nejspíš archaismy z infinitivu **klьvati*. Novočeský infinitiv *klovati* je analogií podle *snovati*.

Výrazy *kluje se, klive se* a *glve se* z hlediska synchronního (a s ohledem na technické možnosti jejich zobrazení na mapě) hodnotíme jako samostatné lexémy. Rovněž označení *naklíhává se*, dnes již vzdálené výchozímu *klive se*, považujeme za samostatný lexém.

Podoby *klove se* a *klube se* naopak považujeme za hláskové varianty jednoho lexému, protože dnes již nelze východiska jednotlivých podob dobře oddělit.

Patrně dvojí původ má forma *klobe se*; v Čechách jde asi o zkřížení výrazů *klube se* a *klová se*, kdežto v centrální části stř. nář. je tato podoba s největší pravděpodobností hláskovou variantou formy *klube se* (po provedení pravidelné změny *u* > *o*). Mapujeme proto všechny hláskové varianty; tedy i ty, které lze považovat za výsledek pravidelných hláskových obměn, jak je zachycuje mapa PRO D2abc, protože se nerealizují v obvyklém rozsahu.

Registrujeme rovněž morfologickou diferenci *klobe se* × *klobá se*. Upozorňujeme, že morfologické varianty 1. slovesné třídy (typ *klube se*) tu mají neobvykle velký rozsah; byly zachyceny takřka na celém území národního jazyka.

Výraz *naklíhává se* je vlastně odvozen od slovesa *klívá se*, které se patrně přiklonilo k nář. *klíhat* ‚klíčit (o bramborách)‘ na základě určité podobnosti (vejce, z něhož se začíná klovat kuře, se v první fázi podobá klíčící bramborové hlíze).

Šrafováním zdůrazňujeme neobvykle rozsáhlé území rozšíření podob s *g* (*glube se, globe se, glve se*), které jsou příznačné zejména pro vm. nář. v důsledku neprovedené změny *g* > *h* ve skupině *zg*. (To je podle Běliče patrně příčinou, že se ve vých. oblastech hojněji než dále na západ objevuje *g* také v různých slovech onomatopoických a expresivních.)

Konfrontace našeho materiálu s materiálem KLA v podstatě potvrdila mapovaný stav.

3 Největší část zkoumaného území pokrývá výraz *klube se*. Je běžný v svč. okrajovém pásu a v pruhu táhnoucím se od Rakovníka a Plzně až na Benešovsko a Ledečsko s přesahem na Moravu, a to až na Tišnovsko a také na Zábřežsko. Dále je tato podoba běžná zejména na záp. Moravě mezi Brnem a Třebíčí, v oblasti nář. dolských a rovněž na Lipnicku a ve Slezsku; tam hlavně na Příborsku a již. od Opavy. Varianta *klobe se* je charakteristická pro velký areál ve stř. Čechách s výběžkem až na Novopacko a Královéhradecko a pro Táborsko, na území střm. nář. byla zapsána mezi Znojmem, Třebíčí a Tišnovem a v centrální části těchto dialektů (s výjimkou oblasti mezi Boskovicemi a Prostějovem). Mezi Boskovicemi, Mikulovem a Kroměříží převažuje podoba *globe se* (objevuje se i na Zlínsku); varianta *glube se* byla zachycena mezi Kyjovem a Lipníkem. Opavsko a Hlučínsko vyděluje forma *kluve se*; k tomuto území se na sv. přimyká mikroareál podoby *klupe se*. Jen řídce, především v jz. Čechách, byly zapsány obměny *klofe se* a *klove se*.

Výraz *kluje se* se vyskytuje na Slovácku, sev. Valašsku a v čes.-pol. nář., jeho hlásková obměna *kloje se* je doložena hlavně z Prostějovska. Ve střed. části vm. nář. se uchovává označení *glve se*.

Na jz. Moravě a přilehlém úseku jv. Čech tvoří souvislou oblast slovo *klive se*, pro již. Čechy a odděleně i pro záp. okraj jzč. nář. je typická forma *klivá se*. Území mezi Klatovy a Prachaticemi je charakteristické slovem *naklíhává se*.

Forma *klobá se* zabírá Českobudějovicko a porůznu se vyskytuje ve stř. Čechách, podoba *klubá se* byla zaznamenána na širším Příbramsku, sporadicky i jinde.

4 **globá se** jen nář. — Inf. *globat se* (viz globe se), zařazením k 5. slovesné třídě.
globe se jen nář. — Z *klobe se* (viz tam) záměnou zadopatrových souhlásek.
glubá se jen nář. — Inf. *glubat se* (viz glube se), zařazením k 5. slovesné třídě.
glube se jen nář. — Z *klube se* (viz tam) záměnou zadopatrových souhlásek.
glve se jen nář. (Bš *glvat'* ‚zobákem sekat‘) — Ze stč. *klvati* (to z psl. **klьvati*), záměnou zadopatrových souhlásek.
klivá se jen nář. — Inf. *klivat se* (viz klive se), zařazením k 5. slovesné třídě.
klive se jen nář. — Patrně kontaminací výrazů *klije se* (z **klieti* ‚klíčit‘) a *klove se*.
klobá se jen nář. — Inf. *klobat se* (viz klobe se), zařazením k 5. slovesné třídě.
klobe se Jg, SSJČ — Patrně kontaminací *klube se* (viz tam) a *klová se*.
klofá se jen nář.; (Jg *klofám* ‚klovám (zobákem)‘) — Inf. *klofat se* (viz klofe se), zařazením k 5. slovesné třídě.
kloje se jen nář. — Viz kluje se, podoba se střm. změnou *u* > *o*.

klofe se jen nář. — Z *klove se* (viz tam) záměnou retných souhlásek.
klová se jen nář. — Inf. *klovat se* (viz klove se), zařazením k 5. slovesné třídě.
klove se stč. *klvati*, SSJČ, SSJ *kluvať sa*, hluž. *kluwać so* — Z psl. **klьvati*. Podoba *klovat* (s *-o-*) analogií podle *snovati*, zařazením k 1. slovesné třídě,
klube se Jg, SSJČ ob. — Z psl. **kъlbati*.
kluje se jen nář.; Jg *klouti se, klije se, klinu se*, SSJ *kluť sa*, pol. *kluć się* — Z psl. **klujo, klьvati*.
klupe se jen nář. — Z *klube se* (viz tam), *-p-* podle *klepat* (při klubání je slyšitelný zvuk).
kluve se jen nář. — Z *klube se* (viz tam), *-v-* podle *klovat*.
naklíhává se jen nář. (Kt *naklíhnuté vejce* ‚vejce kuřátkem už proklovnuté‘) — Asi z *klivá se* (viz tam) příklonem k nář. *klíhat* ‚klíčit (o bramborách)‘, to z *klíh* (stč. *klí*) ‚bramborový klíček‘.
ťuká se jen nář. — Z *ťukat* ‚klepat‘ pomocí formantu *se*.
vále se jen nář. — Přenesením (kuřátko se „válí“ z vajíčka).

5 klube se Ju 2, 4 — klobe se Po 1, Ru 4 — globe se Ru 3 — klobá se Ju 3, Ru 1, 2 — naklobává se Ju 5 — kluje se Ju 6 — kluje sa Ju 7, Ru 5 — líhne se Ju 5, 6, Ru 2–4

6 SSA 2.107

Fi

236 zkažené vejce (939) — *mapa s. 517*

1 M pukavec
zápr̲t
zápr̲tek (zaprtek 721, sprtaní v. 612, zoprtek 822, zopyrstek 818) — zápr̲dek
smradlavé̲ v. (smerlaví v. 105, zasmrádlé̲ v. 445, 817, zasmradlí v. 461, smrodlave v. 84)
smradatí v.
zasmraďené̲ v. (zasmradzene v. 817, zaśmerdźene v. 833, 834, zaśmrdźane v. 832, zaśmerdźane v. 84, zaśmyrdžane v. 836, zasmardzone v. 832, zaśmyrdžone v. 835, zasmradzyne v. 825, 827, 828)
S chmúťek 737, prcek 825
N špatní v. 51, starí v. 137, jaloví v., šklunkaví v. 106, žluklí v. 117, zasezení v. 328, zastuzelí v. 402, nasedlí v. 455, zepsute v. 834, zkažené v., smradoch 112, smradlák 644, skřéček 739, záskřeček 705.

2 Mapa zachycuje nář. názvy pro záprtek, tj. zkažené vejce. Vedle jednoslovných označení obsahuje shromážděný materiál i dvojslovná spojení typu *smadlaté v.* U těchto souslovných pojmenování (přívlastek + *vejce*) sledujeme pouze rozdíly v přívlastkové části. Nářeční diferenciace u výrazu *vejce* viz III-232 vejce. Vedle diferencí lexikálních a v typu pojmenování (jednoslovné × dvojslovné) přinesl materiál i rozdíly slovotvorné (např. *smradlavé v.* × *smradaté v.* × *zasmraděné v.*, *záprt* × *záprtek*) a diferenci hláskoslovnou (*záprtek* × *záprdek*).

Nemapovány zůstaly názvy neterminologické povahy (např. *staré v.*, *žluklé v.*, *zkažené v.*, *zepsuté v.*, *špatné v.*), popř. označení pro vejce nehodící se k násadě nebo jinak znehodnocené (např. *jalové v.*, *zastuzelé v.*, *nasedlé v.*, *skřéček*). Rovněž nebyly mapovány silně expresivní formace (např. *smraďoch*).

Výraz *záprtek* (*záprdek*) mívá oblastně též jiný význam; místy (v podorlické oblasti) označuje malé vejce bez žloutku, které slepice občas snesou, nebo je tak nazýváno malé, slabé nebo zakrslé kuře (na Frýdecku).

3 Hlavní protiklad vytváří diference mezi výrazy jednoslovnými a pojmenováními dvojslovnými; ta mají charakter okrajových regionalismů.

Většinu zkoumaného území pokrývají výrazy shodné se spis. jazykem: slovo *pukavec* je běžné v sev. Čechách a v širším okolí Prahy, název *záprtek* se vyskytuje v již. Čechách (bez nejjižnějšího okraje) a na přilehlém Benešovsku, na celé Moravě a v záp. části Slezska, jeho hlásková varianta *záprdek* je typická pro vých. polovinu svč. a střč. nář. a též pro Boskovicko a Valašsko. Výraz *záprt* tvoří dva mikroareály, a to na Uherskohradišťsku a na Hlučínsku.

Mezi dvojslovnými pojmenováními je nejrozšířenější sousloví *smradlavé v.*; běžné je na sev. okraji svč. nářečí, odděleně též v jč. příhraničním pásu včetně Doudlebska a dále na Rakovnicku, Manětínsku, sev. Plzeňsku a Příbramsku s výběžky až na Strakonicko. Na tento areál navazuje v záp. Čechách rozsáhlá oblast výskytu slovotvorné varianty *smradaté v.* Podoba *zasmraděné v.* je typická pro jv. část slez. a pro sv. úsek vm. nář.; zejména v pásu při Ostravici je často dubletní s formou *smradlavé v.*

Situace ve městech se v podstatě shoduje s venkovským okolím; do mluvy měst jako výraz mladší vrstvy proniká označení *smradlavé v.* (zvláště v Čechách).

4 **chmúťek** jen nář. — Podle Mch adaptací srbocharvátského výrazu *hmúćak* ‚zkažené vejce‘, to od slovesa *mútiti* ‚kalit‘ s přídatným pejorativním *ch*.
prcek v sled. významu jen nář. — Deformací, adideací k *zá-prtek*.
pukavec Jg, SSJČ poněk. zast. — Od *pukavý*.
smradaté v. jen nář. — Sousloví, adj. část od subst. *smrad*.

záprtek
záprdek
záprt
pukavec
smradlavé v.
PUKAVEC
SMRADLAVÉ V.
SMRADLAVÉ V.
SMRADATÉ V.
SMRADLAVÉ V.
záprdek
ZÁPRTEK
ZASMRDĚNÉ V.
záprdek
0
50km

smradlavé v. Jg, SSJČ ob. — Sousloví, adj. část od subst. *smrad*.
záprdek Jg, SSJČ říd., SSJ *záprdok* — Viz záprtek, podoba s *-d-* adideací k výrazu *prd*(*el*) (Jg „že za prdelí zůstává kvočně“).
záprt jen nář.; ALJ vm. — Desufixací od *záprtek*, viz tam.
záprtek Jg, SSJČ, SSJ *záprtok* nář., hluž. *zaportk* — Psl. **zaръtъkъ*; podle Mch souvisí s ide. kořenem **per-* s významem ‚plodit, rodit‘.
zasmraděné v. jen nář. — Sousloví, adj. část od slovesa *zasmradit*.

5 pukavec Ju 5, Ru 2 — záprtek Ju 4, 6, Ru 5 — záprdek Ju 1–4, 7, Ru 1, 4 — skažení v. Po 1 — smradlaví v. Ru 3

6 MAGP 172, AJŚ 534, PLPJ 57, AJK 244, SSA 2.102

Fi

237 kurník (942) — *mapa s. 519*

1 M kurňík — kúrňík
koplín (kopln 614)
slepičňík
slepičák
slepičárna 106
slepičárňe 646–648 (-ňa 648)
řád (slepičí řád 117, 161)
řádňik 114

N posada 332, 445, 645, chlívec 324, 332, slepičí chlívec 309, chlívek 453, 638, húrka 731

2 Mapa zachycuje teritoriální rozšíření nář. názvů pro kurník, tj. chlívek pro slepice. Vedle rozdílů lexikálních byly zaznamenány též rozdíly slovotvorné (např. *slepičák* × *slepičník* × *slepičárna*) a hláskoslovné (*kurník* × *kúrník*). Okrajově se do mapového zobrazení promítly též rozdíly v morfologické charakteristice feminin (*slepičárna* × *slepičárně*; k tomuto rozdílu viz např. I-212 dřevník, II-172 kovárna).

Obecná pojmenování *chlívek* a *chlívec*, specifikovaná někdy atributem *slepičí*, nebyla pro svou neterminologickou povahu mapována. Označují zpravidla menší chlév (pro vepře, kozy, králíky, husy apod.). Nemapováno zůstalo rovněž označení *posada*, ačkoli je ve spojení *posada slepičí* uvádí v našem významu Jungmann. Pojmenovává zpravidla dřevěnou klec nebo malou ohradu pro menší hospodářská zvířata, většinou drůbež. V jižních Čechách, odkud jsou i naše doklady, se podle KLA užívá tohoto výrazu často také ve významu ‚hřad‘; srov. III-239.

V místech, kde existují dubletní pojmenování *řád* a *kurník*, je výraz *kurník*, shodný se spisovným jazykem, hodnocen jako nový.

3 Téměř celoúzemní pojmenování *kurník* s hláskoslovnou variantou *kúrník* (při sev. a vých. okrajích Čech a severně od Brna) doplňují regionalismy *koplín* (na jižní Moravě), *řád* (na Náchodsku, Kladsku a širokém Litomyšlsku) a výraz *slepičník* (na Domažlicku a Klatovsku, odděleně na Telečsku a sporadicky i jinde v Čechách) se slovotvornými variantami *slepičák* (porůznu v sev. okraj. úseku Čech) a *slepičárně* (na Zábřežsku).

Ve všech městech se užívá výrazu *kurník*.

4 **koplín** jen nář.; Jg mor. a slc., SSJČ nář., Bš též *kuplník*, obě záp. Morava — Přejetím a adaptací střhn. *kobel* ‚kotec‘.
kurník stč., Jg, Kt též *kuřinec*, SSJČ, SSJ nář., též *kurín* a *kurínec* ‚menší kurník‘, pol. *kurnik*, hluž. *kurjenc* — K psl. **kurъ*. stč. *kur* ‚kohout‘ a *kura*, *kúra* ‚slepice‘.
kúrník jen nář.; Kt „špatně kurník“ — Viz kurník.
řád v sled. významu jen nář.; Kt též *hradí*, *hřadí* — Přenesením části na celek (SSJČ *hřada*, *hřad*, nář. *řád*, *řad* ‚bidlo, kde nocuje drůbež‘; stč. *hřada* pův. ‚trám‘).
řádník jen nář. — Derivací od *řád* (viz tam), vlivem slova *kurník*.
slepičák v sled. významu jen nář.; Bš Žďár — Od *slepice*.
slepičárna Kt též *slepicárna*, SSJČ ob. — Od *slepice*.
slepičárně jen nář. — Forma s morfologickou nář. variantou sufixu *-árna*; viz slepičárna.
slepičník SSJČ říd. — Od *slepice*.

5 kurňík Ju 5–7, Ru 1, 2, 4 — kurňik Ju 1–4, Ru 3 — slepičňík Ru 2 — řád Po 1 — řad Ju 4

6 ASJ III 99, SSA 2.70, OLA 935, ALE 288

Ši

238 drůbežárna (944) — *mapa s. 521*

1 M drúbežárna — drúbeřárna (drubeřárna 411) — drubežárna (drubežarna 515, 701, 817, 92, 93, 95)
drúbežárňe — drubežárňe (též 804, 812, 821, 822, 827, 72)

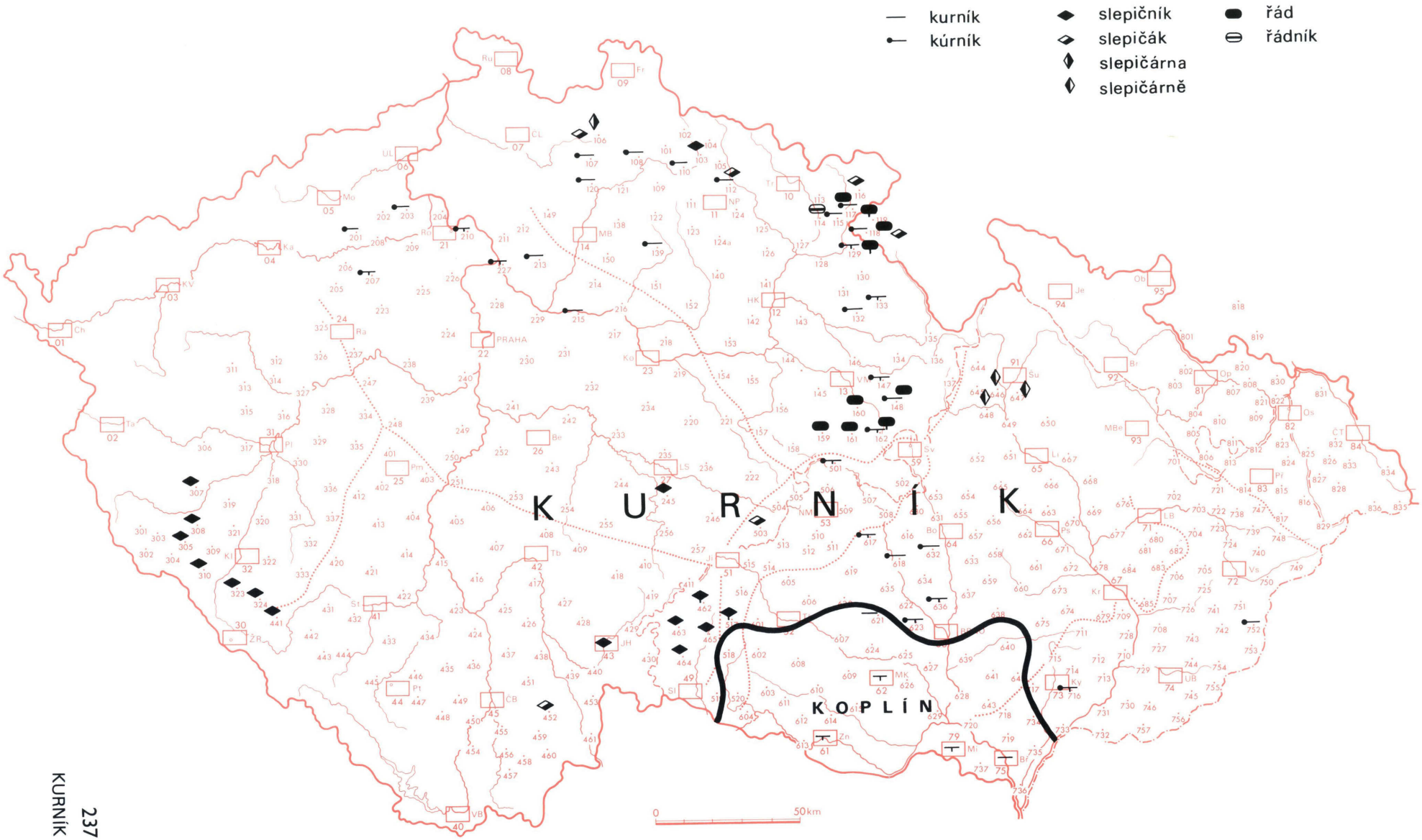
kurník
kúrník
slepičník
slepičák
slepičárna
slepičárně
řád
řádník
KURNÍK
KOPLÍN
0
50 km

drúbežárka 754 (drúbežarka 754)
slepičárna (slepičarna 701, 95, slepečárna 605)
slepičárně
slípčárňa 683–685 (slipečárna 670)
slepičárňik 637, 638
slepičňík 301, 310, 331
slepičák
kuřín (též 680)
kurňík (kúrňik 642)
kurarňa 831 (kurčarňa 831, kurenčárna 757)

N farma 819

2 Mapa zachycuje nář. rozdíly v pojmenování drůbežárny, tj. zařízení pro velkochov drůbeže. To se u nás běžně objevuje až počátkem padesátých let v souvislosti s družstevním hromadným chovem slepic. Slovo *drůbežárna* ‚závod pro chov drůbeže' poprvé uvádí už Příruční slovník jazyka českého, ten zaznamenává rovněž hovorové výrazy *slepičárna* a *slepičník*, oba však jen ve významu ‚kurník', a charakterizuje je jako lidové.

Náš materiál vykazuje vedle rozdílů lexikálních i diference morfologické (např. *drůbežárna* × *drůbežárně*), slovotvorné (např. *slepičárna* × *slepičárník* × *slepičník* × *slepičák*, *kurárna* × *kurník* × *kuřín*) i hláskoslovné (*drůbežárna* × *drubežárna* × *drůbeřárna*). Kvantitativní rozdíl *drůbežárna* × *drubežárna* evidujeme, protože rozsah krácení výrazně přesahuje stav zachycený na mapě PRO A1ab. Shromážděný materiál je pozoruhodný tím, že dokládá adaptabilitu nově přejímaného slova *drůbežárna* v různých dialektech (např. *drubežárna*, *drůbežárně*) a zároveň ukazuje schopnost nářečí pojmenovávat novou skutečnost za využití náležitých prostředků (lexikálních i slovotvorných), jimiž jednotlivé nář. systémy disponují, např. výrazy *slepičárna*, *slepičárně* (od *slepice*), *slípčárně* (od nář. *slípka*), *kurárně*, *kuřín* (od nář. *kura*). Proto také důsledně lišíme podoby se starším sufixem *-ně* (*-ňa*).

Výraz *kurník*, který běžně označuje chlívek pro drůbež, může mít místy také sledovaný význam.

3 Jako hlavní lexikální protiklad se jeví rozdíl mezi výrazy *drůbežárna* a *slepičárna*, vyskytujícími se téměř na celém území národního jazyka, a regionalismem *kuřín*, typickým pro nář. slezská.

Podoba *drůbežárna* je rozšířena téměř všude v Čechách s výjimkou širšího polabského pásu (včetně výběžků na Žatecko, Mladoboleslavsko a Ledečsko); tam se vyskytuje varianta *drubežárna*, typická dále pro záp. Moravu a širší Náchodsko. Obměna *drubeřárna* byla zaznamenána jen místy v Čechách, soustředěněji na Klatovsku a Plzeňsku (na rozdíl od slova *drůbeř* – srov. III-223 drůbež). Střm. nář. s výjimkou jejich jz. části a Zábřežska charakterizuje tvar *drubežárně*, vm. nář. s přilehlým Kroměřížskem a Holešovskem pak podoba *drůbežárně*.

Pojmenování *slepičárna* se objevuje většinou jako dubletní výraz téměř po celém území Česka, nejhojnější výskyt zaznamenává zejména v oblasti jzč. nář. a ve stř. a již. části Moravy. Tam, kde je běžný morfologický typ *-árně*, je běžná podoba *slepičárně*. Slovotvorné varianty tohoto lexému tvoří jen mikroareály, a to *slípčárně* (na Holešovsku), *slepičárník* (na Vyškovsku), *slepičník* (sporadicky v záp. Čechách) a *slepičák* (záp. od Nového Města na Moravě).

4 Zaznamenané výrazy se tvoří většinou příponami typickými pro místní jména: *-árna* (*-árně*), *-ník*, *-ín*; vyjadřují zpravidla (uzavřený) prostor, kde něco žije, kde se něco pěstuje.

drůbeřárna jen nář. — Od nář. *drůbeř*.
drůbežárka jen nář. — Od *drůbež* (sufixem *-árka*, charakteristickým pro tvoření místních jmen ve vm. nář.).
drubežárna jen nář. — Viz drůbežárna, podoba se zkrácenou kořennou samohláskou.
drůbežárna SSJČ (Jg *drůbežník* ‚kurník') — Viz drůbežárně, přechodem k tvrdému skloňovacímu typu.
drůbežárně jen nář. — Viz drůbežárně a drubežárna.
drůbežárně jen nář. — Od *drůbež*, uchováním staršího deklinačního typu.
kurárně jen nář. — Od nář. *kura* ‚slepice', uchováním staršího deklinačního typu.
kurník v sled. významu jen nář. (Jg ‚posada', SSJČ ‚chlívek pro drůbež') — Přenesením.
kuřín jen nář. — Od *kura*.
slepičák v sled. významu jen nář. — Univerbizací spojení *chlívek* (*kurník*) *pro slepice*, popř. *slepičí chlívek*.
slepičárna v sled. významu jen nář. (SSJČ ob. ‚kurník') — Viz slepičárně, přechodem k tvrdému skloňovacímu typu.
slepičárně jen nář. — Od *slepice*, uchováním staršího deklinačního typu.
slepičárník jen nář. — Kontaminací výrazů *slepičárna* a *slepičník*.
slepičník jen nář. — Od *slepice*.
slípčárně jen nář. — Od nář. slípka ‚slepice', uchováním staršího deklinačního typu.

5 —

6 —

Fi

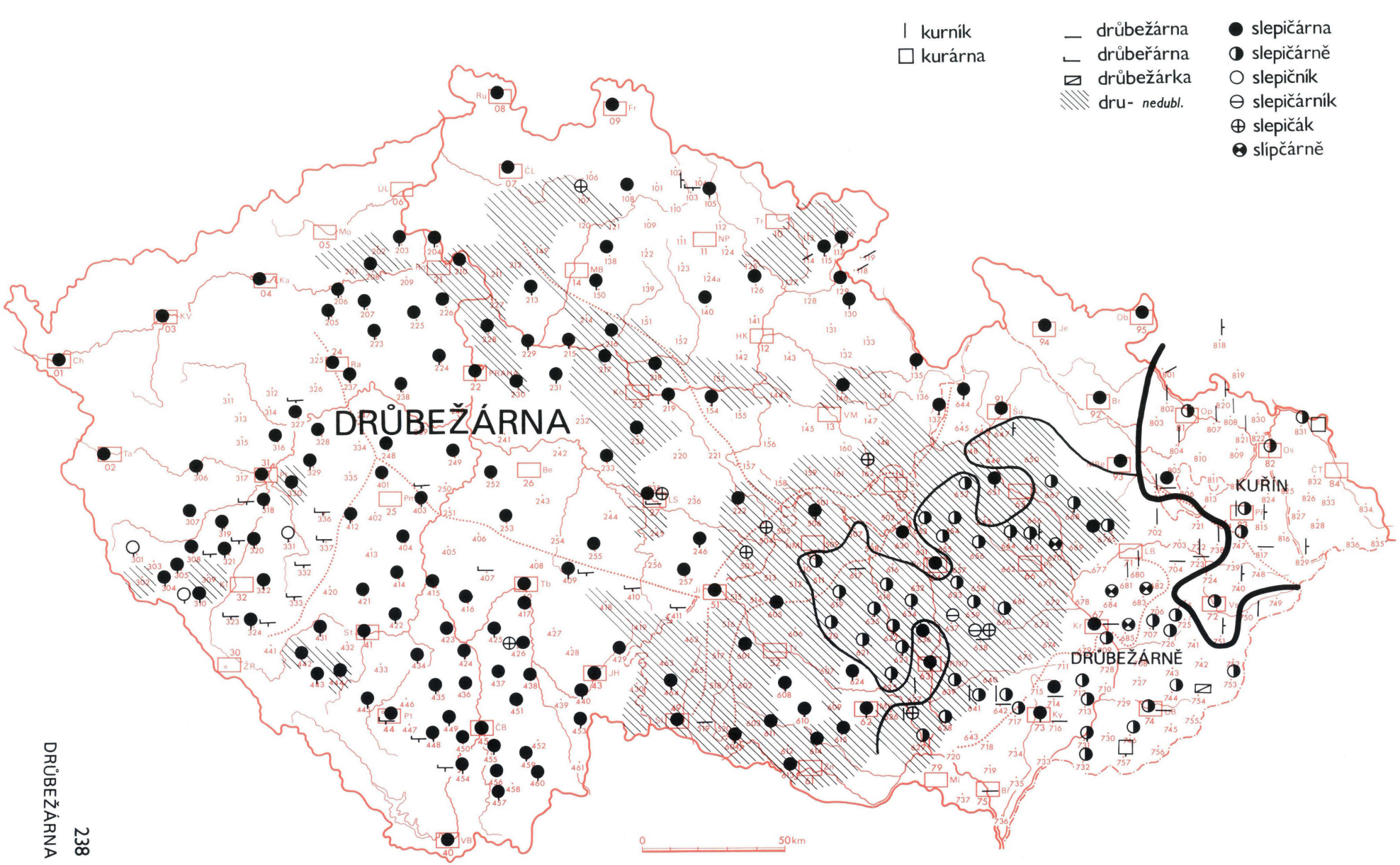
kurník
kurárna
drůbežárna
drůbeřárna
drůbežárka
dru- nedubl.
slepičárna
slepičárně
slepičník
slepičárník
slepičák
slípčárně
DRŮBEŽÁRNA
KUŘÍN
DRŮBEŽÁRNĚ
0
50km

239 hřad (943) — *mapa s. 523*

1 M hřad (chřad 458) — řad — hřád 305, 455 — řád (též 206, 207, 223, 455)
hřada (zhřada 738) — řada — gřynda
hřadlo (hřádlo 459, řadlo 303) — hředlo 240, 326
hřadla 628 — hředle f. 238
žerdž 809, žerdz’ 818, 823
žertka (též 814, žrtka 807)
bidlo (bidło 647) — bídlo 304, 308, 310
bidílko (be- 455, 620, 623) — vidílko (vidi-160) — bidéłko 728, 749, 811 (-elko 701, 728) — vidéłko 747, 753 (-ełko 728)
bidełco 754
bidílec 313
ráhno (též 257) — rahno
rahínko
hambálek 713, 733, 734
posada (též 120)

N hulka 518, přička 614, sedadlo 452, štangla 818, tička 306, 454, 460, žebříček 230, 248, 450, žebřík 669, 670

2 Zjišťovalo se zeměpisné rozšíření nář. ekvivalentů názvu hřadu, tj. bidla, na němž nocuje drůbež.

Vedle rozdílů lexikálních dokládá nář. materiál rozdíly slovotvorné (např. *bidlo* × *bidýlko* × *bidelco* × *bidýlec*; *hřad* × *hřadlo*; *žerď* × *žerdka*), rodové (*hřad* m. × *hřada* f.), morfologické (*hřadla* × *hřadle*) a zejména hláskoslovné (např. *hřad* × *řad* × *řád*; *řada* × *gřynda*; *hřadlo* × *hředlo*; *bidýlko* × *vidýlko* × *bidélko*; *ráhno* × *rahno*). Hlásková varianta *vidýlko* byla v svč. nář. zaznamenána (na rozdíl od PRO A1d) téměř ve všech případech výskytu s nezkráceným vokálem.

Nemalé množství zjištěných nář. ekvivalentů jsou formální deminutiva.

V některých případech upozorňují explorátoři na věcné rozdíly mezi bidýlkem (bidlem) a hřadem: bidýlko je část (tyčka) hřadu (např. b. 114, 122, 128, 221, 223, 224, 229, 234, 412, 749) a hřad je podle nich pak celá konstrukce skládající se z několika bidýlek. V jiných případech je výslovně uvedeno, že bidlo = hřad (např. 431). Zpravidla jsou však označení *bidýlko* i *hřad* uvedena vedle sebe bez jakéhokoli významového rozlišení. KLA, s níž byl náš materiál konfrontován, tyto významové diference nepotvrzuje, proto na mapě uvádíme zjištěné nář. výrazy v dubletách (tripletách) bez významové specifikace.

V několika případech byly nář. ekvivalenty zapsány v plurálu, zpravidla ve spojení „slepice jsou/sedí na“: *hřadech*, *bidlach* (441), *hřadech*, *hřadlech* (303), *řadech*, *bidýlkách* (326) apod. Vzhledem k tomu, že v KLA byly plurálové formy zjištěny zcela výjimečně, nevěnujeme jim na mapě pozornost a registrujeme je jako příslušné formy singulárové; označují zřejmě více bidel v jednom celku.

ALJ dokládá výrazy *hřad* a *hřada* také jako součást frazeologických spojení s obecným významem ‚jít spát, být ospalý‘ apod., např. *jít na hřadu*, *má oči na hřádě* aj.

Některé ojediněle zapsané výrazy nepovažujeme za termíny (např. *hůlka*, *příčka*, *tyčka*), proto nebyly mapovány. Nemapován zůstal i výraz *žebřík*, *žebříček*, který označuje celou konstrukci z latěk.

3 Základní lexikální dichotomii *bidlo* (*bidýlko*) a *hřad* (*hřada*) a další odvozeniny doplňují regionalismy *žerdka*, *žerď* (opavská skupina slez. nář.), *ráhno*, *rahno* (oblast jižně od Brna), *rahýnko* (jz. Morava), *posada* (pošumavské okrajové úseky a Doudlebsko) a *hambálek* (Kyjovsko).

Pojmenování *bidlo* se vyskytuje na větší části jzč. nář. s přesahem do přilehlých oblastí nář. střč., v nář. čes.-mor., dále ve značné části nář. střm., v již. polovině nář. vm. a porůznu i jinde. Na Domažlicku byla zachycena hlásková varianta *bídlo*. Slovotvorná forma *bidýlko* byla zapsána na Domažlicku, v střč. nář. s přesahy do nář. jzč., dále nesouvisle v nář. svč., čes.-mor. a střm. V oblasti výskytu výrazu *bidlo* je varianta *bidýlko* doložena jako nedubletní. Hlásková podoba *vidýlko* tvoří dva mikroareály: jeden v širší oblasti kolem Kolína, druhý na Litomyšlsku. Z vm. nář. jsou rozptýleně doloženy formy *bidélko* a *vidélko*.

Slovo *řád* zabírá rozsáhlý areál zahrnující svč. nář. s přilehlou sv. částí nář. střč. Hlásková varianta *řad* je doložena zejm. v sz. Čechách, v okolí Tábora a mezi Novým Městem na Moravě a Boskovicemi, podoba *hřad*, shodná se spisovným jazykem, se vyskytuje roztroušeně v Čechách a na Moravě.

Forma *hřada*, též shodná se spisovným jazykem, je charakteristická pro nář. vm. (mimo již. úsek), hlásková podoba *řada* pro již. úsek slez. nář., podoba *gřynda* pro přechodná nář. čes.-pol. Slovotvorná varianta *hřadlo*, *hředlo* je porůznu v jzč. nář. a mezi Rakovníkem a Prahou.

Ve městech nebyla položka zkoumána.

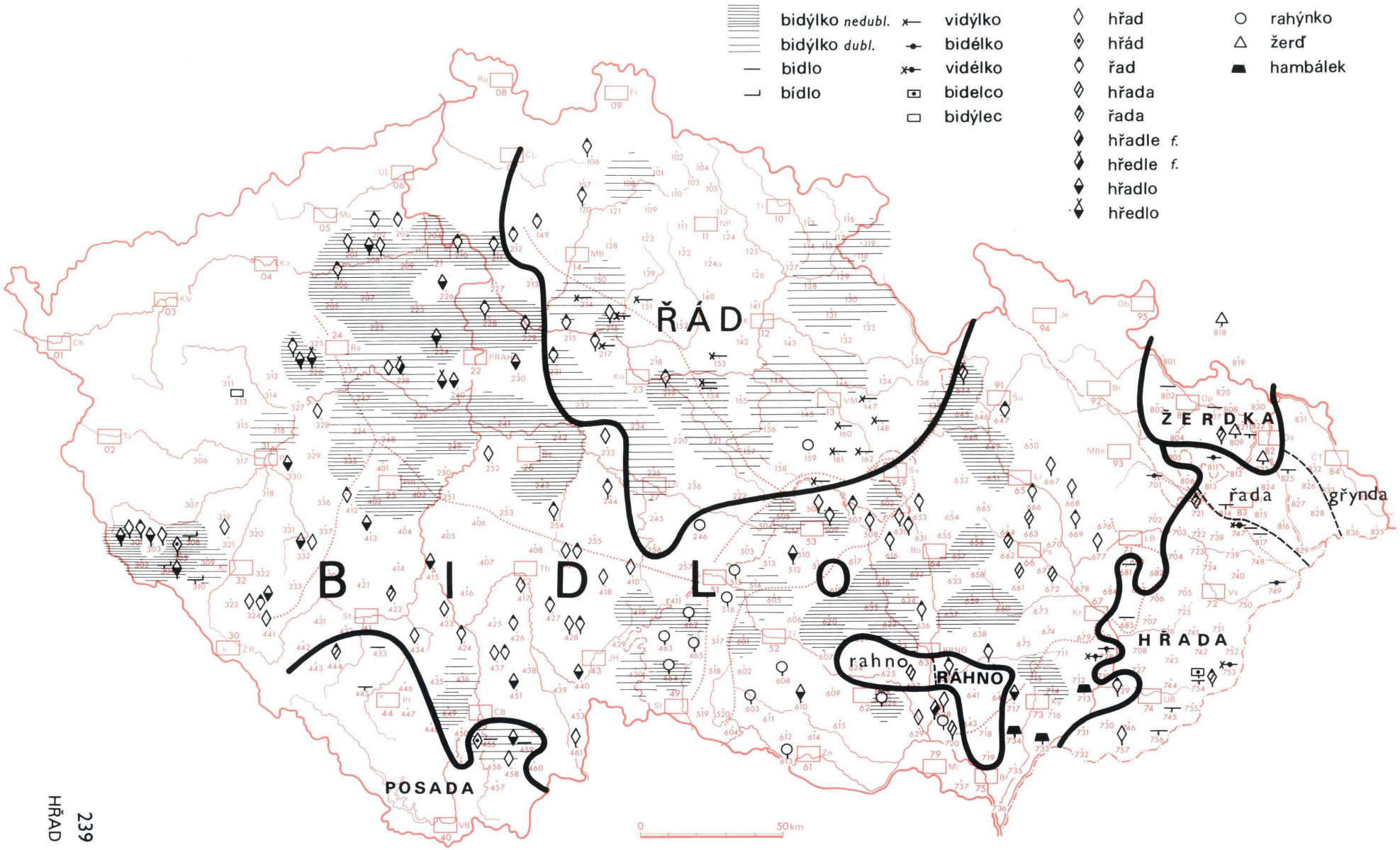
bidýlko nedubl.
bidýlko dubl.
bidlo
bídlo
vidýlko
bidélko
vidélko
bidelco
bidýlec
hřad
hřád
řad
hřada
řada
hřadle f.
hředle f.
hřadlo
hředlo
rahýnko
žerď
hambálek
ŘÁD
B I D L O
ŽERDKA
řada
gřynda
HŘADA
rahno
RÁHNO
POSADA
0
50km

4 **bidelco** jen nář.; SSJ *bidielce* dem. — Formál. dem. od *bidlo* (viz tam); z *bidelce* příklonem k typu město.
bidélko v sled. významu jen nář.; Jg, SSJ *bidielko* dem. — Formál. dem. od *bidlo* (viz tam).
bidlo v sled. významu jen nář.; stč. ‚tyč, tyčka, hřada‘, Jg *slepičí bidlo*, SSJ (SSJČ ‚delší tyč‘) — Specifikací z *bidlo* ‚žerď‘. Podle Mch pův. **bidlъ* asi splynulo s domácím názvem tkalcovským *bidlo* (to od *bít*).
bídlo jen nář. — Patrně jzč. dloužením kořenné samohlásky z *bidlo* (viz tam).
bidýlec jen nář. — Derivací od *bidlo* (viz tam); forma *bidýlec* snad pod vlivem plurálové podoby *bidélce* ‚bidýlka‘.
bidýlko v sled. významu jen nář.; Jg dem. — Z *bidélko* (viz tam) úžením *é* > *í*.
gřynda jen nář. — Viz *hřada*; nář. realizace s pův. rozloženou nosovkou a se změnou *e* > *y* před nosovou souhláskou.
hambálek v sled. významu jen nář.; SSJ *hambalok, hambálok* (stč., Jg, u obou *hambalek*, SSJČ též *hambalek*, u všech ‚vodorovný trám spojující krokve střechy‘, SSJČ též ‚bidlo na sušení prádla‘) — Z něm. *Hahnenbalken* (‚kohoutí hřada‘), což je druhý, výše položený spojovací vodorovný trámek; „sedávali na něm skutečně kohouti, dokud drůbež bydlila s člověkem“ (Mch).
hřad Kt, SSJČ — Z psl. **grędъ*.
hřád jen nář.; SSJČ nář. — Viz hřad, *-á-* snad podpořeno jzč. dloužením kmenové samohlásky.
hřada stč. též *hřěda*, Jg též *hřádka, hřad* f., Kt též *hředa*, SSJČ, pol. *grzęda* (Jg *hředa* ‚trám, žerď‘, hluž. *hrjada* ‚trám, kláda‘) — Z psl. **gręda* (stč. pův. ‚trám(ec)‘).
hřadle f. jen nář. — Patrně od *hřadlo* (viz tam) přechodem k rodu ženskému (k typu růže).
hřadlo jen nář. — Od *hřad* nebo *hřada* (viz tam), *-lo* vlivem slova *bidlo*.
hředle f. jen nář. — Viz hřadle; nář. podoba s provedenou přehláskou.
hředlo jen nář. — Viz hřadlo; nář. podoba s provedenou přehláskou.
posada v sled. významu jen nář. — Od *posadit*.
rahno v sled. významu jen nář. — Viz ráhno.
ráhno v sled. významu jen nář. (SSJČ *ráhno, rahno* obl. ‚bidlo, tyč‘) — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Rahe* ‚ráhno‘).
rahýnko v sled. významu jen nář.; Jg též *rahénko*, obě dem. — Viz ráhno; formální dem.
řad jen nář.; Jg, SSJČ nář. — Z *hřad* (viz tam) zánikem *h* ve skupině *hř-*.
řád v sled. významu jen nář.; Jg, SSJČ nář. — Z psl. **gredъ* zánikem *h-* ve skupině *hř-*.
řada v sled. významu jen nář. — Viz hřada.
vidélko jen nář. — Z *bidélko* (viz tam) změnou *b-* > *v-*.
vidýlko jen nář. — Z *vidélko* (viz tam) úžením *é* > *í*.
žerď v sled. významu jen nář.; stč. *žrd, žerd, žerď* (Jg *žerď* ‚tenké dlouhé bidlo, hůlka‘, SSJČ i SSJ ‚delší tyč, zprav. dřevěná‘) — Z psl. **žьrdь*, to souvisí s *hřada*. Specifikací.
žerdka v sled. významu jen nář. — Formál. dem. k *žerď*; viz tam.

5 řad Po 1, Ju 4, Ru 2 — řád Po 1, Ru 4 — hřada Ju 7 — řada Ru 1 — bidlo Ju 1, 6 — bidlo Ju 5 — bidilko Ju 2 — bidílko Ju 2–4, Ru 3

6 —

Ši

240 houser (953) — *mapa s. 525*

1 M houser (gunśor 832, 833, gunšor 835, guńśor 818, gynšor 836, gunśur 834, guńśur 818, 831) — housér
housar (husar 306)
husák (housák 222, 459, 461)
houserák
husman
konzar 306 (ganzar 667)

2 Pojmenování housera, samce husy, je na celém území tvořeno odvozeninami od f. *husa* (*houser*, *housar*, *husák*, *houserák*); méně často to jsou výrazy vzniklé vlivem němčiny (*husman*, *konzar*).
Místy se vyskytly jisté sémantické rozdíly. Slovo *houserák* může mít pejor. zabarvení nebo význam augmentativní, název *husák* někde označoval i obchodníka s husami, popř. pasáčka hus.
K hláskoslovným a slovotvorným shodám s pojmenováním kačera srov. III-247.

3 Na většině území, tj. na celé Moravě, v převážné části Slezska a v širokém pruhu vých. části Čech, bylo jako základní zachyceno pojmenování *houser*, shodné se spis. jazykem. Západně odtud, v oblasti středočeské, se užívá označení *husák*. Tyto dva základní makroareály jsou doplněny menšími kompaktními územními celky. Na Domažlicku vytváří mikroareál výraz *husman*, směrem na východ s ním sousedí oblast, kde se užívá slova *housar* (na Plzeňsku, Klatovsku a záp. Prachaticku); tentýž název (v hláskové obměně *husar*) je doložen i ve Slezsku. V areálu výrazu *houser* ve vých. části Čech se rozptýleně vyskytuje kontaminovaná forma *houserák*. Hlásková podoba *houser* je charakteristická pro širší Brněnsko, oblast mezi Břeclaví a Kyjovem a pro vých. Kroměřížsko.
Sporadicky bylo zachyceno také přejaté subst. *konzar*.
V městské mluvě převládá označení *houser*.

4 **housar** jen nář.; Kt — Slovotvorná varianta subst. *houser*, viz tam.
houser stč. *húser*, Jg *húser*, SSJČ, SSJ *húser* nář., pol. *gęsior, gąsior*, hluž. *husor* — Psl. **gǫs-erъ*.
housér jen nář. — Poměrně častým nářečním dloužením samohl. *-e-* v seskupení *-er*.
houserák jen nář. — Kontaminací *houser* a *husák*.
husák stč., Jg, Kt, SSJČ — Přechýlením od *husa*.

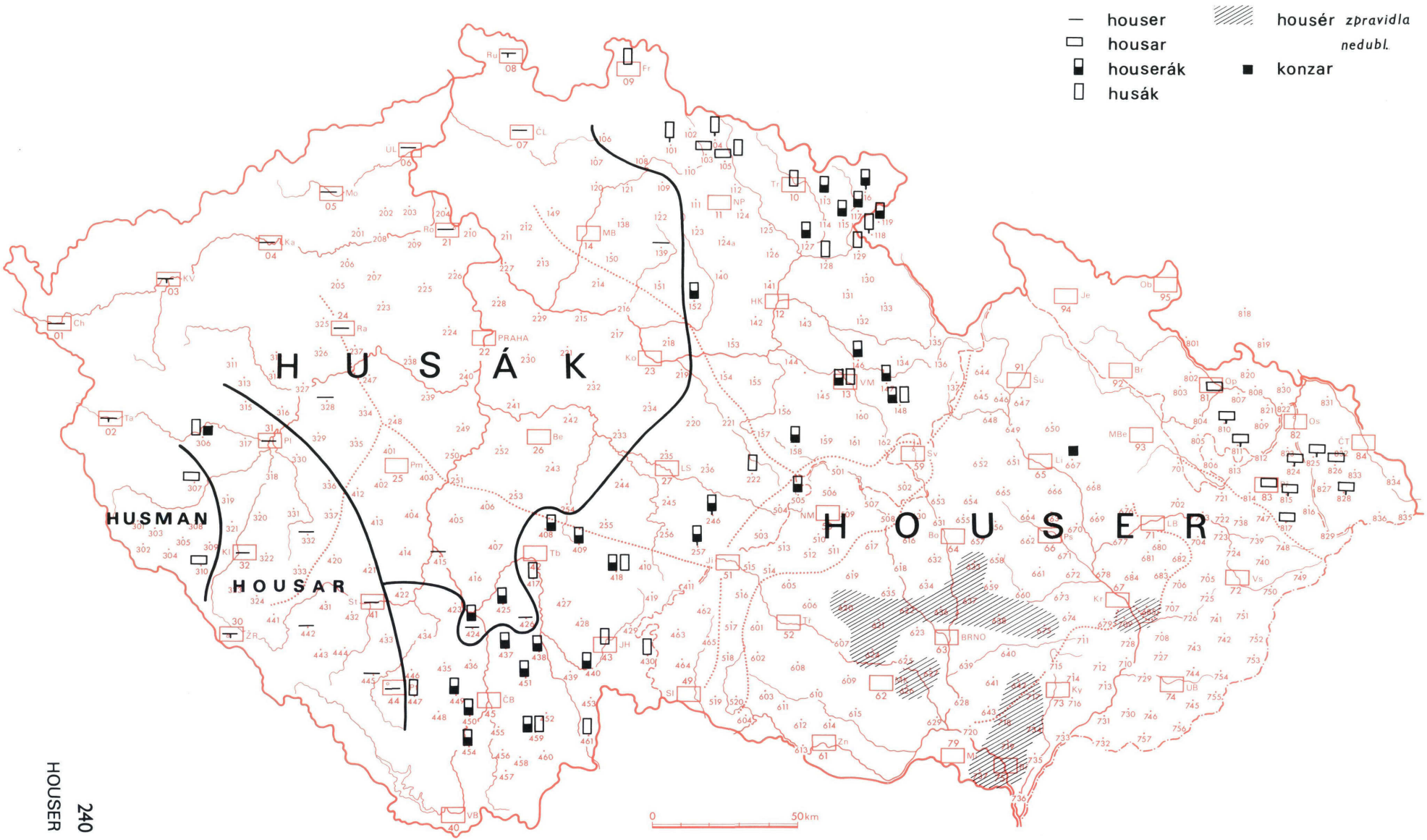
houser
housar
houserák
husák
housér zpravidla nedubl.
konzar
HUSÁK
HUSMAN
HOUSAR
HOUSER
PRAHA
BRNO
0
50km

husman jen nář.; SSJČ nář. — Hybridní složenina z čes. *hus-* a něm. *Mann*.

konzar jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Gonsar*).

5 houser Po 1, Ju 2, Ru 3, 4 — hóser Ju 6 — húser Ju 7, Ru 5 — husák Ju 1, 3–5, Ru 1–3

6 ASJ IV 96, AJŠ 535, PLPJ 282, SSA 2.25, OLA 302, ALE 299

Bá

241 hejno hus (956) — *mapa s. 527*

1 M hejno
houf
stádo
krdel m. — kŕdel (též 736)
láj m. 422, 434
kupa 833–836, 84
banda 823, 832
S guča 733

2 Mapa zachycuje zeměpisné rozšíření nář. výrazu pro hejno, tj. větší shluk jedinců, zvl. hus. Genitiv plurálu *hus* však mapován nebyl, protože mu je věnována samostatná mapa v části věnované morfologii, viz IV-145 mezí gen. pl. f.

Nářeční materiál se diferencuje především lexikálně. Z hláskoslovných rozdílů registrujeme na mapě pouze rozdíl *krdel* × *kŕdel*. Z výrazů zachycených naším výzkumem slouží ve spisovném jazyce k označení sledovaného shluku výrazy *hejno*, *houf* a jako řidší též výraz *stádo*. Do mapování jsme zahrnuli i víceznačná označení *kupa*, *banda* a *guča*. Slovo *banda* uvádí v námi sledovaném významu také A. Kellner z přechodných česko-polských nářečí. Ze Strakonicka je ve zbytcích doložen archaismus *láj* m.; ten zpravidla označuje větší počet hus – až 50 kusů.

3 Základní trichotomii výrazů *hejno*, *houf* a *stádo* doplňují regionalismy *krdel* (sv. Valašsko s přesahem na Frenštátsko a do úseku ostravického) s hláskovou variantou *kŕdel* (při mor.-slov. hranici s centrem na Vsetínsku), *kupa* (již. část přechodných nář. česko-polských), *banda* (Těšínsko), *láj* (vých. Strakonicko) a sporadický výraz *guča*.

Pojmenování *hejno* je kromě slez. a vm. nář. rozšířeno s větší či menší frekvencí téměř po celém území českého národního jazyka; jako nedubletní bylo zapsáno ve vých. polovině střč. nář. a v přilehlých oblastech již. úseku jzč. nář., ve stř. části svč. nář. s výběžkem až na Novopacko, dále v nář. čes.-mor. a na záp. a jz. Moravě.

Označení *houf* je doloženo s výjimkou Domažlicka ze záp. poloviny Čech a odděleně z vých. úseku svč. nář.

Výraz *stádo* se vyskytuje v souvislém areálu zabírajícím velkou část střm. nář., již. a sz. úsek vm. nář. a větší část slez. nář. Odděleně byl zachycen také na Domažlicku, dále v úseku podkrkonošském a v horním Pojizeří.

Výrazy zjištěné ve městech se shodují s nářečním okolím. Do všech měst však navíc, a to zejména do mluvy mladé generace, pronikl výraz *hejno*, který je zpravidla jako nedubletní běžný v sč. a sm. pohraničí.

4 **banda** v sled. významu jen nář. (SSJČ hanl. ‚skupina lidí, zprav. škodících společnosti‘, pol. ‚hromada, skupina‘) — Slovo pův. germánské, k nám však s významem ‚skupina‘ přejato z ital. Specifikací.

guča jen nář.; SSJČ nář. ‚houf, hromada‘, Bš „dobytky se pastýřovi zhrnuly samy do guče = do hromady“ (Kt ‚chumel‘ na Slov., u Nivnice, SSJ ‚něco shluknutého, smotaného do koule‘, Kl ‚chumel, hromada‘) — Expr. obměna psl. **kuča*, podle Mch ‚chomáč vlasů‘; srov. též II-6 chumáč ovoce. Specifikací.

hejno Jg též *hajno* zast., SSJČ, SSJ *hajno* knižn., zast. — Nejasné, podle Mch snad od *hájit*.

houf stč. též *hauf*, *húf* ‚houf, shluk, stádo‘, Jg též *húf* zast., SSJČ, SSJ *húf* (pol. *huf* zast., *hufiec* ‚oddíl vojska, počet, zástup‘) — Ze střhn. *hūfe* (dnes *Haufen*).

krdel m. jen nář.; Jg též *krděl* — obě mor. a slc., SSJČ též *krdél*, *krděl* — vše nář. a slc. — Z psl. **kъbrd-elь*; souvisí s **kerda*, *čerda* (podle Mch slc. *črieda* je pastýřovo stádo krav, ovcí nebo prasat, kdežto *krdel'* je spíše nahodilé nebo nepravidelné hejno, např. hus apod.).

kŕdel jen nář.; Kt jv. Mor., též *kŕdelec*, *kŕdělec*, *kŕdlík* slov., SSJ *kŕdel* m. — Srov. krdel m.; podoba s dlouhým slabičným *r*.

kupa v sled. významu jen nář. (Jg ‚kopa, hromada‘, SSJČ ob. ‚skupina předmětů, velké množství něčeho vůbec‘, pol. ‚stádo zvířat‘) — Specifikací.

láj m. v sled. významu jen nář.; stč. *lájě* f. ‚smečka psů; tlupa, zástup‘, Jg f., též *laje*, *láje* f. „kupa psů“; pol. *laja* ‚smečka psů‘ — Patrně k psl. **lajati* ‚štěkat‘. Specifikací; forma maskulina patrně vlivem slova *houf*.

stádo SSJČ říd., pol. *stado*, hlužˇ. *stadło* (Jg ‚zástup dobytka‘, SSJ ‚skupina zvířat‘). Z psl. **stado*.

5 hejno Po 1, Ju 1–5, Ru 2, 4 — houf Ju 2, Ru 2, 3 — stádo Po 1, Ju 6, Ru 1, 2, 5 — hrdel Ju 7 — čopor Ju 2, 5

6 AJK 17:1 (stádo, hejno)

Ši

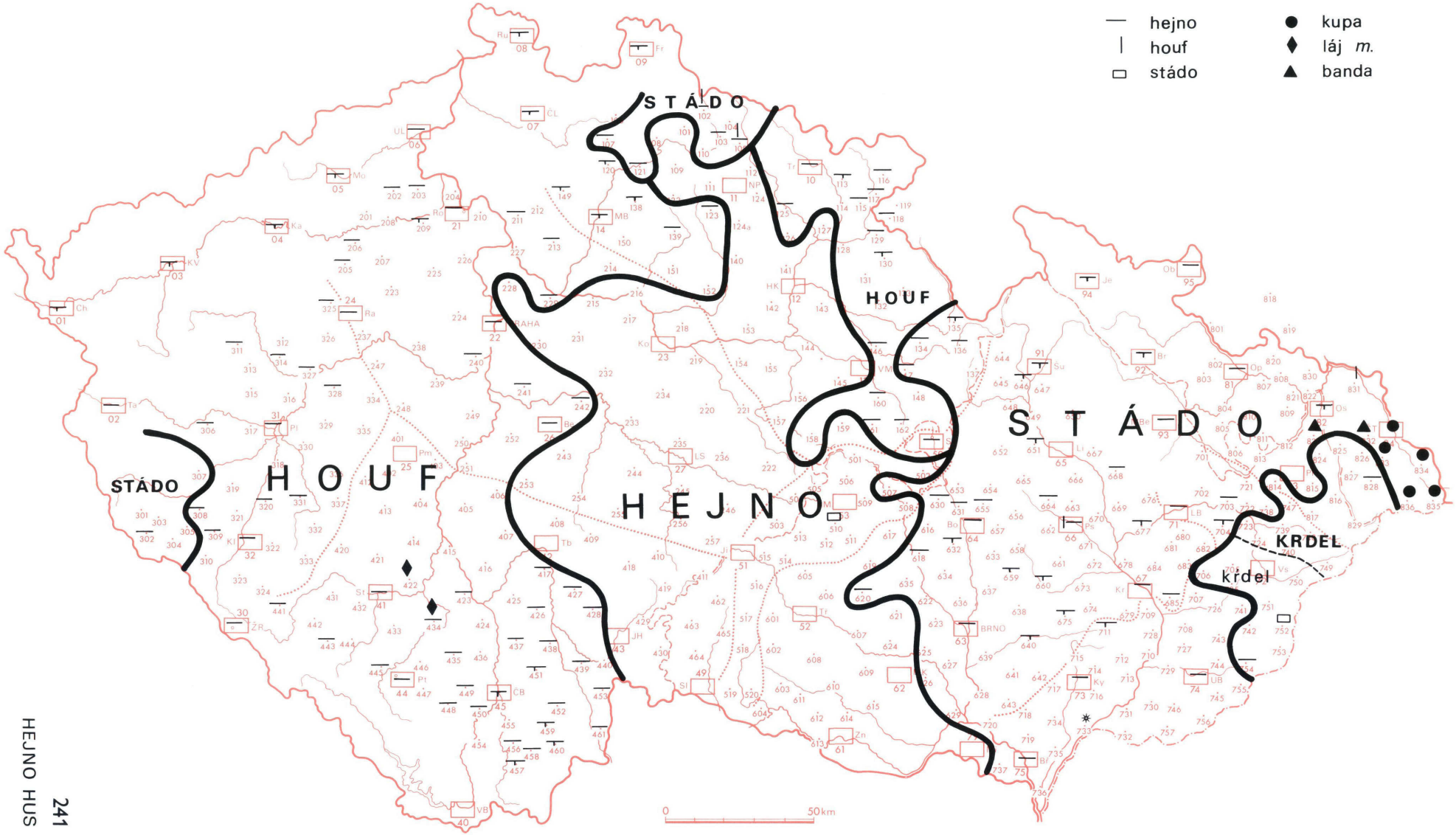
hejno
houf
stádo
kupa
láj m.
banda
STÁDO
HOUF
HEJNO
STÁDO
STÁDO
HOUF
HEJNO
KRDEL
krdel
0
50 km

242 (husa) kejhá (951) — *mapa s. 529*

1 M kejhá — krejhá — kajhá (též 124) — káhá — káká (též 506, kaká 625, káče 302) — gagá (gjagá 755, giga 808) — gágá — gégá (též géče 749) — gyngo 832–834
gagoce (gagoče 832, hlahoce 825, gagoňi 812, gagyňá 706) — gegoce 750, 826, 828
gagotá
tragá 628 (trajdá 626)

N křičí, kváká, kváče 711, štěbetá, šteboce 730, 736, gdáká 716, 731

2 Mapa registruje nářeční ekvivalenty spisovného pojmenování (*husa*) *kejhá*, tj. vydáva pronikavý zvuk. Zachycené výrazy se liší především hláskoslovně (např. *gágá* × *gégá* × *kejhá* × *kajhá* × *káhá* × *káká*, *gagoce* × *gegoce*); byly však zaznamenány i rozdíly slovotvorné (*gagá* × *gagotá*), morfologické (*gagotá* × *gagoce*) a okrajová diference *kejhá* (*gágá*) × *trágá*, kterou považujeme za lexikální. K rozdílu *gagotá* × *gagoce* srov. např. IV-297 chlastá nebo IV-298 lítá.

Základem všech pojmenování jsou slabiky napodobující hlas husy. Na mapě jako základní formu uvádíme podobu *kejhá*, shodnou se spisovným označením a územně nejrozšířenější.

Nemapovány zůstaly výrazy označující hlas husy v jiné situaci, např. při svolávání housat (*štěbetá*), a také nespecifikované výrazy (např. *křičí*, *kváká*).

3 Jednoduchá situace v Čechách kontrastuje se složitým stavem na Moravě. Výrazný je rovněž protiklad mezi podobami základů slov se střídáním souhlásek *k* – *h* (v Čechách a na záp. polovině Moravy) a *g* – *g* (na zbývající části území našeho národního jazyka).

Nejrozšířenější forma *kejhá* pokrývá téměř celé Čechy (s výjimkou záp. a jz. okrajových oblastí) a zhruba celou záp. Moravu s výběžkem až na Kroměřížsko. Na Domažlicku a Prachaticku tvoří mikroareály podoba *krejhá*, na záp. od Jindřichova Hradce byla zapsána obměna *kajhá*. Dva od sebe oddělené areály (na zč. okraji a na Boskovicku a sev. Brněnsku) vytváří forma *káká*. Variantu *káhá* máme doloženu především z území mezi Strakonicemi a Klatovy.

Na vých. polovině Moravy a ve Slezsku je nejvýznamnější rozdíl slovotvorný, a to mezi výrazy *gagá* a *gagoce*, popř. *gagotá*. Slovo *gagá* tvoří několik menších areálů; je charakteristické pro oblast vých. a jv. od Brna, pro záp. Prostějovsko, Šumpersko a Zábřežsko; dále se vyskytuje na Hlučínsku, Těšínsku a Příborsku. Varianta *gágá* byla zaznamenána především v okolí Kyjova a na záp. Uherskobrodsku, jižně od Vsetína je běžná podoba *gégá*, z Těšínska se dokládá forma *gyngá*. Výraz *gagoce* vytváří velký areál pokrývající jz. Slezsko, Valašsko (s výjimkou jv. okraje), Holešovsko a část centrálního úseku střm. nář. kolem Prostějova. Odděleně se vyskytuje ještě na širším Břeclavsku. Na Frýdecku byla rovněž zapsána forma *gegoce*. Obměna *gagotá* je příznačná hlavně pro záp. Opavsko a již. Slezsko.

Lexém *tragá* se ojediněle dokládá z již. Moravy.

4 Všechny výrazy jsou onomatopoického původu. Vycházejí z napodobení hlasu husy, jehož základem jsou zvuky připomínající zadopatrové souhlásky *k*, *g*, popřípadě hrtanové *h*. Ty se různě ve slabikách kombinují: *g* – *g*, *k* – *h*, *k* – *k*.

gagá jen nář.; Jg, hluž. *gagać*
gágá jen nář.; Jg, SSJČ *gágat* nář., SSJ *gágať*
gagoce jen nář.; SSJ — Inf. *gagotať*, zařazením k 1. slovesné třídě, viz gagotá.
gagotá jen nář.; Kt, SSJČ nář., hluž. *gagotać* — Sufixem *-otat* (naznačuje přerývanost a zároveň intenzivnost děje) k onomatopoickému základu, zařazením k 5. slovesné třídě.
gégá jen nář.; Kt *gégať* Val.
gegoce jen nář. — Hláskovou obměnou z *gagoce*, viz tam.
gyngá jen nář.; pol. *gęgać* — V návaznosti na pol. jazykové území.
káhá SSJČ říd. též *káchat* (Jg „káchá (o káčeru)“)
káká jen nář.; Jg i 1. os. sg. préz. *kekám* (o kachnách), Kt, SSJČ nář.
kajhá jen nář.
kejhá Jg *kýhat*, SSJČ též *kýhat* říd., kniž.
krejhá jen nář. — Z *kejhá* patrně vlivem jiné formy zvukomalebného původu, např. *krá-*.
tragá jen nář.

5 kejhá Ju 2–4, Ru 1, 4 — gágá Ju 1, Ru 5 — gagotá Ju 6 — kváká Ru 2

6 SSA 2.49, OLA 305

Fi

243 housátko (954) — *mapa s. 531*

1 M housátko (též 604, 608, 619, húsjatko 755, húsatko 730, húsacko 755, gyňsuntko 831–835) — housítko (hositko 609, hus'ietko 801) — hósijátko (hósjátko 621, 635)
husička 325, 446, 447 (husinka 137, husinko 248, housaťínka 239)
baňinka (baňina 124)

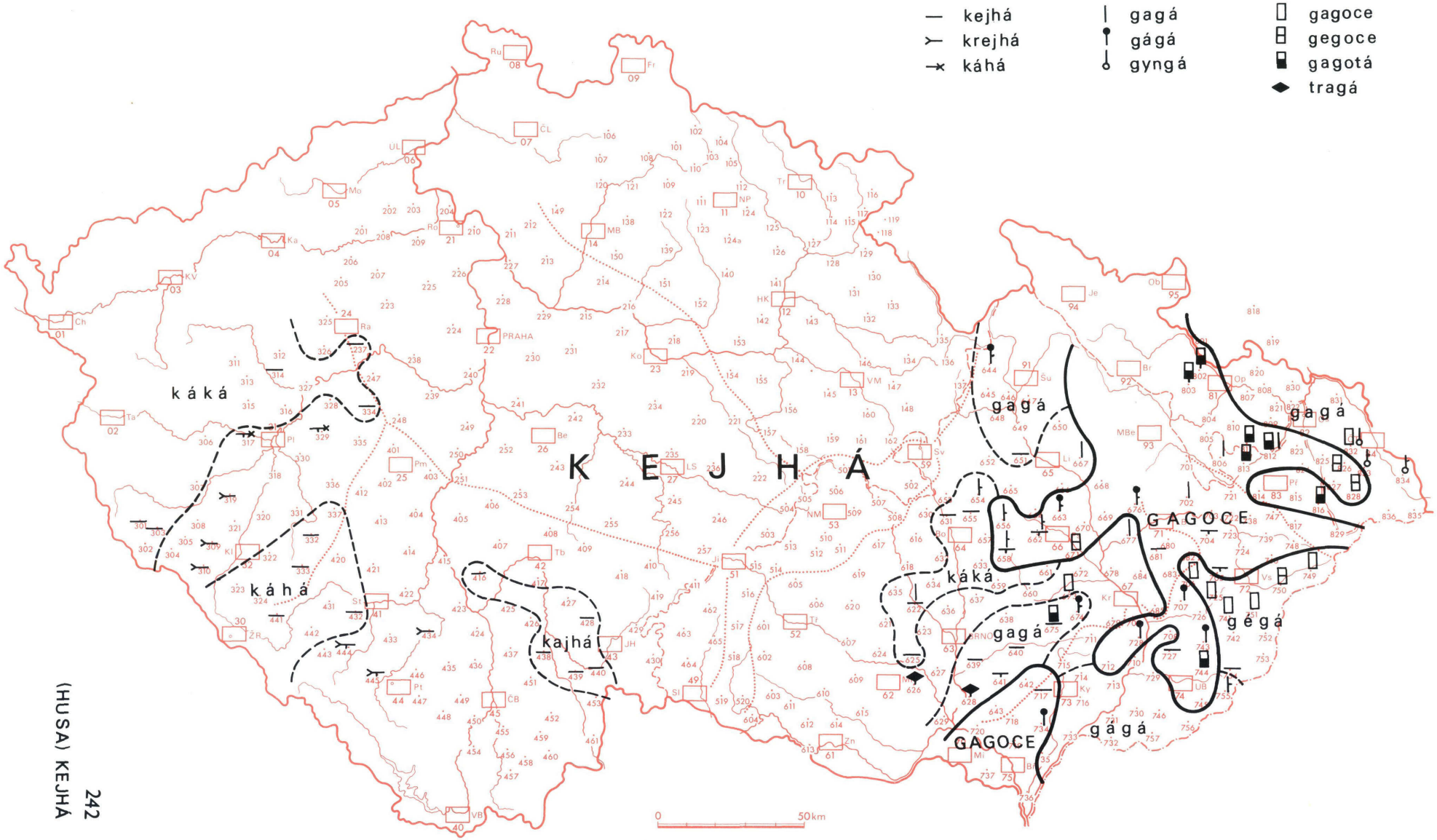
kejhá
krejhá
káhá
gagá
gágá
gyngá
gagoce
gegoce
gagotá
tragá
K E J H Á
káká
káhá
kajhá
gagá
GAGOCE
gégá
gágá
0
50 km

baňička (baňka 110)
baňátko 109, 121 (baňčátko 111, baňče 123)
bažinka 222, 503–505 (baženka 222, 510, važinka 513)
važička 513, 516, 605
pilenka (py- 722, 738, 803, 807, 809, 811, 814, piplenka 650)
pilinka 118, 748
piluška (py- 803, 814, viluška 646)
pilátko (py- 810)
pilka 805, 806, 83
pila 116, 813, 828 (py- 814, pilok 834)
babulka (babula 643, 657, 745, babuška 127, babátko 446)
babulenka
cibenka 715, 717 (cibénka 736)
cibulenka (cibulka 232, čibulka 714)
cibuška 718, 731, 733, 735
šypulka 706, 751 (šibulka 732)
livulka 825 (liva 829)
livuška 816 (liduška 125, leluška 506)
lilinka 203, 446 (bilinka 134, dlidlinka 630, dlidlák 611, didlinka 622)
huďátko 406 (hudáčki pl. 404, hudle 329)
majolenka 122, 143, 206
S malinka 131, bíbrle n. 313, panenka 402 (pana 402)
N pepík 140, 430

2 Na mapě jsou zachyceny nářeční názvy pro malé housátko, tj. pro mládě husy v prvních dnech života. Všechna získaná pojmenování jsou expresivní a vyjadřují kladný citový vztah k husímu mláděti. Položka v dotazníku byla zaměřena na zjištění jednak víceméně „neutrálních“ názvů housátka, jednak jeho pojmenování mazlivých. Mapa tedy poskytuje dvojí obraz: pomocí izoglos se na ní vyznačují hláskové varianty slova *housátko*; v druhé rovině je pak značkami zachycen výskyt jednotlivých mazlivých výrazů. Ty se diferencují nejen lexikálně, ale hojně též slovotvorně (např. *baninka* × *banička* × *baňátko*, *pila* × *pilka* × *pilenka* × *pilinka* × *piluška* × *pilátko*).

Náš materiál byl srovnáván s údaji zachycenými KLA. Těmi byl zeměpisný rozsah zjištěných výrazů doplněn a zpřesněn.

Většina registrovaných mazlivých označení je odvozena od výrazů (často zvukomalebného původu), jimiž se volá na housata, popř. i na husy, srov. III-229 volání na husy.

3 Pro celé území našeho národního jazyka je charakteristický výraz *housátko* s hláskovými obměnami *housítko* (na záp. Moravě zhruba mezi Znojmem a Novým Městem na Mor. a dále na záp. slez. okraji) a *housijátko* (sv. od Třebíče).

Mazlivé názvy jsou omezeny především na Moravu a Slezsko, v Čechách byly zaznamenány častěji jen v sev. části svč. nář. Největší areál vytváří pojmenování *babulka*, vyskytující se ve stř. části střm. a vm. nář.; podoba *babulenka* je příznačná pro horizontální pruh zhruba mezi Tišnovem a Kroměříží a pro lokality sev. od Prostějova. Severových. polovinu střm. nář., sev. úsek vm. nář. a stř. část nář. slez. charakterizuje výraz *pilenka*, další varianty od téhož základu se objevují jen na malých územích nebo sporadicky: *piluška* zejména jv. od Vsetína, *pilka* především na již. Opavsku, *pila* na jih od Těšína a *pilátko* již. od Opavy a ve slez. vsích v Polsku.

Záp. od Nového Města na Mor. se vyskytlo označení *bažinka*, na toto území navazuje vých. od Jihlavy malý areál podoby *važička*. Pro Břeclavsko a Kyjovsko jsou příznačné názvy se základem *cib-*, a to *cibenka*, *cibuška*, *cibulenka*.

V záp. polovině svč. nář. byla ze zaznamenaných názvů nejčastěji zapisována slova *baninka* a *banička*, především záp. od Nové Paky se objevila podoba *baňátko*. V střč. a jzč. nářečích byly názvy tohoto typu zachyceny velmi řídce, vícekrát se z nich objevuje jen výraz *huďátko*, který byl registrován v širokém okolí Příbrami. Ostatní pojmenování se vyskytla roztroušeně nebo sporadicky. Ve městech, až na malé výjimky, byl zapsán výraz *housátko*, shodný se spis. jazykem.

4 **babulenka** jen nář.; Kt *babuliátko*, *baburiátko* slc. (Kt ‚husa‘) — Od *babula*, viz babulka.

babulka jen nář.; Bš (Jg *babule* ‚husa‘ mor., Kt *babula* ‚husa‘, *babury* ‚housata‘, SSJČ nář. ‚domácký název pro husu‘, SSJ *babuľa*

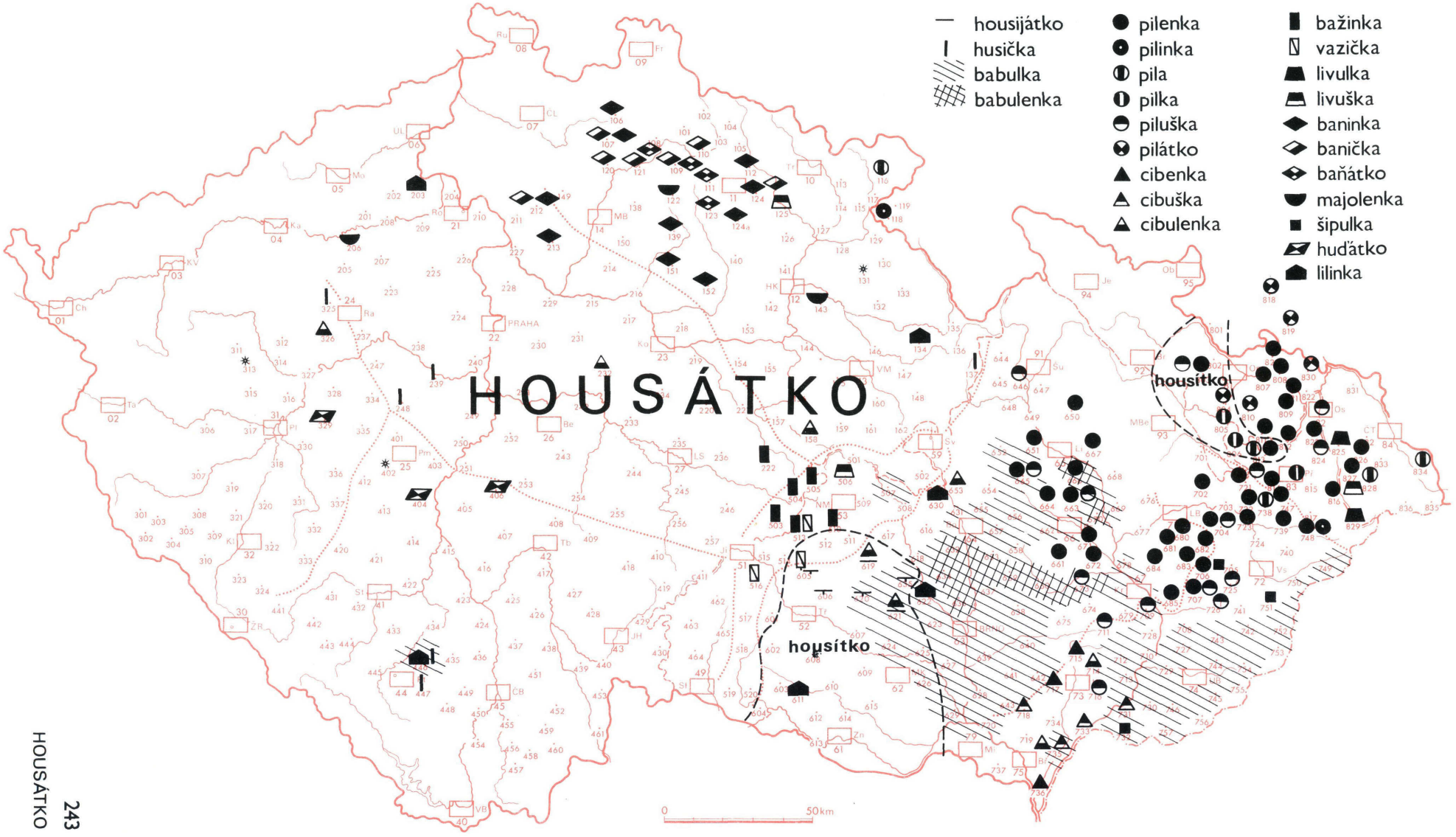
housijátko
husička
babulka
babulenka
pilenka
pilinka
pila
pilka
piluška
pilátko
cibenka
cibuška
cibulenka
bažinka
vazička
livulka
livuška
baninka
baničká
baňátko
majolenka
šipulka
huďátko
lilinka
HOUSÁTKO
housítko
housítko
0
50km

‚husa‘) — Od volání na husy *babula babula*, event. *babuli babuli*.

baňátko jen nář.; Jg *baňčátko* (Jg *baňče* ‚house‘, *baně* ‚husa‘, SSJČ *baně* nář. ‚house‘) — Od nář. *baně*, to od *bani bani*, event. *baňa*, příp. *bana* ‚volání na husy‘.

banička v sled. významu jen nář.; Jg — Viz baňátko.

baninka jen nář. (SSJČ nář. dem. ‚husa‘) — Viz baňátko.

bažinka v sled. významu jen nář.; Kt *bažička*, *bažátko* — Od volání na husy *baži baži*.

bíbrle jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Pieperl*).

cibenka jen nář.; Kt *cibunka* — Viz cibuška.

cibulenka v sled. významu jen nář. — Viz cibuška, vlivem výrazu *babulenka*.

cibuška jen nář. — Od volání na husy *cip cip*, event. *ci ci cibuška* (Kt).

housátko Jg, SSJČ dem., SSJ *húsatko*, pol. *gąsiątko*, hluž. *huško* — Od *house*, psl. **gǫsę*.

housijátko jen nář. — Kontaminací podob *housítko* a *housátko* s hiátovým *j*, viz tam.

housátko jen nář. — Viz housátko, podoba s přehlasovanou a zúženou samohláskou za starší nosovou samohlásku.

háďátko jen nář.; Jg *hůdě*, Kt *hudáček* (SSJČ *hudě* nář. ‚volání na husy, zvláště při odhánění‘) — Od nář. *hudě* ‚house‘.

husička v sled. významu jen nář. — Rozšířením významu (SSJČ dem. ‚husa‘).

lilinka jen nář. (Kt *dlidlinka*, *dlidlena*, *dlidluška* „lichotné jméno kachny“) — Od volání na husy *li li*.

livulka jen nář. (Bš ‚husa‘ slez.) — Od volání na husy *livu livu*.

livuška jen nář. — Viz livulka.

majolenka v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ expr. ‚hezká, zdravá žena‘).

malinka v sled. významu jen nář. — Od volání na housata *mali mali*.

panenka v sled. významu jen nář. — Přenesením (SSJČ ‚dívka‘).

pila v sled. významu jen nář. — Od volání na husy *pila pila*.

pilátko jen nář.; Kt *pilata* „lichotivé jméno housat“ — Viz pila.

pilenka jen nář.; Kt (Bš ‚husa‘) — Viz pila.

pilinka v sled. významu jen nář. — Viz pila.

pilka v sled. významu jen nář. — Dem. od *pila*, viz tam.

piluška jen nář. (Bš ‚husa‘) — Viz pila.

šipulka jen nář. — Od volání na husy.

važička jen nář.; Bš *važinka* — Od volání na husy.

5 housátko Po 1, Ju 1–6, Ru 1–5 — húsátko Ju 7

6 AJŠ 536, PLPJ 292, AJPP 229, SSA 2.27, OLA 303, ALE 301

Fi

244 druhá housata (955) — *mapa s. 533*

1 M druhé housata (druhi hósijata 605–607, 624, 625, d. hósjata 620, 621, 635)
družňata (též podružní húsata 731, podrožňi hósijata 626) — podrúžňata
podneski — podnísky (též 332, též podníški 337, podnejski 252, 253, 406) — podnísky — podlíčki (podlíški 106, podlíski 243, 411, 461)
podnešťata (podnáščata 109, podnesčata 310, 312, 415, 421, 433, 445, podneščata 309, 320, 321, 331, 432, 433, 443) — podnešata (podneše 210) — podnechčata (ponechčata 323) — podníšťata (podníščata 333, 337, 427, 431, podnísčata 426, podnížďata 442, podnífčata 333) — podníšťata 438 (podníščata 248, 401, 437, podnífčata 332) — podlíšťata (podlejšťata 149, 150, 152, 153, 155, 156, podlíščata 427, pudlíščata 240, podlechčata 304) — podlíčata (podlejčata 151, podlečata 216, podvlíčata 313)
votávčata (votaučata 110, 127, votájčata 117)
votáuki (otafki 707, votajki 122, votájkoví housata 117, votavoví housata 501)
jánské housata (jáncké h. 739)
jánky
svatodušní húsata 713
svatoduški 757
pozdní housata (poźne gunśenta 832, 833, neskorší húsata 741)

N housata z druhého sezení, podruhé vylíhnutá housata, housata z druhého nesení, housata podruhé

2 Mapa zaznamenává názvy druhých housat téže husy v jednom roce. Materiál přinesl rozdíly v typu pojmenování (např. *jánky* × *jánské housata*), dále diference slovotvorné (např. *podnesky* × *podnešťata*) a především hláskové (např. *podnešata* × *podnešťata* × *podnýšťata* × *podlíšťata* × *podlíčata*, *podnesky* × *podnýsky* × *podnísky*).

Z mapování byly vyloučeny opisy neterminologické povahy, např. *housata z druhého sezení*.

Jména typu *otávky*, *podnesky*, *jánky* mohou také označovat housata už odrostlejší. Tak tomu bývá zejména tehdy, když jsou v témže bodě zaznamenány dubletní formy; výraz *podnešťata* označuje zpravidla housata a slovem *podnesky* bývají pojmenovány mladé husy.

Co se týče motivací zaznamenaných názvů, jsou zčásti popisnými vyjádřeními skutečnosti, že se jedná o housata z druhého hnízda husy, jsou to tedy *druhá* (v nář. *druhé*) *housata*, eventuálně *pozdní housata*. Jiná skupina pojmenování naznačuje dobu, kdy dochází k líhnutí těchto housat, např. *jánské housata* se líhnou kolem svátku Jana Křtitele, *svatodušky* kolem svátku svatého Ducha, *otávčata* v době otav. Názvy od základu slo-

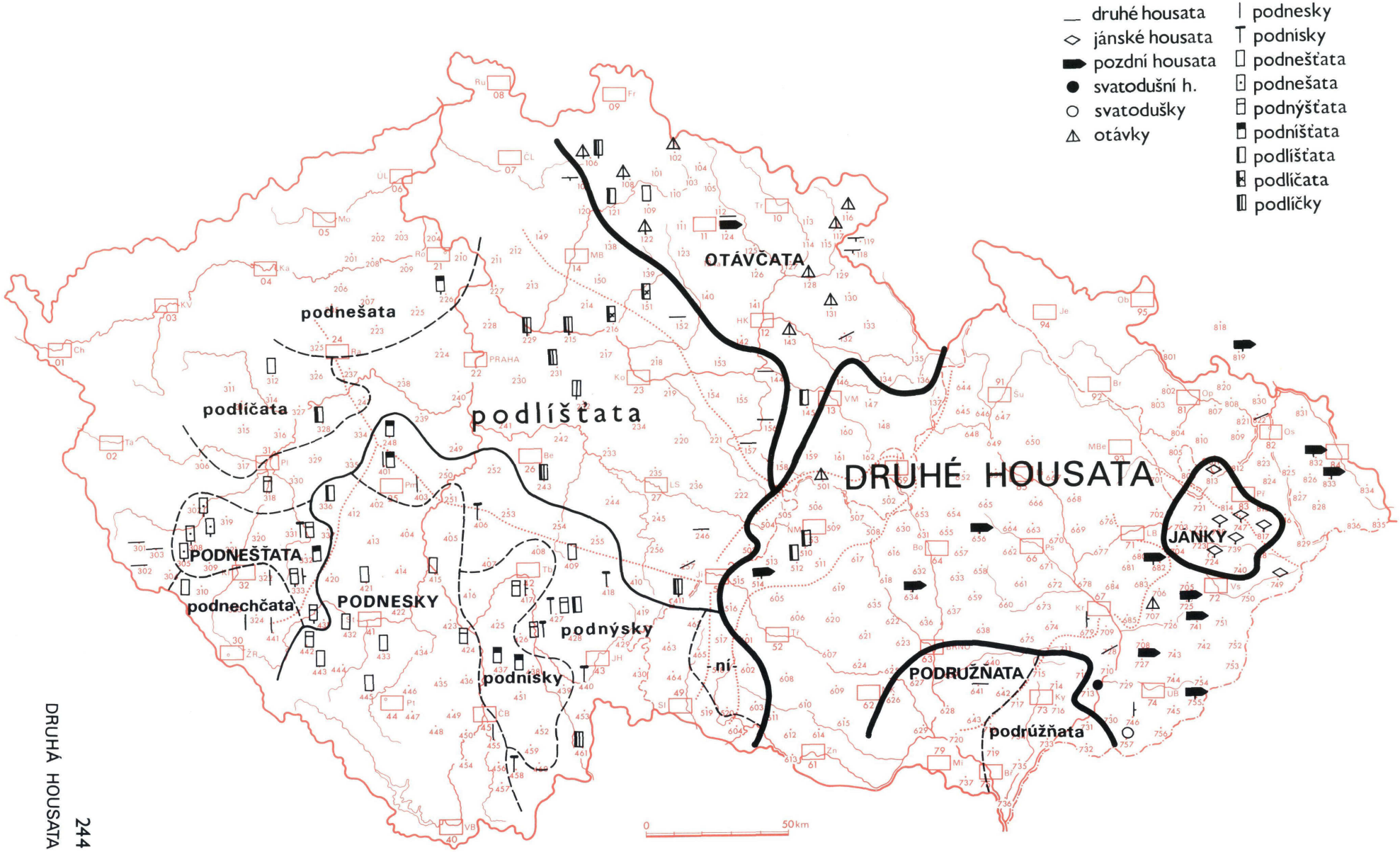
druhé housata
jánské housata
pozdní housata
svatodušní h.
svatodušky
otávky
podnesky
podnisky
podnešťata
podnešata
podnýšťata
podníšťata
podlíšťata
podlíčata
podlíčky
OTÁVČATA
podnešata
podlíčata
podlíšťata
DRUHÉ HOUSATA
JANKY
PODNEŠŤATA
podnechčata
PODNESKY
podnýsky
podnisky
PODRUŽŇATA
podrúžňata
0
50km

vesa *nést* (např. *podnesky*, *podnýšťata*, *podlíčky*) vycházejí vlastně z toho, že *se husa podnesla*, tj. po prvním neúspěšném („jalovém“) snášení má hnízdo podruhé a vyvede z něho mláďata (tak Mch).

Za neutrální vyjádření považujeme sousloví *druhé housata*, SSJČ uvádí pouze výrazy *podnesek* a *podneska* jako myslivecké termíny pro vejce nebo mládě z druhého hnízda.

3 Poměrně jednoduchá situace na Moravě a ve Slezsku kontrastuje se složitějším stavem v Čechách.

Tam je nejrozšířenější pojmenování *podlíšťata*, pokrývající téměř celou oblast střč. nář. s přilehlým pásem nář. svč., úzkým pruhem zasahuje až na Plzeňsko a Chodsko. Na jz. Plzeňsku tvoří areál forma *podlíčata*, slovotvorná obměna *podlíčky* se vyskytuje hlavně na vých. od Prahy. Výraz *podnešťata* je charakteristický pro sev. Klatovsko a Strakonicko, na již. Klatovsku je běžná podoba *podnechčata*. Varianta *podnešata* dominuje v sz. Čechách. Záp. polovina jč. nář. se vyděluje názvem *podnesky*, vých. polovina s přilehlou jz. Moravou pak obměnami *podnýsky* a *podnísky*. Pro svč. nář. jsou typická označení *otávčata* a *otávky*.

Na téměř celé Moravě a ve Slezsku je běžné sousloví *druhé housata*. Vyjádření *pozdní housata* se objevuje řídce ve vm. nář., ojediněle však i jinde. Na již. Moravě tvoří areál lexém *podružňata* s variantou *podrúžňata* v oblasti vm. nář. Pro Hranicko je příznačný výraz *jánky* a sev. Valašsko charakterizuje spojení *jánské housata*. Na Uherskobrodsku byly sporadicky zapsány podoby *svatodušní housata* a *svatodušky*.

4 **druhé housata** jen nář. — Sousloví.
jánky jen nář. — Univerbizaci sousloví *jánské housata*, viz tam.
jánské housata jen nář. — Sousloví. Adj. *janský*, nář. *jánský*, od křestního jména *Jan*.
otávčata jen nář.; Jg *otávče* ‚pozdní mládě‘ — Od *otava*.
otávky v sled. významu jen nář.; Kt *otávka* f. — Od *otava*.
podlíčata jen nář. — Od *podlíšťata*, viz tam.
podlíčky jen nář. — Slovotvorná obměna výrazu *podlíčata*, viz tam.
podlíšťata jen nář. — Hlásková varianta výrazu *podnýšťata*, viz tam. Podoba s *-l-* patrně vlivem slovesa *podlézt*.
podnechčata jen nář. — Z nář. *podnešťata*. Disimilací *šč* > *chč*.
podnesky v sled. významu jen nář.; Jg *podnesek*, SSJČ *podnesek, podneska* myslivecky ‚vejce nebo mládě z druhého hnízdění‘ — Od *podnést*, to myslivecky ‚snést vejce k druhému hnízdění‘.
podnešata jen nář.; Jg *podneše* — Slovotvorná obměna výrazu *podnesky*, viz tam.
podníšťata jen nář.; Kt *podnéště* sg. — Viz podnesky a podnešata.
podnísky, podnýsky jen nář. — Hláskové varianty výrazu *podnesky*, viz tam.
podníšťata, podnýšťata jen nář. — Slovotvorné obměny výrazů *podnísky*, *podnýsky*, viz tam.
podružňata jen nář. — Od *podružný* ‚vedlejší‘.
podrúžňata jen nář.; Kt *podružně* sg. — Od *podružňata*.
pozdní housata Kt *pozdníště* — Sousloví.
svatodušky jen nář. — Od *svatý Duch*, popř. univerbizací sousloví *svatodušní housata*.
svatodušní housata jako sousloví jen nář. — Adj. od *svatý Duch*.

5 druhé húsata Ru 5 — druhi housátka Po 1 — druhé husy Ju 7 — pozní housata Ju 5 — podlišťata Ru 1 — podnešata Ru 2 — votápčata Ju 3

6 —

Fi

245 šišky na krmení hus (957) — *mapa s. 535*

1 M šišky (-k’i 836)
slížky (slišky 750) — slejški — šlížky (šlišky 703, 721, 722, šlyšky 701) — šlejšky — šlejski
šulánky (šolánke 632)
šuliky 519, 520, 610 — šudlike 602, 603 (šodlke 608, šudalke 614)
koláčky (koláče 520)
halušky (-k’i 831–836)
hałečky 803, 807, 809
šuprdle 306
šupáli 307
S kačirke 611, nudle 612, púčki 755
N krmítko 644

2 Zkoumala se nář. pojmenování pro malé válečky z mouky, šrotu a brambor ke krmení hus. Ve spisovném jazyce slouží k označení sledované reálie slovo *šiška*; výrazy *slejška* a *šlejška* hodnotí SSJČ jako obecné. Vedle rozdílů lexikálních dokládá nář. materiál též rozdíly slovotvorné (např. *šulánky* × *šulíky*) a hláskoslovné (např. *slížky* × *slejzky* × *šlejžky*).

Komponenty, z nichž se šišky vyráběly (šrot, brambory, černá mouka, otruby, voda), se měnily nejen od oblasti k oblasti, ale patrně často i v jedné domácnosti podle toho, které suroviny byly právě k dispozici. Z poznámek informátorů vyplývá, že jednotný nebyl ani způsob zpracování těchto surovin: někde se vařily, jinde se smíchané komponenty pouze sušily, popř. pekly na peci či v troubě.

šišky
slížky
slejžky
šlížky
šlejžky
šlejzky
halečky
šulánky
šulíky
šudlíky
šuprdle
šupály
koláčky
ŠIŠKY
slejžky
šlejžky
šlejžky
šlížky
SLÍŽKY
ŠIŠKY
HALUŠKY
0
50km

Na Břeclavsku a již. Kyjovsku, kde se husy krmily především kukuřicí, nářeční pojmenování pro danou reálii chybějí.

Repertoár nář. výrazů se až na výjimky shoduje s nář. pojmenováními jídla z vařených brambor, nejčastěji zpracovávaných v podobě malých šišek; liší se však jejich zeměpisné rozšíření.

Sporadické výrazy byly ověřeny v KLA.

3 Základní lexikální dichotomii představovanou většinovým výrazem *šišky* a bohatě hláskoslovně obměňovaným pojmenováním *slížky* doplňují lexémy *koláčky* (Vsetínsko a záp. Prostějovsko), *halušky* (přechodná nář. čes.-pol.) se slovotvornou variantou *halečky* (Opavsko) a *šulánky* (zejm. Boskovicko) se slovotvornými obměnami *šulíky* (Jemnicko) a *šudlíky* (Znojemsko).

Výraz *šišky* byl zapsán téměř v celých Čechách (kromě jzč. okraje) a zhruba na záp. a stř. Moravě, odděleně ještě na Příborsku a Frýdecku.

Z hláskoslovných diferencí výrazu slížky, rozšířeného v záp. skupině slez. nář., registrujeme na mapě podoby *slejžky* (vých. Čechy, horní Pojizeří, Chodsko), *šlížky* (vm. nář. bez již. úseku a Vsetínska), *šlejžky* (Domažlicko, Klatovsko, již. Strakonicko; odděleně pak sev. a vých. úsek střm. nář. a úsek podorlický – zde v dubletě s výrazem *slejžky*) a *šlejzky* (Plzeňsko).

Ve městech nebyla položka zkoumána.

4 Doklady jsou v příslušných slovnících uváděny v singuláru. Vzhledem k tomu, že dané výrazy většinou pojmenovávají také různá jídla z těsta, zpravidla krajově specifikovaná (nejčastěji ‚pokrm z vařených brambor‘), nebylo možno v některých případech tyto významy přesně rozlišit.

halečky jen nář. (Jg *hálka,* dem. *hálečka* ‚malá koule‘, Bš *hałečka, hałek* ‚šiška, knedlík‘ Slezsko) — Formál. dem.; přenesením na základě podobnosti, viz halušky.

halušky v sled. významu jen nář. (SSJČ *haluška,* zprav. *halušky* plt. ‚krajový název různých jídel z těsta, např. flíčků, nudlí, šišek, knedlíků, noků, placek, tašek aj.‘, Bš *halužka* ‚šiška, knedlík‘ Slezsko; SSJ ‚druh vařeného moučného jídla‘) — Formál. dem.; přenesením na základě podobnosti.

kačírky v sled. významu jen nář. — Přenesením.

koláčky v sled. významu jen nář. (stč., Jg, SSJČ *koláč,* dem. *koláček,* u všech ‚nízké okrouhlé pečivo‘, Kt též ‚halušky, noky‘ val., ‚knedlíky‘, Bš *koláček* ‚vdolek‘ Podluží, ‚halušky, noky‘ val.) — Formál. dem.; přenesením na základě podobnosti.

nudle v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ, hluž., u všech ‚těstovina užívaná jako zavářka do polévky‘) — Specifikací, příp. přenesením.

půčky jen nář.; Jg *púček* (pol. *pączek* ‚kobliha‘) — Podle Mch snad souvisí s *pucek* ‚různé zavalité, okrouhlé věci‘, to vše snad k *buclatý*.

slejžky SSJČ ob. *slejška*, říd. *slejšky* pl. m. (Jg *slejžky, slejšky* ‚krátké tlusté nudle‘, SSJČ *slejška* ‚jídlo z těsta v podobě malé šišky‘) — Viz slížky; podoba s *-ej-* výsledkem ne zcela pravidelné diftongizace *ílý* v *ej* po souhlásce *l*.

slížky jen nář.; Jg (Jg též *slíž, slížek,* pl. *slíže, slížky* ‚krátké tlusté nudle‘, SSJČ *slíž* zprav. pl. nář. ‚jídlo z moučného a hlavně bramborového těsta v podobě tlustých nudlí nebo šišek‘, Kl *slíže* ‚tenké šišky, šlejšky‘). — Podle Mch málo jasné; podle Holuba-Kopečného souvisí *slížky* ‚šišky z bramborového těsta, pův. pro husy‘ se *sliz*.

šišky Jg, SSJČ *šiška*, Bš (stč. *šiška* ‚knedlík‘, Jg *šiška* ‚cokoli podobného šiškám‘, SSJČ *šiška* ‚jídlo z těsta, nejč. v podobě malé šišky‘, SSJ ‚moučník z jemného kynutého těsta vykrajovaného v podobě koleček a smaženého na oleji‘) — Specifikací, příp. přenesením.

šlejzky jen nář.; Kt *šlejska* (Jg *šlejsky* patrně jen „krátké tlusté nudle“) — Nepravidelná hlásková obměna výrazu *šlejžky*; viz tam.

šlejžky Jg (též *šlejsky,* obojí „krátké tlusté nudle“), SSJČ *šlejška* f., řidč. *šlejšky* m. pl., ob. — Viz šlížky a slejžky.

šlížky jen nář.; Bš *slížek* vých. Mor. — Ze *slížky* asimilací (*s-ž* > *š-ž*) na dálku.

šudlíky jen nář. — Hlásková varianta výrazu *šulíky*; *-d-* patrně adideací k nář. *šudlat* ‚žmoulit‘.

šulánky jen nář.; Jg *šulce, šulky,* Kt *šúl, šúlec, šoulec, šúlek, šoulek, šulka, šúleček, šouleček*, SSJČ *šulánek,* zprav. pl., nář. (Kt *šulanec* „šlížek“ Mor., *šulánky* m. pl. ‚bramborové jídlo‘ ve vých. Čechách, též „slýšky“, Bš *šulánky* ‚slíže‘ Brněnsko, SSJ *šúl'anec*, obyč. v pl. ‚kousek těsta šoulením zformovaný do zašpičatělého válečku‘, Kl *šúl'(k)ance* pl. m. ‚šlejšky, šišky‘) — Podle Mch souvisí s mor. a slc. *šúlať* ‚dělat válečky z něčeho měkkého‘.

šulíky jen nář. — Viz šulánky.

šupály jen nář.; Kt *šupaly* — Adaptací výrazu přejatého z něm. Viz šuprdle.

šuprdle jen nář. — Adaptací výrazu přejatého z něm. (*Schopperl*(*n*), vkladné *-d-* běžné v seskupení souhlásek *-rl-*, např. *bábrdle, brdlení*).

5 šiški Ju 1, 4 — šlejški Po 1, Ju 2

6 —

Ši

246 kachna (960) — *mapa s. 537*

1 M kachna
kačena
kačna

kachna
kačena
lička
lída
KAČKA
KAČICE
KAČKA
KACHNA
KAČENA
KAČNA
0
50km

kačka (též 135, 818, 08)
kačica
lička
lída 237, 316, 323

N káča – expr.

2 Zjišťovala se nářeční označení kachny, tj. samice vodního ptáka, která je chována jako drůbež. Byly zaznamenány rozdíly lexikální a slovotvorné (*kačena* × *kačna* × *kačka* × *kačice*; *lička* × *lida*). Odvozenina *káča*, objevující se spíše výjimečně buď jako individualismus v mluvě mládeže, nebo jako varianta výrazně expresivní, nebyla mapována.

Rozdíly mezi základy *kač-* a *kách-* řešíme na úrovni lexikální.

3 Základní územní protiklad vytváří český název *kachna* a moravsko-slezské označení *kačena*; to zabírá i vých. okraj Čech (hranice obou areálů probíhá přibližně v ose Hradec Králové – Jindřichův Hradec), jako dubletní se vyskytuje zvláště v sev. Čechách. Na širším Českobudějovicku se spolu s označením *kachna* užívá též varianty *kačna*.

Pro sev. část Opavska a pro Hlučínsko je typická odvozenina *kačice*, na Těšínsku a Jablunkovsku na ni pak navazuje obměna *kačka*, která tvoří souvislý ostrůvek i v Podkrkonoší.

Dalším jinozákladovým pojmenováním je subst. *lička*, zachycené většinou jako dubletní na části nář. jihočeských (v daleko větší míře než lexém *ličák*, srov. III-247 kačer).

O dřívějším širším užití tohoto typu pojmenování svědčí obměna *lída*, roztroušeně se objevující dále v zč. nář. skupině.

Subst. *kachna*, shodné se spis. jazykem, je typické pro městskou mluvu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku mu však úspěšně konkuruje název *kačena*.

4 Všechna pojmenování jsou tvořena od vábících interjekcí (*lí dlí*, *kač kač*) nebo od onomatopoické interjekce (*kách kách*).

lička jen nář.; stč., Jg, SSJČ nář.
lída jen nář.; Kt též *lidla*, *lidlička*, *liduška*, *lidunka*
kačena Jg, SSJČ ob.
kačice stč. *kačicě*, Jg, SSJČ zast. a nář., SSJ *kačica*
kačka stč., Jg, SSJČ ob., SSJ, pol. *kaczka*, hluž. *kačka*
kačna jen nář.; Kt — Kontaminací výrazů *kačena* a *kachna*.
kachna stč., Jg, SSJČ — Od *káchat*, to z onomatopoického *kách kách*.

5 kachna Ju 1, 3, 5, Ru 1–4 — kačena Po 1, Ju 2, 4, 7, Ru 5

6 ASJ III 249, SSA 2.28, OLA 313, ALE 118

Bá

247 kačer (961) — *mapa s. 539*

1 M kačer — káčer — káčér — kačar (též 206, 223) — kačor
kačerák
kachák (kachnák 511)
šmák (čmák 464, 516, 518)
ličák

2 Sledovalo se zeměpisné rozšíření nář. výrazů pro kačera, tj. samce kachny. Vedle rozdílů lexikálních byly zjištěny též diference slovotvorné (*kačer* × *kačerák*) a zejména hláskoslovné (*kačer* × *káčer* × *káčér* × *kačar* × *kačor*). Rozdíl mezi základy *kač-* a *kách-* řešíme na úrovni lexikální.

3 Takřka po celém území se užívá různých obměn slova *kačer*. Nejvýraznějším jinozákladovým pojmenováním je *šmák* tvořící kompaktní areál na západní Moravě. Na severu na něj navazuje nevelké území výrazu *kachák* (na Novoměstsku). Už jen ve zbytcích na východním okraji jč. nářečí bylo jako dubletní zapsáno pojmenování *ličák*; všechny lokality jeho výskytu patří do daleko rozsáhlejšího areálu označení *lička*, srov. III-246 kachna.

Forma *kačer*, shodná se spisovným jazykem, je typická pro většinu Čech, s výjimkou zč. úseku s Příbramskem a již. Strakonickem, kde převládá hlásková obměna *kačar*. Na Moravě je základním označením varianta *káčer*, podoba *káčér* se vyskytuje na širším Brněnsku a na Břeclavsku. (K hláskoslovným a slovotvorným shodám s pojmenováním housera srov. III-240.) Název *kačer* (nikoli *kočer*) zachycený ve Slezsku svědčí o tom, že původní zde byla forma s krátkou kmenovou samohláskou. Pro Opavsko, Hlučínsko, přechodná nář. česko-polská a pro zkoumané lokality na území Polska je charakteristická podoba *kačor*. V okrajovém pásu na

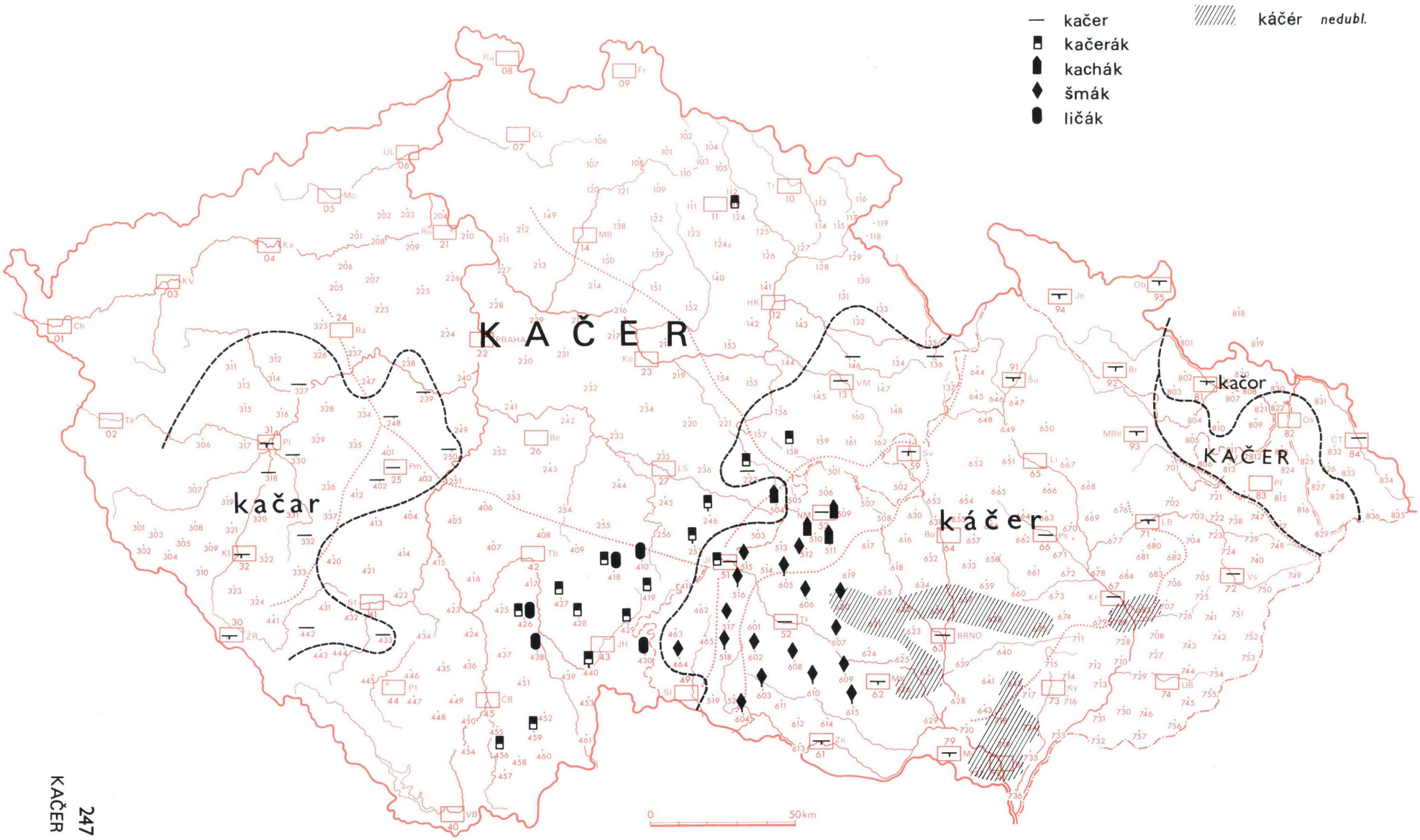
kačer
kačerák
kachák
šmák
ličák
káčér nedubl.
KAČER
kačar
káčer
kačor
KAČER
0
50km

čm. rozmezí dvou základních makroareálů (táhnoucím se od Hlinska až na východní Doudlebsko) existuje slovotvorná varianta *kačerák*.

Podoba *kačer* přesahuje poměrně zřídka hranice svého areálu, užívá se však jako základní téměř ve všech městech, a to i na Moravě a ve Slezsku.

4 **kačar** jen nář. — Jzč. nář. hláskovou změnou *e* > *a* v měkkých slabikách, viz kačer.
kačer stč., Jg, SSJČ — Z vábicí interjekce *kač kač*, přípona je analogická podle *houser*.
káčer jen nář.; Jg slc., SSJČ nář., SSJ — Z vábicí interjekce *káč káč*. Nelze vyloučit, že na délku v základu slova působila podoba *houser*.
káčér jen nář. — Poměrně častým nář. dloužením samohlásky *-e-* ve skupení *-er*.
kačerák jen nář. — Od kačer, viz tam, připojením sufixu *-ák* pod vlivem sousedních výrazů *kachák*, *šmák*, *ličák*.
kačor jen nář.; Jg pol., Kt laš., pol. *kaczor*, hluž. *kačor* — Dispalatalizací *e* > *o* v návaznosti na polštinu.
kachák jen nář.; Jg ze Žďárska — Od *káchat*, to z onomatopoického *kách kách*.
ličák jen nář.; Jg — Z volací interjekce *li li*, příp. přechýlením od *lička*, viz III-246 kachna.
šmák jen nář.; Jg *šmak* mor., Kt též *čmák* z Dačicka — Od onomatopoického citoslovce *šmák*.

5 kačer Po 1, Ju 1, 3, Ru 1, 4 — káčer Ju 2, 4, 6, 7, Ru 4, 5 — kačar Ju 5, Ru 2 — kačár Ru 3

6 ASJ III 129, PLPJ 82, SSA 2.29, OLA 314

Bá

248 kachňátko (962a) — *mapa s. 541*
kachně (962 b)

1 M kachňátko
kachňička
kachýnka
kačátko (kačňátko 458, káčacko 755, kačacko 836, kačuntko 831–833) — káčátko (káčatko 640, káčjatko 755) — káčítko
kačňička 453, 454
kačenka (kačénka 685, 727, ma„o kačka 834)
líčátko (líče 254, 445)
lička 251, 430, 451, 453 (ličička 430)
liluška (didloška 634, dlidluška 628, 717, diduška 628)
lilinka (lilenka 707, 712, didlinka 622, didulka 673)
liduška 224, 237, 249, 402, 643
lidunka 128, 446 (lída 316)

2 Mapa zachycuje nář. pojmenování kachňátka, tj. kachního mláděte v prvních dnech života. Vedle rozdílů lexikálních sledujeme i diference slovotvorné (např. *kachňátko* × *kachnička* × *kachýnka*, *liluška* × *lilunka*) a hláskoslovné (např. *kačátko* × *káčátko* × *káčítko*).

Všechny názvy jsou zvukomalebného původu. Výrazy *káč* i *kách*, napodobující zvuk, který vydává kachna, chápeme jako dva odlišné základy; rozdíl *kachňátko* × *káčátko* tedy hodnotíme jako lexikální. Rovněž jako diferenci lexikální hodnotíme základy *lid-* a *lil-* z vábicích interjekcí, které jsou převzaty z volání na kachňátka a housátka (srov. III-230 volání na kachny, III-229 volání na husy).

Položka dotazníku byla zaměřena jednak na zachycení zdrobnělých a expresivních (mazlivých) názvů, jednak na registraci výrazů neutrálních, o jejichž rozšíření pojednáváme v oddíle 7.

3 Příznačná je hojná dubletnost pojmenování. Jako hlavní se jeví rozdíl mezi výrazem *kachňátko* (typickým téměř pro celé Čechy) a pojmenováním *káčátko* (s hláskovými variantami), pokrývajícím s výjimkou jz. poloviny Čech celé území našeho národního jazyka. Varianta *káčítko* je běžná na Znojemsku a v záp. Slezsku, podoba *kačátko* je nejrozšířenější v sev. polovině Čech.

Rozsáhlý areál v již. Čechách tvoří lexém *líčátko*.

Z označení rodu ženského výraz *kačenka* je nejkompaktnější ve střed. části Moravy, vyskytuje se však nezřídka i jinde, zejména v střed. a vých. Čechách a na záp. Slezsku. Podoba *kachnička* byla častěji zapisována zejména v záp. Čechách a v okolí Prahy. Z jč. okraje je doložena varianta *kačnička*. Rozptýleně a spíše ojediněle v sev. polovině Čech se vyskytla forma *kachýnka*. Rovněž podoby *liduška*, *lidunka* a *lilinka* byly zaznamenány jen porůznu a řídce, varianta *liluška* se častěji objevila ve vm. nář.

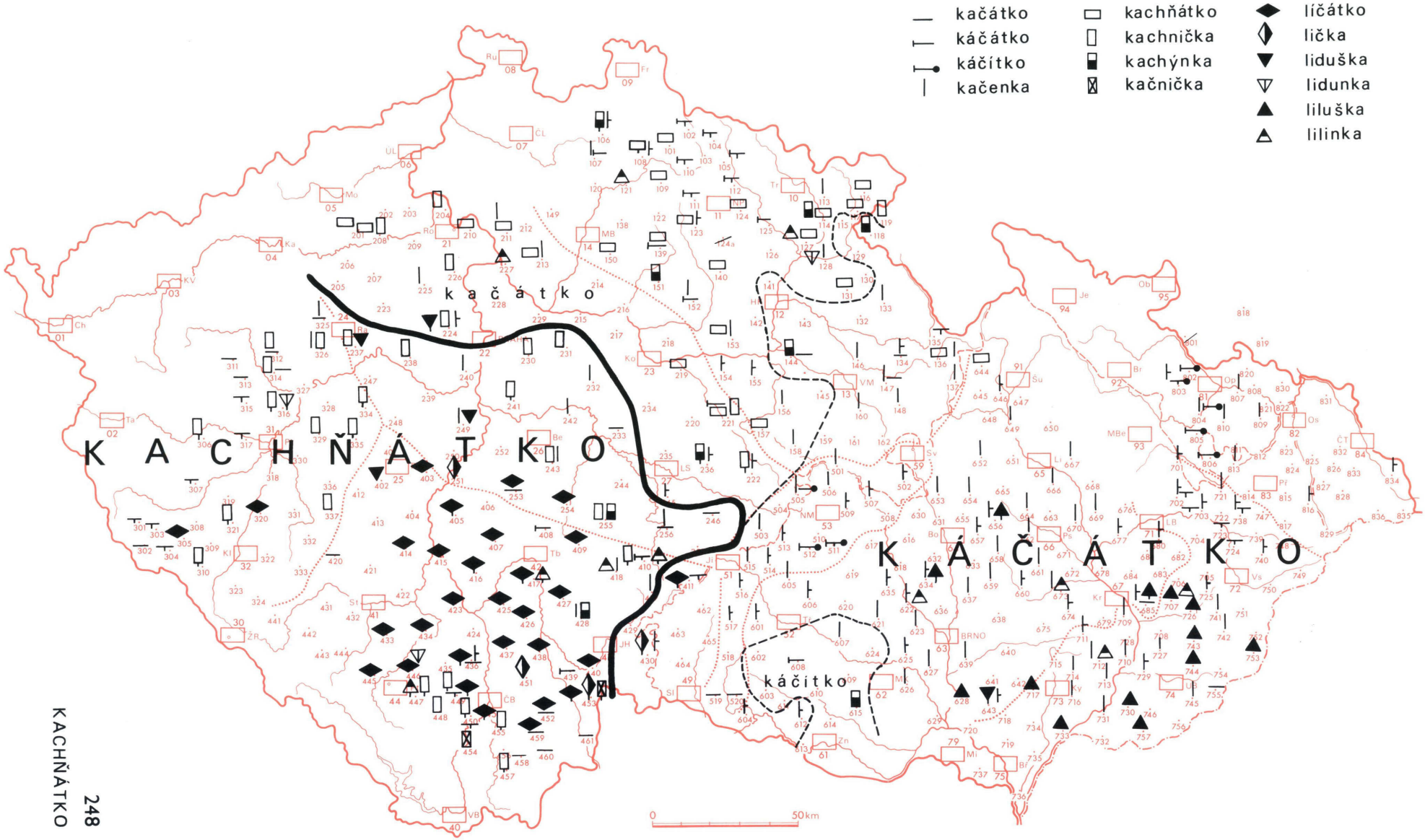
kačátko
káčátko
káčítko
kačenka
kachňátko
kachnička
kachýnka
kačnička
líčátko
lička
liduška
lidunka
liluška
lilinka
kačátko
KACHŇÁTKO
káčítko
KÁČÁTKO
0
50km

4 **kačátko** jen nář.; stč., Jg, pol. *kaczątko* — Viz káčátko.
káčátko SSJČ dem., SSJ *káčatko* — Od *káče*, viz kačenka.
kačenka v sled. významu jen nář.; Jg též *kačička*, SSJČ, pol. *kaczuszka*, *kaczuchna* (hluž. *kačka* ‚kachna‘) — Od *kačena*, to z vábicí interjekce *kač kač*.
káčítko jen nář. — Viz káčátko, podoba s přehlasovanou střídnicí za někdejší nosové *ę*.
kačnička jen nář. — Kontaminací výrazů *kačátko* a *kachnička* (viz tam).
kachňátko Kt, SSJČ dem. — Od *kachně*, viz kachnička.
kachnička v sled. významu jen nář. (Jg i SSJČ dem., oba ‚malá kachna‘) — Od *kachna*, to z onomatopoického slovesa *káchat* ‚napodobovat kachní hlas‘.
kachýnka v sled. významu jen nář. (SSJČ *kachýnka* dem. ‚malá kachna‘) — Viz kachnička.
líčátko jen nář.; Jg *ličátko*, SSJČ též *ličátko* nář. (Jg *líče*, ‚kachně‘) — Dem. k nář. *líče* ‚kachně‘, viz lička.
lička jen nář. (stč., Jg, SSJČ nář., u všech ‚kachna‘) — Od nář. *líče* ‚kachně‘, to ze zvukomalebného základu *li* (srov. lilinka).
lidunka, liduška jen nář. (Kt též *lída*, *lidla*, *lidlička* – vše ‚kachna‘) — Obměnou onomatopoického základu *dli dli*.
lilinka jen nář. — Od onomatopoického *li li*.
liluška jen nář. (Kt „kachna (v dětské řeči)“, Bš ‚kachna‘) — Viz lilinka.

5 kačátko Ju 1, 2, Ru 1, 4 — káčátko Ju 6 — kačenka Po 1, Ju 2, 4, Ru 5 — kachňátko Ju 5, Ru 3 — kachinka Ru 4 — kachňička Ru 2 — lilinka Ju 5, 6

6 OLA 315, ALE 121

7 Nářeční ekvivalenty spisovného výrazu *kachně*, tj. neutrálního označení kachního mláděte, tvoří většinou oblasti, které se shodují se zde představenými areály jejich zdrobnělých, popř. mazlivých variant. V podstatě je území výskytu výrazu *kachňátko* totožné s oblastí rozšíření podoby *kachně*, podobně jako areál lexému *líče* je shodný s územím varianty *líčátko*.

Nejběžnější pojmenování *káče*, rovněž shodné se spis. jazykem, se vyskytuje po celém zkoumaném území; jen v již. polovině Čech není jeho výskyt souvislý. Forma *kače* se na rozdíl od území varianty *kačátko* omezuje pouze na sz. okraj Čech. Podoby *káčtě*/*kačtě* byly zaznamenány hlavně v podorlickém úseku.

Názvy rodu ženského se vyskytly jen zřídka. Výraz *lička* se objevil především v okolí Jindřichova Hradce a na vých. Příbramsku, označení *líd*a máme doloženo z Rakovnicka, Plzeňska a z Pošumaví.

Atlasy: —

Fi

249 krocan (963), **krůta** (964) — *mapa s. 543*

1 M krocan — krocán (též 430)
morák (mořák 752) — norák (též ňorák 245)
ťopan
ťopák 145, 410
trusok (-ś-, -s’-, -š-)
S pućok 818
N hudrák – expr.

M krúta
morka (mórka 737, 754) — norka (též ňorka 245)
ťopka
truska (-ś-, -s’-, -š-)
S puta 818

2 Zkoumala se nář. pojmenování pro krocana, tj. velkého kurovitého ptáka amerického původu s lysým červenavým krkem, chovaného jako drůbež pro maso, a pojmenování pro krůtu, tj. slepici krocana. Vedle výrazných rozdílů lexikálních dokládá nář. materiál též diference slovotvorné (*ťopan* × *ťopák*) a hláskoslovné (*krocan* × *krocán*, *morák* × *norák*, *morka* × *norka*).

Nář. názvy pro krocana a krůtu jsou ze značné části domácího původu, např. *ťopan* (*ťopák*) / *ťopka*, *trusák* / *truska*. Podle Machka je domácího, interjekčního původu i výraz *krocan*, zatímco Holub-Kopečný odvozují názvy krocana i krůty z něm. V pojmenování *morák*/*morka* se odráží zámořský původ krocana/krůty, zdomácnělých v našich zemích od 16. století (nikoli hlas *mor*, jak se domníval Dobrovský). Podobnou motivaci lze najít i v označení *indián* (SSJČ zeměd. ‚krocan‘, Jg *indian*, *indianský kohout*, *indyk* slc., pro slepici krocana *indianka*, *indička*, *indianská slepice*, pol. *indyk*), které se však jako nář. pojmenování nevyskytuje. (K tomu viz V. Vážný, Úvahy nad novým českým etymologickým slovníkem, NŘ 41, 1958, s. 278–279.)

Na základě údajů obsažených v KLA, s nimiž byl nář. materiál konfrontován, zabíral dříve výraz *ťopka* v sv. Čechách poněkud rozsáhlejší areál: vyskytoval se též v úseku podkrkonošském, na Novopacku a Jičínsku.

Nemapován zůstal výraz *hudrák*, označovaný informátory jako expresivní.

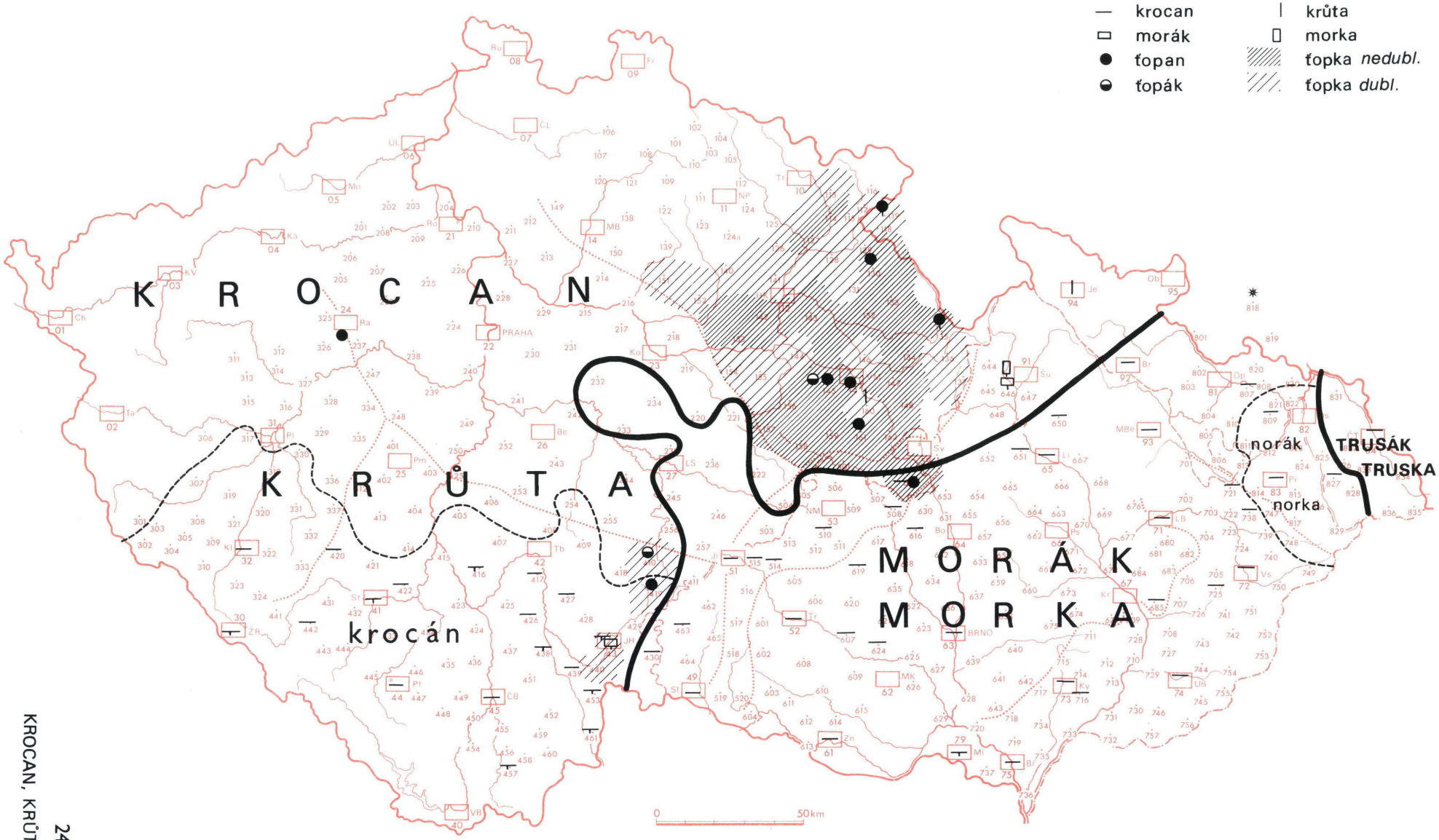
krocan
morák
ťopan
ťopák
krůta
morka
ťopka nedubl.
ťopka dubl.
K R O C A N
K R Ů T A
M O R Á K
M O R K A
krocán
norák
TRUSÁK
TRUSKA
norka
0
50km

3 Základní lexikální dichotomii *krocan*/*krůta* a *morák*/*morka* doplňují regionalismy *trusák*/*truska* (nář. čes.-pol. smíšeného pruhu), *ťopan* (se slovotvornou variantou *ťopák*/*ťopka* zejm. ve vč. nář.; pojmenování *ťopan* a *ťopák* byla zachycena už jen ve zbytcích).

Výrazy *krocan*/*krůta* a *morák*/*morka* jsou výraznými oblastními variantami. Označení *krocan*/*krůta* se vyskytují v převážné části Čech s přesahem na Zábřežsko (z většiny jzč. nář. je doložena hlásková varianta *krocan*). Jako pojmenování shodná se spisovným jazykem se šíří do oblasti výskytu výrazů *morák*/*morka* a do většiny měst, zejména k mladé generaci. Ekvivalenty *morák*/*morka* jsou charakteristické pro Moravu a Slezsko s výběžkem na Ledečsko a téměř až ke Kolínu (v hláskové variantě *norák*/*norka* byly zapsány ve stř. části slez. nář. s přesahem do přilehlých oblastí nář. vm.).

4 **krocan** Jg též *krůtan*, *krůťák*, SSJČ — Podle Mch slovo domácí, zvukomalebné, podle Holuba-Kopečného z něm. *Truthahn* (to z onomatopoického základu *trut*), které se v češtině disimilovalo na *krutan* (srov. krůta), z toho pak *krocan*.
krocán jen nář. — Jzč. dloužením z *krocan*; viz tam.
morák Jg mor. a slc., SSJČ obl., SSJ *moriak* — Pův. asi *mořský kohout*. Některá cizí zvířata byla zvána mořskými, poněvadž přišla do Evropy přes moře (např. též *morče*).
norák jen nář.; Kt Frýdlant a Příborsko — Záměnou nosových souhlásek z *morák* (viz tam) po ztrátě povědomí o etymologické souvislosti se slovem *moře*.
puťák jen nář. — Přechýlením z *puta*, viz tam.
ťopák jen nář.; Jg, SSJČ nář. říd. — Z *ťopat* (o krocaním hlasu).
ťopan jen nář.; Jg, SSJČ nář. — Viz ťopák.
trusek jen nář.; Jg *truťák*, Bš *trusňák*, hluž. *trutak*, dluž. *turk* — Patrně z vábicího citoslovce, v první slabice nelze vyloučit vliv něm. *Truthahn*.
krůta Jg též *trůta*, SSJČ, hluž. *truta*, dluž. *turkowa* — Z hornoněm. *Grutte*, to nepochybně jako oblastní varianta patří k něm. *Truthahn* ‚krocan'. (Ještě Rosa spojoval s hlasem krůty *krut, krut*.)
morka Jg mor. a slc., SSJČ obl. — Přechýlením k *morák*; viz tam.
norka v sled. významu jen nář.; Kt Frýdlant, Příborsko, Bš — Přechýlením k *norák*; viz tam.
puta v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ též *puťa*, obě expr., Bš *putěnka*, u všech ‚slepice') — Patrně z vábicího citoslovce *puť, puť* (srov. III-228 volání na slepice, příp. i výraz *puťka* ‚slepice' stejného původu). Nelze vyloučit ani přejetí a adaptaci německých nář. označení krocana a krůty *Pute*, *Puthahn*, *Puthuhn*; ta podle V. Vážného (srov. oddíl 2) z interjekce *put put*.
ťopka Jg, SSJČ obl. — Přechýlením k *ťopan*, *ťopák*; viz tam.
truska v sled. významu jen nář.; Bš — Přechýlením k *trusák*; viz tam.

5 krocan Ju 4, 5, Ru 2–4 — morák Ju 6, Ru 5 — ťurák Ju 6, Ru 1 — trúthan Po 1 — puják Ru 5 — puran Ju 1–3 — puráň Ju 7 — krúta Po 1, Ju 5, Ru 2, 3 — norka Ju 6, Ru 5 — ťurka Ju 6, Ru 1 — čúrka Ju 5 — púta Po 1 — pujka Ru 4, 5 — pura Ju 2 — púra Ju 1, 3 — purka Ju 7

6 SSJ IV 100, MAGP 514, AJŠ 538, AJPP 211, AJK 303, MAGP 515

Ši

250 (holub) vrká (968) — *mapa s. 545*

1 M vrká (vrga 804) — vŕká — brká 678
vrče 630, 738, 749 — vŕče
vrčí 673, 742
hurká (hurga 803, urgá 818, 819)
hurčí
grucho 831, 833
gruchoce 834
bublá 683, 707
S húká 714

2 Mapa zachycuje zeměpisný rozsah nář. ekvivalentů slovesa (*holub*) *vrká*, tj. vydává zvuk znějící jako *vrkú*. Kromě rozdílů lexikálních byly zaznamenány i diference morfologické (např. *vrká* × *vrče* × *vrčí*) a hláskoslovné (např. *vrká* × *vŕká* × *brká*).

O rozdílu mezi slovesy typu *vrkat* a *vrčet* je pojednáno na mapě III-179 (kráva) bučí.

3 Po celých Čechách, téměř na celé Moravě a nesoustavně ve Slezsku je doloženo sloveso *vrká*, shodné se spisovným vyjádřením. Hlásková varianta *vŕká* byla zachycena v areálu zaujímajícím sv. Břeclavsko, Uherskobrodsko a Vsetínsko; v sev. části této oblasti se porůznu vyskytuje tvar *vŕče*. Ojediněle byl zaznamenán výraz *vrčí*.

Sloveso *hurká* se vyskytuje v sev. a sv. části slez. nář.; především na Frýdecku se objevuje označení *hurčí*.

Výrazy *gruchá*, *gruchoce* jsou doloženy z přechodných nář. čes.-pol. Sloveso *bublá* bylo zapsáno v lokalitách na vých. od Holešova.

4 Všechna slovesa jsou onomatopoického původu.
brká v sled. významu jen nář. — Z *vrká* záměnou retnic.
bublá v sled. významu jen nář. (SSJČ, SSJ *buble* ‚vydává klokotavé

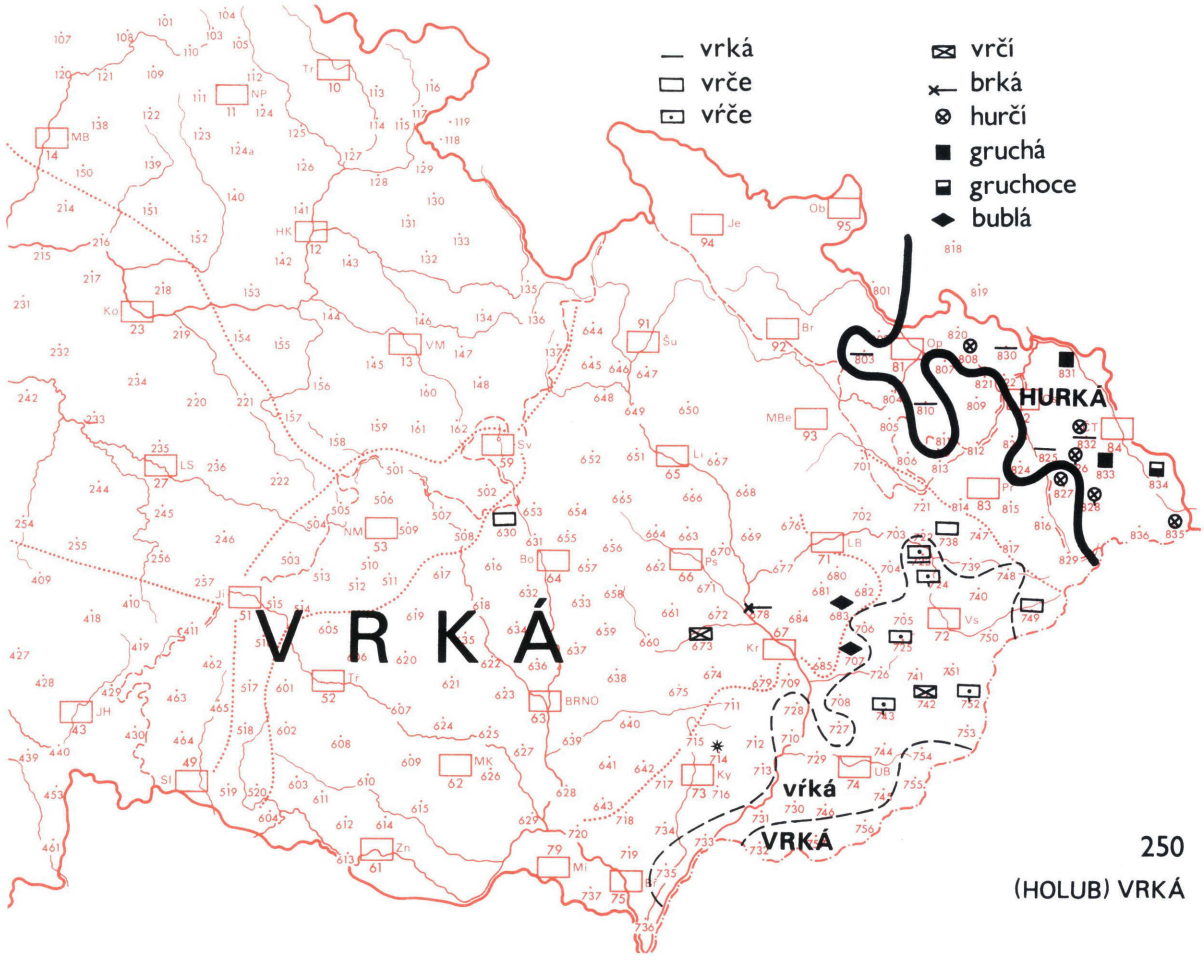

250

(HOLUB) VRKÁ

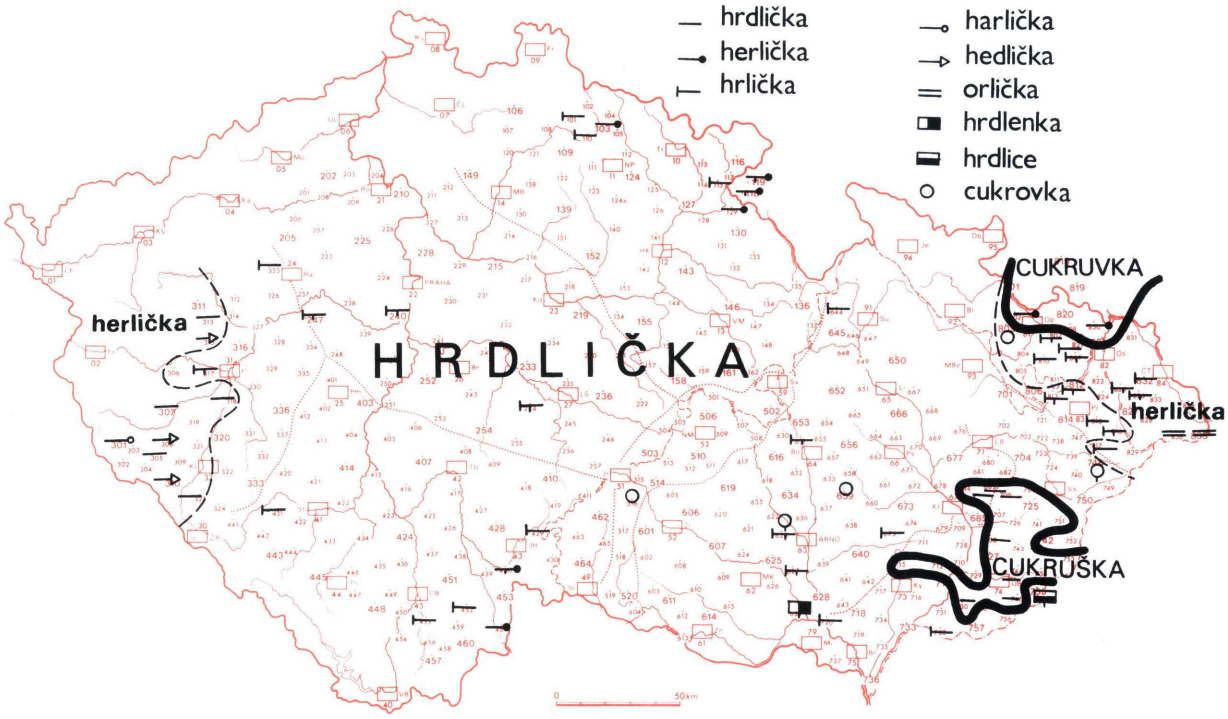

251

HRDLIČKA

zvuky‘; Jg *bublák, bubláč* ‚holub volatý‘, SSJČ zeměd. a SSJ *bublák* ‚plemeno domácího holuba‘) — Sloveso ze zdvojeného onomatopoického základu **bǫb-*.
gruchá jen nář.; pol. *gruchać*
gruchoce jen nář. — Inf. *gruchotat*, zařazením k 1. slovesné třídě.
houká stč. *húká*, Jg, SSJČ, Bš, pol. *hukać*
hurčí jen nář.; Kt
hurká jen nář.; Kt, Bš laš. *hurgá*, hluž. *hurkać*
vrče jen nář. — Inf. *vrkat*, zařazením k 1. slovesné třídě.
vŕče jen nář. — Z *vrče* zdloužením slabikotvorného *r*.
vrčí v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ, SSJ, u všech ‚vydává zvuk připomínající vrčení‘)
vrká Jg, SSJČ — Inf. *vrkat*, zařazením k 5. slovesné třídě.
vŕká jen nář.; SSJ *vŕka* — Z *vrká* zdloužením slabikotvorného *r*.

5 vrká Po 1, Ju 3, 4–6, Ru 3, 4 — vŕká Ju 7 — houká Ju 1, 2, Ru 1 — hučí Ru 2 — hŕká Ru 5

6 —

Ir

251 hrdlička (969) — *mapa s. 545*

1 M hrdlička (hadlčka 615, hrdlečka 643, hrdlíčka 728, hrdlyčka 738) — herlička (hərlička 304, 307–309, 318, herdlička 310, hərdlička 440) — harlička 301 — hrlička (hrllička 644) — hedlička 308, 310, 315 — „orlička 835, 836
hrdlica 755
hrdlenka 629
cukrofka 516, 748, 803 (cugrofka 623, cokrofka 659) — cukrufka (též cukrúfka 715, cukerka 801)
cukruška (též 806, cukrúška 706, 725, 727)

2 Byly sledovány nář. ekvivalenty spis. výrazu *hrdlička*, označujícího ptáka příbuzného holubu, typického svým voláním (tzv. cukrováním).

Kromě lexikálních rozdílů byly zaznamenány i diference slovotvorné (např. *cukrovka* × *cukruška*) a hláskoslovné (např. *hrdlička* × *herlička* × *harlička* × *hedlička*, *cukrovka* × *cukruvka*).

Vzhledem k zeměpisnému rozšíření podoby *herlička* a *hrlička* i ve Slezsku (tedy mimo oblast vymezenou v PRO A2a, C1d) mapujeme skutečné fonetické realizace výrazů *herlička* a *hrlička* na celém zkoumaném území. Původní podoba *hrlička* se vyskytuje jako okrajový archaismus. V Podkrkonoší může být zachování tohoto stavu podporováno i existencí slov se změnou souhláskové skupiny *-dl-* v *-ll-* (viz PRO C1d).

3 Na většině zkoumaného území je rozšířen výraz *hrdlička*, totožný s pojmenováním spisovným.

Další nář. podoby byly zachyceny především na okrajích. Slovo *hrlička* bylo zaznamenáno porůznu v záp. a jv. Čechách, v Podkrkonoší, na záp. od Brna a ve střed. pásu slez. nář. Hlásková obměna *herlička* je doložena ze západu jzč. nář. – z širokého Domažlicka, již. Plzeňska a Manětínska (zde se sporadicky vyskytuje také varianta *hedlička*), dále z Kladska a z velké části Slezska. Forma *orlička* se nachází na Jablunkovsku.

Pojmenování *cukruška* je charakteristické pro střední část vm. nář. s přesahem na Holešovsko. Slovo *cukruvka* vytváří menší areál sev. od Opavy a Ostravy. Varianta *cukrovka* byla sporadicky zachycena na Moravě a ve Slezsku.

4 Všechny nář. výrazy jsou pravděpodobně onomatopoického původu.
cukrovka v sled. významu jen nář. (Jg, SSJČ, u obou *cukrovat* (o hrdličkách) ‚vydávat zvuk znějící jako *cukrú*‘) — Z onomatopoického *kukrú* napodobujícího hlas hrdličky přikloněním k *cukr*.
cukrouška jen nář.; Bš — Viz cukrovka.
cukrovka jen nář.; Kt *cukrůvka* — Z *cukrovka*, viz tam, změnou sekundárně zdlouženého *-ó-* > *-ú-* a následným zkrácením *-ú-* > *-u-*.
harlička, hedlička, herlička jen nář.; pol. *garliczka* — Hláskové varianty výrazů *hrdlička*, *hrlička*, viz tam.
hrdlenka jen nář. — K *hrdlice*, viz tam.
hrdlice stč. *hrdlicě*, Jg, SSJČ řid., též nář. *hrdla* SSJ básnicky *hrdlica* — Patrně z pův. *hrlice*, *-d-* snad adideací k *hrdlo*.
hrdlička stč., Jg, SSJČ — Z pův. *hrlička*, *-d-* snad adideací k *hrdlo*.
hrlička jen nář. — Dem. od *hrlice*.
orlička jen nář. — Z *herlička* odsunutím jakoby protetického *h-* (*herlička* > *horlička* pravidelnou dispalatalizací).

5 —

6 —

Ir

SVODNÉ MAPY

252. Svodná mapa

1 255/252.1 plot
izoglosa *plot* × *hradba* (jz.)

2 94/252.2 pytel na obilí
izoglosa *pytel* × *měch* (vých.)

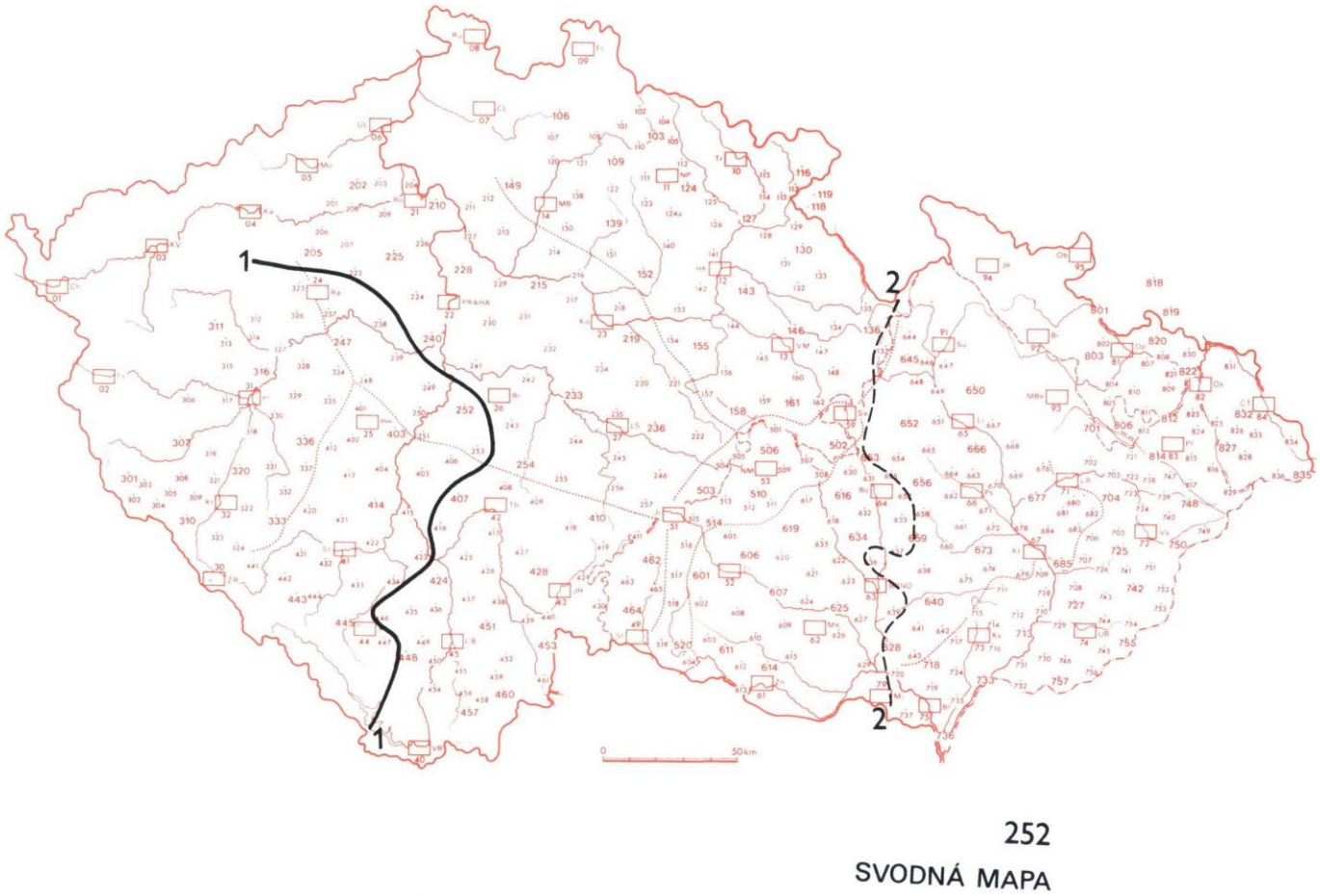

253. Svodná mapa

1 83/253.1 mlátit mlátičkou
izoglosa *mlátit* × *mašinovat* (sev. a jz.)

2 190/253.2 kůň
izoglosa *kůň* × *kobyla/kůň* (jz.)

3 191/253.3 pár (koní)
izoglosa *pár* × *pára* (vých.)

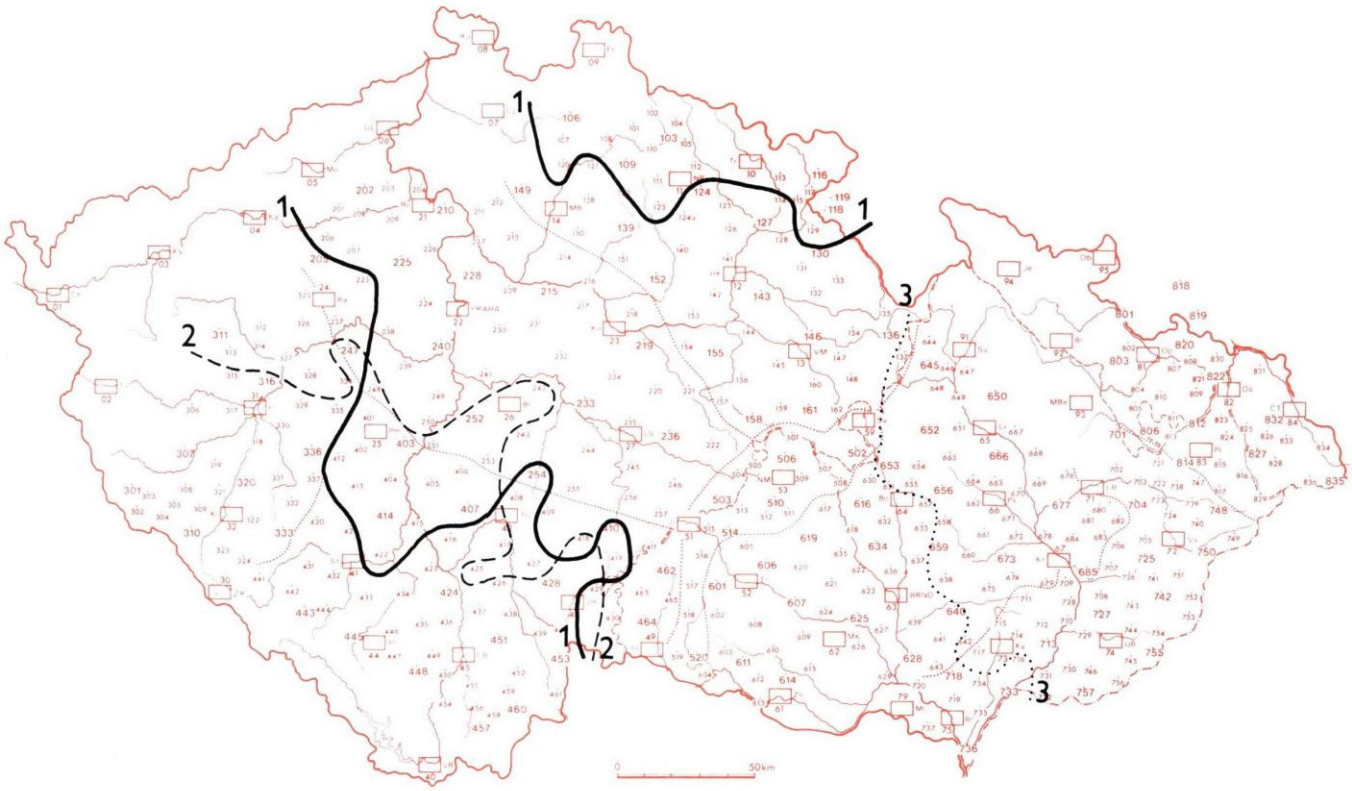

253
SVODNÁ MAPA

Zkratky

abstr.	abstraktní
adj.	adjektivum, -ivní
adv.	adverbium
aj.	a jiný, a jiní
akt.	aktivum
akuz.	akuzativ
angl.	angličtina, -ický
apod.	a podobně
arg.	argot, -ický
arch.	archaismus, -ický
atd.	a tak dále
atp.	a tak podobně
augm.	augmentativum, -ivní
b.	bod
bás.	básnický
bot.	botanický
bud. č.	budoucí čas
bulh.	bulharský, -y
býv.	bývalý
centr.	centrální
část.	částější, -ji
čes.	český
čes.-mor.	česko-moravský
čes.-pol.	česko-polský
čísl.	číslovka
čm.	českomoravský
dat.	dativ
dem.	deminutivum, -ivní
dial.	dialektický
dluž.	dolní lužičtina, dolnolužický
dok.	dokonavý
dol.	dolní
doudl.	doudlebský
dubl.	dubleta, -ní
dvojhl.	dvojhláska
emoc.	emocionální, -ě
etym.	etymologie, -ický
euf.	eufemismus, -istický
event.	eventuální, -ě
expr.	expresivum, -ivní
f.	femininum
fam.	familiární, -ě
fonet.	fonetický, -y
fr.	francouzština, francouzský
frenšt.	frenštátský
gen.	genitiv
germ.	germánský
han.	hanácký
hanl.	hanlivý
hist.	historický, -y
hláskosl.	hláskoslovný, -ě
hluž.	horní lužičtina
hor.	horní
horň.	horňácký, -y
hovor.	hovorový, -ě
hypok.	hypokoristikum, -ický
chod.	chodský
ide.	indoevropština, -ský
imp.	imperativ
ind.	indikativ
inf.	infinitiv, -ní
instr.	instrumentál
intenz.	intenzivum, -ifikační
interdial.	interdialektický
it.	italština, italský
iter.	iterativum
j. č.	jednotné číslo
jaz.	jazyk, jazykový, -ě
jč.	jihočeský
jihoslov.	jihoslovanský
již.	jižní, jižně
jm.	jihomoravský
jv.	jihovýchod, -ní, -ně
jvč.	jihovýchodočeský
jz.	jihozápad, -ní, -ně
jzč.	jihozápadočeský
jzm.	jihozápadomoravský
kašub.	kašubština, -ský
keleč.	kelečský
knižn.	knižní
kol.	kolektivum, -ivní
kond.	kondicionál
kopanič.	kopaničářský
laš.	lašský
lat.	latina, -ský
les.	lesnický
lex.	lexikální
lid.	lidový, -ě
litev.	litevský, litevsky
lok.	lokál
lotyš.	lotyština, lotyšský
m.	maskulinum
maď.	maďarština, -ský
min. č.	minulý čas
míst.	místní
mj.	mimo jiné
ml.	mladý, mladší
mn. č.	množné číslo
mor.	moravský
mor.-sloven.	moravsko-slovenský
morf.	morfologický, -y
ms.	moravskoslovenský, -y
muž. r.	mužský rod
n.	neutrum
náchod.	náchodský
např.	například
nář.	nářeční, nářeční, nářečně
nazv.	nazvaný
nč.	novočeský
nedok.	nedokonavý
nedubl.	nedubletní
nejč.	nejčastější, -ji
něm.	němčina, německý
neskl.	nesklonný
nom.	nominativ
o.	okres
ob.	obecný
obl.	oblast, -ní, -ně
odd.	oddíl
ojed.	ojedinělý, -e
os.	osoba
part.	participium
pas.	pasivum, -ivní
pejor.	pejorativní
pl.	plurál, -ový
plt.	plurale tantum
podješť.	podještědský
podkrk.	podkrkonošský
Podl.	Podluží
podorl.	podorlický
podst. jm.	podstatné jméno
pol.	polština, -ský
pomíst. jm.	pomístní jméno
pomn.	pomnožný
poněk.	poněkud
popř.	popřípadě
pozn.	poznámka
préz.	prézens, prézentní
protet.	protetický
předl.	předložka, -ový
předp.	předpona
příd. jm.	přídavné jméno
příp.	přípona; případně
přísl.	příslovce, -ečný
přít. č.	přítomný čas
přivl.	přivlastňovací
psl.	praslovanština, -ský
pův.	původní, -ě
refl.	reflexivum, -ivní
reg.	region, -ální
rom.	románský
rum.	rumunština, -ský
rus.	ruština, -ský
řec.	řečtina, -cký
říd.	řídký, řídce, řidčeji
s.	strana
samohl.	samohláska, -ový
sč.	severočeský
sémant.	sémantika, -ický
sev.	severní, severně
sg.	singulár
sled.	sledovaný
slez.	slezský
slov.	slovanský
sloven., slc.	slovenština, -ský
slovotv.	slovotvorný, -ě
slož.	složený

souhl.	souhláska, -ový	syntakt.	syntaktický	zájm.	zájmeno, -ný
specif.	specifický, -y	sz.	severozápad, -ní, -ně	zákl.	základ, -ní
spis.	spisovný, -ě	szč.	severozápadočeský	záp.	západní, -ně
správ.	správně	tj.	to jest	zast.	zastaralý, -e
srov.	srovnej	tvarosl.	tvaroslovný	zč.	západočeský
st.	starý, starší	tzn.	to znamená	zejm.	zejména
stč.	staročeština, -ský	tzv.	takzvaný	zlín.	zlínský
stř.	střední	ukr.	ukrajinština, ukrajinský	zm.	západomoravský
stř. r.	střední rod	univerb.	univerbizace, -ovaný	znojem.	znojemský
střč.	středočeský	val.	valašský	zool.	zoologický
střhn.	středohornoněmecký	vídeň.	vídeňský	zprav.	zpravidla
střm.	středomoravský	vlast. jm.	vlastní jméno	zř.	zřídka
stsl.	staroslověnština	vm.	východomoravský	zslov.	západoslovanský
subst.	substantivum, -ivní	vok.	vokativ	zvl.	zvláště
substant.	substantivizovaný	všesl.	všeslovanský	zvrat.	zvratný
suf.	sufix	vých.	východní, -ně	žen. r.	ženský rod
sv.	severovýchod, -ní, -ně	východoslov.	východoslovanský	živ.	životný
svč.	severovýchodočeský	význ.	význam, -ový		

Značky a symboly

AJK	Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich
AJPP	Atlas językowy polskiego Podkarpacia
AJŚ	Atlas językowy Śląska
ALE	Atlas linguarum Europae
ALJ	Archiv lidového jazyka (viz s. 25)
ASJ	Atlas slovenského jazyka
Bš	Bartoš, F.: Dialektický slovník moravský
ČJA	Český jazykový atlas
Jg	Jungmann, J.: Slovník česko-německý
Jg slc.	též východomoravské
Ju 1	zkoumaná obec s čes. obyvatelstvem v bývalé Jugoslávii (viz 2.3.)
Kl	Kálal, K.–Kálal, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí
KLA	korespondenční lexikální anketa (se *Slovníkovým dotazníkem*, viz ČJA I, s. 26, pozn. 15)
Kt	Kott, F. Š.: Česko-německý slovník
Kt(Bš)	Kott, F. Š.: Dodatky k Bartošovu Dialektickému slovníku moravskému
MAGP	Mały atlas gwar polskich
Mch	Machek, V.: Etymologický slovník jazyka českého
OLA	Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas
Po 1	zkoumaná obec s čes. obyvatelstvem v Polsku (viz 2.3.)
PLPJ	Polsko-laskie pogranicze językowe
PSJČ	Příruční slovník jazyka českého
PRO	pravidelné regionální obměny (viz kap. 6)
Ru 1	zkoumaná obec s čes. obyvatelstvem v Rumunsku (viz 2.3.)
SSA	Sorbischer Sprachatlas
SSČ	Slovník spisovné češtiny
SSJ	Slovník slovenského jazyka
SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého
ÚJČ	Ústav pro jazyk český AV ČR
31, b.31	(dvojciferné číslo) bod městské sítě ČJA (viz 2.2.)
215, b.215	(trojciferné číslo) bod venkovské sítě ČJA (viz 2.1.)
I-39	odkaz na komentář a mapu 1. svazku ČJA
II-41	odkaz na komentář a mapu 2. svazku ČJA
III-239	odkaz na komentář a mapu 3. svazku ČJA
III-192/253.3	odkaz na komentář a příslušnou izoglosu na svodné mapě 3. svazku ČJA (viz 3.2.)

Značky autorů a explorátorů

Bá	PhDr. Jarmila Bachmannová, CSc.
Bh	PhDr. Jan Balhar, CSc.
Bl	PhDr. Jiří Blažek
Bm	PhDr. Luděk Bachmann, CSc.
Bt	Mgr. Eva Balátová
Či	PhDr. Libuše Čižmárová, CSc.
Fi	PhDr. Karel Fic, CSc.
Gr	prof. PhDr. Miroslav Grepl, CSc.
Hb	PaedDr. Zuzana Hlubinková
Hl	PhDr. Jaroslava Hlavsová, CSc.
Ch	prof. PhDr. Jan Chloupek, DrSc.
Ir	Mgr. Martina Ireinová
Já	doc. PhDr. Jana Jančáková, CSc.
Jč	PhDr. Pavel Jančák, CSc.
Je	prof. PhDr. Milan Jelínek, CSc.
Kč	doc. PhDr. Marie Krčmová, CSc.
Kl	PhDr. Stanislava Kloferová, CSc.
La	prof. PhDr. Arnošt Lamprecht, DrSc.
Ma	PhDr. František Matějek, CSc.
Mi	PhDr. Věra Lamprechtová-Michálková, CSc.
Pl	doc. PhDr. Jana Pleskalová, CSc.
Po	PhDr. Alena Polívková, CSc.
Ra	doc. PhDr. Marie Racková, CSc.
Rb	PhDr. Antonín Rubín
Sk	doc. PhDr. Josef Skulina, CSc.
Še	PhDr. Oldřich Ševčík
Ši	PhDr. Milena Šipková, CSc.
Šr	prof. PhDr. Rudolf Šrámek, CSc.
Ut	PhDr. Slavomír Utěšený, CSc.
Va	prof. PhDr. Antonín Vašek, CSc.
Vč	PhDr. Jaroslav Voráč, CSc.
Vj	PhDr. Jarmila Vojtová

Literatura

Slovníky

BARTOŠ, F.: *Dialektický slovník moravský*. Praha 1906.
BĚLIČ, J. – KAMIŠ, A. – KUČERA, K.: *Malý staročeský slovník*. Praha 1978.
GEBAUER, J.: *Slovník staročeský I, II*. Praha 1970.
HOLUB, J. – KOPEČNÝ, F.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1952.
HRUŠKA, J.F.: *Dialektický slovník chodský*. Praha 1907.
JAKUBAŠ, F.: *Hornjoserbsko-němski slownik*. Budyšin 1954.
JUNGMANN, J.: *Slovník česko-německý I–V*. Praha 1835–1839.
KÁLAL, K. a M.: *Slovenský slovník z literatúry aj nárečí*. Banská Bystrica 1923.
KOTT, F.Š.: *Česko-německý slovník I–VII*. Praha 1878–1893.
KOTT, F.Š.: *Dodatky k Bartošovu Dialektickému slovníku moravskému*. Praha 1910.
MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1968.
MUKA, A.: *Słownik dolnoserbskeje rěcy a jeje narěcow I–III*. Budyšin 1966, Praha 1928.
PFUHL, CH. T.: *Obersorbisches Wörterbuch*. Bautzen 1968.
Příruční slovník jazyka českého I–VIII. Praha 1935–1957.
Slovník slovenského jazyka I–VI. Bratislava 1959–1968.
Slovník spisovné češtiny. Praha 1960–1971.
SŁAWSKI, F. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków 1952n.
Słownik języka polskiego I–II. Warszawa 1958–1969.
Staročeský slovník. Praha 1968n.

Atlasy

Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich I–XV. Wrocław – Warszawa – Kraków 1964–1978.
Atlas linguarum Europae (Premier Questionnaire). Nimègue 1973.
Atlas slovenského jazyka I–IV. Bratislava 1968–1984.
DEJNA, K.: *Polsko-laskie pogranicze językowe na terenie Polski I, II*. Łódź 1951, 1953.
MALECKI, M. – NITSCH, K.: *Atlas językowy polskiego Podkarpacia*. Kraków 1934.
Mały atlas gwar polskich I-XIII. Wrocław-Kraków 1957–1970.
Sorbischer Sprachatlas 1–12. Bautzen 1965n.
Voprosnik Obščeslavjanskogo lingvističeskogo atlasa. Sestavila Mezinárodní komise pro Slovanský jazykový atlas. Moskva 1965.
ZARĘBA, A.: *Atlas językowy Śląska*. Kraków 1969–1974.

Zusammenfassung

Der dritte Band des Tschechischen Sprachatlasses wurde ebenfalls wie der erste (1992) und der zweite (1997) in der dialektologischen Abteilung des Instituts für tschechische Sprache der Akademie der Wissenschaften vorbereitet und erarbeitet. Wie schon in diesen publizierten Bänden ist auch der nun vorliegende dritte in erster Linie auf die lexikalische Differenzierung des mundartlichen Wortschatzes ausgerichtet.

Für diesen dritten Band wurden für die Erforschung der tschechischen Mundarten folgende Bedeutungsbereiche ausgewählt: „Landwirtschaft“, „Bauerngut“, „Vieh“, „Geflügel“ und „Feldarbeiten“. Es wurden 251 Stichwörter kartographisch ausgewertet. Überdies wurden 6 Stichwörter im siebten Abschnitt des Kommentars (s. u.) aufgenommen; sie sind semantisch verwandt und kartographisch nicht verarbeitet. Neben den lexikalischen Differenzen sind auf den Dialektkarten auch wichtige Wortbildungsunterschiede vermerkt. Lautliche Differenzen sind nur dann festgehalten, wenn es sich um unregelmäβige Erscheinungen handelt. Jeder Kommentar ist in sechs (bzw. sieben) Abschnitte untergliedert. Im ersten Abschnitt werden regelmäβige Regionallautänderungen durch Unterstreichung des variablen Lautes hervorgehoben. Unterstrichene Buchstaben verweisen mittels alphabetischem Index (8.2) auf das Verzeichnis der regelmäβigen Regionallautänderungen (8.1) und auf das Inventar der korrespondierenden Isoglossen auf den Karten (8.3 – Dialektkarten PRO A–F). Der zweite Abschnitt bringt eine Darlegung der semantischen Seite der erforschten lexikalischen Bedeutung und eine Verallgemeinerung der empirischen Erkenntnisse aus der Terrainforschung. Der dritte Abschnitt beschreibt die sprachgeographische Situation auf der Karte. Im vierten Abchnitt werden die belegten Ausdrücke mittels Wörterbücherangaben (5.4.2–5.4.3) in den alten and gegenwärtigen Wortschatz eingegliedert, ergänzt um eine kurze etymologische Auslegung. Im fünften Abschnitt werden Belege aus tschechischen Sprachinseln in Polen, im früheren Jugoslawien und in Rumänien angeführt (das Register der untersuchten Gemeinden siehe 7.3). Der sechste Abschnitt gibt Hinweise auf parallele Sprachkarten in westslawischen Sprachatlanten (5.6.1) und auf Stichwörter in den Fragebögen des OLA und ALE. Im siebten Abschnitt wird gegebenenfalls kurz ein verwandtes, kartographish nicht verarbeitetes Stichwort charakterisiert.

Auch in diesem Band wird in besonderem Maβe früher gesammeltes Dilektmaterial ausgewertet (ALJ – Archiv der Volkssprache, KLA – Korrespondenzbefragungen aus dem Lexikalischen Fragebogen für die Erforschung der tschechischen Mundarten). Der Groβteil der Stichwörtter ist onomasiologisch erfaβt, aber einige sind nach semasiologichen Kriterien (III-100 sotor, III-167 krosna) behandelt.

Die geographische Gestaltung der Karten entspricht derjenigen des ersten und des zweiten Bandes: Die Karten erfassen vor allem Areale, die durch Isoglossen abgegrenzt und mit einem betreffenden Schriftzug gekennzeichnet sind. Die Abschnitte mit Streuung oder mit isoliertem Auftreten werden durch Symbole bezeichnet. Die kartographische Gestaltung geht von der linguistischen Strukturierung des Karteninhalts aus. Bei den lexikalischen Karten bedeutet das, daβ auf der ersten Darstellungsebene die lexikalischen Differenzen aufgezeigt werden. Sie sind durch die stärksten Isoglossen oder auch durch volle Symbole (für Äquivalente ohne ihr eigenes Areal) angezeigt Die wortbildenden (bzw. morphologischen u. v. a.) Subareale sind durch die Linien mittlerer Stärke und die lautlichen durch die unterbrochenen dünnen Linien abgegrenzt. Durch leere und lineare Symbole wird die Vermischung mit den Mehrheitsformen wie auch häufigeres Auftreten der Formen auβerhalb des eigenen Areals markiert. Falls bei einem Ausdruck keine Dubletten vorkommen, ist dies innerhalb des entsprechenden abgegrentzten Areals mittels eines kleinen diakritischen Zeichens, das sich unterhalb des jeweiligen betreffenden Symbols befindet, gekennzeichnet (bei vertikalen Symbolen – rechts).

Der dritte Band des Tschechischen Sprachatlasses beinhaltet folgende Kommentare und Karten:

1 Landwirt
2 Landwirtin
3 jemand, der ein Ausgedinge hat
4 Ausgedinge
5 Gesinde
6 Knecht
7 Magd
8 Bäuerin
9 Mitwohner/Inmann
10 Bauerngut
11 Scheune/Stadel
12 Tenne/Dreschboden
13 Torflügel
14 Garben vom Wagen abladen
15 Oberboden (in der Scheune)
16 Banse
17 Trennwand der Banse
18 Kuhstall
19 Kuhtrog
20 Krippe
21 Pferdestall
22 Schweinestall
23 Schweinetrog
24 Balken des Stallbodens
25 Zaun
26 Holzpfahl im Zaun
27 Zaunstange
28 Querstange im Zaun
29 Zaundurchlaβ
30 Feld
31 Brachfeld
32 Platz, auf dem man den Pflug wendet
33 ackern
34 seicht pflügen
35 Pflug
36 Handhabe des Pfluges / Pflugsterze (*Pl.*)
37 Griessäule
38 Pflugsohle
39 Streichblech
40 Pflugschar
41 Sech
42 Vorstecknagel für die Zughakenkette
43 Hakenpflug
44 Hakenpflugschar
45 Pflugräder
46 Joch des Pflugkarrens
47 Führungskette am Pflugkarren
48 Arme des Pflugkarrens
49 Balken der Egge
50 Querholz der Egge
51 Nagel der Egge
52 Getreide
53 Sommergetreide
54 Roggen
55 Weizen
56 Getreide mähen
57 Ernte
58 Wetzstein für die Sense
59 Wetztsteinbehälter
60 Getreidesense mit der Umlegvorrichtung
61 Reffsense
62 Reff der Getreidesense
63 Handhabe der Sense
64 Sensenstiel
65 Getreidehalm
66 Häuflein gemähten Getreides (*Pl.*)
67 Sichel
68 unregelmäβig gemähtes Stoppelfeld
69 nichgemähte Halme (hinter dem Mäher)
70 Garbenband
71 Pflock zum Zuziehen des Garbenbandes
72 unterer Teil der Garbe
73 Stoppelfeld
74 Roggenstoppelfeld
75 zusammengerechte Getreidereste auf dem Stoppelfeld
76 Dreschflegel – *Karte Nr. 77*
77 Dreschklöppel
78 Kappe am Dreschklöppel
79 Stiel des Dreschflegels
80 Mittelband am Dreschflegel
81 eine Schicht Getreide zum Dreschen
82 ein Bund ausgedroschenen Getreides
83 mit der Dreschmaschine dreschen
84 zerraufte ausgedroschene Strohhalme
85 Spreu
86 Granne
87 groβer Spreukorb
88 Wurfschaufel / Schaufel zum Werfen des Getreides
89 Getreidesieb
90 grobes Getreidesieb
91 Getreide mit dem groben Sieb reinigen
92 Windfege/Windmühle
93 Hintergetreide
94 Getreidesack
95 Getreidespeicher
96 Raum, wo Korn aufbewahrt ist
97 Strohschober
98 Schwade
99 Heuhaufen
100 *sotor* – Bedeutung
101 Rechen
102 Rechenstiel
103 Querbalken am Rechen / Rechenjoch
104 Rechenzähne
105 Heu zu Haufen zusammenschieben
106 Tuchburde
107 Grastuch
108 Klee
109 Luzernenklee (*Medicago sativa L.*)
110 Mischfutter
111 Kartoffel
112 Keim
113 (Kartoffel) keimt
114 Kartoffelkraut
115 ein kleines Feuer auf dem Feld
116 früh
117 Mais
118 Futterrübe
119 Grube zur Aufbewahrung der Kartoffeln, Rüben
120 Leiterwagen
121 obere Stange der Leiter (am Leiterwagen)
122 kurze flache Sprosse der Leiter (am Leiterwagen)
123 runde Sprosse der Leiter
124 seitlicher Stützprügel der Wagenleiter
125 Wiesbaum
126 Seil zum Zuziehen des Heufuders
127 bremsen
128 Bremsklotz
129 umkippen/umstürzen (von der Fuhre)
130 Deichsel
131 Haken am Ende der Deichsel
132 dreieckige Vorrichtung, an der die Deichsel befestigt ist
133 Reibscheit
134 Achsstock
135 unterer Teil des Kipfstocks
136 Kipfstock
137 Kipfstocknagel
138 groβes Waagscheit
139 kleines Waagscheit / Ortscheit
140 Kettenteil am kleinen Waagscheit
141 Beschlag (in der Mitte) des kleinen Waagscheits
142 Achse
143 Verstärkung der Nabe
144 Achsnagel
145 Metallplättchen unter dem Achsnagel
146 Boden des Wagens
147 Seitenbretter am Wagen
148 Stirnbrett am Wagen
149 Streifwagen / ein Wagen ohne Aufsatz
150 geflochtener Wagenkorb
151 vorderes Ende der Kufen
152 Pferdegeschirr
153 Leitseil
154 Zügel
155 Halfter
156 Gebiβ
157 hölzerner Teil des Kummets
158 Kissen am Kummet / weicher Teil des Kummets
159 Zustange am Kummet
160 Rückenriemen
161 Joch
162 Lehmkarren
163 Schubkarren
164 Stirnbrett am Schubkarren
165 Traggurt am Schubkarren
166 Traggurt am Rückenkorb
167 *krosna* – Bedeutung
168 Vieh
169 Kalbe/Färse
170 (die Kuh ist) brünstig
171 (die Kuh ist) trächtig
172 Augenklappen
173 (die Kuh) gibt die Nachgeburt von sich / (die Kuh) reinigt sich
174 Biestmilch
175 nicht abgestilltes Kalb
176 Euter
177 Zitze
178 Melkeimer

179 (die Kuh) muht
180 (die Kuh) käut wieder
181 (die Küh) stößt
182 Klaue
183 Vieh versorgen
184 Häcksel
185 Häckselmaschine
186 den Stall ausmisten
187 Jauche
188 Jauchenfaß
189 den Mist auf dem Feld ausbreiten
190 Pferd
191 ein Paar (Pferde)
192 Stute
193 (die Stute ist) trächtig
194 (die Stute ist) brünstig
195 (das Pferd) wiehert
196 Pferdemist
197 Striegel
198 Pferd, das den Sattel trägt
199 Pferd, das man an der Hand führt
200 Zuruf an das Pferd zum Gehen
201 Zuruf an das Pferd zum Stehenbleiben
202 nach links!
203 nach rechts!
204 zurück!
205 hornlose Ziege
206 (die Ziege ist) brünstig
207 (die Ziege ist) trächtig
208 Ziegenbock
209 verschnittenes Schwein
210 (das Schwein) grunzt
211 (die Sau ist) brünstig
212 (die Sau ist) trächtig
213 Ferkel
214 Sauschneider
215 schweinern
216 Hunds-
217 Hündchen
218 Hündin
219 Kaninchen
220 Kaninchenweibchen
221 (die Katze) miaut
222 (die Katze ist) läufig
223 Geflügel
224 Henne
225 Hahn
226 (der Hahn) kräht
227 gackern
228 Lockruf für Hennen
229 Lockruf für Gänse
230 Lockruf für Enten
231 Bruthenne
232 Ei
233 Ei ohne Schale
234 ausgeblasenes Ei
235 (das Kücken) schlüpft (aus dem Ei)
236 verdorbenes Ei
237 Hühnerstall
238 Geflügelhof
239 Hühnerstall
240 Gänserich
241 Gänseherde
242 (die Gans) schnattert
243 Gänslein
244 die Gänslein der zweiten Brut
245 Futter zum Stopfen der Gans
246 Ente
247 Enterich
248 Entlein
249 Truthahn, Truthenne
250 (die Taube) gurrt
251 Turteltaube
252 zusammenfassende Karte
253 zusammenfassende Karte

Summary

Along with the first and second volume of the Czech Linguistic Atlas, the third volume has been prepared and compiled in the Dialectological Department of the Institute of Czech Language of the Czech Academy of Sciences. This volume is again primarily concentrated on the lexical differentiation of dialectal vocabulary.

For this third volume the following meaning areas were chosen: "Agriculture", "Farm", "Livestock", "Poultry" and "Farm work". Altogether 251 items have been depicted on language maps. In addition to this 6 items have been discussed in the seventh section of the commentary (see below); they are semantically related and not presented on separate maps. Besides lexical differences, important word-formative differences along with phonologic differences – if they are irregular – have also been included in the dialectal maps. Each map is accompanied by a commentary which has been divided into 6, respectively 7 sections. In the first section the letters for sounds liable to regular regional alternations are underlined. These letters refer in the alphabetical index (6.2) to the list of regular alternations (6.1) and to the inventory of the corresponding isoglosses on the maps. (6.3 – dialectal maps PRO A–F). The second section provides an explanation of the examined item from a semantic point of view and a generalization of the empirical knowledge gained during the research. In the third section the linguistic-geographical situation reflected on the map is described. In the fourth section the registered (and mapped) expressions are arranged in alphabetical order, qualified from the point of view of their dialectal characteristics, completed with reference to dictionaries (5.4.2–5.4.3) reflecting both old and contemporary Czech vocabulary and accompanied by a short etymological explanation. In the fifth section are expressions recorded in Czech language enclaves in Poland, former Yugoslavia and Romania. The sixth section gives references to parallel maps in other West Slavic language atlases and to headwords in the questionnaires of OLA and ALE. In the seventh section a related item, which has not been dealt with cartographically, is characterized.

As was the case in the first two volumes, the previously collected dialectal material (ALJ – Archive of the Folk Language, KLA – Correspondence Questionnaire for the Research of Czech dialects) has again been evaluated to some extent. Most of the items are approached from an onomasiologic point of view, only a few (f. e. III-100 sotor, III-167 krosna) are treated semasiologically.

The projection of the language-geographical situation onto the maps corresponds to the first two volumes: The maps primarily contain areas marked with isoglosses and signs. The isolated or scattered occurrence of certain expressions is depicted by symbols (linear or figural, divided in various ways). Expressions with frequent, but interrupted occurrence are often depicted by hatching. The cartographical interpretation is based on the linguistic structuring of the cartographed linguistic material. In lexical maps this means that lexical differences are depicted as first level differences with thick isoglosses, signs in capitals and full symbols. The areas representing word-formative or morphological differences, i. e. second level differences, are marked by medium thick isoglosses, signs in capitals and empty or divided symbols. Areas of phonological variants, i. e. of third level differences, are marked by thin, interrupted isoglosses, small letters and linear or empty symbols. Linear or empty symbols are also used to express the occurrence of expressions out of their own areas. If only one expression occurs which is surrounded by the area of another expression, the symbol has a small diacritic (a line below the symbol or on the right of the symbol, if the symbol is vertical).

Rejstřík

Abecední soupis hesel

Číslo odkazuje na stránku, na níž začíná příslušný komentář.

běhá se (kráva) 392
bidlo žebřin (vrchní) 290
biják cepu 198
bočnice u vozu pl. 346
bouká se (svině) 468
brambor 268
brousek na kosu 160
brzdicí špalek 308
brzdit 306
březí (kobyla) 432
březí (koza) 460
březí (kráva) 396
bučí (kráva) 410
cep 196
couvni! 454
čeleď 54
čeledín 56
čelo vozu 348
čistí se (kráva) 396
čistit obilí na velkookém sítě 228
děvečka 58
dno vozu 343
dobytek 390
drůbežárna 518
drůbež 491
druhá housata 532
držák cepu 202
fukar 230
hejno hus 526
honí se (kočka) 488
hospodář 46
hospodyně 48
housata druhá 532
housátko 528
houser 524
houžev u plužních koleček 140
hrábě 246
hrabice (hrabičná kosa) 167
hrabiště 246
hrdlička 546
hromádky posečeného obilí 176
hřad 522
hřeb (u bran) 150
hřebelec 441
chlívek pro vepře 82
chrochtá (prase) 466
jalovice 392
jarní obilí 154
jařmo 374
jeď! 446
jesle 80
jetel 260
kačer 538
kachna 536
kachňátko 540
kdákat 496
kejhá (husa) 528
klapky na oči 396
kleče 114
kleštiny 366
klíček (bramborový) 272
klíčí (brambor) 274
klobe se (kuřátko) 516
kobyla 430
kobyla chce hřebce 432
kohout 492
kokrhá 494
kolečka plužní 136
kolečko na vožení hlíny 376
kolík na utahování povřísla 186
konec sanic (přední) 354
koňský postroj 356
kopit 254
kosa s obloukem 164
kosiště 174
kosit obilí 156
koš (velký na úhrabky) 218
košatina 354
kování na rozporce (střední) 334
koza bez rohů 456
kozel 462
králík 482
krecht 286
krmná řepa 284
krocan 542
krojidlo 126
krosna 388
krůta 542
kukuřice 282
kůň 429
kupka sena 242
kurník 518
kvočna 506
líšeň 298
lopata na vátí obilí 220
místnost, kam se ukládá zrno 236
mlat 64
mlátit mlátičkou 210
mlezivo 400
mňouká 486
močůvka 424
nádoba na dojení mléka 408
nádobka na brousek 162
nalevo! 450
náprava 336
nápravník 320
napravo! 452
náruční kůň 444
nať (bramborová) 276
neodstavené tele 400
obilí 152
obilné stéblo 176
obilní síto 224
obilní síto (velkooké) 226
odhrnovačka 120
ohlávka 362
ohníček na poli 278
oj 314
opěradlo trakaře 380
oplen 324
oploteň 74
oprať 358
orat (hlubokou orbou) 107
osina 216
ošití bijáku 200
otep rovné slámy vymlácené cepy 207
otěže 360
paprsek (u bran) 146
pár (koní) 430
patro (ve stodole) 70
pavuza 300
paznecht 416
perna 70
plaz 119
plot 89
pluh 112
plužní kolečka 136
pobočnice 370
podjížďka 318
podložka u zákolníku 340
podmítat 108
podruh 60
podsední kůň 442
poduška u chomoutu 368
pohřbetník 372
poklízet dobytek 418
pokos 240
pole 100
popruh u nůše 385
popruh u trakaře 384
postroj koňský 356
potykač 126
povříslo 184

prasečí 476
provaz na utužení pavuzy 302
prská se (koza) 458
průvlačka 148
přední konec sanic 354
přežvykuje (kráva) 412
příčka u žebříku (kulatá) 296
příčka v žebřinách (plochá) 294
psí 478
psice 480
pšenice 156
půle vrat 66
pytel na obilí 234
radlice pluhu 122
radlice rádla 133
rádlo 132
ramena (plužních koleček) 144
ramena vozu zadní 316
ranec (trávy) 256
raný 282
rozhazovat hnůj po poli 428
rozporka 330
roženec 168
ručka u travní kosy 172
řehtá (kůň) 436
řezačka 422
řezanky 420
samice králíka 484
sele 472
selka 60
shrabané zbytky obilí na strništi 194
skládat snopy z vozu 68
sláma zcuchaná 210
slepice 492
sloupek v plotě (dřevěný) 89
slupice 116
směska na krmení 266
snop (spodní část) 188
sotor 244
spodní část snopu 188
sprasná (svině) 470
srp 178
stáj pro koně 80
stáj pro krávy 76
stébla za sekáčem (neposečená) 180
stodola 64
stoh slámy 238
strniště 190
strniště nerovnoměrně vysoké 178
strniště po žitě 192
struk 406
střední kování na rozporce 334
stůj! 448
svorník 326
svorník cepu 204
sýpka (samostatná budova) 234
šárka 322
šišky na krmení hus 534
špalek brzdicí 308
tele neodstavené 400
trakař 380
trámek hrabí (příčný) 250
trámek v plotě (podélný) 95
trámek v podlaze stání (dřevěný) 86
trávnice 258
trká (kráva) 414
tyčka v plotě 90
udidlo 364
úhor 102
úhrabky 214
usedlost (velká hospodářská) 62
úvrať 104
valník 350
vážiště 328
vejce 508
vejce bez skořápky 508
vejce zkažené 516
vemeno 404
vepř 462
vojtěška 264
volání na husy 502
volání na kachny 505
volání na slepice 498
voznice (na močůvku) 428
vrátka v plotě 98
vrká (holub) 544
vrstva obilí k mlácení 206
vyfouklé vejce 512
vyhazovat hnůj z chléva 422
výměnek 52
výměnkář 50
výmět koně 438
výstupek na konci oje (horní) 316
výztuž hlavy u kola 336
zadina 232
zadní ramena vozu 316
zákolník 338
zakončení plazu 119
závlačka u řetízku 332
zbytky obilí (shrabané na strništi) 194
zcuchaná sláma 210
zhlavík (plužních koleček) 138
zkažené vejce 516
zuby (u dřevěných hrabí) 252
zvěroklestič 474
zvrhnout (např. fůru) 310
žebříňák 288
žito 154
žlab pro krávy 78
žlab pro prasata 84
žně 158

Abecední soupis podob

Soupis zahrnuje všechny mapované výrazy. Číslo odkazuje na stránku 4. oddílu příslušného komentáře. Významy homonymních výrazů nejsou odlišeny.

abštok 322
abštuk 322
ajmeryk 408
akse 322
aksfutr 322
aksnštuk 322
akštok 322
akštuk 322
auštok 322
auštuk 322
babčice 316
babele 506
babinec 244
babják 244
babka310
bábovka 408
babula 504
babulenka 530
babulka 530
bačkor 310
bačkora 310
bahra 240
bachle 167
bachlice 167
bachlovat 158
bajaja 280
bakrle 310
bála 258
balík 310
balón 167
baňa 504
baňátko 532
banda 526
bandel 386
bandor 270
bandora 270
bani 504, 506
banička 532
baninka 532
barak 280
bařina 426
batoh 258
bazala 280
baži 504
bažinka 532
bečí 412
bečka 428
bedla 174
bedle 174
bedlička 174
bedlík 174
běhá 394
běhá se 394, 436, 460
béká 412
belík 162
belka 174
berany 356
berda 258
běrdce 330
běrdco 330
berla 174
berle 174

berlice 174
berlička 174
berlík 174
bezkrýtka 408
běží se 436
bi 446, 500, 504
biba 500
bíba 504
bíbrle 532
bidelco 524
bidélko 524
bidlo 96, 294, 524
bídlo 524
bidýlec 524
bidýlko 524
bigel 167
biják 200
bíják 200
bije 446
bijo 446
bista 450
bistaha 450
blamor 160
blaněk 96
blanka 94
blaňka 88, 94, 96
blaton 352
blatoňák 352
blendy 396
blindy 396
bluká 467
blýská 436
bobek 244
bočňárky 348
bočnice 348
bočníky 372
bodá 416
bode 416
bokuje 460
boky 348
bortně 348
bota 136
botka 120
bouchá se 470
bouká se 460, 470
bouří se 394
brady 184
brambor 270
brambora 270
bramboračka 228
bramborčí 278
bramborka 228
bramboro 270
bramborovina 278
brambořina 278
brambur 270
brambura 270
braňák 152
bráňák 152
branice 148
braniště 148
branka 100
bránka 100, 384
bráňka 100
brav 466
braveček 474
brávek 466
brázdní 444
bráždní 444
brdce 148, 330
brdco 332
brdečko 332
brdečník 330
brdíčko 332
brdlička 174
brdlík 174
brdlinko 94
brdýčko 332
breká se 460
bremskloc 310
bremzovat 306
brhel 288
brká 544
brlina 88, 96, 294
broh 288
brouká se 470
brousek 160
brouská se 490
bručí 412
bruh 240, 288
brus 160
brusna 310
bryga 96
brýle 396
brzdit 306
brzní 282
břemě 258
břemeno 258
březí 396, 432, 462, 470
bříská se 460, 490
břítoví 190
břouská se 490
bubínek 231
bublá 544
buček 294
bučí 412
bučí se 470
bučovka 266
buchtička 440
búká 412
bukše 338
buli 504
bulka 440
burák 285
burátko 440
bircuje se 460
burčák 280
burda 285
burdak 231
burdy 180
burgán 285
burgunda 285
burgyň 285
burgyně 285
burka 285
buryna 285
burýna 285
bušák 280
buše 338
bůvolka 458
bydlo 392, 491
býlí 278
bylina 278
bzinká se 490
cáf 456
cafour 274
cajk 358
cák 406
camfrnoch 274
cancour 274
cank 366
cap 462
cárek 84
cauf 456
cecáč 404
cecáče 404
cecák 404
cecavé tele 404
cecejle 404
cecek 406
cecík 406
ceckáč 404
ceckavec 404
ceckové tele 404
cep 198, 200
cepec 200
cepíc 200
cepík 200
cepisko 204
cepovice 204
cepovka 204
cepůvka 204
cepy plt. 198
cibal 500
cibenka 532
cibulenka 532
cibuška 532
cicák 404
cicavé tele 404
cicek 406
cickové tele 404
cígle 362
ciment 408
cíp 386
cípek 386
cípnice 260
ciruk 456
coudit 230
couf 456
couvej 456
couvni 456
cruk 456
cucáč 404
cucáče 404
cucák 404
cucávče 404
cucavé tele 404
cucek 406
cúdí se 398
cuf 456
cufta 334
cugle 362
cuchačka 214
cuchajna 214
cuchanice 214
cuchanina 214
cuchanka 214
cuchna 214

cuchta 214, 334
cukrovka 546
cukruška 546
cukruvka 546
cumláč 404
cumlák 404
cumlavé tele 404
curik 456
curuk 456
cvikla 285
cvorka 206
cvorník 130, 328
cvořeň 328
cvůrka 206
ča 454
čale 454
čalo 349
čapka 244
čehy 450
čelaď 54
čeládka 54
čeleď 54
čeledín 56
čeledíni 54
čelo 252, 349
čepička 342
čertadlo 126
česák 442
čihy 452
číjou 452
čílko 349
čip 502
číplá koza 458
číslo 126
čistí se 398
člupice 118
čpár 418
čuba 482
čubka 482
čudky 184
čugárek 280
čulá koza 458
čuně 466, 474
čuník 466
čurík 466
daněk 244
daňkovat 255
dáseň 252
ďatelina 262
dávat do kopek 255
dávat do kůp 255
dávat do kůpat 255
dávat do kůpek 255
dědek 140
dědina 102
dekl 349
dekllounek 342
děla plt. 160
delina 88
der 317
derec 146, 317
deska 122, 150, 296, 324
desky 348
deštice 150
dešťka 150
dětělina 262
děvečka 58
děvka 25
dgákat 498
di 446
dichta 260
dichule 260
dije 446
dijo 446
díra 288
disno 252
dívka 58
dížka 408
dláha 88
dlažba 88
dláženice 55
dli 506
dlička 506
dno 344
dobytek 392, 491
dobytky plt. 392
dojačka 408
doják 408
doječka 408
dojička 408
dojka 408
drábce 146
drábec 146, 317
drábice 146
drabina 294
drabiňák 290
drabinka 384
dračka 94
dragač 380
drak 167
dranice 88
drápel 491
drát 96
drbanice 214
drbanina 214
drbanka 214
drcá 416
drče 416
drchačka 214
drchajna 214
drchanice 196, 214
drchanina 214
drchanka 196, 214
drchta 214, 260
drká 416
drmolí se 490
drobák 220
drobňanky 216
drobnice 214
drobnička 214
drobovák 220
drobovka 228
droby 216
drůbeř 491
drůbež 491
drůbeřárna 520
drůbežárka 520
drubežárna 520
drůbežárna 520
drubežárně 520
drůbežárně 520
druhé housata 534
držadlí 204
držadlín 204
držadlo 204
držák 204
dřemeno 258
dřenice 88
dudek 244
důl 288
dům 62
dunčák 280
dundel 258
dupa 190
dusí 416
dvérce plt. 100
dvérka plt. 100
dvírka plt. 100
dvířka plt. 100
dvorek 100
dvoudešák 133
dvůr 62
dy 506
dydla 506
dýje plt. 70
dýl 88
dylina 88
dymčák 280
dyšel 314
éha 448
ej 448
ejha 448
elefant 476
ertepl 270
erteple 270
ertepličí 278
erteplisko 278
erteplo 270
erteplovisko 278
eu 448
euha 448
fachel 231
fajfka 174
farhous 238
farous 238
fasuník 290
fáza 274
fazoch 274
fazón 274
fázuje 275
fejbidlík 334
fena 482
fenka 482
fidláček 476
filáček 476
filec 258
fimfas 220
firšenkl 332
flákačka 167
fligel 68
flundra 167
fofr 231
fofrák 167
fofrník 231
fochr 231
fojer 280
foraktr 316
formánek 316

foršteker 340
fous 217
fousy 184
frňáky 356
frndí se 490
frňous 274
frnus 217
fugar 231
fukač 231
fukanec 514
fukar 231
funcy 356
furtka 100
futrál 322
futro 370
futrová cvikla 285
futrová řepa 285
futrovice 285
futrovka 285
gagá 528
gágá 528
gagoce 528
gagotá 528
gajdice 174
gajdoši 184
gazda 46
gazděna 48
gazdina 48
gazdiná 48
gégá 528
gegoce 528
geleta 410
glače 116
globá se 515
globe se 515
glubá se 515
glube se 515
glve se 515
gréfa 294
gréfina 294
gréfňák 290
greft 288
grecht 288
grechta 288
grífa 294
grouže 142
gruchá 546
gruchoce 546
grumbír 270
grumbiráčí 278
grunt 62, 102
gruže 142
gryf 174
gřynda 524
guča 526
gurt 372
gyngá 528
hacák 167
hač 454
háček 130, 133, 136, 170, 274
háčkuje 275
hachlice 167
haja 504
hajs 446, 452, 454
hajsák 167
hak 136
hák 130, 133, 274
hakovat 107
hákovice 136
hakoviště 133
halbija 84
halda 288
halečky 536
halušky 536
halvija 84
halže 334, 386
hambálek 524
hamovat 306
hání se 394
hara 288
hárá se 394, 436
harfa 167
harkovat 110
harlička 546
hasák 167, 168
hašek 466
hašík 466
hat 454
hať 454
hata 454
hatlafa 167
hatou 454
haťou 454
hauz 62
havěd 491
havěď 491
havěť 491
hazačka 167
házat 424
házet 68, 424
hazka 207
hder 317
hderec 146, 317
hedlička 546
heft 174
hejno 526
hemovat 306
herlička 546
herteple 270
het 454
heta 121
hi 448
hí 452
hije 448
hijej 452
híjej 452
hijo 448
hijou 452
híjou 452
híjuma 452
hipe 416
híse 452
hlava 190, 200, 202, 252
hlavice 252
hlavička 252
hlavina 252
hníká se 436
hnízdo 140
hnojačka 426
hnojnice 348, 426
hnojovice 426
hnojůvka 426
hnujnice 426
hofer 60
hofeři 184
hoha 448
hoj 456
hojcurik 456
hojcuruk 456
hojkače 180
hojt 454
hojta 454
hokča 454
holebně 76
holka 58
holomenice 76
holovina 294
homolka 440
homulka 440
honcuje 490
honcuje se 436, 460, 490
honejcí se 490
honí se 394, 436, 460, 470, 490
hóní se 460
hont 88, 94
hontina 88
horuje se 436, 460
hospodář 46
hospodyň 48
hospodyně 48
hot 454
hota 454
hotej 454
hotou 454
houče se 470
houf 526
houká 470, 546
houká se 470
hourabák 220
hourabečnice 228
hourabky 216
housar 524
housátko 532
houser 524
housér 524
houserák 524
houseři 184
housijátko 532
housítko 532
houšť 142
houvrajť 106
houvrať 106
houž 142
houžba 142
houže 142
houžev 142
houžka 142
houžva 142
houžve 142
houžvja 144
hrabačky 196
hrabance 196
hrabanisko 196
hrabanka 196
hrabanky 196
hrabánky 196
hrabany 196
hrabě 246

hrábě 246
hrabec 170
hrabíc 168
hrabice 167, 252
hrabíce 168
hrabice plt. 168
hrabicovat 158
hrabicovka 148
hrabičky 246
hrabisko 248
hrabísko 248
hrabiště 248
hrabíště 248
hrabjovice 248
hrabky 196
hrábky 246
hrable 246
hrablice 168
hrablisko 248
hrabna 168
hrabnice 168
hraboněna 196
hrabonina 196
hrábře 246
hrabříště 248
hradba 89, 96
hraje se 394, 436
hrant 78, 84
hrantík 84
hráz 96
hrázda 96
hrázka 94, 96, 252, 294
hrčí 467
hrdlenka 546
hrdlice 546
hrdlička 546
hrká 467
hrlička 546
hroby 180
hrodek 288
hrochá 467
hrochce 467
hrochtá 467
hromádky 177
hrotek 410
hrstě 177
hrsti 177
hrstky 177
hřabílec 442
hřad 524
hřád 524
hřada 524
hřadle 524
hřadlo 524
hřbelec 442
hřbet 252
hřbílec 442
hřbílko 442
hřeb 130, 152, 328
hřeb do oplínu 328
hřebčí se 436
hřebelce 442
hřebelco 442
hřebelec 442
hřeben 252
hřebeň 140
hřebeně 180, 196
hřebí 432
hřebí se 436
hřebice 430
hřebík 130, 152, 254
hřebílec 442
hřebílko 442
hřebínek 252
hřeblo 442
hřebná 432
hředle 524
hředlo 524
hřejtá 438
hřešato 226
hřešeto 226
hříbek 328
hříčice 226
hřídelík 252
hučí 412
hučí se 470
huďátko 532
hudci 184
hudidlo 366
hudl 352
huj 456
hujcurik 456
hujsa 504
hujsi 504
huk 258
hůl 204, 294
hůlka 94, 204, 248
hulvát 222
humenice 72, 76
humeničník 76
humno 64, 66
húno 66
hunt 88
huntina 88
huo 448
hůra 238
hurák 280
hurčí 467, 546
hurká 467, 546
husa 504
húsa 504
husák 524
husi 504
husička 532
husman 526
hušek 466
huška 504
hutá 412
huzdidlo 366
huzel 258
hužba 144
hužva 144
hyd 491
hyda 491
hydina 491
hynčí 438
hynká se 436
chám 376
chasa 54
chasník 56
chcanky 426
chce hřebce (koně) 436
chce jít k býkům 394
chce jít k hřebci 436
chce jít k hřebcům 436
chce jít ke koni 436
chce jít ke kozlům 460
chce k hengstu 436
chce k hřebci 436
chce k hřebcům 436
chce k puklu 460
chce ke koni 436
chce ke koním 436
chce ke kozlům 460
chce kocoura 490
chce se běhat 394
chce se prčit 460
chlap 56
chlév 78, 82, 84
chlévec 84
chlévek 84
chlív 78, 84
chlívec 84
chlívek 84
chlupy 184
chmůtěk 516
chomola 458
chomolá koza 458
chomout 358
chomouty 358
choťovka 285
chráchorka 94
chrechce 467
chrochá 467
chrochce 467
chrochní 467
chrochtá 467
chrouní 467
chruje se 460, 470, 490
chublanka 214
chybat 424
jabko 270
jableční 278
jablouško 270
jablovina 278
jahla 150, 296
jalda 392
jalojce 392
jalojice 392
jalovice 392
jalovka 392
jaluka 392
jalůvka 392
jáma 288
jánky 534
jánské housata 534
jarmo 376
jaro 154
jař 154
jaří 154
jařina 154
jařmice 376
jařmo 376
jasla plt. 80
jasle plt. 80
jatel 262
jatelina 262
jde do Krumlova 490

jde k hengstu 436
jde k hengstům 436
jde k hřebci 436
jde k hřebcům 436
jde ke koni 436
jde ke koňům 436
jde ke kozlu 460
jertel 262
jeř 154
jeřina 154
jesle plt. 80
jetel 262, 266
jetelina 262, 266
jho 376
jitrnice 174
joch 376
k sobě 452
kač 506
káč 506
kačar 540
kačátko 542
káčátko 542
kačena 506, 538
kačenka 542
kačeny 506
kačer 540
káčer 540
káčér 540
kačerák 540
káčerek 130, 316
kači 506
káči 506
kačice 538
káčírek 316, 342
kačírky 536
káčítko 542
kačka 538
kačna 538
kačnička 542
kačor 540
káčorek 316
kadlafa 167
káhá 528
kachák 540
kachna 538
kachňátko 542
kachnička 542
kachýnka 542
kajhá 528
kajm 274
kajmuje 275
káká 528
kalandr 76
kaluže 426
kameň 160
kamének 160
kamínek 160
kanapka 288
kanón 428
kanoun 428
kantovat 110
kapice 202, 334
kára 378
kárka 138, 378
kárník 384
kartáč 310
kartofl 270
kartofle 270
káry plt. 378
kbelík 162
kdáčet 498
kdákat 498
kder 317
kecá se 398
kejhá 528
kel 274
kelník 384
kfočka 506
kfočna 506
kfučka 506
kchis 370
kikirihá 496
kikiriká 496
kinkirihá 496
kis 370
kistl 370
klabák 200
klače 116
kladka 252
kládka 322
klaka 294
klaky 116, 356
klanečník 326
klanička 384
klapět 255
klápeť 310
klapetek 310
klápítko 252
klapka 310, 342
klapky 396
klátek 252, 310
kĺbík 162
kleč 368
klečata 116
kleče plt. 116, 356, 368
kleje 275
kleky 116, 356
klepanec 178
klešť 368
kleště plt. 368
kléště plt. 368
kleštice plt. 368
kleštič 476
kleština 368
kleštiny 116, 368
kleštra 368
klí 275
klíč 274, 368
klíček 274
klíčí 275
klička 174, 274
kličkuje 275
klidí 440
klíh 274
klije 275
klík 274
klika 174, 274, 376
klíka 376
kliky 116
klípě 418
klíště 368
klivá se 515
klive se 515
klíží 275
klobá se 515
klobe se 515
klofá se 515
klofe se 516
kloje se 515
kloubec 162
kloubek 162
klouček 138, 146
kloučík 146
klová se 516
klove se 516
klubaň 162
klubaňka 164
klube se 516
klubík 164
klúč 146
klučka 130, 174
klučovisko 146
kluje se 516
kluka 376, 506
klukna 514
klumporec 376
klunčí 278
klupe se 516
kluve se 516
kluzna 366
kluznací 366
kluznání 366
klzňák 366
klzno 366
kňaučí 486
knebel 186
kneblík 334
knedlík 440
kněžna 144
knostek 274
knubě 190
kňurá 467
kňurčí 467
knutel 186
knutl 186
knytel 186
knytl 186
kobelinec 440
koblih 440
kobliha 440
kobližka 440
kobyla 430, 432
kobylák 440
kobylanec 440
kobylčina 440
kobylec 440
kobylenec 440
kobylina 440
kobylinco 440
kobylinec 440
kobylka 140, 316, 440
kobzol 270
kobzolanka 278
kocour 140, 274
kocourek 384
kocouruje se 490
kocouři 184
kočárek 384

kočí 56
kohout 494
kohouti 184
kohoutek 130, 316
kokeš 494
kokirihá 496
kokiriká 496
koko 514
kokodáčet 498
kokodákat 498
kokodat 498
kokoráčet 498
kokot 494
kokotek 130
kokrhá 496
kokŕhá 496
koláčky 536
kolca plt. 138, 378
kole 416
kolec 378
kolečka 138
kolečka plt. 378
kolečko 378
kolek 94, 254
kolíbky 177, 180
kolíček 254
kolík 90, 254
koliště 252
kolíště 252
kolka 378
kolmaha 378
kolník 285
kolomá koza 458
kolomka 458
komolá koza 458
komora 238
komorník 60
kompost 288
koňák 440
koncké hovno 441
končina 262
konec 124, 386
koní se 436
koníci 184
koníček 316
koník 140, 231, 316
koníky 356
koninec 440
konírna 82
koňská maštal 82
konzar 526
kopa 240, 244, 288
kopčák 133
kopčit 256
kopen 244
kopencovat 256
kopenčit 256
kopenec 244
kopenovat 256
kopice 244
kopit 256
kopka 244
kopkovat 256
koplín 518
kopovňák 290
koprdle 376
koprle 376
kopyto 418
koráb 220
korba 344, 354, 378
korbelík 164
korbice 378
korby 348
korčák 428
kortouč 378
koryta 180
korýtko 84
koryto 78, 84
kosa s hrabkami 168
kosa s ligou 167
kosa s lupem 167
kosa s obloučkem 167
kosa s obloukem 167
kosa s prutem 167
kosa se strojkem 167
kosák 178
kosárky 184
kosička 178
kosisko 174
kosísko 174
kosiště 174
kosíště 174
kosit 158
koš 220, 344, 354
košatina 220, 354
košina 354
košovnice 344
košut 462
kotkoda 441
kotkodáčet 498
kotkodákat 498
kotkodat 498
kotkoráčet 498
kotkorákat 498
kotná 462
kotouč 378
kotrna 484
kout 72
koutek 349
koutka 349
kozel 240, 462
kozél 462
kozlík 384
kozy 184
kracna 390
krahulík 133
krajadlo 126
kraják 126
krákorka 94
král 130
králice 484
králík 130, 484
králové 184
krasikůň 262
kravačka 285
kravárně 78
kravina 285
kravská maštal 78
kravská řepa 285
krb 164
krbec 164
krbek 164
krbel 164
krbík 164
krblík 164
krdel 526
křdel 526
kreft 288
krecht 288
krechta 288
krejhá 528
kremlik 278
kremlovina 278
krk 294
krkoška 94
krky 356
krmec 84, 466
krmenčík 476
krmík 84, 466
krmit 420
krmka 285
krmná řepa 285
krmňák 466
krmník 466
krocan 544
krocán 544
krocna 390
krofká 467
krochá 467
krochce 467
krochní 467
krochtá 467
krojadlo 126
kroják 126
krojidlo 126
kroksna 390
krona 217
krosna 390
krosně 390
krošna 220, 390
krošně 390
krouže 144
kroveček 384
krpač 376
krpadlo 376
krpec 310
krublovat 110
krůcna 390
kručí 467
kruh 144
kruj 126
krúká 468
krulí 468
krulík 484
krumple 270
krumpolec 376
krumporec 376
krumpulec 376
krunt 62, 102
krůseň 390
krusna 390
krůsna 220, 390
krůsně 390
krušák 220
krušna 390
krůšna 390
krůta 544
kružko 144
krychta 288
kržek 164

křičet 498
křídlo 68, 122, 167
křivák 376
křivice 356
křivina 294, 368
křižák 334
křížík 334
kšanda 385, 386
kšilt 349
kšír 358
kšíry 358
kštice 184
kubík 164
kúbík 164
kucmoch 400
kudla 200, 482
kudličkář 476
kuchá 416
kukeš 494
kukirihá 496
kukiriká 496
kukrjá 496
kukuryce 284
kukuřice 284
kůl 90
kulák 88
kulba 458
kulbatá koza 458
kulík 254
kůň 430
kuna 90
kupa 526
kůpa 244
kůpě 244
kůpka 244
kůpkovat 244
kůpovat 244
kura 492, 502
kurárně 520
kurástva 400
kurek 130
kurník 518, 520
kúrník 518
kuřín 520
kůš 220, 354
kušlík 474
kuták 484
kuťák 200
kuznák 366
kuzno 366
kváčet 498
kvákat 498
kvočka 506
kvóčka 506
kvočna 506
kvučka 506
kvučna 506
kydat 424, 429
kýše 177
kýšky 177
lácal 358
lácaly 362
lácar 358
lado 104
láj 526
lajna 358
lajsna 96
lajta 428
lana 304
lano 304
lať 94, 96
lata 94, 96, 294
laterka 266
latka 94
laťka 94
látka 94
láťka 94
lavice 120
lavka 324
leger 384
lejstry 116
lejta 428
lejtro 228
lemech 136
lenoch 384
lepač 167
lepačka 167
lepák 167
lešéňí 70
lešně 298
letňák 290
levče 298
ležka 136
li 504, 506
lí 506
lice 362
ličák 540
líčátko 542
lička 506, 538, 542
lida 506
lída 506, 538
lidka 506
lidky 506
lidunka 542
liduška 542
lídy 506
lígr 96
ligre 96
líha 344
líhák 352
lichva 491
lilinka 532, 542
liluška 542
lísa 100, 344
líska 100
lístnačka 262, 266
lísy 348
liša 280
lišatka 94
lišeň 298
líšeň 298
lišně 298
líšně 298
lišnisko 298
lištička 94
liva 504
livulka 532
livuška 532
ližina 96, 294
lížiňák 352
lohy 177
lochtuše 258, 260
loktuše 258, 260
lomenice 238
lonek 340, 342
lopata 122, 136, 222
lopata na vění 222
lopatka 167
lopátka 136
loub 238
loučka 262
lounek 340, 342
louník 340, 342
loupat 110
loutka 90
louž 426
louže 426
loužnice 426, 428
lovník 340
lubák 220
lubárna 378
luberna 378
lucen 266
lucena 266
lucenka 266
lucer 266
lucerka 266
lucérka 266
lucerna 266
lucerňák 266
lucernka 266
lucina 266
lucinka 266
lucner 266
lučně 266
ludvář 476
lumbák 476
lumbář 476
lumoch 376
luňák 167
lundvář 476
lunek 340
luněk 340
lúnek 340, 342
lunvář 476
lupač 167
lupák 167
lušně 298
lušnisko 300
luže 426
lužovice 426
lužovina 426
lužovka 426
lužůvka 426
machlice 147
majolenka 532
majs 284
mali 502, 504
malinka 532
malka 502
mamutka 285
mandelňák 290
mangul 285
marcuje se 490
marčí se 490
mařtal 78, 82
masopustník 466
masopuštník 466

mašek 466
mašík 466
mašinovat 210
maštal 78, 82
maštál 82
maštálka 84
maštalně 82
maštar 78, 82
maštel 82
matenice 214
matenka 214
maťchanka 214
matýnka 214
meč 150, 296
mečík 150, 296
mečník 296
medvěd 400
měch 234
měchovice 260
měchovka 260
měchůvka 260
měkké vejce 510
měkkotit 107, 110
metat 68
micák 484
micka 484
michal 267
míchanice 247
míchanina 267
milostpán 46
milostpaní 48
ministranti 184
mísa 122
misejka 267
mísit 107
místo 62
míšačka 267
míšajina 267
míšajna 267
míšanina 267
míšanka 267
míšejina 267
míšenice 267
míšenina 267
miškař 476
miškář 476
miškeník 476
miškěř 476
mišunk 267
míta 288
mitrle 334
mjať 278
mlat 64, 66
mlateveň 66
mlatevně 64, 66
mlátit 210
mláz 274
mléčňák 404
mléčné tele 404
mleziva 400
mleziva plt. 400
mlezivo 400
mlíza 400
mlovička 94
mlovina 94, 96
mlýnek 231
mňačí 486
mňáká 486
mňančí 486
mňať 278
mňatovisko 278
mňaučí 486
mňauká 486
mňoučí 486
mňouká 486
mňouká se 490
mňourá se 490
moč 426
močár 426
močka 426
močovice 426
močovka 426
močůvka 426
morák 544
moravka 266
morka 544
mostina 88
mostnice 88
moštěnice 88
moštěnina 88
motanka 214
motyčka 342
motýl 167
mrančí 490
mraucá se 490
mrcous 274
mrní se 490
mrnká se 490
mrňouchá se 490
mrňouká se 490
mroucá se 490
mrouká se 490
mrouská se 490
mručí 412
mrva 196, 214
mrvenice 214
mrvenina 214
mrvenka 214
mrzáci 184
muclík 404
mučí 412
muká 412
můra 167
mušík 466
muška 466
muzikanti 184
mužíci 184
na 502
na čip 502
na kura 502
na mali 502
na pi 502
na pí 502
na pipí 502
na puť 502
na puti 502
na ti 502
na tip 502
na tu 502
na ťu 502
nábedřík 372
nábitek 252
náboj 252
náčelek 349, 376
náčelník 376
náhlavec 140, 362
náhlavek 140, 202
náhradník 136
náhřbetek 372
náhřbetník 372
náhřibetník 372
náizbjé 238
najť 278
náklad 124, 136
náklady 177
naklíhává se 516
nákolesník 133
ňamčí 486
naměšovat 110
námětky 348
naorávat 107
náplata 120
náprava 322, 336
nápravka 146
nápravník 322
náradelník 136
náradník 122, 136
náručák 444
náruček 444
náruční 444
náručník 444
nářitek 258
násad 326
násada 204, 207, 248
násadek 322
náševka 260
nášik 385
nat 278
nať 278
ňať 278
natě 278
natina 278
naťonka 278
naťovisko 278
ňaučí 486
ňauká 486
návidlo 244
návrat 106
návrata plt. 106
nazad 456
necky 180
netopýr 167
nicohlav 328
nohy 116
norák 544
norka 544
nos 294
nose 356
nosy 356
nošák 220
noše 116, 258
nožice 116
nožiny 116
nožky 116
nudlař 476
nudle 536
nudvář 476
nudverka 476

nulvář 476
nunvář 476
nůše 220, 258
nůška 220
nůž 124, 126, 136
nykl 484
obartel 326
obelí 152
obělí 152
obilé 152
obilí 152, 156
obílí 152
obilnice 168
obilnisko 192
oblí 152
oblina 294
oblouk 167
oblouky 356
oborávač 133
oborávadlo 133
oborávák 133
oborávátko 133
obracet 110
obrať 106
obratě plt. 106
obratí 106
obratník 106
obrtel 326
obrtlík 334
obříslo 186
obsýpák 133
ocásek 274
ocaska 260
ocílka 124
očepec 202
očepek 202
odbývá 398
odbývá lůžko 398
odbývá se 398
odbývat 420
oddojky 400
odháňka 122
odr 70
odrh 70
odšelovávat 110
odůrovat 107
odvalnice 122
oha 448
oháňka 167
oheň 280
ohének 280
ohlav 202, 362
ohlava 362
ohlavec 202, 364
ohlavek 202
ohlávka 202, 364
ohlubeň 76
ohníček 280
ohonek 274
ohrabák 220
ohrabčák 220, 228
ohrabčanka 228
ohrabečák 220
ohrabečňák 220
ohrabečnice 228
ohrabečník 220, 228
ohrabky 216
ohrňač 133
ohrňák 133
ohrnovač 133
ohřebelce 442
ohřebelco 442
ohřebelec 442
ohýnek 280
ohýněk 280
oj 314
oje 314
óje 314
ojo 314
okačka 228
okenice 350
oklácek 210
oklepek 210
oklepina 210
oklépka 210
oko 144
okolek 207
okolník 90
okorále 396
omlat 207
omlatnice 76
opálka 220
opěradlo 384
opička 384
oplata 120
oplaz 120
oplen 324, 326
opleň 324
oplín 326
oplot 76
oploť 76
oplota 76
oplotek 76
oploteň 72, 76
oplotí 76
oplotna 76
oplotně 76
oplotní 76
oprajť 360
oprať 360
oprata 360
oprátka 385
opratní 444
oprato 385, 386
orací kolečka 138
oráč 56
oračka 144
orat 107, 110
orlička 546
os 336
osa 336
osélka 160
osina 217
osívat 230
oska 336
osla 160
osnova 252
ost 217
ostávek 94
ostávka 94
ostí 217
ostina 217
ostrev 96
ostřepek 510
ostří 124
ošití 202
ošitka 202
oštěr 317
oština 217
otávčata 534
otávky 534
otep 210
otěp 210
otesek 252
otěže 362
otípka 210
otřepek 510
otýpka 210
ou 448
ouč 452
ouha 448
ouhor 104
ouhrabačka 228
ouhrabák 220
ouhrabčák 220
ouhrabečák 220
ouhrabečňák 220
ouhrabečnice 220, 228
ouhrabečník 220, 228
ouhrabka 228
ouhrabky 216
oulehle 104
ouměti 216
oumětky 216
ourať 106
outah 304
ouvazek 206
ouvrať 106
ouvratě plt. 106
ouvratí 106
ouvrati plt. 106
oužev 144
ouža 144
ovesnice 168
ozoubík 334
ozoublík 334
ožeh 248
ožitoví 190
ožitovka 190
pabuza 302
pabuzák 304
pabuzda 302
pabuzka 294
pabuzník 304
pádol 288
pahnost 418
pacholci 184
pachole 140
pacholek 56
pacholík 130
pajčik 280
pajduláci 184
pajmáma 48
pajsek 480
pakle 310
palásák 94
palcák 94
palec 174

paličatá koza 458
palúz 302
paluzňák 304
paluzník 304
pám 294
pámec 294
pámek 294
pamval 294
pán 46
panáci 184
panenka 532
pánev 294
paní 48
panimáma 50
panímáma 50
paňmáma 50
pant 186, 385, 388
pantáta 46
pantofel 120, 310
paprč 418
paprsek 148, 252
papuč 120, 310
papuče 310
pár 430
pára 430
páreň 72
parchanice 96
parikát 288
parna 72
parně 72
parnice 76
párník 72
pařát 418
pasáci 184
pastrňáci 184
pastřepek 510
pašek 466
pašík 466
pata 120
paternice 70
patka 120, 310
patra plt. 70
patro 70
pauz 302
paúz 302
pauza 302
paúza 302
pauzák 304
pauzňák 304
pauzník 304
pauzovník 304
pavouk 167
pavuz 302
pavúz 302
pavuza 302
pavúza 302
pavuzák 304
pavuzda 302
pavuzní provaz 304
pavuzník 304
pazneht 418
pazour 418
paže 72
peciválek 441
pedoun 370
peduška 370
pěje 496
pejsek 480
pelístka 350
pera plt. 317
perc-hák 133
percák 133
perna 72
pernactvo 492
peroutka 167
peřinka 370
pesčí 480
pesek 480
peská 480
pi 502
pí 502
picník 72
pihy 452
pila 504, 532
pilátko 532
pile 504
pilenka 532
pili 504
pilička 94
pilinka 532
pilka 140, 532
piluška 532
píperlo 502
pipí 502
píprl 502
píreň 72
písnička 207
piši 502
piť 502
pjatro 70
plácačka 167
placák 352
plachetka 167
plachetnice 167
plachta 258, 260
plachtice 260
plaňk 76
planka 94
plaňka 88, 94
pláskačka 167
plát 124, 324
plaťák 352
plátek 140
platforma 352
platle 342
platlík 342
platlounek 342
platna 342
platňák 352
platon 352
platón 352
platoňák 352
platóňák 352
platva 98
platvágn 352
plaz 120
pleco 384
plech 122, 136
plecháč 410
plechák 410
plechovec 410
plekanče 404
pleskáč 167
pleskačka 167
pléškový záosek 342
plésťka 94
pletka 94
plevák 220
plevník 220
plezmero 492
plíšek 342
plíveň 72
plocha 88
plot 89
plotna 122
plotňák 352
plotovka 94
plouh 112
ploužek 133
ploužňata 138
ploužní kolečka 138
pluh 112
plužice 133
plužňata 138
plužní kolca 138
plužní kolečka 138
pobočáky 372
pobočiny 372
pobočky 372
pobočnice 372
pobočníky 372
pobrunek 148
pobřeslo 186
pobřísko 186
pobříslo 186
pobřístlo 186
pocák 444
podbradky 180
podbranek 148, 252
podejma 320
podešva 120
poděž 320
podíščka 320
podíž 320
podížď 320
podížďě 320
podížka 320
podježď 320
podježďka 320
podjiščka 320
podjíščka 320
podjíž 320
podjížď 320
podjížďa 320
podjížďě 320
podjížďí 320
podjížďka 320
podklad 140, 370
podkladek 140
podkomorý 60
podkosky 180
podkošek 344
podkravče 404
podlaha 88, 238, 344
podlažina 88
podlažka 88
podlážka 88, 238
podlíčata 534

podlíčky 534
podlíščka 320
podlíšťata 534
podlíž 320
podlížď 320
podlížďka 320
podmítat 110
podnechčata 534
podnesky 534
podnešata 534
podnešťata 534
podněž 320
podnísky 534
podníšťata 534
podnížka 320
podnýsky 534
podnýšťata 534
podorávat 107, 110
podosek 322
podrážka 120
podruh 60
podružňata 534
podrúžňata 534
podřadky 180, 184
podsebák 444
podsební 444
podsebník 444
podseďák 444
podsední 444
podsedník 444
podsemní 444
podsemník 444
podsevák 444
podsevní 444
podsívat 230
podsovní 444
podstať 207
podsvinče 474
podškrabovat 110
podtáčet 230
podtrhovat 110
poduška 324, 370
podušťice 324, 370
podvrhat 110
podvrhovat 110
podvůjka 320
podynčí 70
podyšč 320
podýždě 320
podýždže 320
pohrabance 196
pohrabiny 196
pohrabky 196, 216
pohrabůvky 196
pohřbetník 372
pohřibetník 372
pojdížďa 320
pokladiny 177
pokládky 177
poklady 177
poklády 177
poklízet 420
poklouzat 420
pokos 242
pokosy 177
poks 258
polčtář 370
pole 102
póle 102
policajti 184
polo 102
polovice vrát 68
polovička vrat/vrát 68
polštář 140, 324, 370
polužky 177
pometlo 167
ponebí 238
popek 130
popeluše 260
popěňák 130
popikač 130
popr 388
popravovat 420
popruh 385, 388
porvuslo 186
posád 207
posada 207, 524
posádka 207
posády 178
posáz 207
posled 232
pospulka 267
postranice 348, 372
postroj 358
postřebek 510
postřelek 120
postřepek 510
poštář 324, 370
potěž 320
potížka 320
potřapek 510
potřebek 510
potřepek 510
potykač 130
potykáč 130
potýkač 130
potykel 130
pouch 514
pouchle 514
poucho 514
pouko 514
poušťá 275
poušťák 274
pouští 275
pouz 302
pouza 302
pouzák 304
pouzňák 306
pouzník 306
pouzovák 306
pouzovňák 306
pouzovník 306
pověrač 130
pověrák 130
povětří 167
povrhel 510
povrhlé vejce 512
povrhnuté vejce 512
povřeslo 186
povřísla 186
povřístlo 186
pozad 232
pozadek 232
pozdní housata 534
pr 448
pracka 310
pracna 310
práh 252, 322
prak 167
prakr 167
prapísek 90
prasa 466
prasací 478
prasačí 478
prasatí 478
prasátko 474
prase 466
prasecí 478
prasečí 478
prasenský 478
prasenčí 478
prasítko 474
prasná 470
prašná 472
pratě plt. 146, 317
prázdnit 68
prázní se 398
prcek 516
prčí se 460
prdel 190
prejch 274
prejchuje 275
prejtovatí 275
prejtuje 275
prések 342
prk 462
prkna 348
prkýnko 122
probříslo 186
prohříslo 186
prosentko 474
prosívat 230
prostírka 207
províslo 186
provizlo 186
provláčka 150
provříslo 186
prsa 140
prská se 460, 490
prst 170, 174
průvlač 150
průvlačka 150
průvlak 150
pružina 167
pružinka 167
prýt 274
prýzeň 288
pryzma 288
pryzna 288
pryzně 288
prýzně 288
přatra plt. 70
předek (od) plouhu 138
přehodit 312
překlopit 312
překotit 312
přeorávat 107
přepikač 130

přepíkač 130
přesívat 230
přestrkač 130
přeškaroubek 512
přetáčet 230
přetak 116
přetakovat 230
přetěkač 130
přetíkač 130
přetykač 130
přetýkač 130
přetykl 130
převalit 312
převěrák 130
převrátit 312
převrhnout 312
přežívá 414
přežouvá 414
přežvachuje 414
přežvychuje 414
přežvykuje 414
příčák 106
příčel 297
příčen 252, 330
příčka 98, 150, 252, 297, 350
příčník 106
přiháněčka 167
přiháňka 167
přihazovačka 167
přihrnovačka 167
příloh 104
příluh 104
přínos 120
přiorávák 133
příplata 120, 124
přípona 302
přisekávačka 167
přísel 297
přísle 297
přístodolek 72
přístodůlek 72
přístodůlko 72
přístřelek 120
přítahák 306
přítěž 360
psá 480
psák 480
psejček 480
psejčí 480
psejk 480
psí 480
psíček 480
psík 316, 480
psovčí 480
psovská 480
pšence 156
pšenice 156
pšírovat 108
pucmašina 231
pucuje se 398
puček 274
pučí 275
půčky 536
půda 238
pufá 416
puh 112
puk 274, 462
pukavec 516
pukl 462
puky 356
púle 102
půl vrat/vrát 68
půla vrat/vrát 68
půle vrat/vrát 68
půlka vrat/vrát 68
punt 350
puštěk 274
puť 502
puta 502, 544
púta 502
puťák 544
putěm 502
putenice 388
puti 502
putka 502
putky 502
puty 502
pysky 356
pytel 234
radelní kolečka 138
radla plt. 133
radlice 122, 124, 136
radlička 136
radlo 133
rádlo 112, 133, 136
radvanec 138
radvánec 180
rádýlko 133, 136
rahno 524
ráhno 524
rahýnko 248, 524
rachá 468
racháč 112
rachadlo 112
rajda 258
rajta 228
rajtar 231
rajtaš 370
rajzle 98
ramena 146, 317
rameno 150, 258
ramínko 252
ramlice 484
ranec trávy 258
raní 282
raný 282
rať 418
ratě 418
ratice 418
ratík 418
ratisko 248
ráz 353
razsocha 248
razsochy 146, 317
razsoška 248
rechá 468
rechtá 468
rejfina 294
rejka 294
rejstry 116
remlice 484
remluje se 490
revek 274
rež 156
réž 156
režnisko 192
režnísko 192
režniště 192
režníště 192
ŕífa 294
rizle 228
rizlovat 230
ríž 156
roh 368
rohačka 260
rohatina 368
rohlík 174
rohy 356
rochá 468
rochadlo 112
rochce 468
rochtá 468
role 102
rolí 102
rolvágn 352
romlánky 396
romlovačky 196
rosuje 436
roub 186
roubel 186
roubíček 334
roubík 174, 186, 334
roubl 186
roublík 186, 334
roučka 174
roučky 116
rouchadlo 112
rozhaďovat 429
rozhazovat 429
rozhnájat 429
rozhodka 207
rozhrnka 207
rozchybovat 429
rozkýdat 429
rozkydávat 429
rozkydovat 429
rozmětat 429
rozmítat 429
rozpora 330
rozporka 332
rozpostírka 207
rozpůrka 332
rožák 170
rožek 170
rožen 170
rožeň 170
roženec 172
rožének 172
rožínek 172
rožník 172
rožňovka 168
ručí 412
ručice 116
ručička 174
ručičky 116
ručiny 116
ručka 174
rúčka 248

ručky 116
rufá 468
rufe 468
ruchá 468
rucháč 112
ruchadlo 112
ruchat 108
rúká 412
rukověť 174
rukovětě 116
rukovidla 116
rukovidlo 174
rukovítko 174
ruky 116
rumágá 412
rumegá 414
runkla 285
rušenka 196
růzporka 332
ryčí 412
ryfina 294
rygel 98
rýgl 98
rygle 98
rýglík 334
ryglina 98
ryhl 98
rychtina 294
ryká 412
rypáky 356
rýpat 110
ryska 288
rýví 278
rzá 438
rže 438
ržisko 194
řad 207, 242, 524
řád 518, 524
řada 207, 242, 524
řádek 207, 242
řádky 178
řádník 518
řbelce 442
řbet 384
řeb 152
řebík 152, 254
řebná 432
řebřák 290
řebřátko 384
řebříňák 290
řečice 226
ředice 226
řehce 438
řehoce 438
řehtá 438
řehtí 438
řejhtá 438
řejtá 438
řemen 206, 360
řešato 226
řešeto 226
řét 190
řétí 190
řezáč 476
řezačka 422
řezák 126
řezanka 420, 422
řezaňka 420
řičí 438
řičice 226
říčice 226
řihotá 438
římsa 76
říště 194
řiť 190
řít 190
řítí 190
řitice 226
řítice 226
řítová 190
řítoví 190
říťoví 190
řítovka 190
říve 412
říz 124
řondí se 490
řouče se 470
řoučí se 470
řouchá se 470
řouká se 470
řve 412
sád 207
sada 207
sádka 207
sála 474
sále 474
samice 484
samokol 380
samokolí 380
samoslinka 95
sámská koza 458
sanička 148
sáňka 120
sánská koza 458
sara 400
sasa 452
sator 246
satůrek 246
saušnajdr 476
savé tele 404
sázka 207
sbírky plt. 160
séc 158
sect 158
séct 158
sečka 420
sečkárně 422
sečkovice 422
sedláci 184
sedláčka 60
sedlák 46
sedlčka 60
sedlika 60
sedlka 60
sedlo 62, 140
sedlový 444
sedmoročka 266
sedýlko 140, 324
sejto 226
sejtovat 230
sekačka 422
sekajina 422
sekajna 422
sekání 422
sekanina 422
sekat 158
sela 474
sele 474
selka 50, 60
seňák 290, 306
senný provaz 306
seškrabovat 110
shazovat 68
shrabiny 196
shrabky 196, 216
shřebná 432
schlaví 140, 252
schodky 180
schůr 206
síct 158
sirotci 184
skácet 312
skátět 312
skátit 312
skládání 72
skládat 68, 256
skládat do kopek 256
skládek 167
skladky 178
skladník 106
sklep 236
sklípek 236
sklopky 396
skolek 252
skorý 282
skotit 312
skotná 462, 472
skozná 462
skřečalka 506
skřečka 506
sláma 176, 207
slamina 176
slavík 140
slejžky 536
slepice 492
slepičák 518, 520
slepičárna 518, 520
slepičárně 518, 520
slepičárník 520
slepičník 518, 520
slepka 492
slépka 492
slípčárně 520
slípka 492
slizovat 110
slížky 536
sloup 90
sloupec 118, 252
sloupek 90, 118, 148, 252, 350
sluba 118
slubice 118
slumík 90
slupice 118
slupnice 118
slupovačka 118
slupovat 110
služebná 58
služební 56

služka 58
směčka 267
směsa 267
směsek 267
směsika 267
směska 267
směšek 267
směšice 267
směška 267
smíška 267
smradaté vejce 516
smradlavé vejce 518
smyk 120
smyky 196
snáží se 398
snesek 267
sneska 267
sněska 267
sněška 267
snica plt. 317
snice plt. 146, 317
sničky 138
snop 210
snopek 210
snubice 118
socha 90
sochor 294
sochy 116
somíc 90
sominec 90
soška 90
sošky 116
sotor 246
sotorek 246
sotur 246
sotůrek 246
soudná 472
soupraší 472
souprašní 472
sourať 106
sousečnice 76
sousek 72
souvrajť 106
souvrať 106
souvratí 106
spár 418
splavené vejce 512
splaz 120
splaženice 214
splaženka 214
splažka 196, 214
splažky 196
spluz 120
spodek 344
spodňárka 344
spodní desky 344
spodní hnojnice 344
spodní prkna 344
spodnice 344
spodnička 320
spodyšč 320
sprasná 472
sprašná 472
spravovat 420
sprušel 297
sprušle 297
spuštěné vejce 512
srážek 342
srdce 136
srdeň 328
srdíčko 136
sroubek 236
srp 178
srub 76, 236
srubice 118
srypovat 110
stáčet 230
stádo 526
stahle 362
sťahle 362
stáj 82
stáň 88
stánice 88
statek 64, 392, 492
stáva 118
stavět 256
steblo 176
stéblo 176
stěblo 176
stelná 396
stihle 362
stloup 90
stlupice 118
stodola 64, 72
stodole 64
stoh 240, 288
stoha 240
stolák 352
stolec 324
stolička 140, 324, 326
stolovák 352
storola 64
stožek 244
strana 207
stranice 76, 348
strany 348
strboul 278
strboulí 278
strbouly 278
strhávat 110
strhovat 110
strká 416
strky 184
strmisko 192
strn 190, 192
strnisko 192
strnísko 192
strniště 192
strníště 192
strno 190, 192
stroj 168
stromek 278
stropnice 88
struj 358
struk 406
stryšák 220
stryšnice 220
strzub 80
strzuby 180
střela 120
střich 406
střik 406
stuh 240
stůh 240
stuha 240
stuhel 334
stupice 118
stupnice 119
stvořeň 328
stýblo 176
subice 119
sud 428
suka 482
svalit 312
svatodušky 534
svatodušní housata 534
svíjanka 214
svině 466
svírka 206
svisle 350
svislík 350
svlak 98, 148, 150, 296
svor 206
svora 206
svoren 206
svorka 206
svorní hřeb 328
svorník 130, 206, 328
svořeň 130, 328
svořínek 132
svoznice 428
svršec 372
svršek 324
svůr 206
svůra 206
svůrka 206
sypání 236, 238
sýpka 236, 238
šable 150
šajbtruhla 380
šajpon 385
šajstrok 384
šaledry 396
šandečka 388
šandra 385
šár 122
šárka 324
šárnice 324
ščebel 297
ščiny 426
šefel 84
šejstrok 384
šejštrok 384
šejtka 95
šejtroch 384
šejtrok 384
šemlice 324
šerka 385, 388
šery 358
šibenice 350, 384
šibenička 384
šibeňka 140
šibénka 384
šíber 350
šibi 504
šibinka 384
šíblík 350
šíbr 350

šína 120
šinka 150, 296
šinťák 133
šipr 167
šipulka 532
šírka 385, 388
šíry 358
šišky 536
šít 210
šita 210
škňour 274
škoble 144
škopec 410
škrábat 110
škrošně 390
škroucá se 490
šlahoun 98, 274
šlajfholc 310
šlajfovat 306
šlajfpám 310
šlajfprýgl 310
šlajfštekl 310
šlajfštekle 310
šlajfuc 310
šlápě 310
šle 385, 388
šleh 385, 388
šlejfovat 306
šlejzky 536
šlejžky 536
šlemuje se 398
šlička 385
šlifa 336
šlincovat 110
šlinčuch 120
šlinda 388
šlížky 536
šlovina 385
šlufa 132, 334
šmák 540
šnajdy 124
šnyce 317
šodlový 444
šóla 324
šorna 124
šót 210
špalek 310
špalíček 310
špalík 140, 310
špár 418
špára 418
špárek 418
špejchar 236, 238
špejchárek 236
špejz 217
špelt 95
špic 136
špice 136
špicovat 112
špička 136
špicher 236
špile 95
špingel 95
špingle 95
šplejchar 236
špona 98
šprdle 95
šprejchar 236
šprejle 217
šprle 95, 297
šprsel 297
šprsle 297
špršel 297
špruchel 297
špruchle 297
šprusel 297
šprusle 297
šprušel 297
šprušle 95, 297
šprycl 297
šprycle 95, 297
špryncl 297
špryncle 298
šprynec 298
šprysel 298
šprysle 298
šrák 385
šraněk 98
šrůt 210
štacheta 95
štachetl 95
štachetle 95
štachle 217
štangle 95
štebel 298
šteka 95
šteruje se 490
štětina 217
štětka 217
štětky 184
štice 217
štít 350
štítek 350
štochá 416
štos 132, 240
štouchá 416
šťourá se 490
štráf 352
štráfák 352
štráfek 352
štráfka 352
štranek 385
štrejholka 95
štrígl 442
štrojzl 385
štrych 406
štucka 458
šťudlek 262
šťudlina 262
šťudlovina 262
štuchá 416
štvrť 72
štycna 350
štyft 132
štycholec 95
šubr 350
šudlíky 536
šulánky 536
šulena 458
šulíky 536
šulka 482
šupadlo 350
šupák 350
šupály 536
šuple 350
šuplík 350
šuprdle 536
šuta 458
šutá koza 458
šutěna 458
šutka 458
švajnbešavr 476
švel 88
švih 206
švihel 206
švihně 296
švíhně 150
švingle 296
švinha 150, 296
šviňha 150, 296
švinka 150, 296
šviňka 296
švity 184
tabulák 352
táčka plt. 380
táčky plt. 380
tahat 424
táhla 372
táhlo 306
tahoun 306
tahouny 372
taš 506
tažníky 372
tebel 298
těhle 116
těhy 452
tele pod krávou 404
tele u cecka 404
tele u krávy 404
telička 392
telná 396
tes 55
tesa 98
ti 502
tíhlata 116
tíhle 116
tihlice 116
tihly 116
tihy 452
tip 502
točit 230
tok 226
ťopák 544
ťopan 544
ťopka 544
toporo 248
topůrko 248
toulec 164
tráček 388
tráčka 388
tragá 528
tragač 380
tragař 380
tragl 384
trak 385, 388
trák 388
trakač 380
trakar 380

trakař 380
tralář 95
tralářek 95
tralářka 95
traláž 62
trapič 380
tratar 380
travička 266
trávnice 260
trče 416
trdlo 200
trháček 388
trhačka 260
trhanice 8
trhat 112
trká 416
trpalky 441
trúkadlo 360
trumpetři 184
trusák 544
truska 544
trýb 274
třenověž 206
třeslo 98
tríšlhauba 202
třoulisťák 262
tu 502
ťu 502
tůček 380
tůčko 380
ťuká se 516
tuláci 184
tulajka 164
tulec 164
tulej 164
tulejka 164
turkyň 284
turkyně 284
tuta 502
ťuťa 502
tvrzení 385, 388
tyčka 95
týčka 95, 294
týnka 95
udidla 366
udidlo 366
udítko 366
uhor 104
úhořit 112
uhrabačka 228
uhrabčák 228
uhrabečák 220
uhrabečnice 228
uhrabečník 220, 228
uhrabky 216
ukládá se 398
uklízet 420
úpřaž 358
urať 106
utahač 306
utahák 306
utahovák 306
utahuvák 306
úvrať 106
úvrata 107
úvraťa plt. 107
úvratě plt. 107
úvratí 107
úvratník 107
uzda 366
úzek 388
uzel 258
uzidlo 366
užva 144
vah 330
váh 330
váha 330
váhovisko 330
vachl 167
vachle 167
vachlice 167
vaíčko 508
vajce 5058
vajco 508
vajčko 508
vajíčko 508
vál 258
valach 231
vále se 516
válec 252
váleček 252
válek 200, 252
valenice 280
valňák 352
valník 352
valouch 200
válovek 84
vašek 466
vazák 306
vaziště 330
važička 532
važina 330
važiště 330
važíště 330
vážiště 330
važka 504
včasní 282
včasný 282
vdáčet 498
vdákat 498
vdává se 490
vede se 436
véha 448
vějačka 222
vejce 508
vejce v bláně 512
vejce v kůži 512
vejce v šupce 512
věječka 222
vějice 222
vějicí lopata 222
vějička 222
vejimek 52
vejimkář 50
vějířka 222
vějka 222
vejprtek 512
velký hříbek 328
vemano 406
vemeno 406
vepř 466
verblík 334
verčouch 222
veršof 222
veršouf 222
větračka 222
větrák 231
větrník 231
věžďán 266
vi 448
vičák 267
vidélko 524
vidlice 362
vidličky 362
vidlo 294
vidýlko 524
víjačka 222
vijce 508
vije 448
víječka 222
vijo 448
vista 452
vížďanka 266
vji 448
vjo 448
vlaštovka 136
vlci 184
vlhlada 76
vlny 180
vnať 278
vodič 146
voha 448
vojáci 184
vojtěška 266
vojtíška 266
volá Urbana 490
voluje 394
voršof 222
voršouf 222
vosa 217
vozicí provaz 306
vozit 424
voznice 428
vráteň 68
vratice 68
vrátka 100
vrátna 68
vrátnice 68
vrato 68
vrče 546
vrčí 546
vrhat 158
vrhnout 112
vrcheň 372
vrchník 372
vrká 546
vroubl 186
vroublík 334
vrstva 207
vršky 178
vrzanec 400
vrzavka 400
vřeštět 498
vuj 314
vůj 314
vůje 314
vuli 504
vůzek 138

vůzka 138, 146
vybulit 312
vyčepovat 424
výdumek 514
výdunek 514
výduněk 514
výdutek 514
výfuček 514
výfuk 514
výfutek 514
vyhání 275
vyhazovat 424
výhrabky 216
vychraňuje se 398
vyklopit 312
vykotit 312
vykýdat 424
výlamek 52
výlumek 514
výlupek 514
výmě 406
výměna 52
výměnek 52
výměník 50
výměnikář 50
výměnka 52
výměnkař 50
výměnkář 50
vymeno 406
výmeno 406
výmina 52
výminčář 50
výminek 52
výmíněk 52
výmínek 52
výmíněk 52
výminkař 50
výminka 52
výmiňka 54
výmínka 52
výminkář 50
výmiňkář 50
výmínkář 50
výmluva 54
výmluvník 50
vyorávat 108
vyplusklé vejce 512
vypluté vejce 512
vyplynuté vejce 512
vypoušťá 275
výpuštěk 274
vyrostá 275
výrostek 274
vysívat 230
vysoká 266
výstavky 184
vysýpka 238
výška 238
vytáčet 230
výtáčka 338
vytahovat 424
výtoč 338
výtočka 338
vyvalit 312
vyvážet 424
vyvrátit 312
zabiják 466
zabít čerta 312
záčelek 350
záda 384
zadek 190, 232
zádeň 72
zadeněk 232
zaděnek 232
zadina 232
zadinek 232
zadněk 232
zadnina 232
zadyněk 232
zahánka 107
záhon 207, 288
záhrably 196
zajc 484
zaječice 484
zajíc 484
záklopky 396
zákolesník 340
zákolník 340, 342
zálosek 340
záosek 340
záosník 340
zapikač 132
zapíkač 132
záplatník 342
záprdek 518
záprt 518
záprtek 518
zároubič 334
zároubíček 334
zároubičí 334
zároubík 334
zárubička 334
zárubík 334
zárubka 334
zárublík 334
záseky 180
zasmraděné vejce 518
zástava 350
zástavek 350
zástavky 348
zástavy 348
zátažka 350
záteň 76
zátina 76
zátinky 180
zátka 350
zátoň 76
zátyčka 350
zatykač 132
zátyň 76
zátyna 76
zátyně 76
závalky 196
zblo 176
zboží 152
zbukše 338
zbulit 312
zčisťuje se 398
zder 317
zderec 317
zděř 338
zdojek 400
zdojky 400
zeleňačka 267
zelina 278
zemák 270
zemče 270
zemjačina 278
zemňák 270
zemské jabko 270
zhlavec 202
zhlavek 140, 324
zhlaveň 140
zhlaví 140, 252
zhlavík 140, 202, 252
zhřebelco 442
zhyd 492
zloději 184
zmetovat 112
zmítat 112
zobáky 356
zpívá 496
zpíve 496
zprázňuje se 398
zprůčelek 350
zřebná 432
zub 152, 172, 254
zubadlo 366
zubík 254
zubíř 140
zubno 366
zvalit 312
zverec 484
zvěrokleštič 476
zvěř 338
zvrátit 312
zvrhat 112
zvrhnout 312
zvrhovat 112
zvršec 372
zvršek 372
zvršina 372
zvrška 372
zymb 254
žabka 178, 342
žat 158
žbelec 442
žberce 442
žberec 442
žbílec 442
žbírcle 442
žbírec 442
žbírko 442
ždáře 416
žder 317
žděrka 338
žebra 180
žebráci 184
žebř 80
žebřák 290
žebře 180
žebřéček 384
žebřék 384
žebří 80
žebříček 140, 350, 384
žebřík 80, 384
žebřina 80, 294
žebřiňák 290

žebřinka 384
želézko 124
želízko 124, 136
želko 124
želozko 124, 136
žene 275
žerď 98, 294, 302, 524
žerdka 524
žgá 416
židi 184
žídlo 317
žít 158
žitné strnisko 194
žitné strniště 194
žitnisko 194
žitnísko 194
žitniště 194
žitníště 194
žito 156
žíto 156
žitoví 190
žitovka 190
živnost 64
žlab 78
žlábek 86
žlaby 180
žleb 78
žlíbek 86
žňa plt. 160
žně plt. 160
žniva plt. 160
žnivo 160
žnout 158
žoužel 492
žuje 414
žváchá 414
žvýče 414
žvýchá 414
žvýká 414
žvýše 414

Rejstřík vypracovala Hana Konečná

ⓐ

Český jazykový atlas 3

Zpracoval dialektologický kolektiv
Ústavu pro jazyk český AV ČR
Vedoucí autorského kolektivu PhDr. Jan Balhar, CSc.
Elektronická verze vznikla v rámci projektu LINDAT/CLARIN – Vybudování a provoz českého uzlu panevropské infrastruktury pro výzkum, LM2010013
Redakce elektronické verze Libuše Čižmárová
Na elektronické verzi dále spolupracovaly: Zuzana Hlubinková, Martina Ireinová, Stanislava Kloferová, Zina Komárková, Hana Konečná, Sabina Konečná, Petra Přadková, Milena Šipková, Marta Štefková

Vydalo Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Brně 2014

Titulní stranu navrhla Eva Kalenská
Technický redaktor Jan Bařinka
Elektronickou prezentaci připravil Martin Povolný

2., elektronické, opravené a doplněné vydání

ISBN ISBN 978-80-86496-66-5 (soubor)
ISBN 978-80-86496-80-1 (3. díl)

ⓐ

Český jazykový atlas 3

Zpracoval dialektologický kolektiv
Ústavu pro jazyk český AV ČR
Vedoucí autorského kolektivu PhDr. Jan Balhar, CSc.
Elektronická verze vznikla v rámci projektu LINDAT/CLARIN – Vybudování a provoz českého uzlu panevropské infrastruktury pro výzkum, LM2010013
Redakce elektronické verze Libuše Čižmárová
Na elektronické verzi dále spolupracovaly: Zuzana Hlubinková, Martina Ireinová, Stanislava Kloferová, Zina Komárková, Hana Konečná, Sabina Konečná, Petra Přadková, Milena Šipková, Marta Štefková

Vydalo Dialektologické oddělení Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i., v Brně 2014

Titulní stranu navrhla Eva Kalenská
Technický redaktor Jan Bařinka
Elektronickou prezentaci připravil Martin Povolný

2., elektronické, opravené a doplněné vydání

ISBN ISBN 978-80-86496-66-5 (soubor)
ISBN 978-80-86496-80-1 (3. díl)